

વસમે નેહરુ યુગ

દળનાં લખાણોના અચ્છા આલેખક અને ભણીતા ગ્રંથકારનો આ લેખ પણ તેમની રમતી-રસગીરી શૈલીનો આબેહૂબ નમૂનો છે. કોઈપણ ગંભીર અને વિચારણીય પ્રશ્નને આવી સદૃશતાથી હલુાય ત્યારે અતી છાપ વાચકો ઉપર ધરી પડે છે.....

દાદાનો યુગ વડો જ્યાં પછી દાદાના પુત્રનો યુગ આવવાને બદલે પૌત્રનો યુગ શરૂ થઈ જાય છે અને એમાં પૌત્રના પિતાની હાલત માન-મોબ્બા વિનાની થઈ જાય છે. દાદા જીવે ત્યાં સુધી દાદાનો યુગ, પણ દાદા જીવે એટલું લાંબું કે એમની છેલ્લે ઘડીએ પૌત્ર જુવાન થઈ ગયો હોય અને પુત્ર આધેડ બની ચૂક્યો હોય. આથી દાદાના યુગ પછી સીધો પૌત્રયુગ જ શરૂ થઈ જાય છે !

ગાંધીયુગ પૂરો થયા પછી શરૂ થયો બેઈતો હતો ગાંધી આશ્રમ યુગ એને બદલે સીધેસીધો નેહરુ યુગ જ શરૂ થઈ ગયો, ગાંધી પૂલ પરથી જવાને બદલે ખાઈ કુદાવીને સામે પાર પહોંચી ગઈ ! આથી ગાંધી આશ્રમ-વાળાઓની સ્થિતિ માન મોબ્બો ભળવવા કપરા થઈ પડે એવી થઈ ગઈ જણાય છે.

દાદાની પરંપરા પિતા ચાલુ રાખી લંબાવે પણ પૌત્રના પિતાની તો કોઈ પરંપરા જ શરૂ થઈ ન હોવાથી અને પૌત્રના હાથમાં જ બધો કારભાર, ને કૂચીનો ઝૂમખો આવી જાય એટલે વચલી પેઢીને તો જાણે આયતું ઉત્તરજ થવા જેવું થઈ જાય છે. દાદાની પરંપરા તેને પુત્ર આગળ વધારી શકતો નથી, અને પૌત્રની પરંપરામાં પોતે બંધબેસતા થતા નથી એમાં વળી પૌત્ર લાગણીવાળો હોય ને પિતાને કરોડ કારભાર સોંપે એટલે તેઓ આશ્ચર્યા યુગની પરંપરાને આગળ વધારવા હોંસી બીજને મંડી વડે, વધુ બીજા ધરણ-રીઓ તો પૌત્રની પેઢીના હોય અને લેવડ દેવડ માટે તેમની સાથે કામ પાડવું જ પડે અને અહીં જ બે ઘોડે

સવારી કરતાં કહેડી હાલત થઈ જાય એવું બને છે.

એક ગર્ભશ્રીમંત કુટુંબ, દાદાએ વાડી-વજા વિસ્તારના, પથારી ભારે, દાદા સો વર્ષ જીવ્યા, દાદાનો દીકરો પિતૃ-વત્સલ, દાદા કહે એને અનુસરે. અગિયારસ કરતી હોય તો કરાગમાં એવડો ખાતો કે કેળાં ખાવા ? સિંધવા મોદાવાળા વેશર ખાઈ શકાય કે નહીં ? પોરણમાં હીક્કા મગ ખાવા કે કાળા મગ ખાવા ? આવા આવા પ્રશ્નો પૂછી પૂછીને દાદા જે કહે એમ કરે. અને દાદા પણ એવા કે હજાર કામ હોય તોયે વખત કાઢીને અણીથી પણી સુધી બધું સમજાવે. અને તેમનો પુત્ર દાદાના કલા પ્રમાણે અમલમાં મૂકે. આમાં દાદા પ્રવર્તક અને પુત્ર માત્ર વર્તક (વર્તનમાં મૂકનાર) બની રહ્યો, એને પોતાની એવી કશી આગવી પ્રતિભા કે પ્રણાલિ મળે નહિ.

દાદા ખૂબ લાંબુ જીવ્યા અને જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી એમણે કામ કર્યું અને કરાવ્યું. દરમ્યાન પૌત્ર ભણતો ભણતો ઈંગ્લેન્ડ પહોંચી ગયેસો અને ત્યાંની હવામાં જ બીઠરેસો અને ભારે પ્રતિભાશાળી, તે દાદાના અચાનક વિલોક થયે, તેના હાથમાં જ બધો કારભારે આવી ગયો ! દાદા જૂની પેઢીના પણ ચાલુ અને આવતી પેઢીનેયે પહોંચી વળે એવા કાબેબ. પણ પિતાની હાલત કહેડી થઈ ! પૌત્રે તો કારભાર હાથમાં લેનાંની સાથે વાડી-વજામાં વિદેશના બગીચા-નિષ્ણાતો બોલાવ્યાને આંતરરાષ્ટ્રીય પરંપરાએ બિચલવાચલ શરૂ કરી દીધી. પિતાને જીવ તો પહેરે પહેરે બળે : આ બધું શું થવા બેઠું છે ! પણ કરે શું ? પૌત્રની

આ વિશેષણને વધુ ચોખ્ખું બનવું પડે. આપણી પાસે આ શક્ય બનાવવા સાધનો છે, સમય પણ છે. જો આ નેમને પહોંચવાનો પવિત્ર સંકલ્પ યુગ્મજાત કરે

તો આગામી વર્ષોમાં તેને યશસ્વત પ્રાપ્ત થશે એમ સૌની માન્યતા છે. યુગ્મજાતની આ એક પવિત્ર ફરજ છે. તેનાથી તે કેમ જ દૂર રહેશે ? રહી શકશે ?

*

મોચ અને મસિંગો

ખતનાની ખાણ શોધવા માટે એક જર્મન સાહસવીર આફ્રિકાનાં જંગલમાં જનને જોખમે કેટ કેટલાં સાહસો ખેડે છે એની કિલ્લેમૂલવતી કથા અગ્રેજી ઉપરથી ભર્તૃનાં વાચકોને જાણીતા લેખકે અહીં ઉતારી છે જે કિશોરો સહિત બધાંને રસપ્રદ થશે...

ત્રીસ વરસનો એ જુવાન પંચાસી ઉપરના ડોસાનો પીછો પકડી ચાલતો હતો. સવારથી શરૂ થયેલી એમની મજલનો લગુ અંત નહોતો. પેલો ડોસો તો રફર્તિપૂર્વક ખડક ને ટેકરા આખે જતો હતો જ્યારે આ નવજુવાનના પગ લથડતા હતા. એને એમ લાગતું હતું કે હવે તો ગળડી જ પડશે. ખેડે-રિયાના વારંવારના હુમલા કાળજવરની પત્રાહ અસર એ બધાએ આ ભૂસ્તરશાસ્ત્રીની તાકાતના ચૂરેચૂરા ઉઘાડી દીધા હતા. જતાં એણે પગ દબાવે જ રાખ્યા કારણ એ જાણતો હતો કે ક્ષણભૂત થવાશે તો 'શોના' ટોળીના વિપુલ સુવર્ણભંડારનાં દાર ખૂલી જશે. પેલો વૃદ્ધ ખસે વાર આગળ એક ખડક ચડી રહ્યો હતો. મથાળે પહોંચી એણે પાછળ નજર કરી—પોતાને કાઈ જોઈ જતું તો નથી ને ! એની ખાત્રી કરવા તરત જ આ જુવાન યુરોપિયન ભૂસ્તરશાસ્ત્રી પાસેની ગાદ આડીમાં ધસી પડ્યો - લપાવા છપાવા. કારણ ડોસો જો એની હાજરી પામી ત્યજ તો અઘાર મહિનાની એની જહેમત પર પાછી ફરી વળે ! પોતાની કેડી સંતાડવા મથતા એ વૃદ્ધ આદિવાસીનું નામ હતું મસિંગો. એના સિવાય કાઈ પેલી સોનાની ખાણનો રસ્તો જાણતું નહીં ને એની પાછળ પટેલ

ભૂસ્તરશાસ્ત્રી હતો જુવાન જર્મન કાર્લ મોચ. અઘાર માસથી આ કેડી પ્રાપ્ત કરવા મોચ મસિંગોની પાછળ ખડકોમાં ભૂતની જેમ ભમતો-આથડતો હતો પણ અમુક સમયે મસિંગો ક્યારે કાઈ ખડક કે ટેકરી પાછળ અદૃશ્ય થઈ જતો તેની મોચને ખબર સુઢાં પડતી નહીં. આજે તો એ ઘણું દૂર આવ્યો હતો એટલે મસિંગોની નજરથી દૂર રહેવા એણે આડીમાં પડતું નાખ્યું.

અને સિતેર રતલ વજનનો એનો દેહ પેલી વૃક્ષરાજ પર લયકાયો તેવો જ એક તીક્ષ્ણ સીસકારો એના કાન પર અથડાયો ! આફ્રિકાનો સૌથી ભયંકર એવો છ-ફટિયો નાગ, પોતાના રહેઠાણ પરના આક્રમણનું વેર વાળવા છછેડાઈ ફેણ માંડી રહ્યો હતો ! એ ઝડપથી બાજુએ ખસવા ગયો ત્યાં તો જમણા હાથમાં કારમા દુઃખની એક ઝણઝણાટી વ્યાપી લાડી. ભારે હિંમતપૂર્વક એણે ડાબો હાથ લખાવ્યો ને પેલા નાગનું માથું એક પોલાદી પકડમાં જકડી લઈ એના દાંત હાથમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યા.

નાગનું માથું એણે ઝડપથી ભોંય ભેંચું ક્યું ને ઝેરથી યુગળાઈ જતાં એના જમણા હાથની આંગળીઓથી એણે પોતાની રિવાજર ખેંચી કાઢી અને ચાંપ દબાવી

ધનનત ઘર ને બહાર પ્રધે જ ભારે. આખી દુનિયા વાહવાહ કરે. એને કંઈ કહેવાય પણ કેમ ? પિતા અંદર ને અંદર કાચવાયા કરે ને ધૂધવાયા કરે. એમાં થોડાઘણો કારભાર એમને સોપાતા દાદાની પરંપરાને આગળ વધારવા નિષ્ઠાપૂર્વક એમણે પ્રયાસો શરૂ કર્યા, પણ એમાં કારભારીઓ સાથે અથડામણ જળી અને હિન્દુધર્મશાસ્ત્ર તો કહે છે કે પાછલી અવસ્થાએ

સંન્યાસ આશ્રમમાં સ્થાન લેવું, પણ દાદા તો છેલ્લી ધડી સુધી કર્મચોગી હતા, નિવૃત્તિ કેમ લેવાય ? કંઈ ને કંઈ કામ કરવું જ જોઈએ. એથી કંઈ ને કંઈ કરતા જ રહે છે અને એમ કરતાં કંઈનું કંઈ થઈ ગયે છે !

ગાંધી યુગના વારસને નેહરુ યુગમાં જીવવું બહુ કપરું થઈ પડ્યું છે.

ઉપરા છાપરી એ ગોળી પેલા નાગના માથામાં ઘસી દીધી. બરાબર તે જ ક્ષણે લાકડું ખની ગયેલી એની આંગળીઓમાંથી રિવોલ્વર પડી ગઈ.

એણે કબરપટામાંથી શિકારી છરી કાઢવા હાથ ફેરવવા માંડ્યા પણ ત્યાં તો એની આખે અધાર છાવા લાગ્યો. અનિ ધીમી ગતિથી એ છરી ખેંચતો હતો ત્યાં તો ઝાડીમાં માર્ગ થયો અને એના શરીર પર મસિંગાની હીંગણી દેહ્યષ્ટિ મૂકી રહી.

એક ક્ષણમાં પરિસ્થિતિનો ક્યાસ મસિંગાને આવી ગયો અને મોચના હાથમાંથી છરી પડાવી લીધી, અને એની બાથમાંથી એક લાખો પટ્ટી પટા માટે કાપી લીધી. એકાદ મેકન્ડ ધાને ત્રીની દિશ્તિએ જોઈ એણે સર્પદંશવાળી ચામડી આરપાર ચીરી કાઢી ફરીને સામી ખાળુથી એણે છરી ફેરવી ત્યાં તો મોચ દુખથી બરાડી ઊઠ્યો.

મસિંગા તાત્કાલિક ઘૂંટણિયે પડી ગયો અને મોચના હાથને મોંમાં મૂકી ધાને ચૂસવા લાગ્યો, ને થોડી થોડી ક્ષણે લોહીના કોગળા કરવા લાગ્યો. પૂરી પાંચ મિનિટ આમ ચાલ્યું તો પેલા જર્મનને શાતા વળી ને સાવ મંદ અવાજે એ બોલ્યો, 'મારી બેગમાં રાતા કણ.'

મસિંગાએ એ ભૂસ્તરશાસ્ત્રીની સાધનથેવી ફેરોળી તો અંદરના એક વોટરપ્રૂક પડીકામાંથી પોટાશ પરમેન્ગેનેટના કણ જડ્યા. લોહી નીકળતા દંશ પર એને લભરાવી થોડીવારમાં પાટાથી ધાને એણે બાંધી દીધો. છેવટે એની થેલીમાંથી નેપકીન લઈ મસિંગાએ મોચના કપાળનો પરસેવો લુછ્યો અને કહેવા લાગ્યો, 'ખાના (મહાશય), હવે કશો વાધો નથી.'

મહાપરાણે, હાકિતાં હાકિતાં મોચ બેઠો થયો અને મસિંગાનો આભાર માન્યો, ત્યાં તો મસિંગા બોલ્યો, 'આ સાપ તો મહા ઝેરી હોય છે. એક બે મિનિટમાં જ માણસના રામ રમી જાય.'

ત્યાં તો દૂર પડેલી પાણીની શીશી તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરતાં મોચે પાણી માગ્યું અને એક આસાધારી

સેવકની અદાથી મસિંગાએ એના હોઠે પાણી ધ્યું. અને એ પાતાં પતાં બોલ્યો : 'ખાના અમારે રહેણાં ચાલો.' અને એના જવાબની રાહ જોયા સિવાય મોચને બંચકીને પગ પર બોમો કરી દીધો. મોચને લાગ્યું કે સોનાની ખાણ માટેની શોધનો પીછો હવે પકડી શકશે નહીં પણ એ જીવતો રહ્યો એ જ સાચું થયું.

મસિંગાના ટેકા સહ એ પરંતુ ઓળંગી પેલી પારની ખાણમાં આ લેકોના રહેણાં પહોંચ્યો ત્યારે એને ફોન્ટ ગયેલા અદાર માર્શલનું દુખ ના રહ્યું. ત્યાં પેલી આદિવાસી બહેનોએ કેટલીક વનરપતિ કમગી એના હાથના મવજત કરી.

આમ તો બર્જિનયા ટ્રાન્સવાલ આવેલા મોચને લગભગ ચાર વરસ વીતી ગયાં હતાં. આ વિસ્તરમાં ત્યારે કેર કેર સોનું ને ખાણો હાથ લાગતા હતાં એટલે એની શોધમાં આવીને પણ અહીં આવી કમફોર્સ આગળ પડાવ નાખેલો ને ત્યથી મોચે સ્ક્રુમ પહોંચી, શોધખોળનો પ્રવાસ આદરેલો.

ટ્રાન્સવાલ પહોંચે એને થોડા જ માસ થયા હતા ત્યાં તો એને કાને વાત આવી કે ટ્રાન્સવાલ ને પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકાની સરહદે ન માની શકાય તેવી શોધો થઈ છે.

પાર્સિકન નામનો એક ખાણિયો એક જંગલમાં ખોદતો હતો ત્યાં સપાટીથી સત્તર ફૂટ નીચે એના હાથમાં એક ચળકતી ચીજ આવી. એને પ્રથમ તો લાગ્યું કે આ સોનાની લગડી હશે પણ સાફ કરતાં જણાયું કે એ તો આદિજમાનામાં ફેનીસીયન પહેરતા એ જાનતું એક જાદુઈ લોકીટ હતું, એની એક બાજુ લખાણ હતું જે કોઈ કળી શક્યું નહીં ને બીજી બાજુ લખના સીસ નીચે, મનુષ્યવાળો એક ગુચ્છો હતો. એના બહારના ઢાંકણ પર આફ્રિનિઓ હતી જે મેમોનિક પ્રતીક તરીકે મોચ ઓળખી શક્યો.

મોચે એના એક મિત્રને ત્યાં જઈ પાર્સિકનનો આ શોધ તપાસી જોઈ ત્યાં તો પાર્સિકનને બીજી એક પોરાણિક

ચીજ હાથ લાગી. એ હતો એક લીસો કાળો પથ્થર. એના પર અક્ષરો ફાતરેલા હતા ને એ અક્ષર આકૃતિઓ સોનાથી પૂરેલી હતી. ન્યારે આ સમાચાર મોચને કાને પહોંચ્યા ત્યારે એક નિન્નાચુ દત્તિડાસકાર અને ભૂતરણાચી તરીકે એણે જાતે આ વિસ્તાર નિરખવાનું નક્કી કર્યું.

એણે ખાનગી શોધખોળ આદરી ત્યાં તો એક અતિ રસપ્રદ અવશેષ એની નજરે ચડ્યું. એ હતી હનર ફૂટ લાંબા ચાર ફૂટ પહોળા એક એકલવડિયા પર્વતની ટોચના ખડકમાં કંડારેલી રાજવાદિની આકારની એક કથર. પોતાના ખાણિયા મિત્રની મદદથી એણે એ કથર પરનું સોનેરી શિકાલેખવાળું પથ્થરનું ઢાંકણ ઊઘાડ્યું તો એમાં માણેક, હીરા ને અન્ય સુવર્ણોત્કાર વચ્ચે વેરાયેલાં માનવઅસ્થિ હાથ લાગ્યાં. પેલા લેખને તો એ કળી રાક્યો નહીં પણ આ બધાં કીમતી અવશેષો ટ્રાન્સવાલની સરકાર નજીક કરે એ હેતુસર એણે એક મિત્રને ત્યાં જાનામાનાં મોકલી આપ્યાં.

એને હવે પાકી ખાત્રી થઈ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આજ દિન મુધી થયેલી શોધમાં સૌથી મહત્વની શોધ પ્રતિ એ ડગ માંડી રહ્યો હતો અને ત્યારથી પેલા કથરમાંના રત્નનું મૂળ હાથ કરવા લાગી ગયો.

આજુ બાજુના ડ્રેક-સમર્ગ પર્વતોમાં ખોદાખોદ કરતાં એને માલુમ પડ્યું કે આ વિસ્તારમાં જમાનાઓ પહેલાં એક સુસંસ્કૃત પુરાણપ્રજ્ઞ રહેલી હતી જેમણે આં શુદ્ધઓને હંગામી નિવાસ તરીકે સ્વીકારી હશે.

એના હાથમાં આવી આફ્રિકાના લોકોને સાવ અજ્ઞાણ એવાં હથિયારોવાળી મૂર્તિઓ ને માનવાકૃતિઓ. એની નજરે પડી એક સાંકેતિક લિપિ જે પાકી ઇન્ડિશિયન કે કોનીશિયન મૂળની હતી. અને આ શોધખોળમાં એ મચ્યો હતો ત્યારે એને કાને પડી, શોના ટોળકીના સુવર્ણ પર્વતની કડાણી.

સૌ પ્રથમ તો આ વખતે એણે એ હિસાબે અવગણી કે આફ્રિકાનોની ટેવ મુજબ આ એક ભારે ગંધોળો હશે. પણ એને પેલો નાગ કરડ્યો તે અગાઉ બે વરસે,

એક દિવસ એ દ કાપના ખાણકેન્દ્રમાં હતો ત્યારે એક વૃદ્ધ આદિવાસીને એણે જોયો. એ આજ્યો હતો શુદ્ધ સો ટચની સોનાની છ લગડીઓ વેચવા ને એમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ નાણામાંથી જરૂરી ચીજ-વસ્તુ ને છરી ખરીદવા.

મોચના મિત્ર ખર્ને આ વૃદ્ધ જંગલવાસીને ખતાવતાં કહ્યું, 'તારે ભાઈગંધી કરવા જેવો આ માણસ છે. એનું મૂળ નામ છે મસિંગા પણ બધાં એને જોન કહે છે. રોડેશિયાની શોના ટોળકીનો એ વયોવૃદ્ધ સભ્ય છે. આમ તો એ શુદ્ધ શોના નથી પણ એની જાત મૃતપ્રાય થયેલી છે. શોના લોકોએ એને દત્તક લીધેલો હતો. આ પર્વત વિસ્તારમાં કયાંક સુવર્ણ-ભંડાર છે ને એની માહિતી આ દુનિયા પર કોઈ એક જણને હોય તો તે આ મસિંગાને.'

મોચ હસ્યો. એણે આવી વાતો ખીજા વિસ્તારોમાંય સાંભળેલી જતાં એણે વિચાર્યું : 'વાત સાવ સહેલી છે. લપાતા છપાતા આ ડોસા પાછળ જવાનું ને એના ભંડારની કેડી પકડી પાડવાની. એ કેમ કોઈ કરતું નથી?'

ટાણો મારતાં ખર્ને કહ્યું, 'ભારે તું જ એ કરી જો ને એટલે સમજણ પડશે! ઘણાએ એ કરી જોયું પણ ભાગ્યે જ કોઈ જીવતું પાછું કર્યું છે. ત્યાં નથી પાણી, નથી કેડી, ને નથી ખોરાક. ત્યાં છે માત્ર સાપ ને સિંહ, કાણુમાં યમસદન પહોંચાડે તેવા વીંછી અને અન્ય ઝેરી પ્રાણીઓ.'

વાત પડતી મૂકી, મોચ પહોંચી ગયો ન્યાં મસિંગા એના સોનાનો સોદો કરતો હતો ત્યાં, અને કુતૂહલ-તાથી અમસ્થો-પકડતો હોય તેવો દેખાવ કરી એણે એક લગડી નીરખી જોઈ તો ખાત્રી થઈ કે આ ખાણમાંથી હાથ લાગેલું સોનું ન હોય. આ તો કયાંક સંઘ્રાણેલ સુવર્ણ છે.

મોચને ખાત્રી થઈ કે ખર્નનું કહેવું સાવ સાચું છે. આ ડોસો એક એવા સુવર્ણભંડારની જાણમાં છે જેમાંથી એને ખપ પૂરતું એ લઈ આવી શકે છે.

એનો સંપૂર્ણ પીછો પકડવાના નિશ્ચય સહ એ એની

પૂઠે વળતે દિવસે પડ્યો. ને એ દિવસ સુધી એની હાથાડપ ભટક્યો પણ ત્રીજી સાંજે પવતીના એક દૂરના દિસ્સામાં મસિંગા ક્યાં ગયો તેની એને લાગ નહીં નહીં.

મોચ બીન્થો નહીં. એની પાસેનું પાણી ખૂદી જતા આવ્યું હતું છતાં રાત્રિ ત્યાં ગાળી, વળતી સવારે પામેના ત્રણ હજાર ફૂટ ઊંચા શિખર પર એ ચઢ્યો ને ચારેકાર નજર ફેંકી તો એને માલુમ પડ્યું કે એ સારોય વિગતાર સાવ નિર્જન અને સૂકો ભડ હતો. ઉપરાંત એ બિહામણો, અને ખાવા ધાય એવો લાગતો હતો. એની વિશેષ ખાત્રી એને વળતાંની મુસાફરીમાં થઈ. રસ્તામાં એની અડફેટે તરસ કે સર્પદંશથી રામ-શરણ થયેલાં ત્રણ માનવશય ચઢ્યાં. મહાપરાણે મોચ હાથણી ભેગો થયો. ને બીજી મુસાફરી માટે અતિ કાળજીપૂર્વક તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો.

પેલો વૃદ્ધ હર છ માસે એક વખત શહેરમાં આવતો એટલે એ ફરી દેખાયો ત્યારે મોચ તૈયાર જ હતો. આ વખતે એ સાત માઈલ સુધી પર્વતમાં એની પાછળ પાછળ ગયો પણ પુનઃ એ નિષ્ફળ ગયો. ધેર આવી બનને એણે કહ્યું, 'આ તો માન્યામાં ન આવે એવું છે. એ વૃદ્ધ મારાથી લાગ્યે ખસો વાર આગળ હશે. એક નાની ટેકરીએ ચઢ્યો અને ગાયબ થઈ ગયો. હું એની પાછળ પાછળ ગયો ને ચારેય બાજુ ફાંટી વળ્યો પણ ન હાથ લાગી કોઈ ગુફા કે ન હાથ લાગ્યો એ ડોસો.'

છનાં કૃતનિશ્ચયે એવો મોચ ફરીના છ માસ પછી પેલા ડોસા પાછળ લાગ્યો. પણ પેલો નાગ કરડ્યો ત્યારે એના સાહસનો અંત આવ્યો ને જે માણસનો પીછો એણે પકડ્યો હતો તેણે જ એની સારવાર કરી એને પુનર્જીવન બક્ષ્યું.

મોચ જુવાન, દેખાવડો ને ગમી જાય તેવો હતો. તેમાં વંળી એણે આ સોના ટોળીનાં સંસ્કૃતિ ને રીતરિવાજોમાં જોડો રસ દાખવ્યો એટલે એ લોકોએ એન પોતાની ટોળીમાં અપનાવી લીધો. મસિંગા સાથે ભગવાની એને પૂરી તક પ્રાપ્ત થઈ. પણ હવે

મોચનું દિલ મસિંગાની પાછળ પાછળ છોના-માના જવા ના પાડતું હતું. એને થતું 'મસિંગા આદિવાસી હોય તો પણ એ મારો તારણદાર છે. મારી જિંદગી એણે બચાવી છે. એનાથી છુપું કશું મારાથી થાય નહીં. હું તો કદાચ એને એમ જણાવી શકું કે એની ટોળીના સોનાના વેચાણ-દલાલ તરીકે કામ કરવા હું તૈયાર છું. અને એ કમીશન મારે માટે પૂરતું થાય.'

મોચ એનો પીછો પકડતો હતો એની મસિંગાને જાણ હતી કે કેમ એ તો ભગવાન જાણે. કદીય-એ વાનનો ઉત્સેખ મોચને કે બીજા કોઈને મોટે ક્યો નથી પણ એ બન્ને ગાદ દોરતો બની ગયા ને જર્મની ને અન્ય યુરોપીય દેશોની મહત્તાની વાતો સાંભળતાં મસિંગા કદી થાકતો નહીં.

મોચને આ ટોળી સાથે વસ્ત્રો દોસેક મરિના થયા હશે તે પછી એક દિવસ મસિંગાએ મોચને જણાવ્યું, 'આ પર્વતોમાં અનેક રહસ્યો છુપાયેલાં પડ્યાં છે. વરસો પહેલાં એક દિવસ હું પર્વતોમાં ધૂમતો હતો ત્યાં એક ગુફામાં મેં ઘણાં હાડકાં—ઘણી બંધિઓનાં હાડકાં—બંદૂકો અને બીજી ચીજો જોઈ. એ ક્યાંથી આવી તે તો અમારામાંથી કોઈ કદી શક્યું નહીં પણ મારા પિતાજીએ જણાવ્યું કે વરસો પહેલાં ગોરા લોક અહીં આવેલા ને પછી એમનો પત્તો લાગેલો નહીં.

આ વાતચીત પછી થોડા દિવસે મસિંગા એક વખત મોચને પર્વતોમાં રખડવા લઈ ગયો. ત્યાં પંદરસો ફૂટ ઊંચા ચઢી એ એને ખીણમાંથી ન દેખાય તેવી એક ગુફા બાંધી દોરી ગયો.

ગુફાના પ્રવેશદ્વારે જ મોચે નવ હાડપિંજર જોયો. એમના પરનાં કપડાના અવશેષ પણ હજુ સાબૂત હતા. જૂના જમાનાની બહુનાળવાળી બંદૂકો અને બવાઈ જવા આવેલી પાણીની બોટ'સ, એ અસ્થિ આજુબાજુ વેરવિખેર પડી હતી. પાસે જ બકરાના ચામડામાં વીટાળેલ એક ચર્મપત્ર હતું. જેવો એ એને અડક્યો તેવું જ રમ્બેટીયમ બની ગયું.

મોચ જેવા ગુફાની ભીતર તપાસવા ગયો તેવો જ એક સાપ તેના પગ આગળથી સરક્યો. એક હાથે રિવોલ્વર ખેંચી એણે બીજાથી પેલા સાપને લાકડી મારી ત્યાં એ સહેજ પાછો હટ્યો ને એના પગ નીચે કશુંક ચળકવા-ચમકવા લાગ્યું.

સાપને એક ગોળીથી પૂરો કરી એ પગ નીચેની પેલી ચમકતી ચીજને જોવા ઘૂંટણિયે પડ્યો તો એ ફૂટ લાંબો, અદ્ધર ઈય પહોળો ને એ ફૂટ ઊંડો ખાડો એણે એ રેતાળ ભોંયતળિયામાં જોયો. અને એ ખાડામાં ભરેલા પડ્યા હતા અસંખ્ય હીરા, માણેક, નીલમ અને સોનાની લગડીઓ.

મસિંગાની સહાયથી લેવાય તેટલો રત્નભંડાર લઈ તે નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો અને મસિંગા તથા ટોળીના વડાને તેણે એ ત્રણ ભાગે હિસ્સા પાડવા જણાવ્યું.

ટોળી-આગેવાને તેને વેચવાની સૂચના કરી એટલે એ વેચી આવ્યો. ત્યારે એને પાંચ હજાર પાઉન્ડ ઉપરાંતની રકમ મળી જે તેણે પેલા લોકો સાથે વહેંચી લીધી. આ બનાવ પછી એકદિવ માસ નહીં વીત્યો હોય ને બંને જોડીદારો એક દિવસ પર્વતોમાં રખડતા હતા ત્યાં કશાય વાતવિચાર કે ઇશારા સિવાય મસિંગો મોચને એક સાંકડી કેડી પર લઈ ચાલ્યો ને પર્વતની તળેટીએ પહોંચી એને એક સીધા ઊંડા કોતરમાં દોરી ગયો. સાચ્યેતીથી એ આગળ વધવા લાગ્યા ત્યાં જ મોચને સમજ પડી ગઈ કે એ ખજાનાની ખાણ ભણી ડગ માંડી રહ્યો છે. ખડક ને જમીનની વચ્ચે જોવા એ નીચો નમ્યો, એનાથી પચાસ વાર આગળ મસિંગો ટેકરી ચઢતો હતો ત્યાં તો મોચના હૃદયમાં હરખ માતો નહોતો. એક આખોય પર્વત નહું સોનું જ હોતો—ખારસો સુવર્ણટેકરો !

મસિંગો આગળ ચઢતો હતો તે એક છત્ત ઘાટના ખડકે અટક્યો. આ ખડકની બીજી બાજુએ સીધું એ હજાર ફૂટ ઊંડું ઉતરાણ હતું. અચાનક એ પર્વત રૂપી દિવાલમાં એક બાકારું આવ્યું ને મોચ મસિંગાની નજરેક પહોંચ્યો ત્યાં તો એણે જોયું

તો મસિંગો એક મોટી બખોલના મુખ પાસે ઊભો હતો. એને પાસે આવેલો જોઈ મસિંગાએ ચલાવ્યું, 'મારા સહગત થયેલા પૂર્વજોની આ ગુફા મારે કોઈ અનુજ નથી કારણ મારી ટોળીનો અંતિમ વંશજ હું છું. બાના મોચ, તમે મારી સાથે ભલે મનસાધથી વત્તા છો એટલે હું આ ગુફા બનાવું છું. જરૂર હોય તેટલું તમે દરિયાપાર લઈ જઈ શકો છો.' મોચ ગુફામાં પ્રવેશ્યો તો એને સમજાયું કે પર્વતની ધાર ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પર એવી છત્તની જેમ તોળાઈ રહી હતી કે આ ખજાનાની બાણ ઉપર કે નીચેથી જોનાર કોઈનેય ન થાય. એ જરૂર માત્ર એને જ કે જેણે એને પહોંચવાનો ભૂલભુલામણો રસ્તો જોયો હોય.

નક્કર સોનાની લગડીઓથી ભરેલી આ ગુફા પર્વતમાં છસો વાર ઊંડી હતી, ત્રીસેક ફૂટ પહોળી હતી ને આઠ ફૂટ ઊંચી હતી. પાછળ જતાં એ સાંકડી ને નીચી બનતી જતી હતી.

આ ગુફામાં માત્ર ચારસો વાર અંદર જઈ શકાતું કારણ એથી આગળ તો આખી ગુફા ખીચોખીચ લગડીઓથી ભરેલી હતી !

આ લગડીઓ ને ધુગદા આકારની આ ગુફાની પશ્ચિમ દિવાલ વચ્ચે થોડી જગા હતી પણ એમાંથી પસાર થવું મોચ માટે અશક્ય હતું. ત્યાંથી ગુફાના મુખ સુધી બંને બાજુ હળરો લગડીઓની હારની હાર ગોઠવેલી હતી, વચ્ચે માત્ર જગા હતી એક માણસ ઊભો ઊભો ફરી શકે તેટલી.

મોચે આ ગુફાની દિવાલો અને બહારનું ભૂતળ તપાસ્યું અને એ નિર્ણય પર આવ્યો કે સોનાનો ભંડાર કરવા આ પર્વતને કાચ્યો હશે ! આમ એના હાથમાં દુનિયાની સર્વશ્રેષ્ઠ સુવર્ણખાણ આવી પડી હતી !

પણ વિચાર કરતાં મોચને સમજાયું કે હવે તો આમાં ઠીકઠીક મુશ્કેલીઓ પાર કરવાની હતી. એક તો પર્વતની ચોક્કસ જગા. એવું સ્પષ્ટ સ્થાન-એણે બરાબર તોંધી લેવાનું હતું. વળી જો આ જગા સરકારી નીકળશે તો તો એને એ બોદવાની પરવાનગી હરગીજ

એને શાહી સહાય મળવાની. કેઝરને ખાત્રી થાય એટલા માટે એ પાંચ લગડી સાથે લાવ્યો હતો તે એણે ભેટ ધરવા વિચાર્યું. મોચને પોતાને પૈસાની એટલી પડી નહોતી. ભેટડી ઇતિહાસને ભૂતરશાત્રના સંશોધનની લગની હતી.

કેઝરને મળવાની આગલી સાંજે એની બાએ બેથું તો મોચ પરસેવાથી રેખરેખ થઈ ગયો હતો. જર્મનીની ગ્રીષ્મ ઋતુની ગરમીમાં એનો કાળજવર એના પર સવાર થઈ ગયો હતો !

એના પુત્રે ભાન ગુમાવ્યું છે એ બાણતી નહીં હોવાથી માતા પુત્રને એકલો મૂકી ડોક્ટરને બોલાવવા દોડી. ડોક્ટરને બોલાવી એ પાછી ફરી તે પહેલાં ઘેર શું બન્યું એ તો સામાન્ય અનુમાનનો વિષય છે. લવરી કરતો, ભાન ભૂલેલો મોચ પથારીમાંથી બહાર ચાલવા લાગ્યો. ને સીધો પહેલા માળની બારીએથી બહાર પગ દેવા જતાં બાંધા મરતકે શેરીમાં પડ્યો. કોઈએ એને પડતાં જોયેલો નહીં પણ અર્ધા કલાકે મા પાછી ફરી ત્યારે એણે પોતાના પુત્રને પગથી પર લોચો થઈ પડેલો જોયો.

નાડી પકડતાં જ ડોક્ટરે જાહેર કર્યું કે એનો છવ્વ બીડી ગયો છે. નાચે પડતાં જ એની ડોક મર-જાઈ ગઈ હતી !

એના મૃત્યુની ખબર મળતાં જ કેઝરે એના ઉચ્ચ

અમલદારોને મોચની સર્વ ચીજ વસ્તુઓ તપાસવાં મોકલી આપ્યા. સુક્ષ્મદર્શક કાચથી એમણે એની તમામ મિલકત તપાસી જોઈ પણ પેલા સુવર્ણપર્વતના સ્થાનની કોઈ કડી એમને પ્રાપ્ત થઈ નહીં.

થોડા દિવસ પછી દ કાપ રહેતા મોચના મિત્ર બર્નને એના કુરુણ મૃત્યુના સમાચાર મળ્યા પછી બે જર્મન ભૂતરશાસ્ત્રી સરકારી હુકમાનુસાર એને મળ્યા ત્યારે એણે મોચની સઘળી નોંધો વગેરે એમની ખિદમતમાં પેશ કર્યાં. ઘણીય મથામણ કરી છતાં બર્ન કે પેલી ટાળીમાંનો કોઈ આ લોકોને સુવર્ણટીકરે લઈ જઈ શક્યો નહીં.

આજે મોચ ને માસિંગાનો આ સુવર્ણખજનો ને સોનપર્વત માનવજાતને એક મહાન પડકારરૂપ અધારિયા ખંડના રહસ્ય તરીકે, છુપાયેલ પડમાં છે.

આબુબાલુની શોધખોળમાં ઠેકઠેકાણે સુવર્ણરજ પ્રાપ્ત થઈ છે. તાજેતરનાં વર્ષોમાં તો સૌ અદ્યતન સાધન સામગ્રી સહિત વિજ્ઞાનીઓ આ પ્રદેશને ખૂંદી વળ્યા છે છતાંય એ જોડીના મૃત્યુ સાથે દટાયેલ એ ખજાનાની ભાળ પ્રાપ્ત થઈ નથી.

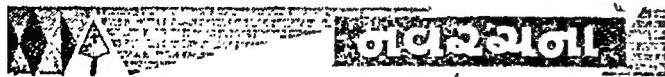
કદાચ એમ પણ લાગે કે આ લોકવાયકા હશે ! પણ મોચે કેઝરને ભેટ ધરવા આણેલ સુવર્ણલગડીનો મૂળ ભેદ પ્રાપ્ત થયો નથી. એટલે માનવજાતને પડકારરૂપ રહસ્ય સાદસવાંચ્છુઓને આઘાતન દે છે.

રેસીંગ-કારોના આણીતા સોવિયેત ડિઝાઈનર એલેક્સી સ્મોલિને તાજેતરમાં એક અદ્ભુત બહતી ગાડી બનાવી છે, જે નહીં નોળાં વગેરે વિષયોને બીડીને પાર કરે છે.

આ ગાડી આમ તો સામાન્ય મોટર જેવી છે અને તે રસ્તા પર દોડે છે. પરંતુ એ નહીં, નાણું કે નાના ખાડા ટેકરા રસ્તામાં આવે તો તેના હાપરા પર એક હેલીકોપ્ટરના જેવું રોટર ગોઠવી તેની મદદથી ગાડીને હાડકી શકાય છે. આ હેલીકોપ્ટર રોટર ગોઠવતાં ફાંત થોડીક મિનિટો લાગે છે અને નીચા હુકમનો મોટે તેને માટે મોટરના એન્જિનનો પાવર પૂરતો છે.

સ્મોલિને ભૂતરશાસ્ત્રીઓ માટે પણ એક નાનકડી બહતી મોટરનો નમૂનો તૈયાર કર્યો છે, જે રણ, જંગલો અને ટેકરાળ પ્રદેશમાં ઘણી ઉપયોગી બને છે.

સંસ્કારસ્થંભ વિપ્લુભાઈ

એક વિદ્વાન અમેરિકન અધ્યાપક વિશે એમના મિત્રને મોદેથી સાંભળવા મળેલું કે તેઓ તો ધરમાં ટેલિવિઝન તો શું, રેડિયો સુદ્ધાં નથી રાખતા. 'એટલો બધો રેડિયોદ્રેષ શા માટે?' મેં પૂછેલું.

‘અધ્યયનાં ખલેસ થાય, તેથી.’

૧૯૫૬માં જાણીતા કવિ અને વિવેચક એલન ટ્યુ મુખર્ષિ આવેલા. એમણે વાતવાતમાં કહેલું કે અમારે ત્યાં કેટલાક અધ્યાપકો તો, દેશમાં પ્રમુખપદે કાણુ છે એ જાણવાનીયે દરકાર કરતા નથી.

સ્વિક્ષ્ણ જ્વાએગ વિશે એમનાં આગલાં પત્નીએ લખેલી જીવનકથામાં જણાયું છે કે જ્વાએગ ધરમા અખખા-રોને પેસવા ન દેતા. પણ ખેયાર દિવસ સુધી એક જ બેઠકે કલાકો સુધી લેખન-વાચન કરી પરવારીને પછી શરીરને નોકે રેસ્ટોરમાં જઈને અખખાવો પર સામટી નજર નાખી આવતા.

આવા કિસ્સાઓમાંથી અભ્યાસીઓ અને સર્જકો વિશે જીવનના એકાંગીપણાની નહિ પણ એકાપાસનાની છાપ લાગે છે. ગયે મહિને ગુજરાતે હોશીદોશી જેમનો પશ્ચિ-પૂર્તિ ઉત્સવ ઉજવ્યો એ અધ્યાપક વિપ્લુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી આવી એકાપાસનાની યાદ તાજી કરાવે છે. એક જ શહેરને પોતાની કર્મભૂમિ બનાવીને એક જ સ્થાન પર ‘આસન સે મત ડાલ’ જેવી અડગ વિદ્યો-પાસના કરવી એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. પણ જેને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની લેક લાગી એને માટે આ દુનિયામાં કશું જ દુષ્કર શાનું હોય ?

નર્મદનગરી સુરતનો સારખત ઇતિહાસ વિપ્લુભાઈ સાથે આપોઆપ જ વણાઈ ગયો છે. સંસ્કારસેવના માણુઓ માટે તો સુરત અને વિપ્લુભાઈ એકબીજાના પર્ણાય જેવાં નામો બની ગયાં છે. અગાઉ આઘા શહેર સાથે સદ્ગત કાન્નિલાલ જગનપાલ પંડ્યાનું નામ આ

ગુજરાતના સંસ્કારસ્થંભ સમા વિદ્વાન પ્રાધાન્ય-વિવેચક શ્રી વિપ્લુપ્રસાદ ત્રિવેદીની ગયે મહિને પશ્ચિપૂર્તિ ઉજવાઈ એ બહુમાનના સાચા અધિકારીને બિરદાવતો આ લેખ છે...

રીતે જ જોડાઈ ગયેલું. લગાઈ પૂર્વે કલકત્તા યાદ કર-નારને સત્વર ચાંપશી ઉદ્દેશીનું સ્મરણ થતું. અગાઉ પૂના જનારને પ્રોફેસર જે. પી. ત્રિવેદી અચૂક યાદ આવતા. અને આજે વાલજીભાઈ દેસાઈ યાદ આવે છે, એમ સુરત સાથે વિપ્લુપ્રસાદ ત્રિવેદી જોતજોત થઈ ગયા છે. એકલદોકલ વ્યક્તિ વડે આખું શહેર જોળખાય એમાં એ વ્યક્તિની સંસ્કારસાધના અને સુવાસની જ બલિહારી સમજતી.

એક રીતે જોઈએ તો, વિપ્લુપ્રસાદભાઈ એટલે સુરતની એમ. ટી. બી. કોલેજે ગુજરાતને ચરણે ધરેલું સંસ્કાર-પુષ્પ. વિપ્લુભાઈએ કોલેજનું ધડતર કર્યું. એમ કોલેજે પણ વિપ્લુભાઈને ધડયા એમ કહી શકાય. એ કોલે-જનું સંચાલન કરનારી વિદ્યાસંસ્થાના નિયમ અનુસાર આપણા આ તેજસ્વી અધ્યાપક ત્યાં આજીવન સભ્ય બની રહેલા, અને એ રીતે આજીવન અધ્યાપનવ્રતનો અંગીકાર કરેલો. પૂનાની ડેક્કન એજ્યુકેશન સોસાયટીમાં પણ આવી જ રસમ છે, અને મહર્ષિ ગોખલે જેવા ધણાયે સરસ્વતીમેવંકા અને મનીષીઓ આ પ્રકારની આજીવન સેવાપ્રથાની નીપજ છે એ એક સૂચક ચિત વિપ્લુભાઈની સેવાઓના મૂલ્યાંકનમાં મહત્વની ગણાશે. વિપ્લુભાઈને, કોલેજમાં લખાવતાં લખાવતાં લખવાનો લઠાવો મળ્યો હતો, કોઈ પણ પ્રામાણિક અધ્યાપક વિદ્યાર્થીઓને લખાવવા દરમિયાન પોતે પણ વિદ્યા-અર્થી જ બની રહે. અચાર્ય આનંદજીંદર જીવનની આખર સુધી આવા એક આદર્શ વિદ્યા-અર્થી બની રહેલા. વિપ્લુભાઈની વિદ્યોપાસના પણ એ જ ખરની છે.

વિવેચન આમ તો એક પરોપજની જેમો વ્યવસાય છે પણ માણુસમાં પોતામાં હીર હોય, પોતે આંતરિક શ્રી વડે સહર હોય અને નિષ્ઠા તથા ધીરજ હોય તો વિવેચનપ્રવ્રતિમાં પણ સર્જકનાની-ગુણસમૃદ્ધિ લાવી

શકે, વિષ્ણુભાઈનો વિવેચનમાં 'શ્રી' સભર છે. અને એ સમૃદ્ધિમાં બે બળોએ ફાળો આપ્યો જણાય છે. એક તો, એમની વિચારણા ભારતીય રસસાસ્ત્રમાં દ્રઢ-મૂલ થઈ છે, એ. અને બીજું તે પશ્ચિમનાં પ્રશિષ્ટ ગ્રંથોનું અને 'રસમીમાંસાનું' પરિશીલન. આ વિદ્વાનની વિદ્યોપાસના કેવળ પૂર્વાભિમુખ રહી હોત તો એમાં આટલી સમૃદ્ધિ અને સમતુલા કદાચ ન આવત. વિષ્ણુ-ભાઈ અંગ્રેજના અધ્યાપક હતા એ હકીકત આજે કેટલાક સાહિત્યરસિકો જાણતા નહિ હોય. તેથી જ કદાચ એમના સાક્ષરજીવનમાં એકેપાસનાનો ગુણ હોવા છતાં એકાંગીપણું કે દ્વિપદ્યતા નથી પ્રવેશ્યાં. સન્માનનો ઉત્તર આપતાં એમણે શિક્ષણની યોગ્યતા તરીકે માતૃભાષાની હિમાયત કરતી વેળા એકાદી યુરોપી ભાષાના જ્ઞાન વિના નહિ ચાલે એમ આગ્રહપૂર્વક જાહેરાત કરી છે એ બહુ સ્પષ્ટ બની રહે છે. સરસ્વતીના ઉપાસકને કશાની આભડછેત ન પોસાય. જ્ઞાનના ગરજુએ તો પોતાનાં આંખ-કાન-અંતરનાં પણ સદૈવ ને સઘળી દિશાઓમાં ખુલ્લાં રાખવાં રહ્યાં.

વિષ્ણુભાઈની ત્રણ તપ જેટલી પ્રખળ સાહિત્યસાધનામાં એમની દૃષ્ટિ અને સૃષ્ટિની એક સુરેખ ઉઠાન્તિ પણ એક અભ્યાસયોગ્ય વિષય બની રહે છે. ચાર્લ્સની કૌતુકરાગી દૃષ્ટિ ધીમે ધીમે સૌષ્ઠ્યપ્રેમી બનતી સુરેખ કળાય છે. ત્રણ દાયકાની નીરક્ષીરપરીક્ષણની ઉગ્ર રિયાજનાં સુભગ ફળ સરસ્વતીચન્દ્ર વિશેનાં એમનાં તાજે-તરનાં યુનિવર્સિટી-વ્યાખ્યાનોમાં જોવા મળે છે. એ વ્યાખ્યાનોના પરિણામે ગોવર્ધનરામ પણ એક મન-સપુત્રની પ્રાપ્તિ જેટલો આનંદ અનુભવી રહે એવી એ વિવેચનોના પારગામિતા છે.

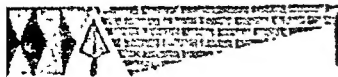
સૂરતના મેળાવડામાં એક વક્તાએ વિષ્ણુભાઈને સંસ્કાર-સ્થંભ કહીને શિક્ષણપ્રવૃત્તિની ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા કરી આપી છે. ભલે કોલેજના અધ્યાપક પણ શિક્ષક તો ખરા જ. અને ગુજરાત જેવા વાણિજ્યોપાસક મુલકમાં શિક્ષક એટલે તો પંતુલ, કે જાડુળાડુ તો મારતર, કે મહેતાજી. પણ આ જ ગુજરાતના સદ્ભાગ્યે, મહેતાજી શબ્દ

'મહત્તમ'માંથી આવ્યો છે. અને આપણે સદ્ભાગ્યે આ ભૂમિમાં દુર્ગોરામ, ગાંધીજી અને આનંદશંકર જેવી મહત્તમ વિભૂતિઓ મહેતાજી બનીને પ્રગતિ સંસ્કારસીચન કરી ગઈ છે. વિષ્ણુભાઈનું સ્થાન આવા મહત્તમ મહેતાજીઓની હરોળમાં છે. એમ ન હોય તો આજે ગુજરાતભરમાં એમનું અભિવાદન કરવાની એક સ્વયંભૂ સ્ફુરણા જગી ન હોત.

આદર્શ શિક્ષકાનું કામ આંખા વાવવા જેવું હોય છે. એ વાવણીની તત્કાલ લણણી ન થઈ શકે. એ તો એકાદ બે પેઢી પછી જ જવાળા દે. અને ત્યારે પેલો રોપણી કરનાર માણી એ પરિપાક નિહાળવા હાજર ન પણ હોય. આપણા સદ્ભાગ્યે વિષ્ણુભાઈ પોતાના સુશિષ્યોની બીજા પેઢી તો નજરે નિહાળી રહ્યા છે. એ વિશાળ શિષ્યવૃંદમાંથી ઘણાએ તો સારા સર્જકો અને વિવેચકો તરીકે પણ નામ કાઢ્યું છે. એ સિદ્ધિઓ નિહાળીને વિષ્ણુભાઈને કૃત્યકૃતતા સાથે મગફરી અનુભવવાનો પણ અધિકાર છે.

પણ આજે પશ્ચિમીનું ઉજ્જમાળા અવસરે ગુજરાત-ભરમાં ફેલાયેલી આ નિષ્ણવાન અધ્યાપકની સુવાસનો અનુભવ થતાં, સહેજે અચરજ અનુભવાય છે : વિષ્ણુભાઈ માત્ર શિક્ષક નથી, શિક્ષણ કે અધ્યાપન-પ્રવૃત્તિ વડે માણસ પ્રજાજીવનમાં આંટલે ઉઠે સુધી મૂળિયાં નાખી શકે ? અને જો એમ થઈ શકતું હોય, તો સમાજમાં શિક્ષકની કામગીરી તો કેવી ઇર્ષ્યાપાત્ર ગણાય ! શિક્ષણકાર્ય વડે સમાજના સંસ્કારસ્થંભ બની રહેવાની સાધના મૂલ્યવાન ગણાય. રાજપુરુષો જે કીર્તિ અને આદર-સન્માન માટે આકાશપાતાળ એક કરતા હોય છે એ વસ્તુઓનો અનુભવ વિષ્ણુભાઈ જેવા મનીષી 'કોઈક વિષ્ણુપ્રસાદ નામના માણસનો આ ઉત્સવ નિહાળવા તટસ્થભાવે જઈ છું.' એ હળે કરી શકે એ ઘટના સમાજને યોગ્ય મૂલ્યોની ઘણીઘણી સમજ આપી જાય એવી છે.

વિશ્વયુદ્ધ વેળા 'આકસ્ક' યુનિવર્સિટીના પ્રાંગણમાં પ્રોફેસર ગિલ્પર્ટ મરે ટહેલી ન્હા હતા ત્યારે કોઈએ એમને પૂછ્યું : 'આજે આખી સંસ્કૃતિનું અસ્તિત્વ

ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન

‘આ’ વખતે તો તમે એક ગરમ પાટલૂન લાવો જ નહીં એમણે કહ્યું.

આપણા સંસારના આમોદાનમાં આ ‘લાવો, લાવો’ની રેકર્ડ કાયમ વાગ્યા કરતી હોય છે, એટલે મેં એ તરફ જરાય ધ્યાન ન દીધું. શ્રીમતીજી જરા ગુસ્સે થઈને બોલ્યાં, ‘મેં શું કહ્યું?’

‘પાટલૂન લાવો.’ મેં કહ્યું.

‘ના, એમ નહીં, ગરમ પાટલૂન લાવો.’ એમણે સુધાર્યું.

‘પણ લાવું કેવી રીતે? ગાંધી, મોદી, દૂધવાળો, બાઝાવાળો, એ બધા સવારથી સાંજ સુધી ‘લાવો લાવો’ કરે છે ત્યાં હું ગરમ પાટલૂન કેવી રીતે લાવું?’

‘અરે એ તો બધા ખૂબો પાડતા રહેશે. શરીરની સંભાળ તો રાખવી જોઈએ ને? જાત હશે તો ખરું જ છે.’ એમણે પાઠ શીખવાડ્યો.

મને શ્રીમતીજીની વાત સાચી લાગી. ‘જન કૃત્વા પૂત પીવેત્’ એમ આપણા વડીલો કહી ગયા છે. અલબત્ત, આપણે એમના કથનને યથાશક્તિ અનુસરીને ફેવું કરીનિય વેળેએક ઘી આરોગીએ છીએ. એટલે કળિયુગમાં માગતાવાળાઓને માગતા જ રહેવા દઈને ગરમ પાટલૂન લાવવામાં મને વધુ વધી ના દેખાયો.

આપણે ત્યાં ગરમ પાટલૂન સીવડાવીને પહેરનારની સંખ્યા ઓછી રહે છે. મેં શ્રીમતીજી પાસે શંકા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું, ‘પણ ગરમ પાટલૂન ઓઝામાં

પરદેશનો એવો કેટલોય આકર્ષક અને યોગ્યભણે માલ આપણે ખરીદીએ છીએ. એ વખતે એ વિચાર પણ નથી કરતાં કે આ સરતો છે તેટલો જ માથા પરો. ત્યાંથી નકામો ગણાઈને કાઢી નાખેલો માલ આપણે મોજ-યોજનાં વાપરીએ તેના એક ગરમ પાટલૂનની આ રસકદાણી છે...

ઓછું ત્રીસેક રૂપિયાનું તો પડશે જ. હવે એટલા બધા...

‘તે નવું લાવવાની શી જરૂર છે? આપણા માસા લાગ્યા છે એવું જ લાવો ને!’ એ બોલ્યાં.

‘એ તો ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન લાગ્યા છે!’ મેં કહ્યું. ‘માસા જ્યારે ‘એટેન્શન’માં હોય છે ત્યારે પાટલૂન ‘સ્ટેન્ડ એટ ઈઝ’માં હોય છે. સાવ કાયળા જેવું લાગે છે.’

પણ મારો બાંધો એમણે ગણકાયો નહિ. ‘એ તો જોઈને લાવીએ એટલે એવું ન થાય.’

અને એમ અમે ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન લાગ્યા.

ડીસ્પોઝિશનમાં આ કપડાં કહે છે કે અમેરિકાથી અહીં આવે છે. ત્યાં એ કપડાં ઊતરી જાય છે એટલે એમની આપણા દેશમાં આયાત કરવામાં આવે છે અને બજારમાં મૂકવામાં આવે છે. અલબત્ત, એ જૂનાં કપડાં પણ અહીં તો વેલવમાં જ ગણાય છે. એકાદે ઊતરી ગયેલું પાટલૂન કે એકાદ સાંધાવાળો કાટ લેતાં પહેલાંય આપણે હજારવાર વિચાર કરવો પડે છે.

મેં લાંબી વિચારણાને અંતે જે પાટલૂન ખરીદ્યું એ લેતી વખતે મૂળ ધ્યાન રાખ્યું હતું. માસાનું પાટલૂન એમના કદ કરતાં મોટું હતું જ્યારે મારું પાટલૂન જરા નાનું નીકળ્યું. એટલે થયું એવું કે હું મને તે પોઝીશનમાં બિભે હોઈ પણ પાટલૂન તો કાયમ ‘એટેન્શન’ની સ્થિતિમાં જ રહેતું.

પણ એટલુંય નસીબમાં ક્યાંથી એમ માનીને મેં

ખતરામાં છે ત્યારે તમે રણભારતે લડતા જવાને બદલે અહીં રહેલો છો?’

...ત્યારે એ અધ્યાપકે કહેલું કે ‘તમે જે સંસ્કૃતિની રક્ષા ખાતર લડી રહ્યા છો એ સંસ્કૃતિ ખુદ હું જ

હું.’ વિષ્ણુભાઈ જેવા અધ્યાપકો આવાં સંસ્કૃતિ-પ્રતીકો છે. અને એ અમૂલ્ય રાશ છે. તેથી જ, એમની પશ્ચિ-પૂર્વની પર્યાયી વેળા તેઓ શતાયુ બની રહે એવી અભ્યર્થના કરીએ.

સંતોષથી એને પહેરવા માંડ્યું.

ગરમ પાટલૂનમાં એક દુઃખ હતું. એને ઘેર ધોવા જતાં ફાટી જવાની પીક હતી એટલે ધોળીને આપવું પડતું ને એકવારની ધોલાઈ તો ચાન્ડ દોઢ રૂપિયા પડતો. મેં એકાદ મહિનો પાટલૂન પહેલું ને પછી એ ધોવા આપ્યું, પણ ધોળીને ત્યાંથી આવેલું પાટલૂન તો લખપતિ શેઠના છોકરા જેવું, એટલે કે ફાટીને ધૂમાડે પહોંચી ગયા જેવું બની ગયું હોય એમ લાગ્યું.

એને પહેરીને એાફિસે જવું કે ન જવું એના વિચારમાં હું પડ્યો.

આપણા જીવનમાં દગો દેવાના પ્રસંગો ઘણા બને છે. પ્રિયતમા પ્રેમીને દગો દેતી દેખાય છે, મતદારો ચૂંટણીના ઉમેદવારોને દગો દેવાની વાતો બોલવા મળે છે, રસ્તામાં ઘણીવાર સાયકલ એના સવારને દગો દેતી નજરે ચડે છે ને નેતાઓ પ્રગ્મને કે પ્રગ્મ નેતાઓને દગો આપે છે. આજના જમાનામાં દગો દેવાની વાત જરાય નવાઈ નથી પમાડતી.

આ બધાય દગાઓ દુઃખ પમાડે છે, પણ જૂનું થઈ ગયેલું પાટલૂન કોઈવાર દગો દઈ જાય છે ત્યારે એ દુઃખ તો 'અસલ જ બની રહે છે. મારું એ ડીસ્પોઝલનું પાટલૂન હાથમાં લઈને હું ફેટલીયવાર સુધી જાઓ રહ્યો. મોઢ જ માર અવડાવે છે એ જાનવાકચની બાજુ હોવા છતાં મારાથી પાટલૂનનો મોઢ મૂકી શકાયો નહીં. મરણિયા થઈને આખરે મેં પાટલૂન પહેલું.

એાફિસ જવા દિવસી પર સવાર થયો ત્યારે મોઢ થયું હોવા છતાં મેં પેડલ ધીમેથી માર્યો. સાયકલમાં ક્યારેય પણ 'ખરરર...' એવો અવાજ થતો ત્યારે મનમાં ફફડાટ થવા લાગતો. પાટલૂન સામે મોંએથી દગો દેતું નથી પણ પીક પાછળ દગો દે છે એટલે આવો અવાજ થતાં જ એક હાથ પાટલૂનની પીક પંપાળી લેતો.

એાફિસ પહોંચ્યો ત્યાં ઘડિયાળે મને પા કલાક મોડો

બતાવ્યો. જાનોમાનો જઈ ને ટેબલ પર બેસી ગયો પણ એાફિસમાં બધાની નજર મારા તરફ હતી એટલે મનમાં અકળામણ થવા લાગી. છેવટે મારાથી ન રહેવાયું. બાબુવાળા મી. ભટ્ટને પૂછ્યું, 'આજે શું છે તે બધા મારી સામે જુએ છે ?'

'મેનેજર સાહેબ હમણાં જ અહીં તપાસ કરી ગયા.' મી. ભટ્ટે કહ્યું, 'તમે એકલા જ નહોતા એટલે થોડી પૂછપરછ પણ કરી.'

મારા પેટમાં તેજ રેડાયું. મેનેજર ઘણો કડક માણસ હતો. એની આંખે ચઢ્યા તો હેરાન થઈ જવાય એવું હતું.

એાફિસમાં બધા મારા તરફ સડાનુભૂતિ ભરેલી નજર નાખી રહ્યા હતા ત્યારે હું પાટલૂન તરફ સડાનુભૂતિથી જોતો હતો. એણે બિચારાએ ફેટલું દુઃખ સહન કર્યું! આખી જિંદગી માનવજાતની સેવા કરી અને પેન્શન પર બિતરવા વખત આવ્યો ત્યારે સ્વામી બદલાયો! એનું બેંગળિયું છે ને!

આમ વિચારમાં હતો એવામાં જ પટ્ટાવાળાએ આવીને કહ્યું, 'મહેતા સાબ! આપણા બે સાબ જુલાતે હેં!'

હું એકદમ ગભરાઈને બેઠો થયો.

એ સાથે જ પાછળથી 'ચરરર' અવાજ આવ્યો. અવાજની સાથે જ મારા હૈયામાં પણ ચીરોડો પડ્યો. પાછળ હાથ ફેરવીને જોયું તો પાટલૂને છેવટે દગો દીધો હતો. એનું જર્જરિત બેંગળિયું વધારે આઘાત નહોતું છરવી શક્યું.

એાફિસમાં જેણે જેણે એ પાટલૂન ચીરાવાનો અવાજ સાંભળ્યો એ બધા ખડખડાટ હત્યા. મારી સ્થિતિ કફેડી થઈ. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં મરણ ન હોવા છતાં અર્જુનને જંગ યુદ્ધમાં જવું પડ્યું હતું એમ મારી મરણ નહોતી છતાં સાહેબ પાસે જવાનું હતું ને છેલ્લી ઘડીએ પાટલૂને દગો દીધો હતો!

એ પછે જ મને સુકિત સૂઝી.

એક હાથને પીક પાછળ મૂકના રાખવા ને આરામથી

ટહેલતા હોઈ એ એમ સાહેબની ઓફિસમાં 'ધૂસી જ્યુ'. એમ કરવામાં આવે તો જ ભારી ને પાટલૂનની આખર રહે એમ હતી.

હું વિમન કરીને આગળ વેધ્યો. મારી પૂઠ પાછળ ઓફિસના એકે એક માણસની નજર મોંટી હોય એમ મને લાગ્યું. લેડી ટાઈપીસ્ટ મીસ ડી-સોઝા પણ હાથ દબાવીને ત્રાંસી આંખે મારા પાટલૂનની કમનગીની નિહાળી રહી હોય એવો આલાસ થયો.

હું સાહેબની કેબિનમાં દાખલ થયો ત્યારે પણ મારા હાથ તો પાછળ જ હતા. ડાબા હાથને પાછળ જ રહેવા દઈને મેં સાહેબને જમણા હાથે સલામ ભરી. મારો એક હાથ પાછળ હતો એ વાત સાહેબના ખ્યાલ બહાર ન ગઈ. એમણે જરા કડકાઈથી કહ્યું, 'મી, મહેતા! થોડી શિસ્ત શીખો.'

'હા! 'મેં' ડરતાં ડરતાં કહ્યું ને જમણો હાથ પણ એ જ ધડીએ પાછળ પહોંચી ગયો.

'હાથ આગળ રાખો.'

'હા... ?'

'સાંભળ્યું નહીં?' સાહેબ ગળ્યાં ને મારા એક હાથ આગળની બાજુએ આવી ગયા.

'તમે આજે પંદર મિનિટ મોડા આવ્યા.' સાહેબ ખોરવા.

'હા સાહેબ પણ...'

'સાંભળો! જો ઓફિસનો દરેક માણસ પંદર મિનિટ મોડા આવે તો ત્રીસ તોફારોની થઈને ચારસો પચાસ મિનિટ થાય. એટલે કે મહિને બસો પચીસ કલાક થયા.'

'પણ સાહેબ આ પાટલૂન... મારા મનમાંથી પાટલૂન હજીય-ખસતું નહોતું.'

'દલીલ નહીં. હવેથી ધ્યાન રાખજો, જાવ.'

શીતો ધા સોથે સંધો હતો. એકદમ રાશ્ત્ર થઈને મેં જોરથી સાહેબને સલામ ભરી એ સાથે જ પાછળ 'ચરચર' અવાજ થયો.

'એ શાનો અવાજ આવ્યો?' સાહેબે પૂછ્યું.

મારું મોં ઘોળું પૂણી જેવું થઈ ગયું હતું. પાટલૂન આજે જાન્ય હો દીમો હતો. અને એ કમળખન પાછળથી બેઠે બાજુએ ફાટ્યું હતું. હું મૂંઝો રહ્યો એટલે સાહેબે ફરી પૂછ્યું, 'એ શાનો અવાજ થયો મી મહેતા?'

'શી ખબર સાહેબ! 'મેં' ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું.

'અચ્છા, તમે જાવ.' સાહેબે શંકાશીલ અવાજે કહ્યું.

સાહેબે તો જાવ કહ્યું, પણ જ્યુ' શી રીતે! જે રીતે સાહેબે ગણતરી મૂકી એમ મેંય મૂકી. પાટલૂનની એક ચિરાડને સંતાડવા બે હાથ જોઈ એ તો બે ચિરાડને સંતાડવા ચાર હાથ જોઈ એ, જે મારી પાસે નહોતા જ! અવળા ફરું કે સાહેબની નજર પાટલૂન પર પડે એમ હતી.

મેં પાછે પગે બારણા તરફ જવા માંડ્યું. સાહેબ મારી આ વિચિત્ર ચાલને ફારી આંખે જોઈ રહ્યા હતા, પણ બારણા પાસે જઈને હેવટે હું અવળા ફર્યો એ સાથે જ સાહેબ ખડખડાટ હસી પડ્યા!

સાહેબની ઓફિસમાંથી બહાર આવતાં મારે માથે નવી આકૃત આવેથી દેખાઈ. કેબિનમાં તો સાહેબે એકલા હતા એટલે પાછે પગે ચાલું તો આખર રહે એમ હતી પણ અહીંથી મારા ટેબલ તરફ જતાં રસ્તામાં મારે બીજા ઓગણત્રીસ ટેબલ વડાવવાનાં હતાં એટલે ગમે તે રીતે ચાલું તો ય મુમીયન મટવાની નહોતી.'

ઓફિસની બહાર નીકળનાં જ સત્તાવન આંખો મારી તરફ મંડાઈ, તે એટલા માટે કે હરજીવન હેડકલાઈને માત્ર એક જ આંખ હતી. હું ક્યારે આગળ વધું એની જ બંધા રાહ જોતા હતા.

દ્રૌપદીની લાજ જતી હતી એ વખતે કૃષ્ણ ભગવાને હલ્લે આર્ગંડીઓ પૂરી હતી મેં મનોમન ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે, 'હે પ્રભુ, મને હલ્લે તો નહીં પણ એક પાટલૂન તો પરી આપ!'

અને ખરેખર પ્રભુએ મારી લાજ રાખી હોય એમ કેબિનમાંથી સાહેબનો અવાજ આવ્યો, 'અરે મી.

મહેતા, અહીં આવજો !'

હું પાછો પગે કેબિન તરફ ચાલ્યો. કેબિનનું બારણું સ્ત્રીગવાળું હતું. નજીક જઈને મેં પાછળ હાથ રાખ્યા, માથાનો ધક્કો મારીને બારણું ખોલ્યું ને અંદર દાખલ થયો.

અંદર હાસ્યને દબાવી રાખવાનો મરણિયો પ્રયત્ન કરતા સાહેબે મને નોંધ્યો કે એ ફરીથી ખડખડાટ હત્યા. હું ઝંખવાણે મોંએ નોંધ રહ્યો હતો. થોડીવારે હસવાની શક્તિ ખલાસ જઈ જતાં સાહેબે ગંભીર થઈને કહ્યું : 'મી. મહેતા તમને ડીસમીસ કરવામાં આવે છે !'

'હૅ... ?' મારા ઉપર જાણે આલ વૃટ્ટ્યું.

'હા, પણ એક જ શરતે તમારી નોકરી ચાલુ રાખી શકાશે.'

'તમે કહો તે શરત કબૂલ છે સાહેબ. પણ મને અચરવાળને...'

'શરત એ છે મી. મહેતા, હવેથી તમારે ઓફિસમાં કોઈ દિવસ ગરમ પાટલૂન પહેરીને આવવું નહીં ને પહેરે તો એ ડીસ્પોઝલનું ના હોવું નોંધ એ.' સાહેબે કહ્યું ને ફરીથી હત્યા.

'હ...હ સાહેબ !'

'હવે તમે એમ કરો, આ કુમીનને પાછળને બારણેથી બહાર જાવ. પાછલે દાદરે થઈને સીડી ઊતરી જાઓ. એટલે ડરવાનું નહીં રહે. અહીંથી સીધા ઘેર પહોંચી જાવ. આજે તમારા પાટલૂનના માનમાં હું તમને રજા આપું છું.'

મેં સાહેબનો આભાર માનવા હાથ ઝાંચો કર્યો ને એ હાથને તરત પાછો પાછળ લઈ ગયો. સાહેબ તરફ મોં રાખીને ધાસિયા પતંગની જેમ ત્રાંસી ચાલે ચાલતો હું કેબિનના પાછળના બારણા તરફ ચાલવા લાગ્યો. એ નોંતાં જ સાહેબે 'હા...હા...હા...હા !' કરીને પ્રયંત હાસ્ય કર્યું.

એ જ ધડીએ વળી 'ચરર' અવાજ થયો. હું ચમક્યો. પણ આ વેળા તો સાહેબ પણ ચમક્યા. હસવું બંધ કરીને એમણે એમના પાટલૂનની હાલત તપાસી નોંધ ને એમના મોં પરથી પણ લોહી ઊડી ગયું. મોંમાંથી લાચારીલયે અવાજ નીકળ્યો. 'ચરર... ! મારું પાટલૂન પણ...'

પણ હું તો તે વેળાએ ઝડપથી દાદર ઊતરી રહ્યો હતો.

સોવિયેત સંઘની ખેતી માટે ગિબરેલિન નામનું એક અત્યંત રસાયણ અદ્ભુત લાવિ બુલ્લું કરે છે. આ પ્રવાહીની અસરથી છોડ અને ફળ અનેકગણી વૃદ્ધિ પામે છે. એ છોડના વિકાસને ખૂબ ઉત્તેજે છે. દાખલા તરીકે ગિબરેલિનની માવજતવાળા તમાકુના છોડ છ મિટર એટલી કે લગભગ ૨૦ ફૂટ ઊંચા ઊગે છે, દ્રાક્ષના શૂંઘખાનું વજન બમણું થાય છે અને ચાનો પાક ૭૦ ગણો વધુ ઊતરે છે. ગિબરેલિનની અસરવાળા છોડ પર ઝડપથી ફૂલ અને ફળ આવે છે.

ગિબરેલિન તૈયાર કરવા માટે કુરગાનમાં એક કારખાનું બાંધવામાં આવનાર છે. અત્યાર સુધી સોવિયેત સંઘમાં માત્ર થોડાક આમ ગિબરેલિન બનતું હતું. આવતી સાલમાં આ નવા કારખાનામાં ૨૦ કિલોઆમ ગિબરેલિન તૈયાર કરવામાં આવશે.

'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર ઠર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

ડીસ્પોઝલનું પાટલૂન : ૫૮

[લાનહરી—૧૪ મા પાનાંથી ચાલુ]

પૂછ્યું 'કેમ માયુ હુ જે છે?' ને મને એકદમ યાદ આન્યુ ને હુ જાડી તેનની શીરી લારી 'આનો આમ સરખુ માયુ રખો કેમ્લા દિવસથી માથામા તેન નથી નાખ્યુ? કેમ નાખતા નથી!'

'નથી નાખતો' તેમણે હમેશનો જવાબ આપ્યો ને હુ ચીડાઈ ન જનમા બબડી 'નથી નાખતો ક્યુ એટને પત્યુ કેમ ને' માથે ધમીને પગના તળીયા ધસવા બેડી ધીમે ધીમે મારા મિચર-નાદળ વેરાના લાગ્યા ને હુ બીજી દુનિયામા આની 'કેમ રસ્તો કેવો હતો?' મે તેમને પૂછ્યુ 'દીક' મરી એક દમ જ તેમણે મને વાત કહેવા માડી 'પેનો છોકરો નહિ ઈના તે દિવસે મારી સાથે આ પો હતો' ને તેમણે મારા બોનવાની અપેક્ષા કરી મે ખ્યુ 'હા તેનુ શુ?' 'તેનો બાપ મને રસ્તામા મળ્યો' ને આ સાલગના મારા વિચારના ઘોડા લડકચા ને પૂર વેગે દોડના મડ્યા ને મનમા હુ મોની મૂકા ને તમારી વાત, મને મારો વિચાર કરવા દો પણ હુ બોલી 'હ પત્રી?'

'તેનો બાપ મને રસ્તામા મળ્યો હતો' સાલગતા હુ છોડાઈ ગઈ હતી હુ કહેવાની હતી 'તેમા મારે શુ? જટ કહી દો ને શી વાત છે?' પણ મે કશુ જ ના કહ્યુ

'તેનુ એમ થયુ કે અમે સાથે ચાનતા હતા ને વરસાદ પાણીની વાત કરતા હતા' આ સાલગતા હુ ચીડાતી હતી આ તે કઈ મોટી વાત છે! પણ હુ કઈ બોની નહિ તેઓ કેરા દડે કેનેજે વાત કરતા હતા! ને તેનો સર જતણે મને કહેતો ન હોય! તારી મૂઝવણ શી પિસાતમા છે? છતા હુ મનમા ચીડાઈ હતી આ વાતમા શુ સાલગતાનુ? એક છોકરો-તેનો બાપ 'તેમને' રસ્તામા મળ્યો ને ખેતીની-ર સાદ પણીની તેઓ વાત કરતા હતા તેમા મને શુ મહેવાનુ હતુ?—મરી મૂઝવણ કઈ તેનાથી બોધી થવાની છે? સત્તા નથી ને મૂડા દેતા નથી કે નથી

નીરાતે વિચાર કરવા દેતા આમ મનમા વિચારી આખરે મે કહ્યુ 'હવે બોધવા દો'

તેમણે આગળ ચલાયુ

'હવે સાલગ તો ખરી પત્રી મે કહ્યુ કે વરસાદ ખરે વખત થયો કેમ પોન?' ત્યારે પેના પટેને કહ્યુ

વરસાદ સટે ના બહુ સારો થયો સાહેમ! આ તો રૂપિયા વરસ્યા' આ સાલગતા મારી બોધ જાડી ગઈ ને હુ બમડી 'હ રૂપિયા વરસ્યા' એક અલભ્ય હરિજન ખેડૂત તેના લાન કે' રીતે વ્યક્ત કરે છે! ને કેવા લાનથી એ શમ્દો 'તેમણે' બોની બનાવ્યા તેમની સાદી વાર્તાની સાદી વાણીએ સાદ અદ પો ને ભાવપૂર્ણ શમ્દો બોની બનાવ્યા 'એ તો રૂપિયા વગ્યા ને તેના સરના ભાવ નાદ, સાદ' રનાદ હુ માણી રહી—એ શમ્દોને આખા જ હુ ગમી મઈ ને પત્રી વાગોગમી રહી 'રૂપિયા વરસ્યા' 'રૂપિયા વરસ્યા' સત્ય, સુર જવત રજન મને મળ્યુ તેમની સાદી સીધી સરળ વાતમાંથી રસરજન જડ્યુ સત્ય મળ્યુ તે શમ્દો કેટનુ બધુ વ્યક્ત કરતા હતા! —જવત જવત જવત સાહિત્ય હાનતુ, ચાલતુ, થતગતતુ!! ના ના બાળકને જેમ વાર્તા સાલગી આનદ થાય તેમ મનેય આ વાત સાલગી ખૂબ ખૂબ આનદ થયો

મારો બોવાયેનો આનદ મળ્યો લાનહરી પર હીનોળા ખાતી મારી નાનને એક હનેસુ મારી આનદ પ્રદેશને કિનારે મારા નારિકે બરામર પહોચ્યાડ્યુ ને મને કહ્યુ — આ રહ્યો તારો પ્રદેશ અહી બધુ જ આનદ મય ને જવત હોય છે સત્ય હોય છે હુ ખ પણ આનદમય બની રડે છે રુદન પણ અહી તો સુખ કર બાજે છે

મે ખ્યુ 'હા હુ અની રહીશ ને અહી જ જીવીશ સાહિત્યને આ પ્રદેશમા દેખીશ, સાબળીશ, આઈશ ને પીશ તેના સનત સગાયથી અનત આનદ મેગીશ' ને લાનહરીએ લહેરાતો મારા નાવિકની સગાયે પેના પ્રદેશના સાગરતગિરે 'સાચા મોતી' લેવા હુ નીકળી પડી

જીવન ગર્ભમાં હોય છે ત્યારથી જ તેનામાં સંસ્કારનું ઘડતર શરૂ થાય છે. ઘણાની માન્યતા એવી હોય છે કે તે સમજણું ન થાય ત્યાં સુધી તેના ઉપર કોઈ એવી અસર થતી નથી. પરંતુ માનસશાસ્ત્રીય હકીકતની રીતે વાત કરીએ અને એવા દાખલા બોધે તો ખ્યાલ આવે છે કે બાળક જન્મથી સંસ્કાર અને વારસો લઈને જ અહીં આવ્યું હોય છે. જેમ દિવસો પસાર થતા જાય તેમ તેની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ખીલતી જાય છે. એકની એક વસ્તુ તેને ગમતી નથી. નવી વસ્તુ મેળવવા તે તલસાટ કરે છે. બોલતું થાય છે ત્યાં તો નવા નવા પ્રશ્નો પૂછવા કરે છે. પ્રશ્નોની પરંપરાથી એનાં માતા-પિતાને ક્યારેક કંટાળો આપી દે છે. બાળકના ઘડતરની એ નિશાની છે. એ સમયે તેને જેવી તાલીમ આપી હશે તેનો પ્રત્યાઘાત મોટી ઉંમરે પડશે. બાળકની કુશાગ્રબુદ્ધિ બધું જ નવું બાણવાની જવાહીશ રાખે છે. સમજુ મા-બાપ તેને સાચા અને વ્યવસ્થિત જવાબ આપી તેની વૃત્તિને સંતોષે છે પરંતુ અણસમજુ—ક્યારેક શિક્ષિત માબાપ પણ—બાળકના પ્રશ્નોથી કંટાળીને તેને ધમકાવે છે, જવાબ આપતાં નથી, ક્યારેક ખોટા જવાબ આપે છે. કહે શું અને કરે શું એમ વર્તનમાં તફાવત બેતાં બાળકના મન ઉપર વિપરીત છાપ પડે છે. આપણા સમાજમાં જાતીય બાબત એ બાળકોને મારે ન બાણવા જેવી કંઈક શરમજનક વસ્તુ છે એમ માની બાળકનો જન્મ કઈ રીતે થયો કે બાળો ક્યાંથી આવે એવા પ્રશ્નોનો જવાબ બિલકુલ ખોટો આપે છે. મોટું થશે અને સમજણું થશે ત્યારે એની મેળે સમજશે એમ માનીને સંતોષ માને છે. પરંતુ બાળકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એટલી તીવ્ર હોય છે કે ગમે ત્યાંથી ફાંફા મારીને તે શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. નિશાળે જતું બાળક પોતાના સહવિદ્યાર્થી કે બીજા સાથે રમનારા મિત્રો પાસેથી જુદું જુદું ‘તત્ત્વજ્ઞાન’ ભેગું કરે છે. નરસું છૂપાવવા જેવું સમજીને ખરાબ થઈ છાતું કાર્ય કરતાં તે શીખે છે. જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય તેમ તેમ તેની ક્રામવૃત્તિ તીવ્ર બનતી જાય છે. તેમાં તેની જિજ્ઞાસા જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. એટલે બાળકને નાનપણથી સાચું જ્ઞાન આપવામાં આવે તો તે દરેક વસ્તુને શાંતિથી સમજવા પ્રયત્ન કરે છે. અને એ સાચી સમજણ પામવાથી તેનામાં અસંતોષ પણ રહેવા પામતો નથી.

નૈતિક હિંમતવાળી નીતા

નીતા નવમી ચોપડીમાં લખતી હતી. એનાં ત્રણ લાઈ-એનોમાં એ સૌથી મોટી હતી. તેનાં બા-બાપુ લખેલાં, સંસ્કારી ખાનદાન હતાં. તેના બાપુ નોકરી કરતા હતા. સામાન્ય રીતે સુખી કુટુંબ કહી શકાય. કુટુંબનું ભરણપોષણ થતું હતું અને સાદાર્થથી રહેતાં હતાં. કમાય એટલું ખાય એવી પરિસ્થિતિ હતી. કાંઈ બચત થતી નહિ તેમ જ કોઈની પાસે હાથ પસારવો ન પડે એટલાં તેઓ સુખી હતાં.

નીતા હોશિયાર હતી એટલે આગળ નંબર રાખતી. તેની બેનપણીઓ પૈસાદાર વર્ગની હતી. તેઓ મહિનામાં ચાર પાંચ ફિલ્મો જુએ, ફરવા જાય અને એમણે કરેલી લહેરની વાતો બીજે દિવસે નિશાળે આવી નીતાને કરે. અને નીતાને પૂછે પણ ખરાં કે તું કઈ ફિલ્મ જોઈ આવી? નીતા કહેતી, 'મારા લાઈ તો જૂઠા સારી, નાનાં છોકરાંઓને જોવા જેવી ફિલ્મ હોય તો જ જોવા લઈ જાય. નાનાં બાળકોથી ફિલ્મ ન જોવાય.' અને ક્યારેક નજીકના બાગમાં કે કોઈ સગાંને ત્યાં ગઈ હોય તેની વાત કરે. નીતાનો વધુ આનંદ તો પડોશમાં રહેતાં મિત્રો સાથે રમવાનો હતો. તેને જૂઠા મૂઠો પડતી.

નીતાની નિશાળની બેનપણીઓએ તેને વિચારવતી કરી મૂકી : 'એના પપ્પા એને કેમ ફિલ્મ બતાવે અને મને લાઈ ના પાડે એનું શું કારણ હશે? એ લોકો પૈસાદાર છે એટલે ગમે તેટલો ખર્ચ કરે તો પણ વાંધો

નહિ. અને એવા પૈસાવાળા ક્યાં છીએ? આવા વિચારો કરી ક્યારેક શાંત થઈ જતી પરંતુ આ દ્વંદ્વ એના અજાત મનમાં ચાલી જ રહ્યું હતું. નિશાળે આવે અને નવાં કપડાંમાં સજ્જ થયેલી સખીઓને જુએ એટલે પાછું યાદ આવે. નીતા વિચારમગ્ન થઈ જતી. ત્યારે વર્ગમાં શું લેસન ચાલી રહ્યું છે તેનો તેને ખ્યાલ જ ન રહેતો. શિક્ષક ક્યારેક ટકોર કરે અને પૂછે કે પહેલાં કરતાં હમણાં નીતાએનું ધ્યાન કેમ રહે છે? ત્યારે નીતાને તેની ભૂલ સમજતી.

એક વખત નીતા નિશાળે જતી હતી ત્યાં એક નજીકના મહોલ્લાનો છોકરો તેની સામું જોઈને હસ્યો. આમ તો તેને તે બાળખતી નહોતી પણ એ સામે હસી. આમ બે ત્રણ દિવસ ચાલ્યું પછી તો છોકરાએ વાત કરવા માંડી : તું શું લખે છે, લખવું ગમે છે? ધીમે ધીમે એણે એની સાથે સિનેમા જોવા આવવા કહ્યું. નીતાને નિશાળ તો છોડવી જ નહોતી એટલે એણે ના પાડી, અને વિચારમાં પડી ગઈ કે આને કેમ લખવું ગમતું નથી? મને તે સિનેમામાં કેમ લઈ જવા માગે છે? વગેરે વિચારો પછી તેની બાને પૂછવું એમ નક્કી કર્યું.

ઘેર આવી સાંજે પરવારી મા-દીકરી થોડીવાર બેઠાં હતાં ત્યારે એણે બનેલી હકીકત વિગતે કહી અને સાથે સાથે ઘણા સમયથી સિનેમાનો પ્રશ્ન પણ મા સામે મૂક્યો : 'મારી બધી જ બેનપણીઓ સિનેમા જોવા જાય છે. તેમને તેમના પપ્પા લઈ જાય છે. અને તમે મને

‘જેવાંની ના પાડો છો ?’

જૂળ જ વિચારવાળો આ પ્રશ્ન હતો. બાએ નીતાને પોતાની પાસે બેસાડી અને કહ્યું : ‘નીતા, તને લાણવું ગમે છે, તારો આદર્શ તો દાકતર થવાનો છે ન્યારે પેલો છોકરો તો એક રખડું છે. એના જીવનનો કોઈ આદર્શ નથી. માત્ર મોજ શોખ અને હરવું ફરવું એ જ એનું ધ્યેય છે. બાપાના પૈસા છે તે વાપરે છે. તેને ઘેર તો કોઈને ખબર પણ નહિ હોય કે તે લાણવા નથી જતો. પણ લે આપણે સારા થવું હોય તો મેં તને પહેલાં પણ કહ્યું છે ને આજે ફરીથી કહું છું કે આવા છોકરાઓથી ચેતતા રહેવાનું. આવા લોકો જૂળ સ્વાર્થી હોય છે. તેઓ માત્ર ‘કંપની’ ઇચ્છતા હોય છે. આપણે સ્ત્રીઓએ તો નાનપણથી જ ચેતતા રહેવાનું હોય છે. તમે સામે પ્રત્યુત્તર આપો એટલે પુરુષો તો માની લે કે તમને એની સાથેની દોસ્તી ગમશે. તેમની સાથે બોલવું. પણ તેમનો કયો ઇશિદો છે તે સમજી લેવું જોઈએ. તું નાની છે પણ તને મેં એટલે જ પહેલેથી જાતીય વૃત્તિ શું છે, સ્ત્રી-પુરુષના સહવાસનું પરિણામ, પુરુષની બદદાનત વગેરે દાખલા આપીને સમજાવ્યું છે. એટલે જ નીતા, એવા છોકરાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ. સિનેમા જેવા જવાની તને ના પાડું છું તેનું પણ આવું જ કારણ છે. જેમાંથી જ્ઞાન મળે તેવી ફિલ્મો તને જરૂર બતાવું છું. તારી બેનપણીના પપ્પા પૈસાદાર છે એટલું જ બસ નથી, તેઓ જુદા વાતાવરણમાં ઉછર્યા છે, મોજશોખ એ એમનું સર્વસ્વ છે. ન્યારે આપણે ખરાબ ને

હાનિકર્તા છે તેવી ફિલ્મો નહિ જોઈએ તો જ સારું ઘડતર થઈ શકશે અને સમાજને ઉપયોગી થઈ શકીશું. મને કે તારા ભાઈને પૈસા એવા ખરાબ કાર્યમાં બગાડવા નથી ગમતા. એના કરતાં તમારા સૌના લાણુતરમાં વાપરીશું તો આપણને લાલ જ થવાનો છે.’

નીતાને જૂળ જ ધ્યાનપૂર્વક સમજ આપી, જે એના કુમળા મગજમાં ઊતરી ગઈ અને ફરીવાર તેનું ધ્યાન બીજે દોરાયું નહિ. બેનપણીઓ સાથે પણ તે ચર્ચા કરી શકતી અને પોતાને ‘મોડર્ન’ ન માને તો પણ તે ગણકારતી નહિ.

આમ સાદી, સંસ્કારી નીતા માતા-પિતાના સહવાસથી નૈતિક હિંમત કેળવી હિંમતવાન બની.

સેવાની સરચાઈ

સુનયનની ગામમાં જૂળ આબરૂ હતી. ગામમાં જ માત્ર નહિ પણ આખા જિલ્લામાં તેની બોલબાલા હતી. અઢાર વર્ષની ઉંમરે તેણે આટલી ખ્યાતિ મેળવી હતી. એ જે બાજુ દોરે તે બાજુ લોકો દોરાંતા હતા. એના એક બોલ ઉપર બધો આધાર હતો. આટલી નાની ઉંમરે નાનાં મોટાં સૌને તેનામાં વિશ્વાસ હતો.

સોળ વર્ષે મેટ્રિક પાસ થયેલા સુનયનની ડોક્ટર થવાની ઇચ્છા હતી. ડોક્ટરી લાઇનમાં જવાનું પગરણ શરૂ કરે તે પહેલાં વચ્ચે એક મોટું વિદ્ય આપ્યું અને તેને રાજકારણમાં ઘસડાવું પડ્યું. સીધો સાદો સુનયન રાજકારણની આંટીઘૂંટી શું સમજે ! દેશસેવા કરવાના ઇશિદાથી પોતાના મનની મુરાદ પડતી મૂકીને

તેમાં દાખલ થયો. લોકસેવા તેને ગમતી હતી એટલે તેમાં જ પોતાનું સર્વસ્વ હોમી મન દઈને કામ કરવાનું શરૂ કર્યું.

નાના છોકરા પાસે સલાહ લેવા આવતાં કોઈને સંકેત થતો નહિ. નવાઈની વાત તો એ હતી કે સુનયન એ બધાં માટે પરાયે થયો હતો. જઈને લોકો સુધી પહોંચવા પ્રયત્ન કરતો.

આમ છતાં સુનયન રાજકારણથી દૂર હતો. એને રાજકારણનો અનુભવ થઈ ગયો હતો. એ તો સડેલું ગંદું રાજકારણ કહીને તેના ની એતતો જ રહ્યો. કારણ એ અનુભવે ઘડાયેલો હતો. દરેક રાજકીય પક્ષના સંપર્કમાં હતો અને ચાલી રહેલા સડા તે નજરે જોતો હતો અને એટલે જ એ બધાથી પર રહેવા તે તત્પર રહેતો. દરેક પક્ષને સુનયનની ગરજ હતી. એના હાથમાં બધા જ મત હતા. ધારે ત્યારે મોટી મેદની ભરી શકતો. તે લોકોનો હતો, લોકો તેના હતા.

જ્યાં જુઓ ત્યાં કાગડા કાળા. જે પક્ષ તરફ હમદર્દી દાખવી થોડું પણ કાર્ય કરતો એ દરેક પક્ષની ગરજ મટી જાય; અરે, એમ ને એમ પણ અંદરથી તપાસે તો ઉપરથી મોટા—સુંદર દેખાતા અંદર તો પોલપોલ જ હોય. મોટી મોટી વાતો કરી ગાંધીજીનું નામ વાપરવામાં જ શૂરા.

સુનયન બે વર્ષમાં જ એ ગંદા રાજકારણથી કંટાળી ગયો. ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ રાજકારણમાં નહિ ભળવું એવો નિશ્ચય કરી બેઠો. માત્ર સેવાનું—લોકસેવાનું કાર્ય જ કરવું તેમ નક્કી કરી જિંદગાને વિકસાવવા પાછળ

પડ્યો. સૌ સ્વાર્થના સગા છે. અને એ સ્વાર્થ સડામાં પોતાનું કામ નથી. તેનાથી દૂર રહીને આદર્શ ધ્યેય સુધી પહોંચવું કેટલું કપરું છે તે પણ તે રોજ અનુભવવા લાગ્યો. કંટાળેલો સુનયન હવે કુટુંબના—ધરના વિકાસ માટે શું કરવું તે વિચારવા લાગ્યો અને પોતાના ગાંધીકા ધંધામાં મન મૂકી કામ કરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠો.

ગાંધીનું ગોપીચંદન ખરચવા છતાં જો મન ખરડાયેલું રહેવાનું હોય તો એ મનદુઃખ શાને !

સહન કરાવતો સ્વભાવદોષ

લીલાબેનનો મૂળ સ્વભાવ ખૂબ કચકચીયો. શરીરે માંદલાં એટલે જાતે કામ થાય નહિ અને માણસોનું કરેલું કામ ગમે નહિ. કોણ જાણે એમને માણસો પણ એવા મળે જે શીખવવા છતાં બરોબર કંઈ નહિ અને વારંવાર મગજભારી કરાવે. આમ એમનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે જ્યારે જોઈએ ત્યારે તેમના મનને શાંતિ જ ન હોય. એ સ્વભાવે એમને ખિલકુલ ખીજે સમય પણ, ન મળે. આજો સમય ધરમાંથી ઊંચાં જ ન આવે.

રસોઈઓ, નોકર બન્ને હવે તેમના સ્વભાવથી ટેવાઈ ગયેલા. એમનું ધાર્યું કર્યા કંઈ એમને તો ટેવ પડી છે એમ કરી ક્યારેક ગણકારે પણ નહિ. લીલાબેન હમેશાં પહેલાના માણસો સાથે સરખાવે. આજે જમાનો જુદો છે એ ખ્યાલ એ ભૂલી જાય. પહેલાં તો માણસને ગરજ હતી. આજે નોકરો વગર શેઠાણીઓને નથી ચાલવાનું તેનો તેમને ખ્યાલ હતો.

પહેલાં કરતાં જરૂરિયાત વધી ગઈ છે. એટલે ગરજ શેઠને હોય છે, નોકરને નહિ. એવું વાતાવરણ સર્જાયું છે.

અધાનાં મંડળોની જેમ નોકરોનું પણ મંડળ રચાયું અને અધા જ હક્ક સ્થાપિત કર્યા. લીલાબેનને આ અધા જ ખ્યાલ એમના નોકરો દ્વારા જ મળે. છતાંય નોકરે કરેલું કામ ન ગમે તો ફરીથી કરીને બતાવે. પોતે કરેલા ઉપરચોટિયા કામ પર ફરીવાર મહેનત કરવી પડે તે બેચેન દિવસ ચલાવી લે. પછી તો તેમને સામા જવાળુ આપવા માંડે. પૈસા આપીને કામ કરાવવું અને એના દબાવેલા રહેવું એ તો કેમ પાલવે? એટલે ક્યાં તો તે ચાલ્યો જાય અગર રજા આપવી પડે એટલી હદ સુધીનું તેનું વર્તન હોય.

લીલાબેન નોકરોથી ખરેખર ત્રાસી ગયાં હતાં. એમના પતિ વારંવાર એમને ટોકતા કે હવે તું બોલવાનું બંધ કર અને થોડું ચલાવી લેતાં શીખ. પણ એમને ગળે એ વાત ઊતરે જ નહિ. સ્વભાવ મુજબ નોકરો ઉપર અંધી જ સખ્તાઈ રાખી જાણે અને માંડ ઘરથી ટેવાવા માંડે ત્યાં તો જતા રહે.

વાળ અને તેલ

‘હું તો તમારી પાસે માથામાં નાખવાનું તેલ લઈને આવી છું.’

‘તે બા, તું જ તારા માથામાં નાખ ને. તારા વાળ ફરફર ઊડ્યા કરે છે અને અમારા તો જો ખાસા ચોટેલા છે. તારે જરૂર છે એટલે તારા માથામાં નાખ.’

‘એમ નહિ, પણ તમે ક્યું તેલ માથામાં નાખો છો?’

‘અમે તો જે મળે તે નાખીએ. પણ ખુન, તારે ઈનું શું કામ છે?’

‘તમે કોપરેલ વાપરો છો?’

‘ઈ કોપરેલ શું વળી?’

‘પેલા ખાવાના કોપરામાંથી નીકળે ને તેનું તેલ.’

‘હા, ઈ જ વાપરીએ છીએ.’

‘એ તમે કઈ કંપનીનું ખરીદો છો?’

‘કંપની બંપની કાંય ન સમજાવે. અમે તો ઘાણીએથી લઈ આઈએ, ઘાણીએથી.’

‘તો પછી તમે સ્વસ્તિકનું ચોખ્ખું કોપરેલ કેમ નથી વાપરતાં? એ બહુ ચોખ્ખું આવે છે. તમારા માથામાં એ તેલ નાખશો તો વાળ સુંવાળા ને સરસ મઝાના થશે.’

‘તું ઈ લાવી દઈશ તો ઈ નાખીશું, ઈમાં શું વળી.’

તદન કોરા ‘બોખ્ખ’ વાળવાળી આ બહેન એક ગામડામાં સ્વસ્તિક તેલનો પ્રચાર કરવા નીકળી હતી તે વખતની આ વાત છે. કોઈ પણ કાર્ય માટે બીજને કહીએ ત્યારે તેનો આપણે પહેલો અમલ કરવો જોઈએ. આપણે વર્તનમાં ન મૂકીએ અને બીજને કહીએ તો તે સામી વ્યક્તિના ગળે ઊતારી જ ન શકાય. તરત જ સંભળાવે કે પહેલાં તમે કરો પછી અમે કરીશું. અને કોણે ક્યાં જવું અને કોની સાથે કેવી વાત કરવી તે પણ સાથે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

આ બહેન એ ભૂલી ગયેલી કે પોતે ગામડાની અજ્ઞાત બહેનો સાથે વાત કરી રહી છે જેને માટે બધું જ નવું હતું. જો એ ખ્યાલ રાખ્યા વગર કામ કરીએ તો એવી બહેનોને સફળતા ન જ મળે.

ગ્રંથાવલોકન

સાહિત્યક્રિયા :

[લે. અનંતરાય ગવળ, પ્રકાશક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા) સિં, અમદાવાદ, ૧. ૩. ૪/૨૫]

આ પછા સન્માન્ય વિવેચક શ્રી. અનંતરાય રાવળના વિવેચનલેખોનો આ એથો સંગ્રહ છે. એમાં મુખ્યત્વે સિદ્ધ ગ્રંથકારો, સાહિત્યના કેટલાક પ્રકારોના પ્રવાહો અને ઉત્તમ કૃતિઓ પરના તેમના વિસ્તૃત અભ્યસેષો તથા કેટલાક નવોદિત સર્જકો તેમજ પીઠ ચિંતકોની રચનાઓનાં અવલોકનો સંગ્રહાયેલાં છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતી વાર્તા, અર્ધી સદીનું સરવૈયું, અર્ધચંદ્રીન કવિતામાં ધર્મભાવના, ગોવર્ધન-રામનું યુગદર્શન અને તેમનું ગદ્ય સાહિત્ય, ખોટાદકરની કાવ્યસરિતા, બટુભાઈનાં નાટકો, નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યો, શામળ અને તેની શ્રેષ્ઠ પદ્યસર્જનાં 'મહનમોહના', ગોવર્ધનરામનાનાનાસનું દર્શનસામ્ય; આમ યુગ, કર્તા, પ્રવાહ, કૃતિ આદિનું વિષયવૈવિધ્ય પુસ્તકમાં મળ્યું છે. કૃતિનાં અવલોકનોમાં 'સમૂહી કાંતિ,' 'યુદ્ધ અને શાંતિ' જેવાં સમય અને મનની નિરાંત માગી લે તેવાં પ્રશિષ્ટ ગંભીર પુસ્તકો તથા પન્ના-લાક્ષ્મી વાર્તાઓ, 'પરિહાસ,' નવોદિત લેખકોની નવલ-કથાઓ કે વાર્તાસંગ્રહો જેવાં મનોરંજક પુસ્તકોની સમીક્ષાઓ પ્રિન્સિપાલ રાવળનાં દષ્ટિ, રુચિ અને અભ્યાસરિપણે કેવાં વિશાળ છે તે સૂચવે છે. સંગ્રહમાં મુકાયેલો પ્રથમ લેખ રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક પ્રદાન-વિધિ વેળા તેમણે વાંચેલું વ્યાખ્યાન છે, જે ગુજરાતી વિવેચનસાહિત્યના પ્રવાહનું સુંદર નમૂનિત રજૂ કરે છે અને વિવેચકના ધર્મો અને વિવેચન-પ્રતિભાનાં મૂલ્યો મિત્રાક્ષરિતાથી દર્શાવે છે.

આ બધા લેખો ઉપરથી ઉપલક્ષ્ય હોય એવી પડે છે કે એના લેખક એક વિદ્વાન પ્રોફેસર છે અને એક સમનોત્તર સમીક્ષક છે. વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કૃતિ, કર્તા

કે સાહિત્યપ્રવાહ વિશે પ્રાપ્ત બધી જ વિગતો, ચર્ચાઓ એકઠી કરીને મૂકવાનો અને તેમાંથી થોડા મૂલ્યો તારવી તેમની શક્તિ-મર્યાદાઓ ચીંધી બતાવવાનો પ્રોફેસરનો ધર્મ પ્રિ. રાવળે તેમના લેખોમાં બજાવ્યો છે. વસ્તુનો પરિચય સંક્ષેપમાં કે થોડાંક સૂચનો દ્વારા કરાવી, એની રમુઆતનાં ઉત્તમ, મધ્યમ તત્ત્વો ઉપર આગળી મૂકતા નર્ઈ, એમાંનાં કનિષ્ઠ લક્ષણો ઉપર જરાશી આંખ ફેરવી દઈ તેનું એકંદર મૂલ્ય સાહિત્ય, જીવન અને શિક્ષણની દષ્ટિએ નિર્દેશનું એ હંસદંષ્ટિ સમીક્ષકનો ધર્મ પણ તેમાં બજાવવાનો જેવાં મળે છે લેખકની નિરૂપણ પદ્ધતિ અને શૈલી પણ તેમનાં ધર્મ ને દષ્ટિને રોગ્ય ઝગમગાવતી છે.

સામાન્યતઃ અવલોકનોને પ્રકારનાં બને છે એક પ્રકાર, કૃતિ ન વાંચી હોય યો કર્તાની સમગ્ર સૃષ્ટિનો અભ્યાસ ન હોય તેવી વ્યક્તિને એ કૃતિ કે કર્તાના સર્જકગુણોનો આસ્વાદ કરાવી તેમનો એક લગાડી તેમની અભિમુખ થવા માટે જોઈતી માનસિક તૈયારી કરી આપે. બીજો પ્રકાર, કૃતિ વાંચી રહ્યા પછી એમાં શાં સરસ-નબળાં તત્ત્વો હતાં તે જણાવી, ચિત્ત પર તેની જે છાપ પડી તેનાં કારણ-કાર્યો શોધી, તેમનું પૃથક્કરણ કરી એનો અભ્યાસ કરાવે. પ્રિ. રાવળનાં અવલોકનો બીજા પ્રકારનાં છે. કૃતિથી અનસિત વાચકને એમાં રસ નહિ પડે, કદાચ તે વાંચનાં કંટાળો લેખકને પણ એક વાર મૂળ કૃતિ જેમણે વાંચી છે તેમને તો એ અવલોકનો કૃતિનાં મર્મ તત્ત્વો અને રસસૌન્દર્યપોષક લક્ષણોની ઝીણવટભરી પીઠાન કરાવશે. સહૃદયતા, વિવેક, રસજ્ઞતા, વ્યાપકતા, તટસ્થતા અને સમનોત્તરતાના ગુણો પ્રિ. રાવળને આ યુગના એક આદર્શ સમીક્ષક તરીકે સ્થાપે છે. સમઆવેશના, વીગતપ્રચુરતા, રચનાની એકમુરતા અને નિરૂપણની અશીષતા તેમના અભ્યાસ-લેખોના વિશિષ્ટ ગુણો છે. સાહિત્યના ઇતિહાસકાર સમીક્ષક લેખે, આ પુસ્તકમાંના લેખો પ્રિ. રાવળનું બીચું સ્થાન ટકાવી રાખે તેવા સમર્થ છે.

પ્રેમપંથ-ભા. ૧-૨ :

[લે. ૦ ઈશ્વર પેટલીકર; પ્રકાશક : આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ૨. બંને ભાગના ૩. ૧૧/૫૦]

આપણા સુપ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર અને સમાજસુધારક શ્રી પેટલીકર લગભગ સાંતસો પાનાંની આ લાંબી નવલ-કથામાં અમદાવાદના ભદ્ર સમાજના એક કુટુંબની અને સ્ત્રી જગતની સેવા-સહાય કરતી એક સામાજિક સંસ્થાની કથા લઈને આવ્યા છે. કથાની નાયિકા ન્યુથિકા એક વિખ્યાત ડોક્ટરની નૂતન વિચારો ધરાવતી, કાયદાની ગ્રેજ્યુએટ, કુંવારી, લગ્ન વિશે વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતોનો આગ્રહ રાખનારી આધુનિક-યુગના પરિપાક-રૂપ પુત્રી હોઈ અને માતૃસંસ્થામાં તોફારી કરતી હોવાથી એ કુટુંબ અને એ સંસ્થાની આસપાસ લેખક પોતાનું વસ્તુ બિછાવ્યું છે. લેખકનું ધ્યેય કથા દ્વારા લગ્નના સ્વરૂપ રહસ્ય અને તેની ઉપયોગિતા વિશે, યુવાન સ્ત્રી-પુરુષના મિનઅનુભવી, તરંગી મનોરાજ્ય વિશે તેમનાં અભિલાષ અને તે સિદ્ધ કરવા માટેની તેમની મક્કમતા વિશે તથા મનુષ્યના દાંપત્યજીવનના આંતર્યામિક સ્વરૂપ વિશે પોતાનાં મંતવ્યો સ્પષ્ટ કરવાનું હોવાથી કથા એકંદરે ચર્ચાપ્રધાન અને ઉદ્દેશલક્ષી બની છે. માત્ર વયસહજ તરંગથી, વૃત્તિના આવેગથી, ઊર્મિના ઊભરાથી કે દેખાદેખીથી પ્રેમના પંથે ચઢી જતાં યુવાનો જીવનમાં નિષ્ફળતા મેળવે છે. વળી, પોતાનું વ્યક્તિત્વ — અંતર અસ્પૃશ્ય રાખી પોતાના અંગત વિકાસને જ મહત્ત્વ આપી, પોતાનાં રુચિ કે કૃણવેશ વિચારો ઉપર મુસ્તાક રહેનાર જિંદી યુવાનો પણ તેમના પ્રેમ-જીવનમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. લગ્ન પોતાની ઉંચ સ્વભાવજૂદ, ઉન્નત ધૂનો કે અડપોપક માનસને પોષવા માટેની સગવડ નથી, પણ ક્રાંતિના વ્યક્તિત્વમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રેમથી, આનંદથી, લીલાથી ભેળવી દઈ તેના ભાંગતા હૃદયને મહોરાવવા કે પોતાના હૃદયને તેના દ્વારા ટેકા આપી મજબૂત કરવા અને એમ કરી રસઐક્ય સાધી પરસ્પરના વિકાસમાં સમર્પણ અને ત્યાગનો આનંદ અનુભવી જીવનને ચૈતન્યમય કરવાનો

અમૂલ્ય ઉપાય છે, એવું વિચારખંદુ કથાનાં વસ્તુ અને પાત્રોના ઝોક ઉપરથી તારવી શકાય તેમ છે. કથાનું દરેક યુવાન પાત્ર પ્રેમને પંથે શાથી ચઢ્યું, કેવી રીતે ચઢ્યું, કેવુંકે ચઢ્યું તે બતાવવાનો લેખકનો હેતુ છે. એ રીતે શીર્ષક યથાર્થ છે. અનેક સોદામણું યુવાનોનાં માગાનો ઈન્કાર કરતી ન્યુથિકા છેવટે પ્રૌઢ વયના ઠરેલ, વિધુર, માતૃભક્ત, સ્વસ્થ જીવનદૃષ્ટિવાળા ગંભીર પ્રકૃતિના નરહરિપ્રસાદ સાથે પરણી જાય છે ! ચખરાક, શ્રીમંત, આધુનિક યુવતીને ગમે તેવા રસીલા જ્યંતને છોડી ધૂની, અનાકર્ષક દેખાવવાળા, જેનું જીવન કંઈકે રહસ્યમય છે તેવા અવ્યવસ્થિત જીવન જીવતા મેલાધેશ કલાકાર અવિનાશને મીનળ પરણીને જ રહે છે ! ન્યુથિકાનો ભાઈ કુમાર એક અંધ યુવતી સાથે ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રેમલગ્ન કરી લે છે ! આ ઉપરાંત લેખક લગ્નજીવનનાં રહસ્યોત્તેજક ચિત્રો બતાવ્યાં છે. પ્રેમના પંથે ચઢેલી કોઈ યુવતી એક ગરજમાં વાંચવા મળે છે તેમ મને ગાળો હજારો દે, તે સો સો વાર મારો છે. ની માફક પ્રેમી મારી મારે છે, ભીરુતા બતાવે છે તોં પણ તેની સાથે લગ્ન કરીને જ રહે છે ! લગ્ન-જીવનમાં વિશાખા જેવી પ્રેમપંથી કામવાસના પ્રત્યે બિલકુલ ઉદાસીન (Frigid) છે, તો બીજા એક પ્રેમલગ્નમાં પુરુષ સાવ ઠંડી પ્રકૃતિનો હોય છે. આમ જાતીય જીવન, પ્રેમજીવન અને લગ્નજીવનનાં અનેકવિધ પાસાં લેખકે ઝીણવટથી બતાવ્યાં છે અને તેનાં રહસ્યો તેમાંનાં કારણો શોધી ઊઘાડ્યાં છે. (ન્યુથિકાનાં માતા-પિતા પણ સંસારલગ્નનો એક કાયડો છે.) આ નવલ-કથાની પાત્રસૃષ્ટિ લેખકે કરવા ધારેલી પ્રેમ અને લગ્નની ચર્ચાનું પક્ષ યા વિપક્ષથી સમર્થન કરે છે. કેટલાંક પાત્રોનું આગવું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે, જેમકે ભાઈસાહેબ, પ્રતિભા અને મીનળનું વ્યક્તિત્વ કથામાં સૌથી વધુ આકર્ષક છે. નરહરિપ્રસાદ, રાધાબાઈ અને અવિનાશ કથાનાં મંગલ પાત્રો છે. ન્યુથિકા, સમર્થ-લક્ષ્મી, જ્યંતવગેરે પ્રથમ ભાગમાં જેટલું આકર્ષક છે તેટલું બીજા ભાગમાં આકર્ષણ નથી કરી શકતાં. આમ છતાં

અધા પાત્રો દ્વારા લેખક ક્રિયા નહિ, પણ ચર્ચા-વિચારણા કરાવવા માગતા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે એથી આપણને કથામાના પાત્રો-પ્રસંગોની પ્રવૃત્તિઓમા રસ નથી પડતો. પણ તેમણે ઊભી કરેલી શુદ્ધિરસિક ચર્ચાઓમાં જિજ્ઞાસા થાય છે લેખકનું મનનશીલ, વિચારરસિક, અચૂંક હેતુઓનું આગ્રહી માનસ કથામા વારંવાર દેખાય છે આથી આવી સામાજિક કથાઓમા આપણા નિકટના નહીન શુદ્ધિશી સમાજનો ચિતાર તેના સ્ત્રી-પુરુષોના વિચારવલણો અને રહેણીકરણી આપણે જિજ્ઞાસારસ તોરે છે આ નવન પણ આધુનિક રીતમાનવાગા સુખી શ્રીમત વિચારનિઃક આગેવાન ઉપના વર્ગના કુટુંબોના ધરસસારમા, દીવાનખાનામા શયનગૃહોમા અને નાસ્તા-ટેમનો ઉપર થતી ચર્ચાઓ દ્વારા વ્યક્ત થતા તેમના કૌટુંબિક, સામાજિક તથા અગત જીવનના પ્રશ્નોમા અને પ્રવૃત્તિઓમા આપણને ડોકિયુ કરાવે છે આ કારણે અવેતન નાટ્યસંસ્થા, સ્ત્રી સેવાની સંસ્થા, વખીનોની કલમ, અરવિંદ આશ્રમ વગેરેનું વાતાવરણ કથામા દાખન થાય છે વર્તમાન પત્રોમા કેટલાક કૌટુંબીક, રહસ્યમર્મ સમસ્યાજનક બનાવોના હેતુના વાચક મગે છે તેમાથી આ લેખક કથામા ધણે અધા સહાર ઊપાડ્યો હોય તેની પ્રતીતિ વાતી કરાવે છે આધુનિક શિક્ષિતોનું માનસ, વર્તન અને સત્યકથાઓની રહસ્યસૂચકતા લેખકના અભ્યાસનો વિષય છે એનો વાધો નહિ પણ લેખક પોતાની તાર્કિકતા અને સસારસમીક્ષાથી વાનીમા ગોઠવેના સહચિત બનાવે રહસ્યપોષક આકૃતિનું સુદૃઢ કનેર કથાને આપી શક્યા નથી કથામા કનાના મૂલ્યો ઉપર લેખકની સામાજિક દષ્ટિના મૂલ્યો સાર ધર્મ જાય છે અને કથાના મુખ્ય નિરર્થક ગોણુ પ્રસંગો, પાત્રો, પ્રયગ્નો કથાની ધરતીને ભારે ભારે છે લાંબા પગ ઉપર પથ રાએની આ કથાનો કનાદોર તદ્દન શિથિલ છે જે સમાજનું લેખકને આનેખન કરતું છે તેના અભ્યાસ-અવનોખન તેમણે સરા કરી વીસા હોય છે

પાત્રોની ગૂથણીમા અને તેમના વૃત્તિવર્તનોના આધાર રૂપ પ્રસંગો ઊપજાવવામા તેમની સહવાસભાની તર્ક શક્તિ ધણુ ખરુ સારુ કામ આપે છે, પણ એકદરે જોતા કથાનો વસ્તુદોર પાત્રો પડી ગયો છે, કલ્પના શક્તિના વિસ્તૃત પટ ઉપર કથાના દોરને ખેતવે તેમને જાણે કાવતો જ ન હેય એનું આ કથા કહી રહી છે એમ પણ બને કે દોહરો-બસો પાનામા સમાર્પ જાય તેની કથાને સાતમો પાના લગી પાથરવા જતા આ શિથિલતા ઊઠાડી પડી ગઈ હોય શ્રી પેટ્રીકર પ્રકૃતિએ સર્જક કરતા સુધારક, શિક્ષક અને સસાર-ચાસ્રી હેનાથી નવનકથામા પ્રશ્નચર્ચા, બોધ કતા, કાર્યકારણનો સબધ જોડવાની તર્કિકતા, વર્તમાનપત્રોના આશ્રયપ્રેરક હેનાનોની સહુક્તિક ગોઠવણી વગેરે લક્ષણો આગળ તરી આવે તેના ઉત્કટ રહે છે તેઓ જીવનચિત્રણમાથી વિચાર ઊપસાવવા નથી, પણ વિચારચર્ચાની રજૂઆતમાથી પાત્રોનેખન કરે છે જાણે કે વર્તમાનપત્રોમા વચાતી કેપીક ધમ્નાઓનું રહસ્ય સમજાવવા જ તેમણે આ કથા લખી હોય એની પ્રતીતિ થયા કરે છે જીવનના ઊડા, સનાતન મર્મનું સુસકનિત અખડ દર્શન આ કથામાથી થતું નથી, પણ આધુનિક વિચાર, રહેણીકરણી ને સામાજિક સમસ્યાઓની સપારીનો ખ્યાન તેમાથી આપણને મગે છે કુશળ કારીગરીની ત્રેવડમાથી નવનકથાની જે સુરેખ, સુશ્લિષ્ટ અને દૃઢ શુદ્ધનવાળી આકૃતિ રચારી જોઈએ તે શ્રી પેટ્રીકરની ધણી નવનોમા નથી, અહીં પણ નથી જે કુશળતા અને કનાથી તેઓ વસ્તુને પાથરે છે તે શક્તિ વસ્તુને સદગ્ધ લીનાથી સમેટી લેવામા બતાવી શકતા નથી આ નવનમા પણ પ્રારંભના પ્રકરણોમા વસ્તુ પાત્રો અને વાર્તાતત્ત્વને જાણુ વાનું જે કુતૂહલ વાચકમા જાગે છે તે પ્રથમ ભાગના મધ્ય ભાગ પડી ટકી રહેતું નથી પહેલા ભાગના મધ્યમાજ આપણે પામી જઈએ છીએ કે જન્યુથિકા નરહરિપ્રસાને પરણવાની અને લેખક છેક તેને બીજા ભાગના અત સુધી અદ્ધર યટકાવે! નાંચિકા કરતા

તો વાર્તાની ઉપનાયિકા મીનળ વાર્તાનું જળુ દીક પાયરે છે.

ચર્ચા અને વાર્તાલાપોથી વસ્તુ વિકસાવતી આ નવલ-કથા સોપાન અને ચુનીલાલ શાહની સામાજિક નવ-લોના પ્રકારની છે. એમાંની વસ્તુસામગ્રી સુચાલ છે અને તે ઔદ્ધિક આનંદ પૂરા પાડે છે. શ્રી પેટલી-કરની કથનશૈલીમાં પ્રસાદ અને પ્રૌઢિ છે, પણ લાઘવ અને વેગ નથી. કથનની દીર્ઘસૂત્રિતા, ટાઢાશ અને નિરૂપણની એકવિધતા તેમની શૈલીનાં અગભૂત બની ગયાં છે. જ્યુથિકાનાં વિચારવર્તન અને નરહરિપ્રસાદની માનસભૂમિકા સમજાવવામાં કથનનું લંબાણ ને પુન-રાવર્તન સુલભ ન જ બની શકે. કેટલીક વિગતો અને વિવરણ કથામાં નિરર્થક છે, ક્યાંક પાત્રોનાં નામોમાં સરતચૂક જણાય છે. (પૃ. ૨૫, ૪૦) લેખકની ભાષા શિષ્ટ અને સંસ્કારી છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે વ્યાક-રણની, વાક્યરચનાની, ચરોતરી પ્રયોગની અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી છે. (પૃ. ૨૮, ૩૨, ૩૪, ૩૫, ૪૨, ૪૩, ૬૩, ૧૭૮ વગેરે.)

આમ છતાં, એક સામાજિક દસ્તાવેજ લેખે આ નવલકથાનું મૂલ્ય છે. 'ત્રેમપંથ' તેના લેખકના વર્ત-માન સમાજના બહોળા અનુભવ સંસ્કાર અને મનન-સમીક્ષાની છાપ યથાર્થપણે ઝીલી બતાવે છે. યુવાનોના પ્રશ્નો રજૂ કરવામાં, તેમને પરસ્પર સાંકળવામાં અને પાત્રોનાં વિધિવિધ વૃત્તિસંસ્કારો તથા સમાજજીવહા-રોનું આલેખન કરવામાં લેખકની કુશળતા રહેલી છે. પ્રશ્નચર્ચાનો રસ જમાવવામાં તેમની હથોટી સરસ છે. એકંદરે નવલકથા આધુનિક ભદ્ર સમાજના વિચાર-પ્રવાહોનું પ્રતિબિંબ પાડતી આરસી જેવી છે, જેમાં પોતાનાં રૂપ કે ખોડ જોઈ જોઈ સમાજ આત્મજાગૃતિ કુળની શકે.

અનુષ્ઠા :

મૂ. લે. શેખાંદમ આશુવાલા. પ્રકાશક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ., અમદાવાદ, ૧. રૂ. ૨/૨૫.]

આપણા જુવાન રંગીન ગઝલકાર તેમના 'ચાંદની'

અને 'સોનેરી લટ' પછીનો ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ લઈને આવે છે. આમાં 'ચાંદની' માંથી કેટલાંક ચૂંટેલા કાવ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભાઈ આશુવાલા માત્ર ગઝલો જ લખતા નથી, વૃન્ધ રચનાઓ અને ગીતોમાં પણ નિપુણતા બતાવે છે. એમની કવિતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે હૃદયસ્થ ચિંતન અને સુલાયમ ભાવોની મર્મસ્પર્શી કલ્પનારમ્ય રજૂ-આત. એમની ઊર્મિ, કલ્પના અને તેની વ્યક્તિમાં એક પ્રકારની હૃદયનિકટતા અનુભવાય છે. એકાદ ઉક્તિમાં જીવનના કે અનુભવના મર્મને ઠાલવી દેવાની તેમની હથોટી પ્રશસ્ત છે, એકાદ શબ્દના પરિવર્તન વડે તે આખા ભાવનું પરિવર્તન કરી દે છે. પહેલું જ કાવ્ય 'જીવનરાગ' 'મારે અંતર ભરવા રાગ' માંથી 'મારે અંતર લાગી આગ'નું ચિત્ર સહજ-તાથી બદલી દે છે. શબ્દો પાસેથી કવિની કુશળતાથી કામ કઢાવનાર આ કવિ જ્યારે તેની સાચી અનુભૂતિ-દિશાએ હોય છે ત્યારે તો એ ચાર શબ્દોની પીંછીમાં સમસ્ત જીવનનો કોઈ અદ્ભુત રંગ છાંટી દે છે. 'સિતારાઓ ગયા ત્યારે તમે સૂરજ બની બેઠાં!', 'હોય તિમિર ને આંખને લાગે તેજની રેલંછેલ!' 'દિનારા બાંધી લે છે તો ય હું તોફાની સાગર છું.' પ્રણય, યૌવનનો ઉત્સાહ ને ખુમારી, વેદના ને ખુવારીની મસ્તી, પરાક્રમ ઝંખના અને જીવનસંઘર્ષ કે જગતની જડતા કવિનાં કાવ્યોના મુખ્ય વિષય છે. એનું નિરૂપણ પંજી ભેડે તે જંદમાં, રાગમાં કે ગઝલમાં થતું હોય પણ કવિનાં રંગીન મિન્દજ અને ગુલાબી વ્યક્તિત્વના મનોહર રંગો ધારણ કરે છે. એમનાં મુક્તકો અને છૂટા શેરમાંનાં કેટલાંક પણ હૃદયગમ્ છે. 'થોડુંકે ગાથું, થોડુંકે રોથું: થું છે જુદાઈ તે આજ નેથું.' 'હું મારી છત પાસેથી જ મારી હાર માંથું છું', વગેરે. કલાપી પદ્ય રચનામાં ઉક્તિનો એક 'ડીલો' આમ ઊંડે અને ખીન્ને તેમ ઊંડે તેને ગઝલનું ખરું હાર્દ ગણતા. ભાઈ આશુવાલાની ગઝલોમાં પણ કલ્પના કે વિચારની ચમત્કૃતિના 'ડીલા' પરસ્પર વિરોધી

નિશામા બેસતા રહી કાચમા વેધકતા અસરકારકતા અને
મર્મપૂર્ણ ચોં અને યાસે સર્જ દે છે 'ઝૂંલી જતુ',
'આત્મથી શેખાત્મ સુધી', 'એ તુ તો ભાન છે',
'જિદગીના જન્મ', નેદુને વગેરે ગજનો એના
સરસ દૃષ્ટાન્તર છે મુક્ત ગુનામી હવ માટે હવનના
બંધનો, જગતની રીતરસમો કે વિધિની નિયંત્રતા
મનીવરપ કે મરુપરપ છે એવા તાત્પર્યના રેશમી
ચિત્રો આ મિત્રી ગજનોમા ઠેર ઠેર મળે છે

'પણી પાણી થઈ ગયો સાગર છતાં ક્યાં છે અસર ?
મૂંઝાને આની જશે છે કેની પથરે આની !

જેની પક્ષિઓ તો કવિના ચિત્તન અને ક પનાનુ
અદ્ભુત રસાયણ છે આશુવાના મુખ્ય વે જુવાનીના
રંગના—તેની ખુમારીના અને તેના આસુના—પ્રિ છે
એમની ક પનામા જેમ પ્રણયનુ અતાર છે તેમ
કુદરતના નૈસર્ગિક રંગોનુ મધુર્ય છે એમના ચિત્ત
નમા દુનિયાનો અનુભવ છે વેળા અને કટાક્ષના
તણુખા છે તેમણે ટૂંકી ગજનોમા મુક્ત અને ભર્મિ
ગીતના પ્રાણનુ મિશ્રન કર્યું છે પરિચિત વિચાર
અને લાગુ નિ સુવાગા પ્રતિક્ષા અને વિરોધાલાસી
પદ્યનીઓમા ગૂંથનાની ફાવટ તેમને આની ગઈ છે
જે કે મિત્રતામા તેઓ જ્યારે આયાસથી પ્રાસ સાધનાની,
તર્કની રમતો કરવાની અને સલાનુ રજન કરવાની
એકાદામા સરી પડે છે ત્યારે તેમની મ્યમ રેશમી કાપડના
ચીથરા ફાટી હોય તેવો 'ચરડ' અનાગ કરતી
સલગાય છે 'અમારા હાનને' 'મરવુ ભતુ' 'ધરે
ધીરજ', 'વાયદો', 'એમની મ્હાની છે', 'એવકાર્થ',
'હુ ગુનામી આદમી છુ', 'હસતા રહીને' વગેરેમા
એના યાત્રિક ને રૂઢ અવા ને પ્રગટે છે વૃત્તમદ્ધ રચના
ઓમા કાચરપતો દદ બધ સિચિત પડી ન્વય છે અને
છદોનય ને વણીની તકુપતા ગજનોમા તેની પ્રગટતી
નથી તો પણ 'નિરાસ થઈ', 'રુધિર ને રુદન'
વગેરે નોંધપાત્ર કૃતિઓ ગણાય

શ્રી આશુવાના આપણી મિત્રતામા ઉર્જા મિત્રતામા છે
તેવો મિત્રજ, મત્તાનો ન દર્દભરી હાસ ભરનાનો

પ્રયત્ન સફળતાથી કરી રહ્યા છે, તે આજે જ્યારે
કવિતા બૌદ્ધિક વૈભવના દર્શન તરફ મિશેર વળી રહી
છે, તવે સમયે એક આનંદની વાત છે એમની એક
ઉત્તમ ગજન એટલુ તો ભાન છે 'ની કેટલીક પક્ષિ
ઓનો આગ્વાન કરીએ તો એની સત્યના મમમળો

'મારી પડતીનુ મને હા, એટલુ તો ભાન છે !
ગાળ માનુ છુ કહે જ્યાં કોઈ આ ઇલાન હા

*

આર દિનની ચાંની ને કેટલા અરમાન છે !

*

કોણ કહે છે જિદગી માટે પ્રભુને માન છે !
મોત શુ છે ? જિદગીનુ હવતુ અપમાન છે !

*

શત ઝરમર ગીત ને એકાદમા એનુ નિવન
જિદગી બોરી કે મુજ પર આ ખરુ અફસન છે !

*

અમ નિરાસા, દર્દ, બેચેની, જ્યારે ને આસુઓ
હવવા માટે જુઓ, કેવો સારસ સામન છે !

*

દાઘની રેખા પ્રમાણે ચાલનારા છે ઘણા
ચાલ તરાઓની બદલે એ જ સહિતમાન છે !

વસર્ધનો ઘેરો :

[લે૦ સુનીનાન વ શા* પ્ર૦ ગાડીર સાહિત્ય મંદિર
સુરત રૂ ૪/-]

આગતી બસો વર્ષ પહેલાના, નિદાની પેતુંગીઝ
સત્તા અને મહારાષ્ટ્રીય રાજ્ય વચ્ચેના યુદ્ધ પ્રસંગે
લગતી ઈ ૧૮૧૬મા લખાવેલી ઇતિહાસકથાની આ
બીજી આવૃત્તિ છે બાહુરાવ પેશવાના મારભારમા
વસર્ધનો કિ નો કેવા પરાક્રમોથી સર કરનામા અ પો,
તેના ભાઈ ચીમણાજીએ શત્રુ પ્રતે ઉતાવ વર્તન
બન વી આહાણની વીરતાનો કેવો આત્સર્જ બતા પો
દોકળુસ્યો અને દેશસ્થો વચ્ચે સત્તા મેળવવા કેની
અમ્મરે ચાનની હતી અને પોતુંગીઝોનુ વર્તન અમ્મર
ધર્મોઓ તથા પ્રજા પ્રતે કેનુ અમાનુસી હતુ તેનો
ચિતાર નેખકે કયામા આપો છે કયા ઘણા જૂના

સમયમાં લખાઈ હોવાથી તેનો વાર્તાસ્સ હવે વાસી લાગે છે. કથા કરતાં લેખક ઇતિહાસ લખતા હોય એવું વિશેષ જણાય છે. એમનાં વર્ણનોમાં હકીકતો ને માહિતીની પુનરુક્તિઓ વારંવાર થયા કરે છે. પહેલા પ્રકરણમાં આવતું મેળાનું વર્ણન એટલું સચોટ ને રસમય હવે લાગતું નથી. એના જમાનામાં કૃતિ કદાચ પ્રિય બની હશે, પણ આજે તેમાંની ઐતિહાસિક પાર્શ્વભૂમિ સિવાય કશું આકર્ષક એમાં દેખાતું નથી. યુદ્ધના અને પ્રેમના પ્રસંગો ચાલુ ચીલાના છે : સંવોદો આડંબરી છે. લેખકની શૈલી ને ભાષા પણ ટાઢીભોળ ને શિથિલતાવાળી છે. આ બીજી આવૃત્તિ વખતે લેખકે તેમની વિકાસ પામેલી ભાષા-શૈલીનો લાલ કૃતિને આપ્યો હોત તો સારું થાત એમ સૌને લાગશે. પૃ. ૭૦મે ‘મૃત્યુની અપેક્ષા’ નહિ, પણ ‘મૃત્યુની પ્રતીક્ષા’ લેખકના વક્તવ્યને અભિપ્રેત છે. આખું પુસ્તક ભાષાંતરિયા શૈલીની કૃત્રિમતા દેખાડે છે. એમાંના ઇતિહાસ અને ગોવા પ્રકરણને લીધે તેના વિષયમાં જગતા રસ સિવાય પુસ્તકનું કશું મહત્ત્વ હવે રહ્યું નથી.

રાગવૈરાગ :

[લે. સારંગ બારોટ. પ્ર૦ આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ર. રૂ. ૪/-]

શ્રી. સારંગ બારોટ આપણા પ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર છે અને આ તેમનો છઠ્ઠો વાર્તાસંગ્રહ છે. લેખકની સમભાવી અને ચક્રાર નજર આપણા રોજિંદા જીવન અને દૃષ્ટિએ ચઢતી આસપાસની દુનિયામાંથી ચોટદાર, કૌતુકપ્રેરક, રસસ્વજનક અને રસક્ષમ પ્રસંગો અને પાત્રો શોધી લાવે છે. શ્રીમંત બેઠાકુ, મધ્યમ અને શ્રમજીવી—એ ત્રણે વર્ગોના જીવનનું, તેમની કેટલીક આકુલ સમસ્યાઓનું અને તેમના લાક્ષણિક રંગરાગોનું વાસ્તવદર્શી ચિત્ર વાર્તાઓ પૂરું પાડે છે. માનવ-સ્વભાવ, વૃત્તિના આવેગો, મનોવ્યાપારોનીની ચિત્રવિ-ચિત્રતાઓ અને હૃદયનાં આંદોલનોનું નિરૂપણ કરી તે તરફ આપણા હૃદયના સમભાવને જગાડવાનું કે તેના

પર ટકારો લગાવી તેને આંશ્વર્યમુગ્ધ કરવાનું કામ સંગ્રહની ઘણી ખરી વાર્તાઓ કરે છે. અજના જીવનમાં ને સમાજવ્યવહારમાં પ્રવર્તતાં દંભ, અન્યાય, જૂઠાણાં, કૂરતા, ખોટાં મૂલ્યો અને નકલીપણા સામે લેખકે વાર્તાઓમાં યોગ્ય રીતે આંગળી ચીંધી છે. પ્રસંગ કે પાત્રને પક્ષટો આપી નવલિકાના હાર્દને ઉચિત મમરો મૂકી જવાનો કસબ લેખકને હાથ બેસી ગયો છે. બ્રહ્મદારનો પંથી જોગી, ગાવાવાળી જહાનઆરા બેગમ, કર્તવ્યપાલન કરવા અપંગને પરણી પછી ગાવાવાળીની દીકરી સાથે છૂપો સંબંધ રાખનાર શિક્ષિત ધનિક શ્રીકાંત, સીધો ધા કરનાર હલ્લાલકારો, સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રનો ઝવૂતી પ્રચારક છતાં એક ગરીબ ગુજરાતીને બીડમાં આર્થિક મદદ કરનાર સતારાનો દાદો બાહુરાવ, નમાઝપ્રેમી કલ્લુમિયાં, દિલસૂઝ જેવો પાગલ મંજુ મસ્તાનો એમ વિધવિધ સંસ્કારો, વૃત્તિ આવેશો, વિચારો અને મનોભાવો કે વર્તનો બતાવતી પાત્રસૃષ્ટિ ‘રાગવૈરાગ’માં ખડી થાય છે. વાર્તાના સ્વરૂપની જાણકારી પણ લેખકની સારી છે. પરિસ્થિતિ, વૃત્તિ, ઘટના કે મનોવ્યાપારના વિકસતા પ્રવાહમાં તે સચુકિતક અને સ્વાભાવિક પરિવર્તો બતાવી વાર્તાના અંતની ચોટ સ્વાભાવિકતાથી સાધે છે. ‘નમાઝ’, ‘ભણકાર’, ‘પરિવર્તન’, ‘નશો’ જેવી વાર્તાઓ એમાંની પ્રસંગોજના, વસ્તુ નિરૂપણ તથા રહસ્ય પ્રકાશની કલાથી અને તેના અંતની સ્વાભાવિકતાથી સંગ્રહની સરસ વાર્તાઓ બની છે. લેખક સ્થાન, સ્થિતિનું વસ્તાવરણ તાદશતાથી આગ્રેખે છે. વર્તમાન સમયનાં કેટલાંક કૌટુંબિક અને સામાજિક દરેકની પાર્શ્વભૂમિ તેમણે વીગતો ને કથનસામગ્રીની યોગ્ય પસંદગીથી ચિત્રિત કરી છે. ‘હરી અને શુભાષ’માં તેમણે તિરસ્કૃતોના માનસતત્ત્વમાં ડોકિયું કરાવ્યું છે. ‘સથવારો’માં વૃદ્ધ ફિરિયાની વાતમાં બેકાર બિબેલાઓ સામે સચોટ કટાક્ષ અને પિતૃહૃદય પ્રત્યે જાંડી સહાનુભૂતિ નિષ્પન્ન કર્યાં છે. ચિત્રસ્ખર્જનને જરૂરી યોગ્ય વિગતોના ને ઘટનાઓના

પ્રમાણસરના નિરૂપણથી તેમની શૈલી સીધી, સુદાસરની લક્ષ્યવેધી બની છે. હળવો કટાક્ષ, લાગણ્યોત્તેજ સમ-ભાવ, ગળયદાં વર્ણનચિત્રો, કથનરસની ખીલાચટ, આલેખન-આયોજનના વિવિધ પ્રયોગો, અને રંગ તથા રૂપની સંધના શ્રી. સારંગ આરોહની વાર્તાશૈલીનાં લાક્ષણિક તત્ત્વો છે.

સંગ્રહમાં બંધી જ વાર્તાઓ એક સરખું આકર્ષણ કરે તેવી નથી.

‘રેન પોલીસ’માં ચમત્કૃતિનો આભાસ આપની માત્ર આશાકી છે. ‘અરક્ષિત ઇમારત’માં વાર્તાનો મર્મ પામતાં

ધણી શુષ્ક, નિરર્થક વિગતોના વનમાંથી પસાર થવું પડે છે. ‘પાંચસો રૂપિયા’માં નિરૂપણ અને અંત આવ્યો. જાનની કૃત્રિમતા છતી કરી દે છે. ‘એસતે વર્ષે’માં પણ નાયકને જે અનુભવો થાય છે તેનો સ્વાંગ બધે જુદો હોય છતાં એના તથ્યમાં. એકવિધ ધાંત્રિકતા ખડકાઈ છે. ‘ધોળી ટોપી’ કે ‘નહિ પુરુષ બળવાન’ જેવી નમળી વાર્તાઓ સંગ્રહમાં ન મુકાઈ હોત તો ઈષ્ટ જ ચાત. તો પણ એકંદરે, ‘રાગદેરાગ’ની ધણી વાર્તાઓ આપણા રહસ્યરોધુ, કૌતુકજંતુ, વાર્તા-રસિયા હૃદયને રોચક થાય તેવી આકર્ષક બની છે.

ધુરંદરના ઝગારોઝગે શહેરના મોટરના કારખાનામાં નવી મોટરોઝેલ્સ* જે ના કારતુ* ઉત્પાદન શરૂ થયું છે. આર બેઠકની આ ગાડીનું બાણું બખડ ધાતુના પતરાનું બનલું છે તેને ટ્યુબ વગરનાં ટાયર છે અને હવાથી ઠંડુ રહેતું ૨૩ હોર્સ પાવરનું એન્જિન તેને વધુમાં વધુ ૬૦ મિલિમિટરની ઝડપ આપે છે ગાડી રસ્તાને બરાબર પકડે છે અને સડેલાઈથી દોળાવ ચઢી શકે છે. ગાડીની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેનું એન્જિન પાછળના ભાગમાં છે જેથી એન્જિન, ગિયર-બેક્સ અને રિયર એક્ષલ એક ઘટક તરીકે કામ કરે છે. આથી ગાડી સારું કામ આપે છે. આગલા ભાગમાં સામાન રાખવાનું ખાનું છે.

મનપસંદ સેટ મફત મેળવો

	એક વર્ષ	બે વર્ષ	ત્રણ વર્ષ
સોવિયેત દેશ (યુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી)	૪-૦૦	૭-૦૦	૧૦-૦૦
સોવિયેત લેન્ડ (અંગ્રેજી)	૫-૦૦	૮-૦૦	૧૩-૦૦
સોવિયેત નારી (હિન્દી-અંગ્રેજી)	૪-૨૫	૬-૦૦	—
સોવિયેત સંઘ (હિન્દી-અંગ્રેજી)	૬-૭૫	૧૦-૦૦	—
સૌરભ તરફથી ભેટ	તા ૧-૧-૬૧થી તા ૩૧-૧-૬૧ સુધી જ		

બે વર્ષના અથવા ત્રણ વર્ષના લવાજમ ભરી આપની પસંદગીનો કોઈ પણ એક સેટ, રંગબેરંગી કેનેડર તથા પ્રકાશક તરફથી મળતાં ભેટ-પુસ્તકો મફત મેળવો.

- સેટ-૧ (૧) નહેરુ આયાની તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) કુમાર કથાઓ (૩) જીવન પ્રસંગો.
 સેટ-૨ (૧) આકર્ષક કીમતી મનીપર્સ (૨) આદર્શ બાળકો (૩) કુમાર કથાઓ
 સેટ-૩ (૧) પૂ. ગાંધી ની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) કુમાર કથાઓ (૩) આદર્શ બાળકો.
 સેટ-૪ (૧) આકર્ષક મનીપર્સ (૨) જીવનપ્રસંગો (૩) આરોગ્યની ચવી.
 સેટ-૫ (૧) આકર્ષક મનીર્સ (૨) નહેરુ આયાની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા.
 સેટ-૬ (૧) પૂ. ગાંધીજીની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) આકર્ષક મનીપર્સ-પાકીટ.

નોંધ : • રૂબરૂ લવાજમ મરનારને ઉપરની ભેટો તરત મળી શકશે બહારમામલા પ્રાદેશોએ સહાયતા રીતે ભેટ મળવાના રૂપિયા એક રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટેન્નો વધુ મોકલવે.

* મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલનારને કેબેન્ડર તથા પ્રકાશકના ભેટો મોકલેલ કાર્યાલય માફત ટપાલથી મળશે આપનું લવાજમ તાકીદ રૂબરૂ થા મનીઓર્ડરથી મોકલી આપી અમારી યેજનાનો લભ મેળવો.

સૌ ર ભ પુ સ્ત ક ભં ડ ર

પાદશાહની પોળ સામે, મોડા ઉપર
૬૧૫, રિવાઈ રોડ, અમદાવાદ

સ આલકઃ જયકાન્ત કામદારમહિંદના તથા પરદેશનાં ૫૦૦ ઉપરાંત એજેન્સીઓની યાદી માટે પચોસનંદા પીસાની ટિકિટ મોકલો.

ઊર્મિ નવરચના

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

છ વર્ષનું સામકું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ઊર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : કર્નોડીઝ પ્રિન્ટ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ઊર્મિ નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાઇવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ સર્કલ પાસે, માદુંગા, મુંબઈ, ૧૯	
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ સાહિત્ય ભંડાર	૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ સ્વાશી ખંધુ	વલ્લભવિધાનગર (આણંદ-ખેડા)
૧૪ સીટી બુક શોપ.	પો. ઓ. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જી. એસ. કાનાભાર લિ.,	પો. ઓ. નં. ૧૦, બ્લેન્ટાઇર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. ઓ. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૪૬, જિજ. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૧, જિજ. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ પ્રધર્સ.	પો. ઓ. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ વાલંભીઆ પ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૮૯. ઝાંઝીબાર (પ. આફ્રિકા)
૨૩ છોટુભાઈ પટેલ. સેંટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. ઓ. ૪૨૬, બ્રેકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૯૩. એનહોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ આપાભાઈ પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ સાકરચંદભાઈ નાઈ. નાઈ પ્રધર્સ.	પો. ઓ. નં. ૩૪. લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૧૫૧૭, એલિઝબેરી (દ. રોડેશિયા)
૨૮ હાકોરભાઈ દેસાઈ. દેસાઈ એન્ડ કંપની,	પો. ઓ. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સંગ્રહોમાં વિશિષ્ટ જાત પાડતો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ

મૂલ્ય: રૂ. ૫/-

[રજિ. પો ર. ૧/-૫]

આ પુસ્તકની અભ્યાસ પ્રસ્તાવનામાં જાણીતા વિવેચક આચાર્ય શ્રી યશવંત શુક્લ લખે છે:-
'શ્રી પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના આ સંગ્રહની બધીયે વાર્તાઓ પૂરા રસથી હું વાંચી ગયો છું. આસાદિક ગદ્યમાં પ્રસંગોને બહેલાવતાં અને અતુલ અભિચિત્રો ઉપસાવતાં વાર્તા કહેવાની સુંદર હથેલી બાઈ પીતાંબરને વરેલી છે, એની પ્રતીતિ આ સંગ્રહની એકેએક વાર્તા કરાવશે, વાર્તાનો ઉપાડ વાર્તા વસ્તુનો વિકાસ અને મુખ્ય ઘટનાની પરિચિતિ-જેને વાર્તાનો આદિ, મધ્ય અને અન્ત કહીએ છીએ તેની કુશળ માન્યતા શ્રી પીતાંબર પટેલ કરી ગયે છે.'

x x x 'સંગ્રહમાંની મોટા ભાગની વાર્તાઓ વસ્તુ પરત્વે લેખકના મામજીવનના પ્રત્યક્ષ અનુભવની સઘળી હોઈને વિશ્વસ્યતાવાળી બની છે. ગામડાના પ્રશ્નો, ગામડાંના મનુષ્યો અને ગામડાંનું વાતાવરણ લેખકની આંખોને ડેરવે રમે છે, અને સહજમાં એમાંથી એ વાર્તા પ્રગટાવતા હોય એમ લાગે છે.'

આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ:

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (ગાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, બાંધીસેલ
કનોડીય લિમિટેડ

અમદાવાદ.

કા કા

કાવ્ય

સંજ્ઞા - અંક
૬૭૬

ત્રી: ઇશ્વરલાલ મોદલે.. સંપાદક: જયન્ત પરમાર
વર્ષ ૩૧ . અંક ૧૧ : ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૧

તા જે તરનાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ શ્રી ધૂમ્રેતુએ મહાભારતના વિશાળ સાહિત્યમાંથી
તેવાર કવેલી વાંતોનો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૪/-

વિશ્વાસનું વાવેતર શ્રી પન્નાલલ પટેલે બાળકો માટે ખાસ લખેલી પાંચ
વાર્તાઓનો નવો સમિત સંગ્રહ. ન પૈ. —/૭૫

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સંગ્રહમાં વિશિષ્ટ
ઉમેશ કરતો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૫/-

ભારતયાત્રા શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાટકે સમગ્ર ભારતનાં નોંધપાત્ર અને
પ્રેક્ષનીય સ્થળોનું કરેલું વિગતવાર વર્ણન. રૂ. ૭/-

પાનખર અને વસંત મહારાષ્ટ્રના જાણીતા લોકસેવક અને સેબક રચ સાને
ચુરુછની શ્રી જયન્ત પગાર. અનુવાદિત નવલકથા. રૂ. ૫/૬

સાહિત્યનિકષ યુગરાતના ખ્યાતનામ વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળનો નવો જ
પ્રગટ થયેલો વિવેચન-લેખોનો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૪/૨૫

અંકુર આફ્રિકાયાસી જાણીતા અરિરહસ-સેબક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલના કાવ્યોનો
પ્રો. જ. કા. પટેલની પ્રતાવના સાથેનો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૫૦

માનવતાનો સાદ માનવતાના સૂરંગને રજૂ કરતી પ્રેરક છબીઓના
આચાર્ય શ્રી ઇશ્વરભાઈ પટેલે લખેલો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૭૫

સાહસની શોધમાં કિશોરે આદસ અને દિમિત કેળવે તેવી શ્રી નવનીન
સેબકે લખેલી આજેડ આદમકથા. રૂ. ૨/૫૦

જીવન-અંતિમાવાત નાટિકાઓનાં લેખકો તરીકે જાણીતાં શ્રી રામાએન ગાધીએ
લખેલું સળંગ ૭ જીવવા ચોગવ ત્રિઅંશી નાટક. રૂ. ૨/-

ખરતા તારા મજાતા અને ખા શિક્ષી શ્રી જિગુભાઈ પ્ર. મહેતાનો પ્રથમ પ્રગટ
થેલો નવો વાર્તા સંગ્રહ. રૂ. ૬/૫૦

કબજિયાત કેમ મટાડશો? ડૉ. ભૂપતરાય દવેએ કુદરતી ઉપચારોથી
કબજિયાત મટાડવાના લખેલા પ્રયોગોનું પુસ્તક. રૂ. ૪/-

છેલ્લાં આંસુ મામાનિક નવલકથાઓમાં નવીનતર ઉમેરો કરતી શ્રી રૂઝુપ્રસાદ
બટ્ટની નવી નવલકથા. રૂ. ૫/-

યુગરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકો માટેની આજેડ સરૂચ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૧૪, ગાંધીરોડ
શ્રી-કીર્તિ ચિન્ન અમદાવાદ, ૧

ડૉ. જી. પતરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવેનાં નિઃસર્ગીય ચિકિત્સાનાં સાત પુસ્તકો

કળનિયાત કેમ મટાડશો ?

રૂ. ૪/- [રજિ. પો. - ૯/૦]

કળનિયાત દરેક રોગનું મૂળ છે. તે માટે કેટલીય બળતરુ દવાઓ પાછળ ધૂમ પૈસા વેડાય છે. આ નવું પુસ્તક કુદરતી ઉપચારથી કળનિયાત મટાડવા માટેનું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે.

તંદુરસ્ત રહો

રૂ. ૩/૭૫ [રજિ. પો. - ૧/૮૦]

દવાઓથી ધરાઈ ગયેલાં અને કંટાળી ગયેલાં માટેનું આ નવું પુસ્તક દરેકને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. કુદરતી ઉપચાર તરફ આજે લોકોની વળેલી દૃષ્ટિને પણ સંતોષશે.

રોગ અને આસનો

રૂ. ૩/૨૫ [રજિ. પો. - ૧/૮૫]

આસનોથી શરીર નીચેની કેમ રાખી શકાય તે આ પુસ્તકમાં આસનોની જાણીઓ સાથે સમજાવ્યું છે. આવૃત્તિ ઉપર આવૃત્તિ પામતું આ સચિત્ર પુસ્તક સાચા સાધીની ગરજ સારશે.

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ?

રૂ. ૩/- [રજિ. પો. - ૧/૮૦]

આ પુસ્તકમાં આપેલા લેખો, દર્દીઓની સત્ય પ્રયોગકથાઓ, ફળો, શાકો, આપણી આદતો અને જે જે મરિતી આપવામાં આવી છે તે વાંચીને આપણે જીવનમાં ઉતારવા પ્રેરાઈએ.

ક્ષય-દમમાં નૈસર્ગિક ઉપચાર

રૂ. ૩/- [રજિ. પો. - ૧/૮૦]

ક્ષય અને દમ એવા જીવલેણ રોગો છે કે કાળજી-પૂર્વકની સારવાર તે માટે ન લેવાય તો દર્દી અને તેનું કુટુંબ દરેક રીતે ઘસાય છે. આ પુસ્તક એવા રોગીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

હઠીલાં દર્દોમાં કુદરતી ઉપચાર

રૂ. ૨/૫૦ [રજિ. પો. - ૧/૫૫]

શાસ્ત્રીય કસરત અને કુદરતી ઉપચારો દ્વારા નવજીવન મેળવી શકાય છે એ વાનંતે ગળે બિતરે અને અસાધ્ય દર્દોની દવાઓથી કંટાળી ગયા હોય તે માટેનું કાયમી ઉપયોગી નીવડે તેવું મહત્વનું આ પુસ્તક છે.

દવાનો છેલ્લો ઘૂંટડો અને કુદરતી સારવાર

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦ [રજિ. પો. - ૭/૫]

આ પુસ્તકમાં જે પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે, એના લેખોમાં જે જણાવટ થઈ છે તે કેવળ લખવા માટે નથી લખાયા. પણ દર્દીઓના શંકાઓનું, એમની સૂઝવણી પૂર્ણતા જે પ્રત્યે આવેલા તેના ઉત્તરો રૂપે આમાં મૂક્યું છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. ૬૪, માંધ રોડ, અમદાવાદ, ૧

ઉર્મિ-નંદરચના : દેવુઆરી '૬૩

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

(નવલકથાઓ)

આંખ અને અંગન ૩ રૂપ

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

★

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

લેખક : શુભવંતરાય આચાર્ય

★

પૂણી ૪-૦૦

લેખક : 'કેલક'

★

(લેખસંગ્રહો)

માનવસૌરભ ૫-૨૫

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

★

જીવન સંગમ ૫-૨૫

લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર

★

નિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ) લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ કિં. ૩-૦૦

તુલસીદલ (કાવ્ય-સંગ્રહ) લેખક : સુંદરજી ગો. બેટાઈ કિં. ૩-૦૦

: બે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ :

કન્યારત્ન ભા. ૧-૨ લેખક : 'સોપાન' કિં. ૧૨-૦૦

ભાઈબીજ લેખક : 'કેલક' કિં. ૮ ૦૦

(નવલિકાઓ)

મીનપિયાસી ૪ ૦૦

લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર

★

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦

લેખક : સારંગ ખારેડ

★

આભલાં ૫-૦૦

લેખક : અરવિંદ ગોખલે

★

(સાહસકથાઓ)

ટીકા અને ટારઝન ૪-૨૫

લેખક : 'સત્યમ'

★

તુરંગાને પેલે પાર ૧-૦૦

લેખક : નિરીશ ગણુત્રા

★

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો બેટ

આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધે :

આર. આર. રોઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

ભિન્ન-નવરચના : ફેબ્રુઆરી '૬૧

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧

(૨૭૨૨૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના ચાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવાનાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઠ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાયાં આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઋતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બાટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બાટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રાગી તથા નીરાગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મન્ત્ર-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સ્પર્શક્રિયા ચિકિત્સા, આદાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં યથા શકિ તેવાં સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મંત્રશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટાઓ જોનાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વૈદાંત, ભાક્ત, ગીતા, કુંદરવી-ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉત્કૃષ્ટ અને અનુકૂળ થાય તેવ વિષયો રહે છે. પાનાનું સંખ્યા ૧૨૦ થી વધુ હોય છે વાર્ષિક લગ્ન-જન્મ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લગ્નજન્મ મોકલી તમે તમર નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સન્દ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

ટેલેફોન : ૬૨૨૬૯ ★ ટેલેગ્રામ : ‘PRANAYAM’—BOMBAY-14.

Copy RYM

ડિસ્ક્રિપ્શન : રામતીર્થ ૧૯૧

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

- સુવાણુ રેખા નાટક રૂ. ૨-૫૦ શિવકુમાર જોષી
- નેતા અભિનેતા નાટક : ૨-૫૦ જયતિ પોલ
- ★
- મનોરમા નવલકથા બોહમ્મદ માકડ
- મનના મરોડ નવલિકા-મંમલ્લ બોહમ્મદ માકડ
- ★
- માનસર ગઝલ સંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦ ખરત વીરાણી
- મધુવન ગુજરાતી ગઝલો નવલિકા પ્રતિનિધિ સંગ્રહ સપાદક : હરીન્દ્ર દેવે

★

- એકલતાના કિનારા (નવલકથા) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રૂ. ૪-૦૦

અમારાં ખીલં પ્રકાશનો

- શિવકુમાર જોષી ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
- કંચુકીમંથ નવલકથા રૂ. ૬-૦૦
- પડઘા ટૂળી ગયા.... નવલકથા રૂ. ૪-૦૦
- અનંગરાગ નવલકથા રૂ. ૬-૫૦
- રમનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦
- રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦
- રોમા નવલકથા રૂ. ૩-૬૫
- પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦

★

- ઘટા ધીરી ધીરી આઈ ત્રિઅક્ષી નાટક રૂ. ૨-૫૦
- દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦
- એકને ટકોરે નાટક રૂ. ૨-૦૦
- ધીરેન્દ્ર દોશી
- નીલા નવલકથા રૂ. ૨-૫૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, મેમ્બુઅલ સ્ટ્રીટ

સુઅઈ, ૩

મદદમદવર્ગે અનુકૂળ

શ્રેષ્ઠ કૌશલેષ બનાવવા માટે

એમ. એમ. બનાવવામાં

મેદીની પડી

ગામ અને ફેક્ટરી
તથા સર્વોત્તમ ગુણવત્તા.

નિર્માતા
એમ. એમ. બનાવવામાં

રાયપુર, અમદાવાદ. ૧.

ફોન : ૫૧૮૦૨; ગ્રામ : ત્યાં

ભિન્ન-નવરચના : ફેબ્રુઆરી '૬૨

અંક ૧૧ : ફેબ્રુ ૧૯૧૭

સપ્તાંગ અંક ૩૭૧

સમાજમાં સરકાર અને

‘હિમિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરણા સામયિક

ક્રમ

સુચના

લેખક	લેખ	પાનુ
શ	આણસની મહત્તા	૭
‘મિત્રા’	જિન્દગી	૮
મો. ગોવિંદલાલ પટેલ	ગોરી	૮
‘મધુરમ’	સિસિર	૮
નાથલાલ દત્તાત્રી	મેદીના પાન	૯
દેવેન્દ્ર રા. માલ	હે નવિ	૯
	હે ચંદ્ર	૯
‘રાજકુલ’	સમયના ક્ષીર-નીર	૧૦
ડૉ. સુમન્ટ મહેતા	શીરગી જગદીશવત	૧૪
ઈન્દ્ર પેદલીકર	બાળકાના સરકાર	૧૭
જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા	જમીન સાથે જરેલી	૨૦
રામુ પટિલ	નાયનરા નિહાળ્યો	૨૩
ત્રિભુવન વી હેમાણી	વા. મો. રાહનો ઉપયોગી પત્ર	૨૬
નાનુભાઈ દવે	સાઈકિકેટ	૩૪
પ્રભુદત્ત ક. કેસાઈ	આપણે ત્યાં દેખાતી દીટાડીઓ	૪૨
‘લેવકરમ’	વહેમનુ આસક	૪૫
રવિશંકર પ્ર. રાવળ	રાણકપુરની સિદ્ધપંજા	૪૮
‘હિમાકાન્ત’	બપાનમાં સાક	૫૦
છાતાલાલ મા. કામદાર	પીપની કથા	૫૨
શુનીલાલ મડિયા	દિવ્ય શરના જખમનો આનંદ	૫૩
—	સાહાર પ્રતિ-મ્મીકાર	૫૭
વી. માડોલ	તાજડીઓ ભરીને દુધ દેતી ગાવડીઓ	૫૮
જયન્તિકા પરમાર	ચુદમગદ	૬૦
	ધીરજમાં ધરણીધાર	૬૧
	માંડગીના રાહત	૬૨
	રિવાજની ઢલગી બાણુ	૬૩
	સ્વભા ની નિયંત્રણ	૬૪
અન તા. ૧૫ મે ૨૦૧૭	અથ-ત-૧૧	૬૫

* લવાજમ વરસનુ : સાડાસોળ રૂપિયા નિદેશમાં દશ રૂપિયા (શ ૧૫)

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવંબરમાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસમાં પ્રાદક થઈ શકાય છે.

* વી પી થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે ગધારાનો ખર્ચ થાય છે એ પ્રાદક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થવાની નોટિસ મળે ત્યારે આ ન. અને પરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પ્રેસાનો ટિકિટો બીડી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અરવીનુ લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડી જરૂરી છે એ સિવાયના અરવીનુ લખાણો પદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખબર મારેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ધીજન દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘હિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચલેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરોડ, ફત્તેહગઢ વિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રમાણ ધીરલાલ મો. દવેએ અને મુદક કાલિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલે માર્ગિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચલેટ) લિ. મિડલ વી. ૬૪, ગાંધીરોડ, ફત્તેહગઢ વિજ, અમદાવાદથી પ્રતિષ્ઠ કર્યું અને મગજ મુદ્દલાલ, રતનલાલ, અમલવાદના હાથે.

પત્ર : ધીરલાલ મા. દવે અને તપાદક : જયન્ત પરમાર.

સામી

ગવરગા

જા માણસની મહત્તા

માણસનું કામ, સ્થાન અને હાજરી એટલાં બધાં મહત્વનાં હોય છે કે તેની જ સાચા અર્થમાં ગણના થાય છે, બીજા કશાંની નહિ. કાંઈક કામ માટે માણસ પ્રેરાય કે ઈચ્છા કરે ત્યારે એ કામની કામિયાબી તેની વહારે ધાય છે; એટલું જ નહિ પણ એની ઇચ્છાશક્તિની પ્રબળતા પણ તેને ચારી આપે છે. ધગશ અને દૃઢ ઇચ્છાશક્તિનું આ મહત્વ ફરેક કામને માટે જરૂરી છે કોઈપણ કામમાંથી પાછા હટવાનો વખત ત્યારે જ ન આવ કે જ્યારે માણસની ધગશે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ લે ધું હોય. કામની સાથે સાથે માણસનું સ્થાન પણ એટલું જ મહત્વનું છે. જે સ્થાન ઉપર બેઠાં બેઠાં ક્યારેક તો એવું બલણ પણ માણસ દાખવી બેસે છે કે જે બલણ કય રેય કોઈએ અંગીકાર ન કર્યું હોય એવા બલણ તરફ કોઈપણ જાતની હમદી ન બેળવી શકાય ત્યારે એ સ્થાનની કશી ઉચ્ચોગતા જ ન રહે. સ્થાનની સાથે જ કામની પણ સાચી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ રહેવા, અનુકૂળ થવાના બધા પ્રયત્નો જો કામ ન લાગે તો કામની સાથે જ રથ નવું મહત્વ ડગી બેઠે છે એ એટલે સુધી કે સ્થાનભ્રષ્ટતા પણ ત્યાં જ નિર્માઈ ચુકે છે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિવાળું કામ જ સ્થાનની ચોકસાઈ નક્કી કરે છે અને એ ચોકસાઈ સાથે જ માણસની હાજરી પણ આવી જાય છે માણસ એવું ગમે તેવું મહત્વનું કામ કે સ્થાન ધગાવે છતાં એના હાજરી, એના ઉપસ્થિતિ જ માટી વાત ગણાતી હોય છે. એ ઉપસ્થિતિને કોઈ અવગણી ન શકે, કોઈ ટાળી ન શકે કે કોઈ ખાળી ન શકે એટલે જ 'આપ મુઆ વિના સ્વગે' ન જવાય ' જેવી કહેવતને આપણે કાચી ટરાવીએ છીએ ને? ગમે તેટલું સારું કામ હોય ગમે તેટલું મહત્વનું સ્થાન હોય પણ એ બંનેનું સાચું મૂલ્યાંકન તે માણસની હાજરીથી જ નક્કી થાય છે.

એ મૂલ્યાંકન કરવાની કોઈને વાત કહેવાની ન હોય મૂલ્યાંકન જાતે જ ચોનાવું મૂલ્ય આંકી દે છે એમાંથી જ માણસ દીપી બેઠે છે માણસ પરખાય છે, માણસને સમજી શકાય છે એ જ એના સાચી અને માટી મહત્તા હોઈ શકે.

તંત્રી: ઇશ્વરલાલ મો.દવે
સંપાદક: જયન્ત પરમાર

‘મિત્રા’

જિંદગી

સાંભળ્યું ‘તું,

મથ્યા છે ઘણા બાંધવા
આપણા શખ્દોની જાગમાં
ને તોયે જે બાંધાઈ નહીં
તે છે આ જિંદગી !

વળી લખ્યું ‘તું

હાથતાળી દઈ દઈ
જાય છે જે સરી
ને ગઈ તે આવી નહીં
તે છે આપણી જિંદગી.

આજે અનુભવ્યું

જે સમજી કદી ના સમજાઈ
છતાંયે જે શક્યા જીવી
ઠોકરો ખાધા છતાં ન છોડાઈ
તે છે હા ! આપણી જિંદગી.

★

પ્રા. ગોવિન્દભાઈ - રેલ

ગોરી

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું કચારી,
મેઘની મોતનધાર થાતાં શી ખીલતી કલા તારી !
ગોરી, જાણે ડાંગરની તું કચારી.
ફસણાં જાંચે આલનાં, ખીજી
મીઠી દખખણ દહેરો,
કામણ કેવાં સીમને દેતો,
જોવનાઈનેાં ઘેરો !
માણતો ખેડુ મીઠડાં ખાંતે પડેવો નિતારી.
ગોરી, જાણે ડાંગરની તું કચારી.

મેઘનો મહેરે રોપણી ચાલે

ગીતને તાલે તાલે,

ચોપાઈ ધડુ ખંજન જેવું -

અખિલાઈમાં મહાલે;

ધરવી થાતી રઢિયાળી શી મુહાગ ધણના ધારી !

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું કચારી.

પલટે મોસમ, લહેરિયાં લેતી

પલટી જાય રૂવાટી,

‘શેઠા’ કેરી’ હૃદમાં ત્યારે

રૂપની મહેકે મટી;

જીરવી તાપો લોમકા થાતી અન્નપૂરણા સારી.

ગોરી, જોવી ડાંગરની તું કચારી.

★

‘મધુમ’

શિશિર

શિશિરની શી શીતળતા.

સમસમ મિસકારા સુષિર

ચિત્ર સમી છે અતુલિત,

મીઠુ સમ કર્યા આ દિનનિશાકર

ધી સમ થીજ્યું શુ’ ધરધર નગર

વિન્ધ તણી શી વિકળતા

શિશિરની શી શીતળતા.

વનવન શોભા સ્તબ્ધ ઘડીભર

સ્થિર દિસે નલ કુમકુમ સૂર

તારક છૂટ્યા પંખી કણભર

વ્યોમ ધરા ને સ્થિર અરણ્ય

સુષિ સારી શી શિશિર શરણ.

વિદ્યુ શી વિરલ વિમળતા

શિશિરની શી શીતળતા.

★

મેઢીનાં પાન

નેહનાં નેણુ

હોહ રહે પણુ નેણુ રહે ના ચૂપ,
નેહનાં નટખટ, નેણુ રહે ના ચૂપ !

પ્રેમ

પ્રેમ તો પામી શકે છે સર્વને,
પ્રેમ કેવળ નોઈએ બસ, પામવાને પ્રેમને !

તું નથી

પ્યાસ તો છે ને તું નથી સાકી,
મારી મહેફિલમાં તું જ છે બાકી !

નન્ને સમાઓ !

રાખો, અમારું આ વેણુ રાખો,
આવો, અમારાં નયને સમાઓ,
એમાંય સહેજે આવે શરમ તો—
છૂંધટ શા પાંખણના પરદા છે, ઢાળો !

સહિયારો

મિલનમાં આપ, જુનાઈમાં યાદનો વારો,
અમારે આમ રહ્યો આપનો જ સહિયારો !

સુરાહી રાખજો

સુરા પીઓ જ પીઓ, છે તમે રસિકતાની,
સુરાહી રાખજો હંમેશ ધીર સંયમની !

બાદ કરે છે

મિત્રો જ ન્યાયે મિત્ર થઈ બાદ કરે છે,
હૈયું દિલેર દુશ્મનોને બાદ કરે છે.

ના થશે

દુષ્ટનું કરશે તમે નિત્ય દમન—
દુષ્ટતાનું ના થશે એથી શમન !

મહત્તાની નમ્રતા

કમા શું છે ? મહત્તા નમ્રતાની,
નમ્રતા માત છે એ મહત્તાની !

પૂનમ બસ

આ અમાસી આલ બાણે મોરલો મીઠો કળાયેલ,
ને પૂનમ તો દીસતી બાણે લળકતી દેવ !

☆

હે રવિ !

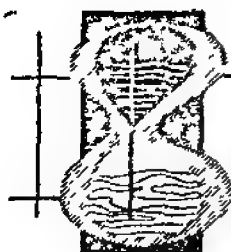
અસ્તાચ્ચે જઈ રહેલ રવિ, તને હે !
શે અર્ધ્ધ દા, અરપીને બનવું કૃતજ ?
તું તેજ-આત્મ, તુજ અંગ ધોડેલ તેજ;
ત્યાં હીમથી તવ ઉતારું હું આરતી ડાં ?
ને વારિથીય તુજને દઈ અંબલિ શી,
બ્યાં અન્ન-પાણી દઈ તું જગતે જિવાડે ?
ને તું જ બ્યાં વનવણી વનરા ઉગાડે,
ત્યાં અર્પવી ક્યમ તને તુલસીની પત્તી ?
હે સૂર્ય ! તું જરીક ને મુજ વેણુ રાખે,
તો બિલકું તુજ કનેથી હું આજ માણું;
કે, તુષિતી ઝલક જે તું-મુખે સુઢાતી,
તેવી રહે મુજ મુખેય સુઢાઈ, એવા
કર્તવ્યપથ પર, જીવનશેષકાલે,
પ્રેરી રહે સતન, અસ્ત થતા રવિ હે !

હે ચંદ્ર !

હે ચંદ્ર ! કૌમુદીતણા રસને ઝમી તું
આ પૃથ્વીની ચૂરતને પલટાવી નાખે;
ને જે પ્રગાઠ તિમિરે તરબોળ ગૂઢ,
અકિતલ તેડ પુર, આમ, વનો ધરન્ત !
હે ચંદ્ર ! શીતલ કરો મૃદુ ફેરવીને
ઉત્તાપ શાંત જલધિ-તનુના કરે તું;
ને સિંધુ-હાર્દ બિછળે નલ આંખવાને,
સંચાર જે મહી થયો તવ ચેતનાનો !
તો ચંદ્ર હે ! વિતર ચાંદની સારુ તારી
આ દેહના અણુ આણુ મહી, શમ-શમે;
કે જીવું હું મરણપ્રાય અવસ્થ, તે હું
જીવું જરા સહર-જીવન-માનવી શો !
હે રેડિશી-દિપિત ! ઔપધિનાથ ! કાપ
આ બાણ્ય મારું, નવ ચેતન આપ ! આપ !

✱

'સાળદંડ'

સમયનાં કીર-ગીર

સ્વતંત્રતાની જ્યોત નથી પેદીના હાથમા

‘જી’ લખતો સામનો કરવો છે મરીનો નિનારી છે, રોગ દૂર કરવા છે, દુખ બધું નાબૂદ કરવું છે’ અમેરિકાનું પ્રમુખપદ રીકાન્તી વેળા અમેરિકન પ્રમુખ ડેનેડીએ દુનિયા આખીનું ધ્યાન ખેંચે એવા પ્રેરક વચનો કહ્યા છે એ વાણીમા ગજ પુરુષોને ભાવતી હૃદયો ને મોટી પણ પો ગ વાતો દાકનાતો પ્રયાસ થયો હોય એમ જણાવું નથી એના દિવની નિખાનસતાને રણકો એમા સહભાગ્ય છે એણે કહ્યું છે કે સત્તાની સમતુલા ત્રગરી રાખવાની ધડીઓ રીતી ગઈ છે દહે સ્વાધીનતા તન્દ્ર એક પછી એક દેશ હોયરા વાગ્ય છે ત્યારે પરતગ્નાની જાણે તો ને જ રખત આત્માચારો અને જીનમે આરભ્ય એ સ્થિતિ અસહ્ય છે એટલે જ્યાં સ્વતંત્રતા જોખ મમ અવગે ત્યાં એની વડારે જવું પડશે એણે એ પણ કહ્યું છે કે અમેરિકા ડેની મદ આપશે ને શું કરશે એની અગ્રગો કરવાના િઓ પણ દૂરા થયા, આપણે સહુ એકમ મળી શું કરી શકીએ તે જોવાનું છે સહુની સાથે મળીને સદકારથી રાષ્ટ્ર સંસ્થા દાન સક્રિય કામ કરવાની ધગય હોય એમ નરા પ્રમુખે કહ્યું છે વિજ્ઞાનનું મુહાનરહી બીજાણ રૂપ જોમા પડી એમજો વિજ્ઞાનનું કયાણકારી સ્વરૂપ ઓળખવાની ઘોષણા કરી છે રાષ્ટ્રો શત્રુસન્યાસ લઈ શકે તે માટે ઓછસ મૂલ્યનો કરવાની હાકલ પણ એમણે કરી છે અને હજા મુદ્દથી ધાકેથી પ્રગળે મધન હેતુઓના સમર્થન કાળે સારીપણુ કરવાની હાકલ પણ એમણે જ હિમતપૂર્વક દીધી છે

અમેરિકાનું પ્રમુખપદ (પ્રુએવને બાદ કરતા) જગતમાં અગ્રેડ ગણાય એનું છે પણ નવા પ્રમુખની અદેખાઈ કોઈ કરતુ નથી એણે જે જવાબદારીના ભાન સાથે એ સ્થાન સીકાર્યું છે તે જોઈને દનકોઈ ચકિત થયા છે કેક અવનયુ થરાનો આગાહીઓ સમજાઈ રહી છે કેનેડીએ જાતે જ કહ્યું છે કે દહે નરી પેડીના હાથમા સ્વતંત્રતાની જ્યોત સોપવામા આવી છે આ જોન ઘણા સચક છે અને એના ગર્ભમા નવસર્ગની શક્યતાઓ ત્ય રહેલી છે

હશે શું એ કુદરતનું નિમિત્ત ?

ગાધીજીના વિચાર પખત જનિત વાપરા દેશભરમાં વાયા હતા અને જગતભરમા ફેલાયા તા મનનીએ ચિતવેના ઉત્તમ મૂલ્યોના સમર્થન કાળે એ દેહ પડ્યો ત્યારે એનો આધાત સર્વત્ર જીનાયો હતો ચિતન, ચિચારનું પ્રકટ થવું, એનો ઉછેર થવો ને એનું સમર્થન કરવું—માનવ પુરુષાર્થની સીમામા આવેના આ ધન્ય ચાર પ્રકારેમા રહેલું સામર્થ્ય આપણે બૂધવા જેવું નથી

સભર છે કે કેનેડીમા આધ્યાત્મિક સાધના કે બળ ઓછા હોય પણ ઉદારમનતાદીની ધાર્મિક શ્રદ્ધા તો હશે જ તે વિના એમની વાણી આરી પ્રચલ્લ ના બને એમની કને ઝખના કે સ્વપ્ન આન્ય હોય એમ જણાય છે બને આજે એનો આકાર સ્પષ્ટ ના હોય પણ જે સમયે દુનિયાને મહાન હેતુઓ અને એ જગતવા નીડરતાની ખાસ જરૂર હતી ત્યારે કેનેડીની વાણી સ્ફૂર્ત થઈ છે

એમ બને કે આણે અગર બીજે કોઈ દેશ એમની સાથે સપૂર્ણ રીતે સદમત ના થઈએ અથવા એવું

પણ અને કે કેનેડીના માર્ગમાં ધણી મુશીબતો ઊભી થાય અને પ્રગતિ કરતાં ગૂંચવાડો વધવા પામે એમની નિઃશ્વરતા માણસોના વિશ્વાસ પણ કદાચ એ ગુમાવી બેસે. અગર એમની કે એમના સાર્થીઓની આકરી કસોટી પણ થાય, ને વેલ્લુ પણ પડે. એવું કે ને કે' બનવાનું, ના બને તો જ નવાઈ લાગવી બોઈએ. ને એમ છતાં, કેનેડી આ જગતને નવા માર્ગે લઈ જનાર પુરુષાર્થીઓમાંનો એક છે એવી સંભાવના વધારે જણાય છે. એના જ ભાગ્યમાં જય છે કે બીજાના એ તે કાણ કહી શકે. પણ એનાં સ્વપ્નાં પાર પડો એવી દુઆઓ જગતના ઘણા ખૂણાઓમાંથી અચૂક થવાની. કેટલાક માણસો કુદરતના નિમિત્ત બનીને આવે છે ત્યારે એવી હવા જ પેદા થાય છે, વાણી જ એવી નીકળે છે, ને વિચારો પણ એવા જ વેગથી ફેલાય છે, સ્વીકારાય છે.

પ્રકાશ પાડનારો હલાસ

કેનેડી પ્રમુખ થયા ત્યારે એક બીજો સૂચક બનાવ પણ થયો. પૂર્વ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો વિશ્વયુદ્ધમાં સંડોવાયાં, યુદ્ધ પૂરું થયું, પણ એમની ઉપર તો 'લોખંડી પડેલો' પડી ગયો તે હજી ખસતો નથી. સામ્યવાદીઓ પાસે એ પ્રકારનાં બળ છે : પ્રચાર-જૂબેશ-શિક્ષત ને ઘર્ષણો ઊભાં કરવાનું બળ બધા દેશમાં પૂરા ભેર-શોરથી વપરાય છે. બીજું બળ છે ખુદશી લશ્કરી તાકાત. જે દેશ એમનો સત્તા હેઠળ આવ્યો ત્યાંથી પહેલું બળ બિનજરૂરી ફરી અદ્વચ થાય છે, ને બીજું નિર્દય રીતે અમલમાં આવે છે. યુગોસ્લાવિયામાં સામ્યવાદી સરકાર આવી ત્યાર પછી હલાસ નામનો એ જ પક્ષનો આગેવાન જેલમાં પુરાયો હતો, તેની હમણાં મુક્તિ થઈ.

કારાવાસમાં રહીને હલાસે એક પુસ્તક લખ્યું- 'ધી ન્યૂ કલાસ.' એમાં એણે જે બેલ્યું ને અનુલબ્ધું તે જણાવી દીધું કે જનતાને નામે સામ્યવાદીઓ એક નવો ખાસ વર્ગ ઊભો કરી રહ્યા છે. એ વર્ગ દેશનો શાસક થયા પછી ક્યારેય ખસવાનો નથી. એમને

જે આ હેતુઓનો વાણી-વિલાસ જ કરવો છે, એનો અમલ કરના વખતે સત્તાને આંચ ના આવે તેની પૂરેપૂરી તકદારી રાખવી છે. મતલબ કે લંડન દરવા ને વડુંચી લેવા કેઈ વિશાળ કાવતરું ચાલી રહ્યું છે.

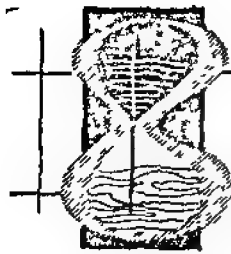
આ પુસ્તક છૂપી રીતે બહાર આવ્યું ને ઘણા દેશોમાં પહોંચ્યું એ પછી લોકો પોતાના દેશની સારી મનાતી સરકારોથી પણ ચેત્યા છે. અને કાયદો, શિક્ષત, પદ્ધતી સ્થિરતા, કંટાળદીને પહોંચી વળવાની જરૂરીયાત આવા ઘણા બહાના હેઠળ માનવ-સ્વતંત્રતા કેમ ફંધાય છે જટલાય છે તે વિશે વિચાર કરતા થયા છે. સામ્યવાદીઓને તો જવાબ જ જડતો નથી.

હલાસની મુક્તિ અને કેનેડીનું પ્રમુખપદે આવવું બંને ઘટનાઓ એક સાથે બની છે. ભલે એ આકસ્મિક મનાય, પણ એમાય સંકેત છે. એકે અંધારું ફેલુંક ભીપણ છે તે બતાવવા દીધો પેટાવ્યો છે, બીજાએ ક્યા પ્રકાશ તરફ આપણે જવું છે એની દાકલ કરી છે. બંનેએ જગતના વિલાસમાં બળ સોંપ્યું છે.

કેરોડોનો બચ કે હુઠ્ઠય ?

કેનેડીના સમયમાં દિંદને પૂરતી આર્થિક મદદ મળે એવા સંજોગો મળેલા જ છે, વૈજ્ઞાનિક સદાય પણ મળશે. આપણી ત્રીજી યોજનામાં કેરોડોની જરૂર જણાઈ છે, એ જરૂર મોટે અંશે પૂરાશી એમ જણાય છે. ત્રીજી યોજના વિના આપણું કામ આગળ ચાલે એમ નથી, ને એ યોજનાને બહારની મખલખ સદાય વિના ચાલે એવું નથી.

કેરોડો રોડરની મદદ એકલા દિંદને જ નથી મળી, બીજા ઘણા દેશોને મળી છે. પણ એ નાણું લેખે લગાડ્યું હોય તો જર્મની ને જાપાન એ એ દેશમાં યુદ્ધમાં લાંબી ગયેલાં આ રાષ્ટ્રો આપણી આઝાદીના કાળમાં જ પાછાં આપ્યાદ થઈ ગયાં છે. જાણે કેઈ કામિયો દાથ લાગ્યો હોય એમ ચીજળીવેગે પ્રગતિ કરી એમણે દુનિયાને ચકિત કરી મૂકી છે. સામ્યવાદ ના દેાય છતાંય દેશની પ્રગતિ ઝડપી થઈ શકે તેની પ્રતીતિ કરાવી છે. દેખીતું છે કે રોડરની જંગી મદદ

'સાંજે સાંજે'

અમેરિકાની સ્ત્રીશક્તિ

સ્વતંત્રતાની જ્યોત નવી પેઢીના હાથમાં

‘જુલમનો સામનો કરવો છે ગરીબો નિવારણી છે, શોગ દૂર કરવા છે, દુખ બધું નાબૂદ કરવું છે.’ અમેરિકાનું પ્રમુખપદ સ્વીકારતી વેળા અમેરિકન પ્રમુખ કેનેડીએ દુનિયા આખીનું ધ્યાન ખેંચે એવા પ્રેરક વચનો કહ્યા છે. એ વાણીમાં રાજ-પુરુષોને ભાવતી હકમાં ને મોટી પણ પોળ વાતો હાકવાનો પ્રયાસ થયો હોય એમ જણાતું નથી. એના દિલની નિખાલસતાનો રણકો એમાં સહગમ્ય છે.

એણે કહ્યું છે કે સત્તાની સમતુલા મળતી રાખવાની ધરીઓ વીતી ગઈ છે. હવે સ્વાધીનતા તરફ એક પગી એક ફેશ પહોંચવા લાગ્ય છે ત્યારે પરતગ્રાની જાહેરો તૂટે તે જ વખતે અત્યાચારો અને જુલમો આરભ્ય છે સ્થિતિ અસહ્ય છે એટલે જ્યાં સ્વતંત્રતા જોખ-મમાં આવશે ત્યાં એની વકારે જતું પડશે એણે એ પણ કહ્યું છે કે અમેરિકા કેટલી મદદ આપશે તે શું જરૂર એની અટકળો કરવાના દિવસો પણ પૂરા થયા, આપણે સહુ એકઠા મળી શું કરી ગપ્પીએ તે જોવાનું છે. સહુની સાથે મળીને સડકારથી રાષ્ટ્ર-સંસ્થા દાન સક્રિય કામ કરવાની ધગશ હોય એમ નવા પ્રયત્ને કહ્યું છે.

વિજ્ઞાનનું સુદનરેડી ભીષણ રૂપ જોયા પછી એમણે વિજ્ઞાનનું કલ્યાણકારી સ્વરૂપ જોખખવાની ધોષણ કરી છે. રાષ્ટ્રો શસ્ત્રસંન્યાસ લઈ શકે તે માટે યોદ્ધા સૂચનો કરવાની હાકલ પણ એમણે કરી છે. અને હંડા સુદથી થાકેલી પ્રગળે મહાન હેતુઓના સમર્થન કાળે સર્વોર્ધન કરવાની હાકલ પણ એમણે જ હિંમતપૂર્વક દીધી છે.

અમેરિકાનું પ્રમુખપદ (પ્રુએવને બાદ કરતાં) જગતમાં અગ્રેષ્ઠ ગણાય એવું છે. પણ નવા પ્રમુખની અદેખાઈ કોઈ કરતું નથી. એણે જે જવાબદારીના ભાન સાથે એ સ્થાન સ્વીકાર્યું છે તે જોઈને હન્કોઈ અકિત થયા છે. કેકે અવનવું થવાની આગાવીઓ સમગ્રઈ રહી છે. કેનેડીએ જાતે જ કહ્યું છે કે હવે નવી પેઢીના હાથમાં સ્વતંત્રતાની જ્યોત સોંપવામાં આવી છે. આ બોલ ધણા સૂચક છે અને એના ગર્ભમાં નવસર્જનની શક્યતાઓ પણ રહેલી છે.

હશે શું એ કુદરતનું નિમિત્ત ?

ગાંધીજીના નિર્વાણ વખતે જ્ઞાનિન વાપરા દેશભરમાં વાર્યા હતા અને જગતભરમાં ફેલાયા હતા મનવીએ ચિંતવેલાં ઉત્તમ મૂલ્યોના સમર્થન કાળે એ દેહ પડ્યો ત્યારે એનો આઘાત સર્વત્ર ઝીવાયો હતો. ચિંતન, વિચારનું પ્રકટ થવું, એના ઉદ્ભવ થવો ને એનું સમર્થન કરવું—માનવ પુરુષાર્થની સીમામાં આવેલા આ ધન્ય ચાર પ્રકારોમાં રહેલું સામર્થ્ય આપણે ભૂલવા જેવું નથી.

સંભવ છે કે કેનેડીમાં આધ્યાત્મિક સાધના કે બળ ઓઠાં હોય. પણ ઉદારમનવાદીની ધાર્મિક શ્રદ્ધા તો હશે જ. તે વિના એમની વાણી આવી પ્રગટતી નહીં. એમની કને કંખના કે સ્વપ્ન આત્મ્ય હોય એમ જણાય છે. ભલે આજે એનો આકાર સ્પષ્ટ ના હોય પણ જે સમયે દુનિયાને મહાન હેતુઓ અને એ જાળવવા નીડરતાની ખાસ જરૂર હતી ત્યારે કેનેડીની વાણી સ્ફૂટ થઈ છે.

એમ બને કે આપણે અગર બીજો કોઈ ફેશ એમની સાથે સંપૂર્ણ રીતે સંદર્ભ ના થઈએ. અથવા એવું

પણ અને કે કેનેડીના માર્ગમાં ઘણી સુશીળતા ઊભી થાય અને પ્રગતિ કરતાં ગૂંચવાડો વધવા પામે એમની નિકટના માણસોનો વિશ્વાસ પણ કદાચ એ ગુમાની એસે. અગર એમની કે એમના સાથીઓની આકરી કસોટી પણ થાય, ને વેડેવું પણ પડે. એવું કે' ને કે' બનવાનું, ના અને તો જ નવાઈ લાગવી જોઈએ. ને એમ છતાં, કેનેડી આ જગતને નવા માર્ગે લઈ જનાર પુરુષાથીઓમાંનો એક છે એવી સલાવના વધારે જણાય છે. એના જ લાઘ્યમાં જય છે કે બીજાના એ તે કોણ કહી શકે. પણ એનાં સ્વપ્નાં પાર પડો એવી દુઆઓ જગતના ઘણા ખૂણાઓમાંથી અચૂક થવાની. કેટલાક માણસો કુદરતના નિમિત્ત બનીને આવે છે ત્યારે એવી હવા જ પેદા થાય છે, વાણી જ એવી નીકળે છે, ને વિચારો પણ એવા જ વેગથી ફેલાય છે, સ્વીકારાય છે.

પ્રકાશ પાડનારો જીલાસ

કેનેડી પ્રમુખ થયા ત્યારે એક બીજો સૂચક બનાવ પણ થયો. પૂર્વ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો વિશ્વયુદ્ધમાં સંડોવાયાં, યુદ્ધ પૂરું થયું, પણ એમની ઉપર તો 'લોખંડી પડદો' પડી ગયો તે હજી ખસતો નથી. સામ્યવાદીઓ પાસે એ પ્રકારનાં બળ છે: પ્રચાર-ઝૂંબેશ-શિસ્ત ને ઘર્ષણો ઊભાં કરવાનું બળ બધા દેશમાં પૂરા જોરે શોરથી વપરાય છે. બીજું બળ છે ખુલ્લી લશ્કરી તાકાત. જે દેશ એમની સત્તા હેઠળ આવ્યો ત્યાંથી પહેલું બળ ખિતજરૂરી દરી અદૃશ્ય થાય છે, ને બીજું નિર્દય રીતે અમલમાં આવે છે. યુગોસ્લાવિયામાં સામ્યવાદી સરકાર આવી ત્યાર પછી જીલાસ નામનો એ જ પક્ષનો આગેવાન જેલમાં પુરાયો હતો, તેની હમણાં મુક્તિ થઈ.

કારાવાસમાં રહીને જીલાસે એક પુસ્તક લખ્યું- 'ધી ન્યૂ કલાસ.' એમાં એણે જે જોયું ને અનુભવ્યું તે જણાવી દીધું કે જનતાને નામે સામ્યવાદીઓ એક નવો ખાસ વર્ગ ઊભો કરી રહ્યા છે. એ વર્ગ દેશનો શાસક થયા પછી કચારેય ખસવાનો નથી. એમને

બોંધા હેતુઓનો વાણી-વિશ્વાસ જ કરવો છે, એનો અમલ કરતાં વખતે સત્તાને આંચ ના આવે તેની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખવી છે. મનઘન્ય કે લૂંટ કરવા ને વહેંચી લેવા કોઈ વિશાળ કાવતરું ચાલી રહ્યું છે.

આ પુસ્તક છૂપી રીતે બહાર આવ્યું ને ઘણા દેશોમાં પહોંચ્યું એ પછી લોકો પોતાના દેશની સારી મનાતી સરકારોથી પણ એત્યા છે. અને કાયદો, શિસ્ત, પક્ષની સ્થિરતા, કોહરતીને પહોંચી વળવાની જરૂરીયાત આવા ઘણા બહાના હેઠળ માનવ-સ્વતંત્રતા કેમ ફંધાય છે જકડાય છે તે વિશે વિચાર કરતા થયા છે. સામ્યવાદીઓને તો જવાબ જ જડતો નથી.

જીલાસની મુક્તિ અને કેનેડીનું પ્રમુખપદે આવવું બંને ઘટનાઓ એક સાથે બની છે. ભલે એ આકસ્મિક મનાય, પણ એમાય સંકેત છે. એકે અંધારું ફેવુંક બીજણું છે તે બતાવવા દીવો પેટાઓ છે, બીજાએ કયા પ્રકાશ તરફ આપણે જવું છે એની હાકલ કરી છે. બંનેએ જગતના વિકાસમાં બળ સોંપ્યું છે.

કરોડોનો વ્યય કે દુર્વ્યય ?

કેનેડીના સમયમાં હિંદને પૂરતી આર્થિક મદદ મળે એવા સંલેગો ગ્રેહા જ છે, વૈજ્ઞાનિક સહાય પણ મળશે. આપણી ત્રીજી યોજનામાં કરોડોની જરૂર જણાઈ છે, એ જરૂર મોટે અંશે પૂરાશે એમ જણાય છે. ત્રીજી યોજના વિના આપણું કામ આગળ ચાલે એમ નથી, ને એ યોજનાને બહારની મખલખ સહાય વિના ચાલે એવું નથી.

કરોડો ડોલરની મદદ એકલા હિંદને જ નથી મળી, બીજા ઘણા દેશોને મળી છે. પણ એ નાણું લેખે લગાડ્યું હોય તો જર્મની ને જાપાન એ બે દેશમાં. યુદ્ધમાં ભાંગી ગયેલાં આ રાષ્ટ્રો આપણી આઝાદીના કાળમાં જ પાછાં આબાદ થઈ ગયાં છે. જાણે કોઈ કીમિયો હાય લાગ્યો હોય એમ વીજળીવેગે પ્રગતિ કરી એમણે દુનિયાને ચકિત કરી મૂકી છે. સામ્યવાદ ના હોય છતાંય દેશની પ્રગતિ ઝડપી થઈ શકે તેની પ્રતીતિ કરાવી છે. દેખીતું છે કે ડોલરની જગી મદદ

નવરચના

વિના આ બને દેશો આપની ઝડપથી સમૃદ્ધ ના
 બની શક્યા હોત
 પણ ખીજ વાત એટલી જ સ્પષ્ટ છે કે એનો ડોવર
 લાઈનાજ છે નાજ એ સાધન છે એ વાપરી પણ
 શકાય ને વેંફી પણ દેવાય પાશ્ચિતાનમા લાગના
 પછી જે લૂટ ચાની એમા ત્યાના લોહિ પામે ધણુ
 નાણુ આનુ પણ વેંફાર્થ ગયુ આપણે ત્યા બહારથી
 ધણી જગી રકમો આવી યોજનાઓમા કામે લગાડી
 પણ ખરી પણ આખો દેશ જાણે છે કે એ નાણુ
 જોઈએ તેમ જગતુ નથી કાઈ ને કાઈ રીતે—હીનથી
 ખગાડથી, ખોગ વપરાશથી ખોટી ગણુતરીથી ઉગાડિ
 પણુથી એમ એ ઢોળાઈ રણુ છે અને એટલુ એણુ
 હોય તેમ હવે આપણે હજાર કે લાખની વિસાત રતી
 નથી, કરોડોની જ વાત ચાનુ થઈ છે એને દુર્ઘય
 થાય તે પણ કરોડોના હિસામે જ થયાનો
 આવો દુર્ઘય, ચૂટણીની બહુમતીના જોરે કોઠે પડી
 જાય તો એ આપણુ દુર્લભ્ય કરોડો વાપરાની તક
 જાળી થઈ અને એ રકમો પણ હાથમા આવી તે
 પછી આપણી જવાબદારી વધી છે ધન્યતી નથી
 વિનોમાના હાથમા લાખો એડર જમીન ભૂખનમા
 આવી પણ એમાથી કાઈ મીજનુ નહિ પૂજના ફૂન
 વાસી થઈ જાય એમ પડી રહી પણ રોડો રૂપિયા
 પડ્યા નથી રેતા પગ કરીને ચાનના માડે છે ત્યારે
 એનો હાકપિટોડો કરવો કે પીગળા આપી દુર્ઘય
 વધારતા રહેવો એ ધણુ મોટુ પાપ છે
 માણસ માગે અને મળી રહે તે એનુ સચિત હોવાથી
 પણ એ જ્યારે મળેનુ સાચી ના શકે ત્યારે દોષ
 એનો પોતાનુ ખગાડવાનો દોષ તો પ્રણુ દેવા જાય
 પણ સમાજમા અનિષ્ટ પ્રણાનીઓ રચાનો દોષ
 અદ્યમ્ય છે એથી ધણુના સ્વભાવ ખગડે ને જગતુ
 માનસિક સ્વસ્થ જોખમમા મુખ્ય કરોડોના રૂપિયા
 કરતી વેળા સત્તા ઉપર એડેના સુ. આ વાત ખ્યાનમા
 લેવી થયે
 'મેન્સેસમા જ ખરામ માણુમો છે ને ખીજ બધા
 દેવ છે એ વાત માનતો નથી એમ મોરારજીએ

કહ્યુ ત્યારે ધણુને દુખ થય ખીજ તો દેવ નથી,
 પણ મેન્સેસને એથી વિનામો કેમ લેવાય ? ખીજ
 પતિત હોય એવો શુ વખતો લેવાય કે એથી સાત્ત્વન
 વગેરે ? ખીજને હણુ એવો તક મળી નથી ત્યા સુધી
 એમને દોષ ના દેવાય જ્યારે મેન્સેસની અતિથા ઉપર
 જરા જેટલો ગણ લાગે તો પાનુ એની શરમ વધારે
 થતી જોઈએ, કારણ કે દેવ એના વિશ્વામે આગળ
 વધે છે

પરદેશનોતિ—દેશ કાજે કે પરદેશ કાજે ?

આપણી પરદેશની નીતિની ત્રશમા કહે છે કે ઠેરઠેર
 થઈ રહી છે એના બાજુ રીપણુથી ભારત પ્રે
 ખીજ દેશોને આર વખાનુ પણ માલગીએ છીએ
 આ દેશમા ખીજ રાજકીય પક્ષો એને રેખા આપી
 રહ્યા છે વિરોધ કરના જ્યે ગણુ જત ને જ જડે
 છે અને છતાં એ પ ગર્વતિ આ દેશનુ કેનુ હિત
 જાળવી શકે છે એ વિષય ને શા છે
 જ્યા સુધી પરદેશનીતિ નાગે તેનુ તરીકે એની
 વાત હોય કે ખીજ ત્યા ઉપર આપો લશ્કરી બળ
 ના વાપરીએ તેમ જ લ રી તાત ધરાવનારાઓથી
 અનર્થ ના જઈએ તા મુતી મહુ સમન થયે પણ
 પરદેશના પ્રશ્નોનો નિ. ના મતી વખતે આટલુ પૂરતું
 નથી એ વખતે જુ. ના દલાના દક્ એમની
 આતરિક સ્થિતિના જગતનું મનિનુ સરકાણુ અને
 સકુથી નિશેષ માનવજક પ્રે કે માનવતાની પ્રતિહા
 કહો એવી ખામતેનુ સમર્થન કરતી વેળા ધણો
 વિવેક ને શ્રદ્ધા જાળવવા પડે છે એ વખતે આપણે
 કોને નારાજ કરી બગીએ ? કોને વિના કારણુ
 પ્રતિષ્ઠિત કરી મુકીએ છીએ એ હવે વિચારના
 જેવું છે
 લાલનગરની કોંગ્રેસમા પરદેશ નિતિો દરાવ આજો
 ત્યારે એમ નાગુ કે શુ ચારી ચચોની જડર હતી ?
 આ દરાવ મૂના જમો નિમનપ અપાય છે એમા
 પણ એટલુ જ રહ્ય દેવ દળના રાજકારણમા
 જોમને જીયુ થન આપવાનુ નડી થયુ હોય તેમની
 પસદગી આ તકે જગાઈ આવે છે આ દરાવ દારા

જગતના પ્રશ્નો ઉપર આપણે નવો વિચાર જાહેર કરવા માગીએ કે માર્ગદર્શન કરી વ્યાજબી વલણ કેવી હોઈ શકે તે જણાવીએ પણ એથી કેટલા પ્રશ્નો ઉઠે છે, માનવતાની કેટલી રક્ષા થાય છે અને છેલ્લે દેશનું હિત શી રીતે જળવાય છે એ વાત ફરી ફરી તપાસવા જેવી જણાય છે.

લંકામાં તામીલ ભાષાનું ભાવિ હતું તેથીય વધારે અસ્થિર થયું એટલે ત્યાં જન્મેલા ઉછરેલા વસેલા ભાષા દ્રષ્ટિએ ભારતવાસીઓનાં હિત જોખમમાં મુકાવાનાં. ‘આટલું અમથું લંકા’ એમ કહીને નેહરુ એની ગણતરી કે.ઈ.આર. એન્ડી આંધી શેકે, પણ ત્યાંના ભારતવાસીઓ વિશે એમનું કશું ચલણ જ નથી. તે જે લંકાને વિશે આવા ભાષાર છે તે ફેર્મોસાના ટાપુ ઉપર ચીનનો પક્ષ લઈ દુનિયામાં કર્યો એ કેવી નવાઈ ?

તે એ ચીનની દોસ્તી તોયે ના જ ટકી. એશિયામાં જેને લશ્કરી સત્તા વડે અને અખૂટ માનવ વસતીના ભંડાર વડે પ્રભાવ પાડે છે, સ્વનંત્રતા નાબૂદ કરવી છે, ધર્મજો વધારવાં છે એનો શાથી આપણે વિશ્વાસ કર્યો તેની નવાઈ છે. હજારો હિંદીઓને ચીનમાંથી પાછા ફરવું પડ્યું એ હકીકત છે. એવાં વળતાં ખલાં આપણે ભલે ના લીધાં પણ ચીનની મેલી મુરાદની ગંધ કેમ ના પારખી ? શાથી સિદ્ધાંતના મુખપાદ ઉપર વારી ગયા !

એ ચીને દુશ્મની બાંધી એટલું જ નહિ પણ દુશ્મન તેને દોસ્ત બનાવ્યા. ચીને પાકિસ્તાન સાથે ભારતની સરહદ નક્કી કરવાનું અટકચાળું કર્યું. બ્યારે પચાવી પાડેલા પ્રદેશો સંબંધી વાટાઘાટો ચાલુ હતી ત્યારે જ ચીને ભારતનું અપમાન કરવાનું ખાલું ભર્યું. કોને ખબર કે અલ્લહેદા સાથે ચીને સરહદ નક્કી કરી તેમાંય એવી જ ચાલાકી નહિ રમાઈ હોય અને ભારતની સરહદને લાંગેવળગે તેનોય ફેસલો એમણે બે જણે કરી લીધો હોય !

પાકિસ્તાનને તો ભારતની મૈત્રી ખપતી જ નથી. ત્યાંના કોઈ પણ પક્ષ ભારત નરસી છે જ નહિ, થઈ

શકવાની હિંમત પણ નહિ કરે. પોતાના દેશને કેન્દ્ર તરીકે સ્થાપીને દુનિયાભરમાં ભારતની નાલેશી કરવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો છે. નદીઓનાં પાણીની વહેંચણીના કરાર કર્યા પછી આ દેશમાં કોઈ એમ નથી બોલતું કે એથી આ દેશને લાલ થયો છે. ઘણાને એમ લાગ્યું છે કે સંબંધો જળવી રાખવા આપણે ધસાઈ છૂટવું પડે તો ભલે એમ. સ્વરાજ પછી પંચાવન કરોડની રકમ ચૂકતે કરવાની ગાંધીજીએ હડ લીધી ત્યારે પણ આવી વલણ હતી. છતાં નવાઈની વાત એ છે કે એની એવી રીતે કદર થતી નથી. કલકત્તા ભારતવિરોધી વલણ આવા પ્રસંગો પછી જોર પકડી લે છે !

આફ્રિકામાં આપણી પરદેશનીતિ ઉપયોગી નીવડી હોય એમ જણાયું નથી, ભારત તરફનો ગ્રેમ હતો તે વપરાતો ધસાતો હોણો થતો લાગે છે. એને પરિણામે એ ખંડના કાંઠે કાંઠે અને અંતરિયાળ વસેલા ભારતવાસીઓને અપાર ચિંતામાં મૂક્યા છે. અને નજીકના સમયમાં પાકિસ્તાને દિલ્હીએને પરદેશન કર્યો એમ આફ્રિકામાં હિંદીઓને—પાકિસ્તાનીઓને નહિ—થવાનું. એ ખંડમાં વસાહત પોર્ટુગલ ફ્રાન્સ બ્રિટન એલગ્ન્યમ વગેરે કોઈ પણ દેશની હોય, એની મુક્તિ ટાણે ભારતના વતનીને સહન કરવાની ધડી આવવાની. આ સ્થિતિ પરદેશનીતિથી સરખાય છે એમાં શંકા શી ? કબૂલ કરીએ કે હેતુઓ સારા છે, પણ એનો આગ્રહ કવખતનો હોય કે એનો અમલ કુનેહ વિનાનો હોય, હિંદી પ્રજાના મિત્રો કમી કરવામાં એનો અંત આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. આપણા દેશની જે કોઈ પરદેશનીતિ હોય તે આપણા દેશને લક્ષમાં રાખીને ઘડેલી હોવી જોઈએ. આ દેશના હેતુઓ અને દિતો બંને બર આવવાનો સંભવ ઓછો હોય ત્યારે ઝાઝો ઉદાપોહ કરવો આપણને શોભતો નથી.

તિબેટની સ્વાધીનતા હુટાઈગઈ એમાં આપણે ચીનના મદદગાર રહ્યા, એ શું શરમની વાત નથી ? નેપાળમાં ત્યાંના રાજાએ લોકશાહીને થોડા સમય માટે મુક્તતરી

[અનુસંધાન માટે જુઓ પાનું ૫૬]

૬૦. સુમનત મહેતા

શીરંગી જંગલીયાત

માનવીની ગલાખી દશા માટે દોઢ જે સદી પહેલાંનું સાંસનીએ તો માનવા તથા ધર્મ અં. પણ આજે એક એવી સુધ્ધી' કહેવાય તેવી પ્ર આ પ્રવર્તતુ ગુપ્તા માનસ ગુજરાતના પીઠ વિચારકે આ મહત્વના લખમા ૧૯૫૬ ક્યું છે જે દરેકને વિચારતા કરી મૂકે

આ પણ પોતાના દેશ સિવાયના ખીજ દેશોના જૂગોળ તથા દત્તિકાસ વિરો આપણે જ્ઞાન

ઓછું હોય છે, ઘણું ઓછું

આ લેખમા પોર્તુગાલ દેશ વિશે કેપીટ મદત્વની હકીકતો આપી છે

યુરોપ ખડના છે. પશ્ચિમ કિનારાના છે. દક્ષિણના ભાગનો થોડો પ્રદેશ પોર્તુગાલ દેશ મહેતાય છે

એની ઉત્તરે અને પૂર્વમા આવેના અનેક દેશો—

ફ્રાન્સ, ગ્રેસિયન, જર્મની વગેરેની સરખામણીમા આ નાના રમકડા જેવડા દેશની પ્રજા ધણી પડાન,

કર્ષક આગમુ અને પ્રયતિગીન મ્હી શકાર પોર્તુગી અથવા શીરંગી પ્રજાને એક નમુના અને અતિ વૃદ્ધ

માણસની સાથે સરખાની શકાય આજથી ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષ પહેલાં પોર્તુગી લોકો ઘણા ભણેલા, ખાટોશ,

અને પ્રગતિશીન હતા અને તેમણે પગરગતે તેમ જ જનમાર્ગે પરદેશ સાથે વેપાર વધારી મુખ્યો હતો

ઉત્તમ પ્રકારના વહાણો બાવીને દરિયાપારના દૂર દૂર દેશો તેમણે શોધી કાઢ્યા હતા તે જમાનામા હિંદ

દેશ તેના સરકાર, વેપાર, કળા કૌશલ્ય ધર્મ, તથા સમૃદ્ધિ માટે મશહૂર હતો હિંદ એટલે હિંદ અથવા

ઈન્ડિસ જવાતો માર્ગે શોધવાના પ્રયાસોમાંથી શીરંગીઓએ આખો અમેરિકા ખડ શોધી મઢ્યો કોનબસ

પોર્તુગી હતો અને એણે અમેરિકામા પગ મુક્યો ત્યારે પોતે હિંદ પહોંચ્યો છે એવું માની નધિયું અને

તેથી જ અમેરિકાના લોકોને 'ઈન્ડિયન' મ્હા હતા હવે એ નોંધો રેડ ઈન્ડિયન અગર લાન હિંદીઓ

કહેવાય છે—અમેરિકાની પાસેના કેટલાક ટાપુઓ જેમ ઈન્ડિઝ એટલે પશ્ચિમનું હિંદ કહેવાન છે—ઠેવર એ

લોકો આફ્રિકા પહોંચ્યા અને ત્યાંના અમણુ લોકો જે માત્ર તીરકામમાંથી જ પોતાનું વ્હાયુ કરી શકતા

હતા તેમને લનનાર બદ્ધક તથા તોપથી સજ્જ થયેલા

સૈનિકોએ હરાવીને તેમના દેશો છૂટી લીધા આની છૂટમા અમાનુશી કરતા, આગ, ખૂન વગેરેમા કાઈ બાબી રાખ્યું નહોતું જે દેશો, તેમણે છૂટ્યા ત્યાંના

પ્રજાજનોને મારી ઢેકીને માત્ર રાટલાની બદલીમા તેમની પાસેથી સખત મજૂરી મફત મેળવી, આવી રીતે પોર્તુગીઓ ધનદાન બન્યા હતા આની રીતે

ખ્રિષ્ટશેષ અને અન્ય યુરોપી પ્રજાઓએ પોતાના દેશોને ખીનવ્યા ક્યાં છે, અગાન પ્રજાઓનું નોહી પીને

આજે આફ્રિકાના વિશાળ ખડની અદર નીચે જણાવેના પ્રદેશો પોર્તુગીઓના કમજમા છે—

(૧) પૂર્વ આફ્રિકામા મોઝામીક (૨) પશ્ચિમ વિશામા આંગોલા, (૩) પશ્ચિમ આફ્રિકામા પોર્તુગી ગોની (૪) વેર્ડે

બૂશિરના બેટોનું જૂથ અને (૫) સાન્ટોમે મેગનું જૂથ પોર્તુગી સરકાર કાઈ પણ પરદેશીઓને આ પ્રદેશોમા

પગ મુકવા દેતી નથી વર્ષો પહેલાં એમ કહેવાતું હતું કે રૂસની બુમિની આસપાસ એવો સગાંન લોખડી

પડે છે કે કાઈ પણ રૂસી જન તેની બહાર ની જાય શકે નહિ અને કાઈ ચિન-રૂસી રશિયામા પ્રવેશી શકે નહીં શીરંગીઓનો પડેલો એવો મજબૂત છે

આસપાસના પડોશી રાજ્યના આફ્રિકનો પણ શીરંગી પ્રદેશોમા છૂસી ન શકે ત્યાં પ્રજામત કેગવી શમય

તેનું એમ પણ સાધન અસ્તિત્વમા નથી નથી મના ધિકાર, નથી સારી કેળવણી નથી છાપા, બ્વાદરથી છાપા આની શકતા નથી, અને જે કાઈ ભણેનાઓ

રાજકીય ચગવગ કરે તો તેમને જેલમા પૂરી રાખવામા આવે છે અથવા તેમના પર કેસ મડવા પિના તેવા ચગવગીયા ગૂમ થર્મ જાય છે એવું પણ છાપામા

વાંચ્યું છે કે તેમને એરોપ્લેનમા ઉપાડીને દરિયામા ફેંકી દેવામા આવે છે

આ શીરંગી પ્રદેશો કેપના વિશાળ છે તેના ખ્યાન એગી

સરખામણીથી આવશે કે આગોલા અને મોઝેબીક આખા પોર્તુગલ દેશના કરતાં વીસ કરતાં પણ વધારે ગણા મોટા છે. એ પ્રદેશો વધારે ક્ષુદ્ર પળુ છે, અને તેમાં મળ્લખ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. આખા આફ્રિકામાં જે સારાં બંદરો છે તેમાંથી ઘણાં આ પ્રદેશોમાં આવ્યાં છે અને પૂર્વના એક બંદરથી આખા આફ્રિકા ખડને પૂર્વથી પશ્ચિમ ઓળંગીને પશ્ચિમ કિનારે પહોંચી શકાય એવી રેલ્વે ત્યાં છે.

હવે આપણે દરેક પ્રદેશનો ટૂંકા ઇતિહાસ જોઈએ. (૧) આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા પર પોર્તુગી ગીનીનો નાનો પ્રદેશ છે. તેનો વિસ્તાર આશરે ૩૬૦૦૦ ચો. કિલોમીટરનો છે અને વસતિ માત્ર પાંચ લાખની છે. ત્યાં ૨૨૦૦ પોર્તુગીઓ પળુ છે. આ પ્રદેશ કીરંગીઓએ ૧૪૪૬માં પોતાને કબજે કરી લીધો હતો. પાંચસો (૫૦૦)થી વધારે વર્ષો સુધી કીરંગીઓએ રાજ્યશાસન કર્યું છે અને તે છતાં તે દેશમાં નિરક્ષરતા આખા જગતની અંદર સૌથી વધારેમાં વધારે—૯૯ ટકા છે. આ આંકડા યુનાઈટેડ નેશન્સ સ્ટેટિસ્ટીકલ બૂકના છે.

(૨) બીજા પંદરેક એટા ક્રેપિ વેર્ડ (એટલે લીલી ભૂશિર) એટાનું જૂથ કહેવાય છે. જેમાના કેટલાક નિજન છે. આ એટા ૧૪૬૦માં પોર્તુગીઓએ હાથ કર્યા હતા. તેમાં માત્ર પોણા બે લાખ માણસોની વસતિ છે. તેમાંના એક સાલ નામના એટમાં મોટું આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથક (સાચો વિસેંટ)-અમેરિકનોએ બાંધ્યું છે.

(૩) સાં ટોમ અને પ્રિન્સેસના એટા બહુ નાના છે, અને વસતિ ૬૦,૦૦૦ ની છે. અહીં બીજાં કીરંગી સંસ્થાનોમાંથી બળજબરીથી આણેલા ગુલામો વસાવ્યા છે અને તેમને સખતમાં સખત ધાતકી માર મારીને કાકા અને કોફીનાં ખેતરોમાં તેમની પાસેથી કામ લેવામાં આવે છે.

(૪) મોસાંબીકનો પ્રાંત ૭,૭૧૦૦૦ ચો. કિલોમીટરનો છે અને વસતિ છે લગભગ ૬૦ લાખ માણસોની. આ આખા ૬૦ લાખની વસતિવાળા સંસ્થાનમાં

માત્ર એક હાયસ્કૂલ છે. (માની ન શકાય એવી હકીકત છે.) કીરંગીઓએ ૧૪૪૬થી રાજ્ય શરૂ કર્યું છે. આખા જગતમાં સૌથી વધારે મોટાં નાળિયેરીનાં વન અહીં છે. ખાંડ, કપાસ અને અનેક જાતનાં ફળોની પેદાશ અહીં થાય છે. મોસાંબીનાં ક્ષુદ્ર મોટા જગ્યામાં થાય છે, અને વખતે તેનાં બી આપણા દેશમાં આવ્યાં હશે. (મોસાંબીક દેશ પરથી મોસાંબી શબ્દ યોજાયો હશે.)

આપણું મગજ માનવાની ના પાડે છે કે ૧૯૬૧ના વર્ષમાં પણ આ મોસાંબીક દેશની મોટી આવક લાંબી પ્રજાને ગુલામ તરીકે વેચવામાંથી આવે છે. એ ગુલામો દક્ષિણ આફ્રિકા અને બીજા દેશોની ખાણમાં વેચાય છે.

ત્યારે રૂહોડેશિયાના ગોરા કિસાનોની માસિક આવક રૂ. ૧૫૦૦ છે ત્યારે આફ્રિકન કિસાનને રૂ. ૧૫૦ મળે છે, પણ મોસાંબીકના ખેડૂતને પૂરા રૂ. ૧૫ પણ મળતા નથી.

(૫) આફ્રિકાના પશ્ચિમ ભાગમાં ઇકિવેટરની આસપાસ આગોલાનું સંસ્થાન છે. એ એકલો, કાંસ, સ્પેઈન અને ઇટાલીને ભેગાં કર્યાં હોય તેવડો અને પોર્તુગાલથી ૧૪ ગણો મોટો છે. તેમાં ૪૨ લાખ દેશી લોકો અને ૮૦,૦૦૦ ગોરાઓનો વસવાટ છે.

ત્યાં જુની ઢબે ખેતી કરીને લોકો પોતાનું પૂરતું અનાજ પકાવે છે. પણ ગોરાઓની માલિકીની અનેક ખાણોમાં હજારો આફ્રિકનો સોંઘી મજૂરી કરે છે. આ આગોલા પ્રાંતમાં હીરા, આસ્લાઈટ, બીટુમેન, કાંસુ અને સોનાની ખાણો છે. અમેરિકન કંપનીઓ સોનાની અને મેંગેનીસની ખાણો ચલાવે છે અને તે છતાં પ્રખ્યાત અમેરિકન લેખક જોન ગંથર એમના પુસ્તકમાં લખે છે કે આગોલાના દેશી લોકો ભૂખે મરે છે; અને ૪૨ લાખ માણસોની વસતિમાં કેવળ ૬૮ હાયસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ છે. એ પુસ્તકનું નામ છે 'ઈન્સાઈડ આફ્રિકા—આફ્રિકાની અંદર.' કહેવાય છે કે દરેક વર્ષે, ૮૦,૦૦૦ ગુલામો દક્ષિણ આફ્રિકાની

ખાણામાં વેચવામાં આવે છે રાષ્ટ્રસંઘ એને યુનાય
ટેડ નેશન સે જગતભરમાંથી યુનાનીનો વેપાર બંધ
કરવાના આદેશાદના ફક્ત માર્ગો હોવા છતાં જીસસ
કાઈરોની વીસમી સદીના ૬૧મા વર્ષમાં એ ગોરી
પ્રખ યુનાનોનો વેપાર કરે છે આગોનામાં લગભગ
૪ લાખ આફ્રિકનોને જોરજુલમીથી વેડે કામ કરવું
પડે છે અને તદ્દન કમીન દાનતની અદર મૂપડા
ઓમાં તેમને રહેવું પડે છે બળે સારી મજૂરી કરે
તેટલા માટે તેને ઠીક ખરાડાવવું પડે છે પણ એક
વેધીઓ મજૂર મરી જાય તો સરકાર તેમને ખીજે
મેળવી આપે છે

પોર્તુગીઝી આફ્રિકામાં પ્રજાજનોને કોઈ પણ જાતના
હકો નથી જ્યાં જન માન કે માનિકીના હક નથી
ત્યાં જાહેરમાં ખોનવાના છાપા કાવાના, સભાઓ
ભરવાના કે કોઈ પ્રકારની રાજનીય હીનચાન કરવાના
હક અસંભવિત છે જે છૂટી રીતે ચળવળ કરતા
માણસો પકડાય છે તો તને જીવંતો રખાતો નથી
અથવા તેને ખાણમાં પૂરી દેરામાં આવે છે તે
છતાં છે ના થોડા વર્ષોથી આફ્રિકામાં ખ્રિસ્તી મુખ્ય
પ્રધાન મંત્રીમિનનના કહેરા પ્રમાણે નવો ધરન કુકાર્થ
રહ્યો છે અને તેના પરિણામે આ ફીરગી આફ્રિકાના

રાજકીય નેતાઓ પાસેના તાજોમાં (મેગો રૂહોરેશિયા
વગેરે) વસીતે ત્યાંથી છાની ઝુલેશ ચનારી રહ્યા છે
સ્વાતંત્ર્યને માટે કામ મરી રહેના નેતાઓને થોડા
સહકર્થી ગોરાઓનો સાથ મળી રહ્યો છે મીઝ આફ્રિકા
મન પ્રજાઓનો સાથ મળેજો

આ લેખ પૂરો કર્યા પછી નિવાર આવે છે કે કો
ગીઓના આફ્રિકાના અનેક સરનાઓમાં નીચે પ્રમાણેના
નિકેમો નોંધાયા છે —

(૧) આખા જગતમાં સૌથી મોટા નિરીરીના વા
આગોલામાં છે અને તેમાં મોટો વેપાર છે એ
પ્રાંતમાં અનેક ખનીજોની ખાડા છે જતાં જનરો નોકો
ત્યાં જીએ મરે છે

(૨) ફીરગી ગીનીમાં ૮૮ ટકા જોડની નિરંતરતા છે
(યુનાયટેડ નેશનના આકા)

(૩) આગોનાની ૪૨ લાખ માલ મોની વચનિમાં એક
માત્ર હાયડ્રોન છે અંતે તેમાં ૬૮ નિધાથીઓ છે
(જોન મથર) ૬૦ લાખ અફ્રિકો માટે એક જ
હાયડ્રોન છે

(૪) દર વર્ષે ૮૦૦૦૦ આફ્રિકોને યુનાયત તરીકે
વેચવામાં આવે છે

(૫) અને સરખર છ નાખ વેરીઆ મ દર પૂરા પાડે છે

સામાય રીતે સડકે બળતી પેટ્રોલ 'તરીકે બોળખાણા 'સિરેટાલ ૧૮૮' વિમાનના નવા વર્ષમાં હકથન પ્રથોએ
હાથ ધરવામાં આવનાર છે

કી હેલિકોપ્ટરના નવરોન જુનિયર રાક્ષિયનો એસ્ટેલુ આ વિમાન પ્લાકના ૨૦૦૦ મર્ડનીની ગતિથી ડાડે તેવી
અવેક્ષા છે અને ત્યારે તેના બોખાનું પતકે ૩૫૦° ફા જેટલું ગરમ બના જશે પરિણામ આ નવા વિમાનના
વિભાજીની નાનકડી બોરડી ખૂબ કડી રાખવામાં આવશે કેવળ સ્ટેનલેસ સ્ટીલ તથા પ્લેસ્ટીકામીની માગી જ
આટલી બધી ગરમી સામે ટકી રહી શકે તમ હોવાથી સિરેટાલ ૧૮૮નું આખું આ બે પદ થોડું જ ખર્ચવામાં
આવ્યું છે હાલના અલ્યુમિનિયમના બોખાવાળા વિમાનનો ૧૪, ૦ માર્કિની ગતિ પ્રાપ્ત થતા જ ધીનગત માટે છે

બલ્કે કે ભયાનક ફાવાનજમાં પ્રવેશ કરતા અને અવાજની ગતિ કરતા ત્રણ મી ગતિથી ડાડે આ વિમાનની રિપરિ
તથા કામગીરી અંગેની તમ મ માહિતી શેડયો દ્વારા જમીન પર પહોંચાડવામાં આવશે પરંતુ વિમાનની ખૂબ
ઝડપથી પહોંચી જતી પરિસ્થિતિને લીધે જે જે બાજતોને ખ્યાલ ન આવે અને તે અન્ય રહે તે વિરે તેને
વરજા મા હતગાર કરવામાં આવશે.

બાળકોના સંસ્કાર

બાળકો પાસેથી સારા સંસ્કારોની અપેક્ષા રાખનાર વડીલો બાળકોને અનુગ્રહ થવા, અનુકૂળ થવા કેટલાંક પ્રયત્નશીલ રહે છે? અને છતાં બાળકો પાસેથી તેમની માન્યતાના સારા સંસ્કારોની અપેક્ષા રાખે એ શી રીતે સંતોષાય? એ ચેટલીનાં એ અંતર આ લેખમાં ચર્ચાય છે.....

એ કે સ્નેહીને ઘેર ગયો હતો. નવાજૂની કહેતાં એમણે કહ્યું : 'રજની સાવ બગડી ગયો છે. નાનપણથી એ વરણાગી હતો એટલે મેં ટોકવામાં બાકી રાખ્યું નથી; પરંતુ એ મોટો થયો એટલે ટોકવું એ પણ સારું નહિ. મેં માન્યું કે એ મોટો થતાં વરણાગીવેડા ભૂલી જશે; પરંતુ એનું નામ કંઈ નહિ. પરણ્યો, માથે જવાબદારી વધી છતાં એ સુધરવાને બદલે બગડ્યો, દસ દિવસ ઉપર એણે દસ રૂપિયા સિલકમાંથી ઉઠાવ્યા..'

રજનીના વરણાગીવેડાની દ્રિયાદ તો આ અગાઉ હું સાંભળી ચૂક્યો હતો. પરંતુ વાત એથી આગળ વધી ચોરી સુધી પહોંચી હતી એ જાણી મને પણ દુઃખ થયું. હું વચ્ચે બોલી બેઠ્યો : 'એણે શું કહ્યું?'

સ્નેહી : 'હું તો છેલ્લા છ માસથી એની સાથે બોલતો જ નથી. એવા દીકરાને કહીને પણ હું થાકી ગયો.'

હું : 'તો પછી એણે જ રકમ લીધી એમ કેમ માની લીધું?'

સ્નેહી : 'અમારા ઘરમાં બીજાં ચાર દીકરા-દીકરી રહ્યાં, પણ કોઈ અડે નહિ તેનો અમને વિશ્વાસ.'

હું : 'છતાં કોઈ બહારનું હોય...'

સ્નેહી : 'એ જ છે. એની બાએ એને કહ્યું ત્યારે એ બોલ્યો નહિ.'

મેં તે પછી રજનીને ખાનગીમાં પૂછ્યું : 'રજની! શી વાત છે?'

રજની કંઈ જવાબ આપવાને બદલે નાના બાળકની માફક રડી પડ્યો. મેં એને ખભે હાથ મૂકતાં કહ્યું : 'રડવાનું કોઈ કારણ નથી. તેં ગુનો કર્યો હશે તો પણ હું તને કારણ જાણ્યા વગર દોષિત નહિ ગણું. તારું દુઃખ મને કહે તો હું બાપુજીને કહી એનો

ઉપાય કરીશ.'

રજની શાન્ત થયો પણ કંઈ બોલ્યો નહિ. મેં કહ્યું : 'રોગ હેય તો વૈદ્યથી છુપાવ્યે મટે શી રીતે?'

રજની બોલ્યો : 'શું કહું? બાપુજી તો એમ માને છે કે હું બદમાશ છું. કહીશ તો ય એમને મારું નહિ ગમે.'

હું : 'તારી ધજા નહિ હોય તો હું બાપુજીને નહિ કહું. હું તને બદમાશ નથી માનતો એની તો તને ખાતરી છે ને? હું જાણીશ તો કંઈ રસ્તો કરીશ. તને સંક્રાંત થતો હોય તો લખીને આપ.'

રજની : 'કહેવું જ હોય તો પછી સંક્રાંત રાખ્યે કેમ પાડવે?' અને તેણે શરૂ કર્યું : 'મને આ કે બીડીનું વ્યસન નથી એ બાપુજી જાણે છે. પાન પણ ખાતો નથી. મને જે વ્યસન હોય તો સિનેમા જોવાનું, ક્રિકેટની મેચ જોવાનું; અને શોખ હોય તો સારાં કપડાં પહેરવાનો. સિનેમાય મહિનામાં બે જોઈ છું. ક્રિકેટની મેચ જોવાની તો વરસમાં લાગ્યે બે વખત તક મળતી હોય તો. થોડું ખર્ચ રહ્યું કપડાંનું. આ મારો દોષ કે જે ગણો તે.'

હું : 'આ બધું તો હું જાણું છું. પણ તેં દસ રૂપિયા ચોરી તેનું?'

રજની નીચું જોઈ ગયો. બોલ્યો : 'મને પરણ્યાં છ મહિના થયા. મિત્રો એ અંગે ચાપણી માગ્યા કરતા હતા. જમણવારના કાયદાને લીધે એ બધાને જાનમાં બહારગામ લઈ જવાયું નહોતું. એમનો આગ્રહ હું સમજી શકતો હતો. મારી પાસે પૈસા નથી એમ કહેતાં મને નાનમ આવતી હતી. બાપુજી સારી સ્થિતિમાં છે એમ બધા જાણતા હતા. હું પણ એનું ગૌરવ લેતો હતો. એ સંજોગોમાં એ પૈસા નથી આપતા એમ કહેવું તેમાં એમના સ્વભાવનું અને

મારુ ધરમા શુ સ્થાન છે, એમ એક રીતે ખોદુ દેખાવું હતું.

વન્ને હુ ખોડો ' વાત સમજી ગયો લગનની બાકી રહેની ફીસ્ટ અગે, આપણી કરવા તે એ રૂપિયા લીધા પણ એ પહેના તારે બાપુજી પાસે માગવા હતા ને ?'

રજની 'મે એક બે વખત માઆ પણ એ કહે કે, એવા આપણી તારે શાના કરવાના હોય ? તુ ઓઝો કમાય છે ? કહેજે કે હુ કમાઉ ત્યારે માગજો !'

મે કહ્યું . આપજીને તારે દલીલ મરી હતી ને કે જો કમાવાનું કારણ હોય તો હુ નથી કમાતો અને પરણીએ શુ કામ ?'

રજની 'મનમા તો એવું આ યુ હતું પણ એવું કહુ ત્યારે તો થઈ રહ્યું મને જાણડો જ લઈ નાખે સામું ખોનરા લાગે ! ઉદ્ધત બની ગયો ! ખોગ ખરચા કરનાનું જ સૂત્ર છે !

આ પ્રસંગમા જોઈશું તો લાગશે કે બંને એકબીજાની નજીક ન આઆ તેનું કારણ છે પિતાપુત્ર વચ્ચે માતા દીકરા વચ્ચે પૂજ્યભાન, વડીલભાવ સત્તાનપ્રેમ વગેરે રહે તે ખરામર છે, પરંતુ એ ભાવ બંને વચ્ચે દીનાશ જામી કરે તે ખરામર નથી પ્રેમભાવે કે પૂજ્ય ભાવે સાચી સ્થિતિ એવી સર્જવી જોઈએ કે બંને ખુશ દિનથી મનની વાત કરી શકે તેનું વસ્તુ વાતાવરણ હોવું જોઈએ આપણા ઘાંઘોએ તો પુત્રને પણ સોગમે વર્ષે મિત્ર માનવો એટલા સંધીનું કહ્યું છે પરંતુ આપણું માનસ ૧૬ વર્ષનો તો શુ પણ એ આકાશ જાનતા થઈ જાય તેટલી ઉંમર વધે અને પિતા હયાત હોય તો એને મિત્ર માને નહિ ! અને ૬૧ વર્ષનો દીકરો પણ શિખામણ આપવા જોઈતો કાઠી દેખાય !

સ્વગર કોટડા શિખામણ આપના ઇચ્છનારે પ્રથમ વ્યક્તિનો પ્રેમ સપાદન કરવો જોઈએ મોટે ભાગે એ પ્રેમ માઆપ ગુમાવે છે વારે વારે બાળકને ટાંખાથી એને અડ બધેઈ જાય છે કે આ કે બાપને અમુક

કહેવાની રેવ પડી છે ! માઆપે સમજતું જોઈએ કે બાળક જેમ આપણું સત્તાન છે તેમ એ જમાનાનું પણ સર્જન છે આપણા સરકાર એનામા જોડલા જોતરે છે તેટલા જમાન ના સરકાર પણ એના ઉપર પડે છે બાળક એના જમાનામા જીવરા ઝખે છે માઆપ પોતે બાળપણ ગાળેનું તે ભૂતકાળના જમાનામા જિવાડનાની મહેન્દા રાખે છે પરિણામે માઆપ વારેતારે અમારા વખતમા અમે આમ કરેલું ને તેમ કંઈતું એનું ગાણું ગાઈને બાળકને અપ્રિય થઈ પડે છે મામાપે પોતાના બાળપણનો જમાનો યાદ ન કરતા પોતે આ જમાનામા હોત તો કેમ હવત એનો આદર્શ નક્કી કરી એ પ્રમાણે બાળક સાથે કૃત્ય કરી જોઈએ

મામાપની ફરજ કેવળ સત્તાનોનું ભરણપોરાણ કરવું એવી જ નથી એમની મહેન્દાઓ સમજવી એમની રુચિ જાણવી એનો કુદરતી શોખ પિઝાણવો એનું સ્વમાન જાગરવું અને એનો યોગ્ય વિકાસ કરવો આ માટે જ મામાપે ઉમરનાયક સત્તાનોના મિત્ર બની રહેવાનું છે બંને વચ્ચે મતભેદ હોય માટે એના નેવાથી તો અતર વધે જાય અને પરિણામ ઉપરના દાખનામા આન્યુ તે આવે વળી બીજી વસ્તુ પણ ધ્યાનમા રાખવાની છે ધારો કે એવા દુર્માણથી યુવક અચ્ચે રસ્તે ન ગયો અને એ મામાપની દૃષ્ટાને તામે થયો તો ય નુકસાન તો છે જ આપણે આપણી ભારિ પ્રજાને સ્વતંત્ર નાગરિક બનાવવા માગીએ છીએ જો એ મામાપના નિચારોમા, વ્યક્તિત્વમા ઇચ્છાઓમા ફરજિયાત રીતે દબાઈ જશે તો એ પ્રજામા ભવિષ્યમા સ્વતંત્ર રીતે સામનો કરવાની શક્તિ નહિ હોય એનામા સરકાર પડ્યા છે બીજાથી દબાઈ જનારા પરિણામે જે આજે મામાપથી દબાઈ જાય છે તે આવતી કાને બતારની વ્યક્તિથી દબાઈ જશે પરિણામે મામાપ જ પોતાની પ્રજાને ગુલામીનું અશીણ પાય છે

આપણે કેવળ સામાજિક કુરિવાજોની રૂઝોમા જ ફસારેના નથી, પરંતુ અનેક રીતે આપણો વિકાસ

ઈંધાઈ રહ્યો છે. ઘરમાં એકબીજાની આમન્યા નળવવી એ સંસ્કાર તરીકે સારી વસ્તુ છે. પણ એ સંસ્કાર આપણે એવી કઢંગી રીતે અમલમાં મૂકીએ છીએ કે એ સંસ્કાર આપણા જીવનનો વિકાસ સાધતો નથી, પણ વિકાસ રુધે છે. ઘરમાં વહુ થઈને આવનાર યુવતી પાસે આમન્યા ખતર લાગ કઠાવવી, નાણે ખુલ્લે મોંએ આમન્યા નળવવી શકાય જ નહિ એમ આપણે માની લીધું. દીકરો થયો તેનાથી દલીલ ન કરી શકાય; દલીલ કરે તો એ ઉદ્ધત ગણાય. વડીલ હોય એટલે એને વગર વિચારે કે મનસ્વીપણે ગમે તે હુકમ કરવાનો સગીર ઉપર અધિકાર. એકબીજા પ્રત્યે વિવેક નળવવો એ સંસ્કાર છે, પરંતુ એ વિવેક મારેના વર્તનના નિયમો કઢંગા હોય તો એ પ્રમાણે વર્તવામાં શોભા નથી, સંસ્કાર નથી.

બાળકો સાથેની આપણી તકરાર કેવળ પૈસાના ખર્ચ પૂરતી જ નથી હોતી. એની રમતગમતમાં આપણે આપણું સ્વપ્નાં લાદીએ છીએ, પહેરવેશ અને રહેણી-કરણીમાં આપણે માથું મારીએ છીએ. ટૂંકમાં આપણે એને આપણી આમેદદારી નકલ બનાવવા માગીએ છીએ અગર આપણી સુધારેલીવધારેલી આદર્શ બનાવવા ઝંખીએ છીએ જ્યારે બાળક આપણે ત્યાં જન્મ્યું છે, આપણું લોહી એનામાં વહે છે છતાં એ આપણી જ નકલ નથી, સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સાથે એ જન્મ્યું છે. જેમ આપણને આપણું સ્વપ્ન છે તેમ એને એનાં પોતાનાં સ્વપ્ન છે. આ વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ અને આપણે એનાં સ્વપ્નાં સિદ્ધ થાય તેવી પરિસ્થિતિ સર્જવાની ફરજ ભૂલી, આપણું સ્વપ્ન એના ઉપર લાદવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરિણામે

દીકરો બગડી ગયાની ફરિયાદ કાયમ આપણે કરવાની રહે છે.

માબાપે બાળકમાં જે કેળવવાનાં છે તે નીતિપરાયણતા, શ્રમજીવનનું ગૌરવ, નિયમિતતા, ખંત, વ્યવસ્થા, ચીવટ વગેરે મનુષ્યજીવનના વિકાસમાં ફાળો આપતા ગુણો. એ ગુણો કેળવવા માટે બાળકોને એ જે વાતાવરણમાં ઊછરતાં હોય તેમાંથી ઉઠાવીને જંગલમાં કે પુરાણા વાતાવરણમાં લઈ જવામાં નથી—શક્ય પણ નથી. એટલે જે સામાજિક પરિસ્થિતિ હોય તેના સંસ્કાર એનામાં પડે તેથી બીવાની કે એથી એ બગડી ગયો એમ પોકારી ઊઠવાની જરૂર નથી. માબાપ જે બાળકના મિત્ર થઈ શકશે તો એ વાતાવરણના અંશોની એનામાં સારી અસર થાય તેટલી એની પાસે મર્યાદા સ્વેચ્છાએ—પ્રેમથી પળાવી શકશે. બાકી મિત્ર બનવાની તાકાત નહિ હોય તો, એમને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપવાની દષ્ટિ નહિ હોય તો, બાળકો માબાપથી ચોરી-છપીનું વર્તન કરશે. અને તેમા એ બગડશે તો ય એનો દોષ માબાપનો જ કહેવાશે !

માબાપને આપણું શાસ્ત્રોએ પરમેશ્વર જેવાં કહ્યાં છે. માબાપ એનો અર્થ એકતરફી જ કરે છે કે સંતાનોએ અમને પરમેશ્વરની જેમ પૂજવાં જોઈએ. પરંતુ એમણે પરમેશ્વર જેવા, બાળકોનો સમગ્ર રીતે વિકાસ કરી શકે તેવા ગુણ ધરાવવા જોઈએ તે સાવ ભૂલી જાય છે. માબાપ સકળગુણસંપન્ન થવા પ્રયત્ન કરતાં કરતાં જ બાળકોને સારા સંસ્કાર પાડી શકશે, એમનો યોગ્ય વિકાસ કરી શકશે. એવો પુરુષાર્થ જે માબાપો કરતાં નથી એમને માટે બાળકોના બગડી ગયાની ફરિયાદ ઓછી વતી રહ્યા કરવાની !

એક ચઢ્ઢી અને એક અંગ્રેજ પે તરોતાની નતિની વિશિષ્ટતાઓ બાળત ચર્ચામાં પડ્યા હતા. ચઢ્ઢીએ કહ્યું, ‘જુઓને, તમારા લોકોએ અમારી પાસેથી હબર હબર વર્ષ થયાં અમુક વસ્તુઓ લીધેલી છે, જેમ કે, ‘દસ આજ્ઞાઓ’ (‘ટેન કમાન્ડમેન્ટ્સ’)

તેણે અંગ્રેજે જવાબ આપ્યો ‘અમે તમારી પાસેથી તે આજ્ઞાઓ લીધી હતી, તે વાત સાચી છે. પરંતુ અમે તે અમારી પાસે રાખી મૂકી છીએ, એમ તમે નહિ કહી શકો.

(અંગ્રેજમાં ‘કીપ’ શબ્દનો અર્થ ‘રાખી મૂકવું’, તેમ જ ‘પાળવું’ એમ બંને થય છે.)

જમીન સાથે જડેલી

કાશ્મીરની ધરતી સ્વર્ગની ઉપમાને લાયક કહેવતે બનાવી છે. પણ ત્યાં માનનીએ જઈને એને કેવી બસૂરત કરી નાખી? એ ધરતી પરના સ્વર્ગ ઉપરની વાર્તા અહીં જાણીતા રાષ્ટ્રચિદ્વી એમની અનોખી શૈલીમાં રજૂ કરે છે એ વાગેને અત લગી પડકારી રાખે

ન કશીની નગરી કારીગરોના આગળ શાન્તી અંતર હીરના મોરલાઓ નવાં શેતરછ ઉપર આખા એક બગીચો ગૂંથે વાસણ ઉપર રંગીન આકારો આકે કુવરત પણ નમ્શીલાર! આકાશના રંગો આખને અંદર ઉપડી રહે! કાલ સરોવરના કમળ કારીગરોએ જ હાથથી બનાવ્યા હોય એવા દેખાય

કાશ્મીર જોયા પછી મરી જવું એવો નિશ્ચય ઉપરનો ચુકાદો મેં કોઈ પાસેથી સાંભળ્યો હતો કેટલાક સહિય કારો ભૂતકાળમાં ત્યાં ગયા હતા, અને કાશ્મીરની ખૂબી કાગળ ઉપર મૂકી તેઓ જીવનમાં રાજરાજ થઈ ગયા હતા! મારી પાસે કનકા રંગી પણ હું કાશ્મીરને કાગળ ઉપર ઉતરનાના આશયથી ત્યાં જવા માગતો નહોતો જેઓ પરદેશ જઈ આવ્યા હતા એમનો કોઈ કાશ્મીર અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડની સરખામણી કરતો અને આ અંગેના થોડા શબ્દો છાટી નિશ્ચયોમાં એમણે અતરો ભાગ ભજવ્યો છે એવો સતોત રાખી દેતો કનાખીએ એ કુવરતને 'કલમ સનામ' લરી હતી દર દિવાળી અકામાં જેઓ નિયમિત કાગળ લખે છે, એના નાર્તિક કરિએ કાશ્મીરના કમળ ઉપર કાવ્ય લખી, મને મ્યું હતું 'મારા જીવનની ધન્ય કાણુ એટલે મારું આ કાવ્ય'

કવિતા કે સાહિત્યની આવી કોઈ લખૂત લગાડવા વિના હું કાશ્મીર ગયો અને ત્યાંની એક હોટેલમાં ગ્લો એ હોટેલમાં જાતજાતના મહેમાનો હતા એક રાતના અમે જમતા ત્યાં ત્યાં એક માણુએ વિચિત્ર વાત કહાડી 'રૂપના સતત મેળવત ત્રાસ આપે છે નજર નાખે ત્યાં આખને ચોરનાર કમળ હેય બીજે નજર કે કા સરસ સરોવર હોય ત્યાંથી જાયની તો ને રંગીન પાખી દેખાતું હોય ઉપર આકાશમાં નજર ઉડાડે, ત્યાં કેસરી રંગો જામેના હોય! આ રૂપ! હું આ

ખાતર થોડો વખત કાશ્મીર છોડી દેનાનો છું ' મારે એ બોનાનારા સાથે આખની ઓગળાણ હતી પણ અમે ક્યારેય એકબીજા સાથે હયામળ્યા નહોતા મને એ બોનાનારાની વાતમાં મોજ આવી એમને મેં એને વિષેની થોડી વાતો મેળવી પણ એ વાતો એવી ચિત્રચિત્ર હતી કે હું એ માણુસનું એક સ્વરૂપ હાથ કરી શક્યો નહિ કોઈ એ કહ્યું કે એ ચીતારો હતો બીજાએ સમજાવ્યું કે એ કાશ્મીરની શાલનો વેપાર કરનારો હતો ત્રીજે અહેસાન એ આ પો કે એ પાગન થઈ ગયો હતો માટે કાશ્મીરમાં હનાફેર કરવા આવ્યો હતો ચોથા બાતમીદાર એમ જણાવ્યું કે હોલના મહેમાનને ખુશ રાખવા માટે એને હોટેલે નોકરીમાં રાખ્યો હતો એની પણ વાત કાન પર આવી કે લનનાનો એ શિકારી હતો

એક વહેની સમારે બરફ પડતો હતો અને બહાર અમારો ભેટો થઈ ગયો સાથે હોલમાં જવા અમે નીકળ્યા મેં પૂછ્યું 'તમરું નામ તો એક છે ને?' તમારે વિષે એટલી જુદી જુદી વાતો મેં સાંભળી છે કે તમારા નામો પણ અનેક હોવા જોઈએ એમ મને લાગે છે વાંધો ન હોય તો તમારું છે લામા છેલ્લું નામ મને કહે'

એલો હસીને કાશ્મીરનું પ્રભાતિયુ ગાતો હોય એના અચાજે કહ્યું સાન સાન્યુ મારી અંદર અનેક જણોને વાસ છે હું તો એક જ હોલ તો હું કહ્યું મુખી હોલ! પણ મારે તો એકથી વધારેને સાંભળવા પડે છે સાંભળો! મને સમીતને શોખ છે હું ગાઉ છું હું ચીતારો છું હું નાજુક તમિયનનો માણુસ છું આ કેસરના ખેતરમાં ચાનતા ચનતા મને એક વાર મારા આરો જાત વધુ પતી સુગંધ મળેજુદ

કરે છે...હું આશક છું. આદતનો કોઈ પાર છે, બોલો !

પછી તો અમે સાથે હરવા ફરવા માંડ્યા. મને એ મિત્રે ખૂબ ફેરવ્યો. અમે એક કિસ્તી રાખી લીધી અને થોડા દિવસો એમાં જ રહ્યા. એક સ્ત્રી ઉપર મારી નજર દોળવાની મને એક વાર એણે સલાહ આપી. ડાલ સરોવરનાં કમળમાં ટાહું રૂપ હતું, આ મુખમાં ગરમ રૂપ હતું. એ રૂપવતી ચાલી ગઈ, મિત્રે ખલેજ પાડી : ‘મહેરબાની કરીને મને અત્યારે નીતિ અનીતિની વાત પૂછીશ મા. આ લલનાને હું કાશ્મીર કહું છું. તું એમ માને છે કે એ સૌભાગ્યવતી તરીકે જીવન જીવે છે ? રૂપ છે એની આગળ, પણ રૂપ તો અહીં કોને નથી ? કુદરતે આપેલું એ સૌંદર્ય છે. ડાલ સરોવરનાં કમળ માટે કુદરત સિવાય ખોલું કાણુ જવાબદાર છે ? એ કમળને તો ખીલવા માટે પાણી મળે છે અને પછી એ ફરમાય છે. માણસ એ રીતે ક્યાં જીવે છે ? હું તને ચોખ્ખું કહું ! આ રૂપાળી રાણી અવારનવાર શરીર વેચી એનાં રૂપનું પૂરું કરે છે. એટલે હું એને કાશ્મીર કહું છું.’

હું સમજી ગયો. કાશ્મીરનું પ્રતીક બનતી એ લલના. રૂપ ધણું પણ ગરીબીય એટલી ! મારી કલ્પનામાં કાશ્મીરના અનેક કારીગરો જન્મી ગયા. એક સાથે ભરત ભરતા, એક સાથે કલા રચતા ને એક સાથે જીવન નલાવવાની ચિંતા કરતા ! એ કલ્પનામાં બધું સામસામ્ય અજ્ઞાતું. ખરક વરસ્યા જ કરતો. રંગીન પંખીઓ ઊડ્યાં જ કરતાં. સરોવરનાં પાણી ચળક્યા જ કરતાં, ગુલાબ હસ્યા જ કરતું અને કાશ્મીરની નારીને કોઈ ને કોઈ ખેંચી જતું દેખાતું.

મિત્રનો બોલ બપોસી આવ્યો : ‘આ આંહી આવે છે એ બહાર જઈને કાશ્મીરની કલાના ચારકા પાડે છે પણ આ કારીગરો આ કલાને એક નરી મજૂરી જ સમજે છે. કારકુન ચોપડા લખે એમ આ કારીગર મખમલ ઉપર ભાત દોરે છે. સુથાર લાકડું કાપે એ હિસાબે આ કારીગરો હાથોદાંત વેરે છે. કારીગરોને

પોતાને ખ્યાલ પણ નથી કે તેઓ મશહૂર છે.’ મારાથી આ સહન ન થયું ‘ના, સાવ એમ ન હોય ! કોઈનામાં આ કલા માટે જરૂર ઉમળકા હશે. જરૂર એની ખુમારી હશે.’

એને સંજ્ઞા હસતું આવ્યું પણ મારી વાતને એ ટાળી દઈ શક્યો નહિ. ફરતા ફરતા અમે બગીચા આગળ આવ્યા. એક જગ્યાએ બેઠા...અને અમારી સામે બે જણાં આવ્યાં. બેઠાં. મિત્રથી રહેવાયું નહિ. ‘મને દૌલતની વાસ આવે છે. ધરની અંદર હિસાબકિતાબ ને બહાર આવીને આ દિલનો દેખાય !...અને આ બે જણાં ‘કાશ્મીર જઈ આવ્યાં’ એટલું એમના દેશની કલબમાં કહેવા માટે આ ઉપાધિ વેડી રહ્યાં છે. આ નંદનવન આને કારણે એક દિવસ મારા જેવા માટે કરમાઈ જશે. જો, જરા જો સામે લાલ ફૂલ છે તે જરા જો ! બાઈ એના ગાલ ઉપર પાવડર છાંટે છે. દોસ્ત, હું તને કહું છું ને કે આ ભત જો આંહી વધુ ને વધુ આવશે તો કાશ્મીરનાં ગુલાબને ગુલાબી બનાવવા માટે મેલફેક્ટરનો રંગ છાંટવો પડશે. કલમને વધુ શ્વેત બનાવવા માટે ક્રાટીનો પાવડર એના પર ભભરાવવો પડશે. કલિઓના હોઠને હોઠસળીથી રંગવા પડશે. કુદરત સામે આ શણગાર માટેની બનાવટ ! જો, જો, આરસીમાં મુખ જીવે છે. હાય, કાશ્મીર.’

હું આવાં દરેયોથી ગુસ્સે થવાનું ભૂલી ગયો હતો. અમે હોટેલમાં ગયા અને પહેલી જ વાર મેં કાશ્મીરની થોડી વરવી વાતો સાંભળી.

તે રાતે ઉઘિવા હું બિઝાનામાં પડ્યો પણ મને ઉઘિ ન આવો. આગલી રાતે કિસ્તીમાં સૂતો હતો એ યાદ હતું. સહેલાણીઓ ઉપર કાશ્મીર જીવતું હતું ! કુકાનો સરસ હતી, મુસાફરો માટે સામગ્રી સરસ મળતી હતી, સહેલાણીઓ માટે કાશ્મીરનો આનંદ હાંટનારાં પરાંચાં હતાં.

લાંબા વર્ષત પછી હું આવા સ્થળ પર આવ્યો હતો એટલે હું આ કુદરતના હીંચોળે હીંચકવામાં આનંદ

અનુભવતો હતો પણ કાશ્મીરના આ ગુનાખની વચ્ચે એક કાંટો મારા ળગળને કાઢી કાઢવાર મારી જતો હતો એની કાશ્મીરનું મુખ એની ખરીદી એની આખનું દર્દ ! પણ હું એમ સતોત માનતો કે એ સ્ત્રીને એની લાગણી જ રહી નહિ દોષ પછી મારે શોધને એ કાટાચી હેરાન થયા કરવું ?

પણ મારું મન વિચિત્ર છે ને ! અને મને જે મિત્ર મળ્યો એ પણ અન્ગારી જ ને ! એ કેસરી કાશ્મીરની વચ્ચે પણ એની વસમી વાતો મૂકતો ગયો 'આ સ્ત્રી જ નથી આ કાશ્મીર છે રૂપ રૂપની ખરીદી સહેનગાહ ! સહેનગાદ પૂરી અને ફરી સહેનાણીઓની એમના વતન તરફ નિદાય

એ મુખ સાથે મારે શું નિરમન ? મેં તો વાતેય એની સાથે કરી નથી દીધી એને ! એણે મને દીડો ચાર આખો વચ્ચે એક નજર બધાણી ! એમા શું ? ધડિયાળમા રાત પડી હતી તોય દિવસના જેવું અજવાળું રોકાણ હતું છુનછુનો રાતનો અગો સાજૂત કરવા માટે બોનતાર તતા ને બિજાયા હતા એક સરોવરનું પાંડોશી ખજન પક્ષી એક એક ધર—ખીન પક્ષીઓની બોની—બાર વાર સલાગાવતું તતું શરીર ઉઘાડુ રામો તો ઠડી ધા કરી જાય એની હતી રાતના હોટેલમા બધા બેગ હતા અચાનક અચાને ફરતા લાગ્યા અને માહિતી મળી કે કાશ્મીર ઉપર હુમલો થયો હતો ખતરનાક હુમલો

સહેલાણીઓ દોઝ મૂકી ટેનિફોન અને તાર કરવા પાઝ રોકાઈ ગયાં અને થોડા સમય પછી મને જાણના મન્યુ કે આખી હોટેલ ખાની થવાની હતી બીજી જ સવારે બે પિમાનોમા આ સહેલાણીઓ ચાની જવાના હતા

આસ્તેથી મિત્ર મારી બાજુમા અરી ગયો 'કમ આપની સવારી માને બપોરે છે ને ?

મેં ના પાડી એણે મને સનાહ આપી 'હવે આ ઝાન સરોવરના કમળ ઉપર ખનમ થવાતો સમય નથી હવે તો ખતરો છે ખૂમધરની અને ખતરોને કયા ખૂ અને છે ?'

મેં સાલત્યા કર્યું 'તને મેં કહ્યું હતું ને ? બોની કાશ્મીરની લનના સનામતી સહેનગાહ ત્યા સુધી એનો પાશ આ મુસાફરોએ કાશ્મીરનો આનંદ લૂટ્યો ! હવે કાશ્મીરમા કાટાઓ ફૂટે છે એટલે તેઓ પનાયન ! ફૂનના ચૂસનારા '

મેં મારો નિર્ણય જણાવી દીધો 'હું તો હમણા રહેવાનો જ છું '

સહેનાણીઓ ચીંતે ખરીદી હતી એના પૈસા ચૂકવવાના કામે લાગ્યા કાઈ કાશ્મીરની શાન લઈ જતું હતું કાઈ એની વનામય શેનરજી ! કાઈ નકશીવાળા વાસણો

મિત્રે મસ્કરીમા મને સલામ યુ, 'તારા આ બોળ ખીતાઓને કાશ્મીરના કાટાઓ પણ લઈ જવા જેવા છે એમાય સુવાસ છે ને તારા આ સહેનાણીઓને કહે ને કે કાશ્મીરની લનનાને સાથે લેતા જાય '

ત્યા તો એ સ્ત્રી હોટેલમા આવી હવે એને બોળખવા કાઈ તૈયાર નહોતું

ચુસ્તો કરીને અમે બેગ હતા ત્યા એ આવી મારા મિત્રને એ કાઈ કહેવા માડી હું એ વાતો સમજ્યો નહિ

પણ એ સ્ત્રીની એક ઇચ્છા હતી બરામર સમજ્યો કાશ્મીર છોડવા એ રાજી નહોતી એ બોનતી હતી, 'હવે છેડું ? ' મ્યા અહીંની સહેલાણી છું ' હું તો આ જમીન સાથે જોડેલી છું '

મારી કલ્પના પતંગિયાનું રૂપ લઈને બીડી મારામા એક અનેરી બોલી ગૂંજવા લાગી 'હું કમળની રક્ષા કરીશ, હું શ્રમરને બચાવીશ હું ગુનામેને હસતા રાખીશ પણ એને ગાતા રાખીશ આકાશના રંગોને હું જરાર કપોડા આવીશ નહિ ખજનના ગીતને હું ક્યારેય રોકીશ નહિ તારના તેજને હું રોગીશ નહિ કેમરને હું મહેકવાની મના નહિ કરું કાશ્મીરને હું રંગદોગાવા નહિ દઉં '

આ બોની ડોણ ઉપાગત હતું ? કાશ્મીરની એ લનના ? એને કાશ્મીર ? કાશ્મીરના દીપરા દીપરી ?

શીકાગોથી અમેરિકાના પૂર્વ કિનારાભણી આગળ વધતો આ પ્રવાસ-લેખ નાયગરા સુધી પહોંચે છે. નાયગરા ઘોઘની લગ્નગાથાને ખ્યાલ તો નગર નિહાળીને જ આવે ને? વાયકોને અતિશ્રિય થઈ પડતા આ પ્રવાસ-લેખમાં પ્રવાસવર્ણન ઉપરાંત પણ ઘણું હોય છે...

વરસાદથી તાનબંધ થયેલાં શીકાગોનાં પરંપરાથી પસાર થતી અમારી કાર ખાસ્સી ૪૫ મિનિટ પછી એરપોર્ટ પર પહોંચી ત્યારે સવારના ૮ વાગ્યા હતા. સૂર્યનો પ્રકાશ રિસામણાં-મનામણાં કરતો પથરાતો હતો. ટૂંકવાતી ઠંડીમાં ઓવરકોટમાં સજ્જ પ્રવાસીઓ કાળી ગરમ કોફી પીને ગરમી મેળવતા હતા, કોઈ કોઈનાં મોં હાપાંમાં દટાયાં હતાં તો કોઈ વળી 'શ્શ શાઈન' —ખૂટપોલિશ—કરાવતા હતા. મી. વોરનીકોને છેલ્લી વાર ભેરી લીધું ને ઉમળકાભર્યું હસ્તધૂનન કરી એ વિદાય થયા. કોઈ ન સૂઝાયથી હું પણ 'શ્શ શાઈન' માટે બેસી ગયો. અલમસ્ત તબિયતવાળો એક હળસી બત્રીસી પહોળા કરી ખૂટ પર પોલિશ ચોપડવા મંડી પડ્યો. મેં હાપામાંથી મોં જંચું ક્યું કે તુરંત એણે પૂછ્યું. 'From India, Sir?' મેં સામું પૂછ્યું : 'How do you know?'

૧. 'હિંદથી આવો છો?'

૨. 'તમે શાથી જાણ્યું?'

અને સવાર પડી. સહેલાણીઓ વિમાનમાં બેસી જાપડી ગયાં.

નંદનવનમાં અમે રોકાઈ રહ્યાં. પંખીઓના કિલકિલાટને ઓળંગીને ખંદૂકાની ગોળીઓનો પ્લેન નંદનવનમાં પેઠો. મારા મિત્રને માટે મેં એક ટકાર કરી : 'તને સૌંદર્યનો જરા કંટાળો આવતો હતો ને! હવે કાશ્મીરમાં થોડી બદ્ધસ્ત પેસી રહી છે. આ સરજ-મુખી ફૂલોની પાંખડીઓને ફફડાવીને ખંદૂકની ગોળી આંહી આવશે. ગીત ગાતાં પંખીઓના કંઠને ઉચલાવીને રાઈફલોની ગોળી માણસને લીધવા આવશે. શ્રમરોના પ્રણયમાં જરા ખલેલ પડશે. કવિની દુનિયામાં ચીરો પડશે. હવે તો...'

'I was in your country during the second world war, sir. Very nice, you Indian people are'

'Thank you. '૪ હું વલો.

વળી પાછું થોડીવાર મૌન જળવાયું. પોલિશ ચોપડવાની ક્રિયા પૂરી થઈ હતી ને હવે એ કપડા વડે ખૂટ ચક્રવક્રાટ કરતો હતો. એક ખૂટ પતાવીને બીજા ખૂટ ભણી વળતાં વળી એણે મારી સામે બેધું.

'Did you like Gandhi, sir?'

'Of course, which Indian would not? He was the Father of our Nation.'

૩. 'બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન હું તમારા દેશમાં હતો. તમે હિંદી શિક્ષક અથવા માનવી છો.'

૪. 'આભાર'

૫. 'તમને ગાંધી ગમતો હતો?'

૬. 'જરૂર. ક્યા હિંદીને (ગાંધી) ન ગમે? એ અમારો રાષ્ટ્રપિતા હતો.'

મારું વાક્ય એણે પૂરું થવા દીધું નહિ.

હું નહિ કરમાયું. મારો શણગાર કાંઈ ઉતારી લેશે નહિ. સૂરજ સામે હું હસીશ...કાશ્મીરની પેસી લક્ષનાનું ૩૫ લઈ કાશ્મીરનું પ્રભાત મારા મન ઉપર આવો વરસાદ વરસાવી ગયું. કાકળનાં ટીપાં પાંદડાં પરથી ચળકાટની લીટી કરી આંખને આંખી ગયાં. કાકળનાં ખિન્દુ, ગણ્યાં ગણાય નહિ એટલાં લતાં! હુમલાખોરોની ગોળીઓ કરતાં ઘણાં વધારે લતાં. એ કાકળ ગોળી સામે આવું ૩૫ કેમ ધરતી હતી? કાશ્મીરના આક્રમકમાંથી કાકળ વરસી હતી! મને એ ચમકારમાં રક્ષણ કરવાની કાંઈ અન્ય શક્તિનાં દર્શન થયાં.

'Wasn't he a real great man? I don't know nothing about his role in Indian independence movement But I know he was a great saint You know, we Negroes derive lot of inspiration from his philosophy I am from Alabama White people there are red rough But we resist them in a Gandhian way Someday we will succeed'

પ્રેન બિપડવાને હવે દસ જ મિનિટની વાર હતી એની વાતોમાં મને દસ પડ્યો હતો, પરંતુ એ માટે પ્રેન ઓછું ચૂકાય? હબ્સીઓના સમન હજી માટેના યત્નોમાં હિંદની સંપૂર્ણ સદાનભૂતિ છે એમ કહી મેં એની રજા માગી હાથમાં પહેરેલું રમરતુ મોઝુ કાઢી એણે હાથ લખ્યા થો અડમચકા ને અત્યંત શક્તિશાળી એ હાથની ઉંમ્મા થોડી અનુભવી ત્યાં એણે જોરથી હથેલી દામીને કહ્યું 'Have a nice journey, sir' આભાર માની હું પ્રેનની સીડી ભણી ટાડ્યો ને કમરપટો બાધી એ મદકાચ હબ્સીની આખોમાં તરવરતી માનવતાને મનમાં વાગોળતો રહ્યો

શીકાગો વિગતાર હોડીને પ્રેન હવે ઉત્તર ભણી બિડતુ હતું કાંઈક મુક્તિ અનુભવના મેં કમરપટો છોડી નાખ્યો ને એક સામયિકમાં ચિત્ત પરોવના યત્ન કર્યો પરંતુ પેના હબ્સીની મૂર્તિ દષ્ટિપટ પરથી ખસી નહીં એના જેવા કેટલાય માયાતુ હબ્સીઓનો

૭. 'એ કેવા ખરેખરો મદામાનવ હતો? હિંદની આઝાદીની લડતમાં એનો ફાગો શું હતો એની મને ખબર નથી, પણ એ મદાસ વ હતો એ હું બાળુ છું તમને ખબર છે કે અમે હબ્સીઓ એની ફિન્સૂરીમાં? ખૂબ પ્રેરણા મેળવીએ છીએ? હું એવામાંમાં રજામાંમાં આવું છું' ત્યાં ગોરાઓ રખેલેના જળરા દિમાયતી છે પણ અમે એમનો સામનો ગાંધીની રીતે કરીએ છીએ. કાક દી અમે જરૂર સફળ થઈશું'

૮. 'તમારો પ્રવાસ સરસ નીવડ્યો. સાહેબ'

પગિચા અને કેનિફિર્નિયામાં થયો હતો ધધે મોખી પેનો જેક? મિચારો કેરી દયામણી જિંદગી જીવતો હતો?

*

સાતેક વર્ષ પહેલાં જ્યારે હું અમેરિકા પહોંચ્યો ત્યારે અમેરિકામાં આડી મદી (recession) પ્રવર્તતી હતી ચાર-પાંચ કલાકની પાર્ટ-ટાઈમ નોકરી શોધી પણ મુશ્કેલ હતી એનામાં નસીબનેગે યુનિવર્સિટી પાસે જ રેસ્ટોરામાં એક વેઈટરની નોકરી મળી ગઈ થો. દિવસ ૧૮૧ એ જ રેસ્ટોરાના પાર્ટીંગ લોટ ઉપર એન્ડ્રુની નોકરી પણ મળી પાર્ટીંગ લોટના એક ખૂણે જેકે પોતાનો સ્ટેન્ડ નાખ્યો હતો યુનિવર્સિટીના ઘણા પ્રિધાર્થીઓ જેકને ચાહતા રાજ એની પાસે પેનિશ કરાવના આવના ને બીજી લગાઈમાં પણ લાગી એકેના જેકને પ્રમથિલ્કપણે પેપિયુ રળનામાં સહાય કરતા જેક યુનિવર્સિટીનો વફાદાર ચાલક જ્યારે ફૂટમોન મેચ રમાતી ટાન ત્યારે એ પોતાના સ્ટેન્ડ ઉપર સતત રેડિયો ચાલુ રાખી યુનિવર્સિટી ટીમના સ્ટોરના સમાચાર સાંભળ્યા કરે જે ટીમ જીતમાં હોય તો લગડે પગે પણ ફૂલફૂંફ કરે ને આનંદની બૂમો પાડે એવું જીવન બૂર પેનિશમાં ને આ રમતોના સ્ટોર સાંભળનામાં એવું વ્યસ્ત લાગતું હતું એના હાથમાં બીજો કાઈ પ્રિચાર કદી આવતો હશ કે કેમ એ મિમે પણ શકા ઉદ્ભવે જીવાન ઉમરે આવેલી શારીરિક ખોડને મારણે કદાચ જેકને પરણનારી કાઈ છોકરી નહિ મળેલી એ એકનો અટ્ટનો રહેતો હતો બપોરે ને રાત્રે રેસ્ટોરામાંથી કાઈ ખરીદીને જમી લેતો ને રાત્રે પડે એટલે એનો થાક હળવો કરવા પામેના જ 'બાર'માંથી બીઅરના ક્રેન લાવીને ગમગમવતો રાત્રે ૧૦-૧૦૧ વાગે પણ બનીના અગ્રવાળા નીચે એવું 'શ્રુ સાર્ફન'નું કામ ચાલુ જ હોય ગ્રાહક એને બૂર આપી ગયા હોય તેને રાત્રે સાફ કરે, ધૂએ, પેનિશ ચોપડે ને પછી આખી રાત એમ ને એમ રાખી મૂકે બીજે દિવસે સવારે એના ઉપર ફરી પેનિશનો હાથ મારી એ

ખૂટમાં મોઢું દેખાય એવા ચક્રચક્રાટ બનાવે. એક દિવસ મોડી રાતે હું રેસ્ટોરાંમાંથી કામ કરી ઘર તરફ જતો હતો ત્યાં જેકે દારૂથી ઘેરાયેલી આંખો ઊંચકીને મારી સામે નેચું. પત્તા નીચે ખેસાંને પેલિશ ચોપડતાં જાઝ સંગીતના તાનમાં એ ડાલતો હતો.

‘કેમ, જેક ! બિંદગી મઝાની છે ને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, મઝાની તો છે, પણ કોઈવાર એવો કંટાળો આવે છે !’

‘શા માટે ?’

‘એક તો મારું જીવન એકલાયું છે, મારું અહીં કોઈ કહેતાં કોઈ નથી. મારાં માળાપ ટેક્સસમાં રહે છે. ત્યાંનો રંગબેદ મને ગમતો નથી. આથી હું અહીં રહેવાનું વધુ પસંદ કરું છું. હું અપંગ છું, મને કોણ પરણે ? દિવસ આખો તો કામની ધમાલમાં ક્યાં વીતી જાય છે એ ખબર પડતી નથી, પણ સાંજ પડે છે ને મને ખેંચેલી જન્મે છે. હું ખરાબ માણસ નથી હોં ! પણ શું કરું ? આ એકલાવાયાપણું નથી સહેવાતું એટલે દીંચું છું. સમજ્યા ને ?’

‘ઘણીવાર મને એમ થાય છે કે જાત માટે કાંઈક કરું એના કરતાં મારી જાતિ માટે કાંઈક કરવું જોઈએ. અમે હબ્સી લોકો નાલાયક છીએ, અમારામાં સંપ નથી. આગળ વધવાની ધગશ નથી, ગોરાઓની કેશન, એમનાં કપડાં, એમના પક્ષ-પાવડર ને લીપસ્ટીકનું અમે આંધળું અનુકરણ કરીએ છીએ પણ અમે લોકો અમારું ઈલાયદું વ્યક્તિત્વ સ્થાપી શક્યા નથી. અમારી આતમવેદના ગુલામીના દિવસોમાં અમારા પ્રાપદાદાઓએ લજનોમાં ગાઈ એ લજન સંલગ્નાવું ?’

.. અને જેક ચક્રચક્ર દશામાં કાંઈક ખેસરા અવઃજે એક હબ્સી લોકગીત (Negro Spiritual) ક્લકારી માથું. આ ‘સ્પીરીટ્યુઅલ’ એની જાતિનું અમેરિકન સંસ્કૃતિને દાન હતું. એના અનામી દાતા તો ગીતો રચાંને ને ગાઈ ગાઈને કાળી મજૂરી કરતા ગુલામીમાં જ મરી ગયા; પરંતુ મેરિયન એડરસન, મહેલિયા જેકસન, નેર કીંગ કોલ, હેરી ખેલકોન્ટે

વગેરે સુંદર હબ્સી ગાયકો આજે પૂર્વજોની સંગીત પ્રણાલિકાને ટકાવી-સંવર્ધી રહ્યા છે. હબ્સી લોકગીતોમાં જે દર્દ છે એ સંગીત ન સમજનારનું હૃદય પણ હલાવી નાખે.

હૈયાની આદ ગીતોમાં ક્લકવવા જેટલી જ સંગીતની સેવા હબ્સીઓએ નથી કરી. શુદ્ધપણે અમેરિકન કહી શકાય એવું ‘જાઝ’ સંગીત પણ હબ્સીઓએ જન્માવ્યું. ઢોલ, નગારાં, ક્લેરીનેટ, વાંસળી, ટ્રોમ્બોન, ટ્રુપેટ વગેરેના શંભુમેળા સમું લાગતું આ ઉત્તેજક સંગીત ગોરા સંગીતજોની મદદથી ઘણું વ્યવસ્થિત રૂપ પામ્યું છે; પરંતુ એ જન્માવનાર તો હબ્સીઓ જ. પહેલાં આ પ્રકારના સંગીતને ગૌરવલયું સ્થાન ન હતું; પરંતુ આજે અમેરિકાના અત્યંત ઝડપી જીવનનો ધ્યક્ષાર માત્ર જાઝ સંગીત જ વ્યક્ત કરી શકે છે એમ ઘણા સંગીતપ્રેમીઓ માને છે.

જેકે ગીત પૂરું થ્યું ન થ્યું ત્યાં તો રાત્રિની શાંતિને ભેદતી એક કાર સડસડાટ ચાલી ગઈ. હબ્સી યુવક-યુવતીઓથી ભરેલી એ કારમાં ખિલખિલાટ હસવાનો ને માદક રેડિયો-સંગીતનો અવાજ જરાક ખલેલ પમાડી ગયો.

‘ક્યાંથી આગળ આવે, અમારી હબ્સી પ્રજા ! લઘુતા-અશિષ્ટતા કારણે એ ગજા ઉપરાંતનાં ખર્ચ કરી મોટી કાર લાવે છે ને બસ મજામાં જ મશગુલ રહે છે. એમને ઉન્નતિની પડી નથી, માત્ર પેટની પડી છે. અમને એક તમારા ગાંધી જેવો નેતા મળે તો ! સાચું તું છું અમે ગંધેડે ચડી રહ્યા છીએ.’

લાગણીના આવેશમાં જેકનો કંક ગળગળો થઈ ગયો, વાત વધુ લંબાવવામાં સાર ન હતો; આથી મેં ‘દિલગીર છું. સવારે વહેલા ઊઠવાનું છે જેક ! ગું નાઈટ’ કહી ચાલવા માંડ્યું, પણ ઘેર આવ્યા પછી ક્યાંય મુઠી આંખ મીંચાઈ નહીં.

અમેરિકાના પૂર્વ પ્રદેશની લીલીછમ ભૂમિ ને સરોવરોનું દર્શન આકાશમાંથી પણ કરી શકાય એટલું નીચું પ્લેન ઊડતું હતું. ૧૧૧૧ વાગે અમે બફેલો આવી

પહેંચ્યા. પરિચારિકાએ ચેતવણી આપી કે કમરપટા બાંધી દો, પ્લેન ઊતરવાની તૈયારીમાં છે. ઝટપટ કાઈકિમાથી મારા યજમાન શ્રીમતી બ્રાઉન વિષે થોડી માહિતી વાંચી લીધી. પ્લેનમાં હું એકલો જ પરેશી હતો એટલે એ મને ઝટ બોળખી શકશે. એ વિચારે રાહત અનુભવતો સીડીનાં પગથિયાં ઊતરી આગંતુકોના ટોળા લાણી ચાલ્યો.

ઊંચા કદની એક વ્યક્તિત્વશાળી બાઈ ટોળામાંથી આગળ આવી ને 'Welcome to Niagara Falls, Mr. Pandit' કહીને હાથ લંબાવ્યો. પંસડેક વર્ષની આ વૃદ્ધ બાઈ તરફ લોકો ખૂબ માનની નજરે જોતી હતા. 'Good morning Mrs. Brown' કહેનારાની સંખ્યા ત્યાં એટલી મોટી હતી કે અમને વાત કરવાની તક જ ઝટ ન મળી. એ મને એરપોર્ટ પરના સુંદર રેસોરાંમાં લંચ માટે લઈ ગયાં. એક ખૂણે શોધી ચઢતાં-ઊતરતાં પ્લેનને જોતાં અમે વાતો ચર્ચ કરી. તાજેતરમાં જ એ દિંદ જઈ આવ્યાં હતાં. એમના સ્વર્ગસ્થ ઈર્ષનેર-પતિ સાથે એ વર્ષો સુધી ચીનમાં રહ્યાં હોવાથી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ તરફ એમને સકાનુભૂતિની લાગણી હતી. હજારીઓ માટે સમાન દહ્કના એ ચૂસ્ત દિમાયતી હતાં.

અમે જેઠાં હતાં એની પાછળ જ એક રૂમમાં કાંઈક 'લંચન મીટીંગ' હોય એવું લાગ્યું. શ્રીમતી બ્રાઉને જણાવ્યું કે બહેનો શહેરની એ સુવર્તીઓ આફ્રિકા એક વર્ષના સેવાકાર્ય માટે જતી હતી—ધર્મ પ્રચારના સેવાકાર્ય માટે નહિ પણ માનવો સરખા જ છે એ લાવના સંવર્ધે એવા સેવાકાર્ય માટે—એમને સન્માનવા માટે આ હજારી-ગોરાં શહેરીઓનો મેળાવડો યોજાયો હતો. તાળીઓના વારંવાર થતા ગડગડાટ છતાં અમારી વાતો સારી રીતે મળડી. દિંદનાં એ સાચાં સકાનુભૂતક હતાં ને ચીનમાં સામ્યવાદ સફળ નીવડ્યો એ વખતની પરિસ્થિતિનું દિંદમા પુનરાવર્તન થાય એવી શક્યતા

એમને નહિવત્ લાગતી હતી.

શ્રીમતી બ્રાઉનનો કંઠ મધુર હતો ને ઉચ્ચાર અત્યંત 'બોસ્ટોનિયન' હતા. બોસ્ટનવાસીઓના અગ્રેજ ઉચ્ચાર ઉપર ઇંગ્લેંડની અસર સૌથી વધારે છે. બીજા કાંઈ બાબતમાં નહિ તો ઉચ્ચારની બાબતમાં તો અમેરિકાનો પૂર્વ પ્રદેશ પશ્ચિમ પ્રદેશ કરતાં કાંઈક ભુદો પડે જ છે એમ મને લાગ્યું. બોજન પતાની અમે શ્રીમતી બ્રાઉનની કાર લાણી વખ્યાં. નાનકડા જર્મન 'ફોક્સ વેગન'માં મારી પેટી મૂકી. હું આગળ ગોઠવાઈ ગયો ને એમણે ગાડી ચલાવતાં ચલાવતા આ પ્રદેશનો પરિચય આપવા માંડ્યો.

બહેનોથી વિચરિખ્યાન નાયગરા ફોલ્સ લગભગ ૧૫ માઈલ દૂર છે ને ન્યૂ યૉર્ક રાજ્યના ઉત્તર છેડે કેનેડાની સરહદે એ આવેલો છે. નાયગરા નદીને કાંઠે આવેલું આ સુંદર ગામ ૧૮૯૨માં વસેલું. કેટલાય ઉદ્યોગો ત્યાં વિકસ્યા છે ને વરસી લાખ ઉપર છે. ગામમાં એક નાનકડી નાયગરા યુનિવર્સિટી છે, ગામનું પોતાનું આગલું છાપું પણ છે.

નાયગરા નદી વહે છે અમેરિકન પ્રદેશમાંથી, ધોધ પણ અમેરિકન પ્રદેશમાં જ સુંદર છે, પરંતુ એ ધવલ ધોધને ધરાઈને નીરખવા માટે પૂજા બોળાગી કેનેડિયન સરહદમાં જવું અનિવાર્ય છે. ૧૬૭ ફૂટની ઊંચાઈએથી પડતા ધોધની નજીક નાયગરામાં જવું અને ચારે બાજુ ઊડતાં સીકરોથી બીંજાવું એ પણ લડાવો છે. ધોધની આજુબાજુ સુંદર બાગબગીચા છે, હોટેલો છે ને પ્રવાસીઓને આકર્ષે એવી અન્ય સુવિધાઓ પણ છે. દર વર્ષે હજારો કેડીલા યુગલો અહીં મધુ-રજની માટે આવે છે ને સ્વર્ગસમ વાતાવરણની મસ્તીમાં થોડા દિન મદાને છે.

કેનેડિયન બાબુથી ધોધનો આકાર ધોડાની ખરી જેવો લાગે છે; આથી એને Horse-shoe Falls કહે છે. ધોધની કેનેડિયન બાજુ એની રણિયામણી બનાવી છે કે હજારો અમેરિકન સહેવારોએ સરહદ બોળાગી કેનેડામાં મદાલવા જાય છે. અમેરિકન બાજુ સુંદર

રીતે વિકસેલી નથી. એ હકીકત નાચગરા ફોલ્સવાસી-
ઓને એવી ડંખે છે કે એ બાબુ વિકસાવવા અંગે
જાણે પ્રચાર આવી રહ્યો છે. ગયે વર્ષે જ ન્યૂ યૉર્ક
રાજ્યે મોટી લોન નાચગરા ફોલ્સના કિનારાના પ્રદેશના
સૌંદર્ય સંવર્ધન માટે આપી છે ને હાલ નદીની
મધ્યમાં જ એક જમરદસ્ત ટાવર (Observation
Tower) બંધાય છે. એ ટાવર બંધાઈ રહેશે ત્યારે
ઘોઘના ખરી-આકારનું સમગ્ર દર્શન કરવા માટે
સહેલાણીઓને કેનેડિયન હદમાં નહીં જવું પડે. લીફ્ટ
પડે સૌને ઠેક ટોચ ઉપર લઈ જવાશે ને નીચે નાવ-
ડામાં પણ ઉતારી શકાશે.

શ્રીમતી બ્રાઉનને ત્યાં સામાન મૂકી અમે જરા સંગીત
સાંભળવાં બેઠાં કે તુરત વરસાદનું એક ઝાપડું પડી
ગયું. મારી મહેઞ્જા તો નાચગરા ઘોઘના સૌંદર્યને
રંગીન ફિલ્મમાં ઉતારવાની હતી; વરસાદે મારો ઉત્સાહ
ભીંજી માર્યો; પરંતુ કલાકેક પછી અમે જ્યારે
ઘોઘનાં દર્શનાર્થે જવા ગાડીમાં બેઠાં ત્યારે સરજ
આળસ મરડતો મરડતો બહાર આવવા માંડ્યો ને
અમે ઘોઘ ઉપર પહોંચ્યાં ત્યારે કેમેરાની કળ દાખી
શકાય એટલો ઉજાસ તો ભાસતો જ હતો. શ્રીમતી
બ્રાઉન એક શાંત સ્થળ શોધી બેસી ગયાં ને હું કેમેરા
સાથે લગલગ માઈલ-દોઢ માઈલ રમડીને ત્રીસેક
ચિત્રો ને પ્રચાસક ફૂટનું રંગીન ફિલ્મનું ફીડલું વાપરી
આવ્યો. વિવિધરંગી પુષ્પોનું સૌંદર્ય પણ જીભમાં
મઠી લીધું.

મારે બાબુ ધરતી ટ્રેક્ટરો ને જમીન ખોદવાનાં સાધ-
નોથી ધમધમતી હતી. ઉનાળો શરૂ થાય ને સહેલા-
ણીઓ ભમટી પડે એ પહેલાં તો રાજ્ય સરકાર આ
સ્થળની રોત્તક ફેરવી નાખવા ઉત્સુક હતી. કાન બહાર
ફરી નાખે એવા અવાજ વચ્ચેથી રસ્તો કાપતાં અમે
અમેરિકન સરહદના ઇમીગ્રેશન ખાતે પહોંચ્યા. હું
પરદેશી હતો ને હિંદથી અમેરિકા માત્ર એક-પ્રવેશ-
પરવાનો (Single entry visa) ઉપર આવ્યો
હતો; આથી હું એકવાર અમેરિકન પ્રવેશ છોડું તો

મારાથી ફરી બીજો પરવાનો (visa) કલાવ્યા વિના
અમેરિકામાં પાછા ન પ્રવેશાય. આ નિયમોમાં થોડી
છટકખારીઓ છે પરંતુ એ છટકખારીમાંથી કોઈને
નીકળવા દેવા કે કેમ એ નક્કી કરવાનું ફરજ પરના
ઇમીગ્રેશન અમલદારને માથે છે. શ્રીમતી બ્રાઉન
શહેરનાં પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક અને મ્યુનિસિપાલિટીનાં
પ્રમુખ હોવાથી એ એક્સિસમાં દાખલ થયાં કે તુરત
એમની મુંદર સરભરા કરવામાં આવી ને એમની
જવાબદારી ઉપર મને સાંજે અમેરિકન સરહદ ઓળંગી
કલાક માટે કેનેડામાં પ્રવેશવાની લેખિત મંજૂરી
મળી. કેનેડિયન વિસ્તારમાં પ્રવેશવા માટે તો મારે
મંજૂરીની જરૂર નહોતી કારણ કે એ દેશ રાષ્ટ્ર-
સમૃદ્ધ (Commonwealth of Nations) નો
સભ્ય છે.

કેનેડાની સરહદમાંથી નાચગરા ઘોઘનું દર્શન કરવાની
તક મળશે એ વિચારે હું રાજ્યરૂડ થઈ ગયો. સાંજે
એક્સપ્રેસ હેથરનાં ભગીજી શ્રીમતી વોકરે મને શ્રીમતી
બ્રાઉન સાથે નાચગરા નદીના મુખે આવેલા એક
અત્યંત રમ્ય રેંઘોરામાં જમવા નિમંત્ર્યો હતો. અમે-
રિકાની પરદેશનીતિ, નેહરુની નેતાગીરી, પ્રમુખપદ
માટેની નજીક આવતી ચૂંટણી, રંગભેદની સમસ્યા
વગેરે અમે દોઢ કલાકમાં જ જણી નાખી ને ભર્યાં પેટે
ઊભા થઈ બહાર નીકળ્યાં. શ્રીમતી બ્રાઉન થાકી ગયાં
હોવાથી ઘેર ગયાં ને શ્રીમાન ને શ્રીમતી વોકરે મને
સ્ટેશનવેગનમાં બેસાડી કેનેડાનાં કિનારાનો પ્રદેશ જોવા
લઈ ગયાં.

પૂલ આગળ ઇમીગ્રેશનની વિધિમાંથી પસાર થઈ અમે
કેનેડિયન સરહદમાં પ્રવેશ્યાં ત્યારે ઝરમર વરસાદ શરૂ
થઈ ગયો હતો શ્રીયુત વોકરે મને થોડી મુંદર હોટલમાં
ફેરવ્યો ને પછી કેનેડિયનો જેને માટે વિખ્યાત છે એ
બાગબગીચા જોવા લઈ ગયા. અતેકરંગી પુષ્પો ને
એની ચોગ્ય માવજત જોઈ ને હું તાબુબ થઈ ગયો.
એક બાગમાં તો રંગબેરંગી ફૂલાથી જ ઘરિયાળનું
મોટું ડાયલ બનાવ્યું હતું ને સોનેરી મોટા કાંટા એના
ઉપર ફરતા હતા. વીજળીના પ્રકાશના ચોગ્ય મિશ્રણ

વડે ખૂબ આહવાદેક વાતાવરણ ત્યાં ખડું કચું હતું. નાયગરા નદીને કિનારે કિનારે અમે માઈલો સુધી ગાડી હંકાર્યે રાખી. કુટલો મોટો વેપાર આ નદી દ્વારા થાય છે એનો ખ્યાલ અંદર ધૂમતાં પેટ્રોલિયમ અને લાકડાં ભરેલાં મોટાં વહાણો જોઈને આવ્યો. પાણીની સપાટી સરખી જળવવા ને મોટા વાહનો ઠેક અંદરના પ્રદેશો સુધી લઈ જવા માટે કૃત્રિમ 'લોકસ' (Locks) બનાવવામાં આવ્યાં છે. આ 'લોકસ' ખે જુદીજુદી પાણીની સપાટી સાચવી રાખીને પણ એક વહાણને પાણીની નીચી સપાટીવાળા પ્રદેશમાંથી જાંચી સપાટીવાળા પ્રદેશમાં પહોંચાડે છે. ક્રિયા માત્ર પાણી પંપ વડે 'લોક' માં ભરવાની ને કાઢવાની છે, પરંતુ એ ક્રિયા નજરે જોવી એ એક લહાવો છે; વર્ષો પહેલાં આવા 'લોકસ' વોશીંગ્ટન રાજ્યના સીઆટલ શહેરમાં જોયાં હતાં. ઘણાં વર્ષો એ કરી જોવા મળ્યાં એથી આનંદ થયો. રાતના નવ વાગી ગયા હતાં ને વોકર દંપતી નોકરી કરતા હોવાથી બીજે દિવસે સવારે એમને વહેલાં ઊઠવાનું હતું, આથી અમે ઝડપથી પાછાં વળ્યાં. રસ્તામાં શ્રીયુત્ વોકર મને નહીં ઉપરનાં હાઈડ્રો ઇલેક્ટ્રીસીટીનાં લગભગ ૧,૩૮૮,૦૦૦ હોર્સ પાવર વીજળી ઉત્પન્ન કરી અમેરિકા અને કેનેડાનાં કારખાનાને પૂરી પાડતાં કારખાના બનાવવાનો લોભ આળી શક્યા નહિ. ખૂસ ઉપર અમે પાછાં પહોંચ્યાં ત્યારે મેં મધુપના સાત રંગોથી ઓપનો નાયગરાનો ઘોધ એવો સોદામણો લાગતો હતો! કેનેડાના એક પાવરહાઉસમાંથી વિનિધ-રંગી ફૂલ લાઈટો ઘોધ પર ફેંકી રોજ રાતે આવું

સુંદર વાતાવરણ ખડું કરવામાં આવે છે એમ શ્રી વે કરે કહ્યું. દર પંદર મિનિટ રંગોનો ક્રમ બદલાતો હતો. અમે પંદરેક મિનિટ માંડ આ દૃશ્ય પચાવ્યું હશે ત્યાં રંગો બદલાઈ ગયા ને ચાંદનીના પ્રકાશમાં ડોઈ એતવચી મુંદરીનો પાત્રવ હવામાં ફરફરતો હોય એવો આભાસ થયો.

રાતના દસ વાગી ગયા હતા; આ રમ્ય દૃશ્ય છોડવાનું જરૂર મન ન હતું; પરંતુ હું ક્યાં સ્વતંત્ર હતો? મારાં યજમાનની ભજનમસાઈનો વધુ પડતો લાભ તો કઈ રીતે લેવાય? થોડું રખડી અમે ગાડીમાં પાછા ગોઠવાઈ ગયા, શ્રીયુત્ વોકરે કારનું હીટર ચાલું કચું ને વાતાવરણ હુંકારું થયું. કે તુરત એમણે ગાડી હાંકી મૂકી. પૂસને નાકે જાતરીને મેં કેનેડિયન ઈમીગ્રેશન ખાતાના કાગળો ઉપર સહી કરી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી ને પાછો હૂંવાતી ઠંડીમાંથી ભયવા કારમાં ભરાઈ ગયો. અમેરિકન સરહદે અમે પહોંચ્યા કે તુરત મારો પાસપોર્ટ પાછો મેળવ્યો ને પાંચ-છ કલાક કેનેડામાં સહેલ કરવાની પરવાનગી આપવા માટે આભાર માન્યો.

શ્રીમતી બ્રાઉનને ઘેર મને વોકર દંપતીએ ઉતાર્યો ત્યારે રાતના ૧૧ વાગી ગયા હતા. બિસ્કીપમે હું મારા શયનખંડમાં પહોંચ્યો ને કપડાં બદલી, હીટર ચાલુ કરી પથારીમાં પડ્યો. હૈયાનો યનગનાંટ હજુ શરૂ ન હતો, વર્ષો પહેલાં સાળાની ભૂગોળમાં વર્ણન વાચી જે નાયગરા ઘોધના દર્શન કરવાનાં ગાંડાયેલાં સ્વપ્નો સેચાં હતાં એ નાયગરા ઘોધ આજે મેં સમી આંખે નિહાળ્યો હતો.

ધરમાં દાખલ થયેલા ચાર સહેજ પણ હીનચાલ કરનાં તેની હાજરીની નકીલણે જાણ કરીને તેને સજડાવી શકે તેવી અત્યંતની ગતિ કરતાં વધારે ઝડપી સ્વરોના મેળમાંથી ચતુરણી આપતા સાધનના તાજેતરમાં લંડનમાં પ્રયોગ કરી દેખાડવામાં આવ્યા હતા. આ નાનકડું સાધન ૮,૦૦૦ થી માડીને ૬૦,૦૦૦ ચો ફૂટ જેટલી જગ્યાની સફળ યોજાઈ શકે છે.

આ સાધન તે વિસ્તારમાં અરાજક મેળમાંથી કાયમ એક નિશ્ચિત સ્વરૂપ આપી શકે છે. પરિણામે ધરમાં ગોર આડમાર્ગે દાખલ થતાં જ તે સ્વરૂપમાં ભંગાળ પડે છે અને ચેતવણીનો ઘટવાગતાં ચાર સપાટીને ઝડપાઈ જાય છે. આ સાધનને બરાબર આ જ રીતે આજ હોવાવવા માટે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હુમાણી

વા મો શાહનો ઉપયોગી પત્ર

ત્યમાં કંઈક અનોખી ભાત ખાતારો હોઈ તેને જનસમાજ સમક્ષ ધરી દેવાની સમયે સમયે યોજના કરવામાં આવે છે. ધ્યાનમાં રહે કે પત્રસાહિત્યના લેણીમાં વધારો કરવા માટે અગર તો જેવા તેવા વાચકો માટે તેમ જ પ્રકાશન અર્થે એ પત્રો લખાયા નહોતા. સાચી વાત એટલી જ છે કે કોઈ કોઈ અધિકારી સંસ્થાનને અમુક પ્રસંગ નિમિત્તે કેટલાક સિદ્ધાંતની સમજણ આપવા પૂરતા જ એ પત્રો યોજનાયા હતા. છતાં પણ એવા પત્રોનાં પ્રકાશનથી વિકાસને પશ્ચિ મળેલી કોઈ કોઈ વ્યક્તિને તેમાંથી અન્ય પ્રકારનો 'આનંદ' તેમ જ 'તાજગી'નો અનુભવ થાય એમ લાગવાથી તેમાંનો એક ઉપયોગી પત્ર અહીં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. સાચી વાત તો એ છે કે આ પત્ર સ્પષ્ટપણે એ દિલસૂઝની આત્મકથાના એક પ્રકરણની ગરજ સારી રહે છે, અને એ વાતની ખાતરી એનાં મનનપૂર્વકનાં વાચનથી જ થઈ શકે તેમ છે. —ત્રિ. વી. હુમાણી

ધારકોપર, મુંબઈ
તા. ૧૦-૮-૩૦

પ્રિય ડાહ્યાલાલભાઈ,

તા. ૨૭ જુલાઈનો તમારો પ્રથમ પરિચય કરાવતો પત્ર મળ્યો. જ્ઞાનપીપાસા જ્યાં પણ નજરે પડે ત્યાં સ્વભાવિક 'સદ્ધર્મી' સંગતો સતોષ થાય છે. તમે પણ કોઈ અદ્ભુત મનુષ્ય લાગો છો : કચરાપટ્ટી રૂક પેપર પર છપાતા 'જૈનદિતેન્દ્ર' જેવા Sectarian (સેક્ટેરિયન—સાપ્રિદાયિક) નામવાળા પત્રના અંક તમને વૈષ્ણવ જન્મેલાને વાંચવા—વાંચ્યા કરવાનું તૂત લાગ્યું ! 'નાસ્તિક' કે 'મિથ્યાત્વી' અમેરિકન શૈલી ડાયરી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાની દૃષ્ટિથી વાંચવાનું તમને રુચ્યું ! નિંદક, મિત્રજી, ખટપટી વાડીલાલને આદવામાં તમને આનંદ થયો !...સંભાળજો, રમે ઊંડા અગોચર દૃશ્યમાં પડવાની નજદીકમાં ન હો ! શું તમને

૧. એ ડાહ્યાલાલભાઈ કેણ અને ક્યાંના વતની તે બાબત કંઈ ચોક્કસપણે જાણી શકાયું નથી; છતાં પણ પ્રસ્તુત પત્રના ઉત્પત્તિ ભાગમાં આપતી હકીકત પરથી અ. રા.ન થઈ શકે છે કે તેઓ પાલણપુરના વતની હોય. એ પરિચિતિનાં એ સંબંધી કોઈ જાણકાર બંધુ આ લખનારને C/O ભર્મિ-નવર-નાને સરનામે પત્ર લખી માહિતી આપે એવી જાહેર વિનંતિ કરવાનું અસ્થાને નહિ ગણાય.

સદ્ગત ચિંતક તેમ જ દિલસૂઝ વા. મો. શાહનો પરિચય સંસ્કારપ્રિય ગુજરાતીઓને કરાવવાની દરે ભાગ્યે જ નક્કર રહે છે. એ વિચારકનો પત્ર-વ્યવહાર અનેકવિધ પ્રશ્નોને ઊંડનારો તેમ જ ગુજરાતી સહિ-

સમાજનો ડર નથી ? અથવા શું નૂતન સમાજ રચવાનો ઇરાદો રાખી રહ્યા છો ?

જે હો તે હો, મારું જીવન જે એજે શુભાચ્યું હોવાનું હું આજે માનું છું તેનાથી અણધારી રીતે તમારી માફક અહીં તહીં કેટલીક વ્યક્તિઓ કંઈક પ્રકાશ, હંક, શક્તિ કે આશ્વાસન પામી શકી છે એ જ્યારે જ્યારે હું જાણુવા પામું છું ત્યારે ત્યારે મારા હૃદયની બળતરા ક્ષણભર શાન્ત થાય છે.

જેમ જેમ જરાતરા મેળવતો ગયો તેમ તેમ તે બધાંને આપવાનો અખતરો થતો રહ્યો, જેથી 'મેળવવા' માટે જરૂરની 'કુરસદ'નો રોક ખવાતો ગયો અને 'મેળવવા'ની સ્થિતિ આજુ રાખવા માટે જરૂરનાં આર્થિક સાધનો કે જે મારી આખી જિંદગી મુધી પૂરતાં થાય તેમ હતાં તે બધાં જાહેર સેવામાં ખર્ચા નાખી 'કુરસદ'ની સગવડ પણ શુભાવી : આ 'આત્મહત્યા' માટે હું આજે ઘણો અદ્ધોસ કદું છું. શોધક, જિજ્ઞાસુ, તત્ત્વજ્ઞાની : એઓએ લૌકિક 'દયા-ભુદિ'થી છૂટવું બેઠું એ એવું મને એ વખતે બાન ન હતું. હું શુરુ વગરનો હતો અને જે થોડું ધણું પામ્યો હોઈ તે અંગત અખતરો અને આત્મમંથનથી જ પામ્યો હોઈ મને કોઈ શાસ્ત્રકારોની પણ મદદ નહોતી, કે જેથી ઉક્ત બૂઝથી બચવા પામું.

વચન

વા. મો. શાહનો ઉપયોગી પત્ર : ૨૯

ખેડૂત, વ્યાપારી, શિક્ષક, રાજા, શોધક અથવા ક્ષિયસૂક એ સરળા માટે જુદા જુદા 'નીતિશાસ્ત્ર' હોય છે તમાના એકાને બીજા સાથે અત્યંત-અસ્તરીતે બેઘરી દર્ષને 'સકરતા' જિભી ન કરીને એ 'જૈન' રતી તો આ પરતજ જિભીમા વાતેય શુ કરી, પણ મને તો 'શ્રાવક' પશુ કોઈ મળ્યા નથી 'શ્રાવક' 'શ્રાવક' નો પ્રેમી હોય અને 'જૈન' નો admirer (પ્રશસક) હોય પણ પ્રેમ અને admiration (પ્રશસાલાન) સમર્થમાં જ હોઈ શકે એમ તો મારી તારીફના ૨૫ પૃષ્ઠ ભરીને પત્રો લખનાર મારી 'જન્ય' પોકારનાર કાઈ નહિ તોયે દશ હજાર માણસો મળ્યા હશે પણ અખિન ભારત વર્ષીય સ્વે સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સનું પ્રયુષ્પદ જોડના એ કોન્ફરન્સના મુખપત્ર—'જૈન પ્રિકાશ' માં મે લખેન 'નન્ન સત્ય મા જણાયા મુજબ સધાએનો પ્રેમ માત્ર લાખા સાથે છે લાખાથી મોહે છે આત્માથી નહિ એક સ્ત્રીના પણ આત્માથી મોહનાર તેની ખાતર મિત્રકત ગુમાવે છે, સમાજ ગુમાવે છે, શાન્તિ ગુમાવે છે, કદાચ પ્રાણ પણ ગુમાવે છે—અને તે પણ વગર વિનિતિએ, સ્વેચ્છાથી, મારા શિષ્ય તરીકે પત્રો લખી પ્રશ્નો પૂછનારા 'ઓર્થોડોક્સ' (Orthodox

૨ વા મો શાહના 'જૈન'ને સમજવા જવો છે એમના 'જૈન' શબ્દના પેટાભાગમાં આજના 'કહેવાતા' 'ધર્મ' અને 'કહેવાતી નીતિ' નામની કોઈ ચીજનો ઉપદેશ કે મર્મ છે જ નહિ અમનો જૈન એટલે તો પ્રતિધી-ગુણથી જનમાત્ર નહિ, પણ જૈન હોય એવો મનુષ્ય એ 'જન' 'સામાન્ય મનુષ્ય' નહિ, પરન્તુ મનુષ્યવિરોધ' હોય, એ જૈન એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયાપી બબમે 'માત્રા'ઓ જેના ઉપર ચડી ચૂકી હોય એવો 'જન' અથવા મનુષ્ય એઓ જૈન' શબ્દનો ઉચિત સમ્બંધસ્થ અર્થમાં નહિ, પણ લવસ્થ અર્થમાં કરતા હતા ['વા મો. શાહનો જીવન સંદેશ' પ્રથમ ખંડ પૃષ્ઠ ૩૧]

૩. 'એ શ્રાવક એટલે કૃગદાયક થઈ પડે એવી રીતે અણુ તેમજ વાચન કરવાની તાલીમ પામેલી વ્યક્તિ' [એજન પૃષ્ઠ ૨૦]

પુરાણપ્રેમી) તેમ જ કૃગવાયેવા વર્ગના યુવાનો, વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ, સાધુઓને એમના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપના મે સેકડો પૃથો લખ્યા છે અને એના તો સેકડો પત્રો લખ્યા હશે આજે હું શક્તિના એના દુરપયોગ માટે ખસ્તાઉ છું

એ વર્ષ પહેલાં કોન્ફરન્સના કામથી મરણપથારીએ આજે ત્યારે કોંકટરોની સનાહથી જર્મની ગયો ત્યાં, મને લાગુનારા દશ વીસ લાખ લિટીઓ પૈકીના કાઈ તો 'પ્રશસા' કરનારા હજારો મનુષ્યો પૈકીના કાઈ તો કુશળ સમાચાર પૂઝવનારો પણ પત્ર ન હતો મારી આર્થિક સ્થિતિ—જે તે વખતે અસાધારણ ખરાબ હતી તે—આખતમા દરકાર કરવાની તો વાતેય શુ કરી? મારી તે ગેરહાજરી દરમ્યાન મારી પત્ની એકાએક અત્રે બીનાર પડી એક પણ સ્નેહી, એક પણ 'પ્રશસક', એક પણ માણસ ખમર પૂછવાયે ગયો નહિ! તેણી મરણ પામી બાગનાર પણ અગ્નિયાઓ ઉતા! હું, મારો યુત્ર (જે સાત વર્ષથી જર્મનીમાં હતો તે) તથા તેની દેહાનિયન પત્ની અને બાળક અત્રે આ યા એક પણ સ્તેહી ખમર અતર પૂછ્યા આજે નથી વધુ શુ કહું? મુખર્ષિના એક જૈન વડીન જે મને વદન કર્યો વગર કોઈમાં જતા નહિ અને પૂજ્યશ્રી કહીને સબોધન કરતા તેનું મો જોયા—ગામમાં જ છતા—ત્રણ વર્ષ યયા, કે જે ૪૫ વર્ષમાં મારી જિંદગીના ૩૦૦ વર્ષ જેટલી ઘટનાઓ બની ગઈ છે અને તે તે જાણે છે જેઓને, કાઈ પણ સબધ વગર જ, જેલમાં જતા અને મરતા બચાવના મે હજારો રૂપિયા દેવું કરીને આપેના તેવાઓ પૈકીનો પણ કાઈ દિવસોજ બનાવવા પૂરતો પણ આજે નથી, કે પત્ર લખના પણ નરો થયો નથી

આની આ દુનિયા છે, જેને માટે હું કાંઈક લખુ એમ તમે ધ્રુષ્ટો છો—સમય, શક્તિ અને ધનનો જે જથ્થો મારી પાસે હતો તે મેં વગરનિયમિત વાપરી નાખી ખનમ કર્યો છે તે સમય, શક્તિ અને ધનને ભોગે પડ્યું—જિંદગીના વર્ષને પણ—મારે હજી

પણ લખવું એમ તમે ધ્રુવે છો. પણ નહિ; જે હું લખું તો 'જૈનદીક્ષા'નો પ્રથમ ખંડ મેં લખ્યો તેમ જ લખું. હું મહાનમાં મહાન સંકટમાં હોઈ ત્યારે કોઈ ક્રિયા કરવાની મારી જરૂરિયાતથી જ પ્રેરાઈને—નહિ કે કોઈની દોરવણીથી કે કોઈના કહેવા મુજબ—હું લખી રહું છું. સદરહુ ગ્રંથ પણ એ પ્રકારનાં સંકટો વચ્ચે લખાયો હતો : હું માંદગીમાં સપડાયેલો અને શારીરિક નબળાઈથી ઘેરાયેલો હતો : મારી પુત્રવધૂ મોતને ખિજાને પડી હતી અને મારી એકલાની જ સંભાળની જરૂર પડતી હતી : મારાં ખિસ્સાં ખાલી હતાં : મારા પુત્રના સિદ્ધાંત વગરના હિંદી આહારથી જોખમાયેલી તેની શાખને જળવી રાખવા માટે તન-તોડ મહેનત કરી રહેલા એ પુત્રનો હું અયોગ્ય પિતા હોવાની લાગણીથી માનસિક રીતે સતત રીતે સતાવાયેલો હતો : આહ, હવનનું એ નરક હતું અને મારે તે ઓળંગવાનું હતું. મારે 'ક્રિયા' જોઈતી હતી અને કુદરતી રીતે જ એ ક્રિયાએ 'જૈન દીક્ષા'નાં લેખનનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. 'મુંબઈ સમાચાર' એ 'જૈન દીક્ષા'ને હકતે હકતે તેનાં રોજિંદા અંકમાં પ્રગટ કરવાની હું પરવાનગી આપું તેના બદલામાં કંઈ પણ ખર્ચ લીધા વગર એક હજાર નકલ છાપી આપવાની 'ઓફર' કરી હતી. પરંતુ મારાં સ્વાભિમાને—તમને ગમે તો કહું કે મારા 'સિદ્ધાંત—ખાસ કરીને...પત્રકારો સાથે મારાં લખાણના બદલામાં એવો સોદો થવા દીધો નહિ. દેણું કરીને પણ મેં મારે ખરચે એ પુસ્તકની બે હજાર પ્રતો છપાવી. હજારો મનુષ્યોમાં મારું લેખક તરીકેનું નામ જાણીતું છે છતાં, 'મુંબઈ સમાચાર'ના અંકમાં એ પુસ્તકનાં સળંગ પ્રકરણો એક પછી એક પ્રગટ થઈ રહ્યાં હોવા છતાં, હજારો મનુષ્યો મને તેમના 'ગુરુ' તરીકે ઓળખાવે છે છતાં—એક વર્ષમાં એ પુસ્તકની ૩૫ નકલો વેચાવા પામી છે અને ૩૫૦ નકલોને બેટ તરીકે ટપાલ દારા મોકલાઈ છે. (માર્ગ પુસ્તકો મારેની, જાહેરાત આપવાની વાતને જ હું ધિક્કારું છું.

કોઈ મને મદદ કરે અગર કોઈ મારે 'દાતા' બને એ વિચારથી જ મને નાનમ લાગે છે. હું રાત્ર જોઈ શકું છું અને લલ્લે સમષ્ટિ તેવું કામ કરી રહે.

અરવિંદ ધોપની પાછળ બાણ ચિત્તરંજનદાસ હતા, જેઓ તેમનું તથા તેમની પ્રવૃત્તિઓનું ખર્ચ સંડત કરતા હતા. કેન્દ્રિક નિરોની પાછળ તો એક સરકાર હતી, જે સરકાર, એ નિત્યેએ માત્ર થોડા મહિનાઓ સુધી પ્રાધ્યાપક તરીકે નોકરી કરી હોવા છતાં તેને 'પેન્શન' આપતી હતી અને વળી 'પત્નીનું' કે કુટુંબનું ભારણ તેના પર ન હતું. પ્રાચીન ભારતમાં યોગીઓ, સત્યશોધક, સંતો—એ સઘળાઓનો રાજ્યો આદર કરતા હતા—એ રાજ્યો એવા મદાપુરુષોની શોધ કરી રહીને પૂરતા આદરપૂર્વક તેમની ખિદમતમાં રહીને સેવા પણ આપતા હતા. આજના અર્થગતિને આરે પહોંચેલા ગુલામ હિંદના એકાંતપ્રિય સત્યશોધકોને માટે તો સારો કહો કે નરસો કહો પણ એક જ રસ્તો ખૂંચો છે : તેણે તેની જરૂરિયાતોને માટે આમ-દાનીની યોજના કરી લેવી જોઈએ અને એ રીતે જ 'સત્યશોધન'ની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી જોઈએ. અને તેની પરમપ્રિયા 'સત્યગુંદરી'ની વિચારણામાં જ લીન રહેતા હોવાથી એવા પુરુષો કમાવાનાં કાર્ય માટે તો સ્વાભાવિક રીતે પૂરેપૂરા 'અયોગ્ય' હોય છે. આ રીતે એક દિવસે મારી પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ આશ્ચર્યભરી રીતે મેં મને પોતાને 'વૈન્ય'નો પાઠ લખવતો જોયો. એવું બનવા પામ્યું કે મદાપુરુષના અકસ્માતને પરિણામે વ્યાપારમાં મોટો નફો મને મળવા પામ્યો. અને જે સમાજને હું પૂરેપૂરી રીતે ધિક્કારું છું તે સમાજ ખાતર મારી સઘળી આમ-દાની અદ્ભુતરીતે મેં વેડફી નાખી. શું આવું હવન પોતે મૂર્ખાઈભરી વસ્તુ નથી લાગતી ? અને વિચિત્ર તો એ દેખાય છે કે જેઓએ હવનને મૂર્ખા-મીભરી વસ્તુ તરીકે ઓળખી છે તેઓ જ સૌથી વધુ અદ્ભુત વસ્તુ કરી શક્યા હોય છે અગર લખી શક્યા હોય છે.

દવે તમારા પત્રનો જવાબ નિતીના પુસ્તકો વચ્ચા ઇન્જા હોય તો, વેતનમા પ્રવેશ કરી ચૂકેલા હોઈ, હું તમને મના કરું નહિ 'બિયોન્ડ ગુડ એન્ડ ઇવિલ' (Beyond Good and Evil) જિનિઓનોઇઝ ઓફ મોરલ્સ' (Genealogy of Morals) 'વિન-ટુ-પાવર' (Will to Power) એનુ વાચી રહ્યા પછી તેનું 'થસ સ્પાકે ઝરઠુસ્ટ્રા' (Thus spake Zarathustra) વાચવા સલાહ છે—એમલી એતરગી સાથે કે એન પૂર્ણ વાંચ્યા પહેલાં કરીશો પણ 'જર્જમેન્ટ ન બાધના ખીન્ને એક જર્મન 'મેક્ષ સ્ટર્નર' (Max Sterner) છે જેની 'ધી ઇગો એન્ડ ઇટ્સ ઓવન (The Ego and its own) ખાસ વાચતો

કર્મકથનો અભ્યાસ કરવા ઇન્જા હોય તો ગાંધીજીના અમદાવાદ ખાતેના પુરાતત્વસંશોધક ખાતામા અધ્યક્ષ પતિ સુખનાનજી છે તે એ રિયમા નિચ્છાન છે તેની પામે એકાદ મહિતો રી શીખશે તો ઠીક પડશે બીજા પણ ઇર્ષ્ટ જ્યાખડ્યા દરે પછી મે કોઈને શોધી શીખવાની દરકાર નહિ કરી નથી આને તો હું જાણ છું મારા રિશે પૂઠતા હો તો હું ઇર્ષ્ટ શીખવી શકું તેમ નથી ખરું કહું છું મારી પાસેથી તો પ્રેરણા અને 'વિઝન' (Vision-દષ્ટિ) કદાચ પામે—પણ તેય રૂપમા મગરાનું બને તો જ શીખના-શીખવવાના ખ્યાનોથી રચન ત્રીતે એકા હેઈએ અને વાત કોઈ પણ 'રોપિક' (રિપય) પર ખીનવા પામે ત્યારે સડમસદજગત્તિ જે બોલાવે તે જ પ્રેરણા આપનાર થઈ પડે મારા શબ્દોમા સખતાઈ' (Sternness) છે મારા હલકા Weakness (નબળાઈ), કહેવાય એની હદની કામળતા છે મારા કાંઈ 'મેટર' (Matter) ને 'સ્પિરિટ્યુઆલાઈઝ' (Spiritualize) કરીને કરાતા હોઈ છે મારા લખાણો 'સ્પિરિટ્યુઆન મેટર્સ' ને પણ 'મેટર' (Matter) સુધી ખેંચી

જાના રૂપે હોય છે હું નથી જાણતો કે હું 'મટી રિયાલિઝ્ટ' છું કે 'સ્પિરિટ્યુઆલિસ્ટ' છું ખતેખાં અને જિનનતા જ લાગતી નથી, અને તે જતા સામન્ય જનસમૂહ (Masses) અને પડિતોના 'મગિરિયા વિઝમ' તેમ જ 'સ્પિરિટ્યુઆલિઝમ' તરફ મને અસર થઈ છે

ખ ધુ! તમે જેનાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાથી પસંદગી કરીને નામે સૂચવતા કહો છો ખરેખર એ ક્ષેત્રનું મારું વાચન અતિ અપ છે મે જે ઇર્ષ્ટ ક્યું છે તે એનું જ કે વાચેના કે સાંભળેના થોડાક શબ્દો અને 'લાવનાઓ' (Concepts)ના મૂળ સુધી જીગણુમા જઈએ અજ્ઞા મૂળનો પરસ્પરનો સખધ મિશ્રારો છે મને મારા રિત મટે જનશાસ્ત્રો કે વેદો વાચવાની ભવે ઇન્જા થતી નથી પણ જેનોતો કે બ્રાહ્મણોને એમની પરિચિત પરિભાષા દ્વારા 'દુષ્ટ (સત્ય)ના પ્રેમી કરવાનું મારે 'મિશન' ઉપાડવું હોય તેમ કે આ શાસ્ત્રો વચ્ચે અવરથ પણ તે એમના 'સાયન્ટિફિક વેયુ' (શાસ્ત્રીય કિમત) શોધવા પૂરતા જ આ દુનિયાના સરગા શાસ્ત્રો તો કે નાક કળાગરો 'ની રચના છે જે લોકોને માટે તેઓ લખતા હતા તે લોકોના સ્વભાવને અનુકૂળ થઈ પડે એવા પ્રકારની ઉચ્ચ કે અનુચ્ચ પ્રકારની કળાતો ઉપોદગ મરતા હતા તેમ જ લખાણોનો મેટો લાગ આજે ત્યજ દેરા જેવો છે અને આજના માનસને અનુકૂળ થઈ પડે એની નૂતન કલાતો ઉગરોગ કરી નેવો જોઈએ આજના માનસથી રિભૂતિત થયેના સત્યશ્રેષ્ઠને અથવા જિરાસુને તદ્દન જુદી જ જાતના માનસને અનુકૂળ એવા લખાણો પર સપૂર્ણપણે આધાર રાખવો પડે એ ખરેખર દયાગ્રનક છે સખયતા કરવા સાથે એકની ભાષા જ ફરતી નથી, પરંતુ લાવના પણ ફરે છે માનસમા પણ પડે આવી છે, જરૂરિયો પણ પડે છે ઇર્ષ્ટ પણ રિચનો—ખામ કરીને આધ્યાત્મિક બાબાતોની શાસ્ત્રીય હજી વટથી એ વૈદ્ય પરિચિત નહોતા, કારણ કે એ સમયે એ જરૂર નહોતું

મને સાયન્સ કે ધર્મ એ બેમાંથી એકેયમાં શ્રદ્ધા નથી પણ મારાં માનસને શાસ્ત્રીય તેમ જ ધાર્મિક બનાવવાની ખાસ કરીને કાળજી રાખું છું, કે જેથી કરીને હું 'જિંદગી'ના વધારે સારી રીતે અનુભવ લઈ શકું અને તેને જોઈ શકું. વારુ, આ રીતે આહું-અવળું વિવેચન લખવાનું ચાલુ રાખવાનો શો અર્થ છે? આપણે એક દિવસ મળીશું; હા. અને તે બાળતની ખાત્રી છે અને તે વખતે આ 'વસ્તુ'ને આપણે પૂરેપૂરી માણી લઈશું—એટલે સુધી કે કાં તો તમે અને ધિક્કારવા અગર નિંદવા લાગી પડશો અગર તો મારે તમને બહાર ધક્કેલી દેવા પડશે.

મહેસાણા વટાવીને પાલનપુર જવાના પ્રસંગ મને ત્રણ વર્ષ પર ૩-૪ ઉપરાઉપરી પ્રાપ્ત થયા હતા,—હું કે જે વ્યાપાર, જાહેર જીવન સર્વ છોડીને ઘરને ખૂણે જ ભરાઈ રહું છું તેને ! It was an invitation of Jain admirers of mine ! (મારા જૈન પ્રશંસકો તરફનું એ આમંત્રણ હતું.) હું જ્યાં પહેલાં જ જાણતો હતો. જાણવા માટે કેવળ જ્ઞાનની, અહ્મજ્ઞાનની મદદ શોધવાની જરૂર નહોતી—અને મેં તેમને પહેલી જ મુલાકાતે કહી દીધું હતું કે તેમને 'મોહ' હતો, 'પ્રેમ' કે 'લક્ષિત' કે Admiration (પ્રશંસા) નહિ. કાંઈ કાંઈ ધામધૂમો થઈ. આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ પ્રશ્નોત્તર ચાલુ રહ્યા. પહેલાં કરતાં પણ Devotion (લક્ષિત) નાં પૂર વધવા લાગ્યાં. ત્રણ ત્રણ મુલાકાતો એવી ગઈ. પછી કોન્ફરન્સ (અખિલ ભારતવર્ષીય એ. સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સ) થઈ.....આગેવાનોને મૂંગા મૂંગા જ મેં ખુલ્લા કર્યા : એમાંની એક વ્યક્તિ આ Admirers (પ્રશંસકો) માંના એકનો સંબંધી હોઈ હવે બાળ બદલાઈ ગઈ. પછી તો હું વગર આમંત્રણે ત્યાં ગયો. એ 'ટ્રીટમેન્ટ' (Treatment) કહી બતાવવાની જરૂર છે ? This, I say, is present Jain community. (આ છે આજનો જૈન સમજ) ...અને બીજાં પેપરો એ

નિર્મોલ્ય કામને 'એક્સપ્લોઈટ' (Exploit) કરવાની પૂરી તક સાધે છે... 'યુવક સંઘ' નામની જૈન સંસ્થા નીકળવાથી, અભાષ્યા જૈનેતર હિંદીઓ—ખાસ કરીને કેળવાયેલાઓ—માનતા હશે કે જૈન કામમાં કાંઈક જગૃતિ આવશે. એ સઘળું 'હાથગ' છે—સ્વાર્થ સાધુઓના તોફાન છે. સાચી વાત એ છે કે શ્રીમંત વર્ગમાં અથવા સાધુ વર્ગમાં અથવા તો કેળવાયેલા વર્ગમાં જાંચો શોખ નથી, કુલીનતાભરી પ્રવૃત્તિ નથી. બાદશાહી ઉદારતા નથી. એ સઘળું આત્માનું દારિદ્ર્ય છે. એક પણ જાંચા શોખવાળો શ્રીમંત ('વૈશ્ય') અને એક જ જાંચા શોખવાળો કેળવાયેલો ('ક્ષત્રિય') એ બે ચીજો મારી સામે હોત તો હું આખું જૈન સમાજનું રાજ્ય પલટાવી નાખું. પણ એ બે ચીજો જ ક્યાં છે ?

રાણો પ્રતાપ બાર વર્ષ જંગલમાં જઈ રહ્યો અને રાજદારી લિલચાલ મુદ્દલ છોડી તે શું ધર્મીઓ જોને 'વિરાગ' કહે છે તે હતું ? Men of higher list will never be interested in children's play. (જાંચા શોખને વરેલા મનુષ્યો કંદી પણ 'બાળકાની રમત' માં રસ લઈ શકશે નહિ.) એ જ પ્રતાપ, ન્યારે લામાશાહ સોનાના ચરુ સાથે ભેટણું ધરવા આવ્યો ત્યારે, તુરત કટિબદ્ધ થયો અને અસાધારણ યુદ્ધ કરી બતાવ્યું. આજે લામાશાહની જગ્યાએ લામટાઓ છે, અને પ્રતાપની જગ્યાએ કુટિલ કાયરો છે. જ્યાં સુધી હું નજર નાખી શકું છું ત્યાં સુધી હિંદ અંગ્રેજોના પંખમાં હજી લાંબો વખત સડ્યા કવાનું છે. શ્રીમંતો છેક જ લિક્ષુક અને અંગ્રેજોના ભડિયારા બનશે. અધીં હિંદીઓ ત્રાસ અને ભૂખથી મરણ પામશે ત્યાર પછી જ સ્વરાજ્ય આવવાનું છે. We deserve that. (આપણે તેને લાયક છીએ.) એ સંહારમાંથી જ નવું ભારત જન્મશે અને નવા 'વૈશ્ય' નવા 'ક્ષત્રિય' નવા 'શૂદ્ર' આપોઆપ થવા પામશે. સંકટ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ કાંતિ કરી શકે નહિ અને મનુષ્યનાં માનસનો

હાલતરી જીવનમાં અનુભવના મજાના કેટલાક પ્રસંગો વાર્તામાં મુકાય તેા આમાદ વાર્તા યદી રાકે. અવા જ એક હાલતરી-રત્નકથનને આધારે લખેલી લેખકનો આ વાર્તા હજોત્તુક યુવક-યુવતીઓની હાલતરી પરીક્ષા માટે પણ એક નવા રાહ ચાલે છે.

• જે પોણાસાત વાગે અમદાવાદ સ્ટેશને ગાડી પહોંચી ત્યારે ટિકિટ-ચેક દરવાજે જે વતો હતો. એની આજે નાઈટ હતી પણ રાતના નરને બદલે દોઢ કલાક એ વહેવો કામ ઉપર ચડ્યો હતો ને એનો કચવાટ એના મોં ઉપર દેખાતો હતો ગાડી બંધા રહે તે પહેલાં ઉતાવળે જાંપા તરફ દોડ મૂકના હતા. પણ એની ઉતાવળ ચેકરને જરાય ગમતી નહોતી. એ તો પાન આવતાં ધીરે ધીરે જાંગ ખોલતો હતો.

‘જરા જલદી કરો ને, મિસ્ટર.’ એક ઉતરુએ જાગને ધક્કો મારતાં કહ્યું. પણ ઉતાવળ કરવાને બદલે ચેકરે એની સામે કતરાતી આંખે જોયું ને મિનમજ કર્યો

હરી નવો ‘ઘાટ’ ધરી શકે નહિ તમે ભાઈ કંચનલાલનો ઉદ્દેશ્ય પત્રમાં ક્યો છે તેઓ કહ્યું છે? મારા પુસ્તકના વેચાણ સમયે એમને ક્યાંથી ખબર? શું તેઓ મારા સદવાસમાં આવેના છે? મારી ‘પોલિટિકલ તા’ (અંગ્રેજી અન્ય), ‘મગ્ન વિશ્વાસ’ (વેદાંત અન્ય), ‘પ્રગતિના પાનચિહ્નો’ (‘પ્રગતિ’ સાપ્તાહિકમાં ચાલુ રહેલો મનનીર લાગો લેખ), ‘અમૃતલાલનું અઠવાડિયું’ (હાલની રાજ દ્વારી સ્થિતિનું ભવિષ્ય પંદર વર્ષ પહેલાં જણાવનારી મારી નવલકથા), ‘મુંઝાઈ પડેલી દુનિયા’ (૪-૫ વર્ષ પર ‘મુંઝાઈ સમાચાર’માં ચાલુ રહેલો લેખમાળા), તથા ‘મુંઝાઈ સમાચાર’માં ૩ વર્ષ પર કેસરિયાજીમાં હતાકાઠ નિમિત્તે લખાયેલું ન્યાય પદ્ધતિનું પચ્ચરણ તથા નવું ન્યાયશાસ્ત્ર આ સર્વ વાંચવામાં આવ્યું છે? મારી પાસે આમના એક સિવાય કશાની ‘ઓફિસ કોપી’ પણ નથી જે

પણ આ ઉતાવળે તો ઝાળખીતો નીકળ્યો એટલે ગમ ખાઈને એણે અડપટ મો ઉપર સિમન પાથરી દીધું.

‘જો ધનમામા, તમે? કેમ કે’ બહુ ઉતાવળ છે?’
‘હોવે ભાઈ, છે ત્યારે સ્તો’ જાંપામાથી બેઠાર નીકળતા નીકળતા એમણે ચેકરને ઝાળખ્યો. ‘અંધ યા, બહુ તો નહિ.’ પણ પછી જવાબની રાહ જોયા વિના એ ભદ્રની બસ પકડ્યા દોડ્યા ત્યારે બંધુ વિચારમાં પડ્યો કે આ નિરાન જીવનમાં જોરધનમામાને આવી ઉતાવળ તો ક્યારેય દીગી નહોતી. એને થયું કે એમની પાછળ દોડીને એ મોતીની ખબર પૂછી આવે. મોતી એનો ખાસ દોસ્ત ને બાપ ગુજરી ગયા પછી મામા! ત્યાજ એ ઉઠીને મોટા થયેલો. મોતી

એક છે તે આ સાથે મોકલુ છું એની વધુ કોપીઓ પણ છે માટે પાછી મોકલવાની જરૂર નથી.

આ તરફ આરવા પિયર થાય તો સીધા ઘાટકોપર (જી આઈ પી નુ ‘સર્પર્થ’) કામા ગતી પૂજતાં મારે પેર જ આવ્યા આવવું અને અડી જ ઉતારે રાખવો. અગવડ જણાયેથી ગમે ત્યાં બદલો કરવા મનન છે.

સત-ચિહ્ન-આનંદ એ ‘ચિહ્નો’ કયા અનુભવોનો ખ્યાલ આપના યોગ્યતા હશે?

નિતરેનું મૂ. A Yea, A Nay, A mark of Interrogation and a Straight Line’. વિચારી જોનાં જે ‘મૂકે’ તે કોઈ વખત લખવા ખાતર નહિ, પણ લખ્યા વગર ન રહેવાય ત્યારે—લખજો.

ચિં

તમારો અને સરિનો—અને કોઈનો નહિ—વાડીલાલ

✱

આગળ કોમેન્ટમાં ગયો ને બંકુએ એ વરસ રવડી-
રખડીને રહેલી નોકરી મેળવી.

‘આ કોનો સામાન છે?’ એણે એક મજૂરો રોક્યો.
બાઈએ ટિકિટ બતાવી, બંકુએ નજર વડે સામાનનો
તોલ કાઢી બેઠો, બાઈની તરફ નજર કરી ને કાંટા
તરફ જઈ થોભવાનું જણાવ્યું. પેલી બાઈ બોલતી રહી
ને એ ટિકિટો એકઠી કરતાં સાંભળતો રહ્યો. વચમાં
એના તરફ જોઈ લેતો પણ જવાબ આપવા ની જરૂર
એને લાગી નહિ. ઉતાવળ તો શેનો જ કરે.

આવીજ એક છોકરી જોડે એણે પહેલાં દમદમી
કરેલી તે એને યાદ આવી. ત્યારે મોતી પણ એની
જોડે હતો. એમ તો એમની છ જણાની ટોળી હતી
ને છકડી તરીકે નામના કાઢી હતી. પણ એ બધામાં
મોતી હોશિયાર પણ ખરો ને બહાદુર. ‘જા’ ખરો. એ
મોતી હવે ક્યાં હશે? શાં શાં પરાક્રમ કર્યાં હશે?
એક વાર મળે તો નિરાંતે વાતો કરવાની કેવી
મજા પડે?

અને એની આખ આગળ પોતાનાં એ ચાર પરાક્રમ
તરી આવ્યાં. મોતી સાંભળશે તો દિંગ ધઈ જશે.
એમ માની બંકુ હરખાવો ને માત્ર આડો દાથ રાખી
તોરમાં પાછળ પાનની પિયકારી કેટી. મામા ઉતાવળ
કરી જતા રહ્યા તે એને ના ગમ્યું.

પણ મામાને આજે એવી તે શી ઉતાવળ હતી કે
બસ સુધી પહોંચ્યા છતાં સામે ખાલી ટેકરી જોઈ
એમાં જઈ બેસી ગયા. ને ભદ્ર લણી ઝડપ કરવા
કહ્યું. પહોંચતાં પહોંચતાં ત્રણ ચાર વખત એમણે
ધડિયાળ જોઈ ને ફાઈવરને વારે વારે ‘કાસ’ જવા
દેવા આજીજ કરી.

‘ક્યાં રાખું?’ ભદ્ર આવ્યું એટલે ફાઈવરે પૂછ્યું.

‘ક્યાં આગળ તે—’ એમ કહેતાં ગોરધનભાઈએ
ગળવામાંથી ભારે જટલાં ત્રાગણિયાં કાઢ્યાં ને એમાંથી
એક કાડ વીણી કાઢ્યું. ‘જો ભાઈ, આ દવાખાનું
ક્યાં આગળ—ભદ્ર લખ્યું છે. ને ટેકરી ત્રીજી રાખી
મામા દાકતરને મળ્યા.

‘તોને તપાસવાના છે? તમને?’ દાકતરે જરો
નવ ઝીંજાવી.

‘મને શું થવાનું છે!’ કહી મામા ખુરશી પર બેઠા.
તપાસવાનું કશું નથી. પણ દાકતરસાહેબ, હ્યો આ
કાડ છે ને તમારું?’

‘બી.પર છે, હું જ દાકતર. બોલો.’

‘પણ વાત ખાનગી છે. પરગામથી અહીં સીધો
તમારી કને આવું છું.’ ગોરધનભાઈ ટેમ્બ ઉપર
ઝુક્યા. ને ધીરેથી પૂછ્યું,

‘તમે આદિવાળા ગાલાભાઈ ને ઓળખો છો ને?’

‘ડી. સી.? હારતો, એમને કેમ ના ઓળખું? અહીં
અદવાડિયું કે દસ દહાડા પહેલાં મળવા પણ આવ્યા
હતા. એમનું શું કંઈ?’

‘આ કાડ એમણે મને આપ્યું છે. કહ્યું છે કે જઈને
એમને મળો.’

દાકતર એમની ખુરશીમાં પાછળ નિરાંતે બેઠા. ડી. સી.એ
કાઈને ભરોસો આપ્યો હશે. કશીક ખાનગી વાત
હશે. પણ આ મણસ તો દરદી નથી જણાતો ત્યારે
એમનું કાઈક સગું હશે. એની કાઈ કથની હશે ને એ
વાત લાંબી પણ હશે એમ દાકતરે પગથિયાં ગોઠવી
દીધા ને ગોરધનભાઈને વાત શરૂ કરવાની તક આપી.
‘શી વાત છે? બોલો.’

‘મારે એક સર્ટિફિકેટ જોઈએ.’

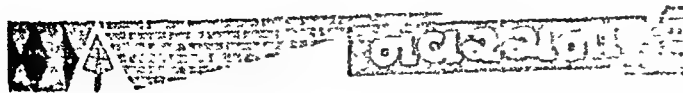
‘કાઈમાં રજૂ કરવાનું છે?’

‘ના. એટલા માટે અહીં સુધી ના આવું. એ તો
મને ગમે તે આપે.’

‘ત્યારે? શેનું સર્ટિફિકેટ જોઈએ? કાઈમા મરણની
વાત છે? એવું કાંઈ હોય તો તમે વખત બગાડશે
નહિ.’

‘મરણની વાત નથી. પરણતી છે!’ માંમાએ હસીને
એમની બે આંગળીઓ છતી કરી. મારા ભાણાનું
લગન લેવું છે. પણ આ ગાલાભાઈ કહે છે કે અમ-
દવાદ જઈ સર્ટિફિકેટ લઈ આવો તો માનું.’

‘ડી. સી. દીકરીનું લગન લેવા આવ્યા છે તે તો હું

‘બહુ છું. શું એમને ત્યાં તમારા ભાણીની વાત થઈ છે?’

‘હા, એમ જ છે.’

‘ને એમણે તમને અહીં મોકલ્યા છે?’ પણ આડી વાત ટૂંકાવવા એમણે ફરીથી સુદાની વાત કરી. ‘કોનું સર્ટિફિકેટ ને કેને તપાસવાના છે, તમને?’

‘ના ના, મને શું ધૂળ તપાસવાનો છે?’ કહેતાં ‘મામા ખુરશીમાં ટટાર થયા.

‘મને તો નખમાયે રોગ નથી પણ વાત એમ છે કે મારો ભાણો છે મોતીલલ. કંલેજમાં ભર્યો છે. ગણાભાઈએ જોયો છે એને. એમને એ છોકરો ગમ્યો પણ છે.’

‘ત્યારે હવે? તમે મોડું મોડું ક્યું કરો?’

‘ના ભાઈ. હું તો રાજી છું. છોકરાના બાપ તો નાનો મૂકીને ગુજરી ગયા. પણ એ હોશિયાર નીકળ્યો ને ભણ્યો ત્યારે વળી કોઈ સારો માણસ પૂછતો આવ્યો. એનું તમદાર હશે તો આદિકા જશે ને રજશે. પણ તમે તો જાણો છો ને. આ નખાપા છોકરાનું ઠેકાણું પડતું હોય તે કાઈ બધાને ગમે? એટલે પથરા નાખનારા નીકળી આવ્યા. ને ખોટી ખોટી વાતો ઉઘાડી કે તોફાની છે, ભણીનેય શું ઉઘાળવાનો છે, એનાં લક્ષણ સારાં નથી, એને તો રોગ છે—’

મામાને શિયાળાની સાંજેય કપાળે પરસેવો વળી ગયો. મોં ઉપર ચિંતાનું વાદળું ઘેરાઈ વળ્યું. હાથ પાણી પાણી થઈ ગયા. મનમાં ગુસ્સો હતો તે દયાનીને ધીરજપૂર્વક વાત કહેતાં એ ખૂબ આગળાયા હતા.

‘રોગ છે ખરો?’ દાકતરે મામાની આંખમાં આંખ પરીવી કહ્યું. ‘જો હોય તો ચોખ્ખું કહેજો, ઢાકશો નહિ.’

‘ના રે ના. રોનો રોગ. તમે મોતીલાલને જોયો નથી. આમ છ’ટ જિંદો ને ચાંલસા જેવો ટટર છે. ત્યાં વિદ્યાનગરમા કુસ્તીઓ લડે ને દખ્ખો લાવે. છોકરાને કશું નથી. એ તો હીરા જેવો છે. પણ લોહી નવરા

એવા—’ ગોરધનભાઈએ વળી હથેળીની ધાર વડે પરસેવો લૂછ્યો.

‘મોતીલાલ ક્યાં છે?’

‘ઘેર છે. મેં એને બે દહાડાની રત્ન લેવાની ઘેર તોડવી રાખ્યો છે. આજે સાંજે ગાડીએ બેઠો ત્યારે પણ ચોટા સુધી મારી જોડે હતો. એને હું ના જાણું મહેરબાન.’ ગોરધનભાઈએ વિશ્વાસ આપ્યો. ને એ આંધું પડતું હોય એમ ઉમેર્યું. ‘બધી રીતે એક નંબર છે પરીક્ષામાં ફસકલાસ, કુસ્તીમાં પહેલે નંબર, બાપણુ તો કડકાટ કરે ને દેખાવે એના બાપથીયે ચડે એવો પંખખીજ જોઈ લો. તમારે એની વાતમાં કશું પૂછરા જેવું જ નથી. હવે તમે એક સર્ટિફિકેટ લખી આપો ને, એટલે બધું પડતું.’ એમણે જરા હસવાનો યત્ન કર્યો.

‘શું લખાવવું છે?’ દાકતરે પૂછ્યું, એમનો અવાજ જરા કડક લાગ્યો.

‘એટલું જ કે છોકરામાં કશી એજ નથી, કરો રોગ નથી. સાધારણ ખીજ જેવો જ છે.’ સાવ નજીવી નાખી રેવા જેવી વાત હોય એમ મામા ખોલ્યા.

‘તો એને તપાસવો જોઈ એ. તપાસ્યા પછી સર્ટિફિકેટ આપીશ.’ દાકતરે ખુરશી ઉપરથી જિભા ચતાં કહ્યું.

આવી ચાંપવાશ, આવી હીલ, આવી ઠંડક મામાને પાસવે એરી નહોતી. એમણે દાકતરનો હાથ પકડ્યો. ખીજ હાથે ખિસ્સામાંથી દસની નોટ કાઢી. ‘હું નથી સમજતો કંઈ? ફી તો આપવી જ પડે ગણાભાઈનું ઓળખાણ ખરું, પણ વહેવારની વાત કાંઈ હું નથી જાણતો? ત્યો ચાલો, પાછું મારે મોડું થાય છે. નીચે ટેકસી જીભી રાખી છે. આ બેઝમાં મારે પાછા જવું છે. રાતે જ જઈને ગણાભાઈને જગાડીને તમારું સર્ટિફિકેટ વચાવી દઉં એટલે થયું.’

એક શ્વાસે એ આવું કેટલું બધું ખોલી ગયા. પણ દાકતર ન તો ખુરશી પર પાછા બેઠો કે ન તો સર્ટિફિકેટ લખવા કાગળ હાથમાં લીધો. એ તો ઉઘટા દરવાજા તરફ જતા લાગ્યા. નોટ ભણી તો એમણે

બેયું પણ નહિ.
 'ઓછા છે, મહેરબાન !' કહી મામા પાછા વળ્યા.
 'પાંચ બીજા લો, પણ વહેલું કરો. શું કરીએ, મારે
 ગરજ છે. અત્યારે પૈસા સામું જોવાય એવું છે ?'
 'મેં તમને કહ્યું ને કે મોતીલાલને તપાસવા જોઈએ.
 એમનું લોહી લેવું પડશે—તે વિના એમ ને એમ
 મારાથી ના લખી અપાય.' દાકતરે હળવેથી ખુટાસો
 કર્યો. વગર પૂછ્યે મામાએ પંદરના પચીસ કરી એમની
 મૂડી વાળી તોયે દાકતર કબૂલ ના થયા. 'મોતીલાલને
 તપાસું પછી વાત.' એમ વાત ટૂંકાવી.
 'પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેટા બોર્ડ મૂરતિયો આગળ
 કરી મેલશે. તમે તો ભાઈ સાવ એકમાર્ગી રહ્યા; પણ
 મારે તો બધી બાજુનું જોવાનું, આ છોકરાનું સાચ-
 વવાનું કાને—મારે. બાળે કાણ છે હવે એનું જોનારો ?
 છે કોઈ ?' આમ મામા ઘણું મથ્યા પણ દાકતર
 મક્કમ રહ્યા. 'ડી. સી. ને બે દિવસ રોકવા હોય તો
 ચિકીત્સા લખી આપવા જણાવ્યું. પણ મામાને એની
 ચિકીત્સા કામ સરે એવું ના જણાયું. સર્ટિફિકેટ વિના
 પાછા ફરવું એટલે તો વાત હાથથી ગઈ જ એમ એ
 જાણતા હતા. ચેલેન્જ આવી પડે ત્યારે એ ઉપાડી
 લીધા વિના કોઈનુંય આલે છે ?
 'હશે ત્યારે, દાકતરો તો ઘણાં છે.' ગોરધનભાઈએ
 ઉચ્ચ થતાં કહ્યું. એમની માંડ ટકાવી રાખેલી સ્વસ્થતા
 હવે સરી જતી હતી. 'રૂપિયા આલીને લખાવવું છે
 ને ! અને મારે ક્યાં ખોટું લખાવવું છે ? તમારાયેય
 મોટા દાકતર કને જઈશ, હોં કે મહેરબાન. અને જોને
 તમે કે સર્ટિફિકેટ લઈ ને જ પાછો જવાનો.' એમણે
 ટેબલ ઉપર મુક્યો અદ્રાળ્યો.
 દાકતરે એમને જવા માટે દરવાજો ખોલ્યો—એમ કે
 બીજા દરદી રાહ જોતા હોય એમને બોલાવી શકાય.
 એમને મન ગોરધનભાઈનો કેસ પતી ગયેલો હતો.
 પણ મામા એમ શેના જાય ! એ પાછા ખુરશીમાં
 બેઠા. ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી આંખો લૂછી, હાથ
 લૂછ્યા, ને આગળ હવે શું કરવું તે યોજવા પગ

લાગી જોયું. પછી એમને સૂઝ્યું, 'સારું એમ કરું
 છું. સવારની પહેલી ગાડીએ પાછો આવું છું, તમે
 ક્યારે તપાસશો ?'
 'અગિયાર વાગે'
 'એમ નહિ, મહેરબાન એ તો બહુ મોટું થઈ જાય.
 પાછું તમે લોહી લેશો એમાં વાર લાગશે. વહેલું
 નહિ કરો ?'
 'તમે માતો છો એવું તાકીલું આ કામ નથી,
 સમજ્યા ને ?'
 'નથી કેમ ?' મામા ઉઠ્યા. 'જિંદગીની હારજીતનો
 સવાલ છે, ને તમે કહો છો તાકીલ નથી ! એના બાપ
 હોત તો હું શું કરવા આમ માથું ફાડત ? પણ આ
 તો મારે માથે તમે સમજ્યા ને, સાહેબ ? મળશે
 તમારે ઘેર આવું તો ?'
 અને એમ નક્કી કરી દાકતરના ઘરનું સરનામું લઈ
 ગોરધનભાઈ દાઢેરા બિંદા ત્યારે એમની બીજી ચિંતા
 શરૂ થતી હતી. 'નડિયાદ તો જઈશ : પણ મોતીભાઈ
 માનશે ? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો આવી તપાસ
 કરાવવા દઉં ? જે કહેતો આવે એની સાત પેઢીને
 મણમણની સંભળાવું નહિ ! કાલે બીજીને મારા વાંલા
 લોક તો આજ મૂકે કે પુરુષાતન જ નથી, એમનું શું
 પૂછવું ?'
 એવા અનેક વિચારમાં સપડાયેલા મામા રાતે સાડા
 દસ વાગે નડિયાદ પહોંચ્યા. ઘરમાં બીજા બધાં જગતાં
 હતાં. એક મોતીલાલ બારી ઉઘાડી રાખી છતોપાટ
 બંધતો હતો. કોઈ કશું પૂછે કરે તે પહેલાં મામાએ
 એને જગાડ્યો.
 'આપણે ચારની ગાડીમાં અમદાવાદ જવાનું છે. તારે
 છૂટાં તૈયાર કરી રાખવાં હોય તો હમણું જ પરવારી
 લે.' મામાએ વરદી આપી.
 'કાંઈ ખાસ ?'
 'તે તો હું તને રસ્તામાં કહીશ. ને તારી કોલેજમાં
 મેંજીન નેડે લઈ લેજો. કામ પડશે. છે ખરાં ને ?'
 'પાછા ક્યારે આવવાનું છે ? કે રોકાવું પડે કદાચ—?'

‘બાણુ! છું. શું એમને ત્યાં તમારા ભાણીની વાત થઈ છે?’

‘હા, એમ જ છે.’

‘ને એમણે તમને અહીં મોકલ્યા છે?’ પણ આડી વાત ટૂંકાવવા એમણે ફરીથી મુદ્દાની વાત કરી. ‘કાનું સર્ટિફિકેટ ને કાને તપાસવાના છે, તમને?’

‘ના ના, મને શું ધૂળ તપાસવાનો છે?’ કહેતાં ‘મામા ખુરશીમાં ટટાર થયા.

‘મને તો નખમાયે રોગ નથી પણ વાત એમ છે કે મારો ભાણુ છે મોતીલલ. કંલેજમાં ભણે છે. ડાહ્યાભાઈએ જોયો છે એને. એમને એ છોકરો ગમ્યો પણ છે.’

‘ત્યારે હવે? તમે મોહું મોહું ક્યું દશે?’

‘ના ભાઈ. હું તો રાજી છું. છોકરાના બાપ તો નાનો મૂકીને ગુજરી ગયા. પણ એ હોશિયાર નીકળ્યો ને ભણ્યો ત્યારે વળી કાઈ સારો માણસ પૂછતો આવ્યો. એનું તગદીર દશે તો આશિકા જશે ને રજશે. પણ તમે તો જાણો છો ને. આ નખાપા છોકરાનું ઠેકાણું પડતું હોય તે કાઈ બધાને ગમે? એટલે પથરા નાખનારા નીકળી આવ્યા. ને ખોટી ખોટી વાતો ઉઠાડી કે તોફાની છે, ભણીનેય શું ઉઠાળવાનો છે, એનાં લક્ષણ સારાં નથી, એને તો રોગ છે—’

મામાને શિયાળાની સાંજેય કપાળે પરસેવો વળી ગયો. મો ઉપર ચિંતાનું વાદળું ઘેરાઈ વળ્યું. હાથ પાણી પાણી થઈ ગયા. મનમાં ગુસ્સો હતો તે દખાવીને ધીરજપૂર્વક વાત કહેતાં એ ખૂબ અકળાયા હતા.

‘રોગ છે ખરો?’ દાકતરે મામાની આંખમાં આંખ ધરાવી કહ્યું. ‘જે હોય તો ચોખ્ખું કહેજો, દાકશી નહિ.’

‘ના રે ના. શેનો રોગ. તમે મોતીલાલને જોયો નથી. આમ જ કૂટ ઊંચો ને થાંભલા જેવો ટટર છે. ત્યાં વિદ્યાનગરમાં કુસ્તીઓ લડે ને છા.મો લાવે. છોકરાને કશું નથી. એ તો હીરા જેવો છે. પણ લોકો નવરા

એવા—’ ગોરધનભાઈએ વળી હથેળીનો ધાર વડે પરસેવો લૂછ્યો.

‘મોતીલાલ ક્યાં છે?’

‘ઘેર છે. મેં એને બે દહાડાની રજા લેડાડી ઘેર તેડાવી રાખ્યો છે. આજે સાંજે ગાડીએ બેઠો ત્યારે પણ ચોટા મુઠી મારી જોડે હતો. એને હું ના જાણું મહેરબાન!’ ગોરધનભાઈએ વિશ્વાસ આપ્યો. ને એ આંખું પડતું હોય એમ ઉમેયું. ‘બધી રીતે એક નખર છે પરીલામાં ફસકલાસ, કુસ્તીમાં પહેલે નંબર, ભાપણ તો કક્કડાટ કરે ને દેખાવે એના બાપથીયે ચડે એવો પંખખીજ જોઈ લો. તમારે એની વાતમાં કશું પૂછવા જેવું જ નથી. હવે તમે એક સર્ટિફિકેટ લખી આપો ને, એટલે બધું પડતું.’ એમણે જરા હસવાનો યત્ન કર્યો.

‘શું લખાવતું છે?’ દાકતરે પૂછ્યું, એમનો અવાજ જરા કડક લાગ્યો.

‘એટલું જ કે છોકરામાં કશી એજ નથી, કશો રોગ નથી. સાધારણ ખીમ જેવો જ છે.’ સાવ નજવી નાખી દેવા જેવી વાત હોય એમ મામા બોલ્યા.

‘તો એને તગસવો જોઈ એ. તપાસ્યા પછી સર્ટિફિકેટ આપીશ.’ દાકતરે ખુરશી ઉપરથી ઊભા થતાં કહ્યું.

આવી આંપકાશ, આવી દીલ, આવી ઠંડક મામાને પાલવે એવી નહોતી. એમણે દાકતરનો હાથ પકડ્યો. ખીમ હાથે ખિસ્સામાથી દંસની નોટ કાઢી. ‘હું નથી સમજતો કંઈ? ફી તો આપવી જ પડે ડાહ્યાભાઈનું ઝાળખાણ ખરું, પણ વહેવારની વાત કાઈ હું નથી જાણતો? ત્યો ચાલો, પાછું મારે મોહું થાય છે. નીચે ટેકસો ઊભી રાખી છે. આ મેવમાં મારે પાછા જવું છે. રાતે જ જઈને ડાહ્યાભાઈને જગાડીને તમારું સર્ટિફિકેટ વંચાવી દઉં એટલે થયું.’

એક શ્વાસે એ આવું કેટલું બધું બોલી ગયા. પણ દાકતર ન તો ખુરશી પર પાછા બેઠો કે ન તો સર્ટિફિકેટ લખવા દાગળ હાથમાં લીધો. એ તો ઉઘરા દરવાજા તરફ જવા લાગ્યા. નોટ લણી તો એમણે

નેયું પણ નહિ.

‘ઓછા છે, મહેરબાન !’ કહી મામા પાછા વળ્યા. ‘પાંચ બીજા લો, પણ વહેલું કરો. શું કરીએ, મારે ગરજ છે. અત્યારે પૈસા સામું નેવાય એવું છે ?’

‘મેં તમને કહ્યું ને કે મોતીલાલને તપાસવા જાઉં એ. એમનું લોહી લેવું પડશે—તે વિના એમ ને એમ મારાથી ના લખી અપાય.’ દાકતરે હળવેથી ખુલાસો કર્યો. વગર પૂછ્યે મામાએ પંદરના પચીસ કરી એમની મૂંડી વાળી તોયે દાકતર કબૂલ ના થયા. ‘મોતીલાલને તપાસું પછી વાત.’ એમ વાત ટૂંકાવી.

‘પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેલા બાળે મૂર્તિયો આગળ કરી મેલશે. તમે તો હાઈ સાવ એકમાર્ગી રહ્યા; પણ મારે તો બંધી બાજુનું નેવાનું, આ છોડરાનું સાચવવાનું કાને—મારે. બાળે કાણુ છે હવે એનું નેનારો ? છે કોઈ ?’ આમ મામા ઘણું મથ્યા પણ દાકતર ઈમ્મક્ત રહ્યા. ‘ડી. સી. ને એ દિવસ રોકવા હોય તો ચિઠ્ઠી લખી આપવા જણાવ્યું. પણ મામાને એવી ચિઠ્ઠીથી કામ સરે એવું ના જણાયું. સર્ટિફિકેટ વિના પાછા ફરવું એટલે તો વાત હાથથી ગઈ જ એમ એ જાણતા હતા. ચેલેન્જ આવી પડે ત્યારે એ ઉપાડી લીધા વિના કાઈનુંય આલે છે ?

‘હશે ત્યારે, દાકતરો તો ઘણાય છે.’ ગોરધનભાઈએ ઉઘ થતાં કહ્યું. એમની માંડ ટકાવી રાખેલી સ્વસ્થતા હવે સરી જતી હતી. ‘રૂપિયા આલીને લખાવવું છે ને ! અને મારે ક્યાં ખોટું લખાવવું છે ? તમારાથી મોટા દાકતર કને જઈશ, હાં કે મહેરબાન. અને જોને તમે કે સર્ટિફિકેટ લઈને જ પાછો જવાનો.’ એમણે ટેબલ ઉપર મુઠ્ઠો અકાળ્યો.

દાકતરે એમને જવા માટે દરવાજો ખોલ્યો—એમ કે શીજા દરદી રાહ જોતા હોય એમને યોગ્ય શકાય. એમને મન ગોરધનભાઈનો કેસ પતી ગયેલો હતો.

પણ મામા એમ શેના જાય ! એ પાછા ખુરશીમાં પેલા ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી આંખો લૂછી, હાથ ડાબ્યા, ને આગળ હવે શું કરવું તે યોગ્યતા પગ

લાગી નેયું. પછી એમને સૂઝ્યું, ‘સારું એમ કર છું. સવારની પહેલી ગાડીએ પાછો આવું છું, તમે ક્યારે તપાસશો ?’

‘અગિયાર વાગે’

‘એમ નહિ, મહેરબાન એ તો બહુ મોટું થઈ જાય. પાછું તમે લોહી વેશો એમાં વાર લાગશે. વહેલું નહિ કરો ?’

‘તમે માનો છો એવું તાકીલું આ કામ નથી, સમજ્યા ને ?’

‘નથી કેમ ?’ મામા ઉઠ્યા. ‘જિંદગીની હારજીતનો સવાલ છે, ને તમે કહો છો તાકીલ નથી ! એના બાપ હોત તો હું શું કરવા આમ માયું ફાડત ? પણ આ તો મારે માથે તમે સમજ્યા ને, સાહેબ ? મળરકે તમારે ઘેર આવું તો ?’

અને એમ નક્કી કરી દાકતરના ઘરનું સરનામું લઈ ગોરધનભાઈ દાદરો કિતરો ત્યારે એમની બીજી ચિંતા શરૂ થતી હતી. ‘નડિયાદ તો જઈશ : પણ મોતીઓ માનશે ? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો આવી તપાસ કરાવવા દઉં ? જે કહેતો આવે એની સાત પેઢીને મણમણની સંભળાવું નહિ ! કાને બિડીને મારા વા’લા લોક તો આજ મૂકે કે પુરુષાતન જ નથી, એમનું શું પૂછવું ?’

એવા અનેક વિચારમાં સપડાયેલા મામા રાતે સાડા દસ વાગે નડિયાદ પહોંચ્યા. ઘરમાં બીજા બધાં જગતાં હતાં. એક મોતીલાલ બારી ઉઘાડી રાખી છતોપાટ બાંધતો હતો. કોઈ કશું પૂછે કરે તે પહેલાં મામાએ એને જગાડ્યો.

‘આપણે ચારની ગાડીમાં અમદાવાદ જવાનું છે. તારે હજારાં તૈયાર કરી રાખવાં હોય તો હમણાં જ પરવારી લે.’ મામાએ વરદી આપી.

‘કાંઈ ખાસ ?’

‘તે તો હું તને રસ્તામાં કહીશ. ને તારી કોલેજનાં મેગેઝીન જોડે લઈ લેજે, કામ પડશે. છે ખરાં ને ?’

‘પાછા ક્યારે આવવાનું છે ? કે રોકાવું પડે કદાચ—?’

‘ના રૂ, આગયારની ગાડીમાં તો પાછા. મારે અહીંનું પનાવનું પડશે ને. કલને દહાડે આપણે બધાએ સામયી લેવાનો છે, હો ભાઈ. હું કાંઈ બોલું કંઈ તો કાંઈ મનમાં ના લાવશો.’ એમ કહી મામા આડે પડ્યો થયા.

મોતીલાલ ફરી પથારીમાં સૂઈ ગયો. મામા ગયા શું, આવ્યા શું, ફરી એમની સાથે જવાનું તે શું? વિવાદની વાત ચાલતી હતી તે તો એની જાણમાં હતું. એ લોકોએ એને જોવા મોકલાવ્યો હતો. છોકરી પણ એણે જોઈ હતી. એના દોસ્તાને ને બીજા સગાઓએ આ સંબંધ આગકાંચો હતો. આમ બધી રીતે ફીક હતું ત્યારે મામાને આવી ફિક્કર શેની? કે પછી કાંઈ બીજું જ વાત હશે?

મળરકાની ગાડીમાં મામા ભાણેજ બને એકા ત્યારે ધણીખરા લોકો ગ્રહતા હતા, જે નવા આવ્યા હતા કે વહેલા જાગી ગયા હતા તે બીડીઓ તાણતા હતા. ફડીને લીધે બારીના કાચ ચકાવેલા હતા ને હુમોડો અંદર ગોઠાતો હતો. થોડી વારે મામાએ હળવે હળવે બધી વાત કરી.

‘તારા બાપના દુરમન હજી આટલા વર્ષે છાલ છોડતા નથી તે તને બદનામ કરવા નીકળ્યા છે શું કરીએ? ના પાડી દઉં તો સારું ઘર હાથમાંથી જાય છે. ને ઉપરથી બદનામી ચોટે છે. એ રહ્યા મોટા માણસ, એટલે એમની સાથે ઝગડો કરાતો નથી. બાકી આ તે કાંઈ રીત છે?’ બળાપો કાઢતાં કાઢતાં એમણે બધી પરિસ્થિતિ જણાવી દીધી. દાકતર બસા છે પણ કહ્યું ને ખરાખરી છે—અગડબગડ ત્યાં નહિ સાથે એ પણ જણાવ્યું.

મનનો સાર હળવો કરી મામાએ મળરકાનાં ઝોકાં ખાવા માંડ્યાં. ત્યારે મોતીલાલની જુદી જ રિથિત હતી. એના જીવનમાં ખૂન ઉકળી રહ્યું હતું. શું એને વિશે આવી શંકા? ને લાલચને વશ થઈ આ ચકાવે તેનું નિવારણ કરવા દોડદોડી કરવાની? એ મોટા આફિકાના લખેશરી રહ્યા તો છો ધર્મ રહ્યા, અહીં કેને? પછી એને યાદ આવ્યું કે સવાર પડશે ને દાકતર

એને તપાસશે. એ દાકતરને એ ધપા જ માથો હોય તો? પણ ના, એમનો શો દોષ? એ ત્યાં જાય છે તે તો પોતાની જ ગરજે ને! આ દાકતર શું પૂછશે ને કેમ કેમ તપાસશે એના વિચારે એને ફોજ થયો. ને એ સર્ટિફિકેટ લખશે ત્યારે મામાને મન કેવી જલ ગણાશે એ વિચારથી એને દરખ પણ થયો.

‘પણ દાકતરે કાંઈ તૂતીયું કાઢ્યું તો? મોતીલાલ તું શું કરવાનો?’ એના મગજમાં તુકો બિડ્યો, ‘વખત છે એની જ પિયકારી સાક ના હોય, એના કાચવી પ્લેટ ચોખ્ખી ના હોય, એનું માઈ કોરેક્ટાપ યંત્ર યોગ્ય જર કામ ના કરતું હોય, તો? અને કદાચ એમની તપાસમાં ખરેખર કાંઈ આડું આવળું જણાયું, એવો વહેમ મળે તો?’

આ વિચાર જેવો મનમાં બિડ્યો કે એને વળગી જ પડ્યો. એણે ખંભેરી નાખવા યત્ન કર્યો તેમ તેમ એ વધારે ચીટક્યા. ધીલર એને એમ જ લગ્યું કે એની તપાસમાં સીધું નિત્ય નથી, દાકતરને કશું વહેમ જરૂર મળે છે ને એવું જાણે ખરેખર બન્યું હોય એમ એ મનમાં ચોક્કસ એ વખતે એક ગાડી સામેથી સડસડાટ કરતી પડ્યોના પાટથી ચાલી મેંડ. ને એની પાછળ એનું મન એના ગામની ભાગેજ સુધી પહોંચી ગયું. ને લાગ્યો એ પાંચ સાત વર્ષ નાનો પણ થઈ ગયો. સ્થળ ને કાળ બંનેએ એમ મળી એને જાણે પાછો ખેંચ્યો.

નડિયાદના સંતરામ મંદિર તરફ એના ચાર પાંચ દોસ્તો ફરવા જતા. રસ્તો રોકીને વાતોએ વળગતા. પાછી ભરીને જતી સ્ત્રીઓમાંથી કાંઈ કાંઈ નાની વયની દેખાય ત્યારે ધંધારા થતા, હસી દેવાતું, તાણી લેવાતી આવું એને યાદ આવવા માંડ્યું. ‘સાજ પડે ક્યા તળાવ આગળ દિલ્હી ગીતો લલકારતા ને એમાં પ્યારની કડીઓ ઉચલાવી એનું દરદ માણી લેતા, તેમ એને સોલ્યું. જગનાથ મદાદેવ જતા એ ટેળી મર નાળું રોકીને બેસતી કે સપુણની ભાગેજે મોટા મેરુ વડ પથરાયેલા હતા ત્યાં ધમાચકડી મચાવતા ત્યારે ગામમાંથી પાછી ફરતી વાધરણો કાળજીની કપાતે

મસ્કરી થતી તે પણ હવે એને દેખાયું.

એને નવાઈ લાગી કે આટલા દિવસ એને આ વાતો કેમ ના દેખાઈ, કેમ ના ખટકી? પણ વાત આટલી જ નહોતી, વધારે હતી.

એનો એક ગોઠિયો બંકુ ભારે ગઈયો હતો. એ રસ-પૂર્વક એનાં રંગીન પરાક્રમો બહેલાવીને કહેતો. એક વાર છારાના પડાવ તરફ ભર જાણે લઈ જઈ એણે પોતાની આલાકી ને વિંમન પણ દેખાડેલાં. 'એ તો બંદાનું કામ !' કહી બંકુ જાણ ખાતો અને બીજા અકિત થઈ જતા. પણ ગામમાં તો એક નહિ પણ આખી ટોળી જ પંકાઈ ગઈ હતી.

એક વાર એ ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યારે અંધારું થઈ ગયું હતું. અંધારીથી થોડે દૂર દસે ત્યાં એનો મારગ રોકીને એક બાઈ આવી બેઠી રહી.

બાઈ, મારું કામ ના કરે?' એણે આજુબ-પૂર્વક કહ્યું.

'શું છે?'

'મારી બપટી બોવાઈ ગઈ છે. એની હારનાં બધા કહે છે તળાવ લાગુ કાઢીની પાછળ પાછળ જતી તો. મારે છવ તો અહાર થઈ ગયો છે. પણ એની તપાસ કરવા કેવી રીતે જઈ? તમે આવશે જોડે—'

તે એની જોડે મોતીઓ ગયો. ગયો એટલું જ નહિ, પણ કલાકેક આ લાગણીથી પેલી લાગણી કરતાં રહી બગડીને. બોળી આખી એને ઘેર પહોંચાડી આવેલો. જે બાઈની સથે એ ફરેલો તે જ બ, એકલી, વિધવા ને વધારામાં વગોવાયલી બની બીજે દિવસે બંકુ મળ્યો ત્યારે એણે તાળી દઈ વાંસો દપકારેલો.

'કેમ, બત્ર્યો ને રંગ !' એણે ગામ આખું સાંભળે એમ હસીને કહ્યું હતું. પણ ત્યારે જે એ નહોતો સમજ્યો તે હવે આજે એને જુદા રૂપે જણાતું હતું, એને ત્યાં મારે ના જવું પડે, હું કહું ત્યાં એ સાંભી અ.વે !' એમ બંકુએ જ કહેલું ને.

અને પેલી મેટ્રિકમાં આવેલી શ્લીલાવતી આ ટોળીને બંદાન કરતી ફરતી હતી. 'મારા ઉપર ચિદ્દી નાખી,

બંદે રમાલ આપવા આવ્યા, મારા ઉપર કવિતો બનાવી,' એમ ભાતભાતનાં વાંકાં પાડતી એ આ ટોળીને ખીજવતી હતી. એક વાર એ વરધોડામાં જવા બની હતીને નીકળી ત્યારે ભેંસનો પોદળો ઉઠાવી એના ઉપર નહોતો નાખ્યો શું?'

આ સોખતે, આ ટીખળોએ ને રઝગપાટે એની ટોળી છેલ્લમટાઉ ગણાઈ ગઈ હતી. એમાં બંકુએ તો હદ કરી હતી. એ રોજ કાઢીની પોલ બંધી લાવતો, રોજ પોતાનું નવું પરાક્રમ જણાવતો ને આખી ટોળીની કદવનાને ઉતેછત કરી મૂકતો. ક્યારેક કાઢીના ઉપર આળ ચઢાવી પોતાને દરદનુકશાન થવાની ફરિયાદ કરતો ને દાકતરને જાંસવા માટે દેસ્તદારો કને ફાળો ઉધરાવતો.

એ વેળાની, અણસમજની, ઉશ્કેરાટની, ધસી આવતા પૌરુષને છતું કરવાની ઉતારવળની, ટેસી કરતાં કરતાં જે બંદાનખી વળગી તે આટલે વખતે આમ ગણું દખાવની આવશે એ કાણે જાણ્યું હતું?'

એમ કરતાં અમદાવાદ આવી પહોંચ્યું. દૂધનાં હાંડા ઉતારી રખારીઓ ખસ્યા ત્યાં સુધી મામા ભાણેજ ગાડીમાં બેસી રહ્યા દાકતરને પા કસાક જે વધારે મળ્યો તે ખરે એવી ગણુતરીથી એ મોહું કરતા હતા. મામાને એમ પણ હતું કે કાઈ ઝોળખીતા બેટી ના પડે તો સારું. પણ જાંબે પેલો બંકુ જ બિચો હતો.

'હલ્લો' કહીને બંકુ મોતીલાલને વળગી પડ્યો. મામાને આ લપ નહોતી ગમતી પણ શું કરે? 'મામા, તમે તો આવ્યા શું, ગયા શું ને પાછા—' એ ખડખડ હસ્યો. એની વાત ટાળવા મામા ખસ્યા. 'હું ગાડીનું ગોઠવું, મોતીલાલ તું આવી પહોંચજો.' એમ જતાં જતાં કહેતા ગયા.

મોતીલાલના મગજમાં બંકુનાં ઘણાં 'શરાતનો' ક્યારનાં અથડાતાં હતાં, તેમાં એ જ અદી સામો મળ્યો. એટલે તક મળી છે તો ખાતરી જ કરી લેવી એમ ધારી મોતીલાલે એને પૂછી નાખ્યું.

'ચાદ છે ને બંકુ. દાકતર કને ઈન્જેક્શન લેવા તે'

દાળો માગેલો—

‘તે પાછા માગવા છે હવે?’ બંકુએ વધારે નેરથી હસીને કહ્યું એના એન શરમ નહોતી ‘કે નવો દાળો આપવો છે!’

‘હવે પાછા કોણ માગે છે પણ એવું હતું તો ખરું ને!’ મોતીલાલથી વધારે એ ખબર ના થઈ

‘કેમ વળી? એક વાર નહિ, એ વાર હું તો અપાચેલો! અમ્મા તારોય નગર લાગેલો કે શું? કોણ મળી ગયું?’ એણે નફરત બની પૂછ્યું આખ માથા-કાથી ને નામ જાણવા તક પડી થઈ ગયો

‘ખરું કહે છે? એથી શેગ?’ મોતીલાલ ચોંટ્યો

‘હારનો વળી! પણ એમાં બહુ ડરવું નહિ, હો કે. એ તો થય ને મટ. જોઈ એ તો અડી નાસ્તર કને હું લઈ જાઉં છે એવું?’ એણે કમર કસી

‘એકને થાય તેથી બીજાને પણ થાય—હો!’ મોતીલાલને પડેલી ફાળ વધતી હતી

‘થાય સ્તો આ તો બહુ એથી પણ હું એવો ઉત્તા—’ એની ઉસ્તદી ત્યા જ રહેલા ઈ મોતીલાલ દોડતો મામાને શોધવા દોડ્યો ટેન્સો પકડી બને જણે દાકતરનું ઘર ખોળી કાઢ્યું ને એમને સાથે લઈ દવાખાને પહોંચ્યા એ આખે રસ્તે પેના એથી શેગનો ભડકા એના મનમાં એપ લગાડી રહ્યો હતો રખે એનો બંકુનો એપ પોતાને ત્યારે લાગ્યો હોય! અરે બીજો થીથે લાગ્યો હોય! હોટેલમાં કોનો દુવાવ, કે ની-આદર, કોનું ઉવીયુ—શી ખબર પડે!

ને હવે આ દાકતર જોશે—તપસશે, ત્યારે શું નું શું થઈ જશે! આમના એ લ ઉપર મામા વિશ્વાસ કરશે, સગાં વિશ્વાસ કરશે, એ ફજેત ફજેત થઈ જવાનો કે શું? એની છાતી ધડક ધડક થઈ બહી. સકાને કીડા પેટે કે કોરવા જ મડે

‘માથામાં દુખાવો રહે છે ખરો કે?’ દાકતરે એને પૂછ્યું.

‘ના જી.’

‘જરૂર તાવ જેવું લાગે છે?’

‘આખે ખજાતરા થાય છે કે? કે ઈ વાર—હતાશ—’

‘ઉત્તરો કર્યો હોય તો થાય’

‘સાધા દુખે છે કે?’

‘તો તો કુસ્તી થઈ રહી!’ એણે મદામહેનતે જરા હસતા દેખાવા યત્ન કર્યો.

‘ગળામાં ખજાતરા થતી હોય, જલ આવતી હોય—એવું કાઈ?’

એમ દાકતર પૂડતા ગયા, જોતા ગયા, પેશાબ લીધો, લોહી વાધું, અદરની ઝમમા લઈ જઈ તપાસ કરી ને એ બધો વખત બહુ ઝીણા ઝીણા સવાનો કર્યો એ બધો વખત મોતીલાલને દેશે ફાળ પડી ને દાકતર કશું બોલ્યા વિના ભરેખમ થઈ ને કવમ લઈ લખના બેઠા ત્યારે તો એના મોતીલાલ જ મરી ગયા. લખના લખતા દાકતરે મોતીલાલ લખ્યો કોણ જોયું ‘કેમ મિટ્ટર, બહુ ગભરાઈ ગયા છો!’ થઈ રહ્યું, એ જ વહસ્ય મામાએ દાકતરના પડખમાં ડાકું ધારી પૂછ્યું, ‘કશું છે તો નહિ ને, દાકતર જે હોય તે કબી દો ને લખવાનું પડી કરજો’ એમણે દાકતરની કવમ જ પકડી લીધી.

‘કહું છું હમણા’ કહી દાકતરે ચૂપચૂપ લખવા માડ્યું. એ વાર ફરી ફરીને એમણે મોતીલાલ તરફ જોયું. એક વાર તો માર્મિક હવ્યા પણ ખરા. ને છેવટે સડી કરી કામળ બીડીને મામાના હાથમાં આપ્યો.

‘આ કામળ તમારા માટે નથી. ડી સી.ને આપજો’ એમણે કહ્યું.

‘પણ છે શું? કહેતા કેમ નથી?’ કહી મામાએ ગુસ્સામાં ત્યાં જ પરમીડિયુ બોલી નાખ્યું. ‘તમેય શું મારા ભાઈ! મરા સાથે તો હું મારી ફજેતી નહિ કરાવું ને! આ મૂરખના ધધા હું જાણું છું હતા, પણ આટલે સુધી વાત ગઈ હશે એની કોને ખબર! હરામખોર, પાછા—’ એમ શબ્દોના લોચા વાળનાં એમણે દાકતરનો કામળ વાગ્યા વિના મોતીલાલ ઉપર ફેધ કરી ફેધે મામા નિરાશ થઈ ગયા.

જીને અંદરથી બેચીને ટેક આંખોમાં લાગી મોતીલાલે

એકી સાથે બપોળે શબ્દો ને બપોળે લીટીઓ વાંચવા માંડી. પણ એમ ઉતાવળ કર્યે શું વળે? એટલે ફરીથી વાંચવું પડ્યું. ધીરજ ના રહી ને છેલ્લું પહેલું વાંચ્યું ને ઉપલું છેલ્લે વાંચ્યું. એમ વાંચી રહ્યો ત્યારે એણે ઊડીને દાકતરનો હાથ પકડી લીધો, ખૂબ હેતથી દબાવ્યો. એણે મામાને કાગળ પાછો આપ્યો.

‘એક વાર તમે વાંચી તો જુવો, મામા.’ હરખથી એની છાતી ફાટતી હતી.

‘પ્રિય ભાઈ ડી. સી.,

તમારી દીકરી મંજુ માટે જે યુવકને તમે મારી કને તપાસ કરાવવા મોકલ્યા છે તેની મેં સંપૂર્ણ તપાસ કરી લીધી છે. પેશાબ તપાસ્યો છે ને લોહી પણ તપાસ્યું છે અને એનાં બધાં અંગોની પણ તપાસ કરી છે. એ પછી જ હું આ અહેવાલ લખું છું.

સામાન્ય રીતે ટ્રાઈના તરફ શંકાથી જોવાની મને ટેવ નથી. લોકો કહે તેના ઉપર હું વિશ્વાસ કરું છું પણ તમે કામ સોંપેલું એટલે જરૂર કરતાં હું વધારે ઊંડો ઊતર્યો છું. પૂછપરછ પણ ઘણી કરી છે. અને કેટલીક વાર યુવાનીમાં આવતા છોકરાઓ અવળે પાટે અથ-ડાયા ફૂટાયા હોય તો એની ભાળ કાઢવા મેં મારાથી બનતું ક્યું છે. શારીરિક તપાસ અને મારાથી બને એવી માનસિક સ્થિતિની તપાસ પણ મેં કરી લીધી છે. મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે મોતીલાલ તંદુરસ્ત છે, નીરોગી છે, સ્વભાવનો મળતાવડો છે, દિલનો સાફ છે. એના જવાબો સંકાય વિનાના સ્પષ્ટ અને

સહજ હતા. એવું જ એના શરીર વિષે છે. તમે મંજુનો સંબંધ આ ભાઈ સાથે બાંધશો તો મને આનંદ થશે. તમને બાપ-દીકરીને તો લાલ છે જ.

આવી દાકતરી તપાસ આપણા સમાજમાં નવી ગણાય. એથી ટ્રાઈને રોપ ઉપજે પણ ખરો. સ્વમાનની લાગણી વરપક્ષે ફેવી ઉઠે રહે છે તે તમે ક્યાં નથી બાળતા. એમ છતાં, આ ભાઈ એ એ પરીક્ષા આપી તેના બદલામાં હું એક ઉપયોગી સૂચન કરું છું. તમે પણ સ્વેચ્છાથી ટ્રાઈ અનુભવી દાકતર બાઈ પાસે મંજુની પણ આવી તપાસ કરાવી એમને પહોંચાડશો. મને કહેશો તો હું પણ એ કામ કરી આપીશ. મારે ત્યાં સ્ત્રી-પુરુષો સહુ તપાસ સલાહ કે ઉપચાર માટે આવે જ છે, તેમ મંજુ પણ આવી શકશે. એક રીતે અમે દાકતરો માબાપોના સંબંધ કરતાં પણ નિકટની કક્ષામાં આવીએ છીએ !

મને તમે લીધેલો માર્ગ વાજબી લાગ્યો છે. શંકા પડે ત્યારે તો માણસ સ્વાર્થની ખાતર પણ આવી તપાસની માગણી કરે. પરંતુ આવો શિષ્ટાચાર આપણા સભ્ય સમાજમાં હવે પ્રચલિત થવો જઈએ. દેશમાં ઔદ્યોગિક સમૃદ્ધિ આવે તેની સાથે એના કેટલાક ગુણ દોષ પણ પેસવાના જ. ને ત્યારે એક જ નહિ પણ વિવિધ કારણોસર આવી તપાસ અનિવાર્ય ફેરવી બધી શંકા-ઓને નિર્મૂળ કરવી એ જ વાજબી ગણાશે.

લિ૦

આપનો ઝો...

યુકેનની વિજ્ઞાન અકાદમીની રેડિયો-ટેકનીકલ પ્રશ્નોના અભ્યાસ માટે નવી સ્થપાયેલી સંસ્થા રેડિયો-કિરણો દ્વારા વીજળીના પ્રવાહને દૂર મોકલવાના પ્રશ્નોના અભ્યાસ કરી રહી છે. આ પ્રશ્નોના ઉકેલ થતાં વીજળીનો પ્રવાહ તાર વગર મોકલી શકાશે અને તેથી તાર અને થાંભલાઓમાં વપરાતી લાખો ટન લોહ અને બિનલોહ ધાતુઓનો તથા બાંધકામના ખર્ચાઓનો ખચાવ થશે. આથી ખેતરોમાં, ખાસ કરીને નવા વિકસી રહેલા વણખેડી જમીનના વિસ્તારોમાં ટ્રેક્ટરો અને બીજા કૃષિયંત્રો બિનતારી વીજળી પ્રવાહ દ્વારા ચલાવી શકાશે.

હાઈ ફ્રિક્વન્સી રેડિયો-મેન્ટ્રો દ્વારા પથ્થર તોડવાનો પ્રશ્ન પણ અમે ઉકેલી રહ્યો છે. આ મેન્ટ્રોનો ઉપયોગ માત્ર તોડવાનો નહિ પરંતુ બાંધકામમાં પણ થઈ શકે એમ છે. હાખલા તરીકે, હાઈ ફ્રિક્વન્સી રેડિયો-મેન્ટ્રોથી કેટલીક રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓ ઉત્તેજિત બને છે. આથી, પ્લાસ્ટીકની બનાવટમાં એનો ઉપયોગ થઈ શકે.

નવરચના

સર્ટિફિકેટ : ૪૧

આપણે ત્યાં દેખાતી દીટોડીઓ

આ પંખીઓ ભૂમિવાસી છે અને તે ઉપરાન્ત પાખીશરડે તેઓ ચરતાં ફરતાં જોવામાં આવે છે તેમાં કેટલીક સ્થાનિક છે અને કેટલીક શિયાળામાં પ્રવાસ ખેડીને અહીં આવે છે. તેમાં હવે આપણે તેઓની ખાસીયત અને પ્રવાસ વિષે જાણીએ.

મળતાવડી દીટોડી

તેલરના કદની આ મળતાવડી દીટોડીનાં કપાળ અને આંખ ઉપરનો રંગ ધોળો અને આંખથી શરૂ થતો કાળો લીટો ઠેક ઓડ સુધી જાય છે. તાલકું કાળા રંગનું, દાદી ધોળા રંગની અને પીઠ ઉપરનો રંગ રાખેડી કથ્થાઈ, છાતી રાખેડી રંગની અને પૂંછડી ધોળાશ ઉપર જેમા એક કાળો પટ્ટો આવે છે. જ્યારે અહીં શિયાળામાં આવે છે ત્યારે તેના તાલકાનો અને છાતીનો રંગ પીળો કથ્થાઈ રહે છે.

આ દીટોડી તેના નામ પ્રમાણે ટોળામાં વસવાટાળી છે. જે ખનતા સુધી ખેડેલાં ખેતર અને ગોચરમાં ચરતાં ફરતાં દેખાય છે. આ મળતાવડી દીટોડી બહુ અચોક્કસ મુલાકાતી ગણાય છે જેથી તે આપણે ત્યાં બહુ સામાન્ય પ્રવાસી પંખી નથી. તેઓ શિયાળામાં જોવામાં આવે છે. સ્વભાવે બહુ તરવરાટવાળી નથી જણાતી. આ દીટોડીના પગનો રંગ કાળો હોવાથી અને પેલા પૂંછડીમાં આવતા કાળા પટ્ટાથી તેનાં બીજાં સગાંથી તરત જ જુદી તારવી શકાય છે તે ઉપરાન્ત પાંખમાં આવતો સફેદ પટ્ટો, જ્યારે જોડે છે ત્યારે સાફ જોવામાં આવે છે.

તેઓ દક્ષિણ પૂર્વ રશિયામાં પ્રજનન કરે છે અને શિયાળાની ઠંડીથી બચવા તેઓ દક્ષિણનો પ્રવાસ ખેડે છે જે સમયે તેઓ ઉત્તર આફ્રિકા અને ભારતમાં આવી પહોંચે છે જેમાં ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં પણ તેઓ જણાય છે છતાં એટલું કહી વગર આવે

આ અફે શરૂ થતી આ નવી પંખી-જાત વિષેની બરૂણ માહિતી દરેક વાચકને રસપ્રદ અને જ્ઞાન સભર નીવડશે. ગુજરાતના એક માત્ર પ્રાણી-પંખી વિસ્તારક લેખકના આ લેખો એકલા જિમિમાં જ આવે છે...

નહિ કે સૌરાષ્ટ્રમાં તે સામાન્ય નથી. તેઓનો આહાર જીવાત અને દાણાનો છે.

મળતાવડી દીટોડીને અંગ્રેજીમાં The Sociable Lap-wing કહેવાય છે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Chettusia Grewarira (Pallas) એમ કહેવું જોઈએ.

સફેદ પુચ્છ દીટોડી

આ દીટોડી પણ ઉપર ખતાવેલી મળતાવડી દીટોડીના કદની હોય છે. તેની ઓળખાણ તેની સફેદ પૂંછડી ઉપરથી તરત જ પડે છે. એ ઉપરાન્ત તેની આંખ ઉપર લોળીયા હોતાં નથી અને જ્યારે તે જોડે છે ત્યારે કાળો લીટો પાખમાં દેખાય છે. ચાંચનો રંગ કાળો અને પગનો રંગ પીળો રહે છે. વળી તેનું તાલકું કાળા રંગનું નથી આવતું અને જ્યારે ભોલે છે ત્યારે આંખી સીડી મારે છે.

સ્વભાવે આ દીટોડી ગીલા અને તળાવકાંઠે વસે છે. વળી થોડી બીકણુ પણ ગણાય અને બહુ તરવરાટવાળી પણ નથી. તેની ખાસિયત એકાકી વસવાની છે એટલે ટોળામાં બહુ ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

તેઓ મેમોપોટામીયા, ઈરાન અને તુર્કસ્તાનમાં પ્રજોત્પત્તિ કરે છે અને શિયાળામાં ઉત્તર આફ્રિકા અને ભારતનો પ્રવાસ ખેડે છે. જેમાં કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં પણ તેઓ જોવામાં આવે છે. છતાં સામાન્ય તો ન જ કહી શકાય. અહીં તેઓ જીવાત, દાણાનો આહાર કરે છે.

સફેદ પુચ્છ દીટોડીને અંગ્રેજીમાં The white tailed lap-wing કહેવામાં આવે છે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Chehusia leucura (Lichtenstein) એમ કહેવું જોઈએ.

ટીટોડી

કદમાં લગભગ બધી ટીટોડીઓ બહુ જુદા દરજ્જાની દેખાય છે. પણ પગ કંઈક લાંબા હોય છે. આ પંખીનો સામાન્ય રંગ કંઈકાંઈ, પાંખમાં સફેદ પટ્ટો, તાલકું કાળું, પેટાળ ધોળું અને છાતી કાળા રંગની હોય છે. ચાંચ ઉપર રાતા રંગનાં લોળીઆં રહે છે. બાકી તો આ પંખી આપણા પ્રદેશનું એટલું બધું સામાન્ય પંખી છે કે તેની વધારે ઓળખાણ આપવાની જરૂર જણાતી નથી. ટીટોડીનો વસવાટ ખેતર, વાડી, બગીચા, ખીડકાં, પાણીકાંદા વગેરે ઉપર હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે તો ટીટોડી એટલી બધી નીડર બની ગયેલી હોય છે કે આપણાથી બહુ ઘોડા ફટના અંતરે ખેડી રહે છે. અને આપણા તરફ પોતાની બારીક નજર રાખે છે. એમાં ચારો બેઈ જતાં ઘોડું દોડીને વળી શકાય છે. એવી રીતે તે પોતાના ચારા શોધતાં કરે છે. બનતાં સુધી તો બેડીમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે પણ કેટલીક વખત તેની મોટી સંખ્યા અમુક જગ્યાએ એકત્ર થયેલી પણ જોવામાં આવે છે.

ખાસ કરીને ઉનાળાની શરૂઆતમાં ચાંદની રાતે તે પોતાની ટી...ટી...ટી...હટ્ટ અથવા 'કરતી'તી પ્રત' એમ બોલતાં બીડતી નીકળે છે અને અંધારી રાતે પણ તે કરતી બેવામાં આવે છે. કારણ કે પોતે પસંદ કરેલી જગ્યાએ તે અંધારામાં પણ બિડી આવી ત્યાં ફરે છે. ટીટોડી ખેતીને કાયદો કરતાં પંખીની ગણતરીમાં લઈ શકાય છે.

ટીટોડીની વસ્તી આખા ભારતમાં છે અને જ્યાં વસ્તી હોય ત્યાં કાયમી વસવાટ કરવાવાળી છે.

ટીટોડી પોતાનો માળો એપ્રિલથી એપ્રિલ માસ સુધી બનાવે છે અને બચ્ચાં ઉછેરે છે. આ માળો સપાટ ભોંય ઉપર કંઈક ગોઠવીને બનાવેલો હોય છે જેમાં વચ્ચે ઈંડાં મૂકવાની અવગ હોય છે અને તે આસપાસની ભોંય સાથે એવો આગાદ મળી જાય છે કે એક વખત જોયો હોય તો ખીણ વખત તે તરત જ બેવામાં આવતો નથી. આવા માળામાં ટીટોડી બનતાં સુધી

ચાર લીલાશ પડતા રાખોડી રંગ ઉપર કાળા લીલા અને ધાગાનાં ચિત્રામણવાળાં ઈંડાં મૂકે છે. એ ઈંડાં પણ તે કંઈક અને પાંચીકા સાથે એવાં એકમેક ધક્કે જાય છે કે તરત ધ્યાન ઉપર આવતાં નથી. વળી બ્યારે ટીટોડી આ ઈંડાં સેવતી હોય ત્યારે કંઈક અજાણી વ્યક્તિ નીકળે તો એવી તેના માળા ઉપરથી સરી જાય છે કે આપણને ખબર પડવા દેતી નથી કે ત્યાં તે ઈંડાં સેવે છે. અને નર પણ એટલો જ પોતાનાં ઈંડાં સાચવવા સાવધાન રહે છે એટલે તરત જ બિડી લયમૂચક ચગવો કરવા લાગી જાય છે અને પોતાના સત્રુને પોતાની ચાંચથી અને પાંખમાં આવેલા ખુરચો ચોટા મારવા લાગી જાય છે. અને બચ્ચાં હોય ત્યારે તો આપણું ધ્યાન ખીન્ને દોરવા ધાયક થયાનો દોંગ કરે છે જેથી આપણે બચ્ચાં તરફ ન જતાં તેનાં તરફ આકર્ષાઈએ. જે વખત બચ્ચાં પણ ભોંય ઉપર લાંબાં યઈ એવાં દેખાય છે કે વરતાતાં જ નથી. એ ઉપરાંત ટીટોડીની ગણવાની શક્તિ મારા અનુભવમાં ચારથી વધારે નથી એટલે જે તેના માળાની છત્રી લેવામાં એક બે માણસો કરતાં વધારે માણસો સાથે જઈ જને છત્રી ખેંચવી હોય તે દાર્દમાં બેસી જાય તો તેનું ધ્યાન નથી રહેતું. અને તરત જ માળા ઉપર પાકી ફરે છે. તેનાં બચ્ચાંનો રંગ રાખોડી અને ઘોળો તથા તાલકું કાળાશપળું રાખોડી હોય છે. તેની બોક્કીને અવધાસ કર્યો હોય તો નરત જ ખબર પડે છે કે તે શા માટે અવાજ કરે છે. ટીટોડીનો ચારો છવાત અને દાણાનો છે. તેનો સેવણનો વખત ૨૮ દિવસનો ગણાય છે.

અંગ્રેજીમાં ટીટોડીને The Red-wahled lap-wing કહેવાય છે અને Hoplopterus indicus indicus (Boddart) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

પારસન ટીટોડી

કદમાં સહેજ નાની પારસન ટીટોડી. આગળ એક ગયા તે ટીટોડી સાથે વળી રીતે મળતો આવે છે. માત્ર તેને પીળા રંગનાં લોળીઆં રહે છે અને છાતી

ઉપર કાળો રંગ ન હોવાથી તે જરા જલદી જોઈ શકાતી નથી તાલકુ અને ચાચ કાળા રંગના આખો આખા પીળા રંગની અને પગો પાણુ પીળા રહે છે પીંતો રંગ રેતીઓ કચ્છાઈ, પેટાળ ધોળુ અને છાતી આછી કચ્છાઈ અથવા તપખોરીઓ પૂછડી ધોળી પણુ કાળો પટ્ટો આવે છે

આ પારસન દીટીડી પણુ આપણુ સામાન્ય પંખી છે પણુ દીટીડી જેટલુ જોવામા કદાચ નથી આવતુ કારણુ કે રેતાળ પ્રદેશ તેને વસવા માટે વધારે ગમે છે વળી ઝાડીમા ખુલ્લી જગ્યામા પણુ જોવામા આવે છે સ્થાનિક પ્રવાસ કરતી વખતે તે ઊંચે ઊડતા અને બોલતા સાબળવામા આવે છે અને શિયાળામા તેઓ એકત્ર થાય છે અને સાથે વસે છે પારસન દીટીડી રક્તી દીટીડી કરતા પોતાના શત્રુને હરાવવામા વધારે હિમત રાખે છે કારણુ કે દીટીડી જેમ પાણુતો બચાવ માટે આશરો લેવામા ઉતાવળ કરે છે તેમ આ પારસન દીટીડી તો પોતાની ઉડાન ઉપર વિશ્વાસ રાખી અહર ચઢના જ લાગે છે તેનો અવાજ ટી-ટી-ટી-

ટીવીચ એવો હોય છે

આખા ભારતમા તેની વસ્તી છે અને ન્યા વસે છે ત્યા થોડા સ્થાનિક પ્રવાસ સિવાય લાગ્યે જ જગ્યા બદલી કરે છે

તેના માળા માર્ચથી ઓગસ્ટ માસ સુધી જોરા મળે છે અને તેની બનાવટમા તે દીટીડી જેવો જ માલુમ પડે છે દરીઆકાંઠાના મેદાન તેના માળા બાધનાની ખાસ જગ્યા છે એ પણુ ચાર ઇંડા મૂકે છે અને રંગમા લગભગ દીટીડીને મળતા હોય છે અને પોતાની પ્રજાને સલાળના માટે નરમાદા તનતોડ જહેમત ઉઘાડે છે બંને દીટીડીમા નરો બપોર વચાળતો થોડો વખત પોતાના ઇંડા સેવતા માલુમ પડ્યા છે પણુ આખો વખત તો માદા જ તે કામ સલાળે છે આહારમા દાણા અને જીવાત લે છે

પારસન દીટીડીને અંગ્રેજીમા The Yellow-wahled lap-wing મહેવાય છે અને Lobi pluvia malabaricus (Boddaert) એ એનુ વિજ્ઞાનિક નામ છે

ગ્વાલિયર-સિંહ રોડ ઉપર જગતમા ૧૨ માર્ચ અઢીની બાજુ 'શનિશ્વર' મંદિર છે ત્યા શનિવરે હલસવ યાય છે એક ખાસ હાલમ પાસે લોકો આગસ્ટે દિવસે હાલમત કરાવે છે, મંદિરની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તેલ ભરેલી શીશીઓ ત્યાના વળાવમા ઠાલવે છે ઉપરાંત પોતાના પહેરેલા જોડા મંદિર બહાર કાઢ્યા પછી પાગા લઈ જવાતા નથી, ત્યા જ મૂકતા જવ ના હોય છે

આ બધા જોડા હાલરોની સખ્યામા એકઠા થઈ ગયા પરિણામે મધ્ય પ્રદેશની સરકારે તે જોડા ત્યાથી હડાવવામા ૨૭,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ કર્યું ! સરસવના તેલથી ભરેલુ વળાવ હજુ ખાલી કરવાનુ છે એ તેલનો કચો ઉપયોગ કરી કઈ પૈસા ઉપજવાશે કે નહિ તે ન કહી શકાય કારણુ કે સકતોના જૂના-ફાટેલા જોડા ઉપાડવામા જ ૨૭ હાલર રૂપિયા ખર્ચ ને સરકારને યાય તે સરકારની જુલિતુ શુ કેટલા ?

એક ગરીબ દેશ એક તીર્થસ્થાન પાસેના પડી રહેલા જોડા હડાવવામા જ ૨૭,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ એ ઘટના પર દેશીઓ આગળ કેવી દેખાય ?

[વિશાલ ભારત]

‘ ઊર્મિ-નવરચના ’ અંગે કોઈપણ ભાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામા સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો આ નં અને આપનુ પૂરુ સરનામું લખવુ કચારેય ભૂલશેા નહિ

વહેમનું ઓસડ

વહેમો લાલેલા ગણેલામાં પણ આજે ઓનાખી રીતે ધૂસેલા પડ્યા છે તે અલણ ગામડાંઓમાંથી તો તે તરત જ દૂર શાના થાય ? હાં આ લેખના લેખક એવા પાત્રને અહીં ર કરે છે કે જેનો આદર્શ ગામડાંઓને તો દીક, શહેરીઓનેય માન્ય ગણાય...

કહેનારે તો કહ્યું છે : ‘વહેમનું કંઈ ઓસડ નહિ.’ પણ લલલસા રોગનાં ઓસડ નીકળ્યાં તો વહેમનું ઓસડ ન હોય એવું તે બને ખરું. વહેમનું ઓસડ જ્ઞાન છે. વહેમનું બળ જ અજ્ઞાનતા અને જડતા છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ મળતાં જેમ અંધકાર ઓગળી જાય છે તેમ જ્ઞાન આવતાં જડતા, અજ્ઞાનતા અને વહેમ પણ ઓસરી જાય છે. એવો અનુભવ એક ગામમાં થયો.

એમનું નામ રામજીભાઈ.

ભારે હિંમતવાળા માણસ. આમ ઝાઝું લાલેલા નથી. કાંઈ મૂઝા ભારે. દરેક વસ્તુને પોતાની બુદ્ધિની સરાણે ચડાવે. લોકો કહે છે માટે સાચું કે ચાલુ ચીજાનું છે એમ માનીને સ્વીકારી ન લે.

એથી તો તેમણે ગામમાં સૌથી પહેલાં મરણ પાછળનું જમણું બંધ કર્યું. તેમનાં માતૃશ્રીનું અવજ્ઞાન થયું ત્યારે તેમણે નાતના રિવાજ પ્રમાણે બારમા દિવસે ‘શીરો’ ન કર્યો. ઘણાંએ દીકા કરી. ઘેડીઆએ મહેણાં માર્યાં, સ્ત્રીઓએ રોકકળ કરી. પણ રામજીભાઈએ તો એક જ સવાલ કર્યો :

‘આ ગિવાજનો મને તો કંઈ અર્થ દેખાતો નથી. આ તો સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા એના જેવું છે. તમે કહેતા હો તો હું ગામના સારા કામમાં એ ખર્ચ નેટલા પૈસા આપું. પણ ઘેડા કરતા આવ્યા છે માટે હું એ ચીજે ચાલું એમ તો નહિ બને.’

દીકા કરનારા દીકા કરતા રહ્યા અને રામજીભાઈએ ગામની શાળાના મકાન-કંડમાં એક હજારની મદદ કરી. એની અસર સારી પડી. તે પછી તો બીજાઓને પણ થયું :

‘પહેલેયવાળા રામજીભાઈએ બારમું ન કર્યું તો આપણે શીદને ખેંચાઈ મરીએ ?’

ને ગામમાંથી મરણ પાછળનું જમણું ગયું તે ગયું જ. એ રીતે રામજીભાઈએ લગ્ન પ્રસંગે મોટર દોડાવવાની વાત આવી ત્યારે તો સૌને ચોંકાવેલા.

તેમના દીકરાનું લગ્ન હતું. જન ત્યારેક ગાઉ નેટલે લઈ જવાની હતી. રિવાજ એવો પડી ગયેલો કે સૌ મોટાઈના મોહમાં વાહવાહ કહેવડાવવા મોટર લાવે. પણ રામજીભાઈએ તો સૌને કહ્યું :

‘હું તો વહેમ જોડવાનો છું. જરૂર પડે એ ગાડાં જોડાવીશ. પણ હું મોટર લાવવાનો નથી.’

‘અરે, એ તે ચાલતું હશે ? તો...તો વેવાઈને ત્યાં આપણું નાક કપાય ! સૌ મોટર લઈને જાય અને આપણે ગાડામાં જઈએ તો કેવું દેખાય ?’ પણ રામજીભાઈના ઘરમાંથી જ વિરોધ થયો.

પણ રામજીભાઈ મક્કમ હતા, એ કહે :

‘દૂર જવાનું હોય તો મોટર કરવી પડે એ વાત હું સમજી શકું છું. પણ આ તો ચાર ગાઉ જવાનું છે. આડે દિવસે આપણે ક્યાં મોટર દોડાવીએ છીએ ? એ માર્ગે એસ. ટી. જતી હોય તો તો દીક છે. આ તો સ્પેશીઅલ મોટર મંગાવવાની. એવું બિનજરૂરી ખર્ચ કરવાની શી જરૂર ?’

રામજીભાઈની મક્કમતાની અસર સારી પડી. તે પછી બીજા પણ ગાડું જોડીને જન લઈ જવા માંડ્યા.

પણ આ તો થઈ નાતના રિવાજોની વાત. પણ રામજીભાઈએ વહેમ સામે પડકાર કર્યો એ વાત બ્યારે મારા સાંલગવામાં આવી ત્યારે તેમની હિંમત માટે માન થયેલું. તે દિવસે જ તેમને બિરદાવતો પત્ર તો લખી દીધો હતો. રૂબરૂ મળવાનું હમણાં જ થયું.

રામજીભાઈને ભૂવા, જતિ અને દોરાધાગા કરનારા કે માતાજીના નામે લૂંટનારાઓ સામે ભારે ચીડ હતી.

ગામમાં કોઈ ના ઘેર ડેકલાં વાગે એટલે તે ચિંતાય. પણ સામાન્યજાન ડેકલાવાળાને બોલારી લાવતો હોય ત્યાં રામજીભાઈ શું કરે !

એકવાર તેમના પર કોઈ નો પત્ર આવ્યો. તમે સો વાર માતાજીનું નામ લખી આ વેલ ચાલુ રાખવા બીજા સાત જણાને લખી જણાવજો. રામજીભાઈ એ પત્ર સામે જોઈ દસી પડ્યા. તેમાં ધમકી પણ આપેલી હતી જે તમે એ પ્રમાણે નહિ કરો તો માતાજી કોપશે. 'પણ આમા માતાજી શીદને કોપે ? માતાજીના નામનો પ્રચાર તે કંઈ ધાકધમકીથી થાય ખરો ? દેવદેવી તો પ્રેમનું સ્વરૂપ છે. તે પોતાનાં સંતાનો પર પ્રેમ વર્ષાવે કે શેષ ?'

રામજીભાઈએ એ વેલ ત્યાં જ કાપી નાખી. એવા નાના તો ત્રણચાર પ્રસંગો બની ગયેલા. લોકોની વાતોના વિષય બનેલા પણ આ ફેરા તો તેમણે ભારે કરી.

નવરાત્રિના દિવસોમાં માતાજીનો ભૂલો ગામમાં આવ્યો. માતાજીના નામે ઉધરાણું શરૂ કર્યું. ઘેરદીક પાકું સીધું, માતાજીની ચૂંદડીના નામે નવી નકાર સાડી અને કપ્પન માટેનો અતલસનો કકડો માગવા માંડ્યો. આ તો માતાજીનો ભૂલો છે. ન આપીએ તો માતાજી કોપે. લોકો તો પહોંચ હતી ન હતી તો એ આપવા માંડ્યા.

રામજીભાઈથી આ જોયું ન ગયું. તેમણે ભૂલાને ગામ વચ્ચે ઉધડો લીધો.

'ગામમા આ ઘણું ધનીય શરૂ કર્યું છે. કેમ, માતાજીના નામનો તેં ધ્વજારો લીધો છે ? આ બધી સાડીઓ માતાજી પહેરવાની ? આ પાકાં સીધા કઈ માતાજી ખાવાની છે ?'

ભૂલો પણ કંઈ પાછો પડે એવો ન હતો. તે તો લોક-માનસ જાણતો હતો. એટલે તેણે માતાજીની દાસ આગળ ધરી કહેવા માંડ્યું :

ગામને ન આપવું હોય તો ન આપે. આ તો માતાજીનો હુકમ છે તે મારે કહેવો જોઈએ. માતાજીએ

સ્વપ્નામાં આવીને કહ્યું કે લોકો ધર્મધ્યાન ઓછું કરી સ્વાર્થમાં પડી ગયા છે. જે તે મને ભૂલી જશે તો ગામ પર કોપ ઊતરશે તો ગામ રફેદે થઈ જશે. '

'માતાજીએ બીજું શું કહ્યું છે ?' રામજીભાઈ તાકુક્તા હતા.

'માતાજીએ નૈવેદ્ય કરવાનું, તેની રથયાત્રા કાઢવાનું કહ્યું છે. દર વર્ષે માનો રથ નીકળશે તો મા સૌનું કલ્યાણ કરશે. '

'અને જ્યાં રથ નીકળતો ત્યાં શું થાય છે ? આજ સુધી આ ગામમાં આમાનો એકે રિવાજ ન હતો. તારે ગામમાં આ લઠું ધાલવું છે ખરું ? જા... છાનો-માનો ભાગી છૂટ, નહિ તો માથો વિના નહિ મૂકું.'

'તમે સંભાળીને બોલો હો.' ભૂલો ધરમ થયો, 'નહિ તો જોવા જોવી થશે. માતાજીનો કોપ ઊતરશે તો લાંબા હોટ થઈ જશે. '

'મારે તારું એ જ પારખું લેવું છે. તારામા હોય એટલી શક્તિ અજમાવી મને લાખો હોટ કર. '

'આમાંથી તમે સાર નહિ કાઢો હોં. ભૂલા સામે બાથ લીડવામાં કોઈ ફાવ્યો નથી. '

'મારે પણ જોવું છે કે તું ફાવે છે કે હું ફાવું છું. તું ઉધારે છોગે ગામમાં માતાજીના નામે લૂંટ ચલાવે તે મારે જોઈ રહેવાનું કેમ ? તું માતાજીનો ભૂલો હોય તો તેનું પારખું આપ. '

ભૂલો અંદરથી તો સમજી ગયો કે આ ભડ આદમી પાછો પડે એમ નથી. એટલે તે બીજાને કરગરવા લાગ્યો.

'બાપા, તમે આમને કંઈ કહો ને ? આમાં તો પાડા પાડા લહે અને ઝાડનો ધાણ નીકળે એવું થશે. અમારી તકરારમાં ગામ પાપમાલ થઈ જશે. માતાજીના કોપ સામે કોઈ પહેંચું છે કે આ પહેંચશે. માતાજીના કામમાં શીદને આડે આવે છે ?'

જીનવાણી વિચારના અને ડરપોક લોકો તો કચારનાયે રામજીભાઈને કહી રહ્યા હતા :

'ભાઈ ! તમે બધે ફાવ્યા હશે. પણ ભૂલા સમે

ખાખરશો નહિ. એ મેલી વિદ્યાના બાણનારા રહ્યા. મૂઠ માટે તોયે ઊભા ને ઊભા સૂકવી નાખે. અરે વંશવેલોયે ખાળી નાખે. જેણે જોગણીયોને સાધી હોય તે શું ન કરે !'

'કાકા ! એ તો ખાલી વહેમ છે આ લોકો આ રીતે લૂંટી ખાવા મેલી વિદ્યાની વાતો કરે છે. દુનિયામાં એવી ઘણી વિદ્યા નથી કે માણસને ઊભો ને ઊભો મારી શકે. એ વાતમાં હું માનતો નથી. મારે દુનિયાને એ દેખાડવું છે કે આવી મેલી વિદ્યાની વાત ખોટી છે. ભૂવાની ધમકીઓ પોલી હોય છે અને માતાજી પણ એ રીતે કાઠનાં પર ખોટો કાપ કરતાં નથી.'

એટલે તો તેમણે ગામ વચ્ચે ભૂવાને ચેલેન્જ ફેંકી :

'તું ખીબ્બની સાથે વાતો કર્યા વિના મારી સાથે વાત કર. તું મેલી કે ધોયેલી ભૂતપક્ષિતની કે જોગણિયોની કે શક્ષિતરની કે મેલડીની જે વિદ્યા બાણતો હોય તે મારા પર અજમાવ. જે અજમાવી શકે તો તો મારું કે તું ભૂવો સાચો છે. નહિ તો ગામમાંથી ચાલતી પકડ. તને ગામમાંથી કશું જ લઈ જવા દઈશ નહિ. ઉપરથી પોલીસને હવાલે કરાવીશ.'

ગામમાં એવા માતા લક્તો હતા કે ભૂવાને ચડાવી રહ્યા હતા :

'એને આટલું બધું અભેમાન ચડ્યું છે તો બતાવીએ પરચો એટલે એની બોલતી બંધ થાય.'

'ખરી વાત છે. હું પણ ભૂવાને એ જ કહું છું કે એનામાં પાણી હોય તો મારી બોલતી બંધ કરે.'

'એમ જ છે ને...તો મારેયે ચમત્કાર દેખાડવો પડશે. લઈ...આ દુનિયામાં હવે ચમત્કાર વગર નમરકાર નથી.' અને તેણે તેની પોટલી ખોલી. અંદરથી ત્રિશુળ કાઢી ઊંચું કર્યું. તેના પર સિંદૂર લગાડ્યું. પંછી નરાસળી બાંધી. મંત્ર બોલતો હોય તેમ તે બબડી રહ્યો.

પંછી તેણે લીંબુ કાઢ્યું. હાથમાં ધારદાર ચપ્પુ લઈ તે બોલ્યો,

'જુઓ...આપને કંઈ થયું તો હું જવાબદાર નથી. પંછી કાઈ કરેતા નહિ કે ગામને કશું નહોતું.'

'અરે રહેવા દે...ચાંક કંઈ થશે તો ભારે આપદ થશે.' રામજીભાઈના કુટુંબી વચ્ચે બોલી કહ્યા.

ત્યાં તો રામજીભાઈ વચ્ચે તાટ્ટી ઊડ્યા :

'તું તારે જે કરવું હોય તે કર. કરેતો હોય તો તને લખી આપું કે મને કંઈ પણ થાય તેની જવાબદારી મારી છે. હવે જે પાછો પડ્યો છે તો આ બધું ઉપાડીને ફૂવામાં પંથરાવી દઈશ.'

ભૂવો શું કરે ? એણે ધાકધમકી તો ધગી આપી. લય પણ ઘણો દેખાડ્યો. પણ રામજીભાઈ રો તો ને ! ઊડતું તેમને તો બળ મળતું હતું. તેમને તો દર શ્રદ્ધા હતી કે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા હોઈ શકે જ નહિ કે જે માણસને ઊભો ને ઊભો મારી શકે !

આખરે ભૂવાએ નમતું જોખ્યું :

'માતાજી તો હુકમ નથી એટલે જવા દઉં છું. નહિ તો આ લીંબુની ફાડ થાય એ સાથે તેને લોહીની ઉલ્લરીઓ થાય અને અંદરથી આંતરંગ ખરડાઈ જાય. તમારી નજર સામે જ તે દગી પડે.'

રામજીભાઈથી આ સાંભળ્યું જતું ન હતું. તે ઉશ્કેરાઈ ગયા. જતાંક ને પેલાની ગળગળી પકડી.

'ચલાવ હાથ, કર લીંબુની બે ફાડ...નહિ તો તને જ લોહીની ઉલ્લરીઓ કરાવી દઈશ. લોકોને ધનવા નીકળ્યો છે ?'

અને તેનું ગળું પકડી તેની પાસે પરાણે લીંબુની ફાડ કરાવી.

લોકો તો આંખો ફારીને બેઈ રહ્યા.

ભૂવો ગાય જેવો થઈ ગયો. ઉલ્લરો તે રામજીભાઈના પગે પડ્યો. તે કરગરી પડ્યો.

'લઈસાથ...તમારી ગાય છું. મને જવા દો...'

'એક રાતે જ જવા દઉં...તું ગામ આગળ કબૂલ કર કે તારી પાસે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા નથી.'

'મારી પાસે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા નથી.'

'સાચું કહી દે કે માતાજીએ શ્રવણમાં આવ્યોને સીધાની

રાણુકપુરની શિલ્પકલા

ભારતમાં જૈન મંદિરો એમની શિલ્પ-સ્થાપત્ય કલા માટે વિખ્યાત છે. ગુજરાતના કલારવામીએ એક અપરિચિત પરંતુ કલાદષ્ટોએ ઉત્કૃષ્ટ કલા શકાય એવા જન મંદિરની શિલ્પ સ્થાપત્ય કલાને આડી આરવાદ કરાવ્યા છે.

જૈન અને જૈન ધર્મના આદ્ય સંસ્થાપકોના બીજા જન્મસ્થાનો બિહાર પ્રાન્તમાં હતા પરંતુ બીજા ધર્મને તેના મૂળ સ્થાનમાં જોડતી પ્રતિષ્ઠા મળી એટલી જૈન ધર્મને પશ્ચિમ ભારતમાં મળી છે. બિહાર એ કાળમાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને વિદ્યાવૃદ્ધિનું મહત્વનું કેન્દ્ર હતું છતાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ત્યાં વિસ્તર્યો નથી નહીં તો પશ્ચિમ ભારતમાં ગીરનાર શેત્રુઞ્જય, આબુ, કુભારિયા, રાણુકપુર જેવા સ્થાનો બિહારમાં આવેલા તેથીયે પ્રચીન મુક્તાગિરિ પરંતુ પગના પાર્શ્વ નાથના ધામ કરતા વધારે વૈભવ અને પ્રસિદ્ધિ ધરાવતા થયા ન હોત.

બીજા અને જૈન ધર્મે શ્રદ્ધાળુ સમુદાયની પરપરા રાખીને ગિરિશિખરે કે ગિરિકદરાઓમાં તીર્થો સ્થાપ્યા છે એ રીતે બિહારમાં પાર્શ્વનાથના મંદિરથી મુક્તાગિરિ અને પશ્ચિમ ભારતમાં રાજસ્થાન અને ગુજરાત

સૌરાષ્ટ્રના ગિરિશિખરે જૈનોના દેવ-મંદિરોથી શોભાય માન અને આકર્ષક બન્યા છે.

મુગ્ધિમ રાજ્ય ગુજરાતમાં સ્થપાયું તે પહેલાં ગુજરાતમાં સોમપુરા શિખીઓના જૂથ મેરાડ મારવાડ સુધી સોનકી યુગલ સ્થાપત્ય વિખ્યાત રહ્યા હતા. ચૈત્ય સૈકામાં રાણુકુલાના સમયમાં મંદિર અને મહેલોનું સ્થાપય બહુ વિકાસ પામ્યું હતું. ગુજરાતમાં મુરિનમ શાસનને લીધે દેવમંદિરો અને શિખરમંદિરો પરપરા તૂટવા માડી હતી પણ મરીગરોના પરિવારોને રાજસ્થાનમાં આશ્રય મળ્યો હતો તેથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણના દેવ-મંદિરો સ્થાપ્યા.

મેરાડ અને મારવાડની હદ ઉપર જ્યાં અરવલીના પશ્ચિમ પાખના ગરો આવેલ છે અને નજીક રાણુકુલાનો કનમ્હેરનો ગઢ છે ત્યાં સાદડી ગામની પાસે એક સુદર પહાડી ખીણમાં રાણુકપુરનું મંદિર

કે ચુદડીની કઈ વાત કરી નથી બૂરાએ તેના પણ એપ્રાર કર્યો પછી લોકો કઈ રીતે બૂરાનો પક્ષ કરે ? સૌનો બ્રમ ભાગી ગયો સાચી વાત સૌને સમજાઈ ગઈ જે સીધું એકદુ થયું હતું તે ગામે કબજે લીધું સાડીઓ પણ કબજે લીધી સાડીઓ તો જેને પરત જોઈતી હોય તેમને પરત આપી દીધી જે માતાજીની બીકથી પરત ન લઈ ગયા તે વધેની સાડીઓ ગરીબોને વહેચી દેવાનું નક્કી થયું સીધું ગામના મંદિરને આપ્યું અને કોઈ અભ્યાગત આવે તો જમાડના એવો તોડ કાઢ્યો.

માત્ર એ ગામમાં જ નહિ, એ મેર પણ આ વાત ફેલાઈ રામજીભાઈએ બૂરાને લગાવ્યો એ વાત સૌના કાને પહોંચી ગઈ એથી લોકો પણ વિચારતા થયા

કે જૂના આ રીતે જ ગામડાને ફોની ખાતા હોય છે રામજીભાઈ પાસે આ બધી વાત સાલગી હું હરખાવો રામજીભાઈએ સાચે જ ભારે હિંમત ખતાવી હતી તેમણે તો પોતાની જાતને હોડમાં મૂકી હતી તે સુધારાને નમા નિચારને જીવનમાં ઉતારી રહ્યા હતા તેમના આચરણની અસર આખા ગામ પર પડેલી દેખાતી હતી તેમના લીધે ગામમાં કેળવણી વધી હતી, વિકાસના કામ થતા હતા અને લોકો જાગૃતિ પણ સારી આવી હતી આ બધી વાત કરી રામજીભાઈએ કહ્યું

‘સેનકરામ ! હું તો એટલું જાણું કે ગળામાં બિરે એટની વાત જ સાચી માનવી ફાઈ બીડી લણાવે તે કેમ મનાય ?’

છે. તેના નીચાણના ભાગમાં એક સુંદર નાની નદી વહે છે. આ ગ્રામ પર પહોંચવાને આજના પ્રવાસીઓ આણુની ઉત્તર કાલના સ્થેતને ઊતરીને વીસ કે પચીસ ગાઉલ સાદડીની મોટરબસમાં બેસી ત્યાં પહોંચે છે. ખૂબ રીતે, પગરસ્તે અમદાવાદથી ૧૬૦ માર્ગલને અંતરે તે આવેલું છે.

ઘણાં વર્ષો સુધી આ મંદિર ઘણું ભગ્ન દશામાં હતું. પરંતુ અ.ણદળ કલ્યાણજીની પેઠી તરફથી એ મંદિરનાં જીર્ણોદ્ધારનું કામ હાથમાં લેવાયું અને નિર્ણાયત સે મધુરા શિલ્પશાસ્ત્રીઓને તેનું સમારકામ સોંપાયું છે. તેથી તેનો ખૂણેખૂણો ફરીવાર અસલનું હોય એવી રચના અને ઘાટ પામ્યા છે. તે ઉપરાંત ત્યાં જનારા યાત્રીઓ માટે નજીકમાં આજની સગવડોવાળું વિશ્રાન્તિ-ભવન બાંધવામાં આવ્યું છે. તેથી ઘણાં જૈન કુટુંબો અને વ્યક્તિઓ શાંતિ માટે ત્યાં જઈ ફરવેલ દિવસો સુધી રહી શકે છે અને રહેવા તથા જમવાની સગવડ બહુ જ દિકાયત દરથી મેળવી શકે છે. મુખ્યના રહેવાસીઓને પણ ગમી જાય એવું એ મકાન છે. આ રીતે જીર્ણોદ્ધાર થતાં એ સ્થાન ઘણું રમણીય બન્યું છે.

રાણકપુરનું મંદિર ઈ. સ. ૧૪૪૦માં ધરણક નામના શ્રીમાને અઢળક દ્રવ્ય ખર્ચાને કરાવ્યું હતું, તેવો એક શિલાલેખ ભાવનગરના સંગ્રહસ્થાનમાં છે.

મંદિરની બહારની બાજુએ ઊંચા કાટ જેવી દિવાલ બાંધી છે. પણ મંદિર ઊંચા પરચાર પર લીધું હોવાથી ઉપરના માળખંધ શિખરનો દેખાવ, કાંઈ મહાલય જેવો લાગે છે.

તેમા ભોં-તળથી મુખ્ય દ્વારમાં દાખલ થતાં, ઊંચી પહેળી સીડી ઉપરની માંડણી પર પહોંચીએ છીએ, ત્યારે કાંઈ દેવતાઈ આવાસમા ગયા હોઈએ એવું લાગે છે. ૧૯૮ ફૂટ અને ૨૦૫ ફૂટ જેટલા ચોરસ ઊંચા પરચાર પર તેની માંડણી થઈ છે. મધ્યસ્થ મુખ્ય મંદિર ચોમુખ દ્વારવાળું છે અને તેની મધ્યમાં આદિનાથની ચાર પ્રતિમા છે. એક એકની પૂંઠે

અડેલી દ્વાર સન્મુખ થયેલી બેસાડી છે. આદિનાથ એટલે જૈન સંપ્રદાયના પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવજી.

આ મંદિરની બરાબર ઉપરના માળમાં પણ એ જ પ્રમાણે ચોમુખ પ્રતિમા છે. ત્યાં ઉપર જવાને ચારે બાજુ ધાબા પર જતી સીડીઓ મૂકેલી છે.

મંદિરને ચારે ખૂણે ચાર ચોક છે. તે દરેકને ફરતાં વીસ ઘૂમટો, ચારસો વીસ (૪૨૦) ચાંભલા પર ટકાવેલ છે.

આ ઘૂમટો થકી ચારે તરફના બીજા ઉપ-મંદિરોના ઘૂમટો વચ્ચે મુખ્ય મંદિરનો ઘૂમટ ઘણો ઊંચો જાય છે અને તેની જ સામે આગળ જણાવ્યું તે પ્રવેશ-દ્વાર છે. ત્યાં વળી અન્દરના ઘૂમટ ઉપર બીજો ઘૂમટ છે. અને તેને સોળ સ્તંભો છે. તેનો આડો ઉભો પટ ૩૪ ફૂટનો છે અને બીજા બાજુના ૨૦ ફૂટના છે આ ઘૂમટોની વચ્ચે ચારે ખૂણે ખુલ્લા ચોક છે. તેનાથી અન્દરના ભાગોને અજવાળું મળે છે. ખૂણાના ઘૂમટોની નાચેનાં મંદિરો વચ્ચેનું અંતર પશ્ચિમનું ૧૦૫ ફૂટ છે અને પૂર્વ બાજુનું ૯૫ ફૂટ છે. તેની ફરતાં બાર નાના ઘૂમટો અને દરેકમાં ચાર નાનાં મંદિરો છે. તેમ જ સમગ્ર વિસ્તારમાં બહારની દિવાલને અડતી, ભમતી એટલે પ્રતિમાવાળી નાની શિખરબંધ દેરીઓ છે.

આ બધા ચોક અને મંડપોથી રચાતી સ્તંભાવલિ-ઓથી અન્દર જે દૃશ્ય બને છે, તેનું વર્ણન કે ચિત્ર પૂરે ખ્યાલ આપી શકશે નરિ. તેનાથી રચાતું દૃષ્ટિ-સંધાન (પરસ્પેક્ટિવ) ઘૂમટો અને સ્તંભો વચ્ચે બદલાતી હાયા-પ્રકાશની રોનક તેમ જ ઉપર તીચે હવા પ્રકાશ આપવાની યોજનાઓનો બધો અનુભવ ત્યાં જઈ ઊભા રહેવાથી જ મળી શકે એમ છે.

જ્યાં ત્યાંથી નજરે પડતી તીર્થંકરોની નાની નાની દેરીઓનું દર્શન પણ એક નવી જ ચિત્રલીલા ઊભી કરે છે. અન્દરના ભાગમાં બાર શિખરો ઉપરાંત ૮૬ જેટલાં દેરી-દેરાં, જ્યાં ત્યાં જવાના છતવાળા માર્ગો અન્દર ને અન્દર રચેલા છે. વળી દરેક દેરા કે દેરીના અગ્ર ભાગે શિલ્પકલાના શણગાર ઓર લાગે છે.

નવરસના

રાણકપુરની શિલ્પકલા : ૪૯

જાપાનમાં ‘સાકે’

જાપાનમાં અવાર નવાર જઈને રહેનાર આ લેખના જાણીતા નવલકાર-શ્રેષ્ઠ અહીં જાપાનના એક પીણા વિષે વિગત સમર વાતો કહે છે જે જાપાન વિષે સાવ અનુભૂ એવા ફરેક વાચકને વાચવી ગમે અને લેખ પૂરા કરતી છેલ્લી લીટી લખકના ભારતીયતા સાચા અર્થમાં પૂરવાર કરે છે

અજી લગભગ આઠેક વર્ષ પહેલા જાપાનની સરકારે પણ દારૂબંધી કરવાનો અફેળ પ્રયત્ન કર્યો હતો જે કે આ તુફો ઉઠાવનારની આ મૂળભૂત જૂન જ હતી અને પાછળથી દારૂબંધીના કાયદાઓને સફળી લેવામાં આવ્યા હતા ‘સાકે’ (Sake) એ જાપાનનો ઘણો જ વિખ્યાત અને લોકપ્રિય દારૂ છે આવલમાંથી તે બનાવવામાં આવે છે લગ્ન જેવી મહત્ત્વની વિધિમાં આ સાકેના ઘૂટડા એક ભાગ છે એ લે સરકારે દારૂબંધીના કરેલા કાયદાને પાળવો એ લગભગ અશક્ય હતો દેરજો અને મંડોને આ સાકેના બાટલા ભેટ ધરવામાં આવતા એટલે ધર્મ જેવા વિષયમાં પણ આ દારૂએ પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું હતું માયદો એને શી રીતે ફેકી દઈ શકે ? આજે

એ જ સરકાર ‘વધારે સાકે પીવો’ ના સૂત્રોની જાહેરાત કરે છે કારણ કે એ પીણામાંથી સરકારને કર દારા મોટી આવક થાય છે આપણા દેશમાં પણ વિરોધાભાસી આવા કેટલાક પ્રસંગો છે આ નહીં પીવાનો, આને તબીબોની પ્રતિજ્ઞાઓ લેરાગવનાર આપણા ખાદીધારીઓ સરકારની ખુશીએથી આજે ‘વધુ આ પીવો ની જાહેરાતો છાપામાં આપે છે ! હાસ્યાસ્પદ નથી ?

સાકે આજે પણ જાપાનમાં આગળના જેટલું જ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે મર્ધ પણ હિસર, જલસો કે આનંદ પ્રમોદ સાકે સિવાય પૂર્ણ ન જ શકાય આ પીણું જાપાનનું પરાપૂર્વનું પીણું છે એમ જાપાનીઓ માને છે અને આ પીણાથી ખાણસ પૂરા

આ મંદિરની સમગ્ર આકૃતિમાં તેની ઊંચી માણી અને મુખ્ય ઘૂમરોની ઊંચાઈ હોવાથી તે બીજા જૈન મંદિરો કરતા મન પર વધુ પ્રભાવ છાપ પાડી શકે છે ખોટ લાગતી હોય તો એટની જ કે આવા મોટા સ્થાપત્ય નિર્માણના બહારના ભાગમાં કોઈપણ પ્રકારનું અલંકારણ થયું નથી જ્યારે બીજા બધા નના જૂના સ્થાનોમાં અદર બહાર શિલ્પ વિસ્તાર કરવામાં મણા રાખવામાં આવી નથી

આ મંદિરના અગ્ર ઉપાંગોની સખ્યા અપાર છે તેમાં ફેટલાક ઘણા નાના છે તે કારણે તેમાં એકાગ્ર સ્થાપત્ય પ્રગટ થતું નથી પણ તેમાંની વિવિધતા અને વિગતેથી તે સ્થાન રમણીય બન્યું છે મંદિરના તમામ સ્તંભોમાં કોઈ બે એકસરખા નથી તેમ જ જે ખૂમીથી તે ગેદરણ થઈ છે અને ઘૂમરો તેમ જ સપાટ છતો સાથે મેળ કરવામાં આવ્યો છે, પ્રકારા ઉપરથી લેવામાં આયો છે, એ બધું અદ્ભુત અસર પેદા

કરે છે આ મંદિરના મુખ્ય મંડપને મેધનાદ મંડપ એવું નામ શિલ્પમાં આપ્યું છે અને કહેવાય છે કે તેની નકલ અમદાવાદની જુમ્મા મસ્જિદમાં ઉતારવામાં આવી છે એટલું જ નહિ પણ સ્તંભો વગેરેનું ધોરણ પણ ત્યાંની અસરવળું છે ક્યુસને લખ્યું છે કે ભારતમાં બીજું કોઈ મંદિર આના જેટલી પ્રસન્નતા આપતું તેણે જોયું નથી તેમ જ અદરના સ્તંભોની સુરમ્ય રચનાનો આવો ખ્યાલ મળ્યો નથી

એની રચનામાં રહેના આવા ગુણો ઉપરાંત તેનું પ્રમાણ પણ વિચાર કરવા જેવું છે ૪૮ ૦૦ ચોરસ ફૂટ ઉપર તે રચાયું છે યુરોપના મધ્ય યુગના કેથેડ્રલ મંદિર જેટલો જ એનો વિસ્તાર છે અને તેની માડણીનો વિચાર કરીએ તો કોઈથી તે નાનું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના ઉપરની સ્થાપત્ય અને શિલ્પની શૈલામાં તે બધા કરતા ચડી જાય છે

★ -

‘પીધેલી’ હાલતમાં થઈ જાય છે ત્યારે એના તરફ કોઈ ઘૂણા બતાવતું નથી. ઊલટાના સાકે પીને ‘ચઢ્યું’ નથી’ એમ કહેનારા કંઈક તુચ્છતા અનુભવે છે. કોઈ પણ જલસામાં આજે પણ યજ્ઞમાનની એ ફરજ ગણાય છે કે આવનાર દરેક મહેમાને ‘ચઢતાં સુધી’ સાકે પીધું છે કે નહીં તે તેણે જોવું જોઈએ. ચઢતાં સુધી સાકે પીવું એ યજ્ઞમાનનું બહુમાન કયું ગણાય. એાધું પીવું એ યજ્ઞમાનનું અપમાન લેખાય. જલસામાં આવેલા બધા જ માણસો પૂરા સહેલા છે—અથવા પુરું ચઢે ત્યાં સુધી પીવે છે એ જોવાની યજ્ઞમાનની પ્રથમ ફરજ ગણાય છે. અને તે માટે આગ્રહ ન કરનાર યજ્ઞમાન જરા અવિવેકીમાં લેખાય છે. પરંતુ અત્યારના જમાનામાં તો યજ્ઞમાન જ મોટે ભાગે પીને એવો ચકચૂર બની જાય છે કે મહેમાનોએ પૂરું પીધું કે નહીં એ જોવાના હોશ જ રહેતા નથી. અને સાકે પીધા પછી માણસને ચઢે, અને એના ઘેનમાં એ કંઈ બોલે—કરે એ બધું જ માફ ગણાય છે. જલસામાં પીને એમ વર્તનાર માણસનો દોષ નથી કઢાતો. ત્યાં સાકે દોષિત દરે છે ! પરંતુ આમાં સ્ત્રીઓને અપવાદ રાખવામાં આવી છે. સાકે પીને સ્ત્રી ગમે તેમ બોલે—કરે તે બધું જ માફમાં ગણવામાં આવતું નથી ! પીધેલો જાપાની પોતાને, પીધેલા યુરોપીયન જેટલો સંભાળી શકતો નથી એ તેની મોટી નિર્બળતા છે. ‘સાકે’ એ માત્ર જાપાનની જ ખાસિયત છે. જગતમાં બીજા દેશોમાં આ પીણું નથી. કેટલાક એવી જાતના

સાકે પણ બનાવાય છે કે માણસને થોડી માત્રામાં જ તે ‘પીધેલો’ બનાવી મૂકે છે. બ્યારે કેટલાક બહુ ઓછી અસરવાળા પણ હોય છે. શંકુ આકારની નાનકડી (એક—એ રૂપિયાભાર સમાય તેવી) કોટરીઓમાં લઈને તે પીવામાં આવે છે. મોટે ભાગે સ્ત્રીનાઈ માટીના નાનકડા સીસામાં લઈને, સહેજ ગરમ કરીને આ પીણું લેવાય છે.

ખાસ કરીને ગેઈશા પાર્ટીઓમાં આ પીણું આજે ખૂબ જ મહત્વ છે. પુરુષ મહેમાનને બધી જ રીતે આનંદ આપવા, બાજુમાં બેઠેલી ગેઈશા છોકરી, મહેમાનનું એ ખાસ ધ્યાન રાખે છે કે સાકે પીને તે બરાબર ચકચૂર બને. વચ્ચે વચ્ચે પુરુષ, પોતાને પાવામાં વપરાતી એ નાની કોટરીમાં, પોતાને હાથે સાકે નાખી, પોતાની બીજમત કરતી ગેઈશાને, અથવા સમૂહમાંથી પોતાને ગમતી ગેઈશાને સાકે પાવે છે. બીજા અર્થમાં આ ક્રિયાને ‘અદ્રસ્ય ચૂબન’ ગણવામાં આવે છે. જે ગેઈશાને એ કોટરી ધરવામાં આવે તે ગેઈશા છોકરી તે પીવાની ના પાડતી જ નથી. ના પાડે એ ધરનારનું અપમાન ગણાય છે !

પાશ્ચાત્ય દેશો પેઠે જાપાનમાં પણ આજે સાકે કે કોઈ માફક પીણું પીવું એ જરાયે નવાઈની વાત ગણાતી નથી. ઊલટાની ન પીનાર પ્રત્યે કુતૂહલતાથી જોવાય છે. છતાં જગતમાં એવો એક દેશ નથી કે બિલકુલ ન પીનાર તરફ અંતરથી માનની લાગણીએ ન જોવાતું હોય !

★

અમેરિકામાં કેલિફોર્નિયાના સાન ફ્રાન્સિસ્કો શહેરે એક લાખે રૂપના હિસાબે ૨૦૭ આપઘાતોની કુલ સંખ્યા નોંધાવીને વિક્રમ સ્થાપ્યો છે. મિઆમી [ફ્લોરિડા] બીજા નંબરે, આબ્યુ : એક લાખે ૧૬.૪ના હિસાબે ૧૪૭. સાનફ્રાન્સિસ્કોના જાણીતા ગોલ્ડન બ્રિજ ઉપરથી ફ્લોરિડાને જ ૧૨ જાણે આપઘાત કર્યો હતો. આ પુલ ૨૩ વર્ષ ઉપર ખુલ્લો મુકાબો ત્યારથી માંડીને ૧૮૬ જાણે તેના ઉપરથી ફ્લોરિડાને આત્મહત્યા કરી છે.

સાનફ્રાન્સિસ્કો શહેરે દર બે હજારે એક કરતાં વધુ છટાછેડા કર્યો ગયા વચ્ચે નોંધાવ્યા છે. આખા અમેરિકામાં દર ૧૨ હજારે પાંચ છટાછેડા નોંધાયા છે.

જાણના

જાપાનમાં સાકે : ૫૧

કરતો હતો તે ડરામણી, અભિમાની અને ક્રુદ્ધ અહ-
તાનો નાશ તો તેણે વારે વારે અખો હતો. પણ
લેખક સમજાવે છે તેમ બહુ તરીકે, સધુ તરીકે
આ અહંતા સમીતો સંત્રામ નિરર્થક હતો. વધારે
પડતા જાને વધારે પડતા મત્રોન્ધારણે, યજ્ઞાગાદિ
વિધિઓએ, અતિશય દેહદમને, અતિશય કાર્યે, અતિ-
શય પ્રયત્ને માર્ગમાં અનરેષો બીલા ક્યાં હતા. તે
અભિમાની છલકાતો હતો. તે સૌથી એક એક ડગ
આગળ જવા, સૌથી વધારે ચતુર, જિજ્ઞાસુ, પંડિત,
સાધુ, પુરોહિત બનવા અંખતો હતો. 'ઉપવાસ અને
તપ દ્વારા એ અહંતાનો નાશ કરવામાં સિદ્ધાર્થ સફળ
ન થયો. આખરે, 'મુક્તિ કોઈ શુરુ દ્વારા શક્ય
નહોતી.' એ વાત એને સમજાઈ.

પણ આ સાવ સાદી સીધી વાત એને સહેવાઈથી
સમજાઈ હતી? ના, એ માટે જ એને પેલી ધણિયા-
બનો કાટો પાછો મૂકવાની ફરજ પડી હતી. એ સમ-
જણ પ્રાપ્ત કરવા માટે એને સાધુઓની સંસારી બનવું
પડ્યું હતું, એ માટે તો ફરીવાર દુનિયામાં જઈને
સત્તા, સ્ત્રી, સંપત્તિમાં જાતને ખોઈ દેવાનું, અતરમાં
રહેલા શ્રમણ અને પુરોહિતનો અંત આવે એ માટે
શ્રેષ્ઠી, જુગારી, શરાબી અને ધનવાન બનવાનું તેને
માટે આવશ્યક થઈ પડ્યું હતું. એટલે તો પેલો
વિલાસી સિદ્ધાર્થ, ધનિક સિદ્ધાર્થ નાશ પામે એ માટે
આટલા બધા ત્રાસજનક વર્ષો એને વિતાવવાં પડ્યાં
હતા. નિરર્થક શન્ય સમા શ્રવનનો, ગાંડપણનો પાક
અંત સુધી શીખવે પડ્યો હતો.

કથાએ બોલેલો આ 'ગાંડપણનો પાક' દુનિયાના
ઝાઝાઓને બહુ કપરો લાગવા સંભવ છે. ધર્મ શી
ચીજ છે. એ જાણવા માટે અધર્મના અનુભવનો
આદેશ પણ 'ધર્મ'ના રખેવાળ ખેરખાઓને
'અધર્મ' જેટલો અસહ્ય લાગે તો નવાઈ નહિ.
કોઈ શુરુ દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ શક્ય નથી, એ વિચાર
પણ શુરુશાંતીની શોખીન ભારતીય પ્રજાને અરુચિકર
લાગવાનો ભય છે.

પણ તથાગત જેવાનું શરણું સ્વીકારવાનું માંડી વાળીને

કમલા જેવી કામિનીને સગે ગયેલો સિદ્ધાર્થ ખરેખર
પોતાની મેળે જ મુક્તિ મેળવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
સહેવાઈથી હકારમાં નહિ આપી શકાય. સિદ્ધાર્થની
જાણ બકાર પેલી મૂળી સરિતા અને એથીય અદેહા
મૂળો એવો નાવિક વાસુદેવ સિદ્ધાર્થમાં શુરુ બની રહે
છે. અભણ અજ્ઞાની વાસુદેવના વ્યવસયસહજ ભર
હારશાનમાંથી સિદ્ધાર્થને ઘણું ઘણું શીખવાનું મળે છે.
અલબત્ત, એ નાવિકને રૂઠું અર્થમાં કોઈ 'શુરુ'
નહોતા સાંપડ્યા. એ અણુધ માણસે સઘળું શિક્ષણ
સરિતા પાસેથી જ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ નદી પણ
કલાત્મક રીતે કથાનું એક મૂક પાત્ર બની રહે છે.
વાસુદેવ એને આ રીતે વર્ણવે છે: 'નદી સર્વજ્ઞતા
છે તેની પાસેથી બધું પામી શકાય છે...તમારી કોઈ
ચીજ જતી નથી. તમે જે આપો છો તે પાછું
આવે જ છે...આ પણ હું આ નદી પાસેથી જ
શીખ્યો છું—'

સમગ્ર કથામાં પ્રવર્તી રહેલો સિદ્ધાર્થનો પુરુષાર્થ કાળનો
ખ્યાલ ફર કરવા માટેનો, નિર્વાણ અને સંસારને
એકરૂપ કલ્પવા માટેનો લાગે છે સમય જેવી કોઈ
વસ્તુ નથી, તેવું રહસ્ય એને નદી પાસેથી મળે છે.
સરિતા સર્વત્ર સર્વ સમયે છે. તેના મુખ આગળ,
તેના ધોધ આગળ, સર્વ રંધણે એક જ સમયે એ છે.
તેને માટે ભૂત નથી, ભાવિ નથી, છે માત્ર વર્તમાન
...વાસુદેવે નદી પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલ આ જ્ઞાન પરથી
સિદ્ધાર્થ પોતાના અનુભવનો તાગો મેળવે છે. શોક,
ચાતના, ભય બધું સમયજન્ય નહોતું? માણસ કાળ
પર વિન્ય મેળવે, કાલાતીત બને એટલે દુનિયાનાં
સર્વ અનિષ્ટો પર, અગવડો પર એ વિન્ય નથી
મેળવતો શું?

શ્રવનની પરિપૂર્ણતા—ઓખનો અનુભવ—પણ સિદ્ધા-
ર્થને વાસુદેવ આ સરિતાના પ્રતીક વડે જ સમજાવી
શકે છે. સરિતાને સહસ્રવિધ કંઠ છે—રાજનો, સૈન-
કનો, આખલાનો, પંખીનો, ગર્ભવતી સ્ત્રીનો, શોકાત-
માનવીનો... આ દસ દમર જેટલા અવાજ એક જ
સમયે સાંભળવામાં કોઈ સફળ થાય ત્યારે એ કયો

શબ્દ ઉચ્ચારે છે? એમ નદીના પ્રતિધ્વનિત થતા બહુભાષી ગીતમાંથી વાસુદેવ સિદ્ધાર્થને એક પરમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. નદીનાં ગાનમાં સિદ્ધાર્થે પિતાનું, પોતાનું અને પુત્રનું ચિત્ર એકબીજામાં સંમિશ્રિત થઈ જતું જોયું. સહુ નદીનાં અંગરૂપ બન્યાં હતાં. અંખનું, ઇન્દ્રિયનું અને સહેવું—સહનું આ સમાન ધ્યેય હતું. અંખનાનું રૂઢન, પ્રજાનું હારણ, રોપનો અવાજ, મૃત્યુનાં હુસકાં, આ સમે પરસ્પર સંકળાયેલાં હતાં, હજાર રીતે એકબીજા સાથે વણાઈ ગયેલાં હતાં. આ સર્વ અવાજો, સર્વ ધ્યેયો, સર્વ અખનાઓ, સર્વ શોક, સર્વ આનંદ, સદ્-અસદ્ તેમાંથી જ આ જગત્ અનુભવ હતું...તેમાં રહેલા પૂર્ણ સ્વરૂપનું ધ્યાન એ ધરતો હતો ત્યાં હજારો અવાજનું મહાગીત એક શબ્દમાં ઉચ્ચારાતું એણે સાંભળ્યું. એ શબ્દ હતો એમ-પૂર્ણતા...આમ, સિદ્ધાર્થના કિરસામાં, તથાગત પણ જે ન કરી શક્યા એ દુષ્કર કાર્ય એક અભણ હોડીવાળાએ કરી આપ્યું : સિદ્ધાર્થને નદીની પેલી પાર લઈ જવાનું—વાચ્યાર્થમાં તેમ જ રૂપકાર્થમાં.

આરંભ, શ્રમણસંઘમાં રહેતી વેળા સિદ્ધાર્થે એના સહપાત્ર ગોવિંદને કહેલું : ‘જે જ્ઞાન છે તે સર્વત્ર છે. આ જ્ઞાન છે આત્મા, જે મારામાં તારામાં, સર્વ પ્રાણીમાં છે. આવા જ્ઞાનના સૌથી મોટા દુશ્મનો હોય તે ન આ પાંડિતજનો છે, આ પાંડિત છે. તથાગતને જે રીતે બોધિજ્ઞાન થયું, એ રીતે સર્વ માનવીઓ માટે શક્ય ન હોય. હેસની આ કથાના નાયકને એવું જ્ઞાન એક સામાન્ય સરિતાને કાંઠે થાય છે દીનહીન માછી-મારની ઝૂંપડી જ એને માટે બોધિવૃક્ષ બની રહે છે. આમ કરીને કર્તાએ જાણે કે બેવડું મૂર્તિખંડન કર્યું છે. સિદ્ધાર્થને મોટે એ કહેવડાવે છે કે દરેક માનવી બુદ્ધ બની શકે છે. પણ એ બુદ્ધતા અનુયાયી થઈને નહિ, સત્યના પારિત્રાજક બનીને.

રોજ ઊઠીને નવીનાખી સંતશાહી, નવાનવા પલાયન-પથો, આશ્રમો, વિહારો, અર્વાચીનતાનો ઓપ પામેલ પણ વાસ્તવમાં તો પુરાણ ધોડાપથી હક્યોગીઓનો

ફાલ આજકાલ ફૂટી રહ્યો છે ત્યારે હરમાન હેસની આ નવલકથા બીજું કંઈ નહિ તોય એક આશ્વાસન તો આપી જ રહે છે કે કાઈ કાઈનો ઉદ્ધાર કરી શકતું નથી. દરેક માણસે, ખ્રિસ્તી પરિભ્રમણમાં કહીએ તો, પોતાનો કેસ પોતાને જ ખભે ઊંચકવાનો છે. મુક્તિ કે મોક્ષપ્રાપ્તિ કાઈ સંત, ઋષિ કે ગુરુની કરુણાકૃપા, કે દયા ઉપર જ અવલંબિત નથી, દરેક મનુષ્યના અંતરની અનુભૂતિ ઉપર આધાર રાખનારી છે. જ્યાં શૂદ્રો પણ મોક્ષના અધિકારી બની શક્યા છે એવી ઉદારદિલ ભારતીય પરંપરામાં આજે આ વાત ફરીવાર સમજાવવી પડે છે એ પણ વિધિની એક અધિકારી જ ગણવી ને? નહિતર, દુરુણામૂર્તિ બુદ્ધને પડછે કથાકારે માછીમારને અદકરો મોટો મુક્તિદાતા શા કારણે ખત વલો પડ્યો હશે?

આધ્યાત્મિકતા જેવા માલના વેચાણને યુવાશાહીના ઇન્જરા વિભાગમાંથી મુક્ત કરીને લોકશાહીના ખુલ્લા અનિયંત્રિત ક્ષેત્રમાં મૂકી આપવાની આ કથાની કામગીર પણ ઓછી મહત્ત્વની નથી.

કથાનો ધ્વનિ, ઉપરની ઉક્તિમાં દેખાય છે એટલે સ્પષ્ટ નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. આખી કૃતિ મદદરે સિદ્ધાર્થના આંતરમનની કથા છે. એના અદ્યપસંખ્ય અન્ય પાત્રો અને ઘટનાઓ પણ સંજ્ઞાત્મક છે. ઘણા ખરા પ્રસંગો પ્રતીકરૂપે જ ચેતનયા છે. કથાવસ્તુ સાથે સમવેત સાધતી એની મિતભાષી લખાવડનું ગદ્ય એટલું તો અર્થઘન છે કે કાઈ પણ પરભાષામાં એને ઉતારવું કદિન થઈ પડે. (સદ્ભાગ્યે એમાં ભારતીય જીવન અને ફિલસૂફીની જ વાત હોવાથી ભારતીય ભાષાઓ માટે આ અનુવાદ વધારે સુકર બની રહે છે, અને ગુજરાતીમાં એ વિશેષ પ્રાસાદિક અને આસ્વાદ્ય બની શક્યો છે.)

ઉદ્ધડતી ધ્યાએ દેખાતો ક્રિયાકાંડી, તરુણ, સિદ્ધાર્થ, ગૌતમ, કમલા, કામજેષ્ઠી અને વાસુદેવના સંસર્ગ પછી જીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં શ્વેતકેશી બનીને એના બાલમિત્ર ગોવિંદને કાઈકે દિવ્ય શરના ઊંડા જખમ-

માથી વહેતા આનંદનો અનુભવ કરાવી રહે છે એ આખીય પ્રક્રિયા કથાના બિરમ કરતાય વિશેષ તો અત્તરગતી જ ની રહે છે સિદ્ધાર્થના "મિત્રતા વદનમા ગોપિ દે પ્રના મા રમતી એકતા જેવું હજારો જન્મ-મરણમા વ્યાપી રહેતી એકસૂત્રના જેવું દર્શન કર્યું અને એમાથી એને ઘેરફક દિવ્ય શરના ઊંડા

જખમમાથી વહેતા નિરરધિ આનંદનો જે અનુભવ થયો એ અનુભવ સહૃદય વાચકોનો પણ બની હે છે એક કનાકૃતિ માટે આ સફળતા એાછી ન કહેવાય વિશ્વસાહ્યની આની એક માતમર કૃતિ આપણી ભાષામા સુનભ કરી આપવા બલ અનુરાદક તેમજ પ્રકાશક બને અભિનંદનના અધિકારી છે

★

[સમરના દ્વીર-ન ૨-૧૩ ના પાનાથી ચાલુ] રાખી તેમા ઉકળાટ કરતાં આપણે માટે શુ વ્યાજની હતુ ? અગ્નિ એશિયામા આપણે શી રીત સંપન્ન થઈએ છીએ તે ભગવાન જાણે ! છાપ તો જે રી પડે છે કે સમ્પાદી વલણ ધરાવનારાઓને રસ્તો કરી આપના આપણે એમનું ઓહુ બની રહીએ છીએ એ પક્ષ વાચાળા રધારે છે સગંધ સારુ કરી શકે છે અને ધમસાણુ મયવી જનતાનું નામ લઈ આકે મણા કરે છે શ ભારત કે રીતોથી દોરવાય છે ? તો આપણે સમજવું જેઈએ કે વિશ્વ માત્ર લાન રગતો ઝમ્મો પહેરીને જ આની જતો નથી દરેક દેશની મૂળી લાક્ષણિકતાવાળી સસ્કૃતિ પણ એનો આધાર બની શકે છે

નવા સસકૃતક શિરસ્તા નો અભાવ

માનિક ઉદ્યોગો અને રાજ્યની બહોળી સત્તા એ બે બાબતો પાછળ લશ્કરી બળ રાખીને જ કોઈપણ દેશમા સમૃદ્ધિ લાવી શકાય એવી આપણી દા. માન્યતા થઈ ગઈ છે શુ ? આના ખ્યાનથી સામ્યવાદી પદ્ધતિ કે સામ્યવાદી દેશો તરફ આપણે મમતા રાખતા થઈશું તો કુદરતની ચપ્પડ જરૂર વાગવાની છે સભર છે કે આપણે વિકાસ કાળે અધીરા છીએ અને કલત્ય એમ પણ હોય કે એમના બગને પિઝાની એમને રીઝવના માગતા હોઈએ પણ એ રસ્તો ડામા દાધનો છે દાક્ષિણ્યનો માર્ગ નથી અને એના મતથી બીજા દેશો સાથેના સબંધો કુતુમિ મરવાનું ઉચિત નથી સમૃદ્ધિ આપ્યા પછીને આપણે કે બીજા કોઈ દેશને

સસ્કૃતિનો ખ્યાલ તો કરવો જ પડાનો સસ્કૃતિનું દેરાળુ થોડે સમય નબી જાય પણ એનો ખ્યાલ વહોરી લઈને દેશ મ્દી ટટાર થઈ ના શકે પ્રગ કચારેય વિશ્વમાનવ ના બની શકે આ સસ્કૃતિ એ કઈ ભૂતકાળને જીવત રાખવાની જ બાબત નથી ભૂતકાળમા જે કોઈ ચિતને અનુભવે, કુદરતના પરિબળોએ એકંદુ થયુ હોય એમાથી શુભ તારની લઈને વર્તમાન સથે મેળ ખમડાવેા અને આગળના જીવન માટે સરક્ષણ અને સવર્ધન થાય તેની પ્રણાલીઓ ચાલુ કરવી તે સસ્કૃતિ દેશને એના સબંધો અને એના પુરુષાર્થ વડે અમુક લાક્ષણિકતા પ્રાપ્ત થાય છે એ એની પ્રિશિષ્ટતા થઈ દેશે દેશે એ જુદી પડાની ને અવા વૈવિધ્યને લઈને સસ્કૃતિ રમણીય રહેવાની

પ્રાતે પ્રાતે અને દેશેદેશે સસ્કૃતિનું ધડતરકામ ચાલુ દોડુ આની રહ્યુ હોય છે સનામતી જળવની સહેતી હોનાથી ભૂતકાળને વગળી રહેવાની વૃત્તિ સામાન્ય રીતે પ્રબળ હોય પણ કુદરતને એટલું જ મજૂર નથી એના કમમા નીનતા રહેતી હોનાથી ફેરફાર આવશ્યક બને છે જે સસ્કૃતિ ભૂતકાળનું ડાપણુ સ્વીકારી ભવિષ્યના સ્વપ્ના કાળે સાનુકૂળ કરી શકે તે સારી

એ સસ્કૃતિને પિસારે પાડે એની સમૃદ્ધિ ઝડપી હોમ તોરે શુ ? આપણે એવા કયા નવા શિરસ્તા દેશના કારોબારના પાડ્યા છે કે સસ્કૃતિ વપરાશરોગ્ય રહે ને લોક એમાથી આધાર મેળવવાનો વિશ્વાસ રાખે ? પણ ચૂટણીના જગમા આની કોઈ વાત પૂછાતી નથી !

★

સાહ્યાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા : પાનાં ૧૦૪. ન. પૈ. -/૪૦. ગીતાપદાર્થકોષ : ગાંધીજી. પાનાં ૨૬૧. ન. પૈ. -/૫૦. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા : ગીતાપદાર્થકોષ : પાનાં ૨૬૧. રૂ. ૧/- ગીતા-ત્રિપુટી : પાનાં ૨૬૧. રૂ. ૧/૫૦. અનાસક્તિ યોગ : ગાંધીજી. પાનાં ૧૪૩. રૂ. ૧/- ગીતાખ્યાન : ગાંધીજી. પાનાં ૭૫. ન. પૈ. -/૩૦. પ્રેમપંથ-૧૦ : દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી. પાનાં ૧૫૬. ન. પૈ. -/૬૦. બાપુનાં પત્રો ગંગાખહેનને : સં. કાકા કાલેલકર. પાનાં ૯૬. રૂ. ૧/- વાલીપણુનો સિદ્ધાંત : ગાંધીજી. પાનાં ૭૯. ન. પૈ. -/૩૦. નવેયના પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૪. સંવેદ્ય : ગુણવંતરાય આચાર્ય. પાનાં ૨૦૪. રૂ. ૫/- કન્યાચરિત્ર ૧-૨ : 'સોપાન'. પાનાં ૩૮૨+૩૭૮. રૂ. ૧/૨/- મીનપિયાસી : ઈશ્વર પેટલીકર. પાનાં ૨૪૨. રૂ. ૪/- ભાઈજીજી : 'કાલક'. પાનાં ૫૧૪. રૂ. ૮/- નારી મનુષ્ય કુલ : સારંગ બારોટ. પાનાં ૨૪૨. રૂ. ૪/- પાંચેયના પ્રકાશક : આર. આર. રેશ્મી દેવની, મુંબઈ, ૨. વિચારરત્નો અને જ્યોતિ-આંખી : શ્રી અરવિંદ. અનુ. અખાલાલ પુરાણી. પાનાં ૭૧. રૂ. ૧/૫૦. રાષ્ટ્ર જીવનમાં કળા : શ્રી અરવિંદ. અનુ. 'સુન્દરમ'. પાનાં ૫૬. રૂ. ૧/૨૫. અનુના પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ કાર્યાલય, પોલીચેરી. બાળક સાથે વાતો કેમ કરશે ? : હરભાઈ ત્રિવેદી. પબ્લિક સર્વિસ ઈમ્પ્રોવમેન્ટ સમાચાર સંસ્થામાં : જી. આર. પોદો. સિંધી સાહિત્યમાં ડાકિયું : મોહનદાસ ખિલનાણી. આપણું અજ્ઞાન શરીર : ડૉ. જી. ડી. પાઠક. ભાવો કેમ ઊંચા રહે છે : નરોત્તમ શાહ. આમણી સંભાળ : ડૉ. જી. સી. શ્રોધ. આપણું ભજનો : મુકુલભાઈ કલાર્થી. દરેકનાં પાનાં ૩૨, મૂલ્ય ન. પૈ. -/૪૦. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર : ચિત્રકાર વી. એન. એકે. ન. પૈ. -/૫૦. નવેયના પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ, ૧. એસ. એસ. ડી. પરીક્ષા મોટેની માર્ગદર્શિકા : સં. ચંદ્રકાન્ત ૨. શાહ. પાનાં ૧૩૪. રૂ. ૨/- સુદક્ષી આતાના હિસાબો : સં. એસ. સી. શેઠ. પાનાં ૯૬. રૂ. ૨/૫૦. અનુના પ્રકાશક ચંદ્રકાન્ત વી. વોરા, અમદાવાદ, ૧. માનવમૂત્ર : રાવજીભાઈ મા. પટેલ. પાનાં ૨૬૮. રૂ. ૩/- ભારત સેવક સમાજ, અમદાવાદ, ૧. પ્રકૃતિ, સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાન : મગનભાઈ. ડૉ. દેસાઈ. પાનાં ૫૮. ન. પૈ. -/૬૫. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪. આપણું ગુજરાત : પ્રહલાદ પટેલ. પાનાં ૩૨. ન. પૈ. -/૩૭. જ્ઞાન કૌશલ્ય પ્રચાર સમિતિ, ચાણુરમા : પત્રવ્યવસ્થા : લે. પ્ર. ગોવિન્દભાઈ પટેલ. પાનાં ૩૬. ખાલસા કોલેજ, મુંબઈ, ૧૯. રમૂનિ : લે. પ્ર. મગનદાસ જી. ગોરધનદાસ. પાનાં ૫૫, મુંબઈ, ૪. સંવેદન : જીવણલાલ કવિ. પાનાં ૧૧૦. શિ. પે/- પંડ્યા પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, મોખાસા. ગૃહસ્થાલન : ડૉ. લીલા શાહ. પાનાં ૨૯૬. રૂ. ૫/૦૫. ગુજર અંધરત કાર્યાલય, અમદાવાદ, ૧. સદાચાર : સી. જી. વાલેસ. પાનાં ૧૪૪. ન. પૈ. -/૭૫. સેટ એવિયસ કોલેજ, અમદાવાદ, ૯. સાહુમ : લે. પ્ર. 'સુધાંશુ'. પાનાં ૧૫૧. રૂ. ૧/૨૫. રામચંદ્રી પોરબંદર. વા. મા. શાહનો સંસાર સુધારો : સં. ત્રિભુવન વી. હેમાણી. પાનાં ૩૧૮. રૂ. ૪/૫૦. દેવચંદ્રક પ્રકાશન મંદિર, લીંબડી. સરી જતું સ્વરત : ગરીબની ઝૂંપડી : ધનમુખલાલ મહેતા. પાનાં ૨૫૬. રૂ. ૩/૨૫. મનની માંયા : જેવી છું તેવી : પ્રગજી જોસા. પાનાં ૧૮૪. રૂ. ૨/૫૦. અનુના પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી. પ્રા. લિ., મુંબઈ, ૨. એકલતાના કિનારા : ચંદ્રકાન્ત બક્ષી. પાનાં ૨૦૦. રૂ. ૪/- સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૩. જીવનની પારાશીશી : ગોરોધી કારતેગી. પાનાં ૩૦૮. રૂ. ૫/૭૫. ભામાણી બુક ડીપો, મુંબઈ, ૨. મનોયાત્રા : મધુકર રાંદેરિયા. પાનાં ૧૮૪. રૂ. ૪/- વિનંત્યા પ્રકાશન, મુંબઈ, ૬. કાવ્યગંગ : દુમહાયા : પુરુષોત્તમ જી. લંક. પાનાં ૧૦૪. રૂ. ૨/- રવાણી પ્રકાશન પુલ, અમદાવાદ, ૧.

નવજીવન

તાંબડીઓ ભરીને દૂધ દેતી ગાવડીઓ

સોવિયેત સંઘ શ્રી નેહરુને આપણી ગાય રોજનું યાકો મધ્ય દૂધ આપે છે. આરજી દૂધ આપતી ગાયની સંભાળ કઈ રીતે લેવાતી...

મે શેકાની ઉત્તરે કાલીનીન વિસ્તારમાં એક ખીણમાં થઈને મોલોગા નદી વહે છે. સમૂદ્રપેટર આ ખીણમાં વસેલું છે. એ ક્ષમને હસ્તક અનેક ખેતરો છે. અને જંગલો પણ ત્યાં ધણાં છે. આજુબાજુનાં ૨૩ ગામડાંઓના ખેડૂતો આ સમૂદ્ર-ખેતરમાં કામ કરે છે. તેમની સંખ્યા એક હજારથી પણ વધારે છે. એ સમૂદ્રખેતરમાં આધુનિક યંત્રો વડે ખેતી કરવામાં આવે છે. ખેતી ઉપરાંત ક્ષમના ખેડૂતો પશુપાલન પણ કરે છે.

સાડાસતર હજાર એકર જમીનમાં વિસ્તરેલા આ સમૂદ્ર-ખેતરના અડધા ઉપરાંત ભાગમાં લીલા ધાસના ચરા આવેલા છે. એટલે અહીં ડેરી—પશુપાલનનો ઉદ્યોગ સારો ખીઓ છે. આ ક્ષમમાં ૧૨૦૦ જેટલી ગાયો છે તેમાંની લગભગ બધી જ ગાય ધણું દૂધ આપે છે.

ખીમ વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન આ રથને જખ્ખર લગાઈ જમી હતી નાહી આક્રમણકારીએ આ સમૂદ્રખેતરને એવું તો તારાજ કરી નાખ્યું હતું કે લગાઈ બાદ ખેડૂતોએ એકઠે એકથી શરૂઆત કરતી પડેલી.

તે વખતે સારા પ્રમાણમાં દૂધ દેતાં દોર ધણી મુશ્કેલીએ મળતા. એટલે જે કંઈ દોર તેઓ પાસે ત્યારે હતાં તેમાંથી સુદ્ધ બાંધતી, ભારે વજનવાળી અને ધણું વેતર આપી શકે તેવી ગાયો પસંદ કરી તે વડે નવાં દોર ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરતા. વાછડાની પસંદગી કરતી વખતે તેની મા જાડું દૂધ આપે છે કે નહીં તે તથા તે દૂધમાં ચરબીનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે છે કે નહિ તે ખાસ જોતા.

નવાં દોર ઉત્પન્ન કરવા માટે કઈ ગાય સાથે કયા આખલાનો સંયોગ કરવામાં આવ્યો, તેમનું વેતર કેવું આવ્યું, વેતર આવ્યા બાદ ગાયનું દૂધ કેવું અને કેટલું આવ્યું વગેરે બાબતોની આ સમૂદ્રખેતરમાં વિગતે

અને વ્યવસ્થિત રીતે નોંધ રાખવામાં આવે છે. આને લીધે દોરોનો ઉછેર તથા તેમને ખવડાવવા-પીવડાવવામાં સારો સુધારો થયો છે. ખેડૂતોએ દોરો માટે શકિત્ત્વક ગોત્રો તથા શિયાળામાં બરફ પડે અને લીલું ધાસ ન મળે ત્યારે દોરો સૂકું ધાસ ચરી શકે તે અંગેનો પ્રયત્ન કરેલ છે. આ સૂકા ધાસચારાને કારણે અહીં દરેક ગાય વર્ષે ૩૦૦૦ લીટર—૧૬૫ મલુથી પણ વધારે દૂધ આપે છે.

અન્ય પશુઓની માફક ગાય પણ એક ખોરાકથી કંટાળે છે. એટલે આ સમૂદ્રખેતરમાં તેમને માટે વિધિવિધ પ્રકારનો, પ્રજીવક તરવો, ખનિજ દ્રવ્યો તથા પ્રોટીન-યુક્ત આહાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. એમાં ૭ કીલોગ્રામ સૂકું ધાસ, ત્રણ કીલોગ્રામ ધાસના તથા ખર્સા, દોઢ કીલોગ્રામ પોષક તરવેથી ભરપૂર ગોતું અને ત્રીસ કીલોગ્રામ ખાદ્યામાં નાખીને સૂકવેલું ધાસ પ્રત્યેક ગાયને આપવામાં આવે છે.

જિનાળામાં રોજ ૧૫થી ૧૬ કલાક સુધી દોર બહાર ખુલ્લામાં ચરે છે. તદુપરાંત જરૂર પડ્યે તેમને લીલું ધાસ પણ નીરવામાં આવે છે.

ગાય કેટલું દૂધ આપશે તથા તેનું વેતર કેવું બનિશ્ક થશે તેનો આધાર ગાય વસુકી જળ ત્યારે તેને અપાતા ખોરાક ઉપર બહુ આધાર રાખે છે. સમૂદ્રખેતરમાં ગાયો દોહવાનું કામ કરતી છોકરીઓનું એમ માનવું હોય છે કે દૂધાળી ગાયની ખાવાપીવાની બાબતમાં જેટલી કાળજી રખાય તેટલી જ કાળજી માલગી ગાયની રખાતી જોઈએ કે જ્યાં તેનું વાછડું તંદુરસ્ત આવે, ગાય પોતે પણ સાજાતાજી રહે અને યોગ્ય સમયે ધણું દૂધ આપે.

વેતર આવ્યા બાદ ગાય ધણીવાર બરોબર દૂધ આપતી નથી. તેવા સંજોગોમાં ગાય દોહનારીઓ ગાયના

આંચળને ગરમ પાણીથી ઘોઈ તેને કારા કરે છે અને પછી આંચળને માલિશ કરે છે, માલિશની આ ક્રિયા ગાયને દોહતી વખતે એથી ત્રણ વાર કરવામાં આવે છે. આમ કરવાનો હેતુ એ હોય છે કે ગાયના આંચળ સુંવાળા, મોટા અને સ્થિતિસ્થાપક રહે કે જેથી તેમાંથી ઘણું દૂધ દોહી શકાય.

ગાયો દોહનાર છોકરીઓના નૂથમાં લોડીઆ વોલેકાવા સહુની ઉપરી છે. તેનું કહેવું એમ છે કે ગાય વધારે દૂધ આપે તે માટે પ્રત્યેક ગાયની શું ખાસિયત છે તે જાણવું જરૂરી છે. તેને ક્યારે, ક્યો ખોરાક માફક આવશે અને ક્યારે તે કેટલું અને અને શું ખાશે-પીશે તે જાણવું જોઈએ. એના હાથ નીચે કામ કરતી બધી છોકરીઓ આવી રીતનું ધ્યાન આપે છે. ગાય જેટલા કીલોગ્રામ દૂધ આપે તે દરેક કીલોગ્રામ દીઠ ૨૦૦ ગ્રામ પોપક તરવોથી સભર એવું ગોતું ગાયને આપવાનો તેઓએ નિયમ જ રાખ્યો છે. જુદી જુદી ગાયોને તેમની વિશિષ્ટતા પ્રમાણે એક જ ભતનો ખોરાક પણ વિવિધ પ્રમાણમાં પૂરો પાડવામાં આવે છે. અને આથી ગાયો ઘણું દૂધ આપતી થઈ છે.

સમૂહ ખેતરમાંની દરેક દરેક ગાયની ખાસિયત વગેરેનો અભ્યાસ કરવાનું કેટલું જરૂરી છે તેની વાત કરતાં લીડીયા વોલેકાવાએ એકાદ બે દાખલા આપ્યા હતા. તે કહે છે કે ‘ખોરઆ’ નામની એક ગાય, જ્યારે વધારેમાં વધારે દૂધ આપતું જોઈએ તે વખતે પણ રોજનું પથી ૭ કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપતી હતી. મને થયું કે આમ કેમ? મેં એ ગાયનો અભ્યાસ કર્યો તો માલુમ પડ્યું કે તે ખરેખર ખાતી ન હતી. તેની ભૂખ ઊધડે એ માટે મેં બટાકાના બારીક ટુકડા કરી તેને ખવડાવી જોયા. એકવાર તેને તે ભાવ્યાં એટલે બીજાવાર આપ્યાં. ત્યારથી તેના ખોરાકમાં મેં બટાકા આપ્યા જ કર્યાં. એનાથી તેનો ખોરાક વધ્યો.

મને એ પણ જણાયું કે એ ગાયને દોહતી વખતે તેના આંચળ એકાદ બે વાર માલિશ કરીએ તો જ તે સારા પ્રમાણમાં દૂધ આપે છે એટલે મેં તેમ કરવા માંડ્યું. અત્યારે હવે એ ગાય શિયાળામાં રોજનું ૧૬થી અઢાર કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપે છે.

‘સુખોક્તા’ નામની એક બીજી ગાયને એ ૧૧ ટેવ કે એક સાથે તે પૂરતું ખાઈ શકે નહિ. તેને દિવસ દર-મ્યાન પાંચથી છ વાર થોડું થોડું નીરણુ આપવા માંડ્યું. એટલે તે બમણું દૂધ આપતી થઈ ગઈ. હાલ તે દરરોજ ૨૨થી ૨૫ કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપે છે. દરેક ગાય કેટલું દૂધ આપે છે તેના દૈનિક નોંધ ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. જો કોઈ દિવસે ગાય ઓછું દૂધ આપે તો દોહનારી તરત જ તેનું કારણ શોધી કાઢે છે અને તે દૂર કરવા ચાંપતા ઉપાયો અજમાવે છે.

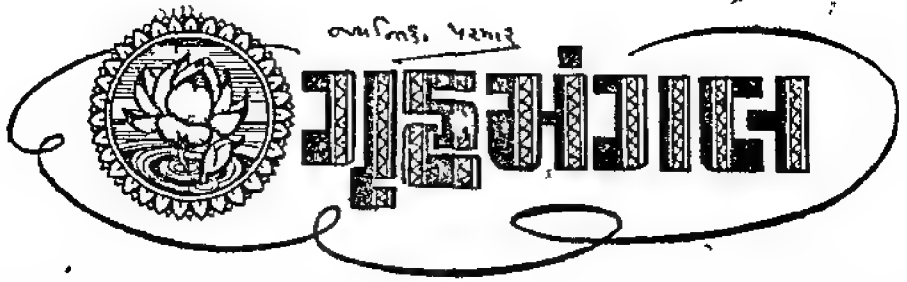
ડેરીમાં કામ કરતા લોકો ખરા દિલથી દોરની માવજત કરે છે. તેમના એ પ્રયાસોની સારી કદર કરવામાં આવે છે. તેઓને સમૂહખેતરના સભ્યોએ નક્કી કરેલો પગાર તો મળે જ છે પણ તે ઉપરાંત ગાય દોહનારીઓ જેટલું વધારે દૂધ દોહવે તે પ્રમાણમાં તેમને વધારાનું વેતન અપાય છે. વાછડાની કાળજી લઈ નેને સારી રીતે ઉછરનાર છોકરીઓને પણ અમુક વધારે રકમ પગાર તરીકે અપાય છે. આમ ગાય દોહનાર છોકરીઓ શહેરના કામગારો જેટલું સારું કમાય છે. લીડીયા વોલેકાવા મહિને હજાર રૂબરૂ પાડે છે. તેની બેનપણીઓ સરેરાશ ૮૦૦થી ૯૦૦ રૂબરૂ કમાય છે.

સમૂહખેતરોને ડેરી ઉદ્યોગથી સારો નફો પ્રાપ્ત થાય છે જે રકમ ગ્રામ્યસુધારણા માટે તથા ગામગના લોકોના જીવનધોરણ અને તેમનું સાંસ્કૃતિક સ્તર ઊંચું લાવવા માટે વપરાય છે.

અમેરિકામાં મોટરોની સંખ્યા છેલ્લાં ૫૦ વર્ષમાં ૧,૦૦૦થી વધીને ૭ કરોડ થઈ છે. પગિણામે હવાનો બગાડ અતિશય વધી ગયો છે. લૉસ એન્જલેસ [કેલિફોર્નિયા]માં ગણતરી છે કે, દરરોજ ૩૪ લાખ સ્તંભ હાઈડ્રોકાર્બન તરવ હવામાં ફેંકાય છે.

નવજગના નાંખડીઓ ભરીને દૂધ દેતી ગાય : ૫૬

જીવન એ જ સંઘર્ષ છે. એ સંઘર્ષમાંથી પસાર થઈ સુખી જીવન જીવી નાણું એ જ જીવન જીવવાની ખરી કળા છે. સંઘર્ષ વગરનું જીવન સંભવી જ ન શકે. કોઈને કંઈ ને કોઈને કંઈ એમ નાની મોટી મુશ્કેલીમાંથી પસાર થવાનું હોય જ છે. ક્યારેક એવા નાના નાના પ્રશ્નો મૂંઝવી નાખે છે ત્યારે તેનું નિરાકરણ આપણી પાસે નથી હોતું. એનું પણ કારણ છે અમુક બંધાઈ ગયેલી દૃષ્ટિથી જ જોવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

લગ્ન જીવન એટલે સંપૂર્ણ સુખમય અવસ્થા એવી માન્યતા લગભગ આપણામાં પ્રવર્તતી હોય છે સાચી વાત છે. લગ્નમય જીવનમાં જેટલો આનંદ છે એટલું જ પણ છે અને જુદા જાતે એક જ સાથે જીવવાના છે તેનાથી જો ગલરાયાં કે વધુ પડતાં પ્રભાવિત થયાં તો અતે તે જીવી શકાવાનું નથી. સંઘર્ષને સંઘર્ષ માત્ર ન જનાવવો અને પુરુષાર્થ કરી જીવી જતાવવું તે જ જીવન છે એમ માનીશું તો ક્યારે પણ મનની જુદાઈનો અનુભવ નહિ થાય.

આજે તો લગ્નજીવનના આનંદની કલ્પના, એ સુખમય અવસ્થાની કલ્પનાની આડે કોઈ પણ વસ્તુ આવે છે ત્યાં 'તું તારે રસ્તે, હું મારે રસ્તે' ની લાવના જાગૃત થાય છે. ત્યાં બાંધછોડની વૃત્તિ જ નથી હોતી. આ જીવવાનું કારણ પણ સ્વભાવનો અને અભિરુચિનો લેદ છે. જાને લિન્ન લિન્ન વાતાવરણમાંથી આવતી વ્યક્તિઓ વચ્ચે આ પ્રશ્ન તો ઉદ્ભવવાનો જ. અને એવાં વિધ્નોમાંથી પસાર પણ થવાનું જ છે તો જ જાને વ્યક્તિઓને લાંબે ગાળે એક થવાનો, વિકાસ સાધવાનો હેતુ સફળ થશે. એ હેતુને સિદ્ધ કરવાનું, સફળ જનાવવાનું આપણા પોતાના જ હાથમાં છે. એકમેકના વિચારોને અનુકૂળ થવાનો, જાને તેટલી બાંધછોડ કરીને એકમેકને, અનુરૂપ થવાનો સાચો રાહ, લગ્નજીવનમાં જ રહેલો જો પગલો લેવાનો જોઈએ, ત્યારે જ લગ્ન જીવન ગણાશે. સંઘર્ષ ત્યાં એવો વહેતો રહેશે કે તે વહેતા જીવનને ક્યારેય રોકી નહિ શકે.

જો લિન્ન લિન્ન મત ધરાવતી વ્યક્તિઓનો ગમે તેવો મનમેળ હોય તોય વ્યક્તિત્વનો તેજસ્વરૂપ હંમેશ થવાનો જ. અને તે પણ લગ્નજીવનમાં સંઘર્ષ જિલો કરે. એ સંઘર્ષ જિલો થતાં જ ઝામવાની વૃત્તિ કેળવવી રહી.

ધીરજમાં ધરણીધર

નીલમ એના પતિના આકરા સ્વભાવની હુમેશાં ફરિયાદ કરતી : 'એમનો સ્વભાવ ગુસ્સાવાળો છે એટલે વાત વાતમાં તે ચીડાઈ જાય એ તો જાણે સમજી શકાય છે. કારણ કે કોઈનું સહેજ પણ તે સાંળી શકતા નથી એ હું જાણું છું. પણ સ્વભાવ સ્વભાવ કરીને હવે ક્યાં સુધી છાવરવું ? બોલવા બેસે ત્યારે લાન જ ન રહે. ક્યારેક હસી કાઢીએ પણ બાળકો ધરમાં હોય ત્યારે તેમ કરીએ એ પણ ખરાબ. એ ગુસ્સાને કારણે બાળકો તો એવાં થથરે કે એ ન્યારે ધરમાં હોય ત્યારે દસ ગાઉ દૂર ભાગે. ક્યારેય સાથે જમવા ન બેસે. અરે, એમના રૂમમાં કારણ વગર જાય જ નહિ. કોઈ વાર તો હું પણ સામી થઈ જાઉં છું. અને જાણે એવું લેયંકર દૃશ્ય થઈ જાય છે કે ન પૂછે વાત. આવા સ્વભાવ માટેનો કોઈ રસ્તો બતાવો ને ?'

સ્વભાવને માટે તો આપણે શું કરી શકીએ ? નીલમે પોતે જ મક્કમ થવું જોઈએ. બીજું એ કે એવું કારણ એમને ન આપવું જોઈએ. અને બાળકો ખાતર પણ એમણે શાંતિથી પતાવટ કરવી જોઈએ. નહિતર બાળકો ઉપર આની વિપરિત અસર થાય. એમની ખામી ધરમાં બધાને નડે છે, તે વિચારીને પણ બાળકોના ભાવિનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ.

નીલમની વાતોને અંતે એમ લાગ્યું કે જન્મે પ્રતિ-પત્નીને સાહેબનનું હતું. બીજા કોઈ ખાસ પ્રશ્ન નહોતો. પરંતુ તેમના પ્રતિતા સ્વભાવમાં બાંધછોડ વૃત્તિ તેમ જ છુસ્વવાની

વૃત્તિ નહોતી. એટલે તે માનમાં નાની વાત ઉપર ગુસ્સે થઈ ને જ જવાળા વાળતા. ઘણી વાર તેમને પસ્તાવો થતો પણ પોતાની ભૂલ કબૂલ કરીને નહિ. તેમની છદ્ધ સતોષવા નીલમને નમતું એખવું જ પડે.

નાનપણથી પોષાયેલો સ્વભાવ એકદમ બદલાય તે તો અસંભવિત હતું. પરંતુ થોડા સમય પછી નીલમે કહ્યું કે, 'મારા મન વિરુદ્ધ થઈને પણ ક્યારેક તો જૂળ નમતું આપ્યું છે. પરિણામે તેમના મન ઉપર જૂળ અસર થઈ છે અને હવે ગુસ્સો નહિ કરવા કબૂલ છે. એટલું જ નહિ પણ પહેલાં જેવો ગુસ્સાનો પ્રકાર રહ્યો નથી. બાળકો સાથે જરા વધારે હળે છે. એટલે બાળકોનો ડર પણ કાઢી શકાયો છે. અને બાળકો પણ પોતાના પિતા સાથે આનંદથી વ્રાતો કરે છે. મને લાગે છે કે ધીમે ધીમે તેમનો સ્વભાવ બિલકુલ શાંત થઈ જશે.'

નીલમની ધીરજ અને દૃઢતા દ્વારા મળેલી સફળતા જોઈ મને જૂળ આનંદ થયો.

નીલમ જેવી અસંખ્ય બહેનોને આજે શોધાવું પડતું હોય છે. પુરુષ એટલે સ્ત્રી ઉપર હંકે જમાવનાર જ એવી આપણી સામાજિક માન્યતા થઈ ચૂકી છે. એ માન્યતામાં ફેરફાર કરવાનો આપણો સુધરેલો કહિવાતો સમાજ પણ કેમ વિચારી ન શકે ?

એટલે જ નીલમ જેવી સતોષી બહેનો ગમે તેટલી સહનશીલતા કેળવીને અને પોતાની મનને પણ મારીને પણ સાચો દાખલો પૂરો પાડે છે એ દાખલો બધા અંગીકારે તો ?

માંદગીમાં રાહત

માંદગી દરમિયાન સગાંસંજીનીને ત્યાં ખબર કાઢવા જવાનો એક સામાજિક રિવાજ છે. દરેક વસ્તુની જે ખાજુ હોય છે તેમ આ રિવાજની પણ જે ખાજુ છે એના સારાં નરસાં બંને પરિણામો અનુભવાય છે.

રમેશભાઈને અચાનક હાર્ટ ઉપર અસર થઈ ગઈ. તાત્કાલિક ડોક્ટરને બોલાવી સારવાર આપી ડોક્ટરની સલાહ મુજબ દર્દીએ કોઈની પણ સાથે વાત ન કરવી અને માત્ર સારવાર કરનાર સિવાય બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિને દર્દીના રૂમમાં ન આવવા દેવી તેવી કડક સૂચના આપવામાં આવેલી.

રમેશભાઈની રહેવાની જગ્યા ઘણી નાની હતી એટલે તેમને માટે અલગ રૂમની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નહોતું. તેમનાં પત્ની અને બાળકોના મન ઉપર ચિતાનો બોલો હતો અને દર્દીની સારવારની જવાબદારી તો હતી જ. સગાંવહાલાંમાં ખબર પડતાંવેંત એક પછી એક ખબર કાઢનારાંઓની કતાર શરૂ થઈ.

રમેશભાઈનાં પત્ની દર્દી પાસે રહે કે આવનારા સાથે બેસે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં પહેલાં તેમનાં કાકીએ એ જવાબદારી શિર પર લઈ લીધી. અને કહ્યું કે નાની કાકારની રૂમ છે તેમાં બધું સરખું કરીને જગ્યા કરીએ એટલે આવનારને ત્યાં બેસાડાશે. એ રૂમ દર્દીના રૂમથી જરા દૂર પછું હતી એટલે બીજા ધોંધાટ કે કંઈ જ ત્યાંસુધી પહોંચી શકે તેમ નથી. અને રેખાબેનનાં કાકીએ તો સરસ સગવડ

કરી નાખી, જે આવે તેની સાથે રમેશભાઈની તળિયતની વાત કરે અને સાથે સાથે કહી પણ દે કે ડોક્ટરે તેમની પાસે જવાની ના પાડી છે એટલે કોઈ દર્દી પાસે જવાનો આગ્રહ જ ન કરે એથી વિશેષ એમુક પ્રકારનાં સગાં પાસે તો ઘરનું કામ પણ—જેવું કે ઘઉં વગેરે સાથે રહીને સાફ પણ કરાવી નાખે. આમ તેઓ થોડા કલાક આવે તે કલાકે દરમિયાન ઘરનાંને મદદરૂપ થાય અને રેખાબેનને રમેશભાઈને બરોબર સાચવવા સૂચવે અને શક્ય મદદ કરી રાહતરૂપ બને.

રમેશભાઈની અકવાડિયુ લંબાયેલી માંદગીની ખૂબ જ વ્યવસ્થાપૂર્વક, સાવચેતીપૂર્વક દરકાર લેવાઈ અને જલદી સારા થઈ ગયા. પછી એક મહિનો આરામ લીધો એટલે બિલકુલ સારા થઈ ગયા. આમ ખબર કાઢવા આવનારાઓને બીજી કોઈ તક ન મળી.

રિવાજની ઊંધી ખાજુ

કેતકી બાળ-બચ્ચાંવાળી હતી કુટુંબમાં કોઈ મદદ કરનાર હતું નહિ. માટે સાજો તેને ઠીક ઠીક મુશ્કેલીઓ પડતી હતી. બાળકોમાથી કોઈ માંદું પડે તો પણ ઘરની જવાબદારી અને બાળક પાસે સતત બેસી રહેવાનું, પણ કેતકી ક્યારેય કંટાળતી નહિ સતત શ્રમ ઉઠાવી ઘર અને માંદગી બંનેને સાચવતી.

એક વખત કેતકી માંદી પડી ડોક્ટરે ટાઈફોઇડ તાવ કહ્યો. એની સૌથી મોટી બેબી ૬ વર્ષની હતી. અને તેના પતિ સિવાય બીજું કોઈ હતું નહિ. તેના પતિ નોકરીમાંથી રજા

હાઈને ઘેર રહ્યાં. પણ માંદગી અને ઘર બંને સાચવવા તેમને માટે અઘરાં હતાં. મદદ માટે તેમની બેનને બહારગામથી તાત્કાલિક બોલાવી લીધી. એમને મુશ્કેલી બખર કાઢવા આવનારા-એની પડવા માંડી. જે આવે તે જાત જાતની વાતો કરીને ચાલ્યા જાય. ‘ટાઈફોઇડ છે એટલે સાંભાળજો. મારાં ફલાણાને થયો હતો ત્યારે આ દવા આપી હતી ને તે આપી. મોટા ડોક્ટરને બોલાવ્યા પણ કેસ બગડી ગયો.’ વગેરે જુદાં જુદાં દર્દીઓની વાતો દર્દીની પાસે થવા લાગી. પણ કોઈ ઘરમાં મદદ કરવાનું નામ ન દે. બહુ બહુ તો બિઠતાં બિઠતાં એમ કહી જાય કે મારી જરૂર હોય તો બોલાવજો. પણ એક ટાંપુ કરવાનું સૂઝે નહિ.

કેટલીક વ્યક્તિઓ એવી હોય છે કે માંદગીની બખર આપી ન હોય તો તેમને ખોટું લાગે. અને બખર આપીએ ત્યારે એવી મુશ્કેલી બિલી કરે કે ન પૂછો વાત. સગાં હોય એટલે ન છૂટકે આવીને હાજર રહે. પરંતુ એમની હાજરી પણ દુઃખદ નીવડે.

એક વખત નાનો આસુ માંદો પડ્યો. ન્યુમોનીઆ પર તાવ ગયો. તાવ અને કંફરું જોર ધણું. આસુ એની માને બિલકુલ ખસવા દે નહિ. એ જો બિઠે તો તરત રડવા માંડે. કેતકી જૂબ ચિંતાતુર બની હતી. ઘરમાં બીજું કોઈ કરનાર નહિ અને રસોડાની જવાબદારી એટલે કરવું શું? એકાદ વસ્તુ કરીને ચલાવી લેવા માંડ્યાં.

આસુની ફેઈ અને કાકી આવ્યાં. આવ્યાં એવાં જ ગરજવા લાગ્યાં: ‘આટલી બધી

બરાબ તબિયત થઈ અને અમને કેમ કહેવરાવ્યું નહિ?’ પણ બખર પડી ને આવ્યાં પછી એમને ત્યાં રહેવાનું કે મદદ કરવાનું સૂઝ્યું નહિ. થોડીવાર બેસીને ઘેર આવ્યાં ગયાં. બીજાં એક સંબંધી બહેન આવી પહોંચ્યાં અને ઘરનો બધો ભાર બિપાડી લીધો અને સૂઈ પણ રહ્યાં જેથી કેતકીને ઘણી રાહત થઈ. સહારો અને આશ્વાસન પણ મળ્યાં. બીજે દિવસે સવારે કાકી આવ્યાં અને પેલાં બહેનને જોયાં એટલે પૂછ્યું: ‘તમે હજુ અહીંઆ જ છો?’ જ્યારે તેમને બખર પડી કે એ તો રાત્રે પણ ત્યાં જ સૂઈ રહ્યાં હતાં. ત્યારે તેમની આંખ બિધી.

સ્વભાવની વિચિત્રતા

સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતાં કમળાબેનને જોતાં જ તેમનો અસંતોષ પરખાઈ આવતો. કુટુંબ બહુ મોટું નહોતું પરંતુ અમુક રીતભાત અને સ્વતંત્રતાને અભાવે ક્યારેક જૂબ નારાજ રહેતાં. તેમના પતિ રાજુભાઈની આવક ઓછી હતી જ્યારે મોટાભાઈની આવક વધુ હતી. એટલે પણ કેટલેક અંશે એમને દખાણેલા રહેવું પડતું.

રાજુભાઈ આ બધું સમજતા હતા. પરંતુ બંને ભાઈઓને સારું બનતું હતું એટલે જુદા થવાનું કહેવું વ્યાજબી નહોતું લાગતું. જ્યારે કમળાબેનનો ઝગડો એક જ હતો કે જુદા રહીને આપણે આપણી શક્તિ પ્રમાણે ચલાવીશું. પણ કોઈના ઓશિયાળાં તો નહિ. હવે ક્યાં સુધી રાજ સાંભળવું!

કમળાબેન... સ્વભાવે મળતાવળતાં જૂળ અને
 વીતોડિયાં પણ એવાં જ. ઈર્ષાણુ સ્વભાવ તો
 મનુષ્યજાતને તરેલો છે તેમાંથી તે પણ બકાત
 કેમ રહી શકે. અપૂરમાં પૂરું એમને એકેય
 બાબત નહિ. એમને બાબત નહોતાં થતાં
 એવું નહોતું. અપૂરે જન્મેલાં બેઠ બાબત
 આ કાની હુનિયામાં રહી ન શક્યાં. હવે
 હું આ તો મનમાં હતું જ. તેમાં દેરાણી-
 જેઠાણીને અને નહિ. કમળાબેનનો વટ જરા
 જાણે, સમાધાન કે શાંતિની તેમની પાસે
 ધાત જ ન હોય. કંઈ થાય એટલે પતિથી
 માંડીને ઘરની દરેક વ્યક્તિ સાથે થોડા દિવસનાં
 અભાલા. મોટું તો ચલાવેલું જ રાખીને
 કર્યા કરે.

કમળાબેન, એમની બેનપણી પાસે જઈ
 બિલરો ઠાલવી આવે. અને સાંતવન મેળવે.
 એ વચ્ચે રહીને સમાધાન પણ ક્યારેક કરાવી
 આપે. બેનપણી આંટલું લાગણીથી કરે છતાં
 એની પણ ઈર્ષા કરે. બીજાની પાસે તો ઠીક
 પણ ખુદ એની પાસે પણ એનું ખરાબ
 બાલે. એ કંઈ બાલતાં હોય તેની શિખામણું
 બધાં જ બેઠાં હોય ત્યારે આપવા બેસી
 ભય : 'તું તો ત્યારે જિદી. 'એમને' ન
 ગમતું ન કરવું. બે અમે પણ આ છોડી જ
 દોધું ને ?'

ચંદેલાં અનુભવે જ અંજાલ આવી ગયો
 કે કમળાબેનને કંઈ કહેવા જેવું નથી. એ
 બધું બોલી જ નાંખે છે. એમનાં મનમાં
 હવે તો મનમાં...

કંઈક એવું પણ ખરું પોતાનું સારું હોય
 ત્યારે બીજાનું સહેજ ખરાબ હોય તો તે
 રાજ થાય. એક બેનપણી બીજાનું બગાડવામાં
 રાજ હોય એને બેનપણી કહેવાય જ કેમ ?

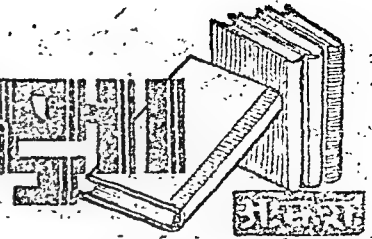
આમ કમળાબેનની સ્વભાવ-વિચિત્રતા વધતી
 ગઈ. અને આખરે તે શારીરિક અને માનસિક
 એવી બેવડી વિકૃતિમાં પરિણમી. કમળાબેન
 ક્યારેય શાંત અને સ્વસ્થ ન દેખાતાં. હમેશાં
 દરેકની ખોડખાંપણું જ કાઢ્યા કરે. હમેશાં
 દરેકની કાળી બાજુ જ બોલ્યા કરે. કોઈનું
 સારું તેમને દેખાય જ નહિ.

અચાનક મારે તેમની સાથે એકવાર ગાડીમાં
 ભેટો થઈ ગયો. વાતમાં બળર પડી કે એમની
 બેનપણીને જે શિખામણો આપતાં હતાં
 તેમાંની એકેય તે પાળી શકતાં નહોતાં. મેં
 તે જ દિવસે તેમને સમજાવ્યું કે કોઈના
 દિલને હુલવવામાં તો તમે વધુ હેરાન થશો.
 કેટલાય દાખલાઓ આપ્યા. તેમને એ બધી
 વાત ગળે ઊતરી કે નહિ એ તો મને ખબર
 ન પડી.

પણ તેમની બેનપણીએ એક દિવસ મારી
 પાસે આવીને એ જ જૂની ફરિયાદ કરી.
 કમળાબેનને બિલટી એને ધમકાવી નાખેલી.
 મેં તેના વિષે બાલેલી બધી વાતો જ કમળા-
 બેનને એ સંભળાવી હતી. અને એ કમળા-
 બેનની તાબેદાર હોય એમ તેને ધમકાવી
 હતી એ તો વધારામાં.

ગ્રામીણ સમાચાર

પ્રકાશક અને પડછાયા : ૧-૨ :

[લે. પન્નાલાલ પટેલ; પ્રકાશક, રવાણી પ્રકાશન ગૃહ, રિણક માર્ગ, અમદાવાદ, ૧; મૂલ્ય : મેડિ ભાગત મળીને રૂ. ૧૧/-]

પ્રથમ 'જન્મભૂમિ-પ્રવાસી' માં હતાથી ચાલુ નવલકથા તરીકે પ્રગટ થયેલી શ્રી પન્નાલાલ પટેલની આ સામાજિક નવલકથા તેના લેખકની ઘણી ધુરંગામી નવલકથાઓની આંદક એક પ્રણયકથા છે. પ્રણયકથા રસજમાવટ કરીને માંડીને કહેવાની શ્રી પન્નાલાલને અગત્યની ફાવટ છે. એ ફાવટ હજુ એમને છોડી નથી ગઈ એની ખાતરી આ કથા પ્રણ કરાવે છે; પછી ભલે એમના પ્રશંસકો કહેવા માંડે કે જાહુ, આ કઈ 'મળલા છવ' કે 'માનવીની ભવાઈ' જેવી તો નહિ, તો ય. (આ 'તો ય' શ્રાણી રચના પન્નાલાલનો ચેપ !).

અસ્તુદિગ્ધ એ વિચારતાં આ નવલકથામાંની પ્રણયકથાના બે કાંડ પડી જાય છે. એક આગલી પેઢીને સ્પર્શે છે, બીજો નવીને. આજની પેઢીના કથાતાયકના પિતા અને નાયિકાની માતાનો પરિણય સુધી ન પહોંચી શકેલા પ્રણય કથામાં પ્રસ્તુત નથી એટલે ભૂતકાળની ઘટના તરીકે, સરલાબેનના હૈયામાં ક્યારેક ક્યારેક સ્મૃતિસ્ફાલ જગાવતી ઘટના તરીકે, તેનું મથાવસ્યક સ્થાન જ કથામાં કરવામાં આવ્યું છે. નાયકનાયિકાની પિતૃપેઢીને સ્પર્શતા આ પ્રણયકથાનો એ પૂર્વકાંડ આમ કથામાં સુચિત જ રહે છે, અને પીક-અપકાર તરીકે સરલાબેનના અંતરની મથામણ તથા એમનો ભૂતકાળ અને હવતકારણ રજૂ કરતી વેળા વાર્તાકાર એનો ઉલ્લેખ કરે છે. કથાની પ્રત્યક્ષ

રંગભૂમિ પર તો વણિકપુત્રી ઉમા અને ક્રાઇવરી કરતા તાલુકદાર-પુત્ર કિશોરના પ્રણયનું તાટક, પ્રણયના આરંભથી માંડી આ પ્રકારના પ્રણયને નડતાં વિધેયોથી એની ઉલટતા વધારી એના સુખદ અન્ત સુધી ભજવાય છે.

શ્રીમંત વિધવા સરલાબેનને ત્યાં મોટર-ક્રાઇવર તરીકે તોફરી કરવા આવતા કિશોરસિંહના—પૌરુષભર્યા દેહ અને સુખકાન્તિથી સરલાબેનની કોલેજમાં ભણતી પુત્રી ઉમા પ્રથમ દર્શને જ તેના પ્રત્યે આકર્ષાય છે અને પછી આધુનિક યુવતીની પ્રગલ્ભતાથી પોતાના તેના પ્રત્યેના આકર્ષણને કમશઃ વ્યક્ત પ્રણ કરતી જતાં કિશોરસિંહમાં પ્રણ તેવા જ પ્રતિભાવ જગાડે છે, શહેરી કોલેજિયન શ્રીમંત પુત્રી ક્રાઇવરના પ્રેમમાં પડે એ પોલપત્રિકાનો કાઈ દિસ્સો ન લાગે એવી ગોઠવણ, શ્રી પન્નાલાલે કિશોરસિંહને સંસ્કારી રાજભાષાત વળેસિંહનો મેટ્રિક થયેલો અને મોટર-મિકેનિકના કામની થોડી જાણકારીવાળો પુત્ર બનાવીને તેમ જ વખાના માર્થો આ તોફરી સ્વીકારવા છતાં વર્તનમાં રજવાડી સંસ્કાર દેખાડતા ક્રાઇવર તરીકે આલેખીને, કરી છે. ઉમા અને કિશોરને બહાનુરાગ બનાવ્યા પછી વાર્તાકારે એમના પ્રણયની ઉત્તરોત્તર થતી રહેલી વૃદ્ધિની સાથેસાથ એને તાવે અને આડે આવે એવાં બે વિધેયો ગોઠવ્યાં છે તેમાં સરલાબેન યાત્રાએ ગયાં સારે બગલાનો વહીવટ જેને બોલાવીને સોંપતાં ગયાં એ એમની મોટી દીકરી અને ઉમાની બેન ચિત્રાની તથા તેનાં કરતુતમાં સહાયક બનતાં તેનાં કોઈની લગલગ બલપાત્રો જેવી અને કથાને થોડીક તાટક સિનેમાશાઈ ઘટનાઓ પૂરી પાડતી

નવલકથા

અથ-સમીક્ષા : ૬૫

કારવાઈનું સ્થાન બાલ દૃષ્ટિએ એટલે કે કથાને જરૂરી બાલ સંઘર્ષ તરીકે ઓછું નથી. પણ મોટું વિષ્ણુ છે સરલાબેનના જ અંતરનો આવા પ્રણયના લગ્નમાં પરિણમવા સામેનો વિરોધ.

અહીં વાતોકારે કુશળતાથી નાટ્યહાસનો ઉપયોગ કર્યો છે. જે સરલાબેનને એમની યુવાનીમાં ઊગેલા વ્હેસિંહજી પ્રત્યેના પ્રેમ સામે એમના પિતાના વિરોધને લીધે જીવન સાવ બીજે જ પાટે ચડી ગયાનો નિત્યનો દાહક અસંતોષ વેડવે પડે છે એ પોતે પણ પોતાના પિતાના જ રાહે ચાલી સામાજિક પ્રતિષ્ઠાના ખ્યાલે ઉમાના પ્રેમને અનુમતિ આપતાં નથી ! વાતોકારને કથાનું શૌર્યક સાથે કરાવવું છે, એટલે એમણે મા પોતાની જુવાનીમાં ક્ષત્રિય રાજકુમારના પ્રેમમાં પડી હતી તેમ દીકરી પણ એ જ પ્રકારના પ્રેમમાં પડી, અને માતામહે જેમ પોતાની પુત્રીના એવા પ્રેમને લગ્ન સુધી પહોંચવા દીધો નહિ તેમ એ પુત્રી તેની પુત્રીના એવા જ પ્રેમને લગ્નમાં પરિણમવા દેવાની આનાકાની કરે છે, એમ યોગ્ય છે. આમ પિતૃપેદ્રીના જ પડખા ને પડખાવા સંતાનપેદ્રીમાં લેખક દેખાડે તો છે, પણ જમાનો આગળ વધ્યો છે એનું ય ચિત્ર એણે આપવાનું તો છે જ તેથી સરલાબેને પિતાએ તેને પરણાવ્યાં તેમ પરણી લીધેલું એમ ઉમા કરતી નથી, એ તો કિશોર સાથે જ જોડાવા મક્કમ રહે છે, એમ એમણે બતાવ્યું છે. સરલાબેનનો વિરોધ પણ કિશોરના રજપૂતપણા સામે નથી—એ રીતે એના પિતાશ્રી એ જમાના પ્રમાણે આગળ છે—પણ એ મામૂલી ડ્રાઇવર છે એટલા માટે છે. કામ કે શાંતિ પરથી વાત શેક અને નેહરના સામાજિક દરજ્જા પર આવી છે એ ડ્રાઇવર ગામઘણી વ્હેસિંહનો પુત્ર છે એ અભિજ્ઞાન થતાં એ વિરોધ સાવ દૂર થઈ જાય છે. આમ નિરૂપીને નવી પેઢી આગલીના પડખા ને પડખાપાડપ હોય તો એ તેનાથી થોડી આગળ ગઈ છે, નવા જમાનાએ એનાં માનસિક વલણો ને સામાજિક ખ્યાલોમા ઘટતું પરિવર્તન

આપ્યું છે, એવું શ્રી પન્નાલાલે સ્પષ્ટ ગણાય. પણ એ તો બેગાબેગું થઈ ગયેલું કામ. શ્રી પન્નાલાલે સહાનતાથી આમ સાધ્યું નયે હોય. એમનું હૃદય તો દુનિયાની ને દુનિયાદારીની રૂકવટો સામે અણબધાએલા અને અણનમ રહેના પ્રેમની એક વધુ —પહેલાની એમની કથાઓમાં ગામડાંની હતી તો આ શહેરી—કથા રજૂ કરીને પ્રેમનું જ ગૌરવ કરવાનું હતું. ને એ કામ તો એમની નવલકથા તરિક્કીની ખાસ આવડત છે. સરલાબેન કુમાર વ્હેસિંહજીનાં સહચારિણી જીવનમાં ન થઈ શક્યાં તો નમાલા શ્રીમંતને પરણી તેનાં સંતાનોની માતા થઈ, અકાળે વિધવા બની, પછી બાલુભાઈ જોડે કામસંબંધ બાંધી, એથીય અંતરમતો કંટાળો ને જીવનશૂન્યતા અનુભવે છે, એવું આલેખન કરીને શ્રી પન્નાલાલે શુદ્ધ પ્રણયનો કેસ જ રજૂ કર્યો ગણાય. ઉમા અને કિશોરના સુખાન્ત લગ્નાન્ત પ્રણયના આલેખનથી તો એમ રપાટ રીતે ક્યું છે જ.

વાર્તાતત્ત્વ તપાસનાં કથામાં એ પૂરતા પ્રમાણમાં છે. કિશોરની ડ્રાઇવરીના આરંભથી થતી કથાની શરૂઆત, એ સાથે જ શરૂ થતી ઉમા-કિશોરના પ્રણયની કથા, નાના મોટા પ્રત્યવાયો વચ્ચે નાયક-નાયિકાનાં અંતરની ગડમથલો અને તેને વ્યક્ત કરતાં બાલ વર્તન સાથે આગળ ધપતો એ પ્રણય, વચ્ચે આવતી સરલા અને બાલુભાઈના વર્તમાન સંબંધ અને તેની ભૂમિકા સરલાના જીવનના પ્રણયની કથા, ચિત્રા અને તેની ફાઈનાં પાત્રો દ્વારા નાયક-નાયિકાનાં પ્રણયને થતો મોટો અવરોધ, રૂપકુંવરને લગતા પ્રસંગ દ્વારા કિશોરની ઉદાત્તાના પ્રકટીકરણ સાથે મુખ્ય પ્રણયકથાને ચડતો નાયક-નાયિકાના માર્ગમાં એક મુજબજીભરી મુશ્કેલી ઊભી કરતો એક વધુ વળ, વાયકોના મ્હાસ અદ્દર કરી મૂકે એવી નાયક-નાયિકાની સંકલિત ગ્રાણહાનિ સુધી પહોંચતી ધટનાઓ, વ્હેસિંહજીના જમવાનો સુખદ અભિજ્ઞાન અર્થે થયેલો કુશળ ઉપયોગ, શરૂઆતમાં આ ખરાબ પાત્ર હશે કે શું એવો

વહેમ ઉપનંદે એવા પણ પછી તો એક આપ-ધડયા સમજદાર પુરુષ તરીકે છાપ પાડી નાયક-નાયિકાને સમજી તેમનો માર્ગ સાફ કરનાર તરીકે વાચકોની સહાનુભૂતિ જીતી જતા બાળુબાઈના પાત્રનો કથામાં થયેલો વણાટ, કથાનું ચતા બેઝફોટનની રજૂઆત— આ સર્વ શ્રી પન્નાલાલના વસ્તુસંકલનાકૌશલ અને તેથી વાર્તાકૌશલના પુરાવારૂપ બની રહે છે. વાર્તા રસવાહી બની છે તે જેમ નાયક-નાયિકાનાં તથા સરલાબેનનાં વૃત્તિનિરૂપણને લીધે તેમ આ વાર્તાતત્ત્વને પણ લીધે.

તેમ છતાં કથાવસ્તુમાં ધણું બધું વાર્તાકારે ધંધાધારી કારીગરીથી 'ગોઠવેલું' જણાય એવું, એટલે કે પહેલો પ્રતિભાવ જેની સ્વાભાવિકતાને શંકાવાનો થાય એવું, પણ છે. પુત્રી માતાના જ પૂર્વજીવનના પ્રેમપાત્રના પુત્રના પ્રેમમાં બરાબર માતાની જ માફક પડે, અને જેમના પ્રેમ અસફળ રહ્યો એવાં સરલા-વજેસિંહજી વર્ષો પછી તેમનાં સંતાનોની પ્રણયસિદ્ધિને ટાણે અચાનક ભેગાં થઈ જાય, અથવા તો એમ ભેગાં થઈ જવાથી જ સંતાનોની પ્રણયસિદ્ધિને શક્ય બનાવે, એ વસ્તુ જ મકાનના નકશાની પેઠે પૂર્વનિર્ધારિત ને એમ ગોઠવેલું નથી લાગતું? પણ નટખટ વિધિ ધણીધાર માણસ કદ્યે એના કરતાંય અઘટિત-ધટનાનિર્માણપટુતા દાખવે છે એટલે આવી કચારેક બનેમ તે. પણ ઉમા પોતાને ત્યાં ફાઇવરની નોકરીએ આવતા જુવાનથી પહેલે જ દિવસે આકર્ષાવા માટે, તેની જ મા-જણી બેન ચિત્રા નાટક-સિનેમાના પાત્ર જેમ તેની અને દિશોરની પ્રત્યે વર્તવા માંડી જે હદે જાય છે તે હદ સુધી જાય, તેનાં દોષાઅચાનક ફૂટી નીકળી તેની ખલ-કારવાઈઓમાં સાથ ને આગળ વધી માર્ગદર્શન આપે—જેમાંથી નાયકના મોતની તેમ નાયિકાના આપઘાતની બાજી ઊભી થાય, ફસાયેલી રૂપકુંવરનો કિસ્સો ઊભો થઈ નાયક-નાયિકાના લાભાર્થે ઊભો થયો તેવો જ એના આપઘાતથી શમી જાય;

અરલાને વજેસિંહે એની ભેટ—જમયાની—આપી હોય જે નાટ્યાત્મક રીતે ઉમા ને દિશોરના પ્રણયસાશ્વત્યમાં નિમિત્ત બને, અને વાચકોની સહાનુભૂતિ; ખોઈ બેઠેલી ચિત્રાને અંતે એ ધડીકમાં પાછી મળે—આ બધું લેખકે 'વાર્તા' જમાવવા 'ગોઠવેલું' જ લાગે તેમ છે. પોતાના જ દાખલાથી દાંડેલાં સરલાબેન જે પ્રમાણમાં, લગભગ છેલ્લી ઘડી સુધી, અને પન્નાલાલનો શબ્દપ્રયોગ વાપરીએ તો 'નિસકદર', ઉમાના પ્રેમનો વિરોધ કરે છે તે પણ સ્વાભાવિક નહિ તેટલું પ્રણય-કથાને વાર્તા કે નાટકની માફક તેના અણધાર્યા અંત સુધી જમાવવા સારું જ થોડું હોય એવી છાપ પડશે. પણ વાર્તા આખરે તો વાર્તાકારે પોતાના હેતુ માટે કરેલ સર્જન, એટલે બનાવટ છે એમ સ્પષ્ટતા લેખકને સહેજ લુચ્ચાઈભર્યા સ્મિત સાથે 'એટલી તો બનાવટ કરવી પડે જ ને લાઈ।' એમ બોલતા કહી શકીએ.

તો ય આ કારણે આ નવલકથા શ્રી પન્નાલાલની વધુ સાહજિક ને સ્વાભાવિક ને વસ્તુવાણી લાગતી બીજી કથાઓને સુકાબલે પાછી પડતી લાગે તો લાગે. 'મળેલા જીવ' અને 'માનવીની લવાઈ'નો સ્વાદ જેમની (મનની) દાઢમાં હશે તેવા શ્રી પન્નાલાલના પ્રશંસકોને આ કથા એ બેઉ કથાઓને સુકાબલે કીકાય લાગવાની. પણ દોષ કલાકારનાં બધાં સર્જન એનાં આગલાં યશોદાયી સર્જનના જ જેવાં થયાં જોઈએ એવું આણું જ છે? શ્રી પન્નાલાલની નજીની વાર્તાકથા તેમની કાવ્યતાં રસજમાવટ, અને મનોનિરૂપણ સાથે કચારેક તેમજ મિતાકરી પણ અમલકૃતિવાળાં પ્રકૃતિ-વર્ણન ને નવા જ અલંકારો વેરતી અને 'ઈસકદર', 'હસકદર', 'ખલકે', 'અરે', જેવા શબ્દો, 'તો ય અને...તો ય' જેવા વાક્યપ્રયોગો અને 'બોલ્યો હોત તો તેણે આમ કહ્યું હોત' એ લટકવાળાં પાત્રોનાં મનોગતના નિરૂપણવાળી લખાવટ સાથે આ નવલકથા પણ એવી દેખાડે છે કે એણે દોષ નવો વિક્રમ અહીં સ્થાપ્યો ન ગણાય પણ જુની

સિદ્ધિ તો એ જાગવી રાખે છે એટલું તો કહેવું જ પડે એ સિદ્ધિ એવી છે, જે આ બે ભાગમાં વહેંચાયેલી નવનકયાને ગત વરસમાં પ્રગટ થયેલી પાંચ, પદ્મ પ્યાન ખેતલી નવલકયાઓ કરતા આગળ મૂકાવે

મહાભારતની કથાઓ :

[લેખક 'ધૂમકેતુ', પ્રકાં ભારતી સાહિત્ય સંઘ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૧, મૂલ્ય, રૂ ૪/-]

આપણા પ્રસિદ્ધ વાર્તા-નવનકયાકાર 'ધૂમકેતુ'એ કેટલાં વરસથી નવશિક્ષિત પ્રૌદિને લક્ષમાં રાખી લોકશિક્ષણાત્મક સારિત્ય લખવું શરૂ કર્યું છે આ પુસ્તક એમના એકા યુસ્તકો—'ઉપનિષદકથાઓ', 'બોધ કથાઓ', 'સરકારકથાઓ' વગેરેમાં એકનો ઉમેરો કરે છે મહાભારત જેવા ભારતીય સંસ્કૃતિના આકરગ્રંથમાંથી થોડા પ્રસંગો વીણીને એમના પોતે જેરેનો જીવનબોધ તેમાંથી ઉપસાડીને સીધી લોકજોગ્ય ગદ્યશૈલી જેની એમને સાહજિક કાનડ છે તેમાં એમણે આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યા છે પ્રસંગોની ચૂટણી અને તે તે પ્રસંગો પરના 'ધૂમકેતુ'ના વક્તવ્ય પરત્વે પૂરી સમિતિ બધા વાચકો આપે એવું સ્વાભાવિક રીતે જ નહિ બને પણ જે સામગ્રી અત્ર સમાવિષ્ટ થઈ છે તેની રજૂઆત વાચકોને ગમશે 'કુતીના ત્યાગ' અને 'ત્રીપદીવત્સાહરણ' એ બે પ્રસંગોનું નિરૂપણ નોંધ પાત્ર છે

નિદેહી :

[લે રમણુનાથ વ દેસાઈ પ્રકાશક, આર આર શેઠની કેપની મુબઈ, ૨ મૂલ્ય, રૂ ૩/-]

અ રમણુનાથ દેસાઈના નવ ટચુકડી નાટ્યાત્મક રચનાઓનો આ મરણોત્તર સંગ્રહ છે 'શ્રાવણ'માં વૈષ્ણવ હવેળિઓના હિંડોળા-ઉસવ આત્મજીનો ઉપવિત બદનવાનો ઉત્સવ અને બહેનોનો રક્ષાનધનનો ઉત્સવ નાટ્યદ્રશ્યો દ્વારા ઉ ખેખાયા ને રજૂ થયા છે 'સુહાસિનીમ્' એ સ્વાતંત્ર્યદિનની ઊજવણીની નાટિકામાં હિંદુમાતાને મુખે સ્મિત ફરકાવતા ગૌરવાકિત પ્રસંગો ને વ્યક્તિઓના દ્રશ્ય મૂક્યા છે 'સ્વર્ગ-તરણાને તોને' એ દેવોને પરમ સત્તાએ નમ્રતાનો પાક લણ્યાનાના ઉપનિષદમાના કથાનકનું નાટ્યવેનાતર છે 'ભાઈબહેન' એ આકાશવાણીને માટે લખેલી લાગે એરી ગ્રીતિકા છે ભાઈબેનના પરસ્પર માટેના ભાવ એમાં કા યોચિન લનકાર પામ્યા છે 'પાવાગદ' એ પાવાગનો ઈતિહાસનક્ષી તેમ રચનનક્ષી રેડિયો-લાયક નાટ્યાત્મક પરિચય છે 'દારી દુનિયામાં' મધપાનના અનિષ્ટ ખતાનના લખેલી નાટિકા છે 'સર્પદશ' પરીક્ષિત-મૃત્યુ અને જન્મેજન્યની સર્પચક્તની પ્રતિજ્ઞાને નાટ્યવિવિધ ખનારતો રચના છે 'સૌભાગ્ય પ્રતીક' સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યશણુગાર પાછળની ભવનાને ઉપસાવે છે છે ની રચના 'નિદેહી' મિથિલાના શાની રાજર્ષિ જન્મકનું ગૌરવ કરે છે બધી રચનાઓ વાચવે સાધારણ રસ આપે છે સ્વ રમણુનાથ દેસાઈનો નાટ્યરસ અને એમનું કનિત્ય મોટા સર્જનો વચ્ચેના અગ્ર વિરામોના સમયે આ રીતે અભિવ્યક્ત થયુ લાગે છે બધી રચનાઓ કંઈક વિતાળે લખાઈ હોવાની છાપ પાડે છે સંસ્કૃત શ્લોકોમાં મુદ્રણની અશુદ્ધિઓ ઘણી છે

★

હોટહોમાં કે બે-ત્રેમાં ૧૩ નબરની ચોરસ કે ટેમ્પર આઅમેરિકામાં હોય જ નહિ ' લહે સખ્યાની દૃષ્ટિએ એ ૧૩મે દેકાણે જ હોય પણ બે તે નબર તેના હપર લખ્યો હોય તો કોઈ તેની સામું નહિ બધ' એટલે સખ્યામાંથી એ નબર ગેપ કરી દેવાય છે

*

અમેરિકામાં આજે પણ ૧ કૌડ જેટલા સસલાના પાન (Rabbits Paws) લોકો જાણે છે, ફરેકની કિમ્મત ૧૦ રોટલી માંડીને ૫ ડોલર હોય છે મલ્લે પાસે હોય તો સાડે નસીબ ખોતાની સાથે રહે, એમ મનાય છે ન્યૂ યૉર્ક' શહેરમાં આજે પણ એક દુકાન આનો ખીકતો ધવો કરી રહી છે

ભારતીય જાળવણી

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.
૭ વર્ષનું સામરૂ લવાજમ રૂ. ૩૬/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભાર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

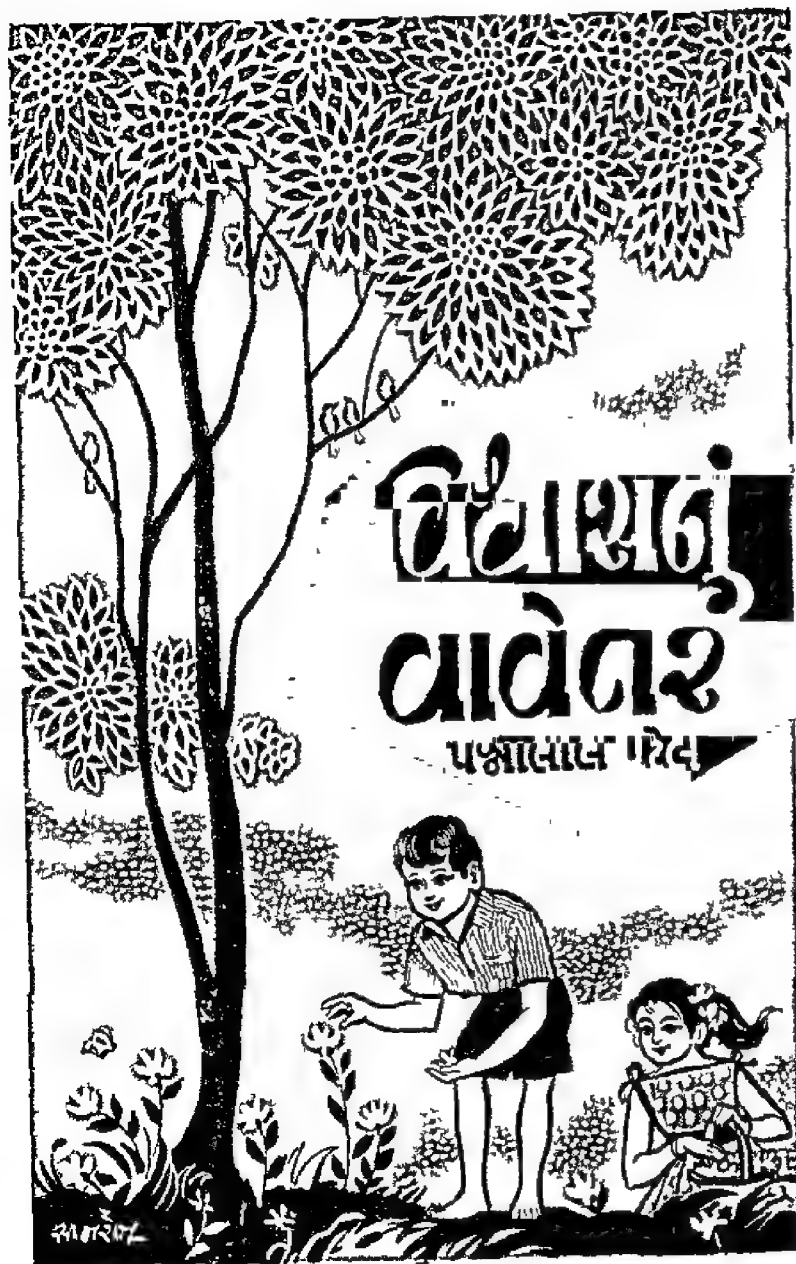
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૧૪, ગાંધીરોડ : ફર્નો-ડીઝ બ્રિગ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભાર્મિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

- ૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૨ આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ સર્કલ પાસે, માદુંગા, મુંબઈ, ૧૯
- ૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, રાવપુરા, વડોદરા.
- ૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ.
- ૭ વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
- ૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
- ૯ સાહિત્ય ભંડાર, ૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ, ઠલકતા, ૧.
- ૧૦ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
- ૧૧ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર, રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
- ૧૨ રવાણી બંધુ, વલ્લભવિધાનગર (આણંદ-ખેડા)
- ૧૩ સીટી બૂક શોપ, પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા).
- ૧૪ જે. એસ. કાનાબાર લિ., પો. બો. નં. ૧૦, બ્લેન્ટાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
- ૧૫ જનરલ બૂકસેલર્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
- ૧૬ પોર્ચુલર બૂક સપ્લાય, પો. બો. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
- ૧૭ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ. (યુગાંડા)
- ૧૮ નિર્મળાબેન ભટ્ટ, પો. બો. નં. ૧૨૧, જિલ્લ. (યુગાંડા)
- ૧૯ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્પાલે. (યુગાંડા)
- ૨૦ રાવળ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
- ૨૧ વાલંભીઆ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પૂ. આફ્રિકા)
- ૨૨ છોટુભાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ., પો. બો. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૩ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૪ આપાભાઈ પટેલ, પો. બો. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૫ સાકરચંદભાઈ નાઈ, નાઈ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૩૪, લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૬ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ, પો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
- ૨૭ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની, પો. બો. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

બાળવાર્તાના સાહિત્યમાં નવીજ ભાત પાડતો સચિત્ર સંગ્રહ

૨૧

વિશ્વાસનું વાવેતર

લેખક:

શ્રી પન્નાલાલ પટેલ

મૂલ્ય : ન. પે. -/૭૫

[પોસ્ટેજ નં. પે. -/૧૫]

આપણા જાણીતા નવલનવેશ શ્રી પન્નાલાલ પટેલે પહેલી જ વાર બાળવાર્તાઓ ઉપર હાથ અજમાવ્યો છે અને તેના સૂચન રૂપે આ સંગ્રહનો ઉદ્ભવ થયેલો છે. ગુજરાતનાં બાળકો હોશે હોશે વાંચે તેવી સચિત્ર પાંચ વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. આ વાર્તાઓ એક એવા અધિકારી લેખકે લખી છે કે જે બાળકોના હાથમાં નિ સફળ આપી શકાય. આ બધી વાર્તાઓને બાળક-બોજ્ય બનાવવા માટે સચિત્ર પણ બનાવવામાં આવી છે. ગુજરાતી ભાષા જાણતા બાળકો હોશે હોશે વાંચી શકે તેવી સમૃદ્ધ વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ દરેક ઘરેનું સાચું આશુપથ ગણાશે.

આપની નકલ તાકાતે મેળવી લેવાનું મુખ્ય રચણ.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, માંપીકોલ
કનો-પીઠ સિત્ત

અમદાવાદ, ૧

માર્ગ

સાપ્તાહિક

ભારતીય

તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સપાદક : જયન્ત પરમાર

ભારતીય

૧૯૬૧ના એપ્રિલથી બ્રીસમા વરસમા પ્રવેશે છે

- * ગુજરાત કે બૃહદ ગુજરાતની વાત તો બાબુએ રહી, પણ વિશ્વને ખૂલે ખૂલે ગુજરાતી ભાષા બહુતી જનતાને એક સરખું પ્રિય બની ચૂકેલુ આ માસિક છે
- * વિશ્વની હામાડોળ પરિસ્થિતિમાં છેલ્લા કેટલાંક વરસોની કપરી કસોટીના કાળમાં પણ જે માસિક અડગતાથી એકઠાઈ બધાનું વધુ ને વધુ આકર્ષણ બન્યું છે
- બ્રીસમે વરસે એના શુભેચ્છકો અને વાચકોને 'ભિર્મિ-નવરચના' ટહેલ નાખે છે
- * ભિર્મિ-નવરચના નિયમિત વાચવા માટે લાયબ્રેરી કે શાળા કેલેજમાં પડતી હાડમારીમાંથી બચવા દર મહિને ઘેર બેઠા નિયમિત મેળવવા માટે વાર્ષિક આહક બની જાય.
- * આપ ભિર્મિ-નવરચનાના આહક હો તો એની ઉપયોગિતા આપના સંબંધીઓને જણાવી તેમને આહક થવા ભવામણ કરો.
- * કાગળના અને છાપકામના આસમાને ચઢેલા જાવ-ઉછાળા વખતે પણ લવાજમનો વજારો કયાં વિના કે પાનાનો ઘટાડો કયાં વિના ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ મામત્રી પીરસતું ભિર્મિ-નવરચના દરેકનું એટલું જ પ્રિય થઈ રહેલ છે.
- * દરદરના દેશાવરોથી પણ જેને વાચવાની તાલાવેલીવાળા આહકો, વાચકો અને ચાહકો એને તાકીદે મેળવવા ગમે તેટલું ખર્ચ કરતા પણ અચકાતા નથી
- * દરેક અંકે આકર્ષક સુખ-ચિત્ર સાથે વરસનું ૧૦૦૦ પાનાનું નક્કર વાચન આપે છે. માર્ચની આખરે જે આહકોનું લવાજમ પૂરું થાય છે એ બધાંને ભુદા પરિપત્ર થી બબર આપેલી છે જ. એ બધાં એમનું લવાજમ માર્ચની ૨૫મી પહેલાં મ. ઝો. થી અમને મોકલી આપે જેથી બન્ને પક્ષે થતા નાહકના વી. પી. ખર્ચનો દુર્ગંધ થતો અટકે.

વાર્ષિક લવાજમ : સાહસાત રૂપિયા : પરદેશમાં પંદર શિલીંગ

છ વર્ષનું સામટું લવાજમ : રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : પંચોતેર શિલીંગ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, માધોરાડ
ફોન-૬૬૬ બિજ

અમદાવાદ, ૧

ખાસ લાભ એકી સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીઓર્ડર અથવા મજરે અપાશે. ત્રણ લવાજમ ઉપર 'કુમાર કયાઓ' અને પાંચ કે વધુ લવાજમ મોકલનારને, નહેરુ-આચારી ઓર્ડર ઉપર છાપેલી ફપ તસવીરોની અથવા પ્ર. ગાંધીજીની ફપ તસવીરોની પુસ્તકો ભેટનાં મળશે.

★ અમારે ત્યાં આ ઉત્તમ હિંદુઓનાં તથા પરદેશનાં તમામ શિષ્ટ અને સંસ્કારી, મેગેઝીનોનાં લવાજમ સ્વીકારાય છે. લવાજમના દર પ્રકારના ફેરફારને આપીત છે.

★ પત્ર-વહેવારમાં બિલ નંબર અવશ્ય લખવો નહીં તો જવાબ આપવામાં વિલંબ થશે.

: વિશેષ વિગત માટે રૂબરૂ મળો યા લખો :

કોર્મિ-નવરચના	રમકડું	— અંગ્રેજી —	— અમેરિકન —
તંતુરચના	૫-૫૦	મેડર્ન રિવ્યૂ ૧૫-૦૦	લાઈફ (૩૯ અંક) ૨૪-૫૦
કુમાર	૯-૦૦	સાપ્તાહિક ૫-૦૦	લાઈફ (૧૯ અંક) ૧૨-૦૦
મિત્રાપ	૯-૦૦	અખડ આનંદ ૮-૧૦	ટાઈમ (૭૮ અંક) ૫૫-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	ખાસાનાપુ ૬-૦૦	ટાઈમ (૪૦ અંક) ૩૦-૦૦
શ્રીરંગ	૮-૦૦	સુખ-પ્રેમ ૫-૦૦	સાયન્સ ડાયજેસ્ટ ૨૧-૬૦
યુવક	૫-૦૦	સોવિયેન દેશ ૫-૦૦	સાયન્સ મિમેનિક્સ ૧૬-૮૦
હિંદી	૧૦-૦૦	વ્યાયામ ૩-૫૦	ગોપુત્રર સાયન્સ ૨૮-૮૦
છવતપ્રકાશ	૯-૦૦	પત્રિય પુ. પ્રવૃત્તિ ૮-૦૦	ગોપુત્રર મિમેનિક્સ ૨૬-૪૦
અ.રસી	૯-૦૦	— હિંદી —	નેશનલ બ્યોગ્રાફિક્સ ૪૬-૭૦
ગાંડીવ	૭ ૨૫	નવનીત ૧૦-૦૦	આરગોસી ૨૪-૦૦
આંદની	૬-૦૦	ધર્મ-યુગ ૨૮-૦૦	કોરોનેટ ૧૪ ૪૦
બીજ	૬-૦૦	કલાની ૬-૦૦	લુક ૪૦-૮૦
આરામ	૬-૦૦	બાલક ૪-૫૦	હાઉસ ઇન્સાઈડ ૪૮-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	સુનુમુન ૪ ૫૦	હાઉસ એન્ડ ગાર્ડન ૩૩-૬૦
છવતનાધુરી	૭-૫૦	યુવક કે ગ્રેસ ૩-૦૦	બોયઝ લાઈફ ૧૯-૨૦
અસિનવહારત	૬-૦૦	વિગ્નાનસૌક ૯-૦૦	ચિદ્રૂપ ડાયજેસ્ટ ૧૯-૨૦
બાલન ધુરી	૭-૫૦	હિંદી રા નદન ૪-૮૦	ગુડ હાઉસફિંગ ૩૧-૨૦
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન-અગતિ ૫-૦૦	લેડીઝ હોમ જર્નલ ૩૩-૬૦
સ્ત્રીછવત	૭-૦૦	આગત્ય ૫-૦૦	પેરેન્ટ્સ મેગેઝીન ૧૯-૨૦
શિક્ષણ ભારતી	૬-૫૦	જાનોદય ૧૦-૦૦	રેડ્ડેસ મેગેઝીન ૧૬-૮૦
નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	આનંદકલ ૭-૦૦	પેન્ટ ૨૯-૦૦
વિશ્વમંગલ	૭-૨૫	ઉદય ૭-૦૦	એડ્યુકેશન ૨૬-૪૦
વિશ્વમાનવ	૯-૦૦	પરાગ ૫-૦૦	— અંગ્રેજી —
વિજ્ઞાન-જંદ	૬-૦૦	ત્રિપથગા ૭-૦૦	બ્યોગ્રાફિકલ મેગેઝીન ૨૪-૫૦
વિજ્ઞાન-આ	૧૧-૦૦	ભારતીયસમાચાર ૯-૦૦	સયોકાલેન્ડ ૧૨-૮૫
છ	૮-૦૦	બાલભારતી ૪-૦૦	હાઉસ એન્ડ ગાર્ડન ૩૨-૧૫
રસરંગન	૮-૫૦	સરિતા ૧૨-૦૦	એન કાઉન્ટર ૧૨-૦૦
બાલકદેશ	૮-૫૦	રિદ્ધી શિક્ષક ૫-૦૦	ગુડ હાઉસ ફાપિંગ ૨૫-૪૦
ગ્રામગ	૮-૫૦	આર્થિક સમીક્ષા ૭-૦૦	આર્મિગિયલ હોમ ૨૬-૧૦
વિકાસ	૩ ૦૦	આપકા સ્વાસ્થ્ય ૬-૦૦	ક્રિલિપ્સ ૧૯-૦૦
ગુજરાત	૨-૦૦	ગાંધીમાર્ગ ૩-૦૦	મેન ગોન્સી ૧૭ ૬૦
બાલછવત	૪-૦૦		છ. ડી. આર રિવ્યૂ (જર્મની) ૫-૦૦

હુ ગુજરાતની સદર, સુવચસ્થિત અને ખ્યાતનામ અગ્રગણ્ય મેગેઝીન લવાજમ એજન્સી :
મ. રમ પુસ્તક ભંડાર
 સંચાલક : જયનંત કામદાર
 પાદશાહના પોળ સામે, મેરા ઉપર
 ૬૧૫, રિલ્ફી રોડ, અમદાવાદ
 [આ પાન કાપીને સાચવી રાખવો]

ખાસ નોંધ : પરદેશના આહુકોએ છાપેલા લવાજમ કરતાં દોહું લવાજમ મોકલવું. વધવર મજરે અપાશે. નમૂનાની નકલ કે છૂટક નકલ અમારે ત્યાંથી મોકલવામાં આવતી નથી.

અગિયાર વરસમાં તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરનું માનીતું થઈ પડેલું
નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વોપયોગી ગુજરાતી માસિક

- તંત્રીઓ : ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે * ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે
- * આપને ગમે ત્યાંથી વાંચવા મળતું તો હશે જ. પણ આપને નથી લાગતું કે એ વાંચાને પાછું
આપવું સારું નથી? કાયમી વાચન માટેનું સંઘરવાયોગ્ય આ એક જ માસિક છે.
- * વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમ થી કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ-
(નિદેશમાં શિ. આર) માં વાર્ષિક ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

તંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, અથ ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ
વિન્સેન્ટ રોડ, માદુંગા, સુમર્ઈ, ૧૬ વા ૧૪, ગંધીરાડ, ફર્નાન્ડેઝ બ્રિજ, અમદાવાદ, ૧

Statement about ownership and other particulars about newspaper 'Oormi-Navrchana'

FORM IV (See Rule 8)

1 Place of Publication		Ahmedabad.
2. Periodicity of its publication		Monthly.
3. Printer's Name		Kantilal Dahyabhai Patel,
Nationality		Indian
Address		Mangal Mudranalaya, Ratanpole, Ahmedabad.
4-5. Publisher's & Editor's Name		Ishwarlal M. Dave
Nationality		Indian
Address		Bharati Sahitya Sangh (Pvt.) Ltd.,
64, Gandhi Rd., Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.
6. Name and addresses of individuals
who own the newspaper and partners
or shareholders holding more than
one per cent of the total capital.		Bharati Sahitya Sangh (Pvt) Ltd.,
64, Gandhi Rd, Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.

I, Ishwarlal M. Dave, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Dated 28-2-'61

Signature of publisher : I. M. Dave

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ	
આંખ અને અંજન	૩-૨૫
લેખક : શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
★	
સર્વેશ્વર	૫-૦૦
લેખક : શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	
★	
વિશળદેવ (સર્વેશ્વરનું અનુસંધાન)	૫-૦૦
લેખક : શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	
★	
રાજહંસ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
લેખક : શ્રી 'શયદા'	
સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨	
('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) લેખક : શ્રી શયદા ૧૦-૦૦	
★	
પૂર્ણા	૪-૦૦
લેખક : શ્રી 'કોલક'	
★	

નવલિકાઓ	
મીનપિયાસી	૪-૦૦
લેખક : શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
★	
નારી નમાણું ફૂલ	૪-૦૦
લેખક : શ્રી સારંગ ખારોટ	
★	
આભલાં	૫-૦૦
લેખક : શ્રી અરવિંદ ગોખલે	
★	
સાહસકથાઓ	
ટારઝન અને એમિલા	૪-૨૫
લેખક : શ્રી 'સત્યમ્'	
ટારઝનની હુકુમત	૪-૦૦
લેખક : શ્રી 'સત્યમ્'	
★	
કાવ્યસંગ્રહ	
તુલસીદલ	૩-૦૦
શ્રી સુહરજી ખેટાઈ	

એ વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ	લેખક : શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	૫-૨૫
જીવન માંગદ્ય	શ્રીમતી લાલુખડેન મહેતા	૫-૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● સુવર્ણરેખા નાટક : રૂ. ૨-૫૦
શિવકુમાર જોષી

● નેતા અભિનેતા નાટક :
રૂ. ૧-૫૦
જયલિ પટેલ

★

● મનેરમા નવલકથા
મોહમ્મદ માકડ

● મનના મરોડ નવલિકા-સંપૂર્ણ
મોહમ્મદ માકડ

★

● માનસર ગઝલ સંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦
બરકત વીરાણી

● મધુવન ગુજરાતી ગઝલો નજમોનો
પ્રતિનિધિ સંગ્રહ
સપાદક : હરીન્દ્ર દવે

★

★

★

● એકલતાના કિનારા (નવલકથા) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રૂ. ૪-૦૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીમંથ નવલકથા
રૂ. ૬-૦૦

● પડઘા ઢૂળી ગયા.... નવલકથા
રૂ. ૪-૦૦

● અનંગરાગ નવલકથા
રૂ. ૬-૫૦

● રોમા નવલકથા
રૂ. ૩-૬૫

● રમનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

★

● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ

ત્રિઅક્ષી નાટક રૂ. ૨-૫૦

● દેવદાસ નાટક
રૂ. ૨-૫૦

ધીરેન્દ્ર દોશી

● એકને ટકોરે નાટક
રૂ. ૨-૦૦

● નીલા નવલકથા
રૂ. ૨-૨૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

મદ્યમવાર્ગીયે અંગુકુલ

શ્રેષ્ઠ કુશીલે બનાવવા માટે

એમ. એમ. બનાવવાના

મેંદીની પડી વા
પ
ડી

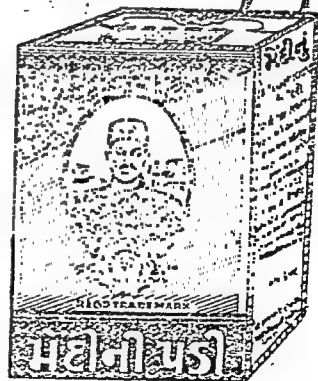

નામ અને ટ્રેડમાર્ક
તપાસીને ખરીદો.

નિર્મીત
એમ. એમ. બનાવવાના

રાયપુર, અમદાવાદ-૧.

ફોન: ૫૧૮૦૨; ગ્રામ: લોભા

ઉર્મિ-નવચિત્તા : માર્ચ ૧૯૬૧

અંક ૧૨ : માસ ૧૯૧
સળંગ અંક ૩૭૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘જિમિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરણા સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
દા	માનવવર્ણન ખૂન	૭
‘મીનપિવાસી’	શામલ ખેલે ફાગ	૮
ગની ફાલી વાલા	મેળો	૮
‘પારશર્ય’	પરેશર્ય જાન ત્રિષે	૮
‘સાલિક’ પોપટિયા	વિરહની વાતો	૯
‘મવાત’	પ્રભુલા પામવા	૯
‘ઉશનસુ’	શોને	૯
‘રાજકલ્પ’	સમયની ફીર-નીર	૧૦
‘રસસવા’	રત્નભરતી	૧૪
‘ધૂનકુ’	લીપુદાસ	૧૫
ચુનીલાલ વ૦ શાહ	નિજલ-ચોતાપણું	૧૬
૧૦ બાલ કાલેલકર	વસ્તીગણતરી અને છાતી	૨૧
પન્નાલાલ પટેલ	ભૂત-મ વિના લાલુભાઈ	૨૨
‘ધારલાલ’	કિં‘સાવું’ વિષયક	૨૬
ઈશ્વર પેટલીકર	નિસ બેની	૩૧
અ‘દુલાલ બ૦ દલાલ	આદરણીય કોણું—વ્યક્તિ કે સંસ્થા ?	૪૦
શેખાઈમ આબુવાલા	હું એક ભગ્નનો સાથર છું	
	[૧૬] કોશબજનો વારસદાર	૪૫
‘સેવકરામ’	‘માડું’ ચાલે તો ગમડાને આન લગાડું’	૫૧
નવનીત સેનક	હાગબજારીસી	૫૫
	[૧] અભિનેતાવિજયની વારતા	૫૧
પ્રધુજન ક અનશય દેસાઈ	આપણી બીજ દીટાકીઓ	૫૬
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	ગાડીવાળો	૬૩
ફાટલ એ. રાઈ	ઉપયોગી છવન	૬૫
જયન્તિકા પંચમ	ચૂંદન ગલ	૬૭
	દીકા-દીકરીના ઉછેરમેલ	૬૮
	કાનું બેસવું ને...	૬૮
	ફેલકીનેય કાંઈ ?	૬૬
	કાનના અને કામના કાચા	૭૧
	સર્જનના રાહ	૭૨
રહમ	અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા	૭૭

- * લાજબ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા નિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આદરક થઈ શકાય છે.
- * પી. પી. ચી. લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદરક જે ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ નં. અને પૂરા સરનામાં સાથે ફૂપા કરીને મળીઓડેથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.
- * નજીનાનો અંક મંઆવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલ્યો નથી.
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા બેઠકી ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે. એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જુહરખજર માટેનું, લવાજમ મોકલના પાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ જિમિ-નવરચના ’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ : ફાનો-ગ્રામ મિશ્ર
અમદાવાદ, ૧

પકાઈક ઉધરલાલ મો દવેએ અને મુદક કાંતિલાલ શાહભાઈ પરેલે માસિક ભારતી સાહિત્ય મંથ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી
૬૪, ગાંધીરોડ, ફાનો-ગ્રામ મિશ્ર, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થયું અને મુજબ નક્કીકલ, રતનપોળ, અમ લાના બાપુ.
તારા : ઉધરલાલ મો દવે અને મગાઈક : જયન્ત પંચમ

મિત્ર

ગાંધીજીના

જી માનવતાનું ખૂન

સસ કાઈટ અને સોફ્ટીસ, લિંકન અને ગાંધી, મુસોલિની અને હુઝુરખા—મૃત્યુ ભણે એમને સ્પર્શવાનું જ ન હોય એમ નમજીને માણસોએ તેમને ચોતની ખીણમાં પડાણે ધકેલી દીધા. માનવ-મૃત્યુ આટલું બધું સગવું, માનવજેહ આટલો બધો ફેફા દેવા લેવો, માનવ-આટલી બધી ઢેબાં ખાતી આદિકાળથી ભણે આલી જ આવે છે માનવ-માનવ વચ્ચેનાં વેરઝેરનો ભોગ કાઈકે મોંઘી માનવતાને જ્યારે બનાવે છે ત્યારે છપન અને મૃત્યુ કરતાંય વિશેષ વિચારણીય માનવનું ડગલે ને પગલે થતું ખૂન સાચું કાણુ બને છે. અને તેમાંય મુસોલિની જેવા ઇંટલાના માવડીની હત્યા કે એના શખતી બોલાલીથી જગત ક્યારેય નહિ કપે—એના અસ્તીત્વથી જ જગતને કંપારી છૂટતી. પણ ભગવાન ઈશુ, રાહ્યો સોફ્ટીસ, ગુલામીની જડ કાઢનાર લિંકન, લોહીનું દીપુચ પાડ્યા વિના કાન્તિની સાચી ઝાલર વગાડનાર ગાંધીજી કે સામ્રાજ્યશાહી સામે લોકશાહી માથું ઊંચું કરતાં શીખી રહી છે એવી આફ્રિકન પ્રજાનો માનવતા હુઝુરખા—આમને જ્યારે હિયકારી રીતે મારવામાં આવે ત્યારે માનવતા બેચ-બેચી ઊઠે છે. એમ તો કરોડો મૃત્યુ આખું વિશ્વ રોજેરોજ અનુભવે છે. વેર ઝેર અને વિજ્ઞાન-સોપા ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નગરનાં નગર પણ સાફ કરી શકે છે. છતાં માણસોનો અક પણ માણસ, એ નહિ પણ સાચો માણસ જ્યારે મરે, તેને મારી નાખવામાં આવે ત્યારે મરી પરવારેલી માનવતા પાછી કેમ આવી શકે એ પ્રશ્ન દરેક વિચારકને મુઝવે સ્વાતંત્ર્ય માટે માણસ દેશીદેશમાં ભગવત છે ત્યારે માનવને ગુલામ રાખતો સામ્રાજ્યવાદનો પગપેસારો કેમ અટકતો નથી? કે મૃત્યુને આધીન બતા મુકેલો માનવી માનવતાને પણ મર્યાબદા બેઠો છે?—માનવતાનું ખૂન જ ક્યાં કરવાનો છે?

જે ખૂનો માનવીમાંથી માનવતા જ બૂચી નાખશે, માનવને માનવી બનવાનું અટકાવે દેશે, પછી માનવને દેવ તો બનવાની શક્યતા જ ક્યાં રહી? આ બધું આપણા આ યુગનું, વિજ્ઞાન યુગનું મોટું શૂંચ ગણાયે?

‘ જીનપિયાસી ’

ફાગણુ ખેલે ફાગ

આ ફાગણુ ખેલે ફાગ,

વસંતનો વરણાગી રેવે,

રીમઝીમ તાલે રાગ—આ ફાગણુ

ટાઢ કહે કે ‘ હવે રજા લઉં,

ગોઢયું આઢયું માફ ’

પાન ખરે પણ વનરાજીને,

કરવા માંડી સાફ.

શીતલતને રનેહ કરે છે,

આતુર થઈને આગ—આ ફાગણુ

શિશિર સુષુપ્તિ છોડી સઘળું,

તન ચેતન સળવળતું

થીજેલું ભિમિંજરણું તે,

ઉરમેમે ખગમળતું;

નીંદર ઘેને ઘેરા સઘળા,

આણુ આણુ થાય સળગ—આ ફાગણુ

લીમડાની મંજરીઓ બાણે

ફેરમ કેરી કુવારી,

ખીંપળની ફૂંપળ સૌ બાણે,

નવવધૂ રગ દુહારી

પૃથ્વી પ્રાણ તણે આ પ્રગટે,

પલપલ રગ-પરાગ—આ ફાગણુ

★

ગની દહી વાળા

મેળો

પુરુષ છોરી ! કાયા રે રગારે રગી ચૂદવડી—

કે તુને મેળે મનખ બધુ જોતુ રે . મેળે

સ્ત્રી • છોરા ! આ ચૂંદડીનો રંગ કાચો રે,

હું । રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે રુદિ,

પુરુષ • છોરી ! નેહ નીતરના નેણ કસુ મન—

બીજવતા અગે અગ જ રે,

મારા બીજવતા અગે અગ જ રે

સ્ત્રી છોરા ! પથરાણા પૂરવ ને પરજમ —

પાનેતરના રુગ જ રે, મારા પાનેતરના રગ જ રે,

શુ નદરણુ, ને કોણુ બીજાણુ —

એનુ લાન મુને ડઘી તોતુ રે

હુ તો રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે

પુરુષ છોરી ! ફૂંપળાની કામણિયો—

તારી આદરણો ભાગ કેળવિયે,

તારી આદરણો, મારા કેળવિયે

સ્ત્રી છોરા ! નોકરીયા, જાગે મોની રીસ —

મારા જાઝરીયે તારી વામગીરી,

મારા જાઝરીયે તારી રાસગીરી

પુરુષ તારા કામણુમારા નયણામા—

દેખુ ગામતે આમો પ્રોતુ રે,

છોરી ! મેળે મન મ મધુ જોતુ, જોતુ રે —

સ્ત્રી રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે

પુરુષ મેળે મનખ બધુ જોતુ, જોતુ રે

★

‘ પારાસાથ ’

પહોંચ્યો બાગ વિયે

પહોંચ્યો નાગ મલો, હતો સમય ના, પુ પો હતો ચૂદમ,

ચૂંપ્યા કેક ફૂનો ઉનાવળ કેરી મે કટકોને સભ .

વાસી, કેક કળી, અપૂર્ણ રિકમ્યા, ને ફૂ નની પાદડી

ખી ખાયેન, અખડ પૂર્ણ રિકમ્યુ ના એક પાખી શક્યો

સાને કે હળવે રતા, મહુ નહા, એકાદ પૂડ ખીલ્યુ

લીધુ હોત અખડ પુષ્પ ઉ ને કેવી મઠા હેત તો ।

★

‘સાલિક’ પોપટિયા

વિંહની વાતો

કદી બ્રેજન નજરોમાં સિતાને નચાવ્યા છે,
કદી પાગલ સમા થઈ ચાંદથી વાતો કરી લીધી;
યદી વીનવી છે રજનીને તમારી કંઈ જાગર દેવા,
કદી આંસુ વહાવ્યાં ને કદી આહો ભરી લીધી,
અતિ વ્યાકૂળ થઈ જઈ ને તમારું નામ લીધું છે.

કદી આ કૂલને પૂછી તમારા રૂપની વાતો,
પૂછ્યું છે રાતરાણીને છે તારામાં મહક કોની ?
નિશા ! કાળજી તું કોના નેણું ચોરીને આવી છે,
પૂછ્યું બુલબુલને તારા કંઠમાં છે આ ચહક કોની;
પૂછ્યું ચંદાને કોના નેણું તેં તેજ લીધું છે.

હું બેઠો છું ઘણી વેળા ઉઘાની વાટ નિરખીને,
તમારા પ્રેમનો એ કોઈનો સંદેશ લઈ આવે;
નસીબે ના લખાયા હોય બે પુનઃ એ સુખદસ્વપ્નાં,
પુરાણ એ સ્વપ્નના ટેંક તો અવશેષ લઈ આવે.
તમારા શલસિતાંતું એને ઠેકાણું મેં દીધું છે.

શીતળે હું ચાંદની રાતોને સમજ્યો આગની જેવી,
વસંતોમાં વિચારો મેં કર્યા છે પાનખર કેરા;
અને રજનીના પાલવ પર જે ટાંક્યા છે સિતારાઓ,
મને લાગ્યા છે બણે દાગ એ મારા જીગર કેરા.
અમીના કૂપ ઢાળીને હળાહળ ઝેર પીધું છે.

કદી મેં કલ્પેનાઓમાં તમારા ચિત્ર આલેખ્યા,
નથી છૂટી શકી કોઈ તમારા રૂપની માયા;
કદી ઘેલા થઈ મેં દોર મૂકી છે પકડવાને,
આરે અંધારમાં જોયા તમારા ફરતા પરછાયા.
અને એમ જ મેં ભીતો સાથ પાણી ટકરાઈ લીધું છે.

‘પ્રવાત’

પ્રભુતા પામવા

આંગણાં આથડી ન્યારે આવ્યો તારે દ્વાર હું
પ્રતાભુ કૈંક મેં દીઠી, પ્રભુત્વ વરવા ચહું.
પ્રભુત્વની બધી ત્યારે દેખાતી ઊડેલ એ
મારે ત્યાં ફેંકવી એવી પ્રભુતા તુજ દ્વારમાં
દ્વારને ઊંબરે મારે રાહ બેવી પડી હતી,
દ્વારથી હું વળું પાછો રુચિ રોકાયે જતી.
મારે તો એકલી તારી પ્રભુતા વરવી કરી
પ્રભુતા પામવા મારી, તારી પૂજને ધરી.
સમર્પણે અનોખું ન્યાં ઘોરતમ પ્રભુત્વ એ
પ્રભુતા પામવા માટે.

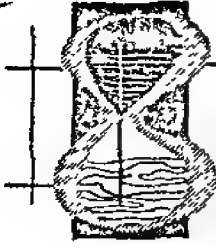

‘ઉશનસ્’

શ્રીને

સહસ્રદલ સૃષ્ટિના કમલનું કરી આસન
વિરાજિત થયેલ રમ્ય તમને નમું હું નમું,
અને કમલસૃષ્ટિનું તવ પદો કરી ધારણ
દેવેદલ પ્રતષ્ઠ કેવું ! અદકું જ તેથી ગમ્યું;
રુષે ગગનતેજના વલય શું ઝગે ઉજ્જવલ,
મતૃત્ય વનકૂલમાળ ધરી કંઠ, અંગાંગપે
ધર્મા કુસુમમંડનો, નપુ ધરંત ઋત્યંખર,
ગિરીન્દ્ર શિખરો તણો મુકુટ ઉત્તમાંગે તપે.
વિભૂતિમય હે પ્રસન્ન કમલા, હવે ઊતરો
અધઃસ્થ દલનાં સ્તને ઉપર, પ્રકૃતિનાં પડો
કૃપાળુ, તમ ધન્ય પાદસ્મિતની પ્રભાથી મદો,
સુ દીન કૃતિચિત્તાંગી અમ ગૌરવે ઉદ્ધરો;
તમારી રમણીય મૂર્તિ ધરી ધન્યતા પદ્મને,
ચહું હું : તમ પાદપીઠ સમ ખીલવી દો મને.

'સામંત'

સમયના સીરુના

ગુણોનાં બંધનમુક્તિ

૩ ટલીક વાર માણસનો ધણો મોટો ગુણ એ એનો બોજ બની રહે છે, એને ડૂબાડે છે ને બીજાને નડતર થઈ રહે છે. એનાં કારણો શોધીએ તો જડતાં નથી, ઈલાજ પણ સૂઝતા નથી. ગુણની આવી કુણુ ધટના પાછળ વિધિના સંકેત માની મન મનાવવાનું રહે છે.

પહેલાં કોઈક રાજ એવા થતા કે કાટ ઝિલ્લા કે એના હરવાજ બનાવરાવી એના ઉરતાદ કારીગરને પૂરો કરી નાખતા. કારીગરીની કળા, પ્રાણુ રેડીને સુંદર કૃતિ કરવાની તમન્ના, દેશ દેશાવરમાં થતી. એની નામના એ જ એનો પ્રાણુ હરી લેતી. કવિઓ, મન્યો, સંગીતકારો, પંડિતો એક રાજ્યમાંથી બીજે વસવા જઈ શકતા નથી; એમના ગુણ એમનાં બંધન થઈ રહેતા. કેટલાક લક્ષ્મીવાનેતે એમની લક્ષ્મી જડી રાખતી, રાત દિવસ ફિકર કરાવતી આ બંધન માયાનાં નથી, કાળનાં હોય છે. જાણે તોયે ત્યારે માણસ ધણીવાર લાચાર બની રહે છે.

આપણા નેહરુને એમના ગુણ બંધન જેવા નીતડયા છે, એમાંથી છૂટવું છે પણ છૂટાવું નથી. નેહરુ ક્યારેય સત્તા છોડી શકે એમ નથી. ને એ બંધનો અનિવાર્ય છે એમ દિવસે દિવસે એમને જ વધારે લગશે, એની રૂચિ પણ થશે ને નશો પણ ચડશે. મુક્ત થવાનો અવાજ ધીરેધીરે ક્ષીણ થતો જશે. એ જોશે કે એમનું ધાર્યું થતું નથી. એમનું ચલાણુ રહેતું નથી, એમના વિચારો જાગે છે પણ એમને આકાર સાપડતા નથી. જીવન અધૂરું ને ઉણું લાગે છે એવું જાણ્યા પછીયે એ જ જીવનને વળગી રહેવું પડે એ કુણુના છે.

એવે વખતે ગુણો ગરદન દબાવી બેસી જાય છે, બોજ બની રહે છે.

ચૂંટણીઓ વખતે નેહરુની જરૂર પક્ષને હથુ રહેવાની, પણ તે પછીયે નેહરુ મુક્ત થઈ શકવાના નથી પક્ષને એમની જરૂર તો છે જ, પણ હવે તો એમનેય આ પક્ષ વિના ચાલે એમ નથી, એનું વ્યવસ્થન પડી ચૂક્યું છે. બલે દેશહિત, શિસ્ત, કર્તવ્યની પરાકાષ્ટા, સ્વાર્પણ— એવાં સોદામણાં નામો વડે એ બંધનને મિરદાવવામાં આવે, પણ એ સોનાનાં પાંજરાં છે, મુક્તિ નથી.

નેહરુ—દેશના પ્રેરક ?

નેહરુને ક્યારેય પક્ષની રચના કરતાં આવડી નથી, ઉત્તર પ્રદેશમાં પણ એમનો પક્ષ તો હતો જ નહિ. એ તંત્ર વિનાના તત્ત્વ છે. એમનું તંત્ર કોઈક સાચવે તો ઠીક, તો એમાંથી સૂર કાઢી શકે. એ તંત્ર કાળ બકાર જાય તો નેહરુ લાચાર છે. ઉમદા સ્વભાવની આવી કમજોરી છે.

એમણે વિચારો તો ધણા આપ્યા છે. એ વિચારો સુંદર છે. મહત્વના છે, વૈજ્ઞાનિક છે. એ વિચારોની રજુઆત છટાદાર થઈ છે. ધણી પ્રતિભા મેળવ્યા પછી એ પ્રગટ થયા છે ને બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાઈ શક્યા છે. પણ એ વિચારો પાગરતા નથી. 'એનું કોઈ આંદોલન ચાલતું નથી, દેશની નવી પેઢી એથી ખાસ પ્રભાવિત થઈ નથી. ધણા માણસો તેમને સાંભળે છે, સાંભળવાનો લકાવો લે છે, ખુશ થાય છે, વખાણુ કરે છે, કદીક ચર્ચા કરે છે અને પછી એના મુદ્દા વિસારે પાડે છે.

દેશમાં બીજાંયે વિચારકો છે, જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં નાની મોટી ખૂબેશો ચલાવી શકે એટલી શક્તિવાળા કાર્યકરો

છે, એમને પ્રતિષ્ઠા છે, ઉમંગ છે. પણ નેહરુના પ્રલા-
પોમાં એમનું કોઈ સાંભળતું નથી. પ્રતિષ્ઠિત નિષ્ઠ-
ળતા આગળ બીજા પ્રવાહો મંદ પડી જાય છે. સુકાઈ
જાય છે. દેશમાં પક્ષાપક્ષી સિવાયની એટલે કે સામા-
નિક હિતની ઝૂંબેશોમાં મન દેખાતું નથી. વેગ
આવતો નથી, ફળ ખેસતાં નથી.

એક લગ્ય સવારે જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો નેહરુને નિમંત્રણ
મોકલે અને રાષ્ટ્રસમૂહનો કારોબાર આ બુદ્ધિશાળી
તટસ્થ નિખાલસ માણસને સોંપવાનું જણાવે તો કોંગ્રે-
સના સહુ આગેવાનો ખરા અંતરથી એમને વિદાય
આપે, (અલખત, મોદાની વાણી તો જુદી જ હોય.)
પક્ષથી દૂર હોય તો વાંધો નહિ. નેહરુ અલગ ના
થવા જોઈએ. એ જુદો પક્ષ રચે નહિ એટલું એમના
પક્ષને જોઈએ છે. નેહરુ જુદા પક્ષની રચના નથી
ધૃત્યતા, નથી કરી શકતા. એ એમની શક્તિની બહાર
છે. ને એમનો પક્ષ એમને વિદાય ઈર્ષ્યાનાંદ લઈ
શકે છે.

અછત—હુંડિયામણની કે હુઆઓની ?

નેહરુને કોંગ્રેસ કારીઆ ને લાઓસ એટલેકરીઆની ફિકર
થાય છે એવી જ લોકશાહી, સમાજવાદ ને ઉદ્યોગીકર-
ણની રહે છે. સત્યાનુકંપાચળું હૃદય અને વૈજ્ઞાનિક
બુદ્ધિ એ બંને વચ્ચે સમતુલા જળવવા જતાં નેહરુને
ઢીલા, પરાવલંબી, પ્રવાહગત રહેવું પડે છે, કોઈ
દૃઢતા આતી નથી, કોઈ સખ્તાઈ થતી નથી.

એમના કારોબારમાં બધું જ નમી શકે છે. પરદેશી
હુંડિયામણની ખરી કટોકટી વેળાએ દેશની અંદર
પ્રતિબંધવાળી અવનવી વસ્તુઓ પરદેશથી આવતી જ
રહે છે, દરેક વિદેશયાત્રી સાંધી પાછા ફરતાં કેટકેટલી
વસ્તુઓ લાવે છે. એને મળેલી રકમમાં એ આવું
કેમ ખરીદી શકે તેની પૂછપરછ થતી નથી, સળની
ખીક રહેતી નથી. નવામાં નવી લારે મોટરો જોઈએ
તેટલી દોડે છે. પોકેટ રેડિયો લઈ કેટલાયે ફરે છે.
સેન્ટ, કેમેરા, ધડિયાળો આવતાં જ રહે છે. સોનું ને
હીરામેતી રોજ રોજ ઘૂસતાં જાય છે. એ શું હુંડિ-

યામણ મેળવ્યા વિના આવે છે ? એના ધરાકોને છૂટે
દોર છે ત્યાં સુધી પરદેશી હુંડિયામણની અછત કોઈ
માનવાનું નથી.

શું આ દેશના સાધનસંપન્ન સમૃદ્ધ માણસો પરદે-
શમાં નાણાનો સંચય કરવો જરૂરી માને છે ? આવો
છૂપો સંચય શી રીતે થયો કે થતો રહે છે ? એની
જરૂર શાધી મનાય છે ? એ નાણું કેવી રીતે વપરાય
છે ? લોકોને મન આ કાયડા છે, પણ નેહરુ ઘણું
ચલાવી લે છે એટલે લોકો પણ હસી કાઢે છે. એમ જ
કે આવું તો ચાલવાનું, એની નવાઈ નથી ને હવે
એનું દુઃખ પણ નથી. પ્રજાએ આ પ્રકારનું શિક્ષણ
નેહરુની સરકાર કનેથી મેળવ્યું છે.

અને યોજનાઓના અદ્યક્ષ ખરચ વિશે પણ લોકોમાં
એ જ વિચાર રહ્યો છે કે વરો થાય ત્યારે કેટલુંક બગડે
પણ ખરું. એથી જે થઈ રહ્યું છે તે પેટે પાટા
ખાંધીને દુઃખ વેડીને કરવાનું નથી. પણ વરાની ઉગાઉ
રીતે કરવાનું છે એમ ઠરે છે ! મોરારજીએ કહ્યું કે
કોંગ્રેસની બહાર બીજા લોકો દેવ છે એમ માનવાને
હું તૈયાર નથી. એટલું સમજવાની તાકાત તો લોકોમાં
છે જ, પણ કોંગ્રેસમાં દેવ કેમ નથી, કેમ મરી ગયા
એ મુજબણ તો છે જ. દેવ નથી એવી કમુક્ત સાચી
લલે હોય, મનને રાજ કરે એવી તો નથી. અને
વરાની ઉગાઉ પદ્ધતિ રાખવી હોય તો લોકોને સાથ
માગવાની કે અગવડો વેડી લેવાની સક્ષાહ પણ બંધ
ખેસતી નથી.

નેહરુની સરકાર કરોડો ખરચ કર્યાની કે કરવાની યોજ-
નાઓ ઘડે છે. એ રૂપિયાથી યોજનાઓ ક્યારેય નહિ
માપી શકાય. યોજનાઓનું સરવૈયું ખરચથી નહિ,
ઉત્પાદનથી નીકળશે. પણ કમનસીબે ખરચ કરવાની
તક મળી છે તે તરફ ઘણાનું ધ્યાન વધારે ગયું છે,
નશો પણ એનો જ ચડ્યો છે. એ નશામાં રાજ્યોએ
કેન્દ્રને હરાવ્યું છે ને કેન્દ્ર નખ્યું જણાયું છે. વધારે
કરોડો રૂપિયાની માગણી રાજ્યોએ કરી તે કેન્દ્રને
ઉચિત ના લાગી, પણ પાછળથી નમતું જોખી લીધું

ને વધારાના કરોડો મંજૂર રાખ્યા. એથી કેન્દ્રની કમળેરી જીજ્ઞાસા તે ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય એકતા પણ ભેખમાઈ ગયાય.

વરાની સમાજ ઉપર અસર

લોકોએ હમણાં ઘણા વરા કર્યા પણ એમને ઓછા ખર્ચાળ થવાની વાત કોઈએ કરી નથી. જે રીતે આપણાં શહેરોમાં લગ્નની ઉજવણી થાય છે તે રીતે આપણે ગરીબ નથી, તંગીઓ જાણે ભોગવતા નથી, કોઈ સંસ્થા એ ઉગડિપણું નિવારવા રાજ નથી, કોઈ એવો ઉપાય કારગત થતો નથી કે એ વ્યય નિવારી શકાય. જેવી સરકારની ખર્ચ કરવા સંબંધી નીતિ છે, બરાબર તેવી નીતિ પ્રજા પાસે આવી છે. જે થાય તે દમાભરે કરવાનું સહે છે. લોકોને અગર ઉત્સવ કરવા ગમે છે તો સરકારને પણ એમ જ છે. ત્યારે તંગીઓ સામે આગળી ચીંધવાની પણ કોઈની હિંમત નથી.

ચીજ વસ્તુઓની તંગી નથી રહી પણ એમના હાવ એવા વધ્યા છે કે એ દુષપ્રાપ્ય બને. જો આ હાવ જોએ જ જવાના એની પણ સહુને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. કોઈ ખોરાક પ્રધાનની છાતી નથી કે સારો ખોરાક વિપુલ ખોરાક અને સસ્તો ખોરાક ક્યારેય મળશે એમ કહી શકે. એક વાર પાકિસ્તાનની મશ્કરી થતી હતી કે અમેરિકા જ્યાંડે તો હવે એવા એના હાલ થયા છે, હવે આપણો વારો આવ્યો છે. યોજનાઓના આધાર તો ત્યાં મળે જ છે, અને સાથે ખોરાકનો આધાર પણ ત્યાં જ રહ્યો છે. એનાં વહાણ આવતાં બંધ થાય ત્યારે શું? પણ એવો વિચાર કરવાની હિંમત દેશમાં રહી નથી.

આ સ્થિતિ ચાલતી હોય ત્યારે દેશના ગવર્નરો ને મુખ્ય પ્રધાનો રોનકદાર સમારંભોમાં પધરામણીએ જાય, ને તાલેવંતોના રંગરાગની કદર કરે, ત્યારે એમની ગરીબદાઝ કેટલી છીછરી છે તે જીજ્ઞાસા આવે છે. ત્યારે એમ લાગે છે કે જે ચાલી રહ્યું છે એમા ગરીબોને તો ખરેખર જ રળવાનો છે. સાદાબી અને ભોગ

બીજાનાં વધે એ માટે એમના હોય તો ભોગસાદાબી-વાળાં પ્રદર્શનો, લગ્ન સત્કારો શી રીતે સંભરી શકે? શી રીતે એ પરંપરા જળાતી જાય? સાંસ્કૃતિક આનંદોની પ્રથા કેમ જોર પકડતી નથી?

આનંદો—વ્યક્તિના ન સમાજના

લગ્ન-મરણના પગથાર મોટા ફેલાતા જાય છે ને એનો હરખ કરી લોકો ખૂબ મહાત્વે છે પણ એથી વ્યક્તિના કે સમાજના કયા ગુણ ખીંચે છે? આપણે આધુનિક સમાજે કઈ સમજથી આ નવો રિવાજ વધાવ્યો છે? કે પગી જે આવી પડે, જેની સામે ઇલાજ નથી, એ ભવે પધાર્યો! આપણી પસંદ આ હાગની થઈ છે કે એને આપણે અનિવાર્ય દ્વંદ્વ ગણી લઈએ છીએ? પેટલીકરનું સૂચન છે કે લગ્નમાં શું આપણે લેવું ને કેટલાને તોતરવા એના નિયમ ના હોઈ શકે, એ ચર્ચાની જરૂર નથી. આપણે ચલ કરવો હોય તો એટલો કે આ બાબતને રિવાજ કે વ્યવહાર ના માનવો, પણ ઉત્સવ ગણી પોતાની શક્તિ અનુસાર ચાલવું. આ સૂચનથી ચાલુ વ્યવસ્થાને સમર્થન મળે છે, મુખી અને સમૂહોને છૂટો દોર મળે છે, પણ એમને એવો હક આપી એનો બચાવ કરવાની ગુજરાતમાયે જરૂર છે ખરી?

ના, ગુજરાતે વિવેક જાગવો જોઈએ. ગુજરાતે એના સમાજને ઢિન્નહિન્ન અસમાનતાવાળો કે ભોગપ્રધાન બનાવવાની જરૂર નથી, એનું સમર્થન તો ના જ થઈ શકે. મોટા પરિધમાં ઓળખાવાથી લાગવગનું જોર વધે છે, ને લાગવગ એ આ જમનાનું મોટું દ્વંદ્વ છે. એનું જોર વધારે એવી પ્રથાઓ આપણે પ્રયત્નપૂર્વકે દૂર કરવી રહી.

લગ્નના ઉત્સવમાંથી-કહે છે કે લોકો ઘણો આનંદ મેળવે છે. આ હકીકત આપણે સમજવા, વિચારવા જેવી છે મોટા સમૂહમાં શા પરિચય થવાના, શા વાર્તાલાપ થવાના, સંબંધો શી રીતે કેળવવાના? એમા કાઈનો ઘેસ્ટ તો સમજતો નથી, સિદ્ધાંતારથો બધું ચાલે છે. એના રિવાજ પડતા જાય છે, ને દેખાદેખી વધે છે. તવંગરો જે સમાજના આગેવાન થવાના હોય તો

આવી દેખાદેખી ભલે વધે. પણ ગુજરાત એમનાથી શું એટલું બધું અનર્થ જરો ? આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે આનંદો કેળવવા જેવા છે. સમૂહના આનંદો જુદા છે, વ્યક્તિના જુદા છે, અને વ્યક્તિનાં હર્ષશોક જાહેરમાં ઘસડી જવાની કશી જરૂર નથી. એથી સામાજિક અસમાનતા ફેલાય તે આપણે ખંપતી નથી.

ગુજરાતી મોટી ખેન રહે

ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ એક ચર્ચાસ્પદ મુદ્દાનો સારો નિકાલ આપ્યો. સાત વર્ષ પછી માધ્યમ ગુજરાતીનું રાખે તે વાજબી છે. ત્યાં સુધીમાં પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરી શકાશે, ને ગુજરાતી ભાષા વધારે ખેડાયેલી સમૂહ થઈ હશે, એનાં વ્યાકરણ સુધર્માં હશે, જોડણી શુદ્ધ ને એક સરખી થઈ હશે, લેખકો વધારે આદરપાત્ર ગણાયા હશે.

ગુજરાતીને માનભર્યું સ્થાન આપતાં આપણે હિત તો વિદ્યાર્થીનું જોવાનું છે. ગુજરાતીમાં શિક્ષણ લેતાં ને પરીક્ષા આપતાં એને સગવડ તો થશે જ. પણ જે પારિભાષિક શબ્દો તૈયાર થાય તે બહુધા ગુજરાતીને બદલે હિંદી રહેશે તો ઉચિત ગણાશે. એમ કરવાથી હિંદી ભાષા સાથે આપણો વધારે મેળ રહેશે. હિંદી પારિભાષિક શબ્દો કૃત્રિમ ના બને એમ આપણે ઇચ્છીએ. અર્થ પૂરેપૂરો વ્યક્ત કરવાની શબ્દ ઉચ્ચારમાં સગવડ રહેવી જોઈએ તેમ એ કિલખ પણ ના થવા જોઈએ. કેટલેક અંશે આંતરરાષ્ટ્રીય પારિભાષિક શબ્દભંડોળને ગુજરાતીએ અપનાવવાની જરૂર રહેશે.

અને આપણે આ વ્યવસ્થા સ્થાપીએ તે વેળા અંગ્રેજીને માનભંગ કરવાનીયે જરૂર નથી. એ ભાષા આપણને વારસામાં મળી છે, એ વારસો ખોટો નથી પણ ખપ લાગે તેવો છે, અને ના કહીશું તો પણ જે લાગવગ ધરાવતો વર્ગ છે તે તો એમના સંતાનેને અંગ્રેજી શીખવવાથી વચિત નહિ જ રાખે. ત્યારે શું સામાન્ય જનો કાળે લઘુગ્રાથિ થવા દેવી વાજબી ગણાશે ? ગુજરાતી મોટી ખેન ભલે રહે. અંગ્રેજીને રૂખસદ તો

નહિ જ દેવાય.

પ્રતિભા સાથે જનતાનું સિદ્ધન

હમણાં આપણે નાનાભાઈની, વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીની, ટોસ્ટોયની ને ટાગોરની જ્યોતિઓ ઉજવી, ત્યારે જ્યોત કે સદ્ગતના ભેદ ભૂંસ્યા, પ્રાંત અને દેશની સીમાઓ અવગણી. આપણે વિદ્યા, સંસ્કાર, અને માનનીનું તેજ પારખ્યું. આ એક શુભ પરંપરા છે. સંભવ છે કે કોઈ મોટાં માણસની જ્યોતિ ઉજવ્યા વિના રહી જશે તો વળી કોઈ નાના માણસની ઉજવાઈ રહેશે. એનાં પ્રમાણ ના હોય. સૂર્ય મોટો છતાં નભખિંદુ હોય તો ધરદીવડાં કેમ વિસારાય ? જે કોઈ એ માનના અધિકારી છે તેમને યાદ કરીશું તો એમના ગુણો પ્રજામાં ઊતરશે, કૃતજ્ઞતાની ભારના કેવળાશે, અને જ્ઞાન, અભ્યાસ, સાત્વિક પુરુષાર્થ, સમાજમિત્રતા, નિર્જાળની ભેરુબંધી, અન્યાયનો સામનો —આવાં મૂલ્યો પ્રતિષ્ઠિત થશે.

ગામેગામ આ પ્રજાતિ તરફ કાર્યકર્તાઓનું ધ્યાન જવું ઘટે છે. અને પ્રકાશમાં ના આવી હોય એથી લોકોત્તર વ્યક્તિઓને જાની કરી એમના ગુણ આદર પામે તેવા પ્રયાસ કરવા ઘટે છે. એવી દુર્લભ ત્યક્તિઓ ગામેગામ છે જેમની કદર એ જ ગામમાં કે તાલુકામાં નથી થઈ, પૂરો પરિચય પણ નથી થયો.

એમને શોધીને વિવેકપુરઃસર જનતા સાથે એમનું જાહેર મિલન કરાવવાથી એ વ્યક્તિની પ્રતિભા એાર પ્રકાશી ઊઠશે, જનતાને તો પારાયારનો લાભ છે જ.

યંત્રદ્વારા ગામગ્રાહ

મહેસુર રાજ્યે હમણાં હાથીને પકડવાનો ખેડ કર્યો. કહે છે કે આ છેલ્લો ખેડ છે, અને હવે પછી હાથીને પકડી એને પાલતુ જનવર બનાવવાની પદ્ધતિ તંછ દેવામાં આવશે. હાથીની કદર હતી ત્યારે રાજદરમારે હતી, હવે એની જગ્યા ફેડીલેક મોટરગાડીએ લીધી છે. હાથી ઉપયોગી પ્રાણી હતું, હવે એ ખર્ચોળ ગણાયું છે.

હાથીનાં બળ ને શાણપણ બંને આપણે વખાણ્યાં

છે. એથી તો એ ચિત્રોમાં—શિલ્પમાં—કાવ્યમાં માન-લક્ષ્ય રચાન પામ્યો છે. એનું કદ વિશાળ હોવાથી એનું ગૌરવ પણ ઘણું થયું. હવે એ હાથી વિસારે પડવા લાગ્યો છે. એના ગુણ એનો બોજ બની ગયા છે. અને હાથી એમાંથી છૂટી શકવાનો નથી. એ નથી જંગલનો રહી શકતો કે નથી વસતીનો. એણે હવે મર્યે જ છૂટકો !

કહે છે કે એના દાંત ઘૂંટી લેવા આફ્રિકામાં હાથીની બેકામ કતલ ચાલી છે. પણ એ જાણ શાણા પ્રાણીની વહારે કેઈ જઈ શકવાનું નથી. ઘોડો માણસનું પ્રિય

પશુ રહ્યું, એણે ધણી સેવા બજાવી, હવે એની જરૂર ઘટી ગઈ. ને ઘોડો ઘટી જવાનો. ને હાથી તો કદાચ નિર્મૂળ પણ થઈ જાય.

યંત્રનો દૈત્ય હાથીનોય હરીફ થઈ, એમાં હાર તો હાથીની જ થવાની !

શાલા, ગૌરવ, ઉપયોગ, ગુણ, એની છત હોય તોયે શું, સમય પૂરો ચાપ એટલે કાળતા મોંમાં એ વિશ્વન થઈ જવાનું ! ને એની જગ્યાએ 'નવું' શું દેખાશે ? કેંકે પંખીઓ ને પશુઓ ને સમુદ્રની અખંડખીઓ ગરક થતી જાય છે, ઉમેરો થતો હોય તો—જંતુઓનો !

‘રસભવા’

રસ-ભરતી

રંગના, રસના અને મસ્તીના એ દિવસોમાં હું તો શું, મારા જેવી કેટલીય યુવતીઓ દેહનાં તો ઠીક, દિલનાંયે લાન ભલી જાય છે ત્યાં માડું શું થયું ? શહેરોએ વસંતના એ ફાગ ખેલવાનું મંડવ પકાડી દીધું છે એટલે એ નિર્જંધ ઉત્સવનું રૂપ કેમ કહ્યું ? શહેરીઓને નહિ સમજાય. પણ મારી એ નિર્જંધ ઉત્સવ-ચેષ્ટા સંતોષવા, છનનમાં મુક્તિ અનુભવવા હું, ફાગણ મહિને આવતાં જ મારા જામડે દોડી-ગઈ નિર્દોષ એવા આનંદ માટે થોભ-થેલા ઉ સુવેમાં ફાહગુનીનું જબરું મંડવ છે. રસભરતીમાં નવહાલતી એ ફાગણી પૂર્ણિમાની હું કેટલી બધી આતુરતાથી રાહ એતી હતી ! આપણા શ્રીકલિઓની રચનાઓ પણ એ ઉત્સવ માટે કેવી નિર્જંધ વહે મઈ છે ! એ ગીતોની રસભરતીથી છલાંગતી મારી યુવાની ફાગણના ફાગ ખેલવામાં મસ્ત બની ગઈ. સરખી સહિયરો સાથે મન બરીને મસ્તી માણતી હું એવી તો યોગ્ય જઈ કે મારી ભવન પણ મને લાન ન રહ્યું સહિયરોએ અને રંગી નાખવા, રસવરમાળ કરી દેવાનું જણે કાવડે જ કહ્યું હતું. અને હું એ રંગમાં, એ રસમાં ભીંભતી, યોગ્યતી, સમરૂપ થતી વધુ ને વધુ ખેંચાતી જ ગઈ. મન મૂકીને છનનનો નિર્જંધ આનંદ અનુભવતી ફાગણના એ ફાગ ખેલવામાં પડેવાઈ ગઈ. સમીપથી સખીઓની મારી અક્લી ઉરની એ સહિયારી ચડઈ હું જણે ન સહી શકી અને મને મારી અશક્તિનું લાન થયું જણે હું ગુંજાઈ જઈ હોઈ તેમ અખીલ-ગુલાલે મારા આસને રૂંધી દીધો. ફાગણની એ માહક અને ઉજ્જ્વલતાપ્રેરક બપોરે રંગથી ભીંભયેલી મારી કાશ જણે ચથરવા લાગી. અને છડાંવ હું એ રંગો-રસમાં એટલી એકાગ્ર બની રહી. એ હોરીખેલનમાં મારાં ભીંભયેલાં કપડાંનું તો લાન નહોતું જ રહ્યું. પણ બધી સખીઓએ મારાં કપડાંનાં હીરે હીરા કરી નાખ્યા હતાં અનુજ લાન અને ન રહ્યું હું તો મસ્ત હતી : રંગના ખેલમાં અને ખેલની મસ્તીમાં. અને એકએક સખીએ એમનાં કપડાં સકારતી, લજ્જા અનુભવતી, સરીરનાં કારોને હાથે વતી ઢાંકવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કરતી જેવી જેવી દિશાઓમાં દોડી ગઈ ત્યારે હું ચમકી. મારી એકલતાએ મને વધુ ચમકાવી. અખીલ-ગુલાલે હિડમથી બગતી મારી આખા પૂડે જઈ પણ નડોતી શકતી તો ય કાણુ જાણુ મને જે દેખાયું એ હું જણે માનવા તૈયાર નહોતી મારી તદ્દન નજીક આવીને મરો પ્રિયતમ બસે હતો અને હું મોં વકાસી રહી હતી ! જણે એનાથી એ ન સહેવાયું. મને એ એકી પડયો. રસ-ભરતીનું એ મોજું સૌથી વિશાળ હતું. કંપની કાયાની કંપારી મટાડવા માટે એના જ મારે જરૂર હતી...

‘ધૂમકેતુ’

ભીખુદાસ

ઇતિહાસમાં મહામાનવાનાં નામે મોંઘાય છે, પણ જે નામે ઇતિહાસમાં શોધાય ન જડે તેવો વહુનોખ્યાં નામે તો અમર દોય છે ઇતિહાસ લખનાર કાંઈએ જે નામ ક્યારેય નહયું નથી એવા એક અમર પાત્રનું આલેખન લખીતા વાર્તાકારે એમની આગવી શૈલીમાં વાચકો મટે કર્યું છે...

ભીખુદાસ એક પગભર તો વિચારમાં પડી ગયો. પછી તે આંખો મીચી ગયો. જાણે અંતરમાં ઊંડે ઊંડે કાંઈ ખોજ કરવા માટે આહ્વાયો ગયો લાગ્યો. એમ ને એમ પા કલાક વીતી ગયો. એને સંદેશો આપનારો એની સામે જ બેઠો હતો. એ પણ આ દૃશ્ય જોઈને ગભરાઈ ગયો.

એને થયું કે એણે આંહી આવવામાં ભારે ભૂલ કરી હતી. આ સંદેશો સાંભળીને ભીખુદાસને એવો ભારે આઘાત લાગ્યો જણાતો હતો કે, એ આઘાત છુપાવવા માટે જ એ મૂગો થઈને આંખો મીચી ગયો હશે.

તેણે થોડીવાર શક જોઈ, પણ ભીખુદાસ તો જડ પથ્થરની મૂર્તિ જેમ અચળ બેઠો હતો. ન આમ આલે કે તેમ આલે. અંતે એણે થાકીને કહ્યું: ‘ભીખુદાસજી! આ તમે શું કરી રહ્યા છો? તમને શું થયું છે?’

‘હું ખોજ કરી રહ્યો છું રઘુવીર! આંહી એક પાંદડું પણ નિરર્પક લાલતું નથી. ગૂઢ હેતુ વિના કાંઈખનતું નથી. આવો પ્રસંગ ખતી ગયો અને તેય અમારા કુટુંબમાં એટલે હું અમારો આગલો પાછલો ઇતિહાસ તપાસી રહ્યો છું.’ ભીખુદાસે આંખો ઉઘાડ્યા વિના બેઠાં બેઠાં જ જરાય વાલ્યો. જે સ્થિતિમાં પોતે હતો તે સ્થિતિમાં એ એમ ને એમ શાંત બેઠો જ રહ્યો. થોડી પગો એમ ને એમ વીતી ગઈ. અંતે તેણે આંખો ઉઘાડી. રઘુવીર સામે જોયું. રઘુવીર નવાઈ પામી ગયો. એ આંખમાં હવે ક્યાંય વેદના ન હતી. શોક ન હતો. કાંઈક ખોવાઈ ગયાતો અકસોસ પણ ન હતો. પોતાનો સંદેશો સાંભળીને જે આઘાત એને લાગ્યો હતો, એની લેશ પણ નિશાની હવે ત્યાં ન હતી. સ્વરથ, શાંત, પોતાના જીવનકાર્યમાં પાછો પોતે

તટલીન થઈ જવા માગતો હોય તેમ, કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ‘હરિ: હૈ, હરિ: હૈ, તવ ચરણ, અમ પરમ જોમ’ એમ મન-સમાધાન મેળવવા માટે બેઠેથી બોલતો ભીખુદાસ, રઘુવીર સામે શાંતિથી થોડી વાર જોઈ રહ્યો. પછી તે કાંઈ ન હોય તેમ બોલ્યો: ‘તમે રઘુવીર, ક્યાં પુષ્કરજી ઊપડ્યા?’

‘હા દેવ! હું જઈ છું તો પુષ્કરજી. કાંઈ કામ હોય તો મને કહો. આ તો આંહીથી નીકળ્યો એટલે થયું, વચ્ચે તમને મળતો નહોતો...ને આ સમાચાર બધે ચર્ચાય છે, તે પણ આપતો જઈ. તાનસેનજીએ ભારે કરી!’

‘આપણામાં જે ખીજ સુતેલું પડ્યું હોય, રઘુવીર, તેની આપણને ખબર પણ ન હોય એમ બને. વર્ષો પહેલાં કાંઈ ઇચ્છાખીજ વવાઈ ગયું હોય, એને માટે ભારે મનઝાગશી પણ હોય, તો વર્ષો પછી પણ, એ ઇચ્છાખીજ એક કે બીજે રૂપે ફળે ને ફળે એવી આ વાત છે. અમારો ધધો ક્યાનકોનો. જ્ઞાતિ જ્ઞાન-જ્ઞાની. શુદ્ધ ખીજાંકર વર્ષોથી વહેતા આવે. કુટુંબમાં ક્યાનકો થતા આવે. પણ જમાનો પતરાયો હતો. હવા પલટાઈ હતી. દેશવેશ બધું જ પલટાયું હતું. ક્યાનકો કંગાલ જણાતા હતા. એમનું સ્થાન શું?’

‘સૌને આગળ વધવાની તાલાવેડી લાગી હતી. માન, અકરામ, કીર્તિ, અશદ્શી બધાંને એની લગની લાગી હતી. એટલે લાપા, વેધ, ધધા. ખંડુ બદલાવ્યા વિના ફટકો જ ન હતો. ‘યથા રાજ્ય તથા પ્રજન’ જેવી વાત આવી હતી. ‘મિટીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા’ એવી પ્રખ્યાત ઉક્તિ, પંડિત જગન્નાથ જેવાએ જેના વિષે કહી તે મહાન અકસ્મત બાદશાદના દરબારમાં આવું મહાન માન મળે અને માગુસ પોનાપડું ન રાખી શકે, તો એમાં નવાઈ જેવું શું છે? તાનસે.

નનું એમ જ બન્યું છે. અને એનો અકસોસ નથી. શોક નથી. વેદના નથી મોહ પણ નથી. કેવળ દરિદ્રાસ જેવા મત આ વાત જાણશે, તે એમને આઘાત લાગી જશે. સગીતવિદ્યા જેની દેશવદ્યા પણ વ્યક્તિત્વનો લોપ કરે પડી તો આહી' બધે 'અત્ર લુ'તા સરસ્વતી' એવી જ અવસ્થા થઈ જાય. વિદ્યાનો વારસો કોઈ કોઈને આપે નહિ એવી હવા થઈ જાય અકસોસ હોય તો માત્ર એ વાતનો છે. પણ આવો, માણસ હવા સામે ભાગ્યે જ ટકી શકે. જે થયું તે સાડું થયું. હવે એનો કાર્તિધ્વજ ભારતવર્ષમાં લહેરાશે એ ભ્રેષ્ઠને અને તો શેર શેર લોહી ચડશે !'

રઘુનીર કોઈ બોલ્યો નહિ પણ તે વાત સમજી ગયો. બીજુદાસનો પોતાનો સગો ભાઈ, તાનમેન, મહાન ગવૈયાની કાર્તિ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હતો. પોતે તો જે હતો તે જ રહ્યો હતો. કથાકાર, મહાભારતનો કથાકાર. પોતે વિનમ્ર એવો કે બીજુદાસ નામથી જ પોતાની જાનને ઓળખાવે. ભાઈને દિલ્હીશ્વર જેવા માન આપે છે એ સાંભળીને આનંદ પામે. પણ દિલ્હીને પથે જવાની કોઈ દિવસ વાત નહિ કે મહાન ગવૈયા થવાની આકોશ પણ નહિ. બનો પોતે, બનું પોતાનું કામ, બનું આ ગામ, અને બની લોકને હલાવી નાખનારી પોતાની કથાઓ પોને પોતાને કથાનક કહે. ને જે કોઈ સીધુ સામાન મળે તેમાં સાદાશિયા જીવન ગાળે. કોઈ કહેશે, 'અરે ! બીજુદાસ ! તમે તે શું આહી' પડી રહ્યા છો ? દિલ્હી પહોંચો. તમારા જેવાના કંઈ ઉપર તો દિલ્હીશ્વર જગ ક્રીષ્ણતો ક્રશ્માશ વારી જશે. જ્યેત્તોતામાં ભારત વિખ્યાત થઈ જશે. આ તમારા જ સગા ભાઈ તાનમેનની વાત જોતા નથી ? દિલ્હીમાં ઊપડ્યા ઊપડ્યા નથી !'

બીજુદાસ બે હાથ જોડીને જવામ વાળે. 'ભાઈ ! વાત તો તમારી સોળ વાલ ને એક રતી છે પણ હું રહ્યો અકિંચન સાદાશિયા. મારા ધંધા વર્ગીયી—આપ-દાશથી, આ મહાભારતની કથા કરવાનો. મારા પિતાજી

કહેતા : 'બેટા ! ચારે તરફ આ દેશમાં દાવાનળ લાગ્યો છે. આપણે ક્યાં લોકન પાણી પીધાં છે તે સમે મોઝે લડીને મરી શકીએ, ને સમય આગે પ્રજના પ્રાણુતતુને કોઈ ને કોઈ વેગ આપતા નહીં. કે નેથી આ દાવાન માથી પ્રજ પસર થઈને પેતાના વ્યક્તિત્વને જાળવી રાખે ? આપણે ક્યાં કોઈ એક અમર રૂપનાં લોહ પાણી પીધ છે તે એવું કરી શકીએ ? આપણે તો આપણી રીતે, આ મહાભારતની કથાને સજીવન રાખીને, લોકના દિલમાં કોઈ ને કોઈ અભિમન્યુ જીવતો રાખીએ, કે નેથી પ્રજ સાવ નિર્મોલ્ય, નિરાશ, હતાશ થઈને પોતાના પ્રાણુતતુને ખોઈ ન ખેંસે ! કોઈક પ્રાણુ જાગતો હશે તો આ દાવાનળ, પાગલો, પંદરે, પચાસે, સોએ વર્ષે ન્યારે પણ ચાલ્યો જશે, ત્યારે પાછી પુનર્જીવનની વેલ પ્રગટશે. પ્રજનું વ્યક્તિત્વ રહેશે. એનો સંસ્કારવારસો જાળવાશે એમાંથી કોઈ ને કોઈ સાત કોઠે વીધાઈ જતાર નીકળશે મારે આપણે મૂંઝી દાળ ને ચપરી લોટ ઉપર જીવીને પણ, કાપ જાગતું રાખો દીકરા ! મોટા ગણતા માણસોનાં ધૂણા ને તિરસ્કારને, એની ઉપેક્ષાને, એના ઉપદાસને, નભારી લ્યો દીકરા ! પણ આ યુગયુગની પ્રાણુ જ્યોતને જીવતી રાખો !' હું તો ભાઈ ! આટલા મારે આહી' બેટા છું. મરું કથાનકનું કામ ચલાવું છું. દિલ્હી ધણું મોટું હશે, દિલ્હીશ્વર જગદીશ્વર જેવો હશે—એ બધું જ હશે, પણ ખૂણે ખૂણે જો તમારી સંસ્કાર વાર્તાઓનો વાહક કોઈક નહિ પડ્યો હોય, તો એક દી પ્રજનું દેવાણું કોઈક જશે. અને તો આહી' જ જીવવા ઘો. આવી ઠીક છે !'

તાનમેન મદાન ગવૈયો થઈ ગયો હતો. એનો સગો ભાઈ બીજુદાસ સાદો કથાનક (લેખનિક) રહ્યો હતો. ભાઈની કાર્તિ સાંભળીને એને આનંદ થયો. પણ આજે રઘુનીર જે સમાચાર આપ્યા તે ચોંકાવનારા પણ હતા. હવાની સામે ટકી નહિ શકવાથી તાનમેન ધીમે ધીમે પરધર્મ તરફ પણ વળી ગયો હતો !

એ સમાચાર સાંભળીને એક ધરીબર બીખુદાસ રતબ્ધ થઈ ગયો હતો. પણ એણે મનમોજ કરી. જ્યાં અશ-રકીઓનાં માન વધ્યાં હતાં, રાજદ્વારે સ્થાન મેળવ્યું હોય તો બધા જ નવા રંગપટ્ટા લેવા પડે તેમ હતા, ત્યાં હવે કોણુ ગમારની પેઠે ગામડામાં પડ્યો રહેવાનો હતો ? જેની જેની પાસે શક્તિ, એ બધાની દિલ્હી તરફ ભક્તિ. આ એક જ વ્યાપક સત્ય હતું. પણ બીખુદાસને આઘાત લાગ્યો. પોતાનો સગો ભાઈ આમ પરધર્મ તરફ ઢળી જાય ?

પણ થાય શું ? હવાજ્ઞ એવી હતી કે તમે રાજદ્વારે પગ મૂકો, એટલે તમે વધારે ને વધારે નમતા-ભજતા રહેો.

એક રાણા પ્રતાપ સિવાય, આખા ભારતવર્ષમાં બીજું કોણુ રહ્યું હતું, જે દિલ્હીશ્વરની પ્રશંસા કરતું ન હતું ?

પેતે એકસો થઈ ગયો. વર્ષોજૂની પોતાની કથાકારની ગદી આજ લોકનજરે એક રીતે નચે પડી. એણે ગમે તેમ મન વાળ્યું. અને ધીમે ધીમે એ પાછો પોતાના કામમાં તસ્લીન થયા લાગ્યો.

*

પણ એ વખતે તો જે કોઈ શક્તિશાળી હોય, તેને દિલ્હીદરવારનું આમંત્રણ વહેંચે મોડે મળતું જ રહેતું. માન, અકરામ, અશરફી, હોદ્દો, ઈજ્જત બધાં ત્યાં હતાં. રાજશાસનની વસ્તુ જ જુદી હતી. એટલે જે કોઈની પાસે કોઈ કારીગરી હોય, કોઈ નકશી હોય, કોઈ અસાધારણ શક્તિ હોય, કોઈ કુશળતા વસ્તુ હોય એ તમામ દિવસમાં એક વાત રહેતી : એ વસ્તુ વટાવી આવ્યાની. એક વખત જે દિલ્હી પહોંચતા તે મદાન થઈ જતા. પછી એ પોતાની જમિમાં એ વાતનું બીજું દોષી શકે, એ વાતમા કોઈ માત્ર ન હતો. એ સંસ્કાર જેવે ભૂસાઈ જાય. ધણી વાતો આમ મરી જતી હતી. બીખુદાસ એ સમજતો હતો. એને પણ કંઈ મળ્યો હતો અદ્ભુત. પણ એણે એને સંસ્કારગોપ આપીને રાજદરવાર માટે તૈયાર ન કર્યો.

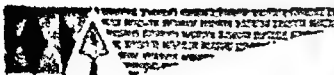
એ તો જ્યાંનો હતો ત્યાંનો રહ્યો. સેંકડો દનરો પ્રત-જનોને મદાભારતની કથાનો રસ એ પાતો રહ્યો. એમાં નવી નવી વાતો પણ આપતો રહ્યો. એના સ્થાનમાંથી કેટલાયે દિલ્હીનો પંથ લીધો હતો. કોઈ અદ્ભુત લેખક બની ગયા હતા. કોઈ ચિત્રકાર થયા હતા. કોઈ ગવૈયા હતા. સિલ્સી પણ દત્તા. મદાભાર-તનાં, રામાયણનાં ચિત્રો આકર્ષતાં એમાં પણ ઘણા ગયા હતા. એક માત્ર બીખુદાસ પોતાની જાતને અસહ બીખુ ગનાવતો, જે આસન ઉપર બેઠો હતો એ જ આસન ઉપર, બેઠો રહ્યો. પણ તનમેનને લીધે એની કીર્તિ પણ દિલ્હીમાં ગયાતી હતી.

એક દિવસ પ્રભાતે બાદશાહી રુક્ષા સાથે એક સવાર આવીને બિભો રહ્યો. તેણે ગામના મુખીને શોધી કાઢ્યો. છેક દિલ્હીથી જેને ત્યાં બાદશાહી સવાર આવે એ માણસનું ભાગ્ય કોઈ જેવું તેવું ન ગણતું. એટલે એ વાત સાંભળતામાં તો સેંકડો માણસો ત્યાં ભેગાં થઈ ગયાં.

સૌને લાગ્યું કે બીખુદાસના નરીબનું પાંદડું હવે ફરી ગયું છે. હવે એ પણ એના ભાઈની જેમ બાદશાહી સિંહાસન પાસે બેસવાનો અધિકારી થઈ જશે. બધા એના તરફ શેરથી નેચા લાગ્યા. બાદશાહી રુક્ષો વાંચીને બીખુદાસ વિચારમાં પડી ગયો.

એમાં દિલ્હી આવવાની વાત હતી. માનપાન સદિન સોનેરી આવતો એને લાવવા માટે મોકલાઈ ગયો હતો. સાથે પંદર પચીસ તો સવારો દત્તા. રાજ્યના કાફી બીખુદાસને દિલ્હી જવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું. રુક્ષો વાંચીને શું કર્યું તેની ચિંતાનાં બીખુદાસ પડી ગયો.

આખી 'ના' કહે છે તો બાદશાહનું અપમાન થાય છે. 'હા' કહે છે તો પેતાની વંશપરંપરાની કથાન-કની ગદીનું ગૌરવ હણાય છે. ગમે તેમ, પણ એની ગાદી, છેડાં સો સો વર્ષો પ્રગતે પ્રાણુ ટકાવવાનું બધા આગી રહી હતી. એણે રાજ્ય ધર્મને, અર્જુનને,

દ્રીપદીને, બીમને, અભિમન્યુને જીવના રાખ્યા હતા; અને એમણે—નામશેષ થઈ ગયેલા એમણે પ્રભને જીવતી રાખી હતી.

હમરે જીતનારા બને આવે. દિંદની આ વાનો જીવે ત્યાં સુધી પ્રગ્મ જીવે. ત્યાં સુધી એને કોઈ હતાશાના અગ્નિકુંડમાં ફેંકી દઈ ન શકે.

બીખુદાસને પોતાનું આ કામ હતું. વિહીરો તો અનેક આવ્યા, અનેક ગયા. પ્રગ્મની આ શ્રદ્ધા તો રહી તો રહી, ને ગઈ તો ગઈ, એટલે બધું જ ખલાસ.

બીખુદાસ હજી તો વિચાર કરે છે ત્યાં સોનેરી આનો દેખાયો; દસ-પંદર મોટા સવારો દેખાયા એવડા નાનડા સ્થળને મોટી પ્રતિષ્ઠા મળી ગઈ.

બીખુદાસે તત્કાળ નિર્ણય લેવાનો હતો. તે એ હાથ જોડીને આગળ વધ્યો. તેણે સવારને કહ્યું :

‘ભાઈ ! તમે આખરાની ખિસકોની પાસે સાકરના ગંજ આપ્યા છે. હું તો લિખારી છું. અમારા કુળમાં વ્રત છે કે એક માણસ લિખારી રહે. ને જે કોઈ બીખમાં મળે, કથા કરતાં લોક આપે, તેના ઉપર જીવે ! હું હવે આ થાનક છોડી શકતો નથી !’

‘અરે, પણ તુમ ગંડું જૈસી ખાત કરતે હો—ફિર ઈધર આ જાના ! કોન રુકાવટ કરતા હે ?’

‘એ બધુંય સાચું બાપજી ! પણ હું તો જંગલનો ટોર. મને આંહીં ગમે. ત્યાં મારું કામ નહિ !’

‘અરે ! પણ બાદશાહી રુક્ષા ..’

‘બાદશાહી રુક્ષો મેં માથે યાગ્યો—જમાદાર સાંબ !’ બીખુદાસે માથે હાથ યાગ્યો. ‘પણ હું લિખારી. રાજદરબારમાં મારું કામ નહિ. મને ત્યાં ખોલતાં આવડે નહિ.’

‘અરે ! તુમારા દિમાગ ફિર જાયગા. નસીબ પસંદ

જાયગા !’

‘એ બધુંય ખરું જમાદાર સાંબ ! પણ હું તો શેર બાજરી કખારીને આગ્યો છું. દોઢ શેર મારે જોતી નથી ! મને માફ કરો !’

બીખુદાસને અંધાએ બહુ સમજાવ્યો. હેરટે તો ભય પણ ખતાવ્યો. પણ એણે તો એક જ વાત પકડી. હું તો કથાકાર. મરું સ્થાન આંહીં. મારું સ્થાન લોક વચ્ચે. મને દરબારમાં ફાવે નહિ. દરબારમાં હું કંટુ હવનું પ્રાણી ગણાઉં. મરે ત્યાં આવવું નથી !’

જ્યારે અંધાને ખાતરી થઈ કે બીખુદાસ કોઈ રીતે દિલ્હીને પથે વળે તેમ નથી, ત્યારે અંધા આવ્યા હતા તેવા પાછા ફર્યા. પછી શું થયું એની કોઈ આગળની વાત કયાંય જડતી નથી.

પણ કહે છે કે બીખુદાસને એવી શક્તિ થઈ કે કદાચ હજી પણ એને કોઈ લેના આવે.

એટલે એણે પોતાનું એ સ્થાનક જ છોડી દીધું. પછી એ ગામેગામ ફરવા માંડ્યો, ને એક ઠેકાણે ખેસીને જે મહાભારતની કથા બધને સંભળાવતો, તે દરે ઠેકાણે ઠેકાણે ફરીને, ગામડે ગામડે સંભળાવવા માંડ્યો. આજ આખી દુનિયા જાણે છે, ત નસેન મદાન હતો, એની પાસે ગાંધર્વ લોકની વિદ્યા હતી. એનું નામ દત્તિદાસમાં બાદશાહ અડધર સાથે હમેશને માટે જોડાઈ ગયું છે.

પણ બીખુદાસે ગામડે ગામડે કથા કરીને લોકજીવનની જે જોયાં અખંડ રાખી, એ એની શાંત ઉપામનાને મિરદાવતો એક પથ્થર પણ આતો કયાંય જોતો નથી. બીખુદાસ કોણ હતો, એ પણ કોઈને જાણ નથી. પણ દત્તિદાસ કહે છે, જીવના નહિ, મને વાંચના-રાઓ ! મારે ત્યાં નોંધાયેલાં નામો મદાન હશે; પણ મારે ત્યાં નહિ નોંધાયેલાં નામો તો અમર છે !

શ્રીનાથો જે તે બિલડીની નિજા જોઈને દિવસે ચોક્કસ સમય કહી શકે છે. જ્યારે બિલડીની આંખો સંકોચાઈને વડન નાની થઈ ગઈ હોય છે. દિવસ જેમ જેમ ચડે છે તેમ તેમ આંખો મોટી થતી જાય છે. અને અંધારું થતાં સંપૂર્ણ વિઠી રહે છે. અને પાછો દિવસ થતાં બીજાં ધોમિં સંકોચાઈ મરે છે.

નિજત્વ-પોતાપણુ

આપણા જાળીદો પીઠ નવલકથાકાર અચ્છા અલ્યાસુ અને વિચારક પણ છે તેની પ્રતીતિ કરાવતો આ ચિત્રનાત્મક—વધુ તો વિચારણીય લેખ છે જેને વાચકો વિચાર પૂર્વક આવકારશે. ઊંડું ચિંતન કરવાની આપણી શક્તિ જ અહીં યત્ન લાગી છે ત્યારે આવા વિચાર-લેખો જરૂરી પણ અને છે...

ક એવી વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વ વિષે મેં કેટલુંક જ નાણું છે કે જેનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મને થયો નથી. એ વ્યક્તિત્વનાં વાત એવી છે કે તે એક પ્રતિષ્ઠિત માર્ણસ છે, હુદ્દિમાન છે, જવાબદારીનો ખ્યાલ ધરાવનાર છે અને જાહેર કાર્યમાં પણ ભાગ લે છે. ન્યારે કોઈ વસ્તુની કિંમત તેને આપવાની હોય છે, મજૂરીના દામ ચૂકવવાના હોય છે કે ગાડીવાનને ગાડીલાહુ આપવાનું હોય છે, ત્યારે તે હમેશાં પોતાની રીતે વર્તે છે, અર્થાત્ત ખજારુ મૂલ્ય કે ચાલુ ભાવથી કાંઈક વધારે આપે છે. કોઈ વાર દોઢા-ખમણા પૈસા પણ આપી દે છે. આમ કરવાનું કારણ શું? સામાન્ય રીતે તો તેને ઘણા ખર્ચ મૂર્ખ કહે, અને કેઈક જ ઉદાર કહે; પણ ઉદારતા ન્યારે કોઈની દૃષ્ટિને ઉડાળીરીનું સ્વરૂપ ધારણ કરનારી લાગે ત્યારે તે પોતાનો પહેલાનો અભિપ્રાય અદલાવીને તેને મૂર્ખ જ કહે.

ગાંધીજીના આશ્રમમાં ન્યારે શાક-તરકારી ઉગાડીને ખજારમાં વેચવામાં આવતાં હતાં, ત્યારે વખતોવખત તેનો ભાવ ઠરાવવામાં આવતો હતો. એ ભાવ શાક વેચવાનો હતો અને ખજારમાંથી શાક ખરીદવાનો પણ હતો. એટલે કે આશ્રમમાં ઉગાડેલી કોખીજ જે ત્રણ આને શેર વેચવામાં આવતી હોય તો ખજારમાંથી આશ્રમ માટે કોખીજ ખરીદ કરતી વખતે તેનો ભાવ ત્રણ આના શેર મુજબ જ આપવાનો હોય, પછી ભલે ખજારભાવ એક આને શેરનો હોય. વસ્તુ વેચવા-ખરીદવાનો ગાંધીજીનો ગજ આ પ્રકારનો હતો. ગાંધીજીનું નામ આવ્યું એટલે તેમને કોઈ મૂર્ખ કહેવાની કિંમત તો ન કરે. પણ એવું તો જરૂર કહે કે સંત મહાત્મા અર્થશાસ્ત્રના કાચા અભ્યાસી જ હોવા જોઈએ.

આ એક દાખલામાં વ્યક્તિત્વ વ્યક્તિત્વ જેવા મળે છે. એ વ્યક્તિઓનું વર્તન વિશિષ્ટ દર્શનના પરિણામરૂપ છે. ખજારમાં વેચાતી વસ્તુઓ, મજૂરીનો ઠરાવવામાં આવતો ભાવ, ઘોડાગાડીના ભાડાનો દર વગેરેને સામાન્ય રીતે જે અર્થશાસ્ત્રીય નિયમ લાગુ પડે છે તે માગણી અને પુરવઠાના ધોરણ પર રચાયેલો હોય છે. ખજારમાં કોઈ વસ્તુની ખેંચ હોય તો તેનો ખજારભાવ ખમણો થાય; કોઈ વેપારીએ ખજારમાં એકદમ પુષ્કળ માલ લાવી ખડક્યો હોય તો તેનો ભાવ જીતરી નળ, વેપારીને ખોટ નળ અને ઉત્પાદકે ખજારમાં જંગડ માલ ખજારમાં વેચવા મૂક્યો હોય તો તેને પૂરી પડતર કિંમત પણ કદાચ મળવા ન પામે. એ જ રીતે કોઈ તહેવારને દિવસે વાહનભાડાના દર વધી નળ અને ઠંડી મોસમમાં વાહનમાં ખસનારા ધટી જવાથી દર જીતરી નળ. કોઈ મજૂર કામ શોધતો હોય તો તે વાજખી કરતાં અડધે દામે કામ કરી આપે અને કામનો ભરાવો હોય ત્યારે એવડા દામ પણ માગે.

ગાંધીજી જેની વ્યક્તિ તેવા અર્થશાસ્ત્રને આદર્શ ન માને. તેમનો ગજ માનવતાનો જ હોય. પૂરેપૂરી મજૂરીના દામ એક વસ્તુના ઉત્પાદકને, મજૂરી કે કામ કરનારને અને વાહન ફેરવનારને મળે, એ જ એમનું ધોરણ હોય. એ એક એવું દર્શન છે કે જે કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓમાં જ હોય છે; ખહુજન સમાજ એવું દર્શન ધરાવતો હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ જ કારણથી ખજારભાવ કરતાં મોંઘે ભાવે કોખીજ ખરીદનાર અર્થશાસ્ત્રનો અગ્રાની નથી કે ગાડીલાડાના દોઢા દામ આપનાર સમજુ આદમી એવકુદ કે ઉદાર નથી : નિજ નિજ દર્શનને અતુસરીને વર્તનારા એ માનવતાના ઉપાસકા છે.

દરેક વ્યક્તિમાં તેનું વ્યક્તિત્વ હોય છે, પરંતુ સામાન્ય

રીતે માણસને પોતાના વ્યક્તિત્વની ખચર હોતી નથી માણસ બીજાના વ્યક્તિત્વન જેટલી કાળાથી જાણી-પિઠાણી શકે છે તેટલી કળાથી નિજ વતે પિઠા ૧ શકેતો નથી આધ ૧ માણસ પોતાની જાણુરિઠણુ વાળાઓના પગનાના અરાજ જનદીથી પા ખી શકે છે અને પોતા પાસે કોણુ આ-સુ છે તેની તને ખચર પડે છે એક માણસના ચહરા બીજા માણસના ચહે રાથી જુદો પડે છે એમ પણ કહેવાય છે કે દુનિ યામા સરખા ચહેરાના કાઈ પણ બે માણસો હતા નથી તેની રીતે દરેક માણસના પગનાનો ધ્વનિ પણ બીજાના ધ્વનિથી જુદો પ તો હોય છે એ જ રીતે એ હરાનો અરાજ પણ એકબીજાથી જુદો પડેલો હોય છે આનુ નામ માણસનુ નિજત્વ—પોતાપણુ

પણુ આપણે બીજાના નિજત્વની પિઠાણુ જનદીથી કરી શકીએ છીએ, જ્યારે પેતાના નિજત્વની પિઠાણુ હાજો જ ખરી શકીએ છીએ આપણા પોતાના પગ હાનો ધ્વનિ અને બીજાના પગનાનો ધ્વનિ એ બેઉ વચ્ચેનો તફાવત આપણે પિઠાણી શકતા નથી પણ બે ઇતર મનુષ્યોના પગના વચ્ચેનો ફેર પુરત પિઠાણી શકીએ છીએ રેકર્ડમા ઉતારેલો પેતાનો અરાજ માણસ જનદી પારખી શકેતો નથી જ્યારે બીજાનો અરાજ એમ પારખી લે છે

અમ ઇતર મનુષ્યના નિજત્વની પિઠાણુ આપણી શુદ્ધિથી જનદીથી કરી શકીએ છીએ તેથી જ આપણે બીજાને જાણો શકો એટલુંક ઉઘાડે ઉઘાર, સરળ કે મૂર્ખ કહેતા વાર લગાડતા નથી જનદી તનો ન્યાય તોળી નખીએ છીએ પડી ગે નિજત્વને આપણે સાચી રીત પિઠાણુ છે કે નહિ એ વાત જુદી છે આપણે માત્ર આપણી શુદ્ધિના ગચ્ચી સમા માણસનુ માપ લીધુ હોય છે

આપણા નિજત્વની પિઠાણુ એમને આપણા વ્યક્તિ ત્વની પિઠાણુ, પોતાપણુની જાણુ એ જ આમની સાચી ઓળખાણુનુ સોપાન, આત્માને ઓળખનુ એ

સંજુ તો નથી જ છતા તે અશક્ય પણ નથી જેમ બાળમા છે, તેમ આપણામાય વ્યક્તિત્વ છે, નિજત્વ છે છતા આપણુ તને ઓળખી શકતા નથી કાણુ કે ઓળખવાનો યત્ન કરતા નથી પરંતુ એ યત્ન પ્રવાથી એક અપૂર્વ મનોભાવ જાગ્રત થશે, અને તે મન શુદ્ધિ તથા શાશ્વીમા એકવાક્યતા હાવરાનો નિજત્વને પિઠાણુના પ્રયત્નથી આપણા મુખમાથી જે વણી ની યશે તેથી પછળ પરિફરતા હશે, દ તા હશે પ્રજનો પરિચયીએ અને ઇતર મનુષ્યો પણ એ વાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખશે અને આશ્વને પેતાને આશ્વે યુ બેનીએ છાએ તેનો ખ્યાન રહેશે

નિજત્વની આ પ્રયત્નસિદ્ધિ પિઠાણુ કલાય બહુ ટકાઉ ન બને પરંતુ યત્ન દ્વારા તેનો પ્રજ્ઞાન સથે મેળ મેળની દેસા મુઠી બે ધૈર્ય તથા અદ્વાદશી રાખરા ૧ આને તો મન-શુદ્ધિ-વાણીની એકવાક્યતા ૨ હાવ સિદ્ધિ બની જાય છે અને ત્યારે નિજત્વની જે પિઠાણુ વિમે ૩ તે ૩ને ને પગને સતારની જ પ્રેરણા કરતી રહે છે

મન આ શુદ્ધિની એ નાકચતા વાણીના મેળ વિના અધૂરી છે વિચારક્ષેત્રની જ મર્યાદાની આ વત હોવાથી વાણીમા વર્તનનો પશુ અતસૌર થાય છે વાણી કે વર્તન વિનાની મન-શુદ્ધિની એકવાક્યતા ધણીસાર નૈસર્ગિક પણ હોઈ શકે છે બાળક આગ તરફ ધસી જતુ હોય તો એક કાણુમા મન અને શુદ્ધિ નિર્ણય કરી નામે છે કે બાળકને આગળ વધતું શકતુ બેઠ્ઠાએ અને તક્ષણ એ નિર્ણયનો અનુવાદ વાણી તથા વર્તનમા થાય છે પશુએ મા પણ મન-શુદ્ધિની નૈસર્ગિક એ નાકચતા બેસા મગે છે, પણ મન-શુદ્ધિ-વાણી(કે વર્તન)ની એકવાક્યતાનુ મદતર વિશેષ છે મનુષ્યનુ નિજત્વ એ ત્રણેની એકવાક્યતા—એકસરૂપણુ પર અનન્ય રહેતુ છે મન-શુદ્ધિ ૧ નિર્ણયના દ્વનતુ કામ વાણી કરે તેની મર્યાદાની અર વાણી ન જાય એવી સિદ્ધિ પણ આત્મની પિઠાણુનુ મજત્વનુ સોપન છે

વસ્તીગણતરી અને જ્ઞાતિ

જ્ઞાતિ અને વર્ણ તો પુરાણ કાળથી આપણે ત્યાં છે. પણ એનું સંગઠન અને અધ્યયન બ્રિટિશ રાજ્યમાં વધતાં ગયાં અને સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી એ સડવા પણ લાગ્યાં છે. દેશના રાજ્યકર્તાઓ, ધનપતિઓ સંસ્કારસ્વામીઓ અને ધર્મગુરુઓ વિચારવા લાગ્યા છે કે જ્ઞાતિભેદનો, જ્ઞાતિભાવનો નાશ કરવો જોઈએ, તેને દારી દેવો જોઈએ.

આ જ ખ્યાલથી દેશે નક્કી કર્યું કે આ વખતે વસ્તી-ગણતરીમાં વ્યક્તિની જ્ઞાતિ નહિ પુછાય.

જુદા જુદા વિચારો ધરાવતા લોકો આ વાત ઉપર એકમત છે કે જ્ઞાતિભેદ દૂર કરવામાં આવે તેથી જ્ઞાતિ મરતી જ નથી. પુરાણ કાળમાં રક્તખીજ નામના રાક્ષસ જોટલા મારવામાં આવતા એટલી જ એની સંખ્યા વધતી હતી. આપણા દેશમાં જ્ઞાતિસંગઠનની આ હાલત છે.

વ્યક્તિ બ્યારે દેશવિતની વાત વિચારે છે ત્યારે આ નિશ્ચય પર આવે છે કે જ્ઞાતિભેદ દૂર કરવો જ જોઈએ. પણ બ્યારે તે પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેનો આત્મા તેને કહે છે કે જ્ઞાતિ વગર સલામતી નથી. દેશ તો પોતાનો છે જ, પણ સાચું અને હાર્દિક સંગઠન તો જ્ઞાતિનું જ થઈ શકે છે. સંકટને વખતે અને ચૂંટણીને વખતે છેવટે જ્ઞાતિ જ મદદ કરે છે. આ અનુભવ એટલો બધો સર્વવ્યાપી છે કે લોકોથી પોતપોતાની જ્ઞાતિ તરફ પક્ષપાત કર્યા વિના રહેવાનું જ નથી.

અંગ્રેજોના દિવસોમાં આપણા દેશમાં જ્ઞાતિપરિપક્ષોમાં ભરતી આવી. આનો ભણેલી અને પ્રતિષ્ઠિત જ્ઞાતિ-ઓએ જ મોટાભાગે આરંભ કર્યો. જે જ્ઞાતિઓમાં ભણતર ઓછું હતું અને એ જ કારણે જેમને સરકારી નોકરી મળવી મુશ્કેલ થઈ ગઈ હતી એ જ્ઞાતિઓએ પોતપોતાની પરિપક્ષો દ્વારા ફૂડ એકઠાં કરવાનું શરૂ

અંગ્રેજોએ જે જ્ઞાતિવાદને પ્રોત્સાહન આપ્યો તેમનો અફો જમ તો રાખ્યો હતો તે જ જ્ઞાતિઓને બંધવાનું આપણને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યા પછીનું પરણું કર્તવ્ય હવે વેગ પકડે છે તેનું કાકાસાહેબે કહ્યું આ વિચરણ સમયોચિત છે...

કર્યું અને હોશિયાર છોકરા-છોકરીઓને છનામો આપવાની શરૂઆત કરી. અમ જ્ઞાતિઓનું સંગઠન મજબૂત થવા લાગ્યું. જ્ઞાતિઓનાં સંમેલનો અને પરિપક્ષોમાં એક-એ દરાર તો હમેશાં દેખાતા. પોત-પોતાની જ્ઞાતિનું પ્રાચીન ગૌરવ શોધીને તેને જાહેર કરવાનું એક કામ તો હતું જ. ખીચું કાન હતું સરકારને પ્રાર્થના કરવાનું કે આ વખતની વસ્તી-ગણતરીમાં અમારી જ્ઞાતિના લોકો કોણ અને કેટલા છે એની વિગતો એકઠી કરવામાં સરકાર મદદ કરે.

સરકાર પાસે નૃવંશશાસ્ત્ર (Anthropology) ના અભ્યાસી હતા જ. આ યાગતમાં તેમણે ઉત્સાહ પણ બનાવ્યો અને દરેક જ્ઞાતિની સંખ્યા કેટલી છે એના આંકડા મળવા લાગ્યા.

હવે જે આપણે નવા આંકડા નથી આપતા તો લોકો જૂના આંકડા લઈ દસ વર્ષમાં સરેરાશ કેટલો વધારો થાય છે એનો દિસાખ કરીને નવા આંકડા તૈયાર કરે છે. આંકડા તૈયાર કરવામાં કોઈ જ્ઞાતિ જરાય કંજૂસાઈ નથી કરતી. જે બધી જ્ઞાતિઓના આવા આંકડા ભેગા કરાય તો ભારતની વસ્તી આજે છે એથી બમણી સાબિત થાય.

ન્યાં સુધી જ્ઞાતિને નામે છનામો મળવાની શક્યતા છે અને સરકારી નોકરીમાં પણ પક્ષપાત થવાની શક્યતા છે ત્યાં સુધી જ્ઞાતિનું સંગઠન વૃદ્ધિવાનું નથી. આ બંને વાતો બંધ કરવાનો નિશ્ચય સરકાર કરે તો પણ ન્યાં સુધી ચૂંટણી ચાલશે અને લોકોના મનમાં પોતપોતાની જ્ઞાતિ માટે પક્ષપાત રહેશે ત્યાં સુધી જ્ઞાતિસંગઠન વૃદ્ધિ નહિ. અને ન્યાં સુધી લગ્નો પણ જ્ઞાતિને ખ્યાલ રાખી કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી આ જ્ઞાતિ-સંગઠન અમર રહેશે.

શરૂ શરૂમાં લોકો પોતપોતાની જ્ઞાતિની આખર વધારવા ચાડતા હતા કે અમે ખાણણ છીએ ક્ષત્રિય છીએ વગેરે.

ભૂત-ભવિના ભણુકારા

ગમડાની ધારીના સાચા આલેખક અને ભણીના નવલકથાકાર એક નવી નવલકથા લખી રહ્યા છે. 'અવલવનના ધનકારા' નું કર્તા આ નવલકથાનું આ એક પ્રતિ નહિ પ્રકરણ સ્વતંત્ર વાર્તા જેવું છે. એ નવલકથાનું નામ છે 'મનમ વઘાર'...

૧૧ રામાની ડાડી—અમંગળ એવી ચેતવણીથી કે **ભૂ** ગમે તેમ પણ ગંગાના મનમાં જીડે જીડે પ્રાસંગિક પડ્યા સરખું થઈ રહ્યું હતું. એટલે જ તો એ પોતાના માટે એના આરતાં આરતાં મનની અંદર સોદામણી વહુની મધ્યમ કહની આકૃતિ જીવી કરતી મંગળ ભાવિ કહી રહી હતી ને ? અવગત જગાભાઈના દીકરાના લગ્ન વખતે કે એવા ખીજા અવસરોએ જે-તે વાર અહીં અજમે-અચ્ચાર દિવસ રહી ગઈ હતી એના આધારે.

અને પછી તો ગંગાના ચિત્તમાં એવા એવા પ્રસંગો ને ચિત્રો હાથ લાગ્યા કે—કોઈવાર એ સમજણી વહુ પોતાના હાથમાંથી બેઠું લઈ લેતાં કહે છે : 'હું અહીં છું' ને પાણીએ જતાં તમને લાજ નથી આવતી બાઈ ? લોક કે શે ધરમાં ભુવાનજોષ વહુ આવી છે તો ય સામુના માથેથી બેઠું ન જીત્યું' !...તો કોઈવાર વળી વાદળોના દન હોઈ ધરીએ પોતે બેસવા જાય છે ને ચાકીપાકી હોવા છતાંય વહુ હાથમાંનું મુંઝું

આંચકી લે છે : 'ધરમાં લોટ ખૂટે ત્યારે કે'એ મને બાઈ—કોઈ દન તમારે ધરીને હાથો માલનો નહિ. તમતમારે એક ચૂનો સંભાળો. એ વગર ખીજું તો હું મારે ફરી લઈશ'...

એટલું જ નહિ, આ કલ્પનાચિત્રોમાં પેટનો જણો આવજ પણ એનો ભગ પ્રેમપૂર્વક ભગ્યી રહે છે : 'જે મા, તારાં લગાંય આજ્યી આ તારી વહુ ધોઈ લાવશે...ને નેંદા ગોઠ્યા (એ દ્રવા) તારે હવે નહિ જવાનું...માટે ધરમાં બેડી બેડી શાય એ કામ કર—અને ટેમસર અમને રોટલા જ એકલા કરી આપ ને, એ તો અમે બે જણાં બાવીસનેય ભારે પડ્યાં.'...

ને આમ—કલ્પનાને તે કંઈ ધોડા પચાણુસ હતા ? બલકે વગર પલાણુનો ને સ્વાર વિનાનો પંખાજો ધોડો હતો ! ન એને કાળની કેઈ કંદરાઓ નક્તી હતી કે નોતા નક્તી સંભવાસંભવના કાળમોંઠે પેલા કુગરાય ! અરે ચિધિ અને નિયતિનાં તીર પણ એની આગળ દૂકાં પડતાં હતાં !...

અત્યારે જ્યારે પઠાતપણુની યોગ્યાલા છે ત્યારે લોકો પોતાની સાતિ શુદ્ધ અને પઠાત હોવાનોય દાવો કરે છે. બ્રિટિશ રાજ્યની શરૂઆતમાં જ્યારે સાતિયું કશું મહત્ત્વ નહોતું ત્યારે પ્રામાણિક આંકડા મળી શકતા હતા. જ્યારથી સ્વરાજ્યનું આદેશન શરૂ થયું અને અંગ્રેજોએ મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે લઘુમતી લોકોનું રાજદ્વારી મદત્ત વધાર્યું, ત્યારથી વસ્તીગણતરીના આંકડામાં ગરબા શરૂ થઈ એટલે સુધી કે સ્વરાજ્યની લગતના દિવસોમાં આસામ પ્રાંતની સાંપ્રદાયિક સરકારે વસ્તી-ગણતરીના આંકડા એકલા કર્યા, પણ લગાઈના દિવસોને કારણે બહેર કરવાનો ઇન્કાર કર્યો—દેશ ઉપર ચાર્જ

કરનાર શત્રુઓ આ આંકડાઓના ગેરલાભ ઉઠાવે ! સરકાર સાતિઓની આખર વધારવા નહિ માગે, સાતિ-સંગઠનને પ્રોત્સાહન નહિ આપે તો સાતિના આંકડા એકલા કરવામાં કોઈ જોખમ નહિ દેખાય. ભારતનું સમાજશાસ્ત્ર પૂરેપૂરું વિચસિત નથી થયું. સમાજશાસ્ત્રના સંશોધનને માટે, સામાજિક વિજ્ઞાનનો પાયો મજબૂત કરવા માટે આપણા ખ્યાલથી સાતિના આંકડા જરૂરી છે આ આંકડા વિષે અસાન રહેવાથી દેશનું સામર્થ્ય નહિ વધે. આંકડા ભેગા કરવાથી નહિ પણ સાતિનેદું મૂળ દૂર કરવાથી જ દેશ પ્રગતિ કરી શકશે.

★

મોઢેથી જમી પરવારી ગંગા ચોપાડને બદલે વાગમાં જઈ બેઠી. શા માટે વાડામાં એ એક સવાલ હતો પણ કાં તો ચોપાડમાં હીરામાના આવી પડવાની યંકે કે પછી વાડામાંથી પેલું ગામ દેખાઈ શકે એવું હતું માટે. ગમેતેમ પણ વાડામાં જઈ બેઠા ત્યારે એકાએક એને યાદ આવ્યું કે ‘માવો જરા ઉતાવળીઓ છે ને જતામાં જ ખાટલા ઉપર બેસવા જશે ને પેલો ખાટલો ખાસી નીકળશે તો ધખ્ખ દેતોકને ભોયે પડશે ને લોટામાં એની મશ્કરી થશે.’ ને ગંગા અહીં બપોડવા લાગી : ‘કહેવાયુંય નજર કશું ને કાં તો મોળવાઈ જવાનો છે !’—

આ સાથે જ કોણ જાણે ક્યાંથી આવના બદલે એનો બાપ રણછોડ ને પ્રસંગ પણ પોતાના આણનો જ નજર સામે આવી બોલો,

આણે આવેલાઓમાં પાછળ ચાલતી પેલી જુવાન ટોળી આંગણમાં પાથરેલા ખાટલાઓ ઉપર નજર ફેરવતી જમણી બાજુએ વળે છે. એમાનો એક કંકડ કપડામાં એપતો ફટકો જુવાન નવું ગોઠકું પાથરેલ એક ખાટલા ઉપર બશેર વળનના જોડાવાળો પગ વછેંગની જેમ ભટ દેતોકને ઠોકે છે. ધસો ઉપર મૂકેલાં બચ્ચાં લાકડાં ભાંગી જાય છે. ગોઠકું નીચે પડે છે. ને કોઈ દોગલા માણસની જેમ વગર વાણનો ખાટલો ઉધારો પડીને બોલો રહે છે. આ સાથે જ એ જુવાન તમાસો જેવા માટે બાજુનાં નેવાં આગળ બેભાં છોકરાંની મશ્કરી કરતાં કહે છે : ‘જેયું ને ભીયા ! જેવા તમે એવો આ તમારો ખાટલોય !’

અહીં છોકરાં તો કંઈ જવાબ નથી આપી શકતાં પણ તમાસો ને । ચોપાડની અંદર પેલા કડા એથે બેભેલી છોકરીઓમાંથી તાતી તલવાર જેવી જુવાન ગંગાને એવો અટકા લાગે છે કે પોતાનું આણું છે ને સામો માણસેય પેતાનો પતિ જ છે એ એ ભૂતી જાય છે ને સખીઓ એથે રહી બોલી બેઠે છે : ‘ના, જેવા પરાણાં એવાં પાથરણાં !’ ને પછી લાનમાં આવી હોય તેમ સખીઓને ખેંચતી ચોપાડમાંથી છટકી

જાય છે—

અને અહીં નિઃશ્વાસ સાથે એ પણ એને યાદ આવીને બીલું રહે છે કે માઝમરાતે બોલચાંત્રની શરૂઆત પણ પતિએ પેતાના આ વાક્યને ટાંપીને જ કરી હતી : ‘આ પૂતળું કેવું ’તું’ ને કે જેવા પરાણાં એવાં પાથરણાં, એ ?’

ને ગંગા અહીં વીસ વર્ષ ઉપરના એ જીવનપૂરમાં એવી તો ધડીલર ફૂલ થઈ જાય છે !...તો વળી ધરતીની ફેરમ સરખું આ પછીનું જીવનય મન અંતરમાં ફેરી રહે છે.

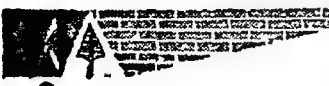
જે કે આ સહજીવન તો ફક્ત પાંચ જ વર્ષ માણ્યું હતું પણ એટલા વખતમાં સંસારનાં જાણે બધાં જ પાસાં એણે જોઈ અનુભવી લીધાં હતાં—મીઠાં અને કડવાં પણ.

કડવામાં ખાસ તો જોડાણી એટલે કે આ જગાભાઈની વહુનાં મહેણાં અને કંકાસ જ હતાં અને તે પણ વિના કારણનાં. બલકે કારણ હોય તો એટલું જ હતું : ગંગાનાં શાણ અને આવડતથી ધરનાં અને બકારનાં પણ એના ઉપર હેત રાખનાં હતાં. એની સત્તાહ પૂજતાં હતાં.

એટલે જ તો જોડાણી બીજે વરસે જુદી થઈ ગઈ હતી ને, ‘કર હવે તારા ઘરમાં રહી રહી ડહાપણુ ?’

ગંગાએ જો કે આ સંયુક્ત કુટુંબમાં છેલ્લા થોડાક માસથી ડહાપણ કરવું છોડી દીધું હતું ને એના પતિ તથા જેનેય કદી દીધું હતું કે, તમારે કોઈ વહેવારની વાતમાં મને પૂછવું જ નહિ. ઘરમાંય કોઈ ચીજ વસ્તુ ન તો મને મૂકવા આપવી કે ન મારી પાસે માગવીય. પણ તો ય જોડાણી હોશિયાર દેરાણીનો આજીવોય જાણે ન ગમતો હોય તેમ જુદી થયા વગર ન રહી. તો જુદી થયા પછીય એ અધડ્યા વગર ક્યાં રહેતી હતી ?

પણ આનું કારણ હીરામાએ જાણે શોધી કાઢ્યું હોય તેમ એક દિવસ—અને તે પણ રણછોડ તથા જોડાણીના મૂવા પછી ગંગાને કહી દેખાડ્યું : ‘કારણ રણછોડની

સગાઈ સડુ પરથમ જગાની વડુ ડોની સારે કરી હતી પણ પછી જગાની સગાઈ કરી હતી એ જગા મરી ગઈ એને જ્યારે જગા સાથે તારા સગપણની વાત આવી ત્યારે તારી ને જગાની ન્યે દમ ન સની વડોનાઈ જોઈ ને મોગે વર મોટી કન્યા સાથે નાખ્યો ને રણુગે નુ સગપણ તારી સાથે સાધ્યુ આ એ કારણ લગાઈનુ હતુ લે ।’

ગગા વાત તો સમજી ગઈ પણ પોતા ઉપર જોડાણીને દર્ખી કરવાનુ કારણ હજુય એ ન કહી શકી પૂછ્યુ ‘પણ એક રીતે તો એ બાનડુ સાનુ થયુ નર માનના બાપા આગળ એ તો બિલટા કયાય મોટા દેખત ’

હીરામાએ ડણકા કર્યા ‘આ વળી મેટા-નાનાનુ ફૂટે છે ! પણ એને તુ ગણ્યો નથી કે જગે ભઈ મારા જેવો સામધરમી (ભત્રીજો) આભ છે જ્યારે રણુગોડ ની જો છે નહીં નો ! કર હવે વિચાર !’

ગગાના મોઢે હવે કઈ વાત બિનગી ને ખ્યામા પણ આતારે જ આ યુ જોડાણી રણુગોડો ભાગે જ કદી લડતી હતી જ્યારે પોતા ઉપર ને જગ ભાઈ ઉપર પેના અવનારના દુઃખન હોન તેમ ઘોળા દિમે જણે તારા ખેરવતી હતી !

પણ આનુ એક સ્વામિક પરિણામ એ આ તુ કે ગગા જેમ જેમ જોડાણીને રે ન સન્ન કરતી ગઈ તેમ તેમ રણુગોડો ગ્રેમ એના ઉપર વધતો ગયો, અરે જગાભાઈ અને ફગીરાગા પણ—ખાસ તો એની આ સદનશક્તિ જોઈ એને મનના અને આહવા થઈ ગયા હતા—રામા જેના પણ

નહિ તો હીરામ ને મન જગતમા કેઈ પણ માણસ માણસ જ ન હતુ—આજે પણ એમ જ કહે કે

‘આ મનખ શુ કામ જન્મ્યુ કે એ જન્મે છે તુ ગગા ? માય માય (અ કે અ ર) લડા ને એક બીજનુ લેહી પીના જન્મ્યુ છે । ન માને તો જોડે તુ બીડી બિનરીને !’—

પણ ખડુ પૂડો તો ગગા પાસે ઝંઝુ બિડા બિનરવા

જેવુ હતુ જ નહિ કારણ એનો પેતાનો લગાયક સ્વજાન જ ન હતો પછી કેવી એને ગમ પડે ?

બાકી ને એ મિનન નક એવી પોતાની જાનમા બી બિનરી હોત તો પણ સમજાઈ જાન કે હીરા માની વાત આમી નહિ તો પોણા ભાગની તો ખરી જ છે કારણ પોને જોડાણીથી કે બીજા કેઈની ઝડપી નોતા એની પાછા—પોતામા આ દુર્ગુણ નો તો એમ નહિ પણ ખામ તો પતિનો એના ઉપર ભરપૂર ગ્રેમ હતો એ જ મુખ્ય કારણ હતુ —

અરે આ માનનો એક પૂરાવો પણ છાનમા નહીં નય એવો બનેનો હશે

હીરામાના એક વચે દીકરાનુ લગન હતુ લગનમા રણુગોડો માથે વહેન જોડાણુ આનુ હતુ વર ઉધનવાનો સમન થતા રણુગોડે વહેનો જોડી ઝારે લઈ જઈ બીની રાખી

એક તો લગન એમા પાડી જાન ને જાનમા વડેન ! દૂકામ લગનુ આ ઉપરવા સમય પૂરતુ તો એક વહેન જ મધ્યમિકુ બની રહી હતી તેમાર સ્ત્રીઓ મટે તો ખાસ

વડેનમા પેના મટે ડિરોરીમા ઓ વણખમજનુના છોકરા તો જાડે રડતા દગરગતા હતા જ પણ યુવતીઓન અ રો અદર ઈયે ધરતી ને ઝડપી—બગ કરી મેમી ગઈ એ સામી બાકીની વહેન આમ પાસ બાડાડ કરી રહી હતી—

આમા વહેનરાગો તો—દોન શણાધી લડાના પેના વજેરા સાચવે કે સ્ત્રીઓને એમના હઃ ઓ જરૂરન પ્રમાણે પમ કરી વહેનમા મેસાડે ? અનમત મે ત્રણ જુવાના રણુગોડની મહમા હતા પણ તેન સનુમત રીને ત્રણ રાંતા વરો વડેનમા મેમાડવા પૂરતા કે બહુ ટકુ તો કેઈ પૈડે થઈને ન અડ એની સલામ રાખતા હતા કારણ રડેરાઓને ઝાતી રડેના રણુગોડની આ ખમ મૂચના હતી ‘ભનુ પૂજા ! બગ જો લડે ને હાથમા ન રેતા હેડવા માડે તો પૈગમા કોઈનો પગ ભરાતા આપણા કપાજે કાળી

રીતી ચોરીને ઊભી રહી નય ।' પણ મીડી હલકે મહસર ભાવેને તાને ચડાવના શરણાર્ધના સૂર ને પાગલ બની હૈયાં વહાવતી નન-ડીઓનાં ગીત પાંધેલ આ યુવતીઓને આચારે નકરણીની જેમ પૈડાંને આરે પગ મૂકી પાંચેક ફૂટ ઊંચી માંચી ઉપર ચડવાની જરૂર જ ક્યાં હતી. બસકે પહેલે ઉછાળે ત્રણ ફૂટ ઊંચી ઉધ, બ્યારે માંચી તો ત્યાંથી દેઢ બે ફૂટ જ ઊંચી હતી ।

ને વહેલ આસપાસ મચી રહેતી આ ધમાચકડી જોઈ અકળાઈ રહેલો રણજોડ—એને સમજ ન પડી એ તો પેલા નાથે મોરીએ બાંધેલા વહેરા કળજે રાખે કે, 'નાથ મોરી નિનાની' આ યુવતીઓને વારે ?! વર સાથે અસલ છ જણની જગ્યામાં બાર બૈરાં તો ઉપર ચડી બેઠાં હતાં. ને બીજાં હજી બેસવા માટે એટલેટલામાં તલબતાં હતાં. પણ શું કરે ! ક્યાંય જાવવા સરખી જગ્યા હોય તો ઠેકઠોય ભરી શકે ને ? ને કંટાળેલો રણજોડ બ્યાં છેલ્લી એનવણી આપે છે : 'અલ્યો હતી જન્મે નકર પૈડા નીચે પગ આવશે કે—કોઈ તતુખતું' (લટકતું) હશે તો મારો પત્તી વાંક કાઢશો ।' ત્યાં જ એક વાદળમાં જાણે ચંદ્ર દેખાતો હોય એવી હલો પોમચો પહેલેલ યુવતી, કાજળભયાં નેણુને તીરછાં કરતી ને ટોણો ભારતી અગળ આવી ઊભી રહી : 'રણજોડ ! તમારા બૈરાં તો બારે માસ છે પણ અમે ક્યાં ફેર પાછાં તમારી વેંલમાં બેસવાનાં હતાં ?!'

ચાત સાચી હતી એ એક અચેતી પંડાણી હતી. ને હીરામાને ત્યાં મામેરામાં આવી હતી. ગામમાં એની એક મામીની દીકરી-પરણાવેતી હતી એ સંબંધે પણ એ રણજોડને 'રણજોડ' કહેતી હતી. એની માગણી સાલણી રણજોડ જરા વિમાસણમાં પડી ગયો. ધોરીઓને ખેંચી રાખી પાછળ ડેક કરી વહેલમાં નજર નાખી તો વરને ખાળામાં લઈને એની એક જુવાન ફોઈ બેઠી હતી એની પાછળ હજુ ખખડાવી રહેલી વરની બહેન હતી. એટલે આ

એને તો કંઈ કહી શકાય જ નહિ. તો પેલી-મીત ગાનાર ચાર ઝોકરીઓનીય એવી ગાંઠ હતી કે એકને : ઉતારે તો ચારેય ઊતરી પડે. ને જો એ ચારેય ઊતરી : પડે તો તો પત્તી—'જનૈયા વગરની જન શું ને ગાણું વગરની વેંલ શું ।' હા બીજાંય ગાણું તો ગાય પણ—કાયક કગડાના રંગમાં ભડે ભેઃ નહિ બાકી કંઈમાં ? તો બીજી બે જગ્યાઓ એવી હતી કે એમને ઉતારે તો ગામમાં કચકચ મચી પડે 'અલે લઈ, આ વેંલ તો વેંલ જોનારનાં ઘરનાં (બૈરાં) સારું જ જોડી 'તી કે પત્તી ગામનાંનાય કાંઈ લગ્નો (હક) ખરો ?' કારણ ખૂંદ રણજોડના ઘરનાં જ ત્રણ જણ હતાં. પોતાની યુવાન બહેન, ભાભીની બહેન ને પત્ની. —

રણજોડને એક વિચાર આવી ગયો આ યુવતીને ના પાડી દે : 'શું કયું લાઈ ! આમાંથી હું કોને ઉતારું ?!' પણ એનો જીવ જ એવો હતો કે—સંભર છે પેલો દોહો અહીં એને યાદ આવી ગયો હોય તો :

તીરછાં નેહે નેણુલાં ને વળી ટાંણુ ટહુકતાં વેણુ માળે, માથાં ન ધરે તો સમજો મોળો સેણુ. ને એણે દિલને જરા મજબૂત કરી મેં ઉપર શક્ય એટલી લાચારી લાવનાં ગંગાને વિનનિ કરી : 'તું ઊતરી જ ને...આ ચંચળખાઈ—પરોણાં છે ।'

ક્ષણભર તો ગંગાને થયું કે કહી દે : 'મશાણુમાં નય ને તમારી ચંચળખાઈ !' પણ બીજી ક્ષણે તો એ રાખમાં ને રાખમાં ઊભી થતીક ને બડીંગ કરતી ઠેકી પડી—

આ જ પગે ચંચળ ગંગાની આંખે—એકની ગુમાનથી-છલકચે જતી તો બીજીની અપમાનથી ધવાયતી એક-બીજીથી એવી ટકરાઈ કે જાણે ચક્રમક્રમાંથી દેવતા ખરી !

ને ચંચળ જાણે વિજય-ઠેકડો ભરતી હોય તેમ પહેલે. ને બીજે ઠેકડે તો માંચી ઉપર.

રણજોડે પણ જાણે કંઈ બન્યું જ ન હોય, કંઈ સમજતો ન હોય એ રીતે વહેવને વહેતી મૂકી, તો.

જાનડીઓએ પણ આનંદ અને ઉત્થાસની પાંખે
આંખમાં-ઊંચે જતી હોય એ રીતે કંઈ એમના
મોંઢળા મૂકી દીધા.

પછી પડે રે રંગ મેં...લમાં રે !

પડે રે નગારાની વળુમ-

જમર તારી જ નમાં રે !...

મોંઢલો ખની જાવી રહેતી ગંગા એની તો સુનસુન
હતી જાણે વિચારમાં ન પડી ગઈ હોય : પતિને
લઈ પેલી નખરાળી ઉપાડી ગઈ કે નખરાળીને લઈ
પતિ વહેવમાં ડાપડી ગયો ? !

ઉધસતી જન જોવા-વળાવવા આવેલી સ્ત્રીઓમાંથી
એકે ગંગાને આમ કિમેતો જોઈ નવાઈ જ પામતાં
પૂછ્યું : 'કેમ ગંગા ! તું ન ગઈ ?'

ખીંજતી નવાઈ પણ સવાઈ હતી. 'હાં ? ઘેરય
જગાભાઈ ન્યા છે !'

ત્યાં તો ત્રીજીએ જાગે દબાવણ આપ્યું : 'તું તો
વેલમાંય બેડી 'તી ને !'

ને આ સાથે જ ગંગાની આંખમાંથી બે વરસના
આંસાસરવ મમાં કગચ પહેલી જ વાર—બેર બેર
જેવડું આંસુ ખરી પડ્યાં !

એમાં વળી કશો જવાબ આપવાને સાટે જન તરફ
મોં હતું એને બડવં પીક કરી દીધા—ગામ તરફ
ચાલવા લાગી.

'અરે પણ 'હી..જાની તો રે' કે' તો ખગી, થયું
શું છે !' આમ કરતી એ ગણુ-ચાર સ્ત્રીઓ એને
ફેડી પાડી વીટળાઈ વળી. સમજાવવા લાગી. 'પણ
આમ રીસાસનું તું અમને કારણ તો કે' !...એનો
જમ તો પડે. '.....

અંતરમાં પેલા વાગવાળા, ગામના પુરુષો, બાળકો
અને જવા ધટતું હતું એની સ્ત્રીઓ પણ વહેલના
વાદે પાછળ ન રહેતાં ક્યારનાંય આશ્રવા માંડ્યાં
હતાં. જ્યાંય હજી—આમ તો જો કે દેર આંધીને રાતે
જનારા તો ધણા માણસો હતા પણ અત્યારે જનારમાંય
વરના બાપા સરખા એક બે પુરુષો પાછળ હતા.

ને ન હોય તો પણ ગામ એવું છે ક્યાં હતું સામે
જ દેખાતું હતું. જ્યાંય ગંગાને સમજાવો મનાવી
રહેતી પેલી સ્ત્રીઓમાંની એકે છેવટ કહ્યું : 'એકલા
જવું ન ગમતું હોય તો લે હેડ હું આવું. દેર તો
મારાં સાસુય બાંધી લેશે !'

પણ ગંગા કશો જવાબ આપે તો ને ? કિંમતની એ
તો વધારે રડવા લાગી. વળી કંઈ કારણ પણ નોંતો
આપતી.

ત્યાં તો પેલી બાઈ, એ વખતે અછાતું જોયેલું ચિત્ર
આટલા વખત પછી પાકું થયું હોય તેમ બોલી
બીડી : 'હાં...ખરાબર છે. મી' એને વેલમાં બેડી
જોઈ 'તી પણ પડી મને લાગે છે પેલી મામેરામાં
આવી 'તી એ જમજમાટની ભરેલી નદિ વેલ આગળ
ફરતી 'તી ? એને બેસાડવા રણુજોડાઈએ આને
ઉતારી પાડી લાગે છે. 'આ સાલગો હીમકીઓ
ભરવા લગેલી ગંગા સામે જોઈ જાણે પાકો પુરાવો
મળ્યો હોય તેમ ઉમેર્યું : 'કહું છું ને એ જ
કારણ છે.'

બકીની સ્ત્રીઓનાં જાનચક્ષુ પણ જોડી ગયાં બેલી
બીડી : 'હાં...લે ! ખરાબર છે !' ને પડી તો આ
લોકો પણ ગંગાનો પક્ષ લેતા રણુજોડાને વડી રહ્યા :
'ત્યારે ભાઈ એ જાણીને રણુજોડાઈએ ન બેસાડી
હોત તો શું એની અગળ છોડતું નમી જ નહોતું ?'

ખીંજ વળી પહેલીને સહેજ ધક્કો મારતાં બોલી બીડી :
'આય વત કરે છે તે ! કે'ન રે નથી કહ્યું કે
ધરડી નરઘી દાળ ખરાબર !'

તો ત્રીજીએ—ગંગાની એને દબાવણ આવરધી હોય કે
ગમે તેમ, રણુજોડાનો બચાવ કર્યો, 'રણુજોડાઈને
એવું તો કાંઈ નથી પણ એક તો મામેરાના આવેલી
ને પાછી પરદેલી એટલે એન બાપડા શું કરે,
બેસાડતી પડે. એટલે પોતાનું હોય—'

પણ ખીંજ બાઈઓ જમરી હતી ! આં મમાં આઝો
રાખ ભરી મરધટવાળી બાઈ વચ્ચે જ બોલી : 'નકર ?
પરદેલી એટલે કાંઈ—એને પગે મેદી તો નોંતો મેડી

ને મેલી હોય તો ય ખીજ મેંદીએવાળી ક્યાં હેડીને નંતી જતી ? ને રહી જત તો ય એમાં રણછોડ-ભાઈ ને શો દપડો મળવાનો હતો. વેલું એ પેલું. પછી એટલા મનેખમાં એમ એકેલીને હેડે ઉતારે એ ગમે તેવીતેય આપડું તો લાગે હાં કે !

ખીજ એલી : ' ને તેય પાછું—ન લેવા ન દેવા ને વડોદરે વિવા ! ' ને એણે ધામેકથી ઉમેયું : ' પણ એમ કો' કે રણછોડભાઈ એ દેલછખીલીની લાજમાં લાખયા ને આ આપડીને એટલાં મનેખમાં હેડે ઉતારી પડા ! '

આ પછી તો આ ધડાયેલી સ્ત્રીઓએ ગંગાને પણ દપડા કયે : ' તું એવી કિતરી પડનાર. બાકી મારા જ્યાં તો હાય તો જોડવે એને એસવું હોય તો ખીજ વેલ. ને તારે તો પાછી ધરતી વેલ હતી. પછી આદમી (પતિ) એટલે ' શુ' થઈ ગયું એમ કોઈ એવી દરંદઓના બદલે કાંઈયે હેડાં ન કિતરાય સમજ ? ' ... અજબત ગંગાને આ બધું શિખવાડવું પડે એમ ન હતું. પણ એ બધું હવે રાંડયા પછીના રહાપણ જેવું હતું, કારણ એક વાર પોતે કિતરી ગઈ ને આરે પેલી બેસી ગઈ ત્યાં જ બધું પતી ગયું હતું.

ને છતાંય આ રિથતિમાં જે હવે શક્ય હતું એ તો ગંગા કહી જ રહી હતી ને ?

ધેર ગયા પછી જગાભાઈએ પણ એને ધણી ધણી સમજાવી પણ ગંગા તો—સામે જ જાણે કોઈ પાર-ધીએ—ના ના ! ખૂદ પેલા પાળનાર—પાળનારે એવું તાકીને તીર માયું કે હેયું જાણે આરપાર વીધાઈ ગયું હતું !—

નહિ તો જગાભાઈને જાને કાઠી ખાધા વગર ખાટ-લામાં પડી રહેલી ગંગાના કાને લગભગ એ આખીય રાત પડ્યા કરેલા (પતિના) ખગલાંના લણકારા છેક સવારમાંય સાચા ન પડે ? વેગળુંય કયું હતું ! છતાંય એને (રણછોડને) એમ ન થયું કે લાવ ઊભા ઊભા હું જઈ આવું, વહુને મનાવી લાવું ? !

ખીજું તો કીક પણ અત્યાર લગી લોકોમાં જે

' બાંધ્યાં છૂટે નહિ ' એવા હેતની વાત થતી હતી એ જાણે ખાલી ખાલી લાગતું હતું !

એટલું જ નહિ ત્રીજે દિવસ જાનેથી આવ્યા પછીય રણછોડે જાણે કંઈ બન્યું ન હોય એ રીતનો વહેવાર શરૂ કર્યો. ' કેમ ન આવી ? ' આટલો જ માત્ર સવાલ પૂછે ' અમથી ' ને જ સાચું માની વર્તવા લાગ્યો ત્યારે સાચે જ ખાલી ખાલી લાગવા માંડેલું હેત નરાતાર જાણે જૂઠું હોય એમ જ લાગવા માંડ્યું.

ને તેમાંય રણછોડને જ્યારે વર પરણાવી જાન સાથે પાછી આવેલી પેલી પરોણીથી બોલતો ચાલતો ને ટીખજ કરતો જોયો ત્યારે તો ગંગાને એ હેત ' લાગવા માંડ્યું ' નહિ પણ જાણે હકીકત ખતીને બિલું રહ્યું : ' જૂઠું હતું ! '

પણ એને ક્યાં ખજર હતી કે સામા પક્ષે રણછોડનેમ ખોટું લાગ્યું છે ને લગાડવાનો એનેય હક હોય છે ? કારણ રણછોડનું ગણવું પણ કંઈ કાઠી નાખવા જેવું તો ન જ હતું : ' જો આવા વખતે પોતાનું હોય એને ન કહીએ તો ખીજ કહીએ કાને?...ખીજું તો કીક પણ થોડુંક—ધસાવાનું આવ્યું એટલામાં ? ' ... ને છેવટની ગણતરી એની આ હતી : ' તા તા ના ! એમ બાધેલા ખીધેલા તે કેમ જિવાય ! ' ...

ને આ જ વાત એણે મહિના પછી ગંગાને પણ ગંભીર ખતી ગણી દેખાડી : ' જો ભાઈ, તું એમ જાણે કે આપણા જીવતરમાં એક તું ને હું બે જ છીએ તો એ વાત તો જુલી જાને. એ તો દુનિયા છે. કાંકની સાથે બોલવુંય પડે ને કાંકની સાથે હસીએય ખરાં—

ને આ પછી દાખલા—દલીલો સાથે એણે ઉમેયું હતું : ' પણ હા એટલું ખરું કે ધણી—બેયરના વેવારમાં આપણા તરફથી ગળા સુધી ભરેસો રાખજે—

અને એ તો રણછોડની આ સમજાવટથી કે પછી, આવા કોઈ વિચારે—આમાંથી રખેને એ પોતાનાથી છોટા પડતો પડતો એક દાંડો સમજાવો છોટા પડી જાય ! ...ભયું પૂછવું પેલી છોકરી (ચંચળ)—લોક કે' છે સાસરે તો જતી નથી, ને કાં તો મારો વેમ જ

મને ખાઈ નય ! કે'શે, 'તું' કે' છે કે મારે ને એને
પેલા લગન વખતથી કાંક છે, તો છે ત્યારે જા. થાય
એ કરી લે ! ' તો હું' શું' આને (રણછોડને) સહ
રાખવાની હતી કે પેલીનય આડે ફરવાની હતી'...

મને તેમ પણ ગંગા, આ દોઢક માસના અમોઝા
જાણે વ્યાજ સાથે વાળી દેતી હોય તેમ વળી પાછો
એણે રણછોડને પોતાનો કરી લીધો. અને—કેઈક
અમર્યા આગળ વત નીકળનાં હીરામા એ દોઢ-એ
દાયકા ઉપરની વાત કહે છે તેમ,—'રણછોડેય
એવો એનો યઈ રહ્યો કે સુવાવડ વખતે ગંગા ન્યારે
ખાટલામાં પડી ને એના જીવવાનીય કોઈને આશા
ન'તી રહી ત્યારે હું' એહી 'તો ને એણે રણછોડને પાસે
મોઝાવી વેંતની કરી : 'તમારા સારુ નહિ તો એ
મહિનાના છોરા સારુ'—તમે મને વચન આપ્યો કે
ખીજુ' બેરુ' કરી લેશો !—ને લાઈ' શું' તમને હું'
વાત કડું' એક એ આદમી એ માદીની છતી ઉપર
માયું' મેલી ધુસકે ધુસકે રાઈ' પડ્યો કે'—

અહીં વાત કરતા હીરામાની આંખ પણ ઘણીવાર
હીની યઈ નય છે, ને પછી સ્વગનની જમ જખડે છે.
'બસ ! મને તો લાગે છે વાત જેવા આ આદમીનું'
રૂંઘુ (રસુ) સંભળીને જ ગંગાના ખાટલે બેઠેલા પેલા
જમ જીને હેડતા થયા ! ખરી વાત છે એ જ ધડીએ
એ ખાઈએ પાણી માગ્યું' ને મહિનામાં તો ખાટલો
ખ'એરીને બેઠી યઈ ગઈ.' અને ફોરી પડ્યા આવેલી
આંખ ફરીવાર હીની કરતાં હીરામા અહીં ઉમેરે છે :
'પણ આ પછી એ વરસ તો પૂરાં' અર્થાંય નથી ને
પીટયા પેલા જમોએ સામસારા રણછોડને તાય પૂરો
એ દિવસ તો અવ્યો નથી ને—ખાઈની પાસેથી
જાણે અચ્ચકી લીધો !'—

અને પછી રણછોડના શમ ઉપર પડી 'જાડ કાદી
પડે એવા વિલાપ' કરતો ગંગાને કેટકેશ્વરું' નેરે કરી
લોકેએ અંજળી કરી ને પછી કેવી એ પાછી સ્ત્રામત
યઈ બેઠી ને એ ડાગળીચૂકને પોતે પાછી કેવી રીતે
રડતો કરી ને પછી એ રાયણુમાં કેવા કેવા વિલાપ

કરતા લાગી વગેરે વાત કરતાં હીરામાની આંખ
એ દરય આગેહૂમ ન જોતી હોય તેમ સરસા
બસ નીતર્યા જ કરે છે ! છેડેને ઉમેરે છે : 'એ ગંગાએ
પછી બાઈ' પેલા એ વસના છોરામા મન અને ફે
ખજું'ય એણું' પડેલી દીકું' કે જાણે નાનારૂપે રણોડે
જ ન જોતી હોય !'

ને કાણુ જાણુ કેમ પણ વાડામાં એવી બેમી દીકા
આણા ઉપર તિયાર કરી રહેલી ગંગા એકએ અવ
ભરી બેઠી...

અને એ તો હીરામાનાં 'ખાઈ' લેજે' એ વેણુ વા
વળીને છાતીએ આવી વાગતાં હતાં કે પડી પડે
ખાઈ' રહેલા જીવનની વાસ્તવિકતા મનની અંદર સાર
જનની હતી કે ગમે તેમ પણ આટલે વરસે બેઠે
આવીસેકની આટલી ઉંમરમાં આટલી હદે તો અમ
પહેલી જ વાર એ પેતાની જાનને એકથી એકથી
અનુભવી રહી. અરે ! નિરાધાર બની આંસુ સરસું
સ્વર્ગમાં બેઠેલા રણછોડને એ વિનવી પણ રહી :
'બ...સ. તમારો છોરો મો' મેટો કરી આપ્યો. કાપે
એને વહુએય આવશે માટે...મને હવે બોવાથી
લો...ખડું' કહું' હું' હો !...છોરો વહુનો યઈ જશે
ને હું' એકથી પડી જઈશ...મારાથી એ નહિ જીરવાય
મને તેડી લો...'

ને એમાં વળી વૈશાખના વાયરાએ, દીકરાના આણામા
ગવાતા ગીતની કડી, આંદોલિતો ઉપર દોળ ચડાવીને
ગંગાના હવાં ઉપર પ.સા ફેંકતા હોય એ રીતે જાણે
દારમાં નાખી :

એક લોકગીતમાં રાધા ગાયો ચંરાવતા કાનનું' ભાનું'
લઈને આવે છે. પૂડે છે :

વા'લા મારા કયા રે ઉતાડે' બાત
કયાં એકી જાણે ફેડે

કાન કે'છે :

રાધા ગાદી આસોપાલવ કેરું' જાડ
કે ત્યાં બેસી જમશું' રે

પેંછી કાને આરીને,

વા'લે મારે બાતાં ઉધાડી જોયાં
કહેતાં દૂધ પીસયાં રે,

હિંસાનું વિષયક

હિંસાના ઝેરી ફાળાને બને તેટલું ટાળવા ગાંધીજીએ પ્રયત્નો કર્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી હિંસાને એક યા જાંજ રાંતે આપણી સરકારે લેવા આપ્યો છે. ગાંધીજીના અંગત મંત્રી તરીકે બનતા લેખકે હિન્દુસ્તાન ટાઇમ્સમાં ૩ એપ્રિલ લેખનો આ દુકાનેલો અનુવાદ દરેકને કેવો...

આજે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે હિંસા એટલી તો પ્રબળ બની ગઈ છે કે તે વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય તેમ જ માનવજાતના અસ્તિત્વ સાડુ ખતરનાક બની ગઈ છે. આ હિંસાના શરીરશાસ્ત્રનો નગ્ન પરચો આટલા અચૂક દર્શનપૂર્વક આપણા યુગમાં ટોલ્સ્ટોય સિવાય ભાગ્યે જ બીજા કોઈએ કરાવ્યો હશે. એમનું પૃથક્કરણ એવું છે કે વ્યક્તિગત હિંસા સત્તાના પાયામાં છે. દરેક સરકાર, પછી તે સરમુખત્યારશાહી હોય કે ઉદારમતવાદી હોય, આજે અદ્યતન સાધનો સાથેના અંગિકાબાન સમાન બની ગઈ છે. સરકાર આજે બધું જબરદસ્તીનું અસલ એન્જિન બની ગઈ છે. નીચેના ચાર સાધનો દ્વારા એ પોતાની સત્તા બર્બાદી રાખે છે.

પહેલું સાધન છે ડર. સરકારને એક પવિત્ર અને ન ઉથામી શકાય એવી સત્તા તરીકે ઠસાવવામાં આવે છે. તેથી લોકોના મનમાં એનો ડરો પેસી જાય છે. જગતભરમાં અનૈતિક મનાતાં સાધનો દ્વારા પણ દરેકે દરેક પર પોતાની ઇચ્છા ટોકી બેસાડવાનો તેમ જ એની હકુમતને પડકારવાની હિંમત કરનારનો ખાતમો કરવાનો સરકારને અબાધિત અધિકાર છે એમ મનાવાય છે. આ હેતુ પાર પાડવા તે પોલીસ, ન્યાયાલયો, જેલ અને છેવટે સૈન્યનો ઉપયોગ કરે છે.

વા'લા મારા ભાગી કડોલની દાંબ
રાધા ગોરી મારિયાં રે.

ને પછી રાધા ગોરી વિલાપ કરે છે :

વા'લા મારે તથી મા ને બાપ,
મહિયર મારાં વેગળાં રે,
વા'લા મારે તથી ભાઈ કે લોભઈ,
મહિયર મારાં એડલાં રે.

ને આમાં આ છેલ્લી કડી ગંગાના કાને બન્નકે હૈયા
સોંસરી નીકળી જાય છે :

વા'લા મારા ! અબજાનો અવતાર
એડલરો દાહલો રે !
વા'લા મારા મરજો મનખાવતાર
અટૂલો એકલો રે !

ને કાણ બધું કે એ તો આ ગીતમાં ભાવિના કોઈ
ભેંકાર ભણકારા દતા કે—ગમે તેમ પણ ગંગાની આંખ
ફરફર કરતી એવી તો ચૂઈ પડી—અરે કુરુકે ચડી
જવાની બીકે એ કમાડ વાસી ઘરમાં જ ભરાઈ પેડી !

પણ ખાટલામાં ભરાઈ જ્યા છનાંય પેડી કડી તો
સાચે જ બધું રણઝોડે એને મારી હોય—તિરકારી
હોય ને આસપાસમાં એ ભરાઈ રહ્યો ન હોય
તેમ એના અંગેઅંગમાંથી બન્નકે કણકણમાંથી બીડી
રહી હતી :

વા'લા મારા ! અબજાનો અવતાર
એડલરો દાહલો રે !
વા'લા મારા ! મરજો મનખાવતાર
અટૂલો એકલો રે !

બીજું સાધન છે લાંચ. આ સાધન આવી રીતે કામ કરે છે : મહેનત કરનાર વર્ગો પાસેથી એમની જહમતનાં ફળ કરવેરા દ્વારા મૂંઠવી લઈને સરકારના અમલદારોમાં એ વહેંચી દેવાય છે. આના બદલામાં એ અમલદારો કશીયે આનાકાની વિના સરકારનો હુકમ માનવાને તેમ જ લોકોને જાણમાં જકડી રાખવાને બંધાયેલા રહેશે.

ત્રીજું સાધન છે વશીકરણ. ફરજિયાત સરકારી શિક્ષણ દ્વારા લોકોના મનને વિકૃત અને એમની સમજને ભ્રમિત કરાય છે. દેશભક્તિ, રાજ્યની પાવનકારી ને કલ્યાણવાદી પ્રવૃત્તિઓ તેમ જ રાજ્યના નિયમો નીતિનિયમોથી વિરુદ્ધ હોય છતાં બધાંએ એને અનુસરવાની ફરજ છે એવા ખોટા ખ્યાલો એમના મનમાં નાનપણથી ભરી દેવામાં આવે છે. રાજ્યે જો કોઈ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય તો લોકોના પૈસામાંથી મંદિરો બંધાય છે અને મહંતો પોષાય છે. પછી ધર્મ વિષેના ખોટા ખ્યાલો ફેલાવવામાં મંદિરોનો ઉપયોગ થાય છે. લોકોના મનમાં ઠસાવવામાં આવે છે કે અન્યાય, ગરીબી અને અસમાનતા એ તો ઇશ્વરની યોજનાનો જ એક અંશ છે; રાજ્યની આજ્ઞાનું મૂળ પાલન એ પવિત્ર કર્તવ્ય છે. અને રાજ્યનો હુકમ થાય ત્યારે હત્યા કરવી એ માત્ર ક્ષમ્ય જ નહીં પણ અભિનંદનીય છે. દેશભક્તિની અંધશ્રદ્ધાને રાષ્ટ્રીય તહેવારોની ઊજવણી, સરઘસો, લશ્કરી પરેડો તેમ જ આંખ આંજી નાખે એવા બીજા લબ્ય દેખાવોના દબદબા દ્વારા બહેલાવવામાં આવે છે. લોકોનાં મન અને આત્માને મૂઢ બનાવી દેવા સારું એમની બીજી વાસનાઓને સિનેમા અને નાટ્યગૃહોની કહેવાતી સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પોષવામાં આવે છે. રાજ્યને જેમાંથી સારી એવી આવક પ્રાપ્ત થાય છે એ કેફી, નશાકારક ચીજો પણ આ હેતુ પાર પાડવાનું એક બીજું સાધન છે. આવી રીતે લોકોનું વશીકરણ કરી લેવાય છે.

ચોથું સાધન પાશવી જળરહસીનું છે. ઉપર ગણાવેલ બધાં સાધનોનો ઉપયોગ કરીને પ્રજાના એક વર્ગને પાશવી ઢાંચામાં ઢળાય છે. કરવેરાએ અને સત્તાધારી પક્ષે જનીન ઉપર શ્રમ કરવાથી જેમને વંચિત રાખ્યા છે અને તદ્દન અકિંચન સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે એવા લોકોને ખાસ કરીને આ વર્ગ માટે પસંદ કરવામાં આવે છે. પછી રંગો, યુનિફોર્મો, કૂચબીતો અને લશ્કરશાહીથી એવા ભ્રમિત કરી મૂકવામાં આવે છે કે તેઓ માનવ મટીને બદુગરના હાથમાંનું ચેતનહીન ચત્ર બની બચે છે. પાશવી અને મૂઢ બનેલ આ વર્ગ વિનાશકારી શસ્ત્રોથી સજ્જ બને છે, શોષિત વર્ગો કદાચિત રાજ્યની હુકમત સામે માથું ઊંચકે તો તેમને દાબી દેવા સારું આ વર્ગનો ઉપયોગ થાય છે. અને આમ હિંસાનું ઝેરી ફંડાળું પૂડું થાય છે.

★

મિસ બેની

શ્રીસન્માનની વાતો કરતો આપણો શિક્ષિત પુરુષવર્ગ પણ સ્ત્રીઓની માનહાનિ કરવામાં, સ્ત્રીઓની સીધી કે આડકતરી છેડતી કરવામાં જરાય પાછો પડતો નથી. આ વાર્તાની નિષ્કા માન્યતા નળીતા વાર્તા-નવલકાર પોતાનું સુધારક દૃષ્ટિબિંદુ આભાસ રીતે રજૂ કરી નય છે જે પોતાની ભૂતને સન્માન માનતા કેટલાય પુરુષોને જબ્બર ધરપકડ પણ લગાવે...

તાલુકાની મામલતદાર ડ્યેરીમાં કું બેની જગીરદાર કારકુન નિમાઈને આવી. તેણે એ કબૂતરખાન માં ભારે ફફડાટ ધરી મૂક્યો. પ્રથમ એ કારકુનોના મોટા ખંડમાં પ્રવેશી અને ખાટલા પાસે બેઠેલા કારકુનને એણે પૂછ્યું કે મામલતદારસાહેબ ક્યાં બેસે છે? ત્યારે એ જવાબ આપવાને બદલે ઉઠાઈ ગયો હોય તેમ એના સામે બાધાની માફક તાકી રહ્યો. દમ કારકુનોના એ ખંડમાં પાંચ તો પોતાના કામમાં ચિત્ત પરોવાયા વિના બગાસાં ખાતા હતા એટલે એમની નજર તરત જ એના સામે ચેડી ગઈ.

કાણુ હશે આ છોકરી? તાલુકાની ડ્યેરીમાં લાગ્યે જ સ્ત્રીઓ આવતી હોય છે. વિધવા સ્ત્રીઓને કાઈ વખત આવતું પડે તો એમણે ગામડા ગામના મલાજ પ્રમાણે મોં દંકાઈ નય તેટલી લાજ કાઢી હોય. કાઈ કાઈ સ્ત્રી લાજ ન કાઢી હોય તેવી પણ આવી ચડતી હતી. પરંતુ એણે માથું ઉઘાડું મૂક્યું હોય તેમ લાગ્યે બનતું હતું. જ્યારે આ છોકરીએ તો સાડી જ નહોતી પહેરી. કોક પરચું હતું. ખરી રીતે તો એ કોક જોવા દેખાવ હતો એટલું જ; બાકી સ્ટર્ટ પહેર્યું હતું, પરંતુ એ બેમાં ભેદ ન સમજતા કારકુનોને કોક પહેરેલી છોકરી અહીં ભૂતી પડી હોય તેમ લાગ્યું હતું. કેવળ એ શાળાએ જતી નાની છોકરી હોત તો આટલું કુતૂહલ ન થાત, પરંતુ ખાસી પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરની હોય તેમ એના દેખાવ પરથી લાગતું હતું અને આ ઉંમરે સાડીને બદલે સ્ટર્ટ પહેરે તે કેવું વિચિત્ર કહેવાય!

મામલતદારસાહેબ પાસે ગઈ એમ બાણતાં દરેક પોતાનું કામ છોડીને એના અંગે ગુસ્સપુસ કરવા લાગી ગયા. 'છે તો રૂપાળી.' એકે અભિપ્રાય આપ્યો.

બીજાએ એમાં સુધારો સૂચવતાં કહ્યું: 'સુંદર તો એને ખાસ ન કહી શકાય, પરંતુ ગોરી ચામડી છે અને સફાઈ વગર રૂપાળમાં ચાલે છે એટલે તે છે એના કરતાં વધુ આકર્ષક લાગે છે એટલું જ.'

એ સાંભળી બધા ખડખડ હસ્યા. એકે સુકાદો આપતાં કહ્યું: 'મિં સેવક બિડતાં પંખી પાડે તેવા લાગે છે. એ આવીને ચાલી ગઈ ત્યાં સુધીમાં એને પગથી માથા સુધી બેવાનું ચૂક્યા નથી.'

એ વાત આગળ લંબાય તે પહેલાં મામલતદાર-ઓફિસનું જે બારણું કારકુનોના ખંડમાં પરતું હતું તે બિઘડ્યું અને આગળ સાહેબ અને પાલળ બેની દાખલ થયાં. એ બારણાની બાજુમાં અવલકારકુનનું ટેબલ હતું. સાહેબને આવેલા બેનાં અવલકારકુન અને ખંડના બધા કારકુનો પોતાનું કામ પરતું મૂકી બિલ્લા થઈ ગયા. સાહેબે અવલકારકુનને સંબોધતાં કહ્યું: 'મિં નાયક, આ બહેન-કું બેની જગીરદાર છે. આપણી ઓફિસમાં જે ખાત્રી જગા છે તેમાં કારકુન તરફે એ બદલાઈને આવ્યાં છે. એ આજથી હાજર થાય છે એટલે એમને એમનું દફતર સોંપી દો.'

સાહેબ બાણે ઉતાવળમાં હોય તેમ એટલું કહીને એમની એ ડિસમાં ચાલ્યા ગયા અને બારણું બંધ થઈ ગયું. જેને ઘડી પહેલાં હસના હતા તે બહેન ડ્યેરીના કાઈ કામકાજ અંગે ભૂતી નહોતી પડી, પણ એ.ફિ-સના એક સ્ટાફ સભ્ય તરફે આવી હતી તે બાણતાં કારકુનો કામમાં પરોવાયાનો ટોંગ કરતા ટેબલ તરફ નજર રાખી ત્રાંસી નજરે એના સામે બેઠે રહ્યા. બુવાન કારકુનોને મિં નાયકની ઈર્ષા પણ આવી. જે ગ્રેન્ડ્યુએટ કારકુનની મદદી થઈ હતી અને મિં નાયકની બાજુમાં એનું ટેબલ ખાત્રી હતું તે જગા એણે લઈ લીધી. આમ તો એ ટેબલનો ચાર્જ

બાળના ટેમ્પલના મારકુન પામે હતો પરંતુ એ જવાબદારી પાતાની હોય તેમ મિં નયક બ્રહ્મા થઈને પેના માર ન પસેથી દક્ષતરના મગગિયા પોતાના હાથમા લેતા રતા અને એ પોતે બેનીને તુમાર એક પત્રી એક સોના હતા

બેની એ તુમારો સમજી લઈને એક પત્રી એક ટેમન ઉપર ાગીમા કે બા રના થો આ મનની રતી ત્યારે એ ૥ એકેએક વાના પોતો આ રમ્મોની નગર કેમેરાના મદ્દ આપના ઝડપી રહી હતી મિં મેરમો તો થયુ પણ ખુડ કે મિં નાયકની જગ્યાએ પોત હેત તે ચાર્જ રાત્રી રખતે મા રણ મનકા વત એ મદ્દ એની અસ્થિક નથી લાગતી કે સામુ મો મનકા યા વગર ન રહે મિં નયક એમનુ અસ્થિક મા દોને પીડુ હોય તમ ભારે તખીને એની સાથે મામ પાડી રહા હતા તે કેવુ જગની ગણાવ ।

મિં નાયક આપના ધર્મમા મુકઈ ગયા હેય તેની એમની દિલિત રતી આમ તા એમો મુડતાનીસ નઈ જ થયા રતા એ ઉમરે તા કેઈકોઈ એરા રગીના હાય છે કે ધરમા પત્ની દોરા હતા નરા પ્રેમમા પડે છે મિં નાયકો એરા પ્રેમમા પડાતી કુદરને પણ પાય નથી અનુજના મરી આતી હતી એ રિધુર હતા પરંતુ એમજ ફરી લગ્ન ન રાતુ નછી મધુ રતુ અને પોતાના ચાર બાગમા એમણે મન પરીની સતોત મા રો તા એમની મોગી દીકરીને પરણાવી હતી અને ત્રણ તાગિતી મતા હતી તે બેની નેવડી રતી એ થિન્મિમા એ દી રી તુ ન બેની સાથે દરમીને બોને તે જુવાનિયાઓની માફક એમના રિં કેઈ ગેરમમજ ન મરે પરંતુ એ રિધુર થયા પત્રી સ્ત્રી જાતિ સાથે બને તેટલો આગે પ્રસંગ પાડના રતા અને જે પાડવો પડે ત વનરત જે બેની સાથે અચારે જોવા મળતો હતો એમનુ અત્યુ દોત તો એ ચાર્જ આપનામા વચ્ચે િલા ન રહા દોત કારકુનને જ સીધે હુ મ મરી દીધો હોત પરંતુ ખુબ

મામનન રસાહેમ બેનીનો પરિચય આપવા એકિસ માથી લિખિને આવ્યા હતા, તે ધ્યાનમા લઈ એમણે આ ત દી રીધો રતી બેનીની જગ્યાએ કોઈ ખુડ મારકુન હોત તો સાહેમે મિં નાયકો પોતાની પામે બોલાવ્યા હોત અને ચાર્જ આપના હુકમ ક્રી હેત પરંતુ સ્ત્રી-સ માનગો જમાગો છે એને સાહેમે જેમ રિવેઝ ક્રી તેમ મારે કરવો જોઈએ એમ મિં નાયક માનને નયો હતા ચાર્જનુ કામ પૂરુ થયા પત્રી મેતી પેતાના મમમા ફરી ગઈ કારકુનો બેની વાત ન કરી શકે એ તા સમજી શકાય પરંતુ ખુબ મામનન રસાહેમ આ ખડમા બેસરાનુ રાખે તા પણ એમની અત્યથી જેટલા ચૂન ન થઈ ગયા હોત તેના મેનીની હાજરીથી બધા સીરઈ ગયા હતા મિં નાયક આમ તો બધના ઉપરી અનન્યારકુન હતા પરંતુ ચારકાવતા મળતા રહા રતા એટને એમની પણ મરકરી મ કુલો મતા તા બરોરે દર નાટ્યન ઉપર આ આ તી રતી પરંતુ અસ્વાધિમા એકાદ દિસ ના તો પણ દમા દતો હતો મિં નાયકના દાત પડો ગયા રતા એટને એ નારતા લેતા ન હતા અો દાત પડી જવાને લધે એ મુડતા રીમ નરને બંને સત્તાવન વઈ જેટલા લાગતા હતા આ મરણે જ્યારે એ એમના ટેન ઉપર ના તો મૂડવાનુ ન કહે ત્યારે મિં સનક મટાલ કયો રિતા રડેતો નહિ— નાયકસાહે । તમે જો બીજુ બેઠ કધુ હોય તો તમારા દાત પડી ગયા ન હાત

બધા હમી પડના એ જણ મોતી ાવો ' મિં સેસક લાતને અો બેત । શો સ રધ છે ।

મિં સેસ લાતને અને મે િ જ નમિ પણ બેરતિ લોરે પડાને બધી વાનમા સાધ છે આપણી આકિસમા એકેય સ્ત્રી સમ્મ નથી પણ જો હોય તો નાયકમ હેમને દાતનુ ચોકુ નખાન્યા વગર છૂટકો ન થાય ।

બધા ખડખડ હસતા એને મિં સેસક ઉમેરતો ' નાયકસાહે તની નરી વાત નથી આ તમે બધા

ડાયા ઉપર હનમત વધી હોય અને જાણે શ્રાવણ મહિનો પાળતા હો તેમ મોં લઈને આવો છો તે બંધ થઈ જાયો. કાઠના કોલર તૂટેલા હોય છે અને કાઠના પગમાં સંપક્ષનાં કેકાણાં હોતાં નથી, તે બધાય બિયવવા નીકળ્યા હોય તેમ ટાપટીપ કરીને નીકળે.’

આ વખતે નારતો આવ્યો ત્યારે મિં સેવકની મજાક સૌને સાંભરી આવી પણ બેનીની હાજરીમાં બોલવાની દિમ્ભત કાણુ કો ? આ આજે વધુ બીકળી ગઈ હતી એટલે બેસ્વાદ બની હતી. આવું બ્યારે બનતું ત્યારે આ લઈને આવનાર છોકરાને સંભળાવવામાં આવતું હતું : ‘આજે તારા શેઠ બૈરા ઉપર ઘેર બીકળીને આવ્યા છે કે શું ?’ એની રીસ આ ઉપર કાઠીને ઉકાળાય તેટલી ઉકાળી લાગે છે ! પરંતુ આજે બેની બેડી હતી એટલે એમ પણ કાઠ બોલી શક્યું નહિ. બધાંએ માન્યું હતું કે મિં-સેવક એના સ્વભાવ પ્રમણે બોલ્યા વિના નહિ રહે, પરંતુ એય તેજમાં મઃપ ડૂબે તેમ ડૂબી ગયો હતો.

સાંગે સાડા પાંચ વાગ્યે એક્સિ બંધ થઈ એટલે બેની પોતાનું કામ બંધ કરી, મિં નાયકને હાથ બાંધી કરીને જાણે પેતે જાય છે તેમ રજા લેતી હોય તેમ રિવેક કર્યો. મિં નાયકે પણ કંઈ બોલ્યા વગર ડેકું જમણી બજુ નમાવી જવાની રજા આપતા હોય તેમ સંમતિ આપી. જવા માટે બધા બંધ નીચા થઈ ગયા હતા, પરંતુ બેનીને લંધે એવા સીવઈ ગયા હતા કે એનથા મુક્ત થવા કેઈએ જવાની તૈયારી બતાવી નહિ. અને એણે કમ્પાઉન્ડ બહાર પગ મૂક્યો કે એક તંગ થઈ ગયો હતો તે બોલી બીકળ્યો : ‘આ રમકડાને લીધે અર્ધો દલાડમાં બે ગભરામણ થઈ ગઈ તો રોજ આવું આવે તો વહેલું મેલું બેલાન થઈ જવ.ય.’

બીજાએ એમાં ટેકા પુરાવતાં કહ્યું : ‘એના આવ્યા પછી દિવસેય લાગેા થયો હોય તેમ ખૂટ્યો જ નહિ, ટેળલ લણી નજર રાખી એના લણીય કેટલું તાડી રહેવાય અને કામ કરવા માંડ્યું તે રોજ કરતાં

કેટલાય તુમારમાં ચીતરામણ ક્યું પણ સાડા પાંચ કેએ થાય નહિ !’

ત્રીજે : ‘પણ જે ચીતરામણ ક્યું તે સાચું છે કે નહિ તે ફરી જોઈ લેજો. બાકી ચિત્ત હશે બેનીમાં અને ઘસઁચે રાખ્યું હશે તો ગાયનું બેસ તળે અને ઘેડાનું ગધેડા તળે જતું રતું હશે.’

‘પણ આ બેની છે કાણુ ?’

મિં સેવક : ‘સી !’

બધા ખડખડ હસ્યા. એમાં એટલું બધું હસવા જેવું તો ખાસ ન હતું પરંતુ અત્યાર સુધી એ સીવાઈ ગયા હતા તેના એમાં પ્રત્યાઘાત પડ્યો હતો.

‘સી છે એ તો નાનું છોકરું સમજે તેવું છે.’

‘ના, એમાં મિસ્ટર તમારી ભૂલ થાય છે. સ્કટ્ટને બદલે એણે જે ક્રેટ-પેન્ટ પહેર્યા હોત તો આખા ખતાં વાર લાગે. બોબ્સ હેર છે અને એવા ફગફગે છે કે સિનેમા સ્ટારની નવી ફેશન હશે તેમ લાગે’...

‘મને લાગે છે કે એ હિન્દુ નહિ હોય.’

‘શા ઉપરથી ?’

‘બેની નામ ઉપરથી.’

‘આજે તો ફેની, મેરી, રીટા વગેરે નામે પણ હિન્દુઓ પાડે છે. શહેરમાં એ નવી ફેશનમાં ગણાય છે.’

‘એના વાન ઉપરથી એ પારસી હોય તેવી નથી દેખાતી ?’

‘આજે તો પારસીઓ કરતાંય બીજા વધુ ગોરા હોય છે’

‘ખ્રિસ્તી પણ હોય.’

‘અટક એવી છે કે એના ઉપરથી ખ્યાલ ન આવે.’

‘એની સર્વિસખૂકમાં લખેલું હશે.’

‘પરંતુ એ તો જૂની સર્વિસખૂકમાં લખાતું હશે આજે તો નાનખત-ધર્મના બેદ ન હોવા જોઈએ તે કારણે કંઈ લખાતું નથી. દરિજન હોય કે શિડ્યુસ કાસ્ટ હોય તો ઉલ્લેખ જોવા મળે.’

‘એ વર્ગની તો નથી જ.’

‘ગમે તે વર્ગની હોય, પણ એનાં લક્ષણ સારાં નથી’

એ ચોક્કસ !

‘તમે ખરા છે ને લખા માણસ ! તમારે જૂની આખે નવા તમાસા એટલે દેખ્યું નહિ ખમાતું હોય ’
‘નોકરી કરે એનો મને વાધો નથી, પરંતુ તાણકાના કરમા ગામમાં અવા કપડા પહેરીને આવે તે સારું કહેવતું દશે ?’

‘પણ એ ઊતરી છે કયા ? રહેવાનું શું કરવાની છે ?’

‘તમારે એની સાથે રહેવું છે ?’

હરી બધા ખડખડ દસી પડ્યા

‘આપણે એની શી ચિંતા ? સાહેબે એને પૂછ્યું તો હશે ને ? એ ફરજ એમના છે એણે કયા તમારી પામે એ જાતની મદદ માગી છે ? વખત થયો એટલે દરરોગની ચિરચરિચિત્ત હોય તેમ એ ચાલતી થઈ આવી સ્ત્રીઓ રસ્તે જતા બા બિંધી કરી લે ધરનો અને રહેવાની તકનીક પુરુષને પડે, જાને નહિ ’

વાતને લખાની જોઈને અને તે કીક પણ ન ગણાય એમ માની મિં નાચક ઊભા થયા મિં સેતક બોલ્યા વગર ન રહી શક્યો ‘સાહેબ, ખરી રીતે તમારે એને પૂછવું જોઈતું’ હતું કે કયા જાતમાં છે અને કઈ કામગીર હોય તો કહેજો ’

ખીજાએ સુધારે સૂચ્યો ‘એને પૂછવું અરિવેક ગણાય, પણ સાહેબને પૂછી ખાતરી કરી લેના કે એ કઈ જાતની છે અને કયા જાતની છે ’

એ ફિસમાથી બધા નોકર્યા અને માર્ગ જેમ જેમ ફરે કન ફટાતા ગયા અને જુદા પડતા ગયા તેમ તેમ પ્રે જણના સોમત રહી ત્યા સુધી બેનો સિરાય વાત માટે ખીજા વિચલે અચકાશ ન મળ્યો એકના પડ્યા પછા પણ મિત્ર સાથે ગાટાં મારતા દરેકે એનો ઉ નેપ કયો ફકત કેઈએ એનું વર્ણન ઘેર પોતાની પત્નાને ન’તું કર્યું !

ખીજે વિલે એમા નવું કઈ ઉમેરવાનું ન હતું, પરંતુ સાહેબે એ એકલાં રિદાય થઈ ત્યારે દરેકને એની દયા આવી રોય તેમ સર નીકળવા માડ્યો

‘એની સાથે આપણે કોઈ વાત ન કરીએ તો સારું’

તો ન ગણાય, એફિમમા કોઈ સ્ત્રી મેમર નહિ એટલે એ બોનેચાને પણ કોના સાથ ? એમા એ કિમત આપણી કરતી દશે બધા ગામડિયા લેગા થયા છે સ્ત્રીસન્માન શું એ સમજતા નથી એનું જ નહિ, પણ રિવેકનાય જુદા છે તેમ માની લેશે ’

‘સચું છે અને જો આપણે સૌનાથી અતડા રહીશું તો મિં સેતક જેવા એનો લાલ પણ ઉગવશે એ એની નિક’ જતા પ્રયત્ન કરશે અને એ પ્રેમનો હસ્ત છે તેવું બેનાને કાણ કહેવા જશે ?’

‘મિં સેતક બે દિવસથી ચૂપ છે તે જ નરાઈકહેવાય બાકી એ કઈ દીખાગ કયો રિના જપે નહિ મિં નાયકને નવું માખણ લગાડતા એકે કહ્યું ‘સેતક માના પેમમા જ’નો નથી તો અહી જપે’ પરંતુ નાયકસાહેબ હમતામા જવા દે ત્યા સુધી, બાકી એમના આખ બેચાથેની જુએ કે એના બાર છે કે કઈ બોલે ?’

મિં નાયક એ હાંગ ગામમાં પહેરી પેતા બોલ્યા ‘હું બધી વાત સરી લઉં, પરંતુ કોઈ સ્ત્રીની મદદની કરે તે ન ચલાવી લઉં. સેતક મને સરી રીતે ઓગળે છે નાયકસાહેબ રીક્યા એને કે ઈના નહિ ’

‘પણ આજે કયાક વહેનો એ કેમ ચલી ગયો છે ?’

‘એનું કઈ કહેવાય નહિ બનો દશે તો મેનાનો રંગો સારીને મેઠે દશે અહી બધાના રચ્ચે એ એના સાથે વાત કરવાની નિમત ન હશે શક્યો હોય તે એને એના જોતા રૂમા મળ્ય તો કહેવાય નહિ ’

મિં નાયકે એ અગે નિર્ભય રહેવાની મારિતી આપતા કહ્યું ‘મેની જેવેતરા કુકુમની નથી એના બાપ મિં જાગીરદાર ટાઇડ એસિં મશ્કર છે ધરના સુખી છે બેનાને નોકરી કરવાના જરૂર છે એનું પણ નહિ એ શોખ તર્કકે નોકરી કરે છે બાપની એના વાગવગ કે કે મેનીને અહી આવાનાં ઇચ્છા ન હોય તો એની બની થઈ ન હેત, પરંતુ ગામડાઓનો પણ અનુભવ વેવો જોઈએ તેમ માની એ રવેન્ડાએ અહી આવી છે મિ પાનખીરાગા

શેઠને ઘેર એ જિતરી છે. ’

મિં પાલખીવાળા પારસી હતા. દારૂખંધી નહોતી થઈ ત્યારે આખા તાલુકામાં જેટલાં દારૂનાં પીકાં હતાં તેનો ઇમ્તરો વરસોથી એ લેતા હતા. તેની કમાણી-માંથી એમણે જમીન ખરીદી હતી. દારૂખંધી આવતાં એ ધંધો ગયો, પણ ખેતીના કામદાને લીધે ખેતી જતો કરાવતા થયા હતા અને એમાં મૂડીનું સારું રોકાણ કરી શકતા એટલે ઉત્પન્ન પણ સારું લેતા હતા. એમનું નામ સાંભળતાં એક બોલી બ્રહ્મચો : ‘મિસ જાગીરદાર પણ ત્યારે તો પારસી હશે.’

મિં નાયક : ‘ના, દિંદુ છે. પરંતુ એ જાધા ઉપલા વર્ગના દિંદુ એટલે એ અર્ધો પારસી જેવા અને અર્ધો-ખ્રિસ્તી જેવા જ માનવા.’

‘નાયકસાહેબ કહે છે તેવો જ ઢંગ ગણાય. નહિ તો દિંદુની છોકરી થઈને કુંતારી હોય ત્યાં સુધી કોક પહેરે તે તો સમજ્યા, પણ કપાળમાં ચાંલો ન કરે અને હાથે બંગડીઓ ન પહેરે, તે દિંદુપણું ધોવાઈ ગયેલું ત્યારે જ ખતે ને ?’

‘અને પચ્ચીસ વર્ષ સુધી પરણે નહિ તેય ખ્રિસ્તી-પણીની નિશાની કે ખીનું ?’

‘શરીર અર્ધનગ્ન રહે તેને સ્કટનો પોશાક પહેરે, પછી એ મોટી ઉંમરે સંયમી રહે તેમ શી રીતે મનાય ? સતી સ્ત્રીઓના ઢંગ જ આવ્યા ન હોય.’

‘પાલખીવાળા શેઠને એ ક્યાંથી ઓળખે ?’

‘એના બાપ અમલદાર હતા. ગામડાં ચૂસવાના ધંધા કરનાર દારૂવાળા અમલદારો સાથે સારા સંબંધો રાખતા. આ જૂનું ઓળખાણ હતું તેનો લાભ લીધો છે.’

ખેતી અંગે એ એકક્રમાં છેવટ એવો નિર્ણય લેવાયો કે મિં નાયક જેવા આધેડ ઉંમરના ફરેલ પુરુષે એની સાથે ખોલચાલ કરવી, એને એવું ન લાગવું જોઈએ કે એની સાથે અવિવેક આચરવામાં આવે છે. બીજો કોઈ જુવાન કારકુન એની નિકટનાલક્ષું વર્તન કરવા જશે તો એ દીકાપાત્ર થશે. નાયકસાહેબને સહીસલા-

મત ગણી લેવામાં આવ્યા હતાં. એને કંઈ તકલીફ હોય કે એ જુદું ઘર લઈને રહેવા માગતો હોય તો તે શોધી આપવાની વગેરે પૂછપરછ એમણે કરવી તેમ વિચારી લેવામાં આવ્યું હતું.

પરંતુ જાધાને જે બીક હતી તે સાચી પડી. મિં સેવક અને મિસ ખેતી એકિસે સાથે આવ્યાં, મુલકે જાણે મહાન છત મેળવી હોય તેમ એના મોં ઉપર મલકાટ હતો. મિં નાયક સાથે સેવક વાત કરતો હતો ત્યારે ખેતી એને અડીને લગલગ બિમી હતી. સૌને થયું કે પતિ-પત્ની હોય તો પણ આમ જોડા-જોડ એકિસેમાં સાથે બિલા રહેવાનું પ્રયત્ન ન ગણાય. અને એ ઘૂંટતા કેવળ બિલા રહેવામાં એ કરી રહ્યાં હતાં એટલું જ નહિ. પરંતુ સેવકે દરખાસ્ત મૂકી હતી કે મિસ ખેતીનું ટેમલ ખસેડીને એની નજીક લાવવું છે !

ખેતીને મિં નાયકે કંપની આપવી તેમ આગલે દિવસે નક્કી થયું હતું એટલે એના પ્રત્યે વિવેક ખતાવતાં એમણે એને સીધું પૂછ્યું : ‘મિસ જાગીરદાર, તમને ટેમલ મિં સેવક પાસે લઈ જવામાં વધુ અતુક્ષ્ણતા લાગતી હોય તો મને વાંધો નથી.’

મિસ ખેતી સંમતિ આપતાં બેલી : ‘અગાઉ આ દક્ષતર મિં સેવકે સંભાળેલું છે એટલે મને જરૂર પડશે તો એ મદદરૂપ થશે. વળી એમને માઈલ્ડ ચા પીવાની ટેવ છે અને મને પણ કડક ચા પસંદ નથી. એ મેનેજ કરવાનું એમણે સ્વીકાર્યું છે.’

મિસ ખેતીનું ટેમલ મિં સેવક પાસે ખસેડાયું ત્યારે કારકુનોએ દાંત કચકચાવ્યા મારો બેટો, પાકો ઉકા-વગીર નીકળ્યો ! નાયકસાહેબ ગઈ કાલે કેવી ઠાંસ મારતા હતા કે હું વીકરું એટલે કોઈનો નહિ, અને વિકરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તમેાકા પાડીને બિલા રહ્યા ! સેવકડાને ચોખ્ખું સંભળાવી દેવાનું હતું કે આ કંઈ તમારું ઘર નથી કે તમને ફાવે ત્યાં ખેતી શકે. મિસ ખેતીએ જ્યાં ટેમલ છે ત્યાં ખેતીને કામ કરવાનું છે.

એ દિવસ અડીચૂર રહેલી એની બાજે આજે બધાં ઉપર વેર એની હોય તેમ વેર વારે મિં સેરક સાથે ધાન કરતી હતી. બાજુના ટેંગલમાં કાન સરવા કરી ન સાંભળવા પ્રયત્ન કરતો છતાં એની એટલું ધામું બોલતી કે એને સ્પષ્ટ સંભળાતું ન હતું. આદિસના કામની વાત કરતી હોય તેમ એને પ્રતીતિ થતો ન હતી. આદિસકામ હતાં તો વચ્ચે વચ્ચે હસવાનું બને કચાચો ?

સાંજે સાડાપાચ વાગ્યે મિસ એની અને મિં સેરક સાથે જીંદીને વિનાય ધાં કે સો મિં નાયક ઉપર તૂટી પડ્યા : તમે જ સાહેબ બહુ માયું. મૂળ તો મિં સેરક વાંદરો હતો અને તેમાં તમે નીસરણી આપી. જો એને પકડે જ ધાએ ચૂપ કરી દીધો હોત તો એ આગળ વધવાનું પગલું ન ભરત. આ તો આત્મા સાથે, બેડા સાથે, શુભપુસ કરી સાથે અને ગયાં પશુ સાથે. આત્મી કાલ તો એ મૂંઝ મરડો કે નાયકસાહેબને હું ગણુનો નથો !

મિં નાયકને પણ લાગતું હતું પોને મેવકથી નહિ પણ એનીથી અંગત જઈ એને ના પાડી શક્યા નહોતા. પરંતુ એનો સ્વીકાર કરવાની તૈયારી ન હતી એટલે એમણે પોતાની મોટાઈ ચાલુ ગણતાં કહ્યું. 'સેવકને તો હું ધારે ત્યારે બે તમાચા મારી સીંગો કરી શકું તેમ છું. પરંતુ મિસ એનીના વિચારે કરીને એ એ ફેરફારમાં સમતિ આપી છે. એના બાપનો ભાગ્યશુભને એ સહેમ ઉપર લાવી હતી. સાહેબ એમના સીંધા સંપર્કમાં નથી આવ્યા પણ મોટા અમલદાર એટલે નામથી સારી રીતે જાણબે છે. અથવા નાની વાતમાં એના પિતાને લાગે કે મારી દીકરીને સગવડ ન આપી તો એ વખતના આ ખાતાના અમલદાર તરીકે એમને દુખ થાય. આજે આપણને એ કંઈ કરી તો ન શકે, પરંતુ એની નાની બાબતમાં કંઈનું માન રાખવામાં આપણું જાય છે શું ?'

દુઃખ રડતાં એક બેઠો. 'પરંતુ હવે સેવક એને

બચાવી પકડી એમ જ થયું ને ?'

બીજો કટાક્ષ કરતાં : 'તારી હજી હતી ?'

'સેરક ન થાકે તો રહેજે ને. આ કંઈ સામાન્ય કોંકી નથા કે આ નારેતામાં એકાદ રૂપિયે પતે. રવિવ્રતે દિવસે જો શહેરની સહેલગ વ કરવા નીકળ્યાં તો મહિનાના પગારનો એક દિવસમાં બુકો નીકળી જશે. સેરકનો મોટાં લઈ જાય તેરી એ છે એમ એની આખો જ કહી આપે છે. સેરક મૂરખ છે મૂરખ.'

'સેવક કંઈ મૂરખ નથી, આપણને બધાંને મૂરખ બતાવે તેવો છે. એ જ જણે છે કે આપણને એ પોપય તેવો શોખ નથી. પરંતુ એને ક્યાં એની સાથે લગ્ન કરવા છે ? એરી હમણાં સુવાવડ ઉપર ગઈ છે ત્યાં સુધી જે લહેર કરી લીધી તે. બે-ચાર મહિના લહેર કરવા જેટલા પૈસા નોકરીમાંથી ન બચાવ્યા હોય તેવું જોઈએ છે ?'

મિં નાયક પોતાનો હોદ્દો બતાવતાં બોલ્યા : 'મિં સેવકને હજુ ખજાર નથી કે જો એની કંઈ એણે ધાવમેવ કરી અને મારો ઉપર રિપોર્ટ ગયો તો એને નોકરીમાંથી ઘેર બેસવા વખત આવે. આ કંઈ અજોગનું નોકરગાહી રાજ્ય નથી કે અંગત બાબતમાં સરકાર માયું ન મારી શકે, કદાચ રાજ્યમાં સરકારી નોકરાનું ચરિત્ર ખાસ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. સરકારે તે માટે પોતાના નોકરા માટે સામાજિક વર્તાવના પણ નિયમો ક્યાં છે. જ્યાં સુધી હું મીની નજર રાખું ત્યાં સુધી, બાકી હું લખું એટલે થઈ રહ્યું. જે પ્રશ્નને પગનાં ભરવાનાં છે તે અને હું સધે જેવપાં હતા સાથે કોંગ્રેસમાં કામ કરતા હતા. મારા ઉપર એમને પૂરે પૂરો વિશ્વાસ.'

બીજો અકવાડિયે મિસ એની અને મિં સેવક આદિ-સેમા આવ્યાં સારે વળી સૌ કારકુનો ફારી આપે તાકી રહ્યા. એનીએ સાડી અને કમળનો પોશાક પહેર્યો હતો. હાથે બગીચા પહેરી હતી. સૌને થયું કે આ છોકરી અડી નોકરી કરવા આવી હતી કે નટખટવેડા કરવા ! આજે એક પોશાક અને કાંતે

બીજો. આને વિધવા તો કાલે પરણેલી ! આને પારસી તો કાલે દિંદુ ! જ્યારે વાત આટલી આગળ વધતી હોય ત્યારે બધાંની નજર એમની ચોટી પૂરેપૂરી કરે તે પણ એટલું જ સ્વાભાવિક હતું. ગઈ કાલે રવિવારે એ લોકો બહાર તો નથી ગયાં તેની ખાતરી કરવા મિં. સેવકના મકાન ઉપર મિત્રભાવને વશ થઈ ત્રણ જણા તપાસ કરે ! ગયા હતા.

એતો દેહેખ કરતાં એકે કહ્યું : ' મિં. સેવક ! કાલે ક્યાં ગયા હતા ? હું તમારે ઘરે આવ્યો હતો. '

મિં. સેવકે સૌને છાંં આવે તેવું વેણુ ઉચ્ચાધુ : ' ગઈ કાલે હું અને મિસ બેની શહેરમાં ગયાં હતાં. એમની ઇચ્છા હતી કે એકાદ પિક્ચર જોઈ આવીએ. '

મિસ બેનીએ એમાં ઉમેરો કરતાં પોતાના હાથ બતાવી કહ્યું : ' મારી ઇચ્છાને માન્ય રાખી મિં. સેવકે પિક્ચર જોયું અને એમની ઇચ્છાને માન્ય રાખી મેં એમની બંગડીઓ પહેરી. '

સૌ હસવું ખાળી ન શક્યા. મિસ બેની એ અર્થમાં બોલી હતી કે એમણે ખરીદી આપી, પસંદ કરી તે મેં પહેરી લીધી. જ્યારે ભાવના પ્રયોગનો ખ્યાલ આવતાં હસવું ખાળીને એક બોલ્યો : ' એના કરતાં સુંદર બંગડીઓ હું લઈ આપું તો ? '

મિસ બેની : ' એ પણ પહેરું. '

બધા હસ્યા. સેવકને એમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું. મિં. પાકકની આ ધૂટતા પોતાની અદેખાઈ માંથી જન્મી હતી તેમ લાગતાં સેવક બોલી કહ્યો : ' મિસ બેની ગ્રામજીવનના ભાષાપ્રયોગ સમજનાં નથી એટલે તેમના પ્રત્યે અસભ્ય વર્તન કરવું તે જંગલીપણું છે. '

સામે પ્રત્યુત્તર આપવાની હિંમત પાકે ન કરી. બધા મિં. નાયક સમે તાકી રહ્યા. વાત આગળ વધે અને સાહેબ પાસે ફરિયાદ પડે એ તો સ્પષ્ટને તમે કાબૂમાં રાખી શકના નથી તેવો દૃષ્ટાં મજે તે ગણતરીએ જાણે એમણે કંઈ સાંભળ્યું ન હોય તેમ એ દેખલામાં માથું ઝોમી કામે લાગી ગયા હોય તેમ દેખાવ કર્યો. તંગ વાતાવરણને હળવું કરતાં મિસ બેની બોલી :

' મિં. સેવક, એમાં તમારે માફું લગાડવાની જરૂર નથી. એ ભ.પાનો પ્રયોગ શો થાય તે બધા હસ્યા તે ઉપરથી હું સમજી શકી શું. પરંતુ હું એવી ગામ-ચિણુ છોકરી નથી કે એ પ્રયોગ મને સ્પર્શી ગયો માની હું તમારી કે મિં. પાકકની વડુ બની ગઈ તેમ માની લઉં. '

મિં. નાયકના મોં ઉપર જે તંગ રેખાઓ દોરાઈ હતી તે સમજી જઈ કાઈ કંઈ બે.સુ. નહિ અને દરેક પોતપોતાના કામે લાગી ગયા. મિં. પાકકને હિંમત આવી કે મિસ બેની મહું લગાડે તેવી નથી અને એને કંઈ મિં. સેવકની બાબત જ પસંદ છે તેવું કંઈ નથી. એની માફક બીજો હિંમત કરીને એની કંપની સાથે તો એ એને પણ આવકારે.

સાંજે એફિસ ટાઈમ થતાં મિં. પાકક પણ મિસ બેની સાથે કોઠ્યો અને જ્યાં તૈયાર થયો મિં. સેવકનો પોતે દરોડો હોય તેમ દેખાડવા એ બેની સાથે વાતચીત કરતો સાથે ચાલવા લાગ્યો. મિં. સેવકને એના આ મોરચાની ખબર નહિ એટલે એને કાઠનાં સહેજ વાર લાગી એટલે એ મંદ ઉત્સાહ બતાવતો ધીમે ધીમે પાછળ ચાલી રહ્યો હતો.

આ નાટક જોઈ રહેલા કારકુનો મિં. નાયક ઉપર તૂટી પડ્યા : ' સાહેબ, તમે પહેલેથી નમતું મૂક્યું એટલે આ લોકો ચડી ગયાં છે. જાણે એમને અડી કાઈ ટોકનાર નથી એમ સમજી કેવાં ખેત્ર કરવા માડ્યા છે ? એક દહાડો સ્કર્ટ અને એક દહાડો સાડી. આ તે એ.ફિસ છે કે નાટકશાળા ? મિં. સેવક પણ તુમાખીમાં અ.વી ગયો છે. શહેરમાં સહેલ કરી આવ્યા. એનું જોઈ મિં. પાકકે આજે વળી બીકું ઝડપ્યું... '

' એ તો બેવકૂફ છે. એને એ પણ ભાન નથી કે મિસ બેની એને ઘરમાં ઘાટી તરીકે પણ ન રાખે. એણે પ્રથમ પોતાનું મોં દર્પણમાં જોઈ આવી દરકી છાક-રીઓ સાથે પ્રેમ કરવા નીકળવું જોઈએ. મિં. સેવક તો એને આકર્ષી શકે તેવો છે. રહે છે પણ અપકુ-

હે આવા પ્રેમના લક્ષરો ડોનેજકાગમા એને હતા
પણ ખન એને કેમ છોકરીને આપવી તે એને
આરો પણ ખનુ ?

‘ મિં સેવક એવો છે શુ ? અહીં તો આપણે એવુ
કઈ એના વિશે સાંભળ્યુ નથી ’

‘ અહીં ગામડા ગામમા એવી છોકરીઓ એને મો
કય થા ? મિસ બેની મળી કે તરત જ ચગો ક નહિ ? ’

‘ એની બેરી આ નદિ બહારની હોય ? ’

‘ બહુય જાણે છે એ કે લેજ વખતે ફરી પરણવા
તૈયાર થયો હતો, પણ બાપ મરુદ પડ્યા અને લાઈ
કમાના ન હતા એને એ બહુ પડી લાગુ બાકી
અત્યારે જો અણુ પ્રેરણ બિશુ થાય તો વહુ અને
બાગડ રખડી જાય આ પરણી જાય ’

‘ સરકારી નોકરી એને પછે તો ઘેર મેસુ પડે ’

મિં નાયક ‘ એક દહાડેય હુ એને પોકરી કરવા
ન દઉં

‘ પરણ્યા વગર કયા નથી રહી શાલુ ? આજે એ
સાથે ફરે છે, તે સરકાર શુ કરે છે ? ’

પણ એવુ ઈ બને તો સરકાર કરી શકે ’ મિં નાયકે
બચાવ કયો

‘ ત્યારે બન્યા વગર રહેતુ હશે ? શહેરમા શુ સિનેમા
જોવા ગયા હતા એમ માનો છો ? એકાત મેગાનાના
એ બહાના મહેચાય ’

મિસ બેનીમા ફેર થયો છે એમ તમને સૌને નથી
લાગતુ ? ’

‘ કેવો ? ’

‘ તમેય પાછા કાના થઈને ’ પાસે બેઠેનાએ એને
ધક્કો મારી એ બેનને અગ્રી મગો અને બીજુ
વાક્ય બોલ્યો ‘ તમે બધા શહુમર છો તે
રહેવા છો તે ’

‘ પણ મેતુ તારે છે શુ ? ’

‘ મારે તો એવુ કઈ નથી પણ મને એમાથી નાત
અગમ વધી તો આફિસની આમર શી ? લોકો કઈ
સેવક કે બેનીની વાતો નહિ કરે, આફિસો મગાવશે

કહેશે કે કેના લખાડ લોકો ત્યા બેગો થયા છે ! મારુ
તો શુ જવાનુ છે પણ નામન નરમ હેમ અને
નાયકસાહેમે શુ દેખરેખ રખી તેમ નાન થશે ’

મિં નાયકને બધામે પાણી ચડાવ્યુ અને મિસ બેનીનુ
ટેપન એ લાઈનમા પ્રથમ હતુ ત્યા એમની પાસે
તુકાલી દેવનુ અને મિ સેવકનુ ટેપન એ લાઈનમા
છે તુ એકાતુ કે જ્યેથી એ વાનચી ન કરી શકે
એટલુ જ નહિ, પણ શરેશરે એને જોઈ શકે પણ
નહિ ! મિં નાયકને પણ હ પાર કરી દૂર કાઢવાનુ

નક્કી થયુ બાજે ઢામે મિં નાયક એમની કાજ
રીમા ટપન ફેરવવા નિમન ન કરી શકે અગર એ
લોકો ન ફેરવે અને ફિયાન સહેમ પાસે લઈ જાય
એના બિડા પાણીમા બિતરવાને બંને અવારે એ
પ્રમાણે ફેરફાર કરીને ઘેર જવાનુ નક્કી થના સૌ

ઉસાધ્યા એ કામ ઉપાડી લેવામા રોકાઈ મયા બીજે
દિવસે એ લોકો આમતા કેવો તમાસો થાય છે તે
જોવા સૌ આફિસ કરવા અર્ધા કનાક વહેના આની
પોતપોતાના ખુસી ઉપર ગોચર થયા હતા

મિં નાયક નહાતા આન્યા એને એકે કહ્યું
‘ આપણે આઝક ન રાખ્યો હોત તો મિં નાયક
હીતુ નાગરત ’

‘ હજુય હીતુ નહિ નાગરે એન શી ખતરી ? મિસ
બેની જક પકડે કે મને પૂજ્યા રિના મારુ ટેપન
ખસેડ્યુ તેમા હુ મારુ અપમાન સમજુ છુ તો ? ’

‘ મિં નાયક પાસે એ પોણુ લાગી મઈ છે એટલે
નિકરે તો કહેતાય નહિ ’

પરતુ એમની એ ગણતરી બેટી પડી મિં નાયકે
પણ નહિ ખુ હોય તેમની શાનિથી એણે પોતાની
નરી જગ્યા લઈ નીધી મિં સેવક અને મિં પકક
મટે પડી બીજે રસ્તો ન હતો આગળથી એમને
કઈ ખમર ન હતી એને આ કારતરુ સ્ટાફે કરીને
પેનાને થાડ મારી હતી તેમ મિં સેવકને અમચમચ
સ્ટાફ પોતાની જાત થઈ તેમ ઉસાહમા હતા, પરતુ
મિં નાયકને ફફડાવ હતો કે અ નો ફણગો હજુ નહિ

ફૂટે તેમ માનવાનું કંઈ કારણ ન હતું. એમણે બેનીને પોતાની પાસે બોલાવી સમજાવવા માંડી. બધાંની નજર એમના તરફ મંડાઈ હતી, પરંતુ મિં નાયક ધીમેથી બોલતા હતા અને બેનીને પણ ધીમેથી બોલવાની ટેવ હતી એટલે શું વાતચીત ચાલતી હતી તે કાંઈ સાંભળી શકતું ન હતું. પરંતુ વિષય આ સિવાય બીજો ન હોય તેમ સૌને પૂરી ખાતરી હતી.

સાહેબ પાસે ફરિયાદ ન જાય તે ફક્કડામાં મિં નાયક લોચા વાળતા હતા : 'મિસ બેની, તમે ખાનદાન કુટુંબનાં કહેવાય. મિં જાગીરદારસાહેબ અંગ્રેજોના વખતમાં એસિં કમિશ્નર એ કંઈ જેવી તેવી વાત ન કહેવાય. એમનાં તમે દીકરી એટલે મારાં તો તમે દીકરી તુલ્ય ગણાય. વળી એમણે સાહેબ ઉપર લજા-મણપત્ર લખી આપેલો એટલે મિં પાલખીવાગાનું તમારે ઓળખાણ ન હોત તોય અમારે તમારી બધી સગવડ કરી આપવી પડે. એ સ્થિતિમાં તમારા વિષે ગમે તેમ વાતો થાય તે મને કેમ ગમે? કાંઈને દીકા કરવાની તક ન મળે માટે તમારું ટેમ્પ મારી પાસે મુકાવ્યું છે.'

'નાયકસાહેબ, મને એમાં કંઈ દરકત નથી. હું નોકરી કરવા આવી છું. એડિસની અનુકૂળતા પ્રમાણે મારે વર્તવું જોઈએ.'

મિં નાયકનો હવ હેઠે બેઠો : 'પિતાની શિસ્ત તમારામાં હોય જ એ હું સમજી શકું છું. અંગ્રેજોના વખતમાં જે અમલદારો જિંયા હોદ્દા ઉપર ગયા હોય તેમનામાં જગજની શિસ્ત જોવા મળે છે.'

મિસ બેની : 'અંગ્રેજો શિસ્ત પાળતા અને પગાવતા, એવું જ સ્વમાન પણ સામાનું જાળવતા હતા. મારા પપ્પા એના દાખલા આપે છે ત્યારે મને લાગે છે કે આવું બન્યું હોય તો એ આમ રાતોરાત ટેમ્પ ન બદલી નાખે. જે કરે તે એની સંમતિ લઈને કરે. તમે તો નાયકસાહેબ, મહાત્મા ગાંધીજીની શિસ્તમાં ધડાએલા છો. શિસ્તમાં અંગ્રેજો કરતાં એ ઓછું નડોતા માનતા એટલે મારી વાત સમજી શકશો.'

મિં નાયકનો ફૂંકડો થોડી વારમાં સમી ગયો અને એમણે એની સાથે સંમત થતાં કહ્યું : 'તમારું સ્વમાન હણાય તેવું હું કંઈ કરવા માગતો નથી. જે સ્ટાફ એમાં પોતાની જાત માનતો હશે તો એ પાંચ દિવસ પછી મૂળ પ્રમાણે હું ટેમ્પ ગોડવવા દઈશ.' અને એ પ્રમાણે પાંચમે દરદારે ટેમ્પ બદલાઈ ગયાં ત્યારે સ્ટાફને થયું કે મિં નાયક મોંઝે ફૂંકડો મારે એટલું જ; બાકી સ્ત્રી આગળ એ પણ સજામ કરવા લાગી જાય છે.

'આવી જટિલ સ્થિતિ સલામ શું, નવ ગજના નમ-સ્કારેય કરવા પડે. નાયકસાહેબ ઉપર જ એ છેડતી કરીતો આક્ષેપ મૂકે તો એમની શી વહે થાય? મિં સેવક અને મિં પાંક સાક્ષી પૂરવા તૈયાર થાય, છાપાવાળા તો આવું કંઈ શોધતા હેય એટલે મોટા અક્ષરે ચમકાવે અને નાયકસાહેબની આપરના કાંકરા થઈ જાય.'

'મિં નાયક કહે છે કે એ ગળગળી થઈ ગઈ અને સ્ત્રીસન્માન જાળવવા વિનવી કરી એટલે મેં નમતું જોખ્યું, પણ ખરી રીતે એ એનાથી ડરી ગયા હશે.'

'ફેર સેક્સ તરફ મીડી નજર પણ ખરી. મામલતદાર સાહેબ અડવાડિયામાં એક વખત જૂઠા બદલ આવણને ન તનડાવે તેવું બન્યું છે? અને બેનીને એમણે એકેય વખત કપોડા મુઠાં આપ્યા છે? એમને મોંમાં પાણી આવતું હશે, પણ ઘરમાં બેઠું વાઘણ જેવું બેઠું છે. સહેજ ચેં કે ચૂં કરે તો ગળેથી જ પડે.'

'પણ જે મિં નાયક આમ ઢીલા નીકળ્યા તો સેવક બેટા લહેર કરવાનો. હમણાં જ મદિના બેરી આવવાની નથી એટલે એને ખર્ચ પણ કંઈ નથી. પગાર બધો પ્રેમ કરવામાં ખર્ચી નાખે તો ય એને ક્યાં દરકત હતી?'

'હવે એક ઉપાય છે.'

'શો?'

'એક નનામો પત્ર એની બેરી ઉપર લખવો અને

આદરણીય કોણુ?—વ્યક્તિ કે સંસ્થા ?

આ હેખનું મથાણું જ એની કાચી
ગિતા માળિત ન છે; એટલે એના
લખાણ એક સાચા કિતાબી લક્ષણ
રહ્યું છે એ પરવરે પચા? આ વાર
વાનું મન રાગારી નહિ ..

તે ખનું મથાણું, વાચકને કદય શ્રામક લાગશે.
વ્યક્તિ અને સંસ્થા એ બેમાથી આદરને પાત્ર કોણુ ?
સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે સંસ્થા જ મોટી;
અને તેથી આદરણીય એ જ હોય, સન્માન કરવાનું
હોય તો સંસ્થાનું કરવું જોઈએ
પણ સંસ્થા એટલે શું ?

પ્રશ્ન ખરેખર મુજબણુમાં છે ઉલોચ, ધર્મ, રાજકીય
બધા હોયે આ પ્રશ્ન શિથિ થાય છે.

માણુસ એકપો વસતો નથી બીજાઓના સમૂહમાં તમે
છે ધણાં માણુસો લેગાં યઈ કુટુંબ અને છે; અને
ધણાં કુટુંબો લેગાં થાય ત્યારે સમાજ બને છે એમ
બધા સાથે રહેતા થાય ત્યારે સમાજની વ્યવસ્થાનો
પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. બધા જ ભેગા યઈને વ્યવસ્થા
સંભાળે એ બને નહિ; એટલે કામની વહેંચણી થાય
અને એ વહેંચણી મુજબ કામ થાય એ જોવાની

જવાબદારી અમુક માણુસ અથવા માણુસોને સોંપવામાં
આવે છે. કામ આપ્યા સમાજના દિનમાં હેવું
જોઈએ, અને એની શાખાશીમાં અને એના રૂઠી
વહેંચણીમાં કાઈને અન્યાય ન થવો જોઈએ એ જોવાની
જવાબદારી આ વ્યવસ્થાપકોને માથે હોય છે
સમાજની આ રચનામાં કામ મુખ્યત્વે ભૌતિક જરૂર-
રિયાતો પૂરી પાડતા અંગેનું જ હોય છે. પણ વખત
જતા માણુસ આધ્યાત્મિક શિક્ષણની પણ ધ્યાન રાખે
છે. એક દૃષ્ટિએ જોતાં, ભૌતિક જરૂરિયાતો સંતોષ-
વાની પદ્ધતિમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ પહેનેથી જ તેમ
છે કામની વહેંચણીમાં અપવાદમાં આરેડી પદ્ધતિ
આપી હોય છે. અપવાદ અશક્ત, બીમાર, કાલ અને
એવાની જરૂરિયાત પૂરી પાડતાં અવે છે છતાં
એમના માથે કામનો ભોજો નાખવામાં આવતો નથી.
ત્રી શારીરિક દૃષ્ટિએ અન્યાય હોય છે એટલે એના
માથે કામનો ભોજો ને પ્રમાણમાં મૂકવામાં આવે છે

બીજો એનીના બાપ ઉપર લખવો.

અને એ પ્રમાણે મિ. જગીરદારને પત્ર મળ્યો ત્યારે
મિસ બેની એમને જે રિપોર્ટ આપતી હતી તે કેટલા
વારનરિક હતો તેની પ્રતીતિ યઈ આજે જ્યારે સ્ત્રીઓ
એક્સિસીમાં નોકરી કરતી યઈ છે ત્યારે એને માટે
કેવી જાનનું વાતાવરણ છે તેની સર્વે કરવા મિસ
બેની ને કરી કરતી હતી થોડે થોડે સમયે બદલાઈને
જુદી જુદી એક્સિસમાં પહોંચી જતી હતી સોમના
ની વાતો સમાજમાં ધણી થતી હતી, પણ એવું
સન્માન પુરુષોની નજરમાં સાચે જ વધુ છે ખરું ?
આની સર્વે કરવા માટે મિસ બેની તૈયાર યઈ હતી
અને મિ. જગીરદારનો એમાં ટેકો હતો. એ માટે
પુરુષોના ત્રણ પ્રકારો પાડ્યા હતા : સજ્જન, ધૂટ

અને કાયર. ધૂટ પુરુષો સ્ત્રી સાથે સીની છેડતી કરતા
હતા તો કાયર પુરુષો માનસિક રીતે એ જ આચરણ
કરતા હતા. સીની છેડતીના પ્રસંગો ઓછા બનતા હોય
છે અને તેને સમયમર્યાદા પણ હોય છે. માનમિત્ર
છેડતીના પ્રસંગો મોટા પ્રમાણમાં આવ્યા કમના હોય છે
અને તેને સમયમર્યાદાનું જબન પણ હોવું નથી
કમ્યાની એક્સિસનું સર્વે કરવા મિસ બેની ગઈ હતી
અને એ મરિનામાં તે મિદાય પેલાની હતી એ
પ્રમાણે એણે ત્યાંથી વિદાય લીધી ત્યારે મોકલે માન્યું
કે એના પિતા ઉપર જે નનામો પત્ર ગયો તેવું એ
પરિણામ હતું. મિ. નાયક કહેતા હતા કે એમણે
પ્રધાનસાહેબને પત્ર લખ્યો હતો એટલે એમની
સૂચનાના આધારે એની બદલી યઈ હતી !

★

તે, પુરુષને માથે મૂકેલા બોળ કરતાં ઓછા હોય છે. આમ કામની વહેંચણીમાં ન્યાયી ધોરણ અપનાવવામાં આવે છે.

પણ તે સિવાય બીજી રીતે પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ દાખલ થાય છે. સૌએ સાચું બોલવું જોઈએ, સૌએ પોતપોતાના માથે નાખેલું કામ પૂરું કરવું જોઈએ, કોઈએ ચોરી કરવી જોઈએ નહિ, કોઈએ ખીજાને નુકસાન થાય એ મુજબ વર્તવું જોઈએ નહિ—આ અને આવાં સૂત્રો અગર નિયમો દાખલ કરવામાં આવે છે.

અને પછી એ નિયમો મુજબ વર્તવાનો ઉપદેશ આપનાર એક વર્ગ પેદા થાય છે, અગર સ્થાપવામાં આવે છે. આ નિયમો સમય જતાં ફરજતું સ્વરૂપ લે છે, અને પછી એ ધર્મ કહેવાય છે.

બધામાં હેતુ સમાજનું શ્રેય કરવાનો અને એનો ઉત્કર્ષ સાધવાનો હોય છે. એમ કરવાનું કહેનાર પોતે પોતાના સ્વાર્થ માટે કશું કરતો નથી. એ જે કોઈ કરે છે અગર કરવાનું કહે છે તે સૌના સુખ માટે હોય છે.

આ પછી રાજકારણ દાખલ થાય છે. ઉપદેશ આપનાર સાચો ઉપદેશ આપે અને સૌ એ મુજબ વર્તે તો રાજકર્તાની જરૂર પડતી નથી. પણ આમ બનતું નથી. સમય જતાં આખી વ્યવસ્થા ફરનારમાં અન ઉપદેશ આપનારમાં સ્વાર્થ દાખલ થાય છે. એ જે કોઈ કરે તે, સમાજના હિત માટે જ કરે એમ હોતું નથી. વ્યવસ્થા સંભાળનાર કામ એવી રીતે ગોઠવે, અને કામ એવા પ્રકારનું ગોઠવે કે જેથી એ માટે મહેનત બીજા કરે અને લાભ પોતાને અગર પોતાનાં મળે, અગર તો આ લોકોને ઘણી ઓછી મહેનત કરવી પડે અને લાભ પ્રમાણમાં ઘણો વધુ મળે, એટલે કે મહેનત કરનારને પોતાને એના પ્રમાણમાં ઘણો વધુ ઓછો લાભ મળે.

આધ્યાત્મિક વિકાસ અંગે ધ્યાન રાખનાર, ધર્મગુરુનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, શરૂમાં તો સમાજના હિતના રખેવાળ એ જ હોય છે. ભૌતિક વ્યવસ્થા કરનાર પણ એનાથી

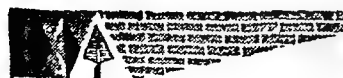
ઊંચે છે અને મોટે ભાગે એ. પછીને જ બધું કરે છે. પણ સમય જતાં આ ધર્મગુરુમાં પણ સ્વાર્થવૃત્તિ પેદા થાય છે અને એ પણ એવો ઉપદેશ આપતો થઈ જાય છે કે જેનાથી લાભ પોતાને જ થાય. એની આજુબાજુ, એ આધ્યાત્મિક નેતા હોવાને કારણે એક પ્રકારનું મંડળ જામે છે. આ મંડળના સભ્યો એનાં જ ગુણગાન ગાય. તેઓ માને અને મનાવે કે ધર્મગુરુનાં સઘળાં કૃત્યો સમાજના આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ માટે જ હોય છે. અને તેથી એ જે કહે તે બ્રહ્મવાક્ય સમજી સૌએ એ મુજબ વર્તવું જોઈએ.

સમાજની વ્યવસ્થા સાચવનાર અને ધર્મગુરુ, બંનેનાં કૃત્યો જ્યારે સમાજના લાભમાં હોતાં નથી ત્યારે એમને રોકનાર અને સુધારનાર કોઈ શક્તિની જરૂર પડે છે. એ શક્તિ એટલે રાજકર્તા. એ આ બંને ઉપર નજર રાખે છે. સમાજનો વ્યવસ્થાપક જે કોઈ કરે તે સમાજના લાભ માટે કરે, અને આધ્યાત્મિક ઉપદેશક પણ એ મુજબ વર્તે એ આ રાજકર્તા બુદ્ધિ છે; અને એને જ્યારે એમ લાગે કે આ લોકો પોતાની ફરજ ચૂક્યા છે ત્યારે એ વચ્ચે પડે અને સમાજના હિતમાં ચાલવા એમને ફરજ પાડે.

ધીમે ધીમે આ રાજકર્તાનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર પામતું જાય છે. ખીજાનાં કાર્યો સમાજના લાભમાં છે કે નહિ એના ન્યાય-અન્યાયની તુલના કરવાને બદલે એ પોતે જ નિર્ણય કરે છે કે અમુક કામ સમાજના લાભમાં છે તેથી એ કરવાનું છે, અને અમુક એવું નથી તેથી એ નથી કરવાનું. સમાજને જરૂરનું છે કે નહિ એનો નિર્ણય સમાજ પર ન છોડતાં એ પોતે કરે છે. અને એ મુજબ જે ન વર્તે તેને દંડે છે.

આમાંથી આપખુદી પેદા થાય, કારણ કે રાજકર્તા પણ છેવટે તો મનુષ્ય જ છે. એટલે પણ ભૂલને પાત્ર છે.

એટલે સમય જતાં સમાજે એની વ્યવસ્થા કરી કે સાચા-ખોટાનો વિવેક તો સમાજ જ કરે. સમાજ

એના પ્રતિનિધિઓ નીમે, એ લોકો નિર્ણય કરે, અને રાજમતી એ નિર્ણયને અમનમા મૂકે

પણ સમાજ એને શું ?

એ પણ અનેક માણસોનો બનેલો હોય છે, જે એ માણસો ઉપર જ આ નિર્ણય કરવાનું છોડવામાં આવે તો એઓ સારીનુમતે એક નિર્ણય ઉપર આવી જ ન શકે આની શકે તો રાજમતીની જરૂર જ ન પડે પણ આની શકે તો જ નથી દરેક વાત એવી રીતે કરે કે જાણે પોતે સમાજના લાભ માટે જ બોલે છે એમ હોય પણ ખરું કારણ કે કપાને કપાએ અન્ય અન્ય મતિ હોય છે પરિણામે સમાજના પ્રતિનિધિઓ કાંઈ એક નિર્ણય એક પણ માણસના વિરોધ વિના લે— સૌ સમત નિર્ણય લે—એવું કવચિત્ બને છે અને મોટા ભાગના નિર્ણયો બહુમતીના નેરે જ લેવાય છે

આમ સમાજના પ્રતિનિધિઓમાં પક્ષો પડી જાય છે અને જે પક્ષ લઘુમતીમાં હોય તે પક્ષના નિર્ણયો સર્વના હિતમાં છે એમ ગણાય છે એ કારણે તે નિર્ણયો વાજબી પણ ગણાય છે, અને તે નિર્ણયને તામે ન થવું એ ગુનો ગણાય છે એને ફરી પાછી એની એ જ દ્વિધા ઊભી થાય છે ફેર એટલે જ કે પ્રથમનો રાજકર્તા પોતાના અભિપ્રાય ઉપર જ આધાર રાખે, બહુ બહુ તો બીજાની સલાહ લેતો આ નવો રાજમતી—અગર રાજકર્તા પક્ષ—પોતાના મતના માણસોના અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખે છે પણ બને છે એવું કે આ માણસો પૈકીના મોટા ભાગનાને પોતાના અભિપ્રાય જ હોતા નથી હોય છે તો એને વાચા આપી શકતા નથી અને વાચા આપી શકે તો એ મુજબ એ અમન કરી શકતા નથી વાસ્તવિક રીતે તો પક્ષનો મુખ્ય માણસ જે નિર્ણય લે તે મુજબ બીજાએ વર્તવાનું હોય છે અલગત બીજાઓ પોતાના અભિપ્રાયો રજૂ કરી શકે ખરા પરંતુ એ કાર્ય એ આ પક્ષના માણસો સમક્ષ જ કરી શકે બહાર તો અગર વિરોધ પક્ષના માણસો સમક્ષ તો એણે પોતાના પક્ષના

નિર્ણયને જ અનુસરવાનું હોય છે અને પડી અગત રીતે એ એનો વિરોધી હોય

આવું નામ પક્ષીય રાજકારણ

આવું પક્ષીય રાજકારણ શિસ્તના પાયા ઉપર રચાયેલું હોય છે પક્ષ જે કરે તે જ સાચું પક્ષ જે મંદે તે જ કરવાનું અને પક્ષ જે પ્રમાણે મત આપવાનું ફરમાવે તે જ પ્રમાણે મત આપનાના એમાં મત આપનાર અગત રીતે સમત છે કે નહિ એ જવાબે મહત્ત્વની બાબત નથી હોતી

જ્યાં સુધી પક્ષને દોરનાર—એનો મોરડો અગર એનો નેતા—સાથી હોય, સમગ્ર સમાજનું હિત નેતર હોય અને બીજાઓની સનાહ લેવાનું જરૂરી માનતો હોય ત્યાં સુધી, આ પક્ષીય રાજકારણ સમાજના લાભમાં કામ કરે છે એમ કહી શકાય પરંતુ એ મોરડીને પણ સત્તાનો અને મહત્તાનો લોભ લાગે છે અને તેમણે, બીજાઓ ‘હાથ હા’ કરનાર હોય તો આ દ્વાર બહુ ઊંચું ઊતરે છે, અને નેતા એમ માનતો થઈ જાય છે કે હું કહું છું એ જ સાચું છે અને પક્ષના સભ્યોને એ કહે છે, તમારે હું કહું એ સીકારવું જ જોઈએ અને તમારા મત મારી તર ફેરવવા જ આપના જોઈએ

પક્ષના સમગ્ર સભ્યોની—સિક્કાન્ત મુજબ કામ કરનારની—અહીં કસોટી થાય છે પક્ષનો નેતા કહે એ પોતાને મને ન ઊતરવું દોય તો આ માણસ એનો સામનો કરે.

પણ ત્યાં પેની શિસ્ત આવીને ઊભી રહે છે શિસ્તનો દડો એના માથે પહોંચાય છે એનો વિરોધ દાખી દેવામાં આવે છે અને નેતા કહે એ મુજબ જ મત આપનાની એને ફરજ પડે છે

બીજા બાબતી સમાજને એમ કહેવામાં આવે છે કે અમારો નિર્ણય તમારા લાભમાં જ છે અમે જે કરીએ છીએ તે તમારા હિત માટે છે તમે આવું બહુ સમજો નહિ એને તમારે અમારા અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ અમે કહીએ એ તમારે

સ્વીકારવું નોઈ એ. અમે જ તમને સાચે માગે દોરી શકીએ એમ છીએ. બીજાઓ—વિરુદ્ધ પક્ષના—તમને ભરમાવે છે. પણ તમારાં હિત અમે જ સાચી રીતે સમજી શકીએ છીએ. તેથી તમારે અમારા ઉપર આધાર રાખવો નોઈ એ અને અમે કહીએ એમ તમારે કરવું નોઈ એ.

સાંભળનારને આવું આપું કાણું ગળે કેમ બીરે?

કહેનારની બાજુ નજર નોઈ નય છે કે સાંભળનારના ગળે આવું અધું બિતરતું નથી. એટલે એ પોતાના ભાથામાંથી એક પછી એક તીર કાઢે છે અને એનું નહિ માનનાર પર છોડે છે.

પ્રથમ તો એ ભય બતાવે છે. તમે, અમે કહીએ એમ કરો, અમે કહીએ એ મુજબ વર્તો; નહિ તો તમને આમ કરીશું અને તેમ કરીશું.

આ અસ્ત્ર અસરકારક ન નીવડે તો લાલચનું અસ્ત્ર છોડે છે. અમે કહીએ છીએ એ સ્વીકારશો તો તમને—તમારા સગાંને—તમારી ન્યાતને—તમારી કામને—તમારા લતાને—તમારા ગામને—અમુક અમુક લાલ આપીશું.

પણ આમ બધાને તો લાલચ ન જ આપી શકાય, એ આપવાનું પાલવે પણ નહિ. ભય, બધાને બતાવી શકાય, પણ લાલચ બધાને ન આપી શકાય.

એટલે પછી એ પોતાનું બ્રહ્માસ્ત્ર છોડે છે. એ કહે છે—તમે શું એમ માનો છો કે અમે આ બધું બોટું કરીએ છીએ? તમે અમારાં પાછલાં કાર્યો બુઝો. એ, તમારા લાલમાં નથી બિતર્થ? અમારા બાપદાદા કેવા હતા? કેટલા મહાન હતા? એમણે સમાજની કેટલી બધી સેવા કરી હતી? અમે એમના જ વારસ છીએ. એટલે તમારે અમે કહીએ એ મુજબ જ વર્તવું નોઈ એ. સામાન્ય માણસ મુઝવણમાં પડે છે. બાપદાદા સારા હશે—હતા; પણ એથી, હાલના વારસો સારા જ છે એમ કેવી રીતે મનાય? એમનાં કૃત્યો એવાં નથી કે એમને, મહાન પૂર્વજના મહાન વારસ ગણી શકાય. એમના બાપદાદાએ અમુક પ્રણાલિકા પાડી હશે, અમુક

સિદ્ધાન્તો મુજબ કામ કર્યું હશે, અમુક પ્રકારના ચીજ પાડ્યા હશે. પણ એટલા જ કારણે એમ કેમ કહેવાય કે એ મુજબ જ આ હાલના વારસો વર્તે છે?

દુનિયામાં અનેક ધર્મો અને પંથો છે. પેટા-ધર્મો છે અને પેટા-પંથો છે. એ દરેકના આદ્ય સંસ્થાપક મહાન હતા—સિદ્ધાન્તવાદી હતા. પણ તેથી, આજે એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે એ ધર્મગુરુઓના વારસો પ્રથમના જેટલા મહાન છે. આદ્ય સંસ્થાપકોએ સંસ્થાઓ સ્થાપી પણ એના હાલના સંચાલકો મૂળ સ્થાપકોના સિદ્ધાન્તને વેગળા મૂકે તો એઓ એ સંસ્થાઓને મૂળ ઉદ્દેશ મુજબ ચલાવે છે એમ કેવી રીતે કહેવાય? સંસ્થા સાચી, સારી, મહાન, એના ઉદ્દેશો મહાન—પણ એને ચલાવનાર મહાન છે એમ તો એ ચલાવનાર પોતાની મહત્તા પૂરવાર કરે ત્યારે જ મનાય ને? એ પૂરવાર ન કરે તો લોકો એને કેવી રીતે અપનાવે?—કેવી રીતે સન્માને?

આ જ કારણે અનેક ધાર્મિક સંસ્થાઓ આજે નષ્ટ-પ્રાય થઈ ગઈ છે! અગર લોકોને એના તરફ નફરત પેદા થઈ છે. એક વખત સંસ્થા મહાન હતી પણ આજે નથી રહી કારણ કે એનું સંચાલન મહાન માણસના હાથમાં નથી; અને જેના હાથમાં છે તે, એને પોતાની મૂડી સમજી બેઠો છે અને એના વ્યાજ ઉપર છવ્વા માગે છે.

જેવું ધાર્મિક સંસ્થાઓની બાબતમાં બને છે તેવું જ બીજી સંસ્થાઓની બાબતમાં બને છે. કોઈપણ સંસ્થા કેવળ પોતાની પાછલી આબરૂ ઉપર છવી શકતી નથી—છવે તો એ અલ્પ સમય માટે હોય છે. મહાન સંસ્થાના આદ્ય સંસ્થાપક અગર એનામાં પ્રાણ પૂરનાર લોકસેવાનો સિદ્ધાન્ત અપનાવે છે. પ્રથમ તો, એ પોતાની જાતનું અને મિલકતનું ખસિદાન આપે છે; સેવામાં પોતાની જાતને શન્ય બનાવી દે છે; મહાન થવાનો લોભ રાખતો નથી; સત્તાથી અને પ્રસિદ્ધિથી દૂર ભાગે છે. ત્યારે જ અને તો જ લોકોને એના કાર્યમાં શ્રદ્ધા બેસે છે, લોકો સંસ્થાને અપનાવે છે, એને

મહાન બનાવે છે, અને એની મહત્તા ટકાવી રાખવા
બિધિદાન આપે છે અને ત્યારે, સત્તા, એની મેળે
ધીમેથી દોડતી આવે છે

આના મહાન માણસની હયાતી બાદ પણ એના પગને
પગને ચાનનાર વારસ ન્યા સુધી મળી રહે ત્યા સુધી
સંસ્થાનુ સચાનન સારી રીતે ચાને લોકોને એનામા
શ્રદ્ધા જેએ, લોકો એને અપનાવે અને સન્માને અને
સંસ્થાના નામે ઓનચાનો આ વારસનો હક્ક સ્વીકારે

પણ જ્યારે એવું ન હોય, વારસ કેવળ સંસ્થાના
નામે જ જોર મારતો હોય અને પોતાના સ્વાર્થ
ખાતર અગર પોતાની મહત્તા જળવવા ખાતર અગર
પોતાની સત્તા ટકાવવા ખાતર સંસ્થાના સિદ્ધાન્તોનું
ડગલે અને પગને ખૂન કરતો હોય, ત્યારે, એ વારસ,
લોકોના મનથી જાતરી જાય છે અને સંસ્થાનું નામ
વટાની ખાનાર તરીકે જ લોકો એને ઓળખે છે
અને છેવટે સન્ધ્યા એવે શું ?

શરમા જોશુ એમ એ, માણસોના બનેલા સમૂહનું
પ્રતીક—પ્રતિનિધિમણ—છે, અને લોકોના જના માટે
સજાયેની છે જો લોકોને એમ લાગે કે ભૂતકાળમા
મહાન હતી એ સંસ્થા આજે એના હાવના વહોવટ
દારેન કારણે અમાનુ ભનુ કરનાર રહી નથી તો
પછી લોકો એનો સામનો કરે જ સંસ્થા લોકો માટે
છે લોકો સંસ્થા માટે નથી સંસ્થા મહાન છે એને
કોઈ પણ ભોગે ટકાવી નેઈએ અને એ માટે લોકોએ
બિધિદાન આપવું જોઈએ એ સિદ્ધાન્ત તરીકે સાચું
છે પરંતુ સંસ્થાનો સચાલક પોતાની જાતને અને
સંસ્થાને જ્યારે એક ગણતો થઈ જાય, અને પોતે
લોકોના હિત માટે કાર્ય કરે છે એની પ્રતીતિ કરા
વવામા જ્યારે એ નિષ્ફળ નીવડે ત્યારે લોકો આ
સિદ્ધાન્ત કબૂલ કરતા નથી લોકો જાણે છે કે સંસ્થા
મજાન છે પણ એના કરવારે મહાન તો એને સિદ્ધાન્ત
મુજબ ચલાવનાર—એનામા પ્રાણ પૂરનાર વ્યક્તિ છે
જો યક્તિ મહાન હશે તો સંસ્થાને પણ એ જાગી

લાવશે સંસ્થા મરેલી હશે તો એમા પ્રાણ પૂરશે અને
લોકો એની તરફ આકર્ષાશે. પણ જો સચાનક પડે તો
હશે તો પોતે ફૂંચશે અને સંસ્થાને પણ હુમાડશે

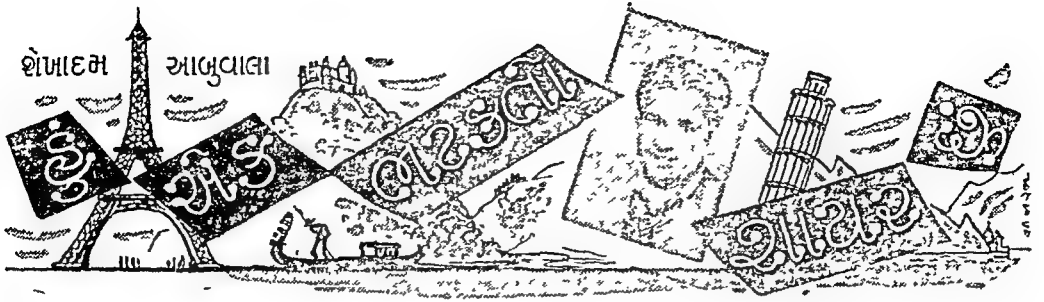
વાસ્તવિક રીતે કેટલીયે મહાન સંસ્થાઓ આમ જ
ફૂંચી છે અને ફૂંચે છે

આવું થાય છે ત્યારે સમજુ અને સિદ્ધાન્તવાદી વર્ગને
ખૂમ કુખ થાય છે પરંતુ આ વર્ગ પ્રમાણમા નાનો
હોય છે—લઘુમતીમા હોય છે મોટા ભાગના લોકો
તો લાય બ્રમણા અગર લાન્યને વધ થઈ મુખ્ય
માણસને તામે થઈ ગયા હોય છે પરિણામે પેનો
નાનો વર્ગ બીજાથી અનુગ પડી જાય છે અને અધિક
ન કરવાના હેતુથી એ પોતે જ સંસ્થામાથી ખસી
જાય છે સંસ્થા તરફ માન, પ્રેમ, લાગણી, મમતા,
આદર હોવા છતાં—અને એને માટે ત્યાગ કરવાની
ભવના અને વૃત્તિ હોવા છતાં—ખસી જાય છે—
જાતી ઉપર પથ્થર મૂકીને ખસી જાય છે

પેના બહુમતીવાળા, આનાને વેદિયા અધિકારી
મિત્રઆવશ્તવાળા મિત્ર-વ્યવહાર કહે છે અને એમ
પણ કહે છે કે એમને લોભિતો ટેકા નથી, એ લોક
હિતનું કામ કરતા નથી એમના દલાય તો પરવારી
ગયા આ બહુમતીવાળા જોરમા હોય છે એ લોકો
જે સનનો મેગની શકે છે તે, આ નાના વર્ગને
મળતી નથી અને ઘણી વખતે તો એની ઉપેક્ષા પણ
થાય છે

આ વખતે એની કસોટી થાય છે એ બધી જ મુશ્કે
લીઓ અને મટણા સહન કરે છે સંસ્થાના સિદ્ધાન્તો
મુજબ અને આદ્યસંસ્થાપકના અને સંસ્થાને જાગી
લાવનારના ગુણોને નજર સમય રાખી જીવનાનો
પોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રયત્ન કરે છે અને યુગેયુગે
ધર્મને સ્થાપનાર અને નેકોને આચાર રસને દોરનાર
કોઈ ને કોઈ નર પડે છે એના આશ્રાસન સાથે
પોતાનું જીવન ગાળે છે

★

[૧૯] કોલમ્બસનો વારસાદર

Columbus discovered no isle or key so lonely as himself.

—Emerson

ફિલિપનો પરિચય જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ મને થતું ગયું કે ભગવાન સાથે જ કોઈ અદ્ભુત ગણિતશાસ્ત્રી હોવો જોઈએ, નહિતર એ જેની આદ્યાત્મી કે ગુણાકાર—સરવાળો કે ભાગાકાર પણ ન થઈ શકે તેવા—આ ફિલિપ જેવા—મનુષ્યને સ્વરૂપે હરતા ફરતા દાખલાઓનું સર્જન કરે નહિ ! ફિલિપનું માનસતંત્ર સાગર જેવું હતું. સામાન્ય રીતે શાંત અને ખામોશ. પણ કોઈ અણધારી ઘડીએ તરંગી અને તોફાની. આગાહીનો પ્રશ્ન અરથાને. ફિલિપનું અસ્તિત્વ તેમ જ તેનું વ્યક્તિત્વ—એ એક જાણે હિટલરની અદાએ કપાવેલી એની ધોળી બરછટ મૂઝ ઉપર આધારિત હતાં. એની આંખો કે એના હોઠ હસી પડે તે પહેલાં એની મૂઝ હસી પડતી. એની જીભ ઝાલે તે પહેલાં એની મૂઝ ઝાલે ઊઠતી. એની મૂઝ જાણે એક જીવંતી જગતી હસતી હતી. એની સાથે વાત કરતી વખતે મારી આંખો હમેશાં (અને તેમ અનાયાસે) એની મૂઝ ઉપર મંડાયેલી રહેતી. ક્યારેક મને થતું : આ ધરડો ફિલિપ પોતાની મૂઝ મુંગની નાખે તો કેવો લાગે ? મારું મન તરત ધોલી ઊઠતું : હાડપિંજર : નિર્જીવ બિહામણું હાડપિંજર ! મૂઝ વિનાનો ફિલિપ મારી કલ્પનામાં કેમે કરી ગોઠવાઈ શકતો નહોતો.

હું નવો નવો Heim (હાઈમ)માં રહેવા આવ્યો હતો. આ 'હાઈમ' કામદારો તેમ જ ધરડા પેન્શનરોનું નિવાસસ્થાન હતું. ફિલિપ સાથેની મારી પ્રથમ મુલાકાત જેવી નાટકીય અને ચમત્કૃતિપૂર્ણ હતી તેવી જ હતી તે પછીની મુલાકાતો પણ.

*

પ્રથમ મુલાકાત :

'હાઈમ'નો ભોજનખંડ, એક ધરડા માણસનો એકા-એક પ્રવેશ.

—એય, આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?

કોઈ જાતના પરિચયવિધિ વિના કે ઓળખાણ વિના કે કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધ વિના કે જર્મનીમાં અત્યંત પ્રચલિત એવા નમસ્કારના વિવેક વિના પુછાયેલા આ સવાલનો શો જવાબ આપું તેનો હું તાત્કાલિક નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. એ સવાલ સાંભળતાં જ મારી નજર મારા જોડા ભણી ગઈ. મારાં ખૂટ પૂરેપૂરી તંદુરસ્તી ભોગવતાં હતાં. મેં પૂછ્યું :

—શા માટે તમે આ સવાલ કરો છો ?

એનો ચહેરો જેવો હતો તેવો જ રહ્યો : ભાવશૂન્ય અને સ્થિર. એની ધોળી બરછટ મૂઝ જાણે હજી મને એ જ પ્રશ્ન કરી રહી હતી.

—એય, આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?

હું ચૂપ રહ્યો.

એણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો :

નવરચના

હું એક ભરડો શાયર છું : ૪૫

—આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?
આ વખતે એણે ‘એય’ નું સંબોધન કર્યું નહિ.
મેં કહ્યું :

—ફેકી દઉં છું અને ઉધાડા પગે ચાલું છું.
મારા જ્યાંબતું કશું પરિણામ ન આવ્યું. એણે એને
મશ્કરીયે ન માની અતિ મજાકે ન ગણી.

—શા માટે ફેકી દે છે ? તારા જોડા ફાટી જાય તો
મને કહેજો. આજે હું એક મોચીના પરિચયમાં
આવ્યો છું. એ સસ્તામાં તારા જોડા ઠીક કરી
આપશે.

આ હતું અમારું પ્રથમ મિલન.
બીજું મિલન વળી એથીયે અઘરું હતું.

*

‘હાઈમિ’ નો ભોજનખંડ સાંજનો સમય.
એ ધરડા માણસ ભોજન લઈ રહ્યો હતો. હું પણ
ફેટલાક જર્મન જુવાનિયાઓ સાથે ભોજન લઈ રહ્યો
હતો. પોતાનું ભોજન પૂરું થતાંની સાથે જ—જાણે
એક છલાંગે—એ ધરડા માણસ, મારી પાસે આવી,
ખાલી પહેલી ખુરસીમાં ગોઠવાઈ ગયો. ખુરસીમાં
પૂરેપૂરી રીતે બેસે તે પહેલાં એણે મને પ્રશ્ન કર્યો :

—એય, તું માને છે કે ઈસ્ટ પ્રિસ્ટ પ્રભુ હતો ?

મને થયું. આજે વળી જોડાને બદલે એ ઈસ્ટ પ્રિસ્ટને
લઈ ને આવ્યો છે ! જોઈએ, આ વિપયની મરઘી
કયું ધક્કું મૂકે છે !
મેં કહ્યું :

—માનનારા બધા માને છે.

—ના. તું માને છે ?

—હું ખ્રિસ્તી નથી.

‘તું ખ્રિસ્તી નથી તો પછી કોણ છે ?’ એવો તેવો
કોઈ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો વિના એણે આગળ ચલાવ્યું.

—તો તુંય નથી માનતો. હુંય નથી માનતો.

ચોડીવાર રહી એણે કહ્યું :

—ઈસ્ટ પ્રિસ્ટ આપણા જેવો સામાન્ય માણસ હતો.
લોકો વળી અમસ્તાં લઈ બેઠાં છે. ઈસ્ટ પ્રભુ !

ઈસ્ટ પ્રભુ ! જાણે છે ઈસ્ટ પ્રિસ્ટ શું હતો ?
મેં નકારમાં ડોકું હલાવી અસાનમિશ્રિત નિરાસનું
પ્રદર્શન કર્યું. એ બોલ્યો :

—ઈસ્ટ એ કટ્ટર સામ્યવાદી હતો. એટલા માટે એને
દેશદ્રોહના આરોપસર મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી
હતી. એને શળીએ ન ચગાવે તો બીજું કર્યે શું ?
લે ને તું પોતે આજે જર્મનીમાં જીવે છે. માર્ક્સિસ્ટના
રેશને જા. એક બાંકડો ગોઠવ તેની ઉપર ચણે
ધાંટા પાડ. હું જર્મનીમાં મારું પોતાનું રાજ સ્થાપના
મારું છું ! આડેનાઉચર શું કરશે ? તારી પીઠ
ચાળડશે ? તાત્કાલિક અને તાકીદે જેલમાં ધકેલી દેશે
કમ ખરું ને ?

અમે આકુલચાકુલ ચિત્તે એ ધરડા માણસની ‘જાન
વાણી’ તું રસપાન કરતા રહ્યા. પોતાની મૂઠ પર
જોડેલું થૂંક પોતાના હાથ વડે લૂંટી એણે આગળ
ચલાવ્યું.

—ઈસ્ટ પ્રિસ્ટ જાણે ઠીક, પણ તું જાણે છે કે ઈસ્ટ
કરતાં પણ વધુ મહાન એક માણસ થઈ ગયો છે ?
એ વળી કોણ હશે ? અમે સૌ સાશ્વત્ત બોલી જાયા
—કોણ ?

—કોણ ? અમેરિકાની શોધ કરનાર કોલમ્બસ !
કોલમ્બસ એ માનવ-ઇતિહાસનો સૌથી મહાન પુરુષ !
એ ધરડા માણસની આ શોધે વાતાવરણમાં સ્તબ્ધતા
પ્રસારી દીધી, એ સ્તબ્ધતા અમારા સુકા હાસ્યની
પૂર્વભૂમિત્ર ન હતી. અમે સહુ એકાએક હમી પડ્યા;
પણ પેલા ધરડા માણસનો ગંભીર ચહેરો (અને તેથીયે
વધુ ગંભીર મૂઠ) જોતાં અમને થયું કે આ ડોમો
વળી કયાંક અપમાનિત થઈ જશે. અમે અમારા
બે-સગામ હાસ્યને લગામમાં લીધું.

મેં અત્યંત હાવકી રીતે પૂછ્યું :

—એ કેવી રીતે ? કાઈસ્ટ કરતા કોલમ્બસ કેવી
રીતે ચડી જાય ?

—કેવી રીતે ? સાવ સાદી વાત છે. કોલમ્બસે અર્મે-
રિકા શોધ્યું. કાઈસ્ટે કંઈ અમેરિકા શોધ્યું નથી. કાઈ

રતને અમેરિકા જેવો કોઈ ખંડ હયાતી ધરાવે છે તેનું ભાન કે જ્ઞાન પણ નહોતું.

અમારામાંના એક જણે સવાલ કર્યો :

—પણ તેથી કંઈ કોલમ્બસ ક્રાઈસ્ટ કરતાં મહાન ખતી જતો નથી. કોલમ્બસ એક સાહસિક હતો, વધુ નહિ.

એ ધરડા માણસ પાસે તર્કશાસ્ત્રનો ખજાનો હોય તેવો આભાસ થઈ શકતો નહોતો. એ કોઈ પણ જાતનું કારણ આપ્યા વિના એ જ એક વાતનું પુનરાવર્તન કરતો રહ્યો :

—એ તમે ગમે તે કહો, પણ કોલમ્બસ ક્રાઈસ્ટ કરતાં મહાન છે, મહાન છે, મહાન છે.

જણે એકવાર ‘મહાન છે’ બોલવાથી કોલમ્બસની મહત્તાને ઓછું આવી જશે તેવી તકેદારી સાથે એણે ત્રણવાર એ બે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. મને થયું : આ વિષય સાથેજ રસપ્રદ છે, સહેજ બહેલાવીએ તો સારું. મેં ‘પૂછ્યું’ :

—કાકા, તમારું નામ શું છે ?

—ફિલિપ.

મેં મિત્રોને જાની ‘દશારત કરી અને કહ્યું’ :

—ફિલિપની વાત સાચી છે. કોલમ્બસ ક્રાઈસ્ટ કરતાં જરૂર મહાન હતો. કોલમ્બસ ક્રેપ્ટન હતો. ક્રાઈસ્ટ કંઈ ક્રેપ્ટન નહોતો ! કોલમ્બસ તરવેયો હતો; ક્રાઈસ્ટને તરતાં આવડતું હતું એવું કયાંય વાંચ્યું છે ? કેમ ખરું ને ફિલિપ ?

આ મારી ‘સદ્દર’ દલીલોમાં પોતાની વાતનું સમર્થન થયેલું જોઈ સહેજ સાંત્વનનો ભાવ અનુભવશે એવી મારી આશા નખશિખ ખોટી ફરી. એ બોલ્યો :

—એ તમે ગમે તે કહો, પણ કોલમ્બસ ક્રાઈસ્ટ કરતાં મહાન હતો.

મેં ‘પૂછ્યું’ :

—કોલમ્બસ કયો ધર્મ પાળતો હતો ?

ફિલિપકાકા ચૂપ રહ્યા.

અમે સૌ હસી પડ્યા, એટલે ઉશ્કેરાયેલા અવાજે એ બોલી ઊઠ્યો :

—તમે હસો કે મશ્કરી કરો, પણ કોલમ્બસ ઈસ્ટ ખ્રિસ્ત કરતાં મહાન હતો.

આ હતી બીજી મુલાકાત.

*

ત્રીજી મુલાકાતના ત્રણ અંકો હતા. એ મુલાકાત ત્રણ દિવસ ચાલી હતી.

પ્રથમ અંક (પ્રથમ દિવસ) :

આવતાંની સાથે જ

—એય, મેં ગઈ કાલે એક શિયાળ ખરીદ્યું !

મેં આશ્ચર્યનો ભાવ દાખવતાં કહ્યું :

—શિયાળ ? !

—હા. શિયાળ.

થોડીવાર પછી એણે પોતાના બે હાથ પહોળા કર્યા—

ત્રણેક ફીટના અંતરે—અને બોલ્યો :

—આવડું મોટું !

—એમ ? !

—હા ! એની આંખો જોઈશ તો જક થઈ જઈશ !

આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠા અને વચલી આંગળી વચ્ચે ત્રણેક ઇંચનું અંતર રાખી શિયાળની આંખોના માપનો ખ્યાલ આપ્યો.

—માત્ર બે માર્કમાં.

—બે માર્કમાં ? !

—હા. ફક્ત બે માર્કમાં ! ,

*

બીજો અંક (બીજો દિવસ) :

આવતાંની સાથે જ

—મેં પરમ દહાડે એક શિયાળ ખરીદ્યું.

—શિયાળ ? !

—હા, શિયાળ.

શિયાળની લંબાઈનું માપ દર્શાવવા પોતાના હાથ ત્રણેક ફીટ પહોળા કરી એ બોલ્યો :

—આવડું મોટું !

—એમ ?

—હા. એની આંખો જોઈશ તો છક થઈ જઈશ.
આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠો અને વચલી આંગળી. ફરી તેનો ઉપયોગ.

—માત્ર બે માકમાં !

—બે માકમાં ?

—હા. ફક્ત બે માકમાં !

*

ત્રીજો અંક (ત્રીજો દિવસ)

આવતાંની સાથે જ

—એય, બે દિવસ પહેલાં મેં એક શિયાળ ખરીદ્યું.

—શિયાળ ?

—હા. શિયાળ.

ફરી બે હાથનો ઉપયોગ.

—આવડું મોટું !

—એમ ? !

—હા. એની આંખો જોઈશ તો છક થઈ જઈશ.

આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠો અને વચલી આંગળી. એ જ ચોંટા.

—માત્ર બે માકમાં !

—બે માકમાં ?

—હા. ફક્ત બે માકમાં.

—જીવતું ?

એ હસી પડ્યો :

—ના રે ના ! મરેલું...અરે, જીવતું શાનું ? કાચનું.
કાળું.

*

ધરતરના દિવસોમાં ચોથી મુલાકાતનો સહાવો પ્રાપ્ત થયો.

—એય, તું જર્મન જેવો કંઈ દેખાતો નથી.

—હું હિંદુસ્તાનનો રહેવાસી છું.

હિંદુસ્તાન ક્યાં આવ્યું તેનો તેને ખ્યાલ હોય એમ સાચું નહિ.

—તારું નામ શું છે ?

—આદમ.

—આદમ ?

—હા. આદમ.

—તો તું જર્મન હોવો જોઈએ. આદમ એ તો અમારું જર્મન નામ છે.

મેં કહ્યું :

—અમારે લાંબ આ જર્મન નામનો છુદે હાથે ઉપયોગ કરાય છે. અમારે લાં હિન્દુસ્તાનમાં...

હું વધુ બોલું તે પહેલાં એ એકાએક બોલી બેઠો

—એય આદમ, સાંભળ. ગઈ કાલે મેં 'કાઉન્સિલ'માંથી

એક સસયું ખરીદ્યું. આવડું મોટું ! આવડા

મોટા કાન ! આવડી મોટી આંખો ! હવે ખરી મજા

આવશે ! હું એને મારા શિયાળની સામે બેસું રાખીશ

આ તરફ શિયાળ. બીજી તરફ સસયું ! ખરી મજા

આવશે ! ખરી રંગત જમશે !

આ બોલતી વખતે એણે માત્ર તાળીઓ ન પાડી

એની ધોળી ખરજટ ચૂંચ ખડખડ હસી પડી. જાણે

આ ધરડી કાપામાં કાઈ બાળકનો આત્મા પ્રવેશ

પામ્યો હોય તેવો મને લાસ થયો.

મેં પૂછ્યું :

—કાચનું ?

એ તરત બોલી બેઠો :

—ના રે ના, જીવનું.

*

પાંચમી મુલાકાતમાં મેં પૂછ્યું :

—ફિલિપ, તમારી ઉંમર શી છે ?

—બેતિર.

—આ રમકડાં તમે શા માટે ખરીદો છો ?

—મારી બેરી માટે. એને બેચાર બાળકો છે.

—એ ક્યાં રહે છે ?

—અહીં આ ગામમાં. માર્કન્ટસમાં.

—તો પછી તમે 'હાર્મન'માં શા માટે રહો છો ?

—એની કને મારે માટે જંગા નથી.

—જગા નથી ?! એ કેવી રીતે બને ?
મારા સવાલનો જવાબ એણે આ રીતે આપ્યો :
—એના ધર કરતાં આ ‘હાઈમ’ ધણું સારું છે.

છઠ્ઠી મુલાકાત :
—આદમ, તું અમેરિકન છે ?
—મેં તમને કહ્યું તો છે-કે હું હિન્દુસ્તાનનો રહે-વાંસી છું.
—હા હા, હિન્દુસ્તાન. પણ તું અમેરિકન કેમ્પમાં નોકરી કરે છે ?

—ના.
—તું અમેરિકા ગયેલો છે ?
—ના.
—તું કોલમ્બસને તો જાણે છે ને ?
—હા.

—મારો ભત્રીજા અમેરિકામાં છે. ફિલેડેલ્ફિયામાં. આજે એનો મારી ઉપર કાગળ આવ્યો.
—એમ ?
—હા.

એણે કાગળ દેખાડ્યો. મેં કાગળ જોયો. કવર ઉપરનું સરનામું વાંચ્યું. અમેરિકન પોસ્ટની ટિકિટો જોઈ અને એ પત્ર એને પરત કરતાં કહ્યું :

—સુંદર. અદ્ભુત.
કાગળનાં ફૂલ જેવા મારાં બનાવટી શબ્દોની ‘ફારમ’ એના નાક વાટે પ્રવેશી એના આત્માના ઊંડાણ મુઘી પહોંચી ગઈ. એના આ વર્તનમાં કયો ગૂઢ અર્થ કે સાર સમાયો હશે તે મને સમજાયું નહિ.

થોડીવાર પછી કહ્યું :
—આ કાગળ જોયો ને ? અમેરિકાથી આવ્યો છે, આ અમેરિકાની વાત ન કરવી. જર્મનીને તો ક્યાંય પાછળ મૂકી દે એવો દેશ છે.

—એ તો મૂકી જ દે ને.
—પણ તે શા માટે તે તું જાણે છે ?
મેં કહ્યું :

—હા.
એ હેરતભર્યા સ્વરે બોલી ઊઠ્યો :
—તો શું તું જાણે છે ?
—હા. હું જાણું છું કે જર્મનીની શોધ કોલમ્બસે કરી નથી ! એ જર્મનીનું દુર્ભાગ્ય.
એ ધરડા ફિલિપીની મૂછ હાંવેશમાં નાચી ઊઠી. એને થયું હશે : આખરે એક ‘સમજદાર’ માણસનો બેટો થયો ખરા !

સાતમી મુલાકાત :
—એય આદમ, તું માથે પીછાં ભેરવે છે ખરા ?
—પીછાં ?! શા માટે પીછાં ?!
—ઘોડેસ્વારી કરતી વખતે.
—ઘોડેસ્વારી કરતી વખતે ?
મને થયું : આ ધરડા ફિલિપીના માનસસમુદ્રમાં ફરી કોઈ અણુધાર્યા તરંગો જગ્યા લાગે છે. એની શુદ્ધિ કોઈ ગૂંચવણની ભૂલભુલામણીમાં અટવાઈ ગઈ લાગે છે.
એ બોલ્યો :
—કેમ, તેં પોતે તો મને કહ્યું હતું કે તું ‘ઈડિયાનર’ છે. કેમ, ભૂલી ગયો ?
હું હસી પડ્યો.

જર્મન ભાષામાં હિન્દુસ્તાન એટલે ‘ઈડિયન’ અને હિન્દુસ્તાની એટલે ‘ઈર’ (હિન્દુસ્તાની સ્ત્રી એટલે ‘ઈડરિન’), અને અમેરિકાના રેડ ઈડિયનને એ લોકો ‘ઈડિયાનર’ તરીકે ઓળખે છે. ‘ઈડિયન’ શબ્દ સાંભળતાંની સાથે ફેટલાક ‘સુમાહિતગાર’ જર્મનો આ રસિક ગોટાળો કરી બેસે છે.

મેં કહ્યું :
—કાકા, તમેય ખરા છા ! મેં તમને બે વાર કહ્યું છે, હું ઈડિયન છું, રેડ ઈડિયન નહિ.
—હા હા. યાદ આવ્યું, તું...તું...કયા દેશનો રહેવાસી છે ?
—હિન્દુસ્તાન દેશનો.

—હા, હા. હિંદુસ્તાન. હા એ ખરું. હિંદુસ્તાન.

આ બહાવરા રાજદો બોલતી વખતે એ ધરડા ફિલિ-
પની આંખો સામે કંઈ કેટલાય નકશા નાચી ગયા
હોય એમ લાગ્યું. તેમ છતાં હિંદુસ્તાન ક્યાં આવ્યું
તેની એને સહેજ પણ જાતિ થવા માંથી હોય તેમ
દેખાયું નહિ.

મને થયું; લાવ સહેજસરખી સ્પષ્ટતા કરું.

—કાકા, નેહરુનું નામ સાલવ્યું છે ?

—નેહરુનું ? !

—ગાંધીનું ?

—શાનું ?

—મદાદમા ગાંધીનું ?

ફિલિપકાકા ચૂપ રહ્યા.

—મુંબઈ ? કલકત્તા ? મદ્રાસ ? દિલ્હી ? અમદાવાદ ?

પોણકા કે ધણકા ?

એ મારી સામે હેરત અને હેબતપૂર્ણ દષ્ટિએ જોઈ
રહ્યો. એને લાગ્યું હશે : આ માણસ શાનો બકવાદ
કરી રહ્યો છે ? એને હડકવા લાગ્યો હોય એમ લાગે
છે. કેવા જાત જાતના વિચિત્ર રાજદો બોલે છે !

મને થયું : આ ડોસાની દુનિયામા માત્ર ત્રણ વીજો
વસતી હોય એમ લાગે છે : કોલમ્બસ, શિયાળો અને
સસલું.

*

આઠમી મુલાકાત :

‘હાઈમ’નો બોજનખંડ. સાંજનો સમય.

મારે કાને પરિચિત અવાજ પડ્યો :

—એય આદમ !

મેં પાછું વળી જોયું.

—Guten Abend Philipp !

—ગુટન આબેન્ડ !

(ગુટન આબેન્ડ એટલે ગુડ ઈવનિંગ)

એણે છાની ઇશારત કરી પોતાના ટેબલ ઉપર બોલાવ્યો.

હું એની કને ગયો. એણે પ્રથમ આસપાસ નજર
ફેરવી અને અત્યંત ખાનગી રીતે પૂછ્યું :

—આવતા રવિએ તારી પાસે સમય છે ?

—કેમ, શા માટે ?

—અંહ, શા માટે ? તારી પાસે સમય છે કે નહિ !

—મને ખબર નથી.

—હું તને મારી બેરીને ત્યાં લઈ જવા માગું છું.

—શા માટે ?

—અંહ, ફરી શા માટે ?

એણે મારા આ ‘શા માટે’ પ્રતિ સહેજ અણગમે
અને ચીઠ દાખવતાં કહ્યું.

—એને ત્યાં એક જુવાન છોકરી અવારનવાર આવ્યા
કરે છે, મોટરસાયકલ ઉપર. તેવીસ વરસની ઉંમર છે.
એની ધાટીથી કાપા જોઈશ તો છક થઈ જઈશ. આવું
ધાટીયુ બદન છે એનું !

‘આવું’ બોલતી વખતે એ બેતિર વરસના ધરડા
હાથોએ અપલ તરલ એટાદારા એક તેવીસ વરસની
જુવાન જર્મન છોકરીની કાપાનો સાફુની માપ આપ્યો,
અને પૂછ્યું :

—બોલ આવીશ આ રવિએ મારી સાથે !

મેં કહ્યું :

—આ રવિએ હું બહારગામ જવાનો છું.

—તો પછી તે પછીના રવિએ.

—તે પછીના રવિએ પણ બહારગામ જવાનો છું.
એણે ત્રીજા રવિવાર સુધી વાન લંબાવવાનું મુના-
સિળ ધાયું નહિ. બેઘડી ખામેશી.

—આદમ, હું તને કાયમ એકનો ફરતો જોઈ છું.

મેં તને ક્યારેય કોઈ છોકરી સાથે ફરતો દોડો નથી.

એટલે મને થયું : આ હેલગા સાથે તું દોસ્તી બાધે

તો સારું. તેવીસ વરસની ઉંમર છે, મોટરસાયકલ તે

એની અદાથી હંકારે છે કે તું જોઈને છક થઈ

જાય ! એના શરીરનો બાંધો પણ એવો મજબૂત

અને ધાટીનો છે કે માણસ બે ધડી જોયા કરે. એ

ઓફિસમાં કામ કરે છે. અને અવારનવાર મારી

બેરીને ત્યાં આવે છે. મને થયું : આદમ માટે આ

છોકરી ઠીક છે.

*

‘સેવકરામ’

‘મારું ચાલે તો ગામડાંને આગ લગાડું’

ગામડાંમાં જઈને બેઠેલા સેવકરામ જ્યારે આ લેખના નવાળાનું ઉદ્ધારણ કરે છે ત્યારે જ ગામડાંમાં કામ કરનારની મુશ્કેલી સમજી શકાય...

એ ક કાર્યકર બાઈ મળવા આવ્યા. તેમના સેવા-કાર્યથી હું સુપરિચિત છું. તે દાકરડા વિસ્તારમાં કામ કરે છે. અભણ, વહેંચી અને અધઘ્રદ્વામાં સળગતી ગ્રામજનતાની નળગૃતિ માટે તે ગામડામાં ફરી કાર્ય કરે છે. એ સેવાના ભેખધારીની ધગશ અને કાર્યશુદ્ધિ હું પિછાનતો હતો એટલે તેમને માટે અંતરમાં મમતા પણ પ્રગટી હતી. તે વિના કામે તો ભાગ્યે જ મળે. એ આવ્યા એટલે સહસા મારાથી પૂછી જવાયું :

‘કેમ, શું કામ લઈને આવ્યા છો ?’

‘કામ તો નહિ પણ એક મુઝવણ લઈને આવ્યો છું.’

મુઝવણ ? કઈ મુઝવણમાં મુકાઈ ગયા છો ?

એ ભાઈ નિરાંતે બેઠા. પાણી પી સ્વસ્થ થયા. તેમણે તેમની આપવીતી કહી તેના મુદ્દો આપો છે.

નવમી મુલાકાત :

—કાકા, તમે આખો દિવસ શું કરો છો ?

—કેમ વળી શું કરો છો ? કામ કરું છું ?

—આ ઉંમરે પણ કામ ?

—ઉંમર એટલે શું ? હજી પણ હું શરાબના બેત્રણ ખાટલા બિભો બિભો ગટગટાવી શકું છું.

—તમે શું કામ કરો છો ?

—વાડીમાં.

—કેટલું કમાઓ છો ?

—દૈનિક આઠ દસ માર્ક. શાકભાજી અને ફળફળાદિ મળે તે જુદાં. વાડીના માલિક તરફથી એકાદ ટંકનું ભોજન મળી રહે છે.

—શાકભાજી અને ફળફળાદિનું શું કરો છો ? વેચી દો છો ?

એ ભાઈ દારૂખંધી માટે, અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ માટે, પરણ કે લગ્ન પાછળના ખોટા ખર્ચો માટે લોકોને સમજાવે છે. તે એ પછાત વિસ્તારમાં પ્રચારક તરીકે કામ કરે છે. દારૂનિષેધ અંગે તેમને કેટલાંક અસામાજિક તત્ત્વો સાથે ટકરાવું પણ પડે છે. આ સેવક કઈ રીતે બરદાસ્ત કરે ? સેવાકાર્ય અંગે તેમને જુનવાણી આગેવાનો સામે, સ્થાપિત હિતો સામે પણ ટકરાવું પડે. એટલે તેમની આંખમાં કણાની પેંઠે ખૂંચે જ. તેમનું ચાલે તો...તો માખીની પેંઠે મસળી જ નાખે.

એ લોકો એવી તક શોધતા જ હતા. ને તેમને એક એવો પ્રસંગ મળી ગયો.

એ બાજુ કુટુંબનિયોજનનો સર્જકલ કેમ્પ યોજાયો હતો. આ ભાઈએ ચારેક જણને તૈયાર કર્યા. તેમનાં આપરેશન પણ થયાં. પણ પેલા વિરોધીઓને ધૂળ

—તુંયે મૂરખ છે. મારી બૈરીને પહોંચતાં કરું છું. મેં પૂછ્યું :

—આ બૈરી એટલે તમારી પત્ની ખરું ને ? એ હસી પડ્યો :

—તુંયે ગાંડો થયો છે આદમ, પત્ની શાની ? એ તો મારી મિત્ર છે. વિધવા બાઈ છે. મને દોઢસો માર્ક જેટલું પેન્શન મળે છે. એ તો આ મારો બૈરી માટે વાડીમાં કામ કરું છું, જેથી એને તેમ જ એનાં બાળકોને શાકભાજી અને ફળફળાદિ મળી રહે.

—એ બાઈ અમેરિકન છે ?

—ના રે ના. જર્મન છે. પણ એય કોલમ્બસની ભારે પ્રેમી છે.

મને થયું : આ બેતર વરસનો ધરંડો ફિલિપ પણ ખરો જીવ છે ! એણે આ વિધવા બાઈમાં અમેરિકા શોધ્યું લાગે છે.

નવરચના

‘મારું ચાલે તો ગામડાંને— : ૫૧

હોડાંવાની તક મળી ગઈ. તેમણે ગામમાં વાત ફેલાવી કે આવે તો આ ચારેની ખસી કરાવી દીધી. એ હવે કાતકા થઈ જશે. હવે બહુચરમાની હાક આવશે એ આ તાપોટા મારતા હાલી નીકળશે.

એમાં એક જણની વહુ દાધારંગી હશે. તેણે તો માંની જ લીધું કે તેનો ધણી હીન્ડો થઈ ગયો છે. એ તો વાસ વચ્ચે મોં વાળીને બેઠી :

‘મારા ધણીની આ દશા કરનારનું નખખોદ જાણે. મારું ધર લગાવનારને કીડા પડ્યો. મારા માળાને વીખનારને ગાંઠો નીકળજો.’

વાસ વચ્ચે મણુ-મણુની ચોપડાવે. તેણે તો રોકકળ કરી આખા ગામને એકઠું કર્યું. તેના ખણી ફાટી પડ્યો હોય એમ એ તો જાણિયાં લેવા માંડી. આગ ચાંપીને દૂર રહેનારા હવે ધાસતેલ રેડવાનું કામ કરતાં હતા.

‘બચારીનું ધર ભાંચું હવે એ હીન્ડા ધણીનું ધર કેવી રીતે માટે ?’

‘આ બાઈનો અવતાર તો ધૂળ થયો ને ! કાલ જીંડેને તેને બેચરાજીનું તેડું આવે, પછી આ બાઈનું કુણુ રણી ધણી...’

ને કાઈ એ મમરો મૂક્યો.

‘બાઈમાં પાણી હોય તો શું કરવા આવાના ધરમાં પડી રહે. ના થાય ચાલતી...’

ને બન્યું પણ એમ જ.

એ બાઈ તેની દોઢ વર્ષની દીકરીને રડતી મૂકી ચાલતી થઈ. એ વાતને દસ દિવસ થઈ ગયા. આ ભાઈ જઈ તેનાં પિયેરીઆને સમજાવી આવ્યો. તેના ભાઈઓ માની ગયા. પણ આ બાઈ તો કહે :

‘નૂા રે...મારે એવા હીન્ડાનું ધર માંડવું નથી.’

એ દોઢ વર્ષની દીકરીની પણ આ બાઈને દયા ન આવી. એ તો બચકુ ભરવા આવતી હોય તેમ કાઈ આવે-તેન કેડવા જ દોડે. વાત ન કરવા દે. આ બધી વિગતનું બ્યાન કરી એ ભાઈએ કહ્યું :

‘તમે જ કહો સેવકરામ ! આમાં મારે શું કરવું !

આ તો ધરમ કરતાં ધાડ પડ્યા જેવું થયું. પેતો ખિચારો ભડો જીવ છે. એ તે ખેતરમાં મજૂરીએ જાય કે તેનાં છોકરાંને રાખે. ચાર નાનાં મોટાં છોકરાં છે. આ છોડી દોઢ વર્ષની છે. રાધે કચારે, ખવરાવે કચારે ! પેલી બાઈ માનતી નથી. ને ‘આ વિશેષો. એએ આખા પરગણામાં વાત ફેલાવી છે કે હું તો બધાંની ખસી કરાવવા નીકળ્યો છું. મને માણસ દીડ સો રૂપિયાનું ઇનામ મળે છે. અભણ લોકો હા એ હા કરે જાય છે. કાણ સાચી વાતના મૂળમાં જીતે ! અત્યારે તો મારી સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ છે કે હું ગામમાં જ ન રહી શકું.’

‘કેમ ગામમાં ન રહી શકો ?’

‘હવે તો એ લોકો મને બોખરો કરવાનો ધાટ ધડે છે. તેમના પેટમાં તો બીજું દાંઝે છે. દારૂની આવક થઈ છે એનો રોષ મારા પર ઉતારવા ફરે છે. પેલી નાની છોડીને તો મારા ઘેર, મારી પત્નીને સુખત કરી છે. મારાં બાળકો વચ્ચે એ ઉછરશે. પણ આનો કંઈ ઉકલ ખરો કે નહિ ? પેલો ભડો જીવ કંઈ બોલતો નથી, પણ તેનેયે એમ તો ખરું જ ને કે મેં એનું ધર લગાવ્યું. સેવકરામ ! હવે તો મનેયે સંશય જાય છે કે આ તો મેં એનું ભણું કર્યું કે બૂરું ?’

ને મારી સામે આશાભરી આંખે બેઠું ઉમેયું :

‘સેવકરામ ! હું તો તમને બોલાવવા આવ્યો છું. મને તેમ કરી તમે પેલી બાઈને સમજાવો. તે એના ઘેર પાછી જાય એટલે મારો ભાર હળવો થાય.’

આ ભાઈનો સેવાનો અનુભવ વિચારમાં મૂકી દે એવો છે. સમાજમાં આવી જડતા છે. લોકો તો અધઝાડા, વહેમ અને અજ્ઞાનતામાં સળગે છે. એથી પેલાં સ્વાર્થી તરવો તેમને ઉશ્કેરી ખોટા લાલ લઈ શકે છે

સેવા કરવી હોય તે કરી જ ન શકે, તેને પોતાનું વતન છોડવું પડે એ કેવી મોટી કરુણતા કહેવાય ?

જેઓ પ્રત્યક્ષ રીતે સેવાના કાર્યમાં પડ્યા છે તે સૌને આવા પ્રશ્નોના સામનો કરવો જ પડે છે.

ગામડે ઊપડ્યો. ત્યારે મારા મનમાં આ જ વિચારો ઉભરાઈ રહ્યા હતા.

આ લોકશ્રવનમાં ક્યારે જાગૃતિ આવશે? લોકો તેમના હિતની વાત ક્યારે સમજતા થશે!

*

‘સેવકરામ! મને તો એમ થાય છે કે આ ગામડાંને આગ ચાંપવી જોઈએ. આ તે માણસો છે કે રાક્ષસો...’ એક આમયુવક આગ વેરી રહ્યા હતા. કોઈ ઊભરો કાલવતું હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે હું ચૂપ રહું છું. ચૂપચાપ કાંતે જતો હતો. એ ભાઈ હૈયાવરાળ કાઢતો જતા હતા: ‘તમે ગામમાં આવી કહી ગયા કે પંચાયતની ચૂંટણીમાં જુવાનોએ રસ લેવો જોઈએ. જુવાનો પંચાયતમાં જાય તો ગામની શિકલ બદલાય. અમને પણ થયું કે જો ગામના વિકાસનાં કામ કરવાં હશે તો આ જૂની નેતાગીરી નહિ ચાલે. પંચાયત રાજ આવે છે. એટલે નવલોહિયા, લાણેલા અને કામ કરી શકે એવા જુવાનોએ ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવું જોઈએ. એ રીતે અમે ઊભા રહ્યા. તેવું આ પરિણામ આવ્યું.’

‘શું પરિણામ આવ્યું?’

‘કહેતાયે શરમ આવે એવું બન્યું છે. આ લોક તો કોઈકને છવ લેશે. સાચું કહું છું...સેવકરામ, હું ગામડાનો છું. આ ધૂળમાં રમીને મોટો થયો છું. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે ગામડાના લોકોના કાવાદાવાને કોઈ નહિ પહોંચે. આવી ખટપટ, આવી નીચતા, આવું ભુકાણું...હું તો કહું છું ધરતી કેમ ઢાટી પડતી નથી.’

આ જુવાન-હૃદયનો આવેશ, તેનો પુણ્યપ્રકાશ વધ્યે જતો હતો.

‘એવું તે શું બન્યું છે કે તમે આટલા ઉશ્કેરાયા છો?’

‘તમે સાંભળશો તો તમેયે ઉશ્કેરાશો. આ તો માઝા ઝાળંગી ગયા. ઘોલવાતું પણ આમ ન રહ્યું. એવું બન્યું કે સરપંચની ચૂંટણીમાં ખેંચતાણ થઈ. એક બાજુ અમે જુવાનો હતા. બીજી બાજુ જૂના સરપંચ હતા. તેમણે ઇતરકામને પૈસા આપી પોતાની કરી હતી. એટલે તેમને એમ હતું કે તે સરપંચ તરીકે ચૂંટાશે.

તેમાં એક મતની ખેંચતાણ રહેતી હતી. એક વિધવા બહેન પંચાયતમાં ચૂંટાયાં હતાં. તે તો સૌને કહેતાં હતાં કે જો કામ કરે એવા હશે તેને મત આપીશ. તેમને ફોડરા દબાવવા પેલા લોકોએ ધણા પ્રયત્નો કર્યા. પણ ફાન્યા નહિ. તેમણે અમારા પક્ષે મત આપ્યો. અમારામાંથી જુવાન કાર્યકરભાઈ સરપંચ તરીકે ચૂંટાયા.’

‘સારું થયું.’

‘પણ પછી શું બન્યું એ તો જાણો? આ બાઈએ પેલા લોકોને મત ન આપ્યો એટલે આ લોકોએ ગામમાં ગંદી વાતો કરવા માંડી. તેમણે વાત ફેલાવી કે આ બાઈને તો હમેલ રહ્યો છે. તેમણે અરજી પણ કરી કે જોજો...બાઈ હમેલ પડાવી ન દે.’

‘શું કહો છો?’ સાંભળીને મને તમ્મર આવ્યા હોય એવું થયું.

‘નીચતાને પણ હદ હોય! સેવકરામ! હવે એ બાઈની શી દશા? એને તો ઝેર ઘોળવા વખત આવે ને! કોઈ વિધવા સ્ત્રીના ચારિત્ર પર આવું કલંક લગાડાતું હશે!’

સાચી વાત છે! ગામડાંના કાવાદાવાથી હું પરિચિત છું. એવા માણસો વચ્ચે જ રહું છું. પણ આ વાત સાંભળીને તો મારી શાંતિ હણાઈ ગઈ! માણસો આટલી કક્ષાએ અધમ થઈ શકતા હશે? કેટલું ભયંકર! કેટલું હીન!!

હું એ ને એ વખતે તેમના ગામ ગયો. પેલી વિધવા બહેનને મળેલો. એ બહેન તો મને જોઈ ધૂસકે ધૂસકે રંડી પડી.

‘સેવકરામ! આ તો નથી સહેવાતું. આના કરતાં તો મરી જવું સારું...’

એ બહેનનું આકંઠ મારાથી જોયું જતું ન હતું. આ ગામડાંના સમાજે તેની કેવી દશા કરી મૂકી છે! મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું. સત્યનો હમેશાં જય થાય છે. એ બહેન પવિત્ર અને ચારિત્ર્યશીલ હતી. મેં તેને કહ્યું :

‘બહેન ! જો તું તૈયાર હોય તો મોટા દાકતર પસે તપાસ કરાવીએ અને તેમનું લેખિત સર્ટિફિકેટ મેળવીએ’

એ બહેન તો અગ્નિ પરીક્ષા આપવાયે તૈયાર હતી અનમત તેને માટે આવું પ્રમાણપત્ર મેળવવું એમાં પણ મને તો નીચાબોજી લાગ્યું હતું પણ પોનીસમાં અરજી થઈ હતી એમને બીજા ઉપાય પણ ન હતો જે લોકોએ આ વાત ફેનાની હતી તેમને મળ્યો

‘તમને આ બહેનના ચારિત્ર્ય માટે શકા છે ને ?’

‘સેવકરામ, આ તો ગામની આમરનો સનાન છે ગામમાં આવું ચાલે તો ગામની બેઈજન્ટી થાય ને !’

‘તમે ગામની ઈજન્ટ વધારવા આવી ગઈ વાતો ફેનાવતા હશો ! ને તમારા પુરુષોમાંથી પાપાચાર કરે છે તેમને શું કહેા છે ? તેમને ગામમાંથી બહાર કાઢવા ખરા ? ગામની વડુ-બેટીઓ પર આજી ચડાવતા શરમ આપની બેઈએ’

‘પણ આ તો લોક કહે છે કે’

‘હવે લોકોનું ઓકું લીધા વિના આગળ ચાઓ આજે જ પાપણુપણુ પારખું લેવું છે આવો તમે આવો ને એ બહેન પણ આવે બધાયે મોટા ડોક્ટર પાસે જઈ તપાસ કરાવે તમારી સાક્ષીમાં જ મારે પણ આવું પારખું લેવું છે ! કાણ કેટલામાં છે તે તુરત જણાઈ આવે’

એ વખતે તો જોશમાં ને જોશમાં બે-ત્રણ જણ તૈયાર થઈને આવ્યા અમે બધા એસ ટી મા તાનું કાના દવાખાને ગયા મોટા ડોક્ટર સાહેબને બધી વાત કરી અને તપાસીને જે હોય તે કહેવાની વિનંતી કરી

હમેશ રહ્યો હોય તો સામિત થાય ને !

પ્રુદ ડોક્ટરે પણ આવો આક્ષેપ કરનારાઓનેલાડ્યા પોતે લેખિત પ્રમાણપત્ર આપ્યું અને તેમણે બાઈની વીતકકથા બણી સામે પગને કહ્યું કે જરૂર પડે હું ગામમાં આવી ઘેર ઘેર ફરી કહેવા તૈયાર છું કે આ ધરાર જુલાલ છે

આ હતા એક વખતના સરપચ કાવાલાવામાં રાય નાર ગામનું શુ બનું કરે ! કમનસીમી છે કે જેવા ગામોમાં આવા લોકોની પાસે જ આગેવાની છે

*

તાનુકાની ગુજરાતી શાળાની મુનાકાતે જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો બાળકોની સખ્યાના પ્રમાણમાં મકાન નાનું પડતું હતું બે-ત્રણ જગ્યાએ બાળકોને બેસાડના હતા તોયે સખ્યાનો સમાવેશ થતો ન હતો એમને શાળા બે શીફ્ટમાં ચાલતી હતી સવારે સાડાસાતે પહેલી ‘શીફ્ટ’ ચાલુ થાય પછી બપોરે અગિયારે બીજી ‘શીફ્ટ’ ચાલુ થાય પહેલી શીફ્ટમાં પહેલું બીજી ધોરણ રાખે હડીમાં બાળકો શાળામાં આવે ક્યારે ? શિક્ષક તેમને ટૂંક સમયમાં લખાવે પણ શું ? શાળાના મુખ્ય શિક્ષક કહેતા હતા

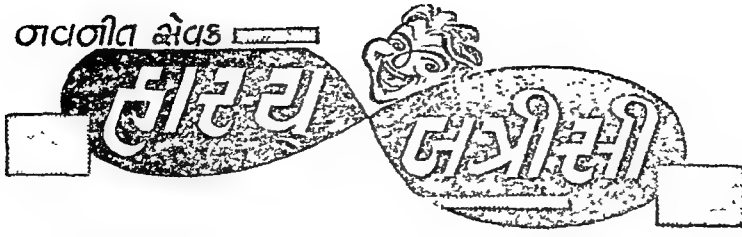
‘સેવકરામ ! અરજીઓ કરી કરીને ધાકપો કે આ રીત તો બાળકોનો અભ્યાસ બગડે છે શાળાના મકાન છૂટા છૂટા હોઈ ખરાબર દેખભાળ રાખી શકાતી નથી શિક્ષકો પણ ઓછા છે પણ કાણ સાબળે ! સુધરાઈ પણ શાળા માટે મકાન કરતી નથી સરકાર મદદ આપતી નથી વાનીઓ તેમના બાળકોની તક-લીક સમજતા નથી પરિણામે અભ્યાસ બગડે છે પાચો જ કાચો રહે એ વિદ્યાર્થી આગળ કેમ ચાલશે ?’

શાળાના આ બના મુખ્ય શિક્ષક બાળકો માટે જીવ બાળતા હતા એવો જીવ પ્રુદ તેમના વાલીઓ બાળતા હોત તો જરૂર મકાન થયું હોત સરકાર અને સુધ રાઈએ પણ તેમની વાત સાંભળી પડત પણ વસ્તી વધે છે સાધન સામગ્રી એની એ રહે છે શાળાના મકાન વધતા નથી શિક્ષકો વધતા નથી અભ્યાસનું સ્તર ઉચિ આવતું નથી

અને આ બધામાં આપણી ભારતીય નાગરિક તરીકે કઈજ જવાબદારી ન હોય તેમ આપણે વાતવાતમાં બીજાનો, સરકારનો વાક કાઢીએ છીએ પણ આપણી પોતાની ફરજ કદી અદા કરતા નથી દરેક જણ પોતે પોતાનું કામ કરે તોયે કેટલા બધા પ્રશ્નો હન થઈ જાય

★

ઈ. સ. ૨૦૫૦ના વર્ષની આ કથા છે.

કેઈ એક વેળા પુરાતત્વખાતાના એક અમલદાર એક સ્થળે ખોદકામ કરાવતા હતા એવામાં જ એક મુકાદમ ત્યાં આવીને ખોલ્યો,

સાહેબ, પેલા ટેકરા ઉપર વાલીઓ બિભો બિભો હસ્યા જ કરે છે.

‘વાલીઓ પાડે તાલીઓ અને કરે છે નાચ, એવું મોટું કૌતુક દીડું આજે સાચોસાચ’

સાહેબને કૌતુક થયું. જઈને જુએ છે તો ખરેખર વાલીઓ મજૂર એક ટેકરા ઉપર બિભો છે. વેશ દરવેશ જેવા થઈ ગયા છે. બિભો બિભો ખડખડાટ હસે છે. લાન લૂલી ગયો હોય એવો થઈ ગયો છે.

સાહેબને નવાઈ લાગી. ટેકરા ઉપર શું હશે એવું કુતૂહલ થયું. વાલીઆને ખોલાવી લાવવા લાલીઆ મુકાદમને મોકલ્યો તો લાલિયો પણ—

‘જેવો મજૂર વાલો તેવો બન્યો મુકાદમ લાલો, ખેડે હસે, નાચે, કૂદે તથા ડુલાવે ગાલો.’

સાહેબ કહે કે માણું આ તે કેવું કૌતુક ?

લાલાને તથા વાલાને ખોલાવવા સાહેબ ટેકરી ઉપર ચડ્યા તો એમની પણ એવી જ દશા થઈ. સાહેબ પણ ખેડીને ભેળા હસવા ફટવા અને નાચવા લાગ્યા. મહામુશ્કેલીએ સાહેબ તો લાલાનો ને વાલાનો હાથ પકડીને નીચે જતયો. નીચે આવ્યા કે હસવું થઈ ગયું બંધ !

સાહેબને તો ખરેખરી નવાઈ લાગી. નક્કી આ ટેકરીમાં જ કંઈક હોવું જોઈએ એમ લાગ્યું. સાહેબે તો મજૂરો ખોલાવ્યા ને મુકાદમો ખોલાવ્યા. ટેકરી ખોદવાનો વિચાર કર્યો, પણ ઉપરની સંમતિ વિના કંઈ કેમ થઈ શકે ?

સાહેબે વિનંતીપત્ર તૈયાર કર્યો, તૈયાર કરીને ઉપર મોકલ્યો. ઉપરની કચેરીએ એ વિનંતીપત્રને વધારે ઉપર મોકલ્યો. એમ તુમારો ઉપર તુમારો ચાલ્યા.

‘અભેમન્યુના કોઠા જેવી, એ સરકારી ચાલ, વીતે મહિના, વીતે જિંદગી પણ ના આવે નિકાલ’

દિવસ ગણતાં મહિના વીત્યા, મહિના ગણતાં વરસ વીત્યાં પણ તુમારોનો નિકાલ ન આવ્યો. હસતી ટેકરીને તો ત્યાં મુક્તીમાં ખૂમ પચ્છીસીટી મળી. છાપાઓના પ્રતિનિધિઓ આવ્યા અને ફોટોગ્રાફરો પણ આવ્યા. પ્રતિનિધિઓએ હસતાં હસતાં અહેવાલ લખ્યા તો લેખકોએ હસતાં હસતાં વાંચ્યા. ફોટોગ્રાફરોએ હસતાં હસતાં ફોટા પાડ્યા તે તંત્રીઓએ હસતાં હસતાં છાપ્યા.

તુમારોની રાહ જોઈને સાહેબ તો કંટાળી ગયા. એક દિવસ સાહેબે તો મજૂરો ખોલાવ્યા ને મુકાદમો ખોલાવ્યા. ખોલાવીને ટેકરી ખોદી નાખવાનો હુકમ કર્યો. મજૂરો તો કોદાળા લઈને ઊપડ્યા ટેકરી ખોદવા—

‘દોહાળા ને તિકમ કેરા, ઘા મજૂરો કરતા જાય, મોં દાબીને કામ કરે તો ય પરાણે હસી પાયા’ હસતી ટેકરીને ખોદવા માટે મજૂરોએ પણ મોં દાબીને કામ શરૂ કર્યું. હસતા જાય ને ખોદતા જાય, ખોદતા જાય ને હસતા જાય. એમ કરતાં કરતાં જ્યાં ટેકરી ખોદાઈ રહેવા આવી ત્યાં તો—

‘ખડખડ કરતું હસતું દેખ્યું, બગીસ દાંતનું ચોકડું, જોઈને સાહેબ કેરા મનમાં, થયું હસવાનું માનડું’ ટેકરી ખોદતા અંદરથી ચળકચળક કરતું બગીસ દાંતનું એક ચોકડું નીકળી આવ્યું. સાહેબ ચોકડાને જોઈને રાજી થયા. ચોકડું ખડખડ કરતું હસે છે, સામે મોં! સાહેબ પણ હસે છે. બેયનું હસવું માતું નથી. છેવટ સાહેબે ચોકડાને સરકારી નીતિ પ્રમાણે ખિરસામાં મૂક્યું અને રાજી થતા ઘેર આવ્યા.

રાત પડી એટલે સાહેબે તો ખિરસામાંથી ચોકડું બહાર કાઢીને ટેબલ પર મૂક્યું. ચોકડું ખડખડ હસવા લાગ્યું એ સાંભળીને આડોશી પાડોશી પણ દોડી આવ્યા. આવીને બધા ચોકડા સામે જોતા માથું ખંજવાળવા લાગ્યા. આ તો ભારે અચરજની વાત કહેવાય. આજની કાંઈ પરિસ્થિતિમાં માણસો મોં પણ મજાકારી શકતા નથી સારે આ ચોકડું ખડખડ હસે છે! વાહ ભાઈ!

સાહેબે ચક્ષમા સાફ કરીને નાક પર ગોઠવ્યા. ચોકડાને હાથમાં લઈને સાહેબ કહે કે મારા દાદાના બધા દાંત પડી ગયા છે. એમને માટે નવું ચોકડું બનાવડાવવાનો હું વિચાર કરું છું એને બદલે આ ચોકડું જ બરાબર થઈ રહેશે.

સાહેબે આમ કહ્યું એટલે ચોકડું તો ખૂબ હસવા લાગ્યું. સાહેબે કંટાળીને ચોકડાને ટેબલ પર મૂક્યું કે ચોકડું બોલ્યું: ‘અરે સાહેબ! આ દાંત કંઈ જેવા તેવા માણસના નથી.

રમજૂશૂરો ને જે પાકો હતો ચૂંટણીરાય, તેના દાંતતણું આ ચોકડું, તે બીજાથી ના પહેરાય! હે સાહેબ, વીસમી સદીના પરાક્રમી નેતા ચૂંટણીરાયનું આ ચોકડું છે. એમના જેવા પરાક્રમી માણસનું ચોકડું ગમે તેવા માણસથી ના પહેરી શકાય!’

સાહેબ કહે: ‘મિત્ર ચોકડા, એ ચૂંટણીરાય કેવા હતા અને એમણે કેવાં પરાક્રમો કર્યા હતા?’ એ વખતે ચોકડામાંથી એક દાંત બોલ્યો: ‘હું ચૂંટણીરાયનો અભિનેતા-વિજય નામે દાંત છું. ચૂંટણી-રાયના જીવનનું એક પરાક્રમ કહું છું તે તમે ધ્યાન દઈને સાંભળો—

[૧] અભિનેતા-વિજયની વારતા

કોઈ એક વેળા એક બાગમાં રાજનીતિપતિ ચૂંટણી-રાય, અપદ્માગદનાટયસત્રાટ લેખક શ્રી પદ્મ-રાય, અફવાઓના અધિપતિ પત્રકાર શ્રી. અશરણ-શરણ તથા અસ્થિતપત્રસત્રાટ શ્રી. કમલકુમાર એકઠા થઈ ગયા. ચારેય પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં બિનહરીફ હતા અને એ ચારેય મિત્રો પણ હતા.

હવે બન્ધુ એવું કે બાગમાં એક બાંકડા ઉપર ત્રણ માણસો બેઠેલા હતા અને કેવળ એક જ મનુષ્યને ખેસવાની જગ્યા હતી. એ જોઈને ત્યાં કોણ બેસે એ વાત ઉપર ચારેય જણ અધડવા લાગ્યા.

ચાલી ત્યાં તો લાંબી તકરાર

અધડો ફેલાતાં ન લાગે વાર.

બાંકડા ઉપર કોણ બેસે એ વાત પર લાંબી લાંબી દલીલો થઈ. ચારે જણ ગર્જગર્જને બોલવા લાગ્યા.

એક કહે કે બેસું હું

બીજો કહે એવો કોણ છે તું?

ત્રીજો કહે હક પહેલો ‘મમ’

ચોથો કાંઈ ના ખાતો દમ!

એકે એક જણ પોતાનો હક આગળ કરવા લાગ્યો. અધડો લાભો થયો ત્યારે બાંકડા ઉપર બેઠેલાઓમાંના એકે કહ્યું: ‘તમારામાંથી જે સહુથી વધુ પરાક્રમી,

લોકપ્રિય અને મોટો હોય તે એસે અને બાકીના ઝિલા રહે.

મોટો હોય તે એસે ઉપર
બાકી બધાએ પગા ખર!

તમારામાં મોટો હોય, લોકપ્રિય હોય એ જ બાંકડા ઉપર એસે, બાકીના પ્રજનપનિના અશ્વ નીચે લોનમાં એસે.'

આ ઉપરથી કાણ મોટો એનો વાદવિવાદ ચાલ્યો. છેવટે એનો ન્યાય પણ પેલા બાંકડા પર ખેડેલા લાઈ ઉપર દોડવામાં આવ્યો. એમણે કહ્યું, 'ત્યાં બાગના પેલા છોડ ઉપર છોકરા છોકરીઓની એક દુકડી પીકનીક ઉપર આવી છે. એ લોકો જેને મોટા તરીકે કંખૂસ કરે એ ખરો મોટો.'

આરે આર જણને આ સૂચના ગમી ગઈ. લેખક મહોદય પહેલા પરીક્ષા આપવા જતા બિપડયા.

ચાલ લેખકની એવી સુંદર
કાગળ ઉપર ચાલે જ્યમ પારકર.

કાગળ ઉપર જાણે કે પારકર ફીકટી વન ચાલતી હોય એમ સસગ્રાટ ચાલતા લેખક સીંધા બાગના પેલા છોડ તરફ પહોંચી ગયા. બાકીના ત્રણ એમના પાછા આવાની રાહ જોત બિસા.

થોડીવારમાં જ લેખક પાછા આવતા દેખાયા પણ એમની દશા તો કેવી ?

ફાટયું મોં, ખરાવરી આંખ
જાણે જીવની ખાંધો માંખ.

જાણે જીવની માંખ ગાઈ ગઈ હોય એમ લેખકનું મોં ફાટી ગયું છે, ગલરામણ થઈ રહી હોય એમ લાગે છે. લેખક તો આવતાં જ દગલો થઈને પડ્યા. બાકીના ત્રણેય કહે, 'અરે પણ લેખકસાહેબ, શું થયું છે? કોઈ તંત્રી પાછળ પડ્યો છે? કોઈ પ્રકાશકની નજરે પડી ગયા છો? કોઈ વિવેચક ઉપર નજર પડી?'

લેખક ગળગળા અવાજે કહે, 'ના લાઈ ના.'

મેતા કહે, 'તો થયું શું?'

લેખક કહે કે મ્હારી વાત સાંભળો.

કરુણ કથા સંભો માહુરી
યાદ આવી જશે સહુને હરિ.
આંસુ હોતાં ભોની શ્વાશે પછેડી
એવી મ્હોટી છે મ્હારી ટૂંજેડી !

અગીયો હું સીધો એ કાલેજામાં પાસે ગયો. જઈને મ્હારી જોખળ આપી. મ્હેં તો માન્યું હતું કે એ બધાં મ્હારું નામ સાંભળીને મ્હને વધારી લેશે પણ એને બદલે થયું સઘળું જ બિંહું. એમણે તો મને ગાળો દીધી. કહ્યું કે અંગ્રેજ અને બંગાળીમાંથી તફાવીને મ્હોટો લેખક થયો છે પણ ત્હારું પોલ આખું જગત જાણે છે લોકોને જીવનદર્શન આપવાની અને માર્ગદર્શન આપવાની વાતો કરે છે પણ ત્હારું જીવન જ સાવ અંધારું છે એનું શું? સરકારી ઈનામો મેળવવા અને દોલેજામાં પાંચપુરતક તરીકે ત્હારું પેલું તફાવેલું ચોપડું ત્હેં વહેંચું છપાવ્યું એનું પોલ ખૂસી ગયું છે.'

'આમ કહીને એ લોકો તો મ્હને મારવા દોડ્યા.

જ્યમ સામુની પાછળ વહુ
ત્યમ દોડ્યા મ્હારી પૂંઠે સહુ.

જેમ સામુની પાછળ ત્યા જમાનાની વહુ પડે એમ મ્હારી પાછળ એ લોકો દોડ્યા એટલે હું જીવ બચાવવા માટે લાગી આવ્યો છું.

લેખક પછી પત્રકાર ગયા. એ પણ હીસા મોંએ પાછા ફર્યા. પોતાના અનુભવની વાત કહેતાં એમણે કહ્યું, 'મેં જઈને શહેરના જાણીતા પત્રકાર તરીકે મારી જોખળાણ દીધી. મને એમ હતું કે બધા મને પી. ટી. આઈ. ના ગરમાગરમ સમાચારની જેમ સંકારી લેશે. આ વિચારને લીધે મારું મોં એક્સક્યુઝીવ ન્યૂઝની જેમ ચમકી બિંધું હતું પણ જાણુવા મળે છે તેમ મારા માટે એમના મનમાં માનની કોઈ લાગણી દેખાઈ નહિ. બિજટાના એ લોકો તો

ખોટા દાંત દેખાડે માંકડા

જાણે એ. બી. સી. ના આંકડા.

એ બી સી ના આંકડાની જેમ એ લોકો પણ મારી સામે ખોટા ખોટા દાતે કાઢવા લાગ્યા એક જાણે તો નેપા કાગળ જેવું પીળું દાંતિયું કરતા કંચુ 'તુ પત્ર કાર નથી પણ માખણકાર છે સરકારી જાહેરખબર માટે જાનનેય વચી નાખતા અચકાતો નથી તત્તી લેખમા આખી દુનિયાની નિદા કરે છે પણ તારામા જ લાખ દુર્ગુણ છે એ જોતો નથી ખોટા સમાચાર છાપીને તુ બીજે દિસે માફી માગે છે સરકારનેય નના ખોગ આકડા બતાવીને તુ બધાને છેતરે છે રાજકર્તાપક્ષ નારાજ થઈ જાય એવો એક અક્ષર પણ તુ છાપતો નથી અને તારી જાતને નિડર પત્રકાર કહેવાય છે '

'આમ મ્હીને એ લોકોએ મારી તરફ સડેલા ટામેળ નાખ્યા, એને મે ગડગડતી દોટ મૂકી

મૂઠીઓ નાખીને મૂઠી દોટ

પાછો આ યો જાણે મારીને ટ'

પત્રકાર પત્રી નેતા ગયા એમને ગરે ઘણી વાર થઈ, પણ પછી એ પણ રડના જેવા થઈને પાગ આપ્યા બાકીના ત્રણેય જાણે પછયુ, 'શુ થયું ?' નેતાએ ગભીરતાથી કહ્યું, 'ભાઈઓ અને બહેનો, હું મારી લોકપ્રિયતાનું માપ કા ના ગયો હતો તેનું શુ થયું એનો આઠો ખ્યાલ આપવા હું હવે આપને એ શબ્દ કહીશ

'આજની આ રાત્રી ચાર જણની આ સભામા જાહેર કરતા મને દુખ થાય છે કે એ લોકોએ મારું ધોર અપમાન કર્યું છે એટલું જ નહિ વિશ્વવ્યાપી પૂજ્ય બાપુજીના અપિસાતા ઉદ્દેશનું પણ પાનન કર્યું નથી આપણા આ ગરીબ દેશના નાગરિકને છાજે એવું વર્તન એમણે જરાય બતાવ્યું નથી એની હું અહીં સમેદ નોંધ લઉં છું

'હું ત્યાં ગયો એમણે મને જોતા જ ઓગમી તીધો છાપામા મારી એટની બધી છબીઓ છપાઈ છે કે મને કપોઝીરો સુધા ઓગમે છે હવે હું 'મૂળ વાત પર આનું કોનેશન એ શિસ્તવિહીન છોકરાઓએ

મને ઓળખ્યો એટલે મારી સામે મૂઠીઓ ઉઠાવવા લાગ્યા એમના હિસક લવાને જોઈને મે એમનું હૃદય પરિવર્તન કરવા ઘણી કોશિશ કરી એક ભાષણ આપી દીધું ભાષણમા શાન્તિ, અહિંસા, પચ્ચીસ વિશ્વમધ્યુત્ત, જગતશાન્તિ ત્રીજી પચ્ચરીય ચેતના સતતનિરમન અને બીજી અનેક વાતો કરી પચાસ ઉપદેશ નાકચો ખોલી ગયો, કેણે શુ કંચુ જોઈએ એની લાગીલસ યાદી આપી, પણ એ કશાનું કંચુ પરિણામ આપ્યું નહિ બપણ પૂરું કરના રોકાશે હોત તો મારો આ જનમ અહીં જ પૂરો થઈ જાત છેવટે જેમતેમ કરીને મનમા જ 'વહે માતરમ્' ગાતો ગાતો માગી છૂંચો છું '

આમ કહીને નેતા દીના થઈને નીચે મેમી ગયા આ પત્રી અભિનેતા પિંમ્નીક કરતા છોકરાઓ તરફ ચાનના લાગે બાકીના ત્રણે એનો રેવડો કેવી જોડે છે એની રાહ જોતા બેઠા, પણ થોડીદારમા તો અભિનેતાને ખાધ પર ઉપડીને નાચતું ગાતું કેલેટઅનોનું ટોણું આરતું દેખાયુ

નાચે કું ને ગાયે ગીત

દેખાય અમા નઠનો જીત

તમની જાણે જીત થયેલી બતાવતા હોય એમ કેલેટઅનો સિનેમાના ગીતા ગાતા અને નાચતા ફૂટતા અભિનેતાને ઉપાડીને આની પહેાવ્યા અને એને પોતાને હાથે જ માકડા પર બેસાડી દીધો પેના ત્રણે જણા તો બાધા બનીને જોઈ ગયા

ત્રણેય જુએ આખો ફાડી

જાણી પીધો મહુડો કે ના ?

ત્રણે જણ અભિનેતાની લોકપ્રિયતા જોઈને જાણે ધેનમા હેય એમ આખો ફાડીને જોઈ રહ્યા અભિનેતાએ ત્રણે જણ સમે જઈને કહેવા માંડ્યું, 'હું ત્યાં પહેાવ્યો અને જઈને મારું નામ કંચુ એવામા તો ત્રણે હા કા ઉર શ્યાનો તૂટી પડે એમ બધા મારી સાથે હાથ મિનાનના પગપટી કરવા લાગ્યા કેટનાક મારા હસ્તાવાર લેવા માટે આજીજ કરેવા

આપણી બીજી દીટોડીઓ

બાટણ દીટોડી

દીટોડીના કદથી જરા નાના કદની આ બાટણ દીટોડી પોતાના શિયાળુ વાઘાના રંગમાં આપણને કથાર્થ રાખોડી રંગમાં થોડાં કાળાં ટપકાં પીઠ ઉપર દેખાય છે. તેની ચાંચનો રંગ કાળો અને પગ ઘેરા અથવા કાળાશપડતા રંગના હોય છે. જ્યારે આંખનો રંગ કથાર્થ રહે છે. તેની પૂંછડી ઉપર કીટા આવે છે પણ પૂંછડીનાં ઉપકાં પીઠાં ઘોળા રંગનાં રહે છે. જ્યારે તે ઊડે છે ત્યારે તેની પાંખમાં કાળો પટ્ટો જણાવાથી તેની ઓળખાણ તરત જ પડી જાય છે. આ બાટણ દીટોડી સ્વભાવે એકાકી છે આથી દરીઆકાંઠાના બીજાં પંખીસમુદાયથી જુદી તારવવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જો કે કોઈક વખત નાની સંખ્યાના ટોળામાં દેખાઈ આવે છે. તેના ઉનાળુ વાઘા એટલે પ્રજનનના પોશાકમાં તેના નરનો રંગ ચહેરા અને છાતી ઉપર કાળો થાય છે જેમાં કપાળ અને પડખાં ઘોળાં રહે છે. જ્યારે પીઠ ઉપરના રાખોડી રંગમાં લીટીઓનું ચિત્રામણ જેવામાં આવે છે. પણ લીટીઓ સોનેરી કે પીળા રંગની નથી હોતી. આ બાટણ દીટોડીને પગનાં ત્રણને બદલે પાંચ નાનું એવું આંગળું રહે છે. વળી આ દીટોડી હવે પછી આવતી સોનેરી બાટણ દીટોડી કરતાં

ગયાં અંકથી ઊર્મિનાં વાયકોને માટે ખાતર તા પ્રાણી-પક્ષી-વિશારદ લેખકે શરૂ કરેલી નવી પરિચયમાળાનો આ બીજો મણકો પણ આપણને પ્રાણી-પક્ષી જીવનમાં રસ લેતા કરે તેવો વિગતસભર અને મહત્વનો છે...

જેવામાં વધારે પુષ્ટ અને ભરાવદાર જણાય છે. આથી સહેજે મોટી લાગે છે તેના પ્રજનનના પોશાકમાં આપણે તેને ભાગ્યે જ જેવા પાખીએ છીએ છતાં જ્યારે વસંતના વળતા પ્રવાસની તૈયારીમાં હોય ત્યારે આ રંગમાં કોઈ કોઈ નર દેખાઈ પણ જાય છે. અથવા તો જ્યારે તેઓ પાનખરમાં ઉતર તરફથી આપણી બાજુ આવે છે ત્યારે પણ કોઈ કોઈ નર તેના આ વાઘામાં સજ્જ થયેલો જેવામાં આવે છે પણ પ્રમાણમાં તે ઝાંખો થઈ ગયેલો તો હોય જ છે. સ્વભાવે તે પાણીકાંઠે ફરવાવાળો છે જે ઠંડાણે તેની ધીમી ગતિથી તે તરત જ ઓળખાઈ જાય છે. વળી ચારો શોધતી વખતે પણ તે થોડું ચાલી તરત જ એક પગ ઊંચો લઈ રોકાઈ જાય છે જે ખાસીયત દીટોડીને ખરાખર મળતી આવે છે. તેની સીટીની ખોલી નરમ અને એકધારી ચાલુ રહે છે. આ બાટણ દીટોડી આપણા સમુદ્રકાંઠા ઉપર હર સાલ શિયાળામાં જેવામાં આવે છે. અને તેમાં સપ્ટેમ્બર માસથી એપ્રિલ માસ સુધી તો તે સામાન્ય રીતે જેવામાં આવે છે. તેની ઊડાન જેરદાર અને ઉતાવળી છે. ઉત્તર ક્રુવ, ગ્રીનલેન્ડ અને સાઈબીરીયામાંથી આપણી બાજુ લાંબો પ્રવાસ ખેડીને આવે છે. જેમાં તેઓ દક્ષિણ ધ્રુવ, આફ્રિકા, કચ્છ, ગુજરાત અને સૌરા-

લાગ્યાં. ઘણાં એમને ફિલ્મની લાઈનમાં દાખલ થવામાં હું મદદ કરું એવી આશાએ મારા પગ પકડવા લાગ્યાં. મારી સાથે ફોટો પડાવવાની વાત આવી ત્યારે કાણુ મારી બાજુમાં બેસી રહે એ માટે મારામારી પણ થઈ ગઈ છેવટે મેં એ લોકોને આપણી શરતની વાત કહી એટલે એ લોકો મને ખભા ઉપર બેસાડીને

અહીં બાંકડા પર બેસાડવા આવ્યાં. 'બાકીના ત્રણેય જણાએ સર્વાનુમતે કબૂલ કરી લીધું કે પૃથ્વીના સઘળા જીવો માનવીઓમાં લોહપ્રિયતાની દૃષ્ટિએ અભિનેતા જેટલું શ્રેષ્ઠ કોઈ નથી.' આ પ્રમાણેની વાત પૂરી કરીને અભિનેતાવિનય નામે દાંત ચોકઠામાંથી ખર કરતો ખરી પડ્યો.

ધૂમાં હિમચી બચવા આવી પહોંચે છે. તે ઉપરાંત તેઓ આખા ભારતમાં અતુલ્ય જગ્યાઓ પસંદ કરી લે છે.

અણુશીયાં, પાણીનાં નાના જંતુ, જમીનની છવાત આ બધી આહાર તે બનતા સુધી પોતાના ગોઠણ-છુટ પાણીમાંથી અથવા કિનારા ઉપરથી શોધે છે.

બાટણ દીટાડીને અંગ્રેજીમાં The grey plover કહેવાય છે અને pluvialis squatarola squatarola (Linnaeus) એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડી

સામાન્ય દીટાડી કરતાં કદમાં કંઈક નાની આ સોનેરી બાટણ દીટાડી ઉપર નેઈ જવા તે દીટાડીના જેવી જ હોય છે પણ તેની પીઠ ઉપર રહેતાં પંખાં કે સોનેરી ટપકાંથી તેને જુદી તારતી શકાય છે. આ ટપકાંને આકાર બાણના કળા જેવો હોય છે. જ્યારે આ સોનેરી બાટણ દીટાડી પોતાના પ્રજનનના વાધામાં સજ્જ થાય છે ત્યારે તેનું માથું અને છતી કાળા રંગના થાય છે. પણ તેમા આખા આગળથી શરૂ થતી આખા શરીર આસપાસ આવતી સફેદ પટ્ટી જેવામાં આવે છે. પણ શિયાળામાં તે એટલી બધી કાળી દેખાતી નથી. અથવા કાળી હોતી જ નથી. અને જ હોય તો તે કાળો રંગ બહુ જ નજીવા લાગે ઉપર હોય છે. આ કાળો રંગ ગરબ અને દેડની બાજુમાં તો તદ્દન આશ્વો જાય છે અને ગરબ પડખેનો અને પડખાનો સફેદ રંગ તો તદ્દન આશ્વો જાય છે, માત્ર તે ઘોળો રંગ દાઢી અને ગળા ઉપર રહે છે. તેની ચાંચ અને પગ બંને કાળા રંગના હોય છે. જ્યારે આંખો કાળાશ પડતી કથ્થાઈ રંગની નહે છે. તેને માત્ર આગળ ત્રણ જ આંગળાં આવે છે. જ્યારે બાટણ દીટાડીમાં નાની આંગળી પાછળ રહે છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડી લાંબો પ્રવાસ ખેડનાર પંખી છે. આથી એમ મનાય છે કે પંખી જંગલમાં તેના જેટલો એક ઊડાનની લાંબી મુસાફરી કરે એવું બીજું પંખી કદાચ નથી. આપણે ત્યાં તેઓ નવરાત્રીમાં

સંખ્યાબધે આવી જાય છે. અને થોડો વખત રહી ફરી આગળ મુસાફરીએ નીકળી જાય છે જેની રેણી ઘણી વખત સારી એવી સંખ્યામાં આપણા સમુદ્ર-કાંઠા ઉપર દેખાય છે. તેઓનો સ્વભાવ આવવા-જવાનો છે. વળી તેઓ સમુદ્રકાંઠે જ પોતાનો આહાર શોધે છે એવું નથી. એ તો ખેતરમાં પણ ચરવા આવી પહોંચે છે. આ પંખીનાં ઊડાન ત્વરાવાળી છે. આપણે ત્યાં તેઓ વસંતનો વળતો પ્રવાસ ખેડે તે પહેલાં માર્ચથી મે સુધીમાં પોતાનો રંગ પ્રજનન કરવા માટે બદલીને તૈયાર થઈ આત્યાં જાય છે. આ દીટાડી આપણે ત્યાં આવ જ ક્યાં કરે છે. સામાન્ય રીતે તેઓ ટોળામાં રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે છતાં ક્યારેક એકાકી નજરે પડી જાય છે. તેનો અવાજ નેઈ એ તો તે આપણને ટલ્યુકુઈ-અથવા ટલ્યુઈટ જેવો લાગે છે. આ પંખીનો કેટલાક શિકાર પણ કરે છે.

તેનું પ્રજનન ઉત્તર સાઈબીરીયા અને ઉત્તર અમેરિકામાં થાય છે. જ્યાંથી તેઓ ત્યાંની ઠંડીથી બચવા શિયાળામાં ભારત, ચીન, અને હેડ ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી શિયાળામાં પહોંચી જાય છે. ગુજરાત, કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રમાં તેઓની ગણતરી આવતા જતાં પંખીમાં કરી શકાય. પાણીની છવાત અને દાણાનો આહાર કરે છે. જ્યારે ફરીઆ ઉપર ચારો શોધતાં હોય ત્યારે પથરાળ કાંઠો વધારે પસંદ કરે છે જે કાંઠાને ઘાંતી કહેવાય છે. છતાં રૂબરૂવાળા કાંઠે નથી જોવામાં આવતાં એવું નથી. અને તે ઉપરાંત ગૌચર અને ખેતરોમાં તથા મોટા સરોવર કિનારે પણ ચારાની શોધમાં ફરતાં દેખાય છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડીને અંગ્રેજીમાં The eastern golden plover કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે pluvialis dominica fulva (Gmelin) એમ કહેવું નેઈએ.

જડોનની ઝીણી દીટાડી

ખેડના કદની આ જડોનની ઝીણી દીટાડી આપણે ત્યાંની સૌથી નાની દીટાડી છે જેની ચાંચ ટૂંકી કાળી

અને મૂળમાં તે રંગે નારંગી પીળા હોય છે. તેનું કપાળ સફેદ હોય છે પણ તેમાં કાળો રંગ ઉપર આવે છે. આંખો કાળી અને તે ફરતી આમડીનો રંગ પીળો નજરે પડે છે. અને આંખોનો પહોળો પટ્ટો ચાંચથી શરૂ થઈ આંખની પાછળ આવે છે. તાલકા ઉપર કથ્થાઈ રંગ રહે છે અને સાફ જણાતો સફેદ ગરૂપટો અને એટલો જ છાતી ઉપર કાળો પટ્ટો આવે છે. બાકીની છાતી અને પેટાળ ધોળા રંગનાં રહે છે. પાંખો કથ્થાઈ અને કથ્થાઈ પૂંછડીના છેડા ધોળા હોય છે. પહેલા વરસની આ ઝીણી દીટાડી અને શિયાળામાં આવતી પુખ્ત વયની આ દીટાડીની પીડનો રંગ અને આગળના ભાગ કથ્થાઈ રહે છે. નરમાદાના રંગમાં તકાવત નથી આવતો પણ પ્રજનનના સમયમાં તેની આંખ ફરતી આવતી આમડી ફૂલે છે જેથી જાણે ચશ્મા પહેર્યાં હોય એમ જણાય છે.

આપણા ખારા અને મીઠા પાણીના ડિનારા ઉપર આ દીટાડી બહુ સામાન્ય પાંખી છે. તેને ખીકણ તો ન જ કહી શકાય. તેની ચાલવા દોડવાની રીત દીટાડીને મળતી આવે છે. ઊડાનમાં પાંખો ઊતાવળી ધમે છે એથી તેજ ઊડતી લાગે છે. આ ઝીણી દીટાડી થોડી સંખ્યામાં પણ દેખાય છે અને જોડીમાં ફરતાં પણ દેખાય છે તો કોઈક વખત એકાકી પણ નજરે ચડી જાય છે. નદીના મુખ ઉપર અને દરિયાના એટ સમયે કાદવવાળા ડિનારા ઉપર ભરાઈ રહેલા પાણીના ખાઓચિયા આગળ તેઓ દેખાય છે. છતાં એ પણ છે કે તેને મીઠું પાણી, પછી તે વહેતું હોય કે બધી-આર હોય, તેના કાંઠા વધારે પસંદ પડે છે. ફેબ્રુઆરી માસથી તેઓની જોડીઓ સંવનનની ઊડાન કાઢવા લાગે છે જે મે માસ સુધી પણ ક્યારેક જુદી જુદી જોડીઓ સંવનન કરતી હોય છે. જેમાં મે નરો એક માદાને પોતાની કરવા મથે છે અને બીજીઓ તેનો કબજો લઈ લે છે. આ સમયે કુદરતી રીતે નરોમાં બહુ તરવરાટ આવી જાય છે અને જોડી બંધાઈ

ગયા પછી હરીફને હાંકી કાઢવા તત્પર રહે છે અને પોતાની માદા પાછળ નર વાંકી ચૂંકી ઊડાન વખતે વખત લીધા કરે છે. અને પોતાની ટીઈઈઈ...ટીઈઈઈ...ટીઈઈઈ જેવી સીટી બજાવી દુઈ...દુઈ...દુઈ કરી પૂરી કરે છે.

ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ તથા આખા ભારતમાં તેનો વસવાટ છે જેમાં તેઓ કેટલેક ઠેકાણે સ્થાનિક પ્રવાસી ગણાય છે તો કેટલેક ઠેકાણે તેઓ હંમેશ વસવાવાળા પાંખીની ગણતરીમાં આવે છે. અને વેળાવાળા નદી અને સરોવરકાંઠા માળા બાંધવા માટે વધારે પસંદ કરે છે.

ફેબ્રુઆરીથી શરૂઆત કરી જૂન માસ સુધી તેના માળા જોવામાં આવે છે. આ માળા માત્ર રેતાળ અથવા વેળુને ખોતરીને અથવા કુદરતી અગલ મળી જાય તો તેનો પણ માળા માટે ઉપયોગ કરી લે છે. આમાં તેઓ કંકર અને છીપડાં મૂકીને આસપાસની જમીન સાથે તેને આગાદ બંધ બસતો બનાવી દે છે. તેમાં કોઈક વખત ટાપુ પણ પસંદગીમાં લે છે. અને કેટલીક વખત સરોવરના પાણીથી દૂર કંકરવાળો કાઠો હોય તો ત્યાં પણ માળો દેખાય છે. આ ઝીણી દીટાડી પોતાની પ્રજના રક્ષણ માટે તનતોડ મહેનત ઉઠાવે છે અને એમ છતાં પણ કોઈ તેના માળા આસપાસ આવી પહોંચે તો પાંખ લાંગળી ગયાનો ઢોંગ કરી આવનાર મનુષ્ય કે પ્રાણીને પોતા તરફ આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સામાન્ય રીતે આ જડોનની ઝીણી દીટાડી ત્રણ કથ્થાઈ ટપકાંવાળાં ઈંડાં મૂકે છે. તેના માળા અથવા બચ્ચાંને શોધવા ખૂબ જ મુશ્કેલ પડે છે. તેમાં વળી બચ્ચાં શોધવા તો ઘણા જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. મા-બાપ બંને ઈંડાં સેવવાની ફરજ ઉપાડે છે અને પોતાનાં બચ્ચાં પ્રત્યે બહુ પ્રેમ બતાવે છે. રૂંડાંટીવાળાં તાજાં બચ્ચાંની આંખ ફરતી રહેતી આમડીનો રંગ પીળો રહે છે અને ચાંચ પણ પીળો રંગની જ હોય છે. તેનો છેડો કાળો રંગવાળો રહે છે. આંખનો રંગ કથ્થાઈ અને પગ હલકા પીળા

રંગના રહે છે જ્યારે રંગાદીનો રંગ પીળાશ પડતો ક્યારી અને ગળે સફેદ ગલપટ્ટો આવે છે. પેટાળ પશુ ધોળા રંગનું તાલકા પછવાડે અને છાતી ઉપર કાળા ટપકાં રહે છે અને ઊડતાં થાય ત્યારે તેનો રંગ પીઠ ઉપર આછો ક્યારી અને છાતી ઉપર કાળા અને ધોળા રંગના ટપકા દેખાય છે. અને માથા ઉપર પશુ એમાં જ તલકા જણાય છે અને પગનો રંગ જાંબો ગુલાબી પીળો થઈ જાય છે.

આ જર્ડોનની ઝીણી ટીટોડીનો આહાર પાણીકાંઈની જીવાત અને જમીન ઉપરની જીવાત શોધવા ખેતરમાં પહોંચી જાય છે. જ્યારે તે ચારો કરતી હોય છે ત્યારે તે સામાન્ય ટીટોડીને ઘણી રીતે મળતી આવે છે. અને છુપાઈ ગએલી જીવાતને શોધવા પણ આમ તેમ હસાવે છે.

આ ટીટોડીને અંગ્રેજીમાં The Jerdon's little Ringe Plover કહેવાય છે, જ્યારે વૈજ્ઞાનિક રીતે Charadrius Dubius Jerdoni (Legge) કહેવાય છે.

વિલાયતી ઝીણી ટીટોડી

આગળ જોઈ ગયા તે જર્ડોનની ઝીણી ટીટોડી જેવા જ કદની આ વિલાયતી ઝીણી ટીટોડીની ચાંચ ઉપર જે પીળો રંગ રહે છે તે આગળની ટીટોડી જેટલો સાફ નથી. અને એ જ પ્રમાણે ચાંચ ફરતી ચામડી પણ જરા આછા રંગની રહે છે. આટલા તકાવત સિવાય આ ટીટોડી જર્ડોનની ઝીણી ટીટોડીને ઘણી રીતે મળતી આવે છે. માત્ર આ ટીટોડી કદમાં સહેજ મોટી હોય છે. તેના પણ સામાન્ય રીતે પીળાશ પડતો હોય છે અને ઊડતીના અવ્યયને છાતી ઉપર ક્યારી રંગનો પટ્ટો રહે છે.

ના. ધર્મકુમારસિંહજી સાહેબ આ મધાં જળચરોમાં ઘણા નિષ્ણાત અને ઝોળખાણમાં પારંગત છે.

તેમણે આ વિલાયતી ઝીણી ટીટોડીને જુવાઈ એમસ ભાસમાં સારી એવી સંખ્યામાં આપણે ત્યાં આવી પહોંચેલી જોઈ છે. જે સમયે આ પંખીઓ કાલીઆ દરિયા કિનારા અને સરોવરના કિનારા ઉપર જોવામાં આવે છે. જ્યાં તેઓ પાણીના ખામોચીયાના કડિ જીવડાં પકડતાં જોવામાં આવે છે. આ પંખી અગળ જોઈ ગયા તે ટીટોડી કરતા કંઈકે શરમાળ જણાય છે. અને આથી વધારે ચપળ અને તરવગટવાળી હોય છે. આ જાને જાતની ટીટોડીઓ સમૂદમાં ચરતાં ફરતાં દેખાય છે. તેની ઝીણી 'ટીઈઈઈ...ટીઈઈઈ' સીટી તે જોડે છે ત્યારે પાડે છે આ ઉપરાંત તેઓત્રીએ ખાજી એક મોટી ઝીણી ટીટોડીને પણ જોઈ છે જેને અંગ્રેજીમાં The Larger Ringed Plover કહે છે અને એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે Charadrius hiaticula. જેના પગનો રંગ નારંગી પીળો હોવાથી તેને સમૂદમાંથી તરત જ જુદી તારતી શકાય છે તે ઉપરાંત તે જોડે છે ત્યારે પાંખમાં આવેલો સફેદ લીટો પણ જણાય છે અને આંખ ફરતી ચામડી ખાસ પીળા રંગની નથી હોતી. તથા ચાંચનું ખૂબ નારંગી રહે છે.

આ પંખી પોતાના પ્રજનન માટે યુરોપ, ઉત્તર એશિયા અને કાશ્મીર તરફ જાય છે. અને એશિયાના ધણા ભાગોમાં વસે છે. આફ્રિકા અને જાપાનના દરિયા કાંઠે પણ તેનો વસવાટ જોવામાં આવે છે. અને શિયાળામાં દંડીથી ભારતમાં લગભગ આખે દરિયાકિનારે વસવાટ કરી રહે છે. તેના આહાર આગળ જોઈ ગયા તે ટીટોડીને મળતો છે.

અંગ્રેજીમાં વિલાયતી ઝીણી ટીટોડીને The European Little Ringed Plover કહે છે અને તેને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોળખવા માટે Charadrius Dubius Curonicus (Gmelin) કહેવું જોઈએ.

આટલું સુધારીને વાંચો :-

‘આદરણીય કોણુ ?’ — એ લેખમાં ૪૨મે પાને ૩૫મી બાજુના કોલમમાં ૧૬મી લીટીમાં ‘લઘુમતી’ને બદલે ‘વધુમતી’ જોઈએ. ૪૪મે પાને ૩૫મી બાજુના કોલમમાં ૩૭ લીટીમાં ‘ધીમેથી’ને બદલે ‘સામેથી’ જોઈએ.

ગાડીવાળો

ચંત્રોએ માનવન્તની સેવા કરી છે કે કુસેવા એ પ્રશ્નની ચર્ચાનો તો અંત જ ન આવે. પણ મનવતાને મહોદેવી આજના ચંત્ર યુગમાં આપણે ક્યાંય નહિ જોઈ શકીએ. એવી મહોદેવી માન તાને ઉત્તર ગુજરાતના નળીતા સમાજિક કાર્યકરે અને બાહોશ ધારાશાસ્ત્રીએ અહીં વાચ્યા આપી છે...

લી બામિયાનો ઘોડો આખા વિલાસનગરમાં પ્રખ્યાત. લીબામિયાના ઘોડા ઉપર વરરાજને એસાડવા માટે લગ્નનાં મુહૂર્ત બદલાતાં. વાત એમ હતી કે આખા વિલાસનગરમાં ઘોડા તો પાંચ સાત હતા. પરંતુ સહુથી સારો ઘોડો લીબામિયાનો જ હતો. અને ગાડી પણ લીબામિયાની જ. ભોગીલાલ શેઠ તો કાયમ લીબામિયાની ગાડીમાં જ જાય. મનસુખલાલ વકીએ તો ગાડી કાયમ માટે બાંધેલી. શહેરના ડાક્ટરે પણ કહે કે લીબામિયાની ગાડી લાવો તો વિઝિટે આવીએ.

લાલ રંગ, ચમકદાર આંખો, જીભા કાન અને યુવાનીનો થનગનાટ જોનારની આંખમાં વસી જાય એવો હતો એ રસુલ. લીબામિયાને દીકરો ગણો, દીકરી ગણો તેમાં આ રસુલ જ હતો. અને લીબામિયા રસુલ ઉપર પ્યાર પણ એટા જેવો જ રાખતા.

અને રસુલ પણ ક્યાં જોણો આજ્ઞાકિત હતો વરઘોડામાં ઘોડો કુદાવવાનું અણવરોને મન થતું અને રસુલ હણહણાટ કરતો એ પગે જીભો થઈ નાચ કરતો. વરરાજ કાચા પોચા હોય તો તેમના તો જીવ જ તાળવે ટીંગાતા અને તે લીબામિયાને કાંકલુદી કરતા ‘મિયાસાબ જરા રસુલને સમજવો !’ અને એટા રસુલ કરતોક લીબામિયાનો હાથ રસુલની પીઠ ઉપર ફેરો નથી અને રસુલ ડાહ્યો ડમરો થયો નથી.

આખા ગામમાં કોઈ સુખી હોય તો તે લીબામિયા હતા. સદા મરત રહેતા. ઘોળા બાસ્તા જેવાં કપડાં, મોંમાં પાન, કાનમાં અત્તર ને રાજ્ય મહારાજને ટપી જાય તેવો દીમાક.

લીબામિયાની ગાડીમાં એસવું તે કાચા પોચાનું કામ નહિ. રૂપિયા એ રૂપિયા વિના તેમની ગાડી જોડાય નહિ. પરંતુ એક મોટો અપવાદ—સુવાવડી સ્ત્રી કે માદો

માણસ તેના માટે મિયાની ગાડી સદા તૈયાર હતી. ત્યાં ભાડાની આંટ નહિ.

શિયાળા માટે રસુલ માટે ગરમ ટ્રાટ હતો. ઉનાળામાં મિયા પાણી છાંટી આવે, તબેલો એરકન્ડીશન્ડ કરી દેતા, તેની પીઠ ઉપર પાણી રેડી નવરાવતા, વાત કરતાં કદી મિયા થાકતા જ નહિ.

‘એટા રસુલ, આજે તને સારી રીતે નવરાવીશ, ગોળ ને ઘી પાઈશ ! બોડકાનું માથું ખવરાવીશ !’ અને એટા પણ ડાહ્યો ડમરો થઈ ને મિયાની બધી વાતો સાંભળતો.

લીબામિયાને લોકો કહેતા કે ‘મિયા બીજી શાદી કરો. તમારે શું ખોટ છે ? ગાડી ઘોડો છે, સારી આવક છે. શેની કમીના છે ? એક શેર માદીની ખોટ છે તો બીજી બીજી લાવો તો ખુદા શેર માદી પણ આપશે.’

‘ક્યા રસુલ મેરા એટા નહિ હય ?’ મિયાનો એક જ જવાબ હતો. કેટલીક વાર તો ખુદ બીબીને પણ થતું કે મિયા બીજી શાદી કરે તો સાફ. પણ મિયા બીબીને તો ધમકાવીને કહેતા : ‘શાદી શાદી ક્યા કરતી હય, રસુલ તેરા એટા નહિ હય ?’

જમાનો બદલાયો અને લગાઈ પડી મોટરો દેખાવા માંડી. ગામડામાં પણ જીપગાડી આવી. મનસુખલાલ વકીલ તો એક સેકન્ડહેન્ડ જીપ લાવ્યા અને મિયાની કાયમની આવક ગઈ. વરઘોડામાં પણ હવે જીપગાડીઓ ફરવા માંડી. કેટલીક વાર શહેરમાંથી ટેકસી પણ આવતી. છતાં હજી વરઘોડામાં વરરાજ તો લીબામિયાનો ઘોડો જ વાપરતા.

એક તરફથી મિયાની આવક ઓછી થઈ ને બીજી તરફથી બીબીને ખુદાએ બોલાવી લીધાં. મિયા બધાને કહેતા : ‘વો તો લક્ષ્મીકા અવતાર થી. મેરા જેમ જ્ય તક વો જીંદી થી. રૂપિયાસે ભરા રહેતા. અબ વો

બી ચની ઝોર જેમ બી ખાવી ખુદાદી મરશ' વાત અટકે જ અમી હોત તો સાફ હતું મિયા સતોષી ન હતા અને જે થોડું મળતું તેમાંથી અમન અમન ઉતારતા. પણ હવે તો મોટરની બીસ એટલી વધરા માડી કે સાજ પડે રૂપિયા રોડો મેળ વરાના પણ સાસા પ તા મિયા ગાડી જોડતા તો રોજ સારામા પણ સાજ સુધીમા લાગે જ એકાદ ફેરો મળતો.

હવે તો વરરાત્રીઓ પણ મોટર જ પસંદ કરના લાગ્યા શહેરમાંથી શયુગારની મોટર આવતી મિયાનું એક માત્ર સાધન ગયું અને ધાસનો અને ચણનો ભાવ વધવા માડ્યો મિયાને માત્ર એ પેટ ભરવાના હતા પણ એક પણ પેટ ભરાય તેટલો આરક થયા હતા ? શરીરે લકુ દેખાતો રસુન સુકાના માડ્યો તેના ગોળ થી અને બકરાના માથા સુઝાઈ ગયા તેના ગરમખટ સાર હોરા થઈ ગયો હતો પણ મિયાના શરીર ઉપર લાકવા કનકુ નડેતું તો પગી રસુનનો તો કોટ આવે જ ક્યાથી ?

શહેરમા કેટલાક સખી ગૃહગથો હતા મિયાને રજાવવા મિયાની ગાડીનો ઉપયોગ કરતા પરતુ આવે તો રૂપિયા રોડો સાજ કેડે માડ મળતો લગ્નગાગામા તો મિયાના ઘોડા મટે કેટલાય ઘોમા કકાસ થતા પતિ મિયાના ઘોડો લાવનાનો વિચાર કરે તો પત્ની રીસઈ જતી અને નવા જમાનાના વરરાત્રીઓને તો મોટર સિવાય બીજું કાંઈ પસંદ જ નહોતું જમાનો જ આખો બદલાયો હતો કે ધણીની ગામમા મિયાને મદદ કરવાની ઇચ્છા થતી પણ કોઈ મદદ કરી શકતું નહિ.

રસુનની દશા જોઈને મિયાનું માગણું કપાઈ જતું આખી રાત મિયા રસુન સાથે વાતો કરે 'જેટા ગભરઈશ નહિ હું જુએ મરીશ પણ તને નહિ મરવા દઉં' અને મિયા કરતા પણ તેમ જ રૂપિયા મળે તો બે આનાના ચા પાઉં ખાઈ ચૌ, આનામાંથી ધાસ ચઢી રસુલને ખવરાવતા.

રસુલનો દશા જોઈ ધણીનાર મિયાની આખોમા આસુ

આવી જતા અને રસુલ પણ પગટાની દશા સમજી મરો હોય તેમ કદી પણ ખાવા માટે હણકણો નથી કલાક ખાવાનું મોકુ થાય તો ધમસાણ કરી મૂનનાર રસુન કનાકો અને દિવસો જૂખ્યો હોય તો કદી બેસતો નથી.

કહેવાનું લાકુ ચડી ગયું ધામવાળાના પૈસા ચડી ગયા દાણવાળાનું દેવું થઈ ગયું બધા ઉવરાણી કરતા પરતુ મિયાનો ભૂતકાળ યાદ કરી કોઈ તકલો કરતું નહિ અને મિયા પણ ફરી લાકમા રૂપિયા બે રૂપિયા આ-આથી તેમાંથી અરધું પરધું ધાસવાળા કે દાણવાળાને આપતા.

ધે મોટર બનાઈ કીસને ?—મિયાને ધણીનાર વિચાર આતો 'કાંઈપણ મોટર જોડે તો મિયાને-તે સ્ત્રી ગણતું લાગતી અને જ્યારે મોટરના અકસ્માતમા મોઈ મરી ગયાનું મિયા સાબિતતા ત્યારે કહેના કે વો તો સાચી ગણતું હપ ગણતું બનાવ્યો મેરી માડીને આજ તક મીયા હપ કની એસા ગજમ ?

પણ મિયાની વાત કોણ માને ? ગામડામાંથી તો ગાડી ને એકા હવે અદશ્ય થઈ ગયા હતા શહેરમા હજી થોડી ઘોડાગાડીયે હતી પરતુ હવે મિયામા આ ઉમરે શહેરમા જવાની હિમન નહોતી અને શહેરમા જરા માટે મિયા પાસે કયા પૈસાય હતા ?

મિયાનું શરીર અને રસુનનું શરીર જાણે સુકાવામા હરીફાઈ કરતા રસુલની બે પાસગી દેખાય તો મિયાની ચાર દેખાતી મિયાના દેહાર પણ એવા થઈ ગયા હતા કપડાના પણ ફેકાણા રહ્યા નહોતા.

ત્રણ દિવસથી મિયા રોજ સવાગના ગાડી જોડીને બજારમા જિલા રહેતા ત્રણ નિસમા એક રાનો પૈસો મિયાને મળ્યો નહોતો ત્રણ દિવસથી મિયા અને રસુન બંને જૂખ્યા હતા.

રસુન સાચા આરાકિત છોડરા પેડે જૂખ્યો હોય તોયે વગર તકરારે ગાડીએ જોડાઈ ઇતોમાનો નઈ બજારમા જિલો રહેતો પણ કોઈ ગાડી તરફ તાકતું પણ ન હતું અને ગાડી પાસેથી પસાર થતી મોટર જાણે સામે ધુરકયા ન કરતી હોય તેમ ચા ? જતી.

ઉપયોગી જીવન

જીવતરનાં સાચાં મૂલ્યોકનો જીવીને તો બધાં દાખરી શકે, મર્યા પછી પણ પોતાના દેહને ઉપયોગી બનાવી શકે તે જ ઉપયોગી જીવન ગણાય. બ શ્રેષ્ઠ ઉપરથી કી. છોટાલાલ મા. કામદારે ગુજરાતીમાં જાણીતા લેખકનો આ નાનકડો પ્રસંગ ઉતારીને એક દૈરક વાચન ૫૨ પાડ્યું છે...

જિહ્વાંતો, અંતઃકરણનાં નિશ્ચયો અને આદર્શોને વળગી રહેવું આપણા કોઈને માટે કદી સહેલું નથી કોઈક અશુભ પરિસ્થિતિ-દર્શનમાં આપણને તેનાથી મુક્તિ પાડવા તથા આપણને મનુષ્યરૂપી બનાવવા મથી રહી હોય છે પરંતુ આકત અને શોકાત્પાદક બનાવ વચ્ચે પણ આપણે તેને વળગી રહેવા જોઈએ નહીં મનના રહીએ તો આપણને અનિવાર્યપણે આપણા પોતાના માટે નવું બળ અને ઘણી વખત શીખણો માટે પણ સુખ મળી આવશે. મનુષ્યની રીતસાતના આ મહાન સિદ્ધાંત વિષે રહેનેક્ટેડી, ન્યૂ યૉર્કની યુનિયન કોલેજના અધ્યાત્મવિદ્યાના ખાતાના ઉપરી પ્રાધ્યાપક અર્નેસ્ટ એમ. લિગ્ન ક્રેન્ક નામના એક કુમારની વાત કરે છે. ક્રેન્ક તેર વર્ષની ઉંમરેનો થયો ત્યાં સુધી તે તોફાની

—સારા હૃદયવાળો પણ અનાડી હતો. કદાચ તેનાનાં અમુક પ્રકારનું આકર્ષણ હતું જેથી લોકો તેને જરા વધારે વહેલા માફ કરી દેતા. પણ ડૉ. લિગ્ન તેને સીધો કરી શક્યા. રમુજી ઝોકરે છોકરાને ખાતરી કરી આપી કે જીવનનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈએ, અને જ્યાં પોતે કામ કરી શકે તે એક સ્થળ પોતાના માટે શોધી કાઢવાનો મહાન અગત્યનો પ્રશ્ન દરેક યુવાન માટે છે. પોતે જે કામ માટે લાયક તે જ કામ નહિ પરંતુ જેનાથી જીવનને ફાયદો થાય અને જેમાં પોતાની હાજરી યોગ્ય હોય તેવું કામ શોધવાનું હતું. પણ જ્યારે ક્રેન્કને આની ખાતરી થઈ તે જ વખતે કમનશીબે ધા પડ્યો ક્રેન્કને જમણા પડખામાં સતત દુખાવો રહેવા લાગ્યો તેના કુટુંબને એપેન્ડીસાઈટીસનો ભય લાગ્યો. ડૉક્ટરે એ પોતાની રીતે તપાસ કરી,

હવે મિયાં આખી રાત જાગતા હતા અને રસુલ સાથે વાતો કર્યા કરતા. ઘરમાં કંઈ રાયરચીલું રહ્યું નહોતું. બધું જ રસુલના ઘાસદાણા માટે વેચાઈ ગયું હતું. મિયાંનાં કપડાં અને સાફ સુદૃઢ વેચાઈ ગયા હતાં. અને છતાં મિયાં કાયમ રસુલને કે જે કોઈ મળે તેને કહેતા : 'મેં મર જાઉં છું લેકીન રસુલકું નહિ મરને હુંગા.' મરવાની પણ જાણે હરીફાઈ જ ચાલી હતી. મિયાં પરાણે પગ ધસા-હતા તો રસુલની પણ તે જ દશા હતી. કોઈ પરગણું કદાચ દાન આપવાની ઇચ્છા કરે તો મિયાં તે લેવા ચોખ્ખી ના પાડતા. અને કહેતા કે 'મેં એસાં નહિ લઉં છું. મેરી ગ ડીમેં બેઠકે મુજે ભાડા દેવે.' પરંતુ હવે તો ગાડીમાં 'એસવું' તે સો ટકાનું જોખમ હતું ન ગાડીવાનનું ટેકાણું હતું કે ન

થોડાનું પછી એ ગાડીમાં કાણ એસે? એક દિવસ મિયાંનું ડહેલું સવારના નિયમ મુજબ ન બિઘડ્યું. રોજ સવારમાં વહેલા ઊઠી થોડો જોડો નેડી ગાડી ખજારમાં લઈ જવાનો મિયાંનો નિયમ હતો. આજે તે નિયમનો ભંગ થયો. પોડાશીઓને કુતૂલ થયું. ડહેલું અંદરથી વાસેલું હતું. બધાએ મળીને અંદરની સાંકળ તોડી. અંદર જે દૃશ્ય જોયું તે કમકમાટી ઉપજાવે તેવું હતું. મિયાંનો દેહ રસુલના-મોદા પાસે પડ્યો હતો અને તેમનું મોં જાણે અત્યારે પણ ખોલી રહ્યું હતું, 'એટા મેં મર જાઉં છું લેકીન તુજે ભૂખે મરને નહિ હુંગા.' અને રસુલ પણ દયામણે ચહેરે આંખમાંથી આંસુ સારતો બોલો રહ્યો હતો. જાણે કહેતો ન હોય—'બાપા અખી મુઝે ખી સુવા લો.'

પરિષદ ભરી અને છેવટ તેનાં માતપિતાને કહી દીધું.
'આ ચૌદ વર્ષના છોકરાને કેન્સર થયેલ છે. તે
વધારેમાં વધારે ફક્ત બે મહિના જીવશે.'

ન્યારે ઇરિપતાલમા ડૉ. કિંગન તેની તબિયતની ખબર
કાઢવા પ્રયાસ્ય ત્યારે છોકરાએ તેની આખો સામે આંખો
પરેલીને કહ્યું :

' ડૉક્ટર, તમે ધારો છો કે આપણે બધાએ ઉપયોગી
જીવન જીવ્યું નોઈએ, ખરું કે ? મારે હવે ફક્ત
બે જ મહિના જીવવાના બાકી છે, બે મહિનામાં હું
ઉપયોગી જીવન કઈ રીતે જીવી શકું ? '

વિખ્યાત અધ્યાત્મશાસ્ત્રીએ માથું ધુણાવ્યું. તેને કહેવું
પડ્યું કે ' કેન્કર, મને જ તેની ખબર નથી. '

પછી કેન્કરે કહ્યું : ' ડૉક્ટર, તમે મને એક વખત કહ્યું
હતું કે જુગાર ખરાબ છે. ખરું ને ? બહુ સારું પણ
આ એક વખત માટે તમે નિયમને જરા દીધો કરશો ?
હું પચીસ સેન્ટની શરત લગાવીને તમને કહું છું કે
મૃત્યુ પહેલાં હું ઉપયોગી જીવનનો રસ્તો શોધી શકીશ. '

અનેસ્ટે કિંગને પોતાની દષ્ટિ ત્યાંથી ફેરવી લીધી.
પછી પાછળ જોયું. અને હસીને લગાડાં રાખવાની પેટી
પર પચીસ સેન્ટનો સિક્કો મૂક્યો. બીજે દિવસે ન્યારે
તે ફરીને આવ્યા ત્યારે તેણે કેન્કરને હસતો જોયો.
તેણે કહ્યું. ' ડૉક્ટરસાહેબ, હું શરત જીતી જાઉં છું.
આજ સવારે મેં ડૉક્ટરો સાથે વાત કરી છે પછી
મારા માતપિતા સાથે ગરબડ સરબડ કરી છે. અને
તમે શું ધારો છો ? મારી રમશાનયાત્રા નીકળવાની

નથી. ' પ્રોફેસરના હૃદયના ધબકારા વધી ગયા.
ડૉક્ટરોનું નિદાન ખોટું હતું-? છોકરો શું કહેવા
માગતો હતો ?

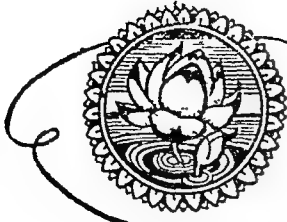
કેન્કરે કહ્યું : ' અરે, હું મરી તો જીવાનો છું જ. પણ
મારા માતપિતાની આત્માથી હું વસિયતનામું કરીને
મારું શરીર સંશોધન માટે ડૉક્ટરોને આપી જાઉં
છું. તેમને ઉપયોગી થાય તેવું કંઈક કદાચ તેમને
મળે પણ ખરું. મારું જીવન ઉપયોગી નથો
થવું, ડૉક્ટર ?

તે ફરવું ઉપયોગી થઈ પડ્યું તે મૃત્યુ સંથા પરના
કેન્કરે કહી જાણ્યું નહિ. કેમકે ત્યાર પછી તરત જ
દેશમાં યુદ્ધ જાગ્યું. દરેક શહેરમાં લશ્કરમાં નેધાવવા
માટે પાટિયા લાગી ગયાં અને યુવાનોને લડવા માટે
બોલાવવામાં આવ્યા. બધા યુવકો કંઈ બરાદુર નહોતા.
કેટલાકે બીકણુ હતા અને નોકરીમાંથી મુક્તિ મેળવવા
દરેક પ્રકારની યુક્તિપ્રયુક્તિ અજમાવતા હતા. ન્યા આ
બધું જાણ્યું ત્યાં—આત્મનીમાં—આવા કેસોની તપાસ
થઈ ત્યારે લશ્કરી બોર્ડના રાબયોએ આ બીકણુ
યુવકોને કેન્કરો દાખલો આપ્યો. તેને માત્ર ચૌદ જ
વર્ષનો ઉંમરે મૃત્યુને આપીને થવું પડ્યું. અને જ્યાં
તેણે પોતાના જીવનને ઉપયોગી બનાવ્યું. દરેક
કિસ્સામાં આ કુમારની વાતથી બધા કાચર યુવકો
શરમાઈ ગયા પોતે જોને સૌથી સુંદર તથા શ્રેષ્ઠ માનવો
હતા તેને વફાદાર રહીને, કેન્કરના જીવનનો નાશ થયા
પછી લાંબા સમય સુધી તેવું જીવન ઉપયોગી થવાનું
ચાલુ રહ્યું.

એક વાર એક પ્રતિકાશાળી ગૃહસ્થ રેલગાડીમાં વાંચવા માટે એક પુસ્તક ખરીદવા પુત્રકોની એક દુકાનમાં દાખર
થયા. રેલગાડી કરતી સીએ ' ફોરસાઈટ સાગા 'ની એક નકલ ખરીદવાની આ ગૃહસ્થને સલામત્ય કરતાં કહ્યું :
' પુસ્તક સરસ છે. મેં જાતે વાંચ્યું છે અને મને ખૂબ જ મજા પડી છે. ' રેલગાડીએ એ પુસ્તક ખરીદી લીધું
અને થોડી જ મિનિટોમાં રેલથી બાઈને પાછું આપ્યું. પુસ્તકના પહેલા પાના પર એમણે લખ્યું હતું—' મારા
પુસ્તકની મજા માણનાર મહિલાને સમ્રેમ લેટ —જહોન ગાન્સવર્થી '.
આ ગૃહસ્થ ' ફોરસાઈટ સાગા 'ના લેખક અને નોબલ પ્રાઈઝના વિજેતા જહોન ગાન્સવર્થી પોતે હતા.

અનિર્ણય પરમાર

મુદ્રામંડાપાલ

ધણું માળાપો બાળક પ્રત્યે બેઢરકાર અને ખરાબ વર્તન બાણ્યે અબાણ્યે સેવતાં હોય છે. એમાં કેટલાંક તો એવાં હોય છે કે પોતાના બાળક ઉપર તેની શી અસર થાય છે તે તરફ ધ્યાન જ નથી હોતું. બાળક નવી દુનિયામાં પ્રવેશ પામે છે એટલે જિજ્ઞાસાથી ભરપૂર હોય છે. નવું નવું બાણવા-શીખવાની તેને તાલાવેલી લાગી હોય છે. અને ઘરમાં પુષ્કળ સ્નેહ રાખનાર, આખો સમય જેની સાથે રહેવાનું હોય તેની તરફથી તેને સંતોષપૂર્વક જવાબો મેળવવાની આશા હોય છે. બાળકને મન એનાં માળાપ જ એનું સર્વસ્વ હોય છે એટલે ત્યારે તેમની પાસેથી પ્રેમ-સ્નેહ મેળવવાને બદલે તિરસ્કાર મેળવી દૂર ધકેલાય છે ત્યારે તે ખૂબ આઘાત પામે છે. આ આઘાતની અસર ખૂબ ઊંડી હોય છે. માળાપને એ વખતે આવો ખ્યાલ પણ નથી હોતો.

બાળક પ્રત્યેની આ ભૂતની વર્તણૂક ગુદાં ગુદાં કારણોને પ્રતાપે હોય છે. માળાપની, વડીલોની એક પ્રકારની એ નબળાઈ જ છે. આવા કિસ્સાઓમાં માતાની નબળી તબિયત, ઉપરા ઉપરી આવતી સુવાવડ, ઘણું બાળકો હોવાં, ગરીબાઈ, આણસુપણું, ઘરની વ્યવસ્થા બાબત અજ્ઞાનતા, બિનઆવડત, માળાપ વચ્ચેનો અણબનાવ અને અપરમાતા કે પિતાનું કારણ મૂળભૂત હોય છે. પરંતુ ઘણુંખરું જે કુટુંબમાં અવ્યવસ્થા હોય, સંચાલન બરોબર ન હોય ત્યાં આનાં ઊંડાં મૂળ રોપાયાં હોય છે.

આપણે બાળક-લેઈએ છે પરંતુ એને સાચવવાની વાત આવે છે ત્યારે ત્રાસી જઈએ છીએ, કંટાળી જઈએ છીએ. એ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન ન થવા દેવી લેઈએ. આપણી તાકાત અને શક્તિ મુજબની જ ગણતરી હોવી લેઈએ.

આપણે સ્વતંત્રતાના યુગમાં જીવીએ છીએ. બાળક પણ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ધરેછશે. આપણી પાસે આવે છે ત્યારે ઘણું બધું લઈને આવે છે તેને સારું કે નરસું બનાવવું તે આપણા જ હાથમાં છે. ભવિષ્યની તેની કોઈપણ પરિસ્થિતિ માટે તે જવાબદાર વડીલોને ગણશે. બાળક પ્રત્યે બેઢરકાર ન થવાય. એ બેઢરકારી અને ઢીલાપણું આપણા સમાજને, સમગ્ર દેશને અને આપણી ભવિષ્યની પેઢીને માટે મહાન ખતરનાકી ઊભી કરશે. બાળક એ માણસનું પિતા છે—એ અંગ્રેજ કહેવત આપણે અક્ષરશઃ ધ્યાનમાં રાખીએ તો ?

દીકરા-દીકરીના ઉછેરભેદ

નીરુ નાની હતી ત્યારથી જ દીકરાયા કરતી હતી. એ જન્મી ત્યારે જ પથરો જન્મ્યો એમ કહેવાતું. નીરુની દાદીને દીકરીઓ ગમતી જ નહોતી. અને તેમાંય સૌથી પહેલો તો દીકરો જ જન્મ્યો. બેઈએ એમ તે માનતાં હતાં.

નીરુની બા સવિતાબેનને પણ દીક દીક મહેણાં ખાવાં પડતાં. એ મહેણાંને કારણે સ્વાભાવિક રીતે નીરુ પ્રત્યે તે બેઠરકાર બની જતાં. સંયુક્ત કુટુંબ એટલે ઘરકામનો બોલો પણ વધુ હતો. ક્યારેક તેને સાચવી લેવા પ્રયત્ન કરતાં પણ બ્યારે કંઈ પૂછતી નીરુ દોડતી તેમની પાસે જાય ત્યારે તેને તે જવાબ આપી શકતાં નહિ, પોતાની પાસે એસાડી શકતાં નહિ અને દાદીમા પાસે ફરિયાદ સંભળાવવા તેને દોડવું પડતું. દાદીમા બાળક પ્રત્યે પ્રેમાળ હતાં એટલે તેમની વાત સાંભળતાં પરંતુ બ્યારે દીકરી અને દીકરા વચ્ચેનો અંધડો તેમની સમક્ષ આવે ત્યારે પુત્ર તરફી તે જલદી થઈ જતાં. કેટલીક વાર દીકરાનો વાંક હોય તો પણ દીકરીને સાંભળવું પડતું. અને સામાન્ય અંધડામાંથી મોટું સ્વરૂપ પકડાતું. સવિતાબેન કંટાળીને નીરુને સારી બેસતાં. અંદર અંદર દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે મન ઊંચાં થાય ત્યારે પણ પરિણામનો ભોગ બાળકો જ બનતાં.

પરિણામે નીરુ કોઈનો પ્રેમ મેળવી શકી નહિ. જાણે ખૂબ એશિયાળી, હુ ખી, વ્યક્તિત્વ વિનાની રહેવા લાગી. તેની યાદ-શક્તિ પણ

નબળી થઈ ગઈ. કશાયમાં તેનું દિલ ચોટે નહિ. સવિતાબેનને એના પછીના બે બાળા થયા.

નીરુ પૂરું ભણી શકી નહિ અને તેના નાના ભાંડુઓને સાચવવામાં પડી ગઈ. ઘર-કામમાં પાવરધી બની. વાંચનનો શોખ હતો એટલે એ નવું નવું વાંચ્યા કરતી. બાકી ગણિત, ઇતિહાસ ભૂગોળ જેવા વિષયો તેના કંદુર દુશ્મન થઈ પડ્યા. ૧૭ વર્ષની ઉંમરે તો તેને પરણાવી દીધી. પ્રેમ, લાગણીની ભૂખી નીરુ નવા વાતાવરણમાં ઘણી બદલાઈ ગઈ. તેને એક બે એવા મિત્રો પણ મળી રહ્યાં જેની પાસેથી તે ખૂબ સાંત્વન મેળવી શકતી. એમની સાથે એ એક થઈ જતી અને એમની જ પ્રેરણાથી તેણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પણ પસાર કરી અને વાંચનમાં વધુ રસ ધરાવી પોતાનો વિકાસ આદર્યો. પોતે અનુભવેલી બેઠરકારીના બદલામાં બાળમાનસનો સારો એવો અભ્યાસ કર્યો અને પોતાના બાળક પ્રત્યે સન્નગ રહેવા તત્પર રહી.

કાગનું બેસવું ને...

ટ્રેનમાં મુસાફરી કરીએ છીએ ત્યારે જાત જાતના અનુભવો થાય છે, નવી ઓળખાણ પણ થાય છે, કેટલુંક જાણવાનું પણ મળે છે અને વખત પસાર કરવાનો હોય એટલે સૌ સૌના મત દર્શાવી રાજકારણીય કે સામાજિક પ્રશ્નો ઉપર ગરમાગરમ ચર્ચા ચાલતી હોય છે. મારા એક પ્રવાસ વખતે ગયા ચોમામાના પૂરની વાત ચાલતી હતી.

એ નાનકડા ગામમાં ક્યારે પણ ન આવેલું

પૂર આવ્યું અને ગામ જેદાન-મેદાન થઈ ગયું હતું. એ ગામ પાસેથી નદી પસાર થતી હતી પણ આટલાં વર્ષોમાં એમાં પૂર આવ્યું હોય તેવું સાંભળ્યું નથી. અમારી ટ્રેઈન ત્યાંથી પસાર થઈ એટલે ગયા ચોમાસામાં આવેલ પૂરની પરિસ્થિતિનું વર્ણન શરૂ થયું. અમારી સાથે બેઠેલાંઓમાં થોડાં એ જ ગામનાં રહીશ હતાં. તેઓ જનમમાં જઈ રહ્યાં હતાં. તેઓમાંનાં એક બહેન પોતે અનુભવેલું તાદૃશ્ય વર્ણન કરી રહ્યાં હતાં:-

સવારના ગામમાં અચાનક પાણી દેખાયું અને લોકોમાં જાહેરાત થઈ કે જે કંઈ મિલકત-દાગીના શેકડ વગેરે હોય તે લઈ ગામના બે માળના મકાનમાં સૌએ જવું. લગભગ બધાં જ ત્યાં પહોંચ્યાં અને અડધા કલાકમાં તો પૂર એટલું બધું વધ્યું કે મકાનમાં ઊભેલાંને પણ દહિશત લાગવા માંડી. ઢોર-ઢાંખર પણ તણાઈ રહ્યાં હતાં. પણ ઈશ્વરની મહેરબાની તે એક કલાકમાં તો પાણી સાવ ઊતરી ગયાં. ગામમાં પુષ્કળ નુકશાન થયું, લોકોને ઘરબાર વગરનાં કરી દીધાં. કુદરતની લીલા આગળ સૌ હાથ ધોઈને બેઠા. આનુબાનુનાં ગામોમાંથી ઘણી બધી સગવડ થઈ, મદદ મળી.

પરંતુ ખરી વાત તો હવે લખવાની છે. આ પૂર શાથી આવ્યું ? ટ્રેઈનમાંથી દેખાતું એક ખેતર અને સામે દેરડી હતી. આટલું પૂર આવવા છતાં એ દેરડીને ઉણી આંચ પણ ન આવી. એટલે લોકો કહેવા લાગ્યાં કે માતાનું સત્ હોય એટલે એનો વાળ પણ

વાંકો ન થાય. પરંતુ પેલા ખેતરના રખવૈયાએ ગમે તેવા ઉનાળામાં પણ કોઈને પાણી પાતું નથી. ખૂબ તરસ્યા થયેલા વટેમાર્ગીએ પાણી માગ્યું હોય તો પણ તેમને ચોખ્ખી ના પરખાવી દે કે અહીં કોઈ પરખ-વાવડી નથી. આમ ગામનાં લોક પાણીમાંથીય ગયાં. તેમને પછી આવી જ સજ થાય ને ! કહે, બહેન સારું થયું, એકવાર એમને ખબર પડવા જેવી જ હતી. અને કુદરત કોપાય-માન થઈ.

કુદરત ક્યારે શું કરશે તેની તો ખબર નથી પણ અચાનક થયેલાની પાછળનું તથ્ય શોધી કાઢનાર તો મનુષ્ય જાત જ. કંઈક ને કંઈક બંધબેસતું શોધી જ કાઢે.

અમે બેઠાં હતાં એ ટ્રેઈનમાં પણ પૂરને કારણે એ વખતે લોકો બેસી શક્યાં નહોતાં. ટ્રેઈનના છાપરા પર લોકો ચડી ગયાં હતાં. ટ્રેઈન ઊંધી ન પડી ગઈ એટલી ભગવાનની મહેરબાની.

કેતકીનેય કાંટા ?

કેતકી આજે એસ. એસ. સી. પાસ થઈ ગઈ છે. તેની આગળ લણવાની ખૂબ ઇચ્છા હતી પરંતુ ઘરના સંયોગો તેને લણવા દે તેવા નહોતા. આટલું પણ તે માંડ માંડ લણી શકી હતી. તેની મા સુનંદા સુખી કુટુંબમાં ઉછરેલી હતી. પરણીને સાસરે આવી ત્યારે તો પુષ્કળ પૈસા હતા. એટલે સાહ્યબીમાં જ રહેવા મળેલું. કેતકી પાંચેક વર્ષની થઈ ત્યાંસુધી તેના પિતા કંઈ જ ધંધો કરતા નહોતા. બાપદાદાની મૂડી આખી જિંદગી ચાલે તેમ હતી. પણ કંઈક કરવા જતાં એવા ધંધે ચડી ચયા કે સદ્દામાં

ને સદામાં એ વર્ષમાં ખેદાન મેદાન થઈ ગયું. સુનંદા ઉપર દુઃખનો દરીઓ ફરી વળ્યો. દેવું પુષ્કળ અને પતિનો પત્નો નહિ. ભાઈ-બહેન પાસેથી માગી માગીને પણ કેટલાક દિવસ નીકળે !

ઘરમાં રોટલાના પણ સાંસા છતાં સુનંદાને કંઈ કામ કરવા બહાર જવું ગમે નહિ. 'ક્યા મોઢે બહાર કમાવા બાય ?' એમ મનમાં થયા કરે. કોઈ કહે ત્યારે કહે કે ઘેર બેઠાં કરવાનું કામ મોપો. પાછી બીજી એવી કોઈ આવડત નહિ. ત્યારે કરવું પણ શું ? ભરતજીથણ દ્વારા થોડું કંઈક મળી રહેતું.

સુનંદા મનમાં જૂળ વિચાર કરે. પણ સમાજની બીકે તેને કંઈ જ કરવાનું મન થાય નહિ. વધુ તો તેને એમ થાય કે, હવે ત્યારે કેટલો વૈભવ હવે અને હવે કોઈની પાસે હાથ પાંગરવા જવાનું ! નાની કેતકી પણ મોટી થતી હતી. એને ભણાવવાની અને ઘર ખર્ચ. એ જણતું પણ નિભાવવું કંઈ રીતે ? તેના ભાઈ તેને મદદ કરતા હતા. તેને લાયક કામ પણ શોધી રહ્યા હતા.

કેતકીના પિતા આમ ઘેર ન આવે. પણ બહારગામથી, પોતાને ખાવાના પૈસા ભેઈએ છે, તરત મોકલી આપો, નહિતર આપઘાત કરીશ—એવી ભતના ધમકીના પત્રો સુનંદા ઉપર આવતા એટલે સુનંદા હરી જઈને જે થોડા પૈસા ભાઈએ આપ્યા હોય તેમને મોકલી દેતી. એ તેને ઘેર જોલાવવા પ્રયત્ન કરતી પણ તે આવું છું કહીને આવતા જ નહિ. આવું થયા પછી તેમનામાં મોઢું જતા-

વવાની તાકાત જ નહોતી.

સુનંદા પૈસા મોકલી દે એટલે તેનાં લાઇબ્રેન જૂળ ચીડાતાં. ક્યાં તો તે અહીં આવીને રહે અથવા તો કંઈ કામ કરે. આમ રોજ બીડીને પૈસા મોકલવા કેવી રીતે ? એવી ટેવ પાડવાથી એને ખિલકુલ કામ કરવાનું મન નહિ થાય અને નોકરી પણ નહિ કરે.

આમ કરતાં કરતાં કેતકી મેટ્રિક પાસ થઈ ત્યાંસુધી ભાઈ-બહેન અને બીજાં સંબંધીઓ મદદરૂપ નીવડ્યા. આગળ અભ્યાસનું નામ દીધા વગર કેતકી પણ નોકરીની શોધમાં પડી. નોકરી કરવામાં શરમ નથી પણ ભીખ માગવામાં શરમ છે એ વાત તેણે ગળે ઉતારી હતી એટલે પોતે કમાશે અને ભણશે એ જ વિચારી કેટલીક જગ્યાએ અરજી કરી નાખી. એના ઉત્સાહથી એને તાત્કાલિક એક નિશાળમાં શિક્ષિકાની નોકરી મળી ગઈ.

પિતા તરફની ઘણા હતી પણ કેતકીને સુનંદાની જૂળ દયા આવતી. પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતી ત્યારે ત્યાં જ થીજી જતી. ભણીગણીને નાનપણથી તૈયાર થઈ હોત તો આજે ગમેતેવી પરિસ્થિતિમાં તે સામાનો કરી શકત ને ? અને એટલે જ સુનંદાએ કેતકીને ભણાવી હજી વધારે ભણાવવા પણ ઇચ્છે છે.

કોનેના અને કામનાં કાંચો

કમલેશ અને સુનંદાને એક જ સંસ્થામાં નોકરી કરતા હતા બન્નેની રહેણીકરણી અને વિચાર-સરણીમાં ઘણા મતભેદ રહેતા. ચર્ચાનો અવકાશ મળે અને ભેગા થાય પણ અંતે તો ઝઘડીને જ બિલા થતા. અત્યાર સુધી તો

રાજકારણીય ચર્ચા કે એવા બીજા વિષયોમાં મતભેદ ચાલુ રહેતા પરંતુ ધીમે ધીમે તેમને બન્નેને એકબીજાની ઈર્ષ્યા થવા લાગી. અને અંદર અંદર કામની બાબતમાં પણ મતભેદ — મનભેદ થવા લાગ્યા. બન્નેનો વિલાગ જુદા પરંતુ સુનંદન સંચાલન વિલાગમાં હતો એટલે કમલેશને કમને પણ તેની સલાહ લેવી પડતી. બન્ને સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. એટલે અંદરોઅંદર જુદા જુદા પક્ષ ઊભા કરી શક્યા. કમલેશના પક્ષમાં એક રમણભાઈ હતા તે બેઉ બાજુ ઠોલકી વગાડી શકે તેવા હતા. સુનંદનની વિરુદ્ધ બોલાય તેટલું બોલી કમલેશ પાસે તેઓ તેના જ અંગત માણસની જેમ વર્તતા. એટલે સંચાલન વિલાગનું કંઈ પણ કામ હોય તો રમણભાઈ માંડતે થતું. રમણભાઈ કમલેશનો જમણો હાથ બની બેઠા હતા.

રમણભાઈ સ્વભાવે ખૂબ મીઠા હતા. કોઈની સાથે બગાડવામાં તે સમજ્યા નહોતા. ઉપરથી બધા જ તેમના મિત્રો હોય તેટલું સારું રાખતા. અને દરેકના મનની વાતો બાણી લેતા. કોણ ક્યારે શું બોલ્યું તે તેમની ડાયરીમાં નોંધાઈ જાય તેટલી ચીવટ રાખી વાત કરતા. તેમનું મન ઈર્ષ્યાથી ભરપૂર હતું. તે કોઈની ચડતી બોઈ શકતા નહિ. એમનું જ વર્ચસ્વ સંસ્થાના દરેક માણસ પર રહેલું બોઈએ એમ તેઓ માનતા.

તેમના સ્વભાવ મુજબ સુનંદન પાસે કમલેશનું અને કમલેશ પાસે સુનંદનનું ખરાબ બોલતાં તે જરાય અચકાતા નહિ. છતાં બન્ને પાસે પોતે સારા દેખાય એ રીતે વર્તતા. સુનંદન

અને કમલેશ એવા વિરોધી ઘર્ષ ગયા હતા કે અંદરબાનેથી તેમને આવું સાંભળવું ગમતું. તેઓ બન્નેએ તો બાણે એક રી. આઈ. ડી. રાખ્યો હોય તેમ જ તેમની પાસેથી કામ લેવાતું.

રજનું ગજ કરતાં રમણભાઈ ને આવડતું. ફરિયાદ ઉપર પહોંચી જતી એટલે બધા જ કરતા. લેવા નહિ દેવા નહિ ને વગર મફતનાં બે વાક્યો બોલવાથી કુટાઈ મરવું પડતું એવા પણ દાખલા બનેલા. તાજેતરમાં જ એક નવી નીમણુક થઈ હતી. તે ભાઈ તો રમણભાઈના સ્વભાવથી બિલકુલ અબાણ હતા. એ દાખલ થયા ત્યારથી બાણે તેમના હરીફ ન હોય તેમ જ તેમની સાથે વર્તતા. અને બન્નું પણ એવું જ. નવા ભાઈનું કામ ઝડપી અને નવી નવી વસ્તુ મૂકી કામ સારું કરતા. સુનંદનને પણ તે આકર્ષી શક્યા હતા. રમણભાઈ જેવા માણસ આ સહી જ કેમ શકે ? તેમની બને તેટલી કુથલી કરવો માંડ્યા. જ્યારે એમના હાથમાં કંઈ જ ન આવ્યું ત્યારે તેમના અંગત જીવન સુધી પહોંચી ગયા. અને સુનંદન પાસે આડુંઅવળું ભરડી આવ્યા. સુનંદન પણ બધાને થથરાવતો હતો. એટલે એ છાંપ મજબૂત કરવા ક્યારેક તે નવા આવેલા કેતુને શિખામણ આપવા બેસી જતો.

કેતુના અંગત જીવન પર પ્રહાર પડ્યો ત્યારે તેને ખૂબ ખરાબ લાગ્યું. આવી સંસ્થામાં કામ કરવું એના કરતાં ન કરવું સારું. એની ટેક ઉપર, કોઈ પણ બાબતની ચર્ચામાં ઊતર્યા વગર બીજે દિવસે સુનંદનના હાથમાં રાજીનામું મૂકી દીધું.

સરદાર રાજી

સરદારની અનુભવવાણી :

[સં. મુકુલભાઈ કલાશી, પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન માંદિર, અમદાવાદ. નં. પૈ -/૧૦]

સરદાર પટેલ એ ગુજરાતનું નાક છે, સમગ્ર હિંદના નવસર્જનમાં એમનો હિસ્સો અદ્વિતીય હોવા છતાં કમભાગ્યે એમના વિશે ખૂબ ઓછું લખાયું છે. સરદારના વ્યક્તિત્વનાં વિવિધ પાસાને ઉપસાવે એવું સાહિત્ય ઉપલબ્ધ કરવા માટે નવજીવન પ્રકાશન સંસ્થાએ આદરેલો પુરુષાર્થ અભિનંદનીય છે. સરદારના નરહરિ પરિણે લખેલા જીવનચરિત્ર પછી એમના પ્રવચનો—‘શુંશાં પૈસા ચાર’ની કહેણીને ખોટી ઠરાવે એવાં જુસ્સાદાર પ્રવચનો—પણ એ જ લેખકે સંપાદિત કર્યાં હતાં. શ્રી મુકુલભાઈ કલાશીએ સરદારની અનુભવવાણી સંપાદિત કરીને એમના વિચારપ્રવાહનો તે એમની જાંડી દૃષ્ટિનો સરસ પરિચય ગુજરાતી વાચકોને કરાવ્યો છે.

મહાદેવભાઈની ડાયરીઓ બહાર ના પડી હોત તો અત્યંત ગંભીર અને વજ્રસભ લાસના સરદારમાં આટલી અચ્છી વિનોદશક્તિ હશે એવો એમના અતેવાસીઓ સિવાય કોઈને ખ્યાલ ન આવત. આ વિનોદશક્તિની સ્મૃતિઓ વિસારે પડે એ પહેલાં એને અંચસ્થ દરવામાં આવે તો ? જેમ સરદારની અનુભવવાણી પ્રસિદ્ધ થઈ શકી એમ સરદારની

વિનોદ-શક્તિ પણ પ્રસિદ્ધ ન થઈ શકે ?

ભગ્ન પાટુકા :

[લે. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્ર. ગૂર્જર અંધરતન કાપોત્તય, અમદાવાદ. રૂ. ૪/-]

શ્રી. મુનશી જે કાંઈ લખશે એ ગુજરાત વાંચવાનું જ છે, એમાંય નવલકથા જેવું હોય તો વિશેષ. પાટુકાની પ્રભુતા અને ગુજરાતનો નાથ લખનાર મુનશીની પ્રતિભા પુનઃજીવન કરી શકે એવી તો આ નવલકથા છે જ નહિ. આમ છતાં વાચકને રસતરભોજ રાખે, એવું કાંઈક નવનર એમણે ગરર કર્યું છે. ગુજરાતને ચરણે અનેક ઐતિહાસિક પાત્રોમાં બાકા મહારાજનું એક નવું પાત્ર એમણે ‘ઉમેયુ’ એ અને કથા કહેવાની આખી શૈલીમાં ધરખમ ફેરફાર કર્યો—ભૂતપ્રેત પાસે ૧૦૦ વર્ષ જૂની વાતો કહેવડાવીને—એ એ આ નવલકથાની વિશિષ્ટતા છે. ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ પણ ગણાવી શકાય કે શ્રી મુનશી ગુજરાતના એક, સિદ્ધહસ્ત ઐતિહાસિક નવલકથાકાર છે એ આ ભૂતપ્રેતો જાણે છે.

માધવે ગુજરાત વેચીને મુસલમાની રાજ્ય બહીં સુધી આપ્યું એની આકરી ટીકા અનેક ઇતિહાસકારોએ ફહી છે; પરંતુ જૂની નવલકથાઓમાં માધવને ચીતર્યો હતો એના કરતાં આ નવલકથામાં ધણો વધારે કાળો ચીતર્યો છે. કોઈ ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીએ માધવ ઉપર

સુનંદને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે એણે એક જ વાક્ય કહ્યું: ‘એક ખીખનું’ ણગાડવા જ ઇચ્છતી જગ્યાએ હું કોઈ પણ સંજોગોમાં

કામ કરી શકું તેમ નથી. જીણી દૃષ્ટિથી હું નથી જોતો, તમે જુઓ છો અને કામની કદર કરી શકતા નથી.’

તટસ્થ સંશોધન કરી એને સાચા સ્વરૂપે રજૂ કરવાની હવે ખૂબ જરૂર છે.

શ્રી. મુનશીની આ નવલકથાનો અતં અત્યંત શુદ્ધ છે. જે ચમત્કારની અભિજ્ઞાના શરૂઆતનાં એક બે પ્રકરણ જગાવે છે એ પાછળથી ઓસરી જાય છે તે કાઠપણ પાત્ર ગાદી અસર મૂકી જતું નથી—સિવાય કે બાહ્ય મહારાજનું.

દેવનો દીધેલ

[લે. ૦ પીતાંબર પટેલ, પ્ર. ૦ વોરા એન્ડ કંપની પ્રિન્સિપલ પ્રાવેટ લિ., મુંબઈ, ર. ર. ૨/-]

લેખકે 'નિવેદન'માં 'જિવાતા જીવનની વિષમતામાંથી, કટુતામાંથી અને વિસ્તરતી જતી ઝેરી હવામાંથી જીવનનાં અમૃત ગોળી તેને વાર્તામાં નિરૂપવાનો આ નમ્ર પ્રયાસ છે.' એમ જણાવ્યું છે એ સત્ય સંગ્રહ માટે પસંદ કરાયેલી બધી જ વાર્તાઓ એક યા બીજી રીતે પુરવાર કરી જાય છે. સામાજિક અન્યાય, અસૂચા અને અજ્ઞાનતાની વચ્ચે માણસાઈનો દીવડો જલતો ગામી હસતા મોંએ જીવન જીવતી વ્યક્તિઓનું તાદૃશ્ય ચરિત્રાલેખન સંગ્રહની બધી જ વાર્તાઓ કરાવી જાય છે.

દરેક વાર્તાને આગવું એવું વ્યક્તિત્વ છે અને અનોખો એવો જીવનસંદેશ છે. સંગ્રહમાં કુલ ૧૨ વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેના પરથી પુસ્તકનું નામાભિધાન થયું છે તે નિઃશંક સંગ્રહની અનિહિત વાર્તા છે. 'દેવનો દીધેલ' પતિપત્નીની બાળક માટેની કુદરતી ઝંખના, એ ઝંખનાનું સાકલ્યમાં પરિણમવું પરંતુ કાઈકે વિચિત્ર રીતે—બાળક જન્મથી અંધ હોવું—ચારે માથાપના પુત્રજન્મના દર્શનમાં થોડાંક વિચારનાં વાદ્ય જોવાય છે પણ અંતે તો લેખક વાર્તાને ચરમસીમા સુધી પહોંચાડીને કુશળતાપૂર્વક પતિપત્ની બંનેના હૃદયમાં વહેતા વાત્સલ્યના ધોધનું દર્શન કરાવે છે. માનવજીવનમાં વાત્સલ્યની ભાવનાની આ પરમ સિદ્ધિ કહેવાય. નહીં તો સહેજ ખોડખાંપણાળાં બાળકોની શી સ્થિતિ થાત ?

એવી જ રીતે 'ઉધાડું ઘર' પણ 'નખોદિયા'ના ઉનામથી પીછો છોડાવવા ઝંખના પતિપત્નીના હૃદયની ઝંખી કરાવી જાય અને એમને અનુભવવી પડતી કૌટુંબિક ઈર્ષ્યા અને એને લીધે વધી પડતાં મંથનોનું આપણને દર્શન કરાવી જાય છે. 'લેણદેણ' એ કંડોરશીની પ્રાણી—કાળી કૂતરી—પ્રત્યેની મમતાનો પૂરાવો આપી જાય છે તો 'અંજળ માણી' પ્રાણી—જૂરી ભેંસ—પ્રત્યેની મમતા જરા જુદી રીતે દર્શાવી જાય છે. દુષ્કાળમાં ભીંસાતાં ભીંસાતાં પણ પોતાના પાલક પ્રાણી માટે ત્યાગની ભાવના કેટલી સૂક્ષ્મ હોઈ શકે એની સાબિતી આ વાર્તા આપી જાય છે. 'જીવન-દાન' પોતાના જીવના ભોગે જીવન અને મૃત્યુ બંનેને સફળ બનાવી જનાર હેમકાર ડોશાની ફિલસૂફીની કહાણી છે, તો સાપની કાંચળી 'માં પાછી વધે વિધુર થનારની કંકોડી દશાનું ચિત્રણ છે. 'મીરાકોઈ' ઘરડા બાપની સેવાર્થે પોતાના જીવનનો ભોગ આપનાર સ્ત્રીની ગાથા છે તો 'મૂંગી ચીસ'માં માતૃહૃદયનાં મંથનોની કહાણી છે. 'રામસેના'માં વિદ્યાને પૂરાં પાડેલાં સાધનોથી તીડ સામે યુદ્ધ કરવામાં જૂની માન્યતા સાથેની બાઈબાઈ ને અંતે તો વિજ્ઞાનની જીત છે. 'લોચનદાન'માં મંછાડોશીને મોતિયો ઉતારાવવાની ઝંખના અને આંખો પાછી આવ્યા પછીની સ્થિતિનું વાસ્તવિક આલેખન છે. 'અદાદીપ'માં એક પત્નીની આંતરિક સમજ, ખાત્રી અને સમાજનું અનુચિત દયાણુ એ બંને વચ્ચેનો સંઘર્ષ અને છેવટે તો હેમકારની જીત જ બનાવાઈ છે.

સમાજનાં સારાં નરસાં પરિણામો માનવજીવનને અસર જરૂર પહોંચાડે છે. પણ અંતે તો સત્તી જીત ને અસત્તી હાર જ લેખકને પ્રિય હોય એમ લાગે છે. દાંપત્ય સુખનું શાસ્ત્ર :

[લે. ૦ પ્ર. ૦. નવનીતજ્ઞાલ વી. પટેલ, કાશુપુર, અમદાવાદ. ર. ૩/૫૦]

ગુજરાતી ભાષામાં વૈજનિક પદ્ધતિને અનુલક્ષીને જાતીય વિષયનું જાવ પ્રડું પાડનારા ખૂબ ઓછાં

પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકનો ઉમેરો અભિનંદનીય છે. પુસ્તક સચિત્ર છે અને દાપ્ત્યજીવનને સુખમય બનાવવામાં મહત્વનો ફાગો આપનારા મુદ્દાઓનો એમાં સમાવેશ કરવામાં આ યો છે. દાપ્ત્યસુખથી શરૂઆત કરીને લેખક આપણને સમાગમની ક્રિયા, એના વિવિધ આસનો, પ્રમાણ, નપુસકતાના કારણો, એના નિવારણના ઉપારો, સતતનિયમન વગેરે બાબતો અંગે સારી એવી વિજ્ઞાનિક માહિતી પૂરી પાડે છે.

ક્યાંક ક્યાંક ભાષા વધુ પડતી રંગીની થઈ જાય છે એ પુસ્તકની એક ખામી ગણવી શકાય. પુસ્તકનાં છેલ્લા ૫૪ પાના 'પરિવાર' માસિકમાં છપાયેલા પ્રશ્નો અને એના ઉત્તરોને સંકલિત કરે છે. આવા જાતીય પ્રશ્નો નિખાનસ રીતે પૂછે અને એના શિષ્ટ ભાષામાં જવાબ અપાય એ દરેક રીતે આવકાર્પ ગણાવું જોઈ એ. અપાયેના જવાબો પ્રશ્નનો નિકાલ આણે એવા હોના છતાં ક્યાંક ક્યાંક લેખકના પ્રથમ પુસ્તક 'સતતિ નિયમન ને વધ્યત્યનિવારણ' ની જાણે જાહેરાત ન કરી જતા હોય એવી અસંગત વાચક પર પાડે છે. લેખક આ નિવારી શક્યા હોત તો વધુ સારું થાત.

મીઠાને પ્રતાપે.

[લે. કાકા કાનેનકર ૩ નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, ૧૪ રૂ ૧/-]

કાકાસાહેબે અગાઉ લખેલું 'આપુની આખી' પુસ્તકનું જ આ પૂરક ગણાય તેવું પુસ્તક એના નામથી જન્મના નાખે તેવું છે. છતાં 'આપુની આખી' જેટલું જ મહત્વનું અને ઉપદેશી છે.

સ્વરાજ્ય માટેના ૧૯૩૦માં મીઠાનો સત્યાગ્રહ શરૂ થયો ત્યારે ગાંધીજીને યરવ. જેલમાં મૂકેના, તેમની સાથે પાચેક મહિના માટે કાકાસાહેબને પણ મૂકવામાં આવેના એ પાંચ મહિનાના સદવાસમાં જે જે પ્રસંગો રિચારો અને ચર્ચાઓ થયેના તેને કાકાસાહેબે આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યો છે.

ગીતાના શુદ્ધ શબ્દાભ્યારોથી માડીને મરાઠી અભંગો

અને મરાઠી ભાષાના નિકટના પરિચયમાં ગાંધીજી આવ્યા તે કાકાસાહેબ સાથેના આ જેલસહવાસથી મીઠાના સત્યાગ્રહ વખતના રાજદ્વારી કેદીઓનો આ જેલ-ઝોનો જેલને પણ 'મીઠાની જેલ' નું ખિરુદ આપતો. તેથી જ એ અરસાના પ્રસંગોના આ પુસ્તકને કાકા સાહેબે 'મીઠાને પ્રતાપે' નામ આપ્યું છે—જે પુસ્તક વાંચ્યા પછી સાર્થક થયેલું લાગે જ. કાકાસાહેબે ગાંધીજીની પાસેથી કેટલુંક એવું મહત્વનું જીવન જીવતા શીખી લીધું કે એ આ પુસ્તકમાં કેટલાય લેખોમાં જોવા મળે છે. એટલે જ ગાંધીજીની મહત્તાને રીકારતા હરકોઈ વાચકને આ પુસ્તકની મહત્તા નાગ્યા કરશે જ. 'ગાંધીજી વિષેની ગમે તે વસ્તુ લોકોને રોચક થશે જ' એવા કાકાસાહેબના વિચાર સાથે સમત થવાનું આ પુસ્તક તો મીઠી જાય છે.

દિલની સગાઈ

[લે. વિષ્ણુકુમાર પંડ્યા ૩૦ પુસ્તકાલય સ. સ. મડગ પિ. વડોદરા રૂ ૪/૫૦.]

સામાન્ય રીતે નવનર્યા-નવનિકાના પુસ્તકો પ્રગટ કરવા પ્રત્યે સુખ ધરાવતી સરથા વાતાંસઝલું પ્રકાશન કરે ત્યારે એ સમજને જોવા-જાણવાની જિજ્ઞાસા વધુ પ્રમળ સ્વરૂપ પકડે. પ્રકાશકે કરેના નિવેદનની આ પકિતઓ 'એમાં સુરુચિનો ભગ થાય તેની રીતે વાતાંઓ લખાયેની નથી. તેથી આ પુસ્તક અગટ કરવું અમે યોગ્ય માન્યું છે.' આ સમજની મોટાભાગની વાતાંઓને તો સ્પર્શતી નથી જ. એમ તો 'આવ કાર' માં શ્રી કરસનદાસ માણેકે પણ લેખકની નિર્મિતિકનાનો અભાન બે ત્રણ વાર રજૂ કર્યો છે.

અપત્ય પ્રેમની જ વાતોને 'નિર્મળ પ્રેમના તત્ત્વ' માનવામાં આવતો હોય તો એ તત્ત્વનો ફણગો—એવું મૂળ તો સ્ત્રી-પુરુષના સદચારમાં—પ્રેમમાં જ નથી? અને એ જ આ બધી વાતાંઓનું સાચું હાર્દ છે. અહીં એ પ્રેમની વેવનાઈ બને નવીતરાર્દ હોય પણ જાણે કે અજાણે સ્ત્રીને લપસી પડતી અને પુરુષને લપટાભયો વીતરવાની ઓગણીસમી સદીની

મનોવૃત્તિ લેખકમાં જાણે આજેય વિચરી રહી છે. આજે તો ગામડાની સ્ત્રી પણ શહેરી સ્ત્રીથી જરાય જિતરતી નથી રહી ત્યાં 'ખિચારી-આપણી' ગણીને ગામડાંની સ્ત્રીને આમ વાર્તામાં રુધી જ સખવાતું આપણા લેખકોએ હવે મૂકી દીધું છે.

વાર્તાઓના 'આવકાર'માં શ્રી માણેકે લેખકની જે મર્યાદા ખતાવી છે તેને માની લઈએ તો પણ પરણવાને જ દિવસે બાળકનો જન્મ આપીને તરત જ કઈ સુવર્તી નવવધૂનો સ્વાંગ સજીને લગ્નવેદી સામે આવીને ખેસવાના હોશમાં હોય ?

'દેવની માટી' નામની એ વાર્તામાં પ્રકાશકના નિવેદન મુજબ સુરુચિ કેળવાય તેવું શું લાગ્યું ?

સંગ્રહની બાવીસેય વાર્તાઓ વાર્તાસ્ત્રવાણી છે એટલે વાચનીય પણ રહેવાની જ. પણ એકેય વાર્તા મન મૂકીને વાંચ્યા જ કરવાની ધરપત કરાવે તેવી નથી. વિષયની વિવિધતા કે શૈલીની પકડ ક્યાંક જરૂર દેખાય છે પણ આખું પોત તો જાણે સાવ ફીસું જ રહ્યું છે. ગુજરાતીમાં પ્રગટ થતી 'ઘણી નવલકથાઓ-નવલિકાઓમાં પ્રાકૃત સંસ્કારવાળાં વાચકોના મનને રુચે તે જાતના પ્રસંગો કે પાત્રો હોય છે, અને તેમાં ઘણીવાર સુરુચિનો લગ્ન થતો જોવામાં આવે છે. આથી તેવી કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું મંડળને અયોગ્ય લાગે છે' તેવું નિવેદનમાં પ્રકાશક સંસ્થાએ જાહેર કર્યું છે એથી ભરમાઈને આ સંગ્રહ વાંચવાની ભૂલ વાંચ્યા પછી તરત સમજાય છે એટલે આવું નિવેદન કર્યું વિના જ આ સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો હોત તો લેખકને પણ અન્યાય ન થાત અને પ્રકાશક તો પોતે સલામત રહેત જ.

આશા છે કે શ્રી માણેકની સલાહ લેખકને માન્ય લાગશે અને તેમની લવિષ્યની કૃતિમાંથી સાહિત્યનિર્માણ માટેની સાધના પણ એટલી જ નીતરશે.

ફલમાળ :

[લે. વલ્લભલાલ અક્કડ. પ્ર. કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, મુરત. નં. પૈ.—/૫૦]

'બાળકો માટે વિચારસંગ્રહ'ની મહોર લાગેલો આ

નાનકડો સંગ્રહ બાળકો કરતાં કિશોરો માટે વધુ ઉપયોગી થાય તેવો બન્યો કહેવાય. બાળકોને વિચારો પચાવવાની તાલીમ મળી નથી હોતી, તેમના ગભ જહારની એ વાત છે. નાનકડા પ્રસંગો કે કથાનકો દ્વારા જ બાળકોમાં વાચનવૃત્તિ કેળવાય. આવા વિચારો તો તેમના કુમળા મગજને વધુ ભારે બોજ લાદે. કેટલાક ખડોને તો વિચારો પણ ન ગણાય એટલા બધા સામાન્ય છે. લેખક પાસે બાળકોને રુચે તેવી શૈલી અને બાળકોપયોગી સુંદર સાહિત્ય છે તેને ગ્રંથબદ્ધ કરવાનું સૂચન અસ્થાને નહિ ગણાય. આ નાનકડી પુસ્તિકા શાળામાં લાણુતાં કિશોરોને જરૂર વાંચવી ગમે તેવી છે એટલે અંશે તેની ઉપયોગિતા ગણવી તો જોઈએ જ.

સ્નેહમુદ્રા :

[લે. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી, સં. અનંતરાય મ. રાવળ. પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., મુંબઈ, ર. ૩. ૪/૫૦]

'સ્નેહમુદ્રા' લખ્યા પછી સરસ્વતીચંદ્ર લખવાની જરૂર જ શી હતી ?—એવો દોલતરામ પંડ્યાનો પ્રશ્ન ધણીને સાચો લાગતો હોય એ સંભવ છે. અને એટલે જ પાંચમી આવૃત્તિ પાંચમી 'સ્નેહમુદ્રા'ની પહેલી આવૃત્તિ સિત્તેર વરસ પહેલાં પ્રગટ થઈ છે એય સાચું લાગે છે ! સિત્તેર વરસમાં પાંચ જ આવૃત્તિ પામેલું આ પુસ્તક આ નવી આવૃત્તિ વેળાએ ગુજરાતના એક મન્નિષ્ટ વિવેચકનું સંપાદન પામે છે. ઉપરાંત આ વખતની આવૃત્તિમાં કર્તાનાં અન્ય કાવ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે જેથી ગોવર્ધનરામને કવિ તરીકે મૂલવવામાં, તેમનો કવિ તરીકે અભ્યાસ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓને સરળતા પડે અને સફળતા સાંપડે.

શ્રી અનંતરાય રાવળે આ ગ્રંથનું સંપાદન અને સંશુદ્ધિ તો કરી જ છે, ઉપરાંત તેમનો અભ્યાસ પ્રવેશક પણ આ આવૃત્તિને સાંપડ્યો છે જે ગોવર્ધનરામના સાહિત્યના અભ્યાસુઓને ઠીક ઠીક માર્ગદર્શક થઈ પડે. ગોવર્ધનરામની શતાબ્દિએ તેમનાં અપ્રાપ્ય

પુસ્તકોને ઝડપથી સુપ્રાપ્ય બનાવ્યાં છે એટલે જ સ્નેહમુદ્રાની પણ આ નવી આવૃત્તિ આટલી ઝડપથી સાંપડી શકી છે. પ્રકાશક સંસ્થાએ ગોરધન સાહિત્યને આટલું સસ્તું અને સુલભ્ય બનાવવા માટે ગુજરાતની સાચી અને સારી સેવા બજાવી ગણાય. જે સાહિત્ય જનતામાં સર્વકારસીયન કયું છે એ સાહિત્ય ખૂબ સહજતાથી દરેક જણ વાંચા-ખરીદી શકે છે એ ગુજરાત માટે તો નવી નતાઈની વાત કહેવાય.

હૃદયમાં મુદ્રાકિત થતી સ્નેહછાયા અને વિરહવ્યથાનું એક આદર્શ વસ્તુ આ કાવ્યને ચિરંજીવ બનાવી શક્યું છે એ તો આતો આસ્વાદ કરનાર દરેક વાચકને, અભ્યાસુને અને વિદ્યાર્થીને લાગે જ છે.

શમળા :

[લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ. પ્ર૦ આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ર. ડ. ૩/૫૦]

નવલકથાકાર તરીકે ૨૦ વ૦ દેસાઈને જાણનાર વર્ગ 'નિહારિકા' નામના કવ્યસંગ્રહથી ભોંથી રમણલાલને કવિ તરીકે પણ પિછાણે છે. વત્સો પછી, તેમના અવસાન પછી તેમના કાવ્યો-ગીતોને આ સંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ થયેલા મળે છે એ કાવ્યરસિકો માટે મહત્વનું ઉમેરણ ગણાય.

બાર ખંડમાં વહેંચાયેલાં બધા મળીને ૧૪૫ કાવ્યો આ સંગ્રહમાં મૂકવામાં આવ્યાં છે, મોટા ભાગનાં ગ્રંથ કાવ્યો છે, ગીતો અને પ્રાસંગિક કાવ્યો પણ છે.

આખા સંગ્રહમાં ઠેર ઠેર વરતાની મુશ્કેલો માટે શુદ્ધિ-પત્ર મૂક્યું હોત તો કોઈ શબ્દના અર્થનો અનર્થ કરવાની કે પાઠાંતર થવાની જે દહેશત રહે છે તે પણ ન રહેત સંગ્રહનું નામ પણ 'સમળા' ને બદલે 'શમળા' રાખવામાં આવ્યું છે ! સાચો શબ્દ 'સમળા' છે.

નવી કવિતાના અને નવકવિઓના વિશાળ કાલ વચ્ચે મઈ પેઢીના એક વિચારક અને અભ્યાસીનાં કાવ્યોનો

આ સંગ્રહ કવિતા-મૂલવણીમાં પણ હીક હીક મહદરૂપ થશે.

આ કાવ્યસંગ્રહને કવિ-પુત્રી શ્રી સુધાબેન દેસાઈની વિવેચનાત્મક પ્રસ્તાવના મળવાની હતી પણ ન મળી શકી એ ખુલાસો બેગેબર ન ગણાય. કોઈ પણ પુસ્તકનું મૂલ્ય વધારતું વસ્તુ મૂકવા માટે પ્રકાશન થોડુંક મોડું થાય તો ય શું વાધો ! અને તેમાંય કાવના કાવ્યોને સમગ્ર પચાવી શકનાર વ્યક્તિ પામેથી મળતું અભ્યાસ લખાણ જરૂર ઉપયોગી નીસડી શકે જ. બીજી આવૃત્તિ વેળા સુધાબેન એ પિતૃફરજ નહિ જ ચૂકે.

કહેવત-સ્થાનકો :

[લે. સ્વામી શ્રી પ્રણવતીર્થજી. પ્ર૦ મદારાજ સયાશરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. ર. ૬/૫૦.]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં જેમના પૂર્વોત્તમનું મહત્વનું સ્થાન હતું તેવા આ પુસ્તકના લેખકનું આ પુસ્તક પણ એટલું જ મહત્વનું છે. આપણે વાતવાતમાં અનેક કહેવતો ઉચ્ચારીએ છીએ, પણ એ કહેવતો કઈ રીતે રૂઢ બની એ જાણતા નથી હોતા, અહીં આ પુસ્તકમાં એ બધી કહેવતો પાઞ્જની જે વાતો છે એ સંગ્રહ-વામાં આવી છે જે દરેકને એકસરખી ઉપયોગી થઈ પડે. તેમાંય વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકોને દરેક કહેવતો માટે જે જિજ્ઞાસા થતી તે પણ આ પુસ્તકમાં મૂકેલાં કહેવતોનાં ટૂંકા કથાનકોથી સતોપાશે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવી મહત્વની ફેણગી માટે તેના કર્તા અને લભ્ય કરનાર પ્રકાશક ધન્યવાદના અધિકારી ગણાય. દરેક સંસ્કારી ઘરમાં વસાવવાના માટેનું આ મહત્વનું પુસ્તક છે.

કહેવતો આપણે જે અવારનવાર બોલીએ છીએ પણ ધણીવાર તો એ કહેવત શી રીતે પડી, શી રીતે રૂઢ થઈ એમ કોઈ પૂછે તો તેની આપણને ખબર નથી હોતી. અહીં નાનાં કથાનકોથી એવી બધી કહેવતોનું મૂળ અને તેની મહત્તાની-પણ આપણને ખબર પડે છે જે આપણા વ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી થઈ પડે.

અર્ધવાર્ષિક ગામડાના અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ ૩૧ : અંક ૭થી ૧૨ : આક્ટોબર '૬૦થી માર્ચ '૬૧. સળંગ અંક ૩૧થી ૩૨.	
[લેખકના નામનો પહેલો અક્ષર કક્ષાવારી પ્રમાણે છે. પહેલો આક્ટો અંક નંબર અને બીજો પાનું દર્શાવે છે.]	
અનિરુદ્ધ અક્ષરલઘુ	ત્રિદલ ૭-૮-૧૧૭
અનંતરાય મં. રાવળ	અંશસમીક્ષા ૧૧-૬૫
પડયા અને પડયાયા	૧૧-૬૫
મહાભારતની કથાઓ	૧૧-૬૮
વિદેહી	૧૧-૬૮
'હરિસંહિતા' અને 'પ્રવેશકો'	૭-૮-૫૧
ઈન્દ્રવંદન કાં. દવે	અંશવલોકન ૧૦-૬૬
	અનં. પો ૧૦-૬૯
	પ્રેમ પંથ ૧-૨ ૧૦-૬૭
	રાગવૈરાગ ૧૦-૭૧
	વસઈનો ઘેરો ૧૦-૭૦
	સાહિત્યનિકષ ૧૦-૬૬
ધર્મ પેટલીકર	જાતીય જ્ઞાન ૯-૧૫
	બાળકોના સંસ્કાર ૧૧-૩૭
	મિસ બેની ૧૨-૩૧
વાંકડાનાં રિવાજનાં નવાં પરિણામ	૭-૮-૩૪
	સમજાવવાનું પગલું ૧૦-૧૮
ધર્મભાઈ પટેલ	મોચ અને મસિંગો ૧૦-૪૭
'ઉમાકાન્ત'	જાપાનનું જાણુવા બેજુ ૭-૮-૧૫૭
	જાપાનમાં 'સાકે' ૧૧-૫૦
'ઉશનસ'	કામકાજ વચ્ચે ૭-૮-૧૮૨
	અંતે ૧૨-૯
ગતી દહીંરાણા	દોર્યા જ દોરાયું ! ૭-૮-૧૫૯
	મેળો ૧૨-૮
	વણુકારો ૭-૮-૧૫૯
શુભાષદાસ ધોડર	માસલાં ૭-૮-૭૧
ગોવિન્દભાઈ પટેલ	ગોરી ૧૧-૮
	મારા ગામ કેરી સીમ ૭-૮-૮૯
	બાલમ ૯-૮
યુનીલાલ મડિયા	આવતી કાલની નવલકથા ૭-૮-૧૩૨
	દિવ્ય શરના જન્મનો આનંદ ૧૧-૫૩
	સંસ્કારસ્થાન વિષ્ણુભાઈ ૧૦-૫૪
યુનીલાલ વં. શાહ	નિર્જલ—પોતાપણું ૧૨-૧૯
	સંશયાત્મા ૭-૮-૨૯
ચંદુલાલ ભગુભાઈ દલાલ	આદરણીય
	કાણુ ?— વ્યક્તિ કે સંસ્થા ? ૧૨-૪૦
ચંદ્રભાઈ કાં. ભટ્ટ	એનું નામ ઇસપ હતું ૯-૬૩
છાટાલાલ માં. કામદાર	પીપની કથા ૧૧-૫૨
છાટુભાઈ સુથાર	અનંતનું આકલન ૭-૮-૭૮
જ્યન્ત પરમાર	મોડાસાની મૂલ્ય-માવજત ૯-૪૮
	સંપાદકીય ૭-૮-૧૯
જ્યન્તિકા પરમાર	ગૃહમંડલ ૭-૮-૧૮૩, ૯-૭૦,
	૧૦-૬૧, ૧૧-૬૦, ૧૨-૬૭
	કળા કામ લાગી ૭-૮-૧૮૬
	કાનના અને કામના કાચા ૧૨-૭૧
	કાગળું ગેસનું ને... ૧૨-૬૮
	કેતકીનેય કાંટા ? ૧૨-૬૯
	ધર બાળીને તીરથ ૯-૭૨
	ધર શોભાવ્યું ૯-૭૩
	દીકરા-દીકરીના ઉછેરભેદ ૧૨-૬૮
દોષ પોતાનાં : શુણ્ણ બીજના ૭-૮-૧૮૫	
	ધીરજમાં ધરણીધર ૧૧-૬૧
	નૈતિક હિંમતવાળી નીતા ૧૦-૬૨
	બાળકોની સંખ્યા ૯-૭૧
	માંદગીમાં રાહત ૧૧-૬૨
	રિવાજની બાંધી બાજુ ૧૧-૬૨
	વાળ અને તેલ ૧૦-૬૫
	સ્વભાવની વિચિત્રતા ૧૧-૬૩

સહન કરાવતો સ્વભાવદોષ ૧૦-૬૪
 સેવાની સમ્યાઈ ૧૦-૬૩
 સંયુક્તનો સંપ અને વિલક્ષનો... ૭-૮-૧૮૪
 જ્યન્તિકા પરમાર નૈતિક અને સામાજિક
 સ્વાસ્થ્ય સંધ ૬-૨૮
 જિતુભાઈ પ્ર૦ મહેતા જમીન સાથે જડેલી ૧૧-૨૦
 જોદાલાલ ત્રિવેદી દાતાની નમ્રતા ૭-૮-૧૦૨
 રી૦ પી૦ સૂચક રમણો સગળતા હતાં ૭-૮-૧૭૫
 ગણભાઈ પટેલ મહોત્સવદિને ૭-૮-૧૬૦
 ત્રિભુવન વી૦ હેમાણી વા૦ મો૦ શાહનો
 ઉપયોગી પત્ર ૧૧-૨૬
 ૬૦ આ૦ કાલેલકર પર્વત પિતામહ અરવલી
 (અનુ૦ જ્યન્ત પરમાર) ૬-૧૪
 વસ્તીગણતરી અને માતિ
 (અનુ૦ જ્યન્ત પરમાર) ૧૨-૨૧
 દિલપુશ બ૦ દીવાનજી આપુ અને આપણે ૭-૮-૧૦૩
 દેવજી રા૦ મોદા જિંદગીના રાહ પર ૭-૮-૨૧
 મેં તો... ૬-૬
 હે ચંદ્ર ! ૧૧-૬
 હે રતિ ! ૧૧-૬
 ધનસુખલાલ મહેતા ધર કે વળગાડ ? ૭-૮-૧૩૬
 'ધૂમકેતુ' કાણ જવાબદાર ? ૭-૮-૨૬
 પ્રાણને હણે છે-અમાન નહિ, દંભ ૧૦-૧૫
 ભીખુદાસ ૧૨-૧૫
 નરસિંહ મૂ. શાહ વીસમી સહીના
 પૂર્વાર્ધમાં વિજ્ઞાન પ્રગતિ ૭-૮-૧૧૦
 નરેન્દ્રકુમાર શુક્લ હું મજ્જાદે આપ કિનારે ૬-૮
 નવનીત સેવક દીરપોઝવનું પાટલૂત ૧૦-૫૬
 હાસ્ય જનીસી ૧૨-૫૫
 [૧] અભિનેતા વિજયની વારતા ૧૨-૫૬
 નાથાલાલ દત્તાણી તાર-ઝંકાર ૧૦-૬
 તેજ બિન્દુ ૭-૮-૭૭
 મેંદીનાં પાન ૧૧-૬
 નાથાલાલ દવે મદુરાના મીનાક્ષીમદિરે ૧૦-૨૮

નાનુભાઈ દવે કથાકે ૭-૮-૪૩
 રમત, બૂલ, એકરાર... ૬-૫૪
 સર્વિકિટ ૧૧-૩૪
 પદ્મકાન્ત ર. શાહ માનવસર્જિત વસ્ત્રાનંતુ
 ઉલોગ ૭-૮-૫૬
 'પતીન' અંકલેશ્વર તાલુકાનું હનત ૭-૮-૧૫૫
 પનાલાલ પટેલ નિસ્ખત ૭-૮-૪૧
 ભૂત-ભવિષ્યના ભણકારા ૧૨-૨૨
 સુક્તિ ૬-૨૬
 પ્રભુમ્ન કં૦ દેસાઈ આપણી બીજી દીટોડીઓ ૧૨-૫૬
 આપણે ત્યાં દેખાતી દીટોડીઓ ૧૧-૪૨
 ગરુડ કુર્કુમ ૬-૬૭
 ગરુડ કુર્કુમનાં બાકીનાં સમ્યો ૧૦-૩૭
 શેત્રુંજીની માથાભારે મગર ૭-૮-૧૪૭
 પ્રભુદાસ બા૦ પટવારી 'માઈનો પુત' ૭-૮-૬૪
 પ્રવાત પરાક્રમેતના ૭-૮-૨૦
 પ્રભુતા પામવા ૧૨-૬
 પ્યારેલાલ હિંસાનું વિષયક ૧૨-૨૬
 'પારાશર્ય' હું કે તું ? ૭-૮-૬૩
 પહોંચ્યો બાગ વિષે ૧૨-૮૨
 પીતામર પટેલ ગામડાના ગરબા ૬-૫૨
 ચકલીનો માણો ૭-૮-૧૧૪
 પુરુષોત્તમ સંઘવી ઓ કૃષ્ણ ! ૭-૮-૪૧
 મૂર્ખ ગમાર ! ૬-૬૫
 'પંકજ' જનમણીનો હોડ ૭-૮-૧૫૧
 ફાટન એર્સલર ઉપયોગી છત્રન
 (અનુ૦ છો૦ મા૦ કામદાર) ૧૨-૬૫
 બકુલ ત્રિપાઠી શીખવવાની શ્રેષ્ઠ રીત :
 શીખવવું જ નહિ ! ૭-૮-૩૭
 'મધુરમ્' રજકણ ૭-૮-૧૨૪
 શિશિર ૧૧-૮
 મહેન્દ્ર ન૦ પંડ્યા ગરવી ગુજરાતે હવે
 શું કરવું ? ૧૦-૪૪
 મહેજૂબ એસ૦ પઠાણ બીજું મત્સ્ય ૬-૬૬

‘મિત્રા’

નિઃશ્વેત ૧૧—૮

વણુમુખ્યાં ૭-૮-૧૩૫

‘મીનપિયાસી’

શાગ્યુ ખેલે શાગ ૧૨—૮

રાત્રિ હતી ૧૦—૮

શરદ ૭-૮-૨૦

‘મોહિનીચંદ્ર’

સૂરની છટા ૭-૮-૨૧

રતિલાલ ‘અનિલ’

જ્વાલામુખી ૭-૮-૧૫૬

વસમો નેહરુયુગ ૧૦-૪૬

શિલાઓ ૭-૮-૧૫૬

રમણલાલ એન્જિનીઅર

શરીરં ચ

સ્થિરં કસ્ય ? ૭-૮-૫૬

„ [૨] ૬-૩૩

રવિશંકર મં રાવળ રાણકપુરની શિલ્પકળા ૧૧-૪૮

સાચવેલો ખીસો સોનાનો થયો ૭-૮-૧૦૭

‘રસજ્વો’

એ જ નહિ આવે ? ૧૦-૧૭

યૌવનોત્સવ ૭-૮-૩૧

રસ-ભરતી ૧૨-૧૪

‘રાજહંસ’ સમયનાં ક્ષીર-નીર ૭-૮-૨૨, ૬-૧૦,

૧૦-૧૦, ૧૧-૧૦, ૧૨-૧૦

અછત-હુંડિયામણની કે હેતુઓની ? ૧૨-૧૧

અણુયુગના પ્રભાતે પ્રાર્થના ૭-૮-૨૪

અમેરિકન ચૂંટણીનું મૂલ્યાંકન ૬-૧૦

આદર્શોના તેજ-લીસોટા ૭-૮-૨૩

આનંદો—વ્યક્તિના ને સમાજના ૧૨-૧૨

કરોડોનો વ્યય કે દુર્વ્યય ? ૧૧-૧૧

ગુજરાતી મોટી બેન રહે ૧૨-૧૩

ગુણોનાં બંધનમુક્તિ ૧૨-૧૦

ચૂંટણીમાં છંત—તે પછી ? ૧૦-૧૩

દેશની ચૂંટણીઓની ભૂમિકા ૬-૧૧

નવા કાર્યક્રમની ઝાંખી ૧૦-૧૩

નવા સાંસ્કૃતિક શિસ્તોનો અભાવ ૧૧-૫૬

નેહરુ-દેશના પ્રેરક ? ૧૨-૧૦

પરદેશનીતિ—દેશ કાળે કે પરદેશ કાળે ૧૧-૧૨

પ્રકાશ પાડનારો છલાસ ૧૧-૧૧

પ્રતિભા સાથે જનતાનું મિલન ૧૨-૧૩

પાકિસ્તાનનો હૃદયપલટો થવાની તક ૬-૧૧

ભાવનગર : પ્રેરક બળનો અભાવ ૧૦-૧૦

ભાવિ—માનવીનું ને જગતનું ૭-૮-૨૫

ભાષા પ્રાંત ને જ્ઞાતિ આસુરી બળ નથી ૧૦-૧૨

ચંત્રદ્વારા ગળગ્રહ ૧૨-૧૪

લોકસંપર્ક માટે યુવાન કાર્યકરો નથી ૬-૧૩

લોકહિત અને સંખ્યા ૬-૧૩

વરાની સમાજ ઉપર અસર ૧૨-૧૨

વિનાશક બળોની સહવતા ૭-૮-૨૩

વિશ્વશાંતિની ઝંખના ૭-૮-૨૨

સમાજવાદ નહિ, ગુણધર્મની પ્રતિષ્ઠા ૧૦-૧૧

સડકારી ગઈ, પંચાયત પણ જશે ૧૦-૧૨

સ્વતંત્ર પક્ષ-ખેડૂતોનો પક્ષ ૬-૧૨

સ્વતંત્રતાની જ્યોત નવી પેઢીના હાથમાં ૧૧-૧૦

સામ્યવાદના નાટકનો ત્રીજો અંક ૬-૧૦

હશે શું એ કુદરતનું નિમિત્ત ? ૧૧-૧૦

રામુ પંડિત

નાયગરા નિહાળ્યો ૧૧-૨૩

લોસ એન્જલીસથી શિકાગો ૬-૪૨

‘રાહજ’

સર્જનના રાહે ૬-૭૫, ૧૨-૭૨

અક્ષલની ખાણ ૬-૭૭

આયુર્વેદ અને વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ ૬-૭૭

આયુર્વેદ વ્યાખ્યાનમાળા ૬-૭૬

આયુર્વેદ વિદ્યાગવલોકન ૬-૭૭

એકને ટકોરે ૬-૭૫

કહેવતનાં કથાનકો ૧૨-૭૬

ગત શતકનું સાહિત્ય ૬-૮૦

ગો. મા. ત્રિપાઠીની રક્ષામૂક ૬-૭૮

ઘટા ધીરી ધીરી આઈ ૬-૭૫

દાંપત્ય મુખનું શાસ્ત્ર ૧૨-૭૩

દિલની સગાઈ ૧૨-૭૪

દેવદાસ ૬-૭૫

દેવનો દીવેલ ૧૨-૭૨

પ્રવાસ પત્રો ૬-૭૫

નવરમણી

અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા : ૬૬

ફૂલમાળ ૧૨-૭૫	[૧૮] વિશ્વયુદ્ધે મને અરબાદ કરી નાખ્યો ૬-૨૦
બાપુ-મારી નજરે ૬-૭૬	‘સરોદ’ ૭-૮-૧૧૨
લગ્ન પાકુકા ૧૨-૭૨	‘સાક્ષિક’ સોપનિયા મને શું માફ કરશે? ૬-૬
મીઠાને પ્રતાપે ૧૨-૭૩	વિરહની રાતો ૧૨-૬
લોક અને કુરુણા ૬-૭૬	‘સિદ્ધાર્થ’ મા-દીકરો ૭-૮-૮૩
શમથ્યા ૧૨-૭૬	મૂળા શાપ ૧૦-૨૩
સરદારની અનુભવ વાણી ૧૨-૭૨	‘સુધાશુ’ મઝીએ પાયસ પાયાં ૭-૮-૭૭
રનેહમુદ્રા ૧૨-૭૬	સૂની ન હોયે સવેદના ૧૦-૮
લીલી ટીંબ ધારપુરે ૭-૮-૧૫૨	‘સુન્દરમ’ વન બીતર ૭-૮-૧૬
વન્દના મહેતા ૭-૮-૧૫૨	મુમ્ત મહેતા ફીરંગી જંગમીયાન ૧૧-૧૪
વિજયકુમાર ત્રિવેદી ગાડીવાળો ૧૨-૬૦	સખ્યતા કે દંભી ચોખનિયાપણું? ૭-૮-૩૨
શામળિયો જે કરે તે સારા માટે ૧૦-૪૦	‘સેરકરામ’ ગામડાની પચાપનોની ચૂટણી ૧૦-૩૩
વીંબ માઝોવ તાબડીઓ ભરીને દૂધ દેતી ૧૧-૫૮	‘મરુ’ ચામે તો ગામડે ને આગ લગાડું ૧૨-૪૬
શશિકાન્ત ચીંબ જરદોસ ઉર્દૂ કરી ૭-૮-૧૭૧	વહેમનું ઓસડ ૧૧-૪૧
શિવકુમાર જોષી ચાંદની કાળી ધોકાર ૭-૮-૧૨૫	હરભાઈ ત્રિવેદી રાતના સમયે ૭-૮-૬૦
શિવકુમાર ત્રિવેદી પ્રમુતાઓનો તારણહાર ૭-૮-૧૧૮	હર્ષિદા પડિત બાપડનું ધરમા રથાન ૬-૧૦
શેખાદમ આયુવાના હું એક ભટકતો ૭-૮-૧૦૦, ૬-૨૦, ૧૨-૪૫	હસિત ખૂચ શું કુરુ? ૭-૮-૧૧
[૧૬] કોલમ્બસનો વારસદાર ૧૨-૪૫	જ કાચનો ઉભસ ૭-૮-૧૦
[૧૭] ભાખાના તમાચા ૭-૮-૧૦૦	જન્મ વિવસ ૬-૮
	નેડકાં ૭-૮-૧૧
	માણસની મહત્તા ૧૧-૮
	માનવનું ખૂન ૧૨-૫

વાત સને ૧૯૧૭-૧૮ની છે પટના હાયમાર્ગમાં એક પ્રસિદ્ધ વકીલના રૂપમાં રાજેન્દ્રબાબુની કીર્તિ એમેઝો ફેરાયેલી હતી. વકીલાતની એમની આવક પણ ખૂબ મોટી હતી અને ત-ામ વકીલે મા એમને. ભાવ પણ ખૂબ હતો. આ સમયે જલ્લીલો રમાજસુધારક શાખાની દયાળ સંન્યાસીના એક સંબંધીને હાયમાર્ગમાં એક દાવો ફાનલ કરવાની જરૂરિયાત બીલી થઈ તેઓ ભલામજની એક ચિઠ્ઠી અને ફેસના કાગળો લઈ પટના પહોંચ્યા રાજેન્દ્રબાબુએ કાગળો લેયા. એમને સમજતા વાર ન લાગી કે જે આ દાવો તેઓ છતી જન્મ તો બીજા બાજુ એક વિધવા સાથે પાંચમાથ થઈ જન્મ રાજેન્દ્રબાબુએ એ વ્યક્તિને સમજાવતાં કહ્યું: ‘આ દાવો ન કરો, એક વિધવાની મિલકત હજમ કરીને તમને શાંતિ નહિ મળે.’

સંન્યાસીઓએ ન્યારે પોતાના સગાના દાવા સળધમાં એમને પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું: ‘ભાઈ સાહેબ! તમે મને વકીલ પાસે મોકલ્યા હતા કે કોઈ મહાત્મા પાસે? અસલમાં રાજેન્દ્રબાબુ વકીલ નથી સાધુ છે, સાધુ એમણે કાગળ પત્રો ભેઈ દાવો કરવાનો તો દુર રહ્યો પણ અને ધર્મ અને નીતિનો કાદો આપી પાછો મોકલી દીધો. હવે હું આ દાવો કદાપી કરી શકું એમ નથી.’

તા જોત રનાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ શ્રી ધૂમકેતુએ મહાભારતના વિશાળ સાહિત્યમાંથી તૈયાર કરેલી વાર્તાઓનો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૪/—

વિશ્વાસનું વાવેતર શ્રી પન્નાલાલ પટેલે બાળકો માટે ખાસ લખેલી પાંચ વાર્તાઓનો નવો સચિત્ર સંગ્રહ. ન.પે. —/૭૫

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સંગ્રહમાં વિશિષ્ટ ઉમેરો કરતો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૫/—

ભારતયાત્રા શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠકે સમગ્ર ભારતનાં નોંધપાત્ર અને પ્રેક્ષણીય સ્થળોનું કરેલું વિગતવાર વર્ણન. રૂ. ૭/—

પાનખર અને વસંત મહારાષ્ટ્રના જાણીતા લોકસેવક અને લેખક સ્વ. સાને ગુરુશ્રી શ્રી જયન્ત પરમાર અનુવાદિત નવલકથા. રૂ. ૫/૭૫

સાહિત્યનિકષ ગુજરાતના ખ્યાતનામ વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળનો નવો જ પ્રગટ થયેલો વિવેચન-લેખોનો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૪/૨૫

અંકુર આફ્રિકાવાસી જાણીતા બેરિસ્ટર-લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલનાં કાવ્યોનો પ્રો. જ. કા. પટેલની પ્રસ્તાવના સાથેનો સંગ્રહ. રૂ. ૪/—

માનવતાનો સાદ માનવતાના સંદેશને રજૂ કરતી પ્રેરક જીવનકથાઓનો આચાર્ય શ્રી ધૃધિરમાઈ પટેલે લખેલો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૭૫

સાહસની શોધમાં કિશોરો સાહસ અને હિમત ફળવે તેવી શ્રી નવનીત સેવકે લખેલી અંગ્રેજ સાહસકથા. રૂ. ૨/૫૦

જીવન-અંજાવાત નાટકોનાં લેખિકા તરીકે જાણીતાં શ્રી રંભાબેન ગાંધીએ લખેલું સળંગ જીવનવાયોગ્ય ત્રિઅંકી નાટક. રૂ. ૨/—

ખરતા તારા શબ્દોના અનોખા શિદ્ધી શ્રી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતાનો પ્રથમ પ્રગટ થતો નવો વાર્તા-સંગ્રહ. રૂ. ૪/૫૦

કબજિયાત કેમ મટાડશો? ડૉ. ભૂપતરાય દવેએ કુદરતી ઉપચારોથી કબજિયાત મટાડવાના લખેલા પ્રયોગોનું પુસ્તક. રૂ. ૪/—

છેલ્લાં આંસુ સામાજિક નવલકથાઓમાં નવીનતર ઉમેરો કરતી શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટની નવી નવલકથા. રૂ. ૫/—

ગુજરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકો માટેની અંગ્રેજ સંસ્થા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાંચવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ ક્રોનો-ડીઝ બિલ્ડ અમદાવાદ, ૧

કુદરતી ઉપચારોના જાણુકાર ડોક્ટરે લખેલું તદ્દન નવું જ પુસ્તક

કબજિયાત કેમ
મટાડશો?

લેખક :

ડૉ. બૃપતરાય મો. દવે

મૂલ્ય : રૂ. ૪/-

[રજિ. પો. નં. પે. -/૬૭]

દરેક રોગોનું મૂળ કબજિયાત છે. કબજિયાત દૂર કરવા માટે શોધ બંધ દવાઓ અને ઈલાજોની જાહેરાત થાય છે. પણ એ બધાથી શરીરની ખરાબી જ થાય છે. શરીરની પ્રક્રિયાને કુદરતી રીતે ચાલુ કરવી એ જ કબજિયાત મટાડવાનો સાચો અને સસ્તો ઈલાજ છે.

ખોરાકને કુદરતી રીતે લેવો, તેના વડે શરીરને કુદરતી રીતે મળે, ખોરાકથી જ શરીરની શક્તિ થાય તો કબજિયાતનું નામ ન રહે. કબજિયાત મટાડવા માટે અનેક દવાઓ અને ઈલાજો કરીને યાકેલાંઓ માટે સાઈ મોર્ગેઈસન આપનાર આ પુસ્તક સાચું સાથી બનશે.

આ પુસ્તકના લેખક મુંબઈ કુદરતી ઉપચારોની જાણીતી સંસ્થા આરોગ્યધામના સંચાલક અને તંદુરસ્તી માસિકના તંત્રી છે. અને નવું પુસ્તક દરેક ધરનું સાચું સાથી નીવડશે.

અંગ્રેજી નકલ કુદરતી મુખ્ય સ્થળ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચલેટ) લિમિટેડ ૧૪, માંધાસીદ અમદાવાદ.

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તકે વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય

અમદાવાદ-૬

૧૪૨૮૮

૩૦મીં અને જાન્યુઆરી
૨૦૨૦.૬૦ - માર્ચ ૧૯૯૧

૧૪૨૮૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય
અમદાવાદ - ૬

મારુ લેખક મન આનંદમાં મગન થઈ નાચતુ હતુ શેક્ષની એ વાર્તાની હીરોઈન અરસપરસ અવાગનનાર મળવાનુ અમારે બન્નેને અનિવાર્ય બન્યુ અનિ પરિચયે ઓળખાણુનુ રૂપ લીધુ અને ઓળખાણે અમને સાર નન્દીડ લાડી મૂડયા બાકી તો મીઠી તારકો અને સાહિત્યકારો વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફેર હોય છે ગમે તેમ હોય, સીને જગતની એ મશ હર તારિકા, એની કમાનદાર ડાયા બહેણે અમને મને માયા લગાડી ગઈ અને મરા અણુનખાયેનો કોરી પાટી જેવા હૈયાની છેડ કરી ગઈ.

લગનમાં કાસીવાતો એકતારો અને મીઠો મળુન અરાજ હૃદયને સ્પર્શી જાય એવો એકતારો અને મીઠો અવાજ અમારી હૈયાકોરોમાંથી નીકળતા જ અમે જુદાઈ છરવી ન શક્યા સીનેક્ષેત્રની એ મશહર તારિકાએ એનુ રૂપ એનો અભિનય મારે ચરણે ઢાળી નાખ્યા મે મારી હૈયાકચારીમાંથી વહેતી મહેકને એની આખોમાં દાનની નાખી મીઠા સવનન પડી અમે બન્ને લગનઝંપીથી જોડાઈ ગયા

સીનેક્ષેત્રમાં ખગમગટ મચી રહ્યો. કો'કે કંતુ 'કાગડો દહીં થઈ લઈ ગયો' તો વળી કો'કે કંતુ કે 'શાહજાદી મારગરેટના ફેટોઆફર પતિ આર્મરેટ્રોગ જેવો આ અપભ્રાંશી ની જ્યો'

કોઈ વળી દીડા કરતુ કે 'આગ અને પાણી બેગા થયા' તો વળી કોઈએ સાહિત્ય, કલા અને અભિ નયનો ત્રિવેણીસંગમ થયાના ડીમડીમ વગાડયા અખબારોએ મોટા મોટા મથાળા બાંધી અમારા લગનની બહેરાત કરી કેટલાક વૃતપત્રોએ આગાડી કરી કે ક્યાત્તી હવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મુકાવતી હોઈ મીનેક્ષેત્ર માંથી ક્ષેત્રસન્ધ્યાસ લેશે! રૂપેરી જગતને આત્મની ખોટ સાલશે!

અને બન્યુ પણ એલુ જ શેક્ષલીએ કપેરી દુનિયાને ત્યાગી મારામાં એ અને એનામાં હું અમારાં અંદરે એની રસજ્યોત જગાડી કે જિંદગી છરી નાથુના જેવી છે એનુ અમને લાગ્યુ એક આત્માએ બીજા

આત્માને ઓળખ્યો અને નિરાનંદ અને નિગનંદના હીચકે અમે ખૂની રવા !

કોઈએ તો સનાલ ક્યો હોત કે સ્વર્ગ કયા છે? તો મે કંતુ દોત કે 'અહિયા, અહિયા !' અવખત શેક્ષની તરફ નિહાળીનેરતો ?

શેક્ષાએ મને દીના વ્યવન ધરી દીધુ અમારા લગનમાં સીને રકો તારિકાઓનો જમેનો જામ્યો રાજ્યપાન અને પ્રધાનોની ડાઝરી ધ્યાન ખેંચતી હતી અમારી તરનીરે ઝડપથી ખેંચાતી હતી ! અભિનંદનો અને ભેટ સોગાદોનો વરસાદ વરસ્યો હતો

એ જમેનામાંથી કોઈનો અરાજ મે સાલ્યો 'નગી તો કચારેય ધરરખ્યુ ગૃહિણી બની છે ! ન જુતો ન ભવિષ્યનિ' તો કોઈને વળી ઉપાનભ કરતા સાંભળ્યુ 'નદી-પતિની દશા કેની દોષ છે એથી હવે કોણુ અજખ્યુ છે?' તો એક ત્રીજો અરાજ આ થો 'માનવની વાદળી અને નટનું લગન છુનન રૂડે તો મ નકામાં અને રહે તો—?' આની અનેકવિધ ચર્ચા થતી શેક્ષનીએ પણ સાલગી જ હરો ને? એથીગતો એણે અધળીડના દરેક પોપચા નીચેથી સહેજ ત્રાસી નજરે મારી તરફ જોયુ હતુ ને?

અરધુ પરધુ બધુ જ મીકુ લાગતુ હશે? અર્ધી વાત, અર્ધા ઉમગો, અર્ધી રગો, અર્ધી ભૂખ, અર્ધી પરધી બિઘા, અર્ધા પરધા નાલ, અર્ધી રાત, અર્ધા બિઘાડી આખો, અર્ધમીડેલી પાખો, અર્ધબિઘડયા અતર, અર્ધબિઘડ્યો સરજ, અર્ધમિસિત કળી અને અર્ધો છૂંધડો, બધામાં મીઠ શ ભરી હશે? શેક્ષનીના એ પ્રથમ મનોરમ દર્શને મને સ્વર્ગ લાથ વેતમાં દેખાયુ

પણ મુઘ્યમૌનના શકુતનાને નિહાળીને દુઃખતે 'અના ક્રાતમ પુષ્પ થી મારીને 'ન જાને ભોક્તાશ્ચ કમિલ સમુપસ્ય સ્પતિ વીધિ' પકિત પૂરી કરતા મનોરમ ક પના ધડી હશે એથીયે મરાર્ધ કલ્પનાના સ્વર્ગમાં રાચના કેટલાયે મીનિરસિદાના બીચારાઓના હૃદયના અમારા લગને હજાર હજાર દુકાઓ કરીને અહી તહી વેરી નાખ્યા હશે !

શેક્ષલીના આગ્રહથી દિલ્લી દુનિયાના મજ્જા જેવા ધામ હોલીવૂડ (અમેરિકા) તરફ મધુરજની માણવા—એ નવી દુનિયામાં—અમે ઊપડી ગયાં.

ફૂલમાં છૂપી મીઠપ શા માટે છલકાતી હશે? આ સવાલનો જવાબ શેક્ષલીઓ જ આપી શકે! ભૂલેચૂકે એ હરીદ્રાઈ ગોઠવી હોય તો ફૂલની મધભરી પ્યાલી અને નારીની કામણગારી કાયાની મીઠી માદક સોડમ—ખન્નેની સ્પર્ધામાં કાણુ ઉત્તીર્ણ નીવડે? પ્રશ્ન સાદો છે પણ ઉત્તર જગતના ધૂરીણો, દિલ્લમુદ્રા, પ્રેમીઓ અને દિવાનાઓ હજી ખોળતા જ રહ્યા છે!

હોલીવૂડની રંગીન દુનિયા વિષે અમારી માન્યતાઓ જુદી હતી. કલ્પનાનું અને વાસ્તવિકતાનું હોલીવૂડ તદ્દન નિરાણું હતું.

આઠસોથી હજાર લેખકો ત્યાં રહી પરદા માટે લખી આજીવિકા મેળવી લે છે. હોલીવૂડ નામક કોઈ ગામ નથી તેમ તે સરકારી સંઘ પણ નથી. હોલીવૂડ 'લોસ એન્જેલીસ' નામના એક શહેરનો એ ગ્રામ્ય વિસ્તાર છે. અમને તો એ વિશાળ, અદ્ભુત ઉદ્દિષ્ટ વચ્ચે આવેલ મુંદર એટ જેવું લાગ્યું. હોલીવૂડ પવિત્ર, ટેકરીઓ, સરિતાઓથી ઘેરાયેલું પડ્યું છે. ત્યાંનું પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય હૃદયને હલચલોળી નાખે એવું રમણીય છે.

પછીથી અમે કેનેડા, યૂરોપ, ચીન, જાપાન, રશિયા, મધ્યપૂર્વ, જાવા, સુમાત્રા, ઓર્નિયો, ખરમા, વગેરે દેશોની પરક્રમા કરો.

ઉત્કૃષ્ટ અભિનયનાં જાદુ પાથરી દેનારી સુસાન હાવર્ડને અમે મળ્યા. પ્રખ્યાત બ્રિટિશ દિગ્દર્શક ડેવીડ લીન, જેનેટેલી, ગાનારી અભિનેત્રી પિયર, ગ્રેસ કેલી, ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી એકધારે બ્રિટિશ ફિલ્મ એક્ટ્રેસી એવોર્ડ મેળવનાર અભિનેત્રી સીમોની સીગોરેટે, ઝાઝા ગેલર, હોલીવૂડની એક ખાસ વિશિષ્ટ બેબુ ધરાવતી રૂપવી-જળી લુલીયસ ગ્રેગો, પારખરા લ્યુ, ફાન્સી, ડોરિસ ડે, માપક્ષીટ, ડારલીન હોપકીન્સ અને એવા અનેક નામી-અનામી કલાકારોને અમે જોયાં, માણ્યાં અને એમની પ્રતિભામાં મૂક્યાં.

પશ્ચિમના જીવનના ઢંગે અમારી આંખો ઉધારી. પદ્ધતિસર કાર્ય કરવું, એની યોજના કરવી, અવ્યાસ પ્રત્યે ગંભીર વલણ, શિસ્તનું પાલન—એવાં અનેકવિધ જીવનપાંચીકા અમે ત્યાંથી વીણી લાવ્યાં.

પશ્ચિમના મહાન આંગલ કવિ શેક્સપિયરનું 'નિવાસ-સ્થાન બેથુ' અને અમને 'All the world is a stage and all the men and women merely players' (સારુએ વિશ્વ તખ્તો છે અને સમસ્ત વિશ્વનાં નર-નારીઓ તે તખ્તનાં રમકડાં છે) પંક્તિની ઝાંખી કરારી ગયું.

'એકાદ એવોર્ડ' જે મને મળી ગયો હતો—'ફરસાથી ખલાને વળાંક આપનાં એક દિવસે શેક્ષલીએ મારા પડખામાં ભરાતાં કહ્યું.

અનિમિષ નયને હું એને તાકી રહ્યો. 'હજી પણ એને રૂપેરી જગત આકર્ષી રહ્યું હશે?' મારા મનનું પંખી ફફડી ઊઠ્યું. પણ આ પ્રસંગ પછી શેક્ષલીએ એ વિષે ફરીથી ઉચ્ચાર કર્યો નહિ.

આમ સ્ટેડીડીંગે પાંખો ફફડાવતાં અમે ભારત પાછાં ફરી રહ્યાં. પરક્રમમાં ખાસ કોઈ નોંધનીય બનાવ બન્યા નહિ, સિવાય કે વળી એક પ્રસંગે 'સારાં કથાનકોનો અલાવ ભારતના ફિલ્મ ઉદ્યોગને શુંગળાવી નથી રહ્યો?' શેક્ષલીએ મને સવાલ કર્યો હતો.

'તમે એકાદ ચોટદાર કથાનક ન લખો?'

'કેમ! નિર્માત્રી થવાનો વિચાર છે શું?'

'તમે કહો અને સાચ દો તો.'

તો હજી રૂપેરી દુનિયા એને ખેંચી રહી હતી કે શું? હું એની કલાત્મક રૂંધન તો નથી કરી રહ્યો ને? પણ મારો દોષ મને જણાયો નહિ!

'તારા સાન્નિધ્યમાં કથાનક તો શું, એકાદ પંક્તિ પણ લખી શકું નહિ.'

'કેમ? તમે તો કહેતા હતા ને કે તું મારી પ્રેરણા છો?'

'હા, એ ખરું, પણ પ્રેરણાની પાછળ દર્દ ન હોય તો સર્જનમાં લક્ષીવાર નહિ. મારા જીવનમાં તેં સુખનાં સુખનો ખીલવ્યાં છે, દર્દના કાંટા નહિ.' એની

હજીવી પડી એતા મે કયુ ' જીવજીવની મહકમાથી
દર્દ નીળી જાય તો ? '

અને એ ચૂપ થઈ ગઈ

મારે એટલુ તો સ્વીકારવુ પડશે જ કે શેક્ષનીની
આખમા જે દર્દ હતું, જે ઝગારા હતા, જે માનવતા
હતી, જે રૂપ અને ભાષા હતી, એ ક્ષિત્રી એવોર્ડ
એના ચરણે ધરી દે એવા હતા

એકની કથારસિક હોત તો તો કદાચ શેક્ષની એના
હૈયાની મીઠાશ મોકળા મનથી મારા ઉપર ઢોળત નહિ
સાહિત્ય પ્રયે પણ એને અનન્ય અનુરાગ હતો
એથીરતો એણે મને એના તનના ત્કીયાનો આશરો
આપ્યો હશે ને ?

સાંતેનારકો-તારિકાઓ સાહિત્યના જીવડા પણ
ખરાગતો નરગીસને મેરી કારેનીની કાઈ કૃતિ આપો
પડી જોઈ લો મઝા મોપાસા અને સમરસેટનુ એકાદ
સર્જન દેવઆન દના હાથમા સરકાવી દો તો જરા !
ટાગોરની એકાદ કૃતિ જનરાજ સદાનીને તરબોળ કરી
દેશે ! બનીઈ શોના નાટકો કામિની કૌશલને અનોખી
દુનિયામા કયા નથી મૂઝી આવતા ! શેનીના કથાનકો
ફિલીપકુમારને જીજીજીવી મૂકે છે તો મીનાકુમારી
જ્યારે ઉર્ફ પકિતઓમા ખોરાઈ જાય છે ત્યારે
જોવાની નિજજત આવે !

અમારી મધુરજની પૂરી થઈ ભારતનો કિનારો દેખાયો
ઝરમર ઝરમર જીવજીવના સ્પર્શે ધમધમતી ધરતી
હર્ષથી જીવકાઈ જાય, વસુધરાની ખાસ ઊપાતા મેઘ
રાજ છૂટડે છૂટડે રસ પાપ એરી સખર અમારા
બનેના મનની મુકુનિત મજરીઓ મહેમતી હતી
' બસ હુ અને મારી વડુ '

ભગવાન પિનાકપાણીને ધરાતા બિનિપત્રની ત્રણ
પાટ્ટીઓ હોય છે એની અમારા બન્નેના જીવનના
બિનિપત્રની એક પાટ્ટી ' સ્નેહ '

લેખક હોવાથી સ્નેહની પાટ્ટી પર રંગોળી સ્ત્રી સ્વારે
આનેખન કરવા હુ નથી ચાહતો કદાચ આનેખી
શકુ તો પણ !

અમારા દામ્પત્ય જીવનના બિનિપત્રની બીજી પાટ્ટી
' સવેદન ' એને શેક્ષનીએ એના જ શમ્દોમા આનેખી
+

રૂપેરી દુનિયામા શીકના રખવાળા બડુ દોલના હોય
છે કેટનીરે વખત બહારનો અભિનય આતરિક
અભિનયમા પનગઈ જતો સ્ત્રી પુરુષના સાથ વિના
નડી રહી શકતી હોય ?

સનતને મે જોયો અને મારા હૃદયમા એ અનોખુ
સગીત જગાડી ગયો મારા રૂપની રાજધાનીમા મે
એને અજાણતા જ દાખન કરી દીધો એની કૃતિઓ
મારા રેમરેમમા સ્પદન જગાડી ગઈ એમ તો
લખલખા અમરબધીઓ મારી પાછળ લડુ હતા મારા
એક એક પગને પાપણનો પાનવ પાથરવા થનગનતા
હતા પણ સનતની આખોએ મારા પર ભુરકી નાખી
અને હુ એનામા સમાા તનપાપડ થઈ ગઈ રૂદ
સમા નિશ્ચન એના શમ્દો અને એના આત્માનુ
એન્સ ગને પરવશ થી ગયા કનાનો જીવ પ્રેમ
મેદાન મારી ગયો અમે બન્ને પરણી ગયા અભિ
નદનો જીવના મધુરજની માણુરા અમે પૃથ્વીની પરકમ્મા
કરી આપ્યા લગન પડી સનતના અને મારા ગૃહ
સસાગને જીમ્માગવા હુ રૂપેરી દુનિયાનો ત્યાગ કરી
ગઈ જીવનનો એન્સ જીવવી અમે વરવડુ ભારત
પાઝા ક્યા એકાદ ક્ષિત્રી નિર્માણ કરવાની મારા
દિનમા જોડી જોડી એપણા સ્ત્રી હતી અભિનયના
બહુ પાથરી એવોર્ડ મેળની લેવાની હોશ હતી મે
એક વખત પ્રનાસ દરઆન સનતને આડખત્ત સૂચન
પણ કયુ પણ એની બોળી આખોમા વેદના જમદી
આની એ જોઈ આરા વિચારો મે મારા અતરમા
ડાબી દીધા

તાગીઓના ગગગટ વચ્ચે મારા પર પ્રશસાના પુખ્તો
વેરાઈ રહ્યા મારી અભિનયકાની આ સુવર્ણપગો
હતી મારા અતરમા એક અને કનાની લાગણીઓ
એક સાથે સર્ગઈ અને પ્રમગ વેગથી અચકાઈ રહી
એ પગે બે સામસામા બોળાના સધર્મણે મારા અત

રમાં આંધીનો વંદોળ ચડાવ્યો. મારા દિલમાં કંઈ ન સમજાય એવું મૂંઝવણભર્યું આંદોલન આવ્યું, વાતાવરણે મારા તનમનનો ડબ્બો કરી લીધો. આછા આછા ઝંખેરા શબ્દો મારા ધનમાં સંભળાતા હતા.

‘ફરીથી એક વખત જે અભિનયનાં અજવાળાં કલા-દેવી પાથરે તો રૂપેરી જગતને એની અણુમોલ ભેટ ગણાશે. રૂપેરી જગત એની કલાની માગણી કરે છે.’ ફરીથી તાળીઓનો ગડગડાટ થયો. કાંઈ નિર્માતા બોલી રહ્યા હતા.

આંતરરાષ્ટ્રિય ખ્યાતિના શિખરે બેઠી હોઈ એમ મને લાગ્યું. એક વખત ફરી રૂપેરી દુનિયા મને સાદ દેતી હતી. ફ્રીટસલેંગ અને હનરે નવારેએ મને સાદ દીધો. ઇનિઝીડ બર્ગમેન અને ગ્રેટા ગારબો મારી સમક્ષ દેખાયાં. તખ્તા પર પુનઃ ઝખકવાની આ તક ઝખી લેવા હું અધીરી થઈ. પછી સનતનું શું ? —મારું મનોમંથન ચાલુ હતું.

ત્યાં પાછો સાદ આવ્યો : ‘સનત એક સખળ કથાનક સર્જે અને કલાવતી તખ્તા ઉપર એની પ્રીત ઢોળે તો ચલચિત્રની દુનિયામાં એક નવી ભાત પડે !’ આ શબ્દોએ મુરલી પર ફણીધર ડોલી બોલે એમ મારું મન ડોલી બિંધ્યું.

ચલચિત્ર મને પોકારીને બોલાવી રહ્યું હતું. કલાની ગોદમાં સમાઈ જવાની લગની મને લાગી ગઈ. લાગણીના વમળમાં અંતર ધ્રોણાઈ ગયું.

રાતે અમારા માનમાં ગોઠવેલ પ્રસ્તુત સમારંભમાં પ્રત્યુત્તર વાળતાં મેં પ્રેમ કરતાં કલાને મહત્વ આપ્યું અને કલાની પૂજારિણી થઈ, ફરીથી રૂપેરી દુનિયામાં પદાર્પણ કરવાનું મેં વચન આપ્યું.

સભાખંડ ફરીથી તાળીઓના ગડગડાટથી ધમધમી ઊઠ્યો. અચાનક મારી દષ્ટિ સનત તરફ વળી. એનું મોહું વિલાઈ ગયું હતું કે શું ? એવો ભ્રમ મને થયો. ખીછ જ પળે વિન્યના ઉન્માદમાં હું સરડી ગઈ. સનતની સામે મીટ માંડીને મેં જે કદાચ આ નિશ્ચય કર્યો હોત તો ? સંભવ છે કે એણે મને ડગાવી

દીધી હોત !

પણ મારું આંતરમન ચણુભણી બિંધ્યું. સ્ત્રી શું પુરુષની અખાધિત મિલકત છે ? કલા, ભાવના, સંગીત, નૃત્ય, વિદ્યા એવાં કાંઈ ખેંચને નારી વરી ન શકે ? હું કલાની સાધના માટે કંઈપણ કરું એમાં એની ક્યાં હું ટળી જતાંની હતી ? તો ખીછ જ પળે મારું સર્વસ્વ એને ચરણે ધર્યા પછી મારું હતું પણ શું કે હું ખીજ કાંઈ ખેંચને ચરણે ધરી શકું ? —એમ લાગ્યું.

‘શેઠાલી ! તારે રૂપેરી આલસાં સાથે રમવું જ છે ?’ સનતે એ રાતના પહેલી વખત ધ્રૂજતા અવાજે મને પૂછ્યું.

‘સનત ! તમે સમજતા કેમ નથી ? હું કંઈ તમને છોડી તો નથી જતી ! આંતરરાષ્ટ્રિય ખ્યાતિના શિખર પર એક વખત પહોંચી જઈ પછી તો તમે અને હું. તમારી એક સુંદર કથા પરથી મનોમુગ્ધ ભાવવાદી ચિત્ર તૈયાર થાય એમાં હું મોડળે મને અભિનયના જાદુ પાથરી દઉં. આ મારી મનીષા છે, મેં મારા પાત્રવનો છેડો આમળતાં કહ્યું :

‘તો, તારું અને મારું જગત આજથી ભુદાં’ ભક્ષ હૃદયે સનતે કહ્યું.

મારું અહમ્ સનતના પ્રસ્તાવથી ધ્રવાયું. અમારા સમયક હવનજળમાં ઝંઝાવાત સ્પર્શી ગયો. હવનમાં તોફાન જામી પડ્યું. એનો આ વિચાર તો મને છેક જ છંછેડી ગયો. અને મેં કહી દીધું :

‘સનત, હું લાગ્યાર છું, વિવશ છું, રૂપેરી આલસ મને સાદ દઈ રહી છે, મારે જવું જ નોઈએ.’ ને કે મારા હૃદયમાં રૂદન બિછળી આવ્યું પણ એની દરકાર ક્યાં વિના મેં કહોર સ્વરે કહ્યું. પણ પેલા અંત-સ્થલમાં તો—

‘સંભવ છે કે કદાચ તારો રાહ ખરો પણ હોય ! કાંઈ નવી દુનિયામાં વિહરતો હોય’ એમ બેધ્યાનપણે સનત બોલ્યા.

એમની સજ્જ આંખો મારા દિલમાં ખૂંપી ગઈ. કદાચ હું દિંમત હારી જઈશ તો ? એવી બીતિથી હું

ત્યાંથી લાગી અને પથારીમાં ધૂસકે ધૂસકે રહી પડી
હુ પીડાઈ રહી એ પીડા ઝઢી શે નય ?

સનન ન હતા ! કદાચ મેં એમના દિવમાં દર્દ મૂકી
દીધું હોય ! તો તો સભવ છે કે મારુ દાવેનું દર્દ
અનોખા સાંટિયનો થાળ પીરસી દે !

આમ સવેદનની ગહરી આધીને મેં રૂપેરી આવનમમાં
પુનઃ પદાર્પણ કર્યું દુર્ઘટ નિયમથી કે હવે પાછું
ફરતું જ નહિ 'ધ્યેયમ્ માધયામિ વા દેહમ્ પાતયામિ'
કા તો ધ્યેયને વરવું કે કા તો દેહને છોડવો કનાધામ
દહિણુ ભારત તરફ હુ જીતરી ગઈ

*

સ્મરણો સમગતા હતા શેફાનીની સ્મૃતિની ફૂનમાગ
ગૂંથીને અમારા દામ્પત્યજીવનના મિનિપત્રની નીજી
પાદડી ચીતરાઈ ગઈ સુખના દિવસો કરતા જીવનની
હુ ખદ ઘટનાઓ માનવીની યાદદાસ્તને હમેશા સનાવતી
હરો ?

અમારા સુખી લગ્નજીવનની એ છેન્તી રાત હતી
શેફાનીના નિર્ણયે મારા ટૈયામાં લોટ સીચાયા મોડી
રાતે હુ ઘેર પાછો ફર્યો ત્યારે એની આખો રૈઈ
રૈઈને થાકેની લાગી એની ગુનામી કના તડપની
હોય એમ લાગ્યું હુ એની પથારી પાસે દગાતે ફાગે
પહોંચ્યો ત્યાં તો સુવાયમ હૃદય સોસરવો જય એવો
ગાઠ નિઃશ્વસ એણે દાગ્યો

સભવ છે કે મારા સ્વાર્થ ખાતર એના ધ્યેયને વરવા
જતા હુ એને શેડતો હોઉં તો ! આ વિચારે મને
દમાડી દીધો

હાવેથી એના રૈશમી મગા પ્રિયુન કેશને હુ પપાળી
રહ્યો સહસા એણે આખ જોલી એ ખૂમ રૈઈ. એના
અશ્રુજળમાં મને મારું પ્રતિબિંબ દેખાણુ કે શુ ?

મેં એને જોરથી મારા વક્ષસ્થળમાં છપાવી દીધી
એના હીમમ મારા હૈયાના તાલ સાથે તાન મેળવતા
ગયા રહ્યું સચું મારુ અહમ્ જોળળી ગયું

'મારા જીવનની મેં પરમ સિદ્ધિ પ્રેમ અને કવા
સમજ નથી પડતી કે હુ કેને છોડુ અને કેને ન

છોડુ હું અખૂઝ છું, પરવશ છું બેસમજ છું ' એના
ખન્ને હાથો મારા ગળાની આસપાસ જોરથી વીટાળી
એણે ઝડપથી કહ્યું

'એનો અર્થ એ કે તારા માર્ગમાં હુ ઝટક છું '
મારાથી રહેવાયું નહિ એટલે મેં એક છે નો પ્રાસ
કરી જોયો

'કદવ નહિ, ફૂન મારી જીવનનીણાનું અમખું
સગીત ' એ જોલી એના હોઠ પર કપન હતું

'હુ પરવશ છું મને રૂપેરી આનમ સાદ દઈ રહી
છે ' સામગીને મારુ હૈયું હવમગી જમ્યું

આ ધડીએ દિવાસનો ધનિ વરવો જ શમ્દ જોઓ
કરે ને ? હુ જીતરી ન શક્યો એને મેં ચૂમી લીધી
કનાપ્રેમની એની ભક્તિ અને અભિશ્રિએ અમારા
જીવનમાં નોખડી પડેલો આવરી દીધો

કવા પ્રત્યેની ભક્તિ એને રૂપેરી દુનિયા તરફ આકર્ષતી
હશે કે રમતપટનો કે ?

'આપણા લગ્નજીવનને ખડિત થયું હુ જોઈ શકીશ ?

દિવસો જગત ચાર દિવસનું આદરુ છે દિવસો
અભિનેતા-અભિનેત્રી, કિંદ્રના ખેનાડીઓ, પવર્ત
આરોડકો, કુસ્તીયાજો, સૌંદર્ય હરીફાઈના પિન્જતાઓ
આ બધા જય રે પોતાના ક્ષેત્રમાં વિજયી નીરડે છે
ત્યારે ચારે બાજુથી પ્રશસકો તેની પર વરસી પડે છે
પણ એ ક્ષેત્રે બીજી કાઈ ચડિયાતી વ્યક્તિ આવે છે
ત્યારે આગની વ્યક્તિ વિસ્મરણની ગતીમાં ફેરફાર જતન
છે, અનહેલના પામે છે એની વ્યક્તિઓ વગી
પોતાના રસના વિષન સિરાય બીજા વિષ કે ઉલ્લો
ગમા રસ લઈ શકતી નથી એટલે એના કનાક રૈ
ખેનાડીઓ, કુસ્તીયાજો અને સાહસિકાનું જીવન
વાસ્તવમાં, ખાસ તો જીવનની અસહાય અવસ્થામાં
તેમને મારે ભારૂપ બની જાય છે, ઝેર બની જાય છે '
મારાથી રહેવાયું નહિ એવે હુ દિવસથી ડોળી ગયો

'એ ઝેર કદાચ મને કોય પડી જશે ' એ માનવસી

'મમતાએ આપણને ખન્નેને પામે આપણા એથી મારી
ફગ્ગ જીવણી એ ફરજ મને પાછી બોનાવે છે '

‘પણ પુરુષ પાસે જીવનનો જે પરવાનો છે તે નારી પાસે નથી. એ લપસણી ભૂમિ નારીના શીલ સંસ્કાર અને આત્માને દુલાવે પણ ખરાં ! એક વખત તારી આ જોળ શમી જશે ત્યારે ?’

એણે ડૂસકાથી જ મારા સરાલનો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. રાત ગળતી હતી. સર્વત્ર શાંતિ છવાઈ ગઈ. શશાંક રૂપેરી આંદરડાં વરસાવી રહ્યો હતો. મારે ગળે હાથ ભેરવીને શેફાલી સૂતી હતી. મેં હળવેથી એના હાથ-માંથી મારું ગળું સેરવી ઓશીકા પર ફાણી ટેકવી. એ મીઠું મોઢું—નિખાલસ અને પ્રેમાળ—વિલાઈ ગયું હતું. બ્યાં લળીને હું એના હોઠને ચૂમવા જાઉં છું તો ઉધમાં એ મારું નામ લેતી ગઈ.

પછી એ તો પીઠ પર પથરાયેલ એનો વિપુલ કેશભાર છણકાથી મારા ખભા પર ઢાળી નિશ્ચિનપણે ઝૂઈ ગઈ. એના હોઠનું અમી ચૂમતો હું પથારીમાં ઢળી પડ્યો. હું બીકો ત્યારે મારા મનનો ભાર હળવો થઈ ગયો હતો.

શેફાલી રજતપટ પર ફરીથી ઝખ્ખે એમાં હવે મારો વાંધો ન હતો. એના મુખે મુખી થવામાં મારું મુખ સમાઈ જતું લાગ્યું. ફક્ત એની સાથે ગાળેલા મુખી દિવસોનાં મુંઠર સોણલાં મુલાસિન મુખોની જેમ મારી નિઃદગીમાં સૌરભ પ્રસારતાં રહે એટલી જ મારી વાંચના રહી.

હું સ્નાનાદિથી પરવારીને તૈયાર થઈ ગયો છતાં શેફાલી હજી ગાલની સાથે ઓશીકાને દબાવીને સૂતી હતી.

‘બીકું નથી ?’ ગંડીપત્ની કરીને મેં એને બીકાડી.

મારો હાથ એની કામણગારી કાયા પર ફરી વળ્યો. તો એનાં નેત્રદિરણોએ મારા અંતરને આવરી લેતા અધકારને સ્થળે પ્રકાશ પાથરી દીધો.

એ મારી ચરણધૂતી લઈને દક્ષિણ ભારત ચાલી ગઈ. ત્યારે કરમાઈ ગયેલી વેણી નવપક્ષવિત થઈને ગઈ હોય એમ લાગ્યું.

એની ભુલકાર્મી પીડાએ મારા હૈયામાં દર્દ લિમટાવ્યું. એના સ્મરણ-સુમનોની ફૂલમાળા ગૂંથીને મેં લેખન કાર્યને વેગ આપ્યો. અચરતવાર એનો એકાદ પત્ર

આવી પડતો એટલું જ એનું સાન્નિધ્ય.

એક પછી એક મારા શ્રેષ્ઠ ગ્રંથો બહાર પડતા ગયા. એક પછી એક શેફાલીનાં ચિત્રો હીટ થતાં ગયાં. વાંચકો કહેતા મારી કૃતિઓમાં કારુણ્ય લયું છે. ચિત્ર-રસિકો કહેતા કલાવતીના અલિનયમાં જાદુ લયું છે. એની કાયાની સાચોસાચ હૈયામાં સંધરાયેલી કલા પ્રકાશમાં આવી હતી કે શું ? નૃત્યકલાનું કિરણ એની પાની આંખી ગયું હતું ?

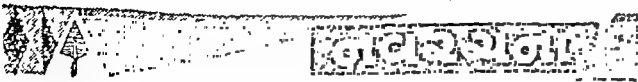
દિવસો સરતા હતા. સાહિત્યની દુનિયામાં હું ખોવાઈ ગયો. રૂપેરી જગતના કે શેફાલીના સમાચારોથી હું વંચિત થઈ ગયો.

અચાનક શેફાલીનો પત્ર લાંબા ગાળા પછી મારા હાથમાં આવી પડ્યો. વાંચીને હું દક્ષિણ ભારત જવા ઝડપથી સ્ટેશને ગયો. શેફાલી લખતી હતી :

‘પ્રિય સનત,

પ્રિય શબ્દ લખું કે નહિ એનો નિર્ણય લેવામાં મેં આખા ત્રણ દિવસો ગુમાવ્યા છે એમ લખું તો તમે માનશો ? ‘પ્રિય’ શબ્દ લખીને તમારા દુઝતા હૈયા પર નિમકની પટ્ટી તો નથી બાંધી દેતી ને ? છતાંય દિલની સરવાણીમાંથી ફૂટતો એ શબ્દ લખી નાખું છું. દેવને લાવથી ધરેલો થાળ સ્વીકારવો પડે છે ને ? મારા દિલની કચારીમાં પમરાટ કરતો એ શબ્દ લખાઈ ગયો છે તો લાવથી સ્વીકારશો ? એ સંબોધનનો અધિકાર મેં જો ગુમાવી દીધો હોય તો પણ !

આપના આશીર્વાદનું લાલું લઈને ઝંઝવાનાં જળ પીવા હું અગ્ની આવી, રૂપેરી આલમમાં ખોવાઈ ગઈ. તમારાં હૈયાને વેડીને, ઝાઝું લખતી નથી પણ કારમી ગરીબાઈ અને અપ્રસિદ્ધિના અધકારમાં હું ખૂંચી ગઈ છું. જેર કોડે ન પડ્યું. મોડી મોડી પણ મારી આંખો ખૂલી ગઈ છે. મારી જોળ શમી ગઈ છે. મારું સ્થાન બીજી રૂપલરી તારિકાઓએ ખૂંચવી લીધું છે. કોઈ સાદસખેડુ ગગનચૂમિન એવરેસ્ટ શિખરને આંખવા જતાં હતાસ થઈને પાછો પડે, એવી હતાશા મારા રોમ-રોમમાં વ્યાપી ગઈ છે, પાછી વળવાનો પણ હવે સમય નથી ત્યારે મારી ભૂલ સમજાણી એ કેદ હતો,

ઝેર હતું' આપને મળ્યા મન તનથી રહ્યું છે અદી
આરીને એક વખત મને આપના ચરણની રજ
લેના દેશો ?

એના દેહાતના સમાચારોએ સ્મૃતિની દૂનમાગ તૂટી
ગઈ હુ મારે ઘેર પાછો ફર્યો શેફાનીને લીધા પિના
ભારે હૈયે, બિલિપત્રની ત્રીજી પાદડીમા 'સ્વાર્પણ'
આવેખાઈ ગયુ

મારી છેત્ની નનનગ્યાનુ છે નુ પ્રકરણ પૃ નુ રના
મે ક્યમ હાથમા લીધી

'લૌતિક સિદ્ધિઓમા જિયાર્ધ, સરસાર્ધ, શ્રેયતા પ્રાપ્ત
કરવાનુ વનણુ વધતુ જાય છે ત્યારે શેફાનીઓના
જીવન પરથી બોધપાઠ મેળવવો જોઈએ હકીકતો
એમ સૂચવે છે કે માનવે પ્રાપ્ત કરના જેની જિયાર્ધ,
સરસાર્ધ કે શ્રેયતા આ જ નથી ગૌતમ બુદ્ધ, મહાત્મા

ગાંધી, વિવેકાનંદ આદિના દૃષ્ટાંતો આ બાબતમા
પ્રિયારવા જોઈએ તમાશાથી પ્રજ્વળે તાત્કાલિત વાગી
શકાય છે પણ કાયમ પોતાને અભિમુખ રાખી શકતી
નથી આડર્શભ્રાથી આખી જિંદગી સુધી પ્રશ્નસંકોને
પોતાની તરફ વાગી શકતા નથી એના સન્માન અને
ભરણપોષણનું ખડણી પ્રજ્વળ છેવટ સુધી આપની નથી
સમગ્ર સ્મરણચિત્ર કોઈ વિરન વ્યક્તિ જ જાગતી
શકતી હશે !'

મે નનનકથા અધૂરી મૂકી દીધી હાથની આગગીઓ
થીજ ગઈ હતી

નીચે જોયુ તો સામે જ એક સૂકુ બિલિપત્ર મારા પગ
તમે કમરાયેનુ પડ્યુ હતુ એક પાદડી પર 'શે',
બીજી પાદડી પર 'ફ' તો વળી ત્રીજી પાદડી પર
'લી' વચાનુ હતુ કે શુ ?

પ્રા. ઉશનસ્

કામકાજ વચ્ચેય

ચારેય ગમ ખડકી દીધી એ

ફાઈલો પર ફાઈલો

કામનો માથા ઉપર ટનખ ધ બોજ,

ને તેય પાછો—વણુરજનો—રોજરોજ,

ને આપણી વચ્ચે વિકસતો રે ઉપેક્ષિત ગ્રેહધુજ,
જે જતો

નાળા, નદી, ખડાડો, વનો ઓળંગતો

માઈલો પર માઈલો !

(એનેય જો કે ફાઈલોમા ગોઠવે તો,

ને વળી અવકાશની આ સાકડી રૂમમા રહે, તો
થાય મોટો આભઅડતો ગંજ !)

હું તો અહીં

આ કામના બોલમહી

—યક્ષ જેવા રામગિરિના આશ્રમે આ તો નહીં—
હુ પ્રિયે ! જોડી કનેક્શન ફ્રેનનુ રાખું સતત
કાનમા

(કામની વચ્ચેય અનામત ધ્યાનમા),

કે પછી ટેબલ ઉપર

રાખુ રિખીવર,

ને ચોપડામા ચાલતુ હ મેશના હિસાબનુ

(લાગ્ય ડેરા લેખનુ ?) ઝીણું લખત

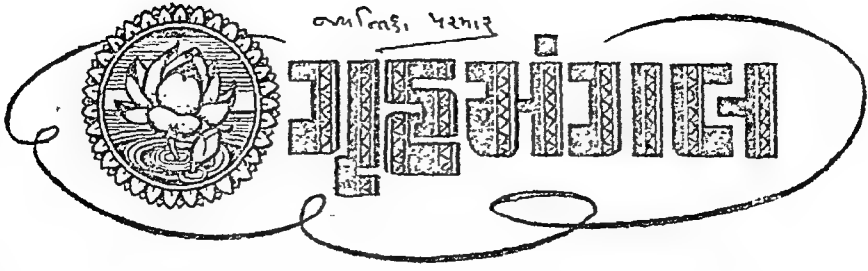
આપણી ચાલે અશી સ સાર વચ્ચે

શપ્તદુર્ભંગ પ્રીતડી

રાહ જોઉ

ફ્રેનની રણકી ઊઠે જો ઘ ટડી

માનવીનાં મન કેવાં ચંચળ...! એક જ માળખાનાં એ માનવી છતાં એમની આગવી લાક્ષણિકતા ! એને ઘડનાર, આકાર આપનાર એક જ દેવી શક્તિ. પરંતુ આ દ્વાની દુનિયામાં અવતરવા માટે જુદા જુદા ઘેર જન્મ અપાવરાવી તેમને અવનવા માળખામાં એસાડી દીધા. કર્મને જો આપણે માનીએ તો તો એમ કહેવાય કે સૌ સૌનાં કરેલાં કર્મ પ્રમાણે સુખ, દુઃખ, ક્ષીતિ, અપક્ષીતિ વગેરે તેને મળે છે. એ બધું તો આચ્યું પણ એક જ શક્તિદ્વારા ઘડાયેલાં માનવીનાં મન કેમ આવાં નિરાળાં બને ?

કોઈક જ માનવી મનની વિશાળતા દાખવે છે. જ્યારે માનવીનું સંકુચિત મન તો વધુ ને વધુ જોવા મળે છે. વિશાળ મનના માનવીને મારું-તારું નથી હોતું એવું નથી, પરંતુ તેને માણસો ગમતા હોય છે, તેમની સાથે તે હળીમળી શકે છે, આગતા સ્વાગતા કરે છે, પરાયાને, પારકાને પોતાના કરવાની લાવના તેમનામાં હોય છે. જ્યારે સંકુચિત મનનો માનવી એવું સાંકડું મન રાખે છે કે પોતાના સિવાય બીજાને એક પાણીનો ખ્યાલો પાતાં પણ ‘લપીયાની વેઠ’ લાગે છે. મોટું ચડાવીને ફેરે છે : પોતાનું વપરાઈ જાય તો....! એથીયે વધારે તે બીજી વ્યક્તિને સાંખી જ શકતાં નથી. કોઈની ચડતી થતી હોય તો પણ તેનામાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય. એને જેટલી રીતે વખોડાય તેટલી રીતે તેની નિંદા કરી જાણે. તેજેદ્વેષ એટલી બધી હદે વિકસે છે કે પછી તેનું નિકંદન કાઢવા સુધી તે પ્રયત્ન બને છે. આવી જાતના તક પાડીને એઠેલાં માનવી પોતાનો વિકાસ તો અચૂક રુધે છે, પરંતુ કોઈકવાર એવી પછડાટ ખાય છે કે એમના એ વર્તુળમાં કે બીજે કયાંય તેમનું સ્થાન નથી રહેતું.

હો માનવી ! તારે આ દ્વાની દુનિયામાં તારી સાથે કંઈ જ લઈ જવાનું નથી તો પછી તારે આ બધો રાગદ્વેષ શા માટે ! તારી તાકાત વ્યર્થ વાતોમાં વેડફી શા માટે ઓછી કરે છે ! તારી શક્તિને વેડફી ન નાખ. વ્યક્તિ માત્રને પોતાની શક્તિ, બુદ્ધિ અને આવડત પ્રમાણે આગળ વધવાનો હક છે. જે માનવીમાં આવડત હોય, જેનામાં નવી સ્ફુરણ હોય, તેનો લાલ લેવાનું ચૂકો નહિ. જેટલું નવું મેળવીશું તેટલો લાવી પ્રજાને અને આપણને લાલ છે.

સંયુક્તનો સંપ અને વિભક્તનો ...

એ ભાઈએ હતા. મોટાભાઈના લગ્ન થયાં ને તરત જ ઘરની બધી જવાબદારી તેમને શીરે આવી. પિતા તો બન્ને ભાઈએને નાના મૂકીને આ દુનિયામાંથી આલ્યા ગયા હતા. બાને પણ પોતાના પુત્રોની બહોજલાલી જોવાની નહિ લખી હોય એટલે એ પણ ગાડું સરાડે ચડેલું જોઈને આલ્યાં ગયાં.

ભાઈએમાં સંપ ખૂબ હતો. અને બાણી પણ એવાં ખાનદાન, સંસ્કારી કુટુંબનાં હતાં કે એમાં જરાપણ વિશેષ પડરાની શક્યતા નહોતી. નાનો ભાઈ લણતો હતો, એને લણાવવાની બન્નેને, ભાઈ-ભાણીને ખૂબ હોંશ હતી.

મોટાભાઈને એ દીકરા અને એક દીકરી એમ ત્રણ બાળકો થયાં. હજુ તો ત્રણેય બાળકો નાનાં છે ત્યાં એકદમ અચાનક મોટાભાઈને ધંધામાં આવેલી મોટી ખેડને કારણે આઘાત લાગ્યો અને એમના મગજ ઉપર ખૂબ અસર થઈ ગઈ. વિચારોના વંદોળમાં ફસાઈ ગયા અને ગાંડા જેવા થઈ ગયા. નાનો ભાઈ આઈ. સી. એસ.ની પરીક્ષા પાસ કરી આવ્યો હતો, નોકરીની શોધમાં હો. ત્યાં આ આઘાત અને અચાનક આવી પડેલી જવાબદારી જોઈને ડઘાઈ ગયો. ભાણી ખૂબ જ સમજુ હતાં, દિયરને સાંત્વન આપ્યું અને ધીરજથી કામ લેવા કહ્યું. અને નાનભાઈએ કુટુંબની જવાબદારી માથે લીધી.

સનદી અધિકારીની નોકરી મળી ગઈ. અને કુટુંબમાં બધાં સંપીને રહેવાં લાગ્યાં.

નાનાભાઈનાં લગ્ન થયાં. ભાણીને જ પોતાની

માતાને સ્થાને ગણુનો નાનો ભાઈ પત્ની પાસે ભાણીનાં વખાણ કરતાં ધરતો નહિ. 'કપરી પરિસ્થિતિમાં પણ ભાણીએ ધીરજ ગુમાવી નથી. હમેશાં હિંમતથી કામ લીધું છે એમ-નાથી જ આજે હું જિંદગી છું.' આમ તે ભાણીની આમન્યા પણ ખૂબ રાખે. પત્નીને આમન્યા રાખવાની સલાહ આપે.

મોટાભાઈનાં બાળકો પણ મોટાં થયાં. મોટા-ભાઈ ગાંડપણમાં ગુજરી ગયા હતા મોટો દીકરો બહારગામ લણુનો હતો અને ત્યાં અગવડ પણ પડતી હતી. એટલે રૂમ લઈને જુદું રહેવાનું નક્કી કર્યું.

આ બાળુ દેરાણીનું સંકુચિત મન જોડાણી પાસે ધરનો કારભાર રહે તે સહી શકતું નહિ. એનું પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી શકતી નહિ. જોડાણીની આમન્યા તો રાખવી જ જોઈએ. છતાં મોટું ચરાવીને ફરવું, વાત વાતમાં ઇલુભણ કરવું, છોકરાઓને ધમકાવવાં, દોષ ઠાવે એ એનું રોજનું કામ થઈ પડ્યું. ભાણી સમજી ગયાં. દિયરની કમાણી ઉપર પોતાનો શો હક ? પોતાની ફજ હતી ત્યાંસુધી સોનું કર્યું. હવે ઈશ્વર સોનું ભડું કરે.

દિયરને સમજાવી પોને મોટા છોકરાની અગવડ ટાળવા તેની સાથે જઈને રહ્યાં. પરંતુ નાનો છોકરો તો અહીં લણતો હતો એટલે એ છોડીને આવી શકે તેમ નહોતો. અને દિયરના આચરુથી તેને ત્યાં રાખી પોતે ગયાં. કાઢીને તો હજુપણ પોતાની સ્વનંત્રતા હણાતી લાગી. પોતાનાં સિવાય બીજાને ખવરાવી જ કેમ શકાય ? અને તેમાં જોડાણીના ગયાં

પછી તો પોતે જ કર્તાહર્તા થઈ હતી. કોઈ કહેનાર નહોતું. પતિ તો કામમાં ગૂંથાયેલા હોય એટલે ઘેર પણ ખૂબ ઓછો સમય હોય.

કાકી-ભત્રીજાને ટપાટપી થવા માંડી. ઘણીવાર કોલેજથી આવતાં મોડું થાય. થાળી તો ઢાંકેલી હોય છતાં એને ધમકાવે. માંડ માંડ ગળે ઉતારે. એક વખત એવું ગન્યું કે કોલેજના પ્રેક્ટિકલમાં રોકાયેલો ભત્રીજાને મોઝો આવ્યો. ભૂખ ખૂખ લાગી હતી. આવીને તૈયાર થઈ રસેડામાં થાળી ઢાંકેલી તૈયાર હતી તે લઈ જમવા બેસતો હતો ત્યાં કાકી આવ્યાં અને હાથમાંથી થાળી લઈ લીધી. ‘મોઝા કેમ આવ્યા ? નિયમ પ્રમાણે જમવાના સમયે ન આવવું હોય તો જમવાનું નહિ મળે, સમજ્યા ?’ કાકીની વાગધારા ચાલુ રહી અને ભત્રીજાને ઊઠીને આવ્યો ગયો.

ન છૂટકે પોતાને પડતી અગવડ સમજાવતો બાપને પત્ર લખ્યો અને હોસ્પિટલમાં રહેવાની તૈયારી બતાવી. પત્ર વાંચીને ભાણી તો પહેલી જ ટ્રેઇનમાં આવી પહોંચ્યાં. ચાર દિવસ રહ્યાં ત્યાં એમને એવો જ અનુભવ થયો. અરે, દેરાણીની સંકુચિતતા જોઈને તે રૂઘાઈ જ ગયાં. કોઈ આવ્યું હોય અને એક ચાનો કપ પાવો પડે તો ‘ના’ કહી દે. વિશાળ મનનાં ભાણી આવું સંકુચિત માનસ કેમ સહી શકે ? દિયરને સમજાવી ન છૂટકે તેઓ જુદાં રહ્યાં. દિયરને આ બધું ગમતું નહોતું પણ તેનાથી કંઈ જ થઈ શકે તેમ નહોતું. મદુષ્ય સ્વભાવ સામે જીભાળેડી કરવી તેના કરતાં તેનાથી દૂર રહેવું સારું. ભાણીને મન,

‘એ રીતે જુદાં રહીને પણ જો એમને સુખ મળતું હોય તો મારે કોઈનું સુખ છીનવવું નથી. હું મારું સંભાળી લઈશ. તમે સુખેથી રહો.’

આમ આટલાં વર્ષોથી નભતું આવેલું સંયુક્ત કુટુંબ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. સંપીને જુદાં રહ્યાં પછી પોતાના વચ્ચેનો સંબંધ જળવાય તો પણ ઘણું.....!

દોષ પોતાના : ગુણ પીખના

સુકન્યાએન અને રમાએન વર્ષોથી સાથે કામ કરતાં હતાં. બંને સામાજિક કાર્યકર હતાં. બંને સાથે હળીમળીને કામ કરતાં છતાંય રમાએનની પ્રશંસા બહાર વધુ થવા લાગી. રમાએન બુદ્ધિશાળી વધુ હતાં અને તેમની વાકીયાતની ઢબ એવી સુંદર હતી કે તેમને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે લોકોને અસરકારક બનતું અને તેમની મુક્તકંઠે પ્રશંસા થતી. રમાએનની આગવી શક્તિ હમેશાં નવી નવી યોજનાઓ ઘડી કાઢતી જેને કારણે લોકોમાં, કાર્યકરોમાં પણ તેમની છાપ વધુ પડતી. સુકન્યાએન બુદ્ધિશાળી તો હતાં જ. તેમનામાં વક્તૃત્વશક્તિ પણ હતી. તેમની પ્રશંસા કરનાર વર્ગ પણ હતો. પરંતુ રમાએન જેટલી એમની કીર્તિ ફેલાયેલી નહોતી. રમાએનના સમાવડિયા થવા તે બહુ પ્રયત્ન કરતાં હતાં. તેમના મનના એક ખૂણામાં તેનેદ્રેષ ધર કરીને બેઠો હતો. એ ક્યારે એનું સ્વરૂપ પૂરબહારમાં દેખાડે તે તો કેમ કહી શકાય ! અજ્ઞાત મન (unconscious mind)માં સંતાઈ પડેલી કોઈપણ વસ્તુ ક્યારે પ્રગટ થઈ જાય છે તે

જાત મન બાણી શકતું નથી. તેવું સુકન્યા
 બેનનું થયું. તેમનું કાર્ય રમાબેનના દ્વંષણ
 શોધવાનું બની ગયું. તેમના અસુક વર્તુળ
 દ્વારા તેમની નિંદા કુથલી થવા માંડી. રમા-
 બેનમાં જઈ પહોં વિશેષ હતું. બીજાની અણ-
 આવડતને કારણે એ પોષાતું હતું અને એમને
 કોઈ કહી શકતું નહિ. સુકન્યાબેન જેવાં
 ક્યારેક દલીલ કરી બેસતાં ત્યારે દલીલનો
 જવાબ પણ એવો જ ભરદ્વાર મળતો એટલે ચૂપ
 થઈ જતાં. પણ પાછળથી તેમને ખૂબ ડંખતું.
 આમ મનના ડંખ સાથે વર્ષો સુધી
 સાથે કામ કર્યા હયું. પાછળથી સુકન્યાબેનને
 એક અલગ સંસ્થાનું કામ સંભાળવાની તક
 મળી. એ સંસ્થાને વિકસાવવા તેમણે ખૂબ
 મહેનત કરી.

ઉપરથી મીઠી મીઠી વાતો કરનાર સુકન્યાબેન
 પાછળથી ખેદભરી શરૂ કરી દીધી. આમ
 એમનો એક વર્ગ બધાઈ ગયો. જે રમાબેનને
 અભિમાની, તોછડાં, જહી, અહમ્મી ભરેલાં
 વગેરે ઉપનામોથી નવાજવા લાગ્યાં રમાબેન
 મામે બીજો કોઈ આરોપ મૂકી શકે તેમ નહોતું
 એટલે આવાં ઉપનામોથી તેમના મનને સંતોષ
 મળતો. રમાબેનના કુટુંબમાં ક્યાંક કંઈ
 પ્રસંગ બની જાય તો કહી વળતાં : ‘ જુઓ,
 રમાબેનના કુટુંબમાં કેવું ચાલે છે ? ’

સુકન્યાબેન દ્વારા થતી વાતો ધીમે ધીમે રમા-
 બેનના કાને આવવા લાગી. એક દિવસ તે એમના
 મનને ખૂબ દુઃખ થયું. દુનિયામાં આ બધું
 વેરઝેર કેના માટે ? સેવાના કાર્યમાં આપણને
 અંગત સ્વાર્થ શો ? પણ અભ્યાસી રમાબેનના
 મગજમાં તરત આવી ગયું કે કીર્તિની લાલસા

માણસ પાસે શું નથી કરાવતી ? સમાજ-
 સેવાના કાર્યમાં અંગત સ્વાર્થ ન હોવા છતાં
 લોકો કામની સાથે વ્યક્તિની પ્રશંસા કરે એ
 તે નથી સહી શકતાં તેથી તેમનો તેજોદ્વેષ
 આ બધું કરાવે છે. એમને એમના કાર્યદ્વારા
 આગળ આવવાનો સમય છે, તક છે તો
 જરૂર આવે.

અને એક વખત વાત નીકળતાં રમાબેન
 સુકન્યાબેનને કહ્યું પણ ખરું કે ‘ તમારે
 મારા લાયક કંઈપણ કામ હોય તો જરૂર
 કહેજો, હું તમને મારાથી શક્ય એટલી મદદ-
 રૂપ જરૂર થઈશ ’ આનું નામ માણસાઈ.

સુકન્યાબેન સમજી ગયાં. પણ અંતરમાં રહેલી
 ઈર્ષ્યા એમ જલદી નીકળી શકે તેમ નહોતી.
 માનવી પોતાના દોષો શોધી બીજાના ગુણ
 શ્રદ્ધા કરવા પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા કેવી
 શુંદર, વેરઝેર વગરની બને !

કળા કામ લાગી

ધનાઢય કુટુંબમાં ઉછરેલી સધના પરણીને
 એવા જ એક ધનાઢય કુટુંબમાં આવી.
 સાસરાની બહોજલાતી ખૂબ હતી. પૈસો,
 મોટરગાડી, રસોયો, નોકર, બધું જ હતું
 છતાં કુટુંબમાં કોઈને તેનું અભિમાન નહોતું,
 ભાતે કામ કરી લેતાં શરમ નહોતી. એટલે
 જ ક્યારેક રસોયો ન હોય કે નોકર ન
 હોય ત્યારે ઘરની કોઈપણ વ્યક્તિને અધરું
 લાગતું નહિ.

સાધના પિતાને ઘેર જરા જુદી રીતે ઉછરી
 હતી પરંતુ તેના લાગણીભર્યા અને માયાળુ
 સ્વભાવથી તે સાસરાના ઘરની રીતે દેવાઈ

ગઈ. સાધનાનાં લગ્ન થતાં તેને મેટ્રિકમાંથી લઘુવાતું છોડી દેવું પડ્યું હતું. પરંતુ તેને ગૃહસુશોભનકળા વરેલી હતી. એટલે ગૃહસંજવટ તેણે સુંદર કરી અને તે પ્રશંસા પામી.

વર્ષો પસાર થયાં. નાના ભાઈઓનાં લગ્ન થયાં અને દેરાણી, જેઠાણી, સાસુ, નણંદ સી સંપત્તી રહેવા લાગ્યાં. એક બીજાનું કરી છૂટવાની ભાવના અને જતું કરવાની ટેવ તેમને ખૂબ મદદરૂપ થઈ. સાધનાભાભીની આવડત અને માયાળુ સ્વભાવને કારણે મોટાં તરીકેનું માન જળવાવા લાગ્યું.

કુંદરતને પણ ક્યારેક અદેખાઈ આવે છે. તેને કુટુંબનો સંપ, અને સાથે જોડાજલાલી ડંખ્યાં. સુંદરરીતે ચાલના વેપારમાં અચાનક મોટી ખોટ આવી. ખોટ તો એવી જખરી આવી કે ઘરખાર સુદ્ધાં વેચવા પડ્યાં. હવે શું કરવું? કેઈ ભાઈએ ક્યારેય નોકરી કરી નહોતી, કેઈની સત્તા નીચે કામ કર્યું નહોતું. આજે એ સિવાય બીજો આરો નહોતો.

આજે તો કુટુંબના ભરણપોષણનો પ્રશ્ન આંખ આગળ આવી ઊભો હતો. કરવું શું? સાધનામાં છૂપાયેલી અપાર શક્તિ, હિંમત ખરે વખતે બહાર આવી. તેને સસરાની મોટી ઓથ હતી. સસરા તો દિલાવર દિલના, ધીરજ અને હિંમતથી કામ લેનાર હતા. પરિસ્થિતિનો સામનો હસતે મોઢે કરવાની તેમનામાં તાકાત હતી.

સાધના લાગણીવશ સ્વભાવને કારણે ઠીલી

બની જતી પણ સસરાનું સાંત્વન અને હિંમત તેને ખૂબ મદદરૂપ થતાં. આટલી ઉંમરે પણ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાની તેમની તાકાત અભિનંદનીય હતી. એમને કારણે તો આખું કુટુંબ હિંમતથી ડગ ભરી શક્યું હતું. ભાઈઓને તો ધીમે ધીમે નોકરી મળી-ગઈ. પરંતુ કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિને હજુ પહોંચી વળાતું નહોતું. એટલે સાધનાએ પણ હામ ભીડી અને તેનામાં જે આવડતની કુદરતી બક્ષિસ હતી તે ગૃહસંજવટના કાર્યમાં પ્રવીણતા મેળવી તેના વર્ગ લેવાનું શરૂ કર્યું. તેને કાગળકામ પહેલેથી આવડતું હતું. એટલે એ વર્ગો તો શરૂ કરી દીધા અને બાકીનો સમય કાઢી ફેન્સી વર્ક અને હેન્ડીક્રાફ્ટ- (હસ્તઉદ્યોગ)ના વર્ગ શરૂ કર્યા.

એને કામ મેળવતાં શરૂઆતમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી. સંસ્થાએ સંસ્થાએ અને ઘેર ઘેર ફરી તૈયાર કરેલ નમૂના બતાવી નવા વર્ગની ભોગવાઈ કરવા ખૂબ મહેનત ઉઠાવી. તાત્કાલિક તો કામ ક્યાંથી મળે! સહેજ નિરાશા સાંપડે પણ પાછી ધીરજથી તે આગળ વધે. છેવટે છૂટક નમૂના તૈયાર કરી વેચવા પણ માંડ્યા. પછી તો ધીરજના ફળ મીઠાં, એ કહેતીને આધારે તેની મહેનત ફળી. અને વર્ગ શરૂ થયો. બહેનો તેનો લાભ પણ લેવા માંડી.

આજે સાધના ઉલ્લાસથી, સંતોષથી પોતાનું કાર્ય કરી રહી છે.

બાળકને પોતાને પોતાની ખુદ્દિશક્તિ છે, બાળકને પોતાને પોતાની વિચારશક્તિ છે. વળી બાળક બીજરૂપે તર્કશક્તિ પણ ધરાવતું હોય છે. વશિષ્ઠાએ આ હકીકતમાં શ્રદ્ધા રાખવી પડે. આવી શ્રદ્ધા ઔધળી છે તેમ માનવું નહીં. બાલમનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસમાંથી અને સંશોધનદ્વારા આ સત્ય તારતી કાઢવામાં આવેલું છે. —હરભાઈ ત્રિવેદી

R. H. Kothari & Co.

64/1 Near Fernandez Bridge, Gandhi Road,
AHMEDABAD.

Dealers in empty Bottles, Corks, Lable Etc.
General Merchants & Order Suppliers.

આર. એચ. કોઠારીની કંપની

૬૪/૧, ફર્નાન્ડેઝ બ્રિજ પાસે, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૧
દરેક જાતની ખાલી બોટલો, બૂચ, લેબલ, અલુ કેપ્સુલ ઓઈલ,
કલર, એસન્સ, એરોમેટીક કેમીકલ વગેરેના વેપારી.

આધુનિક પદ્ધતિથી સીમેન્ટ પાઈપ તથા ટાઈલ્સ
બનાવવાનું કારખાનું.

ખેડૂતો તથા કોન્ક્રીટરોને ખુશખબર

★ હિંદુસ્તાન ટાઈલ્સ ★

(HIND)

હાઇડ્રોલીક પ્રેસથી બનાવેલા મુંદર અને ટાઈલ
હિંદુસ્તાન (હિન્દ) સોશીયલ ટા. હસ વાપરે.

R.C.C. મ્યુનિસિપાલિટી, પી. ડબલ્યુ. શ્રી, રેલ્વે,
મીથા, લોકલખોડને લગતી દરેક વસ્તુ
ઓર્ડરથી બનાવી આપીશું.

સીમેન્ટ પાઈપો તૈયાર સ્ટોકમાંથી મળશે.

ફેક્ટરી

હિંદુસ્તાન સીમેન્ટ
પાઈપ એન્ડ કોન્ક્રીટ
કન્સ્ટ્રક્શન કું.

ટે. કેલિગા મીથ આગળ

ટે. નં. ૫૧૬૩૬

સુવેચકાર્મ રોડ, અમદાવાદ

સીમેન્ટ કોઠારીના કામગીરી અમારી ફ્રી સર્વીસનો લાભ લેશે.

ઓફિસ

ઓરિજનલ

ગોરખનદાસ

(ટાઈલ્સ સેન્ટીયરી વર્સ અને
પાઈપ શીમીંગના વેપારી)

અમદાવાદ

ઓફિસ અને ઘર

ખાંસી, દમ તથા ગળાનાં સાધારણ દર્દો
અને શરદી ઉપર

કેલકો વસાકા

વળીજ અસરકારક છે.

ખી. દાસ લેખો રેટરી
નડિયાદ.

[જિ. ખેડા]

ઉર્મિ-નવચરના : દિવાળી, ૧૯૬૦

જેત ઉત્પાદન વધારવાનો મંત્ર 'સહકારી ખેતી'.

અરુણોદય સામુદાયિક સહકારી ખેતી મંડળી લિ.

સાપકડા (તા. હળવદ)

નૂતન વર્ષાભિનંદન

આ મંડળીએ, રજીસ્ટ્રેશનના પહેલે જ વરસે, તેને મળેલી ૪૦૦ એકર
પડતર જમીનને ખેડવાણુ બનાવી વાવેતર કરેલ છે, અને ખેતી-
સુધારણાના કાર્યક્રમના પહેલા પગથીઆ તરીકે ૫૦ ફૂટ
લંબાઈ અને ૫૦ ફૂટ પહોળાઈનો ફ્લો
ગાળવો શરૂ કર્યો છે. પાણીના પૂરવઠાની
પૂરી વસવસ્થા થયે એની સુધારણાનો
અન્ય કાર્યક્રમ હાથ ધરવાનો
ઈરાદો છે.

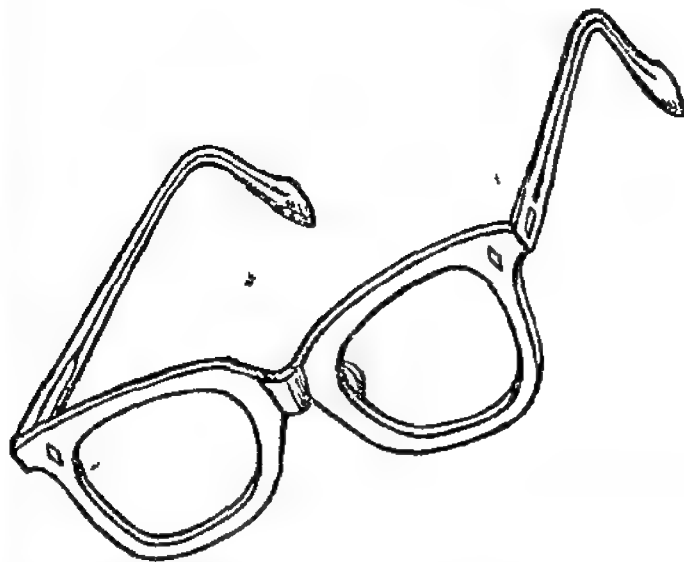
ત્રિભોવન ધરમસી

ચેરમેન.

ચુનીલાલ જોષનપુત્રા

મેનેજર.

નૂતન વર્ષાલિનંદન
ચરમા તથા ગોગલ્સનું વેરાઈટીઝ ઘર

★
પંડ્યા પ્રધર્સી
ગાંધીરાડ,
પોસ્ટ ઓફિસ સામે,
અમદાવાદ.
★

આપની જરૂરિયાતનાં ગુજરાતી-હિન્દી પુસ્તકો માટે
અમને યાદ રાખો...

અમને ખાતરી છે કે એક વખતનો સંબંધ કાયમી સંબંધ બની રહેશે
ગુજરાતી-હિન્દી 'નવલકથા-નવલિકા'
ગુજરાતી-હિન્દી 'ધાર્મિક ગ્રંથો' અને
શાળાપયોગી પુસ્તકો અને ગાઈડો તદ્દલપરાંત
આપનાં મનપસંદ પુસ્તકો માટે નીચેના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતિ છે.

★ કો ઠા રી સાહિત્ય નિકેતન ★

માણેકચોક, ચાંદલાઓના નાકા, જેતરપાળની પોળ સામે,
અમદાવાદ-૧.

તા. ક : પુસ્તકલયો, ગ્રામપંચાયતો, શાળા-લાયબ્રેરીઓ, તેમજ
બહાર સંસ્થાઓને વ્યાજબી કમીશન આપીશું.

અમારા ગ્રાહકો, શુભેચ્છકો અને મિત્રોને

નૂતન વર્ષાભિનંદન

આદર્શ ગુજરાતી સાહિત્યપ્રેમીઓને મંગલ ઉપાની વધામણીમાં ગુજરાતના લખપ્રતિષ્ઠ સાહિત્યકારોના અમારો નવાં પ્રકાશનો સાદર કરતા અમે ધન્યતા અનુભવીએ છીએ.

નવલકથાઓ

નવલિકાઓ

આંખ અને અંજન	૩-૨૫	હીરાની ચમક	૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ		શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
પ્રેમપંથ લા. ૧-૨	૧૧-૫૦	મીન પિયાસી	૪-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર		શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
સર્વેશ્વર	૫-૦૦	નારી નમાણું ફૂલ	૪-૦૦
ચંપાવતી	૪-૫૦	શ્રી સારંગ ખારોટ	
શ્રી ગુણવંશય આચાર્ય		ટીલડી	૫-૦૦
આનંદ લેરવી	૮-૭૫	શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર	
શ્રી સારંગ ખારોટ		આભલાં	૫-૦૦
કન્યારત્ન લા. ૧-૨	૧૨-૦૦	અરવિંદ ગોખલે	
શ્રી 'સોપન'		<u>લેખ-સંગ્રહો</u>	
પૂણી	૪-૦૦	માનવસૌરભ	૫-૦૦
ભાઈમીજ	૮-૦૦	શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
શ્રી 'કોલક'		જીવન સંગમ	૫-૨૫
અપભ્રંશગાથા	૬-૦૦	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
શ્રી ગા. ની. ઠાંકેર		<u>નાટ્ય-સંગ્રહ</u>	
રૂઢાતાં જીવન	૭-૦૦	વિદેહી	૩-૦૦
શ્રી શ્રી. ના. પેંડસે		બેબુ ખ્હાવરો	૨-૫૦
<u>સાહસ-કથાઓ</u>		શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
ટીકા અને ટારઝન	૪-૨૫	<u>કાવ્ય-સંગ્રહો</u>	
શ્રી 'સત્યમ'		શમણાં	૩-૫૦
મંગળની સફર	૧-૫૦	શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
તુરંગાને પેલેપાર	૧-૭૫	તુલસીદલ	૩-૦૦

શ્રી ગિરીષ ગણુત્રા

શ્રી સુરજ બેટાઈ

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ આપતી અમારી

અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

—: આજે જ સંપર્ક સાધો :—

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

નૂતન વર્ષાભિનંદન

હાઈસ્કૂલોમાં, પુસ્તકાલયોમાં નાનાં મોટાં સોને ઉપયોગી થાય તેવાં શિષ્ટ અને સંસ્કારી પુસ્તકો

બાવન પત્રો	કૃષ્ણચંદ્ર	૭-૫૦	વીરની વતો લા. ૧, ૨, ૩, ૪	
ખમ્મા અન્નદાતા યાદવેન્દ્ર શર્મા 'ચન્દ્ર'		૫-૦૦	તા. પો. અડાલજ	૨૫-૦૦
કાળજી રેખા	હરીશ નાયક	૪-૦૦	વીરાંગનાની વતો લા. ૧, ૨, ,,	૧૫-૦૦
વિષ અને અમૃત ચંદુલાલ જે. બ્યાસ		૭-૦૦	મહાકવિઓની પ્રસાદી ખંડ ૧ ૨ —	૧૨-૫૦
કાળા માથાનો માનવી	,,	૪-૦૦	જિજ્ઞાસકથા	રતિલાલ નાયક ૦-૫૦
બોવાચેવી દુનિયા રાહુલ સાંકૃત્યાયન		૪-૦૦	વૈશાખી વાદળ	નંદકુમાર પાંડક ૫-૦૦
મૂગરાજ સોલંકી	ચુ વ. શાક	૫-૦૦	લાલ બાધણી	ઇશ્વર પરેલ ૩-૦૦
કદવના	ડૉ. મિપિન ઝવેરી	૩ ૨૫	ગુજરાતી ભાષાનેખન	કે. કો. શાસ્ત્રી ૨-૫૦
રાગજરાગ	ધનશંકર ત્રિપાડી	૫-૨૫	યૌવન	સંતબાલ ૨-૦૦
પારકાં જણ્યાં	ઉમાશંકર જોષી	૫-૦૦	શ્રીમદ્ ભાગવત	દિનુભાઈ જોષી ૮-૨૫
કાયર	રાજેન્દ્ર શર્મા	૪-૦૦	ભાગવત કથાઓ (૧ થી ૭) ,,	૮-૨૫
લીના	અમિનકુમાર	૪-૨૫	બાલવિકાસ માળા (૧૨ પુસ્તિકાઓ)	
નાના	એમિલ ઝોલા	૪-૦૦	શ્રેકાલ ત્રિવેદી	૬-૦૦
સાઈકલ ચોર	લુઈજિ વાર્તોલિની	૩-૫૦	જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાળા (૧૨ પુસ્તિકાઓ)	
જય યૌધ્ય	રાહુલ સાંકૃત્યાયન	૫-૫૦	રતિલાલ નાયક	૬-૦૦

હમણાં જ પ્રગટ થયેલુ અમારું સુંદર બાલ સાહિત્ય.

ભાગવતકથા લે દિનુભાઈ જોષી		વીરાંગનાની કથાઓનો સેટ લે. તા. પો. અડાલજ	
ભાગવત મહિમા	(કિંમત રૂ. ૧-૨૫)	પરાક્રમી પાંચુ	૧-૩૫
શ્રીકૃષ્ણ-મથુરામાં	(કિંમત રૂ. ૧-૦૦)	રૂપાળી બા	૧-૮૫
શ્રીકૃષ્ણ પર આળ	(કિંમત રૂ. ૧-૨૫)	સોનઆ	૧-૩૫
મામો કંસ	(કિંમત રૂ. ૧-૫૦)	વ્રજકુંવરઆ	૧-૨૦
માતાને ભોગ	(કિંમત રૂ. ૧-૦૦)	વીરાંગના વીર	૧-૩૫
શાસ્ત્ર-દંતવક	(કિંમત રૂ. ૧-૨૫)	સોખાડાની રાણી	૧-૬૦
ગજેન્દ્રમોક્ષ	(કિંમત રૂ. ૧-૦૦)	મોતી	૧-૧૦
		મતી	૧-૬૦
		ધન્ય વીરાંગના	૧-૬૦

આખા સેટની કિંમત રૂ. ૮-૨૫

આખા સેટની કિંમત રૂ. ૧૩-૦૦

ગુજરાતી, હિન્દી તથા ધાર્મિક સાહિત્યનાં તમામ પુસ્તકો અમારી પાસે સ્ટોકમાં હોય છે. અમારું મોટું સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

—: વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો :—

લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર, બુકસેલર્સ ૬૪/૧ ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૨
પબ્લિકેશન્સ બ્રીજ પાસે,

શ્રી ધ્રાંગધ્રા નાગરિક સહકારી બેંક લિ.

ધ્રાંગધ્રા, હળવદ અને દસાડા તાલુકાના સહકારી નોકરિયાતો,
કામદારો, સુધાર્થના કર્મચારીઓ અને મધ્યમ વર્ગના
વેપારીઓને ઓછા વ્યાજ ધીરાણ કરવામાં આવે છે.

નાના ગૃહઉદ્યોગોને નાની રકમના હિસ્તાથી ઓછા વ્યાજ રૂપિયા
પે હજાર સુધીની લોન આપવામાં આવે છે.

આ વિસ્તારની જનતા માટે આ બેંક આશીર્વાદરૂપ નીવડી છે.

શ્રી શાન્તિલાલ દેપાળા
ચેરમેન.

શ્રી કાંતિલાલ ગાંડાલાલ શાહ
મેનેજર.

બે નવાં પ્રકાશનો

માનસર

ખરકત વીરાણી બેકામના પ્રથમ ગઝલ-
મુક્તક-નઝમ સંગ્રહ—અભિનવ રૂપરંગમાં
મૂલ્ય રૂપિયા છ.

એકલતાના કિનારા

ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની નવી નવલકથા

કિંમત રૂ. ૪-૫૦

★

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર બોધી

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીબંધ નવલકથા
રૂ. ૬-૦૦

● પડઘા ડૂબી ગયા..... રૂ. ૪-૦૦ નવલકથા

● અનંગરાગ નવલકથા
રૂ. ૯-૫૦

● રોમા નવલકથા
રૂ. ૩-૭૫

● રજનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● ઘટા ઘીરી ઘીરી ચાઈ

★

ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦

● દેવદાસ નાટક
રૂ. ૨-૫૦

ધીરેન્દ્ર દોશી

● એકને ટકોરે નાટક
રૂ. ૨-૦૦

● નીલા નવલકથા
રૂ. ૨-૨૫

★

સ્વાતિ પ્રકાશન

★

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

સુબર્ષ, ૩

સાલ મુબારક

વર્ષો જૂની અમારી આ પેઢીમાં
પુસ્તકોનું બાઈન્ડીંગ કામ સુંદર
ને મજબૂત રીતે કરી
આપવામાં આવે છે.

જેઠાભાઈ એન્ડ સન્સ

પીરમશા રોડને નાકે, રીલીફરોડ,

અમદાવાદ.

નૂતન વર્ષાભિનંદન

અમારે ત્યાં સંસ્કૃત-હિન્દી-અંગ્રેજી-ગુજરાતી

છાપકામ કરી આપવામાં આવે છે.

જૈનધર્મના પ્રાચીન ગ્રંથો અમારે ત્યાં છપાય છે.

ન.યુ.ન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

દીકવાની વાડી, ફર્નાન્ડીઝ પુલ પાસે, ગાંધીરોડ,

અ મ દા વા દ, ૧.

શ્રી ધ્રાંગધ્રા મોટર વાહન વ્યવહાર સહકારી મંડળી લિમિટેડ, ધ્રાંગધ્રા.

* સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના સહકારી કાયદા મુજબ તા. ૩૦-૧૧-૫૩ ના રોજ
નોંધાયેલી રજી. નં. જી-૧૦

સંચાલક મંડળ

પ્રમુખ

શ્રી સકરચંદ્ર કેશવજી સંઘવી

નિયામક સમિતિ

શ્રી સોમનાથ નંદલાલ મહેતા

શ્રી લખમીચંદ્ર રણછોડદાસ મહેતા

શ્રી શીવલાલ ગોગજી પટેલ

શ્રી ડૉખ્યુટી કલેક્ટરસાહેબ, ધ્રાંગધ્રા

શ્રી આસીસ્ટન્ટ રજીસ્ટ્રારસાહેબ, સહકારી મંડળીઓ,

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો

વ્યવસ્થાપક સમિતિ

શ્રી શાંતિલાલ ભોળાનાથ દેપાળા, ખી. એ (ચેરમેન)

શ્રી લાલશંકર મગનલાલ શુક્લ

શ્રી નિર્ભયશંકર પ્રાણશંકર મહેતા

શ્રી કાંતિલાલ ગાંડાલાલ શાહ

શ્રી કસ્તુરભાઈ રાઘવજી પૂનરા

શ્રી વીરસિંહ ખેચરજી સોલંકી

શ્રી મગનલાલ લીલાધર ઠક્કર

શ્રી પ્રેમશંકર ભા. બની

શ્રી ડૉખ્યુટી કલેક્ટરસાહેબ

શ્રી આસી. રજીસ્ટ્રારસાહેબ, સુ. નગર જિલ્લો

શ્રી વાડીલાલ મા. દેસાઈ

મંત્રી

શ્રી રઘુભા દાદુભા ઝાલા

નવા વર્ષનાં અભિનંદન

ગુજરાતી-હિંદી-અંગ્રેજી છાપકામના અગ્રગણ્ય મુદ્રક

પુસ્તકો-સામયિકો અને

• બીજા તમામ પ્રકારનાં

છાપકામ સુંદર રીતે અને

ઝડપથી કરી આપવામાં આવે છે.

સર્વોદય મુદ્રણાલય

સા. દ. રા. સ્ટે. ડભોડા (જિ. સાબરકાંઠા)

નવા વર્ષનાં આસિનંદન

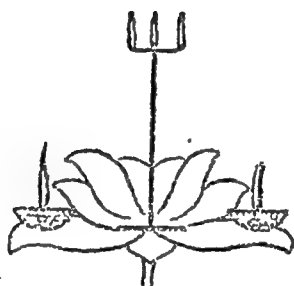
ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી છાપકામના અગ્રગણ્ય મુદ્રક

પુસ્તકો સામયિકો અને

બીજા તમામ પ્રકારનું

છાપકામ સુંદર રીતે અને

ઝડપથી કરી આપવામાં આવે છે.

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ધીકાંગા રોડ, નાવેલી ટોકીઝ પાસે,

અ મ દા વા દ.

નૂતન વર્ષાભિનંદન

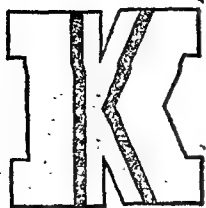
અમારે ત્યાં જોળ, પાકું-કચું અને બીજા તમામ પ્રકારનું
બાઈન્ડંગનું કામ સુંદર અને આકર્ષક રીતે કરી
આપવામાં આવે છે.

અરુણ બૂક-બાઈન્ડીંગ વર્ક્સ

ધીકાંટા રોડ, નોવેલી સીનેમા સામે,

અ મ દા વા દ.

BRAND FOR A GRAND JOB
BRASS
COPPER
ZINC

PHOSPHOR BRONZE

Sheets

Strips &

Coils

&

ZINC-OXIDE

Kamani Metals & Alloys Ltd.

Kamani Metallic Oxides Private Ltd.

Agra Road

Kurla

BOMBAY. 70

વિના સહકાર નહિ ઉદ્ધાર

શ્રી ધ્રાંગધ્રા તાલુકા સહકારી ખરીદ-વેચાણ સંઘ લિ.

નૂતન વર્ષના શુભ દિને

અમારા માનવંતા સભાસદો તથા આહુકોને
શુભેચ્છાઓ પાઠવે છે.

સીમેન્ટ, લોખંડ, પતરાં, ખાતર, સોઝાએશ
વગેરે

વ્યાજખી ભાવે ખેડૂત તથા જનતાને વેચાણ કરતી
તાલુકાની

એકમાત્ર સહકારી સંસ્થા

ચેરમેન
શાન્તિલાલ દેપાળા

મંત્રી
કાન્તિલાલ ગાં. શાહ

નૂતન વર્ષાભિનંદન

દરેક પ્રકારના પુસ્તકો તેમજ જોખકામનું સુંદર અને આકર્ષક રીતે
છાપકામ કરનાર.

મંગલ મુદ્રણાલય

(પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ)

સ્તનપોળ, અમદાવાદ.

Thermal Electric Engineering Co.

Prop. Ramachandra N. Shah

ELECTRICAL ENGINEERS &
CONTRACTORS

63, Dhinkawa's Wadi,
Gandhi Road,
AHMEDABAD-1.

Electrical Motors Winders & Fan's Repairers

અગિયાર વરસમાં તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરનું માનીતું થઈ પડેલું
નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વોપયોગી ગુજરાતી માસિક

તાંદુરસ્તી

તંત્રીઓ :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે

ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

દળદાળ દીપોત્સવી અંક પ્રગટ થઈ ચુક્યો છે.

- * આપને ગમે ત્યાંથી વાંચવા મળતું તો હશે જ. પણ આપને નથી લાગતું કે એ વાંચીને ખાણ આપવું સારું નથી? કાયમી વાચન મટેનું સંધરનાયોગ્ય આ એક જ માસિક છે
- * કુદરતી ઉપચારોથી રોગો મટાડતી મુંબઈ (માટુંગા)ની પ્રખ્યાત સંસ્થા 'આરોગ્યધામ'ના સચાલકો આ માસિકનું સંપાદન કરે છે અનુભવકથાઓ અને પ્રશ્નોત્તરો વાચકોનું ખાસ આકર્ષણ છે.
- * વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચાર મહાચંદ્રમાસો કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ- (વિદેશમાં શિ. વ્યાર) મા વાર્ષિક આહક થઈ શકાય છે.

સપ્ટેમ્બરથી વાર્ષિક આહક થનારને દળદાળ દિવાળી અંક ભેટ મળે છે.

આપનું લવાજમ નીચેના કોઈપણ સરનામે આજે જ મોકલો —

તાંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, અથવા ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ
વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯ વા ૧૪, ગાંધીરોડ, ફર્ની-નીક ધિજ, અમદાવાદ, ૧

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામરું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૬૫.

ભાવજીવન

અમદાવાદનાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ.: ૧૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બિલ્ડિંગ : અમદાવાદ, ૧

મા ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાઇવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ સર્કલ પાસે, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯	
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ સાહિત્ય ભંડાર	૧૪, અમરતલાલ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ રવાણી બંધુ	વલ્લભવિદ્યાનગર (આણંદ-ખેડા)
૧૪ સીટી બુક શોપ,	પો. ઓ. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જે. એસ. કાનાભાર લિં.,	પો. ઓ. નં. ૧૦, બેન્ગલુરુ. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (તાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. ઓ. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૪૬, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૧, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ વાલંભીઆ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પ. આફ્રિકા)
૨૩ છોટલાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. ઓ. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૬૩. એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ આપાભાઈ પટેલ.	પો. ઓ. નં. ૭૬. લુઆન્ડ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ સાકરચંદલાઈ નાઈ, નાઈ બ્રધર્સ.	પો. ઓ. નં. ૩૪. લિલિંગ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૧૫૧૭. સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૮ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ. દેસાઈ એન્ડ કંપની.	પો. ઓ. નં. ૧૦૮. લુસાકા. (નો. રો.)

૨
ત
ન
વ
પા
શિ
નં
દ
ન

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

H T

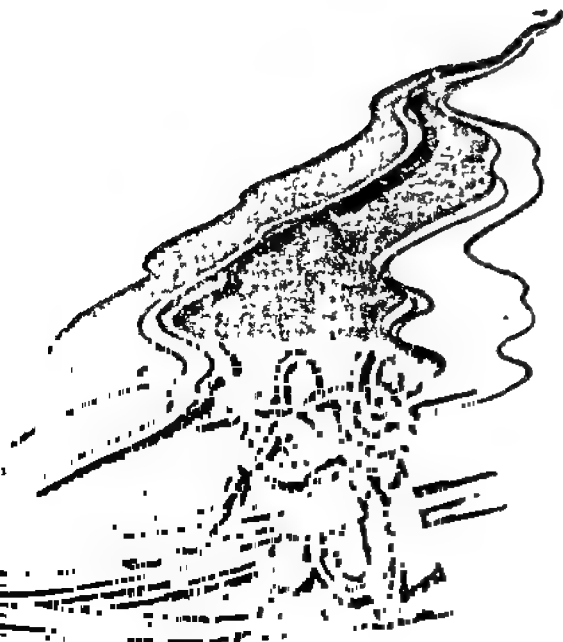
સ્ટેઈનલેસ સ્ટીલ
જરમન શીટવરના
તથા
ખાંભા, પિત્તળ
અને
કાંસાના

સ્ટેઈનલેસ
સ્ટીલ

ગુરુ તથા જ્ઞાત્રી
અરીસાનું સેહેરનું વિશ્વાસપાત્ર સ્થળ

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

ટે. નં. ૫૧૫૭૪

ગાંધી

તંત્રી
ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક
જયલક્ષ્મી પરમાર

પ્રગટને પગધારે

ચિત્રકાર : સી. નરેન

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મદાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૪/—
પચામૃત	ધંધર પેટલીકર	૧/૨૫
સુખની ચાવી	"	૧/૨૫
આમના ઝંકા	"	૧/—
આખ વિના અજવાળા	"	૧/૨૫
જુલાય એ શે કદી ?	"	૧/૨૫
સુવર્ણ-પ્રતિમા	સુનીલાવ વ શાહ	૫/—
ત્રણ દીકરાની મા	"	૧/૨૫
અણોએ (નવી આ)	"	૧/—
કડોલ	પભાવાલ પટેલ	૧/૫૦
વિશ્વામનુ નાવેતર	"	—/૭૫
જોકે અને મોકે (આઠ ભાગો)	જીવરામ જોષી	૧૩/૫૦
અજગેશ	શેખાદામ આશુવાલા	૨/૨૫
ઠોકર	'ઉમાકાન્ત'	૧/૨૫
સુપુમણી (નવી આ)	"	૭/૭૫
મગળ નમૈત	"	૧/૭૫
અંકુર	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન	"	૪/૭૫
નવા કલેવર ધરે હમવા	"	૫/—
આત્મવચના	'વિશ્વમિત્ર'	૫/૫૦
અમર દીપ	ભૂપત રાઠોરિયા	૫/—
સાથ વિનાના સગાથી	"	૫/૫૦
કમળિયાત કેમ મટા શો? ડા. બૂ. મો. દવે	"	૪/—
મૂળા પડછાયા	મળાત નાયક	૭/૫૦
અજળપાણી	'સત્યમ'	૫/૨૫
બનની વાટે	"	૫/૭૫
ધરતીનું હીર	દેવશકર મહેતા	૧/—
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫
ત્રેરણામૂર્તિઓ	ધંધરભાઈ પટેલ	૧/૩૦
માનવતાનો મદ	"	૩/૭૫
જનતા કાળે જીવનારા	"	૧/૫૦
મામડાની કેડીએ	પીતામ્બર પટેલ	૧/૨૫
ધરમ તારો મહાળ રે	"	૧/૫૦

નૂતન ભારતના નીરથ (પાંચ ભાગ) પી. પટેલ	૩/—
પીતામ્બર પટેલની શ્રેષ્ઠ ગાતીઓ	૫/—
સાહસની રેખાઓ	નવનીત સેનકે ૨/૫૦
ધરતીના અમી	મણિનાથ પટેલ ૪/—
સાહિત્યનિકેષ	અનંતરાય મ રાવળ ૪/૨૫
સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	" ૪/૫૦
કિરેરનું ગાતીમધુ (ન આ) રા વિ પાટક	૧/૫૦
ધમકયાઓ ૧૪૫૫ (,,) રા ના પાટક	૭/—
સસાર (નવી આ) ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
રેલગાડીની સૃષ્ટિ (નવી આ)	" ૧/૨૫
પાનખર અને વસત	સાને શુરુજી ૫/૭૫
સંધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	" ૧/૨૫
કરણદેવી	" ૧/૨૫
સ્વામીની મા	" ૧/—
મડિયાની શ્રેષ્ઠ ગાતીઓ	૪/—
જીવન-ઝઝાવાત	રમામેત ગાધી ૨/—
રાખમા જલે છે અમારા રમણિક પટેલ	૩/૫૦
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદીપાદ શ્રદ્ધાભટ્ટ ૭/૫૦
સાચા જીવન	શનાભાઈ પટેલ ૩/૫૦
છેલ્લી રાત	ટી પી મુચક ૩/૫૦
કુળહત્યા	મનુભાઈ જોધાણી ૧/૨૫
શૌર્યકથાઓ	" ૧/૨૫
અમૃતપાત્ર	ચક્રલાલ સેલારકા ૪/૫૦
ખરતા તારા	જિતુનાથ પ્ર મહેતા ૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી ૧/૨૫
ચંદિરે વીંદ્યા રતન	" ૧/૨૫
અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ ૪/૫૦
ભારતયાત્રા	રામનારાયણના પાટક ૭/—
મનની રાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨/૭૫
છેલ્લા આસુ	" ૫/—
વ ના	મોમાભાઈ બાનસાગ ૧/૫૦
આદા આદા પોણી	સ વસંત જોધાણી ૦/૭૫
સૂતી પડી રે સીનાર	ધનસ્વામ ઠાકર ૨/૫૦

— ઉપરના નવા પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા અધ્યા પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર મળાવો :—

ખાસ લાભ

એક સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીઓર્ડ ખર્ચ મળે એવો ત્રણ લવાજમ ઉપર 'હિન્દના જવાહર' અથવા સને ૧૯૬૧ની માહિતીસૂચક આકર્ષક મોટા કદની હાંચરી અને પાંચ કે વધુ લવાજમ મોકલનારને, નેહરુઆયાની આઈ.રેપ ઉપર છપાયેલી ૬૫ તસવીરોની અથવા પૂ. ગાંધીજીની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા ભેટમાં મળે.

★ અમારે ત્યાં આ ઉપરાંત હિંદુસ્તાન તથા પરદેશનાં તમામ શિષ્ટ અને સંસ્કારી, મેગેઝીનોનાં લવાજમ સ્વીકારાય છે. લવાજમના દર પ્રકારકોના ફેરફારને આધીન છે.

★ અમારે ત્યાંથી ખાસસાહિત્યનાં તથા ખ્યાતનામ લેખકોનાં અને પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો મળે છે. ઓર્ડર મળ્યેથી યોગ્ય કમિશનથી મોકલી આપીશું.

:વિશેષ વિગત માટે રૂબરૂ મળો યા લખો:

ભિન્ન-નવરચના	૭-૫૦	૨મકકુ	૯-૦૦	અંગ્રેજી	અંગ્રેજી
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	ખાલમિત્ર	૫-૦૦	મોડર્ન રિવ્યૂ	૧૫-૦૦
કુમાર	૯-૦૦	સંદામામા	૬-૦૦	સનશાઈન	૫-૦૦
મિલાપ	૯-૦૦	અખંડ આનંદ	૮-૫૦	રીડર્સ ડાયજેસ્ટ	૧૮-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	પારાગ્રાપ્સ	૬-૦૦	કેરીઅસ એન્ડ	
શ્રીરંગ	૮-૦૦	સમર્પણ	૫-૦૦	કોસીસ	૯-૦૦
યુવક	૫-૦૦	સોવિયેત દેશ	૫-૦૦	સાયન્સ એન્ડ	
સિતિજ	૧૦-૦૦	વ્યાયામ	૩-૫૦	કલ્પર	૧૦-૦૦
પ્રજ્ઞા	૬-૦૦	પરિચય પુ. પ્રવૃત્તિ	૮-૦૦	ટ્રેઝર ચેસ્ટ	૨-૫૦
આરસી	૬-૦૦			રીડર્સ મેગેઝીન	૬-૦૦
ગાંધીવ	૭-૨૫	નવનીત	૧૦-૦૦	પ્લેટફોર્મ	૧૪-૫૦
ચાંદની	૬-૦૦	ધર્મયુગ	૨૮-૦૦	ફેમિના	૧૪-૫૦
બીજ	૬-૦૦	કહાની	૬-૦૦	કરન્ટ	૧૨-૦૦
આરામ	૬-૦૦	ખાલક	૪-૫૦	લીન્ક	૨૫-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	ચુનુચુનુ	૪-૫૦	કોમર્સ	૬૫-૦૦
જીવનમાધુરી	૭-૫૦	યુવક કોંગ્રેસ	૩-૦૦	શંકર વીકલી	૨૫-૦૦
અભિનવભારત	૬-૦૦	વિજ્ઞાનલોક	૯-૦૦	ઈકોનોમિક રિવ્યૂ	૮-૦૦
ખાલમાધુરી	૫-૦૦	હિંદી જ્ઞાનદ્રુત	૪-૮૦	ઈક્સપ્રેસ વીકલી	૪૧-૦૦
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન-પ્રગતિ	૫-૦૦	કેરેવાન	૭-૫૦
સ્ત્રીજીવન	૭-૦૦	આરોગ્ય	૫-૦૦	સ્પોર્ટ્સ એન્ડ	
નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	જ્ઞાનોદય	૧૦-૦૦	પારટાઇમ	૧૯-૭૬
વિશ્વમંડલ	૬-૨૫	આજકલ	૭-૦૦	ડિઝાઇન	૮-૦૦
વિશ્વમાનવ	૭-૦૦	ઉદ્યમ	૭-૦૦	સોવિયેત. લેન્ડ	૬-૦૦
વિજ્ઞાન-કંઠ	૬-૦૦	પરાગ	૫-૦૦	પ્રેપિટલ	૬૪-૦૦
ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	ત્રિપથગા	૭-૦૦	ઈકોનોમિક	
જી	૮-૦૦	ભારતીયસમાચાર	૯-૦૦	વીકલી	૨૪-૦૦
રસરંજન	૮-૫૦	ખાલભારતી	૪-૦૦	ફિલ્મફેર	૨૦-૩૦
ખાલસદેશ	૮-૫૦	સરિતા	૧૨-૦૦	કરન્ટ સાયન્સ	૧૨-૦૦
ઝગમગ	૮-૫૦	દિંદી શિક્ષક	૫-૦૦	એન્યુકેશનલ	
વિકાસ	૩-૦૦	આર્થિકસમીક્ષા	૭-૦૦	રિવ્યૂ	૫-૦૦
શુભરાત	૨-૦૦	આપક સ્વાસ્થ્ય	૬-૦૦	એન્યુકેશનલ	
ખાલજીવન	૪-૦૦	ગાંધીમાર્ગ	૩-૦૦	હન્ડિઆ	૫-૫૦

મહાશુભરાતની સદર, સુવ્યવસ્થિત અને ખ્યાતનામ અમગદ્ય મેગેઝીન લવાજમ એજન્ટો :
સૌરભ પુસ્તક ભંડાર
 સંચાલક : જયકાન્ત કામદાર
 પાટણદની પોળ સામે, મેડા ઉપર
 ૬૧૫, ત્રિલોકી રોડ, અમદાવાદ
 [આ પાત્ર કાપીને સાચવી રાખજો]

ખાસ નોંધ : પરદેશના પ્રાદેશોએ જાપેલા લવાજમ દરતાં દેહું લવાજમ મોકલવું. વધુમત મળે એવાશે.
 નમૂનાની નકલ કે છૂટક નકલ અમારે ત્યાંથી મોકલવામાં આવતી નથી.

અમારા અભિનવ પ્રકાશનો

(નવલકથાઓ)

(નવલકથાઓ)

આંખ અને અજનન ૩-૨૫

મીનપિયાસી ૪-૦૦

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

લેખક : હિન્દુ પેટલીકર

★

★

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦

લેખક : શુભવ તરાય આચાર્ય

લેખક : સારંગ ખારોટ

★

★

પૂર્ણ ૪-૦૦

આમલાં ૫-૦૦

લેખક : 'કોલક'

લેખક : અરવિંદ ગોખલે

★

★

(લેખસંગ્રહ)

(સાહસકથાઓ)

માનવસૌરભ ૫-૨૫

ટીકા અને ટારઝન ૪-૨૫

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

લેખક : સત્યમ

★

★

જીવન સંગમ ૫-૨૫

તુરંગાને પેલે પાર ૨-૦૦

લેખક : હિન્દુ પેટલીકર

લેખક : બિરીશ ગણુત્રા

★

★

વિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ) લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ કિ. ૩-૦૦

તુલસીદલ (કાવ્ય-સંગ્રહ) લેખક : સુરજ ગો. બટાઈ કિ. ૩-૦૦

: બે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ :

કન્યાસ્તન ભા. ૧-૨ લેખક : 'સોપાન' કિ. ૧૨-૦૦

ભાઈબીજ લેખક : 'કોલક' કિ. ૮ ૦૦

સૌ કપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ કપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે : આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

દેવમંદિરો તથા પવિત્ર સ્થળોએ વાપરવા

અંભાતવાળાની પરીણપ

કોહીનુર

અમરમિતી અને દર્શાંગ ધૂપ
વાપરો

દે.નં. ૫૧૮૦૨ ગ્રામ લોસા

શ્રીમ. શ્રીમ. અંભાતવાળા

ડોયપુર, અંબાયાદ-૧

© SHAH

ઉર્મિ-તપસ્યતા : ડિસેમ્બર '૬૦

બે નવાં પ્રકાશનો

માનસર

બ્રહ્મત વીરાણી 'બેકામ'ના પ્રથમ ગ્રંથ-
મુક્તક-નગ્ન સંગ્રહ—અભિનવ રૂપરંગમાં
મૂલ્ય રૂપિયા ૭

એકલતાના કિનારા

ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની નવી નવલકથા

કિંમત રૂ. ૪-૫૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર ત્રેપા

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીબંધ નવલકથા
રૂ. ૬-૦૦

● પડધા ડૂળી ગયા..... રૂ. ૪-૦૦ નવલકથા

● અનંગરાગ નવલકથા
રૂ. ૬-૫૦

● રોમા નવલકથા
રૂ. ૩-૭૫

● રજનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ

ત્રિઅકી નાટક રૂ. ૨-૫૦

● દેવદાસ નાટક
રૂ. ૨-૫૦

ધીરેન્દ્ર દોશી

● એકને ટકોરે નાટક
રૂ. ૨-૦૦

● નીલા નવલકથા
રૂ. ૨-૨૫

સ્વાતિ પ્રકાશન

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશ્યલ નં. ૧
(૨૯૨૬૮૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, મોંઘાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, ધરીર પર માલીસ

કરવાથી ચામડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઋતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બોટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બોટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના મન-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સ્પર્શક્રિયા ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં ચર્ચા શકે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ઝેર આટું પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મનશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટોઓ જોતાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અંકવારિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભાક્ત, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા ચર્ચેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉજ્જવટ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારો નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

ટેલેફોન : ૬૨૮૮૯૯ ★ ટેલીગ્રામ : 'PRANAYAM'—BOMBAY-14.

Coly RYM

ઊર્મિ-નવરચના : ડિસેમ્બર '૬૦

અ ક હ : હિરો . '૬૦
સળગ : અ ક હ ૩૬૬

સમાજમા મસ્કાર અને

'ભૂમિ' : વર્ષ ૩૧

'નવરચના' : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતુ સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનુ
શ્રી	જન્મદિવસ	૭
શ્રી ૦ ગોવિન્દભાઈ પટેલ	બહાલમ	૮
નરેન્દ્રકુમાર શુક્લ	હુ મગવારે આપ કિનારે	૮
અમોઘ	ચાલ્યા જતામા માર્ગ પર	૮
'સાહિક' પોપટિયા	મને શુ માફ કરશે	૯
દેવજી રા. મોહા	મે તો	૯
'રાજહસુ	સમયના ક્ષીર-નીર	૧૬
૬ આ. કાલેવકર	પર્વતપિતામહ અરવલી	૧૪
કૃષ્ણર પેટલીકર	નવીન જ્ઞાન	૧૫
શોખાદસ આપુવાલા	હુ એક ભટકતો રાયર હુ	
[૧૮] વિવેકુલ મને બરબાદ કરી નાખશે		૨૦
પત્તાલાલ પટેલ	મુજિ	૨૬
જયન્તિકા પરમાર	નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય	૨૮
રમણલાલ એનિનીઅર	હારીર ન સ્થિર કસ્ય [૨]	૩૩
રામ પડિત	લાસ એ જલ્દીસથી શીકાગો	૪૨
જયન્ત પરમાર	મે ડાસની મૂલ્ય-માવજત	૪૮
પીતામહ પટેલ	મામડાના ગરબા	૫૧
માનુભાઈ રવે	રમત બલ એકરાર	૫૪
હર્ષિદા પડિત	આગકુ ધરના જ્વાળ	૬૦
ચન્દ્રભાઈ કા બટ્ટ	એનું નામ હસપ હત	૬૩
પુરુષોત્તમ સ ધવી	મૂર્ખ અમાર	૬૫
મહેશુખ એસ પટાણુ	બીજુ મૃત્યુ	૬૬
પ્રદ્યુમ્ન ક ચનરાય દેસાઈ	મડેડ કુટળ	૬૭
જયન્તિકા પરમાર	શુદ્ધ મન	૭૦
	જ જોકોની સંખ્યા	૭૧
	ધર આજોને તીરથ	૭૨
	ધર શે બ વ્યુ	૭૩
'સાહિક'	સર્જનના રાહો	૭૫

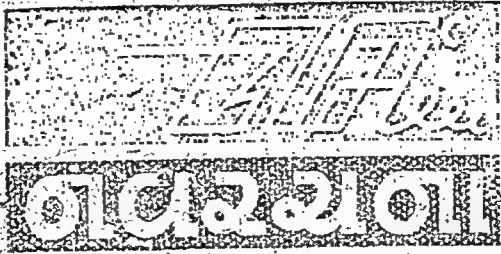

- * લવાજમ વરસતુ : સાડાસાત રૂપિયા નિશ્ચિત દર રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારી મે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આદ્યક ચર્ચ શકાય છે
- * પી પી થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદ્યક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરુ થયાની 'નોનિમ મેજે' ત્યારે આ ન અને પૂરા સરનામા સાથે ફાપ કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલની આપવું
- * નમૂનાનો અ ક મ ગાવતી વખતે ૭૫ નવા પેસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અ ક કોઈને મોકલાતો નથી
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાસુ મેળવના જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પર દર દિવસ પછી ૨૬ કરાય છે
- * જાહેરખત્તર માટેનું નવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલનાનું અને મીળા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સર ૧૧ મુ -

'ભૂમિ-નવરચના'

લાગતી સાહિત્ય સ ધ (પ્રાયવટ) લિ ,
૬૪, માધીરાડ . ફનોન્ડાઝ બિઝ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : હિરલાલ મો દવે, બારની સાહિત્ય સ ધ (પ્રાયવટ) લિ , ૬૪ માધીરાડ, ફનોન્ડાઝ બિઝ, અમદાવાદ, ૧
'મુદક કાલિદાસ ડાલાભાઈ પટેલ, મગલ મુદસાલય ફતહબાઈની હવેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ

ગાંધીજી

જન્મદિવસ

જન્મદિનની ઊજવણી, તેની ખુશાલી, તેની જવાબદારી અને તેની ગભીરતા ક્યારેક જ જોઈ શકાય છે. વીતેલાં વર્ષોનું સરવૈયું કાઢવાનો આ એક જ દિવસ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં વરસે એક જ વાર આવે છે. વેપારી દર વરસે એસતા વરસે ધંધાનું સરવૈયું કાઢે છે, જૂના ચોપડાને ખાંધીને જાળવીએ ચડાવી દે છે, નવેસરથી નવરા વરસનો હિસાબ શરૂ કરે છે. જન્મદિનનું સ્વરૂપ આટલા મહત્વવાળું જ્યારે અને ત્યારે જ એની સાચી ઉપયોગિતા સમજાય. હરખ અને ખુશીની એ વાત છે એ જરૂર. પણ એ ખુશાલીમાં કંઈક મહત્વનું સ્વરૂપ હોય જોઈએ એ કોઈએ ભૂલકું ન જોઈએ. ઊજવણીનું એ પર્વ હોય છે એ પણ એટલું જ સાચું છે, છતાં એ ઊજવણીમાં કંઈક વિચાર-પૂર્વકનું તત્ત્વ હોય જરૂરી છે એ પણ એટલું જ સાચું છે, દરેક ઉત્સવ વર્ષમાં એક જ વાર આવે છે એટલે જન્મદિનનો ઉત્સવ પણ વર્ષમાં એક જ વાર આવે એ સમજી શકાય તેવી વાત છે. પણ ઉત્સવે ઉત્સવે ફેર હોય છે એવું પણ આપણે દરેક ઉત્સવમાં અનુભવતા હોઈએ છીએ જ. ઉત્સવનું મહત્વ, સિદ્ધિ, ઉપયોગિતા કે ગિનજરૂરિયાત વચ્ચેથી પણ આપણે સાચો અને સાચો રાહ કાઢવાનો હોય છે. એ રાહ શોધી કાઢવાની આત્મચરતા, ચોતાની જાતમાં રાહિયું કનેવાની સાચી શક્તિ, આત્મવિકાસનું થવાની ધોરણ દૃષ્ટિ અને બીજું ઘણુંય મેળવવા માટે વ્યક્તિ સારું જન્મદિન એક સાચામાં સાચું પર્વ-દિવસ-ઉત્સવ છે. એ દિવસને સાચા અર્થમાં દિવસ તરીકે ભાગ્યે જ આપણે નિહાળીએ છીએ, ભાગ્યે જ આપણો મહત્વનો દિવસ ગણીએ છીએ. મહાન પુરુષોના જન્મદિનની ઊજવણી વખતે એના કાર્યને જ વધુ મહત્વ અપાય છે, એની મહત્તાને પૂજવાની હોય છે એ આપણા જન્મદિને આપણે ધ્યાનમાં રાખીએ તો? તો જન્મદિનને આપણે સાચા અર્થમાં ઉજવ્યો ગણીએ, ખરી રીતે તેનો ઉપયોગ કર્યો કહેવાય. આપણે હમેશાં એ જ દિવસના રાહ જોઈને એની રહેવાથી કંઈ કરી શકીએ નહિ. એને ગિરદાવવા માટેની

વળી સંસ્કૃતિના આધારે
અમારું જીવન બદલાય છે

યોગ્યચોગ્યતા વિચારવી પણ એટલી જ જરૂરી છે.

પ્રા. ગાવિન્દભાઈ પટેલ

ઠહાલમ

ઠહાલમ, જાણે વાલોળનો તું વેલો,
ફાલતો આગળ વાધે, જેવો આપાઠ મેધનો રેલો.

ઠહાલમ, જાણે વાલોળનો તું વેલો.

સથવારો લઈ શીતનો આવે

ઓતરા ખડનો વાયુ,

ઝાંકળનાં જળ જામતાં કેવાં

જામતું જેવું આયુ;

હેમાળાનાં હેત ઝીલી તું મલકે ઠહેલો ઠહેલો.

ઠહાલમ, જાણે વાલોળનો તું વેલો.

આંખલડીથી ઓસરે ના કેં

કેસૂડલાની લાલી,

ફાગણને દે તાલ ત્યાં મહેરે

શુભમહેર શુભાલી;

શતરાણી શો પાંગરી તું તો તો ય માણો રે' ગેલો

ઠહાલમ, જાણે વાલોળનો તું વેલો.

મોહ માયા શો મેહલો રેલી

પૂરમાં લે કેં તાણી,

નમતી તારી કાય, ને થાતી

પલમાં તેથી જ શાણી,

રતરતોનો લોગી તું તો ભેગમાં ઘેલો ઘેલો.

ઠહાલમ, એવો વાલોળનો તું વેલો.

★

નરેન્દ્રકુમાર શુક્લ

હું મજધારે આપ કિનારે!

નેહ કર્યો કા પ્રાણની પાળે,

હું મજધારે આપ કિનારે!

આતમ ફેરી નનમ દાળી વાટ ધણેરી ભેઈ

આયુ' મિયું આયુ' એલે આયની વ્હારે રેઈ!

રાખ જનાવ્યાં રાગતા હૈયા આમ રમીને આખની ધારે!

—હું મજધારે

ઓળી ઓળી સાગર ડહોળ્યો તો ય ન આપ્યો અત,

પરભવનું વખ વાળતા હો ત્યમ કેટલા મીધો તંત!

કેમે ચાક્યો ભરે કિનારે આપ હસો ત્યાં કોક આવારે!

—હું મજધારે

ફંદ લગે ને તાવતાં મોરા રોજ હડીલા નેણ,

છવ ફરે રજ સાલણું ત્યાં તો એ જ મધુરા વેણ,

આલ ધરા સા સામે તોપણ કેટલું છેલું આપને મારે!

—હું મજધારે

પ્રીત કંદી કર્યો પૂતી પહેલા રાખશે કેવા માન,

રંગ રમે રજ આવર્ષા જેનો એ જ નલે ભગવાન!

હાલત રાખી હાય અમારી જેવી સામે એ જ સવારે!

—હું મજધારે

★

અખેધ

ચાલ્યા જતામાં માર્ગ પર

આ જિંદગીના આગમા ખીટ્યાં સુગંધી પુષ્પકંઈ,

ધીમે પવન વહતો હતો અતુરાગ એનો મસ્ત લઈ.

જાણ્યે અજાણ્યે માર્ગ પર

જાતાં, અચાનક દઈ પર

મીઠી સુવાસ પ્રસારતો વાયુ સુગંધી વહી ગયો :

ધમ્મણ હતી ના તે છતાં હુ બાગ દ્રારે વળી ગયો.

જેવા વિચાર્યું કે કયું આ પુષ્પ સોરભ ઢોળતું?

હૈયા ઘવાયા પર અહા! સોરભ સુધારસ સીંચતું?

કિન્તુ ન બાગે લાધતું

એકેય એવું પુષ્પ જે હૈયું દલાયું કારતું.

ન્યાં ન્યાં કુસુમ ત્યાં ત્યાં ભમી

સોરભસુધા સર્વેં શ્રદ્ધી

હૈયું છતાં ખાલી લઈ,

ફરે જઈ જિલો રહ્યો હું માર્ગ પર

છાઈ રહી મીઠી સુવાસો એ જ પાછાં દઈ પર

ચાલ્યા જતામાં માર્ગ પર.

★

મને શું માફ કરશે ?

નહીં હોઈ હવે મારી કલમ આ,
તમારા રૂપની કરવા પ્રશંસા;
નહીં ગાઉં તમારાં પ્રેમ-ગીતો—,
નહીં ખોલું તમારી પ્રેમ-ગાથા
મને શું માફ કરશે ?

તમારા દેહની લાવણ્યતાઓ,
નહીં ગાઉં હવે મારા કવનમાં;
તમારું એ મધુરું નામ સુદ્ધાં,
નહીં હોયે હવે મારા કથનમાં.
મને શું માફ કરશે ?

ખીલી જાણે પ્રભાતે ફૂલ બ્યારે,
ને ગાશે ધુલધુલો કંઈ ગાન મીઠાં;
સ્મરી લઈશ હું તમારા હોઠ કિન્તુ,
નહીં ઝંખુ તમારી સ્નેહ-છાયા.
મને શું માફ કરશે ?

તમારા હાથની મેંદી ચૂંમીને,
જવાશે પશ્ચિમે સંધ્યાના રંગો;
સ્મરી લઈશ હું તમારા બાહુ કિન્તુ,
દયાવી દઈશ બધા દિલ-ઉમંગો.
મને શું માફ કરશે ?

જવાશે રાતના અંધકાર બ્યારે,
સ્મરી લઈશ હું તમારું નેણ-કાળજી;
ભરી લઈશ દિવમાં છાની આંહ કિન્તુ,
નહીં થાવા દઉં આંખોને જળજળ.
મને શું માફ કરશે ?

સુહાની ચાંદની રાતોમાં બ્યારે,
મને સંગાથ સાંભરશે તમારો;
સ્મરી લઈશ હું મિલન સાગરતટેવું,
નહીં કહું કે તમે પાછા પધારો.
મને શું માફ કરશે ?

શિયાળાની કકડતી ટાઢ માંહે,
ભરી લઈશ હું ભલેને શ્વાસ ઠંડાં;
નહીં ચાહું હૃદયની દુર્દ કે હું,
નહીં મારું તમારી ઉષ્ણ કાયા.
મને શું માફ કરશે ?

પ્રજળતા ગ્રીષ્મની ધીખતી બપોરે,
તમારા નેણ-આદ્યથી નિતારી;
નહીં કહું કે મને આપો સુધાઓ,
નહીં કહું કે છિપાવો પ્યાસ મારી.
મને શું માફ કરશે ?

ઘટાઓ ટાળી બ્યારે છાઈ નરો,
સ્મરી લઈશ હું તમારા નેણ મલ્લર;
પરંતુ નામ ઉચ્ચારી તમારું,
તમારા હોઠ પર મૃદીય સાગર.
મને શું માફ કરશે ?

તમારી રાહથી મુજ રાહ જુદી,
કરી લીધી છે મેં લાંબા સમયથી;
પરંતુ આ તમારો કોષ શાને,
ફક્ત મારી કવિતાના વિષયથી.
મને શું માફ કરશે ?

તમે શું એ જ ઈચ્છો કે મારા,
કવનથી પણ ન હું તૃપ્ત છિપવું;
તરસતો રહું સદા મૃગજળના આરે,
અને ના દર્દનું કે’ ગીત ગાઉં.
મને શું માફ કરશે ?

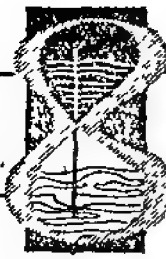
છતાં જો એ જ ઈચ્છા છે તમારી,
નહીં ખોલું તમારી પ્રેમગાથા;
નહીં મારી કલમને હું ઉડાવું,
તમારા રૂપની કરવા પ્રશંસા.
કરી છો માફ મુગ્ધને.

દેવજી રા. જોડા

મેં તો...

મેં તો ત્રણે ભુવનને લાખ્યાં કે એક નાના તારલામાં !
મેં તો સાતે સમદરને નિહાળ્યા કે વારિ કેરા ખોળલામાં !
મેં તો હેરી હિમાળાની હારે કે ધૂળ તણી ઢગલીમાં !
મેં તો પૂર્વજની પેખી લંગારો, પસાર થતી પગલીમાં !
મેં તો વનરા વનને પ્રમાણ્યાં કે તુલસીનાં પાંદડામાં !
મેં તો સૂરજનાં સતને નાણ્યાં કે ઘર કેરા દીવડામાં !
મેં તો સૃષ્ટિનો પીપળો પેચ્યો કે આંગણના રૂખડામાં !
મેં તો હસતો સાંવરિયો દેખ્યો ગોવાળિયાના સુખડામાં !

સમયનાં ક્ષોર-ગોર

સામ્યવાદના તાટકનો ત્રીજો અંક

ચી

ન-રશિયાએ અનુભાવેલા સામ્યવાદનું પોત પાતળું પડ્યું છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રની મહા-સભામાં ધણી નવા દેશો સ્વાધીન બનીને દાખલ થયા ત્યારે તેમના ઉપર સામ્યવાદી પ્રભાવ પાડ્યા ખુશ્તેવ ત્યાં હાજર થઈ ગયા. પણ એમની ધારણામાં એ સફળ થયા નહિ. સ્વાધીન થયા મયનાં ખીન્નાં રાષ્ટ્રો પણ સામ્યવાદીઓની સહાય લેતાં ડરે છે. એમને ચીન-રશિયાનો ભરોસો પડતો નથી.

બ્રિટન, ફ્રાંસ, અમેરિકા—આ દેશોનું શાહીવાદી વલણ પૂરું થવા આવ્યું છે. એવે તથ્યે એમનું વગોણું કરવા ચીન-રશિયા અશિષ્ટ ગણાય એવી ભાષા વાપરે, ધોરજ ગુમાવીને, ધોધલ મચાવે, ધમકીઓ છોડ્યા કરે એથી એમનો રહોસલો પ્રભાવ ઓસરવા માંડ્યો છે. ન્યારે આદર્શોનું નેરે ઓછું જણાય ત્યારે આવી ધાક-ધમકીઓ સૂઝે અને ત્યારે પીઠ પાછળના કાવા-દાવા કરવાનું ગમે. પરંતુ એ મનોદશા હાર પામેલાની છે. સામ્યવાદનમે અમુક પાસાં તો સારા છે જ. એનાં દુષણો નેઈ વિચારી દૂર કરવાનો સમય ન્યારે પાક્યો છે ત્યારે જ હકાગ્રહીઓ, એને દડ કરવા નીકળ્યા છે. કોઈ ધર્મમાં નવા પરિવર્તન પામેલાઓ એની કનિષ્ઠ બાલુઓ તરફ જ મૂકવાના. એવું એકલા સામ્યવાદમાં બનતું નથી, બધા જ ધર્મો અને વાંચાઓમાં એમ જ બન્યું છે. ઊજળી બાજુ અપનાવનાર તો એના દુસ્મનો જ હોવાના.

લશ્કરી સત્તા વડે સામ્યવાદ પ્રસર્યો, જેમ ઈસ્લામ એની તલવાર વડે ફેલાયો. હજુ સામ્યવાદને ખીન્નાં એ પાંચ વર્ષ એમાં કદાચ મળી જાય ખરાં, પણ એ છેવટનાં

ગણારો. ઔરંગઝેમ પછીયે મુઘલ સલ્તનત ચાલી ખરી, પણ પડીતો પ્રારંભ તો એણે બને જ લાવી આપેલો. એમ સામ્યવાદ હવે એના આખરી તખ-કામાં છે.

સામ્યવાદ હવે જગત ઉપર પ્રભાવ પાડી શકવાનો નથી. હવે એની લશ્કરી તાકાત પકડ ખોઈ ખેસવાની છે.

અમેરિકન ચૂંટણીનું મૂક્યાંકન

એનાં એધાણ અમેરિકાના પ્રમુખની ચૂંટણીમાંથીયે મળે છે. અમેરિકાનો વિસ્તર પહેલા વિશ્વયુદ્ધને અંતે એક સ્વપ્નું લઈને આવ્યો : 'લીગ ઓફ નેશન્સ.' પણ એનું સ્વપ્નું સ્વીકારવા ત્યારે અમેરિકા તૈયાર નહોતું, ને વિસ્તરે વિદાય લીધી. એક જગતનું સ્વપ્નું લઈ વીસી બકાર પડ્યો. પણ ત્યારેય અમેરિકા તૈયાર નહોતું. ત્રીજવાર કેનેડી નીકળ્યો ને એ છતી ગયો.

આ છત ચૂંટણીના લોભાવનારા વચનોની નથી. એ છત સ્વપ્નાંની છે આવતાં ચાર વર્ષો વેડી લેવા તૈયાર થજે એની કપરી હાકલ ઉપર કેનેડી જાયો છે. એણે સંધિ સમાધાનો ને શસ્ત્રનાખૂંદીની વાટાધાટો માટે તૈયારી બનાવી છે. પણ એમાં સફળ ના થવાય તો મુક્ત જગતને ડર છોડીને આગેમ્ય કરવાની હાકલ પણ એણે આપી છે. એ ઠંડા યુદ્ધનો હિમાયતી નથી. કેનેડીએ પછાત દેશોને બેરખંધીથી છતી લેવા બહેર કહ્યું છે. જે પછાત છે તેમને મદદ કરવા એ નીકળ્યો છે. લોકશાહી પદ્ધતિથી મજબૂત, દીર્ઘજીવી, ઝડપી, અને લોકોમાં વિશ્વાસ જગાડનારું કામ થઈ શકે એ એની ખ્વાહીશ છે. હિંદુસ્તાન આ પ્રયોગ માટે સારામાં સારું ક્ષેત્ર નીવડી શકે એ એની ચોકસ આખિએ

પારખી લીધું છે. અને આવતાં ચાર વર્ષો સુધી નાણું
ચુકિત અને સાધનો વડે અમેરિકા ભારતને પડખે રહેશે.

આઈઝનહાવરનાં આઠ વર્ષમાં અમેરિકાએ ઘિટન
અને ક્રાન્સનાં ઓસરતાં પાણીમાં પોતાની લાગવગ
વધારવાની તક બોઈ. કદાચ એવી ઐતિહાસિક જરૂર
પણ હશે. નહિ તો શક્તિની ખેંચ હોય ત્યારે સ્થિરતા
ટકે નહિ. અરાજકતા આવી પડે. પરંતુ સ્થિરતા
લાવી આપતાં એણે પશ્ચિમી સત્તાઓને છાવરી અને
તેથી જગતમાં એણે અવિશ્વાસ મેળવ્યો, શાહીવાદી
કલંક વહેંચ્યું. કેનેડીની ચૂંટણીથી એ પરિસ્થિતિ બદ-
લાઈ છે. હવે સિદ્ધાંતો અને સાહસ એ બંનેને પ્રગટ
થવાની તક મળશે. આશ્ચર્ય છે કે અનુભવીઓના
હાથમાં એવી તક ના જતાં પ્રતિભાશાળી યૌવનના
હાથમાં એ આવી છે. જગતની પુનરચનાનું કાર્ય
યૌવનની શક્તિ અને ઉત્સાહ માગે છે.

અમેરિકન ચૂંટણી તો અહીંથી હળવે માર્ગ દૂર
થઈ. પણ એના પ્રત્યાધાતો અહીં પડે છે. આ ચૂંટ-
ણીમાં ભારતની સરકારે રસ લીધો, અને એક ખાસ
નિરીક્ષકને ત્યાં મોકલ્યો. પ્રજાએ તો ઘણો જ રસ
લીધો, અને કેનેડીની છતમાં પોતાની છત માની.

પાકિસ્તાનનો હૃદયપલટો થવાની તક
પણ પાકિસ્તાનના અધ્યુષ્માનને આવી પલટાતી પરિ-
સ્થિતિ શેની ગમે? ચીનના સુ એન લીને તો ના જ
ગમે કારણ કે એશિયામાં ભારતની આગેદૃશ્ય એનાથી
સહેવાય એમ નથી. એને તો ચીનનાં લશ્કરે આદિકા
સુધી મોકલવાં છે-કેમકે એની પાસે લશ્કરમાં ભરતી
કરી શકાય એવો પ્રબળ ઘણો છે. ચીનની આ વાત
હિમાલયના શિખરે શિખરે અથડાવા માંડી છે ને
ત્યાં જ ભટકાઈને ભૂકા થવાના છે.

પણ પાકિસ્તાનને શાંતી ઓછું આવે છે? તેર વર્ષ
જે દેશમાં બંધારણ નથી ને લોકમતવાળી સરકાર
નથી, તે કાશ્મીરની પ્રજાનો લોકમત શી રીતે માગી
શકે? એ નવું ઈસ્લામી અનૂત છે, ને તે કરતાં

વધારે ભારતનો દ્રેષ છે.

આવી અદેખાઈ ક્યાંય ટકી નથી ને એમનીયે ટકવાની
નથી. ડોલ્સ-નિક્સનના કારનામાં પૂરાં થયાં, હવે એ
પીઠ્ઠળ મળતું બંધ થવાનું એ સમજીને દોસ્તીનો
હાથ લંબાવે તો હજીયે સમય છે. નદીઓનાં પાણીનો
વહેંચણીના કરાર હમણાં થઈ શક્યાં, પણ તરત જ
વાતાવરણ ઝહાળાવા માંડ્યું. હજી નેહરુની સિદ્ધાંતશીલ
રાજનીતિ પારખવાની તક છે. એની ઉદારતાનો ઉપ-
યોગ કરી લેવાની કુતેહ હોય તો આખા ભારતખંડને
એથી લાભ છે—પાકિસ્તાનને તો અઢળક લાભ
અચૂક છે જ.

અને ઝંઘાખોર વૃત્તિ રાખી, લશ્કરનાં કહેણ મોટલી,
ભારતને બદનામ કરવાની વૃત્તિ રાખી અધુષકે પાકિ-
સ્તાન વખત ગુમાવશે તો નેહરુ પછીના સત્તાધારીઓ
સાથે પાનું પાડ્યું એમને વધારે સુદૃઢ જણાશે.
દેખીતું છે કે પાકિસ્તાનને લાગવગ વધારવાની ગુંજશ
હોય તો અફઘાનિસ્તાન, ઈરાન, અરબસ્તાન, તુર્કસ્તાન
ને મિસર વગેરે દેશો છે. પણ લાગવગ શી રીતે વધે?
એકલા ઈસ્લામની બાંધથી એ તાકાત હવે મળવાની
નથી. હવે તો આગેવાની લેવા લાયકાત મેળવવી જરૂર
છે. ને એવી લાયકાત માટે પાકિસ્તાને તૈયારી કરી
હોય તો એ જાણે.

પણ હજીયે અનૂત ઉપર ટકી રહેવું હોય અને પોતાની
પાછળ ખીજીનેય એનો નશો કરાવી માનવંતા ભૂલાવવી
હોય તો પૂર્વ પાકિસ્તાનમાં નોખાખંડીના વિસ્તારમાં
જે પાશવી હત્યાકાંડ થયા, અત્યાચારો થયા તે નિદોષોનાં
લોહી રેગ્યાં તે ધોવા બંગાળના સાગરને બિજાળી
બિજાળીને આવવું પડ્યું, એમ આકરં પ્રાયશ્ચિતોની
તૈયારી પણ એણે રાખવી જ પડશે.

ઈશ્વરી ન્યાયમાંથીયે વિશ્વાસ બીડી ગયો છે એવું તો
પાકિસ્તાન નહિ કહેવા માટે ને!

દેશની ચૂંટણીઓની ભૂમિકા
અમેરિકન ચૂંટણીની તોડે આપણે આપણી ચૂંટણીઓ
મૂલવવી રહી.

આપણી ચૂંટણીઓ બહુ દૂર નથી. એમની જેમ આપણે

વિસ્તાર ધણો છે, મતદારો તો અધિક છે જ. ઘણી તૈયારીઓ ને લાંબા પ્રવાસોની ત્યાં જરૂર જણાઈ એમ અહીં પણ ખરું. ત્યાં જેમ વ્યક્તિત્વ ઉપર લોકો મુલ્ય બન્યા એમ અહીં પણ થવાનું. ને ચૂંટણીમાં મત જીતવા ત્યાં વચનોની કારી ના લાગી એમ અહીં પણ વચનો હવે નિષ્ફળ જવાનાં.

કોંગ્રેસની જીત આવતી ચૂંટણીઓમાં યોજાયા છે. એથી રખે કોઈ એમ માને કે કોંગ્રેસની કામગીરી લોકોને મંજૂર છે. એ સામે ઉઠાડતા તો ધણો છે ને તે સકારણ છે. પણ નેહરુની પ્રતિભા કોંગ્રેસને વિજય અપાવે એટલી જવાંત છે. એક માણસનું વ્યક્તિત્વ નિખાવસતાથી, સિદ્ધાંતથી, નિઃસ્વાર્થથી, ભક્તિથી કેટલું ખીલવી શકાય એવું ઉદાહરણ નેહરુ આપી રહ્યા છે. પણ એમની જેમ વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો પુરુષાર્થ આ દેશમાં ધીમળને કરવો નથી.

પ્રતિભા ઉપરાંત કોંગ્રેસ પાસે એનો ઇતિહાસ છે. કે વર્ષો સુધી ચૂંટણીઓ નથી લડવી, અને જીતેલી બેઠકો છોડી દઈ સીધા જેલમાં બેસવાની ભૂમિકા એણે જ બાંધી છે. જ્યારે નવા પક્ષને એવો ઇતિહાસ રચવાની કુરસદ નથી, ધીરજ પણ નથી.

આખા એશિયામાં, અને ગણો તો આફ્રિકામાં પણ, આ દેશને પ્રભુત્વ મળવાનું હોય તો તેની તૈયારી કરવાનો સમય આ જ છે. લાગે છે કે કાળ એવી તૈયારી કરી રહ્યો છે. એથી જ અહીં તેજ નીકળતું જાય છે, ખનીજો સાંપડે છે, મદદ મળે છે, પરદેશમાં પ્રતિષ્ઠા વધે છે. અને એથી જ કદાચ નવી નેતાગીરી હજી કિતિજ ઉપર દેખાતી નથી.

સ્વતંત્ર પક્ષ—ખેડૂતોનો પક્ષ

એમ તો સ્વતંત્ર પક્ષનું નામ કિતિજ ઉપર આવી લાગ્યું છે. એ પક્ષની હિંમત માટે આપણે દાદ દેવી જોઈએ. જ્યારે પ્રજાસમાજવાદી પક્ષ અને સામ્યવાદી પક્ષોમાં લંગાણ થતાં-જાય છે અને લોકમાનસ ઉપરની પકડ ધટતી જાય છે, ત્યારે સ્વતંત્ર પક્ષ એક રાજદારી હેસિયતથી આગળ આવે એમાં આશ્ચર્ય તો છે જ.

સ્વતંત્ર પક્ષને ચૂંટણીઓ પહેલાં લોક ઓળખી દે એવા એણે પ્રયાસ કરવા માંડ્યા છે. દેશના ૭૦ ટકા લોકો ખેતી ઉપર નિર્ભર છે એ ખેતીના મુખ્ય મંત્ર ઉપર સ્વતંત્ર પક્ષ મક્કમ રહે તો એ વહેલો પોતાનું સ્થાન મેળવી શકે. ખેતીના સવાસ સહેલો નથી. તેમ એ સવાસ સિદ્ધિ તો રજૂ કરવાથી પણ ઉકલે એવો નથી. ખીજા દેશોએ અપનાવેલી રીતો કરતાં આપણે ક્યાંય સ્પષ્ટ રીતે છૂટા પડીશું તો તે ખેતીની રીતમાં. આપણા દેશની લાક્ષણિકતા જળવાશે તો તે પણ ખેતીમાં જ, એટલે ખેતી એકલા ઉપર મદાર રાખે તોયે સ્વતંત્રપક્ષ ઘણું જોર મેળવી શકે એ નિર્વિવાદ છે. ખેતીના સત્તાવામાં ઉત્પાદન વધે અને સુધરે ત્યાં સુધીની વાત ઘણા સમજશે અને કબૂલ થશે. પછીની વાતમાં ખેડૂત આવીને જીલો રહે છે. સ્વતંત્ર પક્ષની નજરમાં જે ખેડૂત છે તે અનુભવી ધરતીની સાથે ખીત બાંધનારો, એવું હાર્દ જાણનારો, એની સમૃદ્ધિએ સમૃદ્ધ અને એની કંગાલિયતે કંગાલ થઈ જવા તત્પર રહેનારો, પેટી દર પેટી એની મહોબત માણનારો, એને ખીજવી જાણનારો, અવનવા પ્રયોગો કરવા મથનારો અને ધરતી વેળા વારસદારોને હોશે હોશે સોંપી જનારો—તૈયાર કરેલા જીવાન ખેડૂતા હાથમાં ધીંગાં જોનવર અને રસાળ ભોમકા ભરેલાથી સોંપનારો આવો ખેડૂત છે.

જ્યારે કોંગ્રેસની નજરમાં જે ખેડૂત છે તે સમાજવાદી સામ્યવાદીની પકડમાંથી ખૂંટવી પોતાના પક્ષમાં ભેળવવા મેળવેલો, એની લાલચો રહી રહીને થાકી કંટાળીને નીચા મોંએ સમય વીત્યે કબૂલ રાખીને બંને એની ઝુબોશોના જોરમાં નાહક બહેકાવેલો, ખેતીના ધધ્યામાં ખરો પણ આજરો દન જીએ. તે આશ્ચર્ય સુધીની દરકાર રાખનારો, કાદગાંથી જમીન સોરીને ખેતી થતી હોય તો એમાં હજી નાખવાનો કાયર એવો ખેડૂત છે.

ખેડૂત બને છે, પણ એક પક્ષ એની કાર્યસાધકતા જુવે છે અને દેશ એના હાથમા રહે એવું ઇચ્છે છે. ખીજો પક્ષ સંખ્યાનું ધ્યાન રાખે છે. પુખ્ત વયના

એ બધાને મતાધિકાર સોંપી, એ સંખ્યાનું મૂલ્ય સમજે છે એટલે એની સાચી પંપાળ વધારે છે.

ગુણ અને સંખ્યા એ બંને વચ્ચે ઘણીવાર ઘર્ષણ થયાં છે. માનવીના પ્રારબ્ધની એ કડુણતા છે કે સંખ્યા છતી છે, ગુણ હાયાં છે.

ને એનુંય કારણ છે. કુદરતને સંખ્યાની છત દ્વારા મોટા સમૂહોને જવાબદારી લેતાં તૈયાર કરવા છે. દરિયાનાં મોઝાં આવે. એમ સમૂહો ઊડી ઊડીને તૈયાર કરેલી સમૃદ્ધ સંસ્કૃતિની પાળો તોડી નાખે છે. એ તૂટે છે તેમ નવાં બધ નંખાય છે અને મોટા સમૂહો એમાં ભજે છે.

એક પક્ષ નજીકનાં પાંચ વર્ષ જાળવી લેવા કામ કરે છે. બીજો પક્ષ કુદરતનાં બળો પારખી જોખમો ઊઠાવવા તૈયાર બન્યો છે. એક પક્ષ સાવ નવો છે, એની પાસે અખેશ નથી, એની પાસે બીજાને પ્રેરે એવી પ્રેરણા નથી, નવા કાર્યકરો નથી ને એમના વિના ઉત્સાહ નથી. એટલે સરી જતા કાળને સાંભરીને એકઠો રાખવા ભલે મથે, એમનો પુરુષાર્થ ખરો પણ એમનો વિજય નથી.

લોકહિત અને સંખ્યા

કેંચ રેવોલ્યુશન, રશિયન ક્રાંતિ કે હિટલરની ખ્લીટ્ઝ —એવે વખતે શાણપણનો અવાજ ઊઠે છે. પણ એ સંભળાય ને સમજાય તે પહેલાં યુગળાય છે. ભારતની લાક્ષણિકતા ટકાવવા સ્વતંત્ર પક્ષ સ્થપાયો, એને ધર્મની રદ લાગી, એને સંસ્કૃત ભાષાનું ગૌરવ સ્પર્ધુ, અને દેશની પીઠ જેવા સ્વાર્થત્યાગી, પાપભીર, અનુભવી ખેડૂઓનું મૂલ્ય સમજાયું. એમને જે સ્પર્ધુ તે ખરાબર છે. એવું બીજાનેય સ્પર્ધે છે. એવું કોંગ્રેસના કેટલાય આગેવાનોને ગમે છે. પણ શું થાય? કોંગ્રેસનો લાડવો મૂકી દઈ કોણ સ્વતંત્ર પક્ષની છર્ણુ ધ્વજ ઉઠાવવા નીકળે! વિજયની નિશાનીઓ જોઈ પોતાનાં લશ્કરો કઈ તરફ વાળવાં એવું આ દેશના ઇતિહાસમાં ઘણા સેનાપતિઓએ કરી ખતાવ્યું છે, ને બીજા દેશોમાંય એવું બન્યું છે. એ જ મુજબ અહીં પણ થવાનું. પેશ્વાઈ હારવાની જણાય ત્યારે સૂરજભલ નટ આધા ખસી જવાના.

સંખ્યાને આગળ ધકેલતા જવાનો કાળ ધર્મ આપણે ભલે પૂરો સમજી લઈએ. પણ એને અપનાવતી વખતે જે વ્યવસ્થા, જે શિસ્ત, ગુણધર્મ પ્રત્યેની જે નિષ્ઠા હોવા જોઈએ તે ગુમાવવાં કેમ પાલવે? હિન્દુસ્તાનને કરોડો અને અબજો રૂપિયાનું ધાન્ય પરદેશથી લાવવું પડે ત્યારે તે ખેતી જાળવવાની હોય કે એમાં સંખ્યાને રીઝવવાની હોય? આપણા દેશનું અર્થશાસ્ત્ર ખેતી ઉપર નભે છે. અડધા ઉપરાંતની રાષ્ટ્રીય આવક ખેતીનું ઉત્પાદન આપે છે. એ અર્થશાસ્ત્ર બદલવા—ખેતી ઉપરનો જીવનધોરણનો આધાર હળવો કરી ઉછોગો પર લઈ જવાનો માર્ગ —આપણે ચોજનાઓ ધરી છે ને કેમે કરી આગળ ધપાવી છે. પણ એ જોજની ફેરબદલી કરી શકાય એવી સ્થિતિ આવતાં હજુ પાંચ નહિ પણ દસ વર્ષ વીતી જવાનાં. ચોથી ચોજના પૂરી થાય ત્યારે વળતરનું રજેલું જોવા પામીશું. ત્યાં સુધી તો જાણકાર ખેડૂતોનો પક્ષ કરવો એકંદરે આપણા દેશના હિતમાં જ છે. પણ તો પછી બહુજન સંખ્યાવાદથી આલની લોકશાહીની ચૂંટણીમાં મેળવવા પડતા મતનું શું કરવું?!

લોકસંપર્ક માટે યુવાન કાર્યકરો નથી

ચૂંટણી આવશે તે પહેલાં ઘણી ચર્ચાઓ થશે ને એમાં કોંગ્રેસના દોષ ખતાવવામાં આવશે, ચૂંટણીઓનું અથવા રાજકારણનું મોટું દુઃખ હોય તો દોષ-દર્શનનું. દોષ તો છે જ, ક્યાં નથી? ન્યાં પહોંડો ઊઠ્યા છે ત્યાં ખીણો ઊંડી જ હોવાની. પણ ઊંડાણ ને પોક્કાણ હોવા છતાં જોવાય છે તો શિખરો જ ને! કોંગ્રેસની એમ હોય તો એ કે જે સંસ્થામાં પ્રેરણા મેળવવા થનગનતા યુવકો જોડાતા તે હવે ઉદાસ બની ખેદા છે. જેમણે નિર્વીહનું સાધન પણ ખોલ્યું નહોતું એમણે સીધું દેશસેવામાં જ ઝંપલાવી દીધું હતું—અને તે કાઈ ઈનામની લાલચથી નહિ, સંકટો ઊઠાવવાની તૈયારીથી ઝંપલાવ્યું હતું. દેશ એનો એ છે, જનતા એની એ છે, આગેવાનો પણ એમાંના ઘણાખરા મોજુદ છે, જે નથી તેમની જ્યોતિઓ હજુ સહ [અનુસંધાન માટે પરમા પાના નીચે જુઓ]

વિસ્તાર ધણા છે, મતદારો તો અધિક છે જ. ઘણી તૈયારીઓ ને લાંબા પ્રવાસોની ત્યાં જરૂર જણાઈ એમ અહીં પણ ખરું. ત્યાં જેમ વ્યક્તિત્વ ઉપર લોકો મુખ્ય બન્યા એમ અહીં પણ થવાનું. ને ચૂંટણીમાં મત જીતવા ત્યાં વચનોની કારી ના લાગી એમ અહીં પણ વચનો હવે નિષ્ફળ જવાનાં.

કોંગ્રેસની જીત આવતી ચૂંટણીઓમાં ચોખ્ખી દેખાય છે. એથી રખે કોઈ એમ માને કે કોંગ્રેસની કામગીરી લોકોને મંજૂર છે. એ સામે ઉકળાટ તો ધણો છે ને તે સકારણ છે. પણ નેહરુની પ્રતિભા કોંગ્રેસને વિન્ય અપાવે એટલી જ્યંત છે. એક માણસનું વ્યક્તિત્વ નિખાલસતાથી, સિદ્ધાંતથી, નિઃસ્વાર્થથી, ભક્તિથી કેટલું ખીલવો શકાય એનું ઉદાહરણ નેહરુ આપી રહ્યા છે. પણ એમની જેમ વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો પુરુષાર્થ આ દેશમાં બીજાને કરવો નથી.

પ્રતિભા ઉપરાંત કોંગ્રેસ પામે એનો દત્તિહાસ છે. કેં વર્ષો સુધી ચૂંટણીઓ નથી લડવી, અને જીતેલી ખેડકા છોડી દઈ સીધા જેલમાં ખેસવાની ભૂમિકા એણે જ આંધી છે. જ્યારે નવા પક્ષને એવો દત્તિહાસ રચવાની કુરસદ નથી, ધીરજ પણ નથી.

આખા એશિયામાં, અને ઘણો તો આફ્રિકામાં પણ, આ દેશને પ્રભુત્વ મળવાનું હોય તો તેની તૈયારી કરવાનો સમય આ જ છે. લાગે છે કે કાળ એવી તૈયારી કરી રહ્યો છે. એથી જ અહીં તેજ નીકળતું જાય છે, ખનીજો સાંપડે છે, મદદ મળે છે, પરદેશમાં પ્રતિષ્ઠા ધમે છે. અને એથી જ કદાચ નવી નેતાગીરી હજી ક્ષિતિજ ઉપર દેખાતી નથી.

સ્વતંત્ર પક્ષ—ખેડૂતોનો પક્ષ

એમ તો સ્વતંત્ર પક્ષનું નામ ક્ષિતિજ ઉપર આવી લાગ્યું છે. એ પક્ષની હિમત માટે આપણે દાદ દેવી જોઈએ. જ્યારે પ્રજાસમાજવાદી પક્ષ અને સામ્યવાદી પક્ષોમાં ભંગાણુ થતાં જાય છે અને લોકમાનસ ઉપરની પકડ ઘટતી જાય છે, ત્યારે સ્વતંત્ર પક્ષ એક રાજદારી હેસિયતથી આગળ આવે એમાં આશ્ચર્ય તો છે જ.

સ્વતંત્ર પક્ષને ચૂંટણીઓ પહેલાં લોક ઓળખી લે એવા એણે પ્રયાસ કરવા માંડ્યા છે. દેશના ૭૦ ટકા લોકો ખેતી ઉપર નિર્ભર છે એ ખેતીના મુખ્ય મંત્ર ઉપર સ્વતંત્ર પક્ષ મક્કમ રહે તો એ વહેલો પોતાનું સ્થાન મેળવી શકે. ખેતીનો સવાસ સહેલો નથી. તેમ એ સવાસ સિદ્ધિ તો રજૂ કરવાથી પણ ઉકડે એવો નથી. બીજા દેશોએ અપનાવેલી રીતો કરતાં આપણે કયાંય સ્પષ્ટ રીતે છૂટા પડીશું તો તે ખેતીની રીતમાં. આપણા દેશની લાક્ષણિકતા જળવાશે તો તે પણ ખેતીમાં જ, એટલે ખેતી એકલા ઉપર મદાર રાખે તોયે સ્વતંત્રપક્ષ ધણું જોર મેળવી શકે એ નિર્ણય લે છે. ખેતીના સવાસમાં ઉપાદન વધે અને સુધરે ત્યાં સુધીની વાત ઘણા સમજશે અને કબૂલ થશે. પછીની વાતમાં ખેડૂત આવીને જીભો રહે છે. સ્વતંત્ર પક્ષની નજરમાં જ ખેડૂત છે તે અનુભવી ધરતીની સાથે પ્રીત બોધનારો, એનું હાર્દ જાણનારો, એની સમૃદ્ધિએ સમૃદ્ધ અને એની કંઠાલિપતે કંઠાલ ચર્ષ જવા તત્પર રહેનારો, પેદી દર પેદી એની મહોબત માણનારો, એને ખીલવી જાણનારો, અવનવા પ્રયોગો કરવા મથનારો અને ભરતી વેળા વારસદારોને હોરો હોરો સોંપી જનારો—તૈયાર કરેલા જીવાન ખેડૂતો હાથમાં ધોંમાં જીનવર અને રસાળ બોમકા ભરેલાથી સોંપનારો આવી ખેડૂત છે.

જ્યાર કોંગ્રેસની નજરમાં જ ખેડૂત છે તે સમાજવાદી સામ્યવાદીની પકડમાંથી ચૂંટી પોતાના પક્ષમાં ભેળવવા મેળવેલો, એની લાલચો રહી રહીને થાકી કંટાળીને નીચા મોંએ સમય વીચે કબૂલ રાખીને અને એની જુએશોના જોરમાં નાહક બહેકવેલો, ખેતીના ધધામાં ખરો પણ આજનો દન જીએ તે આયમ્મા સુધીની દરકાર રાખનારો, કાદાળાથી જમીન સોરીને ખેતી થતી હોય તો એમાં હજી નાખવાનો કાચર એવો ખેડૂત છે.

ખેડૂત ખંને છે, પણ એક પક્ષ એની કાર્પસાધકતા જુવે છે અને દેશ એના હાથમા રહે એવું ઈચ્છે છે. બીજો પક્ષ સંખ્યાનું ધ્યાન રાખે છે. પુખ્ત વયના

એ બધાને મતાધિકાર સોંપી, એ સંખ્યાનું મૂલ્ય સમજે છે એટલે એની સાચી પાપાળ વધારે છે.

ગુણ અને સંખ્યા એ બંને વચ્ચે ધણીવાર ધર્ષણ થયાં છે. માનવીના પ્રારબ્ધની એ કડુણતા છે કે સંખ્યા છતી છે, ગુણ હાથી છે.

ને એનુંય કારણ છે. કુદરતને સંખ્યાની છત દ્વારા મોટા સમૂહોને જવાબદારી લેતાં તૈયાર કરવા છે. દરિયાનાં મોજાં આવે એમ સમૂહો બીડી બીડીને તૈયાર કરેલી સમૃદ્ધ સંસ્કૃતિની પાળો તોડી નાખે છે. એ તૂટે છે તેમ નવાં બધ નખાય છે અને મોટા સમૂહો એમાં ભળે છે.

એક પક્ષ નજીકનાં પાંચ વર્ષ જળવી લેવા કામ કરે છે. બીજો પક્ષ કુદરતનાં બળો પારખી જોખમો બહા-વવા તૈયાર બન્યો છે. એક પક્ષ સાવ નવો છે, એની પાસે ખૂબેશ નથી. એની પાસે બીજાને પ્રેરે એવી પ્રેરણા નથી, નવા કાર્યકરો નથી ને એમના વિના ઉત્સાહ નથી. એટલે સરી જતા કાળને સાંભરીને એકઠો રાખવા ભલે મથે, એમનો પુરુષાર્થ ખરો પણ એમનો વિજય નથી.

લોકહિત અને સંખ્યા

કેંય રેવોલ્યુશન, રશિયન ક્રાંતિ કે હિટલરની ખલીટ્રઝ —એવે વખતે શાણપણનો અવાજ બેઠો છે. પણ એ સંભળાય ને સમજાય તે પહેલાં ગુઝળાય છે. ભારતની લાક્ષણિકતા ટકાવવા સ્વતંત્ર પક્ષ રચાયો, એને ધર્મની રક લાગી, એને સંસ્કૃત ભાષાનું ગૌરવ સૂઝ્યું, અને દેશની પીઠ જેવા સ્વાર્થસાગી, પાપખીર, અતુ-ભવી ખેડૂઓનું મૂલ્ય સમજાયું. એમને જે સૂઝ્યું તે ખરોખર છે. એવું બીજાનેય સૂઝે છે. એવું કોન્ગ્રેસના કેટલાય આગેવાનોને ગમે છે. પણ શું થાય? કોન્ગ્રે-સનો લાડવો મૂઝી દઈ કાણ સ્વતંત્ર પક્ષની છજી ધ્વજ ઉઠાવવા નીકળે! વિજયની નિશાનીઓ જોઈ પોતાનાં લશ્કરો કઈ તરફ વાળવાં એવું આ દેશના ઇતિહાસમાં ઘણા સેનાપતિઓએ કરી બતાવ્યું છે, ને બીજા દેશોમાંય એવું બન્યું છે. એ જ મુજબ અહીં પણ થવાનું. પેશ્વાઈ હારવાની જાણાય ત્યારે સરજમલ બટ આધા ખસી જવાના.

સંખ્યાને આગળ ધકેલતા જવાનો કાળ ધર્મ આપણે ભલે પૂરો સમજી લઈએ. પણ એને અપનાવતી વખતે જે વ્યવસ્થા, જે શિક્ષત, ગુણધર્મ પ્રત્યેની જે નિષ્ઠા હોવા જોઈએ તે ગુમાવવાં કેમ પાલવે? હિન્દુસ્તાનને કરોડો અને અખતે રૂપિયાનું ધાન્ય પરદેશથી લાવવું પડે ત્યારે તે ખેતી જળવવાની હોય કે એમાં સંખ્યાને રીઝવવાની હોય? આપણા દેશનું અર્થશાસ્ત્ર ખેતી ઉપર નભે છે. અરધા ઉપરાંતની રાષ્ટ્રીય આવક ખેતીનું ઉત્પાદન આપે છે. એ અર્થશાસ્ત્ર બદલવા—ખેતી ઉપરનો જીવનધોરણનો આધાર હળવો કરી ઉઘોગો પર લઈ જવાનો માર્ગ —આપણે ચોજનાઓ ધડી છે ને કેમે કરી આગળ ધપાવી છે. પણ એ જોજની ફેરબદલી કરી શકાય એવી સ્થિતિ આવતાં હજુ પાંચ નહિ પણ દશ વર્ષ વીતી જવાનાં. એથી ચોજના પૂરી થાય ત્યારે વળ-તરતું રજેલું જેવા પામીશું. ત્યાં સુધી તો જાણકાર ખેડૂતોનો પક્ષ કરવો એકંદરે આપણા દેશના હિતમાં જ છે. પણ તો પછી બહુજન સંખ્યાવાદથી ચાલતી લોકશાહીની ચૂંટણીમાં મેળવવા પડતા મતનું શું કરવું? ?

લોકસંપર્ક માટે યુવાન કાર્યકરો નથી

ચૂંટણી આવશે તે પહેલાં ઘણી ચર્ચાઓ થશે ને એમાં કોન્ગ્રેસના દોષ બતાવવામાં આવશે, ચૂંટણીઓનું અથવા રાજકારણનું મોટું દુઃખ હોય તો દોષ-સ્પર્શ-નું. દોષ તો છે જ, ક્યાં નથી? બધાં પક્ષોએ બોલ્યા છે ત્યાં ખીણો બીડી જ હોવાની. પણ ઊંડાણ ને પોદાણ હોવા છતાં જોવાય છે તો શિખરો જ ને! કોન્ગ્રેસની એમ હોય તો એ કે જે સંસ્થામાં પ્રેરણા મેળવવા યતનગતતા યુવકો જોડાતા તે હવે ઉદાસ બની બેઠા છે. જેમણે નિર્વાકનું સાધન પણ ખોળ્યું નહોતું એમણે સીધું દેશસેવામાં જ અંપલાવી દીધું હતું—અને તે કાઈ ઇલામની લાલચથી નહિ, સંકેતો ઉઠાવવાની તૈયારીથી અંપલાવ્યું હતું. દેશ એનો એ છે, જનતા એની એ છે, આગેવાનો પણ એમાંના ઘણાખરા મોટા છે, જે નથી તેમની જગ્યાએ હજુ સડુ [અતુસંધાન માટે પરમા પાના નીચે જુઓ]

પર્વતપિતામહ અરવલ્લી

કુદરતનું કવિતાભયું વર્ણન તો કાકાસાહેબનું જ. એનો રસસ્વાદ કોને ન ગમે ? નહીંઓ અને પડાડોના વર્ણનમાં તો તેમની કકમ તરબોળ બની જાય છે. હિમાલયથી પણ પુરાણ પર્વતનું આ વર્ણન 'મંગલ પ્રસાદ' માંથી અનુવાદ કરીને ચાલી મૂક્યું છે...

અ પણ દેશમાં મોટાં મોટાં મકાનોનાં અને શહેરોનાં ખંડેરો ફેટલેય ઠેકાણેથી મળી આવે છે. સારાં અને નવાં મકાનો કરતાં આ ખંડેરોમાં કાવ્ય કાંઈક વધારે હોય છે. કર્ણના જેવો કોઈ દાનેશ્વરી પુરુષ જ્યારે ગરીબાઈથી ઘસાઈ જાય છે, કોઈ મોટો પહેલવાન અથવા ચોદ્દો જ્યારે ઘડપણમાં ખખડી જઈને લાકડીને ટેકે ચાલતો દેખાય ત્યારે તેના તરફ આપણું માન ઠરુણાભયું બનીને ભક્તિભાવ પેદા કરે છે. આમ પુરાણ કિલ્લા કે શહેરના ખંડેર આપણા મનને અતર્ક્ય બનાવીને એના પ્રાચીન ગૌરવનું વિષાદમય સ્મરણ કરાવે છે.

સિંધ લારખાનામાંથી જ્યારે ઇતિહાસના કાળ પહેલાના મોહન-એ-દડો ખોદી કાઢ્યા ત્યારે આપણી આ જ હાલત થયેલી. બિહારમાં પટણા પાસે જ્યારે સમ્રાટ અશોકના રાજ-મહેલનાં ખંડેર જોયાં ત્યારેય મનના વિષાદે એ આંસુ સારીને 'કાલાય તસ્મૈ નમઃ'નું ઉચ્ચારણ કરેલું. બનારસ પાસે સારનાથ અને બિહારમાં નાલંદા જઈને જ્યારે ત્યાંનાં ખંડેર જોયાં ત્યારેય ઇતિહાસપ્રેમી મન એટલું જ અસ્વસ્થ થયેલું. પંજાબથી કાશ્મીર જતાં અબટાબાદ સુધી તો લગભગ પહોંચેલો, પણ તક્ષશિલાનાં ખંડેરો ન જોઈ શકાયાં એટલે એનાં કોઈ સ્મરણ મન પર નથી અંકાયાં. બિહારમાં જ્યારે જરાસંઘની રાજધાની જોઈ

ત્યારે પ્રાચીન મહાસુદનું ચિત્ર તો આંખ સામે ખડું થયેલું જ, પણ એ સાથે કોઈ વિષાદ નહોતો જોડાયો. ખંડેરો માનવ જીવનનો એક વિશેષ વારસો છે.

પણ શું કુદરતના ઘરમાં પણ ખંડેરો નથી ? ભારતની આજની જર્મીન-રચના જ્યારે કાયમી નહોતી બની એ વખતે જે પ્રાચીન નહીંઓ વહેતી તે આજે ક્યાં છે ? આજે તો રાજધાનમાં વહેતી પ્રાચીન નદી સરસ્વતીના અવશેષનું જ સ્મરણ કરી શકીએ છીએ જેને ભુસ્તરશાસ્ત્રીઓ 'હકરા' નામે ઓળખે છે. એને આપણે નામશેષ પણ ન કહી શકીએ. કારણ કે એ નદીનું નામ પણ લોકજીભે નથી રહ્યું.

ભુસ્તરશાસ્ત્રીઓના મત મુજબ ભારતનો જે સૌથી પ્રાચીન પર્વત છે એવા પર્વતનું આ લેખમાં સ્મરણ કરવા માગું છું. પર્વતોની જમાતમાં સૌથી યુવાન હિમાલય છે એ જાણીને લોકોને આશ્ચર્ય થાય છે. ભલે એ ગમે તેટલો જીવો હોય પણ એની ઉંમર થોડાક લાખ વર્ષની જ છે. સદ્યાદ્રિ, વિંધ્ય અને પારિયાત્ર જેવા ઘરડેરા પાસે તો એ ગઈ કાલનું ખચ્ચું જ છે. ભારતના બધા પર્વતોની યાદીમાં એનું નામ પણ નથી મહેન્દ્રો (ઉત્કલ), મલ્લ (કેરાળા), સહ્ય (કેરળ), કુક્તિમાન્, ઋક્ષ્ય પર્વત (સૌરાષ્ટ્ર), વિન્ધ્યરવ (મધ્ય ભારત), પારિયાત્રવ (રાજસ્થાન) સાતેતે કુલપર્વતા. આ પ્રાચીન પારિયાત્ર જ આજનો અરવલ્લી

પર્વત છે એવું મનાય છે. ધરતીકંપ થઈ ને, લાખો વરસની ગરમી અને વરસાદને કારણે અને કાળખળથી જ આ પ્રાચીન પહાડ છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયો છે. હવે એનાં અવશેષ જ રહ્યાં છે. રાજસ્થાનમાં આ પર્વત નૈઋત્ય દિશાથી શરૂ થઈને ઈશાન દિશા તરફ લગભગ દિલ્હી સુધી પહોંચ્યો છે. ગુજરાતને સીમાડે આવેલા આબુને જો એક છેડો ગણીએ તો દિલ્હી પાસે આવેલી નાની નાની ટેકરીઓ, જેને અંગ્રેજીમાં ધ રીજ (The Ridge) કહે છે અને આપણા લોકોએ જેનું ‘ધીરજ’ કરી નાખ્યું છે એ આ પારિવાત્રનો ખીલો છેડો ગણાય. આબુનું સૌથી ઊંચું શુરુ શિખર પાંચ હજાર ફૂટ કરતાં વધારે ઊંચું છે ન્યારે આ ધીરજ ટેકરીઓની ઊંચાઈ પચાસ ફૂટ પણ નહિ હોય !

અરવલ્લી નામ ક્યાંથી આવ્યું ? એનું મૂળ નામ આઢાવલી હોવું જોઈએ. સિન્ધુથી શરૂ થઈને મધ્ય પ્રદેશ તરફ જતો આ પર્વત અને એની અનેક શાખાઓ આડી આવે છે એટલે એનું નામ આઢાવલી પડ્યું હશે. પણ કોઈ એમ કહે છે કે ચમાર ચામડાને કાપવા જે આર અથવા આરીનો ઉપયોગ કરે છે એના જેવો આ પર્વતનો આકાર છે એટલે એને આરાવલી અથવા અરવલ્લી કહે છે.

જે હોય તે. આ પુરાણો પર્વત આજના આક્રમણકારી શત્રુઓને તો રોકી નથી શકતો, પણ પશ્ચિમ દિશા તરફથી આવતી રેતીનેય પૂરેપૂરી નથી રોકી શકતો. આનો દક્ષિણ છેડો કે જેને આબુ કહે છે એ તો પશ્ચિમ

સમુદ્રથી આવતાં વાદળોને રોકીને એની પાસેથી વરસાદનો કર આજેય પડાવે છે. આબુનું વિશાળ નખી સરોવર જોઈને એ ખ્યાલ આવે છે કે વાદળાં પાસેથી પડાવેલ કર સાચવીને રાખવાનો આ ભંડાર છે.

આઢાવલીનો પહાડ નાનો હોય કે મોટો, દુનિયાને આજે પણ વનસ્પતિના ઢગલા આપે છે. અને એ જંગલોમાં વાઘ, ચિત્તા વગેરે જંગલી પશુઓ પણ ઢગલાખંધ મળે છે. કેટલીક પહાડી ભતિઓ પણ એને આશરે રહીને લોકગીતોમાં એમનો સંતોષ ગાય છે.

અરવલ્લીના ડુંગરમાંથી નીકળતી નદીઓની સંખ્યાય ઓછી નથી. કેન, બેતવા, ઘસાન, સિન્ધ, પાર્વતી, કાળી સિન્ધુ, બનાસ અને બધાંથી જૂની અને ખૂબ મહત્વની ચર્મણવતી — આ બધી નદીઓ એક બાજુ અરવલ્લી અને ખીણ બાજુ વિન્ધ્ય પર્વતમાળાના કાટ છામાં જન્મીને પોતાનું જીવનકાર્ય સફળ કરે છે અને આ બધી નદીઓનો કર લેગો કરવાનું કામ યમુના સંસ્થાઈથી કરે છે. કોટા, ટોંક અને સાંભર એ બધો પ્રદેશ આ નદીઓની કૃપાથી ફળદ્રુપ થાય છે. લાવણ્યવતી લૂણી, સુકી અને બનાસ વગેરે નદીઓ પણ આઢાવલીની દીકરીઓ છે અને એ એનાં પાણી પશ્ચિમમાં લઈ જાય છે. સાબરમતી અને મહી એ બન્ને ગુજરાતી નદીઓ આબુના પહાડનું દક્ષિણી પાણી પોતાની અનેક સખીઓની મદદથી લેશું કરીને ખંભાત તરફ લઈ જાય છે. આબુના પહાડમાં ઘૂંચે છું. પૃથ્વીની બાલ્યા-

જાતીય જ્ઞાન

અશ્લીલ સાહિત્ય અને જાતીય સાહિત્ય વચ્ચે ભેદ ન સમજનાર કેટલાંય એવાં માણસો આજે પણ જોઈએ છીએ. એટલે જ આજ સુધી આપણી ઉછરતી પેઢી જાતીય જ્ઞાનથી ભણી રહે છે. એ જ્ઞાન લગ્નવાંચકો અને પરિણીત યુવક-યુવતીઓને મળે તો કેટલીય સામાજિક વિપત્તિઓ અટકે...

ચાર વર્ષ પૂરે મેરી સ્ટોપ્સનું 'ચિરંજીવ પ્રેમ' પુસ્તક ચુસ્તતામાં પ્રગટ થયું હતું. સાંજના વખતે હું વાંચતો હતો અને એક મુરખી મળવા આવ્યા; ખબર અંતર પૂંછી સ્વાભાવિક એમણે સવાલ કયો: 'શું વાંચો છો?' અને તેમણે, મેં પુસ્તક તીએ મૂક્યું હતું તે બિપાક્યું. આક્રિંગન દેતાં દંપતીનું પૂંછા ઉપરનું ચિત્ર જોતાં એમના મોં ઉપરની રેખાઓ તંગ થઈ. 'ચિરંજીવ પ્રેમ' પુસ્તકનું નામ વાંચી એ બબડ્યા: 'પ્રેમજ્ઞાપ્રેમીની વાતો લખીને અને આવાં વાસનાભર્યાં ચિત્રો દોરીને તમે લોકો શું કામ પ્રગટ' સત્યાનારા વાળો છો?'

એ મુરખી નવલકથા સાહિત્યના પણ વિરોધી હતા અને એ અંગે એમની સાથે 'અગાઉ ચર્ચા થયેલી હતી એટલે એમના બોલવાથી મને નવાઈ ન બપોળ,

ફક્ત હસવું આવ્યું.

મુરખીએ પુસ્તક ખોલી અનુક્રમશ્ચિકા જોવા માંડી અને તેનાં મથાળાં 'અકાળે વીરંદ્રભવન', 'કંડી પત્ની', 'કામોત્તેજક દવાઓ અને પુનર્વૃત્તન', 'સંભોગ પદ્ધતિ' સુખ', 'સંયોગનું પ્રમાણ', 'દ્વિતીય મધુરજાતી' વગેરે તરફ નજર જતાં એમણે કમકમી જતાં પુસ્તક બંધ કરી નીચે મૂકી દીધું અને મારા જેવો શિષ્ટ ગણાતો પુરુષ પણ આવાં અશ્લીલ પુસ્તક વાંચે છે, તે જાણી એમણે એક હાડો નિશ્વાસ નાખ્યો.

તે અંગે અમે ચર્ચા પણ કરી. મેં કહ્યું કે આ અશ્લીલ પુસ્તક નથી. જાતીય જ્ઞાનનું જગતમાન્ય થયેલું કીમતી પુસ્તક છે. એની લેખિકા ડૉ. મેરી સ્ટોપ્સ આ વિષયની જાથોરીદી (અધિકારી) ગણાય. એનું આ વિષયનું પરેડું પુસ્તક, નવદંપતીને લક્ષમાં

વસ્થામાં જ્યારે એ પહાડો ઉપર બરફ પડતો ત્યારે ત્યાંના પથથરોએ બરફના ઘર્ષણથી જે વિચિત્ર આકાર ધારણ કર્યા છે એને મેં ધ્યાનપૂર્વક જોયા છે. દિલ્હીની ખીરજ ટેકરી અને એના પર રચાયેલા અશોક સ્થંભનું દર્શન પણ મેં કયું છે. રેલગાડીની સુસાફરી-માંથી અરવલ્લીની થોડીક પહાડો પણ મેં અનેક વાર જોઈ હશે. પણ જેટલો પરિચય હિમાલયનો કે સહ્યાદ્રિનો છે એટલો અરવલ્લીનો નથી. રાજસ્થાનના ડોઈ સહુદય અને ભક્તિમાન ભારતપુત્ર અરવલ્લીનો વિવિધ પરિચય ક્યારેક કરાવી દે તો સારું! ઋગ્વેદમાં અબુદ નામના અસુરનો ઉલ્લેખ આવે

છે અને તેમાં કહ્યું છે કે ઈન્દ્રે એ અસુરને બરફના પહાડથી મારી નાખ્યો. શું એ આખ્યાયિકાનો અર્થ આપણે હુસ્તરશાસ્ત્રીઓ પાસેથી બાણી શકીશું?

સ્વતંત્ર ભારતના નવયુવાનોનું એ કામ છે કે એ ભારતના ખૂણે ખૂણાની યાત્રા કરે, વેદ અને પુરાણોથી માંડીને અદ્યતન વિજ્ઞાન સુધીની બધી મહદ વડે ભારતનો સંપૂર્ણ પરિચય પોતાના લોકોને અને દુનિયાને કરાવે. આપણી જાતિ અને આપણી સંસ્કૃતિનો નાશ નથી થયો. એ સનાતન અને ચિરંજીવી છે. અને એટલે જ એ યૌવનથી ભરપૂર છે.

લંઈ લખેલું, તે 'પરિણીત પ્રેમ' અંગે બનાડી શો જોવા વિચારકે મહોર મારી કે, 'વિનાશકારણ દુઃખી ખની ગયેલાં કેટલાંયે લગ્નો એમાંની સલાકને પરિણામે સંકળ થયાં છે.' પરંતુ મુરખીને અશ્લીલ અને જાતીય જ્ઞાનમાં કંઈ બેદ લાગ્યો નહિ. અને આવાં પુસ્તકો પ્રગ્લને ખગાડનારાં છે તેવા પૂર્વગ્રહમાંથી ચળ્યા વિના તેમણે વિદાય લીધી.

આ સ્થિતિ કેવળ એકાદ મુરખીની છે એમ નથી. આખા સમાજમાં જાતીય જ્ઞાન અશ્લીલ ગણીને તેના અજ્ઞાનને નિર્દોષતામાં ઘટાવવામાં આવે છે. કાઈ કાઈ માતા તો પોતાની દીકરીના એ અજ્ઞાન અંગે ગૌરવ લેતાં પણ જોવા મળે છે--મારી સુમિત્રાને સોળમે વર્ગે માસિક આવડ્યું. લોહી જોઈને જ એ તો ગભરાઈ ગઈ અને ડૂસકે ચડી ગઈ!

માતા, દીકરીને સાસરે જવું પડશે એમ માનીને ધરકામતી, અતિથિસત્કારની, વિવેકની, સાસરિયાં સાથે કેમ વર્તવું તેની વિવિધ તાલીમ આપે છે. પોતાને ઘેર નોકર-ચાકર હોય તો પણ સાસરીમાં એવું સુખ ન મળ્યું તો દીકરી દુઃખી ન થાય તે દષ્ટિએ ધરકામતી તાલીમ આપે છે.

એક બહેન એમની ઉંમરલાયક થયેલી દીકરીનાં વખાણ કરતાં કહેતાં હતાં--મારી સુરભિને મેં એવી તાલીમ આપી છે કે સાસરિયાં એનાથી નાખુશ થાય નહિ.

મેં એમને પૂછ્યું--જાતીય જ્ઞાન વિષે એને કંઈ શીખવ્યું છે? જાણે મેં કાઈ અશ્લીલ સલાહ કર્યો હોય તેમ એમને એ પ્રશ્ન ન ગમ્યો. એમણે ઉત્તર આપતાં કહ્યું: 'મા થઈને મારાથી એ અંગે કંઈ વાત થતી હશે!' અને જાણે મેં મસ્કરી કરી હોય તેમ ઉમેર્યું: 'તમેય શું મને મસ્કરીમાં લાડાવો છો!'

આ મનોદશા કેવળ એક માની નથી, આપણા સમાજમાં મોટે ભાગે બધી માતાઓની છે. અને એ રીતે પિતાઓની પણ છે. અને એનું કારણ એ પણ

છે કે જાતીય વિષય વિષે મોટી ઉંમરે આપને પણ કંઈ ખાસ જ્ઞાન હોતું નથી. એ કારણે પોતે અજ્ઞાની છે તેની પણ ખબર પડતી નથી. એ અજ્ઞાનને લીધે પોતાને શું શોષવું પડ્યું છે, તેની જિંદગી સુધી જાણ પણ થતી નથી.

મેરી સ્ટોપ્સ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે: 'મારા પહેલા લગ્નમાં મારે જાતીય અજ્ઞાનની ભારે કિંમત ચૂકવવી પડી હતી. મને લાગે છે કે મેં મેળવેલું જ્ઞાન માનવજાતની સેવામાં મૂકવું જોઈએ. કેટલાંકને એણે સુખી બનાવ્યાં છે અને મને આશા છે બીજાં કેટલાંકને એ વર્ગોનાં મનદુઃખમાંથી અને અજ્ઞાનના અધકારમાં ફાંસં મારવામાંથી બચાવશે.'

લેખિકા પોતાના બીજા સુખી લગ્ન અંગે સંતોષ વ્યક્ત કરતાં લખે છે: '૧૯૧૮નું વર્ષ મારું પ્રિય વર્ષ રહેશે. એ વર્ષમાં મને હૃદયવરોના નામના એક સુંદર વિમાનીનો પરિચય થયો. એ પરિચય પછી થોડાં અઠવાડિયાં બાદ અમે પરણ્યાં અને હૃદયનું અવસાન થતાં સુધી, એટલે ૧૯૪૯ સુધી તેણે મને ચાહી અને સહાય કરી.'

કુદરતે સામાન્ય રીતે દરેક સ્ત્રી-પુરુષમાં જાતીય સુખની વાંચળા મૂટ્ટી છે અને એ કારણે જ પુખ્ત ઉંમર થતાં માઆપ દીકરા-દીકરીનાં લગ્ન કરે છે. પ્રેમલગ્નથી માણસ પરણે કે રૂઢિનાં રિવાજ પ્રમાણે વગર પરિચયે પરણે, પરંતુ લગ્ન પાછળના અનેક હેતુઓમાં જાતીય સુખની કુદરતી વાંચળા તૃપ્ત કરવાનો મુખ્ય હેતુ રહેલો છે. બાકીના હેતુઓ એ મુખ્ય હેતુમાંથી જન્મ્યા છે. આમ જાતીય સુખ અનિવાર્ય હોય તો એનું જ્ઞાન શા માટે અનિવાર્ય ન હોવું જોઈએ? એ વિષય અશ્લીલ શું કામ ગણાવો જોઈએ? આરોગ્યની દષ્ટિએ વિદ્યાર્થીઓને શરીરરચના ભણાવવા છે, તો લગ્નમાં પ્રવેશતાં યુવક-યુવતીને શરીરસુખની પ્રક્રિયાનું જ્ઞાન કેમ મળવું ન જોઈએ?

લગ્નમાં ઉંમરનાં કન્નેડાં અને મનનાં કન્નેડાં કેવી કડુણતા સર્જે છે તે વિષે દીક દીક જાણવા મળે છે.

પણ જાતીય સુખનાં કળ્પેડાં અગે ખાસ ધ્યાન ખેંચાતું નથી. ઉંમરનું કળ્પેડું ન હોય તો જાતીય સુખનું કળ્પેડું ન હોય તેમ સામાન્ય રીતે માની લેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આ વસ્તુ ખરાબર નથી. જાતીય જ્ઞાનતા અભાવને લીધે ધણી દંપતી જાતીય જીવનમાં કળ્પેડાંની વેદના અનુભવે છે અને તેમાંથી એ વે ના મોટે ભાગે સ્ત્રીને ભોગવવી પડે છે.

મનનાં, વિચારલિન્નતાનાં કળ્પેડાં કરતાં જાતીય જીવનનાં કળ્પેડાં તરફ લઘુ દોરતાં લેખિકા લખે છે : 'મને ખાતરી છે કે વાસ્તવિક જીવનમાં, પરસ્પર શારીરિક અનુકૂળતા ધરાવતાં દંપતી કોઈ પણ વિષય ઉપર લિન્ન લિન્ન મત રાખી શકે છે અને છતાં તેઓનો મિલન બગડતો નથી, તેમની વચ્ચે ગુસ્સાલયી દ્રવ્યો રચાતા નથી, તેમ જ તેમને ભુદાં પડવાની ઇચ્છા પણ થતી નથી. બીજી બાજુ જે સંયોગક્રિયા યોગ્ય રીતે કરવામાં ન આવે, તેઓ એકબીજાને અનુકૂળ ન થઈ શકે અને લગ્નજીવન દરમિયાન સંયોગના મૂળભૂત નિયમોથી તેઓ અજાણ હોય તો બીજી તમામ વસ્તુઓની સલાહિતા તેમને કોઈ કામમાં આવતી નથી. તેઓ ભર્મિના બેસરામાં એકબીજાને દૂર ધકેલે છે. અને અંતે તેઓ કાં તો કોઈ બાજુ હેતુ મોટે એકબીજાને વેરી લે છે અથવા ભુદાં પડવાનો વિચાર કરે છે.'

લગ્નમાં જાતીય સુખનો મુખ્ય વિચાર થવો જોઈએ એટલું જ સ્ત્રીકારવાથી ખસ થતું નથી પતિ અને પત્ની બંનેના સુખનો વિચાર થવો જોઈએ. આજ સુધી આ અગે જે પ્રસ્તુતિ લખાયાં છે, માદિતી મેળવવામાં આવી છે તેમાં પુરુષની દ્રષ્ટિએ જ વિચાર કર્યો છે, પુરુષે સ્ત્રીને ભોગપાત્ર માના પોતાના જાતીય સુખનો વિચાર કર્યો છે. મેરી સ્ટોપ્સે આ પુસ્તકમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના જાતીય સુખનો વિચાર કર્યો છે અને એ પોતે સ્ત્રી છે એટલે આજ સુધી સ્ત્રીનો લગ્નમાં જે ભોગ લેવાયો છે તેની વેદના પણ રજૂ કરી છે.

'સંજોગો એવા બોલા થયા છે કે આજ સુધીમાં પ્રવાસીઓ, વેસ્તાનિકો, ઇનિડાસવેત્સઓ, આંકડાશાસ્ત્રીઓ, કવિઓ અને કલાકારો મોટે ભાગે પુરુષો થયા છે. પશ્ચિમ સંયુક્ત જીવનનો સ્ત્રીનો પક્ષ હજી કોઈએ રજૂ કર્યો નથી. આર્થિક પરાધીનતાથી અને સંતાન-પ્રાપ્તિ સમયે રક્ષણની જરૂરિયાતથી દબાઈને પુરુષની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્ત્રીએ પોતાની જાનને ધણી સંતોષ માનવો પડ્યો છે અને તેણે પોતાની નૈસર્ગિક લાગણીને અને પોતાના જોડા વિચારોને બેસાડી દબાવી દીધા છે.'

પરિણામે, પુરુષના જોડેના જાતીય સંતોષ સ્ત્રી લગ્ન જીવનમાં પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી એના તરફ ધ્યાન ખેંચતાં લેખિકા જણાવે છે : 'આધુનિક લગ્નજીવનમાં આ સ્થિતિ અત્યંત વ્યાપક છે. અને તેને કારણે સ્ત્રીઓ વિવિધ રોગનો ભોગ બને છે. ધણી ડોક્ટરો હવે સ્ત્રીકારે છે કે જ્ઞાનનંતુના અને અન્ય રોગો સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક અથવા ઉત્તેજિત કરેલા જાતીય આવેગને શારીરિક સંતોષ ન મળવાથી ઉત્પન્ન થાય છે.'

લગ્નજીવનમાં અસંતુષ્ટ નીવડેલાં સ્ત્રી-પુરુષને લગ્ન-પદ્ધતિ, લગ્નસંસ્થા દોષધરી ભાગે છે કોઈ કોઈનાં પ્રત્યાઘાત રૂપે લગ્નમંધન શિથિલ થઈ જાય છે. તો કોઈ મુધારક વિચારને વશ થઈ છૂટાછેડા લઈ બીજું લગ્ન કરવાનો માર્ગ સ્વીકારવાના નિર્ણય ઉપર આવે છે. પરંતુ આ લગ્નજીવનમાં જે જાતીય સુખનું કળ્પેડું હશે તો બીજા માર્ગો મૂળજળ નીવડવાના છે. એનો સાચો રસ્તો જણાવતાં લેખિકા લખે છે : 'પ્રેમની કળાના નિષ્ણાપૂર્વકના અભ્યાસથી જ જે વ્યક્તિએ નાં સંયુક્ત જીવનમાં પ્રેમની અભિવ્યક્તિની સુંદરતા સર્જી શકાય છે.'

આપણા દેશમાં બાળવંશોની કુરુદિ હતી. આજે પણ એ સાવ નાબૂદ નથી થઈ. છતાં ભણેલા વર્ગમાં મોટી ઉંમર સુધી કુંવારા રહેવાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. પશ્ચિમમાં એ સ્થિતિ હયાત છે અને ઘણી મોટી

ઉંમરે સ્ત્રી-પુરુષ લગ્ન કરે છે. બાળલગ્ન ખરાબ છે, તો એની સામે છેડે વધુ તુકસાનકારક છે.

જાતીય જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એ તરફ ધ્યાન ખેંચતાં લેખિકા લખે છે : 'પુખ્ત ઉંમરનો પુરુષ વર્ષો સુધી અપરિણીત રહે એવો કુદરતનો આશય નથી. પુખ્ત ઉંમર થતાં લગ્ન કરવું એ જ કુદરતી વસ્તુ છે...

...મોડું લગ્ન કરવાનો વ્યાપક જાનતી જતી દેવથી માનવસમાજ અનેક જોખમ ખેડી રહ્યો છે. મોડું લગ્ન એ અસંખ્ય શારીરિક અને સામાજિક દુષણોનું, તેમજ અકથ્ય દુઃખ અને અસંતોષનું મૂળ છે. કુદરત ક્યારેક આનું વેર વાળે છે અને મોડું લગ્ન કર્યા પછી પુરુષને નષ્ટકપણાનો કે લગભગ એને મળતો અનુભવ થાય છે. આ દુષણો નિવારવાનો અને સ્વાભાવિક લગ્નજીવન જીવવાનો ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે પુખ્ત ઉંમર થતાં લગ્ન કરીને દાંપત્યપ્રેમ જાળવી રાખવો.'

જાતીય સુખ એ કુદરતે માનવીમાં મૂકેલી સફળ જરૂરિયાત છે, ભૂખ છે. એમ તો ખોરાક પણ એવી જ જરૂરિયાત છે. પરંતુ ખોરાકનું પ્રમાણ અને યોગ્ય દૃષ્ટિ અનિવાર્ય છે, તેમ જાતીય સુખમાં સંયમનું સ્થાન એટલું જ અગત્યનું છે. સંયમ બંધી ઇન્દ્રિયો માટે જરૂરી છે, તેમ જાતીય જીવનમાં પણ એ દેવ, સ્વાભાવિક રીતિ બની જવી જોઈએ. જે માણસ સંયમી નથી, તે સાચું સુખ પામી શકતો નથી, તે તરફ ધ્યાન ખેંચતાં લેખિકાએ લખ્યું છે :

'આત્મસંયમ સિવાય કામવાસનામાં કાયમી આનંદ મળી શકતો નથી એ વાત કદી ન ભૂલવી જોઈએ.

પૂરેપૂરો શારીરિક આનંદ પણ પ્રાકૃતિક વૃત્તિઓનું નિયમન કરનારા જ મેળવી શકે છે.'

મેરી સ્ટોપ્સે સ્ત્રી હોવાથી જાતીય જીવનમાં સ્ત્રીને થઈ રહેલા અન્યાયને દૂર કરવા પુરુષે શું કરવું જોઈએ, તે કેસ-સારી રીતે રજૂ કર્યો છે. પરંતુ એમણે

વકીલ બની કેવળ સ્ત્રીનો જ પક્ષ કર્યો નથી, ન્યાયાધીશ તરીકે જાતીય સુખમાં બંને પાત્રોનો વિચાર કર્યો છે. અને એ બાબત સ્ત્રીએ શો ભાગ લગ્નવેળા જોઈએ તે પ્રશ્નો પણ ફીક ફીક ચર્ચ્યા છે. અને જાતીય સુખ ઉપર ભાર મૂક્યા છતાં પત્નીની સમજ અને બહારના બૌદ્ધિક જીવન ઉપર ભાર મૂક્યો છે.

'પતિની જરૂરિયાત સમજનારી અને તે પ્રત્યે સહાનુભૂતિવાળી પત્ની સાથેના માનસિક અને અધ્યાત્મિક ઐક્યતા ખ્યાલથી પુરુષમાં જે સુંદર નિઃસ્વાર્થી પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તે લગ્નજીવનની એક સુંદરતમ વસ્તુ છે. આ કામળ લાગણીને કેમ જગાડવી તે જે પત્ની જાણે છે તે, હજારો પુરુષો દુઃખથી જે સ્વાર્થીતા કીચડમાં રચાપચ્યા રહે છે તેમાંથી પતિને બચાવી લે છે.

'આધુનિક લગ્ન બંને પક્ષને વધુ ને વધુ સ્વતંત્રતા આપતું જાય છે ત્યારે બીજા બાજુ કાર્ય અને રસની એકતા બંને વચ્ચે ઉત્પન્ન થતી જાય છે. સ્ત્રીને ઘરમાં બાંધી રાખતી અને પુરુષને નિરસ જણાતી ધરકામની ભૂમિકા કરતાં આ ભૂમિકા ઘણી ઉચ્ચ છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને લગ્નજીવનમાં પુરુષ જેટલી જ બૌદ્ધિક સ્વતંત્રતા અને તક ન મળે ત્યાં સુધી લગ્નજીવનની પૂરી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ. જ્યારે સ્ત્રી પોતાની અંદર રહેલી ગુપ્ત શક્તિઓને કુદરતી રીતે વિકસાવે છે ત્યારે પુરુષને પોતાની પડખે એક મુક્ત અને સશક્ત સાથી અને એક ઈષ્ટ વિગ્ર ને બૌદ્ધિક સહકારી ઊભેલ જણાય છે.'

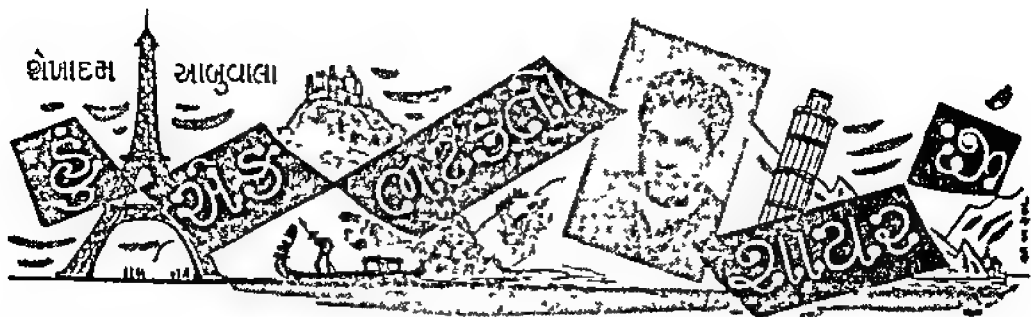
આમ જો. મેરી સ્ટોપ્સનાં ૧૯૧૮થી અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થવા માટેનાં પુસ્તકો જાતીય શાસ્ત્રનાં અધિકારી પુસ્તકો ગણાય છે. સૌ પરિણીત સ્ત્રી-પુરુષોએ અને પુખ્ત ઉંમરનાં અને લગ્નજીવન ઉત્સુક યુવક-યુવતીઓએ પણ તે વાંચવાં જોઈએ.

ઇચ્છાશક્તિનાં બહુ વડે જાતીય મંત્રીને બિનિંદ્ર અને આધ્યાત્મિક બનેલ પ્રેમ અત્યંત કીમતી મહિરાની જેમ કેવો માદક અને હૃદયવેદનકારક હોય છે ! અને શારીરિક રીતે તેનો સ્વચ્છ દી દુર્બલ એ કેવળ ડહાપણની દૃષ્ટિએ અને આનંદની કરકસરની દૃષ્ટિએ કેવું મોટું તુકસાન છે !

—એડવર્ડ કાર્પેન્ટર

[૧૮] વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ કરી નાખ્યો

અમાને કે અંદાજ બદલે એ
નથા રાગ દે, સાચ બદલે એ

—ઈકબાલ

ન્યારે આખરને જોતો ત્યારે મને એકાએક
ગાયનું રમરણ થઈ આવતું. આનો અર્થ
એવો નથી કે એનું મુખ ગાયને મળતું આવતું
હતું કે એ બે પગે ચાલવાને બદલે બે હાથે પથ
ચાલતો હતો. એનો સ્વભાવ જ કંઈક એવો હતો કે
મારા મનને બસ ગાય જ યાદ આવી જતી. એને હું
ન્યારે પથ જોતો, મળતો કે સાંભળતો ત્યારે એ
પોતાના ભૂતકાળનાં રમરણોને વાગોળતો જ હોય આ
માણસને પોતાના ભૂતકાળમાંથી કવી રીતે બહાર ખેંચી
કાઢવો એ સમસ્યા કઠિન હતી એટલું જ નહિ પથ
તેના ઉકેલ પથ જાણે અશક્ય હતો. ક્યારેક વળી
મનને થઈ આવતું. આ બિચારા ધરડા માણસોનો
બીજો ચારોથે શો ! એ જ : રમરણો, રમરણો, રમરણો :
મીઠાં રમરણો, કડવાં રમરણો, ડાહ્યાં રમરણો, ઘેલાં
રમરણો.

—આદમ, આ વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ કરી નાખ્યો.
આ વાક્યે જાણે એના મુખ સાથે જનમજનમનો
નાતો બાંધ્યો હતો. આ વાક્ય એની વાતોનું કુવપદ
હતું. એની વાતોમાં આ વાક્ય ન આવે એ જગતની
આડમી અગમ્યબી.

—આદમ, આ વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ કરી નાખ્યો.
નડિતર મારી હાલત આજે આ હોત ?

હું એની હાલત પ્રતિ એક નજર નાખતો.
એ જ એની એકની એક ટાઈ : લાલ અને બેડાલ.
એ જ એનો એકનો એક હાફોટ : મેવો અને ઘેવો.
એ જ એની એકની એક પાટલુન : તંગ અને ભેરંગ.
એ જ એનું એકનું એક ખમીસ : સાદું અને માંદું.
એ જ એના એકનાં એક ખૂં : ચાકેલાં અને પોકેલાં.

—આદમ, મારી પાસે જે અદનક દોષત હતી તેનો
તને ખાસ આપી શકું તેમ નથી. અદનક દોષતનો
હું માલિક હતો. કીમતી રોરો. બેંક ખાતેનાં મારાં
ખાતા. મેં પોતે એકડી કરેલી રોકડ રકમ. એ બધું
યાદ આવે છે ત્યારે મને રોવાનું મન થઈ આવે છે.
આદમ, સાચું કહું છું, આ વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ
કરી નાખ્યો.

મને થતું : આ માણસનો વર્તમાનકાળ હશે કે કેમ ?

—તો પછી હેર આખસ, હાલ તમે કઈ આવક ઉપર
જીવનનિર્વાહ કરો છો ?

આ સવાલ સાંભળતાં એનો લાલ ચહેરો સ્થામવણો
બની જતો. એ હસી પડતો : કોઈ હારેલા અપમા-
નિત સૈનિક જેવું એનું લાચાર હાસ્ય એના મુખ
ધાવોને છતું કરી દેતું.

—આવક ?

આ શબ્દ જાણે મરકરી કરવા માટે યોગ્યથેનો હોય
એવા લાવ સાથે એ શબ્દનું તે ફરી ઉચ્ચારણ કરતો
અને...

—આવક ? મહિને મને એકસો ને ચાળીસ માર્ક પેન્શન
મળે છે. એકસો ને વીસ માર્ક આ 'હાર્થમ'ના વડા

હેર એગલીને ચૂકવું છું. તેમાંથી મને બે ટુંકનું ભોજન અને સૂવા માટેની ઓરડી મળી રહે છે. બાકીના વીસ માર્ક હું આખો મહિનો પરચુરણ ખર્ચમાં વાપરું છું. સિગરેટ કે બીઅર પીવાની મને ટેવ નથી.

—પણ આ રકમ ઘણી નાની કહેવાય.

—એ ખરું. આ આવક ઉપર માણસ જીવી ન શકે. હું અવારનવાર ફેરી પણ ફરું છું. તેમાંથી મને ખેચાર માર્ક મળી રહે છે. વધુ કમાઉં તો મારું પેન્શન રદ થઈ જાય.

—પણ હેર આખલ, જર્મનીમાં નોકરીઓ તો બોલે છે એટલી મળી રહે તેમ છે. તમે શા માટે કોઈ નોકરી કરતા નથી. આ પેન્શન કરતાં તો તમે જરૂર વધુ કમાશો.

—એનો ચહેરો પુનઃ સ્થામલતા ધારણ કરતો. એ ખોડંગાતા સ્વરે કહેતો : —હું...શારીરિક રીતે કોઈ પણ શારીરિક શ્રમ માટે લાયક નથી. સરકાર તરફથી આ પેન્શન પણ મને તેટલા માટે જ મળે છે.

હું ચૂપ રહેતો.
એ પણ ચૂપ રહેતો.

*

આખલના જીવનનો હેતુ ગમે તે હોય પણ તેનો આત્મા સવાર સાંજનાં ભોજનમાં કેન્દ્રિત થયેલો રહેતો. ખાવું, ખાવું અને ખાવું. જર્મન ભાષામાં ‘ખાવું’ માટેના બે શબ્દો છે : Essen (એસન) અને Fressen (ફ્રેસન). માણસ ખાય ત્યારે ‘એસન’ શબ્દનો ઉપયોગ કરાય અને પશુપ્રાણી ખાય ત્યારે ‘ફ્રેસન’ શબ્દનો ઉપયોગ કરાય. આખલ માટે આ બીજા શબ્દનો ઉપયોગ કરવાનું સહેજે મન થઈ જતું.

ધરડા માણસનાં—અને તેમાંય શારીરિક રીતે નાલાયક એવા ધરડા માણસનાં લક્ષણો લાક્ષણિક હોય છે. આંખે ઓછું દેખાય. કમર વળેલો. અગો ધ્રૂજતાં. ડગલે અને પગલે દમ. શિથિલતા અને લાચારી. આખલમાં આમાંનું કોઈ લક્ષણ શોધ્યે શોધાતું નહોતું.

—તમારી ઉંમર શી છે ?

એક દિવસે મેં એને પૂછ્યું.

જવાબ મળ્યો :

—અઠ્ઠાવન.

—તમે હરો છો ફેરો છો ત્યારે તમારું શરીર સામાન્ય રીતે બધું કામ આપી શકે તેવું દેખાય છે. તમે શા માટે ડૉરકીપરની કે એવી કોઈ સાદી સર્વિસ કરતા નથી ?

એ ચૂપ રહ્યો. મેં ફરીતાર એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. એના હોઠ નિરુત્તર રહ્યા.

થોડી વાર પછી જાણે મારા સવાલની સાથે કશી નિષ્પત્તિ ન હોય તે રીતે એણે પોતાની રામકહાણી શરૂ કરી દીધી.

—આદમ, આ બીજું વિશ્વયુદ્ધ ન આવ્યું હોત તો આજે મારી આર્થિક સ્થિતિ ધણી સદ્દર હોત. પણ ફિસ્મતની સામે કોતું ચાલે છે ? બીજું વિશ્વયુદ્ધ આવ્યું અને મારી દોષત—મારી તમામ દોલત વેરવિખેર થઈ ગઈ. આજે મારે આ નાની એવી નજીવી રકમ ઉપર જીવનનિર્વાહ કરવો પડે છે. આ યુદ્ધે મને ખરો ખરબાદ કરી નાખ્યો.

—હેર આખલ, એક સવાલ કરું ?

—શો સવાલ ?

—તમે પરણેલા છો કે...

એના ચહેરા ઉપર સમર્થતા તાત્કાલિક લાવપણાને બેતાં જ મેં પ્રશ્ન અધૂરો રહેવા દીધો. એના ચહેરા ઉપર ફરી સ્થામલતા ફરી વળી. થોડીવાર રહી એણે મહામુશ્કેલીએ જવાબ આપ્યો :

—Nein

આ ‘નાઈન’ ની બીતરમાં જાણે એનો ભૂતકાળ કોઈ જન્મકેદની જેમ માથું પકાડતો હતો.

—તો તમે પ્રણ્યા નથી ! ?

હું શું બોલું તેની મને કશી સમજ ન પડતાં મેં મારા સવાલમાં નિર્દોષ આશ્ચર્યભાવનું મિશ્રણ કરી એના ‘નાઈન’ ની દર્દભરી ગંભીરતાને સહેજ હળવી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આખલ વધુ બોલ્યો નહિ.
મેં પણ વધુ પૂછ્યું નહિ.

*

આખલ ઉપર અવારનવાર પત્રો આવતા. મને થયું.
આ એકાકી જીવ ઉપર વળી કોણ પત્રો લખતું હશે?
કોઈ રડીખડી જર્મન કંપની ઉપરથી આવતા પત્રોને
ફેડી એ તેનું વાચન કરવા મંડી જતો એ દશ્ય જાણે
જિજ્ઞાસા જન્માવે તેવું ન હતું, પણ જર્મન કંપનીના
સિક્કા વગરના પત્રોમાં એ પોતાનો સમસ્ત ચહેરો
દાદી તેનું રસપાન કરતો ત્યારે જિજ્ઞાસા કેમે કરી દાખી
સકાતી નહોતી. આખલની આંખોને ચશ્માની જરૂર
હતી એ જોનારને ચોખ્ખે ચોખ્ખું વર્તાઈ આવતું.
પણ ચશ્મા ખરીદવા જેવી પોતાની સહર સ્થિતિ નહિ
હોવાથી એણે ધડિયાળીઓ ધડિયાળીની ઝીણી ઝીણી
કમાતોનું બારીક નિરીક્ષણ કરવા માટે વાપરે છે તે
કાચ ખરીદી ચશ્માની ખોટ પૂરી હતી.

એક દિવસે મેં પૂછ્યું :

—હેર આખલ, તમેય ખરા છો ! કેટલા બધા પત્રો
તમને મળે છે !

મારો સવાલ સાંભળતાંની સાથે જ એના શબ્દો બહાવરા
બની ગયા.

—એ તો ..એ તો અમસ્તા જર્મન કંપનીઓના પત્રો
છે. હું મારી ફેરી માટે અવારનવાર કાંઈતો કાંઈ
માલસામાન ખરીદતો રહું છું.

મેં એના રથવાયા શબ્દો તરફ બેઠકારી દાખવતાં
પૂછ્યું :

—તમે શાનો વેપાર કરો છો ?

એ હસી પડ્યો.

—વેપાર શાનો ? આ તો અમસ્તો ફેરિયાનો ધધો
છે. કાંસકી, બ્લેડ અને એવી નાની નાની ચીજો વેચું
છું. દસપંદર માકનો ઓર્ડર મૂકતો રહું છું. માલ
વેચાઈ જાય કે બીજે ઓર્ડર મૂકું છું. ક્લાકો સુધી
ટાંડિયા ઘસવા પડે છે. ચાલીઓના દાદરા ચડીતરીને
દમ નીકળી જાય છે. આ બીજું વિશ્વયુદ્ધ ન હોય
હોત તો...

ફેરી એ પોતાનો ભૂતકાળ વાગોળવા માટે તે પહેલાં
મેં પૂછ્યું :

—હેર આખલ, આ બીજા પત્રો એ કંઈ ફેક્ટરીના
દેખાતા નથી. એ પત્રો તમારાં સર્ગાવકાલાં તરફથી
આવે છે કે શું ?

એનો લાલ ચહેરો વધુ લાલ થઈ ગયો.

હું હસી પડ્યો. એ પણ હસી પડ્યો. અમારું હાસ્ય
પારસ્પરિક સમજદારીના વર્તુળો રચી ગયું.

—આદમ, તારી કને શું છુપાવવું ! ચારેક માસ
અગાઉ હું એક ધર્મોત્સવમાં ગયો હતો. ત્યાં આ
બાઈના પરિચયમાં આવ્યો. એ મને અવારનવાર પત્રો
લખે છે. અમે અવારનવાર મળીએ છીએ પણ ખરાં :
ફાંકફુટાં.

*

બોજન સમયે નિયમિત રીતે હાજર રહેતા આખલની
આકસ્મિક ગેરહાજરીઓ 'હાઈમ' વાસીઓ માટે
નોંધપાત્ર બનતી ગઈ.

બધા પૂછતા :

—આખલ, આ રવિએ કંઈ તમે દેખાયા નહિ ?

આખલ ટૂંકા જવાબ આપતો :

—હું બહારગામ હતો.

—અમે એકલા પાતા એટલે આખલ ખૂબ ખાનગી
રીતે મારા કાનમાં કહેતો :

—આદમ, આ રવિએ અમે ફેરી મળ્યાં.

આખલના જીવનમાં જાણે અદ્ભુત પરિવર્તન આવી
રહ્યું હતું. એના ભૂખ્યા આત્માને વર્તમાનનો નવો
ખોરાક મળી રહ્યો હતો. હવે એ ભૂતકાળનાં સ્મરણોને
વાગોળતો નહોતો. જાણે એ ખામ હળવે હળવે આખ-
લામાં ફેરવાઈ રહી હતી. ભૂતકાળનો વાસી ખોરાક
વાગોળતા આ માણસની દષ્ટિ હવે અનિષ્ઠના તાજા
બોજન ઉપર મંડાવા માંડી હતી.

હું જાણે એના એક માત્ર ભરોસાનું પાત્ર હોઉં એ
રીતે જાણે મારી જોડે એ 'બાઈ' સાથેના પોતાના
સંબંધોની અગણિત દાસ્તાનો સંભળાવવા માંડી હતી.
એકવાર મેં પૂછ્યું :

—એ બાઈ વિધવા છે ?

—ના રે ના. એ પણ અપરિણીત છે.

હું પણ એ-સગામ સવાલ કરી મેઠો :

—તો હેર આખલ, તમે એની સાથે લગ્ન કેમ કરી નથી લેતા ?

એનો ચહેરો ફરી બિતરી ગયો. સ્થામલતાની છાયા એના વદનની મુદ્રાઓને ઘેરી વળી. થાકેલા સ્વરે એ બોલ્યો :

—એ શક્ય નથી.

મારા સવાલોને કારણે ઉપસ્થિત થતા ક્રોયડાઈપી પ્રત્યા-ધાતોં મારા નિઃશ્વાસુ હૃદયને કેમે કરી સંતોષ આપી શકતા નહોતા. મેં પણ ફરીવાર એ પ્રશ્નોચ્ચારણુ કરી સહેજ નફકટાઈ દાખવી.

—શા માટે શક્ય નથી ?

આખલના હોઠ કંપવા લાગ્યા. એના વદન ઉપર મૂંઝવણુ અને પરેશાની આબોટવા માંડી. એનો કંઠ ગૂંગળામણુ અનુભવવા લાગ્યો. એ જવાબ આપી શક્યો નહિ.

થોડીવાર અમે બેઠે ચૂપ બેસી રહ્યા; પણ મારો પ્રશ્ન એના કાનમાં હજી પણ ગૂંજતો હોય એમ લાગ્યું.

છેવટે એણે પોતાના કંઠને વ્યવસ્થિત કર્યો અને પોતાના મનના ધુમ્મટમાં પાડ્યા પડતા મારા પ્રશ્નનું શમન કરવા સારુ જાણે જવાબ આપ્યો :

—વાત એમ છે આદમ, કે એ હાલ એક ‘ ટ્રિંગર-ગાર્ટન ’ (બાલગૃહ) માં નોકરી કરે છે. બેત્રણ વરસમાં એ પેન્શન ઉપર બિતરવાની. મદિને દહાડે એને બસો જેટલા માઈ પેન્શન મળવાનું. જે અમે પરણીએ તો અમારું પેન્શન મર્યાદિત થઈ જાય; પરિણીત યુગલનું પેન્શન સંયુક્ત રીતે લેખામાં લેવામાં આવે છે. સમજ્યો આદમ ? આવા નુકશાનમાં કોણ નકામું બિતરે ?

આ ‘ સમજ્યો આદમ ? ’ બોલતી વખતે જાણે કંઈક એના અંતરાત્માને ડંખી રહ્યું હોય એવો મને લાસ થયો. મેં પણ દયાભાવે મારા વદન ઉપર સમજદારીની સુરખી આણવા યત્ન કર્યો.

—હા હા સમજ્યો. તો તમે મિત્રો તરીકે રહેવા માગો છો ?

—મેં એક દરખાસ્ત મૂકી છે. એ પેન્શન ઉપર બિતરે અને પોતાના કંપાર્ટમેન્ટમાં રહેવા જાય ત્યારે મને પોતાના પેંડાલાફત તરીકે અપનાવે અને અમે બન્ને સંયુક્ત રીતે ધરખર્ચ ચલાવીએ. જે અમે આ રીતે રહીએ તો અમારા પેન્શન ઉપર કાપ ન આવે. કેમ બરાબર છે ને ?

*

આખલની ફેરીઓ ધમધોકાર ચાલવા માંડી. જાણે પેલા ગુલાબી પત્રો આ ઘરડી કાયામાં નવો પ્રાણ પૂરતા હતા. સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને શનિ.

આ છ દિવસ એ ફેરીઓ ફરતો. રવિએ અદશ્ય થઈ જતો.

સોમવારે એ પોતાના સ્નેહમિલનના પ્રસંગોનું લખાણુ-પૂર્વક આલેખન કરતો.

*

એક રવિએ આખલ સાક્ષાત્ હાજર ! એની ‘ હાજરી આશ્ચર્ય જન્માવે એ સ્વાભાવિક હતું. મેં પૂછ્યું :

—શી વાત છે, આ રવિએ કંઈ તમે બદારગામ ગયા નથી ?

એનો ચહેરો ઉદાસ હતો. એણે પ્રશ્નનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ.

એની ફેરીઓ મંદ પડવા માંડી હતી. પેલા ગુલાબી પત્રોની સંખ્યા ઘટવા માંડી હતી.

મેં કાઈ આતંજનની અદાએ ફરી સવાલ કર્યો :

—હેર આખલ, વાત શી છે ! તમારો મૂડ કંઈ બરાબર લાગતો નથી.

આખલ નિરુત્તર. હું એની આ ખામોશીને કેત્રી રીતે ખંડિત કરી શકું. એનું વદન જોઈને મને એવું થતું હતું જાણે હમણાં એ રાઈ દેશે. એના હોઠ કંપી રહ્યા હતા.

મેં ફરી સવાલ કર્યો :

—વાત શી છે આખલ ? ઝંઘડો થયો છે કે કંઈ

આખલ વધુ બોલ્યો નહિ.
મેં પણ વધુ પૂછ્યું નહિ.

*

આખલ ઉપર અવારનવાર પત્રો આવતા. મને યતું. આ એકાકી જીવ ઉપર વળી કાણુ પત્રો લખતું હશે? કાંઈ રડીખડી જર્મન કંપની ઉપરથી આવતા પત્રોને ફાડી એ તેવું વાચન કરવા મંડી જતો એ દસ્ય બહેન જિજ્ઞાસા જન્માવે તેવું ન હતું, પણ જર્મન કંપનીના સિક્કા વગરના પત્રોમાં એ પોતાનો સમસ્ત ચહેરો ઘડી તેવું રસપાન કરતો ત્યારે જિજ્ઞાસા કેમે ફરી ઘણી શકાતી નહોતી. આખલની આંખોને ચશ્માની જરૂર હતી એ જ્ઞેનારને ચોખ્ખે ચોખ્ખું વર્તાઈ આવતું. પણ ચશ્મા ખરીદવા જેવી પોતાની સદર રિચીત નહિ હોવાથી એણે ધડિયાળીઓ ધડિયાળની ઝીણી ઝીણી કમાતોનું બારીક નિરીક્ષણ કરવા માટે વાપરે છે તે કાચ ખરીદી ચશ્માની ખોટ પૂરી હતી.

એક દિવસે મેં પૂછ્યું :

—હેર આખલ, તમેય ખરા છો! કેટલા બધા પત્રો તમને મળે છે!

મારો સવાલ સાંભળતાંની સાથે જ એના શબ્દો ખડાવા બની ગયા.

—એ તો...એ તો અમસ્તા જર્મન કંપનીઓના પત્રો છે. હું મારી ફેરી માટે અવારનવાર કાંઈનો કાંઈ માલસામાન ખરીદતો રહું છું.

મેં એના રહવાયા શબ્દો તરફ બેઠકારી દાખવતાં પૂછ્યું.

—તમે શાનો વેપાર કરો છો?

એ હસી પડ્યો.

—વેપાર શાનો? આ તો અમસ્તો ફેરિયાનો ધંધો છે. કાંસકી, બ્લેડ અને એવી નાની નાની ચીજો વેચું છું. હસપંદર માકનો ઓર્ડર મૂકતો રહું છું. માલ વેચાઈ જાય કે બીજો ઓર્ડર મૂકું છું. ક્લાકો સુધી દાંડિયા ધસવા પડે છે. સાલીઓના ઘણા ચડીઝતરીને દમ નીકળી જાય છે. આ બીજું વિશ્વયુદ્ધ ન છેડાયું હોત તો...

ફેરી એ પોતાનો જૂતકાળ વાગોળવાં, મારે તે પહેલાં મેં પૂછ્યું:

—હેર આખલ, આ બીજા પત્રો એ કંઈ ફેક્ટરીના દેખાતા નથી. એ પત્રો તમારાં સર્વાવકાશો તરફથી આવે છે કે શું?

એનો લાલ ચહેરો વધુ લાલ થઈ ગયો.

હું હસી પડ્યો. એ પણ હસી પડ્યો. અમારું હાસ્ય પારસ્પરિક સમજદારીના વતુંગો રચી ગયું.

—આદમ, તારી કને શું છુપાવતું? ચારેક માસ અગાઉ હું એક ધર્મોત્સવમાં ગયો હતો. ત્યાં આ બાઈના પરિચયમાં આવ્યો. એ મને અવારનવાર પત્રો લખે છે. અમે અવારનવાર મળીએ છીએ પણ ખરાં : ફાંકડુંમાં.

*

બોજન સમયે નિયમિત રીતે દાઝર રહેતા આખલની આકર્ષક ગેરહાજરીઓ 'હાઈમ' વાસીઓ માટે નોંધપાત્ર બનતી ગઈ.

બધા પૂછતા :

—આખલ, આ રવિએ કંઈ તમે દેખાયા નહિ?

આખલ દૂંકો જવાબ આપતો :

—હું બકારગામ હતો.

—અમે એકલા પડતા એટલે આખલ ખૂબ ખાનગી રીતે મારા કાનમાં કહેતો :

—આદમ, આ રવિએ અમે ફેરી મળ્યાં.

આખલના જીવનમાં જાણે અહમુન પરિવર્તન આવી રહ્યું હતું. એના ભૂખ્યા આત્માને વર્તમાનનો નવો ખોરાક મળી રહ્યો હતો. હવે એ જૂતકાળનાં સ્મરણોને વાગોળતો નહોતો. જાણે એ ગાય હળવે હળવે આખલામાં ફેરવાઈ રહી હતી. જૂતકાળનો વાસી ખોરાક વાગોળતા આ માણસની દૃષ્ટિ હવે લવિધ્યના તાજા બોજન ઉપર મંડાવા માંડી હતી.

હું જાણે એના એક માત્ર ભરોસાનું પાત્ર હોઈ એ રીતે એણે મારી જોડે એ 'બાઈ' સાથેના પોતાના સંબંધોની અગણિત ઘસ્ટાનો સંભળાવવા માંડી હતી. એકવાર મેં પૂછ્યું :

—એ બાઈ વિધવા છે ?

—ના રે ના. એ પણ અપરિણીત છે.

હું પણ બે-લગામ સવાલ કરી બેઠો :

—તો હેર આળસ, તમે એની સાથે લગ્ન કેમ કરી નથી લેતા ?

એનો ચહેરો ફરી ઊતરી ગયો. શ્યામલતાની છાયા એના વદનની મુદ્રાએને ઘેરી વળી, થાંકલા સ્વરે એ બોલ્યો :

—એ શક્ય નથી.

મારા સવાલોને કારણે ઉપસ્થિત થતા કાયડાઈપી પ્રત્યા-ધાતો મારા જિજ્ઞાસુ જીવને કેમે કરી સતોષ આપી શકતા નહોતા. મેં પણ ફરીવાર એ પ્રશ્નોચ્ચારણુ કરી સહેજ નકદટાઈ દાખવી.

—શા માટે શક્ય નથી ?

આળસના હોઠ કંપવા લાગ્યા. એના વદન ઉપર મૂંઝવણ અને પરેશાની આબોટવા માંડી. એનો કંઠ ગૂંચળામણુ અનુભવવા લાગ્યો. એ જવાબ આપી શક્યો નહિ.

થોડીવાર અમે બેઠે ચૂપ બેસી રહ્યા; પણ મારો પ્રશ્ન એના કાનમાં હજી પણ ગૂંજતો હોય એમ લાગ્યું.

છવટે એણે પોતાના કંઠને વ્યવસ્થિત કર્યો અને પોતાના મનના ધુમ્મટમાં પાડ્યા પડતા મારા પ્રશ્નનું શમન કરવા સારુ જાણે જવાબ આપ્યો :

—વાત એમ છે આદમ, કે એ હાલ એક ‘કિંગ્સ-ગાર્ડન’ (બાલગૃહ) માં નોકરી કરે છે. બેત્રણ વરસમાં એ પેન્શન ઉપર ઊતરવાની. મલિને દેહાડે એને બસો નેટલા માઈ પેન્શન મળવાનું. જો અમે પરણીએ તો અમારું પેન્શન મર્યાદિત થઈ જાય; પરિણીત યુગલનું પેન્શન સંયુક્ત રીતે લેખામાં લેવામાં આવે છે. સમજ્યો આદમ ? આવા નુકશાનમાં ટ્રાણ નકાસું ઊતરે ?

આ ‘સમજ્યો આદમ ?’ બોલતી વખતે જાણે કંઈક એના અંતરાત્માને ડખી રહ્યું હોય એવો મને લાસ થયો. મેં પણ દયાસાથે મારા વદન ઉપર સમજદારીની સુરખી આણવા પલ્ન કર્યો.

—હા હા સમજ્યો. તો તમે મિત્રો તરીકે રહેવા માગો છો ?

—મેં એક દરખાસ્ત મૂકી છે. એ પેન્શન ઉપર ઊતરે અને પોતાના કંપાઈમેન્ટમાં રહેવા જાય ત્યારે મને પોતાના પેટાલાહૂત તરીકે અપનાવે અને અમે બન્ને સંયુક્ત રીતે ઘરખર્ચ ચલાવીએ. જો અમે આ રીતે રહીએ તો અમારા પેન્શન ઉપર કાપ ન આવે. કેમ ખરાબર છે ને ?

*

આળસની ફેરીઓ ધમધાકાર ચાલવા માંડી. જાણે પેલા શુલાળી પત્રો આ ધરડી કાપામાં નવો પ્રાણ પૂરતા હતા. સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને શનિ.

આ છ દિવસ એ ફેરીઓ ફરતો. રવિએ અદરશ થઈ જતો.

સોમવારે એ પોતાના સ્નેહમિલનના પ્રસંગોનું લંબાણુ-પૂર્વક આલેખન કરતો.

*

એક રવિએ આળસ સાક્ષાત્ હાજર ! એની ‘હાજરી આર્થ’ જન્માવે એ સ્વાભાવિક હતું. મેં પૂછ્યું :

—શી વાત છે, આ રવિએ કંઈ તમે ખદારગામ ગયા નથી ?

એનો ચહેરો ઉદાસ હતો. એણે પ્રશ્નનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ.

એની ફેરીઓ મંદ પડવા માંડી હતી. પેલા શુલાળી પત્રોની સંખ્યા ઘટવા માંડી હતી.

મેં ટાઈ આતંજનની અદાએ ફરી સવાલ કર્યો :

—હેર આળસ, વાત શી છે ! તમારો મૂંઝ કંઈ ખરાબર લાગતો નથી.

આળસ નિરુત્તર. હું એની આ ખામોશીને કેવી રીતે ખંડિત કરી શકું. એનું વદન નેઈને મને એવું થતું હતું જાણે હમણાં એ રોઈ દેશે. એના હોઠ કંપી રહ્યા હતા.

મેં ફરી સવાલ કર્યો :

—વાત શી છે આળસ ? જવડો થયો છે કે કંઈ

અણખનાવ બનવા પામ્યો છે ?

થોડીક વાર પછી એ જવાબામુખી ફાટ્યો ખરો.

—આદમ, તું જુવાન છે. પણ આ ધરડા માણસ કનેથી આ સલ નાણી લે. આ દુનિયા ભરોસો કરવાને લાયક નથી.

હવે મને સમગ્નયુ : ‘આ દુનિયા’ એટલે પેલી ફાંકફુટવાળી બાઈ. હું ચૂપ રહ્યો, મારી ચુપકીદીમાં ગૂંજતા પ્રભો આખલના ધરડા કાન સાંઝળી શકે તેવા હતા.

—આદમ, આ સ્ત્રીની જાત જ એની. તું તો જાણે છે કે હું કેવો એની પાછળ ઘસાઈ ગયો છું ? પણ તેની એને કશી ગણના નથી. તું પોતે જાણે છે આદમ, જર્મનીમાં મોંઘવારી કેરી છે. માઈન્ટસથી ફાંકફુટવું રેલવેભાડુ ચાર માર્ક વીસ ફેની. રવિની આવવાજવાની ટિકિટ. બાકી એથીયે મોંઘું પડે તેમ છે. તું જ વિચાર આદમ, ચાર માર્ક વીસ ફેની રેલવેનું ભાડુ. એની મુલાકાતે જઈ એટલે સ્વાભાવિક છે કે ખાલી હાથે ન જ જવાય. ચોકલેટ, બિરિકટ ઇંડાં પણ લેતો જઈ. ચોકલેટના એક માર્ક ત્રીસ ફેની. બિરિકટની પચાસ ફેની. પાંચ ઇંડાંનો એક માર્ક. કેટલા થયા આદમ ?

હું સરવાળો કરું તે પહેલાં એ પોતે જ બોલી બેઠ્યો :

—ચાર માર્ક વીસ. એક માર્ક ત્રીસ. પચાસ ફેની. અને એક માર્ક. કુલ થયા સાત માર્ક. કેમ ખરું ને ?

ફરી સરવાળો કરી એના કુલ આંકડાનું સમર્થન કરવાની ભાંજવડમાં ફાણું પડે એવી લાગણીના જોરે મેં હકારમાં જવાબ આપ્યો.

—હા, ખરાબર.

—તો આદમ, કુલ થયા સાત માર્ક. ફાંકફુટ પહેંચું એટલે બપોરનું ભોજન લેવું તો પડે ને ?

મેં કહ્યું :

—હા લેવું પડે.

—તો તેના વળી ત્રણ માર્ક. બપોરે એની જોડે રેસ્ટોરાંમાં કાફી પીવા જવું પડે, એ વળી કાફીથી સતોષ પામે તો ને એ કેકનોય ઓર્ડર આપે. એટલે ફરી દોઢેક માર્ક. કાફીની કપ દીઠ સાઠ ફેની. એ રીતે ફરી કુલ ત્રણેક માર્ક. સાંજે એ પોતાને ઘેર જાય એટલે તેના જસનાં નાણુયે હું ચૂકવું. એ અમસ્તો રવિ મારા ચૌદથી પંદર માર્ક બાઈ જાય ! અને નફામાં ? નફામાં કાંઈ નહિ ! હું રોજ ચાકીઓના દાદરા ચડું અને જિતવું—માંડ માંડ ચાર પાંચ માર્કની કમાણી કરું અને તે બધા એની પાછળ ખરબાદ કરી દઉં ! છે મારા કરતાં કોઈ વધુ ખૂબ ? હવે એક ફેની પણ એની પાછળ ખર્ચું તો મારું નામ આખલ નહિ ! આવા પંદર માર્ક આવી રીતે ખરબાદ કરવા કરતાં તો હું મારા પોતાના પેટમાં નાખું તો મને વધુ લાલ ચાચ : કેમ ખરું ને ?

પોતાના પૈસાટકાનો વિસાબકિતાવ પરિપૂર્ણ થતાં એણે બેઘડી શ્વાસ લીધો, પછી ફરી આગળ ચલાવ્યું :

—આદમ, છેલ્લા બે ત્રણ રવિ અમે મળ્યાં નથી. એ લખે છે : સમય નથી. સમયનું તો માત્ર બરાનું છે. એ બહાના પાછળ કયું સત્ય છુપાયેલું છે તેની મને ખબર છે.

આટલા શખ્તો બોલ્યા પછી એ એકાએક ચૂપ થઈ ગયો.

મારો જિસાસ જીવ એ સત્યને જાણવા માટે બચી ડાક કરી રાહ જોવા લાગ્યો. પણ આખલની ચુપકીદી બચી દિવાલનું રૂપ ધારણ કરી બેઠી. મારો જીવ કોઈ નાના બાળકની જેમ ફૂદી ફૂદી બિછળી બિછળી દિવાલની પાછળ જોવાની કોશિશ કરતો રહ્યો.

આખરે મેં પૂછ્યું :

—હેર આલબ, તમે કહ્યું નહિ, કયું સત્ય ? એની ખામોશી એના ઉદાસ ચહેરાને વધુ ઉદાસ બનાવતી હતી. એના હોઠ કોઈ ધાયલ પખીની જેમ ફરકરવા લાગ્યા. એના ગળે જાણે રૂમો ભરાયો હોય તેવું લાગતું હતું.

મેં ફરી પ્રશ્ન કર્યો :

—તમે કંઈ કહ્યું નહિ.

અતે—આર મિનિટ પછી—બાવો બોલ્યો :

—આદમ, એ બીજા માણસના પરિચયમાં આવી છે.

મેં અર્ધ સમભાવ દર્શાવવા તેમ જ અર્ધ સાંત્વન આપવા કહ્યું :

—આખસ, એ તમારો વહેમ હશે.

મારું આ વાક્ય સાંભળતાં એનો આત્મા ઉશ્કેરાઈ ગયો.

—રહેમ ? એણે પોતે જ મને કહ્યું હતું કે એક ભણે મળતો સદ્ગુણ એને પરણવા માંગે છે.

થોડીવાર પછી એણે આખી દારતાન આ રીતે કહી સંભળાવી :

—એકાદ માસ પહેલાં એણે મને આ અંગે ઇશારો કર્યો હતો. મેં એને કહ્યું : જો એ માણસ સાચે જ ભણેમળતો હોય તો તું એની જોડે ખુશીથી લગ્ન કરી શકે છે. એણે ધિક્કારમિશ્રિત જીજ્ઞાસા સાથે કહ્યું : છિટ્ટ, એવા માણસ સાથે વળી કાણ લગ્ન કરે ! મેં પૂછ્યું : શા માટે નહિ ? એણે કહ્યું : એ કહે છે કે મારે મારા વાળ વાંકડિયા બનાવવા. આવા સાદા વાળ મને શોભતા નથી. તું જાણે છે આખસ, મને પોતાને આ વાંકડિયા વાળ તરફ એકદમ નફરત છે. અને મારી ઉંમર કંઈ વીસઆવીસ વરસની નથી. હું પણ પચાસ વરસની ધરડી સ્ત્રી છું. આ ઉંમરે વાળ વાંકડિયા કરાવું તો લોકો શું કહે. આખસે શ્વાસ લીધો.

—ત્યાર પછીના રવિએ અમે મળી શક્યાં નહિ. એણે સખ્યું હતું : સમય નથી. છેલ્લીવાર હું એને પંદરેક દિવસ પહેલાં મળ્યો. આદમ, જાણે છે મેં શું જોયું ? એના વાળ વાંકડિયા હતા !

કાર્લ પણ હાઈમવાસી. એની ઉંમર સિત્તેરેક વરસની. વ્યવસાયે માળી. આ ઉંમરે પણ નિયમિત કામ કરે. પેન્શન મળે તે જુદું. સાંગે કામ ઉપરથી આવે એટલે ચાર પાંચ બીઅરની બાટલીઓ પીએ અને ચીફ્ટનાં ફૂંદાં ચાવ્યા કરે અને અમારી જોડે મોસમની કે પોતાના જીવનના રમૂજ પ્રસંગોની વાતો કરે.

એક દિવસે વાતવાતમાં આખસનો વિષય છેડાઈ ગયો. આખસનું નામ સાંભળતાં જ કાર્લ હસી પડ્યો—ખડખડાટ હસી પડ્યો. એનું ભયુંભાલ્યું હાસ્ય વરસી ચૂક્યું એટલે એણે કહ્યું :

—આદમ, ગઈ કાલે તેં જોયું નહિ, કાકે એને અમસ્તી ધમકી આપી એટલે એ કડાકો મુઠ્ઠી એક ડરપોક બાવકની જેમ રડતો રહ્યો ?

મેં કાર્લની વાતનું સમર્થન કર્યું.

કાર્લ બોલ્યો :

—એ માણસનું ઠેકાણું નથી. એટલા માટે તો ડિટલરના સમયમાં એની ઉપર રાજક્રિયા કરી એને.....

કાર્લ વધુ બોલ્યો નહિ. બીઅરની બાટલી મોઢે મૂકી બેચાર ઘૂંટ લીધા અને ફરી ખડખડાટ હસી પડ્યો.

—આદમ, તું નહિ સમજે. તું હજી કુંવારો છે.

મેં કટાક્ષ કર્યો :

—અને કાર્લ, તમે ?

કાર્લ ફરી ખડખડાટ હસી પડ્યો.

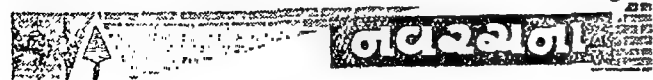
—એ તો ઠીક, પણ મારી ઉંમર સામે તો જો ! આ વાળ અમસ્તા ઘોળા નથી કર્યાં. ભલા માણસ, આ જર્મની છે, હિન્દુસ્તાન નથી.

કાર્લનું હાસ્ય ગર્જતું રહ્યું. એ ગર્જના વચ્ચે આખસનો શબ્દો કોઈ અણધારી વીજળીની જેમ અમકી ગયા : આદમ, આ વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ કરી નાખ્યો.

લંડનની ઈલેક્ટ્રોનિક શોપખાનાઈન્ડઝ નામની ચોટીએ દુકાનેની શણગારબારીઓ માટે સૂર્યસંચાલિત પડકાઓ તૈયાર કર્યા છે. સૂર્યનો તાપ દુકાનમાં શણગારમ રીમાં રાખવામાં આવેલા માલને નુકસાન કરે એટલા પ્રખર બને કે તરત જ આ સૂર્યનો તાપ ઓછો થતાં ઘણા આંધાખાં ઉપર જતા રહે છે.

આ સાધન છત્રી પાડવામાં વપરાતી વીજળી સેલનું બનેલું છે. અને તેના પર ટ્રાન્ઝિસ્ટર વડે અંકુશ રાખી શકાય છે.

નવચચના

હું એક ભટકતો શાયર છું : ૨૫

જોડી મોઠાઈ અને દેખાદેખીથી આપણે ધરકામ માટે નોકરો રાખતા થઈ ગયા છીએ. શ્રીમંતવર્ગ સાથે આજે મધ્યમવર્ગ પણ આ પ્રવાહમાં ખેંચાયેલ છે. એ પરવશતા આપણા શારીરિક અને માનસિક ધસરાને કેટલી હદ સુધી સ્પર્શી ન્ય છે તે આ એક નવાકડા પ્રસંગ દ્વારા આપણને જાણીતા વાર્તા-નવકાર ફાખવે છે...

‘એ ન આપણે તો પુરી જોઈશે, ભાખરી મને નહિ ફાવે.’ સાંજે જમવા બેઠેલા નવા નોકરના આ શબ્દોએ હંસાબહેનને એવાં તો અવાક કરી દીધાં !

ખીખી લોકને ધરધાટીના આવા અનુભવ થતા હશે કે કેમ એ સવાલ છે પણ હંસાબહેન તો આવા આવા અનુભવથી હવે ગળા સુધી ભરાઈ ગયાં હતાં.

આ પુરી જમનાર નોકર પહેલાં નોકરે જ્યારે અડધી ખાંચતું ખમીસ ન પહેરતાં પોતાનું માપ આપી બુથ-શર્ટ શીવડાવવાની માગણી કરી ને તેમાંય રોજ પહેરવાનાં એ જોડ કપડાં ઉપરાંત પાટલન તથા બુથ-કોટ બદલ જવા માટે સીવડાવવાનું ક્યું ત્યારેય એ આટલાં બધાં આકરાં તો નોંતાં જ થઈ જાડ્યાં.

તો એ પહેલણી નોકર તો વળી આ એવેય ટપી ન્ય એવો હતો. વહેલી સવારમાં દૂધ લેવાની વાત આવતાં હંસાબહેનને કહે છે : ‘મારાથી વહેતું નહિ જાય એન !’

હંસાબહેને એ વાતો કરી એની ફરજતું જાન કરાવ્યું ત્યારે વળી મહેરબાની કરતો હોય તેમ સંમત થયો પણ તેય આ રીતે : ‘તમે મને જાહાજને ત્યારે !’

અિચ્ચારાં હંસાબહેન ! પાછલી દાઢ ચડાવતાં બોલી જાયાં, ‘મર મુવા ! તને જાહાજના ઉપરથી હું નીચે આવીશ, ધાંટા પાડીને તને જગાડીશ ત્યારે એના કરતાં બારણું જાહાડી દૂધવાળાને તપેલી આપનાં મને શી વાર લાગવાની છે—’

આ સિવાય ત્રીસનો પગાર, દરરોજ એક આનો ખીડીનો, અડવાડિયે અડધો રૂપિયો હજમનનો તો પખવાડિયાનો દોઢ રૂપિયો સિનેમાનો—

હારતો, ત્રીજા વર્ગની ટિકિટ માટે દસ આના ઉપરાંત અડધા દિવસની રજા આપવી પડે એના કરતાં એ

કલાક મોડો છૂટે કરી ખીખ વર્ગની ટિકિટના પૈસા આપવા શું ખોટા !

વળી છોકરાં માટે મોસંબી જાંબુ ચવાણું કે ચીસકું જે કંઈ લેતાં એમાં નોકરનો ભાગ તો હોય જ હોય.—

ને તો ય—‘રડ્યા કંઈક ને કંઈક વાંકુ પાડીને મહિનો પૂરો ભરતાય નથી ને નીકળી ન્ય છે !’ આ એમની ફરિયાદ કાયમ સરખી ખની રહી હતી.—

એટલે જ તો એ નવો નોકર રાખતી વખતે પતિને બદલે પોતે જ પોતાની જાનથી હવે પાકું કરી લેતાં હતાં : ‘જો હંસા, હવેથી નોકર જોડે કામની બાબતમાં ન તો કશી કચકચ કરવી કે ન તારે ખીડી સિનેમાના પૈસા આપનાં કે કપડાં સીવડાવનાં ક્યારાટ કરવે. નોકર જતો રહે છે ત્યારે આમેય તું કપડાં વાસણ સિવાય બધું હાથે જ કરે છે ને ? તો બસ ત્યારે બરાબર ન કરે તો આપણે એટલું જ દીક કરી લેવું.’—

તેમાંય આ છેલ્લી વખતે તો એમણે—કાગળ ઉપર એક અક્ષર નોંતા પાડ્યા એટલું જ, બાકી પોતાની જાનથી પાકો કરાર કરી લીધો હતો ને તે પણ પતિની સાક્ષીમાં : ‘વાંક હોય તો પણ—મોક્ષવું કહેવું તો મીઠાશથી, નહિ તો જાતે કરી લેવું !’

પણ ત્યાં તો આ ‘મઠી વાગેલી જાતે’ એવી ફરિયાદ કરી કે—આવી ફરિયાદ તો એમના પતિએય ભાગ્યે જ કરી કરી હશે !

ને આ જાતના વિચાર સાથે હંસાબહેન અંગે અંગે એવાં આજ થઈ જાયાં કે બરાડયાં તે પણ—પેલી આજને જોડે જાણે બોમ ફાટ્યો ! ‘જોડ રડ્યા. ભાખરી ગળે ન જીતરતી હોય તો, નીકળ મારા બંગલામાંથી.’—

ધૂધવાટમાં ને ધૂધવાટમાં સામાન એનો ફેંકી આપ્યો

ને પગાર પણ ચૂકવી દીધો : ‘હંડતો થા અબ ઘડી.’

અરે, કલબમાં ગયેલા પતિને આવવાની હવે ઝાઝી વાર ન હતી પણ તો ય એમની વાટ ન લેતાં એમના માટે જમવાનું ઢાંચી, પાકોશમાં રહેતી છૂટક કામ-વાળીનેય ન બોલાવતાં મંડી પડ્યાં પોતે જ વાસણ ધસવા ને ચોકડી ધોવા : ‘ભારે શું તો. આપતે પૈસે એશિયાળાં !’

એટલું જ નહિ, પતિના જગ્યા પછી એમને પણ એમણે જાણે સંભળાવી દીધું : ‘નોકર તમારે રાખવો હોય તો રાખજો બાકી આપણે તો આજથી નોકરનું નામ નહિ.’

‘પછી માંદાં પડશે તો ?’ પતિએ લાલખતી દેખાડતા હોય તેમ પ્રશ્ન કર્યો.

‘કામ કર્યે કાઈ માંદું નથી પડતું ! ને મારે શું એવડા ઉગ્ગરા કરવાના છે ? કે નથી એવી હાડ મજૂરી. વાસણ કપડાં પેલી બાઈ કરશે પછી મારે તો જ્યાં ત્યાં પૂંજે પોતું ને પથારી જ ને ?’

‘હા પણ એટલું એટલું આ પીસ્તાળીસની ઉંમરમાં કેટલા દિવસ કર્યું છે ?’

‘એના જ તો મને આજે પસ્તાવો થઈ રહ્યો છે !’ કહી હંસાળહેને હિમેયું : ‘ખરી વાત કહું છું ! આ નોકરોની જેટલી મને ફાળ રે’ છે એટલી તો તમારીય નથી રેતી ! એટલે જ તો પછી એ રાયાઓની કાળજી મારે આ બે છોકરાંના જેટલી લેવી પડે છે ને ?’—

‘એ તો હું પણ કહું છું. પણ કાળજી સાથે તમારી જલ્લ અમી ‘ખખરે’ય લીધા કરતી હતી ને ?’

‘લો ! તમેય તે ! કામ બરાબર ન કરે તો પંછી’—

‘એટલે જ હું કહું છું કે તમે આ જેમ આખું કામ કરવા તૈયાર થયાં છો એના સાટે નોકરનાથી જે જે બરાબર ન થાય એટલું જ તમે—નોકરને ન ટોકતાં જાતે કરી લેશો તો તમારો આ આખોય પ્રશ્ન કાયમ માટે ઉકલી જશે.’

‘ના ભાઈસા’બ ના. આપણે તો એવું હવે કરવું જ

નથી. એ વળી નોકરને કંઈ કહેવાય નહિ ને એના પાછળ પાછળ મારે કામ સુધારતા ફરવું પડે ત્યારે એના કરતાં તો હું જાતે જ બધું નહિ કરી લઉં કે એના ભાગની અડધા જેટલી રસોઈ કરવી ટળી ને એટલી કપાળે મૂકે ચોપડવી મટી !’

પતિને હતું કે આ વેરાગ, હમણાં નવો ભેખ છે ત્યાં સુધી. ને ટૂંકમાં જ પતાવ્યું : ‘જુઓ જે દાવે તો, બાકી માંદા પડવા જેવું ન કરશો.’

ને પછી આજ થાકે કાલ થાકે એમ કરતાં કરતાં એક તરફ એ કાઈ સારા નોકરની તપાસમાં રહ્યા તો બીજી તરફ પત્નીના થાકવાની પણ પ્રતીક્ષા કરતા હતા. હારતો એ આ છેલ્લા ઉપાયમાં થાકે ને નોકર માટે સામેથી માગણી કરે તો જ તો આ નવો સંધ કંઈકેય કાશીએ પહેાંચે ને ?

પણ એમને શી ખબર કે હંસાળહેન તો થાકવાને બદલે દિવસે દિવસે બલગાનાં કસાતાં જતાં હતાં ? એટલું જ નહિ પહેલાં જે પેટમાં ગેસ થવાની ફરિયાદ કર્યા કરતાં હતાં એ પણ કામની આડે જાણે ભૂલી જ ન ગયાં હોય !

બે માસ વીનતાં તો પતિનેય ખાતરી થઈ ગઈ કે એ નોકર રાખવાનાં જ નથી.

આ સાથે જ આ હજાર રૂપિયાના પગારદાર અમલદારને ‘પ્રેસ્ટીજ’ (આખર) તો સવાલ હાઉની જેમ સામે આવી બિન્નો. ને એ સમજાવવાનો હંસાળહેન આગળ પ્રયત્ન પણ કરી બેચો.

પણ હંસાળહેન તો—સાચે જ આ પુંજેપોતું ને પથારીઓનું કામ પેખી કાળ કાળજી ને અડધા ભાગની રસોઈના બદલામાં એવું તો ફાયદાકારક નીવડ્યું હતું કે, પતિની વાત પૂરી સાંભળવાય ન રહેતાં બોલી બોલ્યાં : ‘તમે આખરનું ફૂટો છો પણ જોતા નથી મને ગેસ મટી ગયો ને ઉંચેય કેવી હવે પથારીમાં પડતાં જ ઘસઘસાટ આવી જાય છે !’—

ને પતિએ પણ બેયું તો નોકરની લખમાંથી નીકળી ગયેલાં હંસાળહેન હવે એવાં તો પ્રસન્નવદને રહે છે કે—

નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય

માનવ-પ્રજાતિની દોડમાં આપણે પાછળ ન પડી જઈએ એ માટે સારું કે નરકું પણ જૂનું એટલું સોનું કરીને વળગી ન રહેવું જોઈએ. પ્રાચીન કાળથી એક યા બીજા સ્વરૂપે ચાલી રહેલો પતિતાઓનો પ્રશ્ન કોઈ એક સમાજનો કે કોઈ એક સમયનો નથી. યુગે યુગે એ પ્રશ્ન પ્રત્યેના સમાજના દૃષ્ટિબિંદુમાં ફેર પડતો રહ્યો છે. સમાજ અને તેનાં મૂલ્યાંકનો બહુ ઝડપથી બદલાઈ રહ્યાં છે, સમાજ હવે કોઈનો પણ તિરસ્કાર સહી શકશે નહિ.

આ પ્રશ્ન માત્ર આપણા દેશ પૂરતો જ નથી. પરદેશમાં પણ તે લયકર અનિદ્ર ફેલાવી રહ્યો છે. વેસ્થાવૃત્તિ પ્રાચીન કાળથી ચાલતી આવી છે અને સમાજને માટે તે જરૂરી છે એવી દલીલ લેવાયેલી, શુદ્ધિશાળી વર્ગ કરે છે ત્યારે આવા પ્રશ્નોનો સામનો કરવા તેમની સામે ટક્કર જીતવી પડશે અને આવા લોકોનું વિચાર-પરિવર્તન કરવું પડશે.

સમાજનું આ મોટામાં મોટું દુષ્પણ દૂર થવું જ જોઈએ એ ખ્યાલ આવતાંની સાથે જ ભારતમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં ચાલતો અનીતિનો 'ધંધો' નાબૂદ કરવા 'અખિલ ભારતીય નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘ' ઈ. સ. ૧૯૨૮થી વ્યવસ્થિતરીતે ચાલી રહ્યો છે. સૌથી પહેલવહેલો આ પ્રશ્ન ઈ. સ. ૧૮૭૫માં ભારતમાં ઊઠ્યો. તે વખતે બંગાળના જાણીતા સુધારક શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર સેન પરદેશ ગયા અને ત્યાંના નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘના આદ્ય સ્થાપક શ્રીમતી જોસેફ બટલરને મળ્યા. એ સમયે નિયમિતરીતે હિંદી

આ લેખનાં લેખિકાએ તાજેતરમાં મુંબઈમાં ભાગેલી નૈતિક સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘની પરિષદમાં દાખરી આપી હતી આ સંઘના ગુજરાત રાજ્ય-શાખાનાં તે એવો નાઈઝ છે. આ લેખની કેટલીક બાબતો અહીં વિચારણા માગે છે...

અને જાપાનીઝ સ્ત્રીઓ બ્રિટિશ લસકરને પૂરી ખાતતામાં આવતી હતી. તેમની દાકતરી તપાસ થતી છતાં બ્રિટિશ લસકરમાં જાતીય રોગનું પ્રમાણ વધ્યું જ ગયું. શ્રી સેને આ હકીકત શ્રીમતી બટલરને જણાવી અને તેઓએ આને ધાતરી કૃત્ય તરીકે વખોડી કાઢ્યું. તેમનો પૂરેપૂરો સહકાર મળ્યો અને સૈનિકાને સ્ત્રીઓ પૂરી ખાતતાનું કામ સદંતર બંધ કરવામાં આવ્યું. આમ છતાં જ અને ભારતના સંયુક્ત મંડળ દ્વારા નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘનું કાર્ય શરૂ થયું.

ઈ સ. ૧૯૪૭માં ભારત સ્વતંત્ર થયા પછી આ સંઘનું પુનર્નિર્માણ થયું. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ આ સંઘના પેટ્રન તરીકે ગણાયા. ત્યારથી ભારતમાં આ સંઘનું વ્યવસ્થિત, સ્વતંત્ર કામ શરૂ થયું છે. આજે આ સંઘનું મધ્યવર્તી કાર્યાલય દિલ્હીમાં છે. અને તેના પ્રમુખ ડૉ. મુશીલા નાયર છે. આ સંઘની મુખ્ય શાખાઓ મિહાર, દિલ્હી, ગુજરાત, મદારાષ્ટ્ર, રાજસ્થાન, મૈસુર, પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશ, આરિસ્સા, કેરાલા, મધ્યપ્રદેશ, મદ્રાસ અને દેરાણાદ રાજ્યોમાં છે. આ સંઘ આંતરરાષ્ટ્રીય વેસ્થાવૃત્તિ નિરોધક સંઘ (International Abolitionist Federation), જનીવા સાથે જોડાયેલો છે.

અખિલ ભારતીય નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘની આક્રમી પરિષદ આ ઓક્ટોબરની ૨૬મીથી ૨૮મી સુધી મુંબઈના મુંદરાગાઈ હોલમાં ભરાઈ ગઈ. જેનું ઉદ્ઘાટન કેન્દ્રના નાણાપ્રધાન શ્રી મોરારજી દેસાઈએ

એટલું જ નહિ જેમ કોઈ કવિની અનુભૂતિ કાવ્યમાં જોતરી આવે છે એ રીતે પરાવલંબનમાંથી હંસબહેનને મળેલી આ મુક્તિ એમણે ઉમેરેલી પેલી ઉક્તિમાં જોતરી

આવેલી દેખાઈ આવે છે - પ્રસંગ મળતાં ત્યાં ત્યાં એ કલા કરે છે : 'આપ મુઆ વગર સ્વર્ગે જવાય નહિ ને જન ધરયા વગર જીવન મળાય નહિ !'

ક્યું હતું. અને પ્રમુખસ્થાન શ્રીમતી રામેશ્વરી નેહરુએ સંભાળ્યું હતું. દેશનાં જુદાં જુદાં રાજ્યોમાંથી ૨૦૦ જેટલાં પ્રતિનિધિઓએ તેમ જ પ્રધાનો, સામાજિક કાર્યકર્તા અને કાયદાના નિષ્ણુઓએ તેમાં ભાગ લીધો હતો.

પરિષદનું ઉદ્ઘાટન કરતાં શ્રી મોરારજી દેસાઈએ કહ્યું હતું કે સમાજમાં આવી રહેલા લોહીના વેપારનું દૂધ ઘૂંટી દૂર થવું જ જોઈએ. એક અસહાય સ્ત્રી ઉપર ઘરમાં કે સમાજમાં અત્યાચાર વરસે, તે ઘરમાંથી નાસી જાય, અને તેને શરમભરી જિંદગી જીવવી પડે તે માટે સમાજનો જ દોષ છે. કારણ કે સમાજ પોતે જ આવી પરિસ્થિતિ સરજે છે. સ્ત્રીઓની ગરીબીનો અને તેના પ્રતિકૂળ સંજોગોના ગેરલાભ ઉઠાવાય એ સમાજનું મોટું દૂધ છે. એ દૂધ ઘૂંટી દૂર નહિ થાય ત્યાંસુધી દેશ પ્રગતિ સાધી શકશે નહિ. કોઈ કોઈનો લાભ ન ઉઠાવે એવો સમાજ રચવા માટે સ્ત્રીને નિર્ભય બનાવવાની જરૂર છે. જો તેનામાં આત્મવિશ્વાસ હશે તો તેની નિષ્ફળતાનો લાભ નહિ ઉઠાવાય.

પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી શ્રીમતી રામેશ્વરી નેહરુએ બોલતાં જણાવ્યું હતું કે સમાજ, વ્યક્તિ અને કુટુંબના શારીરિક કે માનસિક ત્રાસથી કંટાળીને જાણે અજાણ્યે આ ત્રાસમાંથી છૂટવા માગતી સ્ત્રીઓ આ વ્યવસાયમાં ધંડલાઈ જાય છે. અને પછી એમાંથી છૂટવાનો એને માટે કોઈ આદેશ જ રહેતો નથી. તેનું મુખ્ય કારણ સ્ત્રી પોતે નિર્ભય છે, અસહાય છે. એ દષ્ટિએ જોતાં આ વ્યવસાયના અસ્તિત્વનો મોટો વાંક તેમાં પડેલી સ્ત્રીઓને ફાળે નહિ જતાં સમાજને ફાળે જાય છે તેથી જ આવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સમાજે તિરસ્કારથી નહિ જોતાં સહાનુભૂતિ કેળવવી જરૂરી છે. આજે આવી સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અને પુનર્વસવાટ માટે દેશમાં ઘણાં ગૃહો અને આશ્રયસ્થાનો બોલવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ હજી આપણે ધણું કરવાનું બાકી છે.

આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે તેમણે કેટલીક મૂ્યનાઓ કરી હતી—

(૧) પગારદાર અને માનદ સેવા આપનારાં કાર્યકર્તાનું (Vigilence) દેખરેખ રાખવાનું કાર્ય વધુ મજબૂત બનાવવું જોઈએ.

(૨) પોલીસની સહકાર આપવાની ફરજ છે અને તેની પાસેથી વધુ સહકાર મેળવવાના માર્ગો શોધવા જોઈએ.

(૩) તપાસ અને અન્ય કાર્યો માટે જાહેર કાર્યકર્તાની સંસ્થાની ખૂબ જરૂર છે.

(૪) ઘણા કિસ્સાઓમાં ગુનેગાર સ્ત્રીઓને જેલમાં રાખવામાં આવે છે. આવી સ્ત્રીઓને જેલમાં નહિ રાખતાં તેમને માટે અલગ ગૃહો ચોળવાં જોઈએ. અને તેમને સુધારણા માટે તાલીમ મળવી જોઈએ.

(૫) જે વેશ્યાઓ સ્વેચ્છાએ વેશ્યા-વ્યવસાય છોડે તેમને માટે ‘હોસ્ટેલો’ શરૂ કરવી જોઈએ. અને તેમને કામ (ઉદ્યોગ) મળી રહે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

(૬) સ્ત્રીઓને લગાડી જનારાઓને સખત સજા થવી જોઈએ અને સ્ત્રીઓનો લાભ ઉઠાવનાર પુરુષોને સમાજમાં કોઈ જાતની પ્રતિષ્ઠા ન મળવી જોઈએ.

(૭) કાયદો વધુ પ્રમાણ બનાવી વેશ્યા વ્યવસાય પર પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ.

અતીતિને રસ્તે ચડેલી સ્ત્રીઓ તરફ આજે આપણે તિરસ્કારથી જોઈએ છીએ, તેમને ધૂતકારીએ છીએ, તેમને સમાજમાં કોઈ જાતનું સ્થાન આપવા માગતાં નથી પરંતુ તેઓ શા માટે આવા અનિષ્ટમાં ફસાય છે કે જીવી પડે છે? નૈતિક અને સામાજિક સ્વાસ્થ્ય સંઘને સંશોધન દ્વારા માલુમ પડ્યું છે કે ગરીબાઈ, નિરક્ષરતા અને અસાનતા આ ત્રણ વસ્તુ અતીતિનું ધામ ચલાવવામાં મોટો ભાગ ભજવે છે. દેશમાં કેટલીક જગાએ એવી જાતિઓ છે—જેવી કે સાંસી, કંજર, પહાડી, નટ વગેરે—જેમનો જીવનનિર્વાહ વ્યભિચાર અને વેશ્યાવૃત્તિ પર મોટે ભાગે ચાલે છે. આ જાતિઓ આખા દેશમાં ઘૂમે છે અને કબુલિત વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે. મોટાં મોટાં શહેરોમાં નાની નાની છોકરીઓનાં અપહરણ આવા લોકો દ્વારા જ થાય છે. તેમને વેશ્યા-ગૃહમાં વેચી દે છે. આવા કાર્ય માટે વ્યવસ્થિત દલાલ

હોય છે જેથી તેમનો ધર્મ ખૂબ ચાને છે આને વેસા-વ્યસાય ધર્મી રીતે ચારી રહ્યો છે ધર્મી હોટે લોભા આ વ્યવસાય ચાને છે િ ની અને ઉત્તર પ્રદેશમાં વારસાગત વેસા-વ્યસાય ચારી રહ્યો છે તેમનો મોગલના વખતનો વારસો છે એમ તેઓ તેનું અભિમાન લે છે નાનપણથી જ નાચ, ગાન વગેરેનું શિક્ષણ તેમની છાત્રીઓને આપે છે

બીજી, ઔદ્યોગિક દાહેરોએ ગામડાનું કૌટુંબિક જીવન ખરબાદ કરી નાખ્યું છે તેમ મ્હંત્રીએ તે જરાય ખોટું નથી પ્રારણ કે પોતાના કુટુંબને ગામડામાં મૂકીને નોકરી અર્થે શહેરમાં પુરુષવર્ગ રહે છે શહેરના મોજશીખ અને પ્રવેશનોથી તે લોભાય છે વર્ગી સુધી આમ કુટુંબથી દૂર રહેવાને પરિણામે સસ્તા વેસાગૃહ સુધી તે પહોંચે છે

આ દિવસની આ પતિના ચર્ચાના મુખ્ય વિષયોમાં (૧) પતિના સ્ત્રીઓનું પુનરુદ્ધાન (૨) અનૈતિક વ્યવસાયને દમાની દેવાને લગતા ધારાનો અમન, (૩) કેળવણી, અને (૪) નૈતિક સ્વાસ્થ્ય વગેરે ઉપર જુદા જુદા વક્તાઓએ પોતાના નિબંધ દ્વારા જુદા જુદા મતલબો રજૂ કર્યા એ બધાનો પ્રધાન સ્વર એ હતો કે આ પ્રશ્ન દાયતાના અમલનો તો જરૂર છે પણ તેના કરતાય વિરોધ સમાજનો છે પ્રજાએ જાગૃત થવાની જરૂર છે ન્હા સુધી પ્રજામત ઓળખે અને નહિ અને સમગ્ર પ્રજા એક થઈ આ સામાજિક રોગને દાબી દે નહિ ત્યાં સુધી સંપૂર્ણપણે આ અનિષ્ટ દૂર થઈ શકે નહિ ગમે તેટલા કડક કાયદાઓ થડામાં આવે તેનો સખતાઈથી અમલ કરવામાં આવે તો પણ ચાને માટે તો પ્રજાએ જ જોરસોરથી જાગૃત થવાની જરૂર છે

કલકત્તાના અખિલ બગ મંડિલા સંઘના અધ્યક્ષ શ્રીમતી રોમોલા સિંહાએ પેતાનો નિબંધ વાચતા જણાવ્યું હતું કે પતિના સ્ત્રીઓ અંગે ખરી સમસ્યા તો તેમનું પુનઃ પતન થતું અટકાવવાની અને એકવાર અનીતિના ધામમાંથી ઉગાથી પછી લગ્ન સમાજમાં પ્રતિષ્ઠાલયું સ્થાન મેળવી આપવાની છે જે તેને સમાજમાં સારી

રીતે જીવવાની સરળતા નહિ કરી આપવામાં આવે તે પોતે અપનાવે તો માર્ગ સર્વથા અનિષ્ટ હતો તેનું ભાન તેને નહિ થાય પરિણામે સમસ્યા ઉકેલના જગ્યા કદાચ તે ઉપર સ્વરૂપે વ્યાપક પણ અને એટલા માટે વધુ ને વધુ (રીએશન હોમ્સ) આશ્રમગૃહો ખોલવા જરૂરી છે અને તેની સ્ત્રીઓનું માનસ-પરિવર્તન કરી શકે તેના મર્યાદા કાર્યકરોની ખૂબ જરૂર રહેશે તેમજ ત્રણ ક્ષાના ગૃહો ગણાવ્યા હતા (૧) નૈતિક લાયકા મુકાનાર બાળાઓ માટે (૨) ઉગારી લેવાની બાળાઓ માટે (૩) પુખ્ત ઉંમર પહોંચેલી ઉગારી લેવાયેલી પતિનાઓ માટે આ ત્રણે ક્ષાની સ્ત્રીઓને એક જ કેન્દ્રમાં રાખવાનું જોખમ છે જરૂરી સગરડા ઉપરાંત આની સ્ત્રીઓ ચોચા તાતીમ આપી કામમાં પડેવારેની રાખતી નોંધે છે

આ ચર્ચાના અધ્યક્ષપદે મુબરના નગરપતિ શ્રી નિષ્કુ પ્રસાદ દેસાઈ હતા તેમાં લાગ લેનારાઓમાં િન્હીતા સમાજ કલ્યાણ ખાનાના ડિરેક્ટર શ્રી કુનકર્ણી, કલકત્તાના પોલીસ ડિવિઝનના ખાનાના ડેપુટી કમિશ્નર શ્રી મનુસુદા, બેંગલોરના સર્વિક્ષક રૂનોના ઈન્સ્પેક્ટર શ્રી મેનુબી શ્રીમતી પાપોન મટેના અને શ્રીમતી પ્રેમાવતી થાપર હાજર હતા

વેસાવ્યવસાય આને પ્રગટ કરતા અપ્રગટ રીતે જુદે જુદે સ્વરૂપે વધુ ચારી રહ્યો છે તે ઉપર શ્રી કુનકર્ણીએ લાર મૂકીને જણાવ્યું હતું કે મોગા મોગા કાર્યક્રમો ધડવા કરતા સામાજિક કાર્યક્રમોએ ચારી સ્ત્રીઓના અતકરણ જાગૃત થાય તેનું અને તે પોતે જ અનીતિને માર્ગથી પાછી વગે એવું કહેક કરવાની જરૂર છે

શ્રીમતી પ્રેમાવતી થાપરે આ અનિષ્ટનો તેના મૂળ માથી જ ઉપાય વિચારવા સંચયુ હતું બાળવગ્નેતે પરિણામે વૈધન્ય દેનક્ષીની પ્રથા, પ્રેમ ભોગ્ય વસ્તુ તરીકે સ્ત્રીને સમજવાની પુરુષની દૃષ્ટિ અથવા સ્ત્રીઓનું અચાન આ મંદસ્વની બાળનેનો પહેલા ઉકેલ થવો જોઈએ

સ્ત્રી એ પણ વ્યક્તિ છે પતન પામેલી (Fallen)

સ્ત્રી એકલી જ નથી હોતી. દોષ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનો છે છતાં સમાજ પુરુષને ધિક્કારતો નથી. તે એમાંથી છૂટી જાય છે. શ્રીમતી પુષ્પાબેન મહેતાએ કહ્યું કે સ્ત્રીના પતનની સાથે આખા સમાજનું—રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે એ ભૂલશો નહિ. લગ્નઅર્થન વિનાની સગલો સ્ત્રીની પરિસ્થિતિ માટે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને જવાબદાર ગણીને સ્ત્રીને દુસાવનાર, સ્ત્રીને એ દુશમાં મૂકનાર પુરુષને એટલો જ જવાબદાર ગણવો જોઈએ. અને સ્ત્રીના અને બાળકના ભરણપોષણ અને રક્ષણની જવાબદારી એ પુરુષની હોવી જોઈએ. સ્ત્રીની અનેક મુશ્કેલીઓના તથા પરેશાનીઓના આ પ્રત્યે ઘણા વિકટ અને ગૂંચવણભર્યા છે. સામાજિક કાર્યકરોએ આ પરિસ્થિતિ સુધારવા કાયદો થાય એ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સમાજનાં અનેક અનિષ્ટોમાં બાળકને ત્યજ દેવાની ભયંકર નીતિ વિચાર માગે છે. બાળક એ બાળક છે, સ્ત્રી એ માતા છે, અને માતૃત્વ કાયદેસરનું હોય કે ન હોય છતાં 'માતા' ને માતા જ ગણવી જોઈએ. અને જે પ્રજના સામાજિક સ્વાસ્થ્યને સમથળ બનાવવું હોય તો સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના નીતિનાં ધોરણ સરખાં હોવાં જોઈએ.

પરિપક્વે ત્રીજે દિવસે મુંબઈના સી. આઈ. ડી. ખાતાના વધારાના પોલીસ કાંઈમ બ્રાન્ચના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ શ્રી કાંગાએ પોતાનો ઊડો, અભ્યાસપૂર્ણ વિસ્તૃત નિબંધ વાંચ્યો હતો. જેના અધ્યક્ષપદે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના કાયદા પ્રધાન શ્રી શાન્તિલાલ શાહ હતા.

શ્રી કાંગાએ વેશ્યા-વ્યવસાયના પ્રાચીન કાળ અને અર્વાચીન કાળોના ખ્યાલ આપ્યો હતો. અને કહ્યું હતું કે વેશ્યા-વ્યવસાય એ દુર્ગુણ, ગુનાખોરી અને રોગોનો પોષક હોવાથી એ સમાજનું ધણું મોટું અનિષ્ટ છે. આ વ્યવસાયના ઉદ્ગમમાં કેવળ એ વ્યવસાય પ્રત્યેનો શોખ એ જ મુખ્ય કારણ નથી. પરંતુ એ વ્યવસાય ઘણી મોટી કમાણી કરાવી આપે છે માટે વ્યાપક બન્યો છે. આ વ્યવસાયમાં મુખ્યત્વે ગામડામાંથી, ક્યારેક દેશની બહારથી સોળથી વીસ વર્ષની ઉંમરની

યુવતીઓ આવતી હોય છે. આ યુવતીઓ ક્યાં તો તેમની સારસંભાળ રાખનાર કાંઈ હોતું નથી તેથી, ક્યાં તો માનસિક નિર્બળતા અથવા તો શિક્ષણ-પ્રાપ્તિનો અભાવ એમ અનેક કારણોસર આ વ્યવસાયમાં પડે છે. આવી સ્ત્રીઓ એકવાર પતનની ખીણમાં પડ્યા પછી બહાર આવી શકતી નથી.

આ વ્યવસાયને અટકાવવા માટેના ચાર મુખ્ય ઉપાય સૂચવ્યા હતા. (૧) સારા અને કડક કાયદા. (૨) પ્રમાણિક અને બાહોશ પોલીસ અધિકારી. (૩) કાયદાની અદાલતોની પ્રમાણિકતા અને વ્યવહાર શાણપણ. (૪) પ્રજામતનું બળ.

શ્રી શાન્તિલાલ શાહે પ્રમુખપદેથી કહ્યું કે કેવળ કાયદો આ અનિષ્ટ નિવારણમાં સફાયક નહિ નીવડે. પ્રજાનો સહકાર અત્યંત જરૂરી છે. પ્રજામત બહુ ઉગ્ર અને સખળ હોવો જોઈએ અને તેનું વજન પડવું જોઈએ. વેશ્યાવ્યવસાયના ગુના અંગે પંચની સાક્ષીની જરૂર ઉભી થાય છે તે પ્રથા કેવળ ભારતમાં જ છે. બીજા દેશોમાં તો પોલીસ જે કહે તે સાચું માનવામાં આવે છે. અહીં પણ એ પ્રથા અપનાવવી જોઈએ. અને બીજું, પોલીસ કમિશનરને કાંઈ પણ અનિષ્ટ તત્વને તડીપાર કરવાની સત્તા હોવી જોઈએ.

ચારિત્ર્યનું બળ ખીસવવા માટે જાતીય કેળવણી ઉપર નાનપણથી જ ધ્યાન અપાવું જોઈએ. ડૉ. ફર્સ્ટે જાતીય કેળવણીનો પ્રશ્ન માનસશાસ્ત્રીય રીતે હણ્યો હતો. જે બાળકને નાનપણથી જ સાચી રીતે સમજ અને જ્ઞાન આપવામાં આવે તો ઘણા દુઃખદાયક, ચિંતાજનક પ્રશ્નો દૂર કરી શકાય છે. જાતીય જ્ઞાનના અભાવે નાનપણમાં કટૂલક્ષતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી ખરાબ ટેવો ઊભી થાય છે. માટે આત્મસંયમના ધોરણે સારા વિચારોનો પાયો રચાય તે માટે શોચ શિક્ષણ બાળપણથી ઘરમાંથી જ અને પછી શાળાદ્વારા અપાવું જોઈએ.

છેવટે પરિપક્વ દરાવમાં મુખ્યત્વે અનૈતિક વ્યવસાયને લગતા ધારાનો અમલ દેશમાં એકી સાથે કરવો,

ધારામા યોગ્ય સુધારાઓ કરવા પર, વેસ્ટા વ્યવસાયના ટૂંકો ઝડપથી ચલાવવા પર અને એવા પ્રેરણા સંકેતો ચલાવવાને જામીન પર નહિ છોડતા પર ભાર મૂક્યો હતો મધ્યસ્થ સરકાર અને રાજ્ય સરકારને પ્રસ્તુત ધારાના અમન માટે ખાસ તાલીમ પામેલી પોલીસની વ્યવસ્થા કરવાની તેમ મહિલા પોલીસની જારતી કરવામા મુશ્કેલી જામી થતી હોવાથી શિક્ષિત અને સરકારી, પ્રતિષ્ઠિત અને દિ મતવાન મહિલા કાર્યકરોને આગમ આવવાની મિનિટિ કરવામા આવી હતી અને ત્રીજી પચસીથી ચોક્કસમા બાગદો ધરાવતી કે ન ધરાવતી પતિની સ્ત્રીઓ માટે સસ્તા મકાનો અને છાત્રાલયો પૂરા પાડવા તેમ જ વધુ બાગદો સ્થાપવાની દિમાયત કરી હતી

સમાજમા પેસી ગયેલુ આ અનિષ્ટ કોઈ પણ સ્વતંત્ર

પ્રજાએ ચલાવી લેલુ ન જોઈ એ ભરત સ્વતંત્ર થયા પછી આપના વરમે પણ આપણે જોઈએ જીએ કે સામાજિક વ્યવસ્થાને જે દનિકારક છે તે વેસ્ટા-વ્યવસાય આજે ખાતરી રીતે વધુ ને વધુ વ્યાપક બની રહ્યો છે સ્ત્રીઓની અસાધ્ય પરિસ્થિતિના ગેર લાભ ઉપવત્તાર સામે સખત હાથે કામ લેલુ પડશે કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાની જાતે વેસ્ટા-વ્યવસાય પસંદ કરતી નથી પરંતુ એકરાર ફસાયેલી, પતન પામેલી સ્ત્રી ગમે તેવના પ્રયાત્ના પછી પણ ખીલુમાથી ફરી વાર ઉતર આવી શકતી નથી માટે જ આવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સખત સહાયમૂલ્યથી જોવાની જરૂર છે અને આ દ્વારાને ધરમૂલ્યથી નામૂ કરવાની જરૂર છે તેને માટે માત્ર કાયદાની સખતા જ નહિ પણ સખત પ્રજાએ જાગૃત થલુ પડશે

૧૪મી નવેમ્બર દેશભરમા અને દુનિયાના બીજા કેટલાક દેશોમા બાળકોની તરીકે ઉજવવામાં આવી આવતી કાલના નાગરિક સભા બળકેન શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય માટે તેમ જ તેમની સલામત અને કલ્યાણ માટે આ દિવસે લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે

બાળકોને ન્યાય હોસ્પિટલો સારવાર માટે રાખવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ હમેશા પ્રવૃત્તિમય રહે તે માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે તેમને રમકડા આપવામાં આવે છે કે બીજા રમત રમવામાં આવે છે આ ચિંતના દેશની એક હોસ્પિટલના બાળ વિભાગમાં એક પરિચારિકા બાળકોને રમવા રહેલી જોઈ રાખે છે

શરીરં ચ સ્થિરં કરસ્ય ? [૬]

ગયા અંકમાં આવેલા આ ઉપદેશી અને અત્યાસુ લેખનો પૂર્વાર્ધ વાંચ્યા પછી એ લેખ પૂરો વાંચવાની તાલાવેલીવાળા વિદ્યાર્થી વાંચકોની પૃચ્છાને સંતોષતો આ ઉત્તરાર્ધ પણ દરેકને એટલો જ વાંચવો ગમશે...

૧૬ વેળે આપણે ડૉ. કોઝલું કામ અપખનું લેખ તો સૌથી પહેલાં 'એલર્જી' એટલે જે એ આપણે સમજી નહોતે. આ જાનનાનાં લાગે જ એવો કોઈ લેણેલો રોગી દરેકે જેણે 'એલર્જી' નામ સાંભળ્યું નહિ હોય. જે તમારા નમ ઈન્દ્રિય અને એડ્રીનલથી ના મરતો હોય તો એટલું કારણ એલર્જી છે, જે તમારા પાકાસીના છોકરાનો મોઝડા રમતાં રમતાં ઘૂંટણ છોડાયો હોય અને એનો બહેન દંડપર ધનુર્વા અટકાવવાનું ઈન્ડેક્શન આપે અને એ ઈન્ડેક્શનથી 'પ્રોડીએક્સિસ' થવાને બદલે 'એનેડ્રીએક્સિસ' થાય, અર્થાત એ આગકના માટે લાગે કસિન રાગનો પ્રતિબંધ થવાને બદલે એ બિચારું છાનખાનમાંથી ફૂટી જાય, ગણપતિ ચીતરવા જતાં સારંગ ચીતરાર્ધ જાય, શુદ્ધ હેતુવું અશુદ્ધ પરિણામ આવે, તેને માટે દાકતર જનાબદાર નથી પણ એલર્જી જનાબદાર છે ! છેલ્લાં થોડાં વર્ષો થયાં અનેક જાનનાં દૈન્યજી અજાનો, પોદમો, ભ્રમો અને નિષ્કળતાઓ માટે આ 'એલર્જી' ભૂતને સુકડે બંધા વેદાકતરો બાકળા મૂકી રહ્યા છે.

અમેરિકાના એક નામાંકિત એલર્જી-પડિતે કહ્યું છે કે એલર્જી શું છે એની જે માટે વ્યાખ્યા કરવી હોય તો એક પુસ્તક લખવું પડે. એલર્જીના સાચા સ્વરૂપ વિષેના અજાનનો આ એક સ્પષ્ટ એકરાર છે. જુદા જુદા માણસો શીખર-દૂધપાકથી માંડીને કાશ્મીરી શાલ અને શુભાખના ફૂલ સુધીની વસ્તુઓ માટે એલર્જીક હોય છે. આ બધામાં દરેક દહીં દીક થોડા કારણ બોળવું અને થોડા નિવારણ આપવું એ અશક્ય છે એટલે દહીંને હિસાબે અને બોળમે એલર્જી-પડિતો મધારામાં ફાંદાં મારતા હોય છે.

આજથી એકબે વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલો ગ્રીક ધનવંતરી હોમોકેટિસ આજના એલર્જીપડિતો જેટલો વિદ્વાન

નહોતો. તેમ જ એના જાનનામાં છાપખાનાં નહોતાં એટલે એણે બસા આદમીએ એક દૂંડું જ સૂત આપી દીધું જે : 'Likes are caused by likes; Likes are cured by likes.' આ સાદા સૂતના પૂર્વાર્ધમાં એલર્જી વિષે લખાયલા અને લખાનારા નમામ ગ્રંથોનો સાર સમાઈ જાય છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં હોમિયોપેથી વિષે લખાયલા અને લખાનારા અનેક ગ્રંથોનો અર્ક નીચેવાઈ જાય છે.

આ મૂતનો આર્થ પર્વાય નોઈ તો હોય તો આ રહ્યો : વિષસ્ય કારણં વિષ । અને સમઃ સમ પ્રથમયતિ ॥

આની સાદી સામાન્ય માણસ સમજે એવી દૂંડી વ્યાખ્યા નોમતી હોય તો તે નીચે મુજબ આપી શકાય : 'એલર્જી એટલે વ્યક્તિગત વિષ.'

ટ્રેસાંક રિપો એવાં હોય છે કે જે બધાને માટે વિષ-રૂપ હોય છે ત. ત. તમાકુ, દારૂ, અકીણ વગેરે. તો ટ્રેસાંક રિપો એવાં હોય કે જે માત્ર વિશેષ વ્યક્તિને જ હાનિ કરે.

નિઝ-ગૌપચારની તજરે તમામ ખાદ્યપદાર્થો ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. અમૃત અન્ન અને વિષ. અમૃત માનવીના આખા વ્યક્તિત્વને ઉન્નત કરે છે. અન્ન શરીર અને આત્માને એકઠાં રાખે છે. વિષ શરીર અને આત્માને તડાળ અથવા ક્રમશઃ છૂટાં પાડે છે.

ધારો કે તમે દુધોપચાર કર્યો એનાથી તમારા રોગદોષ મટી ગયા, ગાંઠ લાલીગુલાલી આવી અને વીસ શેર વજન વધ્યું. તો દૂધ તમારે માટે અમૃત છે. (દરેકને માટે નહિ હો !) દૂધ તમારે માટે અમૃત છે કારણ કે એ તમને રોગ અને મરણમાંથી છુવત અને આરોગ્ય તરફ દોરી ગયું.

તમારો દૈનિક ખોરાક એવી રીતે ગોઠવાયેલો હોય કે

જેથી તમારું આરોગ્ય સારી રીતે સહીસવામત રહે
તો એ ખોરાક તમારે માટે અન્ય છે.

પણ ધારો કે તમે યજ્ઞન ધટાડવા માટે ફગાકાર ઉપર
રહ્યા અને એનાથી તમારી તબિયત લથડી ગઈ. તો
ફગા તમારે માટે વિષરૂપ છે. પણ એના ઉપરથી
વ્યાખિતદોષ કરી એસી દરેક જાડા માણસને ફગાહારથી
હતકાવતા નહિ.

તો પછી પ્રશ્ન એ રહે છે કે તમારી એલર્જીનું કારણ
અને મારણુ કેવી રીતે ખોળવું?

એના ઉકેલ તરીકે શ્રી યુરટેસ માઈએ પોતાની આહાર-
પદ્ધતિમાં એક નિયમ એ રાખ્યો હતો કે દરેક વ્યક્તિને
માટે જે ખોરાકો વિષરૂપ હોય તેનો તેણે અવસ્થ ત્યાગ
કરવો. આ વિષરૂપ ખોરાકો રોધવા માટે એ પોતાનાં
દર્દીઓને એકી સાથે ઓછી વાનીઓ ખાવાનો આદેશ
આપતા અને દર્દીની રક્તપરીક્ષા ઉપરથી એનો
અન્નદોષ શોધી કાઢતા.

આ પદ્ધતિ એમણે જ્યારે 'એલર્જી' શબ્દ પહેલુ શોધાયો
નહોતો ત્યારે શોધી કાઢી હતી. અને એનાથી ઉત્તમો-
તમ પરિણામો મેળવ્યા હતાં.

આ પદ્ધતિમાં મુશ્કેલી માત્ર એક જ છે. અને તે એ કે
હિંદુસ્તાન જેવા નિસર્ગોપચારની બાબતમાં અભ્યન
દેશમાં વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારની રીતે રક્તપરીક્ષા કરી
શકે એવા નિષ્ણાંતો કયાંથી લાવવા? આ મુશ્કેલીનો
અંત ડૉ ક્રાકાની શોધથી આવ્યો છે.

ડૉ ક્રાકાના સંશોધનનો સાર નીચે મુજબ છે:

(૧) તીરોગી માણસમાં નાડીના ધબકારાનો આંકરો
સારી રીતે ગિયર હોય છે. પાચનક્રિયાથી, સામાન્ય
શારીરિક પ્રવૃત્તિથી કે સ્વાભાવિક ઊર્મિઓથી એમાં ખાસ
નોંધપાત્ર ફેર પડતો નથી.

(૨) જે કોઈ વ્યક્તિ એપથી કે સૂર્યદાહથી પીડાતી ના
હોય તો એની સ્વાભાવિક નાડીમાં થયેલો ફેરફાર
એલર્જીક પ્રતિક્રિયા સૂચવે છે.

(૩) કોઈ જે વ્યક્તિની નાડી, ખરાબર એક સરખી
હોતી નથી. દરેકને પોતાની નાડીની ચોક્કસ મર્યાદાઓ

હોય છે. ઓઝામાં ઓછી, વધુમાં વધુ અને સામાન્ય.

(૪) સવારમાં ઊઠ્યા પછી પથારીમાં સૂતાં સૂતાં લીધેલી
નાડી કરતા રાત્રે પથારીમાં સૂતી વખતની નાડી હમેશાં
વધારે હોય છે. જે આનાથી વિપરિત પરિણામ જાણુ-
વાનું મળે તો એમ માનવું કે પથારીમાં વ્યક્તિ માટે
કંઈક એલર્જીક તત્ત્વ છે.

(૫) બાળકોની કે પુખ્ત ઉમ્મરની વ્યક્તિઓની નાડીના
ધબકારા કદી ૮૪થી ઉપર સામાન્ય સંતોગોમાં
વધવા ના જોઈએ. દર્દી શાંત હોય અને કોઈ એપ
ના હોય અને છતાં જ ને નાડી ૮૪ની ઉપર જાય
તો એ એલર્જીકું ચિહ્ન છે.

(૬) નાડીના ઓઝામાં ઓઝા અને વધુમાં વધુ ધબકારા
વચ્ચે ૧૬ ધબકારાનું અંતર હોવું જોઈએ. ઇ. ત.
તમે સવારમાં પથારીમાંથી ઊઠો ત્યારે જ ને તમારી નાડી
૬૪ હોય તો દિવસ દરમ્યાન ૮૦ કરતાં વિશેષ વધવી
ના જોઈએ.

(૭) જે તમારી નાડી બેમાં બેમાં જે હોય એના કરતાં
ઊંચેલી હાલતમાં વિશેષ હોય તો એલર્જીકું સ્પષ્ટ
સૂચન કરે છે જે માણસો દિવસનાં બે ભોજન લેતા
હોય તેમણે દિવસમાં દશ વખત નાડી માપી જોઈએ.
સવારે પથારીમાં, ભોજન પહેલાં, ભોજન પછી, અડધા-
એક અને દોઢ કલાકે (દરેક ભોજન માટે ચાર વખત),
રાત્રે સૂતી વખતે, આની રીતે કોડો બૂનાવ્યા પછી જો
ત્રણ દિવસ સુધી નાડી એક સરખો ખરાબર જવાબ
આપે તો જાણવું કે એ ત્રણ દિવસ દરમ્યાન કોઈ
પણ જાનવું વ્યક્તિગત અન્નદોષ લેવાનું નથી.

(૮) જે તમારી રોગની નાડીમાં તમારા સ્વાભાવિક
એકમ કરતાં બે ધબકારાથી વિશેષ ફેર પડે તો જાણવું
કે તમે એલર્જીક છો. શરત માત્ર એટલી કે શરીરમાં
કોઈ એપ ના હોવા જોઈએ. ઇ. ત. સેપ્ટેમ્બર ૭૨,
મંગળવાર ૭૮, શુક્રવાર ૭૬, ગુરુવાર ૭૦ એ રીતે
જો વધઘટ થાય તો તે મિનકુલ અસ્વાભાવિક વધઘટ છે.

(૯) જે વારંવાર લેવામાં આવતો કોઈ પણ ખોરાક
લીવા પછી તમારી સ્વાભાવિક દીર્ઘતમ નાડી કરતાં

૬. ધનકારા વિશેષ હોય ત્યાં સુધી એ જોરાક તમને એલર્જીક નથી. દા. ત. સવારમાં નાસ્તા ખેલાં તમારી નાડીના ધનકારા ૬૦ હોય, નાસ્તામાં માત્ર બેત્રણ કેળાં લીધાં હોય અને ત્યારપછી અડધા કલાક પછી આપી જોતાં જો નાડી ૯૦ થાય અને ત્રણ દિવસ સુધી આ પ્રયોગનું પુનરાવર્તન કર્યા પછી એનું એ પરિણામ આવે તો કેળાં તમારે માટે એલર્જીક છે. એને એના જેવા બીજા જોરાકોને છોડી દેવાથી એમની સાથે સાથે કંઈક નાની મોટી ફરિયાદો ચાલી જશે.

(૧૦) શરૂઆતમાં એક વાની અને ચાર કલાકનું અંતર એ બે નિયમોનું કડક પાલન કરવું. પછી જેમ જેમ આગળ વધો તેમ તેમ નિર્દોષ જોરાકોનું સંમિશ્રણ કરવામાં વાંધો નથી. દા. ત. કેળાં અને દૂધ બન્નેની સ્વતંત્ર પરીક્ષા કર્યા પછી જો બન્ને નિર્દોષ માલમ પડે તો કેળાં સાથે દૂધ લેવામાં વાંધો નથી.

(૧૧) પ્રયોગ ચાલતા હોય ત્યાં સુધી તમારું દારૂ, કે સોડા, લેમન જેવાં સુવાળાં પીણાં, તેમજ પાન સોપારી અને મુખવાસ બંધ રાખવાં કારણ કે આ જોરાકો નથી અને નાડીની ગણતરીમાં બહુ-ગોટાજો કરી મૂકે છે.

(૧૨) ઘણી વખત કોઈ જોરાક ગુનેગાર ન હોય ત્યારે અમુક ધરની વિશેષ જાતની ધૂળ કે રબેટી એલર્જી માટે જવાબદાર હોય છે.

આ જો. આર્થર એફ. ક્રોક્ એમ. ડી.ના વીસ વર્ષના એલર્જી માટે નાડીનિદાનનાં અનુભવનો સાર છે.

હવે આની ઉપર થોડીક દીકા કરી આ નાડી પ્રકરણ પૂરું કરીશ.

એક રીતે જોવા બદલે એ તો જો. ક્રોક્ની શોધમાં નવું કદું નથી. કારણ કે અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે :

'One man's food is another man's poison' અર્થાત એક માણસનો જોરાક બીજા માણસનું ઝેર હોય છે. આપણા દિવિ 'દયારામભાઈ' એક કસિપત દુકાનથી કહે છે તે રીતે 'સંકરજોરાક' સાકર છવત, ખરના પ્રાણુ નહરે.' દુનિયાના દરેક

દેશમાં દરેક આહારશાળો માણસ અનુભવે હોય છે કે આપણને જે ચીજ માફક ના આવે તે ના ખાવી. બીજી રીતે આ શોધનું મહત્ત્વ છે. કારણ કે જો ક્રોક્એ નાડી અને અન્ન વિષેના સંબંધ સંધી આપીને સામાન્ય માનવી ઉપર આવું સર્વસુલભ નિદાન આપીને એક મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

એણે નાડીના ૮૪ ધનકારા આગળ એલર્જીની લાલ લીટી દોરી છે. એ રીતે સેવિલના ૯૦ ધનકારા કરતા ૬ ધનકારાની પ્રગતિ ખતાવે છે. તેમજ સેવિલની ૨૦ની મર્યાદા ૬૦ ધનકારા ઉપર લાવીને જો. ક્રોક્ આરોગ્યના આદર્શની વિશેષ પાસે પહોંચ્યો છે.

જો. ક્રોક્ આ પદ્ધતિથી શોળસથી માંડીને ડીસ્ટેમીનેટડ સ્કલેરોસીસ સુધીના રોજો મટાવના ઉદ્દેશ કરે છે. જો કે એ સ્વીકારે છે કે જ્યાં રચનાત્મક ફેરફાર થઈ ગયા હોય ત્યાં આગળ આ પદ્ધતિ નકામી છે. આપણા દેશમાં આ સરળ પદ્ધતિનો બહોળો ઉપયોગ કરી એના દાવાઓનું તથ્યાત્થ્ય તપાસવાની જરૂર છે.

આ પદ્ધતિની એક ખામી એ છે કે એ માત્ર અત્યાવાત્મક પદ્ધતિ છે. કોઈ પણ જોરાક તીવ્રરૂપે દોષમય થઈ પડે ત્યારે કેવળ એ જોરાકનો દોષ નથી હોતો પણ વિપત્તિ કારણ વિષય એ ન્યાયે શરીરનાં વિષાનો પણ દોષ હોય છે અને એ દોષ ઉપવાસ અને આહારશુદ્ધિથી દૂર થઈ શકે છે. એ દલીલનથી જો. ક્રોક્ અગ્નણ છે. આ પદ્ધતિનો બીજો દોષ એ છે કે જો. ક્રોક્એ છૂટા છૂટા જોરાકો ઉપર લક્ષ આપ્યું છે. જોરાકોની મેળવણી અથવા તો સંયોજન ઉપર લક્ષ આપ્યું નથી. એણે જો આહાર સંયોજનમાં જો. ટિલ્ડનથી યુસ્ટેસ માર્શલ્સ સુધીના પોતાના પુરોગામીઓનાં અપાણો વાંચ્યાં હોત તો એની પદ્ધતિમાં આ દોષ ના રહેત.

એની પદ્ધતિનો ત્રીજો દોષ એ છે કે એ આહારશોધન ઉપરાંત બીજા આરોગ્યના નિયમોની સંદર્ભ ઉમેશ્વર કરે છે. પણ આ પ્રકારના એકોગીકરણનો દોષ નવા હિસ્ટાલોજીક સંશોધકોમાં હોય છે.

એ હકીકત ખાસ નોંધપાત્ર છે કે આજથી એક સદી ઉપર જો, સિન્ડેસ્ટર એકામ પોતાની પાછળ એ નોંધ મૂકી ગયા છે કે નિરામિપાહારીઓ અને ખાંસાહારીઓની નાડી વચ્ચે એક મિનિટના ૧૮ ધમકારાનું અંતર હોય છે. આ હકીકત એમના યુગ માટે સાચી હશે, કારણ કે ત્યારે શાકભાજી અને ફળોનું મહત્વ કોઈ સમજતું નહોતું. આજે નિસર્ગોપચારના પ્રચારને લઈને એનું મહત્વ વ્યવસ્થાપનમાં સ્વીકારાયું છે એટલે ખાંસાહારીઓ અને નિરામિપાહારીઓની નાડી વચ્ચે હવે એવડી મોટી ખાઈ રહી નથી.

હવે સામાન્ય વાયક આ પદ્ધતિને કઈ રીતે ઉપયોગ કરી શકે તેને લગતી સામાન્ય સૂચનાઓ હું આપું છું. આ પ્રયોગની શરૂઆત માટે રવિવાર પસંદ કરવો. શનિવાર સાંજની ટંક છોડી દેવી. જો ત્રણ વખત ખાવાની ટેવ હોય (એક નારતો, એ ભોજન) તો ૧૪ વખત અને એ વખત ટેવ હોય તો ૧૦ વખત, પચારીમાં હિટ્તા અને સૂતાં, જમતા પહેલાં ને જમ્યા પછી ૩૦, ૬૦ અને ૯૦ મિનિટ એ રીતે એક મિનિટના નાડીના ધમકારા કાળજીપૂર્વક માપવા. જનતા સુધી એક જ વાની લેવી. એ ના અને તો ઓઠામાં ઓઠી વાની લેવી. દિવસના વધુમાં વધુ ધમકારાથી ૬ ધમકારા વધે ત્યાં સુધી વાધો નથી. પછી જેમ વધે એમ અપચ્ચ ખોરાક પકડાતા જશે. ત્યાર પછી જો કોઈ મુશ્કેલી લાગતી હોય તો માનવું કે સંયોજનમાં કંઈક ગરબડ છે. દા. ત. ભાખરી દૂધ અને બીડાનું શાક એ ત્રણ સ્વતંત્ર રીતે લેતાં કરો જ વાધો ના પડે પણ ત્રણ સાથે લેતાં એમનું રસાયણિક પરિવર્તન વિષમય થઈ પડે, અને એને લીધે નાડી વધી જાય. ત્યારપછી જો ભાખરી દૂધ અને ગીનેડાનું શાક લેવામાં આવે તો કરો જ વાધો ના આવે. આ રીતે તમામ વ્યક્તિગત અન્નદોષો વચ્ચે કયાં પછી માત્ર ત્રણ જ મહિનામાં રચનાત્મક ખામી સિવાયના તમામ ક્રિયાત્મક વ્યાધિઓ સુધરી જશે. શરત માત્ર એટલી જ કે દરદીએ પોતાનો અપચોના બહિષ્કારમાં વફાદાર રહેવું પડશે.

આ ત્રણ મહિના દરમિયાન જે જે વિષમય ખોરાકો પકડાય તેનું વર્ગીકરણ કરી નાખી એમને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી દેવા. ત્રીજ વિષમય, સામાન્ય વિષમય અને મૃદુવિષમય. દા. ત. સવારમાં પચારીમાંથી જોડો ત્યારે તમારી નાડી ૬૪ હોય, જમતા પહેલાં ૭૨ હોય, ત્યારબાદ જમ્યા પછી જો ૬ વધારે એટલે ૭૮ હોય તો એ ખોરાક બેધમક ખાવો પણ ૧૦ વધારે એટલે ૮૨ હોય તો એ સૌમ્ય વિષમય, ૯૨ હોય તો મધ્યમ વિષમય, અને ૧૦૨ હોય તો તીવ્ર વિષમય ખોરાક છે એમ માનવું. ૧૦૨ નાડીવાળો ખોરાક સદંતર બંધ કરવો. ૯૨ વાળો ખોરાક ત્રણ મહિના છોડી દઈને ફરી પાછો અખતરો કરી જોવો. અને ૮૨ વાળો ખોરાકને બહુ જ મિત રૂપમાં અંકવાડીઆ પછી લઈ જોવો. અને જો માફક આવે તો અંકવાડીઆમાં એ વખત બહુ થોડો લેવો અને માફક ના આવે તો છોડી દેવો.

જે કેમોમાં જીવનકેન્દ્રોમાં રચનાત્મક દોષો નાના પ્રમાણમાં હોય તેઓ નિસર્ગોપચારના આરોગ્ય લવનની સારવારથી સારા થઈ શકે જો દોષો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તો આવા અસાધ્ય કેમોમાં માત્ર રાહત આપી શકાય.

એ ઉપરાંત-ચોક્કસ કેમો એવા હોવાના કે જેમની એલર્જીઓનો પાર ના હોય. હું એક એવા સમજાવુંને ઓળખું છું કે જેમની જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ એલર્જીઓ વધતી જાય છે. ખગૂરથી છાશ સુધીની કોઈ ચીજ એમને માફક આવતી નથી. આવા ગૂંચવણભરેલા કેસો માટે ધરગથ્થુ સારવાર નકામી છે, એમણે કોઈ નિસર્ગોપચારના નિષ્ણાતની સલાહ અને સારવાર લઈ પોતાનો નિત્યક્રમ તે મુજબ ગોઠવવો જોઈએ.

આ તો અત્યાર સુધી થઈ ગયેલા સંશોધનની વાત થઈ. ભાવી સંશોધન માટે અને જે બેત્રણ વાતો સૂઝે છે એ તરફ ઉત્સાહી ચિકિત્સકોનું ધ્યાન ખેંચું છું.

(૧) ઉગ્ર રોગમાં નાડી એક મિનિટ જોવી અને હરીલા

રોગમાં પાંચ મિનિટ, કારણ કે ઉગ્ર રોગો સરળ હોય છે. અને હઠીલા રોગો જટિલ.

(૨) જે ચિકિત્સકો નીરોગી અથવા આરોગ્યની નજદીક હોય એમણે એક હાથ પોતાના લમણા ઉપર રાખી ખીન્ને દર્દીની નાડી ઉપર રાખવો. આમ કરવાથી નીરોગી નાડી અને ઉગ્ર તેમ જ હઠીલા રોગીની નાડી વચ્ચેનો તફાવત ચિકિત્સકને સ્પર્શજ્ઞાન અને અનુભવથી સ્પષ્ટ સમજશે.

(૩) એક બાબુની નાડી એકી વેખતે જોવાનો રિવાજ છે. એને બદલે ચિકિત્સક બન્ને હાથે દર્દીના બેઉ હાથની નાડી જુવે એ ઇચ્છનીય છે. એ ના જ શકે તો પછી તદ્દાન વારાફરતી જોવાની રાખે. આમ કરવાથી કેટલાક ઉગ્ર રોગો, હઠીલા રોગો, અને ઉપવાસ દરમ્યાનના ફેરફારો ઉપર નવો પ્રકાશ પાડવાનો સંભવ છે.

આ લેખમાં જે કોઈ વાર્થકા અને ચિકિત્સકો વાંચે અને આ નિર્દોષ નિદાનની જાત-તપાસ કરવા ઇચ્છે તેમને હું વિનંતી કરું છું કે પોતાની સફળતાઓ મને લખી મોકલે, જેથી લોકસંગ્રહાર્થે આ એકઠી થયેલી માહિતીનો ઉપયોગ થઈ શકે.

શ્વાસોચ્છવાસ—તમે તમારા કાંડાની બે બાજુ દંડની અંદરની બાજુ, લમણા ઉપર, કે શરીરમાં જ્યાં જ્યાં ધમની હોય ત્યાં ત્યાં જો હાથ મૂકા તો તમને તમારી નાડીના ધમકારા સંભળાશે. આ ધમકારા જે ડુધિરાલિસરણ ઉપર આધાર રાખે છે તેમની તાલબદ્ધતાનો આધાર હૃદય ઉપર હોય એમ લાગે છે. પણ મગજની અંદરના કેટલા નાડીના ધમકારા થઈ રહ્યા છે? કદાચ ૨૦, ૧૭, કે પછી ૧૫. શરીરમાં બધે ૬૦-૭૦ ધમકારા હોય છે. પણ મગજમાં લોહી જતાં અચાનક આ ફેરફાર થઈ જાય છે. આ ફેરફારનો સંબંધ શાની સાથે છે? હૃદય સાથે તો નહીં જ. એનો સંબંધ શ્વાસોચ્છવાસ સાથે હોય એમ લાગે છે. આ હકીકતનો લાગે જ કે કોઈ આરોગ્યવ્યવસ્થિત ખ્યાલ હોય છે. અને શરીર વ્યાપારશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાં છેક હમણાં હમણાં

એ લખાવા માંડી છે. 'પણ વર્ષો અગાઉ ડૉ. રેબેક્કીઃ આર્ટી, સર લોડર બ્રન્ટન અને યુરેસ માર્લેસે લાગતા વળગતાઓનું આ હકીકત તરફ ધ્યાન ખેંચેલું.'

હજી ૩૬ શરીરવ્યાપારશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાં જાંઝા શ્વાસોચ્છવાસનું આરોગ્યને માટે લેશમાત્ર મહત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવતું નથી. પણ જો ઉપલી હકીકત સાચી હોય તો એમાંથી આપોઆપ ફલિત થાય છે કે જે લોકો બૌદ્ધિક પરિશ્રમ કરે છે અને એને એને સ્પષ્ટ ચિંતન કરવા આગે છે એમને માટે જાંઝા શ્વાસોચ્છવાસ બહુ જ મહત્ત્વના છે.

જે લોકો શક્તિ માટે જાંઝા શ્વાસોચ્છવાસ લેવા માગતા હોય તેમણે જમણા નસકારાથી શ્વાસ લેવો, જે લોકો શુદ્ધિ માટે શ્વાસ લેવા માગતા હોય તેમણે ડાબા નસકારાથી શ્વાસ લેવો, આ સત્યનો આપણા યોગના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એમાં જમણી નાડીને અર્થાત જમણા નસકારાના શ્વાસમાર્ગને સૂર્યનાડી કહેવામાં આવી છે, અને ડાબા નસકારાના શ્વાસમાર્ગને ચંદ્રનાડી કહેવામાં આવી છે. હકયોગ એ શબ્દની અંદર જ આ અર્થ અલિપ્ત છે. (આપણા પ્રાચીન યોગના ગ્રંથોમાં જ્યાં જ્યાં નાડી શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં એનો અર્થ ધમની અથવા આટરી એવો ન કરતાં પંચપ્રાણ વહેવાના માર્ગો એવો કરવો જોઈએ.) સૂર્યનાડી અને ચંદ્રનાડીને લગતું સત્ય પશ્ચિમના નિસર્ગોપચારકોએ સ્વીકારેલું જ છે. એટલું જ નહિ પણ ડૉ. એટ્રીન્સે કેવીકેનીઆમાં ઈ. સ. ૧૯૦૫માં વૈદકના ૩૬ સપ્રદાયના વૈજ્ઞાનિકોને સંતોષ થાય એ રીતે યાત્રિક સાધનો દ્વારા આ સત્યનો પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ પતી ગયા પછી એના પ્રત્યે કોઈએ કશું જ બક્ષ આપ્યું નથી.

હવે એક નીરોગી માણસના સ્વાભાવિક શ્વાસોચ્છવાસ કેટલા હોવા જોઈએ એ વિચારીએ. એમાં કંઈ જ શંકા નથી કે ચાલુ પુસ્તકોમાં આપવામાં આવતી સંખ્યા વિશેષ છે. અત્યાર સુધી જે કંઈ સંશોધન થયું છે તેને આધારે એમ કહી શકાય કે શ્વાસોચ્છવાસ

અને નાડીના સંબંધ નં ૧.૪ નો બતાવવામાં આવે છે, તે બરાબર નથી. વ્યક્તિગત ધોરણે મુજબ ૧.૬ અથવા તે ૧ : પનો હોવો જોઈએ એનો આધાર વ્યક્તિના આરોગ્ય ઉપર અને શ્વસોચ્છવાસની રેવો ઉપર છે. નાડીની પેઠે શ્વસોચ્છવાસ, જેમ ઓછા હોય તેમ આરોગ્ય ઉત્તુ અને જીવન લાંબું. આ નિયમના બહુ ઓછા અપવાદો છે.

ટ્રેમપરેચર—સામાન્ય રીતે શ્રીમત્ કૃ મધ્યમ વર્ગનું સુશિક્ષિત-કુટુંબ શહેરમાં રહેતું હોય તો ધરની જરૂરી બીજામાં થર્મોમીટર વસાવે છે. અથવા તો જરૂર પડે કોઈ સમાજસેવાની સંસ્થામાંથી લઈ આવે છે. ધરમાં કોઈ પણ વ્યક્તિને તાવ આવે ત્યારે દાકતર આવીને પહેલું કામ તાવ, માપીને નાડી જોવાનું કરે છે. જતાંય દુનિયાભરમાં આટલા બધા લોકપ્રિય ધરગથ્થુ, સસ્તા, વ્યાપક, અને ચોક્કસ વૈજ્ઞાનિક સાધનનો દર્દીઓ અને દાકતરો ઓછામાં ઓછા ઉપયોગ કરે છે. એનું એક કારણ એ છે કે આ અર્થયુગમાં ખર્ચાળ સારવારોની પેઠે ખર્ચાળ નિદાનો દાકતરોને કમાણી કરાવી આપે છે, અને દર્દીઓને સંપૂર્ણ સતોષ આપે છે. જો કોઈ અભ્યાસી અને પ્રમાણિક દાકતર સસ્તામાં ચોક્કસ નિદાન કરી આપે તો દર્દી એને પડતો મૂકી મોઢા પણ અનિચ્છિત નિદાન કરી આપનાર દાકતરને ત્યાં દોડે છે.

રોગ, આરોગ્ય, શરીરની ગરમી, અને ચિકિત્સા એ બધાના પરસ્પર સંબંધને લગતો વિષય ઘણો વિશાળ છે. આ ટૂંકા લેખમાં આપણે એના મુદ્દાઓ ઉપર માત્ર જાડતી નજર જ નાખીશું.

આપણે આપણા ધરગથ્થુ ગરમીમાપક યંત્રથી કોઈ પણ વ્યક્તિ—

- (૧) રોગી છે કે નીરોગી એ જાણી શકીએ
- (૨) એને ઉગ્ર રોગ છે કે હલીયો તે જાણી શકીએ.
- (૩) ઉગ્ર રોગના વર્ગીકરણમાં ઘણી મદદ મેળવી શકીએ.
- (૪) ટાઈફોઇડ જેવા કેટલાક ઉગ્ર તાવોનું ઝડપી

નિદાન કરી શકીએ.

(૫) હલીયા રોગોના વર્ગીકરણમાં સારી એવી સંદર્ભ મેળવી શકીએ

(૬) મગજના અને જ્ઞાનતંતુઓના ગંભીર રોગો બહુ વહેલા પારખી શકીએ અને એ રીતે ટૂંક સારવારથી સાજા થઈ શકીએ. રોગો આગળ વં ગયા પછી ઘણી લાંબી સારવાર લેવી પડે છે, અં મટવા ન મટવાની કશી ખાતરી હોતી નથી.

(૭) કોઈ પણ સારવાર આપણને સાચા મટાડદાર સાચું આરોગ્ય આપે છે, ઉપજીકરી રાહત આં છે, કે ભયંકર દમન આપી આપણને શ્રમિત કરી છે, એની પણ ખાતરી આપણને ધરગથ્થુ ઉપેક્ષિ પાગલીથી આપી રહે છે.

(૮) કુટુંબનિયોજનની બાબતમાં 'સવામત સમય' શોધવામાં થર્મોમીટર બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે એની સહાયથી બીજવિસર્જનનો ચોક્કસ દિવસ નક્ક કરી શકાય છે. સામાન્ય રીતે આ પદ્ધતિ લગભગ ૮૫ % સફળ નીવડી છે. આ પદ્ધતિ પૂરેપૂરી સફળ થતી ના હોવાથી ઘણા કુટુંબનિયોજનના નિષ્ણાતે એને વખોડી કાઢે છે. પણ એમાં જરૂરી સુધારા-વધારા અને સંશોધન કરવાથી એને ૯૫ % ઉપરાંત ફેલોઈફ કરી શકાય. એમ હું માનું છું.

હવે આપણે માનવદેહમાં ગરમીની મર્યાદાઓ વિશે વિચાર કરીએ. સૌથી પહેલાં આપણે અસાધારણ મર્યાદાઓ જોઈએ.

અમેરિકાનો વિશ્વવિખ્યાત લંઘન-નિષ્ણાત શ્રી. હેરેવર્ડ કેરિગટન પોતાના ઉપવાસ વિષેના અનુભવમાં કહે છે કે, એક માનવીનું જીવન ૭૬°F ગરમી સુધી ટકી શક્યું હતું, બીજા બાજુ મરણ પહેલાની શરીરની ગરમી એક દાખલામાં ૧૨૨°F નોંધાઈ છે. પણ જો આવા વિરલ અપવાદો પડતા મૂકીએ તો ગરમીની બાબતમાં માનવી બહુ જ સાંકડી મર્યાદાઓ વચ્ચે જીવે છે.

માનવદેહની સ્વાભાવિક અથવા નીરોગી ગરમી કેટલી? દર્દી, દાકતર, નર્સ, કેમિસ્ટ, થર્મોમીટર, હોસ્પિટલોના

નકશા અને શરીરવ્યાપારશાસ્ત્રનાં પરત્વે તેમ જ વિવિધ પેશોએ એક જ જગ્યા આપે છે. ૯૮.૬°F ! આ આંકડો આંધ્રો કે 'લપની લાલ લીલી દોરાઈ' ના છે. 'ઝીલ' નેવી ફેટલીક પેલીઓના યોગોગીટરે ૯૮.૪°F આગળ તીર મારી દે છે.

ટેમ્પરેચરની આસાધારણ મર્યાદાઓ નેઈ લીધા પછી પ્રશ્ન ઘણે કે એની સ્વાભાવિક મર્યાદાઓ ફેટલી ? હરનીન્સન ૯૮થી-૯૯, કહે છે. પ્રિટિસ એડિલ જર્નલ નીરાગી પ્રગ્તિશીલ વ્યક્તિઓનું જગલનું સરેરાશ ટેમ્પરેચર ૯૮.૪°F કહે છે અને પથારીવશ દમીલા રોગીઓનું ૯૭.૪°F કહે છે. ફેટલોક અમેરિકન શરીરવ્યાપારશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોના નામાંકિત લેખકો ૯૭થી ૯૮.૪°F સુધીના એલા સાથે સ્વાભાવિક છે એમ માને છે. નીરાગી નાડી અને શ્વાસોન્નવાસની પેઠે આ નીરાગી વ્યક્તિઓનું ટેમ્પરેચર છે. એમ આપણને કહેવામાં આવે છે. પણ એ લોકો નીરાગી હતા એના આપણને કાઈ પુરાવા આપવામાં આવતા નથી. તો પછી શરીરવ્યાપારશાસ્ત્રીઓ આ નિર્ણય ઉપર આવ્યા શી રીતે ?

એ લોકોએ આરોગ્યની અભાવાત્મક વ્યાખ્યાને અભિનંદીને જે માણસ હરીકરી રહે અને રોગનું કામ રોજ કરી રહે એમને નીરાગી માની લીધા. પોતે પોતાની જાનને નીરાગી દેવાનું પ્રમાણુપત્ર આપી દીધું, અને પોતાનું, આજુબાજુનાં નર્સ-હાકનરોનું અને દોરિપટલ રટાનું ટેમ્પરેચર તપાસી એક સમુત્તમ, કાઠી 'રેન્ડર' નક્કી કરી દીધું ! પછી તો એકની ચોપડીમાંથી ખીન્નએ ઉનારું અને ખીન્નનીમાંથી ત્રીન્નએ, એ રીતે ગારિંગો પ્રવાહ ચાલ્યો.

જે ખરેખર એમ ના હોય તો મદાન ડચ ચિકિત્સક હરમન બોરહેવે (૧૬૬૮-૧૭૩૮) પોતાના શ્યાસમીપ અવલોકનોમાં યોગોગીટરને સ્થાન આપે અદી સદી વીતી જતા હતાં માનવઆરોગ્યના માનવગરમી સાથેના સંબંધ વિશે એટલું અડપ મૌલિક સંશોધન થયું છે કે આપણે આશ્ચર્યચકિત થઈ જઈએ છીએ.

માનવદેહના ઉષ્ણતામાપનની શરૂઆત તો સ્પર્શનિદાનથી જ થઈ ચૂકી હતી, પણ છેલ્લાં ત્રણસો વર્ષમાં જ ચોક્કસ નિર્દાનની દિશામાં માનવીનાં ખગરણ મુકાયાં, એમાં ચાર જ મુખ્ય પ્રસ્થાનો થયાં છે.

પૂરોપમાં ઈટાલીમાં ગેલીલીઓએ (૧૫૬૪-૧૬૪૨) તાવ માપવાનું યરગોગીટર અને નાડીના ધબકારા માણવાનું યંત્ર શોધ્યું.

એના પછી હોનેન્ગમાં બોરહેવે (૧૬૬૮-૧૭૩૮) સૌથી પહેલવહેલી શ્યાસમીપ ઉષ્ણતામાપનની શરૂઆત કરી. પણ ત્યાર પછી લગભગ સરા સદી સુધી રજા પડ્યા ચિકિત્સકો સિવાય કાઈએ એના તરફ કશું જ ધ્યાન આપ્યું નહિ.

આ ક્ષેત્રમાં ત્રીજું અગત્યનું જગલું જર્મનીમાં લાઈપ્ઝિક યુનિવર્સિટીના ડૉ. કાર્લ રાઈનહોલ્ડ બોગરટ વુન્ડરલીએ (૧૮૧૫-૭૭) ભર્યું. ઈ. સ. ૧૮૬૮ની આજુબાજુ એણે ૧,૦૦,૦૦૦ માણસો તપાસ્યા, સરેરાશ ટેમ્પરેચર ૯૮.૬°F નક્કી કર્યું, ટાઈ ફેઈન્ટો ગ્રાફ ચીતર્યો, અને ઉષ્ણતામાપનને રૂઢ વૈદકમાં લોકપ્રિય બતાવ્યું. ત્યારપછી ઈંગ્લેન્ડમાં ૯૮.૬°F ના ૯૮.૪°F જેટલો ફેરફાર થયો.

ચોથું મદત્તનું જગલું અમેરિકામાં ડૉ. એફ. કે. બેલેકાન્ઝીએ ભર્યું. એણે ખરેખરા નીરાગી માણસોનું ટેમ્પરેચર નક્કી કર્યું અને હોમિયોપેથિક ઉપચારો, મટાડ, આરોગ્ય ને ઉષ્ણતામાનના સંબંધો નક્કી કર્યા.

હવે આરોગ્ય અને ઉષ્ણતાનો સંબંધ નક્કી કરવા માટે ત્રીચેના મુદ્દા ખ્યાલમાં રાખવા નેઈએ :

- (૧) બહુ જ સૂકા દર્દીઓ ખાદ્ય કરતાં લગભગ બંધા જ દર્દીઓનું ટેમ્પરેચર જગલમાં પસાની સ્વચ્છ કરી, આમટી કારી કરીને લેવું નેઈએ.
- (૨) એ લેતી વખતે જભણી અને ગળી બન્ને જગલોમાં જે યરગોગીટર એકી સાથે મૂકીને લેવું નેઈએ.
- (૩) સામાન્ય રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે ખાણ

ટેમ્પરેચર કરતાં આંતરિક ટેમ્પરેચર એટલે કે મુખનું, ગુદાનું કે યોનીનું ટેમ્પરેચર વધુ વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. પણ આ માન્યતા બરાબર નથી. યોગ્ય રીતે લેવાય તો બહારનું ટેમ્પરેચર અંદરના જેટલું જ બડે એથી વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. ગરમ બોજન, લાંબુ ઉંચકાટભર્યું ભાખણ અથવા વધારે પડતી ગરમ ઓરડીમાં મોઢાનું ટેમ્પરેચર બગલના ટેમ્પરેચર કરતાં વિશેષ ઓછા ખાય છે, અને સરેરાશ સમાદી કરતાં અડધી ડીગ્રી, તો કદીક એક ડીગ્રી જેટલું ઉચ્ચ થઈ જાય છે. એ જ રીતે ગુદાનું અને યોનીનું ટેમ્પરેચર માત્ર નીરાગી વ્યક્તિમાં સાચી રિયતિ બતાવે છે. નહિ તો દરસ, મળાંશયમાં લોહીનો જમાવ, બગડેલાં લીવર અને બરોળ ઘણી વખત સાચાં ટેમ્પરેચર કરતાં બન્ને ડીગ્રીનો ફેર બતાવે છે. આ રીતે જોવા જતાં સૌથી વધુ વિશ્વાસપાત્ર પદ્ધતિ બગલનું ટેમ્પરેચર લેવાની છે.

(૪) કાઈ પણ નીરાગી અથવા તો લગભગ નીરાગી માણસ સવારમાં પચારીમાથી ઊઠે ત્યારે એનું બગલનું ટેમ્પરેચર ૯૭.૫°F હોય છે. મોનું ટેમ્પરેચર ૦.૨°F વિશેષ હોય છે. જ્યારે ગુદાનું અને યોનીનું ૦.૫°F વિશેષ હોય છે. આખાં દિવસ દરમ્યાન ૦.૨°F થી વિશેષ વધવટ થતી નથી. બન્ને બગલનું ટેમ્પરેચર બરાબર સરખું હોય છે. આ બધાં જ ટેમ્પરેચરો નીરાગી માણસમાં એક બીજા સાથે સંપૂર્ણ રીતે સંવાદી હોય છે. બગલના ટેમ્પરેચરમાં જેટલો ફેર પડે તેટલો જ બીજાં બધાં ટેમ્પરેચરોમાં પડે છે.

વ્યક્તિ નીરાગી છે કે નહિ એ જાણવાની એક સાચી રીત એ છે કે પુરુષ હોય તો ૪ અને સ્ત્રી હોય તો ૫ થર્મોમીટરો એક સાથે એના શરીરમાં મૂકી એની વાંચના એક બીજા સાથે સરખાવી જોવી. જો તે ઉપરના સૂત્ર મુજબ સંવાદી હોય તો 'સખ સલામત' છે.

(૫) નીરાગી માણસની નાડીની પેઠે એનું ટેમ્પરેચર સ્થિર અને શિસ્તબદ્ધ હોય છે. એ કદી મનસ્વી ઓલા ખાતું નથી. ટેમ્પરેચર એ એક એવી શારીરિક

ધટના છે કે જેમાં વ્યક્તિગત વિચિત્રતાને કે સ્થાન નથી. લગભગ એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય પૃથ્વીની આશુબાશુ ચંદ્રનું પરિભ્રમણ જેટલું જ છે તેટલું જ નિયમિત નીરાગી માણસનું ટેમ્પરેચર હોય છે. અંદરના ટેમ્પરેચરમાં ભારે બોજન પાચનક્રિયાને કારણે કંઈક વધવટ થાય પણ બગલના ટેમ્પરેચરમાં જો મેઝનો ૦.૫°F કરતાં વિશેષ ફેર ભાગ્ય પડે તો એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય કે નીરાગી ટેમ્પરેચર નથી.

(૬) માનવદેહમાં ધનાત્મક અને રૂણાત્મક એ જાતન બે પ્રાણપ્રવાહો જમણી-ડાબી બાજુ વહે છે એ સિદ્ધાંતનો હથોળમાં, નિસર્ગોપચારમાં, હોમિયોપેથીમાં અને ઝોન થેરાપીમાં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને એને લઈને જ્યારે ધૂરાપ-અમેરિકાની હોસ્પિટલોમાં કિલનિકલ થર્મોમીટરનો વ્યાપક ઉપયોગ નહોતો થતો ત્યારે પણ હોમિયોપેથે એ એ કિલનિકલ સત્ય શોધી કાઢ્યું હતું કે શરીરના બે અર્ધોગોને પોતપોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે. એને લઈને ઘણી વખત તાવના દર્દીના શરીરની એક બાજુ ગરમ હોય તો બીજી બાજુ ઠંડી હોય અથવા તો એક બાજુ પરસેવો વળે તો હોય અને બીજી બાજુ ડારી હોય. બે બગલોમાં થર્મોમીટ્રી કરવામાં આ જ સત્યનો વિશેષ વિસ્તાર થયો છે. બન્ને બગલમાં એકી સાથે ટેમ્પરેચર લેતી વખતે ઘણી વખત અડધી ડીગ્રીનો તફાવત દેખાય છે. અને કેટલાક વિરલ કેસોમાં એક ડીગ્રીનો તફાવત દેખાય છે. આવો તફાવત નજરે પડતાં જ 'સાનનંતુ મંડળની વિગતવાર શાસ્ત્રીય તપાસ કરવાનું' અનિવાર્ય બને છે. અને આ તફાવત જ્યાં સુધી યોગ્ય રીતે શાગનિવારણ ન થાય ત્યાં સુધી કાયમ રહે છે. આમાં બે બાબતો ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે. એક તો થર્મોમીટર પાંચ મિનિટ રાખવાં. અને બીજી બાબત એ છે કે બન્ને બગલોમાં એક જ પેઢીના ઉચી જાતના થર્મોમીટરો એકી સાથે વાપરવાં.

(હું સામાન્ય રીતે ઝીવનું થર્મોમીટર વાપરું છું પણ જો તે પેઢીનું ઉચી જાતનું થર્મોમીટર મળી શકે.)

એક જ બળમાં થર્મોમીટર મૂકવાનો એક મોટો ગેરલાભ એ છે કે, જો એક બાજુ વધુ પડતી ઠંડી હોય તો દર્દીને તાવ હોય છતાંય ચૂકી જનાય છે, અને દર્દીની ઉપેક્ષા થતાં દર્દી વધારે વધે છે.

(૭) તમે ગમે તે પદ્ધતિની સારવાર લેતા હો, પણ સારી રીતે સાબ્ન થયા પછી તમારી બન્ને બળતરું ટેમ્પરેચર જો ૯૭.૫°F નાં હોય અને ૯૮.૦°F ની ઉપર સતત રહ્યા કરતું હોય તો અવશ્ય માનવું કે તમારી શ્રદ્ધાના બદલામાં તમને મટાડ નથી મળ્યો, માત્ર નબરબંધી મળી છે ! આ બતની જાણી ગરમી અથવા તો આહુવેદની પરિભાષામાં કહીએ તો ‘ખોટી ગરમી’ અર્થસાધ્ય (અં અનફ્યોડ) રોગના રોગવિધો સીધેસીધું પરિણામ હોય છે. આ રોગવિધો જંતુજન્ય, સૂક્ષ્મવિધાજન્ય, દેહજન્ય, આહાર, દવા, રસી અને રસાયનોજન્ય (અં. માઇક્રોબિયલ, બાયરલ, મેટેબોલિક, ફુન્ગ, ડ્રુગ, સીરમ એન્ડ કેમિકલ પોચન્ટસ) સામાન્ય રીતે હોય છે.

નિસર્ગોપચારનું એક સૂત્ર સામાન્ય રીતે યાદ રાખવા જેવું છે કે ‘An incurable disease always begins with uncured disease’ અસાધ્ય રોગની શરૂઆત (ખોટી સારવારથી) અર્થસાધ્ય રહેલા રોગથી થાય છે. (ડૉ. એક. કે બેલોડિકા, એમ. ડી.)

હું એમ માનું છું કે આજે જેટલી ઝીણવટથી રોગનો અભ્યાસ થાય છે, એટલી જ ઝીણવટથી ત્યારે આરોગ્યનો અભ્યાસ થશે ત્યારે થર્મોમીટરના એક અંશના જેટલો વિભાગ છે, એને બદલે સો વિભાગ થશે, અને એને માટે જરૂરી નવાં યંત્રો તેમ જ ડેટાલો શોધાશે.

સ્વભાવ—નીરોગી માણસ આનંદી, આશાવાદી અને પ્રવૃત્તિશીલ હોવો જોઈએ. સામાન્ય માણસ કરતાં સુખ અથવા દુઃખ એ કંઈક વિશેષ તીવ્રતાથી અનુભવતો હોવો જોઈએ. ગમે તેવી ઊંડી વેદના અથવા વ્યથામાંથી એ ટૂંક સમયમાં મુક્ત થઈ જવો જોઈએ. કુદરતે આપણને આંસુઓ નિરર્થક નથી

આપ્યાં. ચિત્તંત્રને લાગેલા ક્ષોભો આધાતો અને નાનામોટા ઘા માટે એ કુદરતનો મક્કમ છે. (શુદ્ધ કુદરતે).

૩૬ વેદકમાં જેનો સ્વીકાર ના થયો હોય એવી વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારની આગવી શોધો અને સિદ્ધિઓ દા. ત. લક્ષણો, ચિહ્નો, રોક્ષો, મીટરો અને ટેસ્ટો વિશે આ લેખમાં કશો જ ઉલ્લેખ કર્યો નથી. કારણ કે આ લેખ આરોગ્યબળગત પૃથગ્જનને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને લખવામાં આવ્યો છે. નિષ્ણાતો માટે લખાયો નથી. તેમ જ કેવળ વિજ્ઞાનની દષ્ટિએ વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારનું દષ્ટિબિંદુ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે, તત્ત્વજ્ઞાન અને કલાની દષ્ટિએ નહિ.

હવે વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારનો આરોગ્યનો આદર્શ ટૂંકમાં સમેટી લઉં :

ઉત્તમરતું, ગણિતશાસ્ત્ર નહિ પણ જીવનશાસ્ત્ર, જાંચાઈ, ખેડી અને જમી બન્ને.

વજન, પ્રમાણ નહિ પણ ગુણ, કુગાવો નહિ પણ ત્રિશિષ્ટ ગુરૂત્વ.

ટેમ્પરેચર, બન્ને બળતરું ૯૭.૫°F અને ૯૮.૨°F થી વિશેષ દિવસ દરમિયાન વધઘટ નહિ.

ગુદાનું અને યોનીનું ૯૫°F વધારે.

નાડી, ૭૦ની આજુબાજુ. નહિ પણ ૬૦ની આજુબાજુ. દિવસ દરમિયાન ૧૦થી વિશેષ વધઘટ નહિ.

ખોરાકના ફેરફારથી વધુમાં વધુ નાડીના ધબકારા કરતાં ૬ ધબકારાથી વિશેષ વધારો નહિ.

શ્વાસોચ્છવાસ, ૧૫ની અંદર. શ્વાસ અને નાડીનું પ્રમાણ ૧:૪૧ થી ૧:૫ સુધીનું.

લોહી, રક્તકણો અને ખેતકણોનું પ્રમાણ ૧:૧૨૫૦.

ઈન્ડોસિનાક્રીક કણોનું પ્રમાણ ૦ની લગભગ.

લોહીનું દળાણ ૧૨૫ની આજુબાજુ.

અમીરસ, અંકલ.

આંખ, કાન, સાંજૂત, દાંત મજબૂત.

પૂર્ણ પુરુષત્વ અને સ્ત્રીત્વ. કપરહિત અને નિયમિત રહેશન.

નિવરણના શરીર ન સ્થિર કર્ય ? [૨] : ૪૧

લે સ એંગ્લેસથી શીકાઓ

પા સા ધસીને રત પસાર મરી હતી જે શહેર સાથે સાત વર્ષ સુધી મહોબત બાધી હતી એ શહેરને અને એના પ્રેમાગ શહેરીઓને છોડવાનો નિત આખરે આન્યો હતો હમરો માર્ગન દર પથ રાતની માહોમમા થયેના વિનિધ દેરકારો નોધવાની તાનાવેની જાગી હતી આતુર નયને વટ જોઈ રહેના કુટુંબીઓને મળવાનું હતું—મત્પનાઓની આ નજર બધામા જામ તો ક્યારી આવે? સત્તારે ઝટપ તૈયાર થઈ મુનામાતી મિત્રો સાથે છે ની મજાતી વાતા રી નાધી એક મિત્રને ત્યાં હુશ હુગ જામી લાડુ તૈયાર થવ પેગ પડે જાઉં એ પડેના તો અગાઉ ફેરિયીને પેર આવી ગયા હતા કાઈકે ગનાનિ બધુ છતાં જામળકાથી હસકાતુ ચૂખન ફેરિયીને ઝડું

દુર્ગંધરતિ ઉસગો

અગાનિરતિ જિધ

તાપ હદ જીવનક્રિયાઓ

સા હી શરીર અને આનદી સ્વભાવ

દસારતિ શમ્પિ અને સ્ફુતિ, સ્મીતિ શાંતિ ઝરી રિન શુદ્ધિ ચિતારદિન ચિતન બેગરતિ મોરાધ, બદતારતિ પ્રેમ અને ઉપબોગ કરતા વિન ઉપાન

આજે આપણે બધા જૂનકાગના લયકર વારસા હેઠળ ખમને સ્થાપિત કિતોના શોભણ હેઠળ એટલા તો ક્યારાઈ રહ્યા છીએ કે આખી માનવજાત માટે હલ તુર્ત તો આ શુના હી અપ્ન અસિક્ક રહેવાનું પણ જ મજાત ખોડો આગળ વધી ગયેના રચનાત્મક રાગો વિમ વાતાવળ અને અસહ્ય આર્થિક અને સામાજિક ગિચાઈ માદ કરતા જે ઉપચાર કે ઉપચારક આ આઠ સુની નજારીક આપણને લઈ જાય એ જ સાચો ઉપચાર

ભરિના વાયકોને ભલીતા લેખક સાત વર્ષના અમેરિકાના વસરાટ પછી અહીં છે ત્યારે તેમના વગર-પ્રવાસનુ સ્મૃત વર્ણન દરેક વાયકને અમાડના વર્ણન પડતુ જ રચક થઈ પડે એવી ભૂતિથી અ લખાયેલુ છે

એક મા મને વિલાય આપવાની હતી, ખીજી મા કિદમા આસકારવાની હતી

સીતેર વર્ષની ઉમરે પણ મુનાને શરમાવે એવો બુઝો ધરાવતા એજાને મને માટુપાશમા જકડી લીધો મારે ને એજાને પાયેક વર્ષનો પરિચય પરતુ એ પાય વર્ષમા એ માનનીએ મને પોતાનો બનાવી લીધો હતો ખૂમ સડગ રીતે એમણે મોગ જીવનમા કહી ન બુનાય એવ રચન ઓપન મરી લીધુ હતુ જાત્રે કે સગા આપથી છૂટા પડવાનુ દોષ એવી બધા ધરીમર મને મૂઝરી રહી

ફેરિયીને મીયરીગ બીન મલબુ અને ગમગોની એક કાષ્ઠિ સાથે એજાને મારી મામે મોડવાના લોસ એન્જલીસના સરી જતા રમતા ઉપર મે પ્રેમભરી

અને એ જ સાચા ઉપચારકો બાખીના માટે તો એમ ખુશીથી કહી સકાય કે,

‘એ છે પરધય સહુ પેટ ભરવાતણા’

કાગણુ કે મદરિં ચરે મ્હુ છે કે

તરેવ યુક્ત મૈવજ્ય ચતારોગ્યાય કયતે

સ એવ મિવજ્ય છેલ્લે રોગેઓ વ પ્રમોચ્યત્

અને પ્રીસનો ચક કિપોક્રેસિસ મોટે ભાગે રાગની ચિમ્તિલાને નજર સામે રાખી પોતાની નિરાશા વ્યક્ત કરી ગયો છે *Arts longa, vita brevis*—કદા લામી છે અને જીવન ટૂંક છે

પણ જે વ્યક્તિ કે સમાજ આરોગ્યમેય જીવનકદના જેવી શ્રેષ્ઠતમ જીવનમ્યા શીખશે એને માટે જીવન લાણુ યશે અને મના ટૂંકી થઈ જશે

* ‘ગર્ભિ-નવરચના માટે ખાસ લેખની લેખી પરવ નથી વિના આ લેખ કે તેનો કોઈ પણ અસર કે લાભાવર કામથી જાણી મકાશે નહિ

★

દષ્ટિ ફેરવતાં ફેરવતાં એમર્સનની વાતો સાંભળ્યા કરી. અમેરિકાનાં જે જે શહેરોમાંથી હું પસાર થાઉં ત્યાં મારે અમેરિકન કુટુંબો સાથે જ રહેવાનું હતું ને દુનિયાભરમાં વિસ્તરેલા એમના મિત્રસમુદાયમાંથી થોડાકને પત્રો લખીને યૂરોપમાં પણ હું જે તે દેશના કુટુંબોને મળી શકું એવી વ્યવસ્થા એમણે કરી હતી. એ દરેક કુટુંબ સાથે પોતાને પરિચય કેવી રીતે થયો, એ કુટુંબમાં વિશિષ્ટ શોખ શું છે વગેરે વિગતો એમણે કાગળમાં લખીને મને આપી કે જેથી હું પ્લેનમાં નવરાંશે વાંચી જઈ શકું.

રળિયાંમણાં ટેકરાઓ પરનાં અઘતન ધરો આગળથી પસાર થતી મોટર આખરે ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ પર અટકી. ટિકિટ ખતાવવાની તે અન્ય વિધિ પતાવીને વિદાય આપવા આવેલા મિત્રો સાથે વાતો કરી-થોડાક હિંદી મિત્રોને ઘેર પહોંચાડવાના સંદેશો નોંધી લીધા. TWANA બોધળા જેટલા જાણના પ્રવાસીઓને વિમાનમાં સડી જવાની છેલ્લી ચેતવણી મળી ને કાંઈક ભારે હૃયે સીડીનાં પગથિયાં ચડી હું વિમાનના પારણે જાઓ, સૌ સ્નેહીઓને એકવાર ધરાઈ ને નેઈ લઈ તોતિંગ પ્લેનના પેટાળમાં સડી ગયો. મારી સીટ ઉપર પહેલી, કમરપટ્ટા વીંટી વિમાનમથકે નહીં આવી શકેલા થોડા મિત્રોના વિદાય-સંદેશો વાંચવામાં અટકાવયો. 'Dear cousin Ramu'ના સંબોધનથી શરૂ થતા મારા એક નિકટનાં સ્નેહી મીસીસ ગ્રેસ ક્રાઈસ્ટનો પત્ર આખો બીજવી ગઈ એના સમ્બંધો હતા :

...And now you are leaving what might be termed 'the land of your adoption' and going clear around the world enroute to your Beloved Home in India. It may seem as though this period of years is coming to an about end,—but you will never forget what you have learned in our fine University of Southern California, nor the friends you made here. There are enduring qualities of thought which will always

remain with you, to bring you renewals of inspiration and counsel to new problems as they arise in your experience...We like to feel that you are our firm and devoted friend and that your interpretation of us and of 'our way of life' will always be kindly and understanding.

The experiences in the University and in business have given you an opportunity to become acquainted with and evaluate our American ideals. You have, probably, seen some of the frailties of human beings, which I hope will not detract from a fair and kindly estimate of the friends you have made here.

My heart's sincerest prayers for your safety go with you on your travels and contacts.

સાત વર્ષ પહેલાં અમેરિકા જતો હતો ત્યારે લંડનની ટચુઅલ ટ્રેનમાં એક આઈરિશ મહાશયે અમેરિકન લોકોને ખૂબ છીછરાં, ઊંડી લાગણી વગરનાં ને મોઝશોખ-ભૂખ્યાં ગણાવેલાં, આવાં તારણો ધણા પ્રવાસીઓના લેખોમાં પણ વાંચેલાં. મારો અનુભવ સાવ જુદો જ ન હતો? અમેરિકન લોકોમાં લાગણી વ્યક્ત કરવાની રેવ ખીછ પ્રજ્ઞાઓ કરતાં વધારે છે એ વાત જ્ઞાતી, પરંતુ એ લાગણી છીછરી કહી શકાય ખરી? આત્મસમર્પણની ભાવનાનો ઇન્નરા કોઈ એક દેશ કે સંસ્કૃતિનો આછા છે? જુઓને પેલો ખીસ! ખાખરા અપંગ છે ને બહીલચેર વગર ક્યાંય ફરી શકતી નથી એ જાણતો હોવા છતાં એને પરહ્યો ને! ને પેલી એત વિમાની પાયલોટ તરીકેની કામગીરી બનતી ગાલ ઉપર ઘૂમી ગયેલો ને આખોનું નર ગમવાી એટલો જાહેનને નથી પરણી? પોતાનો પતિ લુઈસ પી એચ. ડીની ઉપાધિ બટ મેળવી શકે એ મારે ક્રાઈસ્ટન કેટલો ઢસરડો કરે છે? આઠ કલાક નોકરી, રાંધવું, ચાર પાળદાની સંભાળ રાખવી વગેરે જવાબદારીઓ ઉપરાંત લુઈસના સંશોધન-લેખો (Research papers) પણ એ

નવચંચના

ભાસ એ જહીસથી શીકગો : ૪૩

ટાઈપ કરે છે...આવા જનો માટે આત્મત્યાગ કરનાર અનેક સ્નેહીઓના હૃદયો રચ્ચનિપટ સમક્ષ તરવરતાં ગયાં એમ પ્લેન ઊડ્યું ને ઊડ્યું ચડતુ ગયું ને નીચે સોનેરી વાદળોના ઢાંચો નાનો ને નાનો થતો ગયો.

સહપ્રવાસીઓ એલે ચડ્યાં હતાં. કોઈ હળવું ધુમ્રપાન કરતાં સામયિકોનાં પાનાં ઉઘલાવી રહ્યાં હતાં, ને હું સેંકડો પરિચિત અમેરિકનોના જીવનમાંથી માનવતા દૂંદતો હતો. કયા અમેરિકનને યુદ્ધ જોઈએ છે ? કયા અમેરિકનની ઇચ્છા વિધની યુક્તિમ પ્રજાઓને મુક્તિ આપવાની નથી ? કેટલા બધા મિત્રોએ વિશ્વ-અધુત્વની ભાવના વિકસાવવા માટે ભોગ આપવાની તત્પરતા બતાવી છે ? અન્ય દેશોની શૈલીની ભૂખ જોઈને અમેરિકનોને કેવો ત્રાસ થાય છે ? એ બધું સાચું, પણ અમેરિકા પરદેશોની કોઈવાર ગેરસમજ જામી કરે એવી નથી હોતી ? સામ્યવાદનો હાઉ આટલી હાકમજોગ હોવા છતાં અમેરિકનોને વધુ પડતો નથી સતાવતો ? શા માટે લશ્કરી તાકાત ઉપર અમેરિકા આટલો બધો મહાર બાધે છે ?...અમેરિકનોનો મેં મનમાં ઉધડો લઈ નાખ્યો.

કોલોરેડો પસાર કરી ચૂક્યા હતા ને કેન્ઝસ રાજ્યમાં આવતાવિંત ભારે વટાળિયો પ્લેનને અથડાયો. આવા તોતીંગ વિમાનને પણ હચમચાવી મૂકતો પરન ધડીભર અમને ડરાવી ગયો. નીચે વીજળીના કડાકા બોલતા હતા. અમારામાંના બિઘતા પ્રવાસીઓ સફાળા જાગી ઊઠ્યા ને કમરપટો વધારે જોસથી બાંધી લાધ્યા બની ખેસી રહ્યા. પરિસ્થિતિને વર્તી જઈને પાયલોટે અમને જણાવ્યું કે ડરવાને કોઈ કારણ નથી. કારણ કે આપણે તોફાની વટાળિયાથી ધણે ઉપરડીએ. એકાદ કડાકામાં જ આપણે આ આંધી વટાવી જઈશું. કોઈ ન સજવાથી પાકીટ ખોલી મેં મીસીસ ઝાઈસનો પત્ર પાછો કાઢ્યો ને 'My heart's sincerest prayers for your safety go with you on your travels' એ શબ્દોમાંથી હૃદ મેળવી એ પાછો મૂક્યો.

થોડીવાર પછી નેશ્વરકાંતી હદમાં પ્રવેશતાં જ આંધી શમી મઈ ને પ્લેન પાછું ઝાંધુ ઝમરું બનીને ઊડવા લાગ્યું. પ્રવાસીઓનો ઉત્સાસ ધીમે ધીમે પાછો આવ્યો ને સ્ટુડન્ટોની ભોળા પીરસવા અંગેની અવગત્વરે બાકીનાની મુસ્તી પણ ઉડાવી દીધી. ગમે તેવા લુખ્યા ભોળાનની મજા પણ પ્રવાસમાં જેવી આવે છે એવી બીજે કયાંય નમ્રી આવતી એનું શું કારણ હશે ? અને પીરસેલા ભોળામાં માંસની એકબે વાનગી કામની ન હોવાથી સાથે મેઢેલા પ્રવાસીને આપી, એ ખુશ થઈ ગયા. બપોરે બિચારા સારી રીતે જની શક્યા ન હતા એટલે વધારાની સ્નેહચીય એમને તો ખૂબ આશીર્વાદરૂપ નીવડી. મને બદલામાં 'ડીઝર્ડ' આપવા બહુ આગ્રહ કર્યો પરંતુ માનસિક ઉત્કેષારાતને કારણે કોઈ ખાવાની મને રૂચી ન હતી. પેટમાં પૂરતી ગરમી આવ્યા પછી એ તો વાતોએ વળ્યા. ધંધાની રીતરસમો સમજાવી મહિનામાં ત્રણ અઠવાડિયા એમનાં આવા પ્લેન-પ્રવાસમાં જ જાય છે એમ જણાવ્યું ને દિંદ સમાજવાદી બનતું જાય છે એ વિષે પારાવાર દુઃખ વ્યક્ત કર્યું. મને કહે કે તમને ખબર છે કે અમારો દેશ મુક્ત સાહસ (Free enterprise) વડે જ આટલો વિકસ્યો છે ? તમે શા માટે આ પદ્ધતિ નથી અપનાવતા ? મેં કહ્યું કે અમારા દેશનો સમાજવાદ એવો સરસ છે કે જે મૂડીવાદી, સામાન્ય નાગરિક અને રાજકીય નેતાઓ ત્રણેયને ખપે છે. પહેલાંતે એહો, બાજને એધીય એહો ને ત્રીજાને સૌથી એહો. ખાનગી સાહસના એ ઝૂની દિમાગનીએ મને સમાજવાદની અનેક ગંભીર વ્યાખ્યાઓ કહી. એક તો સાવ સરળ છે : તમારી પાસે બે ગાય હોય તો એકને મારી નાખી બીજીનું દૂધ દોહી ગટરમાં ઢોળી દો એનું નામ સમાજવાદ. મેં પૂછ્યું કે એ બે ગાયોનો મૂડીવાદના શું ઉપયોગ કરે ? જવાબ : બેમાંથી એક ગાય વેચી એના પૈસામાંથી તમને આખરો ખરીદી વધુ ને વધુ ગાયો, વધુ ને વધુ આખરો ને વધુ ને વધુ દૂધ-આખરો મેળવે ને લોકોનાં માગને સતોષે એનું નામ મૂડીવાદી

દુનિયાના રાજકારણીય પુરુષો ઉપર વાતનો વળાંક વળ્યો. એમના આંરાધ્ય પુરુષ વિન્સ્ટન ચર્ચિલ હતા. મેં પૂછ્યું કે આઝનહોવર નહીં, નીકસન નહીં ને ચર્ચિલ શા માટે? મને કહે કે એ મૂડીવાદના સાચા રક્ષક ને પ્રચારક છે એ માટે. એનું દષ્ટાંત : ચર્ચિલને એકવાર કાઈ ખખરપત્રીએ પૂછ્યું કે તમારી નજરે દુનિયાનો સૌથી ચૂસ્ત સમાજવાદી કોણ? વિના સંકોચે ચર્ચિલે જવાબ આપ્યો : ‘ક્રિસ્ટોફર ક્રાલ્પસ.’ ખખરપત્રી અવાજ થઈ ગયો. જરા વાર રહીને એણે પૂછ્યું : ‘શા માટે?’ ચર્ચિલ કહે કારણ કે એ મૂર્ખને ખખર ન હતી કે પોતે જે દિશામાં જઈ રહ્યો છે એ દિશામાં હિંદુસ્તાન નથી, પોતે જે જંગલભૂમિ ઉપર પહોંચ્યો છે એ પણ હિંદુસ્તાન નથી અને વધુ ખરાબ તો એ કે આ બધી મૂર્ખાઈ એણે પારકાં નાણાં વડે આચરી હતી.

સમાજવાદ ઉપર વધુ પ્રહારો સાંભળે એ પહેલાં તો કોહું હાસ્ય વેરતી સ્ટુવર્ડસ અમારો કમરપટો બાંધી ગઈ. શીકાગોના એરપોર્ટ ઉપર પ્લેન ઊતરવાની તૈયારીમાં હતું. મુક્ત સાહસના પ્રખર હિમાયતી મારા એ પ્રવાસી મિત્રના પ્રચારાત્મક વાર્તાલાપમાંથી મુક્તિ મેળવી હું શીકાગો શહેરની અબૂકતી રંગબેરંગી ખતીઓ જોવામાં અટવાયો. શું સુંદર એ દૃશ્ય હતું! જમીનને સરળ રીતે અડકીને ને ઘૂમરી ખાઈને પ્લેન ઊભું રહ્યું. શરતે ૯ વાગ્યા હતા, મીઠો પવન વાતો હતો ને વરસાદ તાજે જ પડી ગયો. હોવાથી વાતાવરણ આહ્લાદક હતું. ક્યાં લોસ એન્જલીસની ગરમી ને ક્યાં શીકાગોની સોસરી ઊતરી જાય એવી ઠંડી? બાસકેક વર્ષના એક ઊંચા, સશક્ત ને ભરાવદાર શ્રીયુત્ વોરનીકી(શીકાગો ખાતેના મારા યજમાન)એ મને આવકાર્યો એટલામાં તો મારા નિકટના મિત્ર હિંદ્રેમી થિયોસોફીસ્ટ ડૉ. રીચર્ડ ચેસરો સુંદર સાડી-ઓમાં સજ્જ પત્ની-દીકરીઓ સાથે આવી પહોંચ્યા ને હિંદી હામે અભિવાદન કર્યું. એરપોર્ટ પરના બીજા ઉતાડ્યોને આ દૃશ્ય કોતુહલપૂર્ણ લાગ્યું હશે; પરંતુ

અમેરિકા જેવા વ્યક્તિવાદી દેશમાં એની કોણ પરવા કરે છે? ચેસરો દંપતી સાથે બીજે દિવસે સાંજે જન્મવાનું નક્કી કરી હું હુંકવાતી ઠંડીમાં વોરનીકી મહાશય સાથે કારમાં ગોઠવાયો ને અડધા એક કલાકને અંતે અમે શીકાગો શહેરના એક સુંદર લતામાં ઝાડની ઘટાથી ઘેરાયેલા બૂની બાંધણીના ઘરમાં પ્રવેશ્યા. શ્રીમતી વોરનીકીએ મને ઊમળકાભર્યો આવકાર આપ્યો ને નાસ્તા માટે કોફી-કેક તૈયાર છે એમ કહી એ રસોડામાં દોડ્યાં. શ્રીયુત્ વોરનીકીએ મારો સૂવાનો ઓરડો બતાવ્યો, બ.થરૂમ બતાવી (મારે વાપરવાનાં ટુવાલ નેપકીન જે ખીંટી પર લટકાવ્યાં હતાં તેના ઉપર નાનું પણ સુંદર પાટિયું મારેલું હતું ‘For guest’)ને રાત્રે ઠંડી વાય તો વધારાના ધાબળા પણ ખુરશી ઉપર પડ્યા છે એમ કહી એ મને ગાર્મીંગ રૂમમાં લઈ ગયા.

ગરમા ગરમ કોફી ને કેક ખાતાં ખાતાં ગામગપાટા માથો, લોસ એન્જલીસ અને શીકાગો વચ્ચે રહેણી-કરણીના તફાવતો વિષે ચર્ચા કરી ને બીજા દિવસને કાર્પકમ ઘડીને પથારીવશ થયાં. એકાદ કલાકમાં પણ અમારો સંબંધ જાણે ઘણો ઘનિષ્ટ થઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે ઊડી, ઝટપટ તૈયાર થઈ, રૉડા માટે ગાર્મીનીંગ ટેબલ ઉપર ગોઠવાઈ ગયો. શાકાહારી હવનું પેટ સારી રીતે ભરાય એવી વિવિધ વાનગીઓ શ્રીમતી વોરનીકીએ અતંતપૂર્વક બનાવી હતી. ગાર્મીનીંગ રૂમની ખારીનો પડદો ખૂલ્યો ત્યારે બહાર રાતના વરસાદથી ભીંજાઈને તાજાં રૂબ થયેલાં લીલાં ઝાડ એવાં તો રૂપાળાં લાગતાં હતાં! આજા પવનમાં રંગબેરંગી ફૂલ પણ હિલોળે ચડ્યાં હતાં. શ્રીયુત્ વોરનીકી કહે કે આ દૃશ્ય મને ‘એટલું’ સોહામણું લાગે છે કે નિવૃત્ત થયા પછી પણ આ શહેર ને ઘર છોડવાની મારી ધૂંચા નથી. શ્રીયુત્ વોરનીકી મધ્યમ વર્ણના ધંધાધારી પુરુષ છે, શ્રીમતી વોરનીકી માત્ર ગૃહિણી છે. એમને હમેશાં એમ લાગ્યું છે કે ગૃહિણી બહાર નોકરી કરે તો ઘરની સંભાળ જોઈએ એવી ન રાખી શકે.

આમ જતા એ પોતાના દેવળની પ્રવૃત્તિઓમાં ખૂબ રસ લે છે થોડાં દિવસમાં શરૂ થનારી એમના સપ્ત દાયની પરિવત્ત એ એમણે ઘણી ઉસાહલરી વાતો કરી પોતે પરિવત્ત મા પુનઃ સંકલ્પ મામ સભાગ વાના હતા, પરંતુ એની ગ્રીણમાં ઝીણો વિગતો એમણે વિચારી હતી ને આખીય વ્યવસ્થા કામગીર-એન્નીન ઉપર નોંધી હતી અમેરિકનોની હેરત પમાડે એવી ટેવ એ કે કોઈ પણ વનહેર કાર્યક્રમની નેતાગીરી માટે એમનામાં પડાપડી થતી નથી દરેક વ્યક્તિ પોતાને અનુકૂળ કામ પસંદ કરી એને કેમ સારી રીતે માગ પાડવું એની જ ચિંતા કરે છે જે વ્યક્તિમાં નેતાગીરીના ગુણ હોય તેને નેતૃત્વ આપવામાં આવે છે ૨૦-૨૨ વર્ષના યુવાન કે યુનાનીને અમુક કામનું સુકાન સોંપવામાં આવ્યું હોય તો ૬૫-૭૦ વર્ષના માણસો પણ એમના હાથ નીચે જરા પણ સહાય વિના કામ કરે છે આથી કામ કરતી વખતે જે એકાગ્રતા ને ધૃગલ આખાનવૃદ્ધમાં દેખાય છે એ સાચે જ અનુકરણીય છે

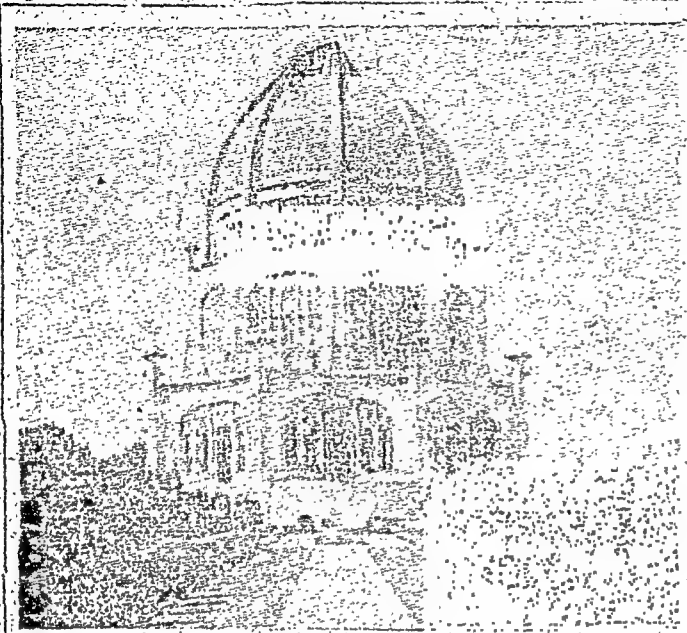
તૈયાર થઈને ઓવરકોટ પહેરી લ્યા તો વરસાદ શરૂ થઈ ગયો હતો, પરંતુ ત્રણ દિવસમાં તો મારે શીક ગો છોડવાનું હોનાથી જેટલું જોવાય એટલું જોઈ લીધા વિના છૂટકો ન હતો શહેરના મુખ્ય મિનારો નહા વતા અમે લોક મીશીગન ડ્રાઈવ પરથી પસાર થયા શીકગો શહેર મીશીગન સરોવરને કાંઠે આવેલું છે સરોવર એવું મોટું છે ને પાણીનો ધુનવાટ એવો ભયંકર છે કે અગણ્યો તો એને દરિયો જ માની બેસે જે કે સેટ લોરેન્સ સી વે થયા પછી ત્રણેક સરોવરો વોધીને ગંભીર વડાણો એટલાંક સમુદ્રમાં કેનેડા આગળથી દાખલ થઈને દેક શીકગો સુધી આવે છે, આથી શીકગો દરિયા કિનારેથી દૂર હોના જતા દરિયાઈ બંદર બની એક છે ને ન્યૂ યૉર્કના બારા ઉપરંતુ દેખાણુ એવું થયા ઉપરાંત વાહન વ્યવહાર ખર્ચ પણ વીક વીક ધન્ય છે

વેક મીશીગન ડ્રાઈવ ઉપરથી પસાર થતું એ સાચે જ

લડાવો છે એ રસ્તે કીડિયારાની માફ જામરાતી મોજારો વચ્ચેથી મારગ નીધતા વીધતા ત્યાની સુદર ખગોળગાગાએ પહેલ્યા પછી સરોવર મિનારો છોડી દત્તિગાસના મ્યુઝિયમ ગયા ને ત્યાંથી અમેરિકાની વિખ્યાત પ્રાતિનાદી લીડગો યુનિવર્સિટી પર ગયા થીમેક મિનિયના પરિક્રમણને અતે કાર પાર્ક કરનાની જ્યા શોધી અમે ઈન્ટરનેશનલ હાઉસની મુનાખત નીધી, થોડા રિષ્ટો મિત્રોને મળી લીધું, પરદેશી વિદ્યા થીઓના સનાકાર સાથે થોડી વાતો કરી ને પછી યુનિવર્સિટીના ચેપનમાં જઈ શાત આધ્યાત્મિક વાતા વળુની મઝા આપી પાછા વળતા શહેરનું ટાઉન હાઉસ (મુખ્ય બજાર) એધું ને પછી સીધા એન-સ્ટન પરગણામાં પડોચી ગયા ત્યાંની ડો બેનર્ડ નામના નોર્થવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સગીનશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપકને ઘેર મારે જમરાવું હતું હૂંવાતી ઠંડી માથી અમે ઘરના કુશાળ વાતાવરણમાં પ્રવેશ્યા ને શ્રી વોરનીંગ મારી રમ લઈ અન્ય કામે ચાલ્યા ગયા ડો બેનર્ડ હતું પા મનાક પછી આનસાના હતા શ્રીમતી બેનર્ડ સાથે વાતો કરતા કરતા એમની નાન કડી મજાની બેમી સાથે જેન ક્યો ત્યા ડો બેનર્ડ આની પડોચા માડ આતિસેક વર્ષના એ પ્રતિભા શાળી પુત્ર સાથે અનકમનગની વાતો કરી ત્યા શ્રીમતી બેનર્ડ જમરાવું પીરસી દીધું હતું મકાઈની એક વાનગી લાત, વગણા, ખીર ઇટાલિયન પાઉ, સેનડ ને દૂધ એવા તો મોડા લાખ્યા! જમી રહ્યા પછી એમનું સુસગ્ગ ઘર જોધું, પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રીય સગી તની રેકડોનો સરસ સંગ્રહ જોધો થોડી જ વારમાં એ સુદર રીતે પેક કરેલી એક રેકડ લઈ આવ્યા એના ઉપર લખ્યું હતું 'To Ramu Pandit with warmest regards, in memory of a delightful visit' Cordially Bill Ballard એ એ પેકજ એમની હાજરીમાં જ છોડવાની રમ મળી નોર્થવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સગી તના વિદ્યાર્થીઓની Glac clubના ગાયેના એ મીનો હતા ને ડો બેનર્ડ એવા કો કન્ટર હતા સગી

તલી મંજા માણીને અમે એવન્ટન શહેરની મોટામાં મોટો આંકડો છે અને એ બહુવ્યાપકતા, પ્રદક્ષિણાએ નીકળ્યા.

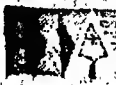

વિલ્હેટનું બહાઈ મંદિર

સાંજે ડો. ચેસરોને ત્યાં જન્મવાનું હતું. શીકાગોથી પત્નીસેકે માઈલ દૂર એક નાના ગામડામાં શ્રીકૃત વોરનીકી મને ત્યાં હાંકી ગયા ને ધરમાં પ્રવેશ-તાવેંત જ હું જાણે કાઈ હિંદી ગૃહમાં પ્રવેશતો હાઉં એવું મને ધરની સજાવટ પરથી લાગ્યું. દક્ષિણ હિંદની પંચધાતુઓની મુંદર મૂર્તિઓ, હિંદી હાથવણાટના કપડાંના પડદા, ગાંધીજી, ટાંગેર, વગેરે પ્રાતઃસ્મરણીય પુરુષોની તસ્વીરો, ધૂપની મધમઘાટ વાસ અને ફેર ફેર મૂંઝલી હાથીદાંતની મૂર્તિઓ તથા ત્રાંબા-પિત્તળનાં વાસણો જાણે કે કાઈ હિંદી ગૃહનો જ આભાસ કરાવતાં હતાં. શ્રીમતી ચેસરો જન્મે રશિયન પણ વસવાટે અમેરિકન છે; એમના અંગ્રેજી ઉચ્ચારો ખૂબ અસ્પષ્ટ

કુદરતી સૌંદર્યથી જીવંતા એ લીલાજીમ પ્રદેશમાં લેક મીથીંગનને કાઠે કાઠે રખડતા અમે વિલ્હેટ નામના નાનકડા ગામમાં પહોંચ્યા. અમેરિકામાં કયાંય લેયું ન હતું એવું અદ્ભુત કારીગરીથી ભરેલું બહાઈ મંદિર લેયું. બહાઈ ધર્મના ઉપાસકો ત્યાં દર રવિવારે પ્રાર્થના ને પ્રવચનો માટે ભેગાં મળે છે. સંપ્રદાયનો સ્થાપક બહાઉદ્દલાહ ૧૮૧૭માં ધરિનમાં જન્મેલો. ૧૮૬૨માં એ પ્રેચેસ્ટાઈનમાં મૃત્યુ પામ્યો. એના ઉપાસકો દુનિયામાં સમાન ધર્મ ને સમાન સમાજરચના સ્થાપવામાં માને છે. ૧૯૦૩માં અમેરિકન બહાઈઓએ એક અદ્ભુત બહાઈ મંદિર અમેરિકામાં સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો. ૧૯૩૦માં એનું બાંધકામ શરૂ થયું ને ૧૯૫૩માં પૂરું થયું. મંદિરની બાંધણી સાચે જ અદ્ભુત છે. બહાઈ મંદિરને નવ દિવાલ હોવી જોઈએ એ એની વિશિષ્ટતા છે. એકાદારી આંકડામાં નવ

પરંતુ બ્યાનપૂર્વક સાંભળીએ તો ભાવ પામી જઈ શકાય ખરો. એમના પતિ ને મારા મિત્ર ડો. ચેસરો હિંદના બિનસત્તાવાર એલચી છે. ધધે દાકતર હોવા છતાં એ ખૂબ અચ્છા જીમી પાડનાર છે. હિંદ પ્રત્યે એમને એટલું આકર્ષણ છે કે એ એ વાર પોતાના દિમતી મૂવી-કેમેરા ને હળ્લરો ફીટ રંગીન ફિલ્મનાં ગૂચળાં લઈને આવી ગયા છે ને દેશની જીવંત જીમી કચકડામાં મઠી પોતાની સાથે અમેરિકા પાછી લઈ ગયા છે. એ કચકડાં સાંધીને એમણે એ એક કલાક ચાલે એવી મુંદર જ્ય હિંદ નામની સજાગસત્ર ફિલ્મ બનાવી છે. હિંદી કલા, સ્થાપત્ય, રાજકારણ, લોકો, આર્થિક પ્રશ્નો, ધાર્મિક ભાવના વગેરેને ખૂબ જ સહાનુભૂતિપૂર્વક ને તરસ્થભાવે રજૂ કરતી કાઈ અમેરિકને બતાવેલી ફિલ્મ મારા ઉપર સચોટ અસર કરી ગઈ હોય તો તે ડો. ચેસરોની

આમ જતા એ પોતાના દેવગની પ્રતિઓમા ખૂબ રસ લે છે થોડાં દિવસમા શરૂ થનારી એમના સંપ્રદાયની પરિવ્રજા એ એમને ઘણી ઉસાહબરી નાતો કરી પોતે પરિવ્રજા પુરુષ રિક્તમુ મમ સલામ વાના હતા પરંતુ એની ઝીણામા ઝીણો વિગતો એમને વિચારી હતી ને આખીય વ્યવસ્થા કામગીરીનેની ઉપર નોંધી હતી અમેરિકનોની હેરત પમાડે એની દેવ એ કે કોઈ પણ જાતે મર્યાદાની નેતાગીરી માટે એમનામા પડાપડી થતી નથી દરેક વ્યક્તિ પોતાને અનુકૂળ મમ પમદ કરી એને કેમ સારી રીતે પાર પાડ્યું એની જ ચિંતા કરે છે જે વ્યક્તિમા નેતાગીરીના ગુણ હોય તેને નેતૃત્વ આપવામા આવે છે ૨૦-૨૨ વર્ષના યુવાન કે યુવતીને અમુક કામનું યુવાન સોંપવામા આવ્યું હોય તો ૬૫-૭૦ વર્ષના માણસો પણ એમના હાથ નીચે જરા પણ સહાય વિના કામ કરે છે આથી કામ કરતી વખતે જે એકાગ્રતા ને ધન્ય આખાનજીવા દખાન છે એ સાચે જ અનુકરણીય છે

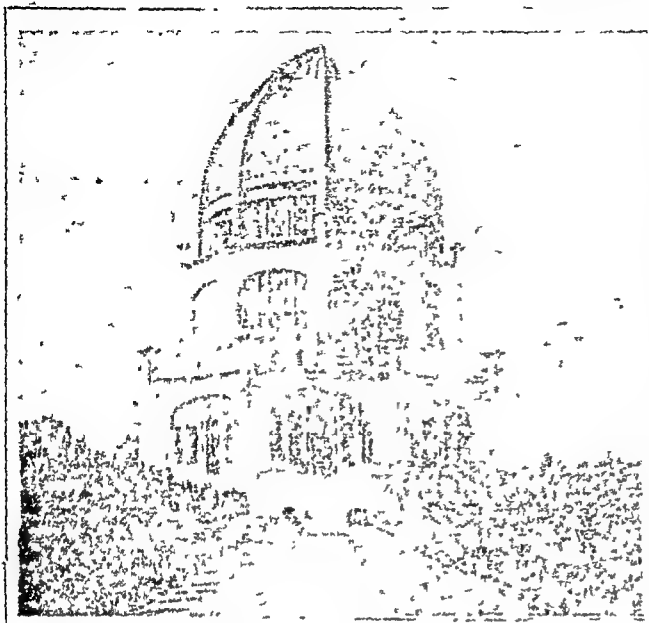
તૈયાર થઈને આવરકાદ પહેરી લા તો વરમા નહ મઈ ગયો હતો, પરંતુ ત્યુ દિવસમા તો મારે શી ગો છેડાવાનું હોવાથી જેટલું જોવાય એવું જેઈ નીધા વિના છૂટકો ન હતો શહેરના મુખ્ય વિભાગે વડા વત્તા અને લોક મીશીંગન ડ્રાઈવિંગ પરથી પસાર થયા શીકાગો શહેર મીશીંગન સરોવરને કાંઠે આવેલું છે સરોવર એવું મોટું છે ને પાણીને ધુધવાટ એવો ભયંકર છે કે અજાણ્યો તો એને દરિયો જ માની એમે જે કે સેટ લોરે સ સી વે થયા પછી ત્રણેક સરોવરો વીધીને ગંજનર વડાણો એટનામિક સમુદામાં કેનેડા આગળથી દાખન થઈને કેક શીકાગો સુધી આવે છે આથી શીકાગો દરિયા કિનારેથી દૂર હોવા છતાં દરિયાઈ બહર બની એકું છે ને ન્યૂ યોર્કના બરા ઉપરનું દેમાણુ એણુ થયા ઉપરાંત વાહન વ્યવહાર ખર્ચ પણ ઠીક ઠીક ધપ્યું છે

લોક મીશીંગન ડ્રાઈવિંગ ઉપરથી પસાર થયું એ સાચે જ

લખાવે છે એ રસ્તે મીડિયાગની માફક બિખગતી મોજે વ્યવેથી મારગ સીધતા વીધતા ત્યાની સુદર બગોળશાળાએ પડેલ્યા પછી સરોવર કિનારો છોડી દતિ ભના ન્યુઝિયમે ગયા ને ત્યાની અમેરિકાની રિખ્યાત પ્રતિવાદી લીકાગો યુનિવર્સિટી પર ગયા વીમેક મિનિગના પરિકમલુને અતે માર પાર્ક કરવાનો જવા મોધી અમે ઈન્ટરનેશનલ હાઉસની મુનામન પીની થોડા રીદી મિત્રોને મળી શીડુ, પરદર્શી રિધા થીઓના સવાન્યાર સાથે થોડી વાતો મરી ને પછી યુનિવર્સિટીના ચેપનમા જઈ શાન આખ્યામિન વાતા વળુની મન્ન આખી પછા વગના શેરેડુ ટાઉન હાઉસ (મુખ્ય બજાર) જેથુ ને પછી મીધા એન્ટન પરણામા પડેલી ગયા ત્યારી જે એનર્ડ નામના નોથવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સગીનશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપકને ઘેર મારે જમવાનું હતું હૂંબની દડી માધી અમે ધન્યા હુકાગા વાતાવરણમા પ્રેમ્યા ને શ્રી નર પીળી મારી રત્ન નર્ડ અન્ય કામે આવ્યા ગયા જે એનર્ડ હતું પા મ્વાક પછી આવવાના હતા શ્રીમતી જેનર્ડ સાથે વાતો મરતા કરતા એમની નાન મરી મજાતી બેમી સાથે જેન મરી ત્યા ડો એનર્ડ આવી પડેલ્યા માડ નાનીમેક વર્ષના એ પ્રતિમા તાળી પુરુ સાથે અનકમનગની વાતો કરી ત્યા શ્રીમતી એનર્ડ જમવાનું પીરગી દીધું હતું મકાઈની એક વાનગી ભાત વગણા, પતીર ઈટાલિયન પાઉ, એવડ ને દૂધ એવા તો મીધા લાખ્યા! જમી રવા પછી એમનું મુસ જા ઘર જેથુ, પાન્યાલ શાસ્ત્રીય સંગીતની રેકોર્ડીંગ સરસ સમ્રક જેથો થોડી જ વારમા એ સુદર રીતે પેક કરેની એ રેન્ડર્ડ લઈ આવ્યા એના ઉપર લખ્યું હતું 'To Ramu Pandit with warmest regards in memory of a delightful visit' Cordially Bill Ballard મે એ પેકેજ એમની હાત્રીમા જ છેડાસની રત્ન મળી નોથવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સગી તના રિધ થીઓની Glac clubના મારેના એ મીત્રો હતા ને ડો એનર્ડ એવા ડો ડપ્ટ હતા સગી

તની મઝા માણીને અમે એવન્ટન શહેરની મોઝામાં મોઝા આંકડો છે અને એ બહુવ્યાપકતા, પ્રદક્ષિણાએ નીકળ્યા.

એકતા ને સમાનતાનો મૂલ્ય છે.

વિલ્મોટનું બહાર મંદિર

સાંજે ડો. ચેસરોને ત્યાં જન્મવાનું હતું. શીકાગોથી પચીસેક માઈલ દૂર એક નાના ગામમાં શ્રીયુત્ વોરનીટી મને ત્યાં હાજી ગયા ને ધરમાં પ્રવેશતાવેન જ હું જાણે કોઈ હિંદી શૂદ્રમાં પ્રવેશતો હોઉં એવું મને ધરની સળવટ પરથી લાગ્યું. દક્ષિણ હિંદની પંચત્રાતુઓની મુંદર મૂર્તિઓ, હિંદી દાયવણાટના કપડાંના પડા, ગાંધીજી, ટાગોર વગેરે પ્રાતઃસ્મરણીય પુરુષોની તસ્વીરો, ધૂપની મધમધાટ વાસ અને ઠેર ઠેર મૂંઝૂકી હાથીદાંતની મૂર્તિઓ તથા ત્રાંબા-પિત્તળનાં વાસણો જાણે કે કોઈ હિંદી શૂદ્રનો જ આભાસ કરાવતાં હતાં. શ્રીમતી ચેસરો જન્મે રશિયન પણ વસવાટે અમેરિકન છે. એમના અંગ્રેજી ઉચ્ચારો ખૂબ અસ્પષ્ટ

કુદરતી સૌંદર્યથી ઇસકતા એ લીલાછમ પ્રદેશમાં લેક મીશીગનને કાંઠે કાંઠે રખડતાં અમે વિલ્મોટ નામના નાનકડા ગામમાં પહોંચ્યા. અમેરિકામાં ક્યાંય જોયું ન હતું એવું અદ્ભુત કાદીગરીથી ભરેલું બહાર મંદિર જોયું. બહાર ધર્મના ઉપાસકો ત્યાં દર રવિવારે પ્રાર્થના ને પ્રવચનો માટે ભેગાં મળે છે. સંપ્રદાયનો સ્થાપક બહાઉલ્લાહ ૧૮૧૭માં ઇરાનમાં જન્મેલો. ૧૮૬૨માં એ પેસેરટાઈનમાં મૃત્યુ પામ્યો. એના ઉપાસકો દુનિયામાં સમાન ધર્મ ને સમાન સમાજરચના સ્થાપવામાં માને છે. ૧૯૦૩ માં અમેરિકન બહાર મંદિરોએ એક અદ્ભુત બહાર મંદિર અમેરિકામાં સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો. ૧૯૩૦માં એવું બાંધકામ શરૂ થયું ને ૧૯૫૩માં પૂરું થયું. મંદિરની બાંધણી સાથે જ અદ્ભુત છે. બહાર મંદિરને નવ દિવાલ હોતી જોઈએ એ એની વિશિષ્ટતા છે. એકાદસી આંકડામાં નવ

પરંતુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીએ તો ભાવ પામી જઈ શકાય ખરો. એમના પતિ ને મારા મિત્ર ડો. ચેસરો હિંદના ગિતસત્તાવાર એલચી છે. ધંધે દાકતર હોવા છતાં એ ખૂબ અચ્છા જાણી પાડનાર છે. હિંદ પ્રત્યે એમને એટલું આકર્ષણ છે કે એ જે વાર પોતાના કિંમતી મૂની-કેમેરા ને હજારો ડોલર રંગીન ફિલ્મનાં ગૂંચળાં લઈને આવી ગયા છે ને દેશની છવંત જાણી કચકડમાં મઢી પોતાની સાથે અમેરિકા પાછી લઈ ગયા છે. એ કચકડાં સાંધીને એમણે જે એક કલાક ચાલે એવી મુંદર જય હિંદ નામની સળંગસૂત્ર ફિલ્મ બનાવી છે. હિંદી કેસા, મ્યાપન, રાજકારણ, ક્રોધો, આર્થિક પ્રશ્નો, ધાર્મિક ભાવના વગેરેને ખૂબ જ સડાનુભવિપૂર્વક ને તટસ્થતાવે રજૂ કરતી કોઈ અમેરિકને બતાવેલી ફિલ્મ મારા ઉપર સચોટ અસર કરી ગઈ હોય તો તે ડો. ચેસરોની

આમ જા એ પોતાના દેવળની પ્રવૃત્તિઓમા ખૂબ રસ લે છે થોડો દિવસમા શરૂ થનારી એમના સપ્ત દાયની પરિવ્રજા એ એમણે ઘણી ઉત્સાહભરી વાતો કરી પોતે પરિવ્રજા મુખ્યત્વે વિકલ્પ કામ સલામ વાના હતા પરંતુ એની શ્રીલુભા શ્રીલુ પિંગતો એમણે રિચારી હતી ને આખીય વ્યવસ્થા કાગળ-પેન્સિન ઉપર નોંધી હતી અમેરિકનોની હેરાત પમાડે એની ટેવ એ કે કોઈ પણ જાહેર કાર્યક્રમની નેતાગીરી માટે એમનામા પડાપડી થતી નથી દરેક વ્યક્તિ પોતાને અનુકૂળ કામ પસંદ કરી એને ક્રમ સારી રીતે પાર પાડતુ એની જ ચિંતા કરે છે જે વ્યક્તિમા નેતાગી રીના ગુણ હોય તેને નેતૃત્વ આપવામા આવે છે ૨૦-૨૨ વર્ષના યુવાન કે યુવતીને અમુક કામનુ મુકાન સોંપવામા આ કુ હોય તો ૧૬૫-૭૦ વર્ષના માણસો પણ એમના હાથ નીચે જરા પણ સંકેત વિના કામ કરે છે આથી કામ નક્કરતી નખતે જે એકાગ્રતા ને ધર્મશ આખાતૃષ્ટમા દખાન છે એ સાથે જ અનુકરણીય છે

તૈયાર થઈને ઓવરકોટ પહેરો ત્યાં તો વરસાદ શરૂ થઈ ગયો હતો પરંતુ ત્રણ દિવસમા તો મારે શીકાગો છાડવાનું હોનાથી જેટલું જોવાય એટલું જોઈ લીધા વિના છૂટકો ન હતો શહેરના મુખ્ય ચિન્તારો વડા વત્તા અમે લોક મીશીંગન ડ્રાઈવિ પરથી પસાર થયા શીકાગો શહેર મીશીંગન સરોવરને કાંઠે આવેલું છે સરોવર એવું મોટું છે ને પાણીનો ધુનરાટ એવો ભયકર છે કે અત્યંત્યો તો એને દરિયા જ માની બેસે જો કે સેટ લોરે સ સી વે થયા પછી ત્રણેક સરોવરો વીધીને ગંગાવર વહાણો એટનાયિક સમુદ્રમા કેનેડા આગળથી દાખન થઈને ટેક શીકાગો મુખી આવે છે, આથી શીકાગો દરિયા કિનારેથી દૂર હોવા છતાં દરિયાઈ બંદર બની બેસે છે ને ન્યૂ યોર્કના બારા ઉપરનું દમાણુ ઓછું થતા ઉપરાંત વાહન વ્યવહાર ખર્ચ પણ રીક રીક ધપ્યું છે

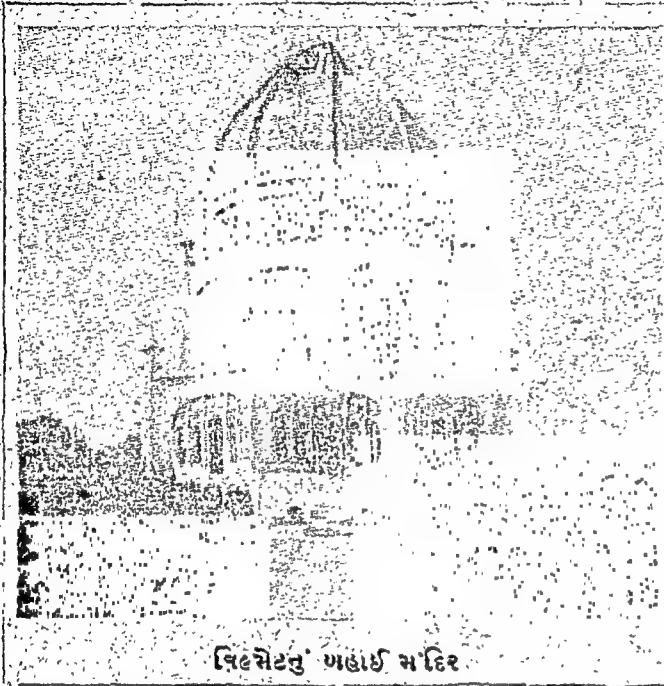
લોક મીશીંગન ડ્રાઈવિ ઉપરથી પસાર થતું એ માને જ

લડાવો છે એ રસ્તે કીડિયારાની માઈક બેલરાતી મોખરા વચ્ચેથી મારગ નીધતા વીધતા ત્યાંની સુદર ખગોળશાળાએ પહોંચ્યા પછી સરોવર કિનારો છોડી દત્તિજાસના ન્યુઝિયમે ગયા ને ત્યાંથી અમેરિકાની રિપબ્લિક પ્રતિનિધિ શીકાગો યુનિવર્સિટી પર ગયા વીસેક મિનિટના પરિક્રમણને અંતે કાર પાર્ક પ્રવાસી જમા શોધી અમે ઈન્ટરનેશનલ હાઉસની મુનાકાત લીની થોડા દિવસ મિત્રોને મળી રીડુ પરદર્શી વિદ્યા થીઓના સનાકાર સાથે થોડી વાતો કરી ને પછી યુનિવર્સિટીના ચેપનમા જઈ શાંત આધ્યાત્મિક વાતા વરણુની મઝા આપી પાછા વળતા શહેરનું ટાઉન હાઉસ (મુખ્ય બજાર) જેવું ને પછી સીધા એનન્ડર્ન પરગણામા પહોંચી ગયા ખમ્હી ડો બેનર્ડ નામના નોર્થવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સંગીતશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપકને ઘેર મારે જમરાતુ હતું કૂતરાતી દડી માથી અમે ઘરના હુકાગો વાતાવરણમા પ્રવેશ્યા ને શ્રી વારનીકી મારી રત્ન લઈ અન્ય કામે ચાલ્યા ગયા ડો બેનર્ડ હતું પા કનાક પછી આવવાના હતા શ્રીમતી બેનર્ડ સાથે વાતા કરતા કરતા એમની નાન કંઈ મજાની બેમી સાથે ગેન મ્યો ત્યાં ડો બેનર્ડ આવી પહોંચ્યા માડ આનીસેક વર્ષના એ પ્રતિમા શાળી પુરુષ સાથે અનકમનગની વાતો કરી ત્યાં શ્રીમતી બેનર્ડ જમરાતુ પીરસી દીડુ હતું મઝાઈની એક વાનગી લાત વગાણા પનીર ઈટાનિયન પાઉં, સેતડ ને દૂધ એના તો મોઢા લાગ્યા જમી રહ્યા પછી એમનું મુસજલ ઘર બેસું પાસાત્ય શાસ્ત્રીય સંગી તની રેકોર્ડોના સરસ સમ્રહ જોયો થોડી જ વારમાં એ સુદર રીતે પેન્ પ્રેલી એક રેકર્ડ લઈ આવ્યા એના ઉપર લખ્યું હતું 'To Ramu Pandit with warmest regards, in memory of a delightful visit' Cordially Bill Ballard એ એ પેકેજ એમની હાજરીમા જ છાડવાની રત્ન મળી નોર્થવેસ્ટર્ન યુનિવર્સિટીના સંગી તના રિહાર્થીઓની Glee clubના ગારેના એ ગીતો હતા ને ડો બેનર્ડ એ ૫૫ કો ડ્યાર હતા સંગી

તલી મઝા માણીને અમે એવરેટન શહેરની મોટામાં મોટો આંકડો છે. અતે એ બહુવ્યાપકતા, પ્રદક્ષિણાએ નીકળ્યા.

એકલા તે સમાનતાનો મુલક છે.

વિલ્સેટનું બહાઈ મંદિર

સાંજે ડો. ચેસરોને ત્યાં જમવાનું હતું. શ્રીકાગોથી પચીસેક માઈલ દૂર એક નાના ગામડામાં શ્રીયુત વોરનીકી મને ત્યાં હાજી ગયા ને ધરમાં પ્રવેશતાવેત જ હું બાણે કોઈ હિંદી ગૃહમાં પ્રવેશતો હોઉં એવું. અને ધરતી સખત પરથી લાગ્યું. દક્ષિણ હિંદની પંચધાતુઓની મુંદર મૂર્તિઓ, હિંદી હાથવણાટના કપડાના પડદા, ગાંધીજી, ટાંગોર, વગેરે પ્રાતઃસ્મરણીય પુરુષોની તસ્વીરો, ધૂપની મધમધાટ વાસ અને ઠેર ઠેર મૂકેલી હાથીદાંતની મૂર્તિઓ તથા ત્રાંખા-પિત્તળનાં વાસણો બાણે કે કોઈ હિંદી ગૃહનો જ આભાસ કરાવતાં હતાં. શ્રીમતી ચેસરો જન્મે રશિયન પણ વસવાટે અમેરિકન છે, એમના અંગ્રેજી ઉચ્ચારો ખૂબ અસ્પષ્ટ

કુદરતી સૌંદર્યથી હસડતા એ લીલાહમ પ્રદેશમાં લેક મીશીગનને કાંઠે કાંઠે રખડતાં અમે વિલ્મેટ નામના નાનકડા ગામમાં પહોંચ્યા. અમેરિકામાં ક્યાંય નેયું ન હતું એવું અહલુત કારીગરીથી ભરેલું બહાઈ મંદિર નેયું. બહાઈ ધર્મના ઉપાસકો ત્યાં દર રવિવારે પ્રાર્થના ને પ્રવચનો માટે ભેગાં મળે છે. સંપ્રદાયનો સ્થાપક બહાઉદ્દલાહ ૧૮૧૭માં ઇરાનમાં જન્મેલો. ૧૮૯૨માં એ પેરેટાઈનમાં મૃત્યુ પામ્યો. એના ઉપાસકો દુનિયામાં સમાન ધર્મ ને સમાન સમાજરચના સ્થાપવામાં માને છે. ૧૯૦૩માં અમેરિકન બહાઈઓએ એક અહલુત બહાઈ મંદિર અમેરિકામાં સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો. ૧૯૩૦માં એનું બાંધકામ શરૂ થયું ને ૧૯૫૩માં પૂરું થયું. મંદિરની બાંધણી સાચે જ અહલુત છે. બહાઈ મંદિરને નવ દિવાલ હોવી જોઈએ એ એની વિશિષ્ટતા છે. એકાદારી આંકડામાં નવ

પરંતુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીએ તો ભાવ પામી જઈ શકાય ખરો. એમના પતિ ને મારા મિત્ર ડો. ચેસરો હિંદના બિનસત્તાવાર એલચી છે. ધધે દાકતાર હોવા છતાં એ ખૂબ અચ્છા જાણી પાડનાર છે. હિંદ પ્રત્યે એમને એટલું આકર્ષણ છે કે એ બે વાર પોતાના કિમતી મૂતી-કમેરા ને હળ્તરો ફીટ રંગીન ફિલ્મનાં ગૂંચળાં લઈને આવી ગયા છે ને દેશની જગત જાણી કચકડામાં મઠી પોતાની સાથે અમેરિકા પાછી લઈ ગયા છે. એ કચકડાં સાંધીને એમણે બે એક કલાક ચાલે એવી મુંદર જગ્ય હિંદ નામની સળગસૂત ફિલ્મ બનાવી છે. હિંદી કલા, સ્થાપત્ય, રાજકારણ, લોકો, આર્થિક અશો, ધાર્મિક ભાવના વગેરેને ખૂબ જ સહાનુભૂતિપૂર્વક ને તટસ્થભાવે રજૂ કરતી કોઈ અમેરિકન બનાવેલી ફિલ્મ મારા ઉપર સચોટ અસર કરી ગઈ હોય તો તે ડો. ચેસરોની

દ્રિમ. આ માનવી ઉઠેલો માંસાહારી કુટુંબમાં પણ
 દિંદી સંસ્કૃતિનો ઉપાસક બન્યા પછી શાકાહારી બની
 ગયો છે. એ પોતે, એનાં પત્ની ને સાત બપોડા
 શાકાહારી છે ને છતાં પોતાના ખોરાકમાંથી પૂરતું
 પોષણ મેળવે છે. શ્રીમતી એસરોએ બનાવેલું અમે-
 રિકન શાકાહારી ખાણું ખાઈ ને અમેરનડવા નીકળી
 પડ્યા. ઘેર પાંચ જવાનું મેહું થતું હતું છતાં શીમા-
 ગોનું અત્યંત સુંદર ને ટૂંક સમયમાં ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ
 થયેલું સુપરમારકેટ બેવાનો લોહ ખાળી શક્યો
 નહી. રંગબેરંગી પ્રકાશ, પાણીના ફવારા, ભાતભતના
 ફૂલ ને છોડ, આપયકલાની આદીશૂંદીભયી નમૂના
 જેવી જુદી જુદી દુકાનો અને એમા ઉમટતો માનવ
 મહેરામણ બેવાની મજા કાઢી એ રૂ હતી. ખરીલું
 ખૂબ એણું પણ દોઢ કલાક બેઠાં ને એ સ્થળનો
 પૂરો કસ કાઢ્યો.

શીકાગોમા વોરનીકીગૃહે મને ઉતારતી વેળાએ શ્રીમતી
 એસરોએ ઘેર જતો બનાવેલાં ગિરકીટનો પાચ રેતલી
 ડોઢો બેટ આપ્યો. મેં ઘણું સમજાવ્યું કે પ્લેનની
 મુસાફરીમાં આ ડોઢો લઈ જવો સુરક્ષિત પડશે પરંતુ
 એમના આગ્રહ આગળ હું લાચાર હતો. રાત્રે ૧૧

વાગે વોરનીકી દંપતી સાથે છેલ્લી વારનાં કોશી-કે
 આરોગવા બેઠો ને બિરકીટનો ડોઢો એમને જ રાખી
 લેવા વિનંતિ કરી શ્રીયુત વોરનીકીનો દાઢ જરા
 ગળા એટલે એમણે ખૂબ આભાર સાથે મારી વિનંતિ
 સ્વીકારી લાંબી ને શ્રીમતીને ઉપદેશ આપ્યો કે એણે
 મરવાને જે થોડા વર્ષ પાત્રી રહ્યા છે એ દરમિયાન
 આવા સરસ ગિરકીટ વારંવાર બનાવીને પતિના
 આત્માને શાંતિ આપી બેઠાં.

રાત્રે ૧૨ા વાગે મૃતો ને સવારે ૫ વાગે તો શ્રીમતી
 વોરનીકીએ બારણું ખખડાવ્યું કારણ કે ૭ વાગ્યાના
 પ્લેનમાં મારે બેસેલો લગ્નિ બિડવાનું હતું ને ધરથી
 એરપોર્ટ ૧૫ મઈન દૂર હતું ૪૫૫૮ તૈયાર થઈ એ
 પ્રમન્ન દંપતી સાથે ઉતારાને આનારતો પતાવ્યાં ને
 કાઈક ગમગીન હોય પેટીઓ બપોડી કારમાં મોડવી.
 વિદાય વેળાએ માજી બોલ્યા ‘કાઈ દિંદી સાથે મારો
 આ પ્રથમ જ સપર્ક છે, પરંતુ હું સદાય તમારા દેશ
 વિષે સહાનુભૂતક રહીશ’ વિશેષ કાઈ એ બોલે એ
 પહેલા તો હૂંફાળી હડીમા રીસાયેલું એજન ચાણું
 થયું ને હળવેક રહીને મોટરે ગતિ પકડી

એચ. જી. વેલ્સ એક એવો પ્રખર લેખક હતો કે પેન કે પેન્સીલ વગર ભગેજ એનો હાથ ખાલી હોય. એના
 નિવાનસ્થાનના દરેક ખોરાકમાં સૂચા મેસવાનાં દરેક જગ્યાએ લખવાના કાગળો અને પેન-પેન્સીલ હમેશાં મોડર્નલા જ
 રહેતાં. ‘બાય-ડમ’ સુદ્ધામાં કાગળ પેન્સીલ મૂળી રાખવામાં આવતાં. વેલ્સ ધડીલાર આ અંગ ખુબાએ કરતા
 કહેતા—‘ચોવીસે કલાક મને લખવાની પ્રેરણા રહ્યા કરે છે. જમે તે સ્થળે અને જમે તે કામ કરતા હું વિચારો
 ટપકાવી લઉં છું.’

ભગતા ધુવાન લેખકોને બેઠાં એટલું ઉત્તેજન મળતું નથી એની કોઈએ ફરિયાદ કરતા એણે ઉમર બદલે કહેલું—
 ‘ઉત્તેજન! જેને લખવાની આત્મપ્રેરણા મળે છે એને ઉત્તેજનની જરૂરીયાત રહેતી નથી. આવા માણસને જો એણે
 લખેલા દરેક પુસ્તક માટે સમ કરવામાં આવે તો પક્ષ દરેક વખતે એ જેલની કેદગીમાં બેસીને પુસ્તક જ લખવાનો’

‘ભિમિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ
 મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને
 આવતો આપનો ‘આ. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું’ કચાદેય બૂલશે નહિ.

મોડાસાની મૂલ્ય-માવજત

આ એક્ટોબરની આખરે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફની એક સેમીનાર—જ્ઞાનસત્ર મોડાસામાં યોજાયું. આ દંડકા લેખમાં જ્ઞાનસત્રને, એ ત્રણ દિવસના સાહિત્યમેળાને આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કરેલો વાંચકો રુચશે જ...

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં આજ સુધીનાં સંમેલનો માટે શહેરો જ નહીં થતાં. પણ આ વખતે સંમેલન ઉપરાંત એક નવો ચીજો શરૂ થયો. પરિષદના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર જ્ઞાનસત્ર યોજાયું. અને તે માટે મોટું શહેર નહિ કે નાનું ગામડું પણ નહિ એવું, ગુજરાતને ખૂણે પડેલું સાબરકાંઠાનું મોડાસા પસંદ કરવામાં આવ્યું.

રેલ્વે વ્યવહારથી પણ અલગ પડી ગયેલું છેક છેવાડું મોડાસા જ્ઞાનસત્રના સ્વાગતપ્રમુખ રાયચંદલાઈના કહેવા મુજબ અમદાવાદ બિલ્લાના આંદામાનની દશા ભોગવે છે. પણ હવે તો આંદામાનના ટાપુઓ પણ ભારત સરકારે કારાવાસને બદલે વસવાટ ચોગ્ય બનાવ્યા છે એટલે મોડાસાને આપેલી આ ઉપમા બરોબર ન ગણાય અને ભવિષ્ય એ ઉપમાને પણ બદલી દેશે. દોહસો માઈલની યસની મુસાફરી કરીને ત્રણેક કલાક પછી અમે મોડાસા પહોંચ્યા ત્યારે રાખી એક્ટોબરની અપોર થઈ ચૂકી હતી. યસ સ્ટેન્ડની નજીકમાં જ આવેલી હાયસ્ક્રૂલ અને કોલેજના વિશાળ પટંગણમાં જ્ઞાનસત્ર માટેની જગ્યા નક્કી કરેલી, ત્યાં જ હાયસ્ક્રૂલના અને છાત્રાલયનાં મકાનોમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો.

સૌ કરતાં પણ વધુ સાહિત્યરસિકોનું—સાહિત્યકારોનું આ નાનકડા ગામે આગમન પહેલવહેલું જ અનુભવ્યું. અને તે માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ત્રણ મોડાસા ક્યારેય નહિ ભૂલે.

અપોરના સાગરત્રણ વાગ્યા પછી જ્ઞાનસત્રની શરૂઆત થવાની હતી એટલે ત્યાં પહોંચીને જગ્યા પછી વામ-કુક્ષી અને અરસપરસ મળવા હળવામાં અને ગપ્પાં-ગોણિમાં ક્યાં વખત પસાર થઈ ગયો એ ખબર જ ન પડી.

‘સરજતા સાહિત્યમાં જીવનમૂલ્યોની માવજત’ એ ચર્ચાનું જ્ઞાનસત્રમાં ઉદ્ઘાટન કરવા કાકાસાહેબે માંગલિક પ્રવચન કર્યું ત્યારે મોડાસા વિષે ઉલ્લેખ કરતાં જણાવેલું કે ગામનું નામ એવું છે એટલે જ અહીં મોડા આવાયું.

મોડાસા એવું રમણીય ગામ છે ટેકરાઓ અને રમ્ય પ્રદેશથી વીરળાયેલું અને પાછું ઐતિહાસિક. ગામને પાદર આવેલી નદીનું નામ ‘માઝમ’ સાંભળીને તો એના વિષે અનેક વાતો વહેતી મુકાઈ. અને માઝમની મુલાકાત તો ભુલાય જ શાની? બીજો દિવસે સાંજે માઝમને કિનારે લટાર મારવા નીકળીને મનને સંતોષ્યું. કેટલાક કવિમિત્રો તો બીજો દિવસે અપોરના જ એ માઝમની મજા માણવા નીકળી પડેલા અને ‘માઝમ રાત’ને બદલે ‘માઝમ’ મધ્યાહન નું કાવ્ય કરવા પણ કદાચ લાગી ગયા હશે!

જ્ઞાનસત્રની ચર્ચાનો વિષય લેખકોને, સાહિત્યકારોને, પ્રાધ્યાપકોને અને પૂરેપૂરો સાહિત્ય રસ ધરાવતા હોય તેવા જ લોકોને સ્પર્શતો હોવા છતાં મોડાસાના ઇતિહાસમાં આવો પ્રયંગ પહેલો જ હોઈને સારો એવો શ્રોતાવર્ગ જમા થયો હતો. કોઈ કે ટોકાર પણ કરેલી કે વરસા પહેલાં અદલાઉદ્દીન ખીલજીએ ચડાઈ કરેલી એમ આજે આ સાહિત્યકારોએ આ મોડાસા ઉપર ચડાઈ કરી છે! અને એટલે જ ત્યાં પહોંચતાંવેંત ‘જગ પ્યાર કિયા તો કરના કયા’ એ ફિઝ્મી રૅકર્ડ સાંભળીને બંધાને થઈ ગયેલું કે આપણે તે જ્ઞાનસત્રમાં આવ્યા છીએ કે કોઈ આજકાલ જસસામાં?

‘જ્ઞાનસત્ર’ની એ બે દિવસની કુલ ત્રણેય એક્ટોમાં જ્ઞાનનું ઊંડાણ બહુ ઓછા વક્તવ્યોમાંથી મળી આવ્યું. at random—એ ધડીએ જે મનમાં ઈચ્છું, જે મોંમાંથી નીકળ્યું એ જ વધારે બોલાયું. ત્યારે મનમાં

થયું કે ઠીક છે કે ગુજરાતમાં જ આ જ્ઞાનસત્ર યોગ્યું છે; અને એથીય વધુ તો ગુજરાતના એક ખૂણામાં યોગ્યું છે. જ્યાં કોઈ આપણું, આપણા સાહિત્યનું મૂલ્ય આંકનાર નથી. પ્રેમુખ તરીકે કાકાસાહેબના જ્ઞાન પણ બધ છે. (ખૂબ જ ઓછું સાંભળે છે તેમ પ્રારભમાં જ કાકાસાહેબ બોલેલા એટલે એ પાંત્રીમેક વક્તાઓનાં સંભાષણોમાંથી તેમણે કેટલુંક સાંભળ્યું છે એ શી રીતે કહી શકાય!) પણ ગુજરાત બહાર, કોઈક ક્ષેત્ર અભ્યાસુઓ અને સાહિત્યકારો વચ્ચે આપણું આ જ્ઞાનસત્ર યોગ્યું હોત તો ભારે ઠેકડી અનુભવવી પડત એવું તેની યોગ્ય તરીકે સાહિત્ય પરિષદ ભણે કદાચ ન માને. પણ ‘શબ્દ’ તે કહ્યું’ વાળી વાત કહેવાની રીત આપણા સાહિત્યના ભાવિને ઉજમાળવાની નથી જ.

આ ચર્ચા માટે નક્કી કરેલા અઢાર મુદ્દાઓમાંથી અભ્યાસપૂર્વકની ચર્ચા કરનારાઓમાં ચર્ચાનો પ્રારંભ કરનાર શ્રી અનંતરાય રાવળને તો મોખરે મૂકી શકાય. તદુપરાંત ચર્ચાના તંત્રને પકડીને તેને મજબૂત બનાવનારા શ્રી અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ, શ્રી જ્યોતિ દલાવ, શ્રી શુભાષ્વસ ઓકર, શ્રી યશવંત શુક્લ, શ્રી સુરેશ જોષી, શ્રી ઉમાશંકર જોશી, શ્રી ચંદ્રકાન્ત મહેતા અને શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રીને ગણવી શકાય. અને પૂ. રવિશંકર મહારાજે ભણે ચર્ચામાં ભાગ ન લીધો હોય પણ પહેલે દિવસે રાત્રે જાહેરસભામાંનું તેમનું વક્તવ્ય ખરેખર બધાને માટે મનનીય હતું: ‘જીવનના મૂલ્યો આકાશનાં ન હોય, એ મૂલ્યોની પોતાને ખબર ન પડે છતાં તે પ્રમાણે જીવે. અને એમ જીવતાં જીવતાં પોતાના જીવન માટે સતોષ થાય, આનંદ થાય ત્યારે સાચું જીવન જીવ્યું ગણાય.’

જ્ઞાનસત્રની બન્ને દિવસની બેઠકામાં અને ત્રીજા દિવસેના શામળાજીના પર્યટણમાં પૂ. મહારાજ હાજર રહેલા એ આ જ્ઞાનસત્રનું ગૌરવ ગણાય. ખીજે દિવસે સવારની બેઠક પછી કાકાસાહેબ ગાંધીધામમાં સિધી સાહિત્ય પરિષદનું ઉદ્ઘાટન કરવા આપ્યા ગયેલા.

ખીજે દિવસે સાંજે જ્ઞાનસત્રનું સમાપન-પ્રવચન પૂ. મહારાજે કર્યું. રાત્રે કવિ સમેલન યોગ્યું. બાર વાગ્યા સુધી ચાલેલા એ કવિસમેલનમાં ઠીક સાંખ્યા છેવટ સુધી હાજર રહેલી. બે કે કવિસમેલનને સફળ બનાવવામાં બહુ જ ઓછા કવિઓ કામિયાબ નીવડ્યા હતા. એ જ્ઞાનસત્રના કવિસમેલન નીમિત્તે યોગ્યેશી એક પણ નવી રચના વિનાના આપણા જાણીતા અને અગમણીયા કવિઓ જૂની કાવ્યમુડી ઉપર જ રાચવા લાગી ગયા હતા!

ત્રીજા દિવસની સવારમાં મોડાસાથી શામળાજી જતાનો ઉત્સાહ દરેકમાં ઠીક ઠીક વરતાતો હતો. તેમાંય ‘મળેલા જીવ’ના લેખક શ્રી પન્નાલાલ પટેલ પણ સાથે હતા એટલે જીની ને કાનજીવાળું શામળાજી અને પન્ના-ભાઈનું શામળાજી એ જ વધુ આગળ પડતું વાત-વસ્તુ હતું.

એકાદ અકાગિયા પંત્રી જ કાર્તિકી પ્રણિમાનો ગુજરાતનો જાણીતો શામળાજીનો મેળો ભરાવાનો હતો એટલે એ માટે હાટડીઓ માંડનારાઓની વણઝાર રસ્તામાં દેખાતી હતી. હવે તો મોડાસાથી શામળાજીની પાકી સડક થઈ છે એટલે ખસ કે મોટરની આસાનીથી સફર કરી શકાય છે. વરસોથી વાતવિરણની અસરથી જીર્ણ થયેલું શામળાજીના મંદિરનું શિષ્ય હજી એની આગવી કળા રચુ કરે છે. પણ એ મંદિરની યોગ્ય સાચવણી થવી જોઈ એ તે નથી થઈ કે હજીય નથી થતી એ જાણીને ખરેખર દુઃખ થાય છે. આટલા મોટા મહત્ત્વવાળા એ પ્રદેશના એ સ્થળ પ્રત્યે આવી બેઠકારી ક્યાં સુધી? તેનો શિલ્પની અનુકૃતિ પણ આજે થઈ શકે તેમ નથી. પથ્થરની એ કવિત્વભરી કળાને ‘આમ જ કાળની ચક્ષીમા પીસાવાનું? શામળાજીના મંદિર પાસે ખડે-શમાં રૂઢમાળ જેવી પથ્થરમા કોતરેલી દરવાજાની એક કમાન જર્જરિત દશા ભોગવી રહી છે. અને ત્યાંથી થોડે જ દૂર ખોદકામમાંથી મળી આવેલો એક ઐદ્ય વિહાર છે. અજંટા-ઈલોરાના પહોળા પથ્થરોમાંથી

કંડારેલા બૌદ્ધ વિહારો કરતાં જુદી જ હવા ઊભી કરતો આ વિહાર માટીની પકવેલી ઇંટોનો છે. અને તે ઈંટોય કેવડી મોટી? કેટલા બધા આકાર-પ્રકારવાળી માટીની કેતરણીને પકવીને ઇંટસ્વરૂપ આપેલું છે! પુરાતત્ત્વખાતું ત્યાંથી થોડીક મૂર્તિઓ અને આવી કળાયુક્ત પાકી માટી-ઈંટો અભ્યાસ માટે, વિશેષ તો સંપ્રદરશ્ચાન માટે લઈ ગયું છે એમ એ પ્રદેશના વતની શ્રી રમણલાલ સોનીએ કહ્યું ત્યારે, અને બ્યારે તેમની પાસેથી એ સાંભળ્યું કે આ સ્તુપ પણ ત્યાં બાંધવામાં આવતા વિશાળ બાંધમાં ડૂબી જવાનો છે ત્યારે વધુ દુઃખ થયું.

શામળાજીથી પાછા ફરતાં સર્વોદય આશ્રમમાં થોડી વારનો બધા સાહિત્યકારો માટે કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. મોડાસામાં બાકી રહેલો બધાનો પરિચયવિધિ પણ ત્યાં થયો. ત્યારે પૂ. મહારાજે એમની વેદના વાણીમાં રજૂ કરી કે આદિવાસીઓને રહેવાનાં ઝૂંપડાંઓ અને થોડાંક નાનાં ગામડાંઓ આ બધા ભરખી જવાનો. એ બાંધના યોજકો આ આદિવાસીઓના પુનર્વસવાટનું તો કોણ જાણે બધું પૂરો બાંધી રહ્યા પછીય વિચારશે કે કેમ?

સર્વોદય આશ્રમની એ ટૂંકી મુલાકાત લંબાવાથી મોડાસા પહોંચતા કીક મોડું થયું. મોડાસાના એ ત્રણ દિવસના ભરચક દિવસો જૂઠી શકાય તેમ નથી. ચર્ચાનો વિષય ગમી જાય તેવો હતો. ક્યારેક આડે પાટે ચડી જતી

ચર્ચામાં કે કોઈ વક્તાના લંબાણભર્યા વક્તવ્યથી કંટાળી જવાતું તો ક્યારેક એક વક્તાને સાંભળવાનો મોહ કેટલીયવાર સુધી ઊભા રહીને પણ જતો નહોતો કરી શકતો! દર દરથી પણ ગુજરાતને ખૂણે યોજાયેલા આ જ્ઞાનસત્રમાં હાજર રહેવા આવેલા સાહિત્યરસિકો માટે માનની લાગણી થાય એ સ્વાભાવિક છે. અને પહેલી જ વાર યોજાતું જ્ઞાનસત્ર આવું સફળ નીવડ્યું એ સાહિત્યપરિષદ માટે પણ ખીજા સાહસ માટે વધુ નક્કર વિચારણા કરતું પગલું ગણાયે. આવતા અધિવેશનમાં હવે પછીના જ્ઞાનસત્ર માટે આવો જ ગુજરાતનો ખીજો ખૂણો ભડે નક્કી થાય. પણ સાથે સાથે તેના યોજકો એ પણ વિચારે કે ચર્ચાના વિષયમાં પણ એ સ્થળને આકર્ષક નીવડે એવું તત્ત્વ ઉમેરાય. અને ચર્ચામાં લાગ લેનારાં પણ એટલું નક્કી કરે કે એમને સાંભળનારા એકલા લેખકો, સાહિત્યકારો કે પ્રાધ્યાપકો જ નથી. ગાંધી-જીના શબ્દોને યાદ કરીએ તો કેસ હાંકનાર પણ સમજી શકે એવી સાદી સીધી ભાષા સાહિત્યનું વહન રહેવી જોઈએ. તો જ ગ્રામજનતા સુધી પહોંચી સાહિત્યની ઉમેદ સંતોષાશે. અને ત્યારે જ ગુજરાતની સાહિત્ય પરિષદ તરફથી યોજવાતું નક્કી થયેલું આવું જ્ઞાનસત્ર સાચા અર્થમાં જાનનું સત્ર બની રહેશે. એ સત્ર પછી બે દિવસમાં કે ત્રણ બેઠકામાં પ્રુરું નહિ થતું હોય તો ય કોઈને, કંટાળાજનક નહિ નીવડે.

[સમયનાં ફીર-નીર-૧૬મા પાનાથી ચાલુ]
ભેગા મળી બિન્ને છે, પણ દેશના નવજીવવાનોને એમાંથી પ્રેરણા મળતી બધું થઈ છે-એટલું જ મોડું દુઃખ છે. ચૂંટણીઓ ઉપર નજર ફેરવવાથી જે સમાધાનો કરતાં રહેવાં પડે છે, તે જેને લીધે એક પીક સંસ્થાનો પ્રભાવ ઝંખવાય છે, તેનું જ દુઃખ છે. ડો-ગ્રેસની બે પાંખ, એક ધારાસભામાં કામ કરે તે બીજી લોકસભામાં જાળવે. આ બીજી પાંખ પાસે

કામ નથી. જે છે તે દખલગીરીનું સ્વરૂપ લેતું જાય છે. બ્યારે દોષ દીધાથી પોતાનું મૂલ્ય જાળવી શકાતું હોય ત્યારે એનું અસ્તિત્વ જ નિરર્થક ફરે છે. અને લોકસભાની પાંખ એવી સ્થિતિમાં આવી ગઈ છે. ચૂંટણીઓ જીતવા ખાતર આ પાંખ બેસુમાર ભાંજ-ગડા કરે છે. કાં તો ધારાસભાની પાંખે અમુક કાળે ફેરબદલી કરવી જોઈએ અથવા તો બીજી પાંખને હવે રૂપસદ ફેરી જોઈએ.

ગામડાના ગરબા

ગરબા એ તો ગુજરાતનું વિશિષ્ટ અંગ છે. ગુજરાતનું લોકજીવન અને સંસ્કૃતિ ગુજરાતનું દર્શન આપણા ગરબાઓમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. ગરબા એ સાચું જીવનનું સાચું પ્રતીક છે. એ વિશે આપણા ભણીતા સાહિત્યકાર આ નાના લેખમાં સાચું દર્શન કરાવે છે.

ધણા પ્રસંગે માદરે વનન જવાનું થાય છે પણ નવરાત્રીના ગરબા તો ધણા વર્ષે જોયા હા. બળપણમાં જોયા હશે તે જ પણ આ નવરાત્રીમાં વનનમાં જવાનું થતું આઠમી રાત હતી રાતના સાડા દસના સુમારે ગામમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ગામના ચોકમાં ગરબા ધૂમતા હતા.

તેજે મદયા ગરબા વર્તુલકારે ધૂમે ને પાછા ગોળ ગોળ ધૂમે, દૂરથી ખાલી તેજની ભાત દેખાય, ગરબે ધૂમનારાઓ ન દેખાય ગામની ભાગોળે પગ થલી ગયા આખું સ્થિત થઈને એ તેજની તરતા, ભતીગળ ધૂમતા જોઈ રહી એક નહિ બે નહિ, પણ ચાલીસ પચાસ ગરબા તાનબદ્ધ ધૂમે જતા હતા સ્ત્રીઓ ઉમગથી ગરબો ગાતી જન અને ખાતો, શરીરનો અને હાથનો તાન આપતી ધૂમતી જન્ય રોતે ધૂમે અને માથાની ડોક એવી રીતે ધુમાવે કે ઉપરનો ગરબો ધૂમી રહે આવું અપૂર્વ દ્રશ્ય ત્યા સર્ગર્ષ રહ્યું હતું શહેર માટે તો આના ગરબા એ દ્રશ્યનો નહિ પણ કેવળ વર્ણનનો વિષય બની ગયો છે ઉત્તર ગુજરાતમાં ગામે ગામ નવરાત્રીમાં ને ખાસ કરીને આઠમના દિવસે તો ડેરડેર આ રીતે ગરબા ધૂમે છે ત્યારે ગામડાની સ્ત્રીઓનો મુખ્ય હનકદાર કંઈ દૂર સુદૂર, ગામની સીમ વીધીને ચોમેર ઊડી રહે છે જાણે આખો વનવગડાયે ગરબો સાલ્યો રહે છે ઝીલી રહે છે.

સ્વ નરસિંહરાવ દિવેલીઆ ગરબાની વ્યુત્પત્તિ ગર્ભદીપ કર્ણક કર્ણા પ્રેરણા હશે તે કોઈક આપણે જ નહોતો જોઈને દિવસે કુભારને ત્યા જઈ કાચી માટીનો રંગીલો ગરબો લઈ આવે બહેનનો વીરો ટાડીનો વર ગરબો ટારે કોઈ ગરબામાં ફૂનડા ઝડારે, કોઈ મનકતા તારા કાઢે તો કોઈ વળી હસનાની કતાર બાંધી કરે હેત અને ઉ નાસથી કડારેના આ ગરબા દર્શવાનું તેજ પ્રગટતા એવી તો ભાતીગળ આકૃતિઓ સર્જાવે

કે સૌ મીટ માડીને તાકી રહીએ માથે પાણીનું ખેડુ ઉપાડીને મનડતી જતી પનીઆરી માટે આ ખાતી ગરબો તો ફોરો ફૂન લાગે ધૂમતો ને ફાવે એટલા માટે તો કેટલીક સ્ત્રીઓ ગરબામાં અનાજ ભરે અને ગરબાને સમતોન બનાવે પછી રંગભર્યો ગરબો ચોકમાં આવે આખા ગામની હંઠ જામે રાત જામતી જન્ય એમ ગરબોને જામતો જન્ય ન તો ગાનાર થાકે ન તો ઝીનનાર થાકે કેટલીક ટાડીની નવવધૂઓ તે માગીને પણ ગરબો લઈ ધૂમે ચોકમાં આનંદ મહેક રહે ઉ નાસ બીજી રહે અને તાન અને સ્વ મહોરાર્ધ રહે જોયા જ કરીએ, ભાતભાતના એ! એકથી અઢી અઢી આકૃતિવાળા તેજની તરતા ગરબા જોતા ધરાઈએ જ નહિ કોઈ ડાકનાનું નામ ન લે કોઈ ગરબામાંથી બહાર નીકળનાની ઈશારત ન કરે એવો રંગ બીજો છે એ નવરાત્રીના ગરબામાં.

તમે જુઓ કે ન જુઓ, અમે તો બસ ઉનડથી ગરબો ગાઈશું વર્ષ સુધી હૈયું ગુજી રહે એટલા ધરાઈને ગરબા ગાઈશું ને ચારચાર કનાકે સુધી માથે ગરબો લઈને ધૂમતી સ્ત્રીઓને થાક લાગતો નથી તેમનો કંઈ દરગતો નથી તેમનો વેગ ઘટતો નથી એને એવી સ્ફુર્તિથી લગી લગીને ઉમગથી ગાઈ રહે છે, પેનો ગરબોયે આકાશના ચન્દ્ર સામે જોતો મનકાતો ધૂમી રહે છે.

આ તેજસ્વી ગરબા દૂરથી જોતા રમણીયતાની અનેરી લાપ બાળી કરે છે ત્યારે એમ જ લાગે કે અનનશમાં અદર અદર ગરબા ધૂમી રહ્યા છે જાણે ધરતીમાંથી ગીત ફૂટી નીકળે છે અને તેના તાને અને ધ્રુવમાં ગરબા ધૂમ્યે જન્ય છે તેજસ્વી ગરબો ગોળાગોળ ધૂમતો વર્તુલકારે ફરે છે ત્યારે તેજનું વર્તુલ સર્ગર્ષ છે ત્યારે એ ના ગરબા જ દેખાય.

ક્રુષ્ણ લયમાંથી જ સંભળાય. જાણે કલ્પનાની આસ-
ની રંગભરી દુનિયાનું દૃશ્ય જોઈ રહ્યા છીએ. એવો
પૂર્વ રસાનુભવ હતો. ખસ જોયા જ કરો...આંખ
ને અંતર ભરીને જોયા કરો.

નજીક આવો ત્યારે આપણને હંસલા દોડદોડ કરતા
પાય. ફૂલડાં હસતાં દેખાય. તારંગિયા મલકાતા દેખાય.
તાં ફિલ્મોલતાં તાલી લેતાં ઘૂમતાં દેખાય. લાગ્યે જ
વા મળે એવો આ રસોત્સવ ત્યાં ઉજવાતો હતો.
મતી શારદાખહેન મહેતા જેવાં જે ગરબાની હિમા-
ન કરે છે તે આ ગરબો. તેમાં પ્રદર્શનવૃત્તિ નથી.
ચણવેડા નથી. આંછકલાઈ નથી...નયું સાદગીનું
સૌંદર્ય તેમાં પ્રગટી રહે છે; આંદલિયાની પેઠે
પાશી રહે છે. આંદો ઊગે ત્યારથી ગરબા શરૂ થાય
આહમનો, આંદો આથમે ત્યાં સુધી ગરબો ઘૂમતો
કે. એ લહેરાતો મુક્તકંઠ સાંભળવો, એથ લપાવો છે.
પરતની, ગુજરાતીઓની સ્ત્રીઓની ચાલમાં એક પ્રકાર
લાવણ્ય (ગ્રેસ) છે. આ લાવણ્ય આવે છે માથે
કું લઈને ચાલવામાં. પત્નીઆરીઓ ખેડું ઉપાડીને
પાશી આવતી હોય ત્યારે તેમની ચાલ જોવા જેવી
પાય છે. સ્થિર સાગરમાં કોઈ વહાણ મલપતું આવતું
પાય એવી એ મલપતી ચાલ દેખાશે. એથી તો લોક-
વેએ ગાયું છે ને !

છલકાતું આવે ખેડકું

મલપતી આવે નાર રે
મારી સાહેલીનું ખેડકું.

આ મલપતી ચાલ એ ગુજરાતણી વિશિષ્ટ ચાલ છે.
પણ હવે શહેરમાં તો માથે કોઈ ઝોડતું જ નથી -ત્યાં
ખેડું તો મૂકે જ ક્યાંથી ? નળ આવતાં આ 'છલકાતું
આવે ખેડકું' જોવા નહિ મળે. પ્રરિણામે આ મલપતી
ચાલ કદાચ ભૂતકાળનું સંભારણું બની રહેશે. પણ
જેને ગરબામાં, ગુજરાતના સંસ્કારધનમાં, ગુજરા-
તણી કલામાં રસ છે તેમણે આ તેજનીતરતા ગરબા
જોવા જોઈએ. માથે ગરબો ન હોય તેવા ગરબા તો
ધણા જોયા. પણ જેના પરથી ગરબો નામ મળેલું છે
તે માથે ગરબો લઈને ઘૂમતી ગામડાની ગોરીઓના
ગરબા જુઓ. ક્યારેક એવા ગરબાને રેશિયોના કાર્ય-
ક્રમમાં શહેરના ઝોડમાં રમતો કરો.

આ ગરબા મોટે ભાગે માતાજીના પરંપરાના ગરબા
હતા. હવે ગામડામાં શિક્ષણ પ્રસરી રહ્યું છે. બહેનો
પણ લાણે છે. તેમણે નવા સાહિત્યિક કલાના સારા
ગરબા લઈ જવા જોઈએ. આપણા કવિઓએ આ
જૂના લયમાં, જૂના ઠાળમાં નવા ગરબા લખી આપવા
જોઈએ એ માટે પણ કવિઓએ, લેખકોએ નવરાત્રીમાં
ગામડે જઈ ગરબા સાંભળવા જોઈએ. જોવા જોઈએ.
ગામની આ અસહિયન જળવાતી જોઈ અંતર દર-
ખાયું. જાણે એમ થયું હાથ, ધણા વરો ધરાઈને
ગરબો જોયો. દિલ ભરીને ગરબા સાંભળ્યા. આજે
પણ એ તેજમદયા ગરબા આંખ સામે મલકતા,
હસતા, ફિલ્મોલતા ઘૂમી રહ્યા છે. એ એક વિશિષ્ટ
રસાનુભવ હતો. આ હુપ્ત થતી જતી પરંપરા જળવવા
ગુજરાત કંઈ કરશે ખરું ?

રાસબિહારી બોડ જ્યારે વકીલાત કરતા હતા ત્યારે એમના સંબંધમાં એક બાબત ખૂબ જાણીતી અને તે એ કે
પોતે કાનૂની મુદ્દાઓ એટલાં બધા ટાંકતા કે જજ સાંભળી સાંભળીને ઉખાઈ જતો. એક દિવસ એક કેસમાં
રાસબિહારી બોડને જજ દલીલો સાંભળીને કદાચ ગયા ત્યારે એમણે ઉદારીનતા બતાવવા માંડી. રાસબિહારીને
આ વાત ખટકી. એમણે જજને સંબોધીને કહ્યું, 'આજ નાગદાર મારી દલીલો સાંભળી રહ્યા છો ને ?'
જજે ઉપેક્ષાવૃત્તિથી જવાબ આપ્યો 'હા, સાંભળી રહ્યો છું.' પણ તમારી દલીલો આ કાને આવે છે અને બીજા કાને
નીકળી નાથ છે.' ફાણકર તો રાસબિહારી રતબધ થઈ ગયા. પણ પગી તરત જ સ્વસ્થ થઈ ને કહ્યું, 'આજ
નામદાર બરાબર કહ્યો છો કારણ કે વચમાં કંઈ છે જ નહિ.'

રમત, ભૂલ, એકરાર.....

દાકતરી જીવનમાં થતા અનુભવો જાણવા મળતા અનેકવિધ કિસ્સાઓમાંનો આ કિસ્સો એક દા-તરના સચકચન ઉપરથી લેખે વાર્તામાં ગૂંથા છે એટલે આ વાર્તાની પાછળ રહેલી સત્યની નક્કરતાનોય વાચકને ખ્યાલ રહેશે જ

સુમિત્રાને આયુ બાળક અવતરું ત્યારે કોઈએ એનો હરખ ના કરો. એની પહેના ત્રણ બાળકો હતા તે રૂપાળા હતા હજુ નાના બુનકા જેવા જ હતા એમાં એથુ ઉમેરાયુ તે જાણે લીડ-વાળા ડમામા નના ઉતારુને ના છૂટકે લેવો પડે એનું લાખુ એમાં સુમિત્રાને ત્યારથી તાન શરૂ થયો.

તાન તો એ વર્ષથી પાછળ પડ્યો હતો ક્યનો તાન નહોતો થયો ત્યારે એના વડે પચગનીમાં મકાન લીધું અને સુમિત્રાને તેમજ બાળકોને લઈ ત્યાં ગ્લો ધીરે ધીરે સુમિત્રાની તખિરત સુધરતી જણાઈ જતી, હનારે અને આરામ મળ્યા એને એના મો ઉપર લાવાશ આની સનાર-સાજ હરવા-ફરવાની દાકતરી સનાહ હોવાથી જ્યત એની સાથે નીડળતો રમુડુ ટુચ્છાઓ દહી સુમિત્રાને ખૂમ હસાવતો, ને એમ માહગી સામે લડતાનું ખગ આપતો.

એનાર ખને અહલ્યાબાઈએ બધાવેના તપનેશ્વર મકાદેવ પહોંચ્યા ગૌમુખમાંથી વહેતું પાણી કુંડમાં ઝીનાતું હતું એના પગથિયાની દાર ઉપર સુમિત્રાને સ્ફૂર્તિથી ચત્તા બિનરતા નેઈ જ્યતને થયું કે રોગ તો ગયો પણ મદિર આગળની આખા ફણસની ધગમાં થાકથી સુમિત્રા એસી પડી ત્યારે લય પામી એ દોડતો નજીક ગયો જોયું તો પત્ની હાફતી હતી, કપાળ ગરમ થયું હતું.

‘જોયું ને, આપણે સમજીએ તોયે કેવી બેવડી કરીએ છીએ? આગે દૂર આવી ગયા હવે ના મળે વાહન કે ના મળે રસ્તે પિસામો પણ હરકત નહિ એ મિનિટમાં હુ ઓ-નો’ એમ કહી એ મદિરની પાછળી બાલુએ આવેના મૂપામાં મયો ત્યાથી કાઢીની ચાર પાઈ ને જોત્તી લઈ આ ચો દડા પાણી પાનુ દૂધ ના મડુ, પણ દહી રોધી નાડકું.

એને ધાધન કરતો નેઈ સુમિત્રા હસી પડી

‘શાથી હસે છે, સુમિ ?’

‘હુ એકની હતુ છુ ! જુઓ ને, ગામના સ્ત્રી-માણે પતે બેલા બેલા હસે છે તે નથી જોતા ?’

‘પણ હસતાનું શું છે ?’

‘કમ વગી ! પુરુષની ચાકરી સ્ત્રી કરે અને તો તો—’ સુમિત્રા ફરી હમી

થોડા તિવસ સ્ત્રી માળકોને મૂડી જ્યત પોતાના કામ કાજ મલાગના પાછો ફરતો પણ એનું મન પંચે ગતીની ખાણે ને બેચા સિવરઓક વચ્ચે ફરતી સુમિત્રાને નેઈ રહેતું મદિરોય ખૂરો ના વીતે ત્યાં પાછો પત્ની કને પહેલ્લી જતો વજનનું હાડે તપામે જતો તાનનો ચાઈ ધ્યાનથી વાચનો દાકતર પા શરીર તપાસાની દકીકત પડતો અને વળી પાલ પતિ-પત્નીને લાગતું કે ક્યને મારી હાકી કાઢ્યો ખરે

‘સુમિ, આજે આપણે મધ્યા વાઈ જઈએ નારે બાધી લઈશું ને સાજે પાછા ફરીશું પાર્સીમાં પ્રણુ સાથે બને આવે’ જ્યતે જુ તે સુમિત્રા સ્ત્રીમરી લેતી મદિને વર પાછો આવે મગી પદ દહાડે જતો રહે—એને કેમ નારાજ મગ્ય ! આ વાઈ તો મોટરમાં બેમીને જવાનું હતું પડી હરકત હતી ?’

કૃષ્ણાના ખગખળ વહેતા પોણી નેઈ બાળકો ખુ થઈ ગયા એમને લઈને પાર્સી નવડાવડા ગઈ વરપડું તટ ઉપર આવેના મદિરો તરફ વળ્યા

‘અહીં સરકૂતના પડિતો રહેતા, વિનોમા પા રહેતા’ જ્યતે વાત કાઢી

‘આ ગણેશની વિશાળ મૂર્તિ તો ને ! જાણે—’

‘જનઓ પાછા દેડની મરમરી ના મરશે તમા ઉપમાઓમાંથી હખ કાઢો તો આ મિચારા ભાઈ

૨૦૩ ને વાગશે. '

૧૧ મેં હસતાં કરતાં એક ઘાટ પરથી બીજા ઘાટ ઉપર જતાં,
૧૨ દીના પૂલ પરથી જતાં માણસો વાટનો પડુઓને
જેતાં, શિખર ઉપર શિખરની ધન્યઓ કરકતી નિરાળતાં
૧૩ નિએ આનંદ કર્યો. ગામની કુલવધૂઓ નદીમાં નવાઈને
૧૪ ડાંગથી લીનાં વસ્ત્રો બદલતી હતી, ગાગર ભરીને
૧૫ કંજલી સખીને મોટા અગાળે ચોભવા કહેતી હતી. ત્યાં
૧૬ ફેક પુરોહિત એમના તરફ આવ્યો.

આલો સ્નાન કરાવું, ' એણે મીઠાસાથી પણ આગ્ર-
૧૭ હયાં અવાળે કહ્યું. જ્યંતે સુમિત્રા તરફ જોયું. ને
૧૮ મમચીને—મન પાછું વાળતો હોય એમ એણે ના
૧૯ ડાડી, પણ પુરોહિત એમ શેના છોડે! એમણે તીર્થવું
૨૦ 'ભાત્ય શરૂ કર્યું', દિવસ ને ચોદાગિયું મંગળ જણાવ્યાં
૨૧ મને સજોડે નડાવાનું પુણ્ય દર્શાવ્યું.

૨૨ ફરી કંઈથી આવવાનાં છો! એમ કહોને ભગવાને
૨૩ મને આહી' સાથે મોકલી આપ્યાં ને સ્નાન કરી
૨૪ વિવ્ર થયા માટે જ.

૨૫ પે પછી વિશેષ આગ્રહની જરૂર ના રહી. મંત્રોચ્ચાર
૨૬ સાવી બંને નદીનાં વહેતા નીરમાં પાવન થયાં. પુરો-
૨૭ હંતને દક્ષિણા મળી એટલે એ વિદાય થયા. એમની
૨૮ ઇજા બહાર નીકળતી સુમિત્રાને જ્યંત પાછો નદીમાં
૨૯ ચી ગયો.

૩૦ પણ ખેટકી વાર ! '

૩૧ મહેલું સ્નાન તો ધર્મનું કર્યું. હવે બીજું સ્નાન—
૩૨ ણી બીજું શેનું ? '

૩૩ જ્યંતે એનો જવાબ શરૂઆતમાં આપવા કરતાં
૩૪ મેત્રાને પાસે ખેચી દેડ મુઢીના પાણીમાં લઈ ગયો.
૩૫ મીની હાલકા ઉરાડી. ફૂબડીઓ મારી એના પગ
૩૬ ડી લીધા. તળિયેથી ગોળ કાંઠરા ઉપાડી લાવી
૩૭ પાંચી દોઈ રંગીન પથ્થર પત્નીને આપ્યા. ને એમ
૩૮ જ સાથે આવી ગયો.

૩૯ પંચગની પાછાં ફર્યા ત્યારે વળી સુમિત્રાને તાવ
૪૦ યો. રાતમાં આઠ વખત ઊઠીને જ્યંત એની પાસે
૪૧ યો. જાંઘતી પત્નીને જગાડી પાણી પાડ્યું, જગની

૪૨ પત્નીના કપાળે દાઢ રાખી બેસી રહો. ને સદારે
૪૩ પાછા દાકર! એમ ને એમ દોઢ વર્ષ નીકળી ગયું.
૪૪ આ વખતે એ મરિનાના લાંબા ગાળે જ્યંત પંચગની
૪૫ ગયા ત્યારે સુમિત્રાએ એને વાન કરી :

૪૬ 'હવે પાછા ક્યારે જવું છે ? '

૪૭ 'હવે કાલે તો આવ્યો ! '

૪૮ 'એમ નરિ. આપણે બધાંય હવે પંચગનીથી પાછા
૪૯ ક્યારે જઈશું ? હું તો મારી વાન કરું છું. '

૫૦ 'કેમ તને કંટાળો આવ્યો, સુમિ ? એમ હોય તો હું
૫૧ અહીં જ રહી પડું. '

૫૨ 'એમ રુગ હોત તો સારું જ હતું ને. આ તો પાંચ
૫૩ દિવસ ધાપ એટલે તમને વિયોગની વેદના બિપડે, ને
૫૪ એમાં નહીં કરવાનું કરી બેસો. એથી કું ને—'

૫૫ 'ડમ, છે કરું ? '

૫૬ 'હાગતો વળી ! ' કહી સુમિત્રા ખસી ગઈ.

૫૭ એની સુવાવડ આવે તે પહેલાં બધાં ગામ આવી ગયાં.
૫૮ એ પછી સુમિત્રાને કદી તાવ નથી ને કદો થાક નથો.
૫૯ કેટલાકને એમ કાચું કે ક્ષયની બીજે ત્યાંના દાકતર
૬૦ પંચગનીમાં જ કેદ કરી રાખત. સારું થયું તે પાછાં
૬૧ આવી ગયાં.

૬૨ પણ જ્યંતને એના દાકતર ચેતવ્યો હતો. ' સુવાવ-
૬૩ ડમાં તો ઈશ્વર બીજા જીવની રક્ષા કરે, એટલે વધારે
૬૪ બળ મુકે ને દોગ દબાઈ જાય. પણ પ્રસવ થઈ ગયો
૬૫ એટલે અશક્તિ આવે ને કદાચે દરદ હુમલો પણ કરે.
૬૬ તમે ચેતના રહેજો. '

૬૭ દાકતરો બિચારા સમજાવી હુલાવીને વાત કરે. પણ
૬૮ એમની શિખામણ કાંપા મુઢીયે પહોંચતી નથી. નવા
૬૯ બાળક કાળે ઝલકાં મોઝાંની તૈયારી કરતી સુમિત્રાને
૭૦ જોઈ અને દાકતરની ચેતવણી એ બૂલી ગયો. એને થયું
૭૧ સુવાવડ પછી તો નવું લોહી ચરશે. ને હવે દરદ રહ્યું
૭૨ છે જ ક્યાં !

૭૩ પૂરા મરિને સુમિત્રાને બેબી આવી, જાનેએ એનું
૭૪ નામ પાડ્યું પંચગની. ત્રણ પુત્રો પછી એક દાકરી
૭૫ આવી એટલે લાડકી થઈ રહી. એને વેઈ બને જવું

દોઢ વર્ષના કેટલાય મુખદ સંવાદોના પડ પછી પડ ઉભેલી મીઠાશ આખતા પ્રસન્નિગદની વિદાય વખતે ત્યાના દાકતરે બનેને પોતાના રૂમમાં તેમના ને પ્રેમીના પ્યાના મગાવ્યા

‘એક વાત કહું, જ્યેત્તભાઈ?’ દાકતરે સરચાત ફરી ‘મારુ માનો તો હવે પાકી ખાતરી કરી લેવી સારી અને આપરેશન મિનાની ખાતરીમાં હું માનતો નથી’

‘વાત તો બરોબર છે ક્યારે કરાવવું?’
‘તમે ટોટો તો હમણા આપરેશન કરાવો જ ધેર જન એ વધારે સારુ હું તો પહેલેથી કહેવાનો હતો, પણ હી પીના કેસમાં એ કામ ભેગા કરવા હી નહિ એટલે આટલો વખત જવા દીધો પણ હવે—’

જ્યતે સુમિત્રા તરફ જોયું એ શરમાઈને આંકું નેઈ રહી દાકતરે પણ ચકર ચકર ફરતા છતના પખા તરફ નેઈ બનેને સમય આપો. ઇઈ જ ના બો યુ, કોઈ પણ પીનાઈ ગઈ છેવટે જ્યતને જવાબ દેવાનો હતો એને એણે શ્યુ

આજે તો દાકતર, રંગ આપો તો ઠીક એવું શરીર સે જ વગે પડી તમને મળીએ એણે કેટલાક વિસ અહી રહેવું પડશે?’

‘ત્યારે વિસ લાગે પણ પછી જેખમ તો નહિ ને।’
‘તમારી વાત બરોબર છે એટલું કામ પતાવી લઈશું ત્યારે હવે રંગ છે?’

‘એક વાગ ફરી કહું આન્યા છો ત્યારે બના થઈને પતાવીને જ જવ ને’ મનમાં એ દસતા હતા ને એનો ભાવ બને જણ સમજતા હતા ‘તમને થતું હશે કે દાકતર લોભી છે ને હાથમાં આવેન દરદીને છટકવા નથી દેતો પણ આ મામના જ એના કે—’

અને તોયે ફરી વહેના આવવાતું જણાવી બને જણ ગાડીમાં બેસા જ્યતે પચગની હાથમાં લીધી ગાડી ચારી ત્યારે એણે પતીતું મો પોતા તરફ ફેંચી એની આંખમાં નેહુ

‘સોજ સમી પાછી લા ગો ને, સુમિ અરે જમની જોડે

લણુ પડત તો એકવાર લડી લેન પણ તને લીધા મિના પાછો ધેર ના જાત’ એણે ઝોને આગળી અડ મડી હગીરી ચૂલી પણ ખરૂં અને ધેર પહોચના પહેના સુમિને નુખી પણ લીધી એવું હૈયું આનદથી ફૂદાફૂદ કરતું હતું

ધેર કસાર કર્યો હતો ખારણે તોરણ આધ્યુ હતું નરી હગીરી ફૂન પધારી તૈયાર કસાની હતી તેમાં સુમિત્રાને એણે સુનાડી પછીનેય નાની ઢોનકી ઉપર સુવાડી

‘જાધી ના જતી સુમિ આવે ટાઈમ મરી લાવું’
‘નહિ નેઈએ રાતે લઈશ તો મોસ મીતો રસ મના રે’

‘પણ તમે રહેના દો ને હવાખાનેથી હું ભૂખી નથી નીકળી

‘હજે પછી પણ આટની કાફા તો નેરી જ પડશે’ અને એક ઝૂમખુ સુમિતાના હોઠ આગળ ઝૂના લાગ્યું

મચ્છરદાની સરખી કરતા અંબરમતી અને ધૂપ કરતા કોઈ માનીતી રેકર્ડ વગાડતા સુમિત્રાના વાગમાં બથ ફેરવતા અમરાડિયુ વીળી ગયું એ સાંત દહાડામાં જ્યત એની પામે ને પામે રહ્યો રકાખીમાં દૂધ રેડી એ ધરતો, ત્યાથી ખાટનાની પાગતે બેસતો એના હાથની વીટી ફેરવી આજગીએ સાથે રમતે કદીક ટપની મારતો બને દહાડામાં પચાસ વખત સાથ સાથ મનકતા પછીની આપ લે કરતા હુમસના દરિયાકાંઠે જવાની વાતો કરતા મ્દીક જ્યત વાતો મગ્તો હોય ને સુમિત્રાને એક આવી જેતુ, મ્દીક એ જાત તકમાં સરી જતો ને ત્યારે એના હાથ સુમિત્રાને ધેરી લેના

અકાડાડિયામાં પછીને સાથે લઈ બનેની ગાડી દવા ખાને જામી રહી ત્યારે દાકતરને નરાઈ લાગી ‘મે તો ધારેતુ કે બે મહિનેન તમે નક્કી નહિ કરો’ અને આજખીતાની દરકાર લેવાય છે એ રીતે સુમિત્રાને ઝટ તપાસી એમણે વોડમાં દાખન કરી ને જ્યત

માંડ છૂટા પડ્યો.

બીજા દિવસે વહેલી સવારે ઓપરેશન થયું. એ ભાનમાં આવી ત્યાં સુધી દાકતર એની કને રહ્યા. અને ફરીથી હાર્ટ તપાસ્યું, ટેમ્પરેચર લીધી, ને કોફી પાઈ રવાના થયા. બધું ખરાબર હતું. પાંચમા દિવસે જ્યંત આવીને બંને જણને પાછાં તેડી ગયા.

‘દાકતર, તમારો આભાર. નહિ તો વળી પાંચમું આવી પડત.’ બંને દરયાં. નિર્ભયનું હાસ્ય જુદી જ હવા ફેસાવે છે. આજે એમને મુક્તિનો આનંદ તો હતો. ‘આવે ને હવે—નજીક તો આવે—’ જ્યતે ડાળા કકડાવ્યા.

‘કાણુ આવે ? કોની વાત કરો છો ?’

‘પેલા ક્ષયની રતો. એવો તો હાંફી કાઢ્યો છે કે જન્મારામાં ફરી દેખા દેવાની હિંમત નહિ કરે.’

પણ એમનો દિંમન ગ્રંધી વળી. બીજા બે માસ તો એવા ગયા કે ચંદ્ર જણે આશ્ચર્ય જ નહિ. પણ ત્રીજા માસે સુમિત્રા ચોંકી. એણે જ્યંતના કાનમાં રાતે કહ્યું, ‘દાકતરની જૂઠ તો નહિ થઈ હોય ! કેંક લળતું જ કાપીને સાંધી લીધું હોય તો કાને ખબર.’

‘હે, એવું લાગે છે ? ખરેખર ?’ જ્યંત ખેડો થઈ ગયો.

‘ત્યાર વગર હું કહું ? આપણી જ બિટ્ટીંગમાં મોસીસ ડિસોઝા કહેતી હતી કે એના કાકાના છોકરાને બે વાર એપેન્ડીક્સ કાપવું પડેલું. પહેલી વાર લળતું જ કાપ્યું હોય કે ના થે કાપ્યું હોય.’

‘મેં પણ એવું સાંભળ્યું તો છે. કહે છે પેલો સર્જન મહેતા છે ને—એકવાર પેટ ચીકું પણ પછી ખેંટો ખોળ્યા જ કરે ને ના જડ્યું એટલે પાછું સીવી દીધું. એવો તો ગભરાઈ ગયેલો ને કે, નર્સ અને બીજા દાકતરને ઈનામ આપી છાનાં રાખવા મથેલો.’

‘ત્યારે આપણેય શું ફેગટની ધમાલ કરી આવ્યાં ?’ સુમિત્રા પણ કોણીના ટેકે અડધી ખેડી થઈ મોતી.

‘એ તો શી ખબર પડે ?’ જ્યંત વિચારમાં પડ્યો.

‘કાલે કોઈને ખતાવી ખાતરી કરીએ. કોઈ મોટા દાકતર પાસે જવું પડશે.’ ને એટલામાં પંછી જંગી, માળાપની ટકટક એની જાણે સવાર પડી ગઈ.

હિંમત કરીને બીજા પંદર દિવસે એ મોટા દાકતર કને ગયાં. પહેલાં ઓપરેશનની વાત કરી. અને પછી મનનો ભય જણાવ્યો. ‘બીજું તો ફીક. પણ એ બિચારીથી પાંચમી સુવાવડ વેકાશે કેમ ?’ પનિને દયા આવી તે કરતાં ઉશ્કેરાટ વધ્યો. ‘એ તો મરતાં મરતાં માંડ બચી છે. દોઢ વર્ષ પંચગનીમાં—’ એમ એણે બધો ઇતિહાસ કહ્યો.

‘કદાચ તમારી શંકા સાવ ખોટી જ હશે. ક્ષય જેવી લાંબી બિચારી ભોગવી હોય તો ઓને અનિયમિત ચાય. એથી ડરવાનું કારણ નથી અને તમે કહો છો એ મુજબ ઓપરેશન પછી તો એવી શક્યતા જ નથી.’ દાકતરે પહેલાં તો દરદીનું સમાધાન કરે, પછી તપાસે અને આધાતની વાત છેવટે સિદ્ધતથી કરે. એમ અહીં પણ તપાસમાંથી પરવારીને પાછાં બધાં ખુરશીઓ ઉપર આવ્યાં ત્યારે એમણે રમાલ વડે ચક્ષમા લૂછવા માંડ્યા.

‘મને લાગે છે કે ઓપરેશન ખરાબર થયું નથી. કોની પાસે કરાવ્યું ?’

‘કેમ, ડૉ. ત્રિવેદી પાસે. એમણે જ સલાહ આપેની એટલે ત્યાં જ ગયાં.’

‘હ. બિચારો નવો છે. આ નસ પ્રસૂતિ પછી ત્રીજો—ચોથો દિવસે સહેલાઈથી જડે. પણ તે પછી એને પારખવી એ નિષ્ણાતનું કામ.’

‘ત્યારે શું ગર્ભ રહ્યો છે ?’

‘એમાં શંકા નથી.’ દાકતરે સ્પષ્ટ કહ્યું, ‘મને તો આ બિચારીની દયા આવે છે. જો ટી. બી.એ બચેલો ખાધો તો આવું શું થશે ? પ્રસૂતિ પછી એને બચાવવી મુશ્કેલ થઈ પડે.’ એમણે ફરી ચક્ષમા લૂછ્યા. ‘હવે તો આપું કમળ જ બહાર કાઢવું પડે.’

ગાડીમાં જ્યંતનો મિળજ ગયો. એણે ડૉ. ત્રિવેદીને જોખી જોખીને સંભળાવી. અને રિહર્સલ પાકું થયું

એટલે એના દર્શાવાને ધસી ગયા. ત્યાં તો પંદર જળુ શહ જેઈ મેઢેયાં હતાં. એટલે શિષ્ટાચારના ત્રાગડા તોડીને એ અંદર ઘૂસ્યો. દાકતર એને ઓળખે—પૂછે તે પહેલાં એણે તૈયાર કરેલું તહોમતનામું જોરશોરથી ગમડાવી દીધું. મેજ પર મુઢીઓ અડાળી. આંખો ફાટી, અવાજ ફાટ્યો ત્યાં સુધી મોટા કરી બરાડ્યો:

‘હું જેઈ લઈશ કે તમારો જેવા પાછ દાકતરો શી રીતે આ ગામમાં પાટિયું ચોડે છે. મુઆ નીચોવતા હોય તો એક વાત, પણ આ તો મારી નાખવા બેસા છો. મારી પાસે મોટા દાકતરોના અભિપ્રાય છે—તમારી મેડિકલ કાઉન્સીલને લખું છું.’ ને વળી પાછાં અપશબ્દોની ઘડાપડી.

એ ધાંધલ મચી ત્યારે બે સ્ત્રીઓ ઓળખાણવાળી પણ હતી. એક જળુ તો સુમિત્રાની પાસે જ સીધી પહોંચી. ‘હેં શું ખરી વાત! મારું થયું ને તમારા વર એને ઉધડા લીધો. નહિ તો હુંયે એવું જ ઓપરેશન કરાવવાની હતી તે ફસી જ પડત ને!’ બીજીએ કહ્યું કે ‘આ વાત જેવી તેવી નથી. ઘેરે ઘેર એ કહેવાની. મારો વાલો દાકતર પણ કેવો ઉઠાવ-ગીર નીકળ્યો. કેને ખબર પરીક્ષામાં બેસા હશે કે નહીં!’

એથે દિવસે છાપામાં મોટું સ્વર્ગપત્ર આવ્યું. એમાં દાકતરની પૂરી ફજેતી કરી હતી. સુમિત્રા વાંચવા જાય તે પહેલાં જયંતે છાપું ઝૂંટવી લીધું ને એ સ્વર્ગપત્ર મોટેથી કકકડાટ વાંચવા માંડ્યું—એમને તો મોટે જ થઈ ગયું હતું.

છાપું કે કી દઈ જયંતે જતો રહ્યો, કેલુ જાણે જો. ત્રિવેદીનું ખૂન જ કરવા ના. જતો હોય ને! એ ગયો. ને ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી. ફોન જો ત્રિવેદીનો હતો. એમણે તલગળ મુવાકાત માગી હતી.

‘પણ એ ઘેર નથી, હમણાં જ બહાર ગયા.’
‘કાઈ હરકત નહિ. તમે તે છો ને? મારે ઝંઘડો કરવો નથી થોડી વાત જ કરવી છે.’ અને પછી સહેજ નરમાસથી પૂછ્યું, ‘સુમિત્રાબેન, હમણાં જ મળ્યું

છે. આવું?’ સુમિત્રાથી ના ન પડાઈ.
પા કલાકમાં જો. ત્રિવેદીની કાર આવી. રોજની બેગ ગાડીમાં જ રાખી એ ઉપર આવ્યા ને દબે, પગે દાદરો ચઢી ઘંટડી વગાડી.

સુમિત્રા પંછીને દૂધ પાતી હતી, પણ કામવાળીને સોંપી એ દિવાનખાનામાં આવી. દાકતર એને જેઈ ઊભા થઈ ગયા. કાઈ અપરાધી માફી માગવા આવે એવો ધાટ દેખાતો હતો.

‘માફ કરજો, સુમિત્રાબેન. આ બધો લવાડો ધણો વધી ગયો છે. છાપે નામ ચઢી ગયું છે. એટલે નુક-શાન તો ધણું જ થયું છે. પણ, એ તો જેવું મારું પ્રારબ્ધ.’

સુમિત્રાએ એમને બેસવા કહ્યું. પાણીનો પ્યાલો મૂક્યો. ને એ પણ સામે બેઠી. ‘પણ દાકતર, આવી બૂલ! અને મને ક્ષયવાળીને—! તમને ખાતરી નહોતી તો અમને ચેતવવા તાં. આ તો તમે બૂલ્યા અને અમનેય બૂલાવામાં નાખ્યાં!’ પત્નીને લાગ્યું કે પતિનો રોષ વ્યક્ત કરવામાં એ કામી છે, પણ એથી વિશેષ એ ના બોલી શકી.

દાકતર નીચું જેઈ ગયા, સાંભળી રહ્યા. પછી મોં જીંચું કર્યો વિના એમણે કહ્યું:

‘એક વાત પૂછવા આવ્યો છું જે હકીકત હોય તે સત્ય કહેશે?’ સુમિત્રા આશ્ચર્યથી સાંભળી રહી.

‘એમને લઈ તમે ઘેર ગયાં ને અડવાડિયા પછી પાછાં આવ્યાં. ખરું ને’

સુમિત્રાએ મૌનથી જ વાત સ્વીકારી.
‘એ ગાળામાં જ એવું તો કેં બન્યું નથી ને? મારું કહેવું એમ નથી...હું તો માત્ર એક શંકા દૂર કરવા ખોતર જ પૂછું છું. વખત છે ને એ જ દિવસોમાં, પ્રેમનો ઊભરો વધારે ચડ્યો હોય, કદાચ તમારા હાથ-માંથી કાઢી જતો રહ્યો હોય, કદાચ તમને પૂરી ખબર પણ ના પડી હોય, કદાચ—’ દાકતરનો અવાજ પ્રત્યેક શબ્દે ધીરો પડતો હતો. જણે એ મનને જ પૂછતા હોય એમ હોડ માને કહ્યું હતો.

સુમિત્રા દિગ થઈ ગઈ. ફટ કરતાં ને એની સ્મૃતિનું ખારણું ગ્રાસ્યું ને આખું ચિત્ર દિલ્લ ચાલે એમ નંબર સામે ચાલવા માંડ્યું. પછી ઊંઘી ગઈ હતી. વરને મન વહુ નવી જિંદગી લઈ પાછી આવી હતી. બંને બાણે નવાં પરણીને સાથે એકાં હતાં. ઓચિંતું ભરતીનું મોઢું ક્યાંથી બંને ઉપર ચડી આવ્યું ને બંને ક્યાંનાં ક્યાં તણાઈ ગયાં. એની ઈન્કારની તાકાત જ ક્યાં રહી હતી? નહિ ધારેલું, નહિ છૂટેલું, સાવ અણગમતું પણ એ મિલન હતું તો ખરું જ ને? શું એણે જ આ દાટ વાળ્યો!

ઓ ભગવાન! સુમિત્રાએ માથે હાથ દીધો. હું નથી આપતો એને રખડાવી રજાવાવી મૂકે છે. ને આપે છે એને આમ અડપલામાં! એક ફાણ મત થયાં તે ભૂલની આવી સખ! સુમિત્રાની આંખે ચક્કર આવવા જેવું થયું.

એ તો થયું. પણ આ ભક્ષા દાકતરનું શું? એનો શો વાંક તે આમ દંડાય! નિરપરાધના ઉપર એ બંનેએ બુલ્લમ જ ચુમ્યો ને! હવે?

સુમિત્રાની દશા જોઈ દાકતર સમજી ગયો. એને હૈયે શાતા વળી. એનું શાણપણ હરાઈ ગયું હતું તે પાછું આવ્યું. એ ઊભો થયો. પણ સુમિત્રાને વિદાય આપવા જેટલાય હોશ નહોતા રહ્યા. એક મિનિટ એ વળી થોભ્યો.

‘એક બીજી તસ્લી આપું, સુમિત્રાએન?’ દાકતરે ફરી નમ્રતાથી કહ્યું.

‘તમે ડૉ પટવર્ધનને આટલી વાત જણાવશો? હું બાણું છું કે કોઈ પણ સ્ત્રીને આવી વાત કહેવા મોકલવી એ નયું બેહુદું છે. પણ શું કરું? કોઈ ખુલાસો મારા દરદીઓને ના કહેશો કે ના છાપાંમાં લખાતો. પણ અમે ધંધાદારીઓ એક બીજાના અવિશ્વાસમાં આવીએ તો કેટલું ખોટું થાય! માટે આટલું તો કરશો જ.’

દાકતર એટલું કહીને જતા રહ્યા. પણ પ્રાયશ્ચિતની હવાથી ધરને ભરતા ગયા.

સાંજે સુમિત્રાએ પતિને વાત કરી. ને ડૉ. પટવર્ધનને મળી આવવા કહ્યું, ત્યારે જ્યારે આનાદાની કરી. ‘એક વાર મૂરખ બન્યાં તે ઓછું છે કે હવે ફરી ત્યાં જઈએ! થયું જે થવાનું હતું તે, હવે હોડીના પ્લાટ ઉપર ઉભા રહી મારે ખૂમ પાડવી નથી કે હું નવસ્ત્રો ઊભો છું તે કોઈ તેડવા આવે. હાથે કરીને તમારો કરાવવો છે?’

પણ તમારો તો થઈ જ ચૂક્યો હતો. ડૉ. ત્રિવેદી દવાખાનું સોંપીને બહારગામ ચાલ્યા ગયા હતા. કદાચ ધંધો બંધ પણ કરી દે. ડૉ. પટવર્ધને મેડિકલ કાઉન્સિલને ખબર આપી હતી. ને એની ખાસ સલામાં ચર્ચા થવાની હતી. લોકોમાં અવિશ્વાસ ફેલાતો અટકાવવા કડક પગલાં ભરવાની ચોમેરથી માગણી થઈ હતી. મેડિકલ કાઉન્સિલની મેડક મળી ત્યારે ડૉ. ત્રિવેદીના પક્ષે કોઈ નહોતું: પટવર્ધને ભતમાહિતીની વાત કરી પછી કોઈને શંકા પણ ના હતી. લાગ જોઈ કોઈ વિરોધીએ બીજી ત્રીજી વાતને અંદર મેળવી ડૉ. ત્રિવેદીને ઉતારી પાડ્યાં. એટલામાં પટાવાળાએ એક ચિઠ્ઠી પ્રમુખના હાથમાં મૂકી. એમણે નજીક મેડેસા પટવર્ધનને વંચાવી. અને બંને જણ સામા જઈ સુમિત્રાને અંદર તેડી લાવ્યા. એક બાઈ માનભેર ત્યાં આવી એટલે મીટિંગ અચાનક ગંભીર બની ગઈ. સુમિત્રાને પ્રમુખે પોતાની પાસે ખુરશી આપી.

‘મારે આપ સાહેબો આગળ એક ભૂલનો ઇકરાર કરવાનો છે.’ સુમિત્રાએ જરાય ખચકાયા વિના કહ્યું. અને જરાય સંકોચ કે શરમ રાખ્યા વિના એણે તમામ વાત કરી. ‘અમને એ વાતની સરત જ ના રહી, જેને એક ઊચ્છૃંખસ રમત માની હતી તેમાંથી આવું પરિણામ આવશે એવો સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો. અપરાધ ડૉ. ત્રિવેદીનો નહિ, અમારો છે. આજે અહીં એમનો કોઈ મિત્ર નથી, તો હું એમની મિત્ર થાઉં છું. એમની ખાતર નહિ પણ મારી જ ખાતર, સ્વેચ્છાથી હું કહું છું. ધારણ કે એક નિરપરાધીને તુકશાનમાં મૂકવાનું પાપ અમારે લીધે થયું છે. ને એ છૂપાની રાખી એનો બોજ મારાથી સડન થાય એમ નથી.’

બાળકનું ઘરમાં સ્થાન

બાળકોના હંદર માટે આપણે સમર્પે વર્ષ પણ બૂન જ બેઠેલાં છે. બાળકનું આગમન અને મહત્વનું સ્થાન ઘરમાં હોય એવું એવી માનસશાસ્ત્રીય છણાવટ કરતો આ અતિ મહત્વનો લેખ લેખિકાનાં વાચકોને જાણીતા લેખિકાએ લખ્યો છે...

તુરસ્ત-મજાનાં, હસતાં-કિલ્લોલનાં અને આનંદ તાપે એવાં બાળકોને જોઈને આપણા મનમાં અનેક વિચાર આવે છે એમનાં એક, બાળકનું ઘરમાં શું સ્થાન એ છે. સુખી દાંપત્યજીવન પતિપત્નીના જીવનમાં અનેરો સંતોષ આણે છે અને પતિપત્નીના સ્વર્ગીય પ્રેમના પ્રતીકરૂપ બાળકનો જન્મ કુટુંબની દરેક વ્યક્તિમાં નવો જ ઉત્સાહ જગાવે છે. વળી માતાપિતા જે શિક્ષિત હોય, જીવન પ્રત્યે ચોક્કસ દષ્ટિ ધરાવતાં હોય અને એમણે જીવનની નક્કી યોજના ધડી હોય ત્યારે બાળકનો જન્મ એક અનેરી પ્રેરણાદાયી ઘટના થઈ પડે છે.

બાળકના જન્મ પહેલાં પતિપત્નીએ અમુક માનસિક તૈયારી કરવાની હોય છે જેથી નવું બાળક ઘરમાં આવે ત્યારે કરવા પડતાં અનુકૂળનો સહેલાઈથી થઈ શકે. માતાપિતાએ સૌથી પ્રથમ તો એ નક્કી કરવાનું રહે છે કે જેમ વીમાનું પ્રીમિયમ દરેક વર્ષે ભરીએ છીએ અને અમુક વર્ષની મુદત બાદ એકઠી થયેલી લાંબી રકમની આશા રાખીએ છીએ તેવું બાળકના જન્મનું નથી. ભવિષ્યની આશાઓના મિતારા બાળક સંતોષશે એ બાળકનું આગમન ન થાય એ ઇચ્છનીય છે. વળી પોતાના વણસંતોષાયેલાં આશા-અરમાનોને સંતોષવા માટે બાળકને હથિયાર બનાવવાની ભૂલ સમજી માખાપોએ કદાપિ ન કરવી જોઈએ.

આપણે ત્યાં પુત્રના જન્મનો ઉત્સવ માણવામાં આવે છે અને પુત્રી જન્મે તો હળુ પણ ઘણે કેકાણે માખાપને નિરાશા સાંપડે છે એ મનોવૃત્તિ અસહ્ય બનવી જોઈએ. પુત્ર ધડપણમાં કમાઈ ને ખવડાવશે અથવા પુત્ર હોય તો જ કુટુંબનું નામ ચાલુ રહે તથા મોક્ષ મળે એવા સડી જૂના વિચારોને બને તેટલી ઝડપથી તિલાંજલી આપવાની જરૂર છે. તદુપરાંત પતિપત્નીના

લગ્નજીવનને અમુક સમય વીર્યો હોય છતાં બાળકનું આગમન ન થયું હોવાને કારણે જીવન ખૂબ નિરસ બની ગયું હોય એથી બેમાંથી ત્રણ થયું એ વિચાર પણ આદર્શ નથી જ. આખરે બાળકને પોતાને પણ પતિપત્નીની ભૂલના પરિણામે જન્મનું પડેલું એની જાણ તે મોટું થાય ત્યારે થાય તે સ્થિતિ પણ ઇચ્છનીય નથી.

લગ્નજીવન સુખી છે કે નહીં એ માપવાની પારાશીશી એક અમેરિકન લગ્નવિષયક સલાહકારે એ સૂચવેલી કે દંપતીના અમુક વર્ષના લગ્નજીવનમાં કેટલાં બાળકોનો જન્મ થયો છે. આમ પાંચ વર્ષના લગ્નમુખ દરમિયાન વધુમાં વધુ એ બાળકો અને ઓછામાં ઓછું એક બાળક જે દુનિયામાં આવ્યું હોય તો એ સલાહકારના મતે લગ્નજીવનને સુખી માની શકાય. આ ઉપરથી એમ ક્ષિત થઈ શકે કે લગ્નજીવનના એક સુંદર પાસાને વ્યક્ત કરતું ને પતિપત્નીના જીવનને ભરું ભરું ને ધ્યેયપૂર્ણ બનાવનાર બાળક જ છે. બાળકના જન્મ પહેલાં ને પછી માખાપને ત્યાગ, સંકનશીલતા ને ક્ષમતાના પાઠ પઢાવનાર બાળક સિવાય ખીરું કોણ છે ?

આમ છતાં બાળકનું આગમન સુખાનુભવ સાથે જીવનની પહેલાં ધડી રાખેલી યોજનાઓમાં પણ થોડો પલટો આણે છે. બાળકનો જન્મ થાય એટલે માખાપ એના નામની ચિંતામાં પડે છે. એનું નામકરણ એના શારીરિક ને માનસિક રૂપરૂણને અનુરૂપ હોય એ વધુ સર્વ. આપણે એવાં કેટલાંય બાળકો જોઈએ છીએ જેમનો નામકરણ વિધિ કરતી વખતે આ બધી બબ્બે તરફ દુર્લભ અપાયું હોવાને કારણે ભવિષ્યમાં તેઓ હાંસીના પાત્ર પણ થઈ પડે છે.

બાળક આ દુનિયામાં પ્રવેશે ત્યારથી માખાપની જવાબદારીઓ વધી પડે છે. આપણા કિન્દુ સમાજમાં માતાને

લાગે થોડી વધારે જવાબદારીઓનો બોલો આવે છે અને એણે પોતાની શારીરિક તંદુરસ્તી સુખસગવડો પ્રતિની સગવડો અને બાળકની સુખશાંતિ એ બધી દિધાઓમાં એના મનને અટવાયેલું રાખીને બાળક પ્રત્યે જરાક વધારે ધ્યાન આપવું પડે છે. આને લીધે કોઈ કોઈ વાર પતિની ખદામરણ પણ વહોરવી પડે છે, પણ સમજુ માતા આવા પ્રશ્નોથી મૂંઝાતી નથી અને બાળકનું એના ઘરમાં નિશ્ચિત સ્થાન છે, એની અગત્ય ખીણ બધી બાબતો કરતાં વધુ છે ને નાના બાળકને પણ આગવું એવું વ્યક્તિત્વ છે એમ સ્વીકારીને માર્ગ કાઢે છે.

સદ્બલ્યે કુદરતે બાળકને એવાં હથિયારથી સજ્જ બનાવ્યાં છે કે જ્યાં એમની જરાક અવગણના થઈ કે એમની સુખસગવડો ખરાબ ન સચવાઈ એટલે બાળકો તુરત જ પ્રતિકાર કરે છે. કેટલીક માતાઓ બાળકની આ પ્રતિકારશક્તિનો હકપૂર્વક સામનો કરે છે આપણે સૌ બાળકની રૂબાની કળાથી વાકેફ છીએ. નવું જન્મેલું બાળક એના અસ્તિત્વની દરેકને જાણ થાય એટલા માટે પણ દિવસ દરમ્યાન પાંચ-છ વખત તો પોતાના સ્વરચંત્રનો ઉપયોગ કરીને ફેફસાને સારી એવી કસરત મળે એ રીતે રડે જ છે. ભૂખ લાગે ત્યારે એનું રુદ્ધ જુદા પ્રકારનું હોય છે, એણે ભીનું કંથું હોય ત્યારે અવાજ સહેજ જુદો નીકળે છે ને ટાઢ કે તાપ લાગે ત્યારે પણ સંગીતના ચૂરો સાવ જુદા હોય છે. એક વસ્તુ નક્કી છે કે બાળકને સમયનો ખ્યાલ નથી હોતો એટલે એમને રાત્રે માથાપને બિંધવાનું હોય છે એટલે ન રડવું જોઈએ એમ યાદ નથી આવતું.

વળી બાળકોની દુનિયા પણ આપણી મોટેરાંની દુનિયા કરતાં જુદી હોય છે એનો મોટાં લાગનાં માથાપને ખ્યાલ નથી. મધ્યમવર્ગનાં કુટુંબોનાં નાનકડાં સગવડ-ભર્યાં ઘરોમાં આપણે વગર કચવાયે કદીય એક ખૂણો ઉઘરાતાપૂર્વક આપીએ છીએ ખરા ? બાળક સ્વાતંત્ર્ય-પ્રેમી હોય છે એનો પણ ભૂલેચૂકે આપણે વિચાર

કર્યો છે ખરા ? મોટાં લાગનાં માથાપને મળીને પૂછીએ તો આપણને જરૂર પસ્તાવો થાય કે આપણે બધાંએ ભેગાં મળીને બાળકોની સ્વતંત્ર નિર્દોશીમાં કેટલાં બધાં નિષેધાત્મક સૂચનોને પરાણે ઘૂસાડી દીધાં છે. બાળકથી સોફા પર ન બેસાય, કોઈ આવડું હોય ત્યારે બોલાય નહીં, ઘાંટા પાડીને કે દોડદોડી-વાળી રમત ન રમાય, અમુક સમયે બહાર ન જવાય, મોટા હીંચકા ન ખવાય અને એનો શારીરિક, માન-સિક ને આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય એવી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ એનથી ન થાય. એટલું જ નહીં, પણ નાનું બાળક બોલતું થાય ને આપણી વાતચીતમાં લાગ લેતું થાય ત્યારે ‘મોટાંની વાતમાં તું શું સમજે ?’ ‘તું કેમ ડહાપણ કરે છે ?’ વગેરે મતલબનાં એનું સ્વમાન ધવાય એવાં વાક્યો આપણે બકીએ છીએ જેના પરિણામે બાળકમાં રહેલી આત્મસન્માનની પ્રબળ લાવના પર કુહાડા મારીને અસહ્ય એવા ધા મારીએ છીએ અને બાળક તોછડું, આત્મવિશ્વાસની લાવનાથી વંચિત, વ્યક્તિત્વ વગરનું ને અસામાજિક બને એટલે આપણે શિક્ષકો પર દોષારોપણ કરીએ છીએ. આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે બાળક એ બાળક છે, મોટા માણસનું નાનું રૂપ નથી, એની પણ અનોખી એવી દુનિયા છે અને એને પણ ગમા-અણગમા છે ને સ્વતંત્ર એવું વ્યક્તિત્વ છે.

બાળક સ્વભાવે ખૂબ કાર્યપ્રેમી હોય છે, તરતનું જન્મેલું બાળક પણ હાથપગ હલાવીને એનામાં રહેલી ચેતનશક્તિની પ્રતીતિ કરાવે છે. બાળક બેસતું, ખસતું ને ઊભું થઈને ચાલતું થાય એટલે એનો આપણી સૃષ્ટિ સાથેનો સંપર્ક વધે છે. સ્પર્શદ્વારા એ દરેક વસ્તુ વિશે જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બાળક એ અડી વર્ષનું થાય ત્યારે એનો શબ્દભંડોળ પણ સારો એવો વધી જાય છે ત્યારે એની નિઝાસાવૃત્તિ સંતોષવા એ લાપાનો આશરો લે છે. જો કોઈપણ એક બાળકને હરવા ફરવાની છૂટ ને અમુક હદે રમત-સ્વાતંત્ર્ય મળે તો એની ક્રિયાત્મકતામાં સુસંવાદિતા

આવે છે અને એના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ એની લાંબ-નાઓ સાથે સુમેળ સાધે છે. આનાથી ઊલટું ન્યારે બાળક નિષ્ક્રિય હોય અને બદારથી ક્રિયાઓ એના પર લાદવામાં આવે ત્યારે એના વ્યક્તિત્વનો હાસ થાય છે. માખપતું વક્ષણ જે સમજપૂર્વકનું ન હોય તો બાળકની ઊર્મિઓના વિકાસમાં એને જોઈતી સ્વતંત્રતા ન મળવાને કારણે ઘણી આગીઓ રહી જવા સંભવ છે. સાચું પૂછો તો બોક્ષનાં ન શીખ્યું હોય એવું બાળક પણ આત્મસન્માનપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે. જે એના પ્રત્યેનું માતાપિતાનું વર્તન માનવતાભર્યું ન હોય તો બાળકના વિકાસમાં ઊણપ રહી જવા સંભવ છે. બાળકને પોતાની મેળે વિચાર કરતું બનાવવું ને એના નિર્ણયને બહાથી આપીને ચોગ્ય પગે ઉત્તેજન આપવાથી એને પોતાની અમૂલ્યતા સમજાય છે ને આપણે એના વિચારોને માન આપીએ એના બદલામાં એનામાં પણ મોટાઓના વિચારો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ કેળવાય છે. આથી બાળકમાં જવાબદારીની ભાવના પણ કેળવાય છે.

બાળકની રમતને નકામી ક્રિયા ગણવાની ભૂલ પણ માતાપિતાએ કદાપિ ન કરવી જોઈએ. રમતદ્વારા બાળક વાસ્તવિકતાને કસે છે. જે બાળકને અનેક પ્રયોગોને એની રમતમાં વણી લેવાની છૂટ આપવામાં આવે તો બાળકમાં કારણ ને પરિણામનું જ્ઞાન આપમેળે આવે છે. નાનપણમાં પ્રયોગો દ્વારા આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તક ન મળી હોવાને કારણે 'લેક્ટા શુ' કહેશે' એવી શંકાભરી રીતે વિચાર કરવાની આપણને ટેવ પડી નય છે ત્યારે આખાપની એ ફરજ બની રહે છે કે બાળકને વાસ્તવિકતાનું સત્ય જ્ઞાન થાય એવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં આડખીલીફ ન બનવું. જે કે બાળકને મદદ કે માર્ગદર્શનની જરૂર હોય ત્યારે એ

જરૂર મળવું જોઈએ.

ઘણાં માઆપો જાણેઅજાણે પોતાનાં બાળકોને આનંદ-પ્રમોદ અને આશ્વાસનના સાધન બનાવે છે. એમને એ ખ્યાલ નથી રહેતો કે આથી એ બાળકોના કુમળા મનની અંદર ખૂદ પોતાની પ્રત્યે તિરસ્કારનાં બીજ વાવી રહ્યા છે. બાળકને તરત જ ખચ પડી નય છે કે એનો ઉપયોગ મનોરંજન મેળવવા માટે થઈ રહ્યો છે. આને લીધે એનો માનસિક વિકાસ અટકી નય છે. વળી માઆપો જે બાળકને ગૂંગળાવી નામે એવી માસિકીપણની ભાવના વારંવાર વ્યક્ત કરતાં હોય છે, તેથી પણ બાળકનો વિકાસ અવરોધાય છે. બાળકના સુચોગ્ય વિકાસમાં રસ ધરાવનાર દરેક માતાપિતાએ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે બાળક એક વ્યક્તિ છે અને એને ચોગ્ય સન્માન મળવું જોઈએ. એનામાં સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ પણ છે અને એને પ્રયોગો કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ હોવી જોઈએ. બાળક પર વધારે પડતા હક લાદવાથી અને કોઈ નિર્ણય વસ્તુની જેમ એના પ્રત્યેનું વક્ષણ દાખવવાથી તમે એના વ્યક્તિત્વના વિકાસને રૂધો છો. બાળક ખૂબ મોટી ઉંમર સુધી તમારા પર આધાર રાખે છે એનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે તમારે એની પ્રત્યે બળવેલી ફરજોના બદલામાં એના પર હુકમ ચલાવવાના છે. આમ કરવાથી તો બાળક સાથેના તમારા સંબંધો જેખમારો ને બાળક બિનસલામતીની ભાવનાથી પીડારો. તમારા બાળકને રમવાની સ્વતંત્રતા આપો અને ન્યારે તમે તેની સાથે રમો ત્યારે એની કક્ષાએ પહોંચીને રમો. આમ કરશો તો જ તમે એનું સાચું સ્થાન ક્યાં છે એ સાબિત કરી શકશો અને સહૃદય માતાપિતા તરીકેની સાચી ફરજ બજાવીને દેશને ઉમદા નાગરિકો પૂરાં પાડી શકશો.

શરિરશ્લેષ્ટતાના પ્રથમ અંગે જે સંદેશ દર્શિએ વિચાર કરીએ તો બાળકને શરિરશ્લેષ્ઠી જ ચોગ્ય કેળવણી મળવી જોઈએ એ બાળકને મુખ્ય હક છે. બાળકને એવી કેળવણી આપવી જોઈએ કે અને સ્વચ્છતાને કારણે જીવનમાં જોડામાં જોડા પ્રશ્ન સહન કરવું પડે. જીવનની વાસ્તવિક હકીકતો સાથે એના જીવનનો મેળ થઈ નય એવી રીતે એને છેક નાનપણથી જ રીતસાતના નિયમો શીખવાડવા જોઈએ.

—મેરી ડોર્સે

એનું નામ ઇસપ હતું

કીજ્યાના કાઈ ગરીબ ઘરમાં એ જન્મ્યો હતો. કીજ્યાનાની એ મધ્ય ભૂમિમાંથી એને ગ્રીક ભૂમિના કાઈ વ્યાપારીએ ત્યારે ખરીદ્યો ત્યારે કીજ્યાની ધર-તીનો એ ભૂમિપુત્ર ગુલામ બનીને ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ વરસ પર એથેન્સ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યારથી આ કીજ્યાનનું મૂલ્ય અમોઝને વહનાઈ ગુલામ કહેવાતા માનવપશુનું બન્યું. ત્યારથી એની જિંદગીએ ગુલામીની યાતના ધારણ કરી, ગુલામોમાં પણ છેક નીચલી કોટિનું એનું ઉપયોગ-મૂલ્ય અંકાયું, કારણકે એ બિલકુલ કદરૂપો હતો. ગ્રીક માલિકાના નાગરિક સંસારની વધારે હળવી એવી કાઈ સેવા કરવામાં એ શોભી શકે તેવો નહોતો. એનું નામ ઇસપ હતું. આ ઇસપને હવે કાઈ મા-ભોમ નહોતી, કાઈ નાત જાત કે માનવલાત નહોતી. એ તો જગતભરનો ગુલામ માનવ, સીધો સાદો, વળી ગયેલી કમરવાળો કદરૂપો એવો ગુલામ, ઇસપ હતો.

એ એથેન્સમાં આવતા પહેલાં ગ્રીસ ધરતી પરના ઇક્ષિસ નગરના બજારમાં, ગુલામોની વણઝાર ભેગો આવી પહોંચીને, વેચાવા માટે ખડો થયો હતો. એને જોડો કરીને એના શરીરની હરરાજ યોજાવતો મુકાદમ ધરાકા પાસે એનાં વખાણુ કરતો કહેતો હતો, દેખાવે કદરૂપો છતાં, ચિત્તામાં ચક્રાર છે, આ ગુલામ! એનું કમતાકાત શરીર નેઈને અમે કીજ્યાથી નીકળતી વેળા એને કહ્યું કે, આ સામાનમાંથી જે હલકા હોય એવો દાગીનો તું ઉપાડ. એણે બધા થેલા દેખ્યા પછી, શેરીથી ભરેલો કંડીઓ ઉપાડ્યો. અમે એની અક્કલ ઉપર ખડખડાટ હસીને કહ્યું, 'કીજ્યાનો આ મૂરખ હલે મોટો ખોલ ઉપાડે.' પરંતુ એની અક્કલની ખચર અમને બપોરના નાસ્તો કરતી વેળા માલમ પડી. આવતાનો ટોપડો અરધો ખાલી થઈ

સરીઓ પૂર્વે માનવાને ગુલામ રાખવાની પ્રથા હતી, એ શર્યામોમાં એક અદનો માનવ-ગુલામ હતો જેને આજે જગત એક ડાહ્યા વિચાર-રક તરીકે ઓળખે છે. જે ઇસપની વાનો આજે આપણે હોશ હોશ કરીએ છીએ એ માન-ગુલામ ઇસપની આ છવન-ગાયા છે...

ગયો હતો અને એને ઉપાડવાનું વજન અરધે-અરધે ઓછું થઈ ગયું હતું. અમે એની અક્કલની કદર કરી અને આખે રરતે એણે પછીથી ખાલી કંડીઓ જ ઉપાડવો પડ્યો.

કીજ્યાથી આણેલો માનવ-માલ લગભગ બધો જ ઇક્ષિસના બજારમાં વેચાઈ ગયો અને વખાણુવા છતાં, ખાકી રહેલા ગુલામોમાં, એક વક્તા, એક ગાયક, અને એક આ ઇસપને કાઈએ ખરીદા નહીં. આ ત્રણેનું લીલામ પછી સેમોસના બજારમાં શરૂ થયું. સેમોસનો એનથસ નામનો એક ગ્રીક ચિંતક પોતાનાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે ત્યાંથી પસાર થતો હતો તે પેલા કદરૂપા અને ખુધા ગુલામ પર નજર નાખતો જોડો. ઇસપની પાસે બીજા બે, ગુલામો પણ જોડા હતા. એનથસે તેમાંના એકને પૂછ્યું, "તું શું કરી શકીશ?"

"ગમે તે, ગમે તે."

પછી એણે બીજાને પૂછ્યું, "અને તું?"

"હું બધું જ કરી શકીશ." બીજો બોલ્યો ત્યારે પેલો ઇસપ ખડખડાટ હસી પડ્યો, તે સાંભળતો એનથસ બોલ્યો, "અને તું?"

"કંઈ જ નહીં, જો આપ આ બંને સાથે મને પણ ખરીદો તો મારે માટે કાઈ પણ કામ ખાકી જ રહેશે નહીં."

પછી પેલા ચિંતકે પેલા ખુધાને ખરીદી લીધો અને ઇસપને પોતાની સાથેની પહેલી વાતચીતથી આનંદ પામતાં પૂછ્યું,

"હું તને ખરીદું છું, તું મારા તરફ પ્રમાણિક તો રહીશ ને?"

"તમે મને ન ખરીદો તો પણ હું પ્રમાણિક હોવાથી પ્રમાણિક જ રહીશ."

પાછો ઝેનથસ બોલ્યો, “હું જાણુવા માગું છું કે તું બાગી જમિન નહીં ને ?”

“તે આપ મારી પાસેથી જાણી શકશે નહીં. પાંજરામાં પુરાયલું કાઈ પણ પખી પોતાનો બિડી જવાનો મનસૂબો પોતે કહેતું નથી હોતું.”

ઝેનથસને ધૂળમાં પડેલું કાઈ રત્ન જડી ગયું હોય તેમ એ ઇસપને ખરીદીને આણતો થયો. પણ ધર પાસે આવતાં જ એને પોતાની સ્ત્રી યાદ આવી. આવા કદરૂપા માનવીને સેવા માટે લાવવામાં કરેલી બૂલ એને સમજાઈ. ધરમાં પેલા પછી તરત જ ઇસપે ઝેનથસ પર રાહતી સ્ત્રીનો હપકો બિતરતો સાંભળ્યો : “આ કદરૂપા કદંગા, ખુદાને મારી સેવામાં લાવીને તમે આખા સમાજમાં મારું અપમાન કર્યું છે.”

“મેં તારું અપમાન નથી કર્યું તું થોડા જ દિવસ ધીરજ ધર તો તને આ ખુદાનું મૂલ્ય સમજશે.”

પણ હાંડગએલી સ્ત્રી સેમોસમાં જ પોતાના બાપાને ઘેર આવી ગઈ. પેલા ક્રોક ચિંતકનું ધર સૂનું બની ગયું. રીસાઈ ગએલી પત્ની પાછી આવે ત્યા સુધી ઇસપને રસોડું સોંપવામાં આધ્યું. ઝેનથસને ત્યાં વિદ્યાથીઆ અને વિદ્વાનોની મિજલસમાં વાનગીઓ પીરસતો ગુલામ સૌનો પ્રિય બની ગયો. ખૂબ કદરૂપા એવા શરીરમાંથી એવું ચોરાર એવું ચિત્ત એના શબ્દે શબ્દમાં શોભી બેઠયું, ચિંતકને ત્યાં આવતી મિજલસમાં સૌથી મોડી અને મોટી વાનગી ઇસપની જીલ બની. એકવાર ઇસપે કહ્યું, “પણ કૂરતા, ધાતકતા, કાવતરાં, પરસ્પરનો ધિક્કાર અને જાગ્રપટભરેલી દંબી બદલો વડે માનવોની જીલ કેવી વિરૂપ બની ગઈ છે, આ સંસારમાં !”

“પરંતુ આપણા આંગણમાં આવે છે તે સંવાદમાં શોભતી માનવીની જીલ કેવી સુરમ્ય શોભે છે, ઇસપ !” ઝેનથસે આનંદમાં આવી જઈને પૂછ્યું, અને જવાબમાં ઇસપ અડખઠાટ હસી પડ્યો, “શું શોધે છે તું ?” ઝેનથસે ખૂબ પારી.

આ ક્રોક ધરતી પરનો ભોગવિદ્યાસનો દેવતા બાકસ,

પહેલે ઘૂંટડે માનવીને આનંદની લહેજત આપે છે, બીજે ઘૂંટડે પેલી લહેજત એના ચિત્તને ચગડોળે ચડાવી દઈને અવકમવકની કાળ ભરતા હીડોળા પર ઝુલાવે છે અને ત્રીજે ઘૂંટડે, માનવ જેવો માનવ ગાડો પથુ બને છે.”

આ સાંભળતો ઝેનથસ મદિરાની પ્યાણી હેડી મૂકી દેતો ગુસ્સે થઈને બેઠ્યો, “અમારી મિજલસમાં થતા મદિરાપાનની પણ તું રીકા કરવાનો કિંમત કરે છે ?”

“મદિરાપાનનો કેક બધી મિજલસોમાં એક જ જાનનું રૂપ પેલા કરે છે. પહેલે ઘૂંટડે આનંદની લહેજત, બીજે ઘૂંટડે ચિત્તનો નાશ અને ત્રીજે ઘૂંટડે માનવ મૂલ્ય વિનાનો ગાડો માનવ-પથુ !” ઇસપે લય પામ્યા વિના કહેવાનું દતું તે કહ્યું.

ઝેનથસે ઇસપને લાત મારી. જમીન પ પડેલો ઇસપ બોલ્યો, “મારી મદદ કરનાર રૂવે કાઈ નથી, મારા માલિકનો, ચિંતક-માલિકને બાકસે ભોગ લઈ લીધા પછી.....”

“હું તારો માલિક !” ઝેનથસે ખૂબ પારી.

“તમે મારા માલિક નથી” ઇસપે ગભરાયા વિના કહ્યું, “મદિરાપાન કરનારો સેમોસની જામિ પરનો મારો માલિક, ચિંતક ઝેનથસ મોન પામ્યો છે, કેક બિતર્પી પછી તે જીતો થશે.”

“તો હમણાં હું કાણ છું ?” ચિંતક વિચારમાં ગરકાવ થઈ જતો, પેલા કદરૂપા શરીરમાંથી પ્રકાશની અનિર્મીય આબોમાંથી બિહારાની અનુકંપા દેખતો મૂંઝ બેઠ્યો.

“અત્યારે ઇસપ માલિક છે, ઝેનથસ ગુલામ છે.”

પછી ઝેનથસે ઇસપને મુક્ત કર્યો. સેમોસનગરના પેલા ચિંતકનો સાથી બનેલો ઇસપ મુકન માનવ બનીને ફરવા લાગ્યો, ત્યારે સેમોસનગરમાં લીડીયાના મહારાજા કીસસે મોકલેલા યુદ્ધ-દૂત આગ્યા. સેમોસ શરણ ન સ્વીકારે તો કીસસ તેનું પતન કરવા આવી પહોંચવાનો હતો.

સેમીઅનોની સત્તા મળી. સેમોસના નાગરિકોએ કીસ-

સંતા આક્રમણને રોકી રાખવાનો સંદેશો લઈને પોતાના દૂત વીડીયા મોકલવાનું નક્કી કર્યું. સેમોસ નગરનો રાજદૂત બનીને ઇસિપ લીડીયાના પાટનગરમાં આવી પહોંચ્યો. એણે આવો વૈભવ અને આવું ઐશ્વર્ય પહેલી વાર દીઠાં. મોટા રાજમહાલયના આર-સથી બેઠેલા વિશાળ ખંડોમાં એ હેરત પામતો પેઠો. બિલકુલ સુવર્ણની પ્રતિમાઓ અને હાથીદાંતની અબજ જેવી કરામતો દીડી. સુવર્ણ અને ઝવેરાતથી અંબતો એ પહેલી વાર મખમલની બાજુમાં પર ચાલતો દેવતાઈ કહેવાતા રાગના રત્નજડિત સિંહાસનની સામે બેઠો. પેલો દેવતાઈ મહારાજ સેમોસથી આવેલા આ કદરૂપા રાજદૂત તરફ દેખતો પોતાના પ્રધાનને પૂછવા લાગ્યો, “સેમોસની નગરસભાએ આ માણસને મારાં લશ્કરને થંભાવી દેવા મોકલ્યો છે !” અને પછી પેલા સેમોસના દૂત ઇસિપને એણે ફરમાવ્યું, “બોલ દૂત, બોલ, તું શું વાત લઈને આવ્યો છે ?”

સેમોસનો રાજદૂત ઇસિપ, નાનકડા બચ્ચાને વાતી કહેતો હોય તેમ બોલ્યો :

“એક સમયે વનવગડામાં, એક શિકારીએ એક સ્કાય-લાઈને પંકડી. પેલી પંખિણીએ પેલા શિકારીને કહ્યું, ‘માનવી, મેં કદી પણ કોઈનું બૂઝું કર્યું નથી...મેં તો માત્ર ગાયા જ કર્યું છે, સાંભળવાનો ખપ કરે તો, એને ખાઈ જવા કરતાં, હું ગાયા કરું અને તું મને તારા અંતરમાં ઉતારી કર !”

પછી થોડાક દિવસો સુધી ઇસિપનીતિનું રાજકાર્ય રાજ્યે સાંભળ્યું. લીડીયાના મહારાજ ક્રીસસે સેમોસ પર આક્રમણ નહીં કરવાનું વચન દઈને ઇસિપને વળાવ્યો. સેમોસનાં નગરજનોએ આ મહામાનવનું બહુમાન કર્યું અને પોતાના નગરચોકમાં આ ઇસિપની પાપાણુ-પ્રતિમાની રચના શાંતિદૂત તરીકેની સ્થાપી.

પછી કોરીન્થનગરે આ મહા માનવનું માન કરવાનું સંમેલન લઈ્યું. ગ્રીસના બહુશીતા સાત શાણાઓ ત્યાં આવ્યા.

ગ્રીસ દેશે યશસ્વી તરીકે સ્વીકારેલો, ઇસિપ પછી બેબીલોનના બાદશાહના આમંત્રણથી વિશ્વનગર કહેવાતા બેબીલોનમાં ગયો. બેબીલોનના રાજદરબારમાં, વાત-વાતમાં વાતી કહેતા આ મેઘાવીના પ્રકાશથી દરબારીઓ અંબયા, અને સંક્રાયાયા. એકવાર ઇસિપે બેબીલોનના ધર્મીચાર્યોને, માનવસમાજમાંથી નીપજતા કચરાના ઉકરડાના ઢગલા સાથે સરખાવ્યાં. બેબીલોનનો બાદશાહ પણ તેને બચાવી શકે તેમ નહીં દેખાયું. ઇસિપને દેહાંત દંડ પામવાની શિક્ષા થઈ. એક મોટા જગ્યા ખડકની કિનારી પરથી ઇસિપને બાંધીને નીચેની ઊંડી કરાડમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો. ઇસિપનો ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૦માં વધ થઈ ગયો.

પણ એણે માનવોના જગત માટે આલેખેલી ગ્રાણીઓની વાર્તાઓ માનવોના સમાજની સૌથી મોટી નીતિકથાઓ બનીને, સૌ સમય અને સૌ પ્રદેશોની છવનંધટનામાં ચતુર આનંદની ચક્રાર એવી ઇસિપનીતિ બનીને આલેખાયા કરી. ગ્રીસ દેશનાં માનવોએ આ મહા માનવનો, બેબીલોનની ધર્મધટનાએ કરી નાખેલા વધની વાત સાંભળી ત્યારે સેમોસમાં, ઇફ્રીસ-સમાં અને કોરીન્થમાં નાગરિકોની શોકસભાઓ મળી. આ શોકસભામાં, નાગરિક માંજિદા અને ગુલામોએ આ મહાનુભાવનું સ્મરણ કર્યું. એથેન્સ નગરમાં નગર-ચોકમાં જ્યાં ગ્રીસના સંપત્તિઓની પાપાણુ-પ્રતિમાઓ હતી ત્યાં જ એક સો વરસ પછી ગ્રીસના આ આઠમા સંતની પાપાણુ-પ્રતિમા તૈયાર કરવાનું કામ લીસીપસ નામના કલાકારને સોંપવામાં આવ્યું.

★ મૂર્ખ ગંભાર !

ચોતરફ ધુમાડો પ્રસારી રહેલી છતાં ધવલ વસ્ત્રધારિણી સીગરેટ મેજ ઉપર પડેલી મૂર્ખી ખાખ-દાંતીમાં થોડી વિશેષ રાખ ટપકાવતાં એને કહી રહી હતી, “મૂર્ખ ગંભાર ! આ દિવાનખંડની નખશીખ શોભા વચ્ચે તું એક જ માત્ર ભૂંડી ભૂખ જેવી અળખામણી દેખાય છે એનું ભાન છે તને ?”

પુરુષોત્તમ સંઘવી

નવરચના

એનું નામ ઇસિપ હતું : ૬૫

બીજું મૃત્યુ

કવિ આત્મા પોતાના શબ્દોને રેલાવતી વખતે મધમાં પણ કવિતા જ રચી નાખે છે. એવી જ આ એક મધકવિતા છે જેની શેઠી, રમુઆત અને શબ્દબદ્ધતા તેના લેખકને કવિ તરીકે પીછાની શકે. આ બધું જ આ જ લેખકનું પ્રગટ થયેલું એક કાવ્ય ભર્તિના વાચકોને પરિચિત દરોજ

અશ્રુઓને ધરીને સાચાં હીરા મોતી બનાવી
શકાત તો એ વિશ્વનો મોટો ઝવેરી બન્યો
હોત.....

વિચારો અને કલ્પનાની શટલી વણી શકાત તો એ
ભૂખે ન મરી હોત.....

હિયા અને સંધ્યા સમયે નહ ઉપર બાઝતા એ રંગીન
બળાં વડે કપડાં વણી શક્યો હોત તો એ એના
નાચા માનવબંધુઓને ઢાંકી શક્યો હોત.....

વ્યવહાર લોકોએ લક્ષ્મી સાચી. ન્યારે એણે પ્રજાનાં
દુઃખ દર્દ અને અશ્રુઓ સાચ્યા...જીવનમાં સમાવ્યા
અને ગીતોમાં ગૂંથ્યાં.

આત્મે એ મતવાલા શાયરે નેત્રો બીડી લીધાં .જન્મ-
જના તુલકના એક ખૂણે કિનિજ તરફ દય લાખો
રાખીને હમેશ માટે પોઠી મયો. લોકોએ ન્યારે તેના
દેહને ભર દરિયે સાગરના જીજ્ઞાના દાયેમાં સોંપ્યો,
ત્યારે સંધ્યાનું મુંબ રડીને લાલચોળ બની ગયું હતું.

...અને એ શાયર સાગરના હેવામાં ધીરે ધીરે ઊત-
રવા લાગ્યો. સાગરના શીતળ સ્પર્શથી શાંત થયેલી
એની ભર્તિઓ સળવળાવી.

નાનાં રંગબેરંગી માછલાઓ તેના શરીર સાથે નિર્દોષ
એટા કરવા લાગ્યાં...ક્યારેક સાગર હેવાના પોલા-
ણમાં ડોલતાં તરવરેતો મધુર સ્પર્શ થઈ જતો અને
ક્યારેક કવિ દેહની દેસથી મભરાઈને કાંક કાચખો
પોતાનું માથું સંકેલી લેતો ત્યારે કવિને. મૃતાત્મા
પણ ધડીક મલકાઈ જતો.

કાચની એ શીતળ કપ્પરમાં કવિને અલૌકિક શાંતિનો
અનુભવ થવા લાગ્યો...પાણીમાં મળાઈને ઊતરતાં
સૂર્યનાં કોમળ કિરણો, કડીક માછલાના મોદામાંથી
નીકળતા પરપોટાનો 'શુક શુક' અવાજ, ચારેકાર
શીતળ શાંતિ બાણે દબી દબોને ભરેલી લગતી હતી...

કવિનો મૃતદેહ ન્યારે સાગરના તળીએ અડક્યો ત્યારે
તેની ફેટેલી આંખોએ દરિયાની દોલત આસપાસ
ખેરવીખેર પડેલી જોઈ...ક્યાંક ભાંગી ગયેલા વહાણના
હાડખીજરમાં સોનાની પારોને માનવચુલામીમાંથી
મુક્ત થઈને શાંત સૂતેલી દીડી...

છીપમાં છુપાઈને ભેડેલાં મોતીઓની ચળકતી આંખો

કવિના દેહને આશ્વર્થપૂર્વક નિહાળી રહી હતી...ધડી-

ભર એ કવિ-આત્માને પોતાનું મોત આતંદમ્બ

લાગ્યું...હવે તેની પામે વાચા ન હતી, પરંતુ સ્પર્શથી

તેને માતી નાદનની ઝાંખી તેનાં ખુદલાં નેત્રો દારા

થઈ રહી હતી...ધરતીના પદ ઉપરનાં આંસુઓની

ખારાશ સાગરના ખારા નીરમાં ન હતી. તેને લાગ્યું

કે સાગરની સૃષ્ટિ ખરેખર જેટલી સમૃદ્ધ છે, તેટલી જ

સુખી છે...અહીં વેરવૃત્તિ નથી...સદઅસ્તિત્વની

ભાવનાનું સાચું દર્શન છે...અને...અને ..

તે જ વેળાએ કવિદેહ સાગરજળના દલન સાથે ડોલી

ઊડ્યો...નાના મોનેરી માછલાનું એક વૃંદ નાસતું

આવી લાગ્યું...અને તેની પાછળ એક વિશાળ કદની

માછલી વરની જેમ ઘેડતી હતી...ધડીભર શાંત વાતા-

વરણ ડહોળાઈ ગયું...છીપવા ધ્રુજને પોતાના દાર

બંધ કરવા લાગ્યાં...તરવરો ડરના માર્યાં આમતેમ

ડોલવા લાગ્યા...અને લીલથી ચીકણા બનેલા ખડકના

પોલાણમાં નાના જીવ પોતની જાનને સંતાડવા લાગ્યા.

જેતજેતામા મોટી માછલી ફેટલાયે નાના નિર્દોષ

જીવો મળી મળી...કવિ જોઈ રહ્યો...કંઈ ન કરી

શક્યો...કક્ત એક મોતીને તેની રિથિતિની દયા આવી

અને તે તેના પડોળા નેત્રના એક ખૂણે આવીને

તેનો અંતર-આત્મા ઝંખવા લાગ્યું...

મોટી માછલી પોતાના વિનયના નશામાં પોતાની

લાંબી પૂંછડીને આમતેમ ડોલાવતી ત્યાં ફરવા લાગી.

તે જ વખતે દૂરથી એક કાગું વાદળું નજીક આવતું

ભિંમનાં વાયકોને નાણીતા પ્રાણી-પશુ-વિશારદ લેખક આપણા ગરુડ પક્ષીનો પરિચય આપે છે. ગરુડને તો વિષ્ણુ ભગવાનના વાહન તરીકે દિગ્દુર્ધ ધર્મમાં મનાય છે. છતાં એ પક્ષીની સમાન ગતનાં બીજાં પક્ષીઓ સાથેનો એ કુટુંબ-પરિચય દરેક વાયકોને ગમશે જ...

દેશી ઝુમસ

મળી કળતાં મોટાં કદનો દેશી ઝુમસ રંગે ઘેરા પશુ આવે છે અને હલકા રંગનો પશુ દેખાય છે એટલું જ નહિ, કેટલાક તો આ ઉપર બતાવેલા બંને પ્રકારના મિશ્રણવાળા રંગનાં જોવા મળે છે. પશુ આ તેની રંગ-બદલી કરવાની ક્રિયા હોય એમ જણાય છે. તેનો સામાન્ય રંગ પીળાશપડતો અથવા આછો પીળો કથ્થાઈ પેટાળમાં અને પીઠ ઉપર ઘેરા કથ્થાઈ રંગ રહે છે. હલકા રંગના ઝુમસમાં પીડનો લાગ જાંખો પીળાશ પડતો અથવા આછો પીળો કથ્થાઈ રહે છે જેમાં ગરદન અને માથાનો રંગ જાંખો ધોળો હોય છે. અને પેટાળ પીળાશપડતા ધોળા રંગનું હોય છે. ચાંચ ઉપરની આમડી-૧ રંગ જાંખો પીળો. પગ પશુ જાંખો પીળા અથવા ધોળાશ પડતા રાખોડી રંગના અને શાંતાં મોટા પાંખાં કાળા રંગનાં રહે છે. ન્યારે ઘેરા રંગના દેશી ઝુમસની પીડનો રંગ ઘેરા કથ્થાઈ અને પેટાળ મટોડીઆ કથ્થાઈ રંગનું રહે છે. કેક ઉપર જાંખો રંગ હોય છે. જે દરેક પ્રકારના ઝુમસમાં જોવા મળે છે. દેશી ઝુમસ કદમાં પરદેશી ઝુમસ કરતાં નાનો રહે છે. પગ આંગળાં સુધી મોઝકસ હોય છે.

તેની આંખો કથ્થાઈ રંગની રહે છે. દેશી ઝુમસ તેના પરદેશી ભાઈ સાથે ઘણો મળતો આવે છે, પણ શક્તિમાં તે તેના પરદેશી ભાઈ ના કમ મનાય છે. પરદેશી ઝુમસમાં જે ચોખ્ખો વરતાઈ આવતો પીળાશ-પડતા રંગનો પાંખમાં પડો આવે છે તે પડો આપણા દેશી ગિત્રમાં દેખાતો નથી. નજીકના રંગમાં સરખા રહે કે પણ કદમાં ગદા મોટી રહે છે. સામાન્ય રીતે તે બોલતા સાંજગવામાં આવતો નથી પણ સંવનનમાં તે પોતાની માદાનું ધ્યાન ખેંચવા 'ઘા ઘા ઘી' એવી બોલી કરતાં સભળવામાં આવે છે. દેશી ઝુમસને મનુષ્ય-વસવાટ આગળ વસવું વધારે પસંદ છે. જેથી તે સ્વભાવે જરા પણ ડરપોક નથી એટલે નજીક જોવા જઈએ તો લાગી જતો નથી.

આ ઝુમસ શહેરમાં મકાનનાં છાપરાં અને ગીચ લતામાં બિગેલા મોટા વૃક્ષમાં આશરો લેવા આવતા જણાય છે. દરેક પ્રકારની સીમ તેના વસવાટને અનુકૂળ છે. એમાં વેરાન પણ પ્રદેશ અને કાંટનો પણ સમાવેશ થાય છે. બિડાનમાં તે બહુ ધીરે ધીરે પાંખો ધમે છે. જે સામાન્ય રીતે દરેક પ્રકારના ગરુડમાં હોય છે. એ ન્યારે ગંગનામાં ગેડા મારતો હોય ત્યારે

દેખાયું...જેતજેતામાં એક રાક્ષસી કદનું મચ્છ ત્યાં આવી પહોંચ્યું...વિજ્યો થઈ ચૂકેલી મોટી માછલી નાસવાનો પ્રયત્ન કરે તે પહેલાં તો રાક્ષસી કદની માછલીના વિશાળ મુખદ્વારમાં તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ... ધડીક પહેલાંનું સ્વચ્છ અને શાંત ચિત્ર ભેડું થઈ ગયું. મૂળનો પ્રકાશ હવે ત્યાં પહોંચી શકતો ન હતો...સર્વત્ર અંધકાર હતો અને એ અંધકારમાં કવિનો મૃતદેહ ડોલી રહ્યો હતો....સૌંદર્ય, શાંતિ અને સત્ય પાછળ દોડનારો એ આત્મા ફરી એકવાર હેતરાયો...સાગરના

તળિયે પણ ધરતીના નિયમોનું પાલન પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યું. નાના છવ ઉપર પેપાતો મોટો છવ અને તેના ઉપર છવતો તેથી મોટો છવ અને...બસ એ જ નિયમ... સૃષ્ટિના સંજ્ઞાનકારના શાંચપણમાં ધરીભર શંકા આવવા લાગી...કવિનાં નેત્રો ખીણી ગયાં...જેણે આ બધું જોઈ ન શક્યો...સમુદ્રજળની એક ટેસ સાથે તેના મૃતદેહે પાણું ફેરવી લીધું...આસપાસ છીપ-નયનોમાં ઝગકતાં મોતીઓ કવિનું આ બીજું મૃત્યુ નિહાળીને ખરી પડ્યાં...

સમજીથી જુદો તરત જ પાડી શકાય છે, કારણ કે તેનું કદ અને ગોળ પૂંછડી હોવાથી ખખર પડી જાય છે. એ જ માફક ખેરા અને ગીવ વચ્ચે એકા ભારતો હોય તો તેની પાંખો રાખવાની રીતથી અને ગીધ કરતાં લાંબી પૂંછડી ઉપરથી જુદો તારવી શકાય છે. એ વખતે તેની પાંખો સહેજ ખીડેલી જણાય છે. ધણી વખત રસ્તા ઉપર આવતા તારના થાંભલા અને વૃક્ષો ઉપર તે રાતવાસો કરે છે અને ક્યારેક દિવસના આરામ પણ કરે છે તે વખતે મોટર ગાડાં કે એવા વાહનની જરાય દરકાર કરતો નથી. પછી માણસની તો શા માટે કરે? એટલે તે નિરાતિ ખેંઠા જ રહે છે. જીવનું કે મુશ્કેલ ગમે તેવું ખાવાનું જડી જાય તો પેટ ભરી લેવા ભૂલતો નથી. અને જ્યારે પ્રાણીઓનો શિકાર કરવા પ્રેરાય ત્યારે, અરગોશથી મોટા કર્તનશીલ ઉપર તૂટતો નથી. વગી શિકારી પંખી માત્ર પોતાના શિકારને જરાખર ઊડતાં ન જણાતાં તે તેનો પીછો કરવા ભૂલતા નથી એમ આ જુમસ પણ કરે છે. શિકાર ઉપર જોયેથી ત્રાટકવાની તેની રીત છે. અને મુશ્કેલ દોર કે જનાવર ઉપર ગીધનો હુમલો થાય તે પહેલાં પહેલો જાય છે. બાકી બીજાનું ખાજ પગલી લેવું એ તો આ કુટુંબની ખાસિયત છે. અને નાના પંખીને જ ખાવા દેવું એ તેનો ધર્મ માને છે.

આખા સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતમાં તે વ્યાપક રીતે જોવામાં આવે છે. એટલે ભારતની ભૂમિ પણ તેનાથી ક્યાંય વંચિત નથી. જ્યાં વસે છે ત્યાં તે હમેશાં જોવામાં આવે છે પણ ક્યારેક સ્થાનિક પ્રવાસ ખેડતો હોય છે.

નવેખર માસમાં તેના માળા જોવામાં આવે છે અને માર્ચ માસ સુધી તેનાં બચ્ચાં જોવા મળી આવે છે. આ જુમસ સંવનન કરતાં કરતાં હવામાં હુલ્લી ખાઈ પાછો એ જ જોરમાં અદર ચડી જાય છે તેમાં કેટલીક વખત આખું ચક્કરે તો કેટલીક વખત અર્ધ ચક્કર ખાઈ જાય છે એ એમ કરતાં પોતાની યોગી કરતો સાંજળવામાં આવે છે. આ સંવનન આવતું

હોય ત્યારે માદા કાં તો પોતાની ઉપર ગગનમાં હોય અથવા તો માદા તેને જોઈ શકે એવી જગ્યાએ હોય છે. એમ કરતાં ખૂબ જોયેથી તે નીચો આવતો જાય છે. અને માદા પાસેના વૃક્ષ ઉપર એસે એટલે પ્રજ્જ-ત્પત્તિ કરે છે. અને બહુ જોયાં વૃક્ષ માળો બાધવા માટે પસંદ કરતા નથી. ખાસ કરી બાવળ ખીજડામાં મોટાં સાડીકડાનો માળો બનાવી દે છે. માળો બનાવવામાં બંને પંખીઓ મદદ કરે છે એ જ માફક બચ્ચાં ઉછેરવામાં પણ નર સાથે આપે છે. બચ્ચાનું પેટ ભરવા માટે નર માદા બંને શિકાર કરવા નીકળી પડે છે. એવે વખતે લોકડી જેવાં પ્રાણીને ભારતાં પણ ડરતાં નથી. અલમત બચ્ચાનું પેટ ભરવું હોય ત્યારે કેઈપણ પંખી હિંમતવાળું નથી બની જતું? સામાન્ય રીતે ગરૂક કુટુંબ એક વખત માળો બાંધવાની જગ્યા પસંદ કરે પછી જ્યાં સુધી તેને ત્યાં કાંઈ મુશ્કેલી ન નડે ત્યાં સુધી એ જ જગ્યાએ આવી બચ્ચાં ઉછેરે છે. આ જુમસ એક કે બે સફેદ રંગનાં લંબગોળ ધડા મૂકે છે. જેમાં રતાશ-પડતાં ધામાં હોય છે ધડામાંથી બચ્ચું નીકળ્યા પછી લગભગ સીતેર પચોતેર દિવસે તે માળો છોડે છે. માળામાંથી બચ્ચા જોડી જાય પછી માળાપ બનતાં સુધી તે જગ્યા છોડી દે છે અને એ પછીના બીજા ઓકટોખર માસમાં પાછાં બચ્ચાં ઉછેરવા ત્યાં આવી પહોંચે છે.

દેશી જુમસનો આહાર ઉંદરથી માડીને લોકડી સુધીનાં પ્રાણીનો છે તેમાં ઘો, સર્પો અને મોટી જીવાતનો પણ સમાવેશ થાય છે. એ ઉપરાંત મુશ્કેલ માંસથી પણ પેટ ભરી લે છે. કેટલીક વખત એવોયોતો હુમલો કરી પોતાનો શિકાર મારી લેવામાં પણ પ્રવૃત્ત છે. નરમાદા સંખીને શિકાર કરતા હોય ત્યારે એક બીજાને પૂરી મદદ આપે છે પણ જે શિકાર પકડી લેવામાં સફળ થાય તે પછી બીજાને ન આપરા કાં તો એકંદમ ખાવા લાગે છે અથવા તો લઈને લાગે છે. અને એ ખાજ પાછું મેળવવા માટે તેનો જોડીદાર તેની

પાછળ પડે છે અને શિકારને કાઢીપણ હિસાબે છોડાવે છે અથવા બંને સામસામા તોડાતોડ કરી ને મળ્યું તે પેટમાં પધરાવી દે છે.

દેશી ઝુમસને અંગ્રેજનાં The Indian Tawny Eagle કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Aquila Rapex Vindhiana (Franklin) એમ કહેવું જોઈએ.

ટપકીવાળો ઝુમસ

સમળી કરતાં મોટા કદના ટપકીવાળા ઝુમસનો રંગ એક સરખો કથ્થાઈ આવે છે. પણ ક્યારેક પીઠ ઉપર ઘોળાં ટપકાં હોય છે અને પૂંછડી ઉપરના ભાગમાં પણ સફેદ ઝાઘો રહે છે. પગની નળી ઠેઠ આંગળાં સુધી મોઝકસ. આંગળાનો રંગ ઝાંખો પીળાશપડતો ઘોળો રહે છે નસકોટાં ગોળ, આંખો ઘેરી કથ્થાઈ અને આંચ ઉપરની આમડી પીળા રંગની હોય છે. આ ઝુમસને ખુલ્લો પણ પૂરતો પાણીવાળો પ્રદેશ ગમે છે. ઉડાનમાં તેનાં શાંતા પીંછાં વધારે ગોળ વરતાય છે. તે ઉપરાંત નીચે વળેલાં રહે છે. બીજાં ગરકા કરતાં તેનાં પીંછાં વધારે ગોળ રહે છે. આથી તેની ઉડાનની રીત બાજને વધારે મળતી આવે છે. પાંખનાં મોટાં પીંછાં કાળા રંગનાં હોય છે. નાની ઉંમરના ઝુમસના ખભા, બીજાં પાંખનાં પર તથા પૂંછડી ઢાંકતા પીંછાં ઉપર પીળાશ પડતાં ઘેરા ટપકાં ચોખ્ખાં જેવાં આવે છે. જે ટપકાં પુખ્ત વયે સરખાં થઈ જાય છે. જ્યારે તે ગગનમાં ગેડા મારતો હોય છે ત્યારે નીચેથી જોતાં તેનું પેટાળ કેટલાક ઝુમસમાં બહુ ટપકાંવાળું હોય છે અથવા તો ઘેરા કથ્થાઈ અને પીળાશ પડતા રંગના મિશ્રણવાળું જણાય છે. તેનો સ્વભાવ દિવસનો ઘણો ભાગ ગગનમાં અહર ચઢી ગેડા મારવાનો છે, જે વખતે વારે વારે પોતાની પાંખને ઊઘાડ-બંધ કર્યાં કરે છે. રંગે નર માદા સરખાં હોય છે પણ કદમાં માદા મોટી જણાય છે.

ઘણી રીતે જોતાં આ ઝુમસ સ્વભાવે શરમાળ માલુમ પડ્યો છે. એટલે વહેમાય કે તરત જ બીડી નીકળે છે.

વળી ક્યારે રાડયો નાખવાનો પણ શોખ રાખે છે. જે વખતે ચીચીવારી અને 'ચેપ ચેપ' જેવો અવાજ કરે છે. ઘણે ભાગે તો એકાંત જગ્યાના વૃક્ષ ઉપર ખેસવાનું પસંદ કરે છે. પણ ક્યારેક વનરાજીમાં પાણી હોય તો તે જગ્યાએ જઈ ખેસે છે. આ ઝુમસ શિયાળા સિવાય દેખાતો નથી અને તે પણ જોડીમાં નવિ. છતાં તેને શોધવો હોય તો મોટા તળાવ અને નદીકિનારા જોવા જોઈએ.

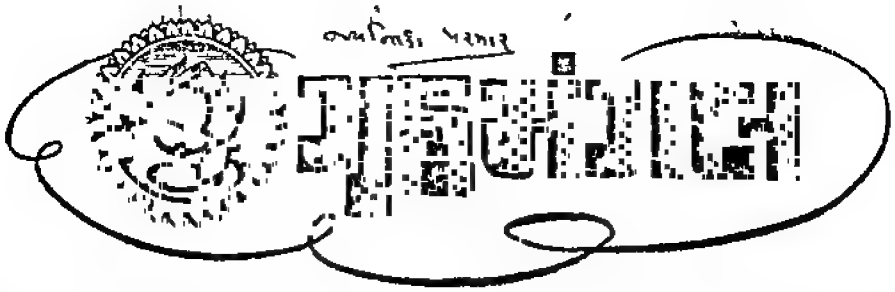
ટપકીવાળા ઝુમસનો વસવાટ ઘણા દેશોમાં છે. જેમાં યૂરોપ, એશિયા, ચીન અને આખું ભારત આવી જાય છે. આપણે ત્યાં જરા દુર્લભ ગણી શકાય ખરો. છતાં હમેશાં વસી કાઢી ઠેકાણે પ્રજોત્પત્તિ પણ કરે છે. તેનો માળો જ્યાં પાણી અને ગીલા હોય તેની નજીક જણાય છે. આથી રહેવાસી પણ કહેવાય અને સ્થાનિક પ્રવાસી પણ કહેવાય.

ફેણુઆરીથી મે માસમાં તેનો માળો ભાલ બાજુ જોવાનું કહેવાય છે કે જ્યાં વહેંતીયાણુ પાણીવાળી નદીઓ પાસે હોય. તે પોતાનો માળો સાંકીકડાનો બનાવે છે. એ માળો બાંધવા માટે એકાકી વૃક્ષની પસંદગી કરે છે. આ માળામાં એક જ ઘોણું ઈંટું મૂકે છે. છતાં ક્યારેક જળનાં ઝાંખરાંવાળી કાંટમાં આવેલા વૃક્ષ ઉપર માળો દેખાય છે. પણ તેના માળા આપણે ત્યાં જરા દુર્લભ ગણાય. એટલે ખાસ નજરે ચડતા નથી.

દેડકાં, સાપો, ઘો અને કર્તનશીલ પ્રાણી ઉપરાંત પાણીકાંઠે વસતાં પંખીઓ અને બીજાં ભૂતલવાસી પંખીઓ મારી ખાય છે. અને નાનાં સસ્તન પ્રાણીઓનો પણ શિકાર કરી પેટ ભરી લે છે. સ્વભાવે જેટલો મનાય છે. એટલો ભુલસાદાર નથી. અને શિકાર ન જડે તો પાણીકાંઠાનાં છવડાં પણ વીણી ખાય છે.

અંગ્રેજીમાં ટપકીવાળા ઝુમસને The Greater Spotted Eagle કહેવામાં આવે છે અને Aquila Clanga (Pallas) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

મનુષ્ય એ સામાજિક પ્રાણી છે. પ્રાણી શબ્દ લગાડતાં સહેજ સંકેત થાય છે છતાંય એમ કહ્યા વગર અપણે મનુષ્યો રહી શકતાં નથી. આપણે પણ તેના વર્ગનાં છીએ—વાનરોના વંશજ છીએ એવું સાબિત થયું છે.

મનુષ્ય પાસે બુદ્ધિ છે, વિચારવાની અને તેને રજૂ કરવાની તાકાત છે બાકી instinct—કુદરતી પ્રેરણાદ્વારા વંશવેચો વધારવો, ભતિ પ્રત્યે પ્રેમ, પોતાનાં સગાંસંબંધી પ્રત્યે શગદ્રેષ, માયા મોહની જલ્લગ પણ માત્ર મનુષ્યમાં જ નહિ પણ પ્રાણીમાં પણ હોય છે. આટલો થોડો તફાવત મનુષ્ય અને પ્રાણી વચ્ચે છે પણ એ જ અગત્યનું છે. એ તફાવતને કારણે જ આજે મનુષ્ય વર્ગ મહાન છે. એટલે જ માનવી માત્ર પશુ-જીવન જીવીને જ આનંદ નથી મેળવી શકતો. એને તો આ દુનિયામાં ઘણું ઘણું કરી છૂટવાનું છે. તેની સાથે જ મનુષ્યને પાડી રહેલા અહમ્, ઈર્ષ્યા, અને કીર્તિને ખાતર થતા ધમપછાડાથી એને ચેતવું પડશે. માત્ર મોટા થવાથી કે બીજાને આગળ નહિ આવવા દેવાથી આપણું કામ પાછળ રહી જશે. મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે ભેદભાવ રાખી જો ઈર્ષ્યા અને અદેખાઈથી જ ખડકાચેલાં રહીશું તો પતન તરફ આપણું પ્રયાણ ગણાશે. સત્ય અને અહિંસાનો પાઠ પઢેતું ભારત એ પ્રકારની હલકી મનોવૃત્તિ છોડશે તો જ તેનું પ્રારબ્ધ ઉન્નત્વળ ખની શકશે.

અને તેને માટે નાના ઘરથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. સંસ્કારનો વારસો ઘરમાંથી જ મળે છે, વાતાવરણની અસર પછી થાય છે. સૌથી પહેલાં વડીલો બાળકને ખાતર સારી ટેવો અપનાવશે તો તે બાળક મોટું થયેથી ખરાબ ટેવમાં ક્યારે પણ ફસાશે નહિ. એટલું જ એને પ્રમાણિક બનાવવાની જરૂર છે. કેટલાંકને એમ કહેતાં સાંભળ્યાં છે કે ‘થાય તેવાં થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ! સાચી વાત હશે કદાચ. પરંતુ તે પણ વારસાગત મળેલા સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખે છે. નાનપણથી જ બીજી વ્યક્તિને સાંખી ન શકે તો મોટપણે તે શું કરશે ? ઈર્ષ્યા અદેખાઈથી પર રાખી તેની આગળ શક્તિથી તેના ઉન્નત્વળ ભાવી તરફ પ્રયાણ આદરવા દઈશું તો દુનિયામાં ચાલી રહેલા ગરીબ વાતાવરણથી નવી પેઢીને જરૂર ખચાવી શકીશું. પરંતુ એને માટે એકે એક વ્યક્તિએ ચેતવાની જરૂર છે.

ખાળકોની સંખ્યા

છ ખાળકોની વચ્ચે તરલાને ઘેરાયેલી જોઈ ઘડીભર તો હું વિચારમાં પડી ગઈ. બિચારી તરલા કરે પણ શું; ખાળકોના તોફાન સામે ક્યાંથી બધું વ્યવસ્થિત રાખી શકે ! તેની પરિસ્થિતિ જોઈને દયા આવી ગઈ.

તરલાની બિનઆવડતની વાતો બીજાઓ પાસેથી ઘણી સાંભળવા મળતી. ખાળકો તરફ તો એ બિલકુલ ધ્યાન આપી શકતી નહિ. એક પછી એક બધાં સાથે લેગાં થઈને એને જૂળ પજવતાં. તરલા સ્વભાવે જરા ચીડિયણ બની ગઈ હતી. તે ચીડાય તેમ પેલાં વધુ તોફાન કરે. છેવટે એકાદને પ્રસાદી ચખાડે ત્યારે કંઈક શાંતિ થાય.

તરલા શરીરે જૂળ નળળી—એનીમીક થઈ ગઈ હતી. બધાં જ ખાળકો લગભગ સવાસુરિયાં હતાં. ઉપરાઉપરી આવતી સુવાવડો અને ચિંતા બંનેએ લેગાં થઈ તેના શરીરને અશક્ત બનાવી દીધું હતું. વસ્તીવધરાનો પ્રશ્ન તેને ચારે બાજુથી મૂંઝવી રહ્યો હતો. આજના મોંઘવારીના જમાનામાં દૂધ શાકથી માંડીને તે ભણતરની બધી જ ચીજો મોંઘીદાટ પડતી હતી. ઉપરાઉપરી થતાં ખાળકોને કારણે પોતે ભણેલી હોવા છતાં ધ્યાન આપવાને માટે અશક્ત હતી. છેવટે ઈશ્વરને ભરોસે છોડી ઘર પરાણે નભાવ્યે રાખતી હતી.

આજે તો જમાનો બદલાયો છે—બદલાતો રહ્યો છે. એને અનુસરીને ન ચાલીએ તો ઘણા પાછળ પડી જઈએ. કુટુંબનિયોજનનો

પ્રચાર ઘેર ઘેર થઈ રહ્યો છે. દેશના અને કુટુંબના હિતને ખાતર એ પ્રયોગ આજે જરૂરી છે. અને છતાં કેટલોક ભણેલો વર્ગ ઈશ્વરને ભરોસે છોડી તેનાથી અલિપ્ત રહેવા માગે છે. અભણ વર્ગને સમજાવતાં મુશીબત પડે એ તો સમજાય તેવી વાત છે.

તરલાનો પ્રશ્ન એવો જ કંઈક હતો. ઘણાં મિત્રોએ તેને કહ્યું કે હવે તો તમારે કુટુંબનિયોજન કરવું જોઈએ. ત્રણ ખાળકો થયાં ત્યારનો આ પ્રશ્ન તેઓ વિચારી રહ્યાં હતાં. પણ તરલાના પતિ રમેશચંદ્રને ગળે આ વાત ઊતરતી નહોતી. કુદરતની વિરુદ્ધ જઈને સાધનો વાપરવાં તે તેમને અજુગતું લાગતું હતું. ગાંધીજીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આત્મસંયમ કેળવવો અને સંયમથી રહેવામાં તે માનતા હતા. પરંતુ આટલી નાની વયમાં સંયમી બનવું કેટલું કઠીન છે તે તેમન મગજમાં નહોતું ઊતરતું. અને ત્રણનાં છ ખાળકો સુધી તે પહોંચ્યાં.

ઘરમાં એક જ વ્યક્તિ કમાનાર, આજની મોંઘવારી અને ખાળકોનો ઉપદ્રવ આ બધા ત્રાસમાંથી હવે કેમ છટકું ! તરલાનું હવે કંઈ ચાલે તેમ નહોતું. છતાં એ મક્કમ થઈ શસ્ત્રક્રિયા કરાવવા. પરંતુ તેનું શરીર ઘણું નળળું હતું એટલે એણે રાહ જોવી જ રહી. છતાં પણ અકુદરતી ગણાય તેવું કૃત્ય કરવા રમેશચંદ્ર તૈયાર નહોતા. જો તેઓ શસ્ત્રક્રિયા કરાવે તો નિરાંત થઈ જાય પણ એ દિન આપણા સમાજમાં ક્યાંથી....!

આજે દેશને માયકાંગલાં ખાળકોની જરૂર

નથી. એમાં બાળકોની વસ્તી ન વધે તે માટે 'પણ દરેક બાળક વચ્ચે મોટું અંતર રાખવાની જરૂર છે, જે મા બાળકની દરકાર ન લઈ શકે તો એ બાળકની પરિસ્થિતિ શું ? એટલે જ દરેક માતાએ પોતાના બાળક વચ્ચેનું અંતર નક્કી કરવું જોઈએ અને શક્તિ પ્રમાણે બાળકોની સંખ્યા નક્કી કરવી જોઈએ.

ઘર બાળીને તીરથ

“ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિ આખો વખત બહાર રહે કે બહારગામ જ રૂંધા કરે તો ઘરમાં રહેનારાની શી દશા થાય ?”

આ એક નાનુક પ્રશ્ન એક સામાજિક કાર્યકરનાં પત્ની પૂછી રહ્યાં હતાં. એ લાઈ સંવારના આઠ વાગ્યાથી બહાર નીકળી પડતા. વચ્ચે જમવા અર્પો કલાક આવે એટલો સમય બાદ કરતાં રાત્રે આઠ વાગ્યે ઘેર પાછા ફરતા. તેમાંય દર અઠવાડિયે બે દિવસ તો ઝોછામાં ઝોછા બહારગામ હોય. ઘરમાં તેમનાં પત્ની તથા બે નાનાં બાળકો હતાં. પત્ની કૈલાસબહેન ઠીક ઠીક લણેલાં અને ઘરરખુ હતાં. બાળકોનું લાલન-પાલન ગમે અને બહારની પ્રવૃત્તિ ઝોછી ગમે એટલે ઘર સંવાય બીજું કંઈ જ કરી શકતાં નહિ. એકલાં જવું ગમે નહિ એટલે કોઈ પણ વસ્તુમાં રસ હોય તો પણ દબાવી દેવો પડે. બાળકો સાથે સમય પસાર કરે, ઘરકામ કરે અને વાંચનમાં વધુ સમય કાઢે તો પણ જાણે દિવસ મોટો ને મોટો લાગ્યા કરે.

ત્યારે એ કાર્યકર લાઈની માન્યતા જ જુદા

પ્રકારની હતી. એમનો રસ પણ જુદો હતો. એટલું જ નહિ પણ એ માન્યતા પ્રમાણે બીજાને પણ એમની દૃષ્ટિથી જોતાં કાર્યને દીપવિવા જૂળ મહેનત કરતા, પણ આગળ પાછળનો વિચાર કરતા નહિ. સ્વભાવે જરા મીઠાળ એટલે પત્ની તો કંઈ કહી શકે જ નહિ. કામ જો સારુ થયું હોય તો ઘેર જઈને ખુશ થઈને વાતો કરી શકે પણ ધાર્યા પ્રમાણે સફળતા ન મળે ત્યારે એ જ વિચારમાં મશગુલ હોય અને મુંઝ સ્વભાવ પોતાનું સ્વરૂપ પકડે.

કૈલાસબેન દિવસે દિવસે વધુ કંટાળતાં પેણે આપવીતી કેને કહે ? ક્યારેક ઘરમાં ભભરે ઠાલવતાં પણ પતિને તેની અસર થતી નહિ. પતિ તો ઉપરથી પોતે કરેલા કાર્યની પ્રશંસા કરતા અને કેટલા આગળ વધી રહ્યા છે તે વર્ણવતા.

પત્નીની એક જ દલીલ હતી કે બહાર ગમે તેટલા મોટા હો પણ મારે શું.... ? અને સાથે જ તેને માટે તો તેમને વખત નહોતો. એક કાર્યજર તરીકે તેમણે લલે નામના મેળવી હોય પરંતુ જો તે ઘરનો-બાળકોનો ખાલ પણ ન કરી શકતા હોય તે શા કામનું !

એ લાઈના બીજા બધા જ રસ સુકાઈ ગયા હતા. અને બીજી વ્યક્તિઓને ત્રાજવે તોલતા હતા. એમની સાથે કામ કરનાર પણ એમના જેવા મુંઝ બની જતા. ક્યારેક કોઈ રમુંજ કરતા કે કોઈ અમુક સમયે ઘેર જવાનો આગ્રહ સેવતા તો તેમને ઉતાવળ લાગતી. તે સંહ-કાર્યમાં માનતા પણ સહકારમાં લાગીદારી કેમ એમનાથી દૂર લાગતી તે સંમજાતું નહિ.

ગૃહિણી તરીકેની જવાબદારી અદા કરવી, બાળકોને સારા શિક્ષણ-સંસ્કાર આપવાં અને બાકીનો સમય તેમને ગમતી પ્રવૃત્તિમાં આપવો. તેનાથી કેલાસબેનને એ લાલ થશે. એક તો એકલવાયું નહિ લાગે, અને 'બાળકો સહિત ઘરના વાતાવરણને ઉત્સાહી બનાવી શકશે. મનગમતી વસ્તુ તરફ બ્યારે પ્રયાણ કરી શકીએ છીએ ત્યારે પ્રકૃતિલત રહી શકાય છે. અને પતિને પણ લાન થશે અને પત્નીની કદર કરી જાણશે.

આવા કાર્યકર ભાઈએ જરૂર ઘરની વ્યક્તિને ખ્યાલ રાખવો ઘટે અને પહેલાં પોતાના કાર્યમાં રસ લેવી એ વ્યક્તિને જ કરવી જોઈએ.

ધર શોભાવ્યું

ભણતાં હોઈએ ત્યાં સુધી નક્કીકરા જીવનનો કેફ હોય છે પણ બ્યાં છેલ્લું વર્ષ આવે છે ત્યાં ચટપટી થાય છે કે આગળ શું કરીશું? પ્રવૃત્તિ હોય તો મન પરોવાયેલું રહે. લોકનિંદા કરવાનું મન થાય નહિ.

મેધા બી. એ. તો પાસ થઈ ગઈ. પણ હવે શું કરવું? તે પ્રશ્ન તેના મનમાં હમેશાં અટવાયા કરતો. માત્ર ઘેર બેસી રહેવું તેના કરતાં કંઈ કામ કરવું સારું એમ એ વિચારતી હતી. પ્રવૃત્તિમાં પરોવાયેલું મન હમેશાં નકામા વિચારોથી દૂર રહે છે એમ તે માનતી હતી. બ્યારે તેના ઘરની પરિસ્થિતિ જુદી હતી. ઘરમાં પુરુષ વર્ગ કમાનાર હોય ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓએ કમાવાની જરૂર નથી. ને કમાવી જાય તો લોકો શું કહે! એ દહેશત તેમના મનમાં

હતી. એની પાછળ આ એક જ કારણ નહોતું પરંતુ તેમને બીજું પણ બીક હતી. પુરુષોની સાથે કામ કરવાનું એટલે કેવા હોય ને કેવા નહિ તેની શું ખબર પડે! મેધાને પણ એ ભાઈઓ કમાનાર હતા.

મેધા તેમને કહેતી : 'ભાઈ, તમે જુઓ છો કે મારો વખત સવાર સાંજ રસોઈ સિવાય પસાર કરવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અને રસોઈમાં તો લાભી પણ ખરાં.'

'તું' વાંચ, લખ, બીજું કામ કર. પણ નોકરી નહિ.'

'વાંચવાનું લખવાનું મને જરૂર ગમે છે. પણ આપણે કંઈ એટલા બધા સદ્ગર નથી એટલે હું જો કમાઈશ તો ઘરમાં થોડી મદદ કરી શકીશ. મારું ભણેલું દીપી નીકળશે, નહિતર બેચાર વર્ષે તે કટાઈ જશે.'

ભાઈને ગળે વાત ઉતારવી ખૂબ મુશ્કેલ હતી. છેવટે કમને ભાઈએ રજા આપી. અને મેધાએ સ્કૂલમાં નોકરી લીધી. સવારે ઘરકામમાં થોડી મદદ કરી નોકરી ઉપર જવા માંડી. નવી નોકરીનો બોલે શરૂઆતમાં તેને લાગતો હતો. પણ તે કંટાળતી નહિ. ઘેર પણ કામ લઈ જવું પડતું. ભાઈઓ ચીડવતા, 'બહુ શોખ થયો હતો તે હવે વૈતરું કરો.'

છતાંય વિદ્યાર્થીનીઓ સાથે મેધાને ખૂબ મજા પડતી. તેઓ પણ એની સાથે હળી-ગઈ હતી. નોકરીને બરોબર એક વર્ષ થયું, રજાઓ પડી અને અચાનક મેધાનાં લગ્ન લેવાયાં. મેધા પરણીને સાસરે ગઈ. મેધાના પતિ નોકરી કરતા હતા. બન્નેનો નોકરીનો સમય એક જ

હતો. કુટુંબ મોટું હતું, પૈસાપાત્ર અને સુખી કુટુંબ હતું સાસરે આવી એટલે ફરી પાછો નોકરી નહિ કરવાનો જ પ્રશ્ન ઉઠ્યો. મેંધાએ સમજાવવા ખૂબ ડોશિશ કરી. ધારી સફળતા મળે તેમ નહોતું પણ તે એટલી જ મક્કમ હતી. ધરકામ કરીને જવાતું તેણે કખૂટ્યું. અને માંડ માંડ સાસુએ થોડો સમય નોકરી આણ રાખવાની રજા આપી.

મેંધાને કામ કરવાની એટલી બંધી ઇચ્છા હતી કે તેને ગમે તેટલી મહેનત પડે તો પણ તે કરવા તૈયાર હતી સવારના ચાર વાગે ઊઠી જલદી જલદી ધરકામ રસોઈ વગેરેથી પરવારી જતી અને પછી સ્કૂલે જતી નોકરીનું બંધન ન્યારે તેણે સ્વીકાર્યું ત્યારે તે પણ ખ્યાલમાં જ હતું કે કારણવશાત્ મોડે સુધી કામનો બોલો રહે પણ ખરો. સ્કૂલમાં કંઈ કાર્યક્રમ હોય ત્યારે પણ મોડું થતું. તે અગાઉથી કહીને જતી પણ ઘરમાં કોઈને ગમતું નહિ. ક્યારેક મોડું ચડી જતું પરંતુ મેંધા વખત જોઈને વાત કરી શકતી એટલે સમજાવી શકતી. કોઈનું મોડું ચડેલું જોઈ તે સાચું ક્યારેય મોડું ચડાવતી નહિ જાણે કંઈ જ બન્યું ન હોય તેમ ક્ષામેથી એ લોકોને બોલાવતી જતી આવતી કે તરત જ કામમાં એવી પરોવાઈ જતી કે થાક જેવી વસ્તુ જ તેની પાસે નહોતી દેખાતી. મેંધા ખરાણે બોલાવવા બાદ એટલે ન છૂટકે સાસુ નણદને બોલવું પડતું. છેવટે જવાબ તો આપવા જ પડે. જવાબ શાંતિથી મળે કે ન મળે તો પણ મેંધા તો નિશાળમાં કેમ મોડું થયું અથવા તો

હોશિયાર વિદ્યાર્થીનીની વાત કરવા મંડી પડતી ગમે તેવો પ્રસંગ બન્યો હશે તો પણ મેંધાએ એ લોકોની સાથે નિરાશા વ્યક્ત કરી નથી. ક્યારેક એકલી પડે ત્યારે તેના કાર્યની ગિલકુલ કદર નથી થતી એવું લાગતાં તે દુઃખી થતી. પણ એ હીલચાલ ઘડીક પૂરતી જ રહેતી આખો દિવસ કામમાં પરોવાયેલી રહેતી એટલે વિચાર કરવાને સમય જ રહેતો નહિ.

મેંધાને એક સુખ મોટું હતું તેના પતિ તરફથી તેને પૂર્ણ સંતોષ હતો. એના કાર્યમાં ક્યારેય એમણે કબજગીરી નહોતી કરી. બિલકુલ એની કામ કરવાની શક્તિ પર એ ફીક્ષ થઈ જતા રાત્રે બંને જણ નિરાતે વાતો કરી આનંદાસન મેળવતાં.

ધીમે ધીમે ઘરની વ્યક્તિઓ તરફથી પણ મેંધાને સહકાર મળવા માંડ્યો એને કરવાનું ધણું કામ તેઓ કરી લેતાં અગર તેમાં મદદ કરાવતા. આમ મેંધાને બોલો હલકો થયો અને આનંદી વાતાવરણે તેને વધુ કામગીરી બનાવી મેંધાની બેનપણી સહકાર્યકર કે કોઈપણ આવતું તો તેનું -વાગત પણ ઘરનાં બધાં કરવા લાગ્યા. મેંધાની ગેરહાજરી હોય તો જ તેમનું ઊભાંબેર સ્થાગત થતું. આ વાતથી મેંધાને તો સંતોષ થયો, પણ ઘરના માણસોમાં થયેલું આ મોટું પરિવર્તન બીજાઓના ધ્યાનમાં પણ આવ્યું. નોકરી કરતા કરતાં પણ ઘરનું આ ધરમૂળનું પરિવર્તન બધાંએ વધાવી લીધું. આમ મેંધાએ નોકરી અને ઘર, બંને દીપાવ્યાં.

સર્વજ્ઞતા રાજ

પ્રવાસપત્ર :

[લે. છોટુભાઈ અનંતા, પ્ર. અનંતા બુક ડીપો, અમદાવાદ. રૂ. ૧/૫૦.]

પ્રવાસનો પલ શોખ હોવો જોઈએ. એમાં ઉદ્ભવતી અગવડો સહી લેવાની ને છતાં પૂરો આનંદ લૂટવાની માનસિક તૈયારી હોવી જોઈએ. ઘરમાં જે સવલતો ભોગવીએ છીએ એ પ્રવાસ દરમિયાન પણ ભોગવવા મળતી હોત તો પ્રવાસની અડધી કિંમત ઓછી થઈ જતી. પ્રવાસ ઇતિહાસનો, ભૂગોળનો ને સંસ્કૃતિનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. માત્ર પુસ્તકો વાંચીને જે મજા નથી માણી શકાતી એ મજા પ્રવાસ દ્વારા માણવા મળે છે. આમ છતાં પ્રવાસ વિષેનો શોખ જગાવે એવા પુસ્તકો ન લખાય તો પ્રવાસ કરવાની ટેવ ઊગતી પ્રજામાં વિકસે કઈ રીતે? વળી દરેક પ્રવાસીને એવા કાંઈક અનુભવ થાય જ છે જેવું જ્ઞાન ધીજી પ્રવાસીને પૂર્વતૈયારીમાં ખૂબ મદદરૂપ નીવડે.

શ્રી છોટુભાઈ અનંતાનું પુસ્તક દક્ષિણ હિંદના પ્રવાસનું વર્ણન સરળ ભાષામાં હૃદયગમ રીતે કરે છે. એક દિશોરતે ઉદ્દેશીને આ પત્રો લખાયેલા હોવાથી એમાં ભાષા ભારેખમ નથી ને સામાન્યમાં સામાન્ય માનવીને પણ રસ પડે એવી વિગતોથી એ સભર છે. પ્રદેશો કે ઇતિહાસ વર્ણવતાં વર્ણવતાં લેખકે કાંઈ કાંઈ રચણે ખૂબ મનનીય વિચારો વ્યક્ત કરીને પ્રવાસ વિષેની હેતુલક્ષી દૃષ્ટિ છતી કરી છે. પુસ્તકમાં ચિત્રો ખૂબ ઓછાં છે ને એ સાદા કાગળ ઉપર છાયેલાં હોવાથી જોઈએ એવો ઉકાવ પામતાં નથી; આમ છતાં પુસ્તકની ઉપયોગિતા એ જરૂર વધારે છે. વિશેષ અભિનંદનીય હકીકત તો એ છે કે

૧૪૫ પાનાનું પાકા પૂંઠાનું પુસ્તક પ્રકાશકાએ ખૂબ ઓછી કિંમતે સુલભ્ય બનાવ્યું છે. ખૂબ રખડો કે રખડવા ઇચ્છતો—ખતે આ પુસ્તક વાંચીને કૃતાર્થ થશે. ભાષાની ભૂલો મઠાયાં છતાં રીકડીક રહી જવા પામી છે એટલું જ કાંઈક ખટકે એવું છે.

ઘટ્ટા ધીરી ધીરી આર્થ : દેવદાસ : એકને ટકોરે : [ત્રણેય નાટકના લેખક : શિવકુમાર જોષી, પ્ર૦ સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૩. કિંમત રૂ. ૨/૫૦, ૨/૫૦, ૨/— (અનુક્રમે)]

‘સુમંગલા’ અને ‘અંગાર ભરમ’ જેવાં ઉચ્ચ કોટિનાં નાટકો વડે નાટ્યકાર તરીકે પણ પ્રતિષ્ઠા પામેલા ગુજરાતના નાણીતા લેખક શિવકુમાર જોષીનાં છેલ્લાં ૧૧૧ વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલાં આ ત્રણ નાટકો એકબીજાની સાવ ભિન્ન ભૂમિકા ઉપર રચાયેલાં હોવા છતાં મજાનાં છે. આમાંનું દેવદાસ શરદ્યાણુની નવલકથાનું સફળ નાટ્ય રૂપાંતર છે. ઘટ્ટા ધીરી ધીરી આર્થ કાંઈક અંશે કટુણુપ્રધાન છે (અલખત, દેવદાસ જેટલું નહીં) ને એકને ટકોરે સરસ પ્રદર્શન છે.

અનુસ્વાર અને વિરામચિહ્નોની ધ્યાન ખેંચે એટલી ભૂલોથી ભરેલાં ત્રણે નાટકોમાંથી ઘટ્ટા ધીરી ધીરી આર્થ આધુનિક સમાજની વિવિધરંગી વ્યક્તિઓ ને એમની સમસ્યાઓનું સરસ દર્શન કરાવે છે. મંદિરા, મેનામાસી, સનાતન, કિરણ, પુરુષોત્તમ ને જરાક વધુ ખટકોલાં છતાં વહાલાં લાગે એવાં ખાળકો સ્તંબન અને આરાધના—સંક્રાંતિ કાળના મૂલ્યધર્મણમાં ખોવાઈ ગયેલાં ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગનાં પ્રગતિવાદી પ્રાણીઓ છે. મેનામાસીનું લખજીવન ખૂબ ચકાવે ચંચુ હોવું

નેઈએ એ તો શરૂઆતથી જ સ્પષ્ટ થાય છે 'પરંતુ એમના દીકરા વિકાસનું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવવામાં નાટ્યકાર નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. મદિરા સાથેની એની ચેષ્ટામાં કાંઈક ગૂંચવાયેલો મનોવ્યાપાર હશે? મદિરાના પ્રશંસક અને આરાધક સનાતન પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જ જગવવાની આશાએ નાટ્યકારે બીજાં ત્રણેક પાત્રો વધારી મૂક્યા છે. અલ્પજ્ઞ, ઉદ્દેશ બર આવે જ છે. પરંતુ ઘણો મોડો. મદિરા શરૂઆતમાં જે રીતે સનાતન સામે ધૂરંડિયા કરે છે એ કોઈ પણ સરકારી યુવતી માટે જરા ઉદ્દેગ જન્માવે એવા છે આમ છતાં સંભવ છે કે બહુ ઘર ઘાટી ગયેલી સનાતન પ્રત્યેની લાગણી સામેની બૌદ્ધિક ગમ્મથલને કારણે પણ એ આમ વર્તતી હોય. નાટ્યકારે માત્ર નાટક જ રજૂ નથી કર્યું, દરેક પાત્રનો અચ્છે અભ્યાસ પણ કર્યો છે. અંત કાંઈક મિશ્ર ભાવ જન્માવે એવો છે સનાતનને મદિરા મળે છે. પરંતુ મેનામાસીનો સૌભાગ્યનો ચાંચો ભૂંસાય છે તે કિસ્સાના હાથે અકસ્માતથી જ મૃત્યુ પામતા એના બાપનું છેલ્લું નિવેદન વાચકને 'હટ ભૂંડા' બોલાવે એવું છે. ઘટા ધીરી ધીરી આઈ ગોચ પાત્રો વડે ભજવાશે તો સાચે જ ઘેરી અસર જમાવશે.

દેવદાસનું નાટ્યરૂપાંતર સુંદર છે, છતાં કોઈ કોઈ વાચકોને મૂળ નવલકથા આમાં છતી થતી નહીં લાગે. કુચુરસપ્રધાન નાટકોમાં આ નાટક લાંબું જીવશે. વાતાવરણનું ગુજરાતીકરણ કરવામાં નાટ્યકારે દીકરીક કુશળતા દાખવી છે; આથી દેવદાસનું ખંગાળી-પણું અહીં ધણું ઓસરી જાય છે.

એકને ટકોરે ભજવવું સહેલું પડે એવું સુંદર પ્રદર્શન છે; માત્ર છેલ્લા અંકમાં એને વધુ પડતું જનસુસી સ્વરૂપ આપી દઈને વાચકને કાંઈક આંગેડા આપ્યો છે. મંગળદાસનું પાત્ર રંગભૂમિ ઉપર પ્રવેશે છે એક આધારકમની માફક, પછી એ ધીમે ધીમે રંગ જલ્લનું દેખાય છે ખરું પરંતુ અંતે જાણ જ વધારે લગડિયા રંગમાં છતું થાય છે. પાત્ર ભજવનાર કુશળ ન હોય

તો નાટ્યકારે ઇચ્છ્યો છે એવો મંગળદાસ રંગભૂમિ પર રજૂ કરવો મુશ્કેલ છે.

શિવકુમારનાં નાટકોમાં બે કાંઈક આંખે, ચડે એવાં તરવો હોય તો તે કાંઈક વધુ સુધરેલું કુદંબ દર્શાવવા માટે અગ્રેજીમાં રજૂ થતાં વાર્તાલાપને પાત્રાત્મ બોલ-રૂમ નૃત્યો. ઘટા ધીરી ધીરી આઈ, એકને ટકોરે અને સુમંગલા આ બાબતમાં એકબીજાનું પુનરાવર્તન કરે છે

આ નાટકમાં કેતકી ને ઉત્સાસ રસક્ષતિ જરાય નથી કરતાં (બેલદું વાતાવરણ કાંઈક રંગીન બતાવે છે) પરંતુ કેતકીના અગ્રેજ વાર્તાલાપનો એનો ભાઈ ઉત્સાસ વારંવાર અનુવાદ કર્યો કરે એ બીજાં પાત્રો માટે જરા હીણપતલપુર્ણ લાગવા સંભવ છે.

છેલ્લા અંકમાં મંગળદાસનું પોત પ્રગટાવવાના ઉત્સાહમાં નાટ્યકારે નવા નવા પાત્રોનો ખીચડો બોલો'કરી વાચકને જરા ગૂંચવી માર્યો છે ચિરંતન જનસુસ હોવા છતાં શિક્ષક તરીકે ચીમનવાક્ત્રના ધરમાં કઈ રીતે ઘુસ્યો, બહેરામૂંગા મહારાજ—નોકર પણ જનસુસી માટે એ ધરમાં કયાથી પ્રવેશ પામી ગયા વગેરે સ્ક્રીકલો અસ્પષ્ટ જ રહે છે. નાટકનો સુખાત મંગળદાસનું ખેલ પકડવા છતાં પણ જાણે અધૂરો રહી જતો હોય એમ છેલી ધડીએ (પ્રધરાત કરતાય મોડો) કુસીમેનના વર્ષોથી બાવા બની નાસી ગયેલા વરને ધેર પાઠા કરતાં બતાવી મજાનો પારો નીચે ઉતારી માર્યો છે. અત્યંત મજાના આ નાટક દરમિયાન જ કુસીમેનના વરને ધેર પાઠા લાવવાની શું જરૂર હતી?

આયુર્વેદ વ્યાખ્યાનમાળા : આયુર્વેદ વિદ્યા-વલોકન : આપણા ખોરાક : આયુર્વેદ અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ :

[ચારેયના લે. શ્રી બાપાવાલ ગ. વેદ, ૩૦ ગુર્જર અંચરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. રૂ. ૧૯/૫૦]

આયુર્વેદ અંથમાળાનો પહેલો મણકો આયુર્વેદ વ્યાખ્યાનમાળા' છે. એમાં અમદાવાદની બી. જી. મેડીકલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને અનુવક્ત્રીને આપવામાં આવેલાં

આખ્યાનોનો સંગ્રહ છે. શ્રી બાપાલાલભાઈએ આ સંગ્રહમાંનાં ૧૬ આખ્યાનો તૈયાર કરવામાં લીધેલી જહેમત પ્રશંસનીય છે. આયુર્વેદમાં સામાન્ય માનવીને રસ પડે તેટલી સરળ ભાષામાં સંદર્ભો સહિત પરિચય કરાવવાની તેમની દષ્ટિ પ્રશંસનીય ગણાય તેવી છે. આયુર્વેદના ઇતિહાસ, આયુર્વેદ અને ષડ્દર્શનો, આયુર્વેદમાં માનસશાસ્ત્ર અને દોષ-ધાતુ-મળ-વિસ્તાર અતિ ઉપયોગી ગણી શકાય એવાં પ્રકરણો છે. ઉપરાંત આયુર્વેદના સર્વોચ્ચપણાનો ખ્યાલ આપણને આવી નય તેવાં પ્રકરણો છે.

‘આયુર્વેદ વિહંગાવલોકન’માં ૧૩ નિષ્કોનો સંગ્રહ છે. આયુર્વેદની વ્યવહારુ સમાલોચના આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે. ગ્રંથમાળાનું ત્રીજું પુસ્તક ‘આપણો ખોરાક’ દરેક દરેક વિચારવંત વ્યક્તિએ ખરીદવા જેવું અને વ્યવહારમાં મૂકવા જેવા વિચારોથી પરિપૂર્ણ છે. ગુજરાતી ખોરાકની સત્ત્વહીનતા અને પોષક તરવાને ખગાડીને ખાવાની રીતથી લેખકનું દૈયું દ્રવે છે. આથી આ પુસ્તકમાં ખોરાકનાં ગુણદોષોનું નિરૂપણ કરવામાં રોજિંદા ખોરાકનું આટલી વિગતભર્યું પૃથક્કરણ આટલા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ભાષ્યે જ બીજે કયાંય નેવા મળે. વૈજ્ઞાનિક વ્યવહાર અને વૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન પણ આપણને આ પુસ્તક કરાવે છે તે ગુજરાતી ખોરાકને કઈ રીતે પૌષ્ટિક બનાવી શકાય એનાં સક્રિય સૂચનો પણ એમણે ક્યાં છે જે બધાં અપનાવવાં જેવાં છે.

‘આયુર્વેદ અને વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ’ દ્વારા એમણે આરોગ્યની આવી ગુજરાતને આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આયુર્વેદના આ પ્રાચીન શાસ્ત્ર પરત્વે લાલુચી પ્રજામાં કાંઈક અંશે પૂર્વગ્રહ પણ પ્રવર્તતો નેવામાં આવે છે અને પશ્ચિમનું આંધળું અનુકરણ પણ નેવામાં આવે છે ત્યારે ઉપરના ચારેય ગ્રંથો અર્વાચીન યુગમાં આ જૂના શાસ્ત્રને કઈ રીતે ગ્રાહ્ય બનાવી શકાય એનું દષ્ટાંત-પૂરું પાડે છે. કેટકેટલા આવતાં અવતરણો શ્રી. બાપાલાલભાઈની જુદા જુદા વિષયો પરત્વેની રસ-

આલના પણ સૂચવે છે. આ ચારેય ગ્રંથોને ગુજરાત સારી રીતે આવકારશે તે વિષે મુદ્દલ શંકા નથી. આખરે શ્રી બાપાલાલભાઈની ઇચ્છા તો ગુજરાતને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવાની છે એ કેમ ભૂલી શકાય ?

અક્કસની ખાણ :

[લે. ઇશ્વરભાઈ જે. પટેલ. પ્ર. પુસ્તકાલય મંડળ લિ. વડોદરા. રૂ. ૨/૫૦]

જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પોતાની દષ્ટિએ ખૂબ નાનું પણ ચારિત્ર્યધારતરની દષ્ટિએ અતિ ઉપયોગી જીવન જીવી ગયેલાં ૨૧ નાનાં મોટાં માનવીનાં ચરિત્રો ઉપર રાક્ત પુસ્તકમાં સંગ્રહવામાં આવ્યાં છે. ગુજરાતી પ્રજામાં હમણાં હમણાં ચરિત્ર-વાચનની ભૂખ ઊધડતી નય છે એ આ જ લેખકના ‘ખાહુરના વસુંધરા’ પુસ્તકને મળેલા આવકાર પરથી સાબિત થઈ ચૂક્યું છે. આ સંગ્રહ પણ પહેલા સંગ્રહ જેટલો જ વિલિન્ન-લક્ષી અને રસ્યક છે એ કબૂલવું ઘટે.

મોટાં ભાગનાં ચરિત્રો અંગ્રેજી પરથી ગુજરાતીમાં ઉતારવાનાં આવ્યાં છે—લગભગ બધાં જ એમ કહીએ તો ચાલે. હિન્દુ જેવા દેશમાં પણ કયાંક ખૂણે સંતાઈને અને પ્રસિદ્ધિની દુનિયાથી દૂર રહીને પોતાની ધૂન સંતોષવાનો પ્રયત્ન કરનાર વીરલાઓ નહીં હોય ? તો પછી એવી ધૂની વ્યક્તિઓને શોધીને એમના વિષેની માહિતી એકત્ર કરીને પ્રસિદ્ધ કરવાનું હજી સુધી કોઈને કેમ નથી સૂઝ્યું ? રૂબે એમ માનવામાં આવે કે આ ચરિત્રો વિદેશી હોવાથી ઉપરની ટીકા કરી છે પણ ધરદીવડાઓ, અહીં પણ પ્રયત્ન કરીએ તો જરૂર મળી આવે ખરા. ફક્ત એ અંગેની માહિતી મેળવવામાં સમય આપવો પડે અને કમ્મર કસતી પડે. ૨૧ ચરિત્રોના આ સંગ્રહમાં નયજામાં નયજા ચરિત્રને પસંદ કરવામાં આવ્યું હોય તો તે ‘જ્વાળામુખીનો સાક્ષી’ અને રસિકમાં રસિક અને દિશોરોમાં સાહસિકતાનું પ્રેરણાપાન કરાવે તેવું હોય તો ‘શીગી શીગી.’ શીગી શીગી લખાયું છે પણ ખૂબ મુંદર રીતે.

‘દેવદાસી’ એ તેની ભૂલો રહી ગઈ છે તેનું પુનર્નિર્ણય
વખતે નિવારણ કરવામાં આવશે એ જ આશા. ૧૦૨
પાના પર ‘આહલેક’ ને બદલે ‘અહાલેક’
નોંધાવે, ૧૩૦મા પાના પર ‘પીનટ’ શબ્દપ્રયોગ
થયો છે ‘પીનટનું’ ગુજરાતી ભાષાસંગ્રહ કે મગફળી
થાય. ૧૩૪મા પાના પર છેત્રી લીટી ‘માનવતા-
સહાર અને અદ્યતન કાર્યક્ષમ આ સરચનામાં કયા-
મનના દિવસની રાહ જોતાં ૮૨ વૃદ્ધો પોતાના જીવનનો
અંતિમ ભાગ વિતાવી રહ્યાં છે.’ અવલોકનકારને
ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી કયામતનો દિવસ બધા જ મરી
બીજા પછી ઈશ્વર કૃપામાંથી મહાદેવોને બોલાવીને
ઈન્સાફ આપે ત્યારે આવતો હોય એવી કંપના છે.
આ ૮૨ વૃદ્ધો કદાચ ઈશ્વરના ઘરના નિમત્રણની
રત્ન જોતા હશે. ૧૩૭મા પાના પર બીજા પરિચ્છેદમાં
‘થોડા વર્ષ પહેલાં રાજ્યના કેળવણીપ્રધાને એક
ભાષણ દરમિયાન સૂચન કર્યું કે રાજ્યના સપૂતોની
માતાઓનું રાજ્ય સન્માન કરવું જોઈએ ત્યારે તેણે
તેને ધૂતકારી કાઢી કહ્યું કે કદર તો એ માતાઓની
થવી જોઈએ કે જે કશાય બદલા કે માનની આશા
બગર પોતાના ગાંડા, મૂર્ખ કે અપંગ બાળકોને ઉછે-
રવા પાછળ પોતાનું જીવન ન્યોછાવર કરે છે’ વાળું
વાક્ય કાંઈકે કદંશુ ને વિરોધાભાસી લાગે છે ૧૩૯
પાના પર ત્રીજી લીટીમાં ફોક-ફોડ શબ્દપ્રયોગ છે.
એને બદલે ગુજરાતીમાં ભાવ સ્પષ્ટ કરે એવો શબ્દ-
પ્રયોગ ચોજવામાં આવે તો વધુ સારું. ૧૫૩મા પાના
પર છેત્રણી પાંચમી લીટીમાં ‘લમદાયેલા’ શબ્દને
બદલે લલચાયેલા જોઈએ, આટલી ભૂલો ને સુધારી
લેવામાં આવે તો આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ જરૂર સરશે.

ગો. મા. ત્રિપાઠીની સ્કેપ ધૂક :

[સં. કાનિલાલ છ પંડ્યા, રામપ્રસાદ પ્રે. બક્ષી,
સન્મુખસાથ જે. પંડ્યા. ૧૮૮૮ થી ૧૮૯૪. પાનાં
૨૨૫. રૂ. ૫/— ૧૮૯૪ થી ૧૯૦૪. પાનાં ૩૧૮.
રૂ. ૫/— પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાં. સિ., ગુબર્. ૨.]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહા નવય લખીને જાણીતા

ધર્મ ચૂંટ્યા આપણા સાક્ષર સ્વં ગોવર્ધનરામ ત્રિપા-
ઠીની નોંધખૂંટમાં વેરાયેલાં લખાણો પણ ખૂબ ઉપ-
યોગી અને વાચનીય છે. અગાઉ તેમની હસ્તલેખિત
નોંધ ખૂંટમાંથી સાતમી નોંધખૂંટ પ્રગટ થઈ ચૂકી છે.
સૌથી નાની હોવાથી તેને પહેલી પ્રગટ કરેલાં હવે
આ નોંધખૂંટમાંથી પહેલી ચાર અને ચોથીનો ઉત્તરાર્ધ
તેમજ પાંચમી અને છઠ્ઠી એમ બે ભાગમાં પુસ્તકરૂપે
અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થાય છે—મૂળ નોંધો અંગ્રેજીમાં
છે એટલે જ.

અગાઉ પ્રગટ થયેલી નોંધખૂંટના વિદ્વાન સંપાદક શ્રી
કાલિદાસ પંડ્યાએ આ બન્ને ભાગની ગ્રેસ નક્ક
તૈયાર કરેલી જ પણ એને છેતરતું સ્વરૂપ આપી શકે
તે પહેલાં તેમનું અસ્ત્રાન થયું. તેમના અવસાન
પછી શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી અને શ્રી સન્મુખસાથ
પંડ્યાએ અધૂરું રહેલું એ સંપાદન પૂરું કરીને આ
બન્ને ભાગો પ્રગટ થઈ શકે તેવી મહત્ત્વની કામગીરી
ખજતી છે એટલે સ્વં કાલિદાસ પંડ્યાનો તો આ-
મહત્ત્વનાં પુસ્તકોના સંપાદન માટે મહત્ત્વનો ફાળો
છે જ, ઉપરાંત તે પછી આ બન્ને વિદ્વાન સંપાદકોની
જહેમત પણ જાગી નીકળી છે.

આપણે ત્યાં આવું સાહિત્ય બહુ ઓછું છે. ગુજરા-
તીમાં થોડું થોડું હવે પ્રગટ થવા લાગ્યું છે. એવે
વખતે એક અદના ગુજરાતીની આ નોંધખૂંટ જાણ્યેવે
સ્વરૂપે આપણને મળે છે એ આપણા સાહિત્યમાં કીક
એવી સમૃદ્ધિ વધી ગણાય. તેમાં ગુજરાતનું અક્ષય
રાજ્ય થયું છે ત્યારે ગુજરાતના સરકાર અને ગુર્જ-
રાતનું—૧૬૦-૭૦ વર્ષ પહેલાના ગુજરાતનું દર્શન
કરાવતાં આ પુસ્તકો બીજા પ્રાંતને પણ ઉપયોગી
થવામાં અંગ્રેજી ભાષા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવશે.
આ બન્ને ભાગની અનુક્રમણિકા જોતાં સ્વ. ગોવર્ધન-
રામનું વિદ્વાદર્શન સહેજે થાય છે. વિષયવૈવિધ્ય
અને દૈરઘ વિષયનું વિદ્વાતાયુક્ત સંમાર્જન એટલું જ
મહત્ત્વનું છે. મૃત્યુ, ધર્મ, દિલસૂઝી, રિવાજો, સ્વદેશ-
પ્રેમ, રામાયણ, વેદાંત, ભક્તિમાર્ગ, મદિગા, ઈશ્વર,

ગૃહ પુસ્તકાલય, મિલકત, માનવધર્મ, કલ્પના, સંયુક્ત કુટુંબ, નિવૃત્તિ, કર્મ અને જ્ઞાન, દેશી રાજ્યોમાં નોકરી, મૂર્તિપૂજન, મુબઈનો પ્લેગ, શ્રદ્ધાનો અર્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ, ઉપનિષદ, અભ્યાસ, સરસ્વતી-ચંદ્ર, લીલાવતી અને કોંગ્રેસ વગેરે વિષયો ઉપરના લેખકના વિચારો અને તેની છણાવટ દરેકને ઉપયોગી થાય તેમ છે. ગઈ પેઢીના ગુજરાતનું સમગ્ર દર્શન કરાવતા નોંધખૂટાના આ પહેલા બન્ને ભાગો ગુજરાતની અસ્મિતાના ઉપાસકોનેય એટલા જ ઉપ-યોગી નીવડે તેમ છે.

સ્વ. ગોવર્ધનરામનું આ સાહિત્ય વાચકો માટે સુલભ કરી આપવા બદલ ગોવર્ધન સ્મારક સમિતિ ધન્યવાદની અધિકારી છે.

લોભ અને કરુણ :

[લે. હેરિયટ ખીચર સ્ટો. અનુ. મુકલભાઈ કલાધી. પ્ર. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪.૩. ૧/૫૦]

પશુ તરફ પશુ દયાભાવ રાખતા ગુજરાતીઓને 'અંકલ ટોમ્સ ફ્રેમિન' નામના વિખ્યાત અંગ્રેજ પુસ્તકના આ સારાનુવાદ વાંચતાં રવાણા ખડા થઈ થઈ જશે. માણ્યોને પણ પશુ કરતાંય વધુ ત્રાસજનક ગુલામી ભોગવવી પડે એવો પણ એક જમાનો હતો. હબ્સીઓની એ ગુલામ-ગાથા ઉપર તો ઘણું લખાયું છે અને એ પ્રથા દૂર કરવા ભેખ લીધેલા કેટલાય લેખકોનીઓને જમરજમરત સહન પેશ કરવું પડ્યું છે. એવી માનવ ગુલામીની દૃઢકથા વિખ્યાત અમેરિકન લેખિકા હેરિયટ ખીચર સ્ટોએ 'અંકલ ટોમ્સ ફ્રેમિન' નામે લખી હતી જેનો વિશ્વની દરેક ભાષામાં અનુવાદ થઈ ચૂક્યો છે. આ અંગાઠે ગુજરાતીમાં પણ એક કરતાં વધુ રીતે આ પુસ્તક જાણીતું થયેલું. પણ હવે આપણને સીધી સાદી સરળ શૈલીમાં વિદ્યા-થીઓને લક્ષમાં રાખીને તૈયાર થયેલું શ્રી મુકલભાઈ કલાધીએ 'લોભ અને કરુણ' નામથી આપ્યું છે અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠે તેનું પ્રકાશન સુલભ બનાવ્યું છે. ગુલામીની પ્રથા આજે હજુ કોઈક દેશમાં અવશેષરૂપે

છે છતાં વિશ્વતે ખૂણે ખૂણેથી માનવગુલામી નાબૂદ થઈ છે એવે વખતે તેનું તાદ્દશ વર્ણન કરતી માણ્ય-સતી લોભ અને કરુણા નામની એ વૃત્તિઓની આ મહાભારત-કથા દરેકને વાંચવી ગમશે. પ્રૌઢો અને વિદ્યાર્થીઓને લક્ષમાં રાખીને થયેલું આ સારાંશરૂપ ભાષાંતર દરેકના વાચનરસને સંતોષશે જ. આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં ઈતર વાચનરૂપે રજૂ થતી કેટલીક કઠંગી ચોપડીઓને બદલે આવી ઉપયોગી ચોપડી મૂકવામાં આવે તો ચારિત્ર્ય-ઘટતરની સાચી કડી સંધાય.

બાપુ—મારી નજરે :

લે. રામનારાયણ ચોધરી. પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. ૩. ૨/-]

ગાંધીજીને આપણે ભૂલવા લાગ્યા છીએ ત્યારે તેમના વિશેનું સાહિત્ય-પ્રકાશન જરૂરી અને છે. એ સાહિત્યમાં ગાંધીજીના અપ્રગટ પત્રો, તેમના વિશેનાં સ્મરણો વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે. એવું જ એક મહત્વનું આ પુસ્તક રાજસ્થાનના જાણીતા કાર્યકર શ્રી રામનારાયણ ચોધરીએ હિંદીમાં લખેલું તેનો ગુજરાતી અનુવાદ નવજીવન કાર્યાલયે પ્રગટ કર્યો છે.

ગાંધીજી સાથેના ત્રીસ વર્ષના લેખકના સાંનિધ્યયુક્ત સંસ્મરણોને આલેખતું આ પુસ્તક લેખકના ૨૮૭ પ્રસંગો-સ્મરણો ઉપરાંત લેખકના પત્ની શ્રીમતી અન્નાદેવીનાં પણ ગાંધીજી સાથેનાં ૫૪ પ્રસંગોથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

આ બધા સ્મરણ-પ્રસંગો ખરેખર દરેક વાચકને માટે ઉપયોગી અને વાંચવાયોગ્ય બન્યા છે. પ્રસંગની ટૂંકાણમાં થયેલી રજૂઆત પણ વિશેષતાવાળી ગણાય. આપણી ઉછરતી પેઢીમાં આ જાતનું સાહિત્ય વંચાય એ ખૂબ જરૂરી છે. કોઈ પણ જાતના વિચાર ન ગ્રેર, મનન યોગ્ય ન ગણાય તેવું છીછરું સાહિત્ય વાંચવાનો આપણી ઉછરતી પેઢીમાં આજે જે પ્રવાહ ફલાયો છે તેને પાળ બાંધવાની આજને તબક્કે જરૂર છે તેવે વખતે પ્રગટ થતું આવું સાહિત્ય ખરેખર આપણા માટે એક આવશ્યકતા પૂરી પાડે છે. તેમાં

ગાંધીજી જેની વિશ્વવંદ્ય વિભૂતિને આપણે આવા નાના નાના પ્રસંગોમાં પાત્ર તરીકે અનુભવીએ ત્યારે તેની વિશેષ હાપ આપણા ઉપર પડે અને તે વાંચવાનો રસ તો અવૂટ રહે જ.

ગત શતકનું સાહિત્ય :

[લે. વિજયરાય ક. વૈદ્ય, પ્ર. ભારતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઈ, ડ. ર. ૧/-]

આપણા એક અભ્યાસુ અને પીઠ વિવેચક તરીકે જાણીતા આ પુસ્તકમાં કતી શ્રી વિજયરાય વૈદ્ય આજન્મ સાહિત્યના ભેખધારી છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમના વિવેચનનું અને તેમના અભ્યાસનું જોડાણ એક આદર્શ સીમાચિહ્ન છે. અભ્યાસીઓને અને વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી તેમના પુસ્તકો એક એવા અભ્યાસનીયોડ રજૂ કરે છે કે જે દરેક વખતે આપણા સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાને વિરાજી શ્રી વિજયરાયના અભ્યાસ-શ્રેણીમાં અદ્વેતો ઉમેરે કરતું આ પુસ્તક બની શક્યું છે.

પુસ્તકના નામ પ્રમાણે છેલ્લાં સો વર્ષના સાહિત્યને આવરી લેતા આ પુસ્તકના બાર નિબંધોમાંથી આપણા ગુજરાતી સાહિત્યનો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ, એ શતકના સાહિત્યકારોનો અધ્યાયોરો પરિચય, તેમની સાહિત્ય

સાધના અને તેમના સમજોનો ઉદ્દેશ્ય પણ મળી આવે છે. આ પુસ્તકમાં નવનરામ વગેરે આદ્ય શિક્ષણાચાર્યોનું કીમતી કાર્ય તાજું કરાયું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની પીઠિકા પર અર્પીત ગુજરાતને ધનનાર સાપ્તકારિક બંગાળનું દિગ્દર્શન છે. દિવેદિયા કુટુંબની ધણીમાંની કેટલીક સાહિત્યમેવા તથા કેટલુંક જૂનું નવું પત્રસાહિત્ય પુનર્જીવિત કરાયું છે. એવું નવું સુવાચ્ય વાચન રણજીતરામ ને નારાયણ હેમચન્દ્ર વિષે પિરસાયું છે. ભૂતાવવા વિચારકો ઉત્તમરામ કે ત્રિવેદી અને વાડીવાય મો સાદ સંબંધી તેમજ નર્મદ-દલપતનું ભાવનગરમાં આગમન થયેલું એની રસિક વિગતો આ ભાવનગરી ચેષ્ટક આમાં આપી છે. આવા આ બારે વ્યાખ્યાન-નિમ્ન લેખકના જીવનભરના અધ્યયના પરિપાકરૂપ છે, અને વાચતા ગમે એવી રીતીમાં છે. લખિયાના વિદ્યાર્થીઓને ખ્યાલ આવે એટલા ખાતર ચોક્કિસ લેખક-છબીઓ પણ આ પુસ્તકની સમૃદ્ધિમાં વધારે કરે છે.

આમ ગત શતકના સાહિત્યના કેટલાક અંશો પર દષ્ટિપાત કરતુ આ મદરનું પુસ્તક સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને સાચું માગદર્શક બની રહે તેનું છે.

મનપસંદ ભેટ મેળવો

સોવિયેત રેલ (ગુજરાતી)	એક વર્ષ	બે વર્ષ	ત્રણ વર્ષ
સોવિયેત લેન્ડ (અંગ્રેજી)	૪-૦૦	૭-૦૦	૧૦-૦૦
સોવિયેત નારી (હિંદી-અંગ્રેજી)	૫-૦૦	૯-૦૦	૧૩-૦૦
સોવિયેત ફિલ્મ	૪-૨૫	૬-૦૦	
સોવિયેત સંઘ (હિંદી-અંગ્રેજી)	૬-૭૫	૧૦-૦૦	
ઈન્ડિયન લેન્ડ (અંગ્રેજી)	૬-૭૫	૧૦-૦૦	
ઈન્ડિયન લેન્ડ (અંગ્રેજી)	૬-૭૫	૧૦-૦૦	

તા. ૩૧-૧૨-૬૦ સુધી જ

- એક વર્ષના લવાજમ ઉપર એક અને બે વર્ષના લવાજમ ઉપર નીચેનામાંથી આપની પસંદગીની ક્રાઇપ્લે બે વસ્તુ ભેટ મળશે.
- (૧) નોંદરુચાયાની આટપેર પર હાથેથી ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા
 - (૨) કુમાર કથાઓ : ૨૫ સચિત્ર વાર્તાઓનો સંગ્રહ
 - (૩) સને ૧૯૬૧ની માહિતીસૂચક, આર્કાઇવ મોટા કદની ગયરી
 - (૪) ૫ ગાંધીજીની આટપેર પર હાથેથી ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા
 - (૫) પ્રમાણિક આગોડો : ૨૩ સચિત્ર સત્ય પ્રસંગોનો વાર્તાસંગ્રહ
 - (૬) આર્કાઇવ ને ન્યાનતોહર અનીયર્સ પાકીટ

પ્રકાશક તરફથી ભેટ :

એક વર્ષના લવાજમ ઉપર સને ૧૯૬૧નું આર્કાઇવ, રંગબેરંગી ફોટો-કોલર અને બે વર્ષના લવાજમ પર ૧૯૬૧-૬૨ના ફોટો-કોલર ભેટમાં મળશે ઉપરાંત પ્રકાશક તરફથી ભેટ પુસ્તકો પણ મળશે. હુંભરત તથા પંડેશનાં એજીનિટનાં લવાજમ સ્વીકારનાર મહાગુજરાતની ... વગણ સત્તાવાર મેંજીની લવાજમ એજન્સી : આપનું લવાજમ રૂબરૂ થા અની-ઓર્ડરથી નાકીદ એકસી આવે.

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર

પાદશાહી પેળ સામેમેજા ઉપર

૬૧૫, વિવારોડ, અમદાવાદ

સંચલક : જયકેનન કામદાર

હિંદોની તેજા પરચેના ૧૦૦ ઉપરાંત મેંગેજમેન્ટી ચારી ચાટ પચીસ નવા પૈસાની ટિકિટ મોકલો.

ભિમ નવરચના

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામટું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૬૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિમ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નો-ડીઝ ધિજ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમ નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

- ૧ એન. એમ. ત્રિપારી પ્રાયવેટ લિમિટેડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૨ આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
- ૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ ઝર્કલ પાસે, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯
- ૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, રાવપુરા, વડોદરા.
- ૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ.
- ૭ વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ. આણંદ.
- ૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો. ભાવનગર.
- ૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
- ૧૦ સાહિત્ય ભંડાર ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, ઠલકતા, ૧.
- ૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા. સુરત.
- ૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર, રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
- ૧૩ રવાણી બંધુ વલ્લભવિદ્યાનગર (આણંદ-ખેડા)
- ૧૪ સીટી બૂક શોપ, પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
- ૧૫ જે. એસ. કાનાબાર લિ., પો. બો. નં. ૧૦. બેન્ગલોર. (ન્યાસાલેન્ડ)
- ૧૬ જનરલ બૂકસેલર્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દાગેરલામ. (ટાગાનિકા)
- ૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય, પો. બો. નં. ૭૬૬. કંપાલા. (યુગાંડા)
- ૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિજા. (યુગાંડા)
- ૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ, પો. બો. નં. ૧૨૧, જિજા (યુગાંડા)
- ૨૦ કે સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
- ૨૧ રાવળ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૪૬. નકુરુ. (કેન્યા)
- ૨૨ વાલંભીઆ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૮૬, અંઝીબાર (પ. આફ્રિકા)
- ૨૩ છોટુભાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ., પો. બો. ૪૨૬. બ્રોકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૨૬૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૫ આપાભાઈ પટેલ, પો. બો. નં. ૭૬, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૬ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ. નાઈ પ્રધર્સ, પો. બો. નં. ૩૪. લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ, પો. બો. નં. ૧૫૧૭, એલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
- ૨૮ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની, પો. બો. નં. ૧૦૮. લુઆકા. (નો. રો.)

આપણા સાહિત્યના અમર વારસાની કથાઓનું બી ધૂમકેતુ

મહાભારતનો

જન્માર્ગ

ધૂમકેતુ

મહાભારતની
કથાઓ

સંપાદક

ધૂમકેતુ

મૂલ્ય ચાર રૂપિયા

મહાભારતની કથાઓ આપણા લોકસંસ્કારી વારસો છે, આપણા નૈતિક જીવનનું એમાં રક્ષણ રહ્યું છે. કથાઓ હમેશાં કિશોરો અને મોટાઓ પાસે, દરેક ઘર માટે રહેલી ભરખી છે. વારંવાર આપણી જોડમાં, જીવનમાં એમનું આગ્રહસૂચન મળવું જોઈએ, આ બધી જ કથાઓ મહાભારતમાં છે. મહાભારતની દરેક કથા કેવો મૂલ્યવાન વારસો ધરાવે છે, તે એમાંથી જણી શકાય છે. આ કથાઓ આ પ્રમાણે વચાતી રહે માટે, બાપા હાંસી આવી પણ હતી. જ્યાં મૂળના ભાવ એટલા જીવંત છે કે એ મહત્વ કુરુક્ષેત્ર માટે થોડી તૈયારી વાંચનારે જગતે પણ બતાવવી જાય છે. આ કથાની આતમાં જોઈ શકારો.

ધૂમકેતુ પ્રેસ

આપણી નક્કર મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (ગ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૨ માધાદેવ
કર્ના-ડી.સી.સી.

ગાંધીવાડ

કામ

તંત્રી : ઇશ્વરલાલ મો. દવે • સંપાદક : જયન્ત પરમાર

પ્રજાગ્ર અંક ૩૭૦ • જાન્યુઆરી • ૧૯૬૧

નવલખા

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૪/—	નૂતન ભારતના નીચ (પાંચ ભાગ) પી	પટેન	૩/—
પચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫	પીતામ્બર પટેનની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૫/—
સુખની આવી	"	૧/૨૫	સાદસની ગ્રંથમા	નવનીત મેરક	૨/૫૦
આબના ટેકા	"	૧/—	ધગ્તીના અમી	મણિભાઈ પટેન	૪—
આખ વિના અજવાળા	"	૧/૨૫	સાહિત્યનિકા	અનંતરાય મ રાવળ	૪/૨૫
જુનાય એ શે કદી ?	"	૧/૨૫	સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	"	૪/૫૦
સુરજી-પ્રતિમા	સુનીલાલ વ શાહ	૫/—	દિરેક્ટનુ વાર્તામધુ (ન આ)	રા વિ પાટક	૧/૫૦
ત્રણ દીકરાની મા	"	૧/૨૫	ધમકયાઓ ૧થી૫ ()	રા ના પાટક	૭/—
અજોગ્ને (નવી આ)	"	૧/—	સસાર (નવી આ)	જવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
કડદો	પત્રાલાલ પટેલ	૧/૫૦	રેનગાડીની સૃષ્ટિ (નવી આ)	"	૧/૨૫
વિશ્વાસનું રાવેતર	"	—/૭૫	પાનખર અને વસન	સાને ગુગુ	૫/૭૫
છોકા અને મકો (આદ્ય ભાગ)	જીરામ જોષી	૧૩/૫૦	મધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	"	૧/૨૫
અજયો	ગેખાદસ આણુવાલા	૨/૨૫	કરુણાદેવી	"	૧/૨૫
ટોકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫	શ્યામની મા	"	૧/—
સુપુમત્રા (નવી આ)	"	૭/૭૫	મડિયાની શ્રદ્ધ વાર્તાઓ		૪/—
મગળ જ્યોત	"	૬/૭૫	જીવન-ઝઝાવાત	રબામેન ગામી	૨/—
અંકુર	ડાહ્યાભાઈ પોલ	૩/૫૦	ગામમા જલે છે અગારા રમણિક પટેન		૫/૫૦
પુનર્મિલન	"	૪/૭૫	સાધના અને મિહિ	પ્રદુનાદ કલ્કમક	૭/૫૦
નવા કલેવર ધરા હસતા	"	૫/—	સાચા જીવનર	શનાભાઈ પટેન	૩/૫૦
આત્મચત્રતા	'વિશ્વમિત્ર'	૫/૫૦	છેલ્લી ગત	ી પી સુચક	૩/૫૦
અમર દીપ	જૂપત રડોદરિયા	૫/—	કુળાલતા	મનુનાઈ જોધાણી	૧/૨૫
સાથ વિનાના સગાથી	"	૫/૫૦	શૌર્યકથાઓ	"	૧/૨૫
કમજિવાત કેમ મટાડો? ડૉ જી એ દવે		૪/—	અમૃતપાત્ર	અફસાન મેવારકા	૪/૫૦
મૂળ પડછાયા	બળવલ નાયક	૭/૫૦	ખરતા નાગ	જિતુનાઈ પ્ર મહેતા	૪/૫૦
અજળપાણી	'નવમ'	૫/૨૫	જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
બવની વાટે		૫/૭૫	ચીંધરે વીંટ ના રતન	"	૧/૨૫
ધરતીનું કીંગ	દેનશંકર મડતા	૬/—	અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ધગ્તીની આગતી	"	૮/૭૫	ભારતયાત્રા	રામનાગપણુ ના પાટક	૭/—
પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરનાઈ પોલ	૧/૪૦	નતની નાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બક	૨/૭૫
માનવતાનો માદ	"	૩/૭૫	છેલ્લા આસ	"	૫/—
જનતા કાળે જીવનારા	"	૧/૫૦	વદના	મોમાભાઈ બાનમાગ	૧/૫૦
ગામડાની કેડીએ	પીતામ્બર પટેલ	૧/૨૫	ચાદા ચાદા પોળી	મ વસન જોધાણી	૦/૭૫
ધગ્મ તારો નનાળ રે...	"	૧/૫૦	સૂની પડી રે મીનાર	ધનશ્યામ દાકર	૨/૫૦

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપગત અમારાં બધાં પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર સગાવો. —

ભારતી સાહિત્ય મઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪ માધીરાડ અમદાવાદ, ૧
કર્નોડીજ લિજ

ખાસ લાભ

એક સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીઓર્ડ ખર્ચ મળે અપાશે. ત્રણ લવાજમ ઉપર 'હિંદના જવાહર' અથવા સને ૧૯૬૧ની માહિતીસુચક આકર્ષક મોટા કદની ડાયરી અને પાંચ કે વધુ લવાજમ મોકલનારને, નેહરુચાચાની ચાર્ટ પેપર ઉપર છપાવેલી ૬૫ તસવીરોની અથવા પૂ. ગાંધીજીની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા ભેટમાં મળશે.

★ અમારે ત્યાં આ ઉપગ્રંથ હિંદુભરનાં તથા પરદેશનાં તમામ શિષ્ટ અને સરકારી, મેગેઝીનોનાં લવાજમ સ્વીકારાય છે. લવાજમના દર પ્રકારકોના ફેરફારને આધીન છે.

★ અમારે ત્યાંથી બાલસાહિત્યનાં તથા ખ્યાતનામ લેખકોનાં અને પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો મળે છે. ઓર્ડર મળ્યેથી યોગ્ય કમિશનથી મોકલી આપીશું.

: વિશેષ વિગત માટે ફોન મળેા યા લખો :

ભિમિ-નવરચના ૭-૫૦	રમકડું ૯-૦૦	અંગ્રેજી	અમેરિકન
તંદુરસ્તી ૫-૫૦	બાલમિત્ર ૫-૦૦	મોડર્ન રિવ્યૂ ૧૫-૦૦	લાઈફ (૩૯ અંક) ૨૪-૫૦
કુમાર ૯-૦૦	ચાંદમામા ૬-૦૦	સનશાઈન ૫-૦૦	લાઈફ (૧૯ અંક) ૧૨-૦૦
મિત્રાપ ૯-૦૦	અખંડ આનંદ ૮-૫૦	રીડર્સ ડાયજેસ્ટ ૧૮-૦૦	લાઈમ (૭૮ અંક) ૫૫-૦૦
સંસાર ૫-૦૦	આરાધાપુ ૬-૦૦	કેરીઅસ એન્ડ ૬-૦૦	નાઇમ (૪૦ અંક) ૩૦-૦૦
શ્રીરંગ ૮-૦૦	સમર્પણ ૫-૦૦	સાયન્સ એન્ડ ૬-૦૦	સાયન્સ ડાયજેસ્ટ ૨૧-૬૦
યુવક ૫-૦૦	સોવિયેન દેશ ૫-૦૦	કલ્ચર ૧૦-૦૦	સાયન્સ મિનિક્સ ૧૬-૮૦
ક્ષિતિજ ૧૦-૦૦	બ્યાયામ ૩-૫૦	ટેન્કર ચેસ્ટ ૨-૫૦	પોપ્યુલર સાયન્સ ૨૮-૮૦
પ્રજ્ઞા ૬-૦૦	પરિચય પુ. પ્રગતિ ૮-૦૦	રોડર્સ મેગેઝીન ૬-૦૦	પોપ્યુલર મિનિક્સ ૨૧-૪૦
આરસી ૯-૦૦	હિંદી	ગ્રિલ્ડસ ૧૪-૫૦	નેશનલ બ્યોગ્રાફિકલ ૪૬-૭૦
ગાંડીવ ૭-૨૫	નવનીત ૧૦-૦૦	કેમિના ૧૪-૫૦	આરગોસી ૨૪-૦૦
ચાંદની ૬-૦૦	ધર્મયુગ ૨૮-૦૦	ક્રેન્ટ ૧૨-૦૦	કોરોનેટ ૧૪ ૪૦
બીજ ૬-૦૦	કક્ષાની ૬-૦૦	લીન્ક ૨૫-૦૦	લુક ૪૦-૮૦
આરામ ૬-૦૦	બાલક ૪-૫૦	કોમર્સ ૬૫-૦૦	લાઉસ બ્યુટિકલ ૪૮-૦૦
દક્ષિણ ૫-૦૦	સુનુમુનુ ૪-૫૦	શંકર વીક્લી ૨૫-૦૦	લાઉસ એન્ડ ગાર્ડન ૩૩-૬૦
જીનમાધુરી ૭-૫૦	યુવક ગ્રેસ ૩-૦૦	ઇકોનોમિક રિવ્યૂ ૮-૦૦	બોયર્ક લાઈફ ૧૮-૨૦
અભિનવભારત ૬-૦૦	વિજ્ઞાનલોક ૯-૦૦	ઇલસ્ટ્રેટેડ વીક્લી ૪૧-૦૦	ચિલ્ડ્રન્સ ડાયજેસ્ટ ૧૯-૨૦
બાલમાધુરી ૭-૫૦	રિદ્ધિ સંનિદ્રા ૪-૮૦	કેરવાન ૭-૫૦	ગુડ લાઉસપ્રિંસિપલ ૩૧-૨૦
નવચેતન ૭-૫૦	વિજ્ઞાન-પ્રગતિ ૫-૦૦	સ્પોર્ટ્સ એન્ડ ૧૯-૭૬	લેડીઝ લોમ જર્નલ ૩૩-૬૦
સ્ત્રીજીવન ૭-૦૦	આરોગ્ય ૫-૦૦	પાન્ટાઇમ ૬-૦૦	પેરેન્ટ્સ મેગેઝીન ૧૯-૨૦
નૂતન શિક્ષણ ૫-૦૦	જ્ઞાનોદય ૧૦-૦૦	સેનિયેન લેન્ડ ૬-૦૦	સ્ટેન્ડર્ડ મેગેઝીન ૧૬-૮૦
વિશ્વમંડલ ૭-૦૦	આજકલ ૭-૦૦	ક્રેપિન્સ ૬૪-૮૦	પેન્ટ ૨૯-૦૦
વિશ્વમાનવ ૯-૦૦	ઉદય ૭-૦૦	ઇકોનોમિક વીક્લી ૨૪-૦૦	એડ્યુકેશન ૨૬-૪૦
વિજ્ઞાન-જંદ ૬-૦૦	પરાગ ૫-૦૦	ફિલ્મફેર ૨૦-૩૦	બ્યોગ્રાફિકલ મેગેઝીન ૨૪-૫૦
ચિત્રલેખા ૧૫-૦૦	ત્રિપથગા ૭-૦૦	કરન્ટ સાયન્સ ૧૨-૦૦	સાયન્સલોજી ૧૨-૮૫
જી ૮-૦૦	ભારતીયસમાચાર ૯-૦૦	એન્યુકેશનલ રિવ્યૂ ૫-૦૦	લાઉસ એન્ડ ગાર્ડન ૩૨-૧૫
રસરંજન ૮-૫૦	બાલભારતી ૪-૦૦	એન્યુકેશનલ ૫-૫૦	એન્ટ કાઉન્ટર ૧૨-૦૦
બાલસંદેશ ૮-૫૦	સરિતા ૧૨-૦૦	હિન્દુ ૫-૫૦	ગુડ લાઉસ પ્રિંસિપલ ૨૫-૪૦
અગમ ૮-૫૦	દિંદી શિક્ષક ૫-૦૦		આર્ટિસ્ટ લોમ ૨૫-૧૦
વિકાસ ૩ ૦૦	આર્થિક સમીક્ષા ૭-૦૦		સિલિપ્રટ ૧૯-૦૦
ગુજરાત ૨-૦૦	આપકા સ્વાસ્થ્ય ૬-૮૦		ચેન્ટ એન્ડી ૧૭-૬૦
બાલજીવન ૪-૦૦	ગાંધામર્ગ ૩-૦૦		જી. ડી. આર રિવ્યૂ (જર્મની) ૫-૦૦

મહાગુજરાતની સદર, મુખ્યવસ્થિત અને ખ્યાતનામ અગ્રગણ્ય મેગેઝીન લવાજમ એજન્ટસી :

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર

સંચાલક : જયજ્ઞાન્ત કામદાર

પાદશાહના પોળ સામે, મેડા ઉપર
૬૧૫, દિલીપ ગેડ, અમદાવાદ
[આ પાન કાપીને સાચવી રાખવું]

ખાસ નોંધ : પરદેશના ગ્રાહકોએ છાપેલા લવાજમ કરતાં દોહ લવાજમ મોકલવું. અમારે અપાશે. નમૂનાની નકલ કે ફૂટક નકલ અમારે ત્યાંથી મોકલવામાં આવતી નથી.

બે નવાં પ્રકાશનો

માનસર

અરકત વીરાણી બેકામનો પ્રથમ ગઝલ-
મુક્તાક-નઝમ સંગ્રહ—અતિનવ રૂપરંગમાં
મૂલ્ય રૂપિયા ૭.

એકલતાના કિનારા

ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની નવી નવલકથા

કિંમત રૂ. ૪-૦૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર બેળી

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

● કંચુકીખંધ નવલકથા રૂ. ૬-૦૦

● પડધા ટૂંખી ગયા..... નવલકથા રૂ. ૪-૦૦

● અનંગરાગ નવલકથા રૂ. ૯-૫૦

● રોમા નવલકથા રૂ. ૩-૭૫

● રજનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦

● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦

● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦

● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ

ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦

● દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦

ધીરેન્દ્ર દોશી

● એકને ટકેરે નાટક રૂ. ૨-૦૦

● નીલા નવલકથા રૂ. ૨-૨૫

સ્વા. નિ. પ્ર. કા. શા. ન.

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

મદ્યમદ્યોર્જિત અગ્રકુલ

શ્રેષ્ઠ કુદરતી બોલાવવા મિત્ર

બેલ બેલ બોલાવવા મિત્ર

મંદીની પડી

બેલ બેલ કુદરતી
તથાવિત્ત બેલ.

બેલ. બેલ. બેલ. બેલ. બેલ.

સામુદ્ર, સમલપાદ. ૧.

કોલ: ૫૧૮૦૨; ગ્રામ: લેમ

ભર્મિ-નવચના : બા-ચુઆરી '૬૧

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

(નવલકથાઓ)		(નવલિકાઓ)	
આંખ અને અંજન	૩-૨૫	મીનપિયાસી	૪ ૦૦
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ		લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર	
★		★	
સર્વેશ્વર	૫-૦૦	નારી નમણું ફૂલ	૪-૦૦
લેખક : શુભવંતરાય આચાર્ય		લેખક : સારંગ ખારોટ	
★		★	
પૂર્ણા	૪-૦૦	આભલાં	૫-૦૦
લેખક : 'કોલક'		લેખક : અરવિંદ ગોખલે	
★		★	
(લેખસંગ્રહો)		(સૌહસકથાઓ)	
માનવસૌરભ	૫-૨૫	ટીકા અને ટારઝન	૪-૨૫
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ		લેખક : 'સત્યમ'	
★		★	
જીવન સંગમ	૫-૨૫	તુરંગાને પેલે પાર	૨-૦૦
લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર		લેખક : ગિરીશ મણુત્રા	
★		★	
વિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ)	લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ	કિં. ૩-૮૦	
તુલસીદલ (કાવ્ય-સંગ્રહ)	લેખક : સુંદરજી ગો. જેટાઈ	કિં. ૩-૦૦	
: ખે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ :			
કન્યારેત્ન ભા. ૧-૨	લેખક : 'સોપાન'	કિં. ૧૨-૦૦	
ભાઈખીજ	લેખક : 'કોલક'	કિં. ૮ ૦૦	

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે
: આજે જ સંપર્ક સાધે :

આર. આર. શેઠની કંપની : સુંબઈ-૨
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ ખાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧

(રજીસ્ટર્ડ)

આયુર્વીદક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧ કિંમત અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના સ્નાયુ તથા શરીરના કષાત્તુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાથી આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઝડતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બોટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બોટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં યોગી તથા નીચીગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના મન-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઈલાજ, જ્ઞાપચાર, સ્વર્ચકરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં શ્રદ્ધા રહે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઈલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટાઓ બેનાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુખ્યર્થ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભાકત, ગીતા, કુદરતી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉત્કૃષ્ટ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારો નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુખ્યર્થ ૧૪ (ભારત)

ટેલિફોન : ૬૨૮૯૯ ★ ટેલીગ્રામ : “PRANAYAM”—BOMBAY-14.

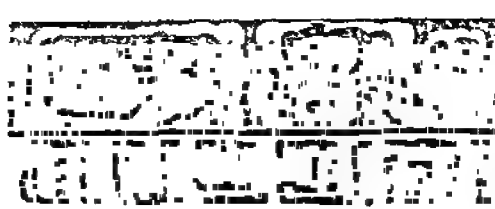
Copy ..

ગ્રીર્મિ-નવરચના : જાન્યુઆરી '૬૧

અંક ૧૦ : જાન્યુ. '૬૧

સળંગ અંક ૩૭૦

સમાજમાં સરકાર અને

'ભિર્મિ' : વર્ષ ૩

'નવરચના' : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતુ સામાયક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનુ
જી	કાર્થિકો હાસ	૭
'મીનપિયાસી'	રાત્રિ હતી	૮
'સુધાંશુ'	સુની ન હોયે સનેદના	૮
નાથાલાલ દત્તાત્રી	તાન-જકાર	૯
'રાજહસ'	સમયના હીર-નીર	૧૦
લીલા દો. ધારપુરે	લાલહરી	૧૪
ધૂમકેતુ'	પ્રજ્ઞને ડહો છે, અજ્ઞ ન નહિ, દલ	૧૫
'રસસ્રવા'	એ જ નહિ આવે	૧૭
ઈશ્વર પેટલીડર	સમજપૂર્વક પગલુ	૧૮
'સિદ્ધાંત'	મૂળા રાખ	૨૩
નાથાલાલ દવે	મૂંઠરાના મીનાક્ષીમંદરે	૨૮
'સેરકરામ'	ગામડાંની પચાચતોની ચૂટણી	૩૩
અધુરન કંઠેસાઈ	ગડેડ કુટુંબનાં બાકીના સ્વયે	૩૭
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	સામગ્રિયો જે કરે તે સારા માટે	૪૦
પ્રો. ડૉ. મહેન્દ્ર નં. પંડ્યા	જગ્ની ગુજરાને હવે	
	હું કરું	૪૪
રતિલાલ-અનિલ'	વસમો નેવર યુગ	૪૬
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	મોલ અને નસિમો	૪૭
શુનીલાલ મડિયા	સરકારચંબા વિષ્ણુભાઈ	૫૧
નવનીત સેવક	ડીપ્તોજલનુ પાટલન	૫૬
નયનિકા પરમાર	ગૃહમગ્ધ	૬૧
	નેતિક હિંમતવાળી નીતા	૬૨
	સેવાની સચ્ચાઈ	૬૩
	સહન કરાવતો સ્વભાવગ્રેષ	૬૪
	વાળ અને તેલ	૬૫
પ્રો. હિન્દનદન કાંઠે	અથાવશોકન	૬૬

✱

* નવાજમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા
રિશ્તામાં દશ રૂપિયા-(શિ ૧૫).

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી દોઢપણ માસથી આદેક થઈ શકાય છે.

* વી પી થા લવાજમ વસુલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદેક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થવાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ. ન. અને પૂર્ણ સરનામા સાથે કૃપા કરીને સ્વીકૃતિથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો આડવી જરૂરી છે મફત અંક હોઈને મોકલતો નથી.

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો આડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

- 'ભિર્મિ-નવરચના'

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરોડ : ફતોન્ડીજ ગિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરલાલ મો. દવેએ અને મુદ્રક : રતિલાલ ડાભાભાઈ પટેલે માલિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ૬૪, ગાંધીરોડ, ફતોન્ડીજ ગિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તારી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે અને સ. પાંડે : જયન્ત પરમાર.

જાન્યુઆરી

ગાંધીજીનો ઉત્તર

જા કાર્યનો ઉત્તર

કોઈ પણ વિચાર કર્યા વિનાની ઘોડી પણ વાતને જવારે વાગોળવી પડે, વારંવાર એ જ વાત કર્યા કરવી પડે, ઠોઠી ઠોઠીને એક જ વાત ઠસાવવી પડે ત્યારે એ શબ્દોનું કશું વજન પડતું નથી. ઉલટાની એ વાત બધી રીતે માઠી જતી હોય છે. ક્યારેક કંઈક પણ કરવાની જુલિ કે ધનંદા થઈ આવે ત્યારે તેને સામાના મગજમાં અસર પાડવા એ વારંવાર કહી બતાવવાનો કશો અર્થ નથી. એ કરતાં તો આપણું કાર્ય આપણી જિયા જ એટલી અસરકારક હોય જેથી સામાન ઠસાવવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર ન રહે અને આમ સહજતાથી જ થાય જે કસાય એની ઊંડી અને ઘેરી અસર થાય એ સાવ સ્વાભાવિક છે એટલે જ ધારી અસર, ધાયું પશ્ચિમ લાવવાની આપણી જુલિ ક્યારેય ધનંદા-પૂર્વકની ન હોવી જોઈએ, ન બનવી જોઈએ. તે જ આપણા કાર્યની છાપ પડે, આપણું કાર્ય દીપ્તિ ઉઠે અને આપણા કહેલાની કિંમત સમજાય. આપણે કરીને ગાંધી બતાવીએ ત્યાં જ કદા ઉપર પાણી ફરી વળે છે, પછી એની સામા ઉપર છાપ પાડવાની કે સામાને ઠસાવવાની વાત જ કર્યા રહી! એટલે જ વિચાર કરતાં ક્રિયા વધુ મહત્વની છે. કોઈ પણ ક્રિયા કે કાર્યને સમજવાની દૃષ્ટિ કેળવવી એ તો એના કરતાંય વધુ મહત્વનું છે. સામે ચાલીને આપણા વિચારો બહો કોઈને ન ઠસાવી શકીએ, પણ આપણું સારું કાર્ય દીપ્તિ ઉઠે ત્યારે એનું તેજ સામાને તો ઉત્તરે છે, આપણનેય સતોષ આવે છે કાર્યનું તેજ એ જ સાચું અને ચિરંજીવ તેજ છે. એ તેજને આપણે કોઈ રીતે જાંખું પડવા ન દેવું જોઈએ, વાતો કરીને સામા ઉપર છાપ પડવાની કલંગી રીતે તો એને કોઈ દાળે જાંખું ન પાડીએ. અને એ જાંખપ ન આવે, એ જાંખપ ન લાગે એવી પ્રવૃત્તિપદ્ધતિ કેળવવી એ આપણા માટે, આપણાં સ્વજનો માટે, આપણા સમગ્ર દિત માટે જરૂરી બની રહે છે. જાંખપન દૂર કરવાનો પ્રયત્ન એટલો જરૂરી છે એટલો જ જરૂરી પ્રયત્ન આપણા કાર્યને ઉત્તરું સમજવાનાય હોવા જોઈએ. ત્યારે પ્રયત્નમાંથી સહજતા અને ઉત્તર—

જાન્યુઆરી ૧૯૪૮
ગાંધીજીનો ઉત્તર

કાર્યનો ઉત્તર દેખાશે જ.

‘મીનપિયાસી’

રત્રિ હતી

રત્રિ હતી,
યાસે જ પ્રિયપાત્રી હતી,
સંસારના સખદુઃખમાં,
સાથે જ સહયાત્રી હતી.

સૂતી હતી શય્યા મહી,
એવી વસી હૈયા મહી,
સૌંદર્ય સાથે શીત ભરી
દેખી રહ્યો હું દિલ ભરી.

અધોઽષ્ટ કૃલગુનાળ શા.
નીલોત્પલદોરી આંખડી,
બીડેત જાણે પાંખડી.

હૈયાબ્રમર પૂર્યો ત્યહી,
એ છોડવા ચાહું જ્યહી,
ત્યાં તો ધીરથી ભ્રમડી,
અધન તણી બેડી બધી,

છટ્યો બ્રમર માનું હજી,
ત્યાં તો અરે!....
લાંબાવી કર ધીમે હસી,
આખો મને લીધો કસી,
નૈનો પરાવી નૈનમાં,

ને હાથ બીડી હાથમાં,

સૂતાં હતાં સંગાથમાં,
હૈયાં અમારાં બેયનાં,
સાગર અને સરિતાસમાં,
સ્પંદી રહ્યાં તો સાથમાં,
ખારાશ હૈયાની ભરી

માધુર્યથી લીધું ભરી,

રહી ‘તી રમી અંગાંગમાં.

રમણીય-1 જે તન ભરી,
હૈય ગમી, તસે નમી,

લીધી ચૂમી મેં મન ભરી;

નારી હતી

મારી હતી

કેવળ મીઠી ખાત્રી હતી!

રત્રિ હતી

‘મુખાંશુ’

સૂની ન હોયે સંવેદના

સૂ-1 ન હોય કેઈ નજર કે તાર,
ધ્વનિ ધણેણે એની શું જના,
જેમ છેડો એનો રૂઢિયો અંશુલિયો
તેમ રુદનરસ હુંકાર એ લીએ,
વરસાવે સ્વરવેદના

સૂની ન હોયે સંવેદના!

હર પીંજો કે વીંજો વિયોગકટારીએ.

વસમી પડે ના વેદના

જીવણને પછી જીવણ શું નડે?

ધડેલ ધા પછી ધડવો શું પડે?

દિલ નહર જ્યાં થ્યું કના,

સૂની ન હોયે સંવેદના!

તથી સૂનાં જ્યાં જેનાં મહેલ કે કુટિ

એમાં પ્રવેશવાની કોનિ ના મના,

ફાર આવો, તમ ઘોર આવો

કેઈ આવો કે પર જાઓ

હ્યાં તો અલખ નાંનવના,

સૂની ન હોયે સંવેદના!

સ્વ૦ નાથાલાલ દત્તાણી

મિત્રોનાં વાચકોને છેલ્લાં કેટલાંય વરસોથી ચિન્તનાત્મક ગદ્ય-પદ્ય વિચાર-શિક્ષાઓથી મુગ્ધ કરનાર શ્રેષ્ઠ શ્રી નાથાલાલ દત્તાણીનું એકત્રીસ વર્ષની જીવંતી વયે અવસાન થયું છે એ માન્યામાં જ નથી આવતું. સાહિત્ય, પ્રમાણ અને સંસ્કારક્ષેત્રે અઢાર વર્ષની ઉંમરથી જ એકધારી ધર્મશાસ્ત્રીક પ્રાગળ વધનાર આ યુવાનની સાથે સાથે ગુજરાતે પ્રૌઢ દલિ અને સાચા જ્ઞાનજ્ઞાની ગુમાવ્યો છે. એ યુવક-પ્રતિભાની ખોટ જોટલી ચોરખંદરને પ્રાણે તેટલી જ તેમનાં વાચકોને પણ વારસાશે જ. જે જગન્નિયંતાએ એમનાં કુટુંબીજનોતા દુઃખને હળવું કરવાની જવાબદારી લીધી છે એ જ એમના પ્રેક્ષક-મધુર આત્માને શાંતિ બક્ષે એવી પ્રાર્થના...

જા ૫૦

તાર-ઝંકાર

તમારી શોધમાં

બસ તમારી શોધમાં એવા ગયા ખોવાઈ,
શોધવા અમને તમારે સાવ ખોવાવું પડે !

આનંદ ને વિપાદ

આનંદ ને વિપાદ સમોતાં નથી ઉરે,
ત્યાં ગીત દૂર દૂરથી દે છે મધુર સાદ !

પ્રણયનું સાજ

તમે ન આવો છતાં દિલ ધગતું રે'વાતું,
પ્રણયનું સાજ, નહીં તાલ, છતાં બળવાતું !

આગાહી !

મોરસો કેમ દિલનો ટહુકે છે ?

કોઈ નીકળ્યું છે શું અલિસારે ?

તું ગા, હૃદય !

આનંદ-કેરી લાવણી,

સાથ અશ્રુ આવણી,

શી અનોખી રાગણી !

મત. સૂરે ગા, હૃદય !

તું ગા, હૃદય !

સમણાં

સમણાં, અહો સોહામણાં, નમણાં !

નિંદમાં ખીટી જાણ્યાં શાં પોયણાં !

મુસ્તાક છીએ

મુખારક આસ્માં તુજને ચમકતાં ચાંદ તારાઓ,
અમે મુસ્તાક છીએ ચંદ્રમુખીના ધીરા પર !

હોઠ મુજ

લાડણી તારો અલકલટ ચૂમની કેવું લલાટ !
હોઠ મુજ અળખામણા, તરસી રહ્યા એ લાલને !

તમારી પાનીએ

પીસ્યો જ લાગે છે તમે કોઈ કમુખીનો ઉમંગ,
નહિતર તમારી પાનીએ આવો ચઢે શું રક્તરંગ ?

દિલની વેરાની

દિલની વેરાની તણી તે વાત શી કરીએ લજા ?
કેંકે અંતર રાખવું 'તું' દિલ અને સહરા વિશે !

રાત બાકી છે

તું નથી તો નથી જ ચાંદ આકાશે,

રાત બાકી છે, રાત બાકી છે !

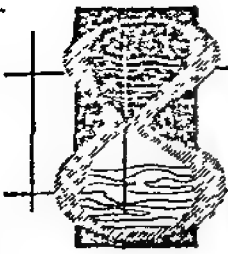
નાથાલાલ દત્તાણી

નવરચના

તાર-ઝંકાર : ૬

સમયના ક્ષોર-નાર

લાવનગર : પ્રેરક બળનો અભાવ

‘અલો લાવનગર’ એવી ઝુંબેશ હવે ક્યાંય સંભળાતી નથી. ને કોઈ એવી ધોળાણા સર કરે તો કોન્ગ્રેસની હાંસી ઉઠાવવા જેવું જ લાગે. લાવનગરનું અધિવેશન છેક તમાશો તો નહિ થાય, ‘છતાં એક સ્નેહસંમેલન જેવું’ એવું સ્વરૂપ રહેવાતું. જે સંસ્થા પાસે પ્રજા સમક્ષ મૂકવા આંદોલન નથી કે એનો વિચાર નથી એનાં અધિવેશનો શોભા ને શિષ્ટાચાર જેવાં રહેવાનાં.

પરંતુ કોન્ગ્રેસની પાસે ભૂતકાળની કારકીર્દિ છે. એ દત્તિકાસ કોઈ પણ દેશને અને કોઈ પણ સંસ્થાને ગૌરવ આપે એવો છે. એની નીતિરીતિથી અનેકને પ્રેરણા મળી છે. એટલે હજુય કોન્ગ્રેસ પાસે એવી અપેક્ષા રહે તે સ્વાભાવિક છે. એવી અપેક્ષા નિષ્ફળ નામ ત્યારે કરુણ પ્રસંગ ઊભો થાય છે.

નવાઈની વાત છે ને કે કોન્ગ્રેસ પાસે હજુ પીઠ આગેવાનો છે, પ્રયત્ન વ્યક્તિત્વ ધરાવનારી પ્રતિભા છે, જાંઆ આદર્શો છે ને ભારે કાર્યક્રમો છે તેમ એવું પ્રેરકબળ સાવ ઘટી ગયું છે. અગર ‘સત્તાવાળી કોન્ગ્રેસ દેશના નવજીવાનોને આકર્ષી નથી શકતી તો પછી એની સત્તા ના હોય ત્યારે એ કેવી જણાય? આ પ્રેરક બળને આપણે કઈ રીતે ઓગળીશું? શું હોય તો કોન્ગ્રેસ પ્રત્યેનું માન અને વિશ્વાસ વધે? એટલી કઈ ખાસ ઉણપ છે?

કોન્ગ્રેસની મુખ્ય ઉણપ એના આદેશના અભાવની છે કાં તો એના મોવડીઓ રોજરોજ ધણું બોલબોલ કરે છે અને એમની સોનેરી સલાહ તરફે સુકાવા

પાયરી મૂકે છે. અથવા તો પ્રજાને પાળવા મારેનો આદેશ, ટૂંકા ને સ્પષ્ટ આપવાની હિંમત નથી. એક સંસ્થા તરીકે એ કામ કરતી હોય તે કરતાં એના હાથમાં આવેલી સત્તાના નેરે એ કામ કરતી થઈ છે. યોગનાઓની હવા બાંધવા માટે પણ સત્તાની સહાય લઈ એમને ફરવું પડે ત્યારે લોકોના દિલમાં સત્તા વસે અને કોન્ગ્રેસ ખસે એની શી નવાઈ? ખત ત યોગના, કુટુંબનિયોગના, તંત્રીઓ, લાવવધારો, ભેળ-સેળ ને નફાખોરી આવી કેટલીય બાબતો ઉપર કોન્ગ્રેસનો અવાજ આગળ આવી શકતો નથી, સરકારનો પ્રચાર જ દેખાય છે. ત્યારે પ્રજાના મન ઉપર કોન્ગ્રેસ શુવંત છે એવી છાપ ક્યાંથી રહે?

લોકશાહીમાં કોન્ગ્રેસ એક પક્ષ છે તેમ ધારાસભામાં બીજા પક્ષો પણ છે. કોન્ગ્રેસ એ જ સરકાર નથી એમ વારંવાર સાંભળીએ છીએ. કોન્ગ્રેસમાં બે પાંખથી કામ ચાલે છે—ધારાસભાનું અને સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા કાળેનું જનસંપર્કનું. પ્રતિ પ્રતિ કોન્ગ્રેસની સમિતિઓ છે અને સત્તા વડે રચેલાં પ્રધાનમંડળો છે. આ બંને વચ્ચે ધર્ષણ રહે છે. એ ધર્ષણથી કોન્ગ્રેસની પ્રતિષ્ઠા ધસાય છે, સત્તાનું પીઠબળ એથી લાવીનેય આ ધસારો અટકાવી શકતો નથી.

દેશનું હિત વધારવા સરકારને ઉતાવળ છે. એમની ધગલ વાગળી પણ છે, પરંતુ, હિતના સવાસો એક-મેકને અલગ કરનારા હોય છે. એક કરનારા નહિ. જે એકતા લાવે, જે પ્રભાવ પાડે, જેનું આકર્ષણ હોય, જે નવી પેઢીને પ્રેરણા આપે એ તો હિત નહિ પણ હેતુ છે.

કોન્ગ્રેસ પાસે હેતુઓની છત ધટી ગઈ છે. જે હતા તે સારા જરૂર કાળધર્મને વશ થઈ જઈ ચલા છે. એવું એ રટણ કરી હાથવરાળ કરનારા દેશમાં આમ તેમ અથડાય છે પણ એ મિથ્યા છે. એ લોકો તો બાણે વીતી ગયેલું આયુ બળપૂર્વક ખેંચી રહ્યા છે.

હેતુઓની અછત હોવાથી દેશ સમક્ષ આમવર્ગના સવાસો આવે છે તે જોવાતા નથી, એના ઉપર કહેવાય તો સંદિગ્ધ ભાષામાં, ક્રુરેશ તો દેખાતી જ નથી. શિસ્તના-નામે કોન્ગ્રેસની એક પાંખ ખીજને સાચવવામાં રોકાયેલી રહે છે, અને પ્રભુક્રીય આંદોલન પ્રગટતું જ નથી.

આવી રૂંધાયેલી અવસ્થામાં કોન્ગ્રેસ પાસે જે એકલા થાય છે તે હિતકામીઓ છે, હેતુગામીઓ નથી. એમનાથી કોન્ગ્રેસ ઝંખવાય છે, દીપતી નથી. એ પરિસ્થિતિ પ્રેરક બળ ક્યાંથી સર્જવે ?

ને એમ આવતી પેઢીને કોન્ગ્રેસના આદર્શોની પ્રેરણા નથી મળતી, પણ પોતાનાં, ગામનાં, જિલ્લાનાં, પ્રાંતનાં હિત-જળવણીમાં હિસ્સો મેળવવાની હાકલ સંભળાય છે. અને એક મહાન સંસ્થા આપણી નજર સમક્ષ ધીરા મોતે મરતી જોવાનું દુર્દૈવ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.—

ભાવનગરની કોન્ગ્રેસ એ એના જ આણખતું ભક્ષણ કરનારી નીચડે એવું શું અર્થઘટ્ટ કરીએ ને શું દુઃખ કરીએ !

સમાજવાદ નહિ, શુલ્કધર્મીની પ્રતિષ્ઠા

હા, કોન્ગ્રેસ પાસેય આંદોલન છે પણ તે ચૂંટણીનું. એનો જંગ બનાવી દેવાની કુનેહ કોન્ગ્રેસ પાસે આવી ગઈ છે, વધતી જાય છે. ચૂંટણીઓમાં પાવરધા તરીકે કેટલાક મોવડીઓએ નામ રોશન કર્યું છે અને સંસ્થામાં એ રીતે એમનું મૂલ્ય અંકાયું છે.

આ ચૂંટણીજંગ વેળા કોન્ગ્રેસ-જાહેરનામું પ્રગટ કરશે, પરંતુ એ તો મત ઉધરાવવાની કળ જેવું હોવાનું. એમાં અમુક બાબત નહિ જ કહેવાની, અમુક સંદિગ્ધ રાખવાની, ને આવતી કાલનાં સોનેરી સ્વપ્નનો

આભાસ જોસો કરવાનો. એ જાહેરનામાં ચૂંટણીઓ પૂરી થાય ત્યાં સુધી પ્રજા જીવતાં નથી, માત્ર મત નંખાય એટલો જ એનો આવરદા.

જતાં, ચૂંટણીઓ પહેલાં જાહેરનામું તૈયાર તો થશે. આપણે ઇચ્છીએ કે દેશને સ્પષ્ટ આદેશ મળે એવું એ જાહેરનામું હોય. હિંદી પ્રજાના જીવન અને વિચાર ઉપર અસર કરે એવું સ્પષ્ટ ને વિશ્વસનીય એ હોય, દેશને ઉદ્દેશ ચીંધનારું એ હોય, મહાત્માકાંક્ષાવાળું હોય, આપણી અને જગતની આવતી કાલ કેવી હશે તે દર્શાવનારું હોય.

મુસ્લિમી એ છે કે વિજ્ઞાનની ઝડપી શોધખોળોને લીધે પાંચ દશ વર્ષથી આગળનું જોવા-વિચારવાનું હવે સહુને માટે અશક્ય જેવું થઈ પડ્યું છે. અલ્પશક્તિ અને અવકાશપ્રવેશ, સંતતિનિયમન અને શરીર-ગ્રંથિઓની અદ્ભુતબદ્ધી, નવાં રસાયણો—આવી કેટલીય નહિ ધારેલી પણ પ્રમળ અસરકારક બાબતો આવી પડે છે, ને આપણા ભવિષ્યની ઝાંખી કરવાની ક્ષિતિએ મર્યાદિત થાય છે. બહુ દૂરનું હવે આપણે જોઈ-વિચારી શકવાના જ નથી. એવું આયોજન તો થાય જ શું !

પણ આવતા દશ પંદર વર્ષ સુધીમાં આપણે કેવો સમાજ રચવા ઇચ્છીએ છીએ એવું ચિત્ર આપણને હવે મળવું જોઈએ.

વારંવાર ઉપનિષદ અને વેદનો કાળ મનોહર રીતે રજૂ કરી આપણને ચકિત કરી દેવામાં આવે છે, તો વળી હાથ ઉદ્યોગ અને ખેતકાણીની ઢમવાળું જીવન સંસ્કારી મનાય છે.

એક ત્રીજો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે કે સંપ્રદાયનું શરણું લઈ જીવનને સાવ દેવકૃપા ઉપર છોડી દેવું, કાર્ય-રંભની મનીષા પણ ના રાખવી. એ સંકુની સામે જે થોડાપૂર આવી રહ્યું છે, જે જળજળમંબાકાર કરતું ફેલાઈ રહ્યું છે તે તો જુદું જ છે. એ છે ખૂબ પરિશ્રમ કરી ઉચ્ચ કેળવણી મેળવી નિષ્ણાત થવું, અનેક ઉપાયે સમૃદ્ધ બનવું, અર્થસ્થ ને પ્રભાવ મેળવવાં ને

ચંદ્ર, કલાસની મુસાફરીમાંથી એરકન્ડીશન કે હવાઈ જલાઈના પ્રવાસી બની જવું.

આપણે ઇચ્છીએ કે કોન્ગ્રેસ મધ્યમ માર્ગ શોધી શકશે એટલું જ નહિ પણ એ દુર્માર્ગને આચારથી વિશુદ્ધ કરી પ્રતિષ્ઠિત પણ કરી આપશે. વિપુલ સંખ્યાના જોર પર રાજ્યનો સમાજવાદ છોડી વિપુલ ગુણધર્મો થવાનો આદેશ આપશે.

એ તો દેખીતું છે કે ભારતીય જીવન પહિલાં હતું એવું રહ્યું નથી, રહી શકે પણ નહિ. જીવન બદલાય છે, સમાજની વ્યવસ્થા બદલાય છે, અને શિષ્ટાચાર બદલાય છે. આપણી આવૃત્તી કાલનો મદદ અંશ ગઈ કાલની પીંજણ ને રામાયણમાં વ્યતીત થઈ ગયું એવું કોને ગમે ? અને તેમ છતાં, એને સમેટી પણ કેમ લેવાય ?

એટલે, કોન્ગ્રેસ જેની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ પાસે આપણે માગણી કરીએ કે ભારતીય સંસ્કૃતિ અને જીવનનાં મૂલ્યોથી અંકિત હોય તેમ જ નવા જમાનાને અનુકૂળ આવે એવું આચાર વિચાર વિશુદ્ધ સમાજના ધડતરનું કાર્ય તમારે હાથે થવા દો. આવી આશા બીજા રાજકીય પક્ષો પાસે રાખી શકવાના નથી, તેમ સમાજથી વિખૂટા પડી ગયેલા સાધુસમાજ પાસેથી પણ મળે એમ નથી. આ માંગ ધણી મોટી છે અને હાલની કોન્ગ્રેસની તાકાતની બહાર છે. આશાનું એકાદ ફિરણ હોય તો એટલું જ કે એક વાર કોન્ગ્રેસની જ એ બીડ હતી, ને ફરી વાર એમાં જ એ પ્રગટે એવું એ એક જ પાત્ર છે.

ભાષા પ્રાંત ને જ્ઞાતિ આસુરી બળ નથી

કોંગ્રેસને ભાષાવાદ પ્રાંતવાદ ને જ્ઞાતિવાદ નથી દુર્યાત્ન, એથી એની સામે મોરચા માંડવા છે. પરંતુ, આમ બનવાનું નથી. મોરચો કે જુએશની રીત કોંગ્રેસ પાસે રહી નથી અને જેની એ નિંદા કરે છે તેનો જ લાગ આવ્યો ઉપયોગ કરી લેવાનો એ છોડી નથી.

ભાષા, પ્રાંત ને જ્ઞાતિ આ ત્રણેય બળ છે, એ કેમ વપરાય તે જ જોવાનું છે. એ બળ આસુરી ગણી

તરછોડવું ના જોઈએ. એમાં જે દુર્માર્ગનો અંશ છે તે મુકરર કરી ટાળી દેવાનું કાર્ય એટલું મુશ્કેલ નથી. જે વસ્તુને આપણે દેહનાવી શકવાના નથી, જેને સુધારી ઉપયોગમાં લઈ શકીએ એમ છે, જેનું બળ પ્રબલ એક યા બીજી રીતે વાપરે છે એને ભાંડવાથી કે હાથે કરવાથી કશો અર્થ સરે એમ નથી.

એ અગર રાષ્ટ્રીય એકચત્રું વિલાગ્ન કરનારી સમસ્યા થઈ હોય તોયે એકતાનાં સમર્થ સાધનો મોજુદ છે તેનો વ્યાપક ઉપયોગ કરી શકીએ.

એવું કરવાને બદલે પ્રાંત, ભાષા ને જ્ઞાતિને નિર્મૂળ કરવાની વાત આગળ ધરવી એ તો એનાં દૂધણા કાયમ રાખવા જેવું છે.

આશ્ચર્ય છે કે સામ્યવાદની સામે આપણે આવી તકરાર ઉઠાવવી નથી, જગતમાં જે જીવનમૂલ્યો ઉતારી પાડે છે ને દેશમાં વારંવાર જે ખટકે બિબી કરે છે એના તરફ સૂચ વધારતાં સંકેત કરીએ છીએ !

સહકારી ગઈ, પંચાયત પણ જશે

સહકારી પદ્ધતિથી ખેતી કરવાની હાકલ હજુ હમણાં જ પડી હતી. પણ ભાવનગરની કોંગ્રેસમાં એ મહદું સજીવન કરવા કાણ તૈયાર થશે ?

આ વખતે પંચાયતો આગળ ધરીને વળી દેશને ભરમાવવાનો એક મિથ્યા પ્રયાસ થશે. દેશની નિરક્ષરતા, બેકારી, કંગાડીઅત, અને સામાજિક અસમાનતાના ખડકો આગળ પંચાયતોનો પ્રવાહ કેટલો વધી શકશે ? ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં અમલદારોની લાગવળ નીચે સ્વછંદ કરનારા દાદાઓની શું આ દેશમાં કમી છે ? એમના જ હાથમાં વધારે સત્તા સોંપી આપણે જુદા પ્રકારની એક સામંતશાહી સ્થાપવા નીકળ્યા છીએ કે શું ? સંખ્યા અને બહુમતિની ઢાલ આપી હશે તોયે દરેક ગામમાં ધણી થઈને બેઠેલા ઉસ્તાદ બેઝખાઓ આગળ પેલાં રાંકે શું કરી શકવાનાં હતાં ?

સત્તા સોંપવી હોય તો લાયકાત નક્કી કરવી જોઈએ. આપણે કાંઈ તેને ફોજદાર કે મામલતદાર બનાવી દેતા નથી, અરે નિશાળના ગરીબ મહેતાજી મારેય લાયકા-

તની જરૂર છે. પણ લોકશાહીમાં ચૂંટણીના આધારે લાયકાતની જરૂર જ ઊડી નથી એ શું વાળ્યો છે ?

ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં ઇચ્છાશક્તિ પ્રબળ બનાવવી હોય, પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપવો હોય તો એ કામ માટે માણસોને તાલીમ આપી તૈયાર કરવા જોઈશે. દેશમાં આટલી ધારાસભાઓ શું ઓછી પડે છે કે ગામડે ગામડે પંચાયતોની ચૂંટણીના બદલે રાજદ્વારી પક્ષો એમનું ઝેર ઓકવા નોતરવો !

આપણી ધારાસભાઓની શિથિલ ને ઉગાઉ લોકશાહી ભલે રહી. પણ સુધારાઈ જિલ્લાસભા કે ગ્રામપંચાયતોમાં પક્ષની શી જરૂર ? પક્ષ તરફથી મુકાયેલા ઉમેદવાર માટે ત્યાં એ જ બિનલાયકાત ફરવી જોઈએ. પ્રશ્ન એ તો પક્ષની છાપ સાથેના ઉમેદવારને પહેલી જ તકે રદ કરવો જોઈએ.

ચૂંટણીમાં છૂત-તે પછી ?

સહુને સમજાય એવી વાત છે કે કોંગ્રેસ હજુ ખીછ બે ચૂંટણીઓ છૂતે એટલી પાછલી મુડી એની કને છે. સામે મુકાયેલો કરે એવો પક્ષ હજી દેખાતો નથી. સ્વતંત્ર પક્ષ ચૂંટણીઓ લડવાનો નથી એવી જાહેરાત સાથે સ્થપાયો હોત તો એવું જોર જમત. અરે સત્તા લેવા માટે ઇચ્છા નથી એવું કથન પણ એમને વળન આપત. એકવાર એના કાર્યકરો પ્રશ્નની સાથે હજેમજે, પરિચિત થાય ત્યારપછી મત માગી શકે.

કોંગ્રેસની સામી બાજુના પક્ષોમાં એ હેતુના અભાવ વસ્તાય છે ને એથી જ એમનામાંયે લંગાણો પડે છે. પ્રતિ પ્રતિ નિરાળી નીતિ રાખવા જનાર ઉપર લોકો શો વિશ્વાસ મૂકે ? રાજદ્વારી સંગઠન કરી સંયુક્ત મોરચો રચાય તો પણ લોકોને એ કબૂલ નહિ હોય. આવા મોરચા ચૂંટણી પૂરતા રહે છે, ભાવના હોતી નથી, એવું એકય સાવ તકલાદી ને સ્વાર્થી હોય છે. ચૂંટણીઓની ભલે વાર હોય, પણ ભાવનગરનું સુખ્ય કામ તો એ જ છે ને ? એ જ રીતે આપણે આ બેઠકને જોવાની રહી, ખીજું તો છે જ શું ? ભાવનગર પછીયે

પ્રતિ પ્રતિ કોંગ્રેસ સમિતિઓ અને પ્રધાનમંડળો વચ્ચેનો ખટરાગ ધરવાનો છે શું ? દોડી જઈ ને થીંગડા દેવાથી આવાં લંગાણો શેનાં મટે !

નવા કાર્યકર્મની જાંખી

ભાવનગર અગર દેશને કાર્ક સંદેશો આપે તો તે શા હોઈ ખરે ?

કુંબેશ—જેમાં વિદ્યાર્થીઓ ને યુવકો જોડાય, શહેરીઓ ને ગામડાંના વતનીઓ જોડાય. નવનિર્માણના કાર્યમાં શ્રમ કરે, અગવડો વેડે, રાષ્ટ્રીય ભાવના ફેલાવે. આ રીતે પગલર જમીને ખેતી માટે તૈયાર થાય, નવા રસ્તા બને, મકાનો બંધાય, તળાવો ખોદાય ને દુરસ્ત થાય, લીજું ખાતર તૈયાર થાય ને વહેંચાય, એવાં વિવિધ કામો ઠેર ઠેર ઉપાડવામાં આવે.

આવાં કામોમાં લોકપ્રતિનિધિઓ હોંશે હોંશે ભાગ લે, પ્રધાનો માટે એકાદ માસ દર વર્ષે શ્રમદાન માટે નિયુક્ત થાય, જે આવાં કામોમાં સાથ આપે ને યીજા કારખાનામાં પણ સામાન્ય મજદુર તરીકે કામ કરે, એમની જેમ ટ્રામ બસમાં હરેફરે ને સામાજિક એકતા લાવે.

ધારાસભામાં ચૂંટાયેલા ના હોય એવા કાર્યકરો અને એમની સમિતિને એવી છૂટ મજે કે આમજનનાની મુરદેલીઓ તેઓ સાંભળે, જાણે, એ માટે સ્વતંત્ર આંદોલન ચલાવે, લોકમત વ્યવસ્થા કરે. વિવેકની મર્યાદામાં રહી આવું જરૂર થઈ શકે. લોકમત કેળવવાની પક્ષને છૂટ હોવી જોઈએ, કાનુન તો તે પરિપક્વ થયા પછી જ આવી શકે.

ભારતીય સમાજ કેવો રચવો જોઈએ તેનું ચિત્ર રચી કરે ને આગલી હરોળના ભાઈઓ એ આચારમાં મૂકી બતાવે.

હવેનની પ્રાથમિક જરૂરીયાત જેવી ચીજોને અનાજ, ફળ, શાક, દવા, કેળવણી ને રહેણાંચ માટે પહેલો બંદોબસ્ત કરવા આગ્રહ રાખે, બેળમેળ અટકાવવા તમામ શક્તિ ખર્ચે ને ભાવ સમધારણુ લાવવા પૂરી પ્રશિય કરે. પણ કોંગ્રેસ આવું કરશે શું !

★

જનકલ્યાણ

ભાવલહરી

માણસનું મન નવર પડે કે કામના હોય, અનેક વિચારોનું ધમસાણું ત્યાં ચાલુ જ હોય છે એ વિચારો અને લાલોની એક આગી લહરીને ઊભીના વાચકો સમક્ષ જાણીતા લેખિકાએ આ લેખમાં લહેરાવી છે એ કવિતાની આગી હલકની ગળ જણ પણ સારે

મણાનું એન જ પાતું ન હતું કઈક લખવું હતું તે સિવાય કઈ એન નહિ પડે એમ આખરે લાગ્યું મન મૂઝાતું હતું મનમાં આવતું, આ રોજના રહેટમાંથી છટકી જાઉં દૂર દૂર જ્યાં રોજના રહેટની યુનામી ન હોય 'રામેતા મુજબ' એ શબ્દજ ન હોય એવું એ જ રોજ રોજ રહેસાવું

મારે તો જવું તું જ્યાં ચિર આનંદ હોય, સુકિત હોય, યથેચ્છ ઉડ્યન હોય એવા પ્રદેશમાં જ્યાં આનંદ ખૂટે નહિ ને કટાળો આવે નહિ પણ ક્યા છે એ પ્રદેર ? ક્યાં રસ્તો ભૂની ગઈ છું કઈક મારું ખોવાયું છે ! મેં જ ક્યાંક મૂકી દીધું છે મારે જોઈએ જો કદી ખોવાય જ નહિ મને આજ શુ થયું છે ? હું કઈક શોધું છું ! આમ ગૂચ ઊંકેલમાં પ્રવેશ કરું છું

આજ એ આપરો સાળે આમ તો ધણી વાર શનિ રનિએ આવે ને જાય ત્યારે મારા આનંદને આશા ને લરતી ઓટ આવે પણ આજે ? વાટ તો જોઉં છું પણ આનીને પાછા જશે એ વિચારે મન પાછું નિરાશાથી લરાઈ જાય છે સમજ નથી પડતી કે 'તે' આનંદના છે તેથી આનંદમાં મન છે કે જ્યાંની નિરાશામાં ? કે કશામાં જ નહિ કે આત્મ-પ્રત્યાઘાતોથી મન બોધા જેવું ભુડ્યન થઈ ગયું છે ?

આમ વિચાર ચાને છે ત્યાં તો તે આ-આ

તે આ-આ ને મેં આખોમાં સમા-આ મન આનંદનું નયનો નાચવા લાગ્યા તેમના દેહ પર પગથી તે માથા સુધી ત્યાં તો પહેરેગીર મન બોલ્યું 'એય ઈના ગાડી ! આનંદ છે ! કાને તો તે પાછા જશે'

આની જાણ થતા મન નિરાશાથી ઊભરાયું આનંદ વેરાઈ ગયો તે તરફ તેમનું ધ્યાન ગયું

ને તેમણે પૂછ્યું 'ઈલા, કેમ ? તળિયન નરમ છે ? 'કઈ નહિ, એ તો રિચાર' મેં કહ્યું

સારું થયું મને કામ વળતું છે તેથી જ તો વિચારના ઘોડા મને ગમે ત્યાં લઈ જઈ શકતા નથી રોજ કામની ધૂનમાં જણ જ વિસરાય છે, ભુનાય છે પણ જ્યારે કામનું ઘેન ઊતરી જાય છે ત્યારે તે જ કામ આપા દિવસનું થાક્યું પાક્યું સામે ઊભું રહી ખોને છે

'અરે તમે તે કેવા છો ! આપા જ કૃત્રિમ થયા માગો છો ? 'કૃત્રિમ' એ જ શબ્દો, એ જ નામ-હૃદયકીન મશીન જેવું પણ હું કહી દઉં છું એ જ કીડ છે દારૂની ધૂનમાં જેમ માણસ દુખ ભૂને છે તેમ કામની ધૂનમાં હુએ મારું દુખ ભૂલું છું પણ ખીજું મન કહે છે અરે ? ! પણ દુખ ભૂનું એટલે કઈ આનંદની પ્રાપ્તિ નથી હવે ક્યારે થનગને ? જ્યારે હૈયાને હૈયાના દર્શન થાય ત્યારે સત્યના દર્શન થાય ત્યારે જ હૈયું અસની સત્ય છે તેને નકનીની સૂણ છે કૃત્રિમતા, નિરસતા, નકનીપણું

મૃત્યુ મોતી જેવા દોગ ને ઈમીટેશન હીરા જેવા ચમકારા મારતા ખોટા રિવેક ને શબ્દોની ઝનકની તેને ચીડ છે સૂણ છે હૈયું તો માહે છે.. સત્ય, સુદર, અનંત, જીવંત એક વસ્તુ ને તેનો સતત સમાય આના કોઈક વિચારોની ધુમરીમાં હું આનંદી હતી રાત આગળ વધતી હતી હું નિઃશ્વેત પડી રહી હતી જ્યારે જ્યારે તેમની' પામે હોઉં ત્યારે ત્યારે મને યજ જીત્યાનો આનંદ થતો પણ અત્યારે તો પેની 'લકરી'ઓ મને દૂર દૂર લહેરાવતી હતી, વિચારવનમાં અગ્નિવતી હતી ને 'તેમની' મન દૂર દૂર ઘસડી જતી હતી થોડી વાર કઈ જ ડખન થઈ નહીં પણ પછી તેમણે માથે હાથ મૂકી

[અનુસંધાન મારે જુએ પાતુ ૬૦]

માણુને હણે છે, અજ્ઞાન નહિ, દંભ !

વિશ્વખ્યાત ચિંતક ખલિલ હજીનની
વિચારસરણીને ગુજરાતીમાં આપણ
પીઠ કલમનવેશે ને પ્રસિદ્ધિ આપી છે
તેના આસ્વાદનું આ વધુ આચરન...

તમે તૃષાતુર છો અને તમારું દિલ એવું
હઃખ અનુભવે છે. પણ હું જોઉં છું કે
તમારી સમીપમાં જ મીઠા જળની એક મહા-
નદી વહી રહી છે. અને કેવળ જોખો વાળ-
વાને અભાવે જ, તમે તૃષાથી પીડાઓ છો !
તમે લવ્ય ઇમારતો તો ઊભી કરો, પણ
જ્ઞાનની લવ્ય પરંપરા માનવજાત માટે વહેતી
ન મૂકો, ત્યારે બીજું શું થાય ? માણસો
તૃષાથી મરે, અને જ્ઞાનની સરિતા તો એમની
પાસેથી જ વહેતી હોય !

લવ્ય મહાલયોની પેઠે, જ્ઞાનની લવ્ય પરંપરા
એ પણ યુગયુગમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી
દેશની સમૃદ્ધિ છે. મહાલયો કાળે કરીને
ખંડેર થઈ જશે, પણ એક વાર વહેતી જ્ઞાન-
સરિતા અનેકવિધ આત્માઓની વધારે ને
વધારે સમૃદ્ધિ મેળવીને માનવજાતનો ઉદ્ધાર
કરવા માટે વહેતી હશે.

દેશખંધુઓ ! લવ્ય મહાલયો નહિ, તમે
સર્જેલાં ઊંચાં શિખરખંધ મંદિરો નહિ, તમે
રચેલી ગગનચુંબી ઇમારતો નહિ, પણ દેશના
લવ્ય આત્માઓએ વિરલ યુગોમાં ઉચ્ચારેલી
વાણી જ દેશને સજીવન રાખે છે. દેશને એ
જીવન આપે છે અને એમાંથી દેશવાસીઓને
સંદેશ મળે છે. મોગલ-શહેનશાહોએ બાંધેલાં
મહાલયો લવ્ય હશે, આજ પણ એ જોઈને
જગત છક થઈ જતું હશે; પણ સેંકડો,

હજારો અને લાખો માણસોને જીવન મળ્યું
છે, એ એ મહાલયોમાંથી નહિ, પણ તુલ-
સીકૃત રામાયણના એક દ્રહામાંથી.

તમારાં હૃદયો તૃષાથી પીડાય છે અને છતાં
મીઠા જળનું સુંદર ઝરણુ તમારી પાસે જ
વહી રહ્યું છે. તમે એમાંથી જળનું પાન શા
માટે નથી કરતાં ? કેમ કે એ ઝરણુ છે એમ
જાણવું એ મુશ્કેલ છે. અને એ ઝરણુનું
પાણી આનંદથી પીવું એના કરતાં પણ વધારે
મુશ્કેલ છે. માત્ર સમૃદ્ધિ હોવી એટલું જ
જીવનને સુખી કરવા માટે બસ નથી. એ
સમૃદ્ધિ ‘સમૃદ્ધિ’ છે એમ જાણવું, અને એ
સમૃદ્ધિમાં રાચવું, એનો સાચો આનંદ માણવો,
એ પણ શક્તિ માગે છે. તમારી પાસે લવ્ય
મહાલયો ઊભાં છે, તેથી જેમ તમે પોતે
લવ્ય બની જતા નથી, તેમ તમારી પાસે
લવ્ય પરંપરા હોય, તેથી પણ તમે લવ્ય
બની જતા નથી. તમારા પોતાના પ્રયત્ન વિના
તમે કંઈ જ કરી શકતા નથી.

સમુદ્રને પોતાનાં ભરતી અને ઓટ છે. ચંદ્ર
એક દિવસ સોળે કળાએ ખીલે છે ને એક
દિવસ કયાંય દેખાતો નથી. પ્રજાઓ અને
યુગોને, એક વખત વસંત આવે છે અને
એક વખત પાનખર. આમ, પ્રત્યેક વસ્તુ આ
બન્ને સ્વરૂપ બતાવે છે. અસ્ત છે, તો ઉદય
પણ છે. અને પ્રભાત છે, તો રાત્રીયે છે.
પણ આ બન્ને સ્વરૂપોથી પર, દુનિયામાં

એક જ વસ્તુ છે, અને તે સત્યથી ભરેલો માનવનો આત્મા ! એને વસંતનો આનંદ છે, પણ પાનખરનો શોક નથી. એને માટે સમુદ્રની ભરતી છે, પણ સમુદ્રનો ઝોટ નથી. એને માટે અસ્ત અને ઉદય નથી. એને માટે કેવળ આગળ જવાપણું છે આગળ વહેવા-પણું છે. નિત્ય ગતિ છે. માનવ આત્માની આ ખૂબી છે, અને છતાં જેવો એ આત્મા તમારા દેહમાં પ્રવેશે છે, તેવો જ એ લઘુ છે, અકિંચન છે, સમૃદ્ધિહીન છે, એમ માનીને તમે પોતે, તમારી જાતને વધારે ને વધારે નીચે લઈ જાઓ છો.

મેં ચાંદની રાતે તમને પૂણું ઠળાએ ખીલેલો ચન્દ્ર ખતાવ્યો, અને અંધારી રતે સેંકડો, હજારો અને લાખો તારાઓથી ભરેલું ગગન ખતાવ્યું, અને પૂછ્યું : ‘ આ બેમાં કેણુ વધારે સુંદર ? અંધકારમાં પ્રકાશી રહેલા તારાઓ કે ચાંદની રેલાની રહેલો ચન્દ્ર ? ’ તમે કશોય જવાબ આપી શક્યા ન હતા. કેમ નહોતા આપી શક્યા તે તમે જાણો છો ? નહિ ? તો હું તમને કહું. તમારો અંતરાત્મા જે ઊંડે ઊંડે બેઠો અત્યંત શાંત સ્વરમાં કોઈ કોઈ વાર તમને પોતાની વાત કહે છે તે આત્મા જાણે છે કે, ભલે છલકાતી સમૃદ્ધિ મનુષ્યને આકર્ષી રહે, પણ વિપત્તિના અંધકારમાં થોડી થોડી દેખાતી પ્રકાશકિરણવલિની તેલે એ કદાપિ ન આવે. આથી જ તમે એ વેળા કશો જવાબ આપી શક્યા નહોતા.

સમૃદ્ધિ ઘણી વખત નખળી ક્ષણોનો પરિપાક હોય છે. સમર્થ ક્ષણો માણસને મળે છે,

વિપત્તિમાં.

મને તમારી નખળી ક્ષણો માટે દયા આવે છે પણ હું એ જાણું છું કે માણસે જે આગળ ને આગળ વધવું હોય, તો પોતાની નખળી ક્ષણોમાંથી એણે લઘુ મેળવવું રહ્યું તમારી નખળી ક્ષણો તમને પતનની જે શુદ્ધ બતાવે, તેનાથી ગભરાઈ ને જે તમે રડવા બેસશો, તો તમે અંધકારમાં ખોવાઈ જશો. પણ એ શુદ્ધતા અંધકારમાં પ્રકાશની એક ઠેડી ચાલી રહી છે, અરે એ ઠેડીને જે તમે મેળવી શકશો, તો એ જ તમારો ભાવિ પંથ બની જશે. પણ એ પ્રકાશની ઠેડી તમને જોવા ત્યારે જ મળશે, જ્યારે તમારી આંખ માંનું સમસ્ત કાજળ પશ્ચાત્તાપના આંસુઓથી ધોવાઈને સાફ થઈ ગયું હશે. નખળાઈઓ નહિ, તમારી નખળી ક્ષણો પણ નહિ, પણ એ નખળાઈને ધોઈ નાખવા માટેની તમારી પાસેની પશ્ચાત્તાપના આંસુની સમૃદ્ધિ, એ તમારે માટે પ્રકાશની ઠેડી છે !

જે દિવસે તમે કોઈ અચ્છેદ સરોવરમાં તમારો ચહેરો જોઈને જાગી જશો, અને તમને લાગશે કે, ‘ મેં મારા ચહેરાનું કેવું નિર્માણ કર્યું છે ? ’ એ દિવસ જ તમારે માટે જાગૃતિનો દિવસ હશે.

જેમ પોતાની અશક્તિ જાણવામાં શક્તિ રહી છે, તેમ પોતાનો અંધકાર ક્યાંથી આવ્યો, એ શોધી કાઢવામાં જાગૃતિ રહી છે. તમારો અંધકાર તમે જ ઊલો કર્યો, અને તમે એમ માન્યું કે, જે અંધકાર ખીજુ કોઈ જોઈ શકતું નથી, એ અંધકાર ‘ અંધકાર ’ રહેતો.

નથી. પણ આજ તમે જોઈ શકો છો કે જે અધિકાર બીજા જોઈ શકતા નથી, એ અધિકાર તમારા હિલમાંથી વહીને તમારા ચહેરા ઉપર પથરાઈ રહે છે, અને તમારી આંખમાં ખેંસી જાય છે; કેમ કે સત્ય અને સૌંદર્ય કોઈ દિવસ જુદાં પડી શકતાં નથી. તમારી પાસે જે અધિકાર હતો તે તમારા ચહેરા ઉપર પથરાઈ ગયો છે. આજ તમે અચોક્કસ સંજોગમાં તમારો ચહેરો જોઈને જાગી ગયા, એ મહાન પળ જ તમને ફરીને પ્રકાશની કેડી ઉપર લઈ જશે.

અંતરમાં એક પળ જાગવું, એ ઉપાસના છે, હૃદયસમૃદ્ધિ છે, પ્રાર્થના છે, એ તમારું દેવ-મંદિર છે !

મને એક જ વાતનો અફસોસ થાય છે કે,

તમે તમારી ચિંતનની એક ક્ષણમાંથી જે મેળવી શકો એમ છે, તે મેળવવા માટે તમે હજારો માંદગીનો પ્રવાસ કરી પરિશ્રમ વેઠો છો. અને મંદિરે મંદિરે ભટકીને તમારી ભેટસોગાદોથી જેના ચરણ પાસે જઈને સમૃદ્ધિ રખડે છે, તેને પ્રસન્ન કરવા મથો છો.

તમારું જો આ અજ્ઞાન હોત, તો મારા જેટલો અનંદ કોઈને ન થાત; કેમ કે અજ્ઞાન કોઈક દિવસ પણ જાગે છે. પરંતુ આ તો તમારી રંગરંગમાં બેઠેલી, પરંપરાથી તમને મળેલી, યુગયુગ જૂની, અને તમારા લોહીના કણકણમાંથી ઊભી થતી, કેવળ દાંભિકતા જ છે. તમને તમારું અજ્ઞાન નહિ, તમારો દંભ મારી નાખશે !

એ જ નહિ આવે ?

૨। ની શાન્ત પથારીમાં કે દિવસની ઠંડી ઊડાડતી ગરમીમાં, વહેલી સવારની ગુલાબી ઊંઘમાં કે સંધ્યાના રંગ શેવાવતી શિયાળાની માફક સાંજમાં—દરેક વખતે હું એની રાહ જોયા કરતી, એને કદપનામાંથી દૂર જ ન ખસેડી શકતી. મને આમ આવી રીતે તલસાવવામાં એને તો કીક, પણ ભગવાનનેય શી મન પડતી હશે ? હું ભગવાનને જેમ જેમ ખૂબ માનવા લાગી છું, જેમ જેમ વધુ ને વધુ આત્મિક બનતી જઈ છું તેમ તેમ મને માનસિક શાંતિ તો મળે છે જ. પણ એ ભક્તિ આટલે એની ડખલ મને શેજ ને શેજ કેમ સતાવે છે એ ભગવાનને પૂછી પૂછીને હું તો થાકી જ ગઈ. મારી પ્રાર્થના કે 'મારું' મનન, બેમાંથી એકમ મને એ સમજવી શક્ય જ નથી. હું હારીને, થાકીને, કંટાળીને તો ભગવાનની ભક્તિ તરફ નથી વળી ને ? મારા મનને હેતરવા માટે તો મેં ભક્તિનો પંથ નથી લીધો ને ? એને પામવા, એને મારો બનાવવાનો સ્વાર્થ સાધવા મેં ભગવાન અને ભક્તિને માધ્યમ નથી બનાવ્યાં ને ? મને રાતદિવસ એ જ પ્રશ્નો સતાં પા કરે છે. કારણ કે હું તો મારી ભક્તિનું કેન્દ્ર એને જ બનાવી બેઠી છું. નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ જ સાચી ભક્તિ કહેવાય એ સમજું છું. અને એટલે જ ક્યારેક મને ભગવાન વિષે પણ રાંકા આવતી જાય છે ! અને ત્યારે જાણે મારો સહારો ભગવાન નહિ પણ એ જ બની ખેંસે છે. ભગવાનને મેં જોયા નથી : એને મેં જોયા છે. ગમે ત્યારે પણ, એ મારો છે એટલે મારી પાસે આવશે જ. શિયાળો વીતશે, ઉનાળો ઊતરશે, પણ ચોમાસું અફાટ ધરતીને લીજવી શકશે તો મારી એકલીનું ચંતર લીલવવાનો એ જ શું નહિ આવે ?

‘રસસવા’

નવરથના

એ જ નહિ આવે ? : ૧૭

સમજપૂર્વકનું પગલું

સામાજિક સ્વાર્થની સાથે સાથે સામાજિક સમસ્યાઓ પણ ઠીક ઠીક વધી છે. અહીં ચર્ચવામાં આવેલા પ્રશ્ન એક એવી હજીવટ છે જે જ્યાં દરકને વિવિધ રીતે રસ પડે. આપણું સમાજ માનવ આવી જ રીતે ધીમે ધીમે મજબૂત થતું જશે ને?.....

૧૯ વર્ષની ઉંમરનાં એક બહેન છે. તેમના ઉપર તેમના માતૃપિતા, ભાઈબહેનો તથા સગાંસંબંધીઓ તરફથી વેવિશાળ કરવા માટે દબાણ થઈ રહ્યું છે, બહેનની મરજી ન હોવા છતાં. તે બહેન ઈન્ટર સાયન્સ પાસ થયેલાં છે અને તેઓ હજી એ વરસ (ગ્રેજ્યુએટ થતાં) સુધી લગ્ન કે વેવિશાળ વિષે વિચાર પણ કરવા માગતાં નથી. છતાં માતૃપિતા જૂનવાણી વિચારનાં અને કંઈક અંશે વહેમી હોવાને કારણે વારંવાર આ પ્રકારનું દબાણ કરે છે, મૂર્તિયો બતાવવાના પ્રયાસો કરે છે, અને કોઈ કોઈ વખત ધરમાંથી બહાર નીકળવાની સુદ્ધાં મનાઈ ફરમાવી દે છે. જે આવું દબાણ ઉગ્ર બને તો ન છૂટકે તે બહેને ઘર છોડી દેવા તૈયાર છે. તો—

(૧) કોઈ સામાજિક સંસ્થા તેમને આશરો આપી શકે? (૨) આ પ્રકારના દબાણથી બચવા કોઈને આશરો લઈ શકાય? લઈ શકાય તો કેવી રીતે? (૩) ધરમાંથી ચાલ્યા જવું એ એમના ભવિષ્ય માટે હિતકર થઈ શકે ખરું?

આ પત્ર વાંચતા મને પોતાને એ બહેન વેવિશાળ વિષે કેમ વિચાર કરવા તૈયાર નહિ હોય તે અંગે આ પ્રશ્નો ઊભા થયા : (૧) બહુી રહ્યા સુધી વેવિશાળ કે લગ્નનો વિચાર ન કરવો તેવું વિચાર્યું હશે? (૨) કોઈ યુવક સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર હોય અને તે માખાપ સમક્ષ જાહેર કરતાં વિરોધ વહોરવો પડશે, તે કરતાં હમણાં ચૂપચાપ ગ્રેજ્યુએટ થતાં સુધી લગ્નનો વિચાર નથી તેમ બહાનું કાઢવું અને પછી જાહેર કે છાત્ર ઈચ્છીત યુવક સાથે પરણી લેવું, તેમ મનમાં હશે? (૩) લગ્નવ્યવહારની ચાતિની મર્યાદા નાની હોય અને મનમાં પોતાને પસંદ યુવક નથી મળવાનો તેમ વસી ગયું હોય એટલે મૂર્તિયો જોવાનો ઉમંગ ન થતો હોય. અને તે કારણે પ્રશ્ન ટેવવાની વૃત્તિ રહ્યા કરતી હશે?

મને થયેલો પહેલો સવાલ એ સ્થિતિમાંથી મધ્યમ વર્ગના જવાનોને અભ્યાસકાળમાં પસાર થવું પડ્યું છે. અને આજે પણ અમુકને તેમાંથી પસાર થવું પડે છે. બાળવખના રિવાજમાંથી સમાજ બહાર આવ્યો ત્યારે ગઈ પેઢીમાં દીકરાની ઉંમર ૧૮ વર્ષની પૂરી થાય એટલે માખાપ તેના લગ્નની તૈયારી કરતાં

હતાં. કદાચ એમની છમ્મ જોાછી હોય તો પણ કન્યાનાં જ માગાં આવે અને તેમાં સગા-સરોહીઓનાં જે દબાણ આવે તેને વશ થઈને માખાપ દીકરાની છમ્મ જોાછી હોય તો પણ એને પરણાવી દેતાં હતાં એવા પણ કિસ્સા બન્યા છે કે દીકરાને બળજબરીથી પણ પરણાવ્યો હોય. આજે છોકરાઓની બાળતમમાં મોટો પસંદો આવ્યો છે. છોકરાં બહુતો હોય ત્યાં સુધી ન પરણાવવો તેમ માખાપો માનતાં થયાં છે. વળી કોઈ પરણાવવા માગતાં હોય તો પણ દીકરા અનિચ્છા બતાવે તો પોતાનો વિચાર બધ રાખે છે. પરંતુ આ સ્થિતિ આખા સમાજમાં સ્થપાઈ છે તેવું પણ નહિ. હજુ જે વર્ગમાં બાળકઓ ચાલુ છે, તેમાંથી જે યુવકો કોલેજમાં ભણવા આવે છે તે મોટે ભાગે પરણેલા હોય છે અગર કોલેજકાળ દરમિયાન એમની છમ્મ ન હોય તો પણ માખાપને તાબે થઈ પરણી જવું પડે છે.

ઉપરનો પત્ર એ બુનિકા સાથે જોઈએ તો સાગે કે જે સ્થિતિમાં યુવકને પસાર થવું પડ્યું હતું, તે સ્થિતિ યુવતી માટે શરૂ થઈ રહી છે. મધ્યમ વર્ગનાં કુટુંબો હવે કન્યાઓને કેળવણી આપતાં થયાં છે.

પરંતુ એ ડ્રગવણી મોટાં ગામોમાં જ્યાં, માધ્યમિક શાળાઓ છે ત્યાં એસ. એસ. સી. સુધી પહોંચીને અટકે છે અને શહેરો જ્યાં કોલેજો છે ત્યાં છોકરી જો હોશિયાર હોય તો કોલેજ સુધી લખાઈ છે. જો કે બધા ક્રિસ્ટિયાન લખાઈ છે એમ પણ કહી શકાય નહિ. એવાં પણ માખાપ છે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોય અને છોકરી કોલેજ ડ્રગવણી લે તેવી હોશિયાર અને ઉત્સાહી હોય છતાં એને એસ. એસ. સી. પાસ થયા પછી આગળ લાણવતાં નથી. છોકરીને વધુ લણીને ક્યાં નોકરી કરવી છે, એટલું લણીલો નાતમાંથી મૂરતિયો ન મળ્યો તો, અને કોલેજમાં જતાં છોકરી વધુ સ્વતંત્ર બને અને એની મેજે કાઈ ને પરણી જાય તો, એવાં કાઈ ને કાઈ માનસિક વલણોને લીધે કોલેજમાં કન્યાને જવા દેતાં નથી.

છતાં જમાનાના પ્રવાહને વશ થઈ જે મધ્યમ વર્ગનાં માખાપ છોકરીને કોલેજમાં લણવા મોકલે છે, તેમના મનમાં એ તો હોય છે કે જે કાઈ લાયક મૂરતિયો એ દરમિયાન મળી જાય તો પરણાવી દેવી; પછી લણવું હશે તો લહે લણે, પણ આપણા માથેથી જવાબદારી ઓછી થઈ. વળી કન્યા મોટી થયા પછી એની ઉંમર પ્રમાણેનો યુવક નાતમાંથી મેળવવો મુશ્કેલ બને છે તે ગણતરી પણ હોય છે. વળી જ્ઞાતિનાં બંધન ગયાં નથી એટલે દીકરી ગમે તેવી સાથે પરણી જાય તેવી માખાપની તૈયારી હોતી નથી. આથી એના વર્તન ઉપર એ ઓછી રાખે છે અને કંઈ એવું લાગે તો વહેમ પણ સેવે. આ પત્રમાં વહેમનો ઉલ્લેખ પણ નહીં. દીકરાઓ જેમ લણી રહેતા સુધી ન પરણવાનું વિચારે છે તેમ દીકરીઓ પણ લણતાં સુધી ન પરણવાનું વિચારતી હોય છે. અને એ કારણે જ જો બહેન વેવિશાળનું ના પાડતી હોય તો એ કેટલું સકારણુ છે તે જોઈએ.

બહેન ઇન્ટર પાસ થયેલી છે. જ્યુનિયર વર્ષમાં છે. આ વર્ષે માખાપ મૂરતિયો શોધે, જડે અને કન્યાને એ પસંદ હોય તો ઉનાળામાં જો લગ્ન થઈ

જાય તો એને કોલેજનું એક વર્ષ ખાકી રહ્યું ગણાયું. આટલું સમાધાન માખાપ સાથે કરવું પડે તો કરવું જોઈએ. માખાપ જે સામાજિક વાતાવરણમાંથી આવે છે એમની મનોદશા સમજવી જોઈએ અને લણ્યા પછીય જો પરણવું છે, તો આજે ખીજ વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ પણ કરવો જોઈએ કે કેટલીય લણી રહેલી બહેનો યોગ્ય મૂરતિયો ન મળવાથી પરણી શકતી નથી અને વય વધતી જાય છે. તો માખાપે શોધેલો અને પોતાને પસંદ હોય તેવો મૂરતિયો જો મળતો હોય તો વેવિશાળનો વિચાર ન કરવાની વૃત્તિ છોડવી જોઈએ. હા, માખાપ પોતાને માથેથી ભાર ઓછો કરવાની વ્યવહારિકતામાં પસંદ ન હોય તેવા મૂરતિયા સાથે દબાણ કરતાં હોય તો એને વશ ન થવું, તે બરાબર છે. આ પત્રમાં એવો કાઈ ઉલ્લેખ નથી.

છોકરી જે કાઈના પ્રેમમાં ન હોય અગર અમુકને પરણવા દડ ન હોય તો લણતાં સુધી ન પરણવાના કારણને વશ થઈ માખાપનો આશરો છોડી કાઈસામાજિક સંસ્થામાં આશરો લેવા જેટલી ઉંમર ન બને તેમ માનવાનું સહેજે મન થાય. માખાપ એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પરણાવતાં હોય તો કાટના આશરો પણ લઈ શકે અને માખાપ તેને પરાણે પરણાવી શકે નહિ. પરંતુ એ સ્થિતિમાં તો માખાપ એનો અભ્યાસ બંધ કરે અગર એને ઘર છોડવું પડે. કેવળ લણતાં સુધી ન પરણવા માટે આટલી હદ સુધી જવાનું કાઈ વિચારે તેમ લાગ્યે બને. આથી જે લાઈએ અને પત્ર લખ્યો હતો તેમને, મને ઉલ્લેખ કરી ઉપરના ત્રણ પ્રશ્નો લખી જણાવ્યા અને ક્યા કારણસર બહેન માખાપના વેવિશાળનો વિરોધ કરે છે તે જણાવવા માગ્યું. તેના અનુસંધાનમાં એ લાઈએ મને લખી જણાવ્યું કે...

તેને જે લાઈ સાથે પ્રેમ છે તે ખીજ નાતના છે. માખાપ સારો લણીલો ગણીલો મૂરતિયો લાવે છતાં છોકરી એનું મોહું જોવાનીયે ના પાડી દે છે તેથી

તેમને શંકા પડી છે કે દીકરી ખીજા કોઈ સાથે પ્રેમમાં છે. પોને રૂઢિચુસ્ત હોવાથી અને નાતજાતનો ઊર રાખતાં હોવાથી પુત્રીને આથી છૂટ આપવા કોઈ દિવસ તૈયાર નથી. જો કે પુત્રીએ એ વિચાર માઆપ સામે હજી પ્રગટ નથી કર્યો—સંકાય અને મર્યાદાને લીધે. પરંતુ તેના વલણ પરથી માઆપને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. આથી તેના દરેક દરેક વર્તન ઉપર કાળજી રાખવામાં આવે છે. એકએક પત્ર ફાડવામાં આવે છે. તે ક્યાં જાય છે, ક્યાં નહિ તેની નજર રાખવામાં આવે છે. પુત્રીનો ધરિદો એવો છે કે ના, ના, પાડતાં પાડતાં જો એક બે વર્ષ પાછાં ઠેકાય અને એન્જ્યુએટ થઈ જાય તો સ્વતંત્ર રીતે 'પોતાનું' જીવન ચલાવવું અને સારખાદ લખ કરવું. જો કે એ જો લાઈને આહ છે તેઓ મહિને ૩. ૨૫૦ કમાય છે અને તેમાંથી બનિતુ પૂરું થઈ શકે એમ છે. પરંતુ નિરાધાર બનીને એમને આશરે પડવું એ એને પસંદ નથી.

ખીજા પત્રની સ્થિતિ ઉમેરતાં કાપગે નાજુક બની જાય છે. નાતજાત લખ માટે હજી એટલી અવૃદ્ધ છે કે જે માઆપ તેમાં માનતાં હોય તેમની સમક્ષ આ સ્થિતિ રજૂ કરવી મુશ્કેલ બની જાય છે. એક બાજુ સંતાન માઆપથી પ્રેમ-લગ્ન પ્રત્ન જાનો રાખે તે ઈ-છવા થોડું નથી, તો જો એ જાહેર કરે છે તો માઆપ એની સ્થિતિ કડોડી કરી મૂકે છે. આમેય દીકરીના વર્તન ઉપર ચોક્કસ તો છે, તેમણે આ જાણે તો એનો અભ્યાસ બંધ કરાવી દે અને તેને ઘરમાંથી નીકળવાની મનાઈ ફરમાવી દે. દીકરા કરતા દીકરીની આ બાબતમાં મુશ્કેલી વધુ છે. જાણે માનસમાં માનતાં માઆપ યુવક ખીજા કાલિનો હોય એટલે એના અંગે વિચાર કરવા તૈયાર ન થાય અને છોકરીની ઉંમર ૧૯ વર્ષની છે એટલે એ પૂરી સમજપૂર્વક પગલું ભરવા તૈયાર થઈ છે તેમ માનવામાં પણ ન આવે એટલે એ વધુ ઉમ્ર બને. આ ઉંમરનું પગલું પૂરી સમજપૂર્વક છે તેમ ખીજાઓનો ટેકા મેળવવો પણ

મુશ્કેલ ગણાય. માઆપની હજી વિરુદ્ધ લખ કરવા જ્યારે યુવક-યુવતી તૈયાર થાય ત્યારે નિદાન ૨૧ વર્ષની ઉંમર હોય તે જરૂરી ગણાવી જોઈએ. જો કે એ ઉંમરે પણ માણસ પૂરી સમજપૂર્વક પગલું ભરે છે તેમ કહેવું મુશ્કેલ છે.

આ સંજોગોમાં બહેન પોતાના પ્રેમ-લગ્નનો પ્રત્ન માઆપથી જાનો રાખે તો સમજી શકાય તેમ છે. પોને એન્જ્યુએટ થઈને પરણવા માગે છે એ પણ એની સાચી સમજણ ગણી શકાય. એ વરસો દરમિયાન અભ્યાસ, અનુભવ અને ઉંમરથી એની સમજ વધુ પકવ ચરો, ૨૧ વર્ષ પૂરાં થયાં હશે અને માઆપની વિરુદ્ધ જઈ એ લખ કરશે તો એને એ અંગે પૂરતો વિચાર કરવાનો સમય મુજબો હતો એટલે એ માર્ગે જતાં બળ મેળવી શકશે. એનાં માઆપ જો એ પગલાને સહી શકવાનાં નથી એમ જો એને લાગતું હોય તો બળતાં સુધી પરણવું નથી, એ વકીલી ટેકનીકલ દલીલ એને જ્યાં સુધી ઉપયોગી થાય ત્યાં સુધી એનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અને માઆપ એ દલીલને શંકાની નજરે જુએ છે તેમાંથી ઉગરવા એ બહેને પેલા લાઈ પ્રત્યેના પ્રેમને ઢેવામાં સંઘરી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો અને તેને પ્રગટ કરવા કે તેનો સોંપતથી આનંદ માણવાની વૃત્તિ ઉપર સંયમ મૂકવો એમાં પ્રેમની કસોટી પણ છે અને જે ધ્યેય—અભ્યાસ પૂરો કરવાનું—છે તેને એ સંયમ પાળે છે. વિદ્યાભ્યાસ તરફ ચિત્તને એકાગ્ર કરવા મનને કેળવવું. જ્યુનિયરનું વરસ તો આમેય એની શકાય તેવું જ ગણાય. સવાલ રહ્યો પછી એક વરસનો. માઆપ આજે જે પ્રતિજ્ઞા બહાર જવાના મૂકે તેને ને બહેન ચૂપચાપ સ્વીકારી લેશે તો લખ કરી નાખવાની ઉતાવળ એમની પશું દીલી પડશે. એણે પત્ર લખવાનું અને પત્ર મેળવવાનું પણ બંધ કરી દેવું જોઈએ. સુકિતથી એ અભ્યાસ પૂરો કરતાં સુધી લગ્નનો પ્રત્ન ઠેકરા માગે છે. તો માઆપ નિર્ભય બને તેવું વર્તન કરવું રહ્યું અને અભ્યાસ પૂરો કરી લેવો.

એભ્યાસ પૂરો થયા પછી લગ્નનો પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેવાનો, ત્યારે એણે માથાપને કાને પોતાના પ્રેમ-લગ્નનો પ્રશ્ન નાખવો. એમને પોતાનો પક્ષ સમજાવવાની તક આપવી. લગ્નમાં માથાપની સલાહને માન્ય રાખવી ન રાખવી તેનો સંતાનને પૂર્ણ હક્ક છે. માથાપની સંમતિ મળી શકતી હોય તો એના જેવું ઉત્તમ એકમ નહિ, પરંતુ રૂઢિને લીધે એમની સંમતિ શક્ય ન હોય અને પસંદગી થોડી છે તેની પરણુનારને પૂરી શ્રદ્ધા હોય અને તે માટે પૂરતો સમય વીત્યો હોય તો માથાપની સંમતિ ન મળે તો પણ એન્જ્યુએટ સુધીના અભ્યાસ અને ૨૨ વર્ષની ઉંમર પછી છોકરી પગલું, તો એમાં કંઈ અચુગતું કરે છે તેમ ન કહી શકાય.

આ ગાંધીજીની પ્રસંગે એક શળામાં ગયો હતો. એક શિક્ષકે પોતાનું ઓળખાણ પાડતાં મને કહ્યું કે મારા દીકરાએ આંતરજાતીય લગ્ન કર્યું હતું અને મારે તેમાં વિરોધ હોતો તેવું તમે લખ્યું હતું. એમણે નામ આપ્યાં એટલે આઠેક વર્ષ ઉપરનો પ્રસંગ તાજે થયો. લગ્ન યુવક-યુવતીએ જાનાંમાનાં કર્યાં હતાં. પરંતુ લગ્ન થઈ ગયાં. કન્યાપક્ષે એ લગ્નને સ્વીકારી બંનેને પોતાને ઘેર બોલાવ્યાં, બ્યારે વરપક્ષે તે લગ્ન પોતાને માન્ય ન હોય તેમ દીકરાને ઘેર ન આવવાની મનાઈ ફરમાવી. એ મનાઈ ફરમાવનાર સહેરની શળાના હેડમાસ્તર હતા. હું એમને દીકરે ઓળખતો ન હતો. પણ એ ભૂતકાળનો પ્રસંગ આજે સુખદ સ્મૃતિ બની ગયો હોય તેમ એમણે પોતે એ પ્રસંગ યાદ દેવડાવી પોતાનું ઓળખાણ આપ્યું. મેં એમાં એમની દીકરા કરી હશે તેનો એમની વર્તિમાં અને મોં ઉપર ડાબ ન હતો. થોડા વખત પછી કન્યાપક્ષની માફક એમણે પણ દીકરાને એ લગ્ન માન્ય રાખી પોતાની હૃદય નીચે લીધો હતો. મેં બંનેની ખબર અંતર પૂછી. બંને મજામાં છે. ત્રણ બાળકો છે. ભાઈ યુનિવર્સિટીમાં નોકરી કરે છે. લગ્નની શરૂઆતમાં બહેન નોકરી કરતી હતી તેવું મને યાદ હતું એટલે

તેની નોકરી અંગે પૂછ્યું. માતા બન્યા પછી એણે નોકરી છોડી દીધી હતી તેમ સમાચાર આપ્યા અને એમણે પોતાના પક્ષનો શરૂઆતના વિરોધનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું હતું : ‘હું તો જમાનો એ.ળખું પણ મારા વૃદ્ધ પિતાના સંતોષ ખાતર મારે શરૂઆતમાં એ જાતનું વર્તન રાખવું પડ્યું હતું.’ એ વૃદ્ધ પિતા હયાત છે અને સમયે એમની રૂઢિચુસ્તતાને પણ ગાળી નાખી છે. મતલબ કે આ લગ્નમાં જે યુવકે સંમતિનો આગ્રહ રાખ્યો હોત તો મળી ન હોત અને એ પરણી શક્યા ન હોત. બ્યારે સંમતિ વિના પરણીને થોડો સમય જતાં માથાપ સાથેનો સંબંધ પૂર્વવત્ત જોડાઈ ગયો છે અને ભૂતકાળની એ સ્મૃતિ સંભારતાં સુખદ બની ગઈ છે તેમ એ શિક્ષકની વાત ઉપરથી હું નોંધી શકતો હતો.

આમ આ બહેન માથાપને જણાવે અને સંમતિ ન મળે છતાં જો એમનાથી છાતું, વિરોધ વહોરીને લગ્ન કરશે તો તે પછી માથાપ તેનો સ્વીકાર કરશે તેમ જમાનો સાખ પૂરે છે. ફક્ત એમને કાને વાત નહોતી નાખી એવું એમને ન લાગે અને બહેનને પણ વસવસો ન રહી જાય કે માથાપની સીધી સલાહ લેવાનું ચૂકી હતી.

હવે રહ્યો એક પ્રશ્ન. એમ એન્જ્યુએટ થતાં સુધી વેવિ-શાળ ટાળી શકે તો તો નાવ દિનારે આવી જાય, પરંતુ માથાપ વધુ આક્રમક બને અને કોઈ ઉપાયે વેવિશાળ કરી પરણાવી દેવા કટીબદ્ધ થાય અને બહેન પરણવા ન માગતી હોય તો શું ?

આવા પ્રસંગે એક બહેને કરેલી યુક્તિ યાદ આવે છે. બહેન આ રીતે બીજાને પરણવા માગતી હતી અને માથાપ વેવિશાળ માટે પ્રયત્ન કરતાં હતાં. જે યુવક સાથે બહેનની મુલાકાત થતી તેને એ મુલાકાત પ્રસંગે કહેતી : ‘હું-હમણું’ પરણવા માગતી નથી, છતાં માથાપ અનિચ્છાએ મુલાકાત ગોઠવે છે. આથી હું તમને નાપસંદ કરવાનું બહાનું કાઢું તે કરતાં તમે મને નાપસંદ કર્યાનું પિતાજીને કહી દેશો તો, મારા

તરફથી તમને થનાર અન્યાયમાંથી હું ઉગરી શકીશ.'
આમેય પુરુષ માનસ શુરુઅધિવાળું છે. કન્યાને નપાસ
કરતી વખતે એને સ્ત્રીના સ્વમાનનો વિચાર નથી
આવતો, પણ કન્યા એને નપાસ કરે એ તો એના
સ્વમાનને ધા ઘર્ષ પડે છે. આથી યુવક જ યુવાકાત
પછી એ કન્યાના પિતાને કહી દેતો કે મને એ બહેન
પસંદ નથી પસંદ ન હોવાનું કારણ ગમે તે કાઢી
શકાય છે, વાતચીતમાં જોઈએ તેટલી ઉખા ખતાવી
નથી તે પણ કારણ આપી શકાય છે.

છતાં એ રીતે વેવિશાળ ન ખાળી શકાય તો એ
બહેન કોલેજમાં જાય છે એટલે ધરની ખડાર જવાની
મુશ્કેલી આવે તેમ નથી. છેવટ એને લાગે કે હવે કોઈ
માર્ગ રહ્યો નથી ત્યારે એ વિકાસગૃહ જેવી સામાજિક
સંસ્થાનો આશરો લઈ શકે છે, ત્યાં રહીને કોલેજનો
અભ્યાસ પૂરો કરી શકે છે. પરંતુ કેહેવત છે તેમ
દાયણ આગળ પેટ ન છૂપાવવું જોઈએ. આમાં પહેલા
પત્રમાં લખનાર ભાઈએ પ્રેમની હકીકત આપી નથી
અને તે બીજા પત્રમાં પૂછાવ્યા પછી જણાવી છે.
સંસ્થામાં આશરો લેવાની રીતિ આવે તો પોતે શા
માટે વેવિશાળ લાગે છે તેવું સાચું કારણ આપવું
જોઈએ અને જે ભાઈને એ પરણવા માગે છે તેની
વિગત પણ આપવી જોઈએ. જેથી સંસ્થાએ ભાઈને
બોલાવી મળી શકે અને તેની વિગત મેળવી, બહેનનું

પગલું કેટલું બ્યાજબી છે અને માથાપતો વિશેષ
કેટલો સાતિની રૂઢિને આભારી છે તેનો, એ નિર્ણય
કરી શકે. જેથી સામાજિક દષ્ટિએ સંસ્થા બહેનને
માર્ગદર્શન અને સલાહ આપી શકે. આમ સંસ્થાના
આશ્રયે એ જાય એટલે કાંટાનો આશરો લેવાનો
જરૂર રહે નહિ.

પહેલા પત્રમાં ભાઈનો છેલ્લો સવાલ છે : 'ધરમાંથી
ચાલ્યા જવું એ બહેનના બિવિધ માટે હિતકર થઈ
શકે ખરું?' એનો આધાર બહેનનું પગલું કેટલું
સમજાવવું છે તેના ઉપર છે. જો એ લખનું
પગલું સમજાવવું અને ઊંડા પ્રેમનું હોય તો એ
સિદ્ધ કરવા ધર છોડવું હિતકર ગણાય. પરંતુ એ
કેવળ યુવાનીના પ્રવેશનો કેવળ આવેગ હોય અને
તેમાં પ્રેમના ઊંડાણનો કે સમજનો અભાવ હોય તો
એ અહિતકર નીવડે. પાછળથી એમ થાય કે આના
કરતાં માથાપ જે ભણે તો ગણેલો અને સારો મુર-
તિયો ખતાવતાં હતાં તે પસંદ કર્યો હોત તો સારું
થાત. આ અંગેનો નિર્ણય રૂઢિને વરા થયા વગર જે
બંનેને નીકટથી ઓળખતા હોય તે સ્નેહી વધુ સારી
રીતે અદાલત શકે. છતાં આ બહેન ઉતાવળ કરી
હમણાં પરણી જના નથી માગતાં એ શુભ ચિહ્ન છે
આ બે વર્ષની ગાળો જ એ પગલું હિતકર છે કે
નહિ તેની કસોટી કરી આપશે.

ચિદત્તમાં મોટરગાડીએને નવી સક્રિય અર્પતી બજતણની ડબીએની સક્રિયતાએની તપાસ કરી રહેલી એક પેટીના
પ્રયોગો સફળ નીવડે તો સામાન્ય મોટરગાડીની ટાંકીમાં પેટ્રોલ ભરતાં જેટલો વખત લાગે તેટલા વખતમાં વીજળીથી
ચાલતી મોટરગાડીની બેટરીને ફરીથી પ્રાણવાન બનાવી દઈ શકાશે અને ચિદત્તમાં આવી મોટરગાડીએ આવતાં
પાંચ વર્ષમાં બચવાડે સક્રિય બની રહેશે.

લાન્ડેતરમાં લાંડનમાં થોમસેલા મોટર પ્રદર્શનના અનુસંધાનમાં ચિદત્તના મોટરગાડીએના ઉપાદાનકર્તાઓના સભ્યોને
ઉદ્ભાવન કરતાં ઉત્તમ પેટીના વડા કારોબારી અધિકારી મિ. ઈ. પોલેસે કહ્યું હતું કે તેમની પેટીની પ્રયોગશાળામાં
આ પ્રકારની બેટરી વિશે સંશોધન ચાલુ છે. આ બેટરીમાં બીજા સામાન્ય બેટરીની જેમ નવા પ્રાણ પૂરવામાં
આવતા જ બેટરી બહુ કે ફરીથી સજીવન બની જાય છે.

મહા, આસ્થા, શાપ, અસિદ્ધાંત વગેરે બધું આપણે જુનવાણી વિચારસરણીમાં ખપાવીને આપણા દ્વાર રાખીએ છીએ અને આપણને સુધરેલા કહેવડાવીએ છીએ! અત્યુ માનસ પણ વખત આવ્યે કેટલું બધું આસ્તિક બની નય છે એવું આ કરુણાંત વાર્તા તાદરશ દર્શન કરાવે છે.....

દા. કારનાં મરે નહિ ને વૈદનાં રોડે નહિ એવી કહેવતને બળે સાચી દરાવતા હોય તેમ બેઠી દાકતર સર્ગવ પોતાનાં બે બાળકોનાં આરોગ્ય માટે બધાંને કહેતાં. અને વાતેય સાચી હતી. પુરુરવા અને પૌલોમી બાળકોના આરોગ્યને અચ્છો નમૂનો હતાં. કોઈનું બાળક માંદું રહેતું હોય અને બેઠી દાકતર પાસે રોજ ને રોજ ફરિયાદ કરે ત્યારે તેને શાંતિથી બે શબ્દો કહેવાને બદલે એ તાડૂકી જ ગિટતા: ‘બાળકોને શીખ્યા પછી મા-બાપ બનવાની જવાબદારી લેતાં હો તો!’

નાના એવા ગામમાં દાકતર એક જ અને આજનો જમાનો દાકતરનો ગુલામ બની બેઠો છે એટલે હાલતાં ને ચાલતાં આપણને દાકતરની જરૂર પડે છે. કંઈક થાય કે દાકતર પાસે દોડી જવાનું બળે આપણે કોઈ પડી ગયું છે. અને એટલે જ બેઠી દાકતરની કાતર બેઠી જીભને આખું ગામ સહી લેતું. તેમનું ગળનું તો તર રહેતું જ. કંઈક ગરજવાન માખાપ તેમનાં આવાં શબ્દોનાં સાચાં ગણી લેતાં: ‘આપણાં એટલી ઓછી આવડત એટલે જ આપણું બાળક માંદું પડતું હશે ને? એમનાં બંને બાળકો કેવાં ધોડા જેવાં છે!’

વાત પણ સાચી હતી.

બાળકોને જ્ઞાનની આખા ગામને યાદ દેવાવનાર ખુદ દાકતરને પોતાનેય તેમનાં બંને બાળકો સાથે ક્યારેય સારી રીતે વાત કરતા કોઈ એ બોલ્યા નહોતા. એમાંય તેમનાં પત્ની તો બિચારાં કાળા અક્ષરને કૂટી મારે એવાં હતાં એટલે તેમની પાસે તો ‘બાળકોને’ જેવા ભારેખમ શબ્દો ઉચારવા એ તેમની મશ્કરી કરવા જેવું હતું. પણ કંચનબેન લણ્યાં નહોતાં તો ય બીજી કોઈ વાતે તેમનામાં કચાશ નહોતી એ તો દરેકને પહેલી નજરે જણાતું. અને એટલે જ

પુરુરવા અને પૌલોમી જેમ ગામનો શરીરિક આદર્શ નમૂનો હતાં તેમ સંસ્કારે પણ આદર્શ હતાં. અને તેનો જશ કંચનબેનને ભારેભાર આપી શકાય.

નાનું એવું ગામ હતું. એકના એક દાકતર હતા. ગામમાં બિમારી ગમે તેટલી ઓછી હોય તો ય દાકતરનું દવાખાનું ચિહ્ન રહેતું. દાકતર દરદી તરફ દિલ દઈને ધ્યાન ન આપતા તો ય તેમનો દીક દીક સમય દવાખાનું રોકી લેતું. અને બાકીનો સમય બચે તેમાં તેમનાં ગામગણાં. નવરતને માટે વખત કાઢવાનું સ્થાન પણ એ જ ગણાતા! મોટા ભાગે તેમની જીભ જ વધુ ચાલતી. તેમનું શરીર જરાય નહિ ચાલતું હોય એ નજરે બેનારને તેમનું ચરખીથી લથપથ થઈ ગયેલું શરીર જ કહી દેતું.

પુરુરવા પૌલોમી કરતાં ત્રણેક વરસે નાનો હતો પણ એને સાતમું વર્ષ બેઠું ત્યાં સુધી ત્રીજા બાળકનું કોઈ ચિહ્ન જ જણાયું નહિ એટલે બાળકોને જ પોતાની મિલકત માનતાં સંતોષી કંચનબેન બે બાળકોથી જ સંતોષ માની લીધો. તેમના સ્વભાવમાં સંતોષ તો ભયો પડ્યો હતો. એટલે જ ઘરમાં અને બાળકોને ઉછેરવામાં પતિની કોઈ ભતતી મદદ ન મળવા છતાં એક આદર્શ ગૃહિણી તરીકેનું તેમનું સ્થાન ગામ આખાને હૈયે વસ્યું હતું. દાકતર તોછડા અને આખાબોલા હતા. તેથી બિચારાં જ માયાળુ અને મોઢાશભર્યાં કંચનબેન હતાં. મોઢે મીઠું બોલનારા, દાકતરના મિત્રો કહેવાય એવા પણ તેમની પીઠ પાછળ તેમને વગાવવામાં કચાશ ન રાખતા. ત્યારે ‘કંચન-બેન તો લાખ ફિફિટું મુઠુટું મૂકી ગયાનાં.

દરેકને ઉપદેશ, સલાહ અને ઉપદેશી કમઢી આપવાની મુરખીવટ જેમ બેઠી દાકતરે ક્યારી હતી તેમ કંચન-બેન પોતાની જાત આખા ગામને માટે ઘસી કાઢતું

કેળવ્યું હતું. કોઈને ત્યાં કોઈ સાચું માંદું હોય ને કંચનબેન ત્યાં હાજર ન થયાં હોય એવું અને નહિ. જ્યારે, દરદી છેલ્લી સ્થિતિએ હોય ત્યારે પણ ગલ્લાંતલ્લાં કરતા દાકતર દરદીની પાસે પહોંચે તે પહેલાં જ કેસ તો ખલાસ થઈ ગયો હોય. બધા હોય તો કહી પણ દે કે 'એ તો બચે એમ નથી.' અથવા તો 'એમ કશું ને, દરદીને અહીં જ લઈ આવો ને !'

આમા એમનો એકલાનો જ વાંક નહોતો. પંદર વરસ પહેલાં ત્યારે પહેલવહેલા તાજા જ દાકતરી પાસે કરીને એ ગામમાં આવ્યા ત્યારે શરૂનાં બેત્રણ વરસ તેમનામાં જે ધમશ હતી તે પૈસા જમા થતાંની સાથે આજીવનમાં પરિણમી. અને એ આરામપ્રિયતાએ જ તેમના સ્વભાવમાં કડવાસ મૂકી દીધી.

તેમની પાસે કોઈ દરદીને લઈ જતાંય સો વાર વિચાર કરવા પડે એવી ધાક હવે લોકોમાં પેસી ગઈ હતી. નાના બાળકો રમતાં હોય ત્યાંથી પણ, શરીરમાં દાકતરને આવતા જુએ ત્યાં જ કોડીને જતાં રહે. અને એટલે જ ઊકડાંઓને તેમનાં માથાપ 'બાવો આવ્યો', 'સીપાઈ આવ્યો' વગેરે ધમકીભર્યા શબ્દોને બદલે 'આ જોશી દાકતર આવ્યા' એટલું જ કહે ને બાળક ચૂપચાપ કલાગરુ' બની જાય. કેટલીકવાર તો મોટાં સમજતાં થઈ ગયેલાં ઊકડાંઓ, પેટ-માથાના દુખાવાને છતાં ન થવા દે એ તો સમજાય, પણ તાવથી ધીકતું શરીર હોય તો ય ગણકારતાં નહિ !

અને હતુંય એવું જ ને ? જોશી દાકતરની ધાક મોટેરાં-ઓમાં એટલી બધી હોય પછી નાનાં ઊકડાંઓમાં તો તેનો પાયો પડે જ ને ? ગામ પણ ત્રાસી ગયું હતું. એક એ બીજા દાકતરો ગામમાં પગપેસારો કરવા મથેલા પણ આ માથાભારે દાકતરે તેમને ન જ શવવા દીધા એટલે એમની શકિતને વેડવાને બદલે એ સમજીને જ ગામ છોડી જતા રહેલા.

ગામ નાનું હતું પણ મંદકી ખૂબ હતી. એજમા પાણીના અભાવને કીધે રોગતું ઘર કાયમ રહેતું.

નાનાં બાળકોમાં રોગતું પ્રમાણ વધારે રહેતું, અને આમ કેટલાંય બાળકો રોગનો ભોગ બની બેસતાં. એમાં કેટલાંક તો માથાપનાં વહાલમોયાં એકનાં એક પણ માછીમાં ખરી ગયેલાં. જોશી દાકતરે થોડી સાચી સલાહ આપી હોત, દવા કરવા પાછળ થોડી સચ્ચાઈ દાખવી હોત તો એકનાં એક બાળકને શમાવવાનો વખત તેમને ન આવત.

પૌયોમી અને પુરુરવા હવે તો મોટા થઈ ગયાં. પૌયો મીને વધુ ભણાવવા માટે શહેરમાં ન મોકલી પણ પુરુરવાને આગળ અભ્યાસ માટે નજીકના શહેરમાં મોકલ્યા. કંચનબેન આ વિયોગ સંડગ્ન ન કરી શકતાં એ અવારનવાર પુરુરવાની ખબર લેવા શહેરમાં જવા લાગ્યાં. પુરુરવા પણ બહુ નજીક હતો એટલે મંદિને એકાદવાર ઘેર આવી જતો. ઉંમરલાયક પૌયોમીને સારું ઘર અને વર પણ મળી રહ્યા એટલે તેને ધામધૂમથી પરણાવી દીધી. પુરુરવાને ભણવાની હેઠો હતી. જોશી દાકતર પાસે પૈસો પૂરતો હતો એટલે એકના એક પુત્રને ભણાવી શકાય તેમ હતું. એટલે પુત્રની બંધી સગવડ સચવાય ને પ્રમાણે થયું.

પુરુરવા ભણવામાં હોશિયાર હતો. બાળકો દાકતરી ધંધો તેને નહોતો ગમતો. નાનપણથી જ એ લલિત-કળામાં વધુ પાવરધો હતો. અને એટલે જ એ ચિત્ર કળાનો ઊંડો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતો હતો. તેનું ચિત્રકળાનું જ્ઞાન પણ અગાધ હતું. એ જ્ઞાનને શહેરની મોટી ચિત્રશાળામાં ફીક ફીક વેગ મળ્યો.

પુરુરવા શહેરમાં ગયાને વરસ થઈ ગયું. હજુ બીજાં ત્રણ વરસ ત્યાં ગાળવાનાં હતાં અને પછી તેની ઇચ્છા મુજબ ચિત્રકળાના વધુ અભ્યાસ માટે એ પરદેશ પણ જવાનો હતો. જોશી દાકતર પાસે પૈસો ફીક જમા થયેલો હતો. પોતાના પુત્ર માટે તે વાપરવામાં માનતા હતા એટલે પુરુરવાની પરદેશ જવાની ઇચ્છાને થોડી નહિ પણ ઉત્તેજન આપ્યું.

એક દિવસ સવારના પહોરમાં દાકતર બંધમાંથી પૂરા ઊઠ્યા પણ નહિ હોય ત્યાં એક બાઈ હાંફળી હાંફળી તેમની

પાસે આવી. કંચનબેને તેને કહ્યું કે દાકતર હજુ બિટ્યા નથી. તો ય એ તો દોડતી દાકતરના પલંગ પાસે પહોંચી ગઈ. અનેક કાકલદીઓ અને વિનવણીઓ પછી દાકતરે થોડીવારમાં તેની સાથે તેને ઘેર જવાની તૈયારી ખતાવી ત્યારે એ જે બિલટતાથી કંચનબેન સાથે વાતે વળગી હતી તેમાં ભલભલાને બીજવી દે એવી કુરુણતા રેલાતી હતી.

ગઈકાને જ રાતે, એ બાઈનો એકનો એક દીકરો નજીકના શહેરમાં ભણતો હતો તે, ચારેક દિવસની રજા પડવાથી માતાને મળવા આવ્યો. તેના પ્રતિ તો દરેક વરસ પહેલાં ગુજરી ગયેલો. આ એક માત્ર દીકરાના આધારે એ બાઈ જીવી રહી હતી. તેમાંય દીકરાનું આ છેલ્લું વરસ હતું. ત્રણેક મહિના પછી તો એ ઈજનેર થઈ જશે એ વાતે એ ક્લિસો ગણતી હતી. પણ ઘેર આવીને જેવો આને મળે છે ત્યાં જ એનું ગળું અસહ્ય વેદનાથી પીડાવા લાગ્યું. એ દરદ એવું તો વધતું ગયું કે સવાર પડતાંની સાથે તો એ વહાલસોથી માતાનો એકનો એક દીકરો ગળા નીચે ધૂંકે પણ ઉતારી શકવા અશક્તિમાન બની ગયો. ગળામાં સોજો એટલો બધો વધી ગયો. બહારની બંનેલી માતાએ જેમ તેમ કરીને રાત તો વીતાવી પણ મળસકું થતાં એ ન રહી શકી. જેથી દાકતરની ખફગી વહોરી લેવાનું નક્કી કરીનેય એ દોડતી ગઈ. દાકતરે તેને ટાળવા કેટલાંય બહાના કાઢ્યાં પણ છતાંય એ આખરે તેમને પીગળાવી શકી. અને જેવો દાકતરે ઘેર આવવા પગ ઉપાડ્યો ત્યાં એ દોડતી પોતાના તરફતા પુત્ર પાસે પહોંચી ગઈ.

ધીસ બાવીસ વરસનો જુવાનબોધ પુત્ર શ્વાસ લઈ શકવાને પણ ધીમે ધીમે અસમર્થ બનતો હોય તેવી વેદના અનુભવતો હતો. એ વેદનાની અસહ્યતા એની માતાથી જીરવાતી નહોતી. એ તો અત્યારે દાકતરને ભગવાન કરતાંય વધારે મહત્ત્વના ગણતી હતી. એક એક ઘડી એક યુગ જેટલી તેને લાગતી લાગતી હતી. અને એની ધીરજ ફળી. દાકતર આવ્યા. કોઈ અસ્પ-

ર્શને સ્પર્શ કરતા હોય તેમ તપાસવાનો ડોળ કર્યો. અને એકના એક દીકરા પ્રત્યેની માતાની લાગણીનો જરાય વિચાર કર્યા વિના ત્રણે એક જખ્ખર થયેડ મારી :

‘હાકરો બધે તેમ નથી. ‘ડીથેરીઆ’ છે. શ્વાસ-નળીમાં સોજો આવી ગયો છે. ઈન્જેક્શન આપવાનું પણ ખૂબ મોહું થઈ ગયું કહેવાય. એટલે ઈન્જેક્શનની અસર થાય તે પહેલાં જ શ્વાસ રૂંધાઈ જશે.’

‘તમને રાતે જ બોલાવવા આવવાની હતી પણ તમે રાતે વિઝિટે નથી જતા એની મને ખબર હતી એટલે ન આવી.’

‘રાતે તું આવી હોત તો ય ઈન્જેક્શન મારી પાસે હતાં નહિ. ઈન્જેક્શન વગર ડીથેરીઆને શી રીતે કાબૂમાં લાવી શકાય?’

દાકતરની બેગમાં જ ડીથેરીઆનાં ઈન્જેક્શનો હતાં છતાં આ બાઈ પાસેથી મોંમાગી ફી મળી શકે એવું અમતીધર એ ધર નહોતું એ નાણતા હતા એટલે જૂઠાણું ઉચ્ચાર્યું. અને બાઈને આશ્વાસનનો એક શબ્દેય કહ્યા વિના હાથમાં બેગ લઈ ને ચાલતા થયા. એટલું બોલવાનું ન ચૂક્યા કે : ‘વિઝિટે-ફી બપોર મુઘીમાં દવાખાને આપી જજે.’

છેલ્લી ઘડીઓ ગણતા એકના એક પુત્રની આવી નાજુક પરિસ્થિતિમાં કઈ માતા આ નિષ્કુરતા સહન કરી શકે? જેથી દાકતરે અનેક કેસોને આવી રીતે વણસાડી દીધા હતા એનું સાક્ષી તો એ નાનું ગામ આપું હતું. છતાં જેનું જીવન સર્વસ્વ બ્યારે હણાઈ જતું હોય ત્યારે પણ એક હરફ મુઠ્ઠા ન ઉચ્ચારી શકે એવો મૂક શાપ કેને ન સ્પર્શે?

દાકતર ઘેર પાછા પહોંચ્યા નહિ હોય ત્યાં તો પેલી બાઈનો વહાલસોયો પુત્ર ઢળી પડ્યો. કંચનબેને પૂછ્યું પણ ખરું કે ‘એનો દીકરો સાજો તો થઈ જશે ને?’

‘દવા-ઈન્જેક્શનના પૈસા ન ખરચી શકે એને શી રીતે સાજા કરાય?’ દાકતરે બેગ નીચે મૂકતાં સાવ

સહજતાથી કહ્યું.

‘તે તમે એને દયા આપ્યા વગર આપ્યા આપ્યા ? કેટલાક પૈસા એમી પાછળ ખર્ચ થવાના હતા ?’ કહેતાં જ્યાં સંભળવાની શક્ય નેથા વિના જ દોડતાં કંચનબેન પેલી બાઈ પાસે પહોંચ્યાં. પણ બારણામાં જ એ દિલ્લદાવક દૃશ્ય નોંધીને થંભી ગયાં. ક્યા મોંએ એને આશ્વાસનના બે શબ્દો પણ કહેવા જાય ? એ બાઈ ને શાંત કરવાને બદલે બારણામાં જ ફસકાઈને હીબકે ને હીબકે એ રડી પડ્યાં. એમના પુરુરવાને બોળામાં લઈને જાણે તે બેઠાં હોય એવું અનુભવતાં તેમનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું ત્યારે પેલી બાઈ પોતાના પુત્રના શબ્દની પાસેથી ખસીને કંચનબેન પાસે આવીને બોલી : ‘બહેન, મારું’ તો ને થવાનું હતું તે થઈ ગયું. બગવાન તમારા એકના એક દીકરાને સો વરસનો કરે.’

ધનના મદમાં ચકચૂર હોય એવું કોઈપણ ન બોલી શકે એવું સાચી માણસાઈનું આ વાક્ય સાંભળીને કંચનબેન એ બાઈને, મનની એવી નાજુક અવસ્થામાં નથી પડ્યાં. તેનો પગની રજ માથે ચડાવી. અને આડોશપડોશમાંથી બધાને બોલાવી લાવવાનો સ્વજનધર્મ અમલ્યો.

આ બનાવને પૂરા પંદર દિવસ પણ નથી થયા ત્યાં પૌલોમીને સાસરેથી તાર આવ્યો : ‘પૌલોમીના પતિની ગંભીર હાલત છે. જલદી આવો.’ દાકતર અને કંચનબેન તરત પહેલી ટ્રેનમાં જીપડ્યાં. ત્યાં પહોંચીને તપાસે તે પહેલાં પાસે બેઠેલા ત્યાંના દાકતરે જોશી દાકતરને બધી હકીકત જણાવી : ‘આસનળીનો સોળે અચાનક વધી ગયો છે અને હવે તો શ્વાસ લેતા પણ મુશ્કેલી પડે છે.’

કંચનબેન અને જોશી દાકતરે એકમેક સાથું જોયું. પંદર દિવસ પહેલાંનો પેલી બાઈનો પ્રસંગ આંખ સામે તરવેયો. પેલા દાકતરે ઈજ્જતનો તો આપવાં શરૂ કર્યો જ હતાં. પણ આ રોગનો ડર ચોવીસ કલાકનો જ હોય છે એમાં હવે એક જ કલાક બાકી હતો.

ઈજ્જતની અસરથી એક કલાક હેમબેન નીકળી જાય તો પૌલોમી અખંડ સૌભાગ્યવતી જ રહે.

ત્યાં અચાનક ડીથેરીઆનો હુમલો એવી જલદ રીતે આવ્યો કે જોશી દાકતરને પહોંચ્યાં પૂરી પાંચ મિનિટેય નહોતી થઈ ત્યાં દરદીનું માથું ઢળી પડ્યું. શ્વાસ ત્યાં જ રુધાઈ ગયો !

બાળરોગ ડીથેરીઆના જર્વક્ષતે જ થતા મોટેરાઓના કેસોમાંથી એકને જાણીને જોશી દાકતરે બગાડ્યો, ખીજો જાણ્યા છતાં સુધારી ન શક્યા. અને બરજુવાનીમાં પ્રવેશી પૌલોમી લગ્નજીવનની શરૂઆતમાં જ વૈધવ્ય પામી. સાસરામાં વધુ સમય સંઘરે તેમ નહોતું એટલે ખીજે જ મહિને પિયરમાં આવી.

પુરુરવા માટે કંચનબેનનો અંદર જીવ તો ક્યારેનાય થઈ ગયો હતો તેમાં પૌલોમીના આ દિલ્લદાવક પ્રસંગે તેમને અધીરાં બનાવી દીધાં. પુરુરવાનો અભ્યાસ અધૂરો મૂકાવીને પણ હવે તો તેમની પાસે જ રાખવો છે એવી હક પકડી. એમ ન બને તો પોતે શહેરમાં જઈને પુરુરવા સાથે રહે એવો આગ્રહ રાખ્યો. જોશી દાકતરે અને ખીજાં બધાંએ કંચનબેનને ખૂબ સમજાવ્યાં પણ કંચનબેન ન માન્યાં તે ન જ માન્યાં. અને પુરુરવાનો અભ્યાસ ન બગડે એ માટે કંચનબેનને શહેરમાં પુરુરવા સાથે રહેવા મોકલવાં એવું નક્કી થયું.

પુરુરવાની બધી સમગ્રો સાંચવવામાં આનંદ માણતાં કંચનબેન શહેરમાં આવીને હવે તો શહેરી જીવનથી ટેવાઈ પણ ગયાં હતાં. હવે પુરુરવા પરદેશ જવા માટે બધી પેરવી કરતો હતો તેને પણ કંચનબેન ઉદારતાથી આવકારતાં હતાં. તેમને પુરુરવા રાતો રાજી જવો છે એટલે તેને કોઈ રોગ નહિ સતાવે એવી તેમને જાણ થઈ ચૂકી હતી. પણ તેમના ગામની પેલી ગરીબ વિધવા બાઈના એકના એક પુત્રનું કડુણ મૃત્યુ તે જુની શકતાં નહોતાં. પૌલોમીના પતિનું મૃત્યુ તેમણે નજરે જોયેલું છતાં એટલું તેમને નહોતું સતાવતું. પણ પેલી બાઈનું દેખાડતું કે ન તો હજુય કંચનબેનને એટલું જ સતાવતું હતું.

પુરુરવા માટે નિશ્ચિત બનીને કંચનબેન હવે તો શહેરમાં પુરુરવાને એકલો મૂકીને ઘેર પાછાં પણ આવી ગયાં હતાં. બે ત્રણ દિવસ માટે પુરુરવા શહેરમાંથી ઘેર આવ્યો હતો. ઘેર આવીને જ્યાં ઉંબરામાં પગ મૂકે છે ત્યાં જ કંચનબેને એને વધાવી લીધો. પણ કંચનબેનના એ બિમળકાલ્યા સત્કાર ઉપર જાણે પુરુરવાએ ખરફ વરસાવી દીધો :

‘બા, મારા ગળામાં ખૂબ દુઃખ છે. થૂંકે પણ ગળાતું નથી.’

‘હે ?!’ કંચનબેનનો અવાજ કાઢી ગયો. દોડતાં જઈને દાકતરને ડીથેરીઆના ઇન્જેક્શન સાથે લેવાતું કહીને દવાખાનેથી બોલાવી લાવ્યાં.

દાકતરમાં પણ તેમની શરૂઆતની દાકતરી પ્રેક્ટીસનો તરવરાટ તે દિવસે અચાનક જોઈને રસ્તે જતા માણસો નવાઈ પામ્યા.

પુરુરવાતું ગળું તપાસ્યું. તરત ઇન્જેક્શન આપી દીધું. ‘ડીથેરીઆ’ જ હતો !

પણ વધુ કરુણતાની ઘડી તો જાણે બાકી હતી. ઇન્જેક્શન એક જ નીકળ્યું. ઓછામાં ઓછાં છ ઇન્જેક્શનો તો જોઈએ જ. આ ગામમાં તો આ ઇન્જેક્શનો મળે તેમ નહોતું. નહકેના શહેરમાં તરત જવાની ડાઈ સગવડ નહોતી. બીજા દિવસની સાંજ પહેલાં ઇન્જેક્શન તેમના હાથમાં આવે તેમ નહોતું. પુરુરવાને શહેરમાં લઈ જવા જેવી તેની હાલત ત્યાં સુધી રહે પણ નહિ. દાકતર અકળાયા. કંચનબેન તો અવાક જ થઈ ગયાં હતાં. આજે ખરોખર પેલી બાઈના દીકરાને મૂર્ખાને એક વરસ થયું હતું ! એ ગોઝારો દિવસ કંચનબેન ખરોખર યાદ રાખી શક્યાં હતાં, ભૂલ્યો ભુલાય તેમ જ નહોતું.

ઈશ્વરને ભરોસે પુરુરવાને છોડીને એ ચૂપચાપ લગવાનું નામ રટવા લાગ્યાં. પુરુરવા ખચશે જ નહિ એ

એક વાત એમના મનમાં એવી તો સજ્જડ હસી ગઈ હતી કે દાકતર પણ એ કાઢી શકે તેમ નહોતા. અને દાકતર કાઢે પણ કઈ રીતે ? જાણે આટલી જિંદગીમાં પહેલી જ વાર પાપનો બોજ તેમના ભારે શરીરને કચડી રહ્યો હતો. શિયાળાની ઢળતી સાંજ હોવા છતાં એ પરસેવાથી રેખાળ થઈ ગયા હતા. તેમની આંખ સામે મરતાં અનેક દરદીઓનાં મૃત્યુથી આજ સુધી ન ડરનાર જોશી દાકતર આજે એ બધી ભૂતાવળોથી જાણે લાકડી બિઠ્યા. જિંદગીમાં પહેલી જ વાર જાણે પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાની પણ તેમણે અનુભવી. અને એ જ ધડીએ મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે પુરુરવા બચે કે ન બચે, પણ જિંદગીનાં હવે પછીનાં વરસો સેવાલાવે દવા કરીને ગાળવાં. ડાઈની પાસેથી પાઈ ની પણ ફી ન લેવી. ભગવાને આપેલો એટલો બધો પૈસો આ સિવાય બીજા કયા સાચો અને સારો ધર્મોદો પામે ? અને કંચનબેન માફક એ પણ ભગવાનને યાદ કરીને પોતાના પાપની માફી યાચવા લાગ્યા.

પુરુરવા ઉપરનો હુમલો વધવા જ લાગ્યો. ઇન્જેક્શન અસર કરે એવું નહોતું રહ્યું. તેમાંય એક જ ઇન્જેક્શન તો આટલા મોટા હુમલા સામે જરાય ટક્કર ઝીલી શકે તેમ નહોતું.

કેટલાય મૂળા શાપો પુરુરવાને ન બચાવી શક્યા. કંચનબેનની પ્રાર્થના કરતાંય તેમના પતિના પાપનો બોજ ખૂબ વધી જતો હતો. પણ એ હાથકારે હેબતાઈ ગયેલા જોશી દાકતરની છાત્ર પુરુરવાના અવસાન સાથે ઝલાઈ ગઈ. ત્યારથી દાકતર એક હરફ પણ ઉચ્ચારી શકતા નહોતા. મૂળા મૂળા દરદીઓની દવા કરતા, હાવલાવથી આશ્વાસન આપતા. અને કપડું પ્રાયશ્ચિત કરતા.

આટલું સુધારી લેજો

બિર્મિના ગયા અંકની ‘રમત, ભૂલ, એકરાર...’ એ વાર્તામાં પરમે પાને બીજી કાલમમાં છેલ્લો ફરફો ‘અઠવાડિયામાં પંછીને સાથે લઈ’થી શરૂ થાય છે તેને બદલે ‘આઠેક માસમાં’થી શરૂ કરવો. તે પછી પણ જ્યાં જ્યાં ‘અઠવાડિયા’નો ઉલ્લેખ આવે છે ત્યાં આઠેક માસનો ગાળો ગણવો. — સંપાદક

મહુરાના મીનાક્ષીમંદિરે

પાંચકે વરસ પહેલાં ભરિનાં વચ્ચેને જે ના પ્રવાસ-લેખોએ
મુખે કરેલા તે જ ભણીતા લેખકે ફરી ભરિનાં વચ્ચે માટે
પ્રવાસ લેખો લખવાનું કષ્ટ છે અને તેના ફળરૂપે આ
પહેલા લેખપ્રસિદ્ધ થાય છે ...

મહુરા શહેરની પાંચ લાખની વસ્તી છે. શહેરની
મધ્ય ભાગમાં મીનાક્ષીનું સુવિખ્યાત મંદિર છે.
મહુરા દક્ષિણભારતમાં વેપારનું, ખાસ કરીને તેના
કલામય હાથશાળ કાપડઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. ગુજરાતી
વેપારીઓની અહીં સારી એવી વસ્તી છે. તામિલ-
તેલુગુ સાંભળી સાંભળીને ચકિલા કાનેને ગુજરાતી
મધ જેવી મીઠી લાગે છે, ઘેર આળ્યા જેવો આનંદ
થાય છે.

હસમી સદીમાં પાંડવવંશના કોઈ ધર્મપ્રેમી રાજાએ
મીનાક્ષીમંદિર બંધાવ્યું છે. પાંડવરાજાઓ પછી
ચૌહાણવંશની સત્તા આવી ને તે પછી મહેસુરના હોય-
શલ. પછી વિજયનગરનું પ્રતાપી સામ્રાજ્ય સ્થપાતાં
અહીં સુધી તેની સત્તા પ્રસરી. આમ રાજસત્તાઓ
બદલાતી રહી. પણ મંદિરનો તો વિકાસ જ ચલે
ગયો. એના મંડપો, ગોપુરો, સ્તંભીયિઓનો અનિ-
યમિત વિસ્તાર એ કાળે કાળે થયેલા ઉમેરાની સાક્ષી
પૂરે છે.

દંતકથા એમ છે કે પાર્વતી પોતે પાંડવ રાજાને ત્યાં
કુંવરીરૂપે જન્મ્યાં હતાં. તેના રૂપ ને ગુણની ખ્યાતિ
દેશવિદેશમાં આકર્ષી. થોડાં વરે શોધવા માતાપિતાની
ચિંતાનો પાર નહિ ત્યાં ભગવાન સુંદરેશ્વર સ્વયં
પદાર્થી અને કન્યાના હાથની ભાગણી કરી. દેવ આવી
પોતાની કન્યાનું બાણિયદ્વય કરે છે. માતા-પિતા
તો ધન્ય થઈ ગયા. ભારે ધામધૂમથી લગ્ન થયાં. આને
પણ પ્રતિ વર્ષે એ લગ્નોત્સવ ઉજવાય છે. આ મીનાક્ષી
તથા સુંદરેશ્વરનાં લગ્ન તે લોકોનો ઉત્સવ બની ગયો
છે. મંદિરમાં મહેસુરનરેશ જે અંદનકાષ્ઠનો વિશાળ
લગ્નમંડપ-ખાંડો છે ત્યાં આ ઉત્સવ ઉજવાય છે.
હજારોની મેદની ત્યારે મંદિરમાં ભીરાય છે.

પશ્ચિમ, બાબુનું ગોપુરમ ૧૫૦ ફીટ ઊંચું છે. ઉપર
કોતરેલી પ્રતિમાઓ ભેગમાર છે. દેવો અને દાનવો

મળીને સમુદ્રમંથન કરે છે. નંદી પર શિવપાર્વતી
ગિરાજ્યાં છે. અષ્ટભૂજ મહાશક્તિ અને ચતુર્ભુજ
બ્રહ્મા—અને એમ કરતાં કરતાં નજર ઉપર જતી ભય
છે. વચ્ચેના ગવાણો પરથી ગોપુરમના કેટલા ભાગ છે
તે ગણી શકાય છે. હેઠ્ઠે બે ખૂણે ચંદ્ર, વચ્ચે કળ-
શાની દાર અને પછી ખુણું સ્વચ્છ આકાશ. બાબુમાં
બોરસતી અને સરુનાં જુદાં છે તે આ ભંચા ગોપુરમ
આગળ સાવ ના ૮ લાગે છે. પેલી નાળિયેરીઓ પણ
નમ્રતાથી નતમસ્તકે બીલી રહી છે.

ઉત્તર તરફનું ગોપુરમ ૧૪૫ ફીટ ઊંચું છે. આ ગોપુ-
રમની બધી શિલ્પસમૃદ્ધિ બહાર હોય છે. અંદરના
ભાગમાં તો પથ્થરના પગથિયાં ને સાદી દિવાલો છે.
ધૂળ છે. હવા અવાર છે. ને મધપૂડા જમ્યા છે. એ
પીળા માખીઓ ક્યારે દંશ દેશે તેની દહેશત છે. પણ
નવ ભાળ ચડવાનો શ્રમ કરીએ તો સર્પોકારે વસેલા
મહુરા. શહેરનું ઉપરથી સુંદર દ્રશ્ય જોવા મળે છે.
મંદિરનો વિશાળ સુવર્ણકળશ પ્રકાશમાં ચળકે છે.
મંદિરનો આખો નકશો ઉપરથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.
ચારે બાજુ-ફકાનો, બજારો, ગીચ મકાનોનો વિસ્તાર
છે. પછી નાળિયેરીનાં જાડો, સરુનાં વાવેતર, નજીકની
લીલીજમ વાડીઓ, વિશાળ ખેતરો, દૂરની ભૂરા રંગની
ટેકરીઓ અને સરોવર, રેલની વાંકી સડક અને રેલમી
રીબન જેવા ચમકતા ડામરના રસ્તાઓ—મહુરાનું એ
વિહંગદ્રશ્ય સુંદર લાગે છે.

ચોગાનમાં પથ્થરના સ્વરસ્થંભ બીલા છે તેમાંથી સંગી-
તના જુદા જુદા સ્વર નીકળે છે. નાનો પથ્થર લઈ
વગાડો એટલે સા...રે...ગ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. એક
જ પથ્થરમાંથી આ નાણુક સ્થંભો કોતર્યા છે. જલ-
તરંગતી જેમ આ પ્રસ્તરતરંગ જેમ શિંષીની કરામત
માટે આશ્ચર્ય થાય છે, પણ દક્ષિણમાં મંદિરોમાં આવા
સ્થંભો ધણે સ્થળે મળે છે. ચાલો દવે સુંદરેશ્વર મંદિર

પાસેની ચિત્રસભામાં. તેને સહસ્રસ્થાન મંડપ કહે છે. થાંભલાઓનું જંગલ. રતિ, દ્રામદેવ, ભીમ, અર્જુન, મોહિની વગેરેની સુંદર પ્રતિમાઓ છે. મયૂરાશ્વ કાર્તિકસ્વામી, હંસવાહિની સરસ્વતી. મીનાક્ષીમંદિરના મુખ્યદ્વાર પાસે અષ્ટશક્તિમંડપ છે. ત્યાં શ્યામલા, મહેશ્વરી, મહાલક્ષ્મી, પદ્મમુખ ગણેશાદિ પ્રતિમાઓ છે. ભૈરવભૈરવી માર્ગનું રક્ષણ કરે છે. બંને બાજુ દુકાનો છે. તેમાં પૂજાપો, રુદ્રાક્ષની માળાઓ, ખંડડીઓ, શ્રીફળ, ગેલ્યુમિનિયમનાં વાસણો, કંકુની શીશીઓ, રમકડાં વગેરે સસ્તી વ્યવસ્થા દ્વારા જાહેર છે. દક્ષિણ બાજુના ગોપુરમ્ પાસે જલકુંડ છે. તેના લીલા પાણીમાં ભાવિકો સ્નાન કરે છે. ઉપર વર્તુલોમાં વિવિધરંગી ભીંતચિત્રો છે. તેમાં કલા નથી પણ ખૂલતા રંગોનો કાઠાય દિવાલોને આકર્ષક બનાવે છે.

* સુંદરેશ્વરના મંદિર આગળ જે વિશાળ મંડપ છે તે તેની પ્રાચીન શિલ્પસમૃદ્ધિ માટે સુવિખ્યાત છે. દ્રવિડ-દેશની શિલ્પકળા અહીં નિપુણતાની પરાકાષ્ટાએ પહેંચી છે અને શિલ્પીઓએ પોતાનું સર્વ કૌશલ અહીં ઈશ્વરને સમર્પણ કર્યું છે. વિષ્ણુ જેમાં મીનાક્ષી તથા સુંદરેશ્વરનાં લગ્ન કરાવે છે તે કલ્યાણસુંદરની મૂર્તિ અહીં છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ગરુડ, નટરાજ, કિરાતાજી, સુગ્રીવ, સૈરંધ્રી, કૈલાસરુદ્ર, ભદ્રકાળી, ઊર્ધ્વતાંડવ વગેરે અનુપમ પ્રતિમાઓ છે. તેનું કલાવિધાન ભારે સજ્જ અને પ્રભાવપૂર્ણ છે. જુઓ અહીં આ શિવ, નૃત્ય કરતાં કરતાં કાનમાંથી સરી ગયેલું કુંડલ પગના અંગૂઠા વડે ઊંચકીને કેવી છટાથી કાનમાં પાછું પહેરી લે છે! સરસ્વતીની પેલી નમણી પ્રતિમા, તેમના ચરણ પરની નાજુક નસોને ઉપસાવવાનું પણ શિલ્પી ચૂક્યા નથી. પેલા ગજરાજની સૂંઠને પંજથી પકડતો આ વિકરાળ વનકેસરી, એ કેટલો સજ્જ લાગે છે! અહીં વળી આ હાથી મીઠી શેરડીનો સ્વાદ માણી રહ્યો છે. આ પ્રતિમાઓ પરના અવકાશો, કુંડલો, બાજુઅંધ, નૂપુર, કટિમેખલાઓ, કંઠના રત્નહાર અજબ પારીક નકશીથી, જાણે કે પથ્થર નહિ પણ સોનું

લઈને ઘાટ ધડ્યા હોય તેટલી માવજતથી ડાતરેલા છે. હવે ચાલો અગળ, મીનાક્ષીદેવીનાં દર્શન. અમારા ભાવિક યજ્ઞમાને કર્યું હતું કે 'મંદિરમાં અંધારું હશે. પણ જરા ચોભળો. એટલે આંખો ટેવાઈ જશે. પછી બધું સ્પષ્ટ દેખાશે. અંદર મીનાક્ષીદેવી તથા ભગવાન સુંદરેશ્વરનો શયનખંડ છે. તેની સન્મુખ જોવા જતી છે. ધ્યાનથી દર્શન કરજો. અહીં મુધી આવ્યા, હો તો ઉતાવળ ન કરતા. જરા ધીરજ રાખજો.' દક્ષિણનાં મંદિરોમાં પ્રવર્તતા અંધકાર વિશે બે દિવસ પહેલાં ગાડીમાં હું વાત કરતો હતો ત્યારે એક આંધ્રવાસી અમલદારે મારી ખબર લઈ નાખી હતી: 'તમારે તો મંદિરમાં વીજળી લાવવી છે! ટ્યૂબલાઈટો ગોઠવવી છે! દેવો પર સર્યાલાઈટો નાખવી છે! હજારો વરસથી લોકો દર્શન કરે છે. તેમને અંધકાર નડતો નથી. અને તમે રુચિહીન નાસ્તિકો, માત્ર કુતૂહલવશ રજળપાટ કરનારા મુસાફરો, તમારે અમારાં પ્રાચીન પવિત્ર દેવસ્થાનોની વ્યવસ્થાને મનસ્વી રીતે ઊંધીયતી કરી નાખવી છે!' તેમનું દષ્ટિબિંદુ પણ પૂરા સમભાવથી સમજવા હું પ્રયત્નશીલ હતો.

એટલે તો મંદિરમાં પ્રવેશતાં જ કંઈક ભક્તિથી મન ભીંજાય તે માટે મારી ખાસ મહેનત ચાલતી હતી. શંકરાચાર્યે રચેલું 'મીનાક્ષીપંચરત્ન સ્તોત્ર' હું યાદ કરતો હતો. નાદબ્રહ્મમયી કુણાવેણુમૃદંગાદિ વાદ્યસિકા કલ્યાણકારિણી પૂર્ણેન્દુવક્ત્રપ્રભા જગન્મોહિની મીનાક્ષીદેવીની એ મેઘાવી સંન્યાસીએ કાવ્યમય વાણીમાં સુંદર સ્તુતિ કરી છે:—

उद्यद्भानुसहस्रकोटि सदृशां केयूर हारोज्ज्वलां
विम्बोष्ठीं स्मितदंतपंक्तिचंचरां पीताम्बराच्छ्रिताम् ।
विष्णुब्रह्मसुरेन्द्रदेवितपदां तत्त्वस्वरूपं शिवां
मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारांनिधिम् ॥
श्रीमत्सुंदरनायिका भयहरां ज्ञानप्रदां निर्मलां
श्यामाभां कमलासनार्चितपदां नारायणस्यानुजाम् ।

શીખાવેનુમૃદંગવાદ્યરસિમં નાનાવિધામંબિકામ
 મીનાક્ષી પ્રણતોડરિમ સન્નતમહ કારુણ્યવારંનિધિમ્ ॥
 પણ અંદર દર્શનાર્થીઓની બીડ બધા લક્ષિભાવને
 ભૂલાવી દે તેરી હતી અધિકારમાં, બધે હવામાં
 નાનકડા ગર્જાગૃહ આગળ હૈયે હૈયું દબાતું હતું ને
 શ્વાસ રૂંધાતો હતો ભક્તરાજ તિરમલ્લ નાયક અને
 તેમની એ રાણીઓ અહીં હાથ જોડીને ઊભી હતી તે
 માટે જોવા મળી. શયનખંડ જોવાની તો વાત જ
 છોડવી પડી. દીવાનો આછો ઉજ્જસ, કોપરેલની વાસ,
 ગરમ હવા ને માણસોની લીસ. તેમાં જાંચા થઈને
 જોયું તો રાજનદિનીની અદાથી ઊભેલા નમણા
 મુખવાળા રત્નાબૂપણમંડિત નાનાવસ્ત્રાલંકારસન્નિજત
 મીનાક્ષીદેવીનું સ્વસ્થ શાત મુખ જોવા મળ્યું. પૂન-
 રીઓ નિશતિ નિત્યક્રમમા મશગુલ હતા. રેશમી વસ્ત્રો
 ગોઠવના હતા. જખ્ખર દીવીઓના દીવાની વાટ
 સંકારતા હતા. ધૂપદાનીમા ધૂપ નાખતા હતા. લાવિકા
 ઘંટારવ કરતા હતા. એ સર્વ કાવાહલ ગિરદી ને
 ગરમીમાં ભીંસાઈ અકળાઈ ને મહાપ્રયત્ને હું બહાર
 નીકળ્યો. જતાં જતાં જોયું તો મદિરના બીજા
 ખૂણાઓમાં પણ દેવસ્થાનો હતાં. ભૂદેવો દક્ષિણની
 આશાએ દેવોને સમર્પીને બેસા હતા. એ ત્રણ દેવ-
 સ્થાનો બધે હતાં, આડી જળી વાસેલી હતી. ઉપર
 મોટાં તાળાં મારેલાં હતાં. અંદર ચક્ર અને ગદા જેવાં
 આયુધો ધારણ કરીને દેવો લાચાર ઊભા હતા. દેવોને
 શણગારી સમગ્રી કારાવાસમાં પૂરી, તાળાં લગાવી,
 એ અહીંથી કયાંય જતા રહેવાના નથી એવા પૂરા
 વિશ્વાસ સાથે પૂનરીઓ બીજા કામે ચાલ્યા ગયા
 હતા. પુરાણોના દેવોએ નરકાગાર સમગ્ર અધઃપદ્ધતિ
 માનવને લયલીત બનાવેલ છે તો માનવ પણ એ જ
 લક્ષિભાવથી ત્રેરાઈ દેવોને માટે કારાવાસ સરગ શકે
 છે. અને આમ તાળાબંધી કરી દેવોને પણ દંડ આપી
 શકે છે એ નરા સત્યનો અહીં સાક્ષાત્કાર થયો.
 મદિરમાં દેવોને નમસ્કાર કરવાની દ્રાવિડી પદ્ધતિનું
 દર્શન એ પણ નોંધપાત્ર વસ્તુ હતી. પહેલાં એ હાથથી

કાનની છુટ્ટી પકડી નીચા નમતું. પછી ત્રણ વાર ગાંધ
 બળવવા. પછી માથા આગળ બે હાથ ઊંચે જોડવા
 અને છેલ્લે બંને હાથ હવામાં પહોંચા કરવા. આ
 ચારે ક્રિયા ત્રણથી ઘણા માણસોને કરતા જુઓ તો
 તેથી એક રસિક દસ્ય સરગમ છે.

ગામડામાંથી ટોળાબંધ દ્રાવિડ સ્ત્રી-પુરુષો મીનાક્ષી
 મદિરનો ઠંડી છાયામાં આરીને બેસા છે. આ વિવિ-
 વિવિધ પડાવ ધ્યાનથી જોવા જોવા છે. સૌભાગ્યવતી
 સ્ત્રીઓએ નાકમા બંને બાજુએ ચૂંકા પહેરી છે.
 કાનમાં વાળી છે. લાલ રંગેલ દાંત તાંબુવસ્ત્રમાંથી
 કાળા બનેલા છે દેડનો સ્થામ વર્ણ, બેડેવ ચહેરા
 અંગોડે પીળાં ફૂલ, દેક પર કથ્થાઈ સાડીઓ, પુરુષોએ
 ઘોતી ગોઠણથી બેવડ વાળી કમરે ખોસી છે ટૂંક
 ફૂડતાં પહેતાં છે. તેમના કાળા ખુલ્લા પગ ચિત્ર
 લાગે છે. બહે કાળી કિનારીવાળું અંગવસ્ત્ર. ટૂંક
 ફૂડતાં. લાલે ભસ્મત્રિપુંડ, મસ્તક પર શીર્ષાધર્મમાં ગોળ
 ધારી ને જાડી શિખા. નાગાપુગાં બાળકો સ્ત્રીઓને
 ઘેરીને બેસાં છે. બાળકોના પગમાં શ્પાના સળિયા
 છે. કદી કોઈએ નવરાત્ર્યાં લાગતાં નથી. મુઝાવેલ
 મસ્તક કઘાટાં ને વરવાં લાગે છે. અહીંના ગ્રામપ્રદેશમાં
 કેશવમનની કલા હજી આદિમ સ્થિતિમાં છે અ
 શ્રદ્ધાળુ જનસમાજ મીનાક્ષીમાતા પાસે દર્શનાર્થે આવેલ
 છે, જેથી તેમની મનોકામના પુરાય, માંદા શિશુઓના
 રોગ મટે, ધધામાં બરકત આવે, વરસાદ વરસે,
 ખેતરોમાં ધાન્ય પાકે. માતાને શ્રીફળ ધર્મો છે. પર-
 સ્પર શેષ વહેચે છે. ભારતભરમાં ગ્રામસમાજ એક
 સરખો છે. અધઃપદ્ધતિ છે, અસ્તાન છે, ગરીબી છે.
 ગુજરાતના દુબળાઓ, કોંકણના આદિવાસીઓ, નર્મદા-
 તટના બીસો, આંધ્રના ટોડાઓ, એરીસાના ઊડિયાઓ,
 બંગાળના સંધાલો; હમરો વરસથી તેમનાં જીવનની
 એકની એક ધરેડ ચાલી આવે છે. દિશ્વીથી માહિતી
 ખાતું દેશ બદલાઈ ગયાની થોડબધ વાર્તાઓ ભવે છાપે,
 આકાશવાણીનાં કેન્દ્રો ભવે લાખો યન્દો પ્રસારિત કરે,
 વિકાસઅધિકારીઓ ભવે અહેવાલોના ગંજ ખડકે, એ

ખધા પાણીમાં લીટા થાય છે. એમાંનો એકેય શબ્દ હજી લોકજીવનને સ્પર્શ્યો નથી.

મદુરાની કાપડખતર નેચા વગર અહીંની યાત્રા અધૂરી રહે. દક્ષિણભારતનું સુવિખ્યાત હાથશાળ કાપડ અહીં વેચાય છે. મદુરા તેમ જ આસપાસનાં અસંખ્ય ગામોમાં એ ઉદ્યોગ પથરાયો છે. સહકારી ધોરણે તેની વ્યવસ્થા થાય છે. કેવાં સુંદર વસ્ત્રો ! તેના રંગોની મિલાવટ બહુ જ સુરુચિપૂર્ણ હોય છે. તેનું બારીક પોત જોઈ વણનારના પરિશ્રમ તથા ધીરજથી મુગ્ધ થઈ જવાય છે. તેમાં રંગીન તારોના તાણવાણથી કેટલીયે વિવિધ ભાતો અને જાતો ઉપજાવેલી હોય છે. તેની નાજુકતા, તેની સફાઈ, તેનું મુલાયમપણું અદ્ભુત હોય છે. તેના રંગો આંખને આનંદ આપે છે, મનને પ્રકૃષ્ણિત કરે છે. આ વસ્ત્રો આસામનાં રેશમની યાદ આપે છે. આ અસલી ચીજ છે. તેના તારેતારે એનાં વણનાર કુશળ કસબી કારીગરોના શ્રમનો મહિમા, તેનાં સુખંદુર્ય અને તેની લાગણીના તાણવાણા ગૂંથાયા હોય છે. દક્ષિણભારતની મહિલાઓના આ સંસ્કારી સુરુચિવાળા પહેરવેશની સરખામણીમાં દિલ્હી કે પંજાબમાં બનતી રેશમમાં સજ્જ થઈ ફરતી મિલાસી લગનાઓનો પહેરવેશ સાવ આમ્ય અને પ્રાકૃત લાગે છે.

મદુરામાં જૂના સૌરાષ્ટ્ર એ વસે છે. મહાદ ગઝનીએ જ્યારે સોમનાથ પર ચડાઈ કરી ત્યારે પ્રજામાં જે ક્ષોભ પેદા થયો હશે અને લોકો પરદેશીઓના ઉપદ્રવથી બચવા ધરખાર છોડી ચાલી નીકળ્યા હશે તે અહીં દક્ષિણમાં સ્થિર થયા. કાંચીવરમ્, મદુરા, શ્રીરંગમમાં આથી બેએક લાખ સૌરાષ્ટ્રીઓની વસ્તી છે. ૧૯૪૮માં કાઠિયાવાડના ૨૨૨ રાજ્યોનું ત્રિલીનીકરણ થયું અને રાજ્યનું નામ સૌરાષ્ટ્ર પ્રકૃત્યું ત્યારે અહીંથી કેટલાક ભાઈઓ રાજકોટ ગયા. તેઓ તામીલ કે તેલુગુ ભાષા બોલે છે. તેમનાં લગ્ન વગેરે સામાજિક રિવાજોમાં સૌરાષ્ટ્ર સાથે કંઈ સામ્ય નથી. તેમનાં ભજનો, લગ્નગીતો વગેરે અમે સાંભળ્યાં. તેમાં પણ સૌરાષ્ટ્ર સાથે કંઈ મેળ ન બેઠો. હજાર વરસે તેઓ

ખધા અહીંની સંસ્કૃતિમાં એક-સ થઈ ગયા છે. કાંચી-વરમ્ અને મદુરાના હાથશાળના વસ્ત્રોદ્યોગમાં રોકાયેલા કુશળ કારીગરોમાં તેમની મોટી સંખ્યા કામ કરે છે.

સાંજે મદુરાથી અમારી ગાડી ત્રિચિનાપલ્લી તરફ ચાલી. બીજી દિશાએ જઈ શકાયું હોત તો અહીંથી કુર્તાલમ્, કન્યાકુમારી નજીક છે એનો મનમાં વસવસો રહ્યો. આવલનાં ખેતરો તથા સોંપારીના અગીઆ પસાર થતા હતા. પેલાં નીલવરણાં સરોવર પર ભૂરી ટેકરી-ઓની લાંબી છાયા પથરાઈ હતી. કોડાઈકેનાલના રમ્ય ગિરિનગર તરફ પહોડો પર ધુમ્મસ જામતું હતું. મોટા ખડો પાસેથી ગાડી પસાર થઈ શિલાઓ પર સંખ્યાનો પ્રકાશ છંટાતો હતો. સૂર્યાસ્ત થયો ત્યાં ડિડિગુલ-જંકશન આવ્યું. અહીંથી એક બાજુ ઉતાકામંડ, મૈસુર બેંગલોર જવાય; બીજી તરફ શ્રીરંગમ, માયાવરમ્, ચિદમ્બરમ્, તાન્જેર, પોંડિચેરી.

ધીમી ચાલતી ગાડીમાં ખિસ્તર પાંથરી જ્યારે શરીર લંબાવ્યું ત્યારે દિવસભરમાં જોયેલાં વિવિધ દૃશ્યો મનમાં ફરી વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાવા લાગ્યાં. મદુરાની એ બજાર, ગોપુરમ્ પરથી શહેરનું દૃશ્ય, એ મૂર્તિઓ, એ બીડ, એ આરતીધોપ, એ બહુજનસમાજનાં વિવિધ ચિત્રો મનમાં પસાર થયાં. દિવસનો થાક હતો, છતાં આ બધું જોવાનો આનંદ પણ હતો. શ્રી પ્રજ્ઞારામ રાવળના 'દક્ષિણદેશ' વિષેના કાવ્યનું સ્મરણ થયું. શંકર, રામાનુજ, માધવાચાર્ય જેવા ધર્મીચાંચો, ભારતી અને વલ્લથોલ જેવા કવિઓ, ત્યાગરાજ અને તિરુવલ્લુવર જેવા ભક્તસંતો, મહાન નૃત્યકારો વીણાવાદકો અને સંગીતાચાર્યોની જેણે ભારતદેશને ભેટ આપી છે એ દક્ષિણદેશનો મહિમા કવિએ ગાયો છે અને તેમાં અનેક પ્રવાસીઓના મનોભાવને વાચા આપી છે :—

જોયો દક્ષિણદેશ

જોયો દક્ષિણદેશ હૃત્સુક દશે કે મુગ્ધ હૃદય ભરી, હૃદય કાળ તણા કઠોર, કુમળા શિલ્પીકર આજખી રૂપાળી લિપિ કે ભકલી, અથવા ઝંઝરી કાળે ભખી, ઘાટે સિન્નવિસિન્ન નેત્રનમણા સોંદર્યધારા ભરી.

તેજ ઓલનરેશ પાડવકુલની માદી કલાપ્રીતને,
 નેઈ કે શતકોની પૂર્વની કલાકારે તણી સાધના
 વધે કરી સુદીર્ઘ વરજ્જલરી સોદર્ષ આપના,
 પહોડોયી ગરાગિયા કસ્ટુમને ફણા ઝીણા ટાકણે
 એ તાલીવનમર્મરે સુખાતા અંબોધિતારે ફર્વા,
 ક્ષીધી ચદન કરી ત્રેત સુરજિ એના જ ધામે જઈ
 કહ્યા રામ જતા જયે રિપુ તણા સુગ્રીવસેના લઈ
 આવી નિત્ય વસ્યા અગરત્ય નંપિને દેહીપત અર્થોધર્મ
 મંમત શકરની અહી જ મળકી મેધા મહોજરવતી,
 શ્રી રામાદુર્ગરી ભાવમધુરી ભક્તિ રકુરી વૈષ્ણવી,

ગંગા જ્ઞાન તણી સનાતન નવા તેને વહાવી નવી,
 હેથે ભારતના પુત્રી દલપતી વેદ સસ્થાપવી
 નેથે દેશ જ હેશ, ભારતભૂમિ રૂડા પરાજ દો
 દુયે કિત્તુ અરોષ પૂર્ણ છલકયુ, સત્પતિમાણી કષ્ટ
 ચિત્તે કાઈ પુરણ સરકતિ તણુ પીયૂષબિદુ જયુ
 અત્મા ભારતનો લગીર ધમકયો હૈયા મહી આકરી
 ખૂડે ભરતનો વિરાજ નકરી નડાડો ત્રિભુવનિ,
 બ્રહ્મા આ દિમવાન વિધ્ય, વડતી મગ વ માદવરી
 બાહારે સહુ સિનવ્ય ઈંગેત કરી લે માડુ હૈયુ હરી,
 બહાણી સુગ સપ્ત તાર પર કે ગુલાની અંકિતિ

નાના ઉદ્યોગોના વિકાસને વેગ આપવા માટે દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં ૧૨૦ ઓદ્યોગિક વસાહતો સ્થાપવામાં આવી રહી છે. આમાંથી લગભગ અર્ધાંશ જેટલી વસાહતો પૂર્ણ થઈ છે. આમાંથી લગભગ ૪૦ વસાહતોમાં ૫૦૦ કરખાના સંપૂર્ણ પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરી રહ્યા છે. એ કરખાનામાં લગભગ ૧૦૦૦૦ માણસો કામ કરે છે અને તેમાં વાર્ષિક રૂ. ૧૦ કરોડથી ૧૧ કરોડ જેટલી કિંમતનો માલ વેદા થાય છે. દિલ્લી નજીકની આખલા ઓદ્યોગિક વસાહતમાં આ કરખાનાના +દિલા-કારીગરો રેશિયાના ભાગો નેકરી ઉપરના ચિત્રમાં દેખાય છે.

‘સેવકરામ’

ગામડાંની પંચાયતોની ચૂંટણી

આ બાબુ પંચાયતોની ચૂંટણીઓ ચાલે છે. સવારે પહે એને એકાદ ગામની રાડ તો આવે જ. એક ડાહ્યા કહેવાય એવા એક ગામના વૃદ્ધ આગેવાને આવી હયાવટાળ કાઢી :

‘સેવકરામ ! સરકારે શું કરવા ધાર્યું છે ?’

‘કેમ, શું છે ?’

‘શું, શું છે ? અરે ગામે ગામ આગ લગાડી છે. આ તે પંચાયતરાજ આલવાની વાત છે કે જે રેડવાની. તમે ગમે તે ગામમાં પગ-મૂકા, ખસ ખેંચતાણુ જ દેખાશે.’

‘લોકશાહીમાં તો એમ જ ચાલે છે ! ચૂંટણી થતી હોય તો સૌ પોતાને મત આપવાનો પ્રચાર કરે કે નહિ ?’

‘શું ધૂળ પ્રચાર કરે ? આ તો લાકડીઓ લેવાની વાતો કરે છે. આ તો પાડા પાડા લડે અને ઝડતો ધાણુ નીકળી જાય એવું થયું છે. બચારાં વસવાયાં અને પરચુરણું કામોનો આમાં તો મરો થાય છે.’

‘એમાં કાઈનાયે મરો શા માટે થાય ? ને ગામનું હિત કરી શકે તેવાં હોય, ગામનું કામ સારી રીતે કરે એવા હોય તેને ગામ ચૂંટી મોકલે. એમાં મુશ્કેલી ક્યાં આવે છે તે જ હું સમજી શકતો નથી.’

‘સેવકરામ ! બીજા તો કીક પણ ગામડામાં ફેવું તંત્ર ચાલે છે એ તમે ક્યાં નથી જાણતા. અહીં ક્યાં ગામના હિતની પડી છે. દરેકને એમ થાય છે કે અમારા તડાનો એક ઉમેદવાર તો જોઈએ જ. એય કીય છે. પણ એમાંયે જૂના કહેશે અમે શું ખોટા છીએ. અમે જ પંચાયતમાં જઈએ. જુવાનિયા કહે છે તમે હવે પગ વાળીને બેસો. અમને કામ કરવા દો. આવી ખેંચતાણુમાં કુટુંબ કુટુંબમાં ઝઘડા થયા છે. જે તે પેઢી નાની કામોને દબાવે છે કે

ચૂંટણીઓ ગામડાંઓમાં કેનાં વેરઝેર વરસાવે છે એનો શહેરી ચૂંટણીઓના પ્રચારથીયે ખ્યાલ આવે. છતાં ગામડાંઓની ચૂંટણીના પ્રચારનો એક તમકો આ લેખમાં તાદેશ થાય છે જેથી સાચો ખ્યાલ આવે.....

અમને મત આપજો નહિ તો ગામમાં રહેવું ભારે પડશે. એ લોકો ગભરાયા છે. એકને મત આપે તો બીજો બીજાય છે અને બીજાને મત આપે તો પહેલો બીજાય છે. એ લોકોને નારાજ કર્યે કેમ ચાલે ? આ તો આખું ગામ સવાયું છે. એટલે તો તમને તેડી જવા આવ્યો છું. ચૂંટણી તો કાલે ચાલી જશે, પણ જો જે રેડશે તો એ કાઢતાં કાઢતાં સાત પાંચ થશે.’

હું એ કાઢતી સાથે તેમના ગામ ગયો. ગામનું વાતાવરણ તેમણે કહ્યું એવું જ હતું. એક પ્રકારની ઉચ્ચતા હતી. જુવાનો સામે જૂના અને ચાલુ આગેવાનો ધુકારિયાં કરતા હતા. જૂનાઓને તેમની આગેવાની છોડવી નહોતી. જુવાનિયા પંચાયતમાં ચૂંટાય તો તેમને કાઈ ગણે નહિ એવો તેમને ભય હતો. એટલે તેઓ પંચાયતમાં ચૂંટાવા ધાકધમકી, ગાળાગાળી અને સતામણી કરતા હતા. કેટલાક કુટુંબનું દબાણ લાવતા હતા. ‘એ બધા પહોંચેલા હતા. આજ સુધી દંડાથી રાજ કરેલું હતું. એટલે એ માર્ગે જ તેઓ ચૂંટણીમાં ચૂંટાવા બહાર પડ્યા હતા.

હું કુલારવાસ બાબુ વળ્યો. ‘એ લોકો તો કરગરી પડ્યા :

‘સેવકરામ ! તમે આવ્યા તે જાણે પરબુ આયા એવું લાગે છે. આવ્યા છો તો ગામનો કળો કાઢો. આમાં અમારો કારીગર કામનો મરો થાય છે.’

‘પણ તમારે શા માટે ગભરાવું જોઈએ. તમે કાને મત આપો છો તે કાઈ જાણવાનું નથી.’

‘એ ખરું, પણ આ તો નાનું ગામ રહ્યું. કાણુ કાને મત આપશે એ તો ચોખ્ખું દેખાય ને ! અમારા લોકોના ત્રીસ મત છે. અમે જે બાબુ જઈએ એ જીતે એવું છે.’

‘તમારે કાને મત આપવો છે ?’

ગામડાંની પંચાયતોની ચૂંટણી : ૩૩

‘અમારે તો જુવાનિયાઓને મત આપવો છે. એ લાગેલા છે. કામ કરે એવા છે. એમની ખોટી દબા-મણી નથી.’

‘તો એમને મત આપો.’

‘તો...તો પેલા અમને મારી જ નાખે ને! એ લોક અમારાં છાશ-પાણી બધ કરાવે, વારેવારે પજવે, ઇટવાડો ન કરવા દે, કરીએ તો ઇટ વેચવા ન દે... ગામમાં રહેવું અને વાઘ સાથે ઝેર બાંધીએ તો અમારી શી વલે થાય?’

એવું જ દર્શન ઠાકરડાવાસનું થયું. તેમનો બીજો પક્ષ હતો ત્યાં પણ આવી જ ખેંચતાણ હતી. એ લોકોએ તો મને કહ્યું :

‘સેવકરામ, જૂનાથી તો લાઈસાંબ હાથ નેડીએ છીએ. એ લોક તો અમારું લોહી પી ગયા છે. અમે ગરીબ વૈણ કેટલા દા’ડા દબાઈ ચંપાઈને રહીએ? બાકી એમની પાસે તો ન્યાય જેવું છે જ નહિ. એ કહે તે ન્યાય. અમે તો નક્કી કર્યું છે. જે થવાનું હશે તે થશે. મત તો જુવાનિયાઓને જ આલીથું.’

પોલીદારના વાસમાં એકો તો ત્યાં વળી જદી જ વાતો સાંભળવા મળે. તેમના એક કુટુંબમાંથી બંને ઉમેદવારો ઊભા થયા હતા. જૂના એક બાજુ ખેંચતા હતા. જુવાનિયા વળી ઉત્સાહથી પ્રચાર કરતા હતા. લોકમત નેતાં સ્પષ્ટ દેખાતું હતું કે લોકો જૂના આગેવાનોથી કંટાળ્યા હતા. એમની સામે જુવાનિયા આક્ષેપ પણ કરતા હતા :

‘ધર બાંધવાની પરવાનગી આપવામાં પૈસા માગે છે. બાવળિયાઓની હરાણમાં પૈસા ચાઉં કરી ગયા છે. ગામમાં ખેતરોની આવક દેખાડતા નથી. એક બે જણાએ ગામની ગાય, બેંસ, જમીન પોતાના નામ પર કરી દીધાં છે. લાઈઓને પણ છોડ્યા નથી. લઝ-વ્યવહારમાં પણ પૈસા હોદધ્યાં કરી ગયા છે. રાંડી-રડિનાં ઘરનાં ખાતાં પચાવી પાડ્યાં છે. એવાને કેવી રીતે વહીવટ આપી શકાય?’

એટલે જુવાનિયા મક્કમ જન્યા હતા. જૂના હતા તે

સરી જતી આગેવાની ટકાવવા હકોટા કરતા હતા. ગાળો દેતા હતા. હુકારા કરી વાસને સંભળાવતા હતા, ‘નેહું છું લોકો કોને મત આપે છે તે?’

આ ખેંચાખેંચી અને ગાળાગાળીથી આ કાકા જેવા ડાહ્યા માણસો તંબ આવી ગયા હતા. એ બધા ટોળે મળી મને કહે :

‘સેવકરામ! સલાહસંપથી ચૂંટણી થાય એવું કરો. અમારે તો ગામમાં કટિા નેહુંતો જ નથી. આપણે તો બિનહરીફ ચૂંટણી થાય એવું કરીને જાઓ.’

‘બિનહરીફ ચૂંટણી કઈ રીતે થાય? એ તો ઊભા રહેલા ઉમેદવારો ખસી જવાની વાત સ્વીકારે તો થાય ને!’

‘સ્વીકારે, શું કરવા ન સ્વીકારે? અડધા એમના આવે, અડધા જુવાનિયા આવે..એવો કાંઈક મેળો ઉતારો ને?’ એક પાધડીવાળા કાકાએ કહ્યું.

પછી તો બિનહરીફ ચૂંટણીની નવી નવી શક્યતાઓ વિચારાવા લાગી એ બધામાં અમુકને તો લેવો જ પડે, એ ટોળીનો ન આવે તો ન ચાલે, એમનામાંથી આ તો નેહુંએ જ નહિ...આવા પૂર્વમહેા સામે સામે અથડાવા લાગ્યા. આમાં બિનહરીફ ‘ચૂંટણી કઈ રીતે થાય?

ખપોર પછી હું જૂના આગેવાનોને મળ્યો. એમનો સર આવો હતો :

‘અમને પૂછ્યા સિવાય એ લોકો ચૂંટણીમાં શાના ઊભા રહે? એ બધા વહીવટ કરે અને અમે નેહું રહીએ? એ તો કદીયે નહિ બને.’

એમના બોલવામાંથી એમનો રોષ વ્યક્ત થયા સિવાય રહેતો નહોતો. એ લોકોને હું કહ્યું કે તમે બેસી જાઓ તો એ શાના માને? તો મારે પેલા ઉત્સાહી અને લાગેલા જુવાનોને કહેવું કે તમે બેસી જાઓ?

બિનહરીફ ચૂંટણી એટલે શું?

આ લોકોને મળી જુવાનિયાઓને મળ્યો. તેમણે મારી વાત શાંતિથી સાંભળી. એમના કહેવાનો સર આવો હતો :

‘સેવકરામ ! અમે તો ગામનું કામ કરવા ઊભા થયા છીએ. તમે ગામમાં આવતા ત્યારે નહોતા કહેતા કે યુવાનોએ ગામના કામમાં રસ લેવો જોઈએ. એટલે અમે મળીને ઝાલા રહ્યા. ઊભા રહેનાર બધાએ નક્કી કર્યું છે કે ગાંઠના પૈસા ખર્ચીને ગામનું કામ કરવું. તેમ છતાં જો તમને એમ લાગતું હોય કે બિનહરીફ ચૂંટણી કરવી છે કે અમારા ઊભા રહેવાથી ગામમાં કલેશ થાય છે તો અમે બંધા ખેતી જઈએ. ભલે એ લોકો ચૂંટાઈને આવતા. એમને અમારો ટેકો છે.’

જેમનામાં ગામલોકોને વિશ્વાસ છે અને જે ગામનું કામ કરી શકે તેવા છે, એ યુવાનોને ખેસાડી બિનહરીફ ચૂંટણી કરાવવાનો પણ શો અર્થ ?

તેમ થોડાકે આ અને થોડાકે પેલા, એવું મિશ્રણ કરવાથી પણ આ પંચાયતમાં ‘ટીમ સ્પીરીટ’ ઊભો નહિ થાય. એકરાગથી કામ કરવું કદાચ મુશ્કેલ પડે. એટલે એવી બાંધછોડ કરાવવી એ પણ મને ઠીક ન લાગી.

તેમ આ બિનહરીફ ચૂંટણીનો મોહ પણ કાઢી નાખવા જેવો છે. જે ગામના હિતમાં સૌ સમજીને કામ કરે એવાને મોકલતા હોય તો તો બિનહરીફ ચૂંટણી ઠીક છે. બાકી આ રીતે જુવાનોને ખેસાડી દઈને કે તેમની ટીમ તોડી નાખીને બિનહરીફ ચૂંટણી કરાવીએ તેનો પણ કંઈ અર્થ નથી.

હું તો આ પ્રશ્ન બીજી રીતે પણ વિચારું છું. આપણે લોકશાસન પસંદ કર્યું છે. લોકશાહીમાં ચૂંટણી અનિવાર્ય છે. એ માર્ગે જ લોકો પોતાને કાનૂન શાસન વિશેષ પસંદ છે એ નક્કી કરે છે. પોતાના પ્રતિનિધિને ચૂંટી શકે છે. પંચાયતરાજ પણ લોકશાહી શાસનનું વિકેન્દ્રિકરણ છે. ગામડાના લોકો પોતાની પંચાયત ચૂંટી ગામનું શાસન કરે. પંચાયત દ્વારા ગામનાં વિકાસનાં કામ થાય. ગામ સ્વાવલંબી બની પોતાનો ઉદય કરી શકે. લોકોનું સત્વ પણ આ માર્ગે જ ખીણે. લોકશાહી માટે આ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

અજબત હલુ ગામડામાં લોકશાહી માનસ ખીણ્યું નથી.

એથી લોકો જ્ઞાતિની દૃષ્ટિએ, કુટુંબની દૃષ્ટિએ, ગામની અને ભાષાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરે છે. એ રીતે મતદાન પણ કરે છે. પણ જે લોકશાહી સફળ કરવી હોય તો લોકોને તેની તાલીમ પણ આપવી પડશે. પંચાયતોની ચૂંટણી એ રીતે લોકોને મતદાન કરવાની તાલીમ આપે છે અને પંચાયતરાજ લોકશાહી શાસનની તાલીમ આપે છે. એ દૃષ્ટિએ પણ ગામડામાં પંચાયતોની ચૂંટણીને આવકારવી જોઈએ.

એથી તો મેં રાતના ગામની સલા રાખી. સૌને શાંતિથી ચૂંટણી પતાવવાનું કહ્યું. સૌને પોતાની પસંદગીનો ઉમેદવાર ચૂંટવાનો હક્ક છે. મતદાન ગુપ્ત રહેવાનું છે. એટલે જે ઉમેદવાર ગામનું ભયું કરે એવો લાગતો હોય તેવાને ચૂંટી મોકલવો જોઈએ. મત મેળવવા માટે કોઈ દબાણ ન કરવું જોઈએ, ધમકી ન આપવી જોઈએ. શાંતિથી લોકોને સમજાવવા જોઈએ. તેમ આ તો નાનું ગામ છે. એટલે પ્રચારની પણ જરૂર નથી. ચૂંટણીના દિવસે લોકોને ગમશે તેને મત આપશે. એ માટે ગામમાં જેર રેડવાનીયે જરૂર નથી અને ઉશ્કેરાવાનીયે જરૂર નથી. ચૂંટણીના કારણે ગામમાં ધંતર કામો અને લઘુમતિ જ્ઞાતિના લોકો ફફડે એ તો ગામની શરમ ગણાવી જોઈએ. સૌને ઊભા રહેવાનો હક્ક છે તેમ ઊભા રહેવાનોયે હક્ક છે. આ કારણે કોઈનીયે દબામણી ન થવી જોઈએ.

કદાચ હું આ ગામમાં રોકાત. પણ બીજો દિવસે તો પાડોશી ગામમાં આવા જ કારણે જનું પડ્યું.

✽

દરેક ગામમાં એક બા બીજા પ્રકારે ચૂંટણીએ ઉચ્ચતા આણી હતી. જૂનાં વેરજેર તાગ્ન થતાં હતાં. અમુક ઉમેદવારો ઊભા રહ્યા. તેમને તોડી પાડવા તેમના વિરોધીઓએ વધુ મત ધરાવતા ધંતર કામોમાંથી ઉમેદવારો ઊભા -ખ્યા. તેમને ઉશ્કેરીને તૈયાર કર્યો. પૈસાનું ખોડબળ આપવાનીયે બાહેધરી આપી. જે કામો કદીયે ગામમાં જીતી ડોક કરી શકતી નહોતી એ કામના

ઉમેદવારોને પક્ષાપક્ષીને કારણે ઉઝળિયાત વગનોયે ટેકા મળી રહ્યો હતો. આમાં તો રાગદ્વેષ સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. અમુક માણસને દરાવવો છે, ગમે તે ભોગે દરાવવો છે એ દષ્ટિ તેની પાછળ કામ કરી રહી હતી. તેમને પંચાયતરાજનીયે નહોતી પડી કે ગામનીયે નહોતી પડી.

તો બીજા આગેવાન વળી તેમની જ વાત રડતા હતા. એ ગામના અગ્રણી હતા. ચૂંટણીમાં ઊભા રહ્યા નહોતા. પણ એક ઉમેદવારના ટેકદાર હતા. તેમના કુટુંબમાંથી જ એ જણા ઊભા રહ્યા હતા. એક મેટ્રિક થયેલો શિક્ષક ઊભો થયો તેની સામે તેમણે પોતાનો ટેકદાર ઊભો કર્યો. તેમને મળવા ગયો એટલે તેમણે તો ગાળું શરૂ કર્યું :

‘સેવકરામ ! મને બીજું તો કંઈ થતું નથી. આ તમારા ભણેશરીએ મારા ગોળામાં કાણું પાડ્યું. એ મારાથી સહેવાતું નથી.’

‘હું કંઈ સમજ્યો નહિ. કંઈ રીતે ગોળામાં કાણું પડ્યું !’

‘તો બીજું શું ? મારા કટબમાં મને પૂછીને સૌ આવે. આજ સુધી હું ચૂંટાતો. મારી સામે કોઈ બીજાએ રડેતું નહિ. તમારા એ ભણેશરીને બીજું રહેતું હતું તો મને વાત કરવી જોઈએ કે નહિ ? કે ભા મારે ચૂંટણીમાં ઊભા રહેતું છે. તો અમે ના પાડતા. એ અમને પૂછે નહિ, ગણે નહિ ને ઊભો રહે ? ગોળામાં કાણું નહિ તો બીજું શું પાડ્યું કહેવાય ! આ છે તમારું ભણુતર !’

આ કાશ તો ખસ મારા પર, આજના જુવાનો પર, આજના ભણુતર પર બિનરી પડ્યા. તે એમ જ માની બેઠા હતા કે એ તો કુટુંબના આજન્મ વડીલ છે. સૌએ તેમની આમન્યા રાખવી. કંઈ પણ કરવું હોય તો તેમને પૂછવું. ચૂંટણી જેવામાં તો તેમને પૂછ્યા સિવાય કોઈએ જા પણ નહિ ભરવું. આ જુનવાણી માનસને આજનો જુવાન કંઈ રીતે વશ થાય ?

પેલો જુવાન તો ત્યાં, એમની હાજરીમાં જ સંભળાવતો હતો.

‘ભા ! ચૂંટણીમાં તો સૌને ઊભો રહેવાનો સરખો હક્ક છે. મેં મારા બાપાને પૂછ્યું નથી. પણ તમને પૂછવાની શી જરૂર. લોકોને મારામાં, મારા કામમાં વિશ્વાસ હશે તો ચૂંટશે. નહિ તો એાણું પરાણે પંચાયતમાં જવાય છે. એમાં તમે આટલા ઉત્કેરાઓ છો શા માટે ? હું પંચાયતમાં જઈ છું તે કુટુંબનું નહિ, ગામનું કામ કરવા. એમાં કુટુંબને કે કુટુંબના ગોળાને વચ્ચે શીદને લાવો છો ?’

આ જુવાને આટલો ખુવામો કર્યો એટલામાં તો એ વડીલ મારી હાજરીમાં પણ ઉત્કેરાઈ ગયા. ગાળાગાળી પર પડી ગયા :

‘જ તારો વ્યવહાર બંધ. ખાવાપીવાનોયે વ્યવહાર બંધ. જનમાં જવાઆવવાનોયે વ્યવહાર બંધ. જ તારું ઘર આજથી જુદું.’

આ માનસ ગામડાને કચારે લોકશાહીના પંથે લઈ જશે ! આ રામ, આ ઉત્કેરાટ સાંભળી ખિન્ન થયો.

એક બીજો લાઈ મળ્યો તેણે વળી નવી ફરિયાદ કરી : ‘સેવકરામ ! હું ચૂંટણીમાં ઊભો રહ્યો છું. એથી મારી સામે ઊભા રહેલા મુખીના લઈ મારવાની ધમકી આપે છે. મણમણની ગાળો દે છે. એ તો વાસ વચ્ચે બેસી કહે છે. એના ટાંચણિયા ભાગી નાં નાખું તો કહેજો. જો ચૂંટાઈ આવશે તો ગામ વચ્ચે એની લાશ પડશે. અમે જીવતા બેશ હોય અને એ ચૂંટાઈ આવે, એ તો કદી નહિ બને.’

એ લાઈ તેના ઘેર લઈ ગયો. એની બા રડારોળ કરવા લાગ્યા.

‘સેવકરામ ! તમારા પગે પડું છું. કરવા કરી આને બેસાડી દો, અમારે પંચાયતને જોઈતી નથી ને ચૂંટણીને જોઈતી નથી. મારે તો આમાં વ્યાંક દીકરી વધેરાઈ જશે. આ લોકોનો ભરોમો નહિ. કાલ બીડી કાઈને ચડાઈ આને ખત્રાસ કરી દે તો અમે તો ક્યાંનાયે ન રહીએ. ભઈશાખ કહું છું એને ખુરશીયે

ગરૂડ દુઃખનાં બાકીનાં સહયે

નાનો ટપકીવાળો ઝુમસ

મળી જેવડા કદનો આ નાનો ટપકીવાળો ઝુમસ આગળ જોઈ ગયા તે ટપકીવાળા ઝુમસ જેવો જ હોય છે પણ કદમાં તેના કરતાં નાનો રહે છે. આ ગરૂડના પુખ્ત અને નાની ઉમ્મરના પંખીમાં પૂંછડી ઉપરનાં પીંછાંમાં સફેદ ઝાઝ હોતો નથી. અને નાની ઉમ્મરનાં ઝુમસમાં આગળ જોઈ ગયા તે ગરૂડના કરતાં આછા રંગનો રતાશપડતો પડો રહે છે નર માદા કરતાં ફરથી ૬૫ મીલીમીટર નાનો રહે છે પણ બન્નેના રંગમાં જરાપણ તફાવત પડતો નથી. બ્યારે સુજમાં તેના રંગમાં રતાશપડતા સફેદ ઝાઝા અને લીટીઓ રહે છે.

આ ગરૂડ સામાન્ય રીતે તેના મોટા સગા કરતાં પંખીઓનો શિકાર કરવામાં વધારે ઝડપવાળો અને શક્તિવાળો છે. દૂરથી જોતાં તે સમળી જેવો જ જણાય છે. પણ બ્યારે ઊડે છે ત્યારે તેની ગોળ પાંખો અને ટૂંકી પૂંછડીથી જુદો તારવી શકાય છે. વળી આ ઝુમસ મૂંગો નથી. જો કે આપણે ત્યાં તે

નથી જોઈતી ને ચૂંટણીયે નથી જોઈતી.

આ તે કેવી ધાક ધમકી ? પંચાયતમાં કોઈ ઉમેદવારી પણ ન કરી શકે ? બસ જે આગેવાનો છે એમનું જ રાજ ચાલે છે. દંડાનું રાજ હવે કઈ રીતે યર-દાસ્ત થાય. ચૂંટણી લલે થાય. પણ આવી ધમકી શા માટે ! એમાંયે મારવાની કે ખૂન કરવાની ધમકી આપવી એ પોલીસ-ગુનો બને છે એનીયે આ લોકોને ખબર છે ખરી ? આવા લોકો ચૂંટાઈને જાય એ ગામનું શું દળદળ ફેડવાના હતા ?

મેં આ ગુડાગીરીને પડકાર મનું નક્કી કર્યું. ચૂંટણી સુધી આ ગામમાં જ પડાવ નાખવાનો નિર્ણય કર્યો.

માંસાહારી પંખીઓનો પરિચય આ લેખથી આપણાં જાણતા પ્રાણીવિજ્ઞાનક પૂરો કરે છે. આવતા અંકથી નવા જ પ્રાણીઓના પરિચય શરૂ થશે જેને વાચકો આવકારશે.....

સામાન્ય રીતે દુર્લભ ગણાય પણ શિયાળામાં તે જોવા મળી આવે છે.

ટપકીવાળા ઝુમસ માફક તે ઘણા દેશોમાં પથરાયેલો છે પણ ભારતની સીમા બહાર તે ખાસ સામાન્ય નથી. અને આપણી બાજુ તો તે દુર્લભ જ મનાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં તે કુટુંબ ઉછેરતાં જોવાય આવ્યો નથી.

આહારમાં નાનાં કર્તનશીલ પ્રાણીઓ અને પંખીઓને મારી ખાય છે.

અંગ્રેજીમાં નાના ટપકીવાળા ઝુમસને The Lesser Spotted Eagle કહેવાય છે અને Aquila pomarina hastata (Lesson) એ પ્રમાણે તેને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવો જોઈએ.

દરીઆઈ ૧૩૬

પેરા જેવડા કદનું દરીઆઈ ગરૂડ માથે અને છાતીએ ઘોળા રંગનું હોય છે. બ્યારે પાંખ અને પીઠ ઘેરા રાખોડી કથ્થાઈ રંગનાં રહે છે અને ઘોળા છડાવાળી ટૂંકી પૂંછડીનો રંગ કાળો હોય છે. આંખો કથ્થાઈ

શાંતિથી ચૂંટણી પતાવવાની ખાત્રી આપે તો જ હું ગામથી હટીશ, નહિ તો સૌને શાંતિ રાખવાનું સમ-જવતો ગામમાં રહીશ એવી જાહેરાત પણ મેં ગામ વચ્ચે કરી.

જોઈએ, આ સેવકરામનું કેટલું ઉપજે છે ?

પંચાયતરાજ આપ્યું તે તે ગામના લડા માટે કે આપા ઝંઘડા માટે ? ગામડાનું લોકમાનસ ક્યારે બદલાશે ? આ લોકોની જગૃતિ માટે કેાણ પ્રયત્ન કરશે ? ગામેગામ ફરીને લોકોને પંચાયતરાજની, લોકશાહી શાસનની, ગામના વિકાસની વાત કરવી પડશે. લોકો જગૃત થશે ત્યારે જ આ ઝંઘડા ઓછા થશે.

રંગની અને પગ પીળાશપડતા ધોળા રહે છે. આ દરીઆઈ ગરૂડ ઊડે છે ત્યારે ખરેખર ગરૂડનો ખ્યાલ આપે એટલી તેની ઊડાન ભલકાદાર જણાય છે. વળી આપણે ત્યાં દરીઆકાંઠે જણાતાં તમામ ગરૂડોમાં સૌથી મોટું છે. તેનું ઊડવું પણ ધીમું અને આકર્ષક છે. આ ગરૂડને સામાન્ય રીતે તો પાણીકાંઠે પસંદ છે પણ ક્યારેક તે સૂકા મેદાનમાં જમણું કરવા નીકળી પડે છે. આપણે ત્યાં આ ગરૂડ દુર્લભ છે.

દરીઆઈ ગરૂડની ઝાળખાણ અને અમારા કુમારશ્રી ધર્મકુમારસિંહજીસાહેબે શેત્રુંજી નદીના મુખ ઉપર પાડેલી. તે એક બાવળના કુંડા ઉપર બેઠું હતું. જ્યાં તે માછલાં મારી ખાતું હતું.

ભારતના દરીઆકાંઠા તેનાથી વંચિત નથી. એ જ પ્રમાણે બમ્બા, મલાયા અને હિન્દ-ચીનના કાંઠા ઉપર તે જોવામાં આવે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં તો તે ઘણું જ દુર્લભ છે. એટલે બહુ ક્યારેક જ તે જોવામાં આવે છે.

અંગ્રેજીમાં દરીઆઈ ગરૂડને The White-bellied Sea-Eagle કહેવામાં આવે છે. આ પંખીને વિજ્ઞાનિકરીતે ઝાળખવા માટે *Haliaeetus Leucogaster* (Gmelin) કહેવું જોઈએ.

પક્ષાસનો મચ્છીમાર ગરૂડ

સમજી કરતાં સારી રીતે મોટા અને વજનમાં ભારે જણાતો આ મચ્છીમાર ગરૂડ મોટી વજેલી ચાંચવાળો ઘેરા કચ્છાઈ રંગનો આવે છે. તેની પૂંછડી ઉપર આવેલા પહેળા સફેદ પટ્ટા ઉપરથી તે તરત જ વરતાઈ આવે છે અને જ્યારે ઊડે છે ત્યારે તો સાવ ધોળી પૂંછડીવાળો જણાય છે. માત્ર છેડા થોડો કાળા રંગનો દેખાય છે. માથું અને ગરદન પીળાશપડતું ધોળું રહે છે. તેના પગ મોઝકસ નથી પણ તેનો રંગ રતાશપડતો ધોળો હોય છે. તેના પગની નળી માત્ર ઉપરથી થોડી પીંછાથી ઢંકાયેલી હોય છે. આંખનો રંગ કચ્છાઈ અથવા લીલાશપડતો પીળો હોય છે. તેની વધારેપડતી વજેલી રાખેડી ચાંચ તેનું વર્તન

ખતાવે છે. કેટલાક જોજમ ગરૂડના પેટાળનો રંગ શંકર સમજીને મળતો રાતો કચ્છાઈ આવે છે. જ્યારે યુગ ગરૂડ સામાન્ય રીતે એક સરખા કચ્છાઈ રંગનો રહે છે. આ મચ્છીમાર ગરૂડ ખાસ કરીને મીઠા પાણીના સરોવર અને નદીઓ ઉપર વસવાટ કરવા લાગે છે. છતાં કોઈક વખત દરીઆકાંઠે દેખાઈ જાય છે.

મચ્છીમાર ગરૂડને ખીકણ તો ન જ કહી શકાય. છતાં ઘણી વખત બહુ નજીક જતા નથી. પણ જ્યારે તે ચારાની શોધમાં હોય છે ત્યારે આપણા માથા ઉપરથી નજીકથી જતાં જોઈ શકાય છે. સામાન્ય રીતે તો તે પાણીકાંઠે ઊગેલાં વૃક્ષો ઉપર બેઠેલો જોવામાં આવે છે. પાણીમાં આવેલા નાના ટાપુ તેની બેઠક માટે બહુ પસંદ કરે છે. માર્ચ એપ્રિલ માસ તેને નીરખવાના દિવસો છે. જેમાં કદાચ નરમાદા એક બીજને સામસામા શોધાવતાં પણ સાંભળવા મળે છે. અથવા નરમાદા નજીક બેઠેલા જોવામાં આવે છે. તેઓ જે અવાજ કાઢે છે તે ગલુડીઆના ભસવા જેવો હોય છે. અને તે અવાજ ધણે દૂર સુધી સાંભળવામાં આવે છે.

એશિયામાઈનર અને ઈરાન તથા ભારતના ઘણા ભાગોમાં તેઓ દેખાયા છે. તેમાં સૌરાષ્ટ્ર યુગરાતનાં વિશાળ સરોવરો અને નદીઓની મુકાકાત લેવા ચૂકતા નથી. સામાન્ય તો ન જ કહી શકાય પણ નિયમિત પ્રવાસી તો કહેવાય. ભારતના કેટલાક ભાગોમાં તે પ્રજેત્પતિ કરે છે. સામાન્ય રીતે આ ગરૂડ ઓક્ટોબરથી ડિસેમ્બર અને ફરી ફેબ્રુઆરીથી માર્ચ માસમાં ખાસ જોવા મળે છે.

મીઠા પાણીની માછલીઓ અને પાણીકાંઠે અને પાણી ઉપર વસતાં જંગમચે તેનો ખાસ આદાર છે. માછલીને પાણીની સપાટી ઉપર જોતાં જ તે જોરદાર રીતે ઊંચેથી પડતું મૂકે છે અને શિકાર વધારે ઊંડા જાય તે પહેલાં તો તેને પકડી પાડે છે. આમ કરતાં તે કાંઈ વખત આખો પાણીમાં ડૂબી જતો નથી. અને

પડે છે ત્યારે પાણી ઊડાડે છે. ઊડતા પંખીની પાછળ આડી અવળી ઊડાન કાઢીને તેને પહોંચવા પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં સફળ ન થાય તો પાછળ પડે છે. તેમાં હમેશાં તે શિકાર હાથ કરવામાં ફેલેડમંદ થાય છે એવું નથી. આ શક્તિશાળી ગરૂડ હિંમત દેખાડવામાં દીક્રું ગણાય અને પાણીનો કાંઠો છોડી બેંચ ઉપર જતું નથી. -

અંગ્રેજીમાં પલાસના મચ્છીમાર ગરૂડને The Pall-
as' Fishing Eagle કહેવામાં આવે છે. અને વિજ્ઞાનિક નામથી ઝાળખવા માટે તેને Haliaeetus
Leuco Rhyphus (Pallas) એમ કહેવું
જોઈએ.

રાખોડી શીર મચ્છીમાર ગરૂડ

આ ગરૂડ પણ આગળ જોઈ ગયા તેના જેવડા જ
કદનો રહે છે. આ મોટા ગરૂડનું માથું અને ગળું
રાખોડી કથ્થાઈ રંગનું આવે છે. જ્યારે પીઠ તો
કથ્થાઈ રહે છે. અને પેટાળનો રંગ આછો હોય છે.
સફેદ પૂંછડીમાં એક ડાળાશપડતા કથ્થાઈ રંગનો
પટ્ટો આવે છે જ્યારે છેડો ધોળા રંગનો હોય છે.
મેલા ધોળા પગ મોજકસ નથી હોતા. આંખો પીળા

રંગની અને નાની ઉમ્મરમાં તે કથ્થાઈ રહે છે.
આગળના ગરૂડથી આ ગરૂડને તેની ધોળી જાંઘો અને
પૂંછડી નીચેનાં ધોળાં પીંછાંથી જુદો તારવી શકાય
છે. યુદ્ધમાં તેનો રંગ એકસરખો કથ્થાઈ આવે છે
પણ માથાની બાજુ અને ગળું રાખોડી રંગનું રહે
છે. પૂંછડીમાં અને આખા શરીર ઉપર ધોળાં પીંછાં
જણાય છે. અને નખો પહેલા ગરૂડની માફક ખાંચા-
વાળા હોતા નથી.

આ જાતના ગરૂડ દેખાવાં ઘણાં જ દુર્લભ છે. પણ
કાઈકે વખત મોટી નદીઓ કે સરોવરો ઉપર દેખાઈ
આવે છે. તેની ગાળ પાંખો ઊડતું હોય ત્યારે બરા-
બર જોઈ શકાય છે. તેનો સામાન્ય નિર્વાહ માછલીઓ
ઉપર છે. અને જળચર પણ મારે છે.

ભારતનાં પાણીવાળાં વનોમાં તેનો વસવાટ છે અને
અહીં સૌરાષ્ટ્રમાં અને ગુજરાતમાં તે પ્રવાસી ગરૂડ
તરીકે લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

અંગ્રેજીમાં રાખોડી શીર મચ્છીમાર ગરૂડને The
Grey-headed Fishing Eagle કહેવામાં
આવે છે અને વૈજ્ઞાનિક નામ છે Ichthyophaga
Ichtyaetus (Horsfield).

કપાસના ખેતરમાં કાલાં વીણી લીધા પછી જે છોડની સાંડીઓ જાણી હોય છે તેને ખોદી-કાઢી ભારા બાંધવા
માટેનું યંત્ર સોવિયેત સંઘના કૃષિયંત્ર કારખાનામાં તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.
આ યંત્રને ટ્રેક્ટરથી ખેંચવામાં આવે છે અને તે એક ક્લાકમાં લગભગ ત્રણ ટન સાંડી ખોદી કાઢી તેના
ભારા બાંધે છે.

કપાસની -સાંડીઓ માટે રસાયણ ઉદ્યોગની મોટી માગ હોય છે કેમકે તેમાંથી ફરફુરલ નામનું એક દિંમતી
રસાયણ કાઢવામાં આવે છે.

યુકેઈનમાં સુમી ખાતે-વીજળી સૂક્ષ્મદર્શક-યંત્રો અને સ્વયંચાલિત વીજળીક સાધનો બનાવતા કારખાનાએ વસ્તુને
૨૦૦૦૦૦ ગણી મોટી બનાવતાં વીજળી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રોનું ઉત્પાદન શરૂ કર્યું છે.

જો એક સામાન્ય ખડિયાને બેલાખ ગણો મોટા કરવામાં આવે તો એ દુનિયાના ઊંચાનાં ઊંચા પર્વત જેવો દેખાશે.
આ નવા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની હેઠળ આકૃતિ એટલી સ્પષ્ટ અને મોટી દેખાય છે કે અત્યાર સુધી ન જોઈ શકાયેલ
અણુઓને જોઈ શકાયો. આ સાધનથી ગાલિમર એટલે કે પ્લાસ્ટિકનાં અણુઓનો અભ્યાસ થઈ શકશે. આ નવા
સાધન સાથે જડપી ફેટોગ્રાફીના કેમેરા પણ જોડી શકાયો, જેથી ફિલ્મ પર સૂક્ષ્મ પદાર્થોની મોટી આકૃતિઓ લઈ
શકાયો. જીવવિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન તથા ટેકનોલોજીની અન્ય શાખાઓમાં એ ઘણું ઉપયોગી બનશે.

શામળિયો જે કરે તે સારા માટે

માણસની ચડતી અને પડતી એ તો કમ છે ઉત્તર
ગુજરાતના જાળ તા ધારાસભી અને સામાજિક
કાર્યકરે લખેલી આ સ્વયંકથામાં ચડતી પડતીમાં
વટસ્ય રહેનાર પાત્રો છે

સા સામ્યચંદ શેખા વિનોદો વિવાહ બેરિસ્ટર
મુકુન્દનાની છોકરી શીના સાથે થયો
ત્યારે સહુ જ કરેલા લાગ્યું 'સોના અને મુગધનો
સંયોગ થયો તે સારુ થયું' અને કુટુંબો ધનવાન
હતા કુળવાન હતા અને મનેની પ્રતિષ્ઠા પણ સારી
હતી સૌજામ્યચંદ શેઠ તેમની ધાર્મિક જીત માટે તથા
દાનધરીપણા માટે જાણીતા હતા તો બેરિસ્ટરની
સમાજસેના માટે પ્રતિષ્ઠા ઓછી નહોતી

અને છોકરા પણ સોના અને મુગધ જેવા જ હતા
શીના બી એ મા અભ્યાસ કરતી હતી તો વિનોદ
એમ બી બી એસના છે ના વર્ષમાં હતો અનેનો
સ્વભાવ મગતાવડો અને આનંદી હતો એટલે લોકો
સોના અને મુગધનો સંયોગ થાય છે તેમ કહેતા તે
વાત સાવ સાચી હતી

લોકોને જ આ સગપણનો આનંદ હોય તો પછી
વરકન્યાના મામાપોને અને ખાસ કરીને વિનોદની
મા શાતા તથા શીનાની મા સવિતાને તો હોય જ
તેમા પૂછવું જ શું ? તેમા પણ વગી શાતા અને
સવિતા નાનપણની સગપણ હતી અને આગપણમાં
લગ્ન થયા પહેલાં પણ એવી વાતો ધ્રેની કે એકને
છોકરો અને બીજાને છોકરી થાય તો એના સગપણ
કરવા અને આ વાત સાચી પાડવાના કુદરતે જ્યારે
સંજોગ ઊભા કર્યો ત્યારે તો શાતા-સવિતાના આનંદની
તો અવધિ જ આની રહી

લગ્ન કેમ કરવા તેના બનેએ મોટા મનોરથો કર્યો
મુબારકીયા લારે ધામધુમથી લગ્ન કરવા મોગે મડપ
બધાવવો અને ગવર્નરથી માડીને શહેરના તમામ
આગેવાનોને આમત્રણ આપવા આવો બને પક્ષેએ
નિર્ણય કર્યો

વિધિની ગતિ અકળ છે માણસ ધારે છે કંઈ અને

થાય છે કંઈ જો કે છેરો તો જે કંઈ થાય છે તે
માટે માણસના કમો જ જવાબદાર હોય છે

એક તરફથી બેરિસ્ટર મુકુન્દનાની પ્રતિષ્ઠા તથા લક્ષ્મી
કુ કે અને બીજાકે વધે જતા હતા ત્યારે બીજી તરફથી
મુકુન્દનાના ઉપર એક બીજી જ શક્તિ કામ કરી
રહી હતી

આમ તો મુકુન્દનાને કોઈ વતની કમીના નહોતી
લક્ષ્મી હતી, કીર્તિ વરેની હતી કુટુંબજીવન સર્વ
રીને સુખી હતું પરંતુ કોણ જાણ કેમ માણસના
લોભને કંઈ થોભ જ હોતો નથી આટઆટી આનંદ
દેરા છતાં મુકુન્દનાને વધારે પૈસાદાર થવાનું મન
થય જો કે ભોગ ભોગવવા માટે તો આજે પણ
તેમને કોઈ જાનતી કમીના નહોતી અને તેમની પસે
એવી લક્ષ્મી હતી કે તેમની કોઈ પણ ઇચ્છા લક્ષ્મીના
અભાવે પાર પડ્યા સિવાય રહેતી નહિ વધારાની
લક્ષ્મીનું તેમને શું પ્રોજેક્શન હતું તેની તેમને જ
સમજ નહોતી પણ લક્ષ્મીની પાછળ દોષ મૂકનારા
(અને આ જમાનામાં આમાના જ ધણા છે) જે તે
શા માટે આ દોષ મૂકે છે તે જાતે જ સમજતા
હોતા નથી

વાન એમ હતી કે બેરિસ્ટર મુકુન્દનાવનો એક અસીન
કુદનમન મોટો સંટોડિયો હતો આખા મુબારકીયા અને
ભારતભરના ખત્તરોને એકને દાથે ડોનાવતો શેજાના
લાખ મે લાખ રૂપિયા ખોવા કે કમાવના તે તેને મા
રમત હતી તેને બેરિસ્ટર મુકુન્દના સાથે પોતાના
કોઈ કેસ અંગે સળંગ થઈ ગયો

કેસ તો મુકુન્દનાને જીતાડી આપ્યો પરંતુ કુદનમને
મુકુન્દનાને સ્વપ્ને પણ ધારી નહોતી તેટલી મોટી ફી
આપી વાત આગેથી જ પતી દેત તો મુકુન્દના
સડીસનામન હતા પરંતુ કુદનમન આખું વરસ ગદ્દા

ሁሉም ሰዎች ይገባሉ ለሁሉም ሰዎች
ይህ ዓለም

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Very interesting

શામળિયો જે કરે તે સારા માટે

સા ભાગ્યવંદ શેઠના વિનોદનો વિવાહ બેરિસ્ટર મુકુન્દલાલની છોકરી શીલા સાથે થયો ત્યારે સહુ જ કહેવા લાગ્યું. 'સોના અને સુગંધનો સંયોગ થયો તે સારું થયું.' બંને કુટુંબો ધનવાન હતાં, કૃષ્ણવાન હતાં અને બંનેની પ્રતિષ્ઠા પણ સારી હતી. સૌભાગ્યવંદ શેઠ તેમની ધાર્મિક વૃત્તિ માટે તથા દાનશ્રેયીપણા માટે જાણીતા હતા તે બેરિસ્ટરની સમાજસેવા માટે પ્રતિષ્ઠા ઓછી નહોતી.

અને છોકરાં પણ સોના અને સુગંધ જેવાં જ હતાં. શીલા બી.એ.માં અભ્યાસ કરતી હતી તેા વિનોદ એમ.બી.બી.એસ.ના છેલ્લા વર્ષમાં હતો. બંનેનો સ્વભાવ મળતાવડો અને આનંદી હતા એટલે લોકો સોના અને સુગંધનો સંયોગ થાય છે તેમ કહેતા તે વાત સાવ સાચી હતી.

લોકોને જ આ સગપણનો આનંદ હોય તેા પછી વરકન્યાનાં માથાપોતે અને ખાસ કરીને વિનોદની મા શાંતા તથા શીલાની મા સવિતાને તેા હોય જ તેમાં પૂછવું જ શું? તેમાં પણ વળી શાંતા અને સવિતા નાનપણની સદ્વિરો હતી અને બાળપણમાં લગ્ન થયા પહેલાં પણ એવી વાતો કરેલી કે એકને છોકરો અને બીજાને છોકરી થાય તેા એનાં સગપણ કરવાં. અને આ વાત સાચી પાડવાના કુદરતે બંને સંજોગ જિભા ક્યાં ત્યારે તેા શાંતા-સવિતાના આનંદની તેા અવધિ જ આપી રહી.

લગ્ન કેમ કરવાં તેના બંનેએ મોટા મનોરંધો ક્યાં. મુબઈમાં ભારે ધામધુમથી લગ્ન કરવા મોટા મંડપ બંધાવવો અને ગવર્નરથી માંડીને શહેરના તમામ આગેવાનોને આમંત્રણ આપવાં. આવો બંને પક્ષોએ નિર્ણય કર્યો.

વિધિની ગતિ અકળ છે. માણસ ધારે છે કંઈ અને

માણસની ઘડતી અને પડતી એ તેા કમ છે. ઉત્તર ગુજરાતના બાણીવા ધારાધારી અને સામાજિક કાર્યકરે લખેલી આ સ્તંભકથામા ઘડતી પડતીમાં તટસ્થ રહેનાર પાત્રો છે. ...

થાય છે કંઈ. ને કે છેરો તેા જે કંઈ થાય છે તે માટે માણસનાં કર્મો જ જવાબદાર હોય છે.

એક તરફથી બેરિસ્ટર મુકુન્દલાલની પ્રતિષ્ઠા તથા લક્ષ્મી મુદ્દે અને બીજાં વધે જતાં હતાં ત્યારે બીજી તરફથી મુકુન્દલાલના ઉપર એક બીજી જ શક્તિ કામ કરી રહી હતી.

આમ તેા મુકુન્દલાલને કોઈ વાતની કમીના નહોતી. લક્ષ્મી હતી, કીર્તિ વરેલી હતી. કુટુંબજીવન સર્વ રીતે સુખી હતું. પરંતુ કોણ જાણે કેમ માણસના લોભને કંઈ થોભ જ હોતો નથી. આટઆટલી આવક હોવા છતા મુકુન્દલાલને વધે પૈસાદાર થવાનું મન થયું. ને કે ભોગ ભોગવવા માટે તેા આજે પણ તેમને કોઈ જાતની કમીના નહોતી અને તેમની પાસે એટલી લક્ષ્મી હતી કે તેમની કોઈ પણ ઇચ્છા લક્ષ્મીના અસાવે પાર પડ્યા સિવાય રહેતી નહિ. વધારાની લક્ષ્મીનું તેમને શું પ્રયોજન હતું તેની તેમને જ સમજ નહોતી પણ લક્ષ્મીની પાછળ દોટ મૂકનારા (અને આ જમાનામાં આમાંનાં જ ઘણા છે) પોતે શા માટે આ દોટ મૂકે છે તે જાતે જ સમજતા હોના નથી.

વાન એમ હતી કે બેરિસ્ટર મુકુન્દલાલનો એક અસીલ કુન્દનમલ મોટો સ્ટોડિયો હતો. આખા મુબઈનાં અને ભારતભરનાં બજારોને એકલે હાથે ડોલાવતો. રોજના લાખ બે લાખ રૂપિયા ખોવા કે કમાવવા તે તેને મન રમત હતી. તેને બેરિસ્ટર મુકુન્દલાલ સાથે પેતાના કોઈ કેસ અંગે સંબંધ થઈ ગયો.

કેસ તેા મુકુન્દલાલે જીતાડી આપ્યો પરંતુ કુન્દનમલે મુકુન્દલાલને સ્વપ્ને પણ ધારી નહોતી તેટલી મોટી ફી આપી. વાત આટલેથી જ પતી હોત તેા મુકુન્દલાલ સડીસલામત હતા. પરંતુ કુન્દનમલ આખું વરસ ગદા-

વૈતરુ કરી વર્ષે બે પાંચ લાખ રૂપિયા કમાવનાર બેરિસ્ટરની દયા ખાવા લાગ્યો. પોતાની આવકનું તેણે એવું ચિત્ર મુકુંદલાલ સમક્ષ દોર્યું કે વકીલાતનો જે ધંધો બેરિસ્ટરને પ્રિયમાં પ્રિય હતો તે તરફ તેમને ધિક્કાર થવા માંડ્યો અને તેમનું મન પણ સદા તરફ ખેંચા ના માંડ્યું. તેમાં પણ જ્યારે શરૂઆતના ધંધામાં કુદનમલે તેમને માસિક પચીસ પચાસ લાખ રળી આપવા માંડ્યા ત્યારે તો મુકુંદલાલને સાચે જ લાગ્યું કે પોતે પોતાનું અત્યાર સુધીનું જીવન એણે જ ગુમાવ્યું છે. અને આજ સુધી જીલ્લિ અને શક્તિ માત્ર વેડફી જ નાખ્યાં છે.

થોડા દિવસ તો મુકુંદલાલ સ્વર્ગમાં વિચરવા માંડ્યા. હવે વકીલાતના ધંધામાંથી તેમનું મન કાઢવા માંડ્યું. હવે તો છાપાં, ટેલિફોન અને લાવ સિવાય તેમને કશામાં રસ ન લાગવા માંડ્યો. તેમનું આવું વર્તન તેમનાં કુટુંબીજનો મિત્રો અને ખાસ કરીને તેમની પત્નીને ખૂબ જ વિચિત્ર લાગ્યું અને કેટલાય લોકોએ તેમને ટોક્યા પણ ખરા. પરંતુ લક્ષ્મીની લગની એવી હતી કે કોઈ વાતની મુકુંદલાલ ઉપર અસર થઈ નહિ. તેમને મન કુદનમલ અને ટેલિફોન એ બે જ દેવ હતા અને તે સદાયે તેમનું જ રટણ કર્યું કરતા.

જેમ જેમ લક્ષ્મી વધવા માંડી તેમ તેમ મુકુંદલાલનું જીવન જિલ્લું દુઃખી થવા માંડ્યું. અત્યાર સુધી તેઓ ફરવા ફરવામાં સારો સમય ગાળતા. કુટુંબીજનો સાથે નિરાંતે સાંજ સવાર આનંદમાં ગાળતા, મિત્રો સાથે પણ આનંદ પ્રમોદ કરતા પરંતુ આ બધું જ હવે તેમનો જીવનમાંથી અદૃશ્ય થવા માંડ્યું. ચોનીસે કલાક તેમના મગજમાં લાવતાલ અને નફા તોટાના જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને તેમને લક્ષ્મી કમાવા સિવાય જીવનના બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં રસ ન રહ્યો નહિ.

થોડા વખત તો આમ ચાલવા માંડ્યું પરંતુ પૂતમ આવ્યા પછી અમાસને આવતાં વાર ન લાગી. શરૂઆતમાં જેમ પાસા સવળા પડતા હતા તેમ હવે

પાસા અવળા પડવા માંડ્યા. રોજની બે પાંચ લાખની ખોટ બેરિસ્ટરને ચોપડે ચડવા લાગી. હજાર બખ્ખે હજારની ફી ઉધરાવનાર બેરિસ્ટર જ્યારે લાખ બે લાખ ખોવા લાગ્યા ત્યારે તો તેમનો જીવ સ્થિર જ ન રહ્યો. નફા થતાં જે આનંદ થતો તેના કરતાં હજારગણો શોક ખોટ આવતાં થવા માંડ્યો. આટલાથી પણ મુકુંદલાલે મન વાળ્યું હોત તો સારું હતું. હજી આટલાથી પણ ધંધો બંધ કરી બેઠે બેઠે ખાય તો પણ ત્રણ પેઢી સુધી ખૂટે નહિ એટલી લક્ષ્મી તો તેમના લંડારમાં હતી જ પરંતુ વેપાર બંધ કરે તો મુકુંદલાલ શાના ? અને કુદનમલના મિત્ર શાના ? કુદનમલ પોતાના જીવનમાં આવી અનેક અમાસ પૂતમે આવ્યાની વાત કરતો અને આશ્વાસન આપતો કે આ તો ખોટ એક દિવસમાં પૂરાર્થ જાય તેવી છે.

કુદનમલના આશ્વાસનના બેરે મુકુંદલાલે દાવ ચાલુ જ રાખ્યા. હાર્યો જુગારી બમણું રમે તે કહેવત સાચી પડવા માંડી. ધીરે ધીરે તેમની લક્ષ્મી ખેંચાવા માંડી. મકાનોનાં ગીરો વેચાણ શરૂ થઈ ગયાં. દાગીના ચોક-સીઓની દુકાન તરફ ધસડાવા માંડ્યા પણ હજી મુકુંદલાલ જાંદ છોડતા નહોતા.

વકીલાત તો હવે તેમને ગમે જ શાની ? સદામાં પડ્યા પછી સાવ જ છૂટી ગઈ હતી પરંતુ હજી જે વકીલાતમાં બેસી જાય તો કમાય એટલી આખર હતી પણ જેણે રોજના લાખ બે લાખનો સ્વાદ ચાખ્યો તેને હવે હજાર બે હજાર નજરમાં જ શાના આવે ? ઘરબાર ગયાં, બંગલા ગયા, મોટર ગઈ, રાયરચીલું ગયું. અને મુકુંદલાલનું સર્વસ્વ સદામાં ખલાસ થવા માંડ્યું. શીલા કે સવિતાના દાગીના પણ હવે બચી શક્યા નહિ. જેમ જેમ લક્ષ્મી અદૃશ્ય થવા માંડી તેમ તેમ કુદનમલ પણ દેખાતો બંધ થયો.

આ બધામાં અધૂરું હોય તેમ મુકુંદલાલને બ્લડપ્રેશરનો હુમલો થયો. સવિતાએ ભારે હિંમત રાખી મુકુંદલાલની ચાકરી કરવા માંડી. રહીસહી મિલકત મુકુંદલાલના મંદવાડમાં ખલાસ થઈ. કેટલુંક દેવું પણ થયું.

સૌભાગ્યચંદ મદદ કરવા તૈયાર હતા પરંતુ મુકુંદલાલ કે સવિતા મદદ સ્વીકારે શાના ? છેવટે બધાને માટે જે દિવસ નિર્માણ થયો છે તે મુકુંદલાલને માટે પણ આવી પહોંચ્યો. લગ્ન લગ્નને ઠેકાણે રહ્યાં અને જે અરસામાં મુકુંદલાલે લગ્ન કરવાનો વિચાર કર્યો હતો તે જ અરસામાં મુકુંદલાલનું અવસાન થયું.

સવિતા અને શીલાને માથે આલ તૂટી પડ્યું. વર્ષ પહેલાના બંગલાના વાસી રસ્તાના લિખારી થઈ ગયા. બંગલો તો ક્યારનોય ગયો હતો અને તેની જગ્યાએ આવીની કોટડી આવી ગઈ હતી પરંતુ હવે તો તેનું ભાડું ચુકવવાનાં પણ નાણાં નહોતાં.

શીલાની દિમિત ભારે હતી. આ વખે પિતાની યાદ-રીખા પડવાને લાગે તે નપાસ થઈ પરંતુ તેણે તુર્ત જ શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારી લીધી.

રેલ્વે તો મળ્યો પણ લગ્નનું શું ? આ પરિસ્થિતિમાં વિનોદ સાથેનું સગપણ ચાલુ રહેશે ? સવિતા અને શીલાને આનો મોટો વસવસો હતો. મુકુંદલાલની દશા પક્ષટાવા માડી ત્યારથી જ લોકો સૌભાગ્યચંદના પગથિયા તો વિનોદના વિવાહ માટે ધસવા માંડ્યા જ હતા. પરંતુ સૌભાગ્યચંદ કોઈને દાદ આપના નહિ મુકુંદલાલના અવસાન પછી આવા લોકોમાં ભારે દિમિત આવી અને તેઓ ઉધાડે હોંગ વિનોદનો શીલા સાથેનો સંબંધ તોડી પોતાની પુત્રી સાથે કરવા શેફને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા.

શેફનું મન પણ ડગમગ્યું તો થઈ ગયું. જ્યાં સુધી મુકુંદલાલ હયાત હતા ત્યાં સુધી તેમને આશા હતી કે કોઈ દિવસ તે પાછા સાગ્ન થઈ સારી સ્થિતિમાં આવશે. પરંતુ મુકુંદલાલના અવસાન પછી તો હવે તે આશા પણ બંધ થઈ. સવિતાએ તેમની પામે કોઈ પણ પ્રકારની મદદ સ્વીકારવા ના પાડી હતી તે વાત ખરી પરંતુ દવાખાનાનું બીજા ધરમાં છેવટે ચાયરમીટ્રામાંથી ચુકવાયું અને મુકુંદલાલનું કુટુંબ શીલાની નોકરીમાંથી જ પેટ ભરતું, તે વાત

તેમના ખ્યાન બહાર નહોતી જ. આવી મોટા ધરની પુત્રવધૂ સામાન્ય શિક્ષિકા તરીકે નોકરી કરે તે બ્યાગબી નથી તેમ કોઈ કહેતું ત્યારે સૌભાગ્યચંદ શેફને આ વાત સાવ સાચી લાગતી.

શાંતાની લાગણી જીલ્લ જ પ્રકારની હતી. તેની આગળ જે કોઈ વિનોદના લગ્નની વાત કરતું તેને તે કહેતી કે મેં મારા વિનોદના વિવાહ શીલા સાથે કર્યો છે, નહિ કે મુકુંદલાલની લક્ષ્મી સથે. આજે મુકુંદલાલ હયાત ન હોય કે તેમની લક્ષ્મી ન હોય તેમાં શું વાધો ? જ્યાં સુધી શીલા સહીસલામત છે ત્યાં સુધી વિનોદનાં લગ્ન તો શીલા સાથે જ થવાનાં. શીલાની નોકરીની કોઈ વાત કરે તો પણ તે બેધક્ક કહેતી કે મારે તો આવી જ વહુ જોઈએ છે, જે દુઃખના વખતમાં પોતાના પગ ઉપર જિભી રહે. લક્ષ્મી તો આજે છે ને કાલ નથી અને મુકુંદલાલને ત્યાં ક્યાં લક્ષ્મી નહોતી ? પરંતુ તેનું કુટુંબ આજે શીલાને લીધે જ જીજ્ઞાસુ છે. એટલે મારે તો શીલા જ જોઈએ. અને હું પણ એક માતા છું. મારી આવી દશા થાય તો મારી શું લાગણી હોય ? લક્ષ્મી ગઈ તેમાં શીલા કે સવિતાનો શું વાંક ? મારે તો શીલા એ જ વિનોદની સાચી વહુ. બન્ને લગ્ન ન થયાં પણ સારા માથુસને તો વાગ્દાન એ જ લગ્ન છે.

શીલા વિનોદના લગ્ન થવાનાં એ હવે સરળ વાત લાગતી પણ આમાં પાછી એક મુશ્મીબત જિભી થઈ. શીલાનાં લગ્ન વિનોદ સાથે થાય તો સવિતા કરતાં કોણ વધારે ખુશ થાય ? પણ સવિતાએ વળી એક નવી વાત મૂકી સવિતાએ લગ્ન કરવાની તો તૈયારી ખતાવી પરંતુ એવી શરત કરી કે લગ્ન બને ગમે ત્યારે થાય પરંતુ જ્યાં સુધી તેણે તાત્કાલિક સુરેશ મેટ્રિક પાસ નહિ થાય ત્યાં સુધી શીલા નોકરી કરીને તેના કુટુંબનું પૂરું કરશે. મેટ્રિક પાસ થયા પછી શીલા ખુશીથી સાસરે જઈ શકે. અને સુરેશ કુટુંબનું ભાથુપોષય કરે.

સવિતાની શરત વિચિત્ર હતી પરંતુ સવિતા એક સ્વમાનવાળી સાચી સન્નારી હતી. મુકુંદલાલ માંદ

પડ્યા ત્યારથી તેણે મનમાં એક દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો :
' જાતે મજૂરી કરીશ. છોકરાં પાસે નોકરી કરાવીશ.
પણ મારા કુટુંબનું પૂરું કરવા કોઈની પાસે હાથ
નહિ ધરું. અને હાથ નહિ ધરું એટલે કોઈ આવીને
કંઈ આપી જશે તો પણ નહિ જ સ્વીકારું. જે
હાથે હવેરા રૂપિયાનાં દાન દીધાં છે તે હાથ કદી
કોઈની મદદ નહિ સ્વીકારે. આ શરીરમાં કદી પરાયા
પૈસાનું અન્ન નહિ જાય.'

આ ટેક પણ ભારે હતી. શીલા-વિનોદના લગ્ન થયા
પછી પણ શીલા નોકરી કરે તે વાત શેકને અસહ્ય
લાગતી હતી. વિનોદ જાતે તો આ વાતમાં સંમત
હતો. તેને તથા તેની માતાને સવિતાની ટેક વ્યાજબી
જ લાગતી હતી.

છેવટે શીલા તથા વિનોદ સૌભાગ્યચંદ શેકને સમજાવી
શક્યાં. વાગ્દાનવાળી વાતની તેમના ઉપર ખૂબ જ
અસર થઈ. તેઓ ધાર્મિક વૃત્તિના તો હતા જ એટલે
તેમનું મન પણ આ વાતમાં સંમત તો હતું જ.
સવિતા જેવી ટેકવાળી વેવાણુ અને માતાની ટેક
સાચવવા લક્ષ્મીનંદનની પત્ની થયા છતાં નોકરી
કરવા તૈયાર હોય તેવી શીલા માટે તેમના મનમાં
ભારેભાર માન હતું. પરંતુ જે સમાજમાં તે રહેતા
હતા તે સમાજ તેમને ખૂબ જ પંજવતો હતો. તેમની
આસપાસ 'લક્ષ્મીનંદન'નું એવું વર્તુલ હતું કે તેઓ કદી
તેમને સામાન્ય નિયતિની શીલા સાથે વિનોદનું લગ્ન
કરવા દેવા સંમતિ આપતું જ નહોતું. અને વળી
જ્યારથી સવિતાની શીલા પાસે નોકરી કરાવવાની
વાત બહાર આવી ત્યારથી તો તેમના ધનિક મિત્રો
તેમને એટલા પંજવતા હતા કે તેમને માટે આ લગ્નમાં
સંમતિ આપવાનું કામ અશક્ય નહિ તો કપરું તો
જરૂર હતું જ.

પરંતુ શાંતાનો નિર્ણય અક્ષર હતો. અને તેમ જ
સવિતાનો નિર્ણય પણ અક્ષર હતો. અને સહિયરો
સાથે ભણી હતી અને શીલાએ સાવિત્રી, દમયંતી, દ્રૌપદી-
એવી એવી અનેક સાથી સન્નારીઓની વાતો સહિ-

યરો સાથે જ વાંચી હતી અને નાનપણમાં જોવા તેમને
અરસ પરસ વેવાણુ થવાના કાઠ હતા તેવા જ વખત
આવ્યે પોતાનું ચારિત્ર્ય સાબિત કરવાના પણ
કાઠ હતા. અને કુદરતે જેવી રીતે તેમને અરસપરસ
વેવાણુ બનવાનો મોકા આપ્યો તેવી જ રીતે તેમને
પોતાનું ચારિત્ર્ય સાબિત કરવાનો પણ પ્રસંગ બોલો
કરી દીધો. અને બન્ને સહિયરો તેમના જૂના સંસ્કારને
કારણે કુદરતે તેમની લેવા ધારેલી પરીક્ષામાં પાર ઉતરી.

શીલા અને વિનોદનાં લગ્ન થયાં. ન મોટો મંડપ બંધાયો
ન ગવર્નર જેવાને આમંત્રણ અપાયાં. સવિતાને
ઓછું ન આવે માટે જ શાંતાએ ખાસ પ્રયત્ન કર્યો
કે સાદામાં સાદી રીતે વિનોદ-શીલાનાં લગ્ન કરવાં.
ઓછામાં ઓછા ખર્ચ અને ઘણી જ સાદાઈથી
બંનેના લગ્ન થયાં.

લગ્ન વખતે હોય છે તેવો બાહ્ય ઉમંગ કોઈનામાં બહુ
દેખાતો નહિ. ભારે વસ્ત્રો દ્રાગીના બેન્ડ-વાગ્મ આવું
કશું આ લગ્નમાં જોવા ન મળ્યું. પરંતુ કોઈ પણ
લગ્નમાં કદી જોવા ન મળ્યો હોય તેવો અતેરો આનંદ
ચાર જણના હૃદયમાં અને ખરું કહીએ તો પાંચના
હૃદયમાં હતો જ.

શાંતા પોતે પરીક્ષામાંથી પાર ઉતરે છે. પોતાના દીક-
રાને લક્ષ્મીને નહિ પરંતુ એક સાચી આર્થસન્નારીને
પરણવે છે તેનો આનંદ હતો. પોતાનું બોલ્યું ગમે
તેવા સંબોલો બદલાતાં પણ પોતે પ્રાણી શક્તિ છે.
તથા પોતાના નાનપણનાં સ્વપ્નાં સીતા સાવિત્રી થવાનાં
કાઠ પોતે અંશતઃ પણ સિદ્ધ કરી શકી છે તેનો ભારે
ઉલ્લાસ હતો.

સવિતાના આનંદની તો અવધિ જ નહોતી. ઈશ્વરે તેને
માથે દુઃખ નાખવામાં બાકી નહોતી રાખી.

બંગલા ગયા, મોટર ગઈ, લક્ષ્મી ગઈ તે કશાનો તો
તેને હિસાબ નહોતો પરંતુ મનમાં એક ઉમેદ હતી કે
ઈશ્વરે જો મુકુન્દલાલને માંદા માંદા પણ રાખ્યા હોય
તો પોતે અને પોતાની પુત્રી તેમની ગરીબીમાં પણ
આકરી કરે છે તે દુનિયાને બતાવી દેત. તેમ છતાં પણ

ગરવી ગુજરાતે હવે શું કરવું ?

ગુજરાત રાજ્ય માટે આજે આપણે ધીર નર્મદની પ્રેરણાભરી પંક્તિઓ સુખેથી વાપરી શકીએ એમ હોએ :

‘શબ શકુન દીસે, મધ્યાન રોહરો, વંતી ગઈ છે રાત... દીસે અરણ્ય પરભાત.’

ન્યારે આપણે આ વિસ્તારમાં મળેલી સંપત્તિનો વિચાર કરીએ. ખંભાતથી સુરત સુધીનો પ્રાપ્ત થયેલો વિપુલ તેલભંડાર, લીઆઈટની શક્ય પ્રાપ્તિ, નર્મદા નદી વિષયક પ્રયંત્ર યોજના, કંડલા બંદરની ખીલવણી, નાના મોટા ઉદ્યોગોની સંભવિત સ્થાપના... આ સર્વે આપણને જરૂર ભાવિ માટે પ્રકાશ અને પ્રેરણા પાથરતાં દીસે છે. આઠેક મહિનાના ટૂંકા ગાળામાં આપણે અતિ ઘણું કયું છે અને અતિવધુ કરવાને કટિબદ્ધ પણ થયા છીએ. રસ્તાઓ નવા બધરાના છે, જૂના પાકા કરવાના છે, જીવનધોરણ વધુ ઊંચું લાવવાનું છે, વગેરે. પણ આ સર્વે ઉપરાંત એક એવો પણ માર્ગ છે કે જે અનુસરવો હવે આવશ્યક બન્યો છે; જેમાં સાહિત્યકારો અને વિશાળ દષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ અસીમ સહાય અર્પી શકે. આ

ગુજરાતનું નવું અને અલગ રાજ્ય થયું એટલે એના વિકાસની આગવી તક પણ મળી. એ તકને ઝડપી લેવાની ગુજરાતીઓની દષ્ટિ વધુ વિશાળ બન તો ? આ લેખમાં એનો નમૂના આધ્યાપક-વખક ખવાર આપે છે..

દિશામાં પ્રગતિ કરવાથી આપણી ભાવિ પ્રભ વધુ ચેતનવંતી અને વધુ ઉત્તરદાયિત્વનિર્ધાન થશે. આ પથે વિચરનારને મનમાં પરિવ્ર કાર્ય કર્યોને સંતોષ પણ મળશે. તે છે આવ-પુસ્તકાલયોની વધુ સંખ્યામાં સ્થાપના. ગામે ગામ અને નાના મોટાં શહેરોમાં જો આ પ્રમાણે બાલસાહિત્યસમૃદ્ધ પુસ્તકાલયો હોય તો આપણાં બાળકોને વધુ પ્રમાણમાં જીવનનો આનંદ મળે. એટલું જ કે બાલ સાહિત્ય પણ હજુ વધુ આકર્ષક અને વધુ ઉચિત કરી, આપણે તેને બાલજગતને ચરણે ધરીએ. રંગબેરંગી અને અનેક વિષયો સાથે સંબંધ ધરાવતી પુસ્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ થાય, સસ્તી કિંમત હોય, તેમની કુતુહલરૂપિતને જગાડે, વધના જુથને અનુરૂપ બને, આ સર્વે અમલ્યનું છે. અને આ બાબતમાં શિક્ષકો, ગ્રન્થાલયોના પાલકો, શિક્ષિત માતાઓ, કલાકારો, કદપનાશક્તિ ધરાવતાં નર-નારીઓ જેટલો સાથ અને સહકાર આપે એટલો એટલો છે. આપણે પાશ્ચાત્ય દેશોના સાહિત્યનું અંધ અનુકરણ કર્યા સિવાય અનુરૂપ અને ઉચિત એવા સિદ્ધાંતો જરૂર અવધુ કરી શકીએ અને તેમ કરી બાળકને અને કુમાર-

તેની શીલાને વિનોદ મળ્યો અને પોતાની પણ કાઠની મદદ ન સ્વીકારવાની પ્રતિજ્ઞા જનજવી શકાર્થ તેનો એટલો આનંદ નહોતો.

વિનોદ અને શીલા તો એક બીજાને હૃદયથી આદતાં જ હતો. તેમને નહોતી પડી લક્ષ્મીની કે નહોતી પડી ધનિક સમાજની દીકોની. વિનોદના મનમાં બીક હતી કદાચ તેના પિતાજી આ સંબંધમાં સંમત ન થાય તો ? પરંતુ સાંતાની ટેક એટલી મજબૂત હતી કે ધનિક સમાજનાં બંધાં જ બંધતો તેની પાસે તૂટી પડ્યાં અને સૌભાગ્યવંદ શેઠ પણ એ વર્તુળની

બહાર નીકળી શક્યા.

સૌભાગ્યવંદ શેઠને પણ આનંદ તો હતો જ. ભણે દાંડમાંથી લગ્ન ન થયાં પણ વિનોદને શીલા જેવી પત્ની મળી, પોતાનું વાગ્દાન ચલુ રહ્યું તેથી તે પણ હિંમત કરીને તેમની આસપાસના વાતાવરણમાંથી બહાર નીકળી શક્યા અને લગ્ન સંબંધમાં જે કાર્થ તેમને કંઈપણ સારું ખોડું કહેતું તેના તેમની પાસે એક જ જવાબ હતો : ‘સામગિયો જે કરે તે સારાને માટે.’ અને આમાં તો સામગિયાએ જે કંઈ કયું તે ખરેખર સારું જ થયું હતું.

કુમારિકાને ઉલ્લાસમય કરી શકીએ. સાથે સાથે આપણે તેઓને ઉચિત એવી ફિલ્મો પણ ધારીએ તો ખતાવી શકાય. વોલ્ટ ડીઝનીએ વર્ષો પહેલાં આની શુભ શરૂઆત કરી અને આજે તે આ ક્ષેત્રમાં ઘણી પ્રગતિ કરી શક્યા છે. આપણે ત્યાં સિનેમામાં જવાની પ્રવૃત્તિ ઘણી વધી છે—કેટલાંયે કુટુંબો ફિલ્મો જુવે છે. પણ તેઓ અનેક કારણસર તે ફિલ્મો બાળકોને ખતાવવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર માત્ર પણ કરતાં નથી. પરિણામે, બાળકો ઘણીયે વેળા તેમને ઉચિત નહિ એવી ફિલ્મો જોઈ, ખાલમાનસને ન શોભે એવા પ્રશ્નો ચર્ચાના સાંભળી, ન શોભે એવા વિચારો કરતાં અને ગીતો ગાતાં થઈ જાય છે, અને અન્તમાં ચારિત્ર્ય પર પણ લાંછન લાગે એવી વર્તણૂક અનુસરે છે. આ માટે આપણે સાવધ રહીએ અને નવા ઉદ્યોગોમાં બાળકો માટે ચલચિત્રો કાઢવામાં આપણે યશ મેળવી, તેઓના આભારને યોગ્ય બતાવે.

આ ઉપરાંતે ખીજું કેટલુંક પણ આપણા સાહિત્યકારો કરે એ ઇચ્છનીય છે. અંગ્રેજીમાં પ્રત્યેક પ્રખર લેખક માટે એક નાની પુરિતકાદારા તેના લેખન, જીવન, મનન વિષે માહિતી અપાઈ છે. આ ગ્રંથમાળા ઇંગ્લીશ મેન ઓફ લેટર્સ ના નામે પ્રખ્યાત છે. આ જો હવે આપણી પ્રજાને આ પ્રમાણેની ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત કરી ગુજરાતી સાહિત્યકારોની ગૌરવગાથાથી વિદિત ન કરી શકીએ ? પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રત્યેક પુસ્તક વાંચવાનો સમય, રસ અથવા સાધન ન હોય : પણ ઘણાંયે આ પ્રકારની ગ્રંથમાળા દ્વારા રસ સંતોષી અથવા જગાડી, ગુજરે સાહિત્ય માટે યોગ્ય એવો ગત્ર લઈ શકે. આ પ્રમાણે જો વ્યવસ્થિત રીતે લખાય તો સાહિત્યરસજ્ઞો ઉપરાંત અન્ય પણ આપણા સાહિત્ય સ્વરૂપથી, લેખકોની મહત્તાથી વિદિત થાય અને એમ તેઓનો સાહિત્યરસ કેળવાય, સંસ્કાર રેડાય અને સંસ્કૃતિનું સીંચન થાય. આપણે ત્યાં સાહિત્યના ઇતિહાસો છે પણ આ પ્રકારની ગ્રંથાવલિ જાણી નથી. પણ તે હવે, પડઠાતા સમયને પરિણામે આવ-

શ્યક બની છે. તદુપરાંત આપણે, ધીમે ધીમે, Oxford Companion to English Literature સમો બૃહદ્ ગ્રંથ બહાર પાડવો જોઈએ. સમય થશે, સંપત્તિનો વ્યય પણ કરવો રહેશે, પણ હવે ગુજરાતમાં સાહિત્યના વિકાસ માટે સંસ્થાઓ છે અને તેઓ આ કાર્ય ઉપાડી લે તે ઇચ્છનીય છે. આ રીતે સાહિત્યકારો ઉપરાંત અગ્રગણ્ય સાહિત્યકૃતિઓનો આછો પણ સદાયરૂપી પરિચય અપાય અને જેને સર્વે સાધન સંપન્ન બનવાનું શક્ય નથી તેને, ઘણાંયે વિદ્યાર્થીઓને, આ ગ્રંથ આવશ્યક જ્ઞાન, પ્રેરણા, ઉત્સાહ, પ્રેતસાદન આપી શકે.

વળી, આપણા ગુજરાતનો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ પ્રાપ્ય નથી. હોય તો જાણ્યો નથી. દિનલોક ફોર્મ્સ, જગવાનલાલ ઇન્ડિયન, જુલર, જેક્સન, ક્રામીસેરીયટ વગેરેના પુરતકો હોવા છતાં આપણે અતિ ઘણું સંશોધન કરવાનું છે. ઈ. સ. પૂર્વે ચોથા સૈકાના સમયમાં ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્યનું શાસન હતું. પછી આવ્યા અશોક અને ત્યાર પછી ગ્રીક રાજાઓ. પણ ત્યાર પછીનો થોડો કાળ અધકાર અને અજ્ઞાનતામાં સમાયેલો જણાય છે. આવી અન્ય પણ કડીઓ છે કે જે વિષે સંશોધકને રસમય માહિતી પ્રાપ્ત કરવાનો અત્રે પ્રસંગ છે. આપણા પ્રદેશ માટે આપણને સંપૂર્ણ માહિતી ન હોય તો તે શોધનીય કહેવાય. ભારતનો, જગતનો ઇતિહાસ જાણનાર ગુજરાતના ગૌરવવન્તા ઇતિહાસથી કેમ જ વંચિત રહે ? માટે આપણે આ માર્ગે પણ પ્રગતિ સાધવી રહી. યુનિવર્સિટી માધ્યમ અને પારિભાષિક કોષો જો અગત્યના છે તો આ કાર્ય પણ એટલું જ ધ્યાન માગી લે છે.

જો આ રીતે ગુજરાત સર્વે દિશાઓમાં ધીમું પણ પ્રયાણ કરે, અને તેણે કરવું જોઈએ, તો વીર નર્મદના શબ્દોનું તથ્ય સાચું પડશે—યદુ પ્રમાણમાં સાચું પડશે—એ પણ નિશ્ચિન છે. નર્મદે ‘જાંચી તુજ સુંદર જન લણુવ, લણુવ તું’ કહીને ગુજરાતને સંબોધી છે. અન્ય કવિઓએ ગુજરાતને ‘શુણવંતી’ ‘ગરવી’, ગુજરાત કહી છે. આ ગુજરાતે આજે અને આગળી

વસમો નેહરુ યુગ

દળનાં લખાણોના અચ્છા આલેખક અને ભણીતા મંજલકારનો આ દેખ પણ તેમની રમતી-રસળતી શૈલીનો આલેખન નમૂનો છે. કોઈપણ મંજીર અને વિચારણીય પ્રશ્નને આવી સદગતથી હલુાય ત્યારે અને હાથ વાગેકે ઉપર ધરી પડે છે.....

દાનો યુગ વડી જ્યા પડી દાદાના પુત્રનો યુગ આવવાને બદલે પૌત્રનો યુગ શરૂ થઈ જાય છે અને એમાં પૌત્રના પિતાની હાલત માન-મોબલા વિનાની થઈ જાય છે. દાદા જીવે ત્યાં સુધી દાદાનો યુગ, પણ દાદા જીવે એટલું લાંબું કે એમની છેલ્લે ધડીએ પૌત્ર જુવાન થઈ ગયો હોય અને પુત્ર આધેડ બની ચૂક્યો હોય. આથી દાદાના યુગ પડી સીધો પૌત્રયુગ જ શરૂ થઈ જાય છે !

ગાંધીયુગ પૂરો થયા પડી શરૂ થયો બેઈતો હતો ગાંધી આશ્રમ યુગ એને બદલે સીધેસીધો નેહરુ યુગ જ શરૂ થઈ ગયો, ગાંધી પૂલ પરથી જવાને બદલે ખાઈ કુદાવીને સામે પાર પહોંચી ગઈ ! આથી ગાંધી આશ્રમ-વાળાઓની સ્થિતિ માન મોબલો જાળવવા કપરા થઈ પડે એવી થઈ ગઈ જણાય છે.

દાદાની પરંપરા પિતા ચાલુ રાખી લંબાવે પણ પૌત્રના પિતાની તો કોઈ પરંપરા જ શરૂ થઈ ન હોવાથી અને પૌત્રના હાથમાં જ બધો કારભાર, ને કૂચીનો ચૂમખો આવી જાય એટલે વચક્ષી પેઢીને તો જાણે આપણું ઉત્તરક યવા જેવું થઈ જાય છે. દાદાની પરંપરા તેનો પુત્ર આગળ વધારી શકતો નથી, અને પૌત્રની પરંપરામાં પોતે બંધબેસતા થતા નથી એમાં વળી પૌત્ર લાગણીવાળો હોય ને પિતાને કશોક કારભાર સોપે એટલે તેઓ આશ્ચર્ય યુગની પરંપરાને આગળ વધારવા હેંશિ બને છે મંડી પડે, પણ બીજા કારભારીઓ તો પૌત્રની પેઢીના હોય અને લેવડ દેવડ માટે તેમની સાથે કામ પાડવું જ પડે અને અડી જ બે ઘોડે

સવારી કરતાં કફોડી હાલત થઈ જાય એવું બને છે.

એક મહાશ્રીમંત કુટુંબ, દાદાએ વાડી-વજીરા વિસ્તારેના, પધારો ભારે, દાદા સો વર્ષ જીવ્યા, દાદાને દીકરો પિતૃ-વત્સલ, દાદા કહે એને અનુસરે. અગિયારસ કરતી હોય તો કરાજમાં ચેવડો ખાવ કે કેળાં ખાવા ? સિંધના મીઠાવાળા વેફર ખાઈ શકાય કે નહીં ? પોરણમાં લીસા મગ ખાવા કે કાળા મગ ખાવા ? આવા આવા પ્રશ્નો પૂઢી પૂઢીને દાદા જે કહે એમ કરે. અને દાદા પણ એવા કે હજાર કામ હોય તોયે વખત કાઢીને અશ્વીથી પણી સુધી બધું સમજાવે. અને તેમનો પુત્ર દાદાના કહ્યા પ્રમાણે અમલમાં મૂકે, આમાં દાદા પ્રવર્તક અને પુત્ર માત્ર વર્તક (વર્તનમાં મૂકનાર) બની રહ્યો, એને પોતાની એવી કશી આગવી પ્રિલિસા કે પ્રજ્ઞાસિ મળે નહિ.

દાદા ખૂબ લાંબુ જીવ્યા અને જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી એમણે કામ કર્યું અને કરાવ્યું. દરમિયાન પૌત્ર લાજુતો લાજુતો છયન-પહોંચી ગયેતો અને ત્યાંની હવામાં જ બિહરેતો અને ભારે પ્રતિભાશાળી, તે દાદાના અચાનક વિલોક થયે, તેના હાથમાં જ બધો કારભાર આવી ગયો ! નાદા જુની પેઢીના પણ ચાપુ અને આવતી પેઢીનેયે પહોંચી વળે એવા કાબેબ. પણ પિતાની હાલત કફોડી થઈ ! પૌત્રે તો કારભાર હાથમાં લેનાંની સાથે વાડી-વજીરાના વિદેશના બગીચા-નિશ્ચુતો બોલાવીને આંતરરાષ્ટ્રીય પરંપરાએ બિયડાપાથલ શરૂ કરી દીધી. પિતાનો જીવ તો પહોર પહોર બળે : આ બધું શું થવા બેકું છે ! પણ કરે શું ? પૌત્રની

આ વિશેષજીને વધુ ચોચાં બનવું પડે. આપણી પાસે આ શક્ય બનાવવા સાધનો છે, સમય પણ છે. જો આ નેમને પહોંચવાનો પવિત્ર સંકલ્પ યુગરાત કરે

તો આગામી વર્ષોમાં તેને યશકલશ પ્રાપ્ત થશે એમ સૌની માન્યતા છે. યુગરાતની આ એક પવિત્ર ફરજ છે. તેનાથી તે કેમ જ દૂર રહેશે ? રહી શકશે ?

★

મોચ અને મસિંગો

ખાનનાની ખાણ શોધવા માટે એક જમીન સાહસવીર આફ્રિકાનાં જંગલમાં જાનને ભેખરે કેટ કેટલાં સાહસો ખેડે છે એની દિલ મૂલવતી કથા અગ્રેજ ઉપરથી બર્નિંગનાં વાચકોને જાણીતા લેખકે અહીં ઉતારી છે જે કિશોરો સહિત બધાંને રસપ્રદ થશે...

ત્રીસ વરસનો એ જુવાન પંચાસી ઉપરના ડોસાનો પીછો પકડી ચાલતો હતો. સવારથી શરૂ થયેલી એમની મજલતો હવે અંત નહોતો. પેલો ડોસો તો સ્ફૂર્તિપૂર્વક ખડક ને ટેકરા આંખે જતો હતો જ્યારે આ નવજુવાનના પગ લથડતા હતા. એને એમ લાગતું હતું કે હવે તો ગળડી જ પડશે. ખેલે-રિયાના વારંવારના હુમલા કાળજવરની પથ્થાહ અસર એ બધાએ આ ભૂસ્તરશાસ્ત્રીની તાકાતના ચૂરેચૂરો ઉડાવી દીધા હતા. છતાં એણે પગ દબાવે જ રાખ્યા કારણ એ જાણતો હતો કે ક્ષણભૂત થવાશે તો 'શોના' રોળીના વિપુલ સુવર્ણભંડારનાં દાર ખૂસી જશે. પેલો વૃદ્ધ ખસે વાર આગળ એક ખડક ચડી રહ્યો હતો. મથાળે પહોંચી એણે પાછળ નજર કરી—પોતાને કાઈ જોઈ જતું તો નથી ને! એની ખાત્રી કરવા તરત જ આ જુવાન યુરોપિયન ભૂસ્તરશાસ્ત્રી પાસેની ગાઢ ઝાડીમાં ધસી પડ્યો - લપાવા છૂપાવા. કારણ ડોસો જો એની હાજરી પામી જાય તો અદાર મહિનાની એની જહેમત પર પાણી ફરી વળે!

પોતાની કેડી સંતાડવા મથતા એ વૃદ્ધ આદિવાસીનું નામ હતું મસિંગો. એના સિવાય કાઈ પેલી સોનાની ખાણનો રસ્તો જાણતું નહીં ને એની પાછળ પડેલ

ભૂસ્તરશાસ્ત્રી હતો જુવાન જર્મન કાર્લ મોચ. અદાર માસથી આ કેડી પ્રાપ્ત કરવા મોચ મસિંગોની પાછળ ખડકોમાં ભૂતની જેમ ભમતો-આથડતો હતો પણ અચૂક સમયે મસિંગો ક્યારે કાઈ ખડક કે ટેકરી પાછળ અદૃશ્ય થઈ જતો તેની મોચને ખબર સુદાં પડતી નહીં. આજે તો એ ઘણું દૂર આવ્યો હતો એટલે મસિંગોની નજરથી દૂર રહેવા એણે ઝાડીમાં પડતું નાખ્યું.

અને સિતેર રતલ વળતો એનો દેહ પેલી વૃક્ષરાજ પર લયકાયો તેવો જ એક તીક્ષ્ણ સીસકારો એના કાન પર અથડાયો! આફ્રિકાનો સૌથી ભયંકર એવો છ-ફૂટિયો નાગ, પોતાના રહેણાણ પરના આક્રમણનું વેર વાળવા છંછેડાઈ ફેણ માંડી રહ્યો હતો! એ ઝડપથી બાજુએ ખસવા ગયો ત્યાં તો જમણા હાથમાં દારમા દુઃખની એક ઝણઝણાટી વ્યાપી ઊઠી. ભારે હિંમતપૂર્વક એણે ડાબો હાથ લંબાવ્યો ને પેલા નાગનું માથું એક પોલાદી પકડમાં જકડી લઈ એના હાંત હાથમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યા.

નાગનું માથું એણે ઝડપથી ભોંય ભેળું કધું ને ઝેરથી શુગળાઈ જતાં એના જમણા હાથની આંગળીઓથી એણે પોતાની રિવોલ્વર ખેંચી કાઢી અને ચાંપ દબાવી

ઈજ્જત ધર ને બહાર બધે જ ભારે. આખી દુનિયા વાહવાહ કરે. એને કંઈ કહેવાય પણ કેમ? પિતા અંદર ને અંદર કાચવાયા કરે ને ધૂંધવાયા કરે. એમાં થોડાઘણો કારભાર એમને સોંપાતા દાદાની પરંપરાને આગળ વધારવા નિષ્ઠાપૂર્વક એમણે પ્રયાસો શરૂ કર્યા, પણ એમાં કારભારીઓ સાથે અથડામણ જાગી અને હિન્દુધર્મશાસ્ત્ર તો કહે છે કે પાછલી અવસ્થાએ

સંન્યાસ આશ્રમમાં સ્થાન લેવું, પણ દાદા તો છેલ્લી ધડી સુધી કર્મચોગી હતા, નિવૃત્તિ કેમ લેવાય? કંઈ ને કંઈ કામ કરવું જ જોઈએ. એથી કંઈ ને કંઈ કરતા જ રહે છે અને એમ કરતાં કંઈનું કંઈ થઈ બેસે છે!

ગાંધી યુગના વારસને નેહુ યુગમાં જીવવું બહુ કપડું થઈ પડ્યું છે.

ઉપરા છાપરી એ ગોળી પેલા નાગના માથામાં દઈ દીધી. બરાબર તે જ ક્ષણે લાકડું ખની ગયેલી એની આંગળીએ માથા રિવાર પર પડી ગઈ !

એણે કમરપટામાંથી શિકારી છરી કાઢવા હાથ ફેરવવા માંડ્યા પણ ત્યાં તો એની આખે અધાર હાવા લાગ્યો. અનિ ધીમી ગતિથી એ છરી ખેંચતો હતો ત્યાં તો ઝાડીમાં માર્ગ થયો અને એના શરીર પર મસિંગાની હીંગણી દેહયષ્ટિ મૂકી રહી

એક ક્ષણમા પરિશ્ચિનિનો ક્યાસ મસિંગાને આવી ગયો અને મોચના હાથમાંથી છરી પગની લીધી, અને એની બાથમાંથી એક લાખો પટ્ટી પટા માટે કાપી લીધી. એકાદ મેકન્ડ ધાને ઝીંગી દષ્ટિએ જોઈ એણે સર્પદંશવાળી ચામડી આરપાર ચીરી કાઢી ફરીને સામી બાજુથી એણે છરી ફેરવી ત્યાં તો મોચ દુઃખથી બરાડી ઊઠ્યો.

મસિંગો તાત્કાલિક ધૂંટણિયે પડી ગયો અને મોચના હાથને મોંમાં મૂકી ધાને ચૂસવા લાગ્યો, ને થોડી થોડી ક્ષણે લોહીના કેગળા કરવા લાગ્યો. પૂરી પાંચ મિનિટ આમ ચાલ્યું તો પેલા જર્મનને શાતા વળી ને સાવ મંદ અવાજે એ બોલ્યો, ' મારી બેગમાં રાતા કણ. '

મસિંગાએ એ ભૂત્તરશાસ્ત્રીની સાધનથેની ફેરેણી તો અંદરના એક વોટરપ્રૂફ પડીકામાંથી પોટાસ પરમેન્ગેનેટના કણ જર્યા. લોહી નીકળતા દંશ પર એને બહારની થોડીવારમાં પાટાથી ધાને એણે બાંધી દીધો. છેવટે એની થેલીમાંથી નેપકીન લઈ મસિંગાએ મોચના કપાળનો પરસેવો લૂછ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ' બાના (મહાશય), હવે કરી વાધો નથી. '

મહાપરાણે, હોંકતાં હોંકતાં મોચ એકા યયો અને મસિંગાને આભાર માન્યો, ત્યાં તો મસિંગા બોલ્યો, ' આ સાપ તો મહા ઝેરી હોય છે. એક બે મિનિટમાં જ માણસના રામ રમી જાય. '

ત્યાં તો દૂર પડેલી પાણીની શેશી તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરતાં મોચે પાણી માગ્યું અને એક આસાધારી

સેવકની અદાથી મસિંગાએ એના હોઠે પાણી, ધધું. અને એ પાતાં પતાં બોલ્યો : ' બાના અમારે રહેણે ચાલો. ' અને એના જવાબની રાદ જોયા સિવાય મોચને જાંચકીને પગ પર ઊભો કરી દીધો. મોચને લાગ્યું કે સોનાની ખાણ માટેની શોધનો પીછો હવે પકડી શકશે નહીં પણ એ છવતો રહ્યો એ જ સારું થયું.

મસિંગાના ટેકા સહ એ પર્વત ઓળંગી પેલી પારની ખીણમા આ લેકોના રહેણે પહોંચ્યો ત્યારે એને ફ્રાન્ટ ગયેલા અદાર માર્કલનું દુઃખ ના રહ્યું. ત્યાં પેલી આદિવાસી બહેનોએ કેટલીક વનરપતિ ઝગાડી એના હાથના મવગત કરી.

આમ તો બર્જિનથા ટ્રાન્સવાલ આવેલા મોચને લગભગ ચાર વરસ વીતી ગયાં હતાં. આ વિસ્તરમાં ત્યારે ડેર ડેર સોનું ને ખાણો હાથ લાગતા હતાં એટલે એની શોધમાં આવીને પણ અહીં આવી કમર્ફર્ડોસ આગળ પડાવ નાખેલો ને ત્યથી મોચે સ્ટુમ પહોંચી, શોધખોળનો પ્રવાસ આદરેલો.

ટ્રાન્સવાલ પહોંચે એને થોડા જ માસ થયા હતા ત્યાં તો એને કાને વાત આવી કે ટ્રાન્સવાલ ને પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકાની સરહદે ન માની શકાય તેવી શોધો થઈ છે.

પારિકન નામનો એક ખાણિયો એક જંગલમાં ખોદતો હતો ત્યાં સપાટીથી સત્તર ફૂટ નીચે એના હાથમાં એક ચળકતી ચીજ આવી. એને પ્રથમ તો લાગ્યું કે આ સોનાની લગડી હશે પણ સાફ કરતાં જણાયું કે એ તો આદિજમાનામાં ફોનીસીયન પહેરતા એ જાતનું એક નાદુર્ધ લોકીટ હતું. એની એક બાજુ લખાયું હતું જે કેઈ કંઈ સહુ નહીં ને ખીજ બજુ લખેલા સીસ નીચે, મનુષ્યવાળો એક ગુચ્છો હતો. એના બહારના ઢાંકણ પર આફ્રિકા હતી જે મેમોનિક પ્રતીક તરીકે મોચ ઓળખી શક્યો.

મોચે એના એક મિત્રને સાં જઈ પારિકનની આ શોધ તપાસી જોઈ ત્યાં તો પારિકનને બીજા એક પોરાણિક

ચીજ હાથ લાગી. એ હતો એક લીસો કાળો પથ્થર. એના પર અક્ષરો ફાતરેલા હતા ને એ અક્ષર આકૃતિઓ સોનાથી પૂરેલી હતી. જ્યારે આ સમાચાર મોચને કાને પહોંચ્યા ત્યારે એક જિજ્ઞાસુ દત્તિહાસકાર અને ભૂતરશાસ્ત્રી તરીકે એણે જાતે આ વિસ્તાર નિરખવાનું નક્કી કર્યું.

એણે ખાનગી શોધખોળ આદરી ત્યાં તો એક અતિ રસપ્રદ અવશેષ એની નજરે ચડ્યું. એ હતી હજાર ફૂટ ઊંચા ચાર ફૂટ પહોળા એક એકલવણિયા પર્વતની ટોચના ખડકમાં કંડારેલી રાખવાદિની આકારની એક કળર. પોતાના ખાણિયા મિત્રની મદદથી એણે એ કળર પરનું સોનેરી શિકાલેખવાળું પથ્થરનું ઢાંચણ બિઘાડ્યું તો એમાં માણેક, હીરા ને અન્ય સુવર્ણોદ્ધાર વચ્ચે વેરાયેલાં માનવઅસ્થિ હાથ લાગ્યાં. પેલા લેખને તો એ કળી શક્યો નહીં પણ આ બધાં કીમતી અવશેષો ટ્રાન્સવાલની સરકાર જતે કરે એ હેતુસર એણે એક મિત્રને ત્યાં જાનામાનાં મોકલી આપ્યાં.

એને હવે પાકી ખાત્રી થઈ કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આજ દિન સુધી થયેલી શોધમાં સૌથી મહત્વની શોધ પ્રતિ એ ડગ માંડી રહ્યો હતો અને ત્યારથી પેલા કળરમાંના રત્નનું મૂળ હાથ કરવા લાગી ગયો.

આજુ બાજુના ફ્રેન્ચસમર્ગ પર્વતોમાં ખોદાખોદ કરતાં એને માલમ પડ્યું કે આ વિસ્તારમાં જમાનાઓ પહેલાં એક સુસંસ્કૃત પુરાણપ્રજ્ઞ રહેતી હતી જેમણે આ ગુફાઓને હંગામી નિવાસ તરીકે સ્વીકારી હશે.

એના હાથમાં આવી આફ્રિકાના લોકોને સાવઅજાણુ એવાં હથિયારોવાળી મૂર્તિઓ ને માનવાકૃતિઓ. એની નજરે પડી એક સાંકેતિક લિપિ જે પાકી ઇન્ડિયન કે ક્રોનીશિયન મૂળની હતી. અને આ શોધખોળમાં એ મચ્યો હતો ત્યારે એને કાને પડી, શોના ટોળકીના સુવર્ણ પર્વતની કહાણી.

સૌ પ્રથમ તો આ વખતે એણે એ હિસાબે અવગણી કે આફ્રિકાનોની ટેવ મુજબ આ એક ભારે ગપગોળો હશે. પણ એને પેલો નાગ કરડ્યો તે અગાઉ એ વરસે,

એક દિવસ એ દ કાપના ખાણકેન્દ્રમાં હતો ત્યારે એક વૃદ્ધ આદિવાસીને એણે જોયો. એ આવ્યો હતો શુદ્ધ સો ટચની સોનાની છ લગડીઓ વેચવા ને એમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ નાણામાંથી જરૂરી ચીજ-વસ્તુ ને છરી ખરીદવા.

મોચના મિત્ર ખર્ને આ વૃદ્ધ જંગલવાસીને ખતાવતાં કહ્યું, 'તારે ભાઈબંધી કરવા જેવો આ માણસ છે. એનું મૂળ નામ છે મસિંગા પણ બધાં એને જોન કહે છે. રૉડેશિયાની શોના ટોળકીનો એ વયોવૃદ્ધ સભ્ય છે. આમ તો એ શુદ્ધ શોના નથી પણ એની જાત મૃતપ્રાય થયેલી છે. શોના લોકોએ એને દત્તક લીધેલો હતો. આ પર્વત વિસ્તારમાં કયાંક સુવર્ણ-ભંડાર છે ને એની માહિતી આ દુનિયા પર કોઈ એક જણને હોય તો તે આ મસિંગાને.'

મોચ હસ્યો. એણે આવી વાતો ખીજા વિસ્તારોમાંય સાંભળેલી જતાં એણે વિચાર્યું : 'વાત સાવ સહેલી છે. લપાતા છપાતા આ ડોસા પાછળ જવાનું ને એના ભંડારની કેડી પકડી પાડવાની. એ કેમ કોઈ કરતું નથી ?'

ટાણો ભારતાં ખર્ને કહ્યું, 'ત્યારે તું જ એ કરી જો ને એટલે સમજાણુ પડશે! ઘણાએ એ કરી જોયું પણ ભાગ્યે જ કોઈ જીવતું પાછું ફર્યું છે. ત્યાં નથી પાણી, નથી કેડી, ને નથી ખોરાક. ત્યાં છે માત્ર સાપ ને સિંહ, કાણુમાં યમસદન પહોંચાડે તેવા પીંછી અને અન્ય ઝેરી પ્રાણીઓ.'

વાત પડતી મૂકી, મોચ પહોંચી ગયો જ્યાં મસિંગા એના સોનાનો સોદો કરતો હતો ત્યાં, અને કુતૂહલ-તથી અમરથો પકડતો હોય તેવો દેખાવ કરી એણે એક લગડી નીરખી જોઈ તો ખાત્રી થઈ કે આ ખાણમાંથી હાથ લાગેલું સોનું ન હોય. આ તો કયાંક સંગ્રહાયેલ સુવર્ણ છે.

મોચને ખાત્રી થઈ કે ખર્નનું કહેવું સાવ સાચું છે. આ ડોસો એક એવા સુવર્ણભંડારની જાણમાં છે જેમાંથી એને ખપ પૂરતું એ લઈ આવી શકે છે.

એનો સંપૂર્ણ પીછો પકડવાના નિશ્ચય સહ એ એની

પૂંઠે વળતે દિવસે પડ્યો. ને એ દિવસ સુધી એની 'છાયારૂપ ભટક્યો' પણ ત્રીજી સાંજે પવતિના એક દરના ડિગ્રામાં મસિંગો ક્યાં ગયો તેની એને લાજ નહીં.

મોચ બીચ્યો નહીં. એની પાસેનું પાણી ખુદી જતા આવ્યું હતું છતાં રાત્રિ ત્યાં ગાળી, વળતી સવારે પામેના ત્રણ હજાર ફૂટ જાંચા શિખર પર એ ચઢ્યો ને ચારેકાર નજર ફેંકી તો એને માલૂમ પડ્યું કે એ સારોય વિગતાર સાવ નિર્જન અને સૂકો ભડ હતો. ઉપરાંત એ બિહામણો, અને ખાવા ધાપ એવો લાગતો હતો. એની વિશેષ ખાત્રી એને વળતાંની મુસાફરીમાં થઈ. રસ્તામાં એની અડફેટ તરસ કે સર્પદંશથી રામ-શરણ થયેલાં ત્રણ માનવશય ચઢ્યાં. મહાપરાણે મોચ છાવણી બેગો થયો. ને બીજી મુસાફરી માટે અતિ કાળજીપૂર્વક તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો.

પેલો વૃદ્ધ હર છ માસે એક વખત શહેરમાં આવતો એટલે એ ફરી દેખાયો ત્યારે મોચ તૈયાર જ હતો. આ વખતે એ સાત માઈલ સુધી પર્વતમાં એની પાછળ પાછળ ગયો પણ પુનઃ એ નિષ્ફળ ગયો. ઘેર આવી બનને એણે કહ્યું, 'આ તો માન્યામાં ન આવે એવું છે. એ વૃદ્ધ મારાથી ભાગ્યે જસો વાર આગળ હશે. એક નાની ટેકરીએ ચઢ્યો અને ગાયબ થઈ ગયો. હું એની પાછળ પાછળ ગયો ને ચારેય ખાજુ ફેંદી વળ્યો પણ ન હાથ લાગી કોઈ શુક્ર કે ન હાથ લાગ્યો એ ડાસો.'

છતાં કૃતનિશ્ચયી એવો મોચ ફરીના છ માસ પછી પેલા ડાસા પાછળ લાગ્યો. પણ પેલો નાગ કરડ્યો ત્યારે એના સાહસનો અંત આવ્યો ને જે માણસનો પીછો એણે પકડ્યો હતો તેણે જ એની સારવાર કરી એને પુનર્જીવન બચ્યું.

મોચ જુવાન, દેખાવડો ને ગમી જાય તેવો હતો. તેમાં વંળી એણે આ શોના ટોળીનાં સંસ્કૃતિ ને રીતરિવાજોમાં જીડો રસ દાખવ્યો. એટલે એ લોકોએ એન પોતાની ટોળીમાં અપનાવી લીધી. મસિંગા સાથે ભજવાની એને પૂરી તક પ્રાપ્ત થઈ. પણ હવે

મોચનું દિલ મસિંગાની પાછળ પાછળ છોના-માના જતા ના પોડતું હતું. એને થતું 'મસિંગા આદિવાસી હોય તો પણ એ મારો તારણદાર છે. મારી જિંદગી એણે બચાવી છે. એનાથી છૂપું કશું મારાથી થાય નહીં. હું તો કદાચ એને એમ જણાવી શકું કે એની ટોળીના સોનાના વેચાણ-દલાલ તરીકે કામ કરવા હું તૈયાર છું. અને એ કમીશન મારે માટે પૂરતું થાય.'

મોચ એનો પીછો પકડતો હતો એની મસિંગાને જણ હતી કે કેમ એ તો ભગવાન જણે. કદીય-એ વાનતો ઉત્તેજ મોચને કે બીજા કોઈને મોટે ક્યો નથી પણ એ બન્ને ગાદ દોરતો બની ગયા ને જર્મની ને અન્ય યુરોપીય દેશોની મહત્તાની વાતો સાંભળનાં મસિંગા કદી યાકતો નહીં.

મોચને આ ટોળી સાથે વસ્ત્રાં દસેક મહિના થયા હશે તે પછી એક દિવસ મસિંગાએ મોચને જણાવ્યું, 'આ પવતિમાં અનેક રહસ્યો છૂપાયેલાં પડ્યાં છે. વરસો પહેલાં એક દિવસ હું પવતિમાં ધૂમતો હતો ત્યાં એક ગુફામાં મેં ધણાં હાડકાં—ધણી વ્યક્તિઓનાં હાડકાં—બંદૂકો અને બીજા ચીજો જોઈ. એ ક્યાંથી આવી તે તો અમારામાંથી કોઈ કહી શક્યું નહીં' પણ મારા પિતાજીએ જણાવ્યું કે વરસો પહેલાં ગોરા લોક અહીં આવેલા ને પછી એમનો પતો લાગેલો નહીં.

આ વાતચીત પછી થોડા દિવસે મસિંગા એક વખત મોચને પવતિમાં રખડવા લઈ ગયો. ત્યાં પંદરસો ફૂટ જાંચા ચઢી એ એને ખીણમાંથી ન દેખાય તેવી એક ગુફા બાંધી દોરી ગયો.

ગુફાના પ્રવેશદ્વારે જ મોચે નવ હાડપિંજર જોયો. એમના પરનાં કપડાના અવશેષ પણ હજુ સાજાત હતા. જૂના જમાનાની બહુનાજવાળી બંદૂકો અને ખવાઈ જતા આવેલી પાણીની બોટલ, એ અસ્થિ આગુળાજુ વેરવિખેર પડી હતી. પાસે જ બકરાના ચામડામા વીટાજોડ એક ચર્મપત્ર હતું. જેવો એ એને અડક્યો તેવું જ રમ્ભેરીયમ બની ગયું.

મોચ જેવો ગુફાની ભીતર તપાસવા ગયો તેવો જ એક સાપ તેના પગ આગળથી સરક્યો. એક હાથે રિવોલ્વર ખેંચી એણે બીજાથી પેલા સાપને લાકડી મારી ત્યાં એ સહેજ પાછો હક્યો ને એના પગ નીચે કશુંક ચળકવા-ચમકવા લાગ્યું.

સાપને એક ગોળીથી પૂરો કરી એ પગ નીચેની પેલી ચમકતી ચીજને જોવા ઘૂંટણિયે પડ્યો તો એ ફૂટ લાંબો, અદ્ધાર ઇંચ પહોળો ને એ ફૂટ ઊંડો ખાડો એણે એ રેતાળ ભોંયતળિયામાં જોયો. અને એ ખાડામાં ભરેલા પડ્યા હતા અસંખ્ય હીરા, માણેક, નીકમ અને સોનાની લગડીઓ.

મસિંગાની સહાયથી લેવાય તેટલો રત્નભંડાર લઈ તે નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો અને મસિંગા તથા ટોળીના વડાને તેણે એ ત્રણ ભાગે હિસ્સા પાડવા જણાવ્યું.

ટોળી-આગેવાને તેને વેચવાની મૂચના કરી એટલે એ વેચી આવ્યો. ત્યારે એને પાંચ હજાર પાઉન્ડ ઉપરાંતની રકમ મળી જે તેણે પેલા લોકો સાથે વહેંચી લીધી. આ બનાવ પછી એકદેય માસ નહીં વીત્યો હોય ને બંને જોડીદારો એક દિવસ પર્વતોમાં રખડતા હતા ત્યાં કશાય વાતવિચાર કે ધારા સિવાય મસિંગો મોચને એક સાંકડી કેડી પર લઈ ચાલ્યો ને પર્વતની તળેટીએ પહોંચી એને એક સીધા ઊંડા કાંતરમાં દોરી ગયો. સાવચેતીથી એ આગળ વધવા લાગ્યા ત્યાં જ મોચને સમજ પડી ગઈ કે એ ખજાનાની ખાણ લણી ડગ માંડી રહ્યો છે. ખડક ને જમીનની જાત જોવા એ નીચો નમ્યો, એનાથી પચાસ વાર આગળ મસિંગો ટેકરી ચઢતો હતો ત્યાં તો મોચના હૃદયમાં હરખ માતો નહોતો. એક આખોય પર્વત નર્ત્યું સોનું જ હતો—ખારસો સુવર્ણટેકરો !

મસિંગો આગળ ચઢતો હતો તે એક જાન ધાટના ખડકે અટક્યો. આ ખડકની બીજી બાજુએ સીધું બે હજાર ફૂટ ઊંડું ઉતરાણ હતું. અચાનક એ પર્વત રૂપી દિવાલમાં એક ખાડારું આવ્યું ને મોચ મસિંગાની નજદીક પહોંચ્યો ત્યાં તો એણે જોયું

તો મસિંગો એક મોટી બખોલના મુખ પાસે ઊભો હતો. એને પાસે આવેલો જોઈ મસિંગાએ ચલાવ્યું, ‘ મારા સદ્ગત થયેલા પૂર્વજોની આ ગુફા. મારે કોઈ અનુજ નથી કારણ મારી ટોળીનો અંતિમ વંશજ હું છું. બાના મોચ, તમે મારી સાથે લલ-મનસાઈથી વર્તો છો એટલે હું આ ગુફા બતાવું છું. જરૂર હોય તેટલું તમે દરિયાપાર લઈ જઈ શકો છો.’ મોચ ગુફામાં પ્રવેશ્યો તો એને સમજાયું કે પર્વતની ધાર ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પર એવી જાનની જેમ તોળાઈ રહી હતી કે આ ખજાનાની જાણ ઉપર કે નીચેથી જોનાર કોઈનેય ન થાય. એ જડે માત્ર એને જ કે જેણે એને પહોંચવાનો ભૂલભુલામણો રસ્તો જોયો હોય.

નક્કર સોનાની લગડીઓથી ભરેલી આ ગુફા પર્વતમાં છસો વાર ઊંડી હતી, ત્રીસેક ફૂટ પહોળી હતી ને આઠ ફૂટ ઊંચી હતી. પાછળ જતાં એ સાંકડી ને નીચી બનતી જતી હતી.

આ ગુફામાં માત્ર ચારસો વાર અંદર જઈ શકાતું કારણ એથી આગળ તો આખી ગુફા ખીચોખીચ લગડીઓથી ભરેલી હતી !

આ લગડીઓ ને ધુગદા આકારની આ ગુફાની પશ્ચિમ દિવાલ વચ્ચે થોડી જગા હતી પણ એમાંથી પસાર થવું મોચ માટે અશક્ય હતું. ત્યાંથી ગુફાના મુખ સુધી બંને બાજુ હજારો લગડીઓની હારની હાર ગોઠવેલી હતી, વચ્ચે માત્ર જગા હતી એક માણસ ઊભો ઊભો ફરી શકે તેટલી.

મોચે આ ગુફાની દિવાલો અને બહારનું ભૂતળ તપાસ્યું અને એ નિર્ણય પર આવ્યો કે સોનાનો ભંડાર કરવા આ પર્વતને કાઢ્યો હશે ! આમ એના હાથમાં દુનિયાની સર્વશ્રેષ્ઠ સુવર્ણખાણ આવી પડી હતી !

પણ વિચાર કરતાં મોચને સમજાયું કે હજુ તો આમાં ઠીકઠીક મુશ્કેલીઓ પાર કરવાની હતી. એક તો પર્વતની ચોક્કસ જગા. એનું સ્પષ્ટ સ્થાન-એણે બરાબર નોંધી લેવાનું હતું. વળી જો આ જગા સરકારી નીકળશે તો તો એને એ ખોદવાની પરવાનગી હરગીજ

નહીં મળે. તેમાં વળી જો આ મોઝામ્બીક સરહદ પર નીકળશે તો પાછી પોર્ટુગલ સરકાર હાથ માગશે. વિકટપે જો એ આખો પર્વત રજિસ્ટરે કરાવવા મથશે ને આવા મોટા ખમનનાની ટ્રાન્સવાલની સરકારને જાણ થશે તો એય પરવાનો રદ ખાતલ કરશે. વિશેષ વિચારતાં એને એ પણ લાગ્યું કે એને મોટી મૂડીની જરૂર પડશે ને એ મૂડી પાછળ જર્મન સરકારનું પીડબળ હશે તો અહીંની જોર સરકાર ઠીક પ્રભાવિત થશે.

મોચને એક વાતની તો ખાતરી હતી કે મસિંગો આમાંનું કશું કોઈનેય કહેશે નહીં ને એસી વરસ જેમ આને પોતાના પેટમાં સમાવ્યું તેમ થોડો વધુ વખત પણ રાખશે. એટલે એણે વેળાસર જર્મની પહોંચી, ત્યાંના વગદાર માણસોને આ શોધની વાત કાને નાખી, જર્મન સરકારને વિશ્વાસમાં લેવાનું વિચાર્યું. જેથી મુરેલીના સમયમાં એ એની વફાદારી ધાર્ષ્ટિક. અને આ શોધના પુરાવા તરીકે આમાંની થોડીક જર્મની લઈ જતી.

પાછા ફરતાં એ રસ્તાની ગરમી અને મેલેરિયાના હુમલાથી કેટલીય વખત બેભાન થઈ ગયો ને પેલા ટોળી-નિવાસે પહોંચી ત્રણ અકવાડિયાં બેભાનાવખ્યામાં ખાટલાવરા રહ્યો.

જ્યારે એ ભાનમાં આવ્યો ત્યારે એણે પોતાની પથારી પામે બેસી, એના કપાળને પરસેવો ભીના કપડાથી લૂછતા બે આદિવાસી આગેવાન બેઠા. એને સલામ બોલતાં જ એ બોલી ઊઠ્યા, “ખાના, તમારો દોખ મસિંગા મરણશરણ થયો છે.”

આ શબ્દો કાને અથડાતાં તેણે પોતાની સમગ્ર શુદ્ધિકૃત એકત્રિત કરી પૂછ્યું, ‘હે!—મસિંગા મરણ...?’ વાક્ય પૂરું કરવા એણે ધણેય પ્રયત્ન કર્યો પણ શબ્દો એના ગળામાં જ ચોટી રહ્યા?

‘દ કાપથી એ પાછો ફરતો હતો ત્યારે એનું ખૂન થયું.’ વિશેષ માહિતી આવતાં પેલા આદિવાસીએ ‘અમાર્ગ દોર ખરીદવા એ પૈસા-લઈ આવતો હતો

ત્યાં જોર એને ઘેરી વળ્યા ને ખતમ કર્યો.’

ધીરે ધીરે કરીને મોચને આખી વાતની કહીઓ મળી. એ તાવથી ફફડતો હતો ત્યારે મસિંગા એની છં માસિક મુસાફરીએ સોનું વેચવા ગયેલો. સંતાહભર એ પાછો ન કર્યો એટલે ટોળીના જુવાન ચેલાઓ એની તલાશમાં બપોરના તો દ કાપથી બે માઈલ દૂર એક કોતરમાં ધૂધી વેળું પડેલું એનું શબ હાથ લાગ્યું હતું. આ વિસ્તારમાં એ સમયે ખૂન સામાન્ય બિના હતી કે આનો ખૂની કાણ એ કળવું જ સુશ્લેષ હતું.

એવામાં ટોળીનો વડો મોચ પામે આવી હૃદય દાવવવા લાગ્યો : ‘મસિંગાએ એના છૂપા ખમનનાની લાળ અમને આપી નથી. ખાનાને કદાચ ખતાવ્યું હશે!’

જવાબ મેળવવા આતુરકણે પેલો વડો રાફ જોતો હતો ત્યાં મોચે આખી વાતની ગોઝાગોઝત મનમાં બિથવાવી જોઈ જણાવ્યું, ‘ના, ના, મસિંગાએ મને કશું રહસ્ય ખતાવ્યું નથી!’

એના મનમાં વિચારસાકળ ગબડતી જ રહી. આ રહસ્યના જાણકાર એમે બે જ લાગીએ છીએ. જો એ રહસ્ય આ ટોળીને હાથ જાય તો એ છતું થઈ જવાનો પૂરો સંભવ એટલે જર્મની જઈ આવી ત્યાંની સદાયની ખાતરી કર્યો પડી રહેત કરવો સલામતીલયું લેખાય.

થોડા દિવસ પછી જરા આરામ થતાં એ દ કાપ પહોંચ્યો. ત્યાં એણે આ અગે આછી નોંધ કરી એ પોતાના મિત્ર બર્નને સોંપી અને જર્મની જતા વહાણ પર ચડી બેઠો. રસ્તામાં એ ભયંકર મેલેરિયામાં સપડાઈ ગયો. પણ બર્નને પહોંચતાં એને કળ વળી ગઈ. ત્યાં આવતાં જ સમય બગાડવા સિવાય એણે કેટલાક અમલદારોનો સપર્ક સાધ્યો અને ચોક્કસ સ્થાન નિર્દેશ કર્યો સિવાય એણે એમને એટલા ઉત્સુક બનાવ્યા કે જર્મનીના મહાન કેમ્પરે એને અંગત મુલાકાત માટે તેડું મોકલ્યું.

મોચની ખુશીનો પાર ન રહ્યો. એને ખાતરી થઈ કે

એને શાહી સહાય મળવાની. કૈઝરને ખાત્રી થાય એટલા માટે એ પાંચ લગડી સાથે લાવ્યો હતો તે એણે ભેટ ધરવા વિચાર્યું. મોચને પોતાને પૈસાની એટલી પડી નહોતી. ભેટકી ઇતિહાસ ને ભૂતરશાત્રના સંશોધનની લગની હતી.

કૈઝરને મળવાની આગલી સાંજે એની બાએ જોયું તો મોચ પરસેવાથી રેખાંબ થઈ ગયો હતો. જર્મનીની ગ્રીષ્મ ઋતુની ગરમીમાં એનો કાળજીવર એના પર સવાર થઈ ગયો હતો !

એના પુત્રે લાન ગુમાવ્યું છે એ જાણતી નહીં હોવાથી માતા પુત્રને એકલો મૂકી ડોક્ટરને બોલાવવા દોડી. ડોક્ટરને બોલાવી એ પાછી ફરી તે પહેલાં ઘેર શું બન્યું એ તો સામાન્ય અનુમાનનો વિષય છે. લવરી કરતો, લાન ભૂલેલો મોચ પથારીમાંથી ઊડી ચાલવા લાગ્યો. ને સીધા પહેલા માળની બારીએથી બહાર પગ દેવા જતાં ઊંધા મસ્તકે શેરીમાં પડ્યો. કાંઈએ એને પડતાં જોયેલો નહીં પણ અર્ધા કલાકે મા પાછી ફરી ત્યારે એણે પોતાના પુત્રને પગથી પર લોચો થઈ પડેલો જોયો.

નાડી પકડતાં જ ડોક્ટરે જાહેર કર્યું કે એનો જીવ ઊડી ગયો છે. નાચે પડતાં જ એની ડોક મર-જાઈ ગઈ હતી !

એના મૃત્યુની ખબર મળતાં જ કૈઝરે એના ઉચ્ચ

અમલદારોને મોચની સર્વ ચીજ વસ્તુઓ તપાસવાં મોકલી આપ્યા. સુક્ષ્મદર્શક કાચથી એમણે એની તમામ મિશ્રિત તપાસી જોઈ પણ પેલા સુવર્ણપર્વતના સ્થાનની કાંઈ કડી એમને પ્રાપ્ત થઈ નહીં.

થોડા દિવસ પછી દ કાપ રહેતા મોચના મિત્ર બનને એના કરુણ મૃત્યુના સમાચાર મળ્યા પછી બે જર્મન ભૂતરશાસ્ત્રી સરકારી હુકમાનુસાર એને મળ્યા ત્યારે એણે મોચની સઘળી નોંધો વગેરે એમની ખિદ્મતમાં પેશ કર્યાં. ધણીય મથામણ કરી છતાં બર્ન કે પેલી ટોળીમાંનો કાંઈ આ લોકોને સુવર્ણટેકરે લઈ જઈ શક્યો નહીં.

આજેય મોચ ને માસિંગાનો આ સુવર્ણખજાનો ને સોનપર્વત માનવજાતને એક મહાન પડકારરૂપ અધારિયા ખંડના રહસ્ય તરીકે, છુપાયેલ પડમાં છે.

આલુબાલુની શોધખોળમાં ઠેકઠેકાણે સુવર્ણરજ પ્રાપ્ત થઈ છે. તાજેતરનાં વર્ષોમાં તો સૌ અદ્યતન સાધન સામગ્રી સહિત વિજ્ઞાનીઓ આ પ્રદેશને ખૂંદી વળ્યા છે છતાંય એ જોડીના મૃત્યુ સાથે દટાયેલ એ ખજાનાની લાભ પ્રાપ્ત થઈ નથી.

કદાચ એમ પણ લાગે કે આ લોકવાયકા હશે ! પણ મોચે કૈઝરને ભેટ ધરવા આણેલ સુવર્ણલગડીનો મૂળ ભેદ પ્રાપ્ત થયો નથી. એટલે માનવજાતને પડકારરૂપ રહસ્ય સાદસવાંચુઓને આઘાતન દે છે.

રેસીંગ-કારના અણીતા સોવિયેત ડિઝાઈનર એલેક્સી સ્મોલિને તાજેતરમાં એક અદ્ભુત ઊડતી ગાડી બનાવી છે, જે નદી નાળાં વગેરે વિખેને ઊડીને પાર કરે છે.

આ ગાડી આમ તો સામાન્ય મોટર જેવી છે અને તે રસ્તા પર દોડે છે. પરંતુ એ નદી, નાળું કે નાના ખાડા ટેકરા રસ્તામાં આવે તો તેના ઊપરા પર એક હેલીકોપ્ટરના જેવું શેટર ગોઠવી તેની મદદથી ગાડીને ઉડાડી શકાય છે. આ હેલીકોપ્ટર શેટર ગોઠવતાં કૃત થોડીક મિનિટો લાગે છે અને નીચા ઉડવાનો માટે તેને માટે મોટરના એન્જિનનો પાવર જરૂર છે.

સ્મોલિને ભૂતરશાસ્ત્રીઓ માટે પણ એક નાનકડી ઊડતી મોટરનો નમૂનો તૈયાર કર્યો છે, જે રણ, જંગલો અને ટેકરાળ પ્રદેશમાં ઘણી ઉપયોગી બને છે.

સંસ્કારસ્થંભ વિપ્લુભાઈ

એક વિદ્વાન અમેરિકન અધ્યાપક વિશે એમના મિત્રને મોકળી સાંભળવા મળેલું કે તેઓ તો ઘરમાં ટેલિવિઝન તો શું, રેડિયો સુદ્ધાં નથી રાખતા. 'એટલો બધો રેડિયોદ્રેષ શા માટે?' મેં પૂછેલું.

‘અધ્યયનમાં ખલેલ થાય, તેથી.’

૧૯૫૬માં જાણીતા કવિ અને વિવેચક એલન ટેટ મુખર્ષિ આવેલા. એમણે વાતવાતમાં કહેલું કે અમારે ત્યાં કેટલાક અધ્યાપકો તો, દેશમાં પ્રમુખપદે કાણ છે એ જાણવાનીયે દરકાર કરતા નથી.

સિટકન જ્વાએગ વિશે એમનાં આગલાં પત્નીએ લખેલી જીવનકથામાં જણાયું છે કે જ્વાએગ ઘરમાં અખખા-રેતે પેસવા ન દેતા. પણ બેયાર દિવસ સુધી એક જ બેડેકે કલાકો સુધી લેખન-વાચન કરી પરવારીને પછી શેરીને નાકે રેસ્ટોરાંમાં જઈને અખખારો પર સામટી નજર નાખી આવતા.

આવા કિસ્સાઓમાંથી અભ્યાસીઓ અને સર્જકો વિશે જીવનના એકગીપણાની નહિ પણ એકોપાસનાની છાપ લાગે છે. ગયે મહિને ગુજરાતે હોશિહોશો જેમનો પશ્ચિ-પૂર્તિ ઉત્સવ ઉજવ્યો એ અધ્યાપક વિપ્લુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી આવી એકોપાસનાની યાદ તાજ કરાવે છે. એક જ શહેરને પોતાની કર્મભૂમિ બનાવીને એક જ સ્થાને પર ‘આસન સે મત ડાલ’ જેવી અજા વિદ્યો-પાસના કરવી એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. પણ જેને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની લેક લાગી એને માટે આ દુનિયામાં કશું જ દુષ્કર શાનું હોય ?

નર્મદનગરી સુરતનો સાગ્રત ઇતિહાસ વિપ્લુભાઈ સાથે આપોઆપ જ વણાઈ ગયો છે. સંસ્કારક્ષેત્રના માણસો માટે તો સુરત અને વિપ્લુભાઈ એકબીજાના પર્ચાય જેવાં નામો બની ગયાં છે. અગાઉ આગ્રા શહેર સાથે સદ્ગત દાનિલાલ જીવનલાલ પંડ્યાનું નામ આ

ગુજરાતના સંસ્કારસ્થંભ સમા વિદ્વાન પ્રાધાપક-વિવેચક શ્રી વિપ્લુપ્રસાદ ત્રિવેદીની ગયે મહિને પશ્ચિપૂર્તિ ઉજવાઈ એ બહુમાનના સાચા અધિકારીને બિરદાવતો આ લેખ છે...

રીતે જ જોડાઈ ગયેલું. લગાઈ પૂર્વે કલકત્તા યાદ કર-નારને સત્વર આંપણી ઉદ્દેશીનું સ્મરણ થતું. અગાઉ પૂના જનારને ગ્રેફેસર જે. પી. ત્રિવેદી અચૂક યાદ આવતા. અને આજે વાલજીભાઈ દેસાઈ યાદ આવે છે, એમ સુરત સાથે વિપ્લુપ્રસાદ ત્રિવેદી જોતજોત થઈ ગયા છે. એકલોકેકલે વ્યક્તિ વડે આખું શહેર જોળખાય એમાં એ વ્યક્તિની સંસ્કારસાધના અને સુવાસની જ બધિહારી સમજવી.

એક રીતે જોઈએ તો, વિપ્લુપ્રસાદભાઈ એટલે સુરતની એમ. ટી. બી. કોલેજે ગુજરાતને અગ્રણ્ય ધરેલું સંસ્કાર-પુષ્પ. વિપ્લુભાઈએ કોલેજનું ધક્કર ક્યું. એમ કોલેજે પણ વિપ્લુભાઈને ધડયા એમ કહી શકાય, એ કોલે-જનું સંચાલન કરનારી વિદ્યાસંસ્થાના નિયમ અનુસાર આપણા આ તેજસ્વી અધ્યાપક ત્યાં આજીવન સભ્ય બની રહેલા, અને એ રીતે આજીવન અધ્યાપનવ્રતનો અંગીકાર કરેલો. પૂનાની ડેકન એન્જ્યુકેશન સોસાયટીમાં પણ આવી જ રસમ છે, અને મહર્ષિ ગોખલે જેવા ધણાયે સરસ્વતીમેવંકા અને મનીષીઓ આ પ્રકારની આજીવન સેવાપ્રયાની નીપજ છે એ એક મુશ્કેલ પિંગત વિપ્લુભાઈની સેવાઓના મૂલ્યાંકનમાં મહત્વની ગણાશે. વિપ્લુભાઈને, કોલેજમાં લાણાવતાં લાણાવતાં લાણવાનો લહાવો મળ્યો હતો, કાંઈ પણ પ્રામાણિક અધ્યાપક વિદ્યાર્થીઓને લાણાવવા દરમિયાન પોતે પણ વિદ્યા-અર્થી જ બની રહે. આચાર્ય આનંદશંકર જીવનની આખર સુધી આવા એક આદર્શ વિદ્યા-અર્થી બની રહેલા. વિપ્લુભાઈની વિદ્યોપાસના પણ એ જ ખરની છે.

વિવેચન આમ તો એક પરોપજની જેવો વ્યવસાય છે પણ માણસમાં પોતામાં હીર દોય, પોતે આંતરિક શ્રી વડે સહર હોય અને નિઃશ તથા ધીરજ હોય તો વિવેચનપ્રવૃત્તિમાં પણ સર્જકતાની-ગુણસમૃદ્ધિ લાવી

શકે, વિષ્ણુભાઈનાં વિવેચનમાં 'શ્રી' સભર છે. અને એ સમૃદ્ધિમાં બે બળોએ કાળો આપ્યો જણાય છે. એક તો, એમની વિચારણા ભારતીય રસશાસ્ત્રમાં પ્રદ-મૂલ થઈ છે, એ. અને બીજું તે પશ્ચિમનાં પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનું અને 'રસમીમાંસાનું' પરિશીલન. આ વિદ્વાનની વિદ્યોપાસના કેવળ પૂર્વાભિમુખ રહી હોત તો એમાં આટલી સમૃદ્ધિ અને સમતુલા કદાચ ન આવત. વિષ્ણુ-ભાઈ અંગ્રેજના અધ્યાપક હતા એ હકીકત આજે કેટલાક સાહિત્યરસિકો જાણતા નહિ હોય. તેથી જ કદાચ એમના સાક્ષરજીવનમાં એકોપાસનાનો ગુણ હોવા છતાં એકાંગીપણું કે કૂપમંદુકતા નથી પ્રવેશ્યાં. સન્માનનો ઉત્તર આપતાં એમણે શિક્ષણની બોધલાપા તરીકે માતૃભાષાની હિમાયત કરતી વેળા એકાદી યુરોપી ભાષાના જ્ઞાન વિના નહિ ચાલે એમ આગ્રહપૂર્વક જાહેરાત કરી છે એ બહુ સૂચક બની રહે છે. સર-સ્વતીના ઉપાસકને કશાની આભડછેટ ન પોસાય. જ્ઞાનના ગરજુએ તો પોતાનાં આંખ-કાન—અંતરનાં પણ સદૈવ ને સઘળી દિશાઓમાં ખુલ્લાં રાખવાં રહ્યાં.

વિષ્ણુભાઈની ત્રણ તપ જેટલી પ્રબળ સાહિત્યસાધનામાં એમની દષ્ટિ અને સૃષ્ટિની એક સુરેખ ઉત્કાન્તિ પણ એક અભ્યાસયોગ્ય વિષય બની રહે છે. ચાર્લ્સની કૌતુકરાગી દષ્ટિ ધીમે ધીમે સૌખ્યપ્રેમી બનતી સુરેખ કળાય છે. ત્રણ દાયકાની નીરક્ષરપરીક્ષણની ઉગ્ર રિયા-જનાં મુલભગ ક્ષણ સરસ્વતીચન્દ્ર વિષેનાં એમનાં તાજે-તરનાં યુનિવર્સિટી-વ્યાખ્યાનોમાં જેવા મળે છે. એ વ્યાખ્યાનોના પરિણામે ગોવર્ધનરામ પણ એક મન-સપુત્રની પ્રાપ્તિ જેટલો આનંદ અનુભવી રહે એવી એ વિવેચનોનો પારગામિતા છે.

સૂરતના મેળાવડામાં એક વક્તાએ વિષ્ણુભાઈને સંસ્કાર-સ્થંભ કહીને શિક્ષણપ્રવૃત્તિની ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા કરી આપી છે. ભલે કોલેજના અધ્યાપક પણ શિક્ષક તો ખરા જ. અને ગુજરાત જેવા વાણિજ્યોપાસક મુલકમાં શિક્ષક એટલે તો પતંગ, કે બહુબહુ તો માસતર, કે મહેતાજી. પણ આ જ ગુજરાતના સદ્ભાગ્યે, મહેતાજી શબ્દ

'મહત્તમ'માંથી આવ્યો છે. અને આપણે સદ્ભાગ્યે આ ભૂમિમાં દુર્ગારામ, ગાંધીજી અને આનંદશંકર જેવી મહત્તમ વિભૂતિઓ મહેતાજી બનીને પ્રગતિનું સંસ્કારસીંચન કરી ગઈ છે. વિષ્ણુભાઈનું સ્થાન આવા મહત્તમ મહેતાજીઓની હરોળમાં છે. એમ ન હોય તો આજે ગુજરાતભરમાં એમનું અભિવાદન કરવાની એક સ્વયંભૂ સ્ફુરણા જગી ન હોત.

આદર્શ શિક્ષકોનું કામ આંખા વાવવા જેવું હોય છે. એ વાવણીની તત્કાલ લણણી ન થઈ શકે. એ તો એકાદ બે પેઢી પછી જ જવાળા દે. અને ત્યારે પેલો રોપણી કરનાર માણી એ પરિપાક નિહાળવા હાજર ન પણ હોય. આપણા સદ્ભાગ્યે વિષ્ણુભાઈ પોતાના સુશિષ્યોની બીજી પેઢી તો નજરે નિહાળી રહ્યા છે. એ વિશાળ શિષ્યવૃંદમાંથી ઘણાએ તો સારા સર્જકો અને વિવેચકો તરીકે પણ નામ કાઢ્યું છે. એ સિદ્ધિઓ નિહાળીને વિષ્ણુભાઈને કૃત્યકૃત્યતા સાથે મગરૂરી અનુ-ભવવાનો પણ અધિકાર છે.

પણ આજે પશ્ચિમીની ઉજ્જમાળા અવસરે ગુજરાત-ભરમાં ફેલાયેલી આ નિષ્ઠાવાન અધ્યાપકની મુવાસનો અનુભવ થતાં, સહેજે અચરજ અનુભવાય છે : વિષ્ણુભાઈ માત્ર શિક્ષક નથી, શિક્ષણ કે અધ્યાપન-પ્રવૃત્તિ વડે માણસ પ્રજાજીવનમાં આંટલે જોડે સુધી મૂળિયાં નાખી શકે ? અને જો એમ થઈ શકતું હોય, તો સમાજમાં શિક્ષ-કની કામગીરી તો કેવી છર્ખાપાત્ર ગણાય ! શિક્ષણકાર્ય વડે સમાજના સંસ્કારસ્થંભ બની રહેવાની સાધના મૂલ્યવાન ગણાય. રાજપુરુષો જે કીર્તિ અને આદર-સન્માન માટે આકાશપાતાળ એક કરતા હોય છે એ વસ્તુઓનો અનુભવ વિષ્ણુભાઈ જેવાં મનીષી 'કોઈક વિષ્ણુપ્રસાદ નામના માણસનો આ ઉત્સવ નિહાળવા તટસ્થભાવે જઈ છું.' એ બંને કરી શકે એ ઘટના સમાજને યોગ્ય મૂલ્યોની ઘણીઘણી સમજ આપી જાય એવી છે.

વિશ્વયુદ્ધ વેળા એક્સર્સિટ યુનિવર્સિટીના પ્રાંગણમાં પ્રોફેસર ગિલ્બર્ટ મરે ટહેલી રહ્યા હતા ત્યારે કોઈએ એમને પૂછ્યું : 'આજે આખી સંસ્કૃતિનું અસ્તિત્વ

ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન

પરદેશનો એવો કેટલોય આડર્ષ અને લોકામલો માલ આપણે ખરીદીએ છીએ. એ વખતે એ વિચાર પણ નથી કરતા કે આ સરતો છે તેટલો જ માથો પડશે. ત્યારી નકામો ગણાઈને કાઢી નાખેલો માલ આપણે મોજા શોખનાં વાપરીએ તેજા એક ગરમ પાટલૂનની આ રસકદાણી છે...

‘આ’ વખતે તો તમે એક ગરમ પાટલૂન લાવો જ નહીં! એમણે કહ્યું.

આપણા સંસારના આમોદાનમાં આ ‘લાવો, લાવો’ની રેકર્ડ કાયમ વાળ્યા કરતી હોય છે, એટલે મેં એ તરફ જરાય ધ્યાન ન દીધું. શ્રીમતીજી જરા ગુસ્સે ધર્મને બોલ્યાં, ‘મેં શું કહ્યું?’

‘પાટલૂન લાવો.’ મેં કહ્યું.

‘ના, એમ નહીં, ગરમ પાટલૂન લાવો.’ એમણે સુધાર્યું.

‘પણ લાવું કેવી રીતે? ગાંધી, મોદી, દુધવાળો, ભાગવાળો, એ બધા સવારથી સાંજ સુધી ‘લાવો લાવો’ કરે છે ત્યાં હું ગરમ પાટલૂન કેવી રીતે લાવું?’

‘અરે એ તો બધા ખૂબો પાડતા રહેશે. સરીરની સંભાળ તો રાખવી જોઈએ એ ને? જાત હશે તો બધું જ છે.’ એમણે પાઠ શીખવાડ્યો.

મને શ્રીમતીજીની વાત સાચી લાગી. ‘રણ કૃત્વા વૃત્ત મીચિત્’ એમ આપણા વડીલો કહી ગયા છે. અલબત્ત, આપણે એમના કથનને યથાશક્તિ અનુસરીને દેવું કરીનેય વેળાએક ઘી આરોગીએ છીએ. એટલે કળિયુગમાં માગતાવાળાએને માગતા જ રહેવા દઈને ગરમ પાટલૂન લાવવામાં મને વધુ વાંધો ના દેખાયો.

આપણે ત્યાં ગરમ પાટલૂન સીવડાવીને પહેરનારની સંખ્યા ઓછી રહે છે. મેં શ્રીમતીજી પાસે શંકા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું, ‘પણ ગરમ પાટલૂન બોજામાં

ઓછું ત્રીસેક રૂપિયાનું તો પડશે જ. હવે એટલા બધા...’

‘તે નવું લાવવાની શી જરૂર છે? આપણા માસા લાગ્યા છે એવું જ લાવો ને!’ એ બોલ્યાં.

‘એ તો ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન લાગ્યા છે!’ મેં કહ્યું.

‘માસા જ્યારે ‘એટેન્શન’માં હોય છે ત્યારે પાટલૂન ‘સ્ટેન્ડ એટ ઇઝ’માં હોય છે! સાવ કાયળા જેવું લાગે છે.’

પણ મારો બધો એમણે ગણુકાર્યો નહિ. ‘એ તો જોઈને લાવીએ એટલે એવું ન થાય.’

અને એમ અમે ડીસ્પોઝિશન પાટલૂન લાગ્યા.

ડીસ્પોઝિશન આ કપડાં કહે છે કે અમેરિકાથી અહીં આવે છે. ત્યાં એ કપડાં ઊતરી જાય છે એટલે એમની આપણા દેશમાં આયાત કરવામાં આવે છે અને

બજારમાં મૂકવામાં આવે છે. અલબત્ત, એ જૂનાં કપડાં પણ અહીં તો વૈભવમાં જ ગણાય છે. એકાદ ઊતરી ગયેલું પાટલૂન કે એકાદ સાંધાવાળો કાટ લેતાં પહેલાંય આપણે હજારવાર વિચાર કરવો પડે છે.

મેં લાંબી વિચારણાને અંતે ને પાટલૂન ખરીદ્યું એ લેતી વખતે મૂળ ધ્યાન રાખ્યું હતું. માસાનું પાટલૂન એમના કદ કરતાં મોટું હતું જ્યારે મારું પાટલૂન જરા નાનું નીકળ્યું. એટલે થયું એવું કે હું મને તે પોઝીશનમાં બિભો હોઉં પણ પાટલૂન તો કાયમ ‘એટેન્શન’ની સ્થિતિમાં જ રહેતું.

પણ એટલુંય નસીબમાં ક્યાંય એમ માનીને મેં

ખતરામાં છે ત્યારે તમે રણુમોરચે લડ્યા જવાને બદલે અહીં રહેલો છો?’

...ત્યારે એ અધ્યાપકે કહેલું કે ‘તમે ને સંસ્કૃતિની રક્ષા ખાતર લડી રહ્યા છો એ સંસ્કૃતિ ખુદ હું જ

હું.’ વિષ્ણુભાઈ જેવા અધ્યાપક આવાં સંસ્કૃતિ-પ્રતીકા છે. અને એ અમૂલ્ય રાજ છે. તેથી જ, એમની પછિ-પૂર્વની પર્વણી વેળા તેઓ શતાયુ ખની રહે એવી અભ્યર્થના કરીએ.

સંતોષથી એને પહેરવા માંડ્યું.

ગરમ પાટલૂનમાં એક દુઃખ હતું. એને ઘેર ઘોવા જતાં ફારી જવાની બીક હતી એટલે ઘોખીને આપવું પડતું ને એકવારની ઘોલાઈ નો ચાર્જ દોઢ રૂપિયો પડતો. મેં એકાદ મહિનો પાટલૂન પહેર્યું ને પછી એ ઘોવા આપ્યું, પણ ઘોખીને ત્યાંથી આવેલું પાટલૂન તો લખપતિ શેઠના છોકરા જેવું, એટલે કે ફારીને ધૂમાડે પહોંચી ગયા જેવું બની ગયું હોય એમ લાગ્યું.

એને પહેરીને એાફિસે જવું કે ન જવું એના વિચારમાં હું પડ્યો.

આપણા જીવનમાં દગો દેવાના પ્રસંગો ઘણા બને છે. પ્રિયતમા પ્રેમીને દગો દેતી દેખાય છે, મતદારો ચૂંટણીના ઉમેદવારોને દગો દેવાની વાતો બોલવા મળે છે, રસ્તામાં ઘણીવાર સાયકલ એના સવારને દગો દેતી નજરે ચડે છે ને નેતાઓ પ્રગ્મને કે પ્રજા નેતાઓને દગો આપે છે. આજના જમાનામાં દગો દેવાની વાત જરાય નવાઈ નથી પમાડતી.

આ બધાય દગાઓ દુઃખ પમાડે છે, પણ જુનું થઈ ગયેલું પાટલૂન ફોઈવાર દગો દઈ જાય છે ત્યારે એ દુઃખ તો 'અસલ જ બની રહે છે. મારું એ ડીસ્પોઝલનું પાટલૂન હાથમાં લઈને હું ફેટલીયવાર સુધી બોલો રહ્યો. મોહ જ માર ખવડાવે છે એ જ્ઞાનવાક્યની બાજુ હોવા છતાં મારાથી પાટલૂનનો મોહ મૂકી શકાયો નહીં. મરણિયા થઈને આખરે મેં પાટલૂન પહેર્યું.

એાફિસ જવા દિવસી પર સવાર થયો ત્યારે મોહુ થયું હોવા છતાં મેં પેડલ ધીમેથી માર્યો. સાયકલમાં ક્યારેય પણ 'ખરરર...' એવો અવાજ થતો ત્યારે મનમાં ફફડાટ થવા લાગતો. પાટલૂન સામે મોંઝેથી દગો દેતું નથી પણ પીક પાછળ દગો દે છે એટલે એવો અવાજ થતાં જ એક હાથ પાટલૂનની પીક પાળી લેતો.

એાફિસ પહોંચ્યો ત્યાં ધડિયાળે મને પા કલાક મોડો

બતાવ્યો. છાનોમાનો જઈને ટેબલ પર બેસી ગયો પણ એાફિસમાં બધાની નજર મારા તરફ હતી એટલે મનમાં અકળામણ થવા લાગી. છેવટે મારાથી ન રહેવાયું. બાજુવાળા મી. ભટ્ટને પૂછ્યું, 'આજે શું છે તે બધા મારી સામે જુએ છે ?'

'મેનેજર સાહેબ હમણાં જ અહીં તપાસ કરી ગયા.' મી. ભટ્ટે કહ્યું, 'તમે એકલા જ નહોતા એટલે થોડી પૂછપરછ પણ કરી.'

મારા પેટમાં તેજ રેડાયું. મેનેજર ઘણો કડક માણસ હતો. એની આંખે ચંદ્રા તો હેરાન થઈ જવાય એવું હતું.

એાફિસમાં બધા મારા તરફ સડાનુભૂતિ ભરેલી નજર નાખી રહ્યા હતા ત્યારે હું પાટલૂન તરફ સડાનુભૂતિથી જોતો હતો. એણે બિચારાએ ફેટલું દુઃખ સહન કર્યું! આખી જિંદગી માનવજાતની સેવા કરી અને પેન્શન પર ઊતરવા વખત આવ્યો ત્યારે સ્વામી બદલાયો! એનું બેંગિયું છે ને!

આમ વિચારમાં હતો એવામાં જ પડાવાળાએ આવીને કહ્યું, 'મહેતા સાખ! આપકો બે સાખ બુલાતે હેં!'

હું એકદમ ગભરાઈને બોલો થયો.

એ સાથે જ પાછળથી 'ચરરર' અવાજ આવ્યો. અવાજની સાથે જ મારા હૈયામાં પણ ચીરાડો પડ્યો. પાછળ હાથ ફેરવીને જોયું તો પાટલૂને છેવટે દગો દીધો હતો. એનું જર્જરિત બેંગિયું વધારે આઘાત નહોતું છરવી શક્યું.

એાફિસમાં જોણે જોણે એ પાટલૂન ચીરાવાનો અવાજ સાંભળ્યો એ બધા ખડખડાટ હસ્યા. મારી સ્થિતિ કંદોડી થઈ. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં મરણ નહોવા છતાં અર્જુનને જેમ યુદ્ધમાં જવું પડ્યું હતું એમ મારી મરણ નહોતી છતાં સાહેબ પાસે જવાનું હતું ને છેલ્લી ઘડીએ પાટલૂને દગો દીધો હતો!

એ પળે જ મને યુક્તિ સૂઝી.

બેઠે હાથને પીક પાછળ મૂકતા રાખવા ને આરામથી

ટહેલતા હોઈ એ એમ સાહેબની ઓફિસમાં ઘૂસી જવું. એમ કરવામાં આવે તો જ ભારી ને પાટલની આખર રહે એમ હતી.

હું હિંમત કરીને આગળ વેધ્યો. મારી પૂંક પાછળ ઓફિસના એક એક માણસની નજર ચોંટી હોય એમ મને લાગ્યું. લેડી ટાયપીસ્ટ મીસ ડી-સોઝા પણ હાથ દબાવીને ત્રાંસી આંખે મારા પાટલની કમનગીથીને નિહાળી રહી હોય એવો આભાસ થયો.

હું સાહેબની કેબિનમાં દાખલ થયો ત્યારે પણ મારા હાથ તો પાછળ જ હતા. ડાબા હાથને પાછળ જ રહેવા દઈને મેં સાહેબને જમણા હાથે સલામ ભરી. મારો એક હાથ પાછળ હતો એ વાત સાહેબના ખ્યાલ બહાર ન ગઈ. એમણે જરા કડકાઈથી કહ્યું, 'મી, મહેતા! થોડી શિસ્ત શીખો.'

'હા! ' મેં ડરતાં ડરતાં કહ્યું ને જમણા હાથ પણ એ જ ઘડીએ પાછળ પહોંચી ગયો.

'હાથ આગળ રાખો.'

'હા... ?'

'સાંભળ્યું નહીં? ' સાહેબ ગળ્યો ને મારા બેઠે હાથ આગળની બાલુએ આવી ગયા.

'તમે આજે પંદર મિનિટ મોડા આવ્યા.' સાહેબ બોલ્યા.

'હા સાહેબ પણ...'

'સાંભળો! જે ઓફિસનો દરેક માણસ પંદર મિનિટ મોડો આવે તો ત્રીસ નોકરોની ઘઈને ચારસો પચાસ મિનિટ થાય. એટલે કે મહિને બસો પચીસ કલાક થયા.'

'પણ સાહેબ આ પાટલનું.....' મારા મનમાંથી પાટલનું હજીય ખસતું નહોતું.

'દલીલ નહીં. હવેથી ધ્યાન રાખજો, જાન.'

શીખીતો ધા સોયે સળી હતો. એકદમ રાશ ઘઈને મેં જોરથી સાહેબને સલામ ભરી એ સાથે જ પાછળ 'ચરરર' અવાજ થયો.

'એ શાનો અવાજ આવ્યો! ' સાહેબે પૂછ્યું.

મારું મોં ધોળું પૂણી જેવું ચર્ચ મધું હતું. પાટલને આજે ક્યાં દગો દીધો હતો. અને એ કમખખન પાછળથી બેઠે બાજુએ ફાટ્યું હતું. હું મૂંગો રહી એટલે સાહેબે ફરી પૂછ્યું, 'એ શાનો અવાજ થયો મી મહેતા?'

'શી ખબર સાહેબ! ' મેં ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું. 'અચ્છા, તમે જાન.' સાહેબે શંકાશીલ અવાજે કહ્યું.

સાહેબે તો જાન કહ્યું, પણ જવું શી રીતે? જે રીતે સાહેબે ગણતરી મૂકી એમ મેંય મૂકી. પાટલની એક ચિરાડને સંતાડવા બે હાથ બેઠે એ તો બે ચિરાડને સંતાડવા ચાર હાથ બેઠે એ, જે મારી પાસે નહોતા જ! અવજો ફરું કે સાહેબની નજર પાટલનું પર પડે એમ હતી.

મેં પાછે પગે બારણા તરફ જવા માંડ્યું. સાહેબ મારી આ વિચિત્ર ચાલને ફાટી આંખે બેઠે રહ્યા હતા, પણ બારણા પાસે જઈને છેવટે હું અવજો ફર્યો એ સાથે જ સાહેબ ખડખડાટ હસી પડ્યા!

સાહેબની ઓફિસમાંથી બહાર આવતાં મારે માથે નવી આફત આવેથી દેખાઈ. કેબિનમાં તો સાહેબે એકલા હતા એટલે પાછે પગે ચાલું તો આખર રહે એમ હતી પણ અહીંથી મારા ટેબલ તરફ જતાં રસ્તામાં મારે બીજા ઝોગણુત્રીસ ટેબલ વટાવવાનાં હતાં એટલે ગમે તે રીતે ચાલું તો ય મુશ્કેલી મટવાની નહોતી.

ઓફિસની બહાર નીકળનાં જ સત્તાવન આંખો મારી તરફ મંડાઈ, તે એટલા માટે કે હરજીવન હેડકલાકને માત્ર એક જ આંખ હતી. હું ક્યારે આગળ વધું એની જ બધા રાહ જોતા હતા.

ઢોપદીની લાગ જતી હાી એ વખતે કૃષ્ણ ભગવાને હટ્ટલે આગંડીઓ પૂરી હતી મેં મનોમન ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે, 'હે પ્રભુ, મને હટ્ટલે તો નહીં પણ એક પાટલ તો ખરી આપ!'

અને ખરેખર પ્રભુએ મારી લાગ રાખી હોય એમ કેબિનમાંથી સાહેબનો અવાજ આવ્યો, 'અરે મી.

મહેતા, અહીં આવજો !

હું પાછો પગે કેળિન તરફ ચાલ્યો. કેળિનનું ખારણું સ્ત્રીગવાળું હતું. નજીક જઈને મેં પાછળ હાથ રાખ્યા, માથાનો ધક્કો મારીને ખારણું ખોલ્યું ને અંદર દાખલ થયો.

અંદર હાસ્યને દબાવી રાખવાનો મરણિયો પ્રયત્ન કરતા સાહેબે મને જોયો કે એ ફરીથી ખડખડાટ હસ્યા. હું અંખવાણે મોંએ જોઈ રહ્યો હતો. થોડીવારે હસવાની શક્તિ ખલાસ જઈ જતાં સાહેબે ગંભીર થઈને કહ્યું : 'મી. મહેતા તમને ડીસમીસ કરવામાં આવે છે !'

'હે...?' મારા ઉપર જાણે આલ તૂટ્યું.

'હા, પણ એક જ શરતે તમારી નોકરી ચાલુ રાખી શકાશે.'

'તમે કહો તે શરત કબૂલ છે સાહેબ. પણ મને ખચરવાળને...'

'શરત એ છે મી. મહેતા, હવેથી તમારે ઓફિસમાં કોઈ દિવસ ગરમ પાટલૂન પહેરીને આવવું નહીં ને પહેરે તો એ ડીસ્પોઝલનું ના હોવું જોઈએ.' સાહેબે કહ્યું ને ફરીથી હસ્યા.

'હ...હ સાહેબ !'

'હવે તમે એમ કરો, આ કેળિનને પાછળને ખારણેથી બહાર જાવ. પાછલે દાદરે થઈને સીડી ઊતરી જાવ. એટલે ડરવાનું નહીં રહે. અહીંથી સીધા ઘેર પહોંચી જાવ. આજે તમારા પાટલૂનના માનમાં હું તમને રજા આપું છું.'

મેં સાહેબનો આભાર માનવા હાથ ઊંચો કર્યો ને એ હાથને તરત પાછો પાછળ લઈ ગયો. સાહેબ તરફ મોં રાખીને ઘાસિયા પતંગની જેમ ત્રાંસી ચાલે ચાલતો હું કેળિનના પાછળના ખારણા તરફ ચાલવા લાગ્યો. એ જોતાં જ સાહેબે 'હા...હા...હા...હા !' કરીને પ્રચંડ હાસ્ય કર્યું.

એ જ ધડીએ વળી 'ચરરર' અવાજ થયો. હું ચમક્યો. પણ આ વેળા તો સાહેબ પણ ચમક્યા. હસવું બંધ કરીને એમણે એમના પાટલૂનની હાલત તપાસી જોઈ ને એમના મોં પરથી પણ લોહી ઊડી ગયું. મોંમાંથી લાચારીભર્યો અવાજ નીકળ્યો. 'ચરરર...! મારું પાટલૂન પણ...'

પણ હું તો તે વેળાએ ઝડપથી દાદર ઊતરી રહ્યો હતો.

સોવિયેત સંઘની ખેતી માટે ગિબરેલિન નામનું એક ચમત્કારી રસાયણ અદ્ભુત લાવિ યુદ્ધ કરે છે. આ પ્રવાહીની અસરથી છોડ અને કૃષ અનેકગણી વૃદ્ધિ પામે છે. એ છોડના વિકાસને ખૂબ ઉત્તેજે છે. દાખલા તરીકે ગિબરેલિનની માવજતવાળા તમાકુના છોડ છ મિટર એટલે કે લગભગ ૨૦ ફૂટ ઊંચા ઊગે છે, દ્રાક્ષના જૂંમખાનું વજન બમણું થાય છે અને ચાનો પાક ૭૦ ગણો વધુ ઊતરે છે. ગિબરેલિનની અસરવાળા છોડ પર ઝડપથી ફૂલ અને કૃષ આવે છે.

ગિબરેલિન તૈયાર કરવા માટે કુરગાનમાં એક કારખાનું બાંધવામાં આવનાર છે. અત્યાર સુધી સોવિયેત સંઘમાં માત્ર થોડાક ગ્રામ ગિબરેલિન બનતું હતું. આવતી સાલમાં આ નવા કારખાનામાં ૨૦ કિલોગ્રામ ગિબરેલિન તૈયાર કરવામાં આવશે.

'ભિમિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું કચારેય ભૂલશો નહિ.

નવરચના

ડીસ્પોઝલનું પાટલૂન : ૫૮

[લાવનહરી—૧૪ મા પાનાંથી ચાલુ]

પૂછ્યું 'કેમ માથું દુખે છે?' ને મને એકદમ યાદ આનું ને હું ઊડી તેનની શીશી લાવી 'આને આમ સરખું માથું ૨ જો કેમલા દિવસથી માથામા તેન નથી નાખ્યું? કેમ નાખતા નથી!'

'નથી નાખતો' તેમણે હમેશને જવાબ આપ્યો ને હું ચીડાઈ ન મનમા જબડી 'નથી નાખતો ક્યુ એટને પત્યુ કેમ ને' માથે ધમીને ફાના તળીયા ધસવા બેઠી ધીમે ધીમે મારા ચિચર-નાદળ વેરાના લાગ્યા ને હું બીજી દુનિયામા આવી 'કેમ રસ્તો કેવો હતો?' મે તેમને પૂછ્યું 'ઠીક' મરી એક દમ જ તેમણે મને વાત કહેવા માડી 'પેનો છોકરો નહિ ઈના તે દિવસે મારી સાથે આ પો હતો' ને તેમણે મારા બોનવાની અપેક્ષા કરી મે મ્યુ 'હા તેનુ શુ?' તેનો બાપ મને રસ્તામા મળ્યો 'ને આ સાલગના મારા વિચારના ઘોડા લાડકા ને પૂર વેગે દોડના મડ્યા ને મનમા હું મોની મૂકા ને તમારી વાત, મને મારો વિચાર કરવા દો પણ હું બોલી 'હ પત્રી?'

'તેનો બાપ મને રસ્તામા મળ્યો હતો' સાલગતા હું છેડાઈ ગઈ હતી હું કહેવાની હતી 'તેમા મારે શુ? ઝટ કહી દો ને શી વાત છે?' પણ મે કશું જ ના કહ્યું

'તેનુ એમ થયુ કે અમે સાથે ચાનના હતા ને વરસાદ પાછીની વાત કરતા હતા' આ સાલગતા હું ચીડાતી હતી આ તે કઈ મોટી વાત છે! પણ હું કઈ બોલી નહિ તેઓ કેવા ટડે કનેજે વાત કરતા હતા! ને તેનો સુર જાણે મને કહેતો ન હોય! તારી મૂઝવણ શી નિસાતમા છે? છતા હું મનમા ચીડાઈ હતી આ વાતમા શું સાલગતાનું? એક છોકરો-તેનો બાપ 'તેમને' રસ્તામા મળ્યો ને બેનીની-નર સાદ પાછીની તેઓ વાત કરતા હતા તેમા મને શું મહેવાનુ રતુ?—મરી મૂઝવણ કઈ તેનાથી ઓછી થવાની છે? સના નથી ને મૂસા દેના નથી કે નથી

નિરતિ વિચાર કરવા દેતા આમ મનમા વિચારી આખરે મે કહ્યું 'હવે બિધવા દો'

તેમણે આગળ ચાલુ

'હવે સાલગ તો ખરી પત્રી મે કહ્યું કે વરસાદ ખરે વખત થયો કેમ પડેન? ત્યારે પેના પટેને કહ્યું

વરસાદ સટે ના બહુ સારો થયો સાહેમ! આ તો રૂપિયા વરસ્યા' આ સાલગતા મારી બિધ બીડી ગઈ ને હું જમડી 'હ રૂપિયા વરસ્યા' એક અલણુ હરિજન ખેડૂત તેના લાન કેર? રીતે વ્યક્ત કરે છે! ને કેવા લાનથી એ શમ્દો 'તેમણે' બોની બનાવ્યા તેમની સાદી વાર્તાની સાદી વાણીએ સાદ બદ પો ને લાંબપૂર્ણ શમ્દો બોની બનાવ્યા 'એ તો રૂપિયા વગ્યા ને તેના સરના લાવ નાદ, સાદ' રાદ હું માણી રહી—એ શમ્દોને આખા જ હું ગળી ગઈ ને પત્રી વાગોળી રહી 'રૂપિયા વરસ્યા' 'રૂપિયા વરસ્યા' સત્ય, સુર જીવત રજન મને મન્યુ

તેમની સાદી સીધી સરળ વાતમાંથી રસરજન જડ્યુ સત્ય મન્યુ તે શમ્દો કેટલુ બધુ વ્યક્ત કરતા હતા!

—જીવત જીવન જીવત સાહિત્ય હાનતુ, ચાલતુ, થનગનતુ!! ના ના બાળકને જેમ વાર્તા સાલગી આનંદ થાય તેમ મનેય આ વાત સાલગી ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો

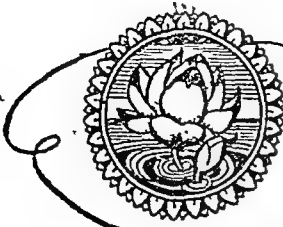
મારો બોવાયેનો આનંદ મળ્યો લાવનહરી પર હીનોળા ખાતી મારી નાનને એક હનેસુ મારી આનંદ પ્રદેશને કિનારે મારા નારિકે બરામર પટોચાડ્યુ ને મને ક્યુ

—આ રહ્યો તારો પ્રદેશ અહી બધું જ આનંદ મય ને જીવત હોય છે સત્ય હોય છે દુખ પણ આનંદમય બની રહે છે રુદન પણ અહી તો સુખ કર વાગે છે

મે મ્યુ 'હા હું અની રહીશ ને અહી જ છીશ સાહિત્યને આ પ્રદેશમા દેખીશ, સાલગીશ, ખાઈશ ને પીશ તેના સનત સગાથથી અનત આનંદ મેગીશ

ને લાવનહરીએ લહેરાતી મારા નાવિકની સંગાથે પેના પ્રદેશના સાગરતગિરે 'સાચા મોતી' લેવા હું નીકળી પડી

જાણકના જાણક

જાણક ગર્ભમાં હોય છે ત્યારથી જ તેનામાં સંસ્કારનું ઘડતર શરૂ થાય છે. ઘણાની માન્યતા એવી હોય છે કે તે સમજણું ન થાય ત્યાં સુધી તેના ઉપર કોઈ એવી અસર થતી નથી. પરંતુ માનસશાસ્ત્રીય હકીકતની રીતે વાત કરીએ અને એવા દાખલા બેઠાએ તો ખ્યાલ આવે છે કે બાળક જન્મથી સંસ્કાર અને વારસો લઈને જ અહીં આવ્યું હોય છે. જેમ દિવસો પસાર થતા જાય તેમ તેની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ખીલતી જાય છે. એકની એક વસ્તુ તેને ગમતી નથી. નવી વસ્તુ મેળવવા તે તલસાટ કરે છે. બોલતું થાય છે ત્યાં તો નવા નવા પ્રશ્નો પૂછવા કરે છે. પ્રશ્નોની પરંપરાથી એનાં માતા-પિતાને ક્યારેક કંટાળો આપી દે છે. બાળકના ઘડતરની એ નિશાની છે. એ સમયે તેને જેવી તાલીમ આપી હશે તેનો પ્રત્યાઘાત મોટી ઉંમરે પડશે. બાળકની કુશાગ્રબુદ્ધિ બધું જ નવું જાણવાની જવાહીશ રાખે છે. સમજુ મા-બાપ તેને સાચા અને અવસ્થિત જવાબ આપી તેની વૃત્તિને સંતોષે છે પરંતુ અણસમજુ—ક્યારેક શિક્ષિત માબાપ પણ—બાળકના પ્રશ્નોથી કંટાળીને તેને ધમકાવે છે, જવાબ આપતાં નથી, ક્યારેક ખોટા જવાબ આપે છે. કહે શું અને કરે શું એમ વર્તનમાં તફાવત બેતાં બાળકના મન ઉપર વિપરીત છાપ પડે છે. આપણા સમાજમાં જાતીય બાળક એ બાળકોને માટે ન જાણવા જેવી કંઈક શરમજનક વસ્તુ છે એમ માની બાળકનો જન્મ કઈ રીતે થયો કે બાળો ક્યાંથી આવે એવા પ્રશ્નોના જવાબ બિલકુલ ખોટો આપે છે. મોટું થશે અને સમજણું થશે ત્યારે એની મેળે સમજશે એમ માનીને સંતોષ માને છે. પરંતુ બાળકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એટલી તીવ્ર હોય છે કે ગમે ત્યાંથી ફાંફા મારીને તે શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. નિશાળે જતું બાળક પોતાના સહવિદ્યાર્થી કે બીજા સાથે રમનારા મિત્રો પાસેથી જુદું જુદું ‘તત્ત્વજ્ઞાન’ લેશું કરે છે. નરસું છૂપાવવા જેવું સમજીને ખરાબ થઈ છાતું કાર્ય કરતાં તે શીખે છે. જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય તેમ તેમ તેની ક્રિયાવૃત્તિ તીવ્ર બનતી જાય છે. તેમાં તેની જિજ્ઞાસા જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. એટલે બાળકને નાનપણથી સાચું જ્ઞાન આપવામાં આવે તો તે દરેક વસ્તુને શાંતિથી સમજવા પ્રયત્ન કરે છે. અને એ સાચી સમજણુ પામવાથી તેનામાં અસંતોષ પણ રહેવા પામતો નથી.

નૈતિક હિંમતવાળી નીતા

નીતા નવમી યોપડીમાં લણતી હતી. એનાં ત્રણ ભાઈ-બેનોમાં એ સૌથી મોટી હતી. તેનાં બા-બાપુ ભણેલાં, સંસ્કારી ખાનદાન હતાં. તેના બાપુ નોકરી કરતા હતા. સામાન્ય રીતે મુખી કુટુંબ કહી શકાય. કુટુંબનું ભરણપોષણ થતું હતું અને સાદાર્થથી રહેતાં હતાં. કમાય એટલું ખાયા એવી પરિસ્થિતિ હતી. કાંઈ બચત થતી નહિ તેમ જ કોઈની પાસે હાથ પસારવો ન પડે એટલાં તેઓ મુખી હતાં.

નીતા હોશિયાર હતી એટલે આગળ નંબર રાખતી. તેની બેનપણીઓ પૈસાદાર વર્ગની હતી. તેઓ મહિનામાં ચાર પાંચ ફિલ્મો જુએ, ફરવા જાય અને એમણે કરેલી લહેરની વાતો બીજે દિવસે નિશાળે આવી નીતાને કરે. અને નીતાને પૂછે પણ ખરાં કે તું કંઈ ફિલ્મ જોઈ આવી? નીતા કહેતી, 'મારા ભાઈ તો જૂળ સારી, નાનાં છોકરાંઓને જોવા જેવી ફિલ્મ હોય તો જ જોવા લઈ જાય. નાનાં બાળકોથી ફિલ્મ ન જોવાય.' અને ક્યારેક નજીકના બાગમાં કે કોઈ સગાંને ત્યાં ગઈ હોય તેની વાત કરે. નીતાનો વધુ આનંદ તો પડોશમાં રહેતાં મિત્રો સાથે રમવાનો હતો. તેને જૂળ મૂળે પડતી. નીતાની નિશાળની બેનપણીઓએ તેને વિચારવતી કરી મૂકી : 'એના પપ્પા એને કેમ ફિલ્મ બતાવે અને મને ભાઈ ના પાડે એનું શું કારણ હશે? એ લોકો પૈસાદાર છે એટલે ગમે તેટલો ખર્ચ કરે તો પણ વાંધો

નહિ. અને એવા પૈસાવાળા ક્યાં છીએ!' આવા વિચારો કરી ક્યારેક શાંત થઈ જતી પરંતુ આ દ્વંદ્વ એના અસાત મનમાં ચાલી જ રહ્યું હતું. નિશાળે આવે અને નવાં કપડાંમાં સજ્જ થયેલી સખીઓને જુએ એટલે પાછું યાદ આવે. નીતા વિચારમગ્ન થઈ જતી. ત્યારે વર્ગમાં શું લેસન ચાલી રહ્યું છે તેનો તેને ખ્યાલ જ ન રહેતો. શિક્ષક ક્યારેક ટકોર કરે અને પૂછે કે પહેલાં કરતાં હમણાં નીતાએનું બેધ્યાન કેમ રહ્યું છે? ત્યારે નીતાને તેની ભૂલ સમજતી.

એક વખત નીતા નિશાળે જતી હતી ત્યાં એક નજીકના મહોલ્લાનો છોકરો તેની સામું જોઈને હસ્યો. આમ તો તેને તે બાળખતી નહોતી પણ એ સામે હતી. આમ બે ત્રણ દિવસ ચાલ્યું પછી તો છોકરાએ વાત કરવા માંડી : તું શું લણે છે, લણવું ગમે છે? ધીમે ધીમે એણે એની સાથે મિત્રતા જોવા આવવા કહ્યું. નીતાને નિશાળ તો છોડવી જ નહોતી એટલે એણે ના પાડી, અને વિચારમાં પડી ગઈ કે આને કેમ લણવું ગમતું નથી? મને તે મિત્રતામાં કેમ લઈ જવા માગે છે? વગેરે વિચારો પછી તેની બાને પૂછવું એમ નક્કી કર્યું.

ઘેર આવી સાંજે પરવારી મા-દીકરી થોડીવાર બેઠાં હતાં ત્યારે એણે બનેલી હકીકત વિગતે કહી અને સાથે સાથે ઘણા સમયથી મિત્રતાનો પ્રશ્ન પણ મા સામે મૂક્યો : 'મારી બધી જ બેનપણીઓ મિત્રતા જોવા જાય છે. તેમને તેમના પપ્પા લઈ જાય છે. અને તમે મને

જેવાની ના પાડો છો ?

જૂળ જ વિચારવાળો આ પ્રશ્ન હતો. બાએ નીતાને પોતાની પાસે બેસાડી અને કહ્યું : 'નીતા, તને લાણવું ગમે છે, તારો આદર્શ તો દાકતર થવાનો છે ન્યારે પેલો છોકરો તો એક રણડું છે. એના જીવનનો કોઈ આદર્શ નથી. માત્ર મોજ શોખ અને હરવું ફરવું એ જ એનું ધ્યેય છે. બાપાના પૈસા છે તે વાપરે છે. તેને ઘેર તો કોઈને ખર્ચ પણ નહિ હોય કે તે લાણવા નથી જતો. પણ જો આપણે સારા થવું હોય તો મેં તને પહેલાં પણ કહ્યું છે ને આજે ફરીથી કહું છું કે આવા છોકરાઓથી ચેતતા રહેવાનું. આવા લોકો જૂળ સ્વાર્થી હોય છે. તેઓ માત્ર 'કંપની' ઇચ્છતા હોય છે. આપણે સ્ત્રીઓએ તો નાનપણથી જ ચેતતા રહેવાનું હોય છે. તમે સામે પ્રત્યુત્તર આપો એટલે પુરુષો તો માની લે કે તમને એની સાથેની દોસ્તી ગમશે. તેમની સાથે બોલવું. પણ તેમનો ક્યો ઇરાદો છે તે સમજ લેવું જોઈએ. તું નાની છે પણ તને મેં એટલે જ પહેલેથી બીજી વૃત્તિ શું છે, સ્ત્રી-પુરુષના સહવાસનું પરિણામ, પુરુષની બદ્ધાનત વગેરે દાખલા આપીને સમજાવ્યું છે. એટલે જ નીતા, એવા છોકરાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ. સિનેમા જેવા જવાની તને ના પાડું છું તેનું પણ આવું જ કારણ છે. જેમાંથી જ્ઞાન મળે તેવી ફિલ્મો તને જરૂર બતાવું છું. તારી બેનપણીના પપ્પા પૈસાદાર છે એટલું જ બસ નથી, તેઓ જુદા વાતાવરણમાં ઉછર્યા છે, મોજશોખ એ એમનું સર્વસ્વ છે. ન્યારે આપણે ખરાબ ને

હાનિકર્તા છે તેવી ફિલ્મો નહિ જોઈએ તો જ સારું ઘડતર થઈ શકશે અને સમાજને ઉપયોગી થઈ શકીશું. મને કે તારા લાઈને પૈસા એવા ખરાબ કાર્યમાં ખગાડવા નથી ગમતા. એના કરતાં તમારા સૌના લાણતરમાં વાપરીશું તો આપણને લાભ જ થવાનો છે.'

નીતાને જૂળ જ ધ્યાનપૂર્વક સમજ આપી, જે એના કુમળા મગજમાં ઊતરી ગઈ અને ફરીવાર તેનું ધ્યાન બીજે દોરાયું નહિ. બેનપણીઓ સાથે પણ તે ચર્ચા કરી શકતી અને પોતાને 'મોડર્ન' ન માને તો પણ તે ગણકારતી નહિ.

આમ સાદી, સંસ્કારી નીતા માતા-પિતાના સહવાસથી નૈતિક હિંમત કેળવી હિંમતવાન બની.

સેવાની સરચાઈ

સુનયનની ગામમાં જૂળ આબરૂ હતી. ગામમાં જ માત્ર નહિ પણ આખા જિલ્લામાં તેની બોલબાલા હતી. અઢાર વર્ષની ઉંમરે તેણે આટલી ખ્યાતિ મેળવી હતી. એ જે બાજુ દોરે તે બાજુ લોકો દોરાંતા હતા. એના એક બોલ ઉપર બધો આધાર હતો. આટલી નાની ઉંમરે નાનાં મોટાં સૌને તેનામાં વિશ્વાસ હતો.

સોળ વર્ષે મેટ્રિક પાસ થયેલા સુનયનની ડોક્ટર થવાની ઇચ્છા હતી. ડોક્ટરી લાઈનમાં જવાનું પગરણ શરૂ કરે તે પહેલાં વચ્ચે એક મોટું વિઘ્ન આવ્યું અને તેને રાજકારણમાં ઘસડાવું પડ્યું. સીધો સાદો સુનયન રાજકારણની આંટીઘૂંટી શું સમજે ! દેશસેવા કરવાના ઇરાદાથી પોતાના મનની મુરદ પડતી મૂંઝીને

તેમાં દાખલ થયો. લોકસેવા તેને ગમતી હતી એટલે તેમાં જ પોતાનું સર્વસ્વ હોમી મન દઈને કામ કરવાનું શરૂ કર્યું.

નાના છોકરા પાસે સલાહ લેવા આવતાં કોઈને સંકોચ થતો નહિ. નવાઈની વાત તો એ હતી કે સુનયન એ બધાં માટે પરાયો થયો હતો. જઈને લોકો સુધી પહોંચવા પ્રયત્ન કરતો.

આમ છતાં સુનયન રાજકારણથી દૂર હતો. એને રાજકારણનો અનુભવ થઈ ગયો હતો. એ તો સડેલું ગંદું રાજકારણ કહીને તેના નીચેતો જ રહ્યો. કારણ એ અનુભવે ઘડાયેલો હતો. દરેક રાજકીય પક્ષના સંપર્કમાં હતો અને ચાલી રહેલા સડા તે નજરે ભેતો હતો અને એટલે જ એ બધાથી પર રહેવા તે તત્પર રહેતો. દરેક પક્ષને સુનયનની ગરજ હતી. એના હાથમાં બધા જ મત હતા. ધારે ત્યારે મોટી મેદની ભરી શકતો. તે લોકોનો હતો, લોકો તેના હતા.

જ્યાં જુઓ ત્યાં કાગડા કાળા. જે પક્ષ તરફ હમદર્દી દાખવી થોડું પણ કાર્ય કરતો એ દરેક પક્ષની ગરજ મટી જાય; અરે, એમ ને એમ પણ અંદરથી તપાસે તો ઉપરથી મોટા-સુંદર દેખાતા અંદર તો પોલપોલ જ હોય. મોટી મોટી વાતો કરી ગાંધીજીનું નામ વાપરવામાં જ શૂરા.

સુનયન જે વર્ષમાં જ એ ગંદા રાજકારણથી કંટાળી ગયો. ગમે તેવા સંભેગોમાં પણ રાજકારણમાં નહિ ભળવું એવો નિશ્ચય કરી બેઠો. માત્ર સેવાનું—લોકસેવાનું કાર્ય જ કરવું તેમ નક્કી કરી જિંદગાને વિકસાવવા પાછળ

પડ્યો. સૌ સ્વાર્થના સગા છે. અને એ સ્વાર્થ સડામાં પોતાનું કામ નથી. તેનાથી દૂર રહીને આદર્શ ધ્યેય સુધી પહોંચવું કેટલું કપરું છે તે પણ તે રોજ અનુભવવા લાગ્યો. કંટાળેલો સુનયન હવે કુટુંબના—ધરના વિકાસ માટે શું કરવું તે વિચારવા લાગ્યો અને પોતાના બાપીકા ધંધામાં મન મૂકી કામ કરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠો.

ગાંધીનું ગોપીચંદન ખરચવા છતાં જો મન ખરડાયેલું રહેવાનું હોય તો એ મનદુઃખ શાને !

સહન કરાવતો સ્વભાવદોષ

લીલાબેનનો મૂળ સ્વભાવ ખૂબ કચકચીયો. શરીરે માંદલાં એટલે જાતે કામ થાય નહિ અને માણસોનું કરેલું કામ ગમે નહિ. કોણ જાણે એમને માણસો પણ એવા મળે જે શીખવવા છતાં બરોબર કરે નહિ અને વારંવાર મગજભારી કરાવે. આમ એમનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે, જ્યારે જોઈએ ત્યારે તેમના મનને શાંતિ જ ન હોય. એ સ્વભાવે એમને ખિલકુલ ખીજો સમય પણ ન મળે. આખો સમય ઘરમાંથી જિંદગી જ ન આવે.

રસોઈઓ, નોકર બન્ને હવે તેમના સ્વભાવથી ટેવાઈ ગયેલા. એમનું ધાર્યું કાર્ય કરે. એમને તો ટેવ પડી છે એમ કરી ક્યારેક ગળુકરે પણ નહિ. લીલાબેન હમેશાં પહેલાના માણસો સાથે સરખાવે. આજે જમાનો જુદો છે એ ખ્યાલ એ ભૂલી જાય. પહેલાં તો માણસને ગરજ હતી. આજે નોકરો વગર શેકાણીઓને નથી ચાલવાનું તેનો તેમને ખ્યાલ હતો.

પહેલાં કરતાં જરૂરિયાત વધી ગઈ છે. એટલે ગરજ શેઠને હોય છે, નોકરને નહિ. એવું વાતાવરણ સર્જાયું છે.

ખર્ચાનાં મંડળોની જેમ નોકરોનું પણ મંડળ રચાયું અને ખર્ચા જ હજી સ્થાપિત કર્યા. લીલાબેનને આ ખર્ચો જ ખ્યાલ એમના નોકરો દ્વારા જ મળે. છતાંય નોકરે કરેલું કામ ન ગમે તો ફરીથી કરીને બતાવે. પોતે કરેલા ઉપરચોટિયા કામ પર ફરીવાર મહેનત કરવી પડે તે બેચાર દિવસ ચંલાવી લે. પછી તો તેમને સામા જવાબ આપવા માંડે. પૈસા આપીને કામ કરાવવું અને એના દબાયેલા રહેલું એ તો કેમ પાલવે? એટલે ક્યાં તો તે ચાલ્યો જાય અગર રબ આપવી પડે એટલી હદ સુધીનું તેનું વર્તન હોય.

લીલાબેન નોકરોથી ખરેખર ત્રાસી ગયાં હતાં. એમના પતિ વારંવાર એમને ટોકતા કે હવે તું બોલવાનું બંધ કર અને થોડું ચલાવી લેતાં શીખ. પણ એમને ગળે એ વાત ઊતરે જ નહિ. સ્વભાવ મુજબ નોકરો ઉપર બંધી જ સખ્તાઈ રાખી જાણે અને માંડ ઘરથી ટેવાવા માંડે ત્યાં તો જતા રહે.

વાળ અને તેલ

‘હું તો તમારી પાસે માથામાં નાખવાનું તેલ લઈને આવી છું.’

‘તે બા, તું જ તારા માથામાં નાખ ને. તારા વાળ ફરફર ઊડયા કરે છે અને અમારા તો જો ખાસા ચોટેલા છે. તારે જરૂર છે એટલે તારા માથામાં નાખ.’

‘એમ નહિ, પણ તમે ક્યું તેલ માથામાં નાખો છો?’

‘અમે તો જે મળે તે નાખીએ. પણ બુન, તારે ઇનું શું કામ છે?’

‘તમે કોપરેલ વાપરો છો?’

‘ઈ કોપરેલ શું વળી?’

‘પેલા ખાવાના કોપરામાંથી નીકળે ને તેનું તેલ.’

‘હા, ઈ જ વાપરીએ છીએ.’

‘એ તમે કઈ કંપનીનું ખરીદો છો?’

‘કંપની બંપની કાંય ન સમજીએ. અમે તો ઘાણીએથી લઈ આઈએ, ઘાણીએથી.’

‘તો પછી તમે સ્વસ્તિકનું ચોખ્ખું કોપરેલ કેમ નથી વાપરતાં? એ બહુ ચોખ્ખું આવે છે. તમારા માથામાં એ તેલ નાખશો તો વાળ મુંવાળા ને સરસ મઝાના થશે.’

‘તું ઈ લાવી દઈશ તો ઈ નાખીશું, ઈમાં શું વળી.’

તદ્દન કોરા ‘બોખ્ખું’ વાળવાળી આ બહેન એક ગામડામાં સ્વસ્તિક તેલનો પ્રચાર કરવા નીકળી હતી તે વખતની આ વાત છે. કોઈ પણ કાર્ય માટે બીજાને કહીએ ત્યારે તેનો આપણે પહેલો અમલ કરવો જોઈએ. આપણે

વર્તનમાં ન મૂકીએ અને બીજાને કહીએ તો તે સામી વ્યક્તિના ગળે ઊતારી જ ન શકાય.

તરત જ સંભળાવે કે પહેલાં તમે કરો પછી અમે કરીશું. અને કોણે ક્યાં જવું અને કોની સાથે કેવી વાત કરવી તે પણ સાથે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

આ બહેન એ ભૂલી ગયેલી કે પોતે ગામડાની અજ્ઞાત બહેનો સાથે વાત કરી રહી છે જેને માટે બધું જ નવું હતું. જો એ ખ્યાલ રાખ્યા વગર કામ કરીએ તો એવી બહેનોને સફળતા ન જ મળે.

ગ્રંથાવલોકન

સહિત્યક્રિય

[યે. અનંતરાય ગવળ, પ્રમશક ભારતી સાહિત્ય સઘ (પ્રા) નિં. અમદાવાદ, ૧ ૩ ૪/૨૫]

આ પછા સન્માન્ય વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળના વિવેચનનેખોતો આ એથો સગ્રહ છે એમા મુખ્યત્વે સિદ્ધ ગ્રંથકારો, સાહિત્યના કેનાક પ્રકારોના પ્રવાહો અને ઉત્તમ કૃતિઓ પરના તેમના પિસ્તૃત અભ્યસનેખો તથા કેનાક નવોલિન સર્જકો તેમજ પીઠ ચિતકોની રચનાઓના અવનોખનો સગ્રહ હાય છે મધ્યકાલીન ગુજરાતી વાર્તા, અધીર્ સહીતુ સરપૈયુ, અમોચીન કવિતામા ધર્મભાવના, ગોવર્ધન રામનુ યુગદર્શન અને તેમનુ ગદ્ય સાહિત્ય, બોટાદકરની કાવ્યસરિતા, જુહાભાઈના નાટકો, નરસિંહ મહેતાના કાવ્યો શામળ અને તેની શ્રેષ્ઠ પદ્યસતી 'મદનમોહના', ગોવર્ધનરામનાનાનાયનુ દર્શનસામ્ય આમ યુગ, કર્તા, પ્રવાહ, કૃતિ આદિનુ વિષયવિધિ પુસ્તકમા મનનખ છે કૃતિનાં અવનોકનોમા 'સમૂળી કાતિ,' 'યુદ્ધ અને શાંતિ' જેવા સમય અને મનની નિરાત માગી લે તેવા પ્રશિષ્ટ ગભીર પુખ્તકો તથ પન્ના લાનની વાર્તાઓ, 'પરિહાસ,' નવોલિન લેખકોની નવન કથાઓ કે વાર્તાસગ્રહો જેવા મતોરજક પુસ્તકોની સમીક્ષાઓ ટ્રિન્સિપાન રાવળના દષ્ટિ, રુચિ અને અભ્યા સરિધો કેના વિદ્યાળ છે તે સૂચવે છે સગ્રહમા સુકાયેનો પ્રથમ લેખ રણજિતરામ મુવર્ણચંદ્રક પ્રદાન વિધિ વેળા તેમણે વાચેતુ વ્યાખ્યાન છે, જે ગુજરાતી વિવેચનસાહિત્યના પ્રવાહનુ સુદર નખચિત રજૂ કરે છે અને વિવેચકના ધર્મો અને વિવેચન-પ્રશંતિના મૂલો મિનાક્ષરિતાથી દર્શાવે છે આ બધા વેમો ઉપરથી ઉપનક હાપ એવી પડે છે કે એના લેખક એક વિદ્વાન પ્રોફેસર છે અને એક સમનોન સમીક્ષક છે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કૃતિ, કર્તા

કે સાહિત્યપ્રવાહ વિશે પ્રાપ્ય બધી જ વિગતો, અમોચી એકી કરીને મુકાતો અને તેમાથી યોગ્ય મૂલો તારવી તેમની શક્તિ-મર્યાદાઓ ચીધી બતાવવાનો પ્રોફેસરનો ધર્મ પ્રિ રાવળે તેમના લેખોમા બજા યો છે વસ્તુનો પરિચય સહેપમા કે થોડાક સૂચનો દ્વારા કરાવી, એવી રમુઆતના ઉત્તમ, મધ્યમ તત્ત્વો ઉપર આગળી મુકતા જઈ, એમાના કનિષ્ઠ લક્ષણો ઉપર જરાશી આખ ફેરવી દઈ તેનુ એકદર મૂલ્ય સાહિત્ય, જીવન અને શિક્ષણની દષ્ટિએ નિર્દેશનુ એ હસદષ્ટિ સમીક્ષકનો ધર્મ પણ તેમા બજાતો જોવા મળે છે લેખકની નિરૂણુ પદ્ધતિ અને શૈલી પણ તેમના ધર્મ ને દષ્ટિને યોગ્ય ઝગમગાજરી છે

સામાન્યત અવનોકનો મે પ્રખરના બને છે એક પ્રકાર, કૃતિ ન વાંચી હોય થા કર્તાની સમગ્ર સૃષ્ટિનો અભ્યાસ ન હોય તેની વ્યક્તિને એ કૃતિ કે કર્તાના સર્જકગુણો આરવાહ કરાવી તેમનો ચેપ લગાડી તેમની અભિમુખ થવા માટે જોઈતી માનસિક તૈયારી કરી આપે બીજો પ્રકાર, કૃતિ વાંચી રવા પડી એમા શા સરસ-નખળા તત્ત્વો હતા તે જણાવી, ચિત્ત પર તેની જે હાપ પડી તેના કારણ-કારો શોધી, તેમનુ પૃથક્કરણ કરી એનો અભ્યાસ કરાવે પ્રિ રાવળના અવનોકનો બીજા પ્રકારના છે કૃતિથી અનખિત વાચકને એમા રસ નહિ પડે, કદાચ તે વાચનાય કટાગો જાપજશે પણ એક વાર મળ કૃતિ જેમગે વાંચી છે તેમને તો એ અવનોકનો કૃતિના મર્મ તત્ત્વો અને રસમૌ-દર્શયોક લક્ષણોની ઝીણુખબરી પીઠાન કરાવશે સહૃદયતા, રિવેક, રસમના, વ્યાપકતા, તમસ્થતા અને સમનોનતાના ગુણો પ્રિ રાવળને આ યુગના એક આદર્શ સમીક્ષક તરીકે સ્થાયે છે મમઆનોચના, વીગતપ્રચુરતા, રચનાની એકમૂરતા અને નિરૂણુની અશોભા તેમના અભ્યાસ લેખોના વિશિષ્ટ ગુણો છે સાહિત્યના ઇતિહાસકાર સમીક્ષક લેખે, આ પુસ્તક માના લેખો પ્રિ રાવળનુ બીચુ સ્થાન ટકાવી રાખે તેવા સમર્થ છે

પ્રેમપંથ-ભા. ૧-૨ :

[લે. ઈન્દ્ર પેટલીકર; પ્રકાશક : આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ૨. ખંતે ભાગના ૩. ૧૧/૫૦]

આપણા સુપ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર અને સમાજસુધારક શ્રી પેટલીકર લગભગ સાંતસે પાનાંની આ લાંબી નવલ-કથામાં અમદાવાદના ભદ્ર સમાજના એક કુટુંબની અને સ્ત્રી જગતની સેવા-સહાય કરતી એક સામાજિક સંસ્થાની કથા લઈને આવ્યા છે. કથાની નાયિકા જ્યુથિકા એક વિખ્યાત ડોક્ટરની નૂતન વિચારો ધરાવતી, કાયદાની ગ્રેજ્યુએટ, કુવાંરી, લગ્ન વિશે વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતોના આગ્રહ રાખનારી આધુનિક યુગના પરિપાક-રૂપ પુત્રી હોઈ અને માતૃસંસ્થામાં નોકરી કરતી હોવાથી એ કુટુંબ અને એ સંસ્થાની આસપાસ લેખકે પોતાનું વસ્તુ બિઝાવ્યું છે. લેખકનું ધ્યેય કથા દ્વારા લગ્નના સ્વરૂપ રહસ્ય અને તેની ઉપયોગિતા વિશે, યુવાન સ્ત્રી-પુરુષના મિત્રાનુભવી, તરંગી મનોરાજ્ય વિશે તેમનાં અભિલાષ અને તે સિદ્ધ કરવા માટેની તેમની મક્કમતા વિશે તથા મનુષ્યના દાંપત્યજીવનના આંતર્યામી સ્વરૂપ વિશે પોતાનાં મંતવ્યો સ્પષ્ટ કરવાનું હોવાથી કથા એકંદરે ચર્ચાપ્રધાન અને ઉદ્દેશલક્ષી બની છે. માત્ર વયસહજ તરંગથી, વૃત્તિના આવેગથી, ઊર્મિના જાલ-રાથી કે દેખાદેખીથી પ્રેમના પથે ચઢી જતાં યુવાનો જીવનમાં નિષ્ફળતા મેળવે છે. વળી, પોતાનું વ્યક્તિત્વ — અંતર અસ્પૃશ્ય રાખી પોતાના અંગત વિકાસને જ મહત્ત્વ આપી, પોતાનાં રુચિ કે કળવેદા વિચારો ઉપર મુસ્તાક રહેનાર જિંદી યુવાનો પણ તેમના પ્રેમ-જીવનમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. લગ્ન પોતાની ઉગ્ર સ્વભાવજીવ, ઉન્નત ધૂતો કે અહંપોષક માનસને પોષવા માટેની સગવડ નથી, પણ કાઈના વ્યક્તિત્વમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રેમથી, આનંદથી, લીલાથી ભેળવી દઈ તેના ભાંગતા હૃદયને મહોરાવવા કે પોતાના હૃદયને તેના દ્વારા ટેકો આપી મજબૂત કરવા અને એમ કરી રસઐક્ય સાધી પરસ્પરના વિકાસમાં સમર્પણ અને ત્યાગનો આનંદ અનુભવી જીવનને ચૈતન્યમય કરવાનો

અમૂલ્ય ઉપાય છે, એવું વિચારબિંદુ કથાનાં વસ્તુ અને પાત્રોના ઝોક ઉપરથી તારવી શકાય તેમ છે. કથાનું દરેક યુવાન પાત્ર પ્રેમને પથે શાશ્વી અદ્યુ, કેવી રીતે અદ્યુ, કેવુંક અદ્યુ તે બતાવવાનો લેખકનો હેતુ છે. એ રીતે શીર્ષક યથાર્થ છે. અનેક સોહામણી યુવાનોનાં માર્ગાનો ઈન્કાર કરતી જ્યુથિકા છેવટે પ્રૌઢ વયના કરેલ, વિધુર, માતૃભક્ત, સ્વસ્થ જીવનદષ્ટિવાળા ગંભીર પ્રકૃતિના નરહરિપ્રસાદ સાથે પરણી જાય છે ! અખરાક, શ્રીમંત, આધુનિક યુવતીને ગમે તેવા રસીલા જ્યંતને છોડી ધૂતી, અનાકર્ષક દેખાવવાળા, જેનું જીવન કંઈકે રહસ્યમય છે તેવા અવ્યવસ્થિત જીવન જીવતા મેલાધેરા કલાકાર અવિનાશને મીનળ પરણીને જ રહે છે ! જ્યુથિકાનો ભાઈ કુમાર એક અંધ યુવતી સાથે ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રેમલગ્ન કરી લે છે ! આ ઉપરાંત લેખકે લગ્નજીવનનાં રહસ્યોત્તેજ્ય ચિત્રો બતાવ્યાં છે. પ્રેમના પથે ચઢેલી કાઈ યુવતી એક ગઝલમાં વાંચવા મળે છે તેમ : ‘ મને ગાળો હમરો દે, તે સો સો વાર મારો છે. ’ ની માફક પ્રેમી મારી મારે છે, ભીરુતા બતાવે છે તો પણ તેની સાથે લગ્ન કરીને જ રહે છે ! લગ્ન-જીવનમાં વિશાખા જેવી પ્રેમપંથી કામવાસના પ્રત્યે બિલકુલ ઉદાસીન (Frigid) છે, તો બીજા એક પ્રેમલગ્નમાં પુરુષ સાવ ઠંડી પ્રકૃતિનો હોય છે. આમ જાતીય જીવન, પ્રેમજીવન અને લગ્નજીવનનાં અનેકવિધ પાસાં લેખકે ઝીણવટથી બતાવ્યાં છે અને તેનાં રહસ્યો તેમાંનાં કારણો શોધી બિઝાવ્યાં છે. (જ્યુથિકાનાં માતા-પિતા પણ સંસારલગ્નનો એક કાયડો છે.) આ નવલ-કથાની પાત્રસૃષ્ટિ લેખકે કરવા ધારેલી પ્રેમ અને લગ્નની ચર્ચાનું પક્ષ યા વિપક્ષથી સમર્થન કરે છે. કેટલાંક પાત્રોનું આગવું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે, જેમકે ભાઈસાહેબ, પ્રતિભા અને મીનળનું વ્યક્તિત્વ કથામાં સૌથી વધુ આકર્ષક છે. નરહરિપ્રસાદ, રાધાબાઈ અને અવિનાશ કથાનાં મંગલ પાત્રો છે. જ્યુથિકા, સમર્થ-લક્ષ્મી, જ્યંતવગેરે પ્રથમ ભાગમાં જેટલું આકર્ષક છે તેટલું બીજા ભાગમાં આકર્ષણ નથી કરી શકતાં. આમ છતાં

નવલકથા

અધા પાત્રો દ્વારા લેખક દ્વિયા નહિ, પણ ચર્ચા-વિચારણા કરાવવા માગતા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે એથી આપણને કથામાના પાત્રો-પ્રસંગોની પ્રવૃત્તિઓમા રસ નથી પડતો. પણ તેમણે ઊભી કરેની બુદ્ધિરસિક ચર્ચાઓમા જિજ્ઞાસા થાય છે લેખકનું મનનશીલ, વિચારરસિક, અચૂંક હેતુઓનું આગ્રહી માનસ કથામા વારવાર દેખાય છે આથી આવી સામાજિક કથાઓમા આપણા નિકટના નીચી બુદ્ધિશીર સમાજનો ચિતાર તેના સ્ત્રી-પુરુષોના વિચારવલણો અને રહેણીકરણી આપણે જિજ્ઞાસારસ તોરે છે આ નવન પણ આધુનિક રીતમાતવાળા સુખી શ્રીમત વિચારનિઃ આગેવાન ઉપના વર્ગના કુટુંબોના ઘરસસારમા, દીવાનખાનામા શમનગૃહોમા અને નાસ્તા-ટેમનો ઉપર થતી ચર્ચાઓ દ્વારા વ્યક્ત થતા તેમના કૌટુંબિક, સામાજિક તથા અગત જીવનના પ્રશ્નોમા અને પ્રવૃત્તિઓમા આપણને ડોકિયુ કરાવે છે આ કારણે અવેતન નાટ્યસંસ્થા, સ્ત્રી સેવાની સંસ્થા, વખોનોની કલમ, અરવિંદ આશ્રમ વગેરેનું વાતાવરણ કથામા દાખન થાય છે વર્તમાન પત્રોમા કેટલાક કૌતુકપેષક, રહસ્યગર્ભ સમસ્યાગ્રનક બનાવોના હેરાનો વાયરા મગે છે તેમાથી આ લેખકે કથામા ઘણું અથો સહાર જાપાડ્યો હોય તેની પ્રતીતિ વાર્તા કરાવે છે આધુનિક શિક્ષિતોનું માનસ, વર્તન અને સત્યકથાઓની રહસ્યસૂચકતા લેખકના અભ્યાસોના વિષય છે

એના વાધો નહિ પણ લેખક પોતાની તાર્કિકતા અને સસારસમીક્ષાથી વાતોમા ગોઠવેના સહચિત બનાવે રહસ્યપેષક આકૃતિનું સુદૃઢ કનેર કથાને આપી શક્યા નથી કથામા કતાના મૂલ્યો ઉપર લેખકની સામાજિક દષ્ટિના મૂલ્યો સારા થઈ જાય છે અને કથાના મુખ્ય નિરર્થક ગોણુ પ્રસંગો, પાત્રો, પ્રયત્નો કથાની ધરતીને ભારે ભારે છે લાંબા પગ ઉપર પથ રાએની આ કથાનો કનાદોર તદ્દન શિથિલ છે

જે સમાજનું લેખકને આનેખન કરવું છે તેના અભ્યાસ-અનુભવ તેમણે સરા કરી વીરા હોય છે

પાત્રોની ગૂચણીમા અને તેમના વૃત્તિવર્તનોના આધાર રૂપ પ્રસંગો જાપજનવામા તેમની સહવાસહસની તર્ક શક્તિ ઘણું ખરું સારું કામ આપે છે, પણ એક દરે જોતા કથાનો વસ્તુદોર પાત્રો પડી ગયો છે, કટપના શક્તિના વિસ્તૃત પટ ઉપર કતાના દોરને ખેતરવો તેમને જાણે કાનતો જ ન હેય એવું આ કથા કહી રહી છે એમ પણ અને કે દોહરો-અસો પાનામા સમાઈ જાય તેની કથાને સાતમે પાના લગી પાયરવા જતા આ શિથિલતા જિવાડી પડી ગઈ હોય શ્રી પેટનીકર પ્રકૃતિએ સર્જક કરતા સુધારક, શિક્ષક અને સસાર-ચાસી હેનાથી નવનકથામા પ્રશ્નચર્ચા, બોધ કતા, કાર્યકારણનો સમ્બંધ જોડવાની તાર્કિકતા, વર્તમાનપત્રોના આશ્ચર્યપ્રેરક હેનાનોની સધુક્તિક ગોઠવણી વગેરે લક્ષણો આગળ તરી આવે તેના ઉત્કટ રહે છે તેઓ જીવનચિત્રણમાથી વિચાર જાપસાવના નથી, પણ વિચારચર્ચાની રજૂઆતમાથી પાત્રોનેખન કરે છે જાણે કે વર્તમાનપત્રોમા વચાતી કેમીક ધમ્નાઓનું રહસ્ય સમજાવવા જ તેમણે આ કથા લખી હોય એની પ્રતીતિ થવા કરે છે જીવનના જીડા, સનાતન મર્મનું સુસકનિત અખડ દર્શન આ કથામાથી થતું નથી, પણ આધુનિક વિચાર, રહેણીકરણી ને સામાજિક સમસ્યાઓની સપારીનો ખ્યાન તેમાથી આપણને મગે છે કુશળ કારીગરીની ત્રેવડમાથી નવનકથાની જે સુરેખ, સુશ્લેષ અને દૃઢ શુક્તવાળી આકૃતિ રચારી જોઈએ તે શ્રી પેટનીકરની ઘણી નવનોમા નથી, અહીં પણ નથી જે કુશળતા અને કતાથી તેઓ વસ્તુને પાયરે છે તે શક્તિ વસ્તુને સદૃજ હીનાથી સમેટી લેરામા બતાવી શકતા નથી આ નવનમા પણ પ્રારભના પ્રકરણોમા વસ્તુ પાત્રો અને વાર્તાતત્વને જાણુ વાનું જે કુતૂહલ વાયકમા જાગે છે તે પ્રથમ ભાગના મધ્ય ભાગ પડી ટકી રહેતું નથી પહેલા કાર્યના મધ્યમાજ આપણે પામી જઈએ છીએ કે જ્યુથિકા નરહરિપ્રસાદને પરણવાની અને લેખક છેક તેને જીજ્ઞાસા લાગતા અત સુધી અદ્ધર બટકાવે! નોયિકા કરતા

તો વાર્તાની ઉપનાયિકા મીનળ વાર્તાનું જાણું દીક પાથરે છે.

અર્થાં અને વાર્તાલાપોથી વસ્તુ વિકસાવતી આ નવલ-કથા સોપાન અને ચુનીલાલ શાહની સામાજિક નવ-લોના પ્રકારની છે. એમાંની વસ્તુસામગ્રી સુચાલ છે અને તે ઔદ્ધિક આનંદ પૂરો પાડે છે. શ્રી પેટલી-કરની કથનશૈલીમાં પ્રસાદ અને પ્રૌઢિ છે, પણ લાઘવ અને વેગ નથી. કથનની દીર્ઘસૂત્રિતા, ટાઢાશ અને નિરૂપણની એકવિધતા તેમની શૈલીનાં અંગભૂત બની ગયાં છે. જ્યુથિકાનાં વિચારવર્તન અને નરહરિપ્રસાદની માનસભૂમિકા સમન્વયવામાં કથનનું લંબાણ ને પુન-રાવર્તન સુલભ ન જ બની શકે. કેટલીક વિગતો અને વિવરણ કથામાં નિરર્થક છે, ક્યાંક પાત્રોનાં નામોમાં સરતચૂક જણાય છે. (પૃ. ૨૫, ૪૦) લેખકની ભાષા શિષ્ટ અને સંસ્કારી છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે વ્યાક-રણની, વાક્યરચનાની, ચરોતરી પ્રયોગની અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી છે. (પૃ. ૨૮, ૩૨, ૩૪, ૩૫, ૪૨, ૪૩, ૬૩, ૧૭૮ વગેરે.)

આમ છતાં, એક સામાજિક દસ્તાવેજ લેખે આ નવલકથાનું મૂલ્ય છે. 'પ્રેમપંથ' તેના લેખકના વર્ત-માન સમાજના બહોળા અનુભવ સંસ્કાર અને મનન-સમીક્ષાની છાપ યથાર્થપણે ઝીલી બતાવે છે. યુવાનોના પ્રશ્નો રજૂ કરવામાં, તેમને પરસ્પર સાંકળવામાં અને પાત્રોનાં વિધિવિધ વૃત્તિસંસ્કારો તથા સમાજવ્યવહારોનું આલેખન કરવામાં લેખકની કુશળતા રહેલી છે. પ્રશ્નચર્ચાનો રસ જમાવવામાં તેમની હથોટી સરસ છે. એકંદરે નવલકથા આધુનિક ભદ્ર સમાજના વિચાર-પ્રવાહોનું પ્રતિબિંબ પાડતી આરસી જેવી છે, જેમાં પોતાનાં રૂપ કે ખોડ જોઈ જોઈ સમાજ આત્મજાગૃતિ કૃણવી શકે.

અનુષ્ઠા :

મૂ. લે. ૦ શેખાદમ આશુવાલા. પ્રકાશક : લારતી સાહિત્ય સંઘ લિ., અમદાવાદ, ૧. રૂ. ૨/૨૫.]

આપણા જુવાન રંગીન ગઝલકાર તેમના 'ચાંદની'

અને 'સોનેરી લટ' પછીનો ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ લઈને આવે છે. આમાં 'ચાંદની' માંથી કેટલાંક ચૂટેલા કાવ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભાઈ આશુવાલા માત્ર ગઝલો જ લખતા નથી, વૃન્ધ રચનાઓ અને ગીતોમાં પણ નિપુણતા બતાવે છે. એમની કવિતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે હૃદયસ્થ ચિંતન અને મુલાયમ ભાવોની મર્મસ્પર્શી કલ્પનારમ્ય રજૂ-આત. એમની કિર્મિ, કલ્પના અને તેની વ્યક્તિમાં એક પ્રકારની હૃદયનિકટતા અનુભવાય છે. એકાદ ઉક્તિમાં જીવનના કે અનુભવના મર્મને દાલવી દેવાની તેમની હથોટી પ્રશસ્ત છે, એકાદ શબ્દના પરિવર્તન વડે તે આખા ભાવનું પરિવર્તન કરી દે છે. પહેલું જ કાવ્ય 'જીવનરાગ' 'મારે અંતર ભરવા રાગ' માંથી 'મારે અંતર લાગી આગ' નું ચિત્ર સહજ-તાથી બદલી દે છે. શબ્દો પાસેથી કવિની કુશળતાથી કામ કઢાવનાર આ કવિ બ્યારે તેની સાચી અનુભૂતિ-દિશાએ હોય છે ત્યારે તો બે ચાર શબ્દોની પીછીમાં સમસ્ત જીવનનો કોઈ અદ્ભુત રંગ છાંટી દે છે. 'સિતારાઓ ગયા ત્યારે તમે સૂરજ બની બેઠાં !', 'હોય તિમિર ને આંખને લાગે તેજની રેલ' છેલ ! ' 'કિનારા બાંધી લે છે તો ય હું' તોફાની સાગર છું.' પ્રણય, યૌવનનો ઉદ્ઘાસ ને ખુમારી, વેદના ને ખુવારીની મસ્તી, પરાક્રમ ઝંખના અને જીવનસંઘર્ષ કે જગતની જડતા કવિનાં કાવ્યોના મુખ્ય વિષય છે. એનું નિરૂપણ પછી ભેરે તે છંદમાં, રાગમાં કે ગઝલમાં થતું હોય પણ કવિનાં રંગીન મિનનજ અને ગુલાબી વ્યક્તિત્વના મનોહર રંગો ધારણ કરે છે. એમનાં મુક્તકો અને છૂટા શેરમાંનાં કેટલાંક પણ હૃદયગમ્ છે. 'થોડુંક ગાથું, થોડુંક રોશું : શું છે જુદાઈ તે આજ જોશું.' 'હું મારી જીત પાસેથી જ મારી હાર માંડુ છું', વગેરે. કલાપી પદ્ય રચનામાં ઉક્તિનો એક 'ડીલો' આમ જોડે અને બીજો તેમ જોડે તેને ગઝલનું ખરું હાર્દ ગણતા. ભાઈ આશુવાલાની ગઝલોમાં પણ કલ્પના કે વિચારની ચમત્કૃતિના 'ડીલા' પરસ્પર વિરોધી

શિશુમાં જાડતા રહી કાન્યમાં વૈધવ્યતા અસરકારકતા અને
મર્મપૂર્ણ 'મો' અનયાસે સર્જ દે છે 'મૂની જનુ',
'આત્મથી શેખાત્મ મુખી', 'એ તુ તો જ્ઞાન છે',
'જિદગીના જન્મ', નેરુને વગેરે ગજનો એના
સરસ દષ્ટાન્તર છે મુક્ત ગુનામી હવ માટે જનનના
બધનો, જન્મતની રીતરસમો કે પ્રિધિની પ્રિયિતતા
મર્મોદાર કે મરુદ્યર છે એવા તાત્પર્યના રેશમી
ચિત્રો આ પ્રિતી ગજનોમાં ઠેર ઠેર મળે છે

‘પણી પાણી થઈ બધા સાગર છતા ક્યા છે અસર ?
મૂકાને ચાની જશે છે કેરી પરથર ચાની !

જેની પકિતઓ તો કવિતા ચિતન અને ક પનાનુ
અદ્ભુત રસાયણ છે આશુવાના મુખ્ય વે જુવાનીના
રંગના—તેની ખુમારીના અનતેના આસુના—ગરિ છે
એમની ક પનામાં જોમ પ્રણયનુ અત્તર છે તેમ
કુદરતના નૈસર્ગિક રંગોનુ મધુર્ય છે એમના ચિત
નમાં દુનિયાનો અનુભવ છે વેળા અને કટાક્ષના
તણખા છે તેમણે ટૂંકી ગજનોમાં મુક્ત અને જીર્ણ
ગીનના પ્રાણનુ મિચન ક્યું છે પરિચિત વિચાર
અને લાગુડિને સુવાગા પ્રતીકા અને પ્રિધાલાસી
પદારનીઓમાં મૂલ્યવાની કાવટ તેમને આની ગઈ છે
જો કે પ્રિતામાં તેઓ જ્યારે આયાસથી પ્રાસ સાધવાની,
તર્કની રમતો કરવાની અને સંભાનુ રજન કરવાની
એટલામાં સરી પડે છે ત્યારે તેમની પ્રથમ રેશમી કાપડના
ચીથરા ફાટી હોય તેવો ‘ચરક’ અચાજ કરતી
સંભળાય છે ‘અમારા હાનને’ ‘મરવુ લાનુ’ ‘ધરો
ધીરજ’, ‘વાયદો’, ‘પ્રેમની મ્હાની છે’, ‘એવકાઈ’,
, ‘હુ ગુનામી આદમી છુ’, ‘હસતા રહીને’ વગેરેમાં
એવા યાત્રિક ને રૂઢ અવા ને પ્રગટે છે વૃત્તમદ્ધ રચના
ઓમાં કાન્યરૂપનો દૃઢ બધ પ્રિધિન પડી વ્યથ છે અને
છદોન્ય ને વણીની તડપતા ગજનોમાં તેની પ્રગટતી
નથી તો પણ ‘નિરાશ થઈ’, ‘રુધિર ને રુદન’
વગેરે નોંધપાત્ર કૃતિઓ ગણાય

શ્રી આશુવાના આખડી પ્રિતામાં ઊંૂ પ્રિતામાં છે
તેવો મિમજ, મમ્માનો ન દર્દભરી હા લરવાનો

પ્રયત્ન સફળતાથી કરી રહ્યા છે, તે આજે જ્યારે
કવિતા બૌદ્ધિક વૈભવના દર્શન તરફ વિશેષ વળી રહી
છે, તવે સમયે એક આનંદની વાત છે એમની એક
ઉત્તમ ગજન એટલુ તો જ્ઞાન છે ‘ની કેટલીક પકિત
ઓનો આગ્રાહ કરીએ તો એની સત્યતા મમ્માનો

‘મારી પડતીનુ મને હા, એણુ તો જ્ઞાન છે !
ગાજ માનુ છુ કહે જ્યા કોઈ આ ઇલાનુ છો

*

ચાર દિનની ચાની ને કેટલા અરમાન છે !

*

કેણુ કહે છે જિદગી માટે પ્રમુને માન છે !
મોત શુ છે ? જિદગીનુ જીવન અપમાન છે !

*

શત શરમર ગીત ને એકાતમાં એનુ મિડન
જિદગી બોરી કે મુજ પર આ ખરુ અદ્દસન છે !

*

ગમ નિરાસા, દર્દ, બચેની, બાથ ને આશુઓ
જીવવા માટે જુઓ, કેવો સરસ સામન છે !

*

દાચની રેખા પ્રમાણે ચાલનારા છે ધણા
ચાલ તારાઓની બરલે એ જ સક્રિયમાન છે !

પરાર્ધનો ઘેરો :

[લે. ગુનીનાર વ શા. પ્ર. ગાડીર સાહિત્ય મંદિર
સરત ર ૪/-]

આત્મી બસો વર્ષ પહેલાના, પ્રિતાની પેતુંગીઝ
સત્તા અને મનારૂપીય રાજ્ય વચ્ચેના યુદ્ધ પ્રસંગને
લખતી ઈ ૧૮૧૬માં લખારેની ઇતિહાસકથાની આ
બીજી આવૃત્તિ છે બાજરાવ પેશાના મરભારમાં
વસઈનો કિ નો કેવા પરાક્રમોથી સર વરનામાં અ પો,
તેના ભાઈ ગીમણુજીએ શત્રુ પ્રતે ઉલાત વર્તન
બનવી આહાલુની વીરતાનો કેવો આત્મર્શ બતા મે
દોકળુસ્યો અને દેશરથો વચ્ચે સત્તા મેળવવા કેની
ખમખેર ચાનની દતી અને પોતુંગીઓનુ વર્તન અદ્દ
ધર્મીઓ તથા પ્રગ્ન પ્રેરે કેનુ અમાનુરી હતુ તેનો
ચિતાર વેખક કયામાં આપ્યો છે કયા ધણુ જૂના

સમયમાં લખાઈ હોવાથી તેના વાર્તારસ હવે વાસી લાગે છે. કથા કરતાં લેખક ઇતિહાસ લખતા હોય એવું વિશેષ જણાય છે. એમનાં વર્ણનોમાં હકીકતો ને માહિતીની પુનરુક્તિઓ વારંવાર થયા કરે છે. પહેલા પ્રકરણમાં આવતું મેળાનું વર્ણન એટલું સચોટ ને રસમય હવે લાગતું નથી. એના જમાનામાં કૃતિ કદાચ પ્રિય બની હશે, પણ આજે તેમાંની ઐતિહાસિક પાર્શ્વભૂમિ સિવાય કશું આકર્ષક એમાં દેખાતું નથી. યુદ્ધના અને પ્રેમના પ્રસંગો ચાલુ ચીલાના છે : સંવાદો આડંબરી છે. લેખકની શૈલી ને ભાષા પણ ટાટીબોળ ને શિથિલતાવાળી છે. આ બીજી આવૃત્તિ વખતે લેખકે તેમની વિકાસ પામેલી ભાષા-શૈલીનો લાલ કૃતિને આપ્યો હોત તો સારું થાત એમ સૌને લાગશે. પૃ. ૭૦મે ‘મૃત્યુની અપેક્ષા’ નહિ, પણ ‘મૃત્યુની પ્રતીક્ષા’ લેખકના વક્તવ્યને અભિપ્રેત છે. આખું પુસ્તક ભાષાંતરિયા શૈલીની કૃત્રિમતા દેખાડે છે. એમાંના ઇતિહાસ અને ગોવા પ્રકરણને લીધે તેના વિષયમાં જગતા રસ સિવાય પુસ્તકનું કશું મહત્ત્વ હવે રહ્યું નથી.

રાગવૈરાગ :

[લે. સારંગ બારોટ. પ્ર૦ આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ૨. રૂ. ૪/-]

શ્રી. સારંગ બારોટ આપણા પ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર છે અને આ તેમનો જૂનો વાર્તાસંગ્રહ છે. લેખકની સમભાવી અને ચંકાર નજર આપણા રોજિંદા જીવન અને દૃષ્ટિએ ચઢતી આસપાસની દુનિયામાંથી ચોટદાર, કૌતુકપ્રેરક, રસજનક અને રસક્ષમ પ્રસંગો અને પાત્રો શોધી લાવે છે. શ્રીમંત બેઠાહુ, મધ્યમ અને શ્રમજીવી—એ ત્રણે વર્ગોના જીવનનું, તેમની કેટલીક આકૃષ્ટ સમસ્યાઓનું અને તેમના લાક્ષણિક રંગરોગોનું વાસ્તવદર્શી ચિત્ર વાર્તાઓ પૂરું પાડે છે. માનવ-સ્વભાવ, વૃત્તિના આવેગો, મનોવ્યાપારોનીની ચિત્રવિ-ચિત્રતાઓ અને હૃદયનાં આંદોલનોનું નિરૂપણ કરી તે તરફ આપણા હૃદયના સમભાવને જગાડવાનું કે તેના

પર ટકારો લગાવી તેને આંશ્વર્યમુગ્ધ કરવાનું કામ સંગ્રહની ઘણી ખરી વાર્તાઓ કરે છે. આજના જીવનમાં ને સમાજવ્યવહારમાં પ્રવર્તતાં દંભ, અન્યાય, જૂઠાણાં, કૂરતા, ખોટાં મૂલ્યો અને નકલીપણા સામે લેખકે વાર્તાઓમાં યોગ્ય રીતે આંગળી ચીંધી છે. પ્રસંગ કે પાત્રને પકડે આખી નવલિકાના હાર્દને ઉચિત મમરો મૂકી જવાનો કસબ લેખકને હાથ ખેસી ગયો છે. બ્રહ્મદારનો પંથી બેગી, ગાવાવાળી જહાનઆરા બેગમ, કર્તવ્યપાલન કરવા અપંગને પરણી પછી ગાવાવાળીની દીકરી સાથે છૂપો સંબંધ રાખનાર શિક્ષિત ધનિક શ્રીકાંત, સીધો ધા કરનારા હલ્લાલકારો, સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રનો ઝૂંપી પ્રચારક છતાં એક ગરીબ ગુજરાતીને ભીડમાં આર્થિક મદદ કરનાર સતારાનો દાદો બાબુરાવ, નમાઝપ્રેમી કલ્લુમિયાં, દિલસૂઝ જેવો પાગલ મંજુ મસ્તાનો એમ વિધવિધ સંસ્કારો, વૃત્તિ આવેશો, વિચારો અને મનોભાવો કે વર્તનો બતાવતી પાત્રસૃષ્ટિ ‘રાગવૈરાગ’માં ખડી થાય છે. વાર્તાના સ્વરૂપની જાણકારી પણ લેખકની સારી છે. પરિસ્થિતિ, વૃત્તિ, ઘટના કે મનોવ્યાપારના વિકસતા પ્રવાહમાં તે સયુક્તિક અને સ્વાભાવિક પરિવર્તનો બતાવી વાર્તાના અંતની ચોટ સ્વાભાવિકતાથી સાધે છે. ‘નમાઝ’, ‘લાણકાર’, ‘પરિવર્તન’, ‘નશો’ જેવી વાર્તાઓ એમાંની પ્રસંગયોજના, વસ્તુ નિરૂપણ તથા રહસ્ય પ્રકાશની કલાથી અને તેના અંતની સ્વભાવિકતાથી સંગ્રહની સરસ વાર્તાઓ બની છે. લેખક સ્થાન, સ્થિતિનું વાતાવરણ તાદ્દશતાથી આવેખે છે. વર્તમાન સમયનાં કેટલાંક કૌટુંબિક અને સામાજિક દૃશ્યોની પાર્શ્વભૂમિ તેમણે વીગતો ને કથનસામગ્રીની યોગ્ય પસંદગીથી ચિત્રિત કરી છે. ‘જરી અને ગુલામ’માં તેમણે તિરસ્કૃતોના માનસતત્ત્વમાં ડોકિયું કરાવ્યું છે. ‘સથવારો’માં વૃદ્ધ દેરિયાની વાતમાં બેકાર બિભલાઓ સામે સચોટ કટાક્ષ અને પિતૃહંદય પ્રત્યે બાંડી સહાનુભૂતિ નિષ્પન્ન કર્યો છે. ચિત્રસર્જનને જરૂરી યોગ્ય વિગતોના ને ઘટનાઓના

પ્રમાણસરના નિરૂપણથી તેમની શૈલી સીધી, મુદ્રાસરની લક્ષ્યવેધી બની છે. હળવો કટાક્ષ, લાગણીનો સમ-ભાવ, ગળયટાં વર્ણનચિત્રો, કથનરસની ખીલાચટ, આલેખન-આયોજનના વિવિધ પ્રયોગો, અને રંગ તથા રૂપની સંધના શ્રી. સારંગ આરોહની વાર્તાશૈલીનાં લાક્ષણિક તરવો છે.

સંગ્રહમાં બધી જ વાર્તાઓ એક સરખું આકર્ષણ કરે તેવી નથી.

‘રોન પોલીસ’માં ચમત્કૃતિનો આશાસ આપની માત્ર આવાકી છે. ‘અરક્ષિત ધમારત’માં વાર્તાનો મર્મ પામતાં

ધણી શુષ્ક, નિરર્થક વિગતોના વનખાંથી પસાર થવું પડે છે. ‘પાંચસો રૂપિયા’માં નિરૂપણ અને અંત આયોજનની કૃત્રિમતા જાની કરી દે છે. ‘એસતે વર્ષે’માં પણ નાયકને જે અનુભવો થાય છે તેનો સ્વાંગ બને જુદો હોય છતાં એના તથ્યમાં એકવિધ માંત્રિકતા ખડકાઈ છે. ‘ઘોળી ટોપી’ કે ‘નહિ પુરુષ બળવાન’ જેવી નવખી વાર્તાઓ સંગ્રહમાં ન મુકાઈ હોત તો ઈષ્ટ જ થાત. તો પણ એકંદરે, ‘રાગવૈરાગ’ની ધણી વાર્તાઓ આપણા રક્તસ્પર્શોધુ, કોતુહલો, વાર્તા-રસિયા હૃદયને રોચક થાય તેવી આકર્ષક બની છે.

યુરોપના ઝાંઝારાએ સહેરના મોઢરના કારખાનામાં નવી મશીનોએ ‘એના કારનું’ ઉત્પાદન શરૂ થયું છે. ચાર બેકની આ ગાડીનું ‘આખું’ અખંડ ધાતુના પતરાનું બન્યું છે તેને ટ્યુબ વગરનાં ટાયર છે અને હવાથી ઠંડુ રહેતું ૨૩ હોર્સ પાવરનું એન્જલ તેને વધુમાં વધુ ૬૦ કિલોમિટરની ઝડપ આપે છે ગાડી રસ્તાને બરાબર પકડે છે અને સરેલાઈથી ટોળાવ ચલી શકે છે.

વાડીની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેનું એન્જલ પાછળના ભાગમાં છે જેથી એન્જલ, ગિયર-બેકસ અને રિયર એક્સલ એક ઘટક તરીકે કામ કરે છે. આથી ગાડી સારું કામ આપે છે. આગલા ભાગમાં સામાન રાખવાનું ખાનું છે.

મનપસંદ સેટ મફત મેળવો

	એક વર્ષ	બે વર્ષ	ત્રણ વર્ષ
સોવિયેત દેશ (યુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી)	૪-૦૦	૭-૦૦	૧૦-૦૦
સોવિયેત લેન્ડ (અંગ્રેજી)	૫-૦૦	૮-૦૦	૧૩-૦૦
સોવિયેત નારી (હિન્દી-અંગ્રેજી)	૪-૨૫	૬-૦૦	—
સોવિયેત સંઘ (હિન્દી-અંગ્રેજી)	૬-૭૫	૧૦-૦૦	—

સૌરભ તરફથી ભેટ તા ૧-૧-૬૨થી તા ૩૧-૧-૬૨ સુધી જ

બે વર્ષના અથવા ત્રણ વર્ષના લગભગ ભરી આપની પસંદગીનો કોઈ પણ એક સેટ, રંગબેરંગી કેબેન્ડર તથા પ્રકાશક તરફથી આપનાં ભેટ-પુસ્તકો મફત મેળવો.

- સેટ-૧ (૧) નહેરુ ચાચાની તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) કુમાર કથાઓ (૩) જીવન પ્રસંગો.
 સેટ-૨ (૧) આકર્ષક કીમતી મનીપર્સ (૨) આદર્શ બાળકો (૩) કુમાર કથાઓ.
 સેટ-૩ (૧) પૂ. ગાંધી ની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) કુમાર કથાઓ (૩) આદર્શ બાળકો.
 સેટ-૪ (૧) આકર્ષક મનીપર્સ (૨) જીવનપ્રસંગો (૩) આરોગ્યની ચવી.
 સેટ-૫ (૧) આકર્ષક મનીર્સ (૨) નહેરુ ચાચાની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા.
 સેટ-૬ (૧) પૂ. ગાંધીજીની ૬૫ તસવીરોની પુસ્તિકા (૨) આકર્ષક મનીપર્સ-પાકીટ.

નોંધ : ● રૂબરૂ લગભગ ચરનારને ઉપરની ભેટો તરત મળી શકશે બહારમામલા આડકોએ સલામત રીતે ભેટ મેળવવા રૂપિયા એક રકિટ્ટડ પોસ્ટેન્ડો વધુ મોકલવો.

* મનીભાડરથી લગભગ મોકવનારને કેબેન્ડર તથા પ્રકાશકના ભેટો મેળવેત કાર્યાલય માફત ટપાલથી મળશે આપનું લગભગ તાકીદે રૂબરૂ થા મનીભાડરથી મોકલી આપી અમારી રેજીનાનો લભ મેળવો.

સૌ ર ભ પુ સ્ત ક ભં ડા ર

પદસાધની પોળ સામે, મેઘ ઉપર
૬૧૫, રિવાફ રોડ, અમદાવાદ

સ આલકઃ જયકાન્ત કામદારગઢિંદના તથા પરદેશનાં ૫૦૦ ઉપરાંત મેજેરીનોની ચારી માટે પચોસનચા પીસાની ટિકિટ મોકલશે.

ભાસ્કર

જાવરચના

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામફું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : કર્નાટક પ્રિન્ટ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમિ નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાઇવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ સર્કલ પાસે, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯	
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ હોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તા, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ સાહિત્ય ભંડાર	૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ રવાણી બંધુ	વલ્લભવિદ્યાનગર (આણંદ-ખેડા)
૧૪ સીટી બુક શોપ.	પો. ઓ. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જે. એસ. કાનાબાર લિં,	પો. ઓ. નં. ૧૦, પ્લેન્ટાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. ઓ. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૪૬, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાએન ભટ્ટ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૧, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ બ્રધર્સ.	પો. ઓ. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ વાલંભીઆ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પ. આફ્રિકા)
૨૩ છોટુભાઈ પટેલ. મેટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. ઓ. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ આપાભાઈ પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૭૯, લુઆન્ડ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ સાકરચંદભાઈ નાઈ. નાઈ બ્રધર્સ.	પો. ઓ. નં. ૩૪. લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૧૫૧૭, એલિસબર્ગી (દ. રોડેશિયા)
૨૮ હાકોરભાઈ દેસાઈ. દેસાઈ એન્ડ કંપની,	પો. ઓ. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સંગ્રહોમાં વિશિષ્ટ જાત પાડતો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ

મૂલ્ય: રૂ. ૫/-

[રજિ. પો ર. ૧/૫૫]

આ પુસ્તકની અભ્યાસુ પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ વિવેચક આચાર્ય શ્રી યશવંત શુક્લ લખે છે:-
'શ્રી પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના આ સંગ્રહની બધીયે વાર્તાઓ પૂરા રસથી હું વાંચી ગયો છું. પ્રાસાદિક ગદ્યમાં પ્રસંગોને બહેલાવતાં અને અતુલ અવચિત્રો ઉપસાવતાં વર્ણન કહેવાની સુંદર હથેલી બાઈ પીતાંબરને વરેલી છે, એની પ્રતીતિ આ સંગ્રહની એકેએક વાર્તા કરાવશે, વાર્તાનો ઉપાડ વાર્તા વસ્તુનો વિકાસ અને મુખ્ય ઘટનાની પરિપૂર્તિ-જોને વાર્તાનો આદિ, મધ્ય અને અન્ત કહીએ છીએ તેની કુશળ માવજત શ્રી પીતાંબર પટેલ કરી જાય છે.

x x x 'સંગ્રહમાંની મોટા ભાગની વાર્તાઓ વસ્તુ પરત્વે લેખકના આંતરિક જીવનના પ્રત્યક્ષ અનુભવની ઝાણી હોઈને વિશેષતાવાળી બની છે. ગામડાના પ્રશ્નો, ગામડાના મનુષ્યો અને ગામડાનું વાતાવરણ લેખકની આંતરિક રેરે રમે છે, અને સદૃશ્યમાં એમાંથી એ વાર્તા પ્રગટાવતા હોય એમ લાગે છે.'

આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ:

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (ગાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, જાંબીદાદ
કાનોડીયા સિટી

અમદાવાદ.

કા કા

ગવ્યગા

સંપાદક
કે. જી. આરી

ત્રી: છાવરણાલ મોદવે.. સંપાદક: જયન્ત પટમાર

૧૫ ૩૧ . અંક ૧૧ : કે. જી. આરી ૧૯૬૧

તાજેતરનાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ શ્રી ધર્મોત્તમ મહાભારતના વિશાળ સાહિત્યમાંથી તેવાર કરેલી વાંતોનો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૪/—

વિશ્વાસનું વાવેતર શ્રી પદ્માલલ પટેલે બાળકો માટે ખાસ લખેલી પાંચ વાર્તાઓનો નવો સંગ્રિત સંગ્રહ. ન.પૈ. —/૭૫

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સમૂહમાં વિશિષ્ટ ઉમેશ કર્તો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૫/—

ભારતયાત્રા શ્રી ગમતારાવજી નાગરજીસ પાઠકે સમગ્ર ભારતનાં નોંધપાત્ર અને પ્રેમ-ગીત ગ્યોનો કરેલું વિગતવાર વર્ણન. રૂ. ૭/—

પાનખર અને વસંત મહારાષ્ટ્રના ભણીતા લોકસેવક અને લેખક રત્ન સાને ગુરુજીની શ્રી જયન્ત પરમારે અનુવાદિત નવલકથા. રૂ. ૫/૭૫

સાહિત્યનિકષ ગુજરાતના ખ્યાતનામ વિવેચક શ્રી અનનરાય રાવળનો નવો જ પ્રગટ થયેલો વિવેચન-લેખોનો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૪/૨૫

અંકુર આફ્રિકાવાસી ભણીતા બરિસ્ટર-લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલના કાવ્યોનો પ્રા. જ. કા. પટેલની પ્રગટાવના સાથેનો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૫૦

માનવતાનો સાદ માનવતાના સદંશને રજૂ કરતી પ્રેરક છંદનકથાઓના આચાર્ય શ્રી પ્રશ્નરભાઈ પટેલે લખેલો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૭૫

સાહસની શોધમાં કિશોરો માહસ અને દિમિત કેળવે તેવી શ્રી નવનાન મેનકે લખેલી અનેક માહસકથા. રૂ. ૨/૫૦

જીવન-અંકાવાત નાટિકાઓનાં લેખકો તરફે ભણીતાં શ્રી રત્નામેત ગાધીએ લખેલું સંગ્રહ ૧૯૫૧ના ચોથા ત્રિઅંકી નાટક. રૂ. ૨/—

ખરતા તારા મજાનો આનોખા શિક્ષી શ્રી જિગુભાઈ પ્ર. મહેતાનો પ્રથમ પ્રગટ થતો નવો વાર્તા સંગ્રહ. રૂ. ૬/૫૦

કબજિયાત કેમ મટાડશે? ડૉ. બૂખરાય દરેએ કૃદરતી ઉપચારોથી કબજિયાત મટાડવાના લખેલાં પ્રયોગોનું પુસ્તક. રૂ. ૪/—

છેલ્લાં આંસુ મામાજિક નવલકથાઓમાં નવીનતર ઉમેશ કરતી શ્રી રૂઝુમસાદ બટની નવી નવલકથા. રૂ. ૫/—

ગુજરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકો માટેની અગ્રેય સરૂચ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૧૪, ગાંધીરાડ દત્તોન્દીક શિબ અમદાવાદ, ૧

ડૉ. જ્ઞાનરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવેનાં નિઃસર્ગીય ચિકિત્સાનાં સાત પુસ્તકો

કળનિયાત કેમ મટાડશો ?

રૂ. ૪/— [રજિ. પો. — ૯/૦]

કળનિયાત દરેક રોગનું મૂળ છે. તે માટે કેટલીય બાબતો દવાઓ પાછળ ધૂમ પૈસા વેડફાય છે. આ નવું પુસ્તક કુદરતી ઉપચારથી કળનિયાત મટાડવા માટેનું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે.

તંદુરસ્ત રહેો

રૂ. ૩/૭૫ [રજિ. પો. — ૬/૦]

દવાઓથી ધરાઈ ગયેલાં અને કંટાળી ગયેલાં માટેનું આ નવું પુસ્તક દરેકને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. કુદરતી ઉપચારો તરફ આજે લોકોની વળેલી દષ્ટિને પણ સંતોષશે.

રોગ અને આસનો

રૂ. ૩/૨૫ [રજિ. પો. — ૮/૫]

આસનોથી શરીર નીકળી કેમ રાખી શકાય તે આ પુસ્તકમાં આસનોની જગ્યાઓ સાથે સમન્વયનું છે. આવૃત્તિ ઉપર આવૃત્તિ પામતું આ સચિત્ર પુસ્તક સાચા સાચીની ગરજ સારશે.

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ?

રૂ. ૩/— [રજિ. પો. — ૮/૦]

આ પુસ્તકમાં આપેલા લેખો, દર્દીઓની સત્ય પ્રયોગકથાઓ, ફળો, શાકો, આપણી આદતો અને જે જે મરિતી આપવામાં આવી છે તે વાંચીને આપણે જીવનમાં ઉતારવા પ્રેરણાએ.

ક્ષય-દમમાં નૈસર્ગિક ઉપચાર

રૂ. ૩/— [રજિ. પો. — ૮/૦]

ક્ષય અને દમ એવા જીવલેણ રોગો છે કે કાળજી-પૂર્વકની સારવાર તે માટે ન લેવાય તો દર્દી અને તેનું કુટુંબ દરેક રીતે ઘસાય છે. આ પુસ્તક એવા રોગીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

હઠીલાં દર્દોમાં કુદરતી ઉપચાર

રૂ. ૨/૫૦ [રજિ. પો. — ૫/૫]

શારીરિક કસરત અને કુદરતી ઉપચારો દ્વારા નવજીવન મેળવી શકાય છે એ વાતને જોઈને બિતરે અને અસાધ્ય દર્દોની દવાઓથી કંટાળી ગયા હોય તે માટેનું કાયદા ઉપયોગી નીવડે તેવું મહત્વનું આ પુસ્તક છે.

દવાનો છેલો ઘૂંટડો અને કુદરતી સારવાર

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦ [રજિ. પો. — ૭/૫]

આ પુસ્તકમાં જે પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે, એના લેખોમાં જે જણાવટ થઈ છે તે કેવળ લખવા માટે નથી લખાયા. પણ દર્દીઓના શંકાઓનું, એમની મૂંઝવણો, પૂછાવતા જે પ્રશ્નો આવેલા તેના ઉત્તરો રૂપે આમાં મૂક્યું છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. ૬૪, માંધે રોડ, અમદાવાદ, ૧

ઉર્મિ-નવરચના : દેવુઆરી '૬૧

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

(નવલકથાઓ)

આંખ અને અંજન ૩ રૂપ

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

★

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય

★

પૂણી ૪-૦૦

લેખક : 'કેલક'

★

(લેખસંગ્રહો)

માનવસૌરભ ૫-૨૫

લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

★

જીવન સંગમ ૫-૨૫

લેખક : હર્ષિર પેટલીકર

★

(નવલિકાઓ)

મીનપિયાસી ૪ ૦૦

લેખક : હર્ષિર પેટલીકર

★

નારી નમાશું ફૂલ ૪-૦૦

લેખક : સારંગ ખારાટ

★

આભલાં ૫-૦૦

લેખક : અરવિંદ ગોખલે

★

(સાહસકથાઓ)

ટીકા અને ટારઝન ૪-૨૫

લેખક : 'સત્યમ'

★

તુરંગાને પેલે પાર ૧-૦૦

લેખક : નિરીશ ગણુત્રા

★

નિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ) લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ કિં. ૩-૦૦

તુલસીદલ (કાવ્ય-સંગ્રહ) લેખક : સુંદરજી ગો. બેટાઈ કિં. ૩-૦૦

: બે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ :

કન્યારતન ભા. ૧-૨ લેખક : 'સોપાન' કિં. ૧૨-૦૦

ભાઈખીજ લેખક : 'કેલક' કિં. ૮ ૦૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધે :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

મિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશ્યલ નં. ૧
(૨૭૨૮૬)

આયુર્વેદક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવાનાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાથી આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઋતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બાટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બાટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મન્ત્ર-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સર્પક્રિયા ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં થઈ શકે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મન્ત્રશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પિતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટાઓ જોનાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનાઓડરથી મોકલશે. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભાક્ત, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉલ્લેખ અને અનુકૂળ થાય તેવ વિષયો રહે છે. પાનાનાં સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે વાર્ષિક લગ્ન-જન્મ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લગ્નજન્મ મોકલી તમે નમર નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સન્દ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

ટેલેફોન : ૬૨૮૯૯ ★ ટેલિગ્રામ : ‘PRANAYAM’—BOMBAY-14.

Copy RYM

ભર્મિ-નવચયના : ફેબ્રુઆરી '૬૧

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● સુવાણુરેખા	નાટક : રૂ. ૨-૫૦
શિવકુમાર જોષી	● નેતા અભિનેતા	નાટક : રૂ. ૨-૫૦
જયતિ પટેલ
★		★	
● મનોરમા	નવલકથા
મોહનમદ માકડ	● મનના મરોડ	નવલિકા-મંમલ
મોહનમદ માકડ
★		★	
● માનસર	ગદ્ય સંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦
અરુણ વીરાણી	● મધુવન	ગુજરાતી ગદ્યો નામનો
પ્રતિનિધિ સંગ્રહ
સંપાદક : હરીન્દ્ર દવે

★

- એકલતાના કિનારા (નવલકથા) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રૂ. ૪-૦૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી	ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
● કંચુકીમંથ	નવલકથા
રૂ. ૬-૦૦
● અનંગરાગ	નવલકથા
રૂ. ૬-૫૦
● રજનીગન્ધા	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦
● રહસ્યનગરી	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦
● ઘટા ઘીરી ઘીરી આઈ	★
ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦	
● દેવદાસ	નાટક
રૂ. ૨-૫૦
● એકને ટકોરે	નાટક
રૂ. ૨-૦૦
	ધીરેન્દ્ર દોશી
	● પડઘા ટૂળી ગયા..... રૂ. ૪-૦
	● રોમા
	● પ્યાર
	નવલકથા
રૂ. ૩-૬૫
	નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦
	● નીલા
	નવલકથા
રૂ. ૨-૨૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, મેમ્બુઅલ સ્ટ્રીટ
સુઅઈ, ૩

મદદમદવર્ગે અનુકૂળ

શ્રેષ્ઠ કૌશલેષ બનાવવા માટે

એન. એન. પાલવવાળા

મેંદીની પડી

ગામ અને ફેક્ટરી
તથા સીલ ખરીદો.

નિર્મલ
એમ. એમ. પાલવવાળા

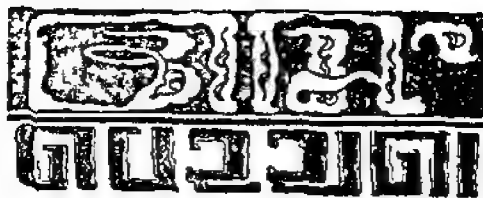
રાયપુર, અમદાવાદ-૧.

ફોન : ૫૧૮૦૨; ગ્રામ : લ્યંબા

ઉર્મિ-નવરચના : ફેબ્રુઆરી '૬૨

અંક ૧૧ : ફેબ્રુ ૧૯૬૧
સળંગ અંક ૩૭૧

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૧
‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સમાજમાં સરકાર અને

માલિય પ્રેરતુ સામય

કેમ

સુચના

લેખક	લેખ	પાનુ
દા	માણસની મહત્તા	૭
‘મિત્રા’	જિંદગી	૮
મો. ગોવિંદભાઈ પટેલ	ગોરી	૮
‘મધુરમ’	સિસિર	૮
નાથલાલ દત્તાત્રી	મેદોના પાન	૯
દેવુ ૨૧૦ માદા	હે નવિ ૧	૯
	હે ચંદ્ર ૧	૯
‘રાજહસ’	સમયના ફોર-નીર	૧૦
ડૉ. મુમ્તા મહેતા	શીરગી જમણીયાત	૧૪
ઈશ્વર પેટલીકર	બાળકોના સરકાર	૧૭
ત્રિભુભાઈ પ્રમ મહેતા	જમીન સાથે જરેલી	૨૦
રામુ પડિત	નાયનશ નિહાળ્યો	૨૩
ત્રિભુવન ધી હેમાણી	વાં મો. રાહનો ઉપયોગી પત્ર	૨૬
નાંતુભાઈ દવે	સાદાફકેટ	૩૪
મધુરમ કં. દેસાઈ	આપણે ત્યાં દેખાતી ટીટાડીઓ	૪૨
‘સોવકરામ’	વહેમનુ આહડ	૪૫
રવિશંકર પ્રમ રાવળ	રાણકપુરની ચિહ્નપાળા	૪૮
‘ઉમાકાન્તા’	ભપાનમા સાકે’	૫૦
છાતાલાલ માં કામદાર	પીપની કથા	૫૨
ચુનીલાલ મડિયા	દિવ્ય શરના જળમનો આનંદ	૫૩
—	સાકાર પ્રતિ-ગ્રીકાર	૫૭
વી. માલોવ	તાબડીઓ ભરીને દુધ દેતી ગાવડીઓ	૫૮
જયન્તિકા પરમાર	ચૂંદમચંદ	૬૦
	ધીરજમાં ધરણીધાર	૬૧
	મંદિરોના રાહત	૬૨
	રિવાજની ટલગી બાજુ	૬૩
	સ્વશા ની વિચિત્રતા	૬૪
અન તાલ્ય મં ૨૦૫૭	મય-ત-નીતા	૬૫

★

- * સવાજમ વરસનુ : સરકારે સંપાદિત રૂપિયા વિદેશમાં ફરક રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવ્યુબારી એ ચાર માસનાથો કોઈપણ માસમાં પ્રાદિક થઈ શકાય છે.
- * વી પી થો સવાજમ વસન કરનામાં જે ગધારાનો ખર્ચ થાય છે એ પ્રાદે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે સવાજમ પૂરુ થયાના નોટિસ મળે ત્યારે આ ન. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓડરથી જ સવાજમ મોકલો આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પ્રેસાનો ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પ દર દિવસ પછી ૨૬ કરાય છે.
- * જાહેરખબર માટેનું, સવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ઓળખ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

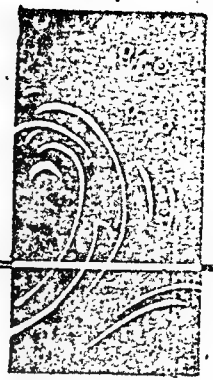
‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ : ફાનાંડીજ વિજ
અમદાવાદ, ૬

પ્રકાશક હિંદુસ્તાલ મો દવેએ અને મુદ્રક કાલિદાસ ડાહ્યાભાઈ પટેલે માલિકી ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચેટ)। મિડલ વી.
૬૪, ગાંધીરોડ, ફાનાંડીજ વિજ, અમદાવાદથી પ્રતિદ્ય કપું અને મુદ્રક મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદના હાથે.
વચ : હિંદુસ્તાલ મો દવે અને લખાણ : જયન્ત પરમાર.

સામી

ગાંધીજી

જાણસની મહત્તા

માણસનું કામ, સ્થાન અને હાજરી એટલાં બધાં મહત્વનાં હોય છે કે તેની જ સાચા અર્થમાં ગણના થાય છે, બીજા કશાંની નહિ. કાંઈક કામ માટે માણસ પ્રેરાય કે ઈચ્છા કરે ત્યારે એ કામની કામિયાબી તેની વહારે ધાય છે; એટલું જ નહિ પણ એની ઇચ્છાશક્તિની પ્રબળતા પણ તેને ચારી આપે છે. ધગશ અને દૃઢ ઇચ્છાશક્તિનું આ મહત્વ દરેક કામને માટે જરૂરી છે કોઈપણ કામમાંથી પાછા હટવાનો વખત ત્યારે જ ન આવ કે જ્યારે માણસની ધગશે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ લે છે. કામના સાથે સાથે માણસનું સ્થાન પણ એટલું જ મહત્વનું છે. જે સ્થાન ઉપર બેઠાં બેઠાં ક્યારેક એટલું કે એવું બેસી પણ માણસ દાખવી બેસે છે કે જે વલણ કય રેય કોઈએ અંગીકાર ન કર્યું હોય એવા વલણ તરફ કોઈપણ જાતની હમદી ન બેળવી શકાય ત્યારે એ સ્થાનની કશી ઉચ્ચોગિતા જ ન રહે. સ્થાનની સાથે જ કામની પણ સાચી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ રહેવા, અનુકૂળ થવાના બધા પ્રયત્નો જો કામ ન લાગે તો કામની સાથે જ સ્થાનનું મહત્વ ડગી ઊઠે છે એ એટલે સુધી કે સ્થાનભ્રષ્ટતા પણ ત્યાં જ નિર્માઈ ચુકે છે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિવાળું કામ જ સ્થાનની ચોકસાઈ નક્કી કરે છે અને એ ચોકસાઈ સાથે જ માણસની હાજરી પણ આવી જાય છે. માણસ એવું ગમે તેવું મહત્વનું કામ કે સ્થાન ધગાવે છતાં એના હાજરી, એના ઉપસ્થિતિ જ માટી વાત ગણાતી હોય છે. એ ઉપાસ્યતિને કોઈ અવગણી ન શકે, કોઈ ટાળી ન શકે કે કોઈ ખાળી ન શકે એટલે જ 'આપ મુઆ વિના ગ્વગે' ન જવાય' જેવી કહેવતને આપણે કાચી દરાવીએ છીએ ને? ગમે તેટલું સારું કામ હોય ગમે તેટલું મહત્વનું સ્થાન હોય પણ એ બંનેનું સાચું મૂલ્યાંકન તો માણસની હાજરીથી જ નક્કી થાય છે.

એ મૂલ્યાંકન કરવાની કોઈને વાત કહેવાની ન હોય મૂલ્યાંકન જાતે જ ચોનાનું મૂલ્ય આંકી દે છે એમાંથી જ માણસ દીપી ઊઠે છે. માણસ પ્રખ્યાત છે, માણસને સમજી શકાય છે એ જ એની સાચી અને મોટી મહત્તા હોઈ શકે.

તેજી. ઈશ્વરલાલ મો.દવે
મુખ્યદક: જી.ર.ન. પરમાર

‘મિત્રા’

જિંદગી

સાંભળ્યું ‘તું,

મધ્યા છે ઘણા બાંધવા
આપણા શબ્દોની ભાગમાં
ને તોયે જે બાંધાઈ નહીં
તે છે આ જિંદગી !

વળી લખ્યું ‘તું

હાથતાળી દઈ દઈ
ભય છે જે સરી
ને ગઈ તે આવી નહીં
તે છે આપણી જિંદગી.

આજે અનુભવ્યું

જે સમજી કદી ના સમજાઈ
છતાંયે જે શક્યા છવી
ઠોકરો ખાધા છતાં ન છોડાઈ
તે છે હા ! આપણી જિંદગી.

★

પ્રા. ગોવિન્દભાઈ - રેલ

ગોરી

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું ક્યારી,
મેઘની મોતનધાર થાતાં શી ખીલતી કલા તારી !

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું ક્યારી.

રૂસણાં ઊંચે આલનાં, ખીજી

મીઠી દુખાણુ દહેરો,

કામણુ કેવાં સીમને દેતો,

જોવનાઈનો ઘેરો !

માણતો ખેડુ મીઠડાં ખાંતે પરસેવો નિતારી.

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું ક્યારી.

મેઘનો મહેરો રોપણી ચાલે

ગીતને તાલે તાલે,

ચોપાઈ ધડ ખંજન જેવું -

અખિલાઈમાં મહાલે;

ધરવી થાતી રદિયાળી શી મુહાગ ધણના ધારી !

ગોરી, જાણે ડાંગરની તું ક્યારી.

પલટે મોસમ, દહેરિયાં લેતી

પલટી ભય રૂવાટી,

‘શેઠા’ કેરી’ હૃદમાં ત્યારે

રૂપની મહેકે મટી;

છરવી તાપો લોમકા થાતી અન્નપૂરણા સારી.

ગોરી, એવી ડાંગરની તું ક્યારી.

★

‘મધુમ’

શિશિર

શિશિરની શી શીતળતા.

સમસમ નિસકારા સુષિર

ચિત્ર સર્મી છે ચતુર્દિશ,

મીણુ સમ ઠર્યા આ દિનનિશાકર

ધી સમ થીજ્યું શું થરથર નગર

વિશ્વ તણી શી વિકળતા

શિશિરની શી શીતળતા.

વનવન શોભા સ્તબ્ધ ધડીલર

સ્થિર દિસે નલ કુમકુમ સૂર

તારક છૂટ્યા પંખી ક્ષણભર

બ્યોમ ધરા ને સ્થિર અરણ્ય

સુષિ સારી શી શિશિર શરણ.

વિદ્યુ શી વિરલ વિમતા

શિશિરની શી શીતળતા.

★

મેઢીનાં પાન

નેહનાં નેણુ

હોઠ રહે પણુ નેણુ રહે ના ચૂપ,
નેહનાં નટખટ, નેણુ રહે ના ચૂપ !

પ્રેમ

પ્રેમ તો પાખી શકે છે સવનિ,
પ્રેમ કેવળ બેઠેએ બસ, પામવાને પ્રેમને !

તું નથી

પ્યાસ તો છે ને તું નથી સાકી,
મારી મહેદિલમાં તું જ છે બાકી !

નવને સમાજો !

રાખો, અમારું આ વેણુ રાખો,
આવો, અમારાં નયને સમાજો,
એમાંય સહેજે આવે શરમ તો-
ધૂંધટ શા પાંખણના પરદા છે, ઢાળો !

સહિયારો

મિલનમાં આપ, જુદાઈમાં યાદનો વારો,
અમારે આમ રહ્યો આપનો જ સહિયારો !

સુરાહી રાખજો

સુરા પીઓ જ પીઓ, છે તમે રસિકતાની,
સુરાહી રાખજો હંમેશા ધીર સંયમની !

બાદ કરે છે

મિત્રો જ જ્યારે મિત્ર થઈ બાદ કરે છે,
હૈયું દિલેર દુશ્મનોને બાદ કરે છે.

ના થશે

દુષ્ટનું કરશે તમે નિત્ય દમન—
દુષ્ટતાનું ના થશે એથી શમન !

મહત્તાની નમ્રતા

કામા શું છે ? મહત્તા નમ્રતાની,
નમ્રતા માત્ર છે એ મહત્તાની !

પૂતમ બસ.સ

આ અમાસી આલ જાણે મોરડો મીઠો કળાયેલ,
ને પૂતમ તો દીસતી જાણે લળકતી દેલ !

☆

દેવજી રાંઠ મોઢા

હે રવિ !

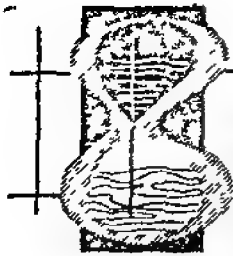
અસ્તાચયે જઈ રહેજ રવિ, તને હે !
શો અર્ધ દા, અરપીને બનવું કૃતજ ?
તું તેજ-આત્મ, તુજ અંગ ઘડેલ તેજ;
ત્યાં હીમથી તવ ઉતારું હું આરતી ધાં ?
ને વારિથીય તુજને દઉં અંગસિ શી,
જ્યાં અન્ન-પાણી દઈ તું જગને નિવાડે ?
ને તું જ જ્યાં વનનાંશી વનરા ઉગારે,
ત્યાં અર્પવી ક્યમ તને તુલસીની પત્તી ?
હે સૂર્ય ! તું જરીક બે મુજ વેણુ રાખે,
તો ઊલટું તુજ કનેથી હું આજ માણું;
કે, તૃપ્તિની ઝલક જે તું-મુખે સુહાતી,
તેવી રહે મુજ મુખેય સુહાઈ, એવા
કર્તવ્યપથ પર, જીવનશેષકાલે,
પ્રેરી રહે સતન, અસ્ત થતા રવિ હે !

હે ચંદ્ર !

હે ચંદ્ર ! કૌમુદીતણા રસને ઝમી તું
આ પૃથ્વીની ચરતને પલટાવી નાખે;
ને જે પ્રગાઠ તિમિરે તરળોળ ચૂદ,
વ્યક્તિત્વ તેહ પુર, આમ, વનો ધરન્ત !
હે ચંદ્ર ! શીતલ કરો મૃદુ દેરવીને
ઉત્પાપ શાંત જલધિ-તનુના કરે તું;
ને સિંધુ-હાર્દ ઊલળે નલ આંખવાને,
સેંચાર જે મહીં થયો તવ ચેતનાનો !
તો ચંદ્ર હે ! વિતર ચાંદની સારુ તારી
આ દેહના આણુ આણુ મહીં, રામ-રામે;
કે જીવું હું મરણપ્રાય અવસ્થ, તે હું
જીવું જરા સહર-જીવન-માનવી શો !
હે રેહિણી-દયિત ! ઔપધિનાથ ! કાપ
આ જાણ્ય મારું, નવ ચેનન આપ ! આપ !

✱

'સાંજે સાંજ'

સમયનાં કોર-નોર

સ્વતંત્રતાની જ્યોત નથી પેદીના હાથમા

‘જી’ લમતો સામતો કરવો છે મરીનો નિનારી છે, રોગ દૂર કરવા છે, દુખ બધુ નાબૂદ કરવું છે’ અમેરિકાનુ પ્રમુખપદ સ્વીકારતી વેળા અમેરિકન પ્રમુખ ક્રેન્ડીએ દુનિયા આખીનુ ધ્યાન ખેંચે એવા પ્રેરક વચનો કહ્યા છે એ વાણીમા ગત્ય પુરુષોને ભારતી કદ સો ને મોરી પણ પો ગ વાતો હાકનાનો પ્રયાસ થયો હોય એમ જણાવુ નથી એના દિવની નિખાનસનાને રણકો એમા સહભાગ્ય છે એણે કહ્યું છે કે મતાતી સમતુના મગરી રાખવાની ધડીઓ રીતી ગઈ છે હવે સ્વાધીનતા તન્ક એક પછી એક દેશ રહોયરા વાગ્ય છે ત્યારે પરતગ્રાની જીજીરો તુ ને જ રખત અત્યાચારો અને જીનમે આરભ્ય એ સ્થિતિ અસહ્ય છે એટલે જ્યા સ્વતંત્રતા એખ મમ અવગે ત્યા એની વડારે જતુ પાશે એણે એ પણ કહ્યું છે કે અમેરિકા ટેની મ દ આપશે ને શુ કરશે એની અગ્રજો કરવાના નિમો પણ દૂરા થયા, આપણે સહુ એકમ મળી શુ કરી શકીએ તે જોવાનુ છે સહુની સાથે મળીને સદકારથી રાષ્ટ્ર સંસ્થા દ્વાન સક્રિય કામ કરવાની ધગય હોય એમ નરા પ્રમુખે કહ્યું છે

વિજ્ઞાનનુ સુદૃઢ સ્વરૂપ નિરૂપે રા’ જોતા’ રા’ એમજો વિજ્ઞાનનુ કયાણકારી સ્વરૂપ જોળખવાની ઘોષણા કરી છે રાષ્ટ્રો શસ્ત્રસન્યાસ લઈ શકે તે માટે યોદ્ધસ મૂલ્યનો કરવાની હાકવ પણ એમણે કરી છે અને હાડા સુદૃઢી ધોકેથી પ્રગળે મધાન હેતુઓના સમર્થન કાળે સર્વાર્પણ કરવાની હાકવ પણ એમણે જ દિ મતપૂર્વક દીધી છે

અમેરિકાનુ પ્રમુખપદ (ખુશ્ચેવને બાદ કરતા) જગતમાં અગ્રેડ ગણાય એનુ છે પણ નરા પ્રમુખની અદેખાઈ કોઈ કરતુ નથી એણે જે જવાબદારીના ભાન સાથે એ સ્થાન સ્વીકાર્યું છે તે જોઈને હન્કોઈ ચક્રિત થયા છે કેક અવનવુ થરાની આગાહીઓ સમગ્રઈ રહી છે કેનેડીએ જતે જ કહ્યું છે કે હવે ની પેઝીના હાથમા સ્વતંત્રતાની જ્યોત સોપવામા આવી છે આ ખોન ધણા સચક છે અને એના ગર્ભમા નવસર્ગની શક્યતાઓ રજુ રહેલી છે

હશે શુ એ કુદરતનુ તિમિત ?

ગાંધીજીના વિરાપ પખત જ્વનિન વાપરા દેશભરમાં વાર્ધા હતા અને જગતભરમા ફેલાયા તા મનીએ ચિતવેના ઉત્તમ મૂલ્યોના સમર્થન કાળે એ દેસ પડપો ત્યારે એનો આધાત સર્વત્ર મીનાયો હતો ચિતન, રિચારનુ પ્રકટ થવુ, એનો ઉછેર થવો ને એનુ સમર્થન કરવુ—માનવ પુરુષાર્થની સીમામા આવેના આ ધન્ય ચાર પ્રકારોમા રહેલુ સામર્થ્ય આપણે બૂલવા જેવુ નથી

સભર છે કે કેનેડીમા આધ્યાત્મિક સાધના કે બળ યોગ હોય પણ ઉદારમનતાદીની ધાર્મિક શ્રદ્ધા તો હશે જ તે વિના એમની વાળી આરી પ્રગલ્ભ ના બને એવની કને ઝ બના કે સ્વભા આનુ હોય એમ જણાય છે બને આજે એનો આકાર સ્પષ્ટ ના હોય પણ જે સમયે દુનિયાને મદાન હેતુઓ અને એ જાગ્રતા નીરતાની ખાસ જરૂર હતી ત્યારે કેનેડીની વાણી સ્ફૂર્થ છે

એમ બને કે આજે અગર બીને કોઈ દેશ એમની સાથે સપૂર્ણ રીતે સદમત ના થઈએ અથવા એવું

પણ ખતે કે કેનેડીના માર્ગમાં ઘણી મુશીબતો ઊભી થાય અને પ્રગતિ કરતાં ગૂંચવાડો વધવા પામે એમની નિઃશ્વરતા માણસોનો વિશ્વાસ પણ કદાચ એ ગુમાવી જશે. અગર એમની કે એમના સાર્થીઓની આકરી કસોટી પણ થાય. ને વેક્રુ' પણ પડે. એવું કે' ને કે' બનવાનું, ના ખતે તો જ નવાઈ લાગવી જોઈએ. ને એમ છતાં, કેનેડી આ જગતને નવા માર્ગે લઈ જનાર પુરુષાર્થીઓમાંનો એક છે એવી સંભાવના વધારે જણાય છે. એના જ ભાવ્યમાં જય છે કે બીજાના એ તે કાણુ કહી શકે. પણ એનાં સ્વપ્નાં પાર પડો એવી દુઆઓ જગતના ઘણા ખૂણાઓમાંથી અચૂક થવાની. કેટલાક માણસો કુદરતના નિમિત્ત બનીને આવે છે ત્યારે એવી દવા જ પેદા થાય છે, વાણી જ એવી નીકળે છે, ને વિચારો પણ એવા જ વેગથી ફેલાય છે, સ્વીકારાય છે.

પ્રકાશ પાડનારો છલાસ

કેનેડી પ્રમુખ થયા ત્યારે એક બીજો સૂચક બનાવ પણ થયો. પૂર્વ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો વિશ્વયુદ્ધમાં સંડોવાયાં, સુદ્ધ પૂરું થયું, પણ એમની ઉપર તો 'લોખંડી પડદો' પડી ગયો તે હજી ખસતો નથી. સામ્યવાદીઓ પાસે એ પ્રકારનાં બળ છે : પ્રચાર-ઝૂંબેશ-શિસ્ત ને ઘર્ષણો ઊભાં કરવાનું બળ બધા દેશમાં પૂરા જોરે શોરથી વપરાય છે. બીજું બળ છે ખુદ્દી લશ્કરી તાકાત. જે દેશ એમનો સત્તા હેઠળ આવ્યો ત્યાંથી પહેલું બળ બિનજરૂરી હરી અદશ્ય થાય છે, ને બીજું નિર્દય રીતે અમલમાં આવે છે. યુગોસ્લાવિયામાં સામ્યવાદી સરકાર આવી ત્યાર પછી છલાસ નામનો એ જ પક્ષનો આગેવાન જેલમાં પુરાયો હતો, તેની હમણાં મુક્તિ થઈ.

કારાવાસમાં રહીને છલાસે એક પુસ્તક લખ્યું—'ધી ન્યુ કલાસ.' એમાં એણે જે જોયું ને અનુભવ્યું તે જણાવી દીધું કે જનતાને નામે સામ્યવાદીઓ એક નવો ખાસ વર્ગ ઊભો કરી રહ્યા છે. એ વર્ગ દેશનો શાસક થયા પછી ક્યારેય ખસવાનો નથી. એમને

જેંઝા હેતુઓનો વાણી-વિલાસ જ કરવો છે, એનો અમલ કરતાં વખતે સત્તાને આંચ ના આવે તેની પૂરેપૂરી તંદરારી રાખવી છે. મતલબ કે લૂંટ કરવા ને વંડુંચી લેવા કોઈ વિશાળ કાવતરું આવી રહ્યું છે.

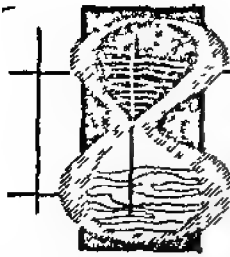
આ પુસ્તક છૂપી રીતે બહાર આવ્યું ને ઘણા દેશોમાં પહોંચ્યું એ પછી લોકો પોતાના દેશની સારી મનાતી સરકારોથી પણ ચેત્યા છે. અને કાયદો, શિસ્ત, પક્ષની સ્થિરતા, કંદોકદીને પહોંચી વળવાની જરૂરીયાત આવા ઘણા બહાના હેઠળ માનવ-સ્વતંત્રતા કેમ રંધાય છે જરૂર છે તે વિશે વિચાર કરતા થયા છે. સામ્યવાદીઓને તો જવાબ જ જડતો નથી.

છલાસની મુક્તિ અને કેનેડીનું પ્રમુખપદે આવવું બંને ઘટનાઓ એક સાથે બની છે. ભલે એ આકર્ષક મનાય, પણ એમાય સંકેત છે. એકે અંધારું ફેંટુંકે ભીષણ છે તે બતાવવા દીધો પેટાઓ છે, બીજાએ કયા પ્રકાશ તરફ આપણે જવું છે એની દાકલ કરી છે. બંનેએ જગતના વિકાસમાં બળ સોંપ્યું છે.

કરોડોનો વ્યય કે હુન્નય ?

કેનેડીના સમયમાં દિંદંતે પુરતી આર્થિક મદદ મળે એવા સંજોગો નહેતા જ છે, વૈજ્ઞાનિક સહાય પણ મળશે. આપણી ત્રીજી યોજનામાં કરોડોની જરૂર જણાઈ છે, એ જરૂર મોટે અંશે પૂરાશે એમ જણાય છે. ત્રીજી યોજના વિના આપણું કામ આગળ ચાલે એમ નથી, ને એ યોજનાને બહારની મખતબ સહાય વિના ચાલે એવું નથી.

કરોડો ડોલરની મદદ એકલા દિંદંતે જ નથી મળી, બીજા ઘણા દેશોને મળી છે. પણ એ નાણું લેખે લગાડ્યું હોય તો જર્મની ને જાપાન એ બે દેશમાં. યુદ્ધમાં લાંબી ગયેલાં આ રાષ્ટ્રો આપણી આઝાદીના કાળમાં જ પાછાં આપ્યાદ થઈ ગયાં છે. જાણે કોઈ કીમિયો દાય લાગ્યો હોય એમ ચીજબીજો પ્રગતિ કરી એમણે દુનિયાને ચકિત કરી મૂકી છે. સામ્યવાદ ના રોય છતાંય દેશની પ્રગતિ ઝડપી થઈ શકે તેની પ્રતિભા કરાવી છે. દેખીતું છે કે ડોલરની જગતી મદદ

'સિંગલ'સ'

સમયના કોર-ગોર

સ્વતંત્રતાની જ્યોત નવી પેઢીના હાથમાં

‘જુલમનો સામનો કરવો છે ગરીબો નિવારવી છે, રોગ દૂર કરવા છે, દુખ બધું નાબૂદ કરવું છે.’ અમેરિકાનું પ્રમુખપદ સ્વીકારતી વેળા અમેરિકન પ્રમુખ કેનેડીએ દુનિયા આખીનું ધ્યાન ખેંચે એવા શ્રેષ્ઠ વચનો કહ્યા છે. એ વાણીમાં રાજ-પુરુષોને ભારતી ડક મો ને મોટી પણ પો જ વાતો હાકવાનો પ્રયાસ થયો હોય એમ જણાવું નથી. એના દિલની નિખાલસતાનો રજૂકો એમાં સભાગાય છે.

એણે કહ્યું છે કે સત્તાની સમતુલ્ય મળતી રાખવાની ધડીઓ વીતી ગઈ છે. દવે સ્વાધીનતા તન્કે એક પગી એક ફેશ પહોંચ્યા સામ્ય છે ત્યારે પરતગતાની જાંજીરો તૂટે તે જ વખતે અત્યાચારો અને જુલમો આરભાય એ સ્થિતિ અસહ્ય છે એટલે જ્યાં સ્વતંત્રતા જોખ-મમાં આવશે ત્યાં એની વધારે જગતું પડશે

એણે એ પણ કહ્યું છે કે અમેરિકા કેટલી મદદ આપશે ને શું કરશે એની આટકળો કરવાના દિવસો પણ પૂરા થયા, આપણે સહુ એકઠા મળી શું કરી ગકીએ તે જોવાનું છે. સકુની સાથે મળીને સડકારથી રાષ્ટ્ર-સંસ્થા દ્વાન સક્રિય કામ કરવાની ધગશ હોય એમ નવા પ્રમુખે કહ્યું છે.

વિજ્ઞાનનું સુહતરહી બીપણ રૂપ જોયા પગી એમણે વિજ્ઞાનનું કલ્યાણકારી સ્વરૂપ જોખખવાની ઘોષણા કરી છે. રાષ્ટ્રો શસ્ત્રસંન્યાસ લઈ શકે તે માટે યોજસ ભૂચનો કરવાની હાકલ પણ એમણે કરી છે. અને ઠંડા યુદ્ધથી થોકવી પ્રમતે મહાન હેતુઓના સમર્થન કાળે સર્વોર્પણ કરવાની હાકલ પણ એમણે જ હિંમતપૂર્વક દીધી છે.

અમેરિકાનું પ્રમુખપદ (પ્રુએવને ખાદ કરતાં) જગતમાં અજોડ ગણાય એવું છે. પણ નવા પ્રમુખની અદેખાઈ કોઈ કરતું નથી. એણે જે જવાબદારીના ભાન સાથે એ સ્થાન સ્વીકાર્યું છે તે જોઈને હજોઈ ચકિત થયા છે. કેકે અવનવું થવાની આગાહીઓ સમજાઈ રહી છે. કેનેડીએ જાતે જ કહ્યું છે કે દવે નવી પેઢીના હાથમાં સ્વતંત્રતાની જ્યોત સોંપવામાં આવી છે. આ જોય ધણા સૂચક છે અને એના ગર્ભમાં નવસર્જનની શક્યતાઓ પણ રહેલી છે.

હશે શું એ કુદાતતુ નિમિત્ત ?

ગાંધીજીના નિર્બાણ વખતે ઝાનિન વાપરા દેશભરમાં વાયા દતા અને જગતભરમાં ફેલાયા દતા મ નવીએ ચિંતવેલાં ઉત્તમ મૂલ્યોના સમર્થન કાળે એ દેહ પડ્યો ત્યારે એનો આઘાત સર્વત્ર ઝીવાયો હતો. ચિંતન, વિચારનું પ્રકટ થવું, એનો ઉજ્જર થવો ને એનું સમર્થન કરવું—માનવ પુરુષાર્થની સીમામાં આવેલા આ ધન્ય ચાર પ્રકારોમાં રહેલું સામર્થ્ય આપણે જૂલવા જેવું નથી.

સંભવ છે કે કેનેડીમાં આધ્યાત્મિક સાધના કે બળ જોઈ હોય. પણ ઉદારમનવાદીની ધાર્મિક શ્રદ્ધા તો હશે જ. તે વિના એમની વાણી આવી પ્રગલ્ભ ના બને. એમની કને ઝંખના કે સ્વપ્ન આવ્યું હોય એમ જણાય છે. ભણે આજે એનો આકાર સ્પષ્ટ ના હોય પણ જે સમયે દુનિયાને મહાન હેતુઓ અને એ જાળવવા નીડરતાની ખાસ જરૂર હતી ત્યારે કેનેડીની વાણી સ્ફૂટ થઈ છે.

એમ બને કે આપણે અગર બીજો કોઈ ફેશ એમની સાથે સંપૂર્ણ રીતે સદમત ના થઈએ. અથવા એવું

પણ અને કે કેનેડીના માર્ગમાં ઘણી મુશીબતો ઊભી થાય અને પ્રગતિ કરતાં ગૂંચવડો વધવા પામે એમની નિકટના માણસોનો વિશ્વાસ પણ કદાચ એ ગુમાવી બેસે. અગર એમની કે એમના સાથીઓની આકરી કસોટી પણ થાય, ને વેક્રુ' પણ પડે. એવું કે' ને કે' બનવાનું, ના અને તો જ નવાઈ લાગવી જોઈએ. ને એમ છતાં, કેનેડી આ જગતને નવા માર્ગે લઈ જનાર પુરુષાર્થીઓમાંનો એક છે એવી સંભાવના વધારે જણાય છે. એના જ ભાવ્યમાં જય છે કે બીજાના એ તે કોણ કહી શકે. પણ એનાં સ્વપ્નાં પાર પડો એવી દુઆઓ જગતના ઘણા ખૂણાઓમાંથી અચૂક થવાની. કેટલાક માણસો કુદરતના નિમિત્ત બનીને આવે છે ત્યારે એવી હવા જ પેદા થાય છે, વાણી જ એવી નીકળે છે, ને વિચારો પણ એવા જ વેગથી ફેલાય છે, સ્વીકારાય છે.

પ્રકાશ પાડનારો છલાસ

કેનેડી પ્રમુખ થયા ત્યારે એક બીજો સૂચક બનાવ પણ થયો. પૂર્વ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો વિશ્વયુદ્ધમાં સડોવાયાં, યુદ્ધ પૂરું થયું, પણ એમની ઉપર તો 'લોખંડી પડદો' પડી ગયો તે હજી ખસતો નથી. સામ્યવાદીઓ પાસે એ પ્રકારનાં બળ છે : પ્રચાર-ઝૂંબેશ-શિસ્ત ને ઘર્ષણો ઊભાં કરવાનું બળ બધા દેશમાં પૂરા જોરે શોરથી વપરાય છે. બીજું બળ છે ખુલ્લી લશ્કરી તાકાત. જે દેશ એમની સત્તા હેઠળ આવ્યો ત્યાંથી પહેલું બળ બિનજરૂરી ફરી અદશ્ય થાય છે, ને બીજું નિર્દય રીતે અમલમાં આવે છે. યુગોસ્લાવિયામાં સામ્યવાદી સરકાર આવી ત્યાર પછી છલાસ નામનો એ જ પક્ષનો આગેવાન જેલમાં પુરાયો હતો, તેની હમણાં મુક્તિ થઈ.

કારાવાસમાં રહીને છલાસે એક પુસ્તક લખ્યું—'ધી ન્યૂ કલાસ.' એમાં એણે જે જોયું ને અનુભવ્યું તે જણાવી દીધું કે જનતાને નામે સામ્યવાદીઓ એક નવો ખાસ વર્ગ ઊભો કરી રહ્યા છે. એ વર્ગ દેશનો શાસક થયા પછી ક્યારેય ખસવાનો નથી. એમને

જાંચા હેતુઓનો વાણી-વિલાસ જ કરવો છે, એનો અમલ કરતાં વખતે સત્તાને આંચ ના આવે તેની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખવી છે. મનલગ્ન કે લૂંટ કરવા ને વડેચી લેવા કોઈ વિશાળ કાવતરું ચાલી રહ્યું છે.

આ પુસ્તક છૂપી રીતે બહાર આવ્યું ને ઘણા દેશોમાં પહોંચ્યું એ પછી લોકો પોતાના દેશની સારી મનાતી સરકારોથી પણ એત્યા છે. અને કાયદો, શિસ્ત, પક્ષની સ્થિરતા, કોલેક્ટીને પહોંચી વળવાની જરૂરીઆત આવા ઘણા બહાના હેઠળ માનવ-સ્વતંત્રતા કેમ રૂંધાય છે જકડાય છે તે વિશે વિચાર કરતા થયા છે. સામ્યવાદીઓને તો જવાબ જ જડતો નથી.

છલાસની મુક્તિ અને કેનેડીનું પ્રમુખપદે આવવું બંને ઘટનાઓ એક સાથે બની છે. ભલે એ આકસ્મિક મનાય, પણ એમાય સંકેત છે. એકે અંધારું ફેવુંકે બીયણ છે તે બતાવવા દીધો પેટાળો છે, બીજાએ ક્યા પ્રદાશ તરફ આપણે જવું છે એની હાકલ કરી છે. બંનેએ જગતના વિકાસમાં બળ સોંપ્યું છે.

કરોડોનો વ્યય કે દુર્ઘટ્ય ?

કેનેડીના સમયમાં હિંદને પૂરતી આર્થિક મદદ મળે એવા સંનિગો ન્હેલા જ છે, વૈજ્ઞાનિક સહાય પણ મળશે. આપણી ત્રીજી યોજનામાં કરોડોની જરૂર જણાઈ છે, એ જરૂર મોટે અંશે પૂરાશે એમ જણાય છે. ત્રીજી યોજના વિના આપણું કામ આગળ ચાલે એમ નથી, ને એ યોજનાને બહારની મબલખ સહાય વિના ચાલે એવું નથી.

કરોડો ડોલરની મદદ એકલા હિંદને જ નથી મળી, બીજા ઘણા દેશોને મળી છે. પણ એ નાણું લેખે લગાડ્યું હોય તો જર્મની ને જાપાન એ બે દેશમાં. યુદ્ધમાં ભાંગી ગયેલાં આ રાષ્ટ્રો આપણી આઝાદીના કાળમાં જ પાછાં આપાદ થઈ ગયાં છે. જાણે કોઈ કીમિયો દાથ લાગ્યો હોય એમ વીજળીવેગે પ્રગતિ કરી એમણે દુનિયાને ચકિત કરી મૂકી છે. સામ્યવાદ ના હોય છતાંય દેશની પ્રગતિ ઝડપી થઈ શકે તેની પ્રતીતિ કરાવી છે. દેખીતું છે કે ડોલરની જગી મદદ

વિના આ બને દેશો આખી ઝડપથી સમૃદ્ધ ના
 બની શક્યા હોત
 પણ ખીજ વાત એટલી જ સ્પષ્ટ છે કે એમનો ડોલર
 લાઈનાજ છે નાણ એ સાધન છે એ વાપરી પણ
 શકાય ને વેંડી પણ દેવાય પાશ્ચિતાનમા ભાગના
 પછી જે લુટ ચાલી એમા ત્યાના લોહિા પામે ધણુ
 નાણુ આનુ પણ વેંડકારી ગયુ આપણે ત્યા બહારથી
 ધણી જગી ઝકમો આવી યોજનાઓમા કામે લગાડી
 પણ ખરી પણ આખો દેશ જલો છે કે એ નાણુ
 જોઈએ તેમ જગતુ નથી કોઈ ને કોઈ રીતે—હીનથી
 બગાડી, ખોગ વપરાશથી ખોરી ગણતરીથી ઉગાડી
 પથુથી એમ એ દોષાર્થી રણુ છે અને એટલુ ઓછુ
 હોય તેમ હવે આપણે દંભર કે લાખની વિસાત રટી
 નથી, કરોડોની જ વાત ચાનુ થઈ છે એમને દુર્વ્યય
 થાય તે પણ કરોડોના હિસામે જ થનાતો
 આવો દુર્વ્યય, ચૂંટણીની બહુમતીના જોરે કોઠે પડી
 જાય તો એ આપણુ દુર્ભાગ્ય કરોડો વાપરાની તક
 બીની થઈ અને એ રકમો પણ હાથમા આવી તે
 પછી આપણી જવાબદારી વધી છે ધનતી નથી
 વિનોમાના હાથમા લાખો એકર જમીન ભૂદાનમા
 આવી પણ એમાથી કોઈ મિજનુ નહિ પૂજના ફૂન
 વાસી થઈ જાય એમ પડી રહી પણ રોડો રૂપીઆ
 પડ્યા નથી રહેતા પગ કરીને ચાનના માંડે છે ત્યારે
 એનો ઢાકપિઠોડો કરવો કે પીળળ આખી દુર્વ્યય
 પધારતા રહેવો એ ધણુ મોટુ પાપ છે
 માણુસ માગે અને મગી રહે તે એનુ સચિત હોવાથી
 પણ એ જ્યારે મગેનુ સાચવી ના શકે ત્યારે દોષ
 એનો પોતાનુ બગાડવાનો દોષ તો પ્રણુ દેવા જાય
 પણ સમાજમા અનિષ્ટ પ્રણાનીઓ રચનાનો દોષ
 અદ્વિત્ય છે એથી ધણુતા સ્વભાવ બગડે ને ઝગતુ
 માનસિક સ્વસ્થ જોખમમા મુલ્ય કરોડોના રકીન
 કરતી વેગા સત્તા ઉપર એડેના સુ. આ વાત ધ્યાનમા
 લેવી ઘટે
 'ગેન્ડેસમા જ ખરામ માણુઓ છે ને ખીજ બધા
 દેવ છે એ વાત માનતો નથી એમ મોરારજીએ

કહ્યુ ત્યારે ધણુને દુખ થય ખીજ તો દેવ નથી,
 પણ ગેન્ડેસને એથી વિનાયો કેમ લેવાય ? ખીજ
 પતિત હોય એનો શુ વખનો લેવાય કે એથી સાત્તવ
 વગે ? ખીજને હણુ એનો તક મગી નથી ત્યા સુધી
 એમને દોષ ના દેવાય જ્યારે ગેન્ડેસની પ્રતિષ્ઠા ઉપર
 જરા જેટલો ઝાઘ લાગે તો પાડુ એની શરમ વધારે
 થી જોઈએ, કારણ કે દેવ એના મિશ્રાને આગળ
 વધે છે

પરદેશનોતિ—દેશ કાજે કે પરદેશ કાજે ?

આપણી પરદેશની નીતિની ઝરામા કહે છે કે ઠેરઠેર
 થઈ રહી છે એના બાજુ પીપણીથી ભારત પ્રતે
 ખીજ દેશોને આઠ વધ્યાનુ પણ આભળીએ છીએ
 આ દેશમા ખીજ રાજકીય પક્ષો એને ટેકા આપી
 રહ્યા છે મિત્રાવ કરના જેવે જણુ જત ને જ જડે
 છે અને છતાં એ પ મર્નતિ આ દેશનુ કેમુ હિત
 જાગવી શકે છે એ મિત્ર ધાતે રા. છે
 જ્યા સુધી પ દેશનીતિના નુકસાનેનુ તરીકે એમની
 વાત હોય કે ખીજ ત્યા ઉપર આપો લશ્કરી બળ
 ના વાપરીએ તેમ જ લ રી તા. ન ધરાવનારાઓથી
 અજાઈ ના જઈએ તા મુરી મહુ સમત થશે પણ
 પરદેશના પ્રશ્નોનો નિ. ન મતી વખતે આટલુ પૂરતું
 નથી એ વખતે જુ. ૪. દરોના દક્ એમની
 આતરિક સ્થિરતા જગતનાં જ નિનુ સરહાણુ અને
 સહુથી મિશેષ માનવક્ર મો. કે માનવતાની પ્રતિષ્ઠા
 કહો એવી બામતેનુ સમર્થન કરતી વેગા ધણો
 વિવેચ ને શ્રદ્ધા જાગવા પડે છે એ વખતે આપણે
 કોને નારાજ કરી બગીએ ? કોને વિના કારણુ
 પ્રતિષ્ઠિત કરી મુશીએ છીએ એ હવે વિચારના
 જેણુ છે
 ભાવનગરની કોંગ્રેસમા પરદેશ વિનો દરાવ આજો
 ત્યારે એમ નાગુ કે શુ ચાલી ચયોની જડર હતી ?
 આ દરાન મૂના જમો નિમનપ અપાય છે એમા
 પણ એટલુ જ સ્વસ્થ રેય દળના રાજકારણમા
 જેમને બિચુ થન આપવાનુ નહી થયુ હોય તેમની
 પસદગી આ તકે જગાઈ આવે છે આ દરાન દારા

જાતના પ્રશ્નો ઉપર આપણે નવો વિચાર બહાર કરવા માગીએ કે માર્ગદર્શન કરી વ્યાખ્યા વલણ કેવી હોઈ શકે તે જાણવીએ પણ એથી કેટલા પ્રશ્નો ઉઠે છે, માનવતાની કેટલી રક્ષા થાય છે અને છેલ્લે દેશનું હિત શી રીતે જળવાય છે એ વાત ફરી ફરી તપાસવા જેવી જણાય છે.

લંકામાં તામીલ ભાષાનું ભાવિ હતું તેથીય વધારે અસ્થિર થયું એટલે ત્યાં જન્મેલા ઉછરેલા વસેલા લાખો દક્ષિણ ભારતવાસીઓનાં હિત જોખમમાં મુકાવાનાં. ‘આટલું અમથું લંકા’ એમ કહીને નેહરુ એની ગણતરી કેઈવાર ઓછી આંધી શકે, પણ ત્યાંના ભારતવાસીઓ વિશે એમનું કશું ચક્ષુ જ નથી. ને જે લંકાને વિશે આવા ભાષ્ય છે તે ફોર્મોસાના ટાપુ ઉપર ચીનનો પક્ષ લઈ દુનિયામાં ક્યાં એ કેવી નવાઈ?

ને એ ચીનનો દોસ્તી તોયે ના જ રહી. એશિયામાં જેને લક્ષ્મી સત્તા વડે અને અખૂટ માનવ વસતીના ભંડાર વડે પ્રભાવ પાડે છે, સ્વતંત્રતા નાખૂદ કરવી છે, ધર્મણી વધારવાં છે એનો શાથી આપણે વિશ્વાસ કર્યો તેની નવાઈ છે. હજારો હિંદીઓને ચીનમાંથી પાછા ફરવું પડ્યું એ હકીકત છે. એવાં વળતાં પગલાં આપણે ભલે ના લીધાં પણ ચીનની મેલી મુરાદની ગંધ કેમ ના પારખી? શાથી સિદ્ધાંતના મુખપાક ઉપર વારી ગયા!

એ ચીને દુશ્મની આંધી એટલું જ નહિ પણ દુશ્મન તેને દોસ્ત બનાવ્યા. ચીને પાકિસ્તાન સાથે ભારતની સરહદ નક્કી કરવાનું આટકચાળું કર્યું. જ્યારે પચાવી પાંચેલા પ્રદેશો સંબંધી વાટાઘાટો ચાલુ હતી ત્યારે જ ચીને ભારતનું અપમાન કરવાનું પગલું ભર્યું. કોને ખબર કે પ્રહારેશ સાથે ચીને સરહદ નક્કી કરી તેમાંય એની જ ચાલાકી નહિ રમાઈ હોય અને ભારતની સરહદને લાંગેવળગે તેનોય ફેસલો એમણે બે જાણે કરી લીધો હોય!

પાકિસ્તાનને તો ભારતની મૈત્રી ખપતી જ નથી. ત્યાંના કોઈ પણ પક્ષ ભારત તરફ છે જ નહિ, યદ્ય

શકવાની હિંમત પણ નહિ કરે. પોતાના દેશને કેન્દ્ર તરીકે સ્થાપીને દુનિયાભરમાં ભારતની નાલેશી કરવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો છે. નદીઓનાં પાણીની વહેંચણીના કરાર કર્યા પછી આ દેશમાં કોઈ એમ નથી બોલતું કે એથી આ દેશને લાભ થયો છે. ધણાને એમ લાગ્યું છે કે સંબંધો જળજી રાખવા આપણે ધસાઈ છૂટવું પડે તો ભલે એમ. સ્વરાજ પછી પંચાવન કરોડની રકમ ચૂકવે કરવાની ગાંધીજીએ હંફ લીધી ત્યારે પણ આવી વલણ હતી. છતાં નવાઈની વાત એ છે કે એની એવી રીતે કદર થતી નથી. બલકુલ ભારતવિરોધી વલણ આવા પ્રસંગો પછી જોર પકડી લે છે!

આફ્રિકામાં આપણી પરદેશનીતિ ઉપયોગી નીવડી હોય એમ જણાયું નથી, ભારત તરફનો પ્રેમ હતો તે વપરાતો ધસાતો ઉણો થતો લાગે છે. એને પરિણામે એ ખંડના કાંઠે કાંઠે અને અંતરિયાળ વસેલા ભારતવાસીઓને અપાર ચિંતામાં મૂક્યા છે. અને નજીકના સમયમાં પાકિસ્તાને દિલ્હીએ પરેશાન કર્યો એમ આફ્રિકામાં હિંદીઓને—પાકિસ્તાનીઓને નહિ—થવાનું. એ ખંડમાં વસાહત પોર્ટુગલ ફ્રાન્સ બ્રિટન બેલ્જિયમ વગેરે કોઈ પણ દેશની હોય, એની મુક્તિ ટાણે ભારતના વતનીને સહન કરવાની ધડી આવવાની. આ સ્થિતિ પરદેશનીતિથી સરજાય છે એમાં શંકા શી? કબૂલ કરીએ કે હેતુઓ સારા છે, પણ એનો આગ્રહ કવખતનો હોય કે એનો અમલ કુનેહ વિતાનો હોય, હિંદી પ્રજાના મિત્રો કમી કરવામાં એનો અંત આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. આપણા દેશની જે કોઈ પરદેશનીતિ હોય તે આપણા દેશને લક્ષમાં રાખીને ઘડેલી હોવી જોઈએ. આ દેશના હેતુઓ અને હિતો બંને બર આવવાનો સંભવ ઓછો હોય ત્યારે ઝાઝો ઉદાપોહ કરવો આપણને શોભતો નથી.

તિબેટની સ્વાધીનતા લુટાઈ ગઈ એમાં આપણે ચીનના મદદગાર રહ્યા, એ શું સરમની વાત નથી? ને પાખમાં ત્યાંના રાજાએ લોકશાહીને થોડા સમય માટે મુલતવી

[અનુસંધાન માટે જુઓ પાનું ૫૬]

ફીરંગી જંગલીયાત

આ પણા પોતાના દેશ સિવાયના બીજા દેશોના જુગોગ તથા દત્તિકાસ વિશે આપણે જાન ઓછું હોય છે, ઘણું ઓછું આ લેખમા પોર્તુગાલ દેશ વિશે કેટલીક મહત્વની હકીકતો આપી છે

યુરોપ ખંડના છે. પશ્ચિમ કિનારાના છે. દક્ષિણના ભાગનો થોડો પ્રદેશ પોર્તુગાલ દેશ મહેતાય છે એની ઉત્તરે અને પૂર્વમા આવેલા અનેક દેશો—ફ્રાન્સ, ગ્રેસિયન, જર્મની વગેરેની સરખામણીમા આ નાના રમકડા જેવડા દેશની પ્રજા ઘણી પડખ, કષ્ટક આગસુ અને પ્રગતિકીન મ્હી શકાય પોર્તુગી અથવા ફીરંગી પ્રજાને એક નમણા અને અતિ વૃદ્ધ માણસની સાથે સરખાવી શકાય આજથી ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષ પહેલાં પોર્તુગી લોકો ઘણા ભણેલા, બાદશા, અને પ્રગતિશીન હતા અને તેમણે પગરગતે તેમ જ જનમાર્ગે પરદેશ સાથે વેપાર વધારી મુશ્યો હતો ઉત્તમ પ્રકારના વહાણો બાવીને દરિયાપારના દૂર દૂર દેશો તેમણે શોધી કાઢ્યા હતા તે જમાનામા હિંદ દેશ તેના સરકાર, વેપાર, કળા કૌશલ્ય ધર્મ, તથા સમૃદ્ધિ માટે મશહૂર હતો હિંદ એટલે ઈન્ડિયા અથવા ઈન્ડિસ જવાનો માર્ગ શોધવાના પ્રયાસોમાંથી ફીરંગીઓએ આખો અમેરિકા ખંડ શોધી મુશ્યો કોનબસ પોર્તુગી હતો અને એણે અમેરિકામા પણ મુશ્યો ત્યારે પોતે હિંદ પહોંચ્યો છે એવું માની નીધેતું અને તેથી જ અમેરિકાના લોકોને ‘ઈન્ડિયન’ મ્હા હતા હવે એ નોકો રેડ ઈન્ડિયન અગર લાન ડિટીઓ કહેવાય છે—અમેરિકાની પાસેના કેટલાક ટાપુઓ કેન્ડિડ એટલે પર્ગિમનું હિંદ કહેવાય છે—કેવે એ લોકો આફ્રિકા પહોંચ્યા અને ત્યાના અમણુ લોકો જે માત્ર તીરકામમાંથી જ પોતાનું ગદાગુ કરી શકતા હતા તેમને લનસાર બદલ લથા તોપથી સજા થયેલા

માનવીની ગલાયો દશા માટે દોષ એ સદી પહેલાનું સાંસનીએ તો માનવા વધાર ઘઈ અ. પણ આજેય એક એવી સુધ્ધી’ કહેવાય તેથી પ્ર મા પ્રવર્તતું યુવામી માનસ ગુજરાતના પીઠ વિચારકે આ મહત્વના લખમા રજૂ કર્યું છે જે દરેકને વિચારતા કરી મૂકે

સૈનિકોએ હરાનીને તેમના દેશો છૂટી લીધા આની છૂટમા અમાનુષી કરતા, આગ, ખૂન વગેરેમા કાઈ બાબી રાખ્યું નહોતું જે દેશો, તેમણે છૂટ્યા ત્યાના પ્રજાજનોને મારી દેશોને માત્ર રોટલાની બદલીમા તેમની પાસેથી સખત મજૂરી મક્ત મેળવી, આવી રીતે પોર્તુગીઓ ધનમાન બન્યા હતા આની રીતે બ્રિટિશરો અને અન્ય યુરોપી પ્રજાઓએ પોતાના દેશોને ખીનવ્યા કર્યો છે, અજાન પ્રજાઓનું નોહી પીને

આજે આફ્રિકાના વિશાળ ખંડની અદર નીચે જણાવેના પ્રદેશો પોર્તુગીઓના કમળમા છે—

(૧) પૂર્વ આફ્રિકામા મોઝામીક (૨) પશ્ચિમ વિશામા આંગોલા, (૩) પશ્ચિમ આફ્રિકામા પોર્તુગી ગોની (૪) વેર્ડે બુશિરના બેટાનુ જૂથ અને (૫) સાન્ટોમે મેગાનુ જૂથ પોર્તુગી સરકાર કાઈ પણ પરદેશોએ આ પ્રદેશોમા પણ મુકવા દેતી નથી વર્ષો પહેલાં એમ કહેવાતું હતું કે રસની ભૂમિની આસપાસ એવો સગાન લોખંડી પડે છે કે કાઈ પણ રસી જન તેની બહાર ની જી શકે નહિ અને કાઈ મિન-રસી રશિયામા પ્રવેશી શકે નહી ફીરંગીઓને પડે એવો મજબૂત છે આસપાસના પડોશી રાજ્યના આફ્રિકાના પણ ફીરંગી પ્રદેશોમા જૂસી ન શકે ત્યા પ્રજામત કેગવી શમય તેડુ એમ પણ સાધન અસ્તિત્વમા નથી નથી મના ધિકાર, નથી સારી કેળવણી નથી છાપા, બહારથી છાપા આની શકતા નથી, અને જે કાઈ ભણેનાઓ રાજકીય અગવળ કરે તો તેમને જેલમા પૂરી રાખવામા આવે છે અથવા તેમના પર કેસ માંડ્યા પિના તેવા અગરળીયા ગૂમ થર્મ જાય છે એવું પણ છાપામા વાન્યુ છે કે તેમને એરોપ્લેનમા ઉપાડીને દરિયામા ફેંકી દેવામા આવે છે

આ ફીરંગી પ્રદેશો કેના વિશાળ છે તેનો ખ્યાલ એની

સરખામણીથી આવશે કે આગોલા અને મોઝેંબીક આખા પોર્તુગલ દેશના કરતાં વીસ કરતાં પણ વધારે ગણો મોટા છે. એ પ્રદેશો વધારે ફળદ્રુપ પણ છે, અને તેમાં મળવળ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. આખા આફ્રિકામાં જે સારા બંદરો છે તેમાંથી ઘણાં આ પ્રદેશોમાં આવ્યાં છે અને પૂર્વના એક બંદરથી આખા આફ્રિકા ખડને પૂર્વથી પશ્ચિમ ઝોળગીને પશ્ચિમ કિનારે પહોંચી શકાય એવી રેલ્વે ત્યાં છે.

હવે આપણે દરેક પ્રદેશનો ટૂંકા ઇતિહાસ જોઈએ. (૧) આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા પર પોર્તુગી ગીનીનો નાનો પ્રદેશ છે. તેનો વિસ્તાર આશરે ૩૬૦૦૦ ચો. કિલોમીટરનો છે અને વસતિ માત્ર પાંચ લાખની છે. ત્યાં ૨૨૦૦ પોર્તુગીઓ પણ છે. આ પ્રદેશ ફીરંગીઓએ ૧૪૪૬માં પોતાને કબજે કરી લીધો હતો. પાંચસો (૫૦૦)થી વધારે વર્ષો સુધી ફીરંગીઓએ રાજ્યશાસન કર્યું છે અને તે છતાં તે દેશમાં નિરક્ષરતા આખા જગતની અંદર સૌથી વધારેમાં વધારે—૯૯ ટકા છે. આ આંકડા યુનાઈટેડ નેશન્સ સ્ટેટિસ્ટીકલ બૂકના છે.

(૨) બીજા બંદરેક બેટા ક્રીપ વેઈ (એટલે લીલી ભૂશિર) બેટાનું જૂથ કહેવાય છે. જેમાના કેટલાક નિબંધ છે. આ બેટા ૧૪૬૦માં પોર્તુગીઓએ હાથ કર્યા હતા. તેમાં માત્ર પોણા બે લાખ માણસોની વસતિ છે. તેમાંના એક સાલ નામના બેટમાં મોટું આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથક (સાચો વિસેંટ) -અમેરિકનોએ બાંધ્યું છે.

(૩) સાં ટોમ અને પ્રિન્સેસના બેટા બહુ નાના છે, અને વસતિ ૬૦,૦૦૦ ની છે. અહીં બીજા ફીરંગી સંસ્થાનોમાંથી બળજબરીથી આણેલા ગુલામો વસાવ્યા છે અને તેમને સખતમાં સખત ધાતકી માર મારીને કાકા અને કોકીનાં બેતરોમાં તેમની પાસેથી કામ લેવામાં આવે છે.

(૪) મોસાંબીકનો પ્રાંત ૭,૭૧,૦૦૦ ચો. કિલોમીટરનો છે અને વસતિ છે લગભગ ૬૦ લાખ માણસોની. આ આખા ૬૦ લાખની વસતિવાળા સંસ્થાનમાં

માત્ર એક હાયસ્કૂલ છે. (માની ન શકાય એવી હકીકત છે.) ફીરંગીઓએ ૧૪૪૬થી રાજ્ય શરૂ કર્યું છે. આખા જગતમાં સૌથી વધારે મોટાં નાણિયેરીનાં વન અહીં છે. ખાંડ, કપાસ અને અનેક જાતનાં ફળોની પેદાશ અહીં થાય છે. મોસાંબીકનાં ફળ મોટા જથ્થામાં થાય છે, અને વખતે તેનાં બી આપણા દેશમાં આવ્યાં હશે. (મોસાંબીક દેશ પરથી મોસાંબી શબ્દ થોળ્યો હશે.)

આપણું મગજ માનવાની ના પાડે છે કે ૧૯૬૧ના વર્ષમાં પણ આ મોસાંબીક દેશની મોટી આવક લાંબી પ્રગતે ગુલામ તરીકે વેચવામાંથી આવે છે. એ ગુલામો દક્ષિણ આફ્રિકા અને બીજા દેશોની ખાણમાં વેચાય છે.

બ્યારે રૂહોડેશિયાના ગોરા કિસાનોની માસિક આવક રૂ. ૧૫૦૦ છે ત્યારે આફ્રિકન કિસાનને રૂ. ૧૫૦ મળે છે, પણ મોસાંબીકના ખેડૂતને પૂરા રૂ. ૧૫ પણ મળતા નથી.

(૫) આફ્રિકાના પશ્ચિમ ભાગમાં ઈકવેટરની આસપાસ આગોલાનું સંસ્થાન છે. એ એકલો, કાંસ, સ્પેઈન અને ઈટાલીને ભેગાં કર્યાં હોય તેવડો અને પોર્તુગાલથી ૧૪ ગણો મોટો છે. તેમાં ૪૨ લાખ દેશી લોકો અને ૮૦,૦૦૦ ગોરાઓનો વસવાટ છે.

ત્યાં જુની હબે બેટી કરીને લોકો પોતાનું પૂરતું અનાજ પકાવે છે. પણ ગોરાઓની માલિકીની અનેક ખાણોમાં હમરો આફ્રિકનો સોંઘી મજૂરી કરે છે. આ આગોલા પ્રાંતમાં હીરા, આસ્ફાલ્ટ, બીટુમેન, કાંસુ અને સોનાની ખાણો છે. અમેરિકન કંપનીઓ સોનાની અને મેંગેનીસની ખાણો ચલાવે છે અને તે છતાં પ્રખ્યાત અમેરિકન લેખક જોન ગંથર એમના પુસ્તકમાં લખે છે કે આગોલાના દેશી લોકો ભૂખે મરે છે; અને ૪૨ લાખ માણસોની વસતિમાં કેવળ ૬૮ હાયસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ છે. એ પુસ્તકનું નામ છે 'ઈન્સાઈડ આફ્રિકા—આફ્રિકાની અંદર' કહેવાય છે કે દરેક વર્ષે, ૮૦,૦૦૦ ગુલામો દક્ષિણ આફ્રિકાની

ખાણોમાં વેચવામાં આવે છે રાષ્ટ્રસભાએ યુનાય
ટેડ નેશન સે જગતભરમાંથી યુનાઈતેડ વેપાર બંધ
કરવાના આદેશ આપ્યા હતા આજ સમય
કોઈસ્ટની વીસમી સદીના ૬૧મા વર્ષમાં એ ગોરી
પ્રથમ યુનાઈતેડ વેપાર કરે છે આગોનામાં લગભગ
૪ લાખ આફ્રિકનોને જોરજુલમથી વેડે કામ કરવું
પડે છે અને તદ્દન કમીન દાસતની અદર ઝૂપડા
ઓમાં તેમને રહેવું પડે છે બળે સારી મજૂરી કરે
તેટલા માટે તેને ઠીક ખરાબવું પડે છે પણ એક
વેરીઓ મજૂર મરી જાય તો સરકાર તેમને બીજા
મેળની આપે છે

પોર્તુગીઝ આફ્રિકામાં પ્રજાજનોને કોઈ પણ જાતના
હકો નથી જ્યાં જન માન કે માનિતીના હક નથી
ત્યાં જાહેરમાં મોતવાના છાપા કાવાના, સલાઓ
ભરવાના કે કોઈ પ્રકારની રાજકીય હિંમતવાન કરવાના
હક અસંભવિત છે જે છૂતી રીતે ચળવળ કરતા
માણસો પકડાય છે તો તેને જીવંત રખાતો નથી
અથવા તેને ખાણમાં જ પૂરી દેવામાં આવે છે તે
છતાં છે ના થોડા વર્ષોથી આફ્રિકામાં ખ્રિસ્તી મુખ્ય
પ્રધાન મંત્રીમંત્રીના કહેવા પ્રમાણે નવો યુગ કુકોઈ
રહ્યો છે અને તેના પરિણામે આ ફ્રીગી આફ્રિકાના

રાજકીય નેતાઓ પાસેના નાજોમાં (મેગો રૂહોરેશિયા
વગેરે) વસીને ત્યાંથી છાની છુંડેશ ચનારી રહ્યા છે
સ્વાતંત્ર્યને માટે કામ મરી રહેના નેતાઓને થોડા
સકલથી ગોરાઓનો સાથ મળી રહ્યો છે બીજી આફ્રિકા
પ્રજાઓનો સાથ મળે જ

આ લેખ પૂરો કર્યા પછી વિચાર આવે છે કે કો
ગીઓના આફ્રિકાના અનેક સરનામોમાં નીચે પ્રમાણેના
નિકમો નોંધાયા છે —

(૧) આખા જગતમાં સૌથી મોટા નાગરિકોના વા
આગોલામાં છે અને તેમાં મોટા વેપાર છે એ
પ્રાંતમાં અનેક ખર્ચાઓની ખા. છે જતાં જનરો નોકો
ત્યાં જીવે મરે છે

(૨) ફ્રીગી ગીનીમાં ૮૮ ટકા જેટલી નિરપરતા છે
(યુનાઈટેડ નેશનમાં આકા.)

(૩) આગોનાની ૪૨ લાખ માત્ર મોની વસ્તીમાં એક
માત્ર હાયડ્રોન છે અર્થે તેમાં ૬૮ મિલિયનથી ઓછો
(જેન જથ્થો) ૬૦ લાખ આફ્રિકો માટે એ જ
હાયડ્રોન છે

(૪) દર વર્ષે ૮૦૦૦૦ આફ્રિકોને યુનાય
ટેડ વેચવામાં આવે છે

(૫) અને સરખાર જ નાખ વેરીઆ મ દર પૂરા પાડે છે

સામાય રીતે સડકે બજારી પેન્સિલ' તરીકે ઓળખાતા 'સિરટાલ ૧૮૮' વિમાનના નવા વર્ષમાં કલ્પન પ્રયોગો
હાય કરવામાં આવનાર છે

કી હેલિકોપ્ટરના નવજોન જુનિયર રાજિયન્નો બેસાડેલ આ વિમાન મલાકના ૨૦૦૦ મઈની ગતિથી ઊડે તેવી
અપેક્ષા છે અને ત્યારે તેના ઓખાનું પલડું ૩૫૦° ફા જેટલું ગરમ બન્યા જશે પરિણામ આ નવા વિમાનના
વિમાનની નાનકડી બોરડી ખૂબ કઠી રાખવામાં આવશે. કેવળ સ્ટેનલેસ સ્ટીલ તથા અલ્યુમિનિયમની માગી જ
આટલી બધી ગરમી સામે ટકી રહી શકે તમ હોવાથી સિરટાલ ૧૮૮નું ખાણુ આ બે પદાર્થો જ બનાવવામાં
આવ્યું છે હાલના અલ્યુમિનિયમના ઓખાવાળા વિમાનો તે ૧૪, ૦ માઈની ગતિ પ્રાપ્ત થતા જ ૧૧૧૧ માટે છે

જાણે કે બચાવક હાવાનજમાં પ્રવેશ કરતા અને અવાજની ગતિ કરતા ત્રણમી ગતિથી ઊડતા આ વિમાનની રિપલિ
તથા કામગીરી અંગેની તમમ માહિતી રેડિયો દ્વારા જમીન પર પહોંચાડવામાં આવશે પરંતુ આ વિમાનને ખૂબ
ઝડપથી ચલવાની જતી પરિસ્થિતિને લીધે જે જે બાજોનો આદ ન આવે અને તે અન્યથ રહે તે વિશે તેને
વલખા મા હવતગાર કરવામાં આવશે.

બાળકોના સંસ્કાર

બાળકો પાસેથી સારા સંસ્કારોની અવેક્ષા રાખનાર વડીલો બાળકોને અનુગ્રહ થવા, અનુકૂળ થવા કેટલાંક પ્રયત્નશીલ રહે છે? અને છતાં બાળકો પાસેથી તેમની માન્યતાના સારા સંસ્કારોની અવેક્ષા રાખે એ શી રીતે સંતોષાય? બે ચેટીનાં એ અંતર આ લેખમાં ચર્ચાય છે.....

એ કે સ્નેહીને ઘેર ગયો હતો. નવાજૂની કહેતાં એમણે કહ્યું: 'રજની સાવ ખગડી ગયો છે. નાનપણથી એ વરણાગી હતો એટલે મેં ટાકવામાં બાકી રાખ્યું નથી; પરંતુ એ મોટો થયો એટલે ટાકવું એ પણ સારું નહિ. મેં માન્યું કે એ મોટો થતાં વરણાગીવેડા ભૂલી જશે; પરંતુ એનું નામ કંઈ નહિ. પરણ્યો, માથે જવાબદારી વધી છતાં એ સુધરવાને બદલે ખગડ્યો, દસ દિવસ ઉપર એણે દસ રૂપિયા સિલકમાંથી ઉઠાવ્યા...'

રજનીના વરણાગીવેડાની દરિયાદ તો આ અગાઉ હું સાંભળી ચૂક્યો હતો. પરંતુ વાત એથી આગળ વધી ચોરી સુધી પહોંચી હતી એ જાણી મને પણ દુઃખ થયું. હું વચ્ચે બોલી બહ્યો: 'એણે શું કહ્યું?'

સ્નેહી: 'હું તો છેલ્લા છ માસથી એની સાથે બોલતો જ નથી. એવા દીકરાને કહીને પણ હું થાકી ગયો.'

હું: 'તો પછી એણે જ રકમ લીધી એમ કેમ માની લીધું?'

સ્નેહી: 'અમારા ઘરમાં બીજાં ચાર દીકરા-દીકરી રહ્યાં, પણ કોઈ અડે નહિ તેનો અમને વિશ્વાસ.'

હું: 'છતાં કોઈ બહારનું હોય...'

સ્નેહી: 'એ જ છે. એની બાએ એને કહ્યું ત્યારે એ બોલ્યો નહિ.'

મેં તે પછી રજનીને ખાનગીમાં પૂછ્યું: 'રજની! શી વાત છે?'

રજની કંઈ જવાબ આપવાને બદલે નાના બાળકની માફક રડી પડ્યો. મેં એને ખભે હાથ મૂકતાં કહ્યું: 'રડવાનું કોઈ કારણ નથી. તેં ગુનો કર્યો હશે તો પણ હું તને કારણ જાણ્યા વગર દોષિત નહિ ગણું. તારું દુઃખ મને કહે તો હું બાપુજીને કહી એનો

ઉપાય કરીશ.'

રજની શાન્ત થયો પણ કંઈ બોલ્યો નહિ. મેં કહ્યું: 'રોગ હોય તો વૈદ્યથી છુપાવ્યો મટે શી રીતે?'

રજની બોલ્યો: 'શું કહું? બાપુજી તો એમ માને છે કે હું બદમાશ છું. કહીશ તો ય એમને મારું નહિ ગમે.'

હું: 'તારી ધજ્જા નહિ હોય તો હું બાપુજીને નહિ કહું. હું તને બદમાશ નથી માનતો એની તો તને ખાતરી છે ને? હું જાણીશ તો કંઈ રસ્તો કરીશ. તને સંક્રાંત થતો હોય તો લખીને આપ.'

રજની: 'કહેવું જ હોય તો પછી સંક્રાંત રાખ્યો કેમ પાત્રવે?' અને તેણે શરૂ કર્યું: 'મને આ કે બીડીનું વ્યસન નથી એ બાપુજી જાણે છે. પાન પણ ખાતો નથી. મને જો વ્યસન હોય તો સિનેમા જોવાનું, ક્રિકેટની મેચ જોવાનું; અને શોખ હોય તો સારાં કપડાં પહેરવાનો. સિનેમાય મહિનામાં બે જોઈ છું. ક્રિકેટની મેચ જોવાની તો વરસમાં લાગ્યે એ વખત તક મળતી હોય તો. થોડું ખરચ રહ્યું કપડાંનું. આ મારો દોષ કે જે ગણો તે.'

હું: 'આ બધું તો હું જાણું છું. પણ તેં દસ રૂપિયા ચોર્ચા તેનું?'

રજની નીચું જોઈ ગયો. બોલ્યો: 'મને પરણ્યાં છ મહિના થયા. મિત્રો એ અંજે ચાપાણી માગ્યા કરતા હતા. જમણવારના કાચદાને લીધે એ બધાને જનમમાં બહારગામ લઈ જવાયું નહોતું. એમનો આગ્રહ હું સમજી શકતો હતો. મારી પાસે પૈસા નથી એમ કહેતાં મને નાનમ આવતી હતી. બાપુજી સારી રીતે તિના છે એમ બધા જાણતા હતા. હું પણ એનું ગૌરવ લેતો હતો. એ સંજોગોમાં એ પૈસા નથી આપતા એમ કહેવું તેમાં એમના સ્વભાવનું અને

નવવચના

બાળકોના સંસ્કાર : ૧૭

મારુ ધરમા શુ સ્થાન છે, એમ એક રીતે ખોદુ દેખાતુ હતુ

વચ્ચે હુ ખોડો ' વાત સમજી ગયો લગ્નની બાકી રહેની ફીસ્ટ અગે, આપણી કરવા તે એ રૂપિયા લીધા પણ એ પહેના તારે બાપુજી પાસે માગવા હતા ને ?'

રજની 'મે એક એ વખત માઆ પણ એ કહે કે, એવા આપણી તારે શાના કરવાના હોય ? તુ ઓઝો કમાય છે ? કહેજે કે હુ કમાઉ ત્યારે માગજો !'

મે કહ્યુ . બાપુજીને તારે દલીલ મરી હતી ને કે જો કમાવાનુ કારણ હોય તો હુ નથી કમાતો અને પરણીશો શુ કામ ?'

રજની 'મનમા તો એવુ આ યુ હતુ પણ એવુ કહુ ત્યારે તો થઈ રહ્યુ મને બધડો જ લઈ નાખે સામુ ખોડા લાગ્યો ! ઉદ્ધત બની ગયો ! ખોગ ખરચા કરવાનુ જ મરે છે !

આ પ્રસંગમા જોઈશુ તો લાગશે કે બંને એકબીજાની નજીક ન આઆ તેનુ કારણ છે પિતાપુત્ર વચ્ચે માતા દીકરા વચ્ચે પૂજ્યભાવ, વડીલભાવ સત્તાનપ્રેમ વગેરે રહે તે બરાબર છે, પરંતુ એ ભાવ બંને વચ્ચે દીનાલ બીજી કરે તે બરાબર નથી પ્રેમભાવે કે પૂજ્ય ભાવે સાચી રીતિતે એવી સર્જવી જોઈએ કે બંને ખુશ દિનથી મનની વાત કરી શકે તેનુ વરતુ વાતાવરણ હોનુ જોઈએ આપણા શાસ્ત્રોએ તો પુત્રને પણ સોગમે વર્ષે મિત્ર માનવો એટલા સુધીનુ કહ્યુ છે પરંતુ આપણુ માનસ ૧૬ વર્ષનો તો શુ પણ એ આકડા બીનટા થઈ જાય તેટલી ઉંમર વધે અને પિતા હયાત હોય તો એને મિત્ર માને નહિ ! અને ૬૧ વર્ષનો દીકરો પણ શિખામણ આપવા જોઈતો કાઢી દેખાય !

સ્કુલર કોટેડ શિખામણ આપવા ઇચ્છનારે પ્રથમ વ્યક્તિનો પ્રેમ સપાદન કરવો જોઈએ મોટે ભાગે એ પ્રેમ માઆપ ગુમાવે છે વારે વારે બાળકને ટોન્નાથી એને અડ બધેઈ જાય છે કે આ કે બાપને અમુક

કહેવાની ટેવ પડી છે ! માઆપે સમજતુ જોઈએ કે બાળક જેમ આપણુ સત્તાન છે તેમ એ જમાનાનુ પણ સર્જન છે આપણા સરકાર એનામા જોટલા બીતરે છે તેટલા જમાનાના સરકાર પણ એના ઉપર પડે છે બાળક એના જમાનામા જીવના ઝંખે છે માઆપ પોતે બાળપણુ ગાળેનુ તે ભૂતકાળના જમાનામા જિવાડનાની મહેચ્છા રાખે છે પરિણામે માઆપ વારેવારે અમારા વખતમા અમે આમ કરેલુ ને તેમ કરેનુ એનુ ગાણુ ગાઈને બાળકને અપ્રિય થઈ પડે છે મામાપે પોતાના બાળપણુનો જમાનો યાદ ન કરતા પોતે આ જમાનામા હોત તો કેમ હવત એનો આદર્શ નક્કી કરી એ પ્રમાણુ બાળક સાથે કૂચ કરી જોઈએ

મામાપની ફરજ કેવળ સત્તાનોનુ ભરણપોશણ કરવુ એવી જ નથી એમની મહેચ્છાઓ સમજવી એમની રુચિ જાણવી એનો કુદરતી શોખ પિઝાણુવો એનુ સ્વમાન જાગરનુ અને એનો યોગ્ય વિકાસ કરવો આ માટે જ મામાપે ઉંમરનાયક સત્તાનોના મિત્ર બની રહેવાનુ છે બંને વચ્ચે મતભેદ હોય માટે અમોના નેવાથી તો અતર વધે જાય અને પરિણામ ઉપરના દાખનામા આન્યુ તે આવે વગી બીજી વસ્તુ પણ ધ્યાનમા રાખવાની છે ધારો કે એવા દમાણુથી યુવક અચળે રસ્તે ન ગયો અને એ મામાપની દૃષ્ટાને તામે થયો તો ય નુકસાન તો છે જ આપણે આપણી લાપિ પ્રજાને સ્વતંત્ર નાગરિક બનાવવા માગીએ છીએ જો એ માઆપના નિચારોમા, વ્યક્તિત્વમા ઇચ્છાઓમા ફરજિયાત રીતે દબાઈ જશે તો એ પ્રજામા લવિવ્યમા સ્વતંત્ર રીતે સામનો કરવાની શક્તિ નહિ હોય એનામા સરકાર પડ્યા છે બીજાથી દમાઈ જવાના પરિણામે જે આજે માઆપથી દમાઈ જાય છે તે આવતી કાને બારની વ્યક્તિથી દમાઈ જશે પરિણામે મામાપ જ પોતાની પ્રજાને ગુલામીનુ અફીણુ પાય છે

આપણે કેવળ સામાજિક કુરિવાજોની રૂઝોમા જ ફસારેના નથી, પરંતુ અનેક રીતે આપણો વિકાસ

રૂંધાઈ રહ્યો છે. ધરમાં એકબીજાની આમન્યા જાળવવી એ સંસ્કાર તરીકે સારી વસ્તુ છે. પણ એ સંસ્કાર આપણે એવી કઢંગી રીતે અમલમાં મૂકીએ છીએ કે એ સંસ્કાર આપણા જીવનનો વિકાસ સાધતો નથી, પણ વિકાસ રુધે છે. ધરમાં વહુ થઈને આવનાર યુવતી પાસે આમન્યા ખતર લાગ કરાવવી, જાણે ખુલ્લે મોંએ આમન્યા જાળવી શકાય જ નહિ એમ આપણે માની લીધું. દીકરો થયો તેનાથી દલીલ ન કરી શકાય; દલીલ કરે તો એ ઉદ્ધત ગણાય. વડીલ હોય એટલે એને વગર વિચારે કે મનસ્વીપણુ ગમે તે હુકમ કરવાનો સગીર ઉપર અધિકાર. એકબીજા પ્રત્યે વિવેક જાળવવો એ સંસ્કાર છે, પરંતુ એ વિવેક માટેના વર્તનના નિયમો કઢંગા હોય તો એ પ્રમાણે વર્તવામાં શોભા નથી, સંસ્કાર નથી.

બાળકો સાથેની આપણી તકરાર કેવળ પૈસાના ખર્ચ પૂરતી જ નથી હોતી. એની રમતગમતમાં આપણે આપણાં સ્વપ્નાં લાદીએ છીએ, પહેરવેશ અને રહેણી-કરણીમાં આપણે માથું મારીએ છીએ. ટૂંકમાં આપણે એને આપણી આભેહ્ય નકલ બનાવવા માગીએ છીએ અગર આપણી સુધારેલીવધારેલી આદર્શ બનાવવા ઝંખીએ છીએ જ્યારે બાળક આપણે ત્યાં જન્મ્યું છે, આપણું લોહી એનામાં વહે છે છતાં એ આપણી જ નકલ નથી, સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સાથે એ જન્મ્યું છે. જેમ આપણને આપણાં સ્વપ્ન છે તેમ એને એનાં પોતાનાં સ્વપ્ન છે. આ વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ અને આપણે એનાં સ્વપ્નાં સિદ્ધ થાય તેવી પરિસ્થિતિ સર્જવાની ફરજ ભૂલી, આપણાં સ્વપ્ન એના ઉપર લાદવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરિણામે

દીકરો બગડી ગયાની ફરિયાદ કાયમ આપણે કરવાની રહે છે.

માબાપે બાળકમાં જે કેળવવાનાં છે ને નીતિપરાયણતા, શ્રમજીવનનું ગૌરવ, નિયમિતતા, ખંત, વ્યવસ્થા, ચીવટ વગેરે મનુષ્યજીવનના વિકાસમાં ફાળો આપતા ગુણો. એ ગુણો કેળવવા માટે બાળકોને એ જે વાતાવરણમાં જીહરતાં હોય તેમાંથી ઉઠાવીને જંગલમાં કે પુરાણા વાતાવરણમાં લઈ જવામાં નથી—શક્ય પણ નથી. એટલે જે સામાજિક પરિસ્થિતિ હોય તેના સંસ્કાર એનામાં પડે તેથી બીવાની કે એથી એ બગડી ગયો એમ પોકારી જીહવાની જરૂર નથી. માબાપ જે બાળકના મિત્ર થઈ શકશે તો એ વાતાવરણના અંશોની એનામાં સારી અસર થાય તેટલી એની પાસે મર્યાદા સ્વેચ્છાએ—ત્રેમથી પળાવી શકશે. બાકી મિત્ર બનવાની તાકાત નહિ હોય તો, એમને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપવાની દષ્ટિ નહિ હોય તો, બાળકો માબાપથી ચોરી-છપીનું વર્તન કરશે. અને તેમા એ બગડશે તો ય એનો દોષ માબાપનો જ કહેવાશે !

માબાપને આપણાં શાસ્ત્રોએ પરમેશ્વર જેવાં કહ્યાં છે. માબાપ એનો અર્થ એકતરફી જ કરે છે કે સંતાનોએ અમને પરમેશ્વરની જેમ પૂજવાં જોઈએ. પરંતુ એમણે પરમેશ્વર જેવા, બાળકોનો સમગ્ર રીતે વિકાસ કરી શકે તેવા ગુણ ધરાવવા જોઈએ તે સાવ ભૂલી જાય છે. માબાપ સકળગુણસંપન્ન થવા પ્રયત્ન કરતાં કરતાં જ બાળકોને સારા સંસ્કાર પાડી શકશે, એમનો યોગ્ય વિકાસ કરી શકશે. એવો પુરુષાર્થ જે માબાપો કરતાં નથી એમને માટે બાળકોના બગડી ગયાની ફરિયાદ ઓછી વતી રહ્યા કરવાની !

એક ચઢ્ઢી અને એક અંગ્રેજ પે તપોતાની જાતિની વિશિષ્ટતાઓ બાળત ચર્ચામાં પડ્યા હતા. ચઢ્ઢીએ કહ્યું, ‘જુઓને, તમારા લોકોએ અમારી પાસેથી હજાર હજાર વર્ષ થયાં અમુક વસ્તુઓ લીધેલી છે, જેમ કે, ‘દસ આજ્ઞાઓ’ (‘ટન કમાન્ડમેન્ડ્સ’)’
 પેલા અંગ્રેજે જવાબ આપ્યો ‘અમે તમારી પાસેથી તે આજ્ઞાઓ લીધી હતી, તે વાત સાચી છે. પરંતુ અમે તે અમારી પાસે રાખી મૂકી છે. એમ તમે નહિ કહી શકો.
 (અંગ્રેજોમાં ‘કીપ’ શબ્દનો અર્થ ‘રાખી મૂકવું’, તેમ જ ‘પાળવું’ એમ બંને થાય છે.)

જમીન સાથે જોડા

કાશ્મીરની ધરતી સ્વર્ગની હાથક કુદરતે બનાવી છે. પણ ત્યાં માનસ એ જઈને એને કેવી અસૂરત કરી નાખી? એ ધરતી પરના સ્વર્ગ ઉપરની વાર્તા અહીં બહોળા સંદર્ભિત એમની અનેખી શૈલીમાં રજૂ કરે છે એ વાગે કેને અત લગી પકડી રાખે

નકશીની નગરી કાશ્મીરના આગળા શાનની અંતર હીરના મોરલાઓ નચાવે શેતરછ ઉપર આખો એક બગીચો ગૂંથે વાસણ ઉપર રંગીન આકારો આકે કુદરત પણ નમ્શીદાર! આકાશના રંગો આખને અંદર ઉપડી રંગે! ડાહ્ય સરોવરના કમળ કાશ્મીરેએ જ હાથથી બનાવ્યા હોય એવા દેખાય

કાશ્મીર જોયા પછી મરી જવું એવો નિદ્રાગી ઉપરનો ચુકાદો મે કોઈ પાસેથી સાબળ્યો હતો કેટલાક સહિય કારો ભૂતકાળમાં ત્યાં ગયા હતા, અને કાશ્મીરની ખૂબી કામળ ઉપર મૂકી તેઓ જીવનમાં રાહરહાઈ થઈ ગયા હતા મારી પાસે કનમ હતી પણ હું કાશ્મીરને કાગળ ઉપર ઉતરનાના આશયથી ત્યાં જવા માગતો નહોતો જોઓ પરદેશ જઈ આવ્યા હતા એમાનો કોઈ કાશ્મીર અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડની સરખામણી કરતો અને આ અંગેના થોડા શબ્દો છાટી નિદ્રાગીમાં એમણે અનરો ભાગ લખ્યો છે એવો સતોત રાખી દેતો ડનાખીએ એ કુદરતને 'કલમ સનામ' ભરી હતી દર દિવાળી અકમા જોઓ નિયમિત કા પો લમે છે, એના નારિક કરિએ કાશ્મીરના કમળ ઉપર કાન્ય લખી, મને મ્યુ હતું 'મારા જીવનની ધન્ય કાણ એટલે મારું આ કાવ્ય'

કરિતા કે સાહિત્યની આવી કોઈ લખૂત લગાડયા રિના હું કાશ્મીર ગયો અને ત્યાંની એક હોટેલમાં ગ્લો એ હોટેલમાં બતમતના મહેમાનો હતા એક રાતના અમે જમતા હતા ત્યાં એક માણસે વિચિત્ર વાત ઉપાડી 'રૂપના સ્તવ મોખત ત્રાસ આપે છે નમ્દ નાઓ ત્યાં આખને ચોરનાર કમન હોય બીજો નમ્દર કે કા સરસ સરોવર હોય ત્યાંથી જીવન રંગો ને રંગીન પખી દેખાતું હોય ઉપર આકાશમાં નમ્દર ઉડાડો, ત્યાં કસરી રંગો જામેના હોય આ રૂપ! હું આ

ખાતર થોડો વખત કાશ્મીર છોડી દેનાનો છું ' મારે એ બોનાનારા સાથે આખની આગખાણ હતી પણ અમે કચારેય એકબીજા સાથે હત્યામત્યા નહોતા મને એ બોનાનારાની વાતમાં મોજ આવી એને મે એને રિષેતી થોડી વાતો મેજરી પણ એ વાતો એવી ચિત્રિચિત્ર હતી કે હું એ માણસનું એક સ્વરૂપ હાથ કરી શક્યો નહિ કોઈ એ કહ્યું કે એ ચીતારો હતો બીજાએ સમજાવ્યું કે એ કાશ્મીરની શાલનો વેપાર કરનારો હતો ત્રીજો અહેવાલ એ આગે કે એ પાણન અર્ધ ચમો હતો માટે કાશ્મીરમાં હનાદેર કરવા આવ્યો હતો ચોથા ખાતમીતરે એમ જણાવ્યું કે હોલના મહેમાનાને ખુશ રાખવા માટે એને હોટેલને નોકરીમાં રાખ્યો હતો એવી પણ વાત કાન પર આવી કે લાનનાનો એ શિકારી હતો

એક વહેની સમારે બરફ પડતો હતો અને ખજાર અગારો ભેટો થઈ ગયો સાથે હોટેલમાં જવા અમે નીકળ્યા મે પૂછ્યું 'તમરું નામ તો એક છે ને?' તમારે રિષે એટલી જુદી જુદી વાતો મે સાંભળી છે કે તમારા નામો પણ અનેક હોવા જોઈએ એમ મને લાગે છે વાધો ન હોય તો તમારું છે લામા છેલ્લું નામ મને કહો'

એલે હસીને કાશ્મીરનું પ્રભાતિયુ માતો હોય એના અગારે કહ્યું સાન સાન્યુ મારી અંદર અનેક જણોનો વાસ છે હું જો એક જ હોત તો હું ધણો મુખી હોત! પણ મારે તો એકથી વધારેને સાંભળવા પડે છે સાલગો! મને સગીનનો શોખ છે હું માઉ છું ચીતારો છું હું નાચુડ તમિયનનો માણસ છું આ કેસરના ખેતરમાં ચાનતા ચનના મને એક વાગ મૂર્તિ આવી જાત વધુ પતી સુગંધ મોજેશુદ્ધ

કરે છે...હું આશક છું. આશ્વતો કાઈ પાર છે, બોલો !'

પછી તો અમે સાથે હરવા કરવા માંડ્યા. મને એ મિત્રે ખૂબ ફરવ્યો. અમે એક કિસ્તી રાખી લીધી અને થોડા દિવસો એમાં જ રહ્યા. એક સ્ત્રી ઉપર મારી નજર દોળવાની મને એક વાર એણે સલાહ આપી. ડાલ સરોવરનાં કમળમાં ટાહું રૂપ હતું, આ મુખમાં ગરમ રૂપ હતું. એ રૂપવતી ચાલી ગઈ, મિત્રે ખલેસ પાડી : 'મહેરબાની કરીને મને અત્યારે નીતિ અનીતિની વાત પૂછીશ મા. આ લલનાને હું કાશ્મીર કહું છું. તું એમ માને છે કે એ સૌભાગ્યવતી તરીકે જીવન જીવે છે ? રૂપ છે એની આગળ, પણ રૂપ તો અહીં કેાને નથી ? કુદરતે આપેલું એ સૌંદર્ય છે. ડાલ સરોવરનાં કમળ માટે કુદરત સિવાય બીજું કોણ જવાબદાર છે ? એ કમળને તો ખીલવા માટે પાણી મળે છે અને પછી એ ફરમાય છે. માણસ એ રીતે ક્યાં જીવે છે ? હું તને ચોખ્ખું કહું ! આ રૂપાળી રાણી અવારનવાર શરીર વેચી એનાં રૂપતું પૂરું કરે છે. એટલે હું એને કાશ્મીર કહું છું.'

હું સમજી ગયો. કાશ્મીરનું પ્રતીક બનતી એ લલના. રૂપ ધણું પણ ગરીબીય એટલી ! મારી કલ્પનામાં કાશ્મીરના અનેક કારીગરો જન્મી ગયા. એક સાથે ભરત ભરતા, એક સાથે કલા રચતા ને એક સાથે જીવન નલાવવાની ચિંતા કરતા ! એ કલ્પનામાં બધું સામસામું અફળાતું. બરફ વરસ્યા જ કરતો. રંગીન પંખીઓ ઊડ્યાં જ કરતાં. સરોવરનાં પાણી ચળક્યા જ કરતાં, શુભાષ હસ્યા જ કરતું અને કાશ્મીરની નારીને કાઈ ને કાઈ ખેંચી જતું દેખાતું.

મિત્રનો ખોલ ઉપસી આવ્યો : 'આ આંહી આવે છે એ બહાર જઈને કાશ્મીરની કલાના આસ્કા પાડે છે પણ આ કારીગરો આ કલાને એક નરી મજૂરી જ સમજે છે. કારકુન ચોપડો લખે એમ આ કારીગર મખમલ ઉપર ભાલ દોરે છે. સુથાર લાકડું કાપે એ હિસાબે આ કારીગરો હાથોદાંત વેરે છે. કારીગરને

પોતાને ખ્યાલ પણ નથી કે તેઓ મશહૂર છે.' મારાથી આ સહન ન થયું 'ના, સાવ એમ ન હોય ! કાઈનામાં આ કલા માટે જરૂર ઉમળકા હશે. જરૂર એની જુમારી હશે.'

એને સંજ્ઞા હસવું આવ્યું પણ મારી વાતને એ ટાળી દઈ શક્યો નહિ. ફરતા ફરતા અમે બગીચા આગળ આવ્યા. એક જગ્યાએ ખેડા...અને અમારી સામે બે જણાં આવ્યાં. ખેડાં. મિત્રથી રહેવાયું નહિ. 'મને દૌલતની વાસ આવે છે. ધરની અંદર હિસાબકિતાબ ને બહાર આવીને આ દિલનો દેખાવ !...અને આ બે જણાં 'કાશ્મીર જઈ આવ્યાં' એટલું એમના દેશની કલબમાં કહેવા માટે આ ઉપાધિ વેરી રહ્યાં છે. આ નંદનવન આને કારણે એક દિવસ મારા જેવા માટે કરમાઈ જશે. જો, જરા જો સામે લાલ ફૂલ છે તે જરા જો ! બાઈ એના ગાલ ઉપર પાવડર છાંટે છે. દોસ્ત, હું તને કહું છું ને કે આ જત જો આંહી વધુ ને વધુ આવશે તો કાશ્મીરનાં ગુલાબને ગુલાબી બનાવવા માટે મેલફેક્ટરનો રંગ છાંટવો પડશે. કલમને વધુ શ્વેત બનાવવા માટે ક્રાટીનો પાવડર એના પર ભભરાવવો પડશે. કલિઓના હોઠને હોઠસળીથી રંગવા પડશે. કુદરત સામે આ શણગાર માટેની બનાવટ ! જો, જો, આરસીમાં મુખ જીવે છે. હાય, કાશ્મીર.'

હું આવાં દશ્યોથી ગુસ્સે થવાનું ભૂલી ગયો હતો. અમે હોટેલમાં ગયા અને પહેલી જ વાર મેં કાશ્મીરની થોડી વરવી વાતો સાંભળી.

તે રાતે ઉઘવા હું બિહાનામાં પડ્યો પણ મને ઉઘ ન આવો. આગલી રાતે કિસ્તીમાં સૂતો હતો એ યાદ ક્યું. સહેલાણીઓ ઉપર કાશ્મીર જીવતું હતું ! કુકાનો સરસ હતી, મુસાફરો માટે સામગ્રી સરસ મળતી હતી, સહેલાણીઓ માટે કાશ્મીરનો આનંદ લૂંટનારાં પરાંખો હતાં.

લાંબા વર્ષત પછી હું આવા સ્થળ પર આવ્યો હતો એટલે હું આ કુદરતના હીંચોળે હીંચકવામાં આનંદ

અનુભવતો હતો પણ કાશ્મીરના આ ગુનાખની વચ્ચે એક કાંટો મારા ળગ્ગને કાંઈ કાંઈવાર મારી જતો હતો એની કાશ્મીરના ગુખ! એની ખરીદી! એની આખનુ દર્દ! પણ હુ એમ સતોત માનતો કે એ સ્ત્રીને એની લાગણી જ રહી નહિ રોય પછી મારે શીદને એ કાંટાથી હેરાન થયા કરવુ ?

પણ મારુ મન વિચિત્ર છે ને! અતે મને જે મિત્ર મળ્યો એ પણ અનગારી જ ને! એ કેસરી કાશ્મીરની વચ્ચે પણ એની વસમી વાતો મૂકતો ગયો 'આ સ્ત્રી જ નથી આ કાશ્મીર છે ૩૫ ૩૫ની ખરીદી સહેનગાહ! સહેનગાહ પૂરી અને ફરી સહેનાણીઓની એમના વતન તરફ વિદાય

એ મુખ સાથે મારે શુ નિરમત? મેં તો વાતેય એની સાથે કરી નથી દીધી એને! એણે મને દીકો ચાર આખો વચ્ચે એક નજર બધાણી! એમા શુ ? ધડિયાગમા રાત પડી હતી તોય દિવમના જેવુ અનગારુ રોકાણુ હતુ જુનજુનો રાતનો અડો સાખૂત કરવા માં બોનતાર રતા ને બિજાત્ય હતા એક સરોવરનુ પાડેશી ખજન પક્ષી એક એક ઘર—બીજા પક્ષીઓની બોની—આર વાર સભગાવતુ રતુ

શરીર ઉધાકુ રામો તો ઠડી ધા કરી જાય એની હતી રાતના હોટેલમા બધા બેઠા હતા અચાનક અચાને ફરના લાગ્યા અને માહિતી મળી કે કાશ્મીર ઉપર હુમલો થયો હતો ખતરનાક હુમલો

સહેલાણીઓ દોઝ મૂકી ટેનિફાન અને તાર કરવા પાળગ રોકાઈ ગયા અને થોડા સમય પછી મને જાણુના મત્યુ કે આખી હોટેલ ખાની થવાની હતી બીજી જ સવારે બે વિમાનોમા આ સહેલાણીઓ ચાની જવાના હતા

આસ્તેથી મિત્ર મારી બાહુમા અડી ગયો 'કેમ આપની સવારી મને બાપડે છે ને ? મેં ના પાડી એણે મને સનાહ આપી 'હવે આ ડાન સરોવરના કમળ ઉપર ખનમ થવાનો સમય નથી હવે તો ખતરો છે ખૂનખૂરની અને ખતરો કયા ખુ અને છે ?'

મેં સાલગ્યા કર્યું 'તને મેં કહ્યું હતુ ને? એની કાશ્મીરની લનના સનાખતી સહેનગાહ ત્યા સુધી એનો પાશ આ મુસાફરોએ કાશ્મીરનો આનંદ લૂટ્યો! હવે કાશ્મીરમા કાટાઓ ફૂટે છે એટલે તેઓ પનાયન! ફૂનના ચૂસનારા '

મેં મારો નિર્ણય જણાવી દીધો 'હુ તો હમણુ રહેવાનો જ છુ '

સહેનાણીઓ ચીજે ખરીદી હતી એના પૈસા ચૂકવવાના કામે લાગ્યા કાંઈ કાશ્મીરની શાન લઈ જતુ હતુ કાંઈ એની જનામય રોનરજી! કાંઈ નકશીવાગા વાસણો

મિત્રે મશ્કરીમા મને સાલગા યુ, 'તારા આ ઓળખીતાઓને કાશ્મીરના કાટાઓ પણ લઈ જવા જેવા છે એમાય સુવાસ છે ને તારા આ સહેનાણીઓને કહે ને કે કાશ્મીરની લનનાને સાથે લેતા જાય '

ત્યા તો એ સ્ત્રી હોટેલમા આરી હવે એને ઓળખવા કાંઈ તૈયાર નહોતુ

ગુસ્મો કરીને અમે બેઠા હતા ત્યા એ આવી મારા મિત્રને એ કાંઈ કહેવા માડી હુ એ વાતો સમજ્યો નહિ

પણ એ સ્ત્રીની એક ઇચ્છા હુ બરામર સમજ્યો કાશ્મીર છોડવા એ રાજી નહોતી એ બોનતી હતી, 'હવે છેકુ ?' બધા અહીની સહેલાણી છુ ? હુ તો આ જમીન સાથે જડેની છુ '

મારી કલ્પના પનગિયાનુ ૩૫ લઈને ઊડી મારામા એક અનેરી બોલી ચૂનવા લાગી 'હુ કમળની રક્ષા કરીશ, હુ શ્રમરને બચાવીશ હુ ગુનાખોને હસતા રાખીશ ૫૫ એને ગાતા રાખીશ આકાશના રંગોને હુ જરૂર હપકો આ રીશ નહિ ખજનના ગીતને હુ કચારેય રોકીશ નહિ તારના તેજને હુ ટોળીશ નહિ કેમરને હુ મહેકવાની મના નહિ કરુ કાશ્મીરને હુ રગદોગાચા નહિ દહિ '

આ બોની કાણુ ઉપાગતુ હતુ ? કાશ્મીરની એ લનના ? એને કાશ્મીર ? કાશ્મીરના દીપ્ત દીપ્તી ?

નાયગરા નિહાળ્યો

શીકાગોથી અમેરિકાના પૂર્વ કિનારાલણી આગળ વધતો આ પ્રવાસ-લેખ નાયગરા સુધી પહોંચે છે. નાયગરા ધોધની લગ્નતાનો ખ્યાલ તો નજરે નિહાળીને જ આવે ને? વાયકાને અતિશય ચર્ચ પડતા આ પ્રવાસ-લેખમાં પ્રવાસવર્ણન ઉપરાંત પણ ઘણું હોય છે...

વરસાદથી તાબાંહમ થયેલાં શીકાગોનાં પરંભાંથી પસાર થતી અમારી કાર ખાસ્સી ૪૫ મિનિટ પછી એરપોર્ટ પર પહોંચી ત્યારે સવારના ૮ વાગ્યા હતા. સૂર્યનો પ્રકાશ રિસામણાં-મનામણાં કરતો પથરાતો હતો. ટૂંકવાતી ટંડીમાં ઓવરક્રાટમાં સજ્જ પ્રવાસીઓ કાળી ગરમ કોફી પીને ગરમી મેળવતા હતા, કોઈ કોઈનાં મોં જાપામાં દટાયાં હતાં તો કોઈ વળી ‘શ. શાઈન’ — ખૂટપોલિશ—કરાવતા હતા. મી. વોરનીકાને છેલ્લી વાર ભેરી લીધું ને ઉમળકાલયુ’ હસતધૂનન કરી એ વિદાય થયા. કોઈ ન સૂઝવાથી હું પણ ‘શ. શાઈન’ માટે બેસી ગયો. અદમસ્ત તબિયતવાળો એક હજારી બત્રીસી પહોંચી કરી ખૂટ પર પોલિશ ચોપડવા મંડી પડ્યો. મેં જાપામાંથી મોં જોયું ક્યું કે તુરત એણે પૂછ્યું. ‘From India, Sir?’ મેં સામું પૂછ્યું. ‘How do you know?’

૧. ‘હિંદથી આવો છો?’
૨. ‘તમે શાથી જાણ્યું?’

અને સવાર પડી. સહેલાણીઓ વિમાનમાં બેસી જીપડી ગયાં. નંદનવનમાં અમે રોકાઈ રહ્યાં. પંખીઓના ક્લિક્કલાટને ઓળંગીને ખંદ્રકાની ગોળીઓનો ધ્વનિ નંદનવનમાં પેઠો. મારા મિત્રને માટે મેં એક ટકાર કરી : ‘તને સૌંદર્યનો જરા કંટાળો આવતો હતો ને! હવે કાશ્મીરમાં થોડી બદસ્તર પેસી રહી છે. આ સરજ-મુખી ફૂલોની પાંખડીઓને ફેફડાવીને ખંદ્રકાની ગોળી આંહીં આવશે. ગીત ગાતાં પંખીઓના કંઈને ઉથલાવીને રાઈફલોની ગોળી માણસને વીધવા આવશે. શ્રમરોના પ્રણયમાં જરા ખલેલ પડશે. કવિની દુનિયામાં ચીરો પડશે. હવે તો...’

‘I was in your country during the second world war, sir. Very nice, you Indian people are’

‘Thank you.’ હું વલો.

વળી પાછું થોડીવાર મૌન જળવાયું. પોલિશ ચોપડવાની ક્રિયા પૂરી થઈ હતી ને હવે એ કપડા વડે ખૂટ ચક્રચક્રાટ કરતો હતો. એક ખૂટ પતાનીને ખીન્ન ખૂટ લણી વળતાં વળી એણે મારી સામે જોયું.

‘Did you like Gandhi, sir?’

‘Of course, which Indian would not? He was the Father of our Nation.’

૩. ‘બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન હું તમારા દેશમાં હતો. તમે હિંદી શોકો અઝાહા માનવી છો.’

૪. ‘આમાર’

૫. ‘તમને ગાંધી ગમતો હતો?’

૬. ‘જરૂર, કયા હિંદીને (ગાંધી) ન ગમે? એ અમારો રાષ્ટ્રપિતા હતો.’

મારું વાક્ય એણે પૂરું થવા દીધું નહિ.

હું નહિ કરમાવું. મારો શણગાર કોઈ ઉતારી લેશે નહિ. સરજ સામે હું હસીશ...કાશ્મીરની પેસો લસનાનું રૂપ લઈ કાશ્મીરનું પ્રભાત મારા મન ઉપર આવે વરસાદ વરસાવી ગયું. ઝાડળનાં દીપાં પાંદડાં પરથી ચળકાટની લીટી કરી આંખને આંખી ગયાં. ઝાડળનાં મિન્ટુ, ગણ્યાં ગણાય નરિ એટલાં દનાં! હુમલાખોરોની ગોળીઓ કરતાં ઘણાં વધારે હતાં. એ ઝાડળ ગોળી સામે આવું રૂપ કેમ ધરતી હતી? કાશ્મીરના આઘાતમાંથી ઝાડળ વરસી હતી! મને એ ચમકારમાં રક્ષણ કરવાની કોઈ અજ્ઞાત શક્તિનાં દર્શન થયાં.

'Wasn't he a real great man? I don't know nothing about his role in Indian independence movement But I know he was a great saint You know, we Negroes derive lot of inspiration from his philosophy I am from Alabama White people there are red rough But we resist them in a Gandhian way Someday we will succeed'

પ્રેન બિપડવાને હવે ફસ જ મિનિન્ટની વાર હતી એની વાતોમા મને રસ પડ્યો હતો, પરતુ એ માટે પ્રેન ઓછુ ચૂકાય? હજારોઓના સમન હક્ક માટેના યત્નોમા હિંદની સપૂર્ણ સદાનભૂતિ છે એમ કહી મેં એની રજા માગી હાથમા પહેરેતુ રમરતુ મોઝુ કાઢી એણે હાથ લખા યો અડચત્યક ને અત્યંત શક્તિશાળી એ હાથની ઉખા થોડી અનુભવી ત્યાં એણે જોરથી હથેલી દામીને કહ્યું 'Have a nice journey, sir' આભાર માની હું પ્રેનની સીડી ભાળી રોડયો ને કમરપટો બાધી એ મદાકાય હજારોની આખોમા તરવરતી માનવતાને મનમા વાગોળનો રહ્યો

શીકાગો ચિત્તાર છોડીને પ્રેન હવે ઉત્તર ભાગી બિડતુ હતુ કાઠક મુક્તિ અનુભવના મેં કમરપટો છોડી નાખ્યો ને એક સામયિકમા ચિત્ત પરોનના યત્ન કર્યો પરતુ પેના હજારોની મૃતિ દષ્ટિપટ પરથી ખસી નહીં એના જોવા કેટલાય માયાગુ હજારોઓનો

૭. 'એ કેવા ખરેખરો મદામાનવ હતો? હિંદની આઝાદીની લડતમા એનો ફાગો થુ હતો એની મને ખબર નથી, પણ એ મદાસવ હતો એ હું જાણુ છું તમને ખબર છે કે અમે હજારોઓ એની ફિન્સુરીમા? ખૂબ પ્રેરણા મેળવીએ છીએ? હું એવામામા રજામાયા આવુ છું' ત્યાં ગોરાઓ રજામેહના જળરા દિમાયતી છે પણ અમે એમનો સામનો ગાંધીની રીતે કરીએ છીએ. કાક દી અમે જરૂર સફળ થઈશુ'

૮ 'તમારો પ્રવાસ સરસ નીવડ્યો. સાહેબ'

પરિચય મને કેનિફિર્નિયામા થયો હતો. ધધે મોચી પેનો જેક? મિચારો કેની દયામણી જિંદગી જીવતો હતો?

*

સાતેક વર્ષ પહેલાં જ્યારે હું અમેરિકા પહોંચ્યો ત્યારે અમેરિકામા આગી મદી (recession) પ્રવર્તતી હતી ચાર-પાંચ કંપાકની પાર્ટ-ટાઈમ નોકરી શોધવી પણ મુશ્કેલ હતી એનામા નસીયજોગે યુનિવર્સિટી પાસે જ રેસ્ટોરામા એક વેઈટરની નોકરી મળી ગઈ થો. દિવસ ત્રી એ જ રેસ્ટોરાના પાર્ટીંગ લોટ ઉપર એટેન્ડન્ટની નોકરી પણ મળી પાર્ટીંગ લોટના એક ખૂણે જેકે પોતાનો રેન્ડ નાખ્યો હતો યુનિવર્સિટીના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ જેકને આહતા રોજ એની પાસે પેનિશ કરાવના આવતા ને બીજી લડાઈમા પણ લાગી એકેના જેકને પ્રમથિકપણે પેનિયુ રજામા સહાય કરતા જેક યુનિવર્સિટીનો વફાદાર ચાલક જ્યારે ફૂટબોલ મેચ રમાતી ટોન ત્યારે એ પોતાના રેન્ડ ઉપર સતત રેડિયો ચાલુ રાખી યુનિવર્સિટી દીમના સ્કોરના સમાચાર સાલખ્યા કરે જે દીમ જીતમા હોય તો લગડે પગે પણ ફૂલફૂલ કરે ને આનંદની ખૂમો પાડે એવુ જીવન ખૂબ પેનિશમા ને આ રમતોના સ્કોર સાલખવામા એવુ વ્યસ્ત લાગતુ હત કે એના હજારમા બીજો કાઈ વિચાર કદી આવતો હશ કે કેમ એ મિથે પણ શકા ઉદ્ભવે જીવન ઉમરે આવેની શારીરિક ખોડને મરણુ કદાચ જેકને પરણનારી કાઈ છોકરી નહિ મળેની એ એકનો અટૂનો રહેતો હતો બપોરે ને રાત્રે રેસ્ટોરામાથી કાઈ ખરીદીને જમી લેતો ને રાત પડે એટલે એનો થાક હળવો કરવા પામેના જ 'ખાર'માથી બીઅરના કૉન લાવીને ગ્રમગ્રમજો રાત્રે ૧૨-૧૩ના વાગે પણ બનીના અગ્નિવાળા નીચે એવુ 'શ્વ શાઈન'તુ કામ ચાલુ જ હોય ગ્રાહક એને ખૂબ આપી ગયા હોય તેને રાત્રે સાફ કરે, ધૂએ, પેનિશ ચોપડે ને પછી આખી રાત એમ ને એમ રાખી મૂકે બીજો દિવસે સવારે એના ઉપર ફરી પેનિશનો હાથ મારી એ

ખૂટમાં મોઢું દેખાય એવા અચ્ચટ બનાવે.
એક દિવસ મોડી રાતે હું રેરોરોમાંથી ડામ કરી ઘર
તરફ જતો હતો ત્યાં જેકે દાર્થી ઘેરાયેલી આંખો
ઊંચકીને મારી સામે જોયું. પત્તા નીચે ખેસીને પેલિશ
ચોપડાં નજ સંગીતના તાનમાં એ ડાલતો હતો.

‘કેમ, જેક ! જિંદગી મજાની છે ને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, મજાની તો છે, પણ કોઈવાર એવો કંટાળો
આવે છે !’

‘શા માટે ?’

‘એક તો મારું જીવન એકલવાયું છે, મારું અહીં
કોઈ કહેતાં કોઈ નથી. મારાં માખાપ ટેકસસમાં
રહે છે. ત્યાંનો રંગભેદ મને ગમતો નથી. આથી હું
અહીં રહેવાનું વધુ પસંદ કરું છું. હું અપંગ છું,
મને કોણ પરણે ? દિવસ આખો તો કામની ધમાલમાં
ક્યાં વીતી જાય છે એ ખબર પડતી નથી, પણ
સાંજ પડે છે ને મને ખેંચેલી જન્મે છે. હું ખરાબ
માણસ નથી હોં ! પણ શું કરું ? આ એકલવાયાપણું
નથી સહેવાતું એટલે ઢીંચું છું. સમજ્યા ને ?’

‘ઘણીવાર મને એમ થાય છે કે જાત માટે કાંઈક
કરું એના કરતાં મારી જાતિ માટે કાંઈક કરવું જોઈએ.
અમે હબ્સી લોકો નાણાયક છીએ, અમારામાં સંપ
નથી. આગળ વધવાની ધગશ નથી, ગોરાઓની કેશન,
એમનાં કપડાં, એમના પદ-પાવડર ને લીપસ્ટીકનું
અમે આંધળું અનુકરણ કરીએ છીએ પણ અમે લોકો
અમારું ઈલાયદું વ્યક્તિત્વ સ્થાપી શક્યા નથી.
અમારી આતમવેદના ગુલામીના દિવસોમાં અમારા
ખાપદાદાઓએ ભજનોમાં ગાઈ એ ભજન સંભળાવું ?’

.. અને જેકે ચકચૂર દશામાં કાંઈક ખેસરા અવાજે
એક હબ્સી લોકગીત (Negro Spiritual)
લલકારી મારું. આ ‘સ્પીરીટ્યુઅલ’ એની જાતિનું
અમેરિકન સંસ્કૃતિને દાન હતું. એના અનામો દાના
તો ગીતો રચીને ને ગાઈ ગાઈને કાળી મજૂરી કરતા
ગુલામીમાં જ મરી ગયા; પરંતુ મેરિયન એન્ડરસન,
મહેલિયા જેકસન, નેર કીંગ કોલ, હેરી ખેલકોન્ટે

વગેરે સુંદર હબ્સી ગાયકો આજે પૂર્વજોની સંગીત
પ્રણાલિકાને ટકાવી-સંવર્ધી રહ્યા છે. હબ્સી લોક-
ગીતોમાં જે દર્દ છે એ સંગીત ન સમજનારનું હૃદય
પણ હલાવી નાખે.

હૈયાની આદ ગીતોમાં ફાલવવા જેટલી જ સંગીતની
સેવા હબ્સીઓએ નથી કરી. શુદ્ધપણે અમેરિકન
કહી શકાય એવું ‘નજ’ સંગીત પણ હબ્સીઓએ
જન્માવ્યું. ટોલ, નગારાં, ક્લેરીનેટ, વાંસળી, ટ્રોમ્બોન,
ટ્રમ્પેટ વગેરેના શંભુમેળા સમું લાગતું આ ઉત્તેજક
સંગીત ગોરા સંગીતજોની મદદથી ઘણું વ્યવસ્થિત રૂપ
પામ્યું છે; પરંતુ એ જન્માવનાર તો હબ્સીઓ જ.
પહેલાં આ પ્રકારના સંગીતને ગૌરવભર્યું સ્થાન ન
હતું; પરંતુ આજે અમેરિકાના અત્યંત ઝડપી જીવનનો
ધમધાર માત્ર નજ સંગીત જ વ્યક્ત કરી શકે છે
એમ ઘણા સંગીતપ્રેમીઓ માને છે.

જેકે ગીત પૂરું કર્યું ન કર્યું ત્યાં તો રાત્રિની શાંતિને
ભેદની એક કાર સડસડાટ ચાલી ગઈ. હબ્સી યુવક-
યુવતીઓથી ભરેલી એ કારમાં ખિલખિલાટ હસવાનો
ને માદક રેડિયો-સંગીતનો અવાજ જરાક ખલેલ
પમાડી ગયો.

‘ક્યાંથી આગળ આવે, અમારી હબ્સી પ્રજા ! લઘુતા-
અંધિને કારણે એ ગજા ઉપરાંતનાં અર્થ કરી મોટી
કારે લાવે છે ને ખસ મજનમાં જ મશગુલ રહે છે.
એમને ઉન્નતિની પડી નથી, માત્ર પેટની પડી છે.
અમને એક તમારા ગાંધી જેવો નેતા મળે તો !
સાચું નહું છું અમે ગંધેડે ચડી રહ્યા છીએ.’

લાગણીના આવેશમાં જેકનો કંઠ ગળગળો થઈ ગયો,
વાત વધુ લંબાવવામાં સાર ન હતો; આથી મેં
‘દિલ્લીર છું. સવારે વહેલા ઊઠવાનું છે જેક ! ગુડ
નાઈટ’ કહી ચાલવા માંડ્યું, પણ ઘેર આવ્યા પછી
ક્યાંય મુઠી આંખ મીંચાઈ નહીં.

અમેરિકાના પૂર્વ પ્રદેશની લીલીછમ ભૂમિ ને સરોવરોનું
દર્શન આકાશમાંથી પણ કરી શકાય એટલું નીચું
પ્લેન ઊડતું હતું. ૧૧૧૧ વાગે અમે બેડેલો આવી

નાયગરા નિહાળ્યો : ૨૫

પહેંચ્યા. પરિચારિકાએ ચેતવણી આપી કે કમરપટા બાંધી દો, પ્લેન ઊતરવાની તૈયારીમાં છે. ઝટપટ કાષ્ઠલિખાથી મારા યજમાન શ્રીમતી પ્રાઉન વિષે થોડી માહિતી વાંચી લીધી. પ્લેનમાં હું એકઠો જ પરદેશી હતો એટલે એ મને ઝટ ઓળખી શકશે. એ વિચારે રાહત અનુભવતો સીડીનાં પગથિયાં ઊતરી આગંતુકોના ટોળા ભણી ચાલ્યો.

ઊંચા કદની એક વ્યક્તિત્વશાળી બાઈ ટોળામાંથી આગળ આવી ને 'Welcome to Niagara Falls, Mr. Pandit' કહીને હાથ લંબાવ્યો. પાંસડેક વર્ષની આ વૃદ્ધ બાઈ તરફ લોહી ખૂબ માનની નજરે જોતી હતી. 'Good morning Mrs. Brown' કહેનારાની સંખ્યા ત્યાં એટલી મોટી હતી કે અમને વાત કરવાની તક જ ઝટ ન મળી. એ મને એરપોર્ટ પરના સુંદર રેસ્ટોરાંમાં લઈ માટે લઈ ગયાં. એક ખૂણે શોધી ચડતાં-ઊતરતાં પ્લેનને જોતાં અમે વાતો શરૂ કરી. તાજેતરમાં જ એ દિંદ જઈ આવ્યાં હતાં. એમના સ્વર્ગસ્થ ઈજનેર-પતિ સાથે એ વર્ષો સુધી ચીનમાં રહ્યાં હોવાથી પૌરાણીક સંસ્કૃતિ તરફ એમને સહાનુભૂતિની લાગણી હતી. હજારોમાં માટે સમાન હક્કના એ ચૂસ્ત દિમાયતી હતાં.

અમે બેઠાં હતાં એની પાછળ જ એક રૂમમાં કાંઈક 'લંચન મીટીંગ' હોય એવું લાગ્યું. શ્રીમતી પ્રાઉને નજાણ્યું કે બ્રેકો શહેરની એ યુવતીઓ આફ્રિકા એક વર્ષના સેવાકાર્ય માટે જતી હતી—ધર્મ પ્રચારના સેવાકાર્ય માટે નહિ પણ માનવો સરખા જ છે એ ભાવના સંવર્ધે એવા સેવાકાર્ય માટે—એમને સન્માનવા માટે આ હજારો-જોરાં શહેરીઓનો મેળાવડો યોજાયો હતો. તાળીઓના વારંવાર થતા ગડગડાટ છતાં અમારી વાતો સારી રીતે મળતી. દિંદનાં એ સાચાં સહાનુભૂતક હતાં ને ચીનમાં સામ્યવાદ સફળ નીવડ્યો એ વખતની પરિસ્થિતિનું દિંદમા પુનરાવર્તન થાય એવી શક્યતા

એમને નહિવત્ લાગતી હતી.

શ્રીમતી પ્રાઉનનો કંઈ મધુર હતો ને ઉચ્ચાર અત્યંત 'બોસ્ટોનિયન' હતા. બોસ્ટનવાસીઓના અંગ્રેજ ઉચ્ચાર ઉપર ઇંગ્લેંડની અસર સૌથી વધારે છે. બીજા કોઈ બાબતમાં નહિ તો ઉચ્ચારની બાબતમાં તો અમેરિકાનો પૂર્વ પ્રદેશ પશ્ચિમ પ્રદેશ કરતાં કાંઈક જુદો પડે જ છે એમ મને લાગ્યું. ભોજન પતાવી અમે શ્રીમતી પ્રાઉનની કાર ભણી વળ્યાં. નાનકડા જર્મન 'ફોક્સ વેગન'માં ભારી પેટી મૂકી. હું આગળ ગોઠવાઈ ગયો ને એમણે ગાડી ચલાવતાં ચલાવતા આ પ્રદેશનો પરિચય આપવા માંડ્યો.

બ્રેકોથી વિશ્વરિખ્યાત નાયગરા ફોલ્સ લગભગ ૧૫ માઈલ દૂર છે ને ન્યૂ યૉર્ક રાજ્યના ઉત્તર છેડે કેનેડાની સરહદે એ આવેલો છે. નાયગરા નદીને કાંઠે આવેલું આ સુંદર ગામ ૧૮૯૨માં વસેલું. કેટલાય ઉદ્યોગો ત્યાં વિકસ્યા છે ને વરી લાખ ઉપર છે. ગામમાં એક નાનકડી નાયગરા યુનિવર્સિટી છે, ગામનું પોતાનું આગવું છાત્રું પણ છે.

નાયગરા નદી વહે છે અમેરિકન પ્રદેશમાંથી, ધોધ પણ અમેરિકન પ્રદેશમાં જ મુંદર છે, પરંતુ એ ધવલ ધોધને ધરાઈને નીરખવા માટે પૂલ ઓળંગી કેનેડિયન સરહદમાં જવું અનિવાર્ય છે. ૧૬૭ ફૂટની ઊંચાઈએથી પડતા ધોધની નજીક નાયડામાં જવું અને ચારે બાજુ ઊડતાં સીકરોથી ભીંજાતું એ પણ લડાવો છે. ધોધની આજુબાજુ મુંદર બાગબગીચા છે, હોટેલો છે ને પ્રવાસીઓને આકર્ષે એવી અન્ય સુવિધાઓ પણ છે. દર વર્ષે હજારો કોડીસા યુગલો અહીં મધુ-રજની માટે આવે છે ને સ્વર્ગસમ વાતાવરણની મસ્તીમાં થોડા દિન મલાલે છે.

કેનેડિયન બાજુથી ધોધનો આકાર થોડાની ખરી જેવો લાગે છે; આથી એને Horse-shoe Falls કહે છે. ધોધની કેનેડિયન બાજુ એની રળિયામણી બનાવી છે કે હજારો અમેરિકન સહેવાયુઓ સરહદ ઓળંગી કેનેડામાં મલાલવા જાય છે. અમેરિકન બાજુ મુંદર

રીતે વિકસેલી નથી એ હકીકત નાયગરા શોલ્સવાસી-ઓને એવી ડંખે છે કે એ બાબુ વિકસાવવા અંગે જનરો પ્રચાર ચાલી રહ્યો છે. ગયે વર્ષે જ ન્યૂ યૉર્ક રાજ્યે મોટી લોન નાયગરા શોલ્સના કિનારાના પ્રદેશના સૌંદર્ય સંવર્ધન માટે આપી છે ને હાલ નદીની મધ્યમાં જ એક જનરલસ્ટ ટાવર (Observation Tower) બંધાય છે. એ ટાવર બંધાઈ રહેશે ત્યારે ધોધના ખરી-આકારનું સમગ્ર દર્શન કરવા માટે સહેલાણીઓને કેનેડિયન હદમાં નહીં જવું પડે. લીફ્ટ વડે સૌને ઠેક ટાય ઉપર લઈ જવાશે ને નીચે નાવ-ડામાં પણ ઉતારી શકાશે.

શ્રીમતી બ્રાઉનને ત્યાં સામાન મૂકી અમે જરા સંગીત સાંભળવાં બેઠાં કે તુરત વરસાદનું એક ઝાપડું પડી ગયું. મારી મહેઞ્જા તો નાયગરા ધોધના સૌંદર્યને રંગીન ફિલ્મમાં ઉતારવાની હતી; વરસાદે મારો ઉત્સાહ ભીંજી માર્યો; પરંતુ કલાકેક પછી અમે જ્યારે ધોધનાં દર્શનાર્થે જવા ગાડીમાં બેઠાં ત્યારે સરજ આખસ મરડતો મરડતો બહાર આવવા માંડ્યો ને અમે ધોધ ઉપર પહોંચ્યાં ત્યારે કેમેરાની કળ દાખી શકાય એટલો ઉજ્જશ તો ભાસતો જ હતો. શ્રીમતી બ્રાઉન એક શાંત સ્થળ શોધી બેસી ગયાં ને હું કેમેરા સાથે લગભગ માઈલ-દોઢ માઈલ રખડીને ત્રીસેક ચિત્રો ને પ્રયાસેક ફૂટનું રંગીન ફિલ્મનું ફીડલું વાપરી આવ્યો. વિવિધરંગી પુષ્પોનું સૌંદર્ય પણ છબીમાં મઢી લીધું.

મારે બાબુ ધરતી ટ્રેક્ટરો ને જમીન ખોદવાનાં સાધ-નોથી ધમધમતી હતી. ઉનાળો શરૂ થાય ને સહેલાણીઓ ભીમી પડે એ પહેલાં તો રાજ્ય સરકાર આ સ્થળની રોત્તક ફેરવી નાખવા ઉત્સુક હતી. કાન બહેરા કરી નાખે એવા અવાજ વચ્ચેથી રસ્તો કાપતાં અમે અમેરિકન સરહદના ઇમિગ્રેશન ખાતે પહોંચ્યા. હું પરદેશી હતો ને હિંદી અમેરિકા માત્ર એક-પ્રવેશ-પરવાંતો (Single entry visa) ઉપર આવ્યો હતો; આથી હું એકવાર અમેરિકન પ્રવેશ છોડું તો

મારાથી ફરી બીજો પરવાંતો (visa) કઢાવ્યા વિના અમેરિકામાં પાછા ન પ્રવેશાય. આ નિયમોમાં થોડી છટકાપારીઓ છે પરંતુ એ છટકાપારીમાંથી કોઈને નીકળવા દેવો કે કેમ એ નક્કી કરવાનું ફરજ પરના ઇમિગ્રેશન અમલદારને માથે છે. શ્રીમતી બ્રાઉન શહેરનાં પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક અને મ્યુનિસિપાલિટીનાં પ્રમુખ હોવાથી એ એક્સિસમાં દાખલ થયાં કે તુરત એમની મુંદર સરહદ કરવામાં આવી ને એમની જવાબદારી ઉપર મને સાંજે અમેરિકન સરહદ એજાંજી ૬ કલાક માટે કેનેડામાં પ્રવેશવાની લેખિત મંજૂરી મળી. કેનેડિયન વિસ્તારમાં પ્રવેશવા માટે તો મારે મંજૂરીની જરૂર નહોતી કારણ કે એ દેશ રાષ્ટ્ર-સમૂહ (Commonwealth of Nations)નો સભ્ય છે.

કેનેડાની સરહદમાંથી નાયગરા ધોધનું દર્શન કરવાની તક મળશે એ વિચારે હું રાહરેડ થઈ ગયો. સાંજે એજર્ટ હેથેમનાં લત્તીજી શ્રીમતી વોકરે મને શ્રીમતી બ્રાઉન સાથે નાયગરા નદીના મુખે આવેલા એક અત્યંત રમ્ય રેઝોરામાં જમવા નિમંત્ર્યો હતો. અમે-રિકાની પરદેશનીતિ, નેહરુની નેતાગીરી, પ્રમુખપદ માટેની નજીક આવતી ચૂંટણી, રંગબેદની સમસ્યા વગેરે અમે દોઢ કલાકમાં જ જણી નાખી ને લખાં પેટે ઊભા થઈ બહાર નીકળ્યાં. શ્રીમતી બ્રાઉન થાકી ગયાં હોવાથી ઘેર ગયાં ને શ્રીમાન ને શ્રીમતી વોકરે મને રેશનવેગનમાં બેસાડી કેનેડાનાં કિનારાનો પ્રદેશ જોવા લઈ ગયાં.

પૂલ આગળ ઇમિગ્રેશનની વિધિમાંથી પસાર થઈ અમે કેનેડિયન સરહદમાં પ્રવેશ્યાં ત્યારે ઝરમર વરસાદ શરૂ થઈ ગયો હતો શ્રીયુત વોકરે મને થોડી મુંદર હોટલમાં ફેરવ્યો ને પછી કેનેડિયનો જેને માટે વિખ્યાત છે એ બાગબગીચા જોવા લઈ ગયા. અતેકરંગી પુષ્પો ને એની યોગ્ય માવજત જોઈ ને હું તાબુ થઈ ગયો. એક બાગમાં તો રંગબેરંગી ફૂલોથી જ ઘડિયાળનું મોટું ડાયલ બનાવ્યું હતું ને સોનેરી મોટા કાંટા એના ઉપર ફરતા હતા. વીજળીના પ્રકાશના યોગ્ય મિશ્રણ

વડે ખૂબ આહવાદક વાતાવરણ ત્યાં ખડું ક્યું હતું. નાયગરા નદીને કિનારે કિનારે અમે માર્દલો સુધી ગાડી હંકાર્યે રાખી. કેટલો મોટો વેપાર આ નદી દ્વારા થાય છે એનો ખ્યાલ અંદર ધૂમતાં પેટ્રોકિયમ અને લાકડાં ભરેલાં મોટાં વહાણો જોઈને આવ્યો. પાણીની સપાટી સરખી જળવવા ને મોટા વાહનો કે અંદરના પ્રદેશ સુધી લઈ જવા માટે કૃત્રિમ 'લોકસ' (Locks) બનાવવામાં આવ્યાં છે. આ 'લોકસ' ખે જુદીજુદી પાણીની સપાટી સાચવી રાખીને પણ એક વહાણને પાણીની નીચી સપાટીવાળા પ્રદેશમાંથી બાંચી સપાટીવાળા પ્રદેશમાં પહોંચાડે છે. ક્રિયા માત્ર પાણી પંપ વડે 'લોક' માં ભરવાની ને કાઢવાની છે, પરંતુ એ ક્રિયા નજરે જોવી એ એક લહાવો છે; વર્ષો પહેલાં આવા 'લોકસ' વોશીંગ્ટન રાજ્યના સીઆટલ શહેરમાં જોયાં હતાં. ઘણાં વર્ષો એ કરી જોવા મળ્યાં એથી આનંદ થયો. રાતના નવ વાગી ગયા હતાં ને વોકર દંપતી નોકરી કરતા હોવાથી બીજા દિવસે સવારે એમને વહેલાં ઊઠવાનું હતું, આથી અમે ઝડપથી પાછાં વળ્યાં. રસ્તામાં શ્રીયુત્ વોકર મને નદી ઉપરનાં હાઈડ્રો ઇલેક્ટ્રીસીટીનાં લગભગ ૧,૩૮૮,૦૦૦ હોર્સ પાવર વીજળી ઉત્પન્ન કરી અમેરિકા અને કેનેડાનાં કારખાનાને પૂરી પાડતાં કારખાના બનાવવાનો લોભ ખાળી શક્યા નહિ.

પૂસ ઉપર અમે પાછાં પહોંચ્યાં ત્યારે મેરથનુખના સાત રંગોથી ઓપનો નાયગરાનો ધોધ એવો સોદામણો લાગતો હતો! કેનેડાના એક પારરહાઉસમાંથી વિવિધ રંગી ફૂલ લાઈટો ધોધ પર ફેંકી રાજ રાતે આવું

સુંદર વાતાવરણ ખડું કરવામાં આવે છે એમ શ્રી વેકરે કહ્યું. દર પંદર મિનિટ રંગોના ક્રમ બદલાતો હતો. અમે પંદરેક મિનિટ માંડ આ દૃશ્ય પચાવ્યું હશે ત્યાં રંગો બદલાઈ ગયા ને ચાંદનીના પ્રકાશમાં કોઈ શ્વેતવસ્ત્રી સુંદરીનો પાંચવ હવામાં ફરફરતો હોય એવો આભાસ થયો.

રાતના દસ વાગી ગયા હતા; આ રમ્ય દૃશ્ય ઊઠવાનું જરાય મન ન હતું; પરંતુ હું ક્યાં સ્વતંત્ર હતો? મારાં યજમાનની લગ્નમનસાઈનો વધુ પડતો લાભ તો કઈ રીતે લેવાય? થોડું રખડી અમે ગાડીમાં પાછા ગોડવાઈ ગયા, શ્રીયુત્ વોકરે કારનું હીટર ચાલું ક્યું ને વાતાવરણ હુકાળું થયું. કે તુરત એમણે ગાડી હાંકી મૂકી. પૂલને નાકે જાતરીને મેં કેનેડિયન ઈમીગ્રેશન ખાતાના કાગળો ઉપર સહી કરી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી ને પાછો હૂકવાતી ઠંડીમાંથી બચવા કારમાં ભરાઈ ગયો. અમેરિકન સરહદે અમે પહોંચ્યા કે તુરત મારો પાસપોર્ટ પાછો મેળવ્યો ને પાંચ-છ કલાક કેનેડામાં સહેલ કરવાની પરવાનગી આપવા માટે આભાર માન્યો.

શ્રીમતી બ્રાઉનને ઘેર મને વોકર દંપતીએ ઉતાર્યો ત્યારે રાતના ૧૧ વાગી ગયા હતા. બિસ્કીપને હું મારા શયનખંડમાં પહોંચ્યો ને કપડાં બદલી, હીટર ચાલુ કરી પથારીમાં પડ્યો. હૈયાનો થનગનાટ હજુ શમ્યો ન હતો, વર્ષો પહેલાં શાળાની ભૂગોળમાં વર્ણન વાંચી જે નાયગરા ધોધના દર્શન કરવાનાં ગાંડવેલાં સ્વપ્નો સેચાં હતાં એ નાયગરા ધોધ આજે મેં સર્ગી આંખે નિહાળ્યો હતો.

ધાર્મી દાખલ થયેલા ચોર સહેજ પણ હીનચાલ કરનાં તેની હાજરીની નક્કીપણે જાણ કરીને તેને સપડાવી શકે તેવી અનોખી અતિ કરતાં વધારે ઝડપી રવરોના મેલમાંથી ચતુરણી આપતા સાધનના તાત્કાલિક લંડનમાં પ્રયોગો કરી દેખાડવામાં આવ્યા હતા. આ નાનકડું સાધન ૬,૦૦૦ થી માંડીને ૬૦,૦૦૦ થી ફૂટ જેટલી જગ્યાની સફળે ચોરી કરી શકે છે.

આ સાધન તે વિસ્તારમાં અચાજન મેલમાંથી કાયમ એક નિશ્ચિત સ્વરૂપ આદર રાખે છે. પરિણામે ધરમાં ગોર આડમાર્ગે દાખલ થતાં જ તે સ્વરૂપમાં લંબાણ પડે છે અને ચેતવણીને બદલવામાં ચોર સાંભળીને ઝડપાઈ જાય છે. આ સાધનને બરાબર આ જ રીતે આજ હોવાવવા માટે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી

વા મો શાહનો ઉપયોગી પત્ર

ત્યમાં કંઈક અનોખી ભાત પાડનારો હોઈ તેને જનસમાજ સમક્ષ ધરી દેવાની સમયે સમયે યોજના કરવામાં આવે છે. ધ્યાનમાં રહે કે પત્રસાહિત્યના લેખોમાં વધારો કરવા માટે અગર તો જેવા તેવા વાચકો માટે તેમ જ પ્રકાશન અર્થે એ પત્રો લખાયા નહોતા. સાચી વાત એટલી જ છે કે કોઈકોઈ અધિકારી સન્નિવેશને અમુક પ્રસંગ નિમિત્તે કેટલાક સિદ્ધાંતની સમજણ આપવા પૂરતા જ એ પત્રો યોજવા હતા. છતાં પણ એવા પત્રોનાં પ્રકાશનથી વિકાસને પંથે મજેલી કોઈ કોઈ વ્યક્તિને તેમાંથી અન્ય પ્રકારનો 'આનંદ' તેમ જ 'તાજગી'નો અનુભવ થાય એમ લાગવાથી તેમાંનો એક ઉપયોગી પત્ર અહીં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. સાચી વાત તો એ છે કે આ પત્ર સ્પષ્ટપણે એ દિવસકૂતી આત્મકથાના એક પ્રકરણની ગરજ સારી રહે છે. અને એ વાતની ખાતરી એનાં મનનપૂર્વકનાં વાચનથી જ થઈ શકે તેમ છે. —ત્રિ. વી. હેમાણી

ધારકોપર, મુંબઈ
તા. ૧૦-૮-૩૭

પ્રિય ડાહ્યાભાઈ,

તા. ૨૩ જુલાઈનો તમારો પ્રથમ પરિચય કરાવતો પત્ર મળ્યો. જ્ઞાનપીપાસા જ્યાં પણ નજર પડે ત્યાં સ્વભાવિક 'સદધર્મી' સંગનો સતોષ થાય છે.

તમે પણ કોઈ અદ્ભુત મનુષ્ય લાગો છો : કચરાપટ્ટી રફ પેપર પર છપાતા 'જૈનદિતેન્દ્ર' જેવા Sectararian (સેક્ટેરિયન—સાંપ્રદાયિક) નામવાળા પત્રના અંક તમને વૈષ્ણવ જન્મેલાને વાંચવા—વાંચ્યા કરવાનું તૂત લાગ્યું ! 'નાસ્તિક' કે 'મિથ્યાત્વી' અમેરિકન શૈલી ડાયરી તત્ત્વજ્ઞ મેળવવાની દૃષ્ટિથી વાંચવાનું તમને રુચ્યું ! નિંદક, મિત્રજી, ખટપટી વાડીલાલને આદવામાં તમને આનંદ થયો !...સંભાળજો, રમે છોડા અગોચર કૃપામાં પડવાની નજીકમાં ન હો ! શું તમને

૧. એ ડાહ્યાભાઈ કોણ અને ક્યાંના વતની તે બાબત કંઈ ચેકસપ્લે જાણી શકાયું નથી; છતાં પણ પ્રસ્તુત પત્રના ઉપરના ભાગમાં આગલી હકીકત પરથી અ. શાન થઈ શકે છે કે તેઓ પાલણપુરના વતની હોય. એ પરિચિતનાં એ સંબંધી કોઈ જાણકાર બંધુ આ લખનારને C/O લાર્મી-નવર-નાને સરનામે પત્ર લખી માહિતી આપે એવી જાહેર વિનંતિ કરવાનું અરથાને નહિ ગણાય.

સંદગત ચિંતક તેમ જ દિવસકૂત વા. મો. શાહનો પરિચય સંસ્કારપ્રિય ગુજરાતીઓને કરાવવાની હવે ભાગ્યે જ નક્કર રહે છે. એ વિચારકનો પત્ર-વ્યવહાર અનેકવિધ પ્રશ્નોને છેડનારો તેમ જ ગુજરાતી સહિ-

સમાજનો ડર નથી ? અથવા શું નૂતન સમાજ રચવાનો ઇશિદો રાખી રહ્યા છો ?

જે હો તે હો, મારું જીવન જે એજે ગુમાવ્યું હોવાનું હું આજે માનું છું તેનાથી અણધારી રીતે તમારી માફક અહીં તહીં કેટલીક વ્યક્તિઓ કંઈક પ્રકાશ, હંફ, શક્તિ કે આશ્વાસન પામી શકી છે એ જ્યારે જ્યારે હું જાણુવા પામું છું ત્યારે ત્યારે મારા હૃદયની બળતરા ક્ષણભર શાન્ત થાય છે.

જેમ જેમ જરાતરા મેળવતો ગયો તેમ તેમ તે બધાને આપવાનો અખતરો થતો રહ્યો, જેથી 'મેળવવા' માટે જરૂરી 'કુરસદ'નો રોક ખવાતો ગયો અને 'મેળવવા'ની સ્થિતિ ચાલુ રાખવા માટે જરૂરનાં આર્થિક સાધનો કે જે મારી આખી જિંદગી મુધી પૂરતાં થાય તેમ હતાં તે બધાં જાહેર સેવામાં ખર્ચા નાખી 'કુરસદ'ની સગવડ પણ શુભાવી : આ 'આત્મહત્યા' માટે હું આજે થોડો અફસોસ કરું છું. શોધક, જિજ્ઞાસુ, તત્ત્વજ્ઞાની એવોએ લૌકિક 'દયા-શુદ્ધિ'થી છૂટવું બેઠું એ એવું મને એ વખતે ભાન ન હતું. હું શુરુ વગરનો હતો અને જે થોડું થાયું પામ્યો હોઈ તે અંગન અખતરા અને આત્મમર્ચનથી જ પામ્યો હોઈ મને કોઈ શાસ્ત્રકારની પણ મદદ નહોતી, કે જેથી ઉક્ત બુદ્ધિ ગયવા પામું.

ખેડત, વ્યાપારી, શિક્ષક, રાજ, શોધક અથવા દિવસક એ સમગ્ર માટે જુદા જુદા 'નીતિશાસ્ત્ર' હોય છે તમાના એકાને બીજા સાથે અત્યસ્ત રીતે મેળવી દઈને 'સકરતા' જાળી ન કરીને એ 'જૈન' રેની તો આ પરતવ જામિયા વાતેય શુ કરી, પણ મને તો 'આવક' 'પણ કોઈ મળ્યા નથી 'આવક' 'આવક'નો પ્રેમી હોય અને 'જૈન'નો admirer (પ્રશસક) હોય પણ પ્રેમ અને admiration (પ્રશસાલાન) સમર્થમાં જ કોઈ શકે એમ તો મારી તારીફના ૨૫ પૃષ્ઠ ભરીને પત્રો લખનાર મારી 'ન્ય' પોકારનાર કોઈ નહિ તોયે દશ હજાર માણસો મળ્યા હશે પણ અખિન ભારત વર્ષીય સ્વે સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સનું પ્રયુષ્પદ હોડના એ કોન્ફરન્સના મુખપત્ર—'જૈન પ્રકાશ'મા મે લખેન 'નન સત્ય મા જણા યા મુજબ સધનાઓનો પ્રેમ માત્ર લાખા સાથે છે લાખાથી મોહે છે આત્માથી નહિ એક સ્ત્રીના પણ આત્માથી મોહનાર તેની ખાતર મિત્રકત ગુમાવે છે, સમાજ ગુમાવે છે, શાન્તિ ગુમાવે છે, કદાચ પ્રાણ પણ ગુમાવે છે—અને તે પણ વગર વિનંતિએ, સ્વેચ્છાથી, મારા શિષ્ય તરીકે પત્રો લખી પ્રશ્નો પૂછનારા 'ઓર્થોડોક્સ' (Orthodox

૨ વા મો સાહના 'જૈન'ને સમજવા જવો છે એમના 'જૈન' રૂપદના પેટાજમા આગળના 'કહેવાતા' ધર્મ અને કહેવાતી નીતિ' નામની કોઈ ચીજને ઉપદેશ કે મર્મ છે જ નહિ અમનો જૈન એટલે તો પ્રતિષ્ઠા-ગુણથી જનમાત્ર નહિ, પણ જૈન હોય એવા મનુષ્ય એ 'જન' 'સામાન્ય મનુષ્ય' નહિ, પરંતુ મનુષ્યવિરોધ' હોય, એ જૈન એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી ખખ્ખે 'માત્રા'ઓ જેના ઉપર ચડી ચૂકી હોય એવા 'જન' અથવા મનુષ્ય એઓ જૈન' રૂપદનો ઉપદેશ સમૂહસૂચક અર્થમાં નહિ, પણ લવસૂચક અર્થમાં કરતા હતા ['વા મો. સાહનો જીવન સંદેશ' પ્રથમ ખંડ પૃષ્ઠ ૩૩]

૩. 'એ આવક એટલે કુદાચક થઈ પડે એવી રીતે શ્રવણ તેમજ વાચન કરવાની તાતીમ પામેથી બંધિત' [એજન પૃષ્ઠ ૨૦]

પુરાણપ્રેમી) તેમ જ કેળવણીના વર્ગના યુવાનો, શ્રદ્ધો, સ્ત્રીઓ, સાધુઓને એમના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા મે સેકડો પૃષ્ઠો ભર્યા છે અને એના તો સેકડો પત્રો લખ્યા હશે આજે હું શક્તિના એના દુરપયોગ માટે ખસ્તાઉ છું

એ વર્ષ પહેલા કોન્ફરન્સના કામથી મરણપથારીએ આ-ઓ ત્યારે ડોક્ટરોની સનાહથી જર્મની ગયો ત્યા, મને લખનારા દશ વીસ લાખ હિદીઓ પૈકીનો—મારી 'પ્રશસા' કરનારા હજારો મનુષ્યો પૈકીના કોઈનો કુશળ સમાચાર પૂઠાવનારો પણ પત્ર ન હતો મારી આર્થિક સ્થિતિ—જે તે વખતે અસાધારણ ખરાબ હતી તે—બાબતમા દરકાર કરવાની તો વાતેય શુ કરી? મારી તે ગેરહાજરી દરમિયાન મારી પત્ની એકાએક અત્રે બીનાર પડી એક પણ રનેહી, એક પણ 'પ્રશસક', એક પણ માણસ ખમર પૂજવાયે ગયો નહિ! તેણી મરણ પામી બાગનાર પણ અજાણ્યાઓ દતા! હું, મારો પુત્ર (જે સાત વર્ષથી જર્મનીમાં હતો તે) તથા તેની દેદાનિયન પત્ની અને બાળક અત્રે આ યા એક પણ રતેહી ખમર અતર પૂજ્યા આ-ઓ નથી વધુ શુ કહું? મુખર્ષિના એક જૈન વડીન જે મને વદન કર્યો વગર કોઈમા જતા નહિ અને પૂજ્યશ્રી કહીને સંબોધન કરતા તેનું મો જોયા—ગામમાં જ છતા—ત્રણ વર્ષ યયા, કે જે ત્રણ વર્ષમાં મારી જિંદગીના ૩૦૦ વર્ષ જેટલી ઘટનાઓ બની ગઈ છે અને તે તે જાણે છે જેઓને, કોઈ પણ સંબંધ વગર જ, જેલમાં જતા અને મરતા બચાવના મે હજારો રૂપિયા દેવું કરીને આપેના તેવાઓ પૈકીનો પણ કોઈ દિવસોજ બતાવવા પૂરતો પણ આબો નથી, કે પત્ર લખના પણ નરો થયો નથી

આની આ દુનિયા છે, જેને માટે હું કોઈકે લખુ એમ તમે છપ્પો છો—સમય, શક્તિ અને ધનનો જે જથ્થો મારી પાસે હતો તે મેં વગરચિચારે વાપરી નાખી ખતમ કર્યો છે તે સમય, શક્તિ અને ધનને ભોગે પચું—જીતીના વર્ષને પણ—મારે હજી

પણ લખ્યું એમ તમે ઇચ્છો છો. પણ નહિ; જે હું લખું તો 'જૈનદીક્ષા' નો પ્રથમ ખંડ મેં લખ્યો તેમ જ લખું. હું મહાનમાં મહાન સંકટમાં હોઈ ત્યારે કોઈ ક્રિયા કરવાની મારી જરૂરિયાતથી જ પ્રેરાઈને—નહિ કે કોઈની દોરવણીથી કે કોઈના કહેવા મુજબ—હું લખી રહું છું. સદરહુ ગ્રંથ પણ એ પ્રકારનાં સંકટો વચ્ચે લખાયો હતો : હું માંદગીમાં સપડાયેલો અને શારીરિક નબળાઈથી ઘેરાયેલો હતો : મારી પુત્રવધૂ મોતને બિછાને પડી હતી અને મારી એકલાની જ સંભાળની જરૂર પડતી હતી : મારાં ખિસ્સાં ખાલી હતાં : મારા પુત્રના સિદ્ધાંત વગરના હિંદી ગ્રાહકોથી જોખમાયેલી તેની શાખને જળવી રાખવા માટે તન-તોડ મહેનત કરી રહેલા એ પુત્રનો હું અયોગ્ય પિતા હોવાની લાગણીથી માનસિક રીતે સતત રીતે સતાવાયેલો હતો : આહ, જીવનનું એ નરક હતું અને મારે તે ઝોળાંગવાનું હતું. મારે 'ક્રિયા' જોઈતી હતી અને કુદરતી રીતે જ એ ક્રિયાએ 'જૈન દીક્ષા' નાં લેખનનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. 'મુ'બઈ સમાચાર' એ 'જૈન દીક્ષા' ને હકતે હકતે તેનાં રોજિંદા અંકમાં પ્રગટ કરવાની હું પરવાનગી આપું તેના બદલામાં કંઈ પણ ખર્ચ લીધા વગર એક હજાર નફા છાપી આપવાની 'એડર' કરી હતી. પરંતુ મારાં સ્વાભિ-માને—તમને ગમે તો કહું કે મારા 'સિદ્ધાંતે—ખાસ કરીને... પત્રકારો સાથે મારાં લખાણના બદલામાં એવો સોદા થવા દીધો નહિ. દેખું કરીને પણ મેં મારે ખરચે એ પુસ્તકની બે હજાર પ્રતો છપાવી. હજારો મનુષ્યોમાં મારું લેખક તરીકેનું નામ જાણીતું છે છતાં, 'મુ'બઈ સમાચાર' ના અંકમાં એ પુસ્તકનાં સળંગ પ્રકરણો એક પછી એક પ્રગટ થઈ રહ્યાં હોવા છતાં, હજારો મનુષ્યો મને તેમના 'શુરુ' તરીકે ઝોળાખાવે છે છતાં—એક વર્ષમાં એ પુસ્તકની ૩૫ નકલો વેચાવા પામી છે અને ૩૫૦ નકલોને બેટ તરીકે ટપાલ દારા મોકલાઈ છે. (મારાં પુસ્તકો માટેની, જાહેરાત આપવાની વાતને જ હું ધિક્કારું છું.

કોઈ મને મદદ કરે અગર કોઈ મારો 'દાતા' બને એ વિચારથી જ મને નાનમ લાગે છે. હું રાહ જોઈ શકું છું અને લાંબે સમયે તેનું કામ કરી રહે.

અરવિંદ ધોપની પાછળ બાણ ચિત્તરંજનદાસ હતા, જેઓ તેમનું તથા તેમની પ્રવૃત્તિઓનું ખર્ચ સંડન કરતા હતા. ફેડરિક નિલ્સેની પાછળ તો એક સરકાર હતી, જે સરકાર, એ નિલ્સેએ માત્ર થોડા મહિનાઓ સુધી પ્રાધ્યાપક તરીકે નોકરી કરી હોવા છતાં તેને 'પેન્શન' આપતી હતી અને વળી પત્નીનું કે કુટુંબનું ભારણ તેના પર ન હતું. પ્રાચીન ભારતમાં યોગીઓ, સત્યશોધકો, સંતો—એ સંઘર્ષાંઓનો રાજ્યો આદર કરતા હતા—એ રાજ્યો એવા મદાપુરુષોની શોધ કરી રહીને પૂરતા આદરપૂર્વક તેમની જિંદગીમાં રહીને સેવા પણ આપતા હતા. આજના અધોગતિને આરે પહોંચેલા ગુલામ હિંદના એકાંતપ્રિય સત્યશોધકોને માટે તો સારો કહો કે નરસો કહો પણ એક જ રસ્તો ખૂંચો છે : તેણે તેની જરૂરિયાતોને માટે આમ-દાનીની યોજના કરી લેવી જોઈએ અને એ રીતે જ 'સત્યશોધન' ની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી જોઈએ, અને તેની પરમપ્રિયા 'સત્યયુદ્ધ' ની વિચારણામાં જ લીન રહેતા હોવાથી એવા પુરુષો કમાવાનાં કાર્ય માટે તો સ્વાભાવિક રીતે પૂરેપૂરા 'અયોગ્ય' હોય છે. આ રીતે એક દિવસે મારી પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ આશ્ચર્યભરી રીતે મેં મને પોતાને 'વૈય' નો પાઠ ભજવતો જોયો. એવું બનવા પામ્યું કે મદાપુરુષના અકસ્માતને પરિણામે વ્યાપારમાં મોટો નફો મને મળવા પામ્યો. અને જે સમાજને હું પૂરેપૂરી રીતે ધિક્કારું છું તે સમાજ ખાતર મારી સંઘર્ષા આમ-દાની અદ્ભુતરીતે મેં વેડી નાખી. શું આવું જીવન પોતે મૂર્ખાઈભરી વસ્તુ નથી લાગતી ? અને વિચિત્ર તો એ દેખાય છે કે જેઓએ જીવનને મૂર્ખા-મીસરી વસ્તુ તરીકે ઝોળાખી છે તેઓ જ સૌથી વધુ અદ્ભુત વસ્તુ કરી શક્યા હોય છે અગર લખી શક્યા હોય છે.

દવે તમારા પત્રનો જવાબ નિશીના પુસ્તકો વચ્ચે
 ધન્ય હોય તો, વેદાનમાં પ્રવેશ કરી ચૂકેલા હોઈ,
 હું તમને મના કરું નહિ 'મિયોન્ડ ગુડ એન્ડ ઇવિલ'
 (Beyond Good and Evil) જિનિઓલોજી
 ઓફ મોરલ્સ' (Genealogy of Morals)
 'વિન-ટુ-પાવર' (Will to-Power)
 એનુ વાચી રહ્યા પછી તેનું 'થસ સ્પાકે ઝરઠુસ્ટ્રા'
 (Thus spake Zarathustra) વાચવા સલાહ
 છે—એન્ડ્રી ચેતવણી સાથે કે એન પૂર્ણ વાંચ્યા પહેલા
 કશો પણ 'જર્જમેન્ટ ન બાધતા ખીજો એક
 જર્મન 'મેક્સ સ્ટર્નર' (Max Sterner) છે
 જેની 'ધી ઇગો એન્ડ ઇટ્સ ઓઢિન (The Ego
 and its own) ખાસ વાચજો

કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છા હોય તો ગાંધીજીના
 અમદાવાદ ખાતેના પુરાતત્વસંશોધક ખાતામાં
 અધે પતિ સુખનાનજ છે તે એ વિષયમાં નિશ્ચાન
 છે તેની પામે એકાદ મહિતો રંગી શીખશો તો ઠીક
 પડશે બીજા પણ ટ્રાઈ જડ્યાખડ્યા દશો પણ મે
 કોઈને શોધી શીખવાની દરકાર કલપિ કરી નથી
 આને તો હું જાણ છું
 મારા વિશે પૂછતા હો તો હું ટ્રાઈ શીખરી
 શકું તેમ નથી ખરું કહું છું મારી પાસેથી તો
 પ્રેરણા અને 'વિઝન' (Vision-દષ્ટિ) કદાચ
 પામો—પણ તેય રૂપમાં મગરાનું બને તો જ
 શીખના-શીખવવાના ખ્યાનોથી સ્વતંત્ર રીતે બેઠા
 હોઈએ અને વાત કોઈ પણ 'ટોપિક' (વિષય)
 પર ખીનવા પામે ત્યારે સહઅસહજ પ્રકૃતિ જે બોલાવે
 તેજ પ્રેરણા આપનાર થઈ પડે મારા શબ્દોમાં
 સખતાઈ' (Sternness) છે મારા હલ્કામાં
 Weakness (નબળાઈ, કહેરાય એવી દદની
 કામગીરી છે મારા કાઠો 'મેટર' (Matter)ને
 'સ્પિરિટ્યુઆલાઈઝ' (Spiritualize) કરીને
 કરાતા હોઈ છે મારા લખાણો 'સ્પિરિટ્યુઆન
 મેસ'ને પણ 'મેટર' (Matter) સુધી ખેંચી

જારના રૂપે હોય છે હું નથી જાણતો કે હું 'મટી
 રિમાનિટ' છું કે 'સ્પિરિટ્યુઆનિટ' છું બંનેમાં
 અને ભિન્નતા જ લાગતી નથી, અને તે બંન્ના સામન્ય
 જનસમૂહ (Masses) અને પડિતોના 'મગિરિયા
 વિઝન' તેમ જ 'સ્પિરિટ્યુઆનિઝમ' તરફ મને
 અસત્ય સૂચ છે
 બધું ! તમે જૈનાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી પસંદગી કરીને
 નામો સૂચવના કહો છો ખરેખર એ ક્ષેત્રનું મારું
 વાચન અતિ અપ છે મે જે ટ્રાઈ કર્યું છે તે
 એનું જ કે વાંચેના કે સાંભળેના થોડાક શબ્દો અને
 'લાવનાઓ' (Concepts)ના મૂળ સુધી ઊડાણમાં
 જઈએ મરણા મૂળનો પરસ્પરનો સખધ વિચારો
 છે મને મારા રિત મટે જૈનશાસ્ત્રો કે વેદો નાચવાનો
 ભવે ઇચ્છા થતી નથી પણ જૈનોને કે બ્રાહ્મણોને
 એમની પરિચિત પરિક્ષાના કારા 'દુષ્ટ (સત્ય)ના
 પ્રેમી કરવાનું મારે 'મિશન' ઉપાડવું હોય તો કે
 આ શાસ્ત્રો વચ્ચે અવરથ પણ તે એમના 'સાપ્નિટ
 ફિક્સ વેયુ' (શાસ્ત્રીય કિમત) શોધવા પૂરતા જ
 આ દુનિયના સરળા શાસ્ત્રો તો કેનાક કનાકારો નો
 રચના છે જે લોકોને માટે તેઓ લખતા હતા તે
 લોકોના સ્વભાવને અનુકૂળ થઈ પડે એવા પ્રકારની
 ઉચ્ચ કે અનુચ્ચ પ્રકારની કળાનો ઉપયોગ કરતા હતા
 તેમજ લખાણોનો મેટા ભાગ આજે ત્યજી દેના જેવો
 છે અને આજના માનસને અનુકૂળ થઈ પડે એવી
 નૂતન કનાનો ઉગરોગ કરી નેવો જોઈએ આજના
 માનસથી વિભૂતિ થયેના સત્યગ્રંથકને અથવા
 જિજ્ઞાસુને તદ્દન જુદી જ જગતના માનસને અનુકૂળ
 એના લખાણો પર સપૂર્ણપણે આધાર રાખવો પડે
 એ ખરેખર દયાગ્રન્થ છે સમયના ફરવા સાથે એકની
 ભાસા જ ફરતી નથી, પરંતુ લાવના પણ ફરે છે
 માનસમાં પણ પરોઝ આવે છે, જરૂરિયો પણ
 પદ્ધતિ છે કોઈ પણ રિચની—ખામ કરીને આધ્યા
 ત્મિક બાબાતોની શાસ્ત્રીય હજી રટથી એ બોધ પરિ
 ચિત નહોતા, કારણ કે એ સમયે એ જરૂરનું નહોતું

મને સાયન્સ કે ધર્મ એ બેમાંથી એકેયમાં શ્રદ્ધા નથી પણ મારાં માનસને શાસ્ત્રીય તેમ જ ધાર્મિક બનાવવાની ખાસ કરીને કાળજી રાખું છું, કે જેથી કરીને હું 'જિંદગી'ના વધારે સારી રીતે અનુભવ લઈ શકું અને તેને જોઈ શકું. વારુ, આ રીતે આહુ-અવળું વિવેચન લખવાનું ચાલુ રાખવાનો શો અર્થ છે? આપણે એક દિવસ મળીશું; હા. મને તે બાબતની ખાતરી છે અને તે વખતે આ 'વસ્તુ'ને આપણે પૂરેપૂરી માણી લઈશું—એટલે સુધી કે કાં તો તમે મને ધિક્કારવા અગર નિંદવા લાગી પડશો અગર તો મારે તમને બહાર ધક્કેલી દેવા પડશે.

મહેસાણા વટાવીને પાલનપુર જવાના પ્રસંગ મને ત્રણ વર્ષ પર ૩-૪ ઉપરાઉપરી પ્રાપ્ત થયા હતા,—હું કે જે વ્યાપાર, જાહેર જીવન સર્વ છોડીને ધરને ખૂણે જ ભરાઈ રહું છું તેને ! It was an invitation of Jain admirers of mine ! (મારા જૈન પ્રશંસકો તરફનું એ આમંત્રણ હતું.) હું જવા પહેલાં જ બાજીતો હતો. બાજીવા માટે કેવળ જ્ઞાનની, અજ્ઞાનની મદદ શોધવાની જરૂર નહોતી—અને મેં તેમને પહેલી જ મુલાકાતે કહી દીધું હતું કે તેમને 'મોહ' હતો, 'પ્રેમ' કે 'લક્ષિત' કે Admiration (પ્રશંસા) નહિ. કાંઈ કાંઈ ધામધૂમો થઈ. આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ પ્રશ્નોત્તર ચાલુ રહ્યા. પહેલાં કરતાં પણ Devotion (લક્ષિત) નાં પૂર વધવા લાગ્યાં. ત્રણ ત્રણ મુલાકાતો એવી ગઈ. પછી ક્રાન્ડરન્સ (અખિલ ભારતવર્ષીય શ્રે. સ્થાનક-વાસી જૈન ક્રાન્ડરન્સ) થઈ.....આગેવાનોને મૂંગા મૂંગા જ મેં ખુલા કહ્યા : એમાંની એક વ્યક્તિ આ Admirers (પ્રશંસકો) માંના એકનો સંબંધી હોઈ હવે બાજી બદલાઈ ગઈ. પછી તો હું વગર આમંત્રણે ત્યાં ગયો. એ 'ટ્રીટમેન્ટ' (Treatment) કહી બતાવવાની જરૂર છે ? This, I say, is present Jain community. (આ છે આજનો જૈન સમજ)....અને બીજાં પેપરો એ

નિર્મોલ્ય કામને 'એક્સપ્લોઇટ' (Exploit) કરવાની પૂરી તક સાધે છે...! 'યુવક સંઘ' નામની જૈન સંસ્થા નીકળવાથી, અનુભવાન્વેનંતર હિંદીઓ—ખાસ કરીને કેળવાયેલાઓ—માનતા હશે કે જૈન કામમાં કાંઈક જગૃતિ આવશે. એ સઘળું 'હસ્તગત' છે—સ્વાર્થ સાધુઓના તોફાન છે. સાચી વાત એ છે કે શ્રીમંત વર્ગમાં અથવા સાધુ વર્ગમાં અથવા તો કેળવાયેલા વર્ગમાં જિંદગી શોખ નથી, કુલીનતાભરી પ્રવૃત્તિ નથી. બાદશાહી ઉદારતા નથી. એ સઘળું આત્માનું દારિદ્ર્ય છે. એક પણ જિંદગી શોખવાળો શ્રીમંત ('વૈશ્ય') અને એક જ જિંદગી શોખવાળો કેળવાયેલો ('ક્ષત્રિય') એ બે ચાંજે મારી સામે હોત તો હું આખું જૈન સમાજનું રાજ્ય પલટાવી નાખું. પણ એ બે ચીજો જ ક્યાં છે ?

રાણો પ્રતાપ બાર વર્ષ જંગલમાં જઈ રહ્યો અને રાજદ્વારી હિલચાલ મુદ્દલ છોડી તે શું ધર્મીઓ જોને 'વિરાગ' કહે છે તે હતું ? Men of higher list will never be interested in children's play. (જિંદગી શોખને વરેલા મનુષ્યો કંદી પણ 'બાળકોની રમત'માં રસ લઈ શકશે નહિ.) એ જ પ્રતાપ, બ્યારે ભામાશાહ સોનાના ચરુ સાથે ભેટણું ધરવા આવ્યો ત્યારે, તુરત કટિબદ્ધ થયો અને અસાધારણ યુદ્ધ કરી બતાવ્યું. આજે ભામાશાહની જગ્યાએ ભામટાઓ છે, અને પ્રતાપની જગ્યાએ કુટિલ કાયરો છે. બ્યાં સુધી હું નગર નાખી શકું છું ત્યાં સુધી હિંદ અંગ્રેજોના પંજમાં હજી લાંબો વખત સડવા ક'વાનું છે. શ્રીમંતો છેક જ લિક્ષુક અને અંગ્રેજોના ભડિયારા બનશે. અર્ધા હિંદીઓ ત્રાસ અને ભૂખથી મરણ પામશે ત્યાર પછી જ સ્વારાજ્ય આવવાનું છે. We deserve that. (આપણે તેને લાયક છીએ.) એ સંહારમાંથી જ નવું ભારત જન્મશે અને નવા 'વૈશ્ય' નવા 'ક્ષત્રિય' નવા 'શૂદ્ર' આપોઆપ થવા પામશે. સંકટ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ ક્રાંતિ કરી શકે નહિ અને મનુષ્યનાં માનસનો

હાલતરી જીવનમાં મુશ્કેલી મળતા કેટલાક પ્રસંગો વાર્તામાં મુકાયા તેા આમાદ વાર્તા ધઈ રાકે અવાજ એક હાલતરી-અત્યંત્યને આધારે હાલતરી લેખકનો આ વાર્તા હજારે તુલ્ય-યુગ્મીઓની હાલતરી પરીક્ષા માટે પણ એક નવા રાહ ચીવ છે

સાં જે પોણાસાત વાગે અમદાવાદ સ્ટેશને ગાડી પહોંચી ત્યારે ટિકિટ-ચેક દરસાવે એ નવા હતો એની આંખે નાઈટ હતી પણ રાતના નરને બદલે દોઢ કલાક એ વહેનો કામ ઉપર ચડ્યો હતો ને એનો કચવાટ એના મો ઉપર દેખાતો હતો ગાડી બીમાર રહે તે પહેલાં ઉતાવળે જાપા તરફ ગયા હતા પણ એની ઉતાવળ ચેકરને જરાય ગમતી નહોતી એ તો પાન ચાવતા ધીરે ધીરે જાપા બોલતો હતો

‘જરા જલદી કરો ને, મિસ્ટર’ એક ઉત્તર એ જાપાને ધક્કો મારતા કહ્યું પણ ઉતાવળ કરવાને બદલે ચેકરે એની સામે કતરાતી આંખે જોયું ને મિત્તજ પ્રાં

પણ આ ઉત્તર તો ઝાળખીતો નીકળ્યો એને ગમ ખાઈ ને એણે અપટ મો ઉપર રિમ્ત પાથરી દીધી

‘જો ધનમામા તમે ? કેમ કે બહુ ઉતારા છે ?’

‘ટોને ભાઈ, છે ત્યારે સ્તો’ જાપામાથી બહાર નીકળતા નીકળતા એમણે ચેકરને ઝાળખ્યો ‘અંધારા નીકળે ના’ ‘હું તો નાંદિ’ ‘હું તો જવામની રાહ જોયા વિના એ લાતી બસ પડડા દોડયા ત્યારે બહુ વિચારમા પડ્યો કે આ નિરાન જીવનમા ગોરધનમામાને આવી ઉતારણ તો ખ્યારેય દીરી નહોતી એને થયું કે એમની પાછળ દોડીને એ મોતીની ખમર પૂરી આવે મોતી એનો ખાસ દોસ્ત ને બાપ ગુજરી ગયા પછી આમા ત્યાજ એ ઉઠીને મોટા થયેનો મોતી

હરી નવો ‘ઘાટ’ ધડી શકે નહિ તમે ભાઈ કચનલાયતો ઉદનેખ પત્રમા ક્યો છે તેઓ કહ્યું છે ? મારા પુસ્તકના વેચાણ સમયે એમને કચાથી ખમર ? શું તેઓ મારા સદનાસમા આવેના છે ? મારી ‘પોનિટિક્સ તા’ (અંગ્રેજી ગ્રન્થ) મળત વિમાસ’ (વેદાંત ગ્રન્થ), ‘પ્રગતિના પા ચિહ્નો’ (‘પ્રગતિ’ સાપ્તાહિકમા આવુ રહેનો મનનીન લાભ લેખ), ‘અમૃતવાયલ અઠવાડિયું’ (હાનની રાજ દ્વારી સ્થિતિનું લવિષ્ય પદર વર્ષ પહેલા જાગ્યાનતારી મારી નવલકથા), ‘મુઝાઈ પડેની દુનિયા’ (૪-૫ વર્ષ પર ‘મુઝાઈ સમાચાર’ મા આવુ રહેતો લેખમાળા), તથા ‘મુઝાઈ સમાચાર મા ૩ ૪૧ પર કેસરિયાજીમા હતાકાકા નિમિત્તે લખાનેનું ન્યાય પદ્ધતિનું પૃથક્કરણ તથા નવું ન્યાયશાસ્ત્ર આ સર્વ વાચવામા આવ્યું છે ? મારી પાસે આમ ના એક સિવાય કશાની ‘ઓડિસ કોપી’ પણ નથી જે

એક છે તે આ સાથે મોકલુ છું એની વધુ કોપીઓ પણ છે માટે પાછી મોકલવાની જરૂર નથી આ તરફ આપના વિચર થાય તો સીધા ઘાટકાપર (જી આઈ પી નુ ‘સર્વિસ’) કામા ગતી પૂજતા મારે પેર જ ચાલ્યા આવવું અને અહી જ ઉતારે રાખવો અગત્ય જણાયેથી ગમે ત્યા બદલો કરવા મનન છે

સત-ચિદ-આનંદ એ ‘ચિહ્નો’ કયા અનુભવોનો ખ્યાન આપના યોગ્યતા હશે ?

નિરોનુ મુ. A Yea, A Nay, A mark of Interrogation and a Straight Line’ રિચારી જોના જે ‘સૂત્ર’ તે કોઈ વખત લખવા ખાતર નહિ, પણ લખ્યા વગર ન રહેનાય ત્યારે—લખજો.

નિ

તમારો અને સરિનો—ઓ કેઈનો નહિ—વાડીવાલ

*

આગળ કોનેજમાં ગયો ને બંકુએ એ વરસ સ્વડી-
રખડીને રેલ્વેની નોકરી રેળવી.

‘આ કોનો સામાન છે?’ એણે એક મજૂરો રોક્યો.
બાઈએ ટિકિટ બતાવી, બંકુએ નજર પડે સામાનનો
તોલ કાઢી બેંચો, બાઈની તરફ નજર કરી ને કાંટા
તરફ જઈ થોભવાનું જણાવ્યું. પેલી બાઈ બોલતી રહી
ને એ ટિકિટો એકઠી કરતાં સાંભળતો રહ્યો. વચમાં
એના તરફ જોઈ લેતો પણ જવાબ આપવાની જરૂર
એને લાગી નહિ. ઉતાવળ તો શેનો જ કરે.

આવીજ એક છોકરી જોડે એણે પહેલાં દમદમી
કરેલી તે એને યાદ આવી. ત્યારે મોતી પણ એની
જોડે હતો. એમ તો એમની છ જણાની ટોળી હતી
ને છઠ્ઠી તરીકે નામના કાઢી હતી. પણ એ બધામાં
મોતી હોશિયાર પણ ખરો ને બહાદુર જ ખરો. એ
મોતી હવે ક્યાં હશે? શાં શાં પરાક્રમ ક્યાં હશે?
એક વાર મળે તો નિરાંતે વાતો કરવાની કેવી
મઝા પડે?

અને એની આખ આગળ પોતાનાં એ ચાર પરાક્રમ
તરી આવ્યાં. મોતી સાંભળશે તો દિંગ થઈ જશે.
એમ માની બંકુ હરખાથો ને ગાલ આડો દાથ રાખી
તોરમાં પાછળ પાનની પિચકારી કેંકી. મામા ઉતાવળ
કરી જતા રહ્યા તે એને ના ગમ્યું.

પણ મામાને આજે એવી તે શી ઉતાવળ હતી કે
બસ સુધી પહોંચ્યા છતાં સામે ખાલી ટેકરી જોઈ
એમાં જઈ બેસી ગયા. ને ભદ્ર લાગી ઝડપ કરવા
કહ્યું. પહોંચતાં પહોંચતાં ત્રણ ચાર વખત એમણે
ધડિયાળ જોઈ ને ડ્રાઈવરને વારે વારે ‘કાસ’ જવા
દેવા આજીજ કરી.

‘ક્યાં રાખું?’ ભદ્ર આવ્યું એટલે ડ્રાઈવરે પૂછ્યું.

‘ક્યાં આગળ તે—’ એમ કહેતાં ગોરધનભાઈએ
ગળવામાંથી ભારે જટલાં નાગણિયાં કાઢ્યાં ને એમાંથી
એક કાર્ડ વીણી કાઢ્યું. ‘જો ભાઈ, આ દવાખાનું
ક્યાં આગળ—ભદ્ર લખ્યું છે. ને ટેકસી ત્રેમી રાખી
મામા દાકતરને મળ્યા.

‘તો તપાસવાના છે? તમને?’ દાકતરે જરો
નર ઝીંજાવી.

‘મને શું થવાનું છે!’ કહી મામા ખુરશી પર બેઠા.
તપાસવાનું કશું નથી. પણ દાકતરસાહેબ, હવે આ
કાર્ડ છે ને તમારું?’

‘બે. ૧૨ છે, હું જ દાકતર. બોસો.’

‘પણ વાત ખાનગી છે. પરગામથી અહીં સીધો
તમારી કને આવું છું.’ ગોરધનભાઈ ટેબલ ઉપર
ઝૂક્યા. ને ધીરેથી પૂછ્યું,

‘તમે આદિવાળા ગણાભાઈ ને બોળાઓ છો ને?’

‘ડી. સી.? હારતો, એમને કેમ ના બોળાયું? અહીં
અધ્યાપતિ’ કે દસ દહાડા પહેલાં મળવા પણ આવ્યા
હતા. એમનું શું છે?’

‘આ કાર્ડ એમણે મને આપ્યું છે. કહ્યું છે કે જઈને
એમને મળો.’

દાકતર એમની ખુરશીમાં પાછળ નિરાંતે બેઠા. ડી. સી.એ
કાઈને ભરેસો આપ્યો હશે. કશીક ખાનગી વાત
હશે. પણ આ મણસ તો દરદી નથી જણાતો ત્યારે
એમનું કાઈક સચું હશે. એની કાઈ કથની હશે ને એ
વાત લાંબી પણ હશે એમ દાકતરે પગાથયાં ગોઠવી
દીધા ને ગોરધનભાઈને વાત શરૂ કરવાની તક આપી.
‘શી વાત છે? બોસો.’

‘મારે એક સર્ટિફિકેટ જોઈએ.’

‘કોઈમાં રજૂ કરવાનું છે?’

‘ના. એટલા માટે અહીં સુધી ના આવું. એ તો
મને ગમે તે આપે.’

‘ત્યારે? શેનું સર્ટિફિકેટ જોઈએ? કાઈના મરણની
વાત છે? એવું કાંઈ હોય તો તમે વખત બગાડશો
નહિ.’

‘મરણની વાત નથી. મરણની છે!’ મામાએ હસીને
એમની બે આંગળીઓ છતી કરી. મારા ભાણાનું
લગન લેવું છે. પણ આ ગણાભાઈ કહે છે કે અમ-
દાવાદ જઈ સર્ટિફિકેટ લઈ આવો તો માનું.’

‘ડી. સી. દીકરીનું લગન લેવા આવ્યા છે તે તો હું

‘મોહું છું. શું એમને ત્યાં તમારા ભાણીની વાત થઈ છે?’

‘હા, એમ જ છે.’

‘ને એમણે તમને અહીં મોકલ્યા છે?’ પણ આડી વાત ટૂંકાવવા એમણે ફરીથી મુદ્દાની વાત કરી. ‘કેનું સર્ટિફિકેટ ને કેને તપાસવાના છે, તમને?’

‘ના ના, મને શું ધૂળ તપાસવાનો છે?’ કહેતાં ‘મામા ખુરશીમાં ટટાર થયા.

‘મને તો નખમાથે રોગ નથી પણ વાત એમ છે કે મારો ભાણો છે મોતીલલ. કંલેજમાં ભણે છે. ડાહ્યાભાઈએ જોયો છે એને. એમને એ છોકરા ગમ્યો પણ છે.’

‘ત્યારે હવે? તમે મોહું મોહું ક્યું કરો?’

‘ના ભાઈ. હું તો રાજ છું. છોકરાના બાપ તો નાનો મૂકીને ગુજરી ગયા. પણ એ હોશિયાર નીકળ્યો ને ભણ્યો ત્યારે વળી કોઈ સારો માણસ પૂછતો આવ્યો. એનું તમદીર હશે તો આદિકા જરો ને રળશે. પણ તમે તો જાણો છો ને. આ નઆપા છોકરાનું ઠેકાણું પડતું હોય તે કાઈ બધાને ગમે? એટલે પથરા નાખનારા નીકળી આવ્યા. ને ખોદી ખોદી વાતો ઉઘાડી કે તોફાની છે, ભણુનિય શું ઉઠાવવાનો છે, એનાં લક્ષણ સારાં નથી, એને તો રોગ છે—’

મામાને શિયાળાની સાંજેય કપાળે પરસેવો વળી ગયો. મોં ઉપર ચિંતાનું વાદળું ધેરાઈ વળ્યું. હાથ પાણી પાણી થઈ ગયા. મનમાં ગુસ્સો હતો તે દયાનીને ધીરજપૂર્વક વાત કહેતાં એ ખૂબ અકળાયા હતા.

‘રોગ છે ખરો?’ દાકતરે મામાની આંખમાં આંખ પડેલી કહ્યું. ‘જો હોય તો ચોખ્ખું’ કહેજો, દાકરો નહિ.’

‘ના રે ના. શેનો રોગ. તમે મોતીલાલને જોયો નથી. આમ છ’ટ્ટ જાંચો ને ચાંલસા જેવો ટટર છે. ત્યાં વિદ્યાનગરમા કુસ્તીઓ લડે ને ધન.મો લાવે. છોકરાને કશું નથી. એ તો હીરા જેવો છે. પણ લોહા નવરા

એવા—’ ગોરધનભાઈએ વળી હથેળીની ધાર વડે પરસેવો ધુણ્યો.

‘મોતીલાલ ક્યાં છે?’

‘ઘેર છે. મેં એને બે દહાડાની રત્ન લેણવી ઘેર તેણી રાખ્યો છે. આજે સાંજે ગાડીએ બેઠો ત્યારે પણ ચોટા સુધી મારી બેઠો હતો. એને હું ના જાણું મહેરબાન!’ ગોરધનભાઈએ વિશ્વાસ આપ્યો. ને એ આંખું પડતું હોય એમ ઉમેર્યું. ‘બધી રીતે એક નંબર છે પરીક્ષામાં ફસકલાસ, કુસ્તીમાં પહેલે નંબર, ભાપણુ તો કડકડાટ કરે ને દેખાવે એના બાપથીયે ચડે એવો પંખખીજ જોઈ લો. તમારે એની વાતમાં કશું પૂછ્યા જેવું જ નથી. હવે તમે એક સર્ટિફિકેટ લખી આપો ને, એટલે બધું પડ્યું.’ એમણે જરા હસવાનો યત્ન કર્યો.

‘શું લખાવવું છે?’ દાકતરે પૂછ્યું, એમનો અવાજ જરા કડક લાગ્યો.

‘એટલું જ કે છોકરામાં કશી એમ નથી, કરો રોગ નથી. સાધારણ ખીજા જેવો જ છે.’ સાવ નજીવી નાખી રવા જેવી વાત હોય એમ મામા ખોટા.

‘તો એને તપાસવો જોઈ એ. તપાસ્યા પછી સર્ટિફિકેટ આપીશ.’ દાકતરે ખુરશી ઉપરથી બિલા થતાં કહ્યું.

આવી આંખવાશ, આવી દીલ, આવી ઠંડક મામાને પાત્રવે એરી નહોતી. એમણે દાકતરનો હાથ પકડ્યો. ખીજા હાથે ખિરસામાથી દસની નોટ કાઢી. ‘હું નથી સમજતો કંઈ? ફી તો આપવી જ પડે ડાહ્યાભાઈનું ઓળખાણ ખરું, પણ વહેવારની વાત કોઈ હું નથી જાણતો? ત્યો ચાલો, પાછું મારે મોહું થાય છે. નીચે ટેકસી બીજી રાખી છે. આ મેઝમાં મારે પાછા જવું છે. રાતે જ જઈને ડાહ્યાભાઈને જગાડીને તમારું સર્ટિફિકેટ વચાવી દઉં એટલે થયું.’

એક શાસે એ આવું કેટલું બધું બોલી ગયા. પણ દાકતર ન તો ખુરશી પર પાછા બેઠો કે ન તો સર્ટિફિકેટ લખવા કાગળ હાથમાં લીધો. એ તો ઉઘટા દરવાજા તરફ જવા લાગ્યા. નોટ ભણી તો એમણે

નેયું પણ નહિ.

‘ઓછા છે, મહેરબાન!’ કહી મામા પાછા વળ્યા. ‘પાંચ બીજા લો, પણ વહેલું કરો. શું કરીએ, મારે ગરજ છે. અત્યારે પૈસા સામું નેવાય એવું છે?’

‘મેં તમને કહ્યું ને કે મોતીલાલને તપાસવા જોઈએ. એમનું લોહી લેવું પડશે—તે વિના એમ ને એમ મારાથી ના લખી અપાય.’ દાકતરે હળવેથી ખુટાસો કર્યો. વગર પૂછ્યે મામાએ પંદરના પચીસ કરી એમની મૂડી વાળી તોયે દાકતર કબૂલ ના થયા. ‘મોતીલાલને તપાસું પછી વાત.’ એમ વાત ટૂંકાવી.

‘પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેસા બોર્ડ મૂરતિયો આગળ કરી મેલશે. તમે તો ભાઈ સાવ એકમાર્ગો રહ્યા; પણ મારે તો બધી બાબતું નેવાતું, આ છોકરાનું સાચવવાનું કાને—મારે. બાળે કાણુ છે હવે એનું નેનારો? છે કાઈ?’ આમ મામા ઘણું મથ્યા પણ દાકતર મક્કમ રહ્યા. ‘ડી. સી. ને બે દિવસ રોકવા હોય તો ચિઠ્ઠી લખી આપવા જણાવ્યું. પણ મામાને એવી ચિઠ્ઠીથી કામ સરે એવું ના જણાયું. સર્ટિફિકેટ વિના પાછા ફરવું એટલે તો વાત હાથથી ગઈ જ એમ એ જાણતા હતા. ચેલેન્જ આવી પડે ત્યારે એ ઉપાડી લીધા વિના કાઈનુંય આલે છે?’

‘હશે ત્યારે, દાકતરો તો ઘણાય છે.’ ગોરધનભાઈએ ઉગ્ર થતાં કહ્યું. એમની માંડ ટકાવી રાખેલી સ્વસ્થતા હવે સરી જતી હતી. ‘રૂપિયા આલીને લખાવવું છે ને! અને મારે ક્યાં ખોટું લખાવવું છે? તમારાથી મોટા દાકતર કને જઈશ, હોં કે મહેરબાન. અને જો તમે કે સર્ટિફિકેટ લઈ ને જ પાછો જવાનો.’ એમણે ટેપલ ઉપર મુક્યો અકાલ્યો.

દાકતરે એમને જવા માટે દરવાજે બોલ્યો—એમ કે બીજા દરદી રાહ જોતા હોય એમને બોલાવી શકાય. એમને મન ગોરધનભાઈનો કેસ પતી ગયેલો હતો.

પણ મામા એમ શેના જાય! એ પાછા ખુરશીમાં બેઠા. ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી અખિા લઈ, હાથ લૂછ્યા, ને આગળ હવે શું કરવું તે યોજાવા પડે

લાશી નેયું. પછી એમને સૂઝ્યું, ‘સારું એમ કરું છું. સવારની પહેલી ગાડીએ પાછો આવું છું, તમે ક્યારે તપાસશો?’

‘અગિયાર વાગે’

‘એમ નહિ, મહેરબાન એ તો બહુ મોટું થઈ જાય. પાછું તમે લોહી લેશો એમાં વાર લાગશે. વહેલું નહિ કરો?’

‘તમે માતો છો એવું તાકીદનું આ કામ નથી, સમજ્યા ને?’

‘નથી કેમ?’ મામા ઉઠ્યા. ‘જિંદગીની હારજીતનો સવાલ છે, ને તમે કહો છો તાકીદ નથી! એના બાપ હોત તો હું શું કરવા આમ માથું ફેડત? પણ આ તો મારે માથે તમે સમજ્યા ને, સાહેબ? મળશે તમારે ઘેર આવું તો?’

અને એમ નક્કી કરી દાકતરના ઘરનું સરનામું લઈ ગોરધનભાઈ દાદરો બિતર્થ ત્યારે એમની બીજી ચિંતા શરૂ થતી હતી. ‘નડિયાદ તો જઈશ: પણ મોતીઓ માનશે? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો આવી તપાસ કરાવવા દઉં? જે કહેતો આવે એની સાત પેઢીને મળુમળુનાં સંભળાવું નહિ! કાલે બહીને મારા વા’લા લોક તો આળ મૂકે કે પુરુષાતન જ નથી, એમનું શું પૂછવું?’

એવા અનેક વિચારમાં સપડાયેલા મામા રાતે સાડા દસ વાગે નડિયાદ પહોંચ્યા. ઘરમાં બીજાં બધાં જગતાં હતાં. એક મોતીલાલ બારી ઉઘાડી રાખી છતોપાટ બાંધતો હતો. કાઈ કશું પૂછે કરે તે પહેલાં મામાએ એને જગાડ્યો.

‘આપણે ચારની ગાડીમાં અમદાવાદ જવાનું છે. તારે લૂગાં તૈયાર કરી રાખવાં હોય તો હમણાં જ પરવારી લે.’ મામાએ વરદી આપી.

‘કાંઈ ખાસ?’

‘તે તો હું તને રસ્તામાં કહીશ. ને તારી કોલેજનાં મેંજેઝીન જોડે લઈ લેજે, કામ પડશે. છે ખરાં ને?’

‘પાછા ક્યારે આવવાનું છે? કે રોકાવું પડે કદાચ—?’

‘નળુ છું. શું એમને ત્યાં તમારા લાણુની વાત થઈ છે?’

‘હા, એમ જ છે.’

‘ને એમણે તમને અહીં મોકલ્યા છે?’ પણ આડી વાત ટૂંકાવવા એમણે ફરીથી મુદ્દાની વાત કરી. ‘કાનું સર્ટિફિકેટ ને કેને તપાસવાના છે, તમને?’

‘ના ના, મને શું ધૂળ તપાસવાનો છે?’ કહેતાં મામા ખુરશીમાં ટટાર થયા.

‘મને તો નખમાથે રોગ નથી પણ વાત એમ છે કે મારો લાણુ છે મોલીલલ. કંલેજમાં લણે છે. ડાહ્યાભાઈએ જોયો છે એને. એમને એ છોકરો ગમ્યો પણ છે.’

‘ત્યારે હવે? તમે મોહું મોહું ક્યું દશે?’

‘ના ભાઈ. હું તો રાજી છું. છોકરાના બાપ તો નાનો મૂકીને ગુજરી ગયા. પણ એ હોશિયાર નીકળ્યો ને લણ્યો ત્યારે વળી કાઈ સારો માણસ પૂછતો આવ્યો. એવું તગદીર દશે તો આરિકા જશે ને રજશે. પણ તમે તો જાણો છો ને. આ નખાપા છોકરાનું ઠેકાણું પડતું હોય તે કાઈ બધાને ગમે? એટલે પથરા નાખનારા નીકળી આવ્યા. ને ખોટી ખોટી વાતો ઉઠાડી કે તોફાની છે, લણુનેય શું ઉઠાળવાનો છે, એનાં લક્ષણ સારાં નથી, એને તો રોગ છે—’

મામાને શિયાળાની સાંજેય કપાળે પરસેવો વળી ગયો. મો ઉપર ચિંતાનું વાદળું ઘેરાઈ વળ્યું. હાથ પાણી પાણી ઘર્ષ ગયા. મનમાં ગુસ્સો હતો તે દખાવીને ધીરજપૂર્વક વાત કહેતાં એ ખૂબ અકળાયા હતા.

‘રોગ છે ખરો?’ દાકતરે મામાની આંખમાં આંખ ધરોવી હતું. ‘જો હોય તો ચોખ્ખું કહેજો, દાકશો નહિ.’

‘ના રે ના. શેનો રોગ. તમે મોનીલાક્ષને જોયો નથી. આમ છ’ટ્ટ જોયો ને થાંભલા જેવો ટટર છે. ત્યાં વિદ્યાનગરમાં કુસ્તીએ લટે ને છત્રમો લાવે. છોકરાને કશું નથી. એ તો હીરા જેવો છે. પણ લોકો નરરા

એવા—’ ગોરધનભાઈએ વળી હથેળીનો ધાર વડે પરસેવો લૂછ્યો.

‘મોતીલાલ ક્યાં છે?’

‘ઘેર છે. મેં એને બે દહાડાની રખ લેડાવી ઘેર તેડાવી રાખ્યો છે. આજે સાંજે ગાડીએ બેઠા ત્યારે પણ ચોટા મુધી મારી જોડે હતો. એને હું ના જાણું મહેરબાન!’ ગોરધનભાઈએ વિશ્વાસ આપ્યો. ને એ બોલ્યું પડતું હોય એમ ઉમેર્યું, ‘બધી રીતે એક નજર છે પરીક્ષામાં ફસકાસ, કુસ્તીમાં પહેલે નજર, લાપણુ તો કડકડાટ કરે ને દેખાવે એના બાપથીયે ચડે એવો પંખખીજ જોઈ લો. તમારે એની વાતમાં કશું પૂછવા જેવું જ નથી. હવે તમે એક સર્ટિફિકેટ લખી આપો ને, એટલે બધું પડ્યું.’ એમણે જરા હસવાનો યત્ન કર્યો.

‘શું લખાવ્યું છે?’ દાકતરે પૂછ્યું, એમનો અવાજ જરા કડક લાગ્યો.

‘એટલું જ કે છોકરામાં કશી એમ નથી, કશો રોગ નથી. સાધારણ ખીમ જેવો જ છે.’ સાર નજવી નાખી દેવા જેવી વાત હોય એમ મામા બોલ્યા.

‘તો એને તગસવો જોઈએ. તપાસ્યા પછી સર્ટિફિકેટ આપીશ.’ દાકતરે ખુરશી ઉપરથી ઊભા થતાં કહ્યું.

આવી આંપલાશ, આવી દીલ, આવી ઠંડક મામાને પાકવે એવી નહોતી. એમણે દાકતરનો હાથ પકડ્યો. ખીમ હાથે ખિસ્સામાથી ફસની નોટ કાઢી. ‘હું નથી સમજતો કંઈ? ફી તો આપવી જ પડે ડાહ્યાભાઈનું ઝાળખાણુ ખરું, પણ વહેવારની વાત કાઈ હું નથી જાણુતો? ત્યો ચાલો, પાછું મારે મોહું થાય છે. નીચે ટેકસી ઊભી રાખી છે. આ મેખમાં મારે પાછા જવું છે. રાતે જ જઈને ડાહ્યાભાઈને જગાડીને તમારું સર્ટિફિકેટ વંચાવી દઉં એટલે થયું.’

એક શ્વાસે એ આવું કેટલું બધું બોલી ગયા. પણ દાકતર ન તો ખુરશી પર પાછા બેઠા કે ન તો સર્ટિફિકેટ લખવા દાગળ હાથમાં લીધો. એ તો ઉઘટા દરવાજા તરફ જવા લાગ્યા. નોટ લણી તો એમણે

નેયું પણ નહિ.

‘ઓજા છે, મહેરબાન!’ કહી મામા પાછા વળ્યા. ‘પાંચ બીજા લો, પણ વહેલું કરો. શું કરીએ, મારે ગરજ છે. અત્યારે પૈસા સામું નેવાય એવું છે?’

‘મેં તમને કહ્યું ને કે મોતીલાલને તપાસવા બેઠીએ. એમનું લોહી લેવું પડશે—તે વિના એમ ને એમ મારાથી ના લખી અપાય.’ દાકતરે હળવેથી ખુલાસો કર્યો. વગર પૂછ્યે મામાએ પંદરના પચીસ કરી એમની મૂડી વાળી તોયે દાકતર કબૂલ ના થયા. ‘મોતીલાલને તપાસું પછી વાત.’ એમ બાત ટૂંકાવી.

‘પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેલા બોર્ન મરતિયો આગળ કરી મેલશે. તમે તો ભાઈ સાવ એકમાર્ગી રહ્યા; પણ મારે તો બંધી બાનુનું નેવાનું, આ છોકરાનું સાચવવાનું કાને—મારે બોર્નને કાણ છે હવે એવું બેનારો? છે કેઈ?’ આમ મામા ઘણું મથ્યા પણ દાકતર મેક્કમ રહ્યા. ‘ડી. સી. ને એ દિવસ રોકવા હોય તો

ચિઠ્ઠી લખી આપવા જણાવ્યું. પણ મામાને એવી ચિઠ્ઠીથી કામ સરે એવું ના જણાયું. સર્ટિફિકેટ વિના પાછા ફરવું એટલે તો વાત હાથથી ગઈ જ એમ એ જાણતા હતા. ચેલેન્જ આવી પડે ત્યારે એ ઉપાડી લીધા વિના કોઈનુંય આલે છે?

‘હશે ત્યારે, દાકતરો તો ઘણાય છે.’ ગોરધનભાઈએ ઉગ્ર થતાં કહ્યું. એમની માંડ ટકાવી રાખેલી સ્વસ્થતા હવે સરી જતી હતી. ‘રૂપિયા આલીને લખાવવું છે ને! અને મારે ક્યાં ખોટું લખાવવું છે? તમારાથીયે મોટા દાકતર કેને જઈશ, હોંકે મહેરબાન. અને બેબે તમે કે સર્ટિફિકેટ લઈ ને જ પાછો જવાતો.’ એમણે ટેબલ ઉપર મુક્યો અક્ષરો.

દાકતરે એમને જવા માટે દરવાજા ખોલ્યો—એમ કે બીજા દરદી રાહ બેતા હોય એમને બોલાવી શકાય. એમને મન ગોરધનભાઈનો કેસ પતી ગયેલો હતો.

મણી મામા એમ શેના જાય! એ પાછા ખુરશીમાં ખેડા. ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી આંખો લૂછી, હાથ ધુણ્યા, ને આગળ હવે શું કરવું તે બોળવા પડ

લાગી બેયું. પછી એમને મુઝ્યું, ‘સારું એમ કરું છું. સવારની પહેલી ગાડીએ પાછો આવું છું, તમે ક્યારે તપાસશે?’

‘અગિયાર વાગે’

‘એમ નહિ, મહેરબાન એ તો બહુ મોટું થઈ જાય. પાછું તમે લેહી લેશો એમાં વાર લાગશે. વહેલું નહિ કરો?’

‘તમે માનો છો એવું તાકીદનું આ કામ નથી, સમજ્યા ને?’

‘નથી કેમ?’ મામા ઉઠ્યા. ‘જિંદગીની હારજીતનો સવાલ છે, ને તમે કહો છો તાકીદ નથી! એના બાપ હોત તો હું શું કરવા આમ માથું ફાડત? પણ આ તો મારે માથે તમે સમજ્યા ને, સાહેબ? મળજે તમારે ઘેર આવું તો?’

અને એમ નક્કી કરી દાકતરના ઘરનું સરનામું લઈ ગોરધનભાઈ દાદરા કોર્ટમાં ત્યારે એમની બીજી ચિંતા શરૂ થતી હતી. ‘નડિયાદ તો જઈશ: પણ મોતીએ માનશે? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો આવી તપાસ કરાવવા દઉં? જે કહેતો આવે એની સાત પેટીને મણમણની સંભળાવું નહિ! કાલે બીટીને મારા વાંલા લોક તો આજ મૂકે કે પુરુષાનન જ નથી, એમનું શું પૂછવું?’

એવા અનેક વિચારમાં સપડાયેલા મામા રાતે સાડા દસ વાગે નડિયાદ પહોંચ્યા. ઘરમાં બીજાં બધાં જગતાં હતાં. એક મોતીલાલ બારી ઉઘાડી રાખી છતોપાટ બાંધતો હતો. કોઈ કશું પૂછે કરે તે પહેલાં મામાએ એને જગાડ્યો.

‘આપણે ચારની ગાડીમાં અમદાવાદ જવાનું છે. તારે લગાડાં તૈયાર કરી રાખવાં હોય તો હમણાં જ પરવારી લે.’ મામાએ વરદી આપી.

‘કાંઈ ખાસ?’

‘તે તો હું તને રસ્તામાં કહીશ. ને તારી ફોલેજમાં મેંએકીન બેડે લઈ લેજે, કામ પડશે. છે ખરાં ને?’

‘પાછા ક્યારે આવવાનું છે? કે રોકાવું પડે કદાચ—’

‘ના રે, આગયારની ગાડીમાં તો પાછા. મારે અહીંનું પતાવણું પડશે ને. કલનો દહાડો આપણે બધાએ સાચવી લેવાનો છે, હો ભાઈ. હું કાંઈ બોલું કું તો કાંઈ મનમા ના લાવશો.’ એમ કહી મામા આડે પડ્યો થયા.

મોતીલાલ ફરી પથારીમાં સૂઈ ગયો. મામા ગયા શું, આવ્યા શું, ફરી એમની સાથે જવાનું તે શું? વિવાદની વાત ચાલતી હતી તે તો એની જાણમાં હતું. એ લોગોએ એને જેવા બોલાવ્યો હતો. ઊંઝરી પણ એણે જોઈ હતી. એના દોસ્તારો ને બીજાં સગાઓએ આ સંબંધ આવકાર્યો હતો. આમ બધી રીતે ફીક હતું ત્યારે મામાને આવી ફિક્કર શેની? કે પછી કાંઈ બીજી જ વાત હશે?

મજરકાની ગાડીમા મામા ભાણેજ બને એકા ત્યારે ધણીખરા લોકો ગાઘતા હતા, જે નવા આવ્યા હતા કે વહેલા જાગી ગયા હતા તે બીડીઓ તાણતા હતા. ઠંડીને લીધે બારીના કાચ ચઢાવેલા હતા ને ધુમાડો અંદર ગોટાતો હતો. થોડી વારે મામાએ હળવે હળવે બધી વાત કરી.

‘તારા આપના દુરમન હજી આટલા વર્ષે છાલ છોડ્યા નથી તે તને બદનામ કરવા નીકળ્યા છે શું કરીએ? ના પાડી દઉં તો સાડું ધર હાથમાથી જાય છે. ને ઉપરથી બદનામી ચોરે છે. એ રહ્યા મોટા માણસ, એટલે એમની સાથે ઝઘડો કરાતો નથી. બાકી આ તે કાંઈ રીત છે?’ બળાપો કાઢતાં કાઢતાં એમણે બધી પરિસ્થિતિ જણાવી દીધી. દાકતર બસા છે પણ કહ્યું ને ખરાખરી છે—અગડબગડ ત્યાં નહિ ચાલે એ પણ જણાવ્યું.

મનનો ત્યાર હળવો કરી મામાએ મજરકાનાં ઝોકાં ખાવા માડ્યાં. ત્યારે મોતીલાલની જીદી જ રિથિતિ હતી. એના જીવનમાં ખૂત ઉઠળી રહ્યું હતું. શું એને વિશે આવી શંકા? ને લાલચને વશ થઈ આ ચઢાવે તેનું નિવારણ કરવા દોડદોડી કરવાની? એ મોટા આદિ-કાના લખેશરી રહ્યા તો છો ધર્મી રહ્યા, અહીં કેને? પછી એને યાદ આવ્યું કે સવાર પડશે ને દાકતર

એને તપાસશે. એ દાકતરને બે ઘણા જ માર્યા હોય તો? પણ ના, એમનો શો દોષ? એ ત્યાં જાય છે તે તો પોતાની જ મરજી ને! આ દાકતર શું પૂછશે ને કેમ કેમ તપાસશે એના વિચારે એને દોષ થયો. ને એ સર્ટિફિકેટ લખશે ત્યારે મામાને મન કેવી છત ગણાશે એ વિચારથી એને દરખ પણ થયો.

‘પણ દાકતરે કાંઈ તૃતીય કાદવું તે? મોતીલાલ તું શું કરવાનો?’ એના મગજમાં તુકો બેઠ્યો. ‘વખત છે એની જ પિયકારી સાક ના હોય, એના કાચની પ્લેટ ચોખ્ખી ના હોય, એનું માઈ કોરેક્ટાપ યંત્ર બરો-બર કામ ના કરતું હોય, તો? અને કદાચ એમની તપાસમાં ખરેખાર કાંઈ આવું અવળું જણાયું, એવો વહેમ ગયો તો?’

આ વિચાર જેવા મનમાં બિચો કે એને વળગી જ પડ્યો. એણે ખંખેરી નાખવા પત્ન કયો તેમ તેમ એ વધારે ચીટક્યા. ધીરેધીરે એને એમ જ લાગ્યું કે એની તપાસમાં સીધું કિતરું નથી, દાકતરને કરોઈ વહેમ જરૂર ગયો છે ને એવું જાણે ખરેખાર બન્યું હોય એમ એ મનમાં ચોક્કો એ વખતે એક ગાડી સામેથી સડસડાટ કરતી પડ્યેના પાટથી આવી મેંડ. ને એની પાછળ એનું મન એના ગામની ભાગેશ સુધી પહોંચી ગયું. ને લાગ્યો એ પાંચ સાત વર્ષ નાનો પણ થઈ ગયો. સ્થળ ને કાળ બંનેએ એમ મળી એને જાણે પાછો ખેંચ્યો.

નડિયાદના સંતરામ મંદિર તરફ એના ચાર પાંચ દોરલો ફરવા જતા. રસ્તો રોડોને વાતોએ વળગતા. પાણી ભરીને જતી સ્ત્રીઓમાથી કાંઈ કાંઈ નાની વયની દેખાય ત્યારે ધિચારા થતા, હસી દેવાતું, તાળી લેવાની આવું એને યાદ આવવા માંડ્યું. ‘સાજ પડ્યે ફરા તળાવ આગળ ફિલ્મી ગોતો લલકારતા ને એમાં પ્યારની કડીઓ ઉઘસાવી એનું દરદ માણી લેતા, તેમ એને સાંભળ્યું. જગનાથ મહાદેવ જતા એ ટોળી મર નાળું રોડોને બેસવી કે સપુણની ભાગેજો મોટા મેંડે વડ પથરાયેલા હતા ત્યાં ધમાચકડી મચાવતા ત્યારે ગામમાથી પાછી ફરતી વાધરણો કાળજોની કપાઈ

મશ્કરી થતી તે પણ હવે એને દેખાયું.

એને નવાઈ લાગી કે આટલા દિવસ એને આ વાતો કેમ ના દેખાઈ, કેમ ના ખટકી ? પણ વાત આટલી જ નહોતી, વધારે હતી.

એનો એક ગોશિયો બંકુ ભારે ગઈયો હતો. એ રસ-પૂર્વક એનાં રંગીન પરાક્રમે બહેલાવીને કહેતો. એક વાર છારાના પડાવ તરફ ભર બપોરે લઈ જઈ એણે પોતાની ચાલાકી ને દિશ્ન પણ દેખાડેલાં. 'એ તો બંકુનું કામ !' કહી બંકુ ખાણુ ખાતો અને બીજાન ચકિત થઈ જતા. પણ ગામમાં તો એક નહિ પણ આખી ટોળી જ પંકાઈ ગઈ હતી.

એક વાર એ ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યારે અંધારું થઈ ગયું હતું. ખડકીથી થોડે દૂર હશે ત્યાં એનો મારગ રોકીને એક બાઈ આવી ઊભી રહી.

'ભાઈ, મારું કામ ના કરો ?' એણે આજીજી-પૂર્વક કહ્યું.

'શું છે ?'

'મારી બબલી ખોવાઈ ગઈ છે. એની દારનાં બધા કહે છે તળાવ ભરૂં કાઢની પાછળ પાછળ જતી. મારો જીવ તો અહર થઈ ગયો છે. પણ એની તપાસ કરવા કેવી રીતે જાઉં ? તમે આવશો નહીં—'

ને એની જોડે મોતીઓ ગયો. ગયો એટલું જ નહિ, પણ કલાકેક આ ભગોળથી પેલી ભાગોળ ફરતાં રહતી બબલીને. બોળી આખી એને ઘેર પહોંચાડી આવેલો. જે બાઈની સથે એ ફરેલો તે ગ-બ, એકલી, વિધવા ને વધારામાં વગોવાયલી બની બીજે દિવસે બંકુ મળ્યો ત્યારે એણે તાળી દઈ વસો દપકારેલો.

'કેમ, બાબો ને રંગ !' એણે ગામ આખું સાંભળે એમ હસીને કહ્યું હતું. પણ ત્યારે જે એ નહોતો સમજ્યો તે હવે આજે એને જુદા રૂપે જણાતું હતું, 'એને ત્યાં મારે ના જવું પડે, હું કહું ત્યાં એ લાંબી અ.વે !' એમ બંકુએ જ કહેલું ને.

અને પેલી મેટ્રિકમાં આવેલી જીલાવતી ! આ ટોળાને પદ્મામ કરતી ફરતી હતી. 'મારા ઉપર ચિઠ્ઠી નાખી,

મને શમાવ આપવા આવ્યા, મારા ઉપર કવિતા બનાવી,' એમ ભાતભાતનાં વાંકાં પાડતી એ આ ટોળાને ખીજવતી હતી. એક વાર એ વરધોડામાં જવા બની હતીને નીકળી ત્યારે ભેંસનો પોદળો ઉઠાવી એના ઉપર નહોતો નાખ્યો શું ?

આ સોખને, આ રીખજોએ ને રઝગપાટે એની ટોળી છેવળાઉ ગણાઈ ગઈ હતી. એમાં બંકુએ તો હદ કરી હતી. એ રાજ કાઢની પોલ જાણી લાવતો, રાજ પોતાનું નવું પરાક્રમ જણાવતો ને આખી ટોળાની કલ્પનાને ઉત્તેજિત કરી મૂકતો. ક્યારેક કાઢના ઉપર આળ ચઢાવી પોતાને દરદનુકશાન થયાની ફરિયાદ કરતો ને દાકતરને ઝાંસવા માટે દેસ્તદારો કને ક્રોળો ઉધરાવતો.

એ વેળાની, અણસમજની, ઉમ્મરાટની, ધસી આવતા પૌરુષને જીતું કરવાની ઉતાવળની, ટેસી કરતાં કરતાં જે બદનામી વળગી તે આટલે વખતે આમ ગણું દબાવતી આવશે એ કાણે જાણ્યું હતું ?

એમ કરતાં અમદાવાદ આવી પહોંચ્યું. દૂધનાં હાંડા ઉતારી રખારીઓ ખર્યા ત્યાં સુધી મ.મા ભાણેજ ગાડીમાં બેસી રહ્યા દાકતરને પા કલાક જે વધારે મળ્યો તે ખરો એવી ગણનારીથી એ મોહું કરતા હતા. મામાને એમ પણ હતું કે કાઈ ઓળખીતા ભેટી ના પડે તો સારુ. પણ જાપે પેલો બંકુ જ જિમ્મો હતો.

'હલ્લો' કહીને બંકુ મોતીલાલને વળગી પડ્યો. મામાને આ લપ નહોતો ગમતો પણ શું કરે ? 'મામા, તમે તો આવ્યા શું, ગયા શું ને પાછા—!' એ ખડખડ હસ્યો. એની વાત ટાળવા મામા ખર્યા. 'હું ગાડીનું ગોઠવું, મોતીલાલ તું આવી પહોંચજે.' એમ જતાં જતાં કહેતા ગયા.

મોતીલાલના મગજમાં બંકુનાં ઘણાં 'શરતનો' કચારનાં અથડાતાં હતાં, તેમાં એ જ અહીં સામો મળ્યો. એટલે તક મળી છે તો ખાતરી જ કરી લેવી એમ ધારી મોતીલાલે એને પૂછી નાખ્યું.

'યાદ છે ને બંકુ. દાકતર કને ઈન્કેક્શન લેવા તે

દાળો માગેલો—

‘તે પાઠા માગવા છે હવે?’ બંકુએ વધારે જોરથી હસીને કહ્યું એના એન શરમ નહોતી ‘કે નવો દાળો આપવો છે?’

‘હવે પાઠા કાણુ માગે છે પણ એવું હતું તો ખરું ને!’ મોતીલાલથી વધારે એ ખબર ના થઈ

‘કેમ વળી? એ વાર નરિ, એ વાર હું તો અપાચેલો! અથ્થા તારાય નગર લાગે કે શું? કાણુ મળી ગયું?’ એણે નકટ ખની પૂછ્યું આખ માચકાવી ને નામ જાણવા તકપ પડ થઈ ગયો

‘ખરું કહે છે? ચેપી રાગ?’ મોતીલાલ ચોંટ્યો

‘હારનો વળી! પણ એમાં બહુ ડરવું નરિ, હો કે. એ તો થય ને મટ. જોઈ એ તો અરી દાકતર કને હું લઈ જાઉં છે એવું?’ એણે કમર કસી

‘એકને થાય તેથી જીમને પણ થાય—હૈ!’ મોતીલાલને પડેલી કાળ વધતી હતી

‘થાય રતો આ તો બહુ ચેપી પણ હું એવો ઉત્તામ—’ એની ઉસ્તદી ત્યા જ રહેલા ઈ મોતીલાલ દોડતો મામાને શોધવા દોડ્યો ટેન્સો પકડી બને જણે દાકતરનું ઘર જોળી કાઢ્યું ને એમને સાથે લઈ દવાખાને પહોંચ્યા એ આખે રસ્તે પેલા ચેપી રાગનો ભડકો એના મનમાં ચેપ લગાડી રહ્યો હતો રખે એનો—બંકુનો ચેપ પોતાને ત્યારે લાગ્યો હોય! અરે ખીજે શીથે લાગ્યો હોય! હોપ્ટેનમાં કોનો દુવાય, કે નીઆદર, કોનું ઉત્તીયુ—શી ખબર પડે!

ને હવે આ દાકતર જોશે—તપ સશે, ત્યારે શું તું શું થઈ જશે! આમના બેલ ઉપર મામા નિશ્વાસ કરશે, સગાં નિશ્વાસ કરશે, એ ફજેત ફજેત થઈ જવાનો કે શું? એની છાતી ધડક ધડક થઈ બહી. શકાનો કીડો પેડો કે કારવા જ મડે

‘માથામાં દુખાવો રહે છે ખરો કે?’ દાકતરે એને પૂછ્યું.

‘ના જી.’

‘જરણ તાવ જેવું લાગે છે?’

‘આખે જગતરા થાય છે કે? કેઈ વાર હતાશ—’

‘ઉત્તમરો કર્યો હોય તો થાય’

‘સાધા હું એ છે કે?’

‘તો તો કુસ્તી થઈ રહી!’ એણે મદામહેનતે જર હસના દેખાવા યત્ન કર્યો.

‘ગળામાં જગતગ થતી હોય, જલ આવતી હોય—એવું કાઈ!’

એમ દાકતર પૂડતા ગયા, જોના ગયા, પેલાખ વીધો લોલી વાંધુ, અદરની ગમમાં લઈ જઈ તપાસ કરી ને એ બધો વખત બહુ ઝીણા ઝીણા સવારે કર્યો એ બધો વખત મેતીલાલને દેરે કાળ પડી દાકતર કશુ બોલ્યા વિના ભરેખમ થઈને કવમ લખના બેઠા ત્યારે તો એના મોતીલાલ જ મરી ગયા લખના લખતા દાકતરે મોતીલાલ બહુ બિન્દુ બિન્દુ ‘કેમ મિટ્ટર, બહુ મલકારી ગયા છે!’ થઈ રહ્યું એ જ રહસ્ય મામાએ દાકતરના પડખ મા ડાકું ધાર પૂંચ્યું, ‘કશુ છે તો નરિ ને, દાકતર જો હોય કે કવી દો ને લખવાનું પડી કરજો’ એમણે દાકતરને કવમ જ પકડી લીધી.

‘કહું છું દમણા’ કવી દાકતરે ચૂપચપ લખવ માડ્યું. એ વાર ફરી ફરીને એમણે મોતીલાલ તર જોયું. એક વાર તો માર્મિક હમ્યા પણ ખરા ને છેરો સડી કરી કાગળ બીડીને મામાના હાથમાં આપ્યો.

‘આ કાગળ તમારા માટે નથી. હી સી.ને આપજો એમણે કહ્યું.

‘પણ છે શું? કહેતા કેમ નથી?’ કવી મામાએ ગુસ્સામાં ત્યાં જ પરમીડિયુ જોતી નાખ્યું. ‘તમેય શું મારા લાઈ! મરા સાથે તો હું મારી ફજેતી નરિ કરાવું ને! આ મૂરખના ધધા હું જાણ્યો હતો, પણ આટલે સુધી વાત ગઈ હશે એની કોને ખબર! દરામખોર, પાછ—’ એમ શમ્દોના લોચા વાળતાં એમણે દાકતરનો કાગળ વાંચ્યા વિના મોતીલાલ ઉપર કેંધ કરી કેંધો મામા નિરાશ થઈ ગયા.

જાને અદરથી એવીને મેં આંખોમાં લાગી મોતીલાલે

એકી સાથે બપોરે શખ્તો ને બપોરે લીલીઓ વાંચવા માંડી. પણ એમ ઉતાવળ કર્યે શું વળે? એટલે ફરીથી વાંચવું પડ્યું. ધીરજ ના રહી ને છેલ્લું પહેલું વાંચ્યું ને ઉપલું છેલ્લે વાંચ્યું. એમ વાંચી રહ્યો ત્યારે એણે ભડીને દાકતરનો હાથ પકડી લીધો, ખૂબ હેતથી દબાવ્યો. એણે મામાને કાગળ પાછો આપ્યો.

‘એક વાર તમે વાંચી તો જીવો, મામા.’ હરખથી એની છાતી ફાટતી હતી.

‘પ્રિય ભાઈ ડી. સી., તમારી દીકરી મંજુ માટે જે યુવકને તમે મારી કને તપાસ કરાવવા મોકલ્યા છે તેની મેં સંપૂર્ણ તપાસ કરી લીધી છે. પેશાબ તપાસ્યો છે ને લોહી પણ તપાસ્યું છે અને એનાં બધાં અંગોની પણ તપાસ કરી છે. એ પછી જ હું આ અહેવાલ લખું છું.’

સામાન્ય રીતે કોઈના તરફ શંકાથી જોવાની મને ટેવ નથી. લોકો કહે તેના ઉપર હું વિશ્વાસ કરું છું પણ તમે કામ સોંપેલું એટલે જરૂર કરતાં હું વધારે ઊંડો ઊતર્યો છું. પૂછપરછ પણ ધણી કરી છે. અને કેટલીક વાર યુવાનીમાં આવતા છોકરાઓ અવળે પાટે અથડાયા ફૂટાયા હોય તો એની ભાળ કાઢવા મેં મારાથી બનતું કર્યું છે. શારીરિક તપાસ અને મારાથી બને એવી માનસિક સ્થિતિની તપાસ પણ મેં કરી લીધી છે. મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે મોતીલાલ તંદુરસ્ત છે, નીરોગી છે, સ્વભાવનો મળતાવડો છે, દિલનો સાફ છે. એના જવાબો સંકોચ વિનાના સ્પષ્ટ અને

સહજ હતા. એવું જ એના શરીર વિષે છે. તમે મંજુનો સંબંધ આ ભાઈ સાથે બાંધશો તો મને આનંદ થશે. તમને બાપ-દીકરીને તો લાલ છે જ. આવી દાકતરી તપાસ આપણા સમાજમાં નવી ગણાય. એથી કોઈ ને રોષ ઉપજે પણ ખરે. સ્વમાનની લાગણી વરપક્ષે ફેની ઉગ્ર રહે છે તે તમે ક્યાં નથી બાળતા. એમ છતાં, આ ભાઈ એ એ પરીક્ષા આપી તેના બદલામાં હું એક ઉપયોગી સૂચન કરું છું. તમે પણ સ્વેચ્છાથી કોઈ અનુભવી દાકતર બાઈ પાસે મંજુની પણ આવી તપાસ કરાવી એમને પહેંચાડશો. મને કહેશો તો હું પણ એ કામ કરી આપીશ. મારે ત્યાં સ્ત્રી-પુરુષો સહુ તપાસ સલાહ કે ઉપચાર માટે આવે જ છે, તેમ મંજુ પણ આવી શકશે. એક રીતે અમે દાકતરો માખાપોના સંબંધ કરતાં પણ નિકટની કક્ષામાં આવીએ છીએ !

મને તમે લીધેલો માર્ગ વાળખી લાગ્યો છે. શંકા પડે ત્યારે તો માણસ સ્વાર્થની ખાતર પણ આવી તપાસની માગણી કરે. પરંતુ આવો શિષ્ટાચાર આપણા સભ્ય સમાજમાં હવે પ્રચલિત થવો જઈએ. દેશમાં ઔદ્યોગિક સમૃદ્ધિ આવે તેની સાથે એના કેટલાક ગુણ દોષ પણ પેસવાના જ. ને ત્યારે એક જ નહિ પણ વિવિધ કારણોસર આવી તપાસ અનિવાર્ય ઠેરવી બધી શંકા-ઓને નિર્મૂળ કરવી એ જ વાળખી ગણાશે.

લિં

આપનો ડોં...’

યુકેનની વિજ્ઞાન અકાદમીની રેડિયો-ટેકનીકલ પ્રશ્નોના અભ્યાસ માટે નવી સ્થપાયેલી સંસ્થા રેડિયો-કિરણો દ્વારા વીજળીના પ્રવાહને દૂર મોકલવાના પ્રશ્નોના અભ્યાસ કરી રહી છે. આ પ્રશ્નોને ઉકેલ થતાં વીજળીને પ્રવાહ તાર વગર મોકલી શકાશે અને તેથી તાર અને ચાંલલાઓમાં વપરાતી લાગે ટન લોહ અને બિનલોહ ધાતુઓના તથા બાંધકામના ખર્ચાઓનો બચાવ થશે. આથી ખેતરોમાં, ખાસ કરીને નવા વિકસી રહેલા વણખેડી જમીનના વિસ્તારોમાં ટ્રેક્ટરો અને બીજા કૃષિયંત્રો બિનતારી વીજળી પ્રવાહ દ્વારા ચલાવી શકાશે.

હાઈ ફ્રિક્વન્સી રેડિયો-મેનમાં દ્વારા પર્યટ તોડવાનો પ્રશ્ન પણ અમે ઉકેલી રહ્યો છે. આ મેનમાં બોનો ઉપયોગ માત્ર તોડવાનો નહિ પરંતુ બાંધવામાં પણ થઈ શકે એમ છે. દાખલા તરીકે, હાઈ ફ્રિક્વન્સી રેડિયો-મેન આવી કેટલીક રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓ હેતુજનક બને છે. આથી, પ્લાસ્ટીકની બનાવટમાં એનો ઉપયોગ થઈ શકે.

આંપણે ત્યાં દેખાતી દીટોડીઓ

આ પંખીઓ ભૂમિવાસી છે અને તે ઉપરાન્ત પાણીશેરડે તેઓ ચરતાં ફરતાં જોવામાં આવે છે તેમાં કેટલીક સ્થાનિક છે અને કેટલીક શિયાળામાં પ્રવાસ ખેડીને અહીં આવે છે. તેમાં હવે આપણે તેઓની ખાસીયત અને પ્રવાસ વિષે જાણીએ.

મળતાવડી દીટોડી

તેતરતા કદની આ મળતાવડી દીટોડીનાં કપાળ અને આંખ ઉપરનો રંગ ધોળો અને આંખથી શરૂ થતો કાળો લીટો ઠેક એડ સુધી જાય છે. તાલકું કાળા રંગનું, દાદી ધોળા રંગની અને પીઠ ઉપરનો રંગ રાખોડી કથ્થાઈ, છાતી રાખોડી રંગની અને પૂંછડી ધોળાશ ઉપર જેમા એક કાળો પટ્ટો આવે છે. જ્યારે અહીં શિયાળામાં આવે છે ત્યારે તેના તાલકાનો અને છાતીનો રંગ પીળો કથ્થાઈ રહે છે.

આ દીટોડી તેના નામ પ્રમાણે ટોળામાં વસવાવાળી છે. જે ખનતા સુધી ખેડેલાં ખેતર અને ગૌચરમાં ચરતાં ફરતાં દેખાય છે. આ મળતાવડી દીટોડી બહુ અચોક્કસ મુલાકાતી ગણાય છે જેથી તે આપણે ત્યાં બહુ સામાન્ય પ્રવાસી પંખી નથી. તેઓ શિયાળામાં જોવામાં આવે છે. સ્વભાવે બહુ તરવરાટવાળી નથી જણાતી. આ દીટોડીના પગનો રંગ કાળો હોવાથી અને પેલા પૂંછડીમાં આવતા કાળા પટ્ટાથી તેનાં બીજાં સગાંથી તરત જ ભુલો તારવી શકાય છે તે ઉપરાન્ત પાંખમાં આવતો સફેદ પટ્ટો, જ્યારે જોડે છે ત્યારે સાફ જોવામાં આવે છે.

તેઓ દક્ષિણ પૂર્વ રશિયામાં પ્રજનન કરે છે અને શિયાળાની ઠંડીથી બચવા તેઓ દક્ષિણનો પ્રવાસ ખેડે છે જે સમયે તેઓ ઉત્તર આફ્રિકા અને ભારતમાં આવી પહોંચે છે જેમાં ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં પણ તેઓ જણાય છે છતાં એટલું કહી વગર ચાલે

આ અંકે શરૂ થતી આ નવી પંખી-જાત વિષેની વાર્તા માહિતી દરેક વાચકને રસપ્રદ અને જ્ઞાન સભર નીવડશે. ગુજરાતના એક માર પ્રાણી-પંખી વિશારદ લેખકના આ લેખો એકલા જાનમાં જ આવે છે...

નહિ કે સૌરાષ્ટ્રમાં તે સામાન્ય નથી. તેઓનો આહાર જીવાત અને દાણાનો છે.

મળતાવડી દીટોડીને અંગ્રેજીમાં The Sociable Lap-wing કહેવાય છે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે જોળ ખવા માટે Chettusia Grewarira (Pallas) એમ કહેવું જોઈએ.

સફેદ પુચ્છ દીટોડી

આ દીટોડી પણ ઉપર બતાવેલી મળતાવડી દીટોડીના કદની હોય છે. તેની જોળખાણ તેની સફેદ પૂંછડી ઉપરથી તરત જ પડે છે. એ ઉપરાન્ત તેની આંખ ઉપર લોળીયા હોતાં નથી અને જ્યારે તે જોડે છે ત્યારે કાળો લીટો પાંખમાં દેખાય છે. આંખનો રંગ કાળો અને પગનો રંગ પીળો રહે છે. વળી તેનું તાલકું કાળા રંગનું નથી આવતું અને જ્યારે જોડે છે ત્યારે આછી સીટી મારે છે.

સ્વભાવે આ દીટોડી ગીલા અને તળાવકાંડે વસે છે. વળી થોડી બીકણુ પણ ગણાય અને બહુ તરવરાટવાળી પણ નથી. તેની ખાસિયત એકાકી વસવાની છે એટલે ટોળામાં બહુ ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

તેઓ મેસોપોટોમીયા, ઈરાન અને તુર્કસ્તાનમાં પ્રજનન કરે છે અને શિયાળામાં ઉત્તર આફ્રિકા અને ભારતનો પ્રવાસ ખેડે છે. જેમાં કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં પણ તેઓ જોવામાં આવે છે. છતાં સામાન્ય તો ન જ કહી શકાય. અહીં તેઓ જીવાત, દાણાનો આહાર કરે છે.

સફેદ પુચ્છ દીટોડીને અંગ્રેજીમાં The white tailed lap-wing કહેવામાં આવે છે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે જોળખવા માટે Chehusia leucura (Lichtenstein) એમ કહેવું જોઈએ.

દિગ્દર્શી

કદમાં લગભગ અંધી દીટોડીએ બહુ જુનું કરંડવાળો દેખાય છે. પણ પગ કંઈક લાંબા હોય છે. આ પંખીનો સામાન્ય રંગ કથ્થાઈ, પાંખમાં સફેદ પટ્ટો, તાવડું કાળું, પેટાળ ધોળું અને છાતી કાળા રંગની હોય છે. ચાંચ ઉપર રાતા રંગનાં લોળીઆં રહે છે. બાટી તો આ પંખી આપણા પ્રદેશનું એટલું અંધુ સામાન્ય પંખી છે કે તેની વધારે ઓળખાણુ આપવાની જરૂર જણાતી નથી. દીટોડીનો વસવાટ ખેતર, વાડી, ખગીચા, ખીડાં, પાણીકાંડા વગેરે ઉપર હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે તો દીટોડી એટલી અંધી નીડર બની ગયેલી હોય છે કે આપણાથી બહુ થોડા ફૂટના અંતરે ખેડી રહે છે. અને આપણા તરફ પોતાની બારીક નજર રાખે છે. એમાં ચારે બેઈ જતાં થોડું દોડીને વળી શકાય છે. એવી રીતે તે પોતાના ચારા શોધતાં કરે છે. બનતાં સુધી તો બેડીમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે પણ કેટલીક વખત તેની મોટી સંખ્યા અમુક જગ્યાએ એકત્ર થયેલી પણ જોવામાં આવે છે.

ખાસ કરીને ઉનાળાની શરૂઆતમાં ચાંદની રાતે તે પોતાની ટી...ટી...ટી...હટ્ટ અથવા ‘કરતી’તી વ્રત એમ બોલતાં બિરતી નીકળે છે અને અંધારી રાતે પણ તે કરતી બોલતાં આવે છે. કારણ કે પોતે પસંદ કરેલી જગ્યાએ તે અંધારામાં પણ બિડી આવી ત્યાં ફરે છે. ટીંગાડી ખેતીને ફાયદો કરતાં પંખીની ગણતરીમાં લઈ શકાય છે.

દીઠોડીની વસ્તી આખા ભારતમાં છે અને જ્યાં વસ્તી હોય ત્યાં કાયમી વસવાટ કરવાવાળી છે.

દીરાદી પોતાનો માજો એપ્રિલથી ઓગસ્ટ માસ સુધી
ખતાવે છે અને બધ્યાં ઉછેરે છે. આ માજો સપાટ ભોંય
ઉપર કંઈર ગોઠીને ખતાવેલો હોય છે જેમાં વચ્ચે
છાંત્ર મૂકવાની અલગ હોય છે અને તે આસપાસની
ભોંય સાથે એવો આગાદ મળી જાય છે કે એક વખત
જોયો હોય તો બીજી વખત ને તરત જ જોવામાં
આવતો નથી. આવા મળામાં દીરાદી ખતનાં સુધી

આર લીલાશ પડતા રાખોડી રંગ ઉપર કાળા લીટા અને ધાગાનાં ચિત્રમણવાળાં ઈંડાં મૂકે છે. એ ઈંડાં પણ તે કંદર અને પાંખીકા સાથે એવાં એકમેક ધર્મ નય છે કે તરત ધ્યાન ઉપર આવતાં નથી. વધી ન્યારે દીટોડી આ ઈંડાં સેવતી હોય ત્યારે કોઈ અનર્થી વ્યક્તિ નીકળે તો એવી તેના માગા ઉપરથી સરી નય છે કે આપણને ખમર પડવા દેતી નથી કે ત્યાં તે ઈંડાં સેવે છે. અને નર પણ એટલો જ પોતાનાં ઈંડાં સાચવવા સાવધાન રહે છે એટલે તરત જ ઊડી ભયમૂલક ચણવો કરવા લાગી નય છે અને પોતાના શત્રુને પોતાની સાંચથી અને પાંખમાં આવેલા ખુરચો એટો મારવા લાગી નય છે. અને બચ્યાં હોય ત્યારે તો આપણું ધ્યાન બીજે દોરવા ધાયસ થયાનો દોંગ કરે છે જેથી આપણે બચ્યાં તરફ ન જતાં તેનાં તરફ આકર્ષાઈએ. જે વખત બચ્યાં પણ બોંમ ઉપર લાંખાં થઈ એવાં દખાય છે કે વરતાતાં જ નથી. એ ઉપરાંત દીટોડીની ગણવાની શક્તિ મારા અનુભવમાં ચારથી વધારે નથી એટલે જો તેના માગાની છબી લેવામાં એક બે માણસો કરતાં વધારે માણસો સ.થે જઈ જોને છબી ખેંચવી હોય તે દાર્ઠ્યમાં એસી નય તો તેનું ધ્યાન નથી રહેતું. અને તરત જ માગા ઉપર પાછી ફરે છે. તેનાં બચ્યાનો રંગ રાખોડી અને ધોળો તથા તાલકું કાળાસપણું રાખોડી હોય છે. તેની બોક્ષીનો અબ્બાસ કર્યો હોય તો તરત જ ખખર પડે છે કે તે સા માટે આવજા કરે છે. દીટોડીની ચારે છવાત અને દાણાનો છે. તેના સેવકનો વખત ૨૮ દિવસનો ગણાય છે.

અગ્રેજમાં ધિરાડીને The Red-wahled lap-wing કહેવાય છે અને Hoplopterus indicus indicus (Boddart) એ એતુ' વિનાનિદનાય છે.

પારલેન ટીટોડી

કદમાં સહેજ નાની પારસન ટીટીડી. આજના એક
ગયા તે ટીટીડી સાથે થયી રીતે મળતી આવે છે.
માત્ર તેને પીળા રંગનાં લોચીયાં રહે છે અને બાતી

ઉપર કાળો રંગ ન હોવાથી તે જરા જલદી જોઈ શકાતી નથી તાલકુ અને આય કાળા રંગના આખો આખા પીળા રંગની અને પગે પગ પીળા રહે છે પીંતો રંગ રેતીઓ કચ્છાઈ, પેટાળ ધોળુ અને છાતી આછી કચ્છાઈ અથવા તપખોરીઓ પૂછડી ધોળી પણ કાળો પટ્ટો આવે છે

આ પારસન દીટાડી પણ આપણુ સામાન્ય પખી છે પણ દીટાડી જેટલું જોવામાં કદાચ નથી આવતુ કારણ કે રેતાળ પ્રદેશ તેને વસવા માટે વધારે ગમે છે વળી ઝાડીમાં ખુલ્લી જગ્યામાં પણ જોવામાં આવે છે સ્થાનિક પ્રવાસ કરતી વખતે તે જાણે જાણતા અને બોલતા સાબળવામાં આવે છે અને શિયાળામાં તેઓ એકત્ર થાય છે અને સાથે વસે છે પારસન દીટાડી રક્તી દીટાડી કરતા પોતાના ચતુરને હરાવવામાં વધારે હિંમત રાખે છે કારણ કે દીટાડી જેમ પાણીનો બચાવ મટે આશરો લેવામાં ઉતાવળ કરે છે તેમ આ પારસન દીટાડી તો પોતાની ઉડાન ઉપર વિશ્વાસ રાખી અહર ચઢના જ લાગે છે તેનો અવાજ ટી-ટી-ટી-

ટીવીચ એવો હોય છે

આખા ભારતમાં તેની વસતી છે અને જ્યાં વસે છે ત્યાં થોડા સ્થાનિક પ્રવાસ સિવાય લાગ્યે જ જગ્યા બદલી કરે છે

તેના માળા માર્ચથી ઓગસ્ટ માસ સુધી જોવા મળે છે અને તેની બનાવટમાં તે દીટાડી જેવો જ માલુમ પડે છે દરીઆકાંઠાના મેદાન તેના માળા બાધનાની ખાસ જગ્યા છે એ પણ ચાર ધડા મૂકે છે અને રંગમાં લગભગ દીટાડીને મળતા હોય છે અને પોતાની પ્રજાને સલામત માટે નરમાંદા તનતોડ જહેમત ઉઠાવે છે બંને દીટાડીમાં નરો બપોર વચાળનો થોડો વખત પોતાના ધડા સેવતા માલુમ પડ્યા છે પણ આખો વખત તો માદા જ તે કામ સલામતે છે આહારમાં ઘાણુ અને જીવાત લે છે

પારસન દીટાડીને અંગ્રેજીમાં The Yellow-bellied lap-wing મહેવાય છે અને Lobi pluvia malabaricus (Boddaert) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે

બાલિયર-સિંહ રોડ ઉપર જગલમાં ૧૧ માર્ચ અફરની બાજુ 'શનિશ્વર' મંદિર છે ત્યાં શનિવરે હાલસ થાય છે એક ખાસ હાલમ પાસે થોડો આગલો દિવસે હાલમત કરાવે છે, મંદિરની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તેલ ભરેલી શીશીઓ ત્યાંના વળાવમાં ઠાવે છે ઉપરાંત પોતાના પહેરેલા જોડા મંદિર બહાર કાઢ્યા પછી પાગ લઈ જવાતા નથી, ત્યાં જ મૂકતા જવા ના હોય છે

આ બધા જોડા હાલરોની સંખ્યામાં એકઠા થઈ ગયા પરિણામે માંચ પ્રદેશની સરકારે તે જોડા ત્યાંથી હટાવવામાં ૨૭,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ કર્યું ! સરસવના તેલથી ભરેલું વળાવ હજુ ખાલી કરવાનું છે એ તેલનો કચો ઉપયોગ કરી કંઈ પૈસા ઉપજાવશે કે નહિ તે ન કહી શકાય કારણ કે ભક્તોના જૂના-ફાટેલા જોડા ઉપાડવામાં જ ૨૭ હાલર રૂપિયા ખર્ચ ને સરકારને થાય તે સરકારની જુદિનું શું ટેકાણું !

એક મરીમ દેશ એક તીર્થસ્થાન પ્રાણેના પડી રહેલા જોડા હાલરવામાં જ ૨૭,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ એ પ્રકારના પર દેશીઓ આગળ કેવી દેખાય ?

[વિશાલ ભારત]

‘ ઊર્મિ-નવરચના ’ અંગે કોઈપણ બાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો આ નં અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલ્યો નહિ

વહેમનું ઓસડ

વહેમો લાલેલા ગણેલામાં પણ આજે અનોખી રીતે ધૂસેલા પડ્યા છે તે અલણ ગામડાંઓમાંથી તો તે તરત જ દૂર રાના થાય ? છતાં આ લેખના લેખક અવા પાત્રને અહીં ર કરે છે કે જેનો આદર્શ ગામડાંઓને તો દીક, શહેરીઓનેય માન્ય ગણાય...

કુદેતારે તો કહ્યું છે : ‘વહેમનું કંઈ ઓસડ નહિ.’ પણ લલલેલા રોગનાં ઓસડ નીકળ્યાં તો વહેમનું ઓસડ ન હોય એવું તે બને ખરું. વહેમનું ઓસડ જ્ઞાન છે. વહેમનું બળ જ અજ્ઞાનતા અને જડતા છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ મળતાં જેમ અંધકાર ઓગળી જાય છે તેમ જ્ઞાન આવતાં જડતા, અજ્ઞાનતા અને વહેમ પણ ઓસરી જાય છે. એવો અનુભવ એક ગામમાં થયો.

એમનું નામ રામજીભાઈ.

ભારે હિંમતવાળા માણસ. આમ ઝાઝું લાલેલા નથી. કાંદમૂઝ ભારે. દરેક વસ્તુને પોતાની બુદ્ધિની સરાણે ચડાવે. લોકો કહે છે માટે સાચું કે ચાલુ ચીજાનું છે એમ માનીને સ્વીકારી ન લે.

એથી તો તેમણે ગામમાં સૌથી પહેલાં મરણ પાછળનું જમણું બંધ કર્યું. તેમનાં માતૃશ્રીનું અવસાન થયું ત્યારે તેમણે નાતના રિવાજ પ્રમાણે બારમા દિવસે ‘શરિ’ ન કર્યો. ઘણાંએ દીકા કરી. ઘેડીઆએ મહેણાં માર્યાં, સ્ત્રીઓએ રોકકળ કરી. પણ રામજીભાઈએ તો એક જ સવાલ કર્યો :

‘આ રિવાજનો મને તો કંઈ અર્થ દેખાતો નથી. આ તો સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા એના જેવું છે. તમે કહેતા હો તો હું ગામના સારા કામમાં એ ખર્ચ નેટલા પૈસા આપું. પણ ઘેડા કરતા આવ્યા છે માટે હુથે એ ચીજે ચાલું એમ તો નહિ બને.’

દીકા કરનારા દીકા કરતા રહ્યા અને રામજીભાઈએ ગામની શાળાના મકાન-ફંડમાં એકે હજારની મદદ કરી. એની અસર સારી પડી. તે પછી તો બીજાઓને પણ થયું :

‘પહેંચવાળા રામજીભાઈએ બારમું ન કર્યું તો આપણે શીદને ખેંચાઈ મરીએ ?’

તે ગામમાંથી મરણ પાછળનું જમણું ગયું તે ગયું જ. એ રીતે રામજીભાઈએ લગ્ન પ્રસંગે મોટર દોડાવવાની વાત આવી ત્યારે તો સૌને ચોંકાવેલા.

તેમના દીકરાનું લગ્ન હતું. જન આરેક ગાઉ નેટલે લઈ જવાની હતી. રિવાજ એવો પડી ગયેલો કે સૌ મોટાઈના મોહમાં વાહવાહ કહેવડાવવા મોટર લાવે. પણ રામજીભાઈએ તો સૌને કહ્યું :

‘હું તો વહેલ જોડવાનો છું. જરૂર પડ્યે એ ગાડાં જોડાવીશ. પણ હું મોટર લાવવાનો નથી.’

‘અરે, એ તે ચાલતું હશે ? તો...તો વેવાઈને ત્યાં આપણું નાક કપાય ! સૌ મોટર લઈને જાય અને આપણે ગાડામાં જઈએ તો કેવું દેખાય ?’ પણ રામજીભાઈના ઘરમાંથી જ વિરોધ થયો.

પણ રામજીભાઈ મક્કમ હતા, એ કહે :

‘દૂર જવાનું હોય તો મોટર કરવી પડે એ વાત હું સમજી શકું છું. પણ આ તો ચાર ગાઉ જવાનું છે. આડે દિવસે આપણે ક્યાં મોટર દોડાવીએ છીએ ? એ માર્ગે એસ. ટી. જતી હોય તો તો ડીક છે. આ તો સ્પેશીઅલ મોટર મંગાવવાની. એવું બિનજરૂરી ખર્ચ કરવાની શી જરૂર ?’

રામજીભાઈની મક્કમતાની અસર સારી પડી. તે પછી બીજા પણ ગાહું જોડીને જન લઈ જવા માંડ્યા.

પણ આ તો થઈ નાતના રિવાજોની વાત. પણ રામજીભાઈએ વહેમ સામે પડકાર કર્યો એ વાત બ્યારે મારા સાંલગવામાં આવી ત્યારે તેમની હિંમત માટે માન થયેલું. તે દિવસે જ તેમને બિરદાવતો પત્ર તો લખી દીધો હતો. રૂબરૂ મળવાનું હમણાં જ થયું.

રામજીભાઈને ભૂવા, જતિ અને દોરાધાગા કરનારા કે માતાજીના નામે લૂંટનારાઓ સામે ભારે ચીડ હતી.

ગામમાં કોઈના ઘેર ડેકલા વાગે એટલે તે ચિડાય. પણ સામાવાળો જ ડેકલાવાળાને બોલારી લાવતો હોય ત્યાં રામજીભાઈ શું કરે !

એકવાર તેમના પર કોઈનો પત્ર આવ્યો. તમે સો વાર માતાજીનું નામ લખી આ વેલ ચાલુ રાખવા બીજા સાત જણાને લખી જણાવજો. રામજીભાઈ એ પત્ર સામે જોઈ હસી પડ્યા. તેમાં ધમકી પણ આપેલી હતી જો તમે એ પ્રમાણે નહિ કરો તો માતાજી કોપશે. 'પણ આમા માતાજી શીદને કોપે ? માતાજીના નામનો પ્રચાર તે કંઈ ધાકધમકીથી થાય ખરો ? દેવદેવી તો પ્રેમનું સ્વરૂપ છે. તે પોતાનાં સંતાનો પર પ્રેમ વર્ષાવે કે શેષ ?'

રામજીભાઈએ એ વેલ ત્યાં જ કાપી નાખી. એવા નાના તો ત્રણચાર પ્રસંગો બની ગયેલા. લોકોની વાતોના વિષય બનેલા

પણ આ ફેરા તો તેમણે ભારે કરી.

નવરાત્રિના દિવસોમાં માતાજીનો જૂવો ગામમાં આવ્યો. માતાજીના નામે ઉધરાણું શરૂ કર્યું. ઘેરદીડ પાકું સીધું, માતાજીની ચૂંદડીના નામે નવી નકાર સાડી અને કબજા મારેતો અતલસનો કકડો માગવા માંડ્યો. આ તો માતાજીનો જૂવો છે. ન આપીએ તો માતાજી ક્રોધે. લોકો તો પહોંચ હતી ન હતી તો યે આપવા માંડ્યા.

રામજીભાઈથી આ જોયું ન ગયું. તેમણે જૂવાને ગામ વચ્ચે ઉધડો લીધો.

'ગામમા આ ધણું ધનીગ શરૂ કર્યું છે. કેમ, માતાજીના નામનો તેં ઇજારો લીધો છે ? આ બધી સાડીઓ માતાજી પહેરવાની ? આ પાકાં સીધા કંઈ માતાજી ખાવાની છે ?'

જૂવો પણ કંઈ પાછો પડે એવો ન હતો. તે તો લોક-માનસ જાણતો હતો. એટલે તેણે માતાજીની ઢાલ આગળ ધરી કહેવા માંડ્યું :

ગામને ન આપવું હોય તો ન આપે. આ તો માતાજીનો હુકમ છે તે મારે કહેવો જોઈએ. માતાજીએ

સ્વપ્નામાં આવીને કહ્યું કે લોકો ધર્મધ્યાન ઓછું કરી સ્વાર્થમાં પડી ગયા છે. જો તે મને જૂથી જશે તો ગામ પર કોપ જિતરશે તો ગામ રહેદેઈ થઈ જશે. '

'માતાજીએ બીજું શું કહ્યું છે ?' રામજીભાઈ તાકુકતા હતા.

'માતાજીએ નૈવેદ્ય કરવાનું, તેની રથયાત્રા કાઢવાનું કહ્યું છે. દર વર્ષે માનો રથ નીકળશે તો મા સૌનું કલ્યાણ કરશે.'

'અને જ્યાં રથ નીકળતો ત્યાં શું થાય છે ? આજ સુધી આ ગામમાં આમાનો એકે રિવાજ ન હતો. તારે ગામમાં આ લઠું ધાલવું છે ખરું ? જા... છાને-માને ભાગી છૂટ, નહિ તો માથો વિના નહિ મૂકું.'

'તમે સંભાળીને બોલો હો.' જૂવો ધરમ થયો, 'નહિ તો જોવા જવી થશે. માતાજીનો કોપ જિતરશે તો લાંબા હોટ થઈ જશે.'

'મારે તારું એ જ પારખું લેવું છે. તારામા હોય એટલી શક્તિ અજમાવી મને લાખો હોટ કર.'

'આમાંથી તમે સાર નહિ કાઢો હોં. જૂવા સામે જાણ લીડવામાં કોઈ ફાવ્યો નથી.'

'મારે પણ જોવું છે કે તું ફાવે છે કે હું ફાવું છું. તું ઉધારે છોગે ગામમાં માતાજીના નામે લૂંટ ચલાવે તે મારે જોઈ રહેવાનું કેમ ? તું માતાજીનો જૂવો હોય તો તેનું પારખું આપ.'

જૂવો અંદરથી તો સમજી ગયો કે આ ભડ આદમી પાછો પડે એમ નથી. એટલે તે બીજાને કરગરવા લાગ્યો.

'બાપા, તમે આમને કંઈ કહો ને ? આમાં તો પાડા પાડા લડે અને જાડનો ધાણ નીકળે એવું થશે. અમારી તકરારમાં ગામ પાપમાલ થઈ જશે. માતાજીના કોપ સામે કોઈ પહોંચ્યું છે કે આ પહોંચશે. માતાજીના કામમાં શીદને આડે આવે છે ?'

જીનવાણી વિચારના અને ડરપોક લોકો તો કચારનાયે રામજીભાઈને કહી રહ્યા હતા :

'ભાઈ ! તમે બધે ફાવ્યા હશે. પણ જૂવા સામે

ખાખડશો નહિ. એ મેલી વિદ્યાના બાણનારા રહ્યા. મૂઠ મારે તોયે ઊભા ને ઊભા ચૂકવી નાખે. અરે વંશવેલોયે બાળી નાખે. જેણે જોગણીયોને સાધી હોય તે શું ન કરે !'

'કાકા ! એ તો ખાલી વહેમ છે આ લોહિા આ રીતે લૂંટી ખાવા મેલી વિદ્યાની વાતો કરે છે. દુનિયામાં એવી કાઈ વિદ્યા નથી કે માણસને ઊભો ને ઊભો મારી શકે. એ વાતમાં હું માનતો નથી. મારે દુનિયાને એ દેખાડવું છે કે આની મેલી વિદ્યાની વાત ખોટી છે. ભૂવાની ધમકીઓ પોલી હોય છે અને માતાજી પણ એ રીતે કાઠનાં પર ખોટા કાપ કરતાં નથી.'

એટલે તો તેમણે ગામ વચ્ચે ભૂવાને ચેલેન્જ ફેંકી :

'તું બીજનની સાથે વાતો કર્યાં વિના મારી સાથે વાત કર. તું મેલી કે ધોયેલી ભૂતપક્ષિતની કે જોગણિયોની કે શક્તિતરની કે મેલડીની જે વિદ્યા બાણતો હોય તે મારા પર અજબાવ. જે અજમાવી શકે તો તો માનું કે તું ભૂવો સાચો છે. નહિ તો ગામમાંથી ચાલતી પકડ. તને ગામમાંથી કશું જ લઈ જવા દઈશ નહિ. ઉપરથી પોલીસને હવાલે કરાવીશ.'

ગામમાં એવા માતા ભક્તો હતા કે ભૂવાને ચડવી રહ્યા હતા :

'એને આટલું બધું અમેમાન ચડ્યું છે તો બતાવીએ પરચો એટલે એની બોલતી બંધ થાય.'

'ખરી વાત છે. હું પણ ભૂવાને એ જ કહું છું કે એનામાં પાણી હોય તો મારી બોલતી બંધ કરે.'

'એમ જ છે ને...તો મારે ચમત્કાર દેખાડવો પડશે. લાઈ...આ દુનિયામાં હવે ચમત્કાર વગર નમરકાર નથી.' અને તેણે તેની પોટલી ખોલી. અંદરથી ત્રિશુળ કાઢી ઊભું કર્યું. તેના પર સિંદૂર લગાડ્યું. પછી નરાસળા બાંધી. મંત્ર બોલતો હોય તેમ તે બળડી રહ્યો.

પછી તેણે લીંબુ કાઢ્યું. હાથમાં ધારદાર ચપ્પુ લઈ તે બોલ્યો,

'ભુઓ...આપને કંઈ થયું તો હું જવાબદાર નથી. પછી કાઈ કહેતા નહિ કે ગામને ક્યું નોંધાવું..'

'અરે રહેવા દે...ચ્યાંક કંઈ થશે તો ભારે આપદા થશે.' રામજીભાઈના કુટુંબી વચ્ચે બોલી કહ્યા.

ત્યાં તો રામજીભાઈ વચ્ચે તારડી ઊઠ્યા :

'તું તારે જે કરવું હોય તે કર. કહેતો હોય તો તને લખી આપું કે મને કંઈ પણ થાય તેની જવાબદારી મારી છે. હવે જે પાછો પડ્યો છે તો આ બધું ઉપાડીને ફૂવામાં પધરાવી દઈશ.'

ભૂવો શું કરે ? એણે ધાકધમકી તો ધમ્મી આપી. લય પણ ધણો દેખાડ્યો. પણ રામજીભાઈ ડો તો ને ! ઊઘડું તેમને તો બળ મળતું હતું. તેમને તો દર શ્રદ્ધા હતી કે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા હોઈ શકે જ નહિ કે જે માણસને ઊભો ને ઊભો મારી શકે !

આખરે ભૂવાએ નમતું જોખ્યું :

'માતાજીનો હુકમ નથી એટલે જવા દઈ છું. નહિ તો આ લીંબુની ફાડ થાય એ સાથે તેને લોહીની ઉલ્કરીઓ થાય અને અંદરથી આંતેશ ખરગઈ જાય. તમારી નજર સામે જ તે દળી પડે.'

રામજીભાઈથી આ સાંભળ્યું જતું ન હતું. તે ઉશ્કેરાઈ ગયા. જતાંક ને પેતાની ગળગી પકડી.

'ચલાવ હાથ, કર લીંબુની બે ફાડ...નહિ તો તને જ લોહીની ઉલ્કરીઓ કરાવી દઈશ. લોહીને ધૂનવા નીકળ્યો છે ?'

અને તેનું ગળું પકડી તેની પાસે પરાણે લીંબુની ફાડ કરાવી.

લોહી તો આંખો ફાડીને બેઈ રવા.

ભૂવો ગાય જેવો થઈ ગયો. ઉલ્કરા તે રામજીભાઈના પગે પડ્યો. તે કરગરી પડ્યો.

'લઈસાચ...તમારી ગાય છું. મને જવા દો...'

'એક રાતે જ જવા દઈ...તું ગામ આગળ કબૂલ કર કે તારી પાસે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા નથી.'

'મારી પાસે એવી કાઈ મેલી વિદ્યા નથી.'

'સાચું કહી દે કે માતાજીએ સ્વપ્નમાં આપીને સીધાની

રાણુકપુરની શિલ્પકલા

ભારતમાં જૈન મંદિરો એમની શિલ્પ-રચનાપત્ય કલા માટે વિખ્યાત છે. ગુજરાતના કલારવામીએ એક અપરિચિત પરંતુ કલાદષ્ટએ ઉત્કૃષ્ટ કલા શાસ્ત્ર એવા જન મંદિરની શિલ્પ રચનાપત્ય કલાને અહીં આસ્વાદ કરાવે છે.

બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના આઠ સંસ્થાપકોના જન્મસ્થાનો બિહાર પ્રાંતમાં હતા પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મને તેના મૂળ સ્થાનમાં જોડતી પ્રતિષ્ઠા મળી એટલી જૈન ધર્મને પશ્ચિમ ભારતમાં મળી છે. બિહાર એ કાળમાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને વિદ્યાવૃદ્ધિનું મહત્વનું કેન્દ્ર હતું છતાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ત્યાં રિસ્તરો નથી નહીં. તે પશ્ચિમ ભારતમાં ગીરનાર શેત્રુજન્ય, આણં, કુભારિયા, રાણુકપુર જેવા સ્થાનો બિહારમાં આવેલા તેથીય પ્રચીન મુક્તાગિરિ પર્વત પગના પાર્શ્વ નાથના ધામ કરતા વધારે વૈભવ અને પ્રસિદ્ધિ ધરાવતા થયા ન હોય.

બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના આઠ સંસ્થાપકોની પરપરા રાખીને ગિરિશિખરે કે ગિરિકદરાઓમાં તીર્થો સ્થાપ્યા છે એ રીતે બિહારમાં પાર્શ્વનાથના મંદિરથી મુક્તાગિરિ અને પશ્ચિમ ભારતમાં રાજસ્થાન અને ગુજરાત

સૌરાષ્ટ્રના ગિરિશિખરે જૈનોના દેવ-મંદિરોથી શોભાય માન અને આકર્ષક બન્યા છે.

મુસ્લિમ રાજ્ય ગુજરાતમાં સ્થપાયું તે પહેલાં ગુજરાતમાં સોમપુરા શિખીઓના મૂલ્ય મેરાઝ મારવાડ સુધી સોનકી લુગનું સ્થાપત્ય વિસ્તારી રહ્યા હતા. ચૌહાણ સૈકામાં રાણા કુભાના સમયમાં મંદિર અને મહેલોનું સ્થાપય બહુ વિકાસ પામ્યું હતું. ગુજરાતમાં મુસ્લિમ શાસનને લીધે દેવમંદિરો અને શિખીઓની પરપરા તૂટવા માડી હતી પણ મરીગણના પરિવારોને રાજસ્થાનમાં આશ્રય મળ્યો હતો તેથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણના દેવ-મંદિરો સ્થાપ્યા.

મેરાડ અને મારવાડની હદ ઉપર જ્યાં અરવ તીના પશ્ચિમ પાખના ગરો આવેલ છે અને નજીક રાણા કુભાનો કનમ્હેરનો ગઢ છે ત્યાં સાદડી ગામની પાસે એક સુંદર પહાડી ખીણમાં રાણુકપુરનું મંદિર

કે ચૂદડીની કંઈ વાત કરી નથી.

ભૂનાએ તેનો પણ એમરાર કર્યો.

પછી લોકો કંઈ રીતે ભૂનાનો પક્ષ કરે ? સૌનો શ્રમ ભાગી ગયો. સાચી વાત સૌને સમજાઈ ગઈ.

જે સીધું એકલું થયું હતું તે ગામે કબજે લીધું સાડીઓ પણ કમળે નીધી સાડીઓ તો જેને પરત જોઈતી હોય તેમને પરત આપી દીધી જે માતાજીની બીકથી પરત ન લઈ ગયા તે વધેની સાડીઓ ગરીબોને વહેચી દેવાનું નક્કી થયું. સીધું ગામના મંદિરને આપ્યું અને કોઈ અભ્યાગત આવે તો જમાડના એવો તોડ કાઢ્યો.

માત્ર એ ગામમાં જ નહિ, એ મેર પણ આ વાત ફેલાઈ. રામજીભાઈએ ભૂનાને લગાવ્યો એ વાત સૌના કાને પહોંચી ગઈ એથી લોકો પણ વિચારતા થયા.

કે ભૂના આ રીતે જ ગામડાને ફોની ખાતા હોય છે.

રામજીભાઈ પાસે આ બધી વાત સાલગી હું હરખાવો. રામજીભાઈએ સાચે જ ભારે હિંમત ખતાવી હતી તેમણે તો પોતાની જાતને હોડામાં મૂકી હતી તે સુધારાને નસા વિચારને જીવનમાં ઉતારી રહ્યા હતા તેમના આચરણની અસર આખા ગામ પર પડેલી દેખાતી હતી તેમના લીધે ગામમાં કેળવણી વધી હતી, વિકાસના કામ થતા હતા અને લોકો જાગૃતિ પણ સારી આવી હતી આ બધી વાત કરી રામજીભાઈએ કહ્યું.

‘સેકરમ ! હું તો એટલું જાણું કે ગળામાં બિતરે એટની વાત જ સાચી માનવી કોઈ બીજી લણાવે તે કેમ મનાય ?’

છે. તેના નીચાણના ભાગમાં એક સુંદર નાની નદી વહે છે. આ મ્થાન પર પહોંચવાને આજના પ્રવાસીઓ આશુની ઉત્તર કાલના સ્ટેશને ઊતરીને વીસ કે પચીસ ગાંધી સાદડીની મોટરબસમાં બેસી ત્યાં પહોંચે છે. બહુ રીતે, પગરસ્તે અમદાવાદથી ૧૬૦ માર્ચિલને અંતરે તે આવેલું છે.

ઘણાં વર્ષો સુધી આ મંદિર ઘણું ભગ્ન દશામાં હતું. પરંતુ અ.ણદંજી દેવતાશુભની પેઢી તરફથી એ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કામ હાથમાં લેવાયું અને નિશ્ચિત સે મધુરા શિલ્પશાસ્ત્રીઓને તેનું સમારકામ સોંપાયું છે. તેથી તેના ખૂણેખૂણે ફરીવાર અસલનું હોય એવી રચના અને ઘાટ પડ્યા છે. તે ઉપરાંત ત્યાં જનારા યાત્રીઓ માટે નજીકમાં આજની સગવડોવાળું વિશ્રાન્તિ-ભવન બાંધવામાં આવ્યું છે. તેથી ઘણાં જૈન કુટુંબો અને વ્યક્તિઓ શાંતિ માટે ત્યાં જઈ રહેવા લાગ્યા છે. મુખ્ય નીચી રહી શકે છે અને રહેવા તથા જમવાની સગવડ બહુ જ કિક્ષાયત દરથી મેળવી શકે છે. મુખ્યના રહેવાસીઓને પણ ગમી જાય એવું એ મકાન છે. આ રીતે જીર્ણોદ્ધાર થતાં એ સ્થાન ઘણું રમણીય બન્યું છે.

રાણકપુરનું મંદિર ઈ. સ. ૧૪૪૦માં ધરણક નામના શ્રીમાને અઠળક વ્યય ખર્ચાને કરાવ્યું હતું, તેવો એક શિલાલેખ ભાવનગરના સંગ્રહસ્થાનમાં છે.

મંદિરની બહારની બાજુએ જાંચા કાટ જેવી દિવાલ બાંધી છે. પણ મંદિર જાંચા પરધાર પર લીધું હોવાથી ઉપરના માળખંધ શિખરનો દેખાવ, કાંઈ મહાલય જેવો લાગે છે.

તેમા ભોં-તળથી મુખ્ય દ્વારમાં દાખલ થતાં, જાંચી પહેળી સીડી ઉપરની માંડણી પર પહોંચીએ છીએ, ત્યારે કાંઈ દેવતાઈ આવાસના ગયા હોઈએ એવું લાગે છે. ૧૯૮ ફૂટ અને ૨૦૫ ફૂટ જેટલા ચોરસ જાંચા પરધાર પર તેની માંડણી થઈ છે. મધ્યસ્થ મુખ્ય મંદિર ચોમુખ દ્વારવાળું છે અને તેની મધ્યમાં આદિનાથની ચાર પ્રતિમા છે. એક એકની પૂંઠે

અડેલી દ્વાર સન્મુખ થયેલી બેસાડી છે. આદિનાથ એટલે જૈન સંપ્રદાયના પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવજી.

આ મંદિરની બરોબર ઉપરના માળમાં પણ એ જ પ્રમાણે ચોમુખ પ્રતિમા છે. ત્યાં ઉપર જવાને ચારે બાજુ ધાખા પર જતી સીડીઓ મૂકેલી છે.

મંદિરને ચારે ખૂણે ચાર ચોક છે. તે દરેકને ફરતાં વીસ ઘૂમટો, ચારસો વીસ (૪૨૦) ચાંભલા પર ટકાવેલ છે.

આ ઘૂમટો થકી ચારે તરફના બીજા ઉપ-મંદિરોના ઘૂમટો વચ્ચે મુખ્ય મંદિરનો ઘૂમટ ધણો જાંચો જાય છે અને તેની જ સામે આગળ જણાવ્યું તે પ્રવેશ-દ્વાર છે. ત્યાં વળી અંદરના ઘૂમટ ઉપર બીજો ઘૂમટ છે. અને તેને સોળ સ્તંભો છે. તેનો આડો ઉભો ૫૮ ૩૪ ફૂટનો છે અને બીજા બાજુના ૨૦ ફૂટના છે આ ઘૂમટોની વચ્ચે ચારે ખૂણે ખુલ્લા ચોક છે. તેનાથી અંદરના ભાગોને અજવાળું મળે છે. ખૂણાના ઘૂમટોની નીચેનાં મંદિરો વચ્ચેનું અંતર પશ્ચિમનું ૧૦૫ ફૂટ છે અને પૂર્વ બાજુનું ૯૫ ફૂટ છે. તેની ફરતાં બાર નાના ઘૂમટો અને દરેકમાં ચાર નાનાં મંદિરો છે. તેમ જ સમગ્ર વિસ્તારમાં બહારની દિવાલને અડતી, ભમતી એટલે પ્રતિભાવાળી નાની શિખરખંધ દેરીઓ છે.

આ બધા ચોક અને મંડપોથી રચાતી સ્તંભાવલિ-ઓથી અંદર જે દૃશ્ય બને છે, તેનું વર્ણન કે ચિત્ર પૂરો ખ્યાલ આપી શકશે નહિ. તેનાથી રચાતું દૃષ્ટિ-સંધાન (પરસ્પેક્ટિવ) ઘૂમટો અને સ્તંભો વચ્ચે બદલાતી છાયા-પ્રકાશની રોનક તેમ જ ઉપર નીચે હવા પ્રકાશ આપવાની ચોજનાઓનો બધો અનુભવ ત્યાં જઈ જિભા રહેવાથી જ મળી શકે એમ છે.

જ્યાં ત્યાંથી નજરે પડતી તીર્થંકરોની નાની નાની દેરીઓનું દર્શન પણ એક નવી જ ચિત્રશીલા જિભી કરે છે. અંદરના ભાગમાં બાર શિખરો ઉપરાંત ૮૬ જેટલાં દેરી-દેરાં, જ્યાં ત્યાં જવાના છતવાળા માર્ગો અંદર ને અંદર રચેલા છે. વળી દરેક દેરા કે દેરીના અગ્ર ભાગે શિલ્પકલાના શણગાર ઓર લાગે છે.

જાપાનમાં ‘સાકે’

જાપાનમાં અવાર નવાર જઈને રહેનાર આ લેખતા જાણીતા નવલકાર-લેખક આહી જાપાનના એક પીણા વિષે વિગત સભર વાતો કહે છે એ જાપાન વિષે સાવ અજાણ એવા દરેક વાચકને વાચવી ગમે અને લેખ પૂરા કરવી છેલ્લી લીટી લખકની કારતીયતા સાચા અર્થમાં પૂરવાર કરે છે

અજી લગભગ આઠેક વર્ષ પહેલા જાપાનની સરકારે પણ દારૂબંધી કરવાનો અફળ પ્રયત્ન કર્યો હતો એ કે આ તુલ્કો ઉદાવનારની આ મૂળભૂત બૂન જ હતી અને પાછળથી દારૂબંધીના કાયદાઓને સફેલી લેવામાં આવ્યા હતા ‘સાકે’ (Sake) એ જાપાનનો ઘણો જ પ્રિયતાત અને લોકપ્રિય દારૂ છે આવલમાંથી તે બનાવવામાં આવે છે લગ્ન જેવી મહત્ત્વની પ્રિથિમાં આ સાકેના ઘૂટણ એક લાગ છે એ લે સરકારે દારૂબંધીના કરેલા કાયદાને પાળવો એ લગભગ અશક્ય હતો દેવળો અને મંદિરો આ સાકેના બાટલા ભેટ ધરવામાં આવતા એટલે ધર્મ જેવા પ્રિયતામાં પણ આ દારૂએ પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું હતું ખાસ એને શી રીતે ફેકી દઈ શકે ? આજે

એ જ સરકાર ‘વધારે સાકે પીવો’ ના સૂત્રોની જાહેરાત કરે છે કારણ કે એ પીણામાંથી સરકારને કર દ્વારા મોટી આવક થાય છે આપણા દેશમાં પણ વિરોધાભાસી આવા કેટલાક પ્રસંગો છે આ નહી પીવાનો, ચાને તજનાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાવનાર આપણા ખાદીધારીઓ સરકારની ખુશીઓથી આજે ‘વધુ આ પીવો ની જાહેરાતો છાપામાં આવે છે ! હાસ્યાસ્પદ નથી ?

સાકે આજે પણ જાપાનમાં આગળના જેટલું જ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે મેઈ પણ ઉસર, જલસો કે આનંદ પ્રમોદ સાકે સિવાય પૂર્ણ ન જ ગણાય આ પીણું જાપાનનું પરાપૂર્વનું પીણું છે એમ જાપાનીઓ માને છે અને આ પીણાથી માણસ પૂરા

અ મંદિરની સમગ્ર આકૃતિમાં તેની ઊંચી માણી અને મુખ્ય ધૂમ્રોની ઊંચાઈ હોવાથી તે બીજા જૈન મંદિરો કરતા મન પર વધુ પ્રભાવ છાપ પાડી શકે છે ખોટ લાગતી હોય તો એટની જ કે આવા મોટા સ્થાપત્ય નિર્માણના બહારના ભાગમાં કોઈપણ પ્રકારનું અલંકારણ થયું નથી જ્યારે બીજા બધા નવા જૂના સ્થાનોમાં અંદર બહાર શિલ્પ વિસ્તાર કરવામાં મણા રાખવામાં આવી નથી

આ મંદિરના અગ ઉપગિની સખ્યા અપાર છે તેમાં કેટલાક ઘણા નાના છે તે કારણે તેમાં એકાગ્ર સ્થાપત્ય પ્રગટ થતું નથી પણ તેમાંની વિરિધતા અને વિગતેથી તે સ્થાન રમણીય બન્યું છે મંદિરના તમામ સ્તંભોમાં કોઈ એ એકસરખા નથી તેમ જ જે ખૂમીથી તે ગદાણ ચર્ધ છે અને ધૂમ્રો તેમ જ સપાટ છતો સાથે મેળ કરવામાં આવ્યો છે, પ્રકાશ ઉપરથી લેવામાં આ યો છે, એ બધું અદ્ભુત અસર પેદા

કરે છે આ મંદિરના મુખ્ય મડપને મેધનાદ મડપ એવું નામ શિલ્પમાં આપ્યું છે અને કહેવાય છે કે કે તેની નકલ અમદાવાદની જુમ્મા મસ્જિદમાં ઉતારવામાં આવી છે એટલું જ નહિ પણ સ્તંભો વગેરેનું ધોરણ પણ ત્યાંની અસરવળું છે કચ્છીસને લખ્યું છે કે ભારતમાં બીજું કોઈ મંદિર આના જેટની પ્રસન્નતા આપતું તેણે જોયું નથી તેમ જ અંદરના સ્તંભોની સુરખ રચનાનો આવો ખ્યાલ મળ્યો નથી

એની રચનામાં રહેના આવા ગુણો ઉપરાંત તેનું પ્રમાણ પણ વિચાર કરવા જેવું છે ૪૮ ૦૦ ચોરસ ફૂટ ઉપર તે રચાયું છે યુરોપના મધ્ય યુગના કેથેડ્રલ મંદિર જેટલો જ એનો વિસ્તાર છે અને તેની માડણીનો વિચાર કરીએ તો કોઈથી તે નાનું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના ઉપરની સ્થાપત્ય અને શિલ્પની શૈલામાં તે બધા કરતા ચડી જાય છે

★ -

‘પીધેડો’ હાલતમાં થઈ જાય છે ત્યારે એના તરફ કોઈ ધૃણા બતાવતું નથી. ઊલટાના સાકે પીને ‘ચઢતું’ નથી’ એમ કહેનારા કંઈકે તુચ્છતા અનુભવે છે. કોઈ પણ જલસામાં આજે પણ યજમાનની એ ફરજ ગણાય છે કે આવનાર દરેક મહેમાને ‘ચઢતાં સુધી’ સાકે પીધું છે કે નહીં તે તેણે જોવું જોઈએ. ચઢતાં સુધી સાકે પીવું એ યજમાનનું બહુમાન કયું ગણાય. એણું પીવું એ યજમાનનું અપમાન લેખાય. જલસામાં આવેલા બધા જ માણસો પૂરા ચઢેલા છે- અથવા પુરું ચઢે ત્યાં સુધી પીવે છે એ જોવાની યજમાનની પ્રથમ ફરજ ગણાય છે. અને તે માટે આગ્રહ ન કરનાર યજમાન જરા અવિવેકીમાં લેખાય છે. પરંતુ અત્યારના જમાનામાં તો યજમાન જ મોટે ભાગે પીને એવો ચકચૂર બની જાય છે કે મહેમાનોએ પૂરું પીધું કે નહીં એ જોવાના હોશ જ રહેતા નથી.

અને સાકે પીધા પછી માણસને ચઢે, અને એના થેનમાં એ કંઈ બોલે-કરે એ બધું જ માફ ગણાય છે. જલસામાં પીને એમ વર્તનાર માણસનો દોષ નથી કઢાતો. ત્યાં સાકે દોષિત દરે છે! પરંતુ આમાં સ્ત્રી-એને અપવાદ રાખવામાં આવી છે. સાકે પીને સ્ત્રી ગમે તેમ બોલે-કરે તે બધું જ માફમાં ગણવામાં આવતું નથી! પીધેડો જાપાની પોતાને, પીધેડો યુરોપીયન જેટલો સંભાળી શકતો નથી એ તેની મોટી નિર્બળતા છે.

‘સાકે’ એ માત્ર જાપાનની જ ખાસિયત છે. જગતમાં ખીજ દેશોમાં આ પીણું નથી. કેટલાક એવી જાતના

સાકે પણ બતાવાય છે કે માણસને થોડી માત્રામાં જ તે ‘પીધેડો’ બનાવી મૂકે છે. જ્યારે કેટલાક બહુ ઓછી અસરવાળા પણ હોય છે. શંકુ આકારની નાનકડી (એક-બે ઇંચિયાભાર સમાય તેવી) કોટરીઓમાં લઈને તે પીવામાં આવે છે. મોટે ભાગે ચીનાઈ માટીના નાનકડા સીસામાં લઈને, સહેજ ગરમ કરીને આ પીણું લેવાય છે.

ખાસ કરીને ગેઈશા પાર્ટીઓમાં આ પીણું આજે ખૂબ જ મહત્વ છે. પુરુષ મહેમાનને બધી જ રીતે આનંદ આપવા, બાનુમાં બેઠેલી ગેઈશા છોકરી, મહેમાનનું એ ખાસ ધ્યાન રાખે છે કે સાકે પીને તે બરાબર ચકચૂર બને. વચ્ચે વચ્ચે પુરુષ, પોતાને પાવામાં વપરાતી એ નાની કોટરીમાં, પોતાને હાથે સાકે નાખી, પોતાની ખીજમત કરતી ગેઈશાને, અથવા સમૂહમાંથી પોતાને ગમતી ગેઈશાને સાકે પાય છે. ખીજ અર્થમાં આ ક્રિયાને ‘અદ્રશ્ય ચૂંબન’ ગણવામાં આવે છે. જે ગેઈશાને એ કોટરી ધરવામાં આવે તે ગેઈશા છોકરી તે પીવાની ના પાડતી જ નથી. ના પાડે એ ધરનારનું અપમાન ગણાય છે!

પાશ્ચાત્ય દેશો પેઠે જાપાનમાં પણ આજે સાકે કે કોઈ માફક પીણું પીવું એ જરાયે નવાઈની વાત ગણાતી નથી. ઊલટાની ન પીનાર પ્રત્યે કુતૂહલતાથી જોવાય છે. છતાં જગતમાં એવો એક દેશ નથી કે બિલકુલ ન પીનાર તરફ અંતરથી માનની લાગણીએ ન જોવાતું હોય!

અમેરિકામાં કેલિફોર્નિયાના સાન ફ્રાન્સિસ્કો શહેરે એક લાંબે રખના હિસાબે ૨૦૭ આપઘાતોની કુલ સંખ્યા નોંધાવીને વિક્રમ સ્થાપ્યો છે. મિઆમી [ફ્લોરિડા] ખીજ નંબરે, આવું : એક લાંબે ૧૬.૪ના હિસાબે ૧૪૭. સાનફ્રાન્સિસ્કોના જાણીતા ગોલ્ડન બ્રિજ ઉપરથી ફ્રેંદીને જ ૧૨ જણે આપઘાત કર્યો હતો. આ પુલ ૨૩ વર્ષ ઉપર ખુલ્લો મુકાયો ત્યારથી માંડીને ૧૦૬ જણે તેના ઉપરથી ફ્રેંદીને આત્મહત્યા કરી છે.

સાનફ્રાન્સિસ્કો શહેરે દર બે હગ્ગેએ એક કરતાં વધુ છટાછેડાનું કેમો ગયા વરસે નોંધાવ્યા છે. આખા અમેરિકામાં દર ૧૨ હગ્ગેએ પાંચ છટાછેડા નોંધાયા છે.

કરતો હતો તે ડરામણી, અભિમાની અને ક્ષુદ્ર અહં-
તાનો નાશ તો તેણે વારે વારે અખે હોતો પણ
લેખક સમજાવે છે તેમ બહુ તરીકે, સધુ તરીકે
આ અહંતા સામેનો સંઘ્રામ નિરર્થક હતો. વધારે
પડતા જાને વધારે પડતા મત્રોચ્ચારણે, યજ્ઞયાગાદિ
વિધિઓએ, અતિશય દેહદમને, અનિશય કાર્યે, અતિ-
શય પ્રયત્ને માર્ગમાં અગરે ઘો ઊભા કર્યા હતા. તે
અભિમાનથી છલકાતો હતો. તે સૌથી એક એક ગુણ
આગળ જવા, સૌથી વધારે ચતુર, ગિરામુ, પંડિત,
સાધુ, પુરોહિત બનવા અખે હોતો. 'ઉપવાસ અને
તપ દ્વારા એ અહંતાનો નાશ કરવામાં સિદ્ધાર્થ સફળ
ન થયો. આખરે, 'મુક્તિ કોઈ ગુરુ દ્વારા શક્ય
નહોતી.' એ વાત એને સમજાઈ.

પણ આ સાવ સાદી સીધી વાત એને સહેવાઈથી
સમજાઈ હતી? ના, એ માટે જ એને પેલી ધડિયા-
ળનો કાટો પાછો મૂકવાની ફરજ પડી હતી. એ સમ-
જણું પ્રાપ્ત કરવા માટે એને સાધુમાંથી સંસારી બનવું
પડ્યું હતું, એ માટે તો ફરીવાર દુનિયામાં જઈને
સત્તા, સ્ત્રી, સંપત્તિમાં જાતને ખોઈ દેવાનું, અતરમાં
રહેલા શ્રમણ અને પુરોહિતનો અંત આવે એ માટે
ઝેરી, જુગારી, શરાબી અને ધનવાન બનવાનું તેને
માટે આવશ્યક થઈ પડ્યું હતું. એટલે તો પેલો
વિલાસી સિદ્ધાર્થ, ધનિક સિદ્ધાર્થ નાશ પામે એ માટે
આટલા બધા ત્રાસજનક વર્ષો એને વિતાવવાં પડ્યાં
હતા. નિરર્થક શ્વ સમા જીવનનો, ગાંડપણનો પાક
અંત સુધી શીખવે પડ્યો હતો.

ક્યાએ બોલેલો આ 'ગાંડપણનો પાક' દુનિયાના
ગણત્રીને બહુ કપરો લાગવા સંભવ છે. ધર્મ શી
મીજ છે. એ જાણવા માટે અધર્મના અનુભવનો
આદેશ પણ 'ધર્મ'ના રહેવાળ ખેરખાઓને
'અધર્મ' નેટલો અસહ્ય લાગે તો નવાઈ નહિ.
કોઈ ગુરુ દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિ શક્ય નથી, એ વિચાર
પણ ગુરુશાનીની શોખીન ભારતીય પ્રજાને અરુચિકર
લાગવાનો લય છે.

પણ તથાગત જેવાનું શરણું સ્વીકારવાનું માંડી વાળીને

કમલા જેવી કામિનીને સગે ગયેલો સિદ્ધાર્થ અરેખર
પોતાની મેળે જ મુક્તિ મેળવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર
સહેલાઈથી હકારમાં નહિ આપી શકાય. સિદ્ધાર્થની
જાણ બદાર પેલી મૂળી સરિતા અને એથીય અદેહા
મૂળો એવો નાવિક વાસુદેવ સિદ્ધાર્થનાં ગુરુ બની રહે
છે. અજાણ અમાની વાસુદેવના વ્યવસયસહજ બર
હારજાનમાંથી સિદ્ધાર્થને ઘણું ઘણું શીખવાનું મળે છે.
અલબત્ત, એ નાવિકને રૂઠું અર્થમાં કોઈ 'ગુરુ'
નહોતા સાંપડ્યા. એ અણુધ માણસે સમજાવું શિશુ
સરિતા પામેથી જ પ્રાપ્ત કર્યું હતું આ નદી પણ
ક્રાતમક રીતે કથાનું એક મૂક પાત્ર બની રહે છે.
વાસુદેવ એને આ રીતે વર્ણવે છે: 'નદી સર્વજ્ઞતા
છે તેની પાસેથી બધું પામી શકાય છે...તમારી કોઈ
ચીજ જતી નથી. તમે જે આપો છો તે પાછું
આવે જ છે...આ પણ હું આ નદી પાસેથી જ
શીખ્યો છું—'

સમગ્ર કથામાં પ્રવર્તી રહેલો સિદ્ધાર્થનો પુરુષાર્થ જાળો
ખ્યાલ ફર કરવા માટેનો, નિર્વાણ અને સંસારને
એકરૂપ કલ્પવા માટેનો લાગે છે સમય જેવી કોઈ
વસ્તુ નથી, તેવું સ્વસ્થ એને નદી પાસેથી મળે છે.
સરિતા સર્વત્ર સર્વ સમયે છે. તેના મુખ આગળ,
તેના ઘોષ આગળ, સર્વ રંધળે એક જ સમયે એ છે.
તેને માટે ભૂત નથી, ભાવિ નથી, છે માત્ર વર્તમાન
...વાસુદેવે નદી પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલ આ જ્ઞાન પરથી
સિદ્ધાર્થ પોતાના અનુભવનો તાળો મેળવે છે. શોક,
ચાતના, ભય બધું સમયજન્ય નહોતું? માણસ કાળ
પર વિજ્ય મેળવે, કાલાતીત બને એટલે દુનિયાનાં
સર્વ અનિષ્ટો પર, અગવડો પર એ વિજ્ય નથી
મેળવતો શુ?

જીવનની પરિપૂર્ણતા—ઓખનો અનુભવ—પણ સિદ્ધા-
ર્થને વાસુદેવ આ સરિતાના પ્રતીક વડે જ સમજાવી
શકે છે. સરિતાને સહસ્રવિધ કંઈ છે—રાજનો, સૈનિ-
કનો, આખલાનો, પંખીનો, ગર્ભવતી સ્ત્રીનો, શોકાર્ત
માનવીનો.. આ દસ હજાર નેટલા અવાજ એક જ
સમયે સાંભળવામાં કોઈ સફળ થાય ત્યારે એ કયો

શબ્દ ઉચ્ચારે છે ? એમ નદીના પ્રતિધ્વનિત થતા ખલભાષી ગીતમાંથી વાસુદેવ સિદ્ધાર્થને એક પરમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. નદીનાં ગાનમાં સિદ્ધાર્થે 'પિતાનું', 'પોતાનું' અને પુત્રનું ચિત્ર એકબીજામાં સંમિલિત થઈ જતું જોયું. સહુ નદીનાં અંગરૂપ બન્યાં હતાં. અંખનું, ઇન્દ્રિયનું અને સહેલું—સહનું આ સમાન ધ્યેય હતું. અંખનાનું રૂઢન, પ્રજાનું હારય, રોષનો અવાજ, મૃત્યુનાં હુસકાં, આ સમે પરસ્પર સંકળાયેલાં હતાં, હજાર રીતે એકબીજા સાથે વણાઈ ગયેલાં હતાં. આ સર્વ અવાજો, સર્વ ધ્યેયો, સર્વ અંખનાઓ, સર્વ શોક, સર્વ આનંદ, સદ્-અસદ્ તેમાંથી જ આ જગત 'બન્યું' હતું...તેમાં રહેલા પૂર્ણ સ્વરૂપનું ધ્યાન એ ધરતો હતો ત્યાં હજારો અવાજનું મહાગીત એક શબ્દમાં ઉચ્ચારાતું એણે સાંભળ્યું. એ શબ્દ હતો એમ-પૂર્ણતા...આમ, સિદ્ધાર્થના કિસ્સામાં, તથાગત પણ જે ન કરી શક્યા એ દુષ્કર કાર્ય એક અભણ હેડીવાળાએ કરી આપ્યું : સિદ્ધાર્થને નદીની પેલી પાર લઈ જવાનું—વાચ્યાર્થમાં તેમ જ રૂપકાર્થમાં.

આરંભ, શ્રમણસંઘમાં રહેતી વેળા સિદ્ધાર્થે એના સહપાત્ર ગોવિંદને કહેલું : 'જે જ્ઞાન છે તે સર્વત્ર છે. આ જ્ઞાન છે આત્મા, જે મારામાં તારામાં, સર્વ પ્રાણીમાં છે. આવા જ્ઞાનના સૌથી મોટા દુશ્મનો હોય તે ન આ પંડિતજનો છે, આ પાંડિત્ય છે. તથાગતને જે રીતે બોધિજ્ઞાન થયું, એ રીતે સર્વ માનવીઓ માટે શક્ય ન હોય. હેસની આ કથાના નાયકને એવું જ્ઞાન એક સામાન્ય સરિતાને કાઠે થાય છે દીનહીન માછી-મારની ઝૂંપડી જ એને માટે બોધિવૃક્ષ બની રહે છે. આમ કરીને કર્તાએ જાણે કે એવકું મૂર્તિ 'અંડન કયું' છે. સિદ્ધાર્થને મોટે એ કહેવડાવે છે કે દરેક માનવી બુદ્ધ બની શકે છે. પણ એ બુદ્ધના અનુયાયી થઈને નહિ, સત્યના પારિત્રાજક બનીને.

રોજ બિડીને નવીનોખી સંતશાહી, નવાનવા પલાયન-પથો, આશ્રમો, વિહારો, અર્વાચીનતાનો ઓપ પામેલ પણ વાસ્તવમાં તો પુરાણા ધોડાપંથી હડયોગીઓનો

ફાલ આબકાલ ફૂટી રહ્યો છે ત્યારે હરમાન-હેસની આ નવલકથા બીજું કાંઈ નહિ તોય એક આશ્વાસન તો આપી જ રહે છે કે કાંઈ કાંઈનો ઉદ્ધાર કરી શકતું નથી. દરેક માણસે, ખ્રિસ્તી પરિભ્રમણમાં કહીએ તો, પોતાનો કોસ પોતાને જ ખભે ઊંચકવાનો છે. મુક્તિ કે મોક્ષપ્રાપ્તિ કાંઈ સંત, ઋષિ કે ગુરુની કુરુ-ણાકૃપા, કે દયા ઉતર જ આવકામિત નથી, દરેક મનુષ્યના અંતરની અનુભૂતિ ઉપર આધાર રાખનારી છે. બન્યાં શૂદ્રો પણ મોક્ષના અધિકારી બની શક્યા છે એવી ઉદારદિલ ભારતીય પરંપરામાં આજે આ વાત ફરીવાર સમજાવવી પડે છે એ પણ વિધિની એક બલિહારી જ ગણવી ને ? નહિતર, કુરુણામૂર્તિ બુદ્ધને પણે ક્યાકારે માછીમારને અદરેક મોટો મુક્તિદાતા શા કારણે ખતવવો પડ્યો હશે ?

આધ્યાત્મિકતા જેવા માણના વેચાણને બુવાશાહીના દંતરા વિભાગમાંથી મુક્ત કરીને લોકશાહીના ખુલ્લા અનિયંત્રિત ક્ષેત્રમાં મૂકી આપવાની આ કથાની કામગીર પણ ઓછી મદત્તની નથી.

કથાનો ધ્વનિ, ઉપરની ઉક્તિમાં દેખાય છે એટલે સ્પૃહા નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. આખી કૃતિ મદદશી સિદ્ધાર્થના આંતરમનની કથા છે. એના અલ્પસંખ્ય અન્ય પાત્રો અને ઘટનાઓ પણ સંસ્ક્રામક છે. ઘણા ખરા પ્રસંગો પ્રતીકરૂપે જ ચેળવા છે. કથાવસ્તુ સાથે સમવેત સાધતી એની મિતભાષી લખાવટનું ગદ્ય એટલું તો અર્થઘન છે કે કાંઈ પણ પરભાષામાં એને ઉતારવું કઠિન થઈ પડે. (સદ્ભાગ્યે એમાં ભારતીય જીવન અને ફિલસૂફીની જ વાત હોવાથી ભારતીય ભાષાઓ માટે આ અનુવાદ વધારે સુકર બની રહે છે, અને ગુજરાતીમાં એ વિશેષ પ્રાસાદિક અન્ને આસ્વાદ્ય બની શક્યો છે.)

બિધ્વડની કથાએ દેખાતો ક્રિયાકાંડો, તરુણ, સિદ્ધાર્થ, ગૌતમ, કમલા, કામશ્રેષ્ઠી અને વાસુદેવના સંસર્ગ પછી જીવનનો ઉત્તરાવસ્થામાં શ્વેતકેશી બનીને એના બાલમિત્ર ગોવિંદને કાંઈક દિવ્ય શરના બિંડા જખમ-

માથી વહેતા આનંદનો અનુભવ કરાવી રહે છે એ આખીય પ્રક્રિયા કથાના ખરિમ કરતાય વિશેષ તો અતરંગી જ ની રહે છે સિદ્ધાર્થના "મિતરતા વદનમા ગોપિ દે પ્રના ના રમતી એકતા જેવું હૃદયે જન્મ-મરણમા વ્યાપી રહેતી એકસૂત્રતા જેવું દર્શન ક્યું અને એમાથી એને દૈર્ઘ્ય દિવ્ય શરના ઊંડા

જન્મમાથી વહેતા નિરસધિ આનંદનો જે અનુભવ થયો એ અનુભવ સહૃદય વાચકોના પથુ બની હે છે એક કનાકૃતિ માટે આ સદૃશતા એાછી ન કહેવાય વિશ્વસાહ્યની આવી એક માતર કૃતિ આપણી ભાષામા સુનલ કરી આપવા બલ અનુરાદક તેમ જ પ્રકાશક અને અભિનંદનના અધિકારી છે.

★

[‘સમરના ક્ષીર-નાર’—૧૩ ના પાનાથી ચાલુ] રાખી તેમા ઉકળાટ કરવાનું આપણે માટે શુ વ્યાજની હતુ ? અગ્નિ એશિયામા આપણે શી રીત સંભળ્યું થઈએ છીએ તે ભગવાન જાણે ! છાપ તો મેની પડે છે કે સમ્પ્રવાદી વલણ ધરાવનારાઓને રસ્તો કરી આપના આપણે એમનું એાહુ બની રહીએ છીએ એ પક્ષ વાચાળ રધારે છે સગવળ સારુ કરી શકે છે, અને ધમસાણ મયવી જનનાનું નામ લઈ આકં મણો કરે છે શુ ભારત એ રીતોથી દોરવાય છે ? તો આપણે સમજવું જોઈએ કે મિત્ર સ માત્ર લાન રગનો ઝખ્ખો પહેરીને જ આની જતો નથી દરેક દેશની મૂળી લાક્ષણિકતાવાળી સસ્કૃતિ પથુ એનો આધાર બની શકે છે

નવા સંસ્કૃતક શિરસ્ત નો અભાવ માનિક ઉદ્યોગો અને રાજ્યની બહોળી સત્તા એ જે બાબતો પાછળ લશ્કરી બળ રાખીને જ કોઈપથુ દેશમા સમૃદ્ધિ લાવી શકાય એવી આપણી દૃઢ માન્યતા થઈ ગઈ છે શુ ? આના ખ્યાનથી સામ્યવાદી પદ્ધતિ કે સામ્યવાદી દેશો તરફ આપણે મમતા રાખતા થઈશું તો કુદરતી થપ્પડ જરૂર વાગવાની છે સભર છે કે આપણે વિકાસ કાળે અધીરા છીએ અને કલ્પ એમ પથુ હોય કે એમના બળને પિઠાની એમને રીઝવા માગતા હોઈએ પથુ એ રસ્તો ડામા દાખનો છે દાક્ષિણ્યનો માર્ગ નથી અને એના મતથી બીજા દેશો સાથેના સબંધો કુતુમિત મરવાનું ઉચિત નથી સમૃદ્ધિ આપ્યા પછીને આપણે કે બીજા કોઈ દેશને

સસ્કૃતિનો ખ્યાલ તો કરવો જ પડાનો સસ્કૃતિનું દેરાળુ થોડે સમય નબી જાય પથુ એનો ખ્યાલ વહોરી લઈને દેશ મ્દી દટાર થઈ ના શકે પ્રગ કચારેય મિશ્રમાનવ ના બની શકે આ સસ્કૃતિ એ કઈ ભૂતકાળને જીવત રાખવાની જ બાબત નથી ભૂતકાળમા જે કાઈ ચિતને અનુભવે, કુદરતના પરિબળોએ એકદુ થયું હોય એમાથી શુભ તારની લઈને વર્તમાન સથે મેળ ખડાડવો અને આગળના જીવન માટે સરક્ષણ અને સવર્ધન થાય તેી પ્રણાલીઓ ચાલુ કરવી તે સસ્કૃતિ દેશને એના સજોગો અને એના પુરુષાર્થ વડે અમુક લાક્ષણિકતા પ્રાપ્ત થાય છે એ એની મિશિષ્ટતા થઈ દેશે દેશે એ જુદી પડાની ને એવા વૈવિધ્યને લઈને સસ્કૃતિ રમણીય રહેવાની

પ્રતિ પ્રતિ અને દેશેદેશે સસ્કૃતિનું ધડતરકામ ચાલુ દોડુ ચાલી રહ્યું હોય છે સનામતી જાળવની સહેલી હોનાથી ભૂતકાળને વગગી રહેવાની વૃત્તિ સામાન્ય રીતે પ્રબળ હોય પથુ કુદરતને એટલું જ મજૂર નથી એના કમમા નીનતા રહેલી હોનાથી ફેરફાર આવશ્યક અને છે જે સસ્કૃતિ ભૂતકાળને ડાપણુ રીકારી ભવિષ્યના સ્વપ્ના કાળે સાનુકૂળ કરી શકે તે સારી.

એ સસ્કૃતિને મિસારે પાડે એની સમૃદ્ધિ ઝડપી હોય તોયે શુ ? આપણે એવા કયા નવા શિરસ્તના દેશના કારોબારના પાડ્યા છે કે સસ્કૃતિ વપરાશયોગ્ય રહે ને લોક એમાથી આધાર મેળવવાનો મિથાસ રાખે ? પથુ ચૂટણીના જગમા આવી કોઈ વાત પૂછાતી નથી !

★

સાહ્યાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા : પાનાં ૧૦૪. ન. પૈ. -/૪૦. ગીતાપદ્યાર્થકોષ : ગાંધીજી. પાનાં ૨૬૧. ન. પૈ. -/૫૦. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા : ગીતાપદ્યાર્થકોષ : પાનાં ૨૬૧. રૂ. ૧/- ગીતા-ત્રિપુટી : પાનાં ૨૬૧. રૂ. ૧/૫૦. અનાસંકિત યોગ : ગાંધીજી. પાનાં ૧૪૩. રૂ. ૧/- ગીતાખોય : ગાંધીજી. પાનાં ૭૫. ન. પૈ. -/૩૦. પ્રેમપંથ-૨૦ : દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી. પાનાં ૧૫૬. ન. પૈ. -/૬૦. બાપુના પત્રો ગંગાખહેનને : સં. કાકા કાલેલકર. પાનાં ૯૬. રૂ. ૧/- વાલીપણનો મિદ્ધાંત : ગાંધીજી. પાનાં ૩૯. ન. પૈ. -/૩૦. નવેયના પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૪. સવેદ્યર : ગુણવંતરાય આચાર્ય. પાનાં ૨૦૪. રૂ. ૫/- કન્યારત્ન ૧-૨ : 'સોપાન'. પાનાં ૩૮૨+૩૭૮. રૂ. ૧૨/- મીનપિયાસી : ઈશ્વર પેટલીકર. પાનાં ૨૪૨. રૂ. ૪/- ભાઈજીજી : 'કાલક'. પાનાં ૫૧૪. રૂ. ૮/- નારી નમણું કૂલ : સારંગ બારોટ. પાનાં ૨૪૨. રૂ. ૪/- પાંચેયના પ્રકાશક : આર. આર. શેઠની ઇંપતી, મુંબઈ; ૨. વિચારરત્નો અને જ્યોતિ-ઝાંખી : શ્રી અરવિંદ. અનુ. અંબાલાલ પુરાણી. પાનાં ૭૧. રૂ. ૧/૫૦. રાષ્ટ્ર જીવનમાં કળા : શ્રી અરવિંદ. અનુ. 'સુન્દરમ'. પાનાં ૫૬. રૂ. ૧/૨૫. - બનેના પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ કાર્યલય, પોલીચેરી. બાળક સાથે વાતો કેમ કરેશો ? : હરભાઈ ત્રિવેદી. પબ્લિક સર્વિસ ઈમ્પ્રોવમેન્ટ : જ્યોતીન્દ્ર મહેતા. સમાચાર સંસ્થામાં : જી. આર. પોંક્ષ. સિંધી સાહિત્યમાં ડાકિયું : મોહનદાસ ખિલનાણી. આપણું અભ્યુદય શરીર : ડૉ. જી. ડી. પાઠક. ભાવો કેમ ઊંચા રહે છે : નગેશ્વર શાહ. આમણી સંભાળ : ડૉ. જી. સી. શ્રોધ. આપણું ભગ્નો : મુકુલભાઈ કલાર્થી. દરેકનાં પાનાં ૩૨, મૂલ્ય ન. પૈ. -/૪૦. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર : ચિત્રકાર વી. એન. એફ. ન. પૈ. -/૫૦. નવેયના પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ, ૧. એસ. એસ. ડી. પર્ગીલા માટેની માર્ગદર્શિકા : સં. ચંદ્રકાન્ત ૨. શાહ. પાનાં ૧૩૪. રૂ. ૩/- મુદ્દી ખાતાના હિસાબો : સં. એસ. સી. શેઠ. પાનાં ૯૬. રૂ. ૩/૫૦. - બનેના પ્રકાશક ચંદ્રકાન્ત ચી. વોરા, અમદાવાદ, ૧. માનવમૂર્ત : રાવજીભાઈ મા. પટેલ. પાનાં ૨૬૮. રૂ. ૩/- ભારત સેવક સમાજ, અમદાવાદ, ૧. પ્રકૃત, સંસ્કૃતિ અને માનવ : મગનભાઈ. પ્ર. દેસાઈ. પાનાં ૫૮. ન. પૈ. -/૬૫. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪. આપણું ગુજરાત : પ્રહલાદ પટેલ. પાનાં ૩૨. ન. પૈ. -/૦૭. જાન કૌશલ્ય પ્રચાર સમિતિ, આણંદ. પતૃવદના : લે. પ્ર. ગોવિન્દભાઈ પટેલ. પાનાં ૩૬. ખાલસા કોલેજ, મુંબઈ, ૧૯. સ્મૃતિ : લે. પ્ર. મંગળદાસ જી. ગોરધનદાસ. પાનાં ૫૫, મુંબઈ, ૪. સવેદન : જીવજીવલ કવિ. પાનાં ૧૧૦. શિ. પં/- પંચા પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, મોખાસા. ગૃહસચાલન : ડૉ. લીલા શાહ. પાનાં ૨૯૬. રૂ. ૫/૨૫. ગુજર પ્રથમ કાર્યલય, અમદાવાદ, ૧. સદાચાર : સી. જી. વાલેસ. પાનાં ૧૪૪. ન. પૈ. -/૭૫. સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ, અમદાવાદ, ૯. સાહુમ : લે. પ્ર. 'સુધાંશુ'. પાનાં ૧૫૧. રૂ. ૧/૨૫. રામકેશરી પોરબંદર. વા. મા. શાહનો સંસાર સુધારો : સં. ત્રિભુવન વી. હેમાણી. પાનાં ૩૧૮. રૂ. ૪/૫૦. દેવચંદ્ર પ્રકાશન મંદિર, લીંબડી. સરી જતું સુરત : ગરીબની ઝૂંપડી : ધનમુખલાલ મહેતા. પાનાં ૨૧૬. રૂ. ૨/૨૫. મમની માયા : જેવી છુ તેવી : પ્રગજી ગેસા પાનાં ૧૮૪. રૂ. ૨/૫૦. - બનેના પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી. પ્રા. લિ., મુંબઈ, ૨. એકલતાના કિનારા : ચંદ્રકાન્ત બક્ષી. પાનાં ૨૦૦. રૂ. ૪/- સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૩. જીવનની પારાશીશી : ગોરેશી કારતેગી. પાનાં ૩૦૮. રૂ. ૫/૭૫. ભાયાણી બુક ડીપો, મુંબઈ, ૨. મનોયાત્રા : મધુકર રાંદેરિયા. પાનાં ૧૮૪. રૂ. ૪/- વિજ્યા પ્રકાશન, મુંબઈ, ૬. કાવ્યગંગા : દુમછાયા : પુરુષોત્તમ જી. ભટ્ટ. પાનાં ૧૦૪. રૂ. ૨/- રવાણી પ્રકાશન ગૃહ, અમદાવાદ, ૧.

ગુજરાતી

તાંબડીઓ ભરીને દૂધ દેતી ગાવડીઓ

સૌન્દર્ય સ ધી નેહરુને આપણી ગાય રાજનું પાકા મણ દૂધ આપે છે. આરણું દૂધ આપતી ગાયની સંભાળ કઈ રીતે લેવાતી ..

મો સ્કોટી ઉત્તરે કાલીનીન વિસ્તારમાં એક ખીણમાં થઈને મોસોગા નદી વહે છે. સમૂદ્રપેતર આ ખીણમાં વસેલું છે. એ ક્ષમને હસ્તક અનેક ખેતરો છે. અને જંગલો પણ ત્યાં ધણાં છે. આગુખાણુનાં ૨૩ ગામડાંઓના ખેડૂતો આ સમૂદ્ર-ખેતરમાં કામ કરે છે. તેમની સંખ્યા એક હજારથી પણ વધારે છે. એ સમૂદ્રપેતરમાં આધુનિક યંત્રો વડે ખેતી કરવામાં આવે છે. ખેતી ઉપરાંત ક્ષમનાં ખેડૂતો પશુપાલન પણ કરે છે.

સાગસત્તર હજાર એકર જમીનમાં વિસ્તરેલા આ સમૂદ્ર-ખેતરના અડધા ઉપરાંત ભાગમાં લીલા ધાસના ચરા આવેલા છે. એટલે અહીં ડેરી—પશુપાલનના ઉદ્યોગ સારા ખી યો છે. આ ક્ષમનાં ૧૨૦૦ જેટલી ગાયો છે તેમાંની લગભગ બધી જ ગાય ધણું દૂધ આપે છે. ખીન વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન આ સ્થળે જાપાન લગાઈ જતાં હતી નાઝી આક્રમણકારેએ આ સમૂદ્રખેતરને એવું તે તારાજ કરી નાખ્યું હતું કે લગાઈ બાદ ખેડૂતોએ એકઠે એકથી શરૂઆત કરવી પડેલી.

તે વખતે સારા પ્રમાણમાં દૂધ દેતા ઢોર ધણી મુશ્કેલીએ મળતા. એટલે જે કંઈ ઢોર તેઓ પાસે ત્યારે હતાં તેમાંથી સુદૃઢ બાંધાની, ભારે વજનવાળી અને ઘણા વેતર આપી શકે તેવી ગાયો પસંદ કરી તે વડે નવાં ઢોર ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરતા. વાછડાની પસંદગી કરતી વખતે તેની માં જાડું દૂધ આપે છે કે નહીં તે તથા તે દૂધમાં ચરબીનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે છે કે નહિ તે ખાસ જોતા.

નવાં ઢોર ઉત્પન્ન કરવા માટે કઈ ગાય સાથે કયા આખલાનો સંયોગ કરવામાં આવ્યો, તેમનું વેતર કેવું આવ્યું, વેતર આવ્યા બાદ ગાયનું દૂધ કેવું અને કેટલું આવ્યું વગેરે બાબતોની આ સમૂદ્રખેતરમાં વિષતે

અને વ્યવસ્થિત રીતે નોંધ રાખવામાં આવે છે. આને લીધે ઢોરોના ઉછેર તથા તેમને ખવડાવવા-પીવડાવવામાં સારા સુધારો થયો છે. ખેડૂતોએ ઢોરો માટે શક્તિશાળી ગોતાનો તથા શિયાળામાં બરફ પડે અને લીલું ધાસ ન મળે ત્યારે ઢોરો સૂકું ધાસ ચરી શકે તે અંગેનો પ્રયત્ન કરેલ છે. આ સૂકા ધાસચારાને કારણે અહીં દરેક ગાય વર્ષે ૩૦૦૦ લીટર—૧૬૫ મણથી પણ વધારે દૂધ આપે છે.

અન્ય પશુઓની માફક ગાય પણ એક ખોરાકથી કંટાળે છે એટલે આ સમૂદ્રખેતરમાં તેમને માટે વિધવિધ પ્રકારનો, પ્રજીવક તત્ત્વો, ખનિજ દ્રવ્યો તથા પ્રોટીન-યુક્ત આહાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. એમાં ૭ કીલોગ્રામ સૂકું ધાસ, ત્રણ કીલોગ્રામ ધાસના તણ-ખવાં, દોઢ કીલોગ્રામ પોષક તત્ત્વોથી ભરપૂર ગોતું અને ત્રીસ કીલોગ્રામ ખાદ્યામાં નાખીને સૂકવેલું ધાસ પ્રત્યેક ગાયને આપવામાં આવે છે.

ઉનાળામાં રોજ ૧૫થી ૧૬ કલાક સુધી ઢોર બહાર ખુલ્લામાં ચરે છે. તદુપરાંત જરૂર પડે તેમને લીલું ધાસ પણ નીરવામાં આવે છે.

ગાય કેટલું દૂધ આપશે તથા તેનું વેતર કેવું બનશે થશે તેના આધાર ગાય વસુરી ન્ય ત્યારે તેને અપાતા ખોરાક ઉપર બહુ આધાર રાખે છે. સમૂદ્રખેતરમાં ગાયો દોહવાનું કામ કરતી છોકરીઓનું એમ માનવું હોય છે કે દૂધાળી ગાયની ખાવાપીવાની બાબતમાં જેટલી કાળજી રખાય તેટલી જ કાળજી માલણી ગાયની રખાવી જોઈએ કે જ્યો તેનું વાછડું તંદુરસ્ત આવે, ગાય પોતે પણ સાજતાજી રહે અને યોગ્ય સમયે ધણું દૂધ આપે.

વેતર આવ્યા બાદ ગાય ધણીવાર બરોબર દૂધ આપતી નથી. તેવા સંજોગોમાં ગાય દોહનારીઓ ગાયના

આંચળને ગરમ પાણીથી ઘોઈ તેને કારા કરે છે અને પછી આંચળને માલિશ કરે છે, માલિશની આ ક્રિયા ગાયને દોહતી વખતે એથી ત્રણ વાર કરવામાં આવે છે. આમ કરવાનો હેતુ એ હોય છે કે ગાયના આંચળ સુવાળા, મોટા અને સ્થિતિસ્થાપક રહે કે જેથી તેમાંથી ઘણું દૂધ દોહી શકાય.

ગાયો દોહનાર છોકરીઓના જૂથમાં લીડીઆ વોલ્કાવા સહુની ઉપરી છે. તેનું કહેવું એમ છે કે ગાય વધારે દૂધ આપે તે માટે પ્રત્યેક ગાયની શું ખાસિયત છે તે જાણવું જરૂરી છે. તેને ક્યારે, કયો ખોરાક માફક આવશે અને ક્યારે તે કેટલું અને અને શું ખાશે-પીશે તે જાણવું જોઈએ. એના હાથ નીચે કામ કરતી બધી છોકરીઓ આવી રીતનું ધ્યાન આપે છે. ગાય જેટલા કીલોગ્રામ દૂધ આપે તે દરેક કીલોગ્રામ દીઠ ૨૦૦ ગ્રામ પોષક તત્વોથી સભર એવું ગોતું ગાયને આપવાનો તેઓએ નિયમ જ રાખ્યો છે. જુદી જુદી ગાયોને તેમની વિશિષ્ટતા પ્રમાણે એક જ જાતનો ખોરાક પણ વિવિધ પ્રમાણમાં પૂરો પાડવામાં આવે છે. અને આથી ગાયો ઘણું દૂધ આપતી થઈ છે.

સમૂહ ખેતરમાંની દરેક દરેક ગાયની ખાસિયત વગેરેના અભ્યાસ કરવાનું કેટલું જરૂરી છે તેની વાત કરતાં લીડીયા વોલ્કાવાએ એકાદ બે દાખલા આપ્યા હતા. તે કહે છે કે ‘ખોરાક’ નામની એક ગાય, જ્યારે વધારેમાં વધારે દૂધ આપતું જોઈએ તે વખતે પણ રોજનું પથી ૭ કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપતી હતી. મને થયું કે આમ કેમ? મેં એ ગાયનો અભ્યાસ કર્યો તો મારૂમ પડ્યું કે તે બરોબર ખાતી ન હતી. તેની ભૂખ બિછોડે એ માટે મેં ખટાકાના બારીક ટુકડા કરી તેને ખવડાવી નેયા. એકવાર તેને તે ભાગ્યાં એટલે બીજવાર આપ્યાં. ત્યારથી તેના ખોરાકમાં મેં ખટાકા આપ્યા જ કર્યો. એનાથી તેનો ખોરાક વધ્યો.

મને એ પણ જણાયું કે એ ગાયને દોહતી વખતે તેના આંચળ એકાદ બે વાર માલિશ કરીએ તો જ તે સારા પ્રમાણમાં દૂધ આપે છે એટલે મેં તેમ કરવા માંડ્યું. અત્યારે હવે એ ગાય શિયાળામાં રોજનું ૧૬થી અઢાર કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપે છે.

‘મુખ્યોક્તા’ નામની એક બીજી ગાયને એ ૧૧ ટેવ કે એક સાથે તે પૂરતું ખાઈ શકે નહિ. તેને વિવસ દર-મ્યાન પાંચથી છ વાર થોડું થોડું નીરણુ આપ્યા માંડ્યું. એટલે તે જમાવું દૂધ આપતી થઈ ગઈ. હાલ તે દરરોજ ૨૨થી ૨૫ કીલોગ્રામ જેટલું દૂધ આપે છે. દરેક ગાય કેટલું દૂધ આપે છે તેના દૈનિક નોંધ ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. જો કોઈ દિવસે ગાય ઓછું દૂધ આપે તો દોહનારી તરત જ તેનું કારણ શોધી કાઢે છે અને તે દૂર કરવા આપતા ઉપાયો અજમાવે છે.

ડેરીમાં કામ કરતા લેક્ટ્રા ખરા દિલથી દોરની માવજત કરે છે. તેમના એ પ્રયાસોની સારી કદર કરવામાં આવે છે. તેઓને સમૂહખેતરના સભ્યોએ નક્કી કરેલો પગાર તો મળે જ છે પણ તે ઉપરાંત ગાય દોહનારીઓ જેટલું વધારે દૂધ દોહવે તે પ્રમાણમાં તેમને વધારાનું વેતન અપાય છે. વાહાની કાળજી લઈ તેને સારી રીતે ઉછેરનાર છોકરીઓને પણ અમુક વધારે રકમ પગાર તરીકે અપાય છે. આમ ગાય દોહનાર છોકરીઓ શહેરના કામગારો જેટલું સાડું કમાય છે. લીડીયા વોલ્કાવા મહિને હજાર રૂબલ પાડે છે. તેની બેનપણીઓ સરેરાશ ૮૦૦થી ૯૦૦ રૂબલ કમાય છે.

સમૂહખેતરોને ડેરી ઉદ્યોગથી સારો નફો પ્રાપ્ત થાય છે જે રકમ ગ્રામ્યસુધારણા માટે તથા ગામડાના લેક્ટ્રીના જીવનધોરણ અને તેમનું સાંસ્કૃતિક સ્તર ઊંચું લાવવા માટે વપરાય છે.

અમેરિકામાં મોટરોની સંખ્યા છેલ્લા ૫૦ વર્ષમાં ૧,૦૦૦થી વધીને ૭ કરોડ થઈ છે. પશ્ચિમી દેશોના અગાઉ અતિશય વધી ગયો છે. લોસ એન્જલસ [કેલિફોર્નિયા]માં પ્રણતી રીતે, દરરોજ ૩૪ લાખ સ્તંભ હાઈડ્રોકાર્બન તત્ત્વ દવામાં ફેંકાય છે.

જીવન એ જ સંઘર્ષ છે. એ સંઘર્ષમાંથી પસાર થઈ સુખી જીવન જીવી જાણવું એ જ જીવન જીવવાની ખરી કળા છે. સંઘર્ષ વગરનું જીવન સંભવી જ ન શકે. કોઈને કંઈ ને કોઈને કંઈ એમ નાની મોટી મુશ્કેલીમાંથી પસાર થવાનું હોય જ છે. ક્યારેક એવા નાના નાના પ્રશ્નો મૂંઝવી નાખે છે ત્યારે તેનું નિરાકરણ આપણી પાસે નથી હોતું. એનું પણ કારણ છે અમુક બંધાઈ ગયેલી દૃષ્ટિથી જ જોવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. લગ્ન જીવન એટલે સંપૂર્ણ સુખમય અવસ્થા એવી માન્યતા લગભગ આપણામાં પ્રવર્તતી હોય છે સાચી વાત છે. લગ્નમય જીવનમાં જેટલો આનંદ છે એટલું દુઃખ પણ છે અને દુઃખ બનને એક જ સાથે જીવવાના છે તેનાથી જો ગભરાયાં કે વધુ પડતાં પ્રભાવિત થયાં તો અતે તે જીવવી શકાવાનું નથી. સંઘર્ષને સંઘર્ષ માત્ર ન બનાવવો અને પુરુષાર્થ કરી જીવી બતાવવું તે જ જીવન છે એમ માનીશું તો ક્યારે પણ મનની જુદાઈનો અનુભવ નહિ થાય.

આજે તો લગ્નજીવનના આનંદની કલ્પના, એ સુખમય અવસ્થાની કલ્પનાની આડે કોઈ પણ વસ્તુ આવે છે ત્યાં 'તું તારે રસ્તે, હું મારે રસ્તે'ની ભાવના જાગૃત થાય છે. ત્યાં બાંધછોડની વૃત્તિ જ નથી હોતી. આ બનવાનું કારણ પણ સ્વભાવનો અને અભિરુચિનો ભેદ છે. બન્ને લિન્ન લિન્ન વાતાવરણમાંથી આવતી વ્યક્તિઓ વચ્ચે આ પ્રશ્ન તો ઉદ્ભવવાનો જ. અને એવાં વિધ્નોમાંથી પસાર પણ થવાનું જ છે તો જ બન્ને વ્યક્તિઓને લાભે ગણે એક થવાનો, વિકાસ સાધવાનો હેતુ સફળ થશે. એ હેતુને સિદ્ધ કરવાનું, સફળ બનાવવાનું આપણા પોતાના જ હાથમાં છે. એકમેકના વિચારોને અનુકૂળ થવાનો, બન્ને તેટલી બાંધછોડ કરીને એકમેકને અનુરૂપ થવાનો સાચો રાહ, જીવનજીવનમાં જ કમલે જે પગલે લેવાવો જોઈએ, ત્યારે જ લગ્ન સાચું જીવન ગણાશે. સંઘર્ષ ત્યાં એવો વહેતો રહેશે કે તે વહેતા જીવનને ક્યારેય રોકી નહિ શકે, જે લિન્ન લિન્ન મત ધરાવતી વ્યક્તિઓનો ગમે તેવો મનમેળ હોય તોય વ્યક્તિત્વને તેજોવ્રધ હંમેશ થવાનો જ. અને તે પણ લગ્નજીવનમાં સંઘર્ષ જીલો કરે. એ સંઘર્ષ જીલો થતાં જ ડામવાની વૃત્તિ કેળવવી રહી

ધીરજમાં ધરણીધર

નીલમ એના પતિના આકરા સ્વભાવની હમેશાં ફરિયાદ કરતી : 'એમનો સ્વભાવ ગુસ્સાવાળો છે એટલે વાત વાતમાં તે ચીડાઈ જાય એ તો જાણે સમજી શકાય છે. કારણ કે કોઈનું સંહેજ પણ તે સાંળી શકતા નથી એ હું જાણું છું. પણ સ્વભાવ સ્વભાવ કરીને હવે ક્યાં સુધી છાવરવું ? બાલવા બેસે ત્યાંરે ભાન જ ન રહે. ક્યારેક હસી કાઢીએ પણ બાળકો ઘરમાં હોય ત્યારે તેમ કરીએ એ પણ ખરાબ. એ ગુસ્સાને કારણે બાળકો તો એવાં થયે કે એ જ્યારે ઘરમાં હોય ત્યારે દસ ગાઉ દૂર ભાગે. ક્યારેય સાથે જમવા ન બેસે. અરે, એમના રૂમમાં કારણ વગર જાય જ નહિ. કોઈ વાર તો હું પણ સામી થઈ જાઉં છું. અને જાણે એવું ભયંકર દૃશ્ય થઈ જાય છે કે ન પૂછે વાત. આવા સ્વભાવ માટેનો કોઈ રસ્તો બતાવો ને ?'

સ્વભાવને માટે તો આપણે શું કરી શકીએ ? નીલમે પોતે જ મંદમ થવું જોઈએ. બીજું એ કે એવું કારણ એમને ન આપવું જોઈએ. અને બાળકો ખાતર પણ એમણે શાંતિથી પતાવટ કરવી જોઈએ. નહિતર બાળકો ઉપર આની વિપરિત અસર થાય. એમની ખામી ઘરમાં બધાંને નડે છે, તે વિચારીને પણ બાળકોના ભાવિનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ.

નીલમની વાતોને અંતે એમ લાગ્યું કે બન્ને પ્રતિ-પત્નીને સારું બનતું હતું. બીજો કોઈ ખાસ પ્રશ્ન નહોતો. પરંતુ તેમના પ્રતિતા સ્વભાવમાં બાંધછોડ વૃત્તિ તેમ જ છુરવવાની

વૃત્તિ નહોતી. એટલે તે બિનામાં નાની વાત ઉપર ગુસ્સે થઈ ને જ. જવાબ વાળતા. ધણી-વાર તેમને પસ્તાવો થતો પણ પોતાની ભૂલ કબૂલ કરીને નહિ. તેમની જીદ સંતોષવા નીલમને નમતું બેખર્ચ જ પડે.

નાનપણથી પોષાયેલો સ્વભાવ એકદમ બદલાય તે તો અસંભવિત હતું. પરંતુ થોડા સમય પછી નીલમે કહ્યું કે, 'મારા મન વિકસે થઈ ને પણ ક્યારેક તો જૂળ નમતું આપ્યું છે. પરિણામે તેમના મન ઉપર જૂળ અસર થઈ છે અને હવે ગુસ્સો નહિ કરવા કબૂલ છે. એટલું જ નહિ પણ પહેલાં જેવો ગુસ્સાનો પ્રકાર રહ્યો નથી. બાળકો સાથે જરા વધારે હળે છે. એટલે બાળકોનો ડર પણ કાઢી શકાયો છે. અને બાળકો પણ પોતાના પિતા સાથે આનંદથી વાતો કરે છે. મને લાગે છે કે ધીમે ધીમે તેમનો સ્વભાવ બિલકુલ શાંત થઈ જશે.'

નીલમની ધીરજ અને દૃઢતા દ્વારા મળેલી સફળતા જોઈ મને જૂળ આનંદ થયો.

નીલમ જેવી અસંખ્ય બહેનોને આજે શોષાવું પડતું હોય છે. પુરુષ એટલે સ્ત્રી ઉપર હંકે જમાવનાર જ એવી આપણી સામાજિક માન્યતા થઈ ચૂકી છે. એ માન્યતામાં ફેરફાર કરવાનો આપણાં સુધરેલો કહેવાતો સમાજ પણ કેમ વિચારી ન શકે ?

એટલે જ નીલમ જેવી સંતોષી બહેનો ગમે તેટલી સહનશીલતા કેળવીને અને પોતાની મનને પણ ભારીને પણ સાચો દાખલો પૂરો પાડે છે એ દાખલો બધા આંખીકારે તો ?

માંદગીમાં રાહત

માંદગી દરમિયાન સર્ગાસંજીની ત્યાં ખબર કાઢવા જવાનો એક સામાજિક રિવાજ છે. દરેક વસ્તુની બે બાજુ હોય છે તેમ આ રિવાજની પણ બે બાજુ છે એના સારાં નરસાં બન્ને પરિણામે અનુભવાય છે.

રમેશભાઈને અચાનક હાટ' ઉપર અસર થઈ ગઈ. તાત્કાલિક ડોક્ટરને બોલાવી સારવાર આપી ડોક્ટરની સલાહ સુજળ દર્દીએ કોઈની પણ સાથે વાત ન કરવી અને માત્ર સારવાર કરનાર સિવાય બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિને દર્દીના રૂમમાં ન આવવા દેવી તેવી કડક સૂચના આપવામાં આવેલી.

રમેશભાઈની રહેવાની જગ્યા ઘણી નાની હતી એટલે તેમને માટે અલગ રૂમની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નહોતું. તેમનાં પત્ની અને બાળકોના મન ઉપર ચિંતાનો બોલો હતો અને દર્દીની સારવારની જવાબદારી તો હતી જ. સર્ગાવહાલાંમાં ખબર પડતાંવેંત એક પછી એક ખબર કાઢનારાંઓની કતાર શરૂ થઈ.

રમેશભાઈનાં પત્ની દર્દી પાસે રહે કે આવનારા સાથે બેસે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં પહેલાં તેમનાં કાકીએ એ જવાબદારી શિર પર લઈ લીધી. અને કહ્યું કે નાની કોઠારની રૂમ છે તેમાં બધું સરખું કરીને જગ્યા કરીએ એટલે આવનારને ત્યાં બેસાડાશે. એ રૂમ દર્દીના રૂમથી જરા દૂર પશું હતી એટલે બીજા ઘોંઘાટ કે કંઈ જ ત્યાંસુધી પહોંચી શકે તેમ નથી.

અને રેખાબેનનાં કાકીએ તો સરસ સગવડ

કરી નાખી. જે આવે તેની સાથે રમેશભાઈની તળિયતની વાત કરે અને સાથે સાથે કહી પણ દે કે ડોક્ટરે તેમની પાસે જવાની ના પાડી છે એટલે કોઈ દર્દી પાસે જવાનો આગ્રહ જ ન કરે એથી વિશેષ અમુક પ્રકારનાં સર્ગાં પાસે તો ઘરનું કામ પણ—જેવું કે ઘઉં વગેરે સાથે રહીને સાફ પણ કરાવી નાખે. આમ તેઓ થોડા કલાક આવે તો કલાકો દરમિયાન ઘરનાં મદદરૂપ થાય અને રેખાબેનને રમેશભાઈને બરોબર સાચવવા સૂચવે અને શક્ય મદદ કરી રાહતરૂપ બને.

રમેશભાઈની અઠવાડિયુ લંબાયેલી માંદગીની ખૂબ જ વ્યવસ્થાપૂર્વક, સાવચેતીપૂર્વક દરકાર લેવાઈ અને જલદી સારા થઈ ગયા, પછી એક મહિનો આરામ લીધો એટલે બિલકુલ સારા થઈ ગયા. આમ ખબર કાઢવા આવનારાઓને બીજી કોઈ તક ન મળી.

રિવાજની ઊંધી બાજુ

કેતકી બાળ-ખચ્ચાંવાળી હતી કુટુંબમાં કોઈ મદદ કરનાર હતું નહિ. માઠે સાજે તેને ઠીક ઠીક સુસ્કેલીઓ પડતી હતી. બાળકોમાંથી કોઈ માંદું પડે તો પણ ઘરની જવાબદારી અને બાળક પાસે સતત બેસી રહેવાનું, પણ કેતકી ક્યારેય કંટાળતી નહિ સતત શ્રમ ઉઠાવી ઘર અને માંદગી બન્નેને સાચવતી.

એક વખત કેતકી માંદી પડી ડોક્ટરે ટાઈફોઇડ લાવ દર્દી. એની સૌથી મોટી બેબી ૬ વર્ષની હતી. અને તેના પતિ સિવાય બીજું કોઈ હતું નહિ. તેના પતિ નોકરીમાંથી રજા

લઈને ઘેર રહ્યાં. પણ માંદગી અને ઘર બંને સાચવવા તેમને માટે અઘરાં હતાં. મદદ માટે તેમની બેનને બહારગામથી તાત્કાલિક બોલાવી લીધી. એમને મુશ્કેલી બખર કાઢવા આવનારાઓની પડવા માંડી. જે આવે તે જાત જાતની વાતો કરીને ચાલ્યા જાય. ‘ટાઈફોઇડ છે એટલે સંભાળજો. મારાં ફલાણાને થયો હતો ત્યારે આ દવા આપી હતી ને તે આપી. મોટા ડોક્ટરને બોલાવ્યા પણ કેમ બગડી ગયો.’ વગેરે જુદાં જુદાં દર્દીઓની વાતો દર્દીની પાસે થવા લાગી. પણ કોઈ ઘરમાં મદદ કરવાનું નામ ન દે. બહુ બહુ તો ઊઠતાં ઊઠતાં એમ કહી જાય કે મારી જરૂર હોય તો બોલાવજો. પણ એક ટાંપુ કરવાનું સૂઝે નહિ.

કેટલીક વ્યક્તિઓ એવી હોય છે કે માંદગીની બખર આપી ન હોય તો તેમને ખોટું લાગે. અને બખર આપીએ ત્યારે એવી મુશ્કેલી ઊભી કરે કે ન પૂછે વાત. સગાં હોય એટલે ન છૂટકે આવીને હાજર રહે. પરંતુ એમની હાજરી પણ દુઃખદ નીવડે.

એક વખત નાનો આસુ માંદો પડ્યો. ન્યુમોનીઆ પર તાવ ગયો. તાવ અને કફનું જોર ઘણું. આસુ એની માને બિલકુલ ખસવા દે નહિ. એ જો ઊઠે તો તરત રડવા માંડે. કેતકી જૂબ ચિંતાતુર બની હતી. ઘરમાં બીજું કોઈ કરનાર નહિ અને રસોડાની જવાબદારી એટલે કરવું શું? એકાદ વસ્તુ કરીને ચલાવી લેવા માંડ્યાં.

આસુની ફાઈ અને કાકી આવ્યાં. આવ્યાં એવાં જ ગરજવા લાગ્યાં: ‘આટલી બધી

બરાબ તબિયત થઈ અને અમને કેમ કહેવરાવ્યું નહિ?’ પણ બખર પડી ને આવ્યાં પછી એમને ત્યાં રહેવાનું કે મદદ કરવાનું સૂઝ્યું નહિ. થોડીવાર બેસીને ઘેર ચાલ્યાં ગયાં. બીજાં એક સંબંધી બહેન આવી પહોંચ્યાં અને ઘરનો બધો ભાર ઊપાડી લીધો અને સૂઈ પણ રહ્યાં જેથી કેતકીને ઘણી રાહત થઈ. સહારો અને આશ્વાસન પણ મળ્યાં. બીજે દિવસે સવારે કાકી આવ્યાં અને પેલાં બહેનને જોયાં એટલે પૂછ્યું: ‘તમે હજુ અહીંઆ જ છો?’ બ્યારે તેમને બખર પડી કે એ તો રાત્રે પણ ત્યાં જ સૂઈ રહ્યાં હતાં. ત્યારે તેમની આંખ ઊઘડી.

સ્વભાવની વિચિત્રતા

સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતાં કમળાબેનને જોતાં જ તેમનો અસતોષ પરખાઈ આવતો. કુટુંબ બહુ મોટું નહોતું પરંતુ અમુક રીતભાત અને સ્વતંત્રતાને અભાવે ક્યારેક જૂબ નારાજ રહેતાં. તેમના પતિ રાજુભાઈની આવક ઓછી હતી બ્યારે મોટાભાઈની આવક વધુ હતી. એટલે પણ કેટલેક અંશે એમને દબાયેલા રહેવું પડતું.

રાજુભાઈ આ બધું સમજતા હતા. પરંતુ બંને ભાઈઓને સારું બનતું હતું એટલે જુદા થવાનું કહેવું વ્યાજબી નહોતું લાગતું. બ્યારે કમળાબેનનો ઝઘડો એક જ હતો કે જુદા રહીને આપણે આપણી શક્તિ પ્રમાણે ચલાવીશું. પણ કોઈના ઓશિયાળાં તો નહિ. હવે ક્યાં સુધી રોજ સાંભળવું!

કમળાબેન સ્વભાવે મળતાવહાં ખૂબ અને વાતોડિયાં પણ એવાં જ. 'ઈર્ષા' સ્વભાવ તો મનુષ્યજાતને સરેલો છે તેમથી તે પણ બકાત કેમ રહી શકે ! અપૂરામાં પૂરુ એમને એકેય બાળક નહિ. એમને બાળક નહોતાં થતાં એવું નહોતું. અપૂરે, જન્મેલાં બે બાળક આ ફાની દુનિયામાં રહી ન શક્યાં હવે હુબા તો મનમાં હતું જ. તેમાં દેરાણી જોડાણીને ખર્ચ નહિ. કમળાબેનનો વટ જરા જખરા, સમાધાન કે શાંતિની તેમની પાસે પાત જ ન હોય. કંઈ થાય એટલે પતિથી માંડીને ઘરની દરેક વ્યક્તિ સાથે થોડા દિવસનાં અખોલા મોઢું તો ચઢાવેલું જ રાખીને ફર્યા કરે.

કમળાબેન એમની બેનપણી પાસે જઈ ઊભરો કાલવી આવે. અને સાંતવન મેળવે. એ વચ્ચે રહીને સમાધાન પણ ક્યારેક કરાવી આપે બેનપણી આટલું લાગણીથી કરે છતાં એની પણ ઈર્ષા કરે. બીજાની પાસે તો ઠીક પણ ખુદ એની પાસે પણ એનું ખરાબ બાલે એ કંઈ જાણતાં હોય તેની શિખામણું બાધા જ બેડા હોય ત્યારે આપવા બેસી ક્ષત્ય : 'તું તો ભારે ગિદી. 'એમને' ન ગમતું ન કરવું બે અમે પણ આ છોડી જ દીધું ને ?'

પહેલાં અનુભવે જ આલ આવી ગયો કે કમળાબેનને કંઈ કહેવા જેવું નથી. એ બધું બોલી જ નાખે છે. એમનાં મનમાં

કંઈક એવું પણ ખરું. પોતાનું સારું હોય ત્યારે બીજાનું મહેજ ખરાબ હોય તો તે રાજ થાય. એક બેનપણી બીજાનું બગાડવામાં રાજ હોય એને બેનપણી કહેવાય જ કેમ ?

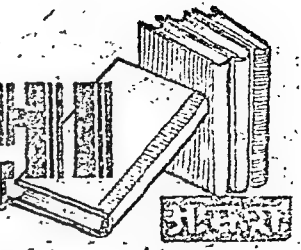
આમ કમળાબેનની સ્વભાવ-વિચિત્રતા વધતી ગઈ અને આખરે તે શારીરિક અને માનસિક એવી બેવડી વિકૃતિમાં પરિણમી કમળાબેન ક્યારેય શાંત અને સ્વસ્થ ન દેખાતાં. હમેશાં દરેકની ખોડખાંપણ જ કાઢ્યા કરે. હમેશાં દરેકની કાળી બાજુ જ બોલ્યા કરે કોઈનું સારુ તેમને દેખાય જ નહિ.

અચાનક મારે તેમની સાથે એકવાર ગાડીમાં ભેટો થઈ ગયો. વાતમાં ખબર પડી કે એમની બહેનપણીને જે શિખામણો આપતા હતા તેમાંની એકેય તે પાળી શકતાં નહોતાં. મેં તે જ દિવસે તેમને સમગ્રવ્યું કે કોઈના દિલને હુલવવામા તો તમે વધુ હિરાન થશો. કેટલાય દાખલાઓ આપ્યા. તેમને એ બધી વાત ગળે ઊતરી કે નહિ એ તો મન ખર્ચ ન પડી.

પણ તેમની બહેનપણીએ એક દિવસ મારી પાસે આવીને એ જ જૂની ફરિયાદ કરી. કમળાબેનને ઊલટી એને ધમકાવી નાખેલી મેં તેના વિષે જાણેલી બધી વાતો જ કમળાબેનને એ સંજાણી હતી અને એ કમળાબેનની તાબેદાર હોય એમ તેને ધમકાવી હતી એ તો વધારામાં.

★

ગાંધીજીના જીવનચરિત્ર

પરંવા અને પરછાયા : ૧-૨ :

[લે. પન્નાલાલ પટેલ; પ્રકાશક, રવાણી પ્રકાશન ગૃહ, ટિલક માર્ગ, અમદાવાદ, ૧; મૂલ્ય : મેડિ ભાગત મળીને રૂ. ૧૧/-]

પ્રથમ 'જન્મભૂમિ-પ્રવાસી' માં હતાથી ચાલુ નવલકથા તરીકે પ્રગટ થયેલી શ્રી પન્નાલાલ પટેલની આ સામાજિક નવલકથા તેના લેખકની ઘણી ધુરંગામી નવલકથાઓની મોટું એક પ્રણયકથા છે. પ્રણયકથા રસજન્માવટ કરીને માંડીને કહેવાની શ્રી પન્નાલાલને અગત્યની કાવટ છે. એ કાવટ હજુ એમને છોડી નથી ગઈ એની ખાતરી આ કથા પ્રણ કરાવે છે; પછી ભલે એમના પ્રશંસક કહેતા માડે કે જાહુ, આ કંઈ 'મળેલા છત્ર' કે 'માનવીની લવાઈ' જેવી તો નહિ, તો ય. (આ 'તો ય' ત્રણી રચના પન્નાલાલનો એમ !).

વસ્તુદષ્ટિએ વિચારતાં આ નવલકથામાંની પ્રણયકથાના એ કાંડ પડી જાય છે. એક આગલી પેઢીને સ્પર્શે છે, બીજો નવીને આજની પેઢીના કથાતાયકના પિતા અને તાપિકાની માતાનો પ્રિણય સુધી ન પહોંચી શકેલા પ્રણય કથામાં પ્રસ્તુત નથી એટલે ભૂતકાળની ઘટના તરીકે, સરલાબેનના હૈયામાં ક્યારેક ક્યારેક સ્મૃતિક્ષાભ જગાવતી ઘટના તરીકે, તેનું મથાવસ્યક સૂચન જ કથામાં કરવામાં આવ્યું છે. તાપિકનાયિકાની પિતૃપેઢીને સ્પર્શતા આ પ્રણયકથાનો એ પૂર્વકાંડ આમ કથામાં સૂચિત જ રહે છે, અને પીક-અપકાર તરીકે સરલાબેનના અંતરની મથામણ તથા એમનો ભૂતકાળ અને જીવનકારણ્ય રજૂ કરતી વેળા વાર્તાકાર એનો ઉદ્દેશ કરે છે. કથાની પ્રત્યક્ષ

રંગભૂમિ પર તો વલિકપુત્રી ઉમા અને કાષ્ઠવરી કરતા તાલુકદાર-પુત્ર કિશોરના પ્રણયનું નાટક, પ્રણયના આરંભથી માંડી આ પ્રકારના પ્રણયને નડતાં વિધ્નોથી એની ઉલટતા વધારી એના સુખદ અન્ત સુધી લખવાય છે.

શ્રીમંત વિધવા સરલાબેનને ત્યાં મોટર-કાષ્ઠવરી તરીકે નોકરી કરવા આવતા કિશોરસિંહના—પૌરુષભર્યા દેહ અને સુપ્રકાન્તિથી સરલાબેનની કોલેજમાં લણતી પુત્રી ઉમા પ્રથમ દર્શને જ તેના પ્રત્યે આકર્ષાય છે અને પછી આધુનિક યુવતીની પ્રગલ્ભતાથી પોતાના તેના પ્રત્યેના આકર્ષણને ક્રમશઃ વ્યક્ત પ્રણ કરતી જતાં કિશોરસિંહમાં પ્રણ તેવા જ પ્રતિભાવ જગાડે છે. શહેરી કોલેજિયન શ્રીમંત પુત્રી કાષ્ઠવરના પ્રેમમાં પડે એ પોલપત્રિકાનો કાઈ દિસ્સો ન લાગે એવી ગોઠવણ, શ્રી પન્નાલાલે કિશોરસિંહને સંસ્કારી રાજભાયાત વજેસિંહનો મેટ્રિક થયેલો અને મોટર-મિકેનિકના કામની થોડી જાણકારીવાળો પુત્ર બનાવીને તેમ જ વખાના માર્થો આ નોકરી સ્વીકારવા છતાં વર્તનમાં રજવાડી સંસ્કાર દેખાડતા કાષ્ઠવર તરીકે આલેખીને, કરી છે. ઉમા અને કિશોરને બદ્ધાનુરાગ બનાવ્યા પછી વાર્તાકાર એમના પ્રણયની ઉત્તરોત્તર થતી રહેલી વૃદ્ધિની સાથેસાથ એને તાવે અને આડે આવે એવાં જ વિધ્નો ગોઠવ્યાં છે તેમાં સરલાબેન યાત્રાએ ગયાં ત્યારે જાગલાનો વહીવટ જેને બોલાવીને સોંપતાં ગયાં એ એમની મોટી દીકરી અને ઉમાની બેન ચિત્રાની તથા તેનાં કરવતમાં સહાયક બનતાં તેનાં દોષની લગલગ ખલપાત્રો જેવી અને કથાને થોડીક નાટક સિનેમાશાઈ ઘટનાઓ પૂરી પાડતી

કારવાઈતું સ્થાન બાલ દૃષ્ટિએ એટલે કે કથાને જરૂરી બાલ સંઘર્ષ તરીકે ઓછું નથી. પણ મોટું વિધન છે સરલાબેનના જ અંતરનો આવા પ્રણયના લગ્નમાં પરિણમવા સામેનો વિરોધ.

અહીં વાર્તાકારે કુશળતાથી નાટ્યહાસનો ઉપયોગ કર્યો છે. જે સરલાબેનને એમની સુવાનીમાં ઊગેલા વજેસિંહજી પ્રત્યેના પ્રેમ સામે એમના પિતાના વિરોધને લીધે જીવન સાવ બીજે જ પાટે ચડી ગયાનો નિત્યનો દાહક અસંતોષ વેઠવો પડે છે એ પોતે પણ પોતાના પિતાના જ રાહે ચાલી સામાજિક પ્રતિષ્ઠાના ખ્યાલે ઉભાના પ્રેમને અનુમતિ આપતાં નથી ! વાર્તાકારને કથાનું શીર્ષક સાર્થક કરાવવું છે, એટલે એમણે મા પોતાની જુવાનીમાં ક્ષત્રિય રાજકુમારના પ્રેમમાં પડી હતી તેમ દીકરી પણ એ જ પ્રકારના પ્રેમમાં પડી, અને માતામહે જેમ પોતાની પુત્રીના એવા પ્રેમને લગ્ન સુધી પહોંચવા દીધો નહિ તેમ એ પુત્રી તેની પુત્રીના એવા જ પ્રેમને લગ્નમાં પરિણમવા દેવાની આનાકાની કરે છે, એમ યોજ્યું છે. આમ પિતૃપેદીના જ પડખા ને પડખાયા સંતાનપેદીમાં લેખક દેખાડે તો છે, પણ જમાનો આગળ વધ્યો છે એનું ય ચિત્ર એણે આપવાનું તો છે જ તેથી સરલાબેને પિતાએ તેને પરણાવ્યાં તેમ પરણી લીધેલું એમ ઉમા કરતી નથી, એ તો કિશોર સાથે જ જોડાવા મક્કમ રહે છે, એમ એમણે બતાવ્યું છે. સરલાબેનનો વિરોધ પણ કિશોરના રજપૂતપણા સામે નથી—એ રીતે એના પિતાશ્રી એ જમાના પ્રમાણે આગળ છે—પણ એ મામૂલી રાષ્ટ્રધર છે એટલા મોટે છે. કામ કે રાતિ પરથી વાત શેક અને નોકરના સામાજિક દરજ્જા પર આવી છે. એ રાષ્ટ્રધર ગામધણી વજેસિંહનો પુત્ર છે એ અભિજ્ઞાન થતાં એ વિરોધ સાવ છૂ થઈ જાય છે. આમ નિરૂપીને નવી પેઢી આગલીના પડખા ને પડખાયારૂપ હોય તો ચે તેનાથી થોડી આગળ ગઈ છે, નવા જમાનાએ એનાં માનસિક વલણો ને સામાજિક ખ્યાલોમા ઘટતું પરિવર્તન

આવ્યું છે, એવું શ્રી પન્નાલાલે સૂચ્યું ગણાય. પણ એ તો બેગાબેશું થઈ ગયેલું કામ. શ્રી પન્નાલાલે સહાનતાથી આમ સાધ્યું નયે હોય. એમનું હૃદય તો દુનિયાની ને દુનિયાદારીની રક્ષાવટો સામે અણબધાએલા અને અણનમ રહેતા પ્રેમની એક વધુ—પહેલાંની એમની કથાઓમાં ગામડાંની હતી તો આ શહેરી—કથા રજૂ કરીને પ્રેમનું જ ગૌરવ કરવાનું હતું. ને એ કામ તો એમની નવલકથા તરીકેની ખાસ આવડત છે. સરલાબેન કુમાર વજેસિંહજીનાં સહચારિણી જીવનમાં ન થઈ શક્યાં તો નમાલા શ્રીમંતને પરણી તેનાં સંતાનોની માતા થઈ, અકાળે વિધવા બની, પછી બાલુભાઈ જેડે કામસંબંધ બાંધી, એથીય અંતરમતો કંટાળો ને જીવનશૂન્યતા અનુભવે છે, એવું આલેખન કરીને શ્રી પન્નાલાલે શુદ્ધ પ્રણયનો ફેસ જ રજૂ કર્યો ગણાય. ઉમા અને કિશોરના સુખાન્ત લગ્નાન્ત પ્રણયના આલેખનથી તો એમ રખટ રીતે ક્યું છે જ.

વાર્તાતત્ત્વ તપાસતાં કથામાં એ પૂરતા પ્રમાણમાં છે. કિશોરની રાષ્ટ્રધરીના આરંભથી થતી કથાની શરૂઆત, એ સાથે જ શરૂ થતી ઉમા-કિશોરના પ્રણયની કથા, નાના મોટા પ્રત્યવાયો વચ્ચે નાયક-નાયિકાનાં અંતરની ગડમથલો અને તેને વ્યક્ત કરતાં બાલ વર્તન સાથે આગળ ધપતો એ પ્રણય, વચ્ચે આવતી સરલા અને બાલુભાઈના વર્તમાન સંબંધ અને તેની ભૂમિકા સરલાના જીવનના પ્રણયની કથા, ચિત્રા અને તેની ફોઈનાં પાત્રો દ્વારા નાયક-નાયિકાનાં પ્રણયને થતો મોટો અવરોધ, રૂપકુંવરને લગતા પ્રસંગ દ્વારા કિશોરની ઉદાત્તાના પ્રકટીકરણ સાથે મુખ્ય પ્રણયકથાને ચડતો નાયક-નાયિકાના માર્ગમાં એક મુંઝવણભરી મુશ્કેલી જિભી કરતો એક વધુ વળ, વાયકોના ત્યાગ અદ્ધર કરી મૂકે એવી નાયક-નાયિકાની સંભવિત પ્રાણકાનિ સુધી પહોંચતી ઘટનાઓ, વજેસિંહજીના જમૈયાનો સુખદ અભિજ્ઞાન અર્થે થયેલો કુશળ ઉપયોગ, શરૂઆતમાં આ ખરાબ પાત્ર હશે કે શું એવો

વહેમ ઉપજાવે એવા પણ પછી તો એક આપ-ધડયા સમજદાર પુરુષ તરીકે છાપ પાડી નાયક-નાયિકાને સમજી તેમનો માર્ગ સાફ કરનાર તરીકે વાચકોની સહાનુભૂતિ જીતી જતાં બાળબાળના પાત્રો કથામાં થયેલો વણાટ, કથાનું ચતા બેઠકોટનની રજૂઆત— આ સર્વ શ્રી પન્નાલાલના વસ્તુસંકલનાકૌશલ અને તેથી વાર્તાકૌશલના પુરાવારૂપ બની રહે છે. વાર્તા રસવાદી બની છે તે જેમ નાયક-નાયિકાનાં તથા સરલાબેનનાં વૃત્તિનિરૂપણને લીધે તેમ આ વાર્તાતત્ત્વને પણ લીધે.

તેમ છતાં કથાવસ્તુમાં ધણું બહું વાર્તાકારે ધંધાદારી કારીગરીથી 'ગોડવેલુ' જણાય એવું, એટલે કે પહેલો પ્રતિભાવ જેની સ્વાભાવિકતાને શંકવાનો થાય એવું, પણ છે. પુત્રી માતાના જ પૂર્વજીવનના પ્રેમપાત્રના પુત્રના પ્રેમમાં બરાબર માતાની જ માફક પડે, અને જેમને પ્રેમ અસંકળ રહ્યો એવાં સરલા-વજેસિંહજી વર્ષો પછી તેમનાં સંતાનોની પ્રણયસિદ્ધિને ટાણે અચાનક ભેગાં થઈ જાય, અથવા તો એમ ભેગાં થઈ જવાથી જ સંતાનોની પ્રણયસિદ્ધિને શક્ય બનાવે, એ વસ્તુ જ મકાનના નકશાની પેઠે પૂર્વનિર્ધારિત ને એમ ગોડવેલુ નથી લાગતું? પણ નટખટ વિધિ ધણીધાર બાણસ કહે એના કરતાંય અઘટિત-ઘટનાનિર્માણપટુતા દાખવે છે એટલે આવું ક્યારેક બનેય તે. પણ ઉમા પોતાને ત્યાં ફાઇવરની નોકરીએ આવતા જુવાનથી પહેલે જ દિવસે આકર્ષીવા માટે, તેની જ મા-જણી બેન ચિત્રા નાટક-સિતેમાના પાત્ર જેમ તેની અને કિશોરની પ્રત્યે વર્તવા માંડી જે હદે જાય છે તે હદ સુધી જાય, તેનાં ફાઈઅચાનક ફૂટી નીકળી તેની ખલ-કારવાઈઓમાં સાથ ને આગળ વધી માર્ગદર્શન આપે—જેમાંથી નાયકના મોતની તેમ નાયિકાના આપઘાતની બાજી જાણી ચાય, ફસાયેલી રૂપકુંવરનો કિસ્સો જાણે થઈ નાયક-નાયિકાના લાભાર્થે જાણે થયો તેવો જ એના આપઘાતથી શમી જાય;

સરલાને વજેસિંહે એની બેટ—જમૈયાની—આપી હોય જે નાટ્યાત્મક રીતે ઉમા ને કિશોરના પ્રણયસાક્ષ્યમાં નિમિત્ત બને, અને વાચકોની સહાનુભૂતિ ખોઈ બેઠેલી ચિત્રાને અંતે એ ધડીકમાં 'પાછી મળે—આ બધું લેખકે 'વાર્તા' જમાવવા 'ગોડવેલુ' જ લાગે તેમ છે. પોતાના જ દાખલાથી દાઝેલાં સરલાબેન જે પ્રમાણમાં, લગભગ છેલ્લી ઘડી સુધી, અને પન્નાલાલનો શબ્દપ્રયોગ વાપરીએ તો 'નિસકદર', ઉમાના પ્રેમનો વિરોધ કરે છે તે પણ સ્વાભાવિક નહિ તેટલું પ્રણય-કથાને વાર્તા કે નાટકની માફક તેના અણુધાર્યા અંત સુધી જમાવવા સારુ જ ચોક્કસ હોય એવી છાપ પડશે. પણ વાર્તા આખરે તો વાર્તાકારે પોતાના હેતુ માટે કરેલ સર્જન, એટલે બનાવટ છે એમ મૂલ્યવત્તા લેખકને સહેજ લુચ્ચાઈભર્યા સ્મિત સાથે 'એટલી તો બનાવટ કરવી પડે જ ને ભાઈ!' એમ જોલતા કહી શકીએ.

તો ય આ કારણે આ નવલકથા શ્રી પન્નાલાલની વધુ સાહજિક ને સ્વાભાવિક ને વસ્તુવાળી લાગતી ખીજ કથાઓને મુકાબલે પાછી પડતી લાગે તો લાગે. 'મળેલા છવ' અને 'માનવીની લવાઈ'નો સ્વાદ જેમની (મનની) દાઝમાં હશે તેવા શ્રી પન્નાલાલના પ્રશંસકોને આ કથા એ બેઉ કથાઓને મુકાબલે ફીકાય લાગવાની. પણ ફાઈ કલાકારનાં બધાં સર્જન એનાં આગલાં યશોદાયી સર્જનના જ જેવાં થયાં તેઈએ એ એવું ઓણું જ છે? શ્રી પન્નાલાલની જાણીની વાર્તાકથા તેમની ફાવટનાં રસજમાવટ, અને મનોનિરૂપણ સાથે ક્યારેક તેમજ મિતાફરી પણ અમરૂનિવાળાં પ્રકૃતિ-વર્ણન ને નવા જ અલંકારો વેરતી અને 'ઈસકદર'— 'હસકદર', 'ખસકે', 'અરે', જેવા શબ્દો, 'તો ય અને...તો ય' જેવા વાક્યપ્રયોગો અને 'ખોલ્યો હોત તો તેણે આગ કળું હોત' એ લટણ-વાળાં પાત્રોનાં મનોગતના નિરૂપણવાળી લખાવટ સાથે આ નવલકથા પણ એવી દેખાડે છે કે એણે ફાઈ નવો વિદ્યમ અહીં સ્થાપ્યો ન ગણાય પણ જુની

સિદ્ધિ તો એ જાગવી રાખે છે એટલું તો કહેવું જ
પડે એ સિદ્ધિ એવી છે, જે આ બે ભાગમા
વહેવાયેલી નવનકયાને ગત વરસમા પ્રગટ થયેલી
પાય, પદર ધ્યાન ખેંચતી નવલકથાઓ કરતા
આગમ મૂકાવે

મહાભારતની કથાઓ :

[લેખક 'ધૂમ્રેતુ', પ્રકા. ભારતી સાહિત્ય સંઘ,
ગાંધીરાડ, અમદાવાદ, ૧, મૂ.પ., રૂ ૪/-]

આપણા પ્રસિદ્ધ વાર્તા-નવનકયાકાર 'ધૂમ્રેતુ' એ
કેટલાં વરસથી નવશિક્ષિત પ્રૌઢોને લક્ષમા રાખી
લોકશિક્ષણાત્મક સાહિત્ય લખવું શરૂ કર્યું છે આ
પુસ્તક એમના એકા પુસ્તકો— 'ઉપનિષદકથાઓ,'
'બોધ કથાઓ' 'સરકારકથાઓ' વગેરેમા એકનો
ઉમેરો કરે છે મહાભારત જેવા ભારતીય સંસ્કૃતિના
આકરગ્રંથમાથી થોડા પ્રસંગો વીણીને એમા પોતે
જેરેને જીવનબોધ તેમાથી ઉપસાનીને સીધી લોકલોચ
ગદ્યશૈલી જેની એમને સાહજિક કાનડ છે તેમા એમણે
આ પુસ્તકમા રજૂ કર્યા છે પ્રસંગોની ચૂટણી અને
તે તે પ્રસંગો પરના 'ધૂમ્રેતુ'ના વક્તવ્ય પરત્વે પૂરી
સમતિ બધા વાચકો આપે એવું સ્વાભાવિક રીતે જ
નહિ બને પણ જે સામગ્રી અત્ર સમાવિષ્ટ થઈ છે
તેની રજૂઆત વાચકોને ગમશે 'કુતીનો ત્યાગ' અને
'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ' એ બે પ્રસંગોનું નિરૂપણ નોંધ
પાત્ર છે

પિંહેડી :

[લે રમણનાથ વ દેસાઈ પ્રકાશક, આર આર
શેઠની કંપની મુંબઈ, ૨ મૂ.પ., રૂ ૩/-]

અ રમણનાથ દેસાઈના નવ ટચુકડી નાટ્યકાવ્ય
રચનાઓના આ મરજોત્તર સંગ્રહ છે 'આવણુ'મા
વૈષ્ણવ હવેલીઓના હિડાળા-ઉસવ બ્રાહ્મણોના ઉપ
વિત બદનવાનો ઉત્સવ અને બહેનોના રક્ષાનધનો
ઉત્સવ નાટ્યદ્રશ્યો દ્વારા ઉ નેખાયા ને રજૂ થયા છે
'સુહાસિનીમ્' એ સ્વાતન્ત્ર્યદિનની ઊજવણીની નાટ
કામા હિંદુમાનાને સુમે સ્મિત ફરકાવતા ગૌરવાકિત
પ્રસંગો ને વ્યક્તિઓના દ્રશ્ય મૂક્યા છે 'સ્વર્ગ—
તરણને તોને' એ દેવોને પરમ સત્તાએ નમ્રતાનો
પાઠ લાણુઆના ઉપનિષદમાના કથાનકનું નાટ્યવેનાતર
છે 'ભાઈબહેન' એ આકાશવાણીને માટે લખેલી
લાગે એકી શ્રીતિકા છે ભાઈબેનના પરસ્પર માટેના
ભાવુ એમા કા યોચિત્તુલનકાર પામ્યા છે 'પાવાગઢ'
એ પાવાગઢનો ઇતિહાસનક્ષી તેમ સ્થાનનક્ષી રૂડિયો—
લાયક નાટ્યાત્મક પરિચય છે 'દારૂની દુનિયામા'
મદ્યપાનમા અનિષ્ટ ભૂતાનરા લખેલી નાટિકા છે
'સર્પદશ' પરીક્ષિત-મૃત્યુ અને જન્મેજન્મની સર્પયતની
પ્રતિતાને નાટ્યવિષય બનારતી રચના છે 'સૌભાગ્ય
પ્રતીક' સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યશણુગાર પાછળની લવ
નાને ઉપસાવે છે છે ની રચના 'પિંહેડી' મિથિલાના
માની રાજર્ષિ જનકનું ગૌરવ કરે છે
બધી રચનાઓ વાચવે સાધારણ રસ આપે છે રજ
રમણનાથ દેસાઈનો નાટ્યરસ અને એમનું કરિત્વ
મોટા સર્જનો વચ્ચેના અન્ય વિરામોના સમયે આ
રીતે અભિવ્યક્ત થયુ લાગે છે બધી રચનાઓ કંઈક
ઉતારણે લખાઈ હોવાની છાપ પાડે છે સંસ્કૃત શ્લોકોમા
મુદ્રણની અશુદ્ધિઓ ધણી છે

હૉલ્લોમા કે બેન્કોમા ૧૩ નબરની ગોરડી કે ટેમર અઅમેરિકામા હોલ જ નહિ ! ભલે સપ્તાની દિગ્દિએ એ ૧૩મે
ટેકાણે જ હોય પણ જો તે નબર તેના હપર લખ્યો હોય તો કોઈ તેની સાથુ નહિ બળ ! એટલે સપ્તામાથી
એ નબર ગેપ કરી દેવાય છે

અમેરિકામા આજે પણ ૧ કરોડ જેટલા સસલાના પાન (Rabbits Paws) લોકો રાખે છે, ૬૨૬ની કિમત ૧૦
રોટથી માંડીને ૫ હોલર હોય છે પ્રજા પાસે હોય તો સાડું નસીબ પોતાની સાથે રહે, એમ મનાય છે 'ન્યૂ યૉર્ક'
શહેરમા આજે પણ એક દુકાન આનો ખીકતો ધવો કરી રહી છે

ભાસ્કર જાળવરચના

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.
૭ વર્ષનું સામરું લવાજમ રૂ. ૩૬/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૬૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

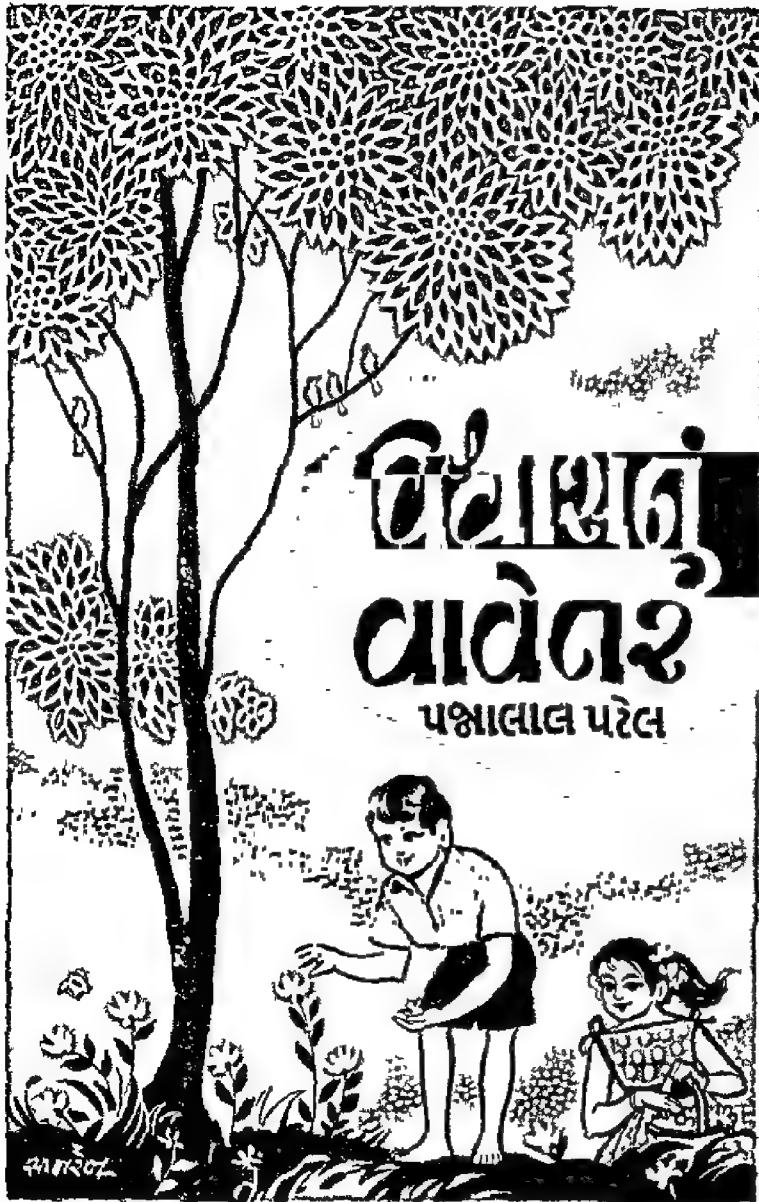
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : દ્વિતીય તબક્કા : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિર્મિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, ફ્રિંગ સર્કલ પાસે, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯	
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તા, ભાવનગર.
૯ સાહિત્ય ભંડાર	૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૦ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૧ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૨ સ્વાણી બંધુ	વલ્લભવિદ્યાનગર (આણંદ-ખેડા)
૧૩ સીટી બૂક શોપ,	ચો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૪ જે. એસ. કાનાબાર લિ.,	ચો. બો. નં. ૧૦, બ્લેન્ડાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૫ જનરલ બૂકસેલર્સ,	ચો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૬ પોપ્યુલર બૂક સપ્લાય,	ચો. બો. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૭ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	ચો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૧૮ નિર્મળાબેન ભટ્ટ.	ચો. બો. નં. ૧૨૧, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૧૯ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	ચો. બો. નં. ૪૦૬, મ્પાલે. (યુગાંડા)
૨૦ રાવળ પ્રધર્સ,	ચો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૧ વાલ્મીકી પ્રધર્સ,	ચો. બો. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પૂ. આફ્રિકા)
૨૨ છોટુભાઈ પટેલ, સેંદ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	ચો. બો. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૩ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ,	ચો. બો. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ આપાભાઈ પટેલ,	ચો. બો. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ, નાઈ પ્રધર્સ,	ચો. બો. નં. ૩૪, લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	ચો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૭ ઠાકૈરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની,	ચો. બો. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

બાળવાર્તાના સાહિત્યમાં નવીજ ભાત પાડતો સચિત્ર સંગ્રહ

૨

વિશ્વાસનું વાવેતર

લેખક:

શ્રી પંજાલાલ પરેલ

મૂલ્ય : નં. પે. -/૭૫

[પોસ્ટેજ નં. પે. -/૧૫]

આપણા બાળીતા નવલનવેશ
શ્રી પંજાલાલ પરેલે પહેલી જ
વાર બાળવાર્તાઓ ઉપર હાથ
અજમાવ્યા છે અને તેના સુઝગ
રૂપે આ સંગ્રહનો ઉદ્ભવ થયેલો
છે. ગુજરાતનાં બાળકો હોશ
હોશે વાચે તેવી સચિત્ર પાંચ
વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. આ
વાર્તાઓ એક એવા અધિકારી
લેખકે લખી છે કે જે બાળકોના
હાથમાનિ સકોચ આપી શકાય.
આ બધી વાર્તાઓને બાળક-
બોધ્ય બનાવવા માટે સચિત્ર
પણુ બનાવવામાં આવી છે.
ગુજરાતી ભાષા બાળીતા બાળકો
હોશે હોશે વાંચી શકે તેવી સમૃદ્ધ
વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ દરેક ઘરનું
સાચું આશુલ્લુ ગણાશે.

આપની નકલ તાકીદે મેળવી
લેવાનું મુખ્ય રથળ.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૫, માંખીરાહ
ફાનો-પીઠ વિજ

અમદાવાદ, ૧

માર્ગ

સંસ્કૃત

ભાસ્કર

તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક : જયન્ત પરમાર

જાપરચના

૧૯૬૧ના એપ્રિલથી બત્રીસમા વરસમાં પ્રવેશે છે

- * ગુજરાત કે બૃહદ ગુજરાતની વાત તો બાબુએ રહી, પણ વિશ્વને ખૂણે ખૂણે ગુજરાતી ભાષા બાણી જનતાને એક સરખું પ્રિય બની ચૂકેલું આ માસિક છે.
- * વિશ્વની હામાડોળ પરિસ્થિતિમાં છેલ્લાં કેટલાંક વરસોની કપરી કસોટીના કાળમાં પણ જે માસિક અડગતાથી એકધાડું બધાનું વધુ ને વધુ આકર્ષણ બન્યું છે.

બત્રીસમે વરસે એનાં શુભેચ્છકો અને વાચકોને 'ભિર્મિ-નવરચના' ટહેલ નાખે છે

- * ભિર્મિ-નવરચના નિયમિત વાંચવા માટે લાચણેરી કે શાળા-કોલેજમાં પડતી હાડમારીમાંથી બચવા દર મહિને ઘર બેઠાં નિયમિત મેળવવા માટે વાર્ષિક આહક બની જાય.
- * આપ ભિર્મિ-નવરચનાના આહક હો તો એની ઉપયોગિતા આપના સંબંધીઓને જણાવી તેમને આહક થવા બવામણ કરો.
- * કાગળના અને છાપકામના આસમાને ચડેલા બાવ-ઉછાળા વખતે પણ લવાજમનો વનારો કર્યો વિના કે પાનાનો ઘટાડો કર્યો વિના ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ મામતી પીરસેલું ભિર્મિ-નવરચના દરેકનું એટલું જ પ્રિય થઈ રહેલ છે.
- * દરેકના દેશાવરોથી પણ જેને વાંચવાની તાલાવેલીવાળાં આહકો, વાચકો અને ચાહકો એને તાકીદે મેળવવા ગમે તેટલું ખર્ચ કરતાં પણ અચકાતાં નથી.
- * દરેક અંકે આકર્ષક મુખ-ચિત્ર સાથે વરસનું ૧૦૦૦ પાનાનું નક્કર વાંચન આપે છે. માર્ચની આખરે જે આહકોનું લવાજમ પૂરું થાય છે એ બધાંને જુદા પરિપત્ર થી બપર આપેલી છે જ. એ બધાં એમનું લવાજમ માર્ચની રૂપમી પહેલાં મ. ઓ. થી અમને મોકલી આપે જેથી બન્ને પક્ષે થતા નાહકના વી. પી. ખર્ચનો દુર્વ્યય થતો અટકે.

વાર્ષિક લવાજમ : સાડાસાત રૂપિયા : પરદેશમાં : પંદર શિલોંગ
છ વર્ષનું સામટું લવાજમ : રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : પંચોતેર શિલોંગ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, માધોરાડ
ફોન-૬૬૬૬૬૬

અમદાવાદ, ૧

ખાસ લાભ એક સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીઆર્ડર ખર્ચ મળે અપારો. ત્રણ લવાજમ ઉપર 'કુમાર કયાઓ' અને પાંચ કે વધુ લવાજમ મોકલનારને, નેહરુ-આચારી આર્ડર ઉપર છાપેલી ફપ તસવીરોની અથવા પૂ. ગાંધીજીની ફપ તસવીરોની પુસ્તકો ભેટનાં મળશે.

★ અમારે ત્યાં આ ઉત્તમ હિંદુમનનાં તથા પરદેશનાં તમામ શિષ્ટ અને સંસ્કારી, મેગેઝીનોનાં લવાજમ સ્વીકારાય છે. લવાજમના દર પ્રકારકોના ફેરફારને આધીન છે.

★ પત્ર-વહેવારમાં ખિલ નંબર અવસ્ય લખવો નહીં તો જવાબ આપવામાં વિલંબ થશે.

: વિશેષ વિગત માટે રૂબરૂ મળો યા લખો :

ભિર્મિ-નવરચના	૭-૫૦	રમકડું	૯-૦૦	— અગ્રેજી —	— અમેરિકન —
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	ખાત્રમિત	૫-૦૦	મેડર્ન રિવ્યૂ	૧૫-૦૦
કુમાર	૯-૦૦	આંધ્રમામા	૬-૦૦	સાપ્તાહિક	૫-૦૦
મિત્રાપ	૯-૦૦	અખંડ આનંદ	૮-૧૦	રીડર્સ ડાયજેસ્ટ	૧૮-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	પારોનાપુ	૬-૦૦	કેરામસ એન્ડ	
શ્રીરંગ	૮-૦૦	સન્ધ્યા	૫-૦૦	પ્રાંસિસ	૯-૦૦
યુવક	૫-૦૦	સોવિયેન દેશ	૫-૦૦	સાયન્સ એન્ડ	
હિંદી	૧૦-૦૦	વ્યાયામ	૩-૫૦	કવચ	૧૨-૦૦
જીવનપ્રકાશ	૯-૦૦	પનિચપુ. પ્રજ્વલિ	૮-૦૦	ટેન્કર ચેર	૨-૫૦
અરસી	૯-૦૦	— હિંદી —		રોડર્સ મેગેઝીન	૬-૦૦
ગાંધીવ	૭-૨૫	નવીન	૧૦-૦૦	મિલિટરી	૧૪-૫૦
આંદોલી	૬-૦૦	ધર્મજગ	૨૮-૦૦	ફેમિના	૧૪-૫૦
બીજ	૬-૦૦	કલાની	૬-૦૦	કરન્ટ	૧૨-૦૦
આરામ	૬-૦૦	ખાલક	૪-૫૦	લીન્ક	૨૫-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	યુનુમુન્ન	૪-૫૦	હોમર્સ	૬૫-૦૦
જીવનમાધુરી	૭-૫૦	યુવક કે ગ્રેસ	૩-૦૦	શક્તિ વીકલી	૨૫-૦૦
અસિમિલભારત	૬-૦૦	વિમાનલોક	૯-૦૦	ઇકોનોમિક રિવ્યૂ	૮-૦૦
ખાલનધુરી	૭-૧૦	હિંદી સંદર્ભ	૪-૮૦	ઇલસ્ટ્રેટેડ વીકલી	૪૧-૦૦
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન-પ્રગતિ	૫-૦૦	ફેરિવાન	૭-૫૦
સ્ત્રીજીવન	૭-૦૦	આગમ્ય	૫-૦૦	સ્પોર્ટ્સ એન્ડ	
શિક્ષણ ભારતી	૬-૫૦	જાનોદય	૧૦-૦૦	પાન્ટાઇમ	૧૯-૭૬
નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	આજકાલ	૭-૦૦	ડિઝાઇન	૮-૦૦
વિશ્વમંડલ	૭-૨૫	ઉદય	૭-૦૦	મેવિયેન લેન્ડ	૬-૦૦
વિશ્વમાનવ	૯-૦૦	પરાગ	૫-૦૦	ફેમિના	૬૪-૦૦
વિજ્ઞાન-જાહેર	૬-૦૦	ત્રિપથગા	૭-૦૦	ઇકોનોમિક	
ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	ભારતીયસમાચાર	૯-૦૦	વીકલી	૨૪-૦૦
જી	૮-૦૦	ખાત્રભારતી	૪-૦૦	ફિલ્મફેર	૨૦-૩૦
રસરંગન	૮-૫૦	સરિતા	૧૨-૦૦	કરન્ટ સાયન્સ	૧૨-૦૦
ખાલસદેશ	૮-૫૦	રિંદી શિક્ષક	૫-૦૦	એન્ટ્રુકેશનલ	
અગમ્ય	૮-૫૦	આર્થિક સમીક્ષા	૭-૦૦	રિવ્યૂ	૫-૦૦
વિકાસ	૩-૦૦	આપકા સ્વાસ્થ્ય	૬-૦૦	એન્ટ્રુકેશનલ	
યુજરાત	૨-૦૦	અંધમાર્ગ	૩-૦૦	દનિયા	૫-૫૦
ખાલજીવન	૪-૦૦				

હુ જૂજરાતની સહુ, મુજવસ્થિત અને ખ્યાનનામ અગ્રગણ્ય મેગેઝી. લવાજમ એજન્સી :

મૈ. રમ પુરુષ ક ભંડાર

સંચાલક : જયનાન્ત કામદાર

પાદશાહના પેળા સામે. મેલા ઉપર

૬૧૫, મિટીફ મેડ, અમદાવાદ

[આ પાન કાપીને સાચવી રાખજો]

ખાસ નોંધ : પરદેશના આહુકાએ છાપેલા લવાજમ કરતાં દોહા લવાજમ મોકલવું. વધવડ મળે અપારો. નમૂનાની નકલ કે છટક નકલ અમારે ત્યાંથી મોકલવામાં આવતી નથી.

અગિયાર વરસમાં તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ઘરનું માનીતું થઈ પડેલું
નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વોપયોગી ગુજરાતી માસિક

- તંત્રીઓ : ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે * ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે
- * આપને ગમે ત્યાંથી વાંચવા મળતું તો હશે જ. પણ આપને નથી લાગતું કે એ વાંચાને પાછું
આપણું સાડું નથી? કાયમી વાચન માટેનું સંઘરવાયોગ્ય આ એક જ માસિક છે.
- * વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમ થી કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ-
(નિદેશમાં શિ. આર) માં વાર્ષિક ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

તંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્યધામ, અયુષ્ય મેન્શન, અથવા ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ
વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, સુભર્ણ, ૧૬ વા ૧૪, ગંધીરાડ, ફર્નાન્ડેઝ બ્રિજ, અમદાવાદ, ૧

Statement about ownership and other particulars about newspaper 'Oormi-Navrachana'

FORM IV (See Rule 8)

1 Place of Publication		Ahmedabad.
2. Periodicity of its publication		Monthly.
3. Printer's Name		Kantilal Dahyabhai Patel,
Nationality		Indian
Address		Mangal Mudranalaya, Ratanpole, Ahmedabad.
4-5. Publisher's & Editor's Name		Ishwarlal M. Dave
Nationality		Indian
Address		Bharati Sahitya Sangh (Pvt.) Ltd.,
64, Gandhi Rd., Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.
6. Name and addresses of individuals
who own the newspaper and partners
or shareholders holding more than
one per cent of the total capital.		Bharati Sahitya Sangh (Pvt) Ltd.,
64, Gandhi Rd, Fernandez Bridge,
Ahmedabad, 1.

I, Ishwarlal M. Dave, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Dated 28-2-'61

Signature of publisher : I. M. Dave

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫

લેખક : શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

★

સર્વેશ્વર ૫-૦૦

લેખક : શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

★

વિશળદેવ (સર્વેશ્વરનું અનુસંધાન) ૫-૦૦

લેખક : શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

★

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦

લેખક : શ્રી 'શયદા'

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨

('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) લેખક : શ્રી શયદા ૧૦-૦૦

★

પૂર્ણા ૪-૦૦

લેખક : શ્રી 'કોલક'

★

નવલિકાઓ

મીનપિયાસી ૪-૦૦

લેખક : શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

★

નારી નમાળું ફૂલ ૪-૦૦

લેખક : શ્રી સારંગ ખારોટ

★

આલસાં ૫-૦૦

લેખક : શ્રી અરવિંદ ગોખલે

★

સાહસકથાઓ

ટારઝન અને એમિલા ૪-૨૫

લેખક : શ્રી 'સત્યમ'

ટારઝનની હંકુમત ૪-૦૦

લેખક : શ્રી 'સત્યમ'

★

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦

શ્રી સુંદરજી બેટાઈ

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ લેખક : શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ ૫-૨૫

જીવન માંગદય શ્રીમતી લાલુબહેન મહેતા ૫-૦૦

સૌ રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

: આજે જ સંપર્ક સાધો :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : કેશવ બાગ : પો. બો. નં. ૨૫૧૭

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

● સુવર્ણરેખા નાટક : રૂ. ૨-૫૦
શિવકુમાર જોષી

● નેતા અભિનેતા નાટક :
રૂ. ૨-૫૦
જ્યોતિ પટેલ

● મનોરમા નવલકથા
મોહનમદ માકડ

● મનના મરોડ નવલિકા-સંગ્રહ
મોહનમદ માકડ

● માનસર ગદ્ય સંગ્રહ રૂ. ૬-૦૦
અરુણ વીરણી

● મધુવન ગુજરાતી ગદ્યનો નમૂનો
અનિનિધિ સંગ્રહ
સપાદક : હરીન્દ્ર દેવે

● એકલતાના કિનારા (નવલકથા) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રૂ. ૪-૦૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી
● કંચુકીમંથ નવલકથા
રૂ. ૬-૦૦

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી
● પડઘા ટૂંકી ગયા.... નવલકથા
રૂ. ૪-૦૦

● અનંગરાગ નવલકથા
રૂ. ૬-૫૦

● રોમા નવલકથા
રૂ. ૩-૬૫

● રમનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ
રૂ. ૪-૦૦

● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ વિચારી નાટક રૂ. ૨-૫૦

● દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦

● એકને ટકોરે નાટક રૂ. ૨-૦૦

● નીલા નવલકથા રૂ. ૨-૨૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

અંબઈ, ૩

મદ્યમધ્યવર્તી અભ્યુક્ત

શ્રેષ્ઠ કૃતિતેજ બોલાવવા માટે

એમ. એમ. બોલાવવાની

મેંદીની પડી વા
પ
ડી

સામ અન્ન દેડમાર્ક
તથા સ્થળે બરીલ.

નિર્માતા
એમ. એમ. બિંદિયા

રાયપુર, અમદાવાદ. ૧.

ફોન : ૫૧૮૦૨; ગ્રામ : લેમ

ઉર્મિ-નવચલના : માર્ચ ૧૯૩૧

અંક ૧૨ : માસ '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘હિમિ’ : વર્ષ ૩૧
‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫
સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક

લેખ

પાનું

શ્રી	માનવવાર્તાનું ખૂન	૭
‘મીનપિવાસી’	ફાતલુ ખેલ કાગ	૮
મતી ફહી વાલા	મેળો	૮
પારાશર્ય	પરોઝો ખાત વિષ	૮
સાહિત્ય પોષિતિયા	વિરહની વાતો	૯
‘પ્રવાસ’	પ્રભુલા પામવા	૯
‘ઉશનસ’	શોને	૯
‘રાજક સં’	સમયના ફીર-નીર	૧૦
‘રસજવા’	રુબારતી	૧૪
‘ધૂનકુડ’	લીપુદાસ	૧૫
સુનીલાલ વગ શાહ	નિજ-વ-ગોતાપણ	૧૬
૧૦ બાંઠ કાલેલકર	વસ્તીગણતરી અને ભારત	૨૧
પત્રાલાલ પટેલ	ભૂત-મ વિના કલુકારા	૨૨
પદાર્થલાલ	કિંમતનું વિષયક	૧૬
ઈશ્વર પેદલીકર	નિસ બની	૩૧
અંકુલાલ બગલાલ	આદરણીય કોણ ?—વ્યવિત કે સંસ્થા ?	૪૦
શેખાઈમ આબુવાલા	હું એક ભટકનો શાયર છું	૪૫
	[૧૬] કોષ્ટકબદ્ધનો વારકહર	૪૫
‘સેવકશમ’	‘માડ’ ચાલે તો ગમડાને આન લમાડું	૫૧
નવનીત સેવક	હાથબારીસી	૫૫
	[૧] અભિનેતાવિશ્વની વારતા	૫૧
પ્રભુભટ્ટ ટચનરાય દેસાઈ	આપણી બીજી દીકરીઓ	૫૬
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	ગાલીવાળો	૬૩
ફાદન એ. સ્લૉન	ઉપયોગી જીવન	૬૫
જયન્તિકા પદમાર	ચંદ્રમ ગલ	૬૭
	દીકા-દીકરીના ઉછરેલે	૬૮
	કામનું મિસકું ને...	૬૮
	કેવળનેય કાંઈ ?	૬૬
	કાનના અને કામના કાચા	૭૧
રહમત	સમજના રાહો	૭૨
	અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા	૭૭

- * લાજમ વરસનું : સાહસાન રૂપિયા વિદેશમાં ફર રૂપિયા (ચિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવંબરમાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક ચર્ચ સકાય છે.
- * વી પી. ચી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ ન. અને પૂરા સરનામા સાથે કુપા કરીને મનીઓફરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બાંધવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલતો નથી.
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા તોઈતી ટિકિટો બાંધવી જરૂરી છે, એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર મારેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘હિમિ’—નવરચના

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ, દુર્ગા-ગાંધી વિજ
અમદાવાદ, ૧

વકાશક હિમિલાલ મો દવેએ અને મુદક કાંતિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલે માહિત્ક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. મિલકતી ૬૪, ગાંધીરોડ, દુર્ગા-ગાંધી વિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મુજબ નદલાલ, રતનપાળ, અમ તવારનો છાપુ. તત્ત્રી : હિમિલાલ મો દવે અને ગાંધીરોડ : જયન્ત પદમાર

જાનિત

ગાંધીજી

જાનવતાનું ખૂન

સસ કાઈટ અને સોફ્ટીસ, લિંકન અને ગાંધી, મુસોલિની અને હુઝુરખા—મૃત્યુ જાણે એમને સ્પર્શવાનું જ ન હોય એમ નમજીને માણસોએ તેમને મોતની ખીણમાં પડાણે ધડેલી દીધા. માનવ-મૃત્યુ આટલું બધું સગવું, માનવોહ આટલો બધો દેષી દેવા જેવો, માનવ-આટલી બધી ઢેબાં ખાતી આદિકાળથી જાણી જ આવે છે માનવ-માનવ વચ્ચેનાં વેરઝેરનો લોગ કોઈક મોંઘી માનવતાને જ્યારે બનાવે છે ત્યારે જીવન અને મૃત્યુ કરતાંય વિશેષ વિચારણીય માનવ-નું ડગલે ને પગલે થતું ખૂન સાચું કાણ બને છે. અને તેમાંય મુસોલિની જેવા-ઈટલીના મારવાડીની હત્યા કે એના રાખની બેહાલીથી જગત ક્યારેય નહિ કંપે—એના અસ્તીત્વથી જ જગતને કંપારી છૂટતી. પણ ભગવાન ઈશુ, રાહ્યો સોફ્ટીસ, ગુલામીની જડ કાઢનાર લિંકન, લોહીનું ટીપુચ પાડ્યા વિના કાન્તિની સાચી ઝાલર વગાડનાર ગાંધી છ કે સામ્રાજ્યશાહી સામે લોકશાહી માથું ઊંચું કરતાં શીખી રહી છે એવી આફ્રિકન પ્રજાનો માનવતા હુઝુરખા—આમને જ્યારે હિંચકારી રીતે મારવામાં આવે ત્યારે માનવતા જાણે જાણી બેઠે છે. એમ તો કરોડો મૃત્યુ આપું વિશ્વ રાજેરાજ અતુલ્ય છે. વેર ઝેર અને વિજ્ઞાન-શીષો ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નગરનાં નગર પણ સાફ કરી શકે છે. છતાં માણસોનો અક પણ માણસ, દેવ નહિ પણ સાચો માણસ જ્યારે મરે, તેને મારી નાખવામાં આવે ત્યારે મરી પરવારેલી માનવતા પાછી કેમ આવી શકે એ પ્રશ્ન દરેક વિચારકને સુઝવે સ્વાતંત્ર્ય માટે માણસ દેશદેશમાં જાગૃત છે ત્યારે માનવને ગુલામ રાખતો સામ્રાજ્યવાદનો પગપેસારો કેમ અટકતો નથી? કે મૃત્યુને આધીન બનાવે એવો માનવી માનવતાને પણ મર્થ બનાવવા બેઠો છે?—માનવતાનું ખૂન જ ક્યાં કરવાનો છે?

જે ખૂનો માનવોમાથી માનવતા જ બૂસી નાખશે, માનવાને માનવી બનવાય અટકાવશે, પછી માનવને દેવ તો બનવાની શક્યતા જ ક્યાં રહી? આ બધું આપણા આ યુગનું, વિજ્ઞાન યુગનું મોઢું જૂથણ ગણારો?

‘ મીનપિયાસી ’

ફાગણ ખેલે ફાગ

આ ફાગણ ખેલે ફાગ,
વસંતનો વરણાગી રેવે,
રીમઝીમ તાલે રાગ—આ ફાગણ
ઢાઢ કહે કે ‘ હવે રંગ લઉં,
ખોટ્યું ચોટ્યું માફ ’
પાન ખરે પણ વનરાજીને,
કરવા માંડી સાફ.
શીતલતાને રનેહ કરે છે,
આતુર થઈને આગ—આ ફાગણ
શિશિર સુષુપ્તિ છોડી સઘળું,
તન ચેતન સળવળતું
થીજેલું ભિમિંજરણું તે,
ઉરમે ખગમળતું;
નીંદર ઘેને ઘેરા સઘળા,
આણુ આણુ થાય સન્નગ—આ ફાગણ
લીમડાની મંજરીઓ જાણે
ફેરમ ફેરી કુવારી,
ચીંપળની ફૂં પળ સૌ જાણે,
નવવધૂ રંગ દુલારી
પૃથ્વી પ્રાણ તણા આ પ્રગટે,
પલપલ રંગ-પરાગ—આ ફાગણ

★

ગની દહી વાળા

મેળો

પુરુષ છોરી ! કીયા રે રગારે રંગી ચૂદવડી—
કે તુને મેળે મનખ બધુ જોતુ રે . મેળે

સ્ત્રી • છોરા ! આ ચૂંદડીનો રંગ કાચો રે,
હું ! રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે રુદિ-
પુરુષ • છોરી ! નેહ નીતરતા નેણ કસુ મન—

બીજવતા અગે અજ છ રે,
મારા બીજવતા અગે અગ છ રે
સ્ત્રી છોરા ! પથરાણા પૂરવ ને પરઝમ —
પાનેતરતા રુગ છ રે, મારા પાનેતરના રંગ છ રે,
શુ નદવણુ, ને કોણુ બીજાણુ —
એતુ ભાન મુને કઈ નોતુ રે
હુ તો રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે
પુરુષ છોરી ! ફૂનખનાની ફાગણિયો—
તારી ઓઢણીયો ભાગ કેગનિયો,
તારી ઓઢણીયો, મારા કેગનિયો
સ્ત્રી છોરા ! નોકરીયા, જાગે મોની રીસા —
મારા જાઝરીયે તારી વામણીયો,
મારા જાઝરીયે તારી રાસણીયો
પુરુષ તારા કામણુમારા નયણુમા—
દેણુ ગામને આગો પ્રોતુ રે,
છોરી ! મેળે મનખ બધુ જોતુ, જોતુ રે —
સ્ત્રી રુદિયાનો રગારો ગોતુ, ગોતુ રે
પુરુષ મેળે મનખ બધુ જોતુ, જોતુ રે

★

‘ પારાસય ’

પહોંચ્યો ખાગ વિધે

પહોંચ્યો ખાગ મદી, હતો સમૂય ના, પુ પો દત્તા ચૂટવા,
ચૂન્યા કેક ફૂનો ઉતાવળ ફેરી મે કટકાને સબ .
વાસી, કેક કળી, અપૂર્ણ નિકમ્યા, ને કુ નતી પાટડી
પીખાયેન, અખડ પૂર્ણ વિકસ્ય ના એ પાળી શક્યો
સાચે કે દળવે રવા, મહુ નહા, એકાદ પૂડુ ખીલ્યુ
લીધુ હોત અખડ પુષ્પ ઉ ને કેવી મઝા હેત તો !

★

વિઠની વાતો

કદી બ્રેજેન નજરોમાં સિતાને નચાવ્યા છે,
કદી પાગલ સમા થઈ ચાંદથી વાતો કરી લીધી;
યદી વીનવી છે રજનીને તમારી કંઈ ખબર દેવા,
કદી આંસુ વહાવ્યાં ને કદી આહો લરી લીધી;
અતિ વ્યાકૂળ થઈ જઈ ને તમારું નામ લીધું છે.

કદી આ કૂલને પૂછી તમારા રૂપની વાતો,
પૂછ્યું છે રાતરાણીને છે તારામાં મહક કેની ?
નિશા ! કાજળ તું કેના નેણતું ચોરીને આવી છે,
પૂછ્યું બુલબુલને તારા કંઠમાં છે આ ચહક કેની;
પૂછ્યું ચંદાને કેના નેણતું તેં તેજ લીધું છે.

હું બેઠો છું ઘણી વેળા ઉપાની વાટ નિરખીને,
તમારા પ્રેમનો એ કોઈનો સંદેશ લઈ આવે;
નસીબેના લખાયા હોય બે પુનઃ એ સુખદ સ્વપ્નાં,
પુરાણ એ સ્વપ્નના ટેંકે તો અવશેષ લઈ આવે.
તમારા શુભસિતાંતું એને ઠેકાણું મેં દીધું છે.

શીતળે હું ચાંદની રાતોને સમજ્યો આગની જેવી,
વસંતોમાં વિચારો મેં કર્યા છે પાનખર કેરા;
અને રજનીના પાલવ પર જે ટાંક્યા છે સિતારાઓ,
મને લાગ્યા છે બહો ઠાગ એ મારા જીગર કેરા.
અમીના કૂપ ઢોળીને હળાહળ ઝેર પીધું છે.

કદી મેં કલ્પનાઓમાં તમારા ચિત્ર આલેખ્યા,
નથી છૂટી શકી દો' દી તમારા રૂપની માયા;
કદી ઘેલા થઈ મેં દોટ મૂકી છે પકડવાને,
અરે અંધારમાં જોયા તમારા ફરતા પરછાયા.
અને એમ જ મેં ભીતો સાથ પણ ટકરાઈ લીધું છે.

પ્રભુતા પામવા

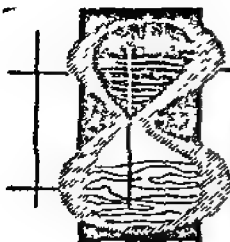
આંગણું આથડી ન્યારે આવ્યો તારે દાર હું
પ્રતાપ કૈંક મેં દીઠી, પ્રભુત્વ વરવા ચહું.
પ્રભુત્વની બધી ત્યારે દેખાતી ઊઠેલ એ
મારે ત્યાં ફેંકવી એવી પ્રભુતા તુજ દારમાં
દારને ઊંખરે મારે રાહ બેવી પડી હતી,
દારથી હું વળું પાછો રુચિ રોકાયે જતી.
મારે તો એકલી તારી પ્રભુતા વરવી કરી
પ્રભુતા પામવા મારી, તારી પૂબને ધરી.
સમર્પાયે અનોખું ન્યાં ઘોરતમ પ્રભુત્વ એ
પ્રભુતા પામવા માટે.

શ્રીને

સહસ્રદલ સૃષ્ટિના કમલનું કરી આસન
વિરાજિત થયેલ રમ્ય તમને નમું હું નમું,
અને કમલસૃષ્ટિનું તવ પદો કરી ધારણુ
દરેદલ પ્રતષ્ઠ કેવું ! અદકું જ તેથી ગમ્યું;
મુખે ગગનતેજના વસય શું ઝગે ઉજ્જવલ,
ઋતૂત્થ વનકૂલમાળ ધરી કંઠ, અંગાંગપે
ધર્યાં કુસુમમંડનો, નપુ ધરંત ઋત્વંચર,
ગિરીન્દ્ર શિખરો તણો મુકુટ ઉત્તમાંગે તપે.
વિભૂતિમય હે પ્રસન્ન કમલા, હવે ઊતરો
અધઃસ્થ દલનાં સ્તંગે ઉપર, પ્રકૃતિનાં પડો
કૃપાળુ, તમ ધન્ય પાદસ્મિતની પ્રભાથી મટો,
સુ દીન કૃતિચિત્તવાળી અમ ગૌરવે ઉદ્ધરો;
તમારી રમણીય મૂર્તિ ધરી ધન્યતા પકાને,
ચહું હું : તમ પાદપીઠ સમ ખીલવી દો મને.

'સાળદંડ'

સમયનાં ક્ષોર-ગોર

ગુણોનાં બધનમુક્તિ

કેટલીક વાર માણસનો ધણો મોટો ગુણ એ એનો જોગ બની રહે છે, એને ડૂબાડે છે ને બીજાને નડતર થઈ રહે છે. એનાં કારણો શોધીએ તો જડતાં નથી, ઈલાજ પણ સૂઝતા નથી. ગુણની આવી કડુણ ધટના પાછળ વિધિના સંકેત આની મન મનાવવાનું રહે છે.

પહેલાં કોઈક રાજ્ય એવા થતા કે કોટ કિલ્લા કે એના દરવાજા બનાવવાની એના હિસ્તાફ કારીગરને પૂરો કરી નાખતા. કારીગરીની કળા, પ્રાણ રેડીને સુંદર કૃતિ કંઠવાની તમન્ના, દેશ દેશાવરમાં થતી. એની નામના એ જ એનો પ્રાણ હરી લેતી. કવિઓ, મન્યો, સંગીતકારો, પંડિતો એક રાજ્યમાથી બીજો વસવા જઈ શકતા નથી; એમના ગુણ એમનાં બધન થઈ રહેતા. કેટલાક લક્ષ્મીવાનોને એમની લક્ષ્મી જન્મી રાખતી, રાત દિવસ ફિકર કરાવતી આ બધન માયાનાં નથી, કાળનાં હોય છે. જાણે તોયે ત્યારે માણસ ધણીવાર કાચાર બની રહે છે.

આપણા નેહરુને એમના ગુણ બધન જેવા નીવડ્યા છે, એમાથી છૂટવું છે પણ છૂટાતું નથી. નેહરુ કચારેય સત્તા છોડી શકે એમ નથી. ને એ બધનો અનિવાર્ય છે એમ દિવસે દિવસે એમને જ વધારે લગશે, એની રૂચિ પણ યશે ને નશે પણ ચડશે. મુક્ત થવાનો અવાજ ધીરેધીરે ક્ષીણ થતો જશે. એ જોશે કે એમનું ધાર્યું થતું નથી. એમનું ચક્રણ રહેતું નથી, એમના વિચારો ઊગે છે પણ એમને આકાર સાપડતા નથી. જીવન અધૂરું ને ઉણું લાગે છે એવું જાણ્યા પછીયે એ જ જીવનને વળગી રહેવું પડે એ કડુણના છે.

એવે વખતે ગુણો ગરદન દબાવી બેસી જાય છે, બોજ બની રહે છે.

ચૂંટણીઓ વખતે નેહરુની જરૂર પક્ષને હથુ રહેવાની, પણ તે પછીયે નેહરુ મુક્ત થઈ શકવાના નથી પક્ષને એમની જરૂર તો છે જ, પણ હવે તો એમનેય આ પક્ષ વિના ચાલે એમ નથી, એનું વ્યવસન પડી ચૂક્યું છે. બન્ને દેશહિત, શિસ્ત, કર્તવ્યની પરાકાષ્ઠા, સ્વાર્પણ— એનાં સોહામણાં નામો વડે એ બધનને મિરદાવવામાં આવે, પણ એ સોનાનાં પાંજરાં છે, મુક્તિ નથી.

નેહરુ—દેશના પ્રેરક ?

નેહરુને કચારેય પક્ષની રચના કરતાં આપડી નથી, ઉત્તર પ્રદેશમાં પણ એમનો પક્ષ તો હતો જ નહિ. એ તંત્ર વિનાના તત્ત્રી છે. એમનું તંત્ર કોઈક સાચવે તો ઠીક, તો એમાથી સર કાઢી શકે. એ તંત્ર કાળ બહાર જાય તો નેહરુ કાચાર છે. ઉમદા સ્વભાવની આવી કમળેરી છે.

એમણે વિચારો તો ધણા આપ્યા છે. એ વિચારો સુંદર છે. મહત્વના છે, વૈજ્ઞાનિક છે. એ વિચારોની રજીઆત છટાદાર થઈ છે. ધણી પ્રતિભા મેળવ્યા પછી એ પ્રગટ થયા છે ને બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાઈ શક્યા છે. પણ એ વિચારો પાગરતા નથી. 'એનું' કોઈ આદોલન ચાલતું નથી, દેશની નવી પેઢી એથી ખાસ પ્રભાવિત થઈ નથી. ધણા માણસો તેમને સાંભળે છે, સાંભળવાનો લડાવો લે છે, ખુશ થાય છે, વખાણ કરે છે, કડીક ચર્ચા કરે છે અને પછી એના મુદ્દા વિસારે પાડે છે.

દેશમાં બીજાંયે વિચારકો છે, જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં નાની મોટી ઝૂંબેશો ચલાવી શકે એટલી શક્તિવાળા કાર્યકરો

છે, એમને પ્રતિષ્ઠા છે, ઉમંગ છે. પણ નેહરુના પ્રધાન-
પોમાં એમનું કોઈ સાંભળતું નથી. પ્રતિષ્ઠિત નિષ્ક-
ળતા આગળ બીજા પ્રવાહો મંદ પડી જાય છે. સુકાર્થ
જાય છે. દેશમાં પક્ષાપક્ષી સિવાયની એટલે કે સામા-
જિક હિતની ઝૂંબેશોમાં મન દેખાતું નથી. વેગ
આવતો નથી, ફળ ખેસતાં નથી.

એક લગ્ય સવારે જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો નેહરુને નિમંત્રણ
મોકલે અને રાષ્ટ્રસમૂહનો કારોબાર આ બુદ્ધિશાળી
તટસ્થ નિખાલસ માણસને સોંપવાનું જણાવે તો કોંગ્રે-
સના સહુ આગેવાનો ખરા અંતરથી એમને વિદાય
આપે, (અલખત, મોદાની વાણી તો જુદી જ હોય.)
પક્ષથી દૂર હોય તો વાંધો નહિ. નેહરુ અલગ ના
થવા જોઈએ. એ જુદો પક્ષ રચે નહિ એટલું એમના
પક્ષને જોઈએ છે. નેહરુ જુદા પક્ષની રચના નથી
ઇચ્છતા, નથી કરી શકતા. એ એમની શક્તિની બહાર
છે. ને એમનો પક્ષ એમને વિદાય દઈ આનંદ લઈ
શકે છે.

અછત—હુંડિયામણની કે હુઓનો ?

નેહરુને કોંગ્રેસ કારીઆ ને લાઓસ એલજીરીઆની ફિકર
થાય છે એવી જ લોકશાહી, સમાજવાદ ને ઉદ્યોગીકર-
ણની રહે છે. સલાતુક પાવાળું હૃદય અને વૈજ્ઞાનિક
બુદ્ધિ એ બંને વચ્ચે સમતુલા જાળવવા જતાં નેહરુને
ઢીલા, પરાવલંબી, પ્રવાહગત રહેવું પડે છે, કોઈ
દઢતા આવતી નથી, કોઈ સખ્તાર્થ થતી નથી.

એમના કારોબારમાં બધું જ નબી શકે છે. પરદેશી
હુંડિયામણની ખરી કટોકટી વેળાએ દેશની અંદર
પ્રતિબંધવાળી અવનવી વસ્તુઓ પરદેશથી આવતી જ
રહે છે, દરેક વિદેશયાત્રી લાંબી પાછા ફરતાં કેટકેટલી
વસ્તુઓ લાવે છે. એને મજેલી રકમમાં એ આવું
કેમ ખરીદી શકે તેની પૂછપરછ થતી નથી, સળની
ખીક રહેતી નથી. નવામાં નવી ભારે મોટરો જોઈએ
તેટલી દોડે છે. પોકેટ રેડિયો લઈ કેટલાયે ફરે છે.
સેન્ટ, કેમેરા, ઘડિયાળો આવતાં જ રહે છે. સોનું ને
હીરામેતી રોજ રોજ ઘૂસતાં જાય છે. એ શું હુંડિ-

યામણ મેળવ્યા વિના આવે છે ? એના ધરાકોને છોડો
દોર છે ત્યાં સુધી પરદેશી હુંડિયામણની અછત કોઈ
માનવાનું નથી.

શું આ દેશના સાધનસંપન્ન સમૃદ્ધ માણસો પરદે-
શમાં નાણાંનો સંચય કરવો જરૂરી માને છે ? આવો
છૂપો સંચય શી રીતે થયો કે થતો રહે છે ? એની
જરૂર શાંતી મનાય છે ? એ નાણું કેવી રીતે વપરાય
છે ? લોકોને મન આ કાયડા છે, પણ નેહરુ ઘણું
ચલાવી લે છે એટલે લોકો પણ હસી કાઢે છે. એમ જ
કે આવું તો ચાલવાનું, એની નવાઈ નથી ને હવે
એવું દુઃખ પણ નથી. પ્રજાએ આ પ્રકારનું શિક્ષણ
નેહરુની સરકાર કનેથી મેળવ્યું છે.

અને યોજનાઓના અદ્યક્ષ ખરચ વિશે પણ લોકોમાં
એ જ વિચાર રહ્યો છે કે વરો થાય ત્યારે કેટલુંક બગડે
પણ ખરું. એથી જે થઈ રહ્યું છે તે પેટ પાટા
બાંધીને દુઃખ વેડીને કરવાનું નથી. પણ વરાની ઉઝાડ
રીતે કરવાનું છે એમ દરે છે. મોરારજીએ કહ્યું કે
કોંગ્રેસની બહાર બીજા લોકો દેવ છે એમ માનવાને
હું તૈયાર નથી. એટલું સમજવાની તાકાત તો લોકોમાં
છે જ, પણ કોંગ્રેસમાં દેવ કેમ નથી, કેમ મરી ગયા
એ મુજબણ તો છે જ. દેવ નથી એવી કબુલત સાચી
લહે હોય, મનને રાજ કરે એવી તો નથી. અને
વરાની ઉઝાડ પદ્ધતિ રાખવી હોય તો લોકોનો સાથ
માગવાની કે અગવડો વેડી લેવાની સલાહ પણ બંધ
ખેસતી નથી.

નેહરુની સરકાર કરોડો ખરચ કર્યાની કે કરવાની યોજ-
નાઓ ધડે છે. એ રૂપિયાથી યોજનાઓ ક્યારેય નહિ
માખી શકાય. યોજનાઓનું સરવૈયું ખરચથી નહિ,
ઉપાદાનથી નીકળશે. પણ કમનસીબે ખરચ કરવાની
તક મળી છે તે તરફ ધણાનું ધ્યાન વધારે ગયું છે,
નશો પણ એનો જ ચડ્યો છે. એ નશામાં રાજ્યોએ
કેન્દ્રને હરાવ્યું છે ને કેન્દ્ર નબળું જણાયું છે. વધારે
કરોડો રૂપિયની માગણી રાજ્યોએ કરી તે કેન્દ્રને
ઉચિત ના લાગી, પણ પાછળથી નમતું જોખી લીધું

ને વધારાના કરોડો મંજૂર રાખ્યા. એથી કેન્દ્રની કમભેરી જણાઈ તે ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય એકતા પણ જોખમાઈ ગણાય.

વરાની સમાજ ઉપર અસર

લોકોએ હમણાં ઘણા વરા કર્યા પણ એમને આજા ખર્ચાળ થવાની વાત કોઈએ કરી નથી. જે રીતે આપણાં શહેરોમાં લગ્નની ઉજવણી થાય છે તે રીતે આપણે ગરીબ નથી, તંગીઓ જાણે ભોગવતા નથી, કોઈ સંસ્થા એ ઉગડિપણું નિવારવા રાજ નથી, કોઈ એવો ઉપાય કારગત થતો નથી કે એ વ્યય નિવારી શકાય. જેવી સરકારની ખર્ચ કરવા સંબંધી નીતિ છે, બરાબર તેવી નીતિ પ્રજા પાસે આવી છે. જે થાય તે દમામભેર કરવાનું સહે છે. લોકોને અગર ઉત્સવ કરવા ગમે છે તો સરકારને પણ એમ જ છે. ત્યારે તંગીઓ સામે આગળી ચીંધવાની પણ કોઈની હિંમત નથી.

ચીજ વસ્તુઓની તંગી નથી રહી પણ એમના ભાવ એવા વધ્યા છે કે એ દુષપ્રાપ્ત બને. જાંચા ભાવ જાંચે જ જવાના એની પણ સહુને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. કોઈ ખોરાક પ્રધાનની છાતી નથી કે સારો ખોરાક વિપુલ ખોરાક અને સસ્તો ખોરાક ક્યારેય મળશે એમ કહી શકે. એક વાર પાકિસ્તાનની મશ્કરી થતી હતી કે અમેરિકા જ્યાંડે તો હવે એવા એના હાલ થયા છે, હવે આપણો વારો આવ્યો છે. યોજનાઓના આધાર તો ત્યાં ગયો જ છે, અને સાથે ખોરાકનો આધાર પણ ત્યાં જ રહ્યો છે. એનાં વહાણ આવતાં બંધ થાય ત્યારે શું? પણ એવો વિચાર કરવાની હિંમત દેશમાં રહી નથી.

આ સ્થિતિ ચાલતી હોય ત્યારે દેશના ગવર્નરે ને મુખ્ય પ્રધાનો રોનકદાર સમરભોમા પંચરામગીએ જાય, ને તાલેવતોના રંગરાગની કદર કરે, ત્યારે એમની ગરીબ દાઝ કેટલી છીછરી છે તે જણાઈ આવે છે. ત્યારે એમ લાગે છે કે જે યાંત્રી રહ્યું છે એમા ગરીબોને તો પરસેવો જ રળવાનો છે. સાદાશી અને ભોગ

ખીજનાં વધે એ માટે એમના હોય તો ભોગસાદાખો-વાળાં પ્રદર્શનો, લગ્ન સત્કારો શી રીતે સંભવી શકે? શી રીતે એ પરપરા જગ્યાતી જાય? સાદિક આનંદોની પ્રથા કેમ જોર પકડતી નથી?

આનંદો—વ્યક્તિના ન સમાજના

લગ્ન-મરણના પગથાર મોટા ફેલાતા જાય છે ને એનો હરખ કરી લોકો ખૂબ મહાલે છે પણ એથી વ્યક્તિના કે સમાજના કયા ગુણ ખીંચે છે? આપણે આધુનિક સમાજે કઈ સમજથી આ નવો રિવાજ વધાવ્યો છે? કે પગી જે આરી પડે, જેની સામે ધક્કા નથી, એ ભયે પધાર્યો! આપણી પસંદ આ લાગતી થઈ છે કે એને આપણે અનિવાર્ય દ્વંધ્ય ગણી લઈએ છીએ? પેટલીકરનું સૂચન છે કે લગ્નમા શું આપણે લેવું ને કેટલાને નોતરવા એના નિયમ ના હોઈ શકે, એ ચર્ચાની જરૂર નથી. આપણે યત્ન કરવો હોય તો એટલો કે આ બાબતને રિવાજ કે વ્યવહાર ના માનવે, પણ ઉત્સવ ગણી પોતાની શક્તિ અનુસાર ચાલવું. આ સૂચનથી ચાલુ વ્યવસ્થાને સમર્થન મળે છે, મુખી અને સમૂહોને ઘૂટે દોર મળે છે. પણ એમને એવો હક આપી એનો ખચાવ કરવાની ગુજરાતમાયે જરૂર છે ખરી?

ના, ગુજરાતે વિવેક જાગવવો જોઈએ. ગુજરાતે એના સમાજને ઝિન્નલિન્ન-અસમાનતાવાળો કે ભોગપ્રધાન બનાવવાની જરૂર નથી, એનું સમર્થન તો ના જ થઈ શકે. મોટા પરિધર્મા ઓળખાવાથી લાગવગનું જોર વધે છે, ને લાગવગ એ આ જમનાનું મોટું દ્વંધ્ય છે. એનું જોર વધારે એવી પ્રથાઓ આપણે પ્રચલનપૂર્વક ફેર કરતી રહી.

લગ્નના ઉત્સવમાંથી-કહે છે કે લોકો ઘણો આનંદ મેળવે છે. આ હકીકત આપણે સમજવા, વિચારવા જેવી છે મોટા સમૂહમાં શા પરિચય થવાના, શા વાર્તાલાપ થવાના, સંબંધો શી રીતે કેળવવાના? એમા કોઈનો 'પેસ્ટ' તો સમજતો નથી, રિષ્ટાચારયો બધું ચાલે છે. એના રિવાજ પાતા જાય છે, ને દેખાદેખી વધે છે. તવંગરે જો સમાજના આગેવાન થવાના હોય તો

આવી દેખાદેખી ભલે વધે. પણ ગુજરાત એમનાથી શું એટલું બધું અનર્થ જરો ?

આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે આનંદો કેળવવા જેવા છે. સમૂહના આનંદો જુદા છે, વ્યક્તિના જુદા છે, અને વ્યક્તિના હર્ષશોક જાહેરમાં ધસડી જવાની કશી જરૂર નથી. એથી સામાજિક અસમાનના ફેલાય તે આપણે ખપતી નથી.

ગુજરાતી મોટી બેન રહે

ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ એક ચર્ચસ્પદ મુદ્દાનો સારો નિકાલ આણ્યો. સાત વર્ષ પછી માધ્યમ ગુજરાતીનું રાખે તે વાજબી છે. ત્યાં સુધીમાં પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરી શકાશે, ને ગુજરાતી ભાષા વધારે ખેડાયેલી સમૃદ્ધ થઈ હશે, એનાં વ્યાકરણ સુધાર્યાં હશે, જોડણી શુદ્ધ ને એક સરખી થઈ હશે, લેખકો વધારે આદરપાત્ર ગણાયા હશે.

ગુજરાતીને માનભર્યું સ્થાન આપતાં આપણે હિત તો વિદ્યાર્થીનું જોવાનું છે. ગુજરાતીમાં શિક્ષણ લેતાં ને પરીક્ષા આપતાં એને સગવડ તો થશે જ. પણ જે પારિભાષિક શબ્દો તૈયાર થાય તે બહુધા ગુજરાતીને બદલે હિંદી રહેશે તો ઉચિત ગણાશે. એમ કરવાથી હિન્દી ભાષા સાથે આપણો વધારે મેળ રહેશે. હિંદી પારિભાષિક શબ્દો કૃત્રિમ ના બને એમ આપણે ઇચ્છીએ. અર્થ પૂરેપૂરો વ્યક્ત કરવાની શબ્દ ઉચ્ચારમાં સગવડ રહેવી જોઈએ તેમ એ કિલ્લ પણ ના થવા જોઈએ. કેટલેક અંશે આંતરરાષ્ટ્રીય પારિભાષિક શબ્દભંડોળને ગુજરાતીએ અપનાવવાની જરૂર રહેશે.

અને આપણે આ વ્યવસ્થા સ્થાપીએ તે વેળા અંગ્રેજને માનભંગ કરવાનીયે જરૂર નથી. એ ભાષા આપણને વારસામાં આપી છે, એ વારસો ખોટો નથી પણ ખપ લાગે તેવો છે. અને ના કહીયું તો પણ જે લાગવગ ધરાવતો વર્ગ છે તે તો એમના સંતાનેને અંગ્રેજી શીખવવાથી વચિત નહિ જ રાખે. ત્યારે શું સામાન્ય જનો કાળે લઘુચંચિ થવા દેવી વાજબી ગણાશે ? ગુજરાતી મોટી બેન ભલે રહે. અંગ્રેજને રૂપસદ તો

નહિ જ દેવાય.

પ્રતિભા સાથે જનતાનું સંલગ્ન

હમણાં આપણે નાનાભાઈની, વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીની, ટોડરદાસની ને ટાગોરની જ્યોતિઓ ઉજવી, ત્યારે જ્યોત કે સદ્ગતના ભેદ ભૂંસ્યા, પ્રાંત અને દેશની સીમાઓ અવગણી. આપણે વિદ્યા, સંસ્કાર, અને માનનીનું તેજ પારખ્યું. આ એક શુભ પરંપરા છે. સંભવ છે કે કોઈ મોટા માણસની જ્યોતિ ઉજવ્યા વિના રહી જશે તો રાજી કોઈ નાના માણસની ઉજવાઈ રહેશે. એનાં પ્રમાણ ના હોય. સૂર્ય મોટો છતાં નભખિંદુ હોય તો ઘરદીવડાં કેમ વિસારાય ? જે કોઈ એ માનના અધિકારી છે તેમને યાદ કરીશું તો એમના ગુણો પ્રજામાં ઊતરશે, કૃતજ્ઞતાની ભારના ફવળાશે, અને જ્ઞાન, અભ્યાસ, સાત્વિક પુરુષાર્થ, સમાજમિત્રતા, નિર્જળની બેરુબંધી, અન્યાયનો સામનો — આવાં મૂલ્યો પ્રતિષ્ઠિત થશે.

ગામેગામ આ પ્રવૃત્તિ તરફ કાર્યકર્તાઓનું ધ્યાન જવું ઘટે છે. અને પ્રકાશમાં ના આવી હોય એવી લોકોત્તર વ્યક્તિઓને જીતી કરી એમના ગુણ આદર પામે તેવા પ્રયાસ કરવા ઘટે છે. એવી દુર્લભ ત્યક્તિઓ ગામેગામ છે જેમની કદર એ જ ગામમાં કે તાલુકામાં નથી થઈ, પૂરા પરિચય પણ નથી થયો.

એમને શોધીને વિવેકપુર:સર જનતા સાથે એમનું જાહેર મિલન કરાવવાથી એ વ્યક્તિની પ્રતિભા એાર પ્રકાશી બિંકશે, જનતાને તો પારાવારનો લાલ છે જ.

અંતરદાના ગજગાહ

મહેસુર રાજ્યે હમણાં હાથીને પકડવાનો ખેડ કર્યો. કહે છે કે આ છેલ્લો ખેડ છે, અને હવે પછી હાથીને પકડી એને પાલતુ જાનવર બનાવવાની પદ્ધતિ તજ દેવામાં આવશે. હાથીની કદર હતી ત્યારે રાજદરબારે હતી, હવે એની જગ્યા ટ્રેડીંગ મોટરગાડીએ લીધી છે. હાથી ઉપયોગી પ્રાણી હતું, હવે એ અચોળ ગણાયું છે. હાથીનાં બળ ને શાણપણ બંને આપણે વખાણ્યાં

છે. એથી તો એ ચિત્રોમાં—શિલ્પમાં—કાવ્યમાં માન-
ભયું સ્થાન પામ્યો છે. એનું કદ વિશાળ હોવાથી
એનું ગૌરવ પણ ઘણું થયું. હવે એ હાથી વિસારે
ખસવા લાગ્યો છે. એના ગુણ એના બોજ બની ગયા
છે. અને હાથી એમાંથી છૂટી શક્યાનો નથી એ
નેથી જાગ્યેનો રહી શકતો કે નથી વસતીનો. એણે
હવે મર્યે જ છૂટકો !

કહે છે કે એના દાંત લૂંટી લેવા આફ્રિકામાં હાથીની
એકામ કતલ ચાલી છે પણ એ લક્ષા શાણા પ્રાણીની
વહારે કોઈ જઈ શકવું નથી. ઘોડો માણસનું પ્રિય

પશુ રહ્યું, એણે ધણી સેવા બતાવી, હવે એની જરૂર
ઘટી ગઈ. ને ઘોડો ઘટી જવાનો. ને હાથી તો કદાચ
નિર્મૂળ પણ થઈ જાય.

યંત્રોનો દૈત્ય હાથીનોય હરીફ થઈ, એમાં હાર તો
હાથીની જ થવાની !

શોભા, ગૌરવ, ઉપયોગ, ગુણ, એની છત હોય તો
શું, સમય પૂરો યાય એટલે કાળના મોમાં એ વિશી
થઈ જવાનું ! ને એની જગ્યાએ નવું શું દેખાશે
કે કે પંખીઓ ને પંથુઓ ને સમુદ્રની અન્યથાની
ગરક થતી જાય છે, ઉમેરો થતો હોય તો—જંતુઓનો

‘રસભવા’

રસ—ભરતી

રંગના, રચના અને ભરતીના એ દિવસોમાં હું તો છું, મારા જેવી કેટલીય યુવાનીઓ દેહનાં તો ઠીક, દિલનાં
લાલ બહી જાય છે ત્યાં માટે ‘યું’ ગયું ? શહેરોએ વસંતના એ ફાગ ખેલવાનું મંદરવ ધટાડી દીધું છે એટલે એ
નિર્બંધ ઉત્સવનું રૂપ કેમે ક્યું ? શહેરોમાં નહિ સમજાય. પણ મારી એ નિર્બંધ ઉત્સવ—પેલા સંતોષના,
છળનમાં મુક્તિ અનુભવના હું, ફાગણ સહિનો આવતાં જ મારા બામટે દોડી ગઈ નિર્દોષ એવા આનંદ માટે થોભ-
યેલા ઉ સવેશમાં ફાગણની જગર મંદરવ છે રસભરતીમાં નવડાવતી એ ફાગણી પૂર્ણિમાની હું ફેટલી બધી આતુન્તાથી
રાહ ભેટી હતી ! આપણા લોકકવિઓની રચનાઓ પણ એ ઉત્સવ માટે કેવી નિર્બંધ વહે જઈ છે ! એ બીટોની
રસભરતીથી ઇલકાતી મારી યુવાની ફાગણના ફાગ ખેલવામાં મસ્ત બની ગઈ. સરખી સહિયરો સાથે મન બરીને
મસ્તી માણતી હું એવી તો યોગાઈ જઈ કે મારી ભવનું પણ મને લાન ન રહ્યું સહિયરોએ અને રંગી નાખવા,
રસભરભેળ કરી દેવાનું ભણે કાવલું જ ક્યું હતું. અને હું એ રંગમાં, એ રસમાં લીંબતી, યોગાતી, સમરૂપ
થતી વધુ ને વધુ ખેંચાતી જ ગઈ. મન મૂકીને છવનને નિર્બંધ આનંદ અનુભવની ફાગણના એ ફાગ ખેલવામાં
પરેવાઈ ગઈ. સમીપથી સખીઓની મારી અક્લી ઉરની એ સહિયારી થઈ હું ભણે ન સહી શકી અને મને
મારી અશક્તિનું લાન થયું ભણે હું યંગળાઈ ગઈ હોઈ તેમ અબીલ—ગુલાબે મારા શ્વાસને રૂંધી દીધો. ફાગણની
એ માહક અને ઉન્નતાપ્રેરક બધારે રંગી લીંબયેડી મારી કાયા ભણે ચરવા લાગી. અને છર્પવ હું એ રંગો
રસમાં એટલી એકરૂપ બની રહી. એ હોરીખેલનમાં મારાં લીંબયેલા કપડાંનું તો લાન નહોતું જ રહ્યું. પણ બધી
સખીઓએ મારાં કપડાંના લીરે લીરા કરી નાખ્યા હતા અનુચ્છ લાન અને ન રહ્યું. હું તો મસ્ત હતી : રંગના ખેલમાં
અને ખેલની મસ્તીમાં. અને એકએક સખીઓ એમનાં કપડાં સ કારતી, લાજબ અનુભવતી, શરીરનાં ભાગોને હાથ
બેતી ઠાંકવાને નિષ્કૂળ પ્રયાસ કરતી જુદી જુદી દિશાઓમાં દોડી ગઈ સારે હું ચમકી. મારી એકલતાએ મને વધુ
ચમકાવી. અબીલ—ગુલાબે હિડાથી બગતી મારી આખા પૂરે ભેઈ પણ નડોતી શકતી તો ચ રાંધુ બાધુ અને જે
દેખાયુ એ હું ભણે માનસ તેવા નહોતી મારી વદન નજીક આવીને મરો પ્રિયતમ બમે હોતો અને હું મો
વકાસી રહી હતી ! ભણે એનાથી એ ન સહેવાયુ. મને એ બેઠી પડ્યો. રસ—ભરતીનું એ મોજુ સૌથી વિશાળ
હવું. કંપની કાયાના કપારી મટાડવા માટે એનાં જ મારે જરૂર હતી...

‘ધૂમકેતુ’

ભીખુદાસ

ઇતિહાસમાં મહામાનવીનાં નામો નોંધાય છે, પણ ને નામો ઇતિહાસમાં શોધાય ન જઈ તેવાં વણનોંધ્યાં નામો તો અમર હોય છે ઇતિહાસ બહુનાર કાંઈએ ને નામ કયાંદેય નહયું નથી એવા એક અમર પાત્રનું આલેખન ભણીતા વાર્તાકારે અમની આગવી સંલોમાં વાચકા મઠિ કયું છે...

ભીખુદાસ એક પગભર તો વિચારમાં પડી ગયો. પછી તે આંખો મીચી ગયો. બહે અંતરમાં જાડે જાડે કાંઈ ખોજ કરવા માટે ચાલ્યો ગયો લાગ્યો. એમ ને એમ પા કલાક વીતી ગયો. એને સંદેશો આપનારો એની સામે જ બેઠો હતો. એ પણ આ દસ્ય બેઠેને ગભરાઈ ગયો.

એને થયું કે એણે આંહી આંતવામાં ભારે ભૂત કરી હતી. આ સંદેશો સાંભળીને ભીખુદાસને એવો ભારે આઘાત લાગ્યો જણાતો હતો કે, એ આઘાત છુપાવવા માટે જ એ મૂંઝો થઈને આંખો મીચી ગયો હતો.

તેણે થોડીવાર શક્ય જોઈ, પણ ભીખુદાસ તો જડ પથ્થરની મૂર્તિ જેમ અચળ બેઠો હતો. ન આમ ચાલે કે તેમ ચાલે. અંતે એણે યાદને કહ્યું: ‘ભીખુદાસ છ ! આ તમે શું કરી રહ્યા છો ? તમને શું થયું છે ?’

‘હું ખોજ કરી રહ્યો છું રઘુવીર ! આંહી એક પાંદડું પણ નિરર્પક લાકડું નથી. ગૂઢ હેતુ વિના કાંઈખનતું નથી. આવો પ્રસંગ બની ગયો અને તેય અમારા કુટુંબમાં એટલે હું અમારો આગલો પાછલો ઇતિહાસ તપાસી રહ્યો છું.’ ભીખુદાસે આંખો ઉઘાડ્યા વિના બેઠાં બેઠાં જ જવાગ વાળ્યો. જે સ્થિતિમાં પોતે હતો તે સ્થિતિમાં એ એમ ને એમ શાંત બેઠો જ રહ્યો. થોડી પળો એમ ને એમ વીતી ગઈ. અંતે તેણે આંખો ઉઘાડી. રઘુવીર સામે બેયું. રઘુવીર નવાઈ પામી ગયો. એ આંખમાં હવે ક્યાંય વેદના ન હતી. શોક ન હતો. કાંઈક વાવર્ષ ગયાનો અફસોસ પણ ન હતો. પોતાનો સંદેશો સાંભળીને જે આઘાત એને લાગ્યો હતો, એની લેશ પણ નિશાની હવે ત્યાં ન હતી. સ્વસ્થ, શાંત, પોતાના જીવનકાર્યમાં પાછો પોતે

તરલીન થઈ જવા માગતો હોય તેમ, કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ‘હરિ: હૈં, હરિ: હૈં, તવ ચરણ, અમ પરમ જોમ’ એમ મન-સમાધાન મેળવવા માટે મેટથી બોલતો ભીખુદાસ, રઘુવીર સામે શાંતિથી થોડી વાર જોઈ રહ્યો. પછી તે કાંઈ ન હોય તેમ બોલ્યો: ‘તમે રઘુવીર, ક્યાં પુષ્કરણ જાપડ્યા ?’

‘હા દેવ ! હું જાઉં છું તો પુષ્કરણ. કાંઈ કામ હોય તો મને કહો. આ તો આંહીથી નીકળ્યો એટલે થયું, વચ્ચે તમને મળતો જાઉં... ને આ સમાચાર બધે ચર્ચાય છે, તે પણ આપતો જાઉં. તાનસેનદાસે ભારે કરી !’

‘આપણામાં જે બીજા સુતેલું પડયું હોય, રઘુવીર, તેની આપણને ખબર પણ ન હોય એમ બને. વર્ષો પહેલાં કાંઈ ઇચ્છાખીજ વવાઈ ગયું હોય, એને માટે ભારે મનલાગણી પણ હોય, તો વર્ષો પછી પણ, એ ઇચ્છાખીજ એક કે બીજે રૂપે ફોર ને ફોર એવી આ વાત છે. અમારો ધધો કથાનકોનો. જાતિ બાદાણની. શુદ્ધ ખીજાંકુર વર્ગોથી વહેતા આવે. કુટુંબમાં કથાનકો થતા આવે. પણ જમાનો પલટાયો હતો. હવા પલટાઈ હતી. દેશવેશ બધું જ પલટાયું હતું. કથાનકો કંગાલ જણાતા હતા. એમનું સ્થાન શું ?’

‘સૌને આગળ વધવાની તાલાવેડી લાગી હતી. માન, અકરામ, કીર્તિ, અશરફી બધાંને એની લગની લાગી હતી. એટલે ભાષા, વેશ, ધધો. બધું બદલાવ્યા વિના છટકો જ ન હતો. ‘યથા રાજ્ય તથા પ્રજા’ જેવી વાત ચાલી હતી. ‘સ્ત્રીધરો વા જગદીશ્વરો વા’ એવી પ્રખ્યાત ઉક્તિ, પંડિત જગન્નાથ જેવાએ જેના વિષે કહી તે મહાન અકબર બાદશાહના દરબારમાં આવું મહાન માન મળે અને માણસ પોતાપણું ન રાખી શકે, તો એમાં નવાઈ જેવું શું છે ? તાનસે-

નહું એમ જ બન્યું છે. મને એનો અફસોસ નથી. શોક નથી. વેદના નથી મોહ પણ નથી. કેવળ દરિ-
દાસ જેવા મત અવાન જાણશે, તે એમને આઘાત
લાગી જશે. સંગીતવિદ્યા જેની દેવદરિદ્રા પણ વ્યક્તિ-
ત્વનો લોપ કરે પડી તો આહી' બધે 'અત્ર લુ'તા
સરસ્વતી' એવી જ અવસ્થા થઈ જાય. વિદ્યાનો
વારસો કોઈ કોઈને આપે નહિ એવી હવા થઈ જાય
અફસોસ હોય તો માત્ર એ વાતનો છે. પણ આવો,
માણસ હવા સામે ભાગ્યે જ ટકી શકે. જે થયું તે સારું
થયું. હવે એનો કીર્તિધ્વજ ભારતવર્ષમાં લહેરાશે
એ જોઈને મને તો શેર શેર લોહી ચડશે ।'

રઘુવીર કાઈ બોલ્યો નહિ પણ તે વાત સમજી ગયો.
બીખુદાસનો પોતાનો સગો ભાઈ, તાનમેન, મહાન
ગવૈયાની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હતો. પોતે તો
જે હતો તે જ રહ્યો હતો. કથાકાર, મહાભારતનો
કથાકાર. પોતે વિનમ્ર એવો કે બીખુદાસ નામથી જ
પોતાની જાનને ઝોળાખાવે. ભાઈને દિલ્હીશ્વર જેવા
માન આપે છે એ સંભળીને આનંદ પામે. પણ
દિલ્હીને પથે જવાની કોઈ દિવસ વાત નહિ કે મહાન
ગવૈયા થવાની આકાંક્ષા પણ નહિ. ભયો પોતે, બહુ
પોતાનું કામ, બહુ આ ગામ, અને બની લોકને
હલાવી નાખનારી પોતાની કથાઓ પોતે પોતાને
કથાનક કહે. ને જે કાઈ સીધુસામાન મળે તેમા
આહાલિયા જીવન ગાળે. કોઈ કહેશે, 'અરે ! બીખુ-
દાસ ! તમે તે શું આંટી' પડી રહ્યા છો ? દિલ્હી
પહોંચો. તમારા જેવાના કંઈ ઉપર તો દિલ્હીશ્વર જ
દીશ્વરનો દરબાર વારી જશે. જોતજોતામાં ભારત-
વિખ્યાત થઈ જશે. આ તમારા જ સગા ભાઈ
તાનમેનની વાત જોતા નથી ? દિલ્હીમાં ઊપડ્યા
ઊપડ્યા નથી ।'

બીખુદાસ એ હાથ જોડીને જવામ વાળે. 'ભાઈ !
વાત તો તમારી સોજ વાલ ને એક રતી છે પણ
હું રહ્યો અકિંચન આહાલિયા. મારો ધંધો વર્ગોથી—આપ-
દાદાથી, આ મહાભારતની કથા કરવાનો. મારા પિતાજી

કહેતા : 'બેટા ! મારે તરફ આ દેશમાં દાવાનંદ લાગ્યો
છે. આપણે ક્યાં લોદન પાણી પીધાં છે તે સમે
મોઝે લડીને મરી શકીએ, ને સમય આગે પ્રમના
પ્રાણનતુને કાંઈ ને કાંઈ વેગ આપતા નહીએ. કે જેથી
આ દાવાન માથી પ્રજા પસર થઈ ને પેતાના વ્યક્તિ-
ત્વને જાળવી રાખે ? આપણે ક્યા કોઈ એના અમર
રૂપનાં લોહ પાણી પીધ છે તે એનું કરી શકીએ !
આપણે તો આપણી રીતે, આ મહાભારતની કથાને
સજીવન રાખીને, લોકના દિલમાં કોઈ ને કોઈ અભિ-
મન્યુ જીવતો રાખીએ, કે જેથી પ્રજા સાવ નિર્મોલ્ય,
નિરાશ, હતાશ થઈ ને પેતાના પ્રાણનતુને ખોઈ ન
ખેડે ! કાંઈ પ્રાણ જીવતો હશે તે આ દાવાનંદ,
પાચે, પંદરે, પચાસે, સોએ વર્ષે જ્યારે પણ ચાલ્યો
જશે, ત્યારે પાછી પુનર્જીવનની વેલ પ્રગટશે. પ્રજાનું
વ્યક્તિત્વ રહેશે. એનો સંસ્કારવારસો જળવાશે
એમાંથી કોઈ ને કોઈ સાત કોઠે વીંધાઈ જનાર નીક-
ળશે મારે આપણે મૂંઝી દાળ ને ચપડી લોટ ઉપર
જીવીને પણ, કાર્ય જાગતું રાખે દીકરા ! મોટા
ગણાતા માણસોનાં ધૂણા ને તિરસ્કારને, એની ઉપે-
ક્ષાને, એના ઉપદાસને, નભાવી લ્યો દીકરા ! પણ
આ યુગયુગની પ્રાણ જ્યોતને જીવતી રાખે ।' હું
તો ભાઈ ! આટલા મારે આહી' બેટો છું. મરું કથા-
નકનું કામ ચલાવું છું. દિલ્હી ધણું મોટું હશે, દિલ્હી-
શ્વર જગદીશ્વર જેવો હશે—એ બધું જ હશે, પણ
ખૂણે ખૂણે જો તમારી સંસ્કાર વાર્તાઓનો વાહક
કોઈક નહિ પડ્યો હોય, તો એક દી પ્રજાનું દેવાણું
કાંઈ જશે. મને તો આહી' જ જીવવા દો. આવી
દીક છે ।'

તાનમેન મદાન ગરેયો થઈ ગયો હતો. એનો સગો
ભાઈ બીખુદાસ સાદો કથાનક (લેગનિક) રહ્યો હતો.
ભાઈની કીર્તિ સંભળીને એને આનંદ થયો. પણ
આજે રઘુવીર જે સમાચાર આપ્યા તે ચોંકાવનારા
પણ હતા. હવાની સામે ટકી નહિ શકવાથી તાનમેન
ધીમે ધીમે પરધર્મ તરફ પણ વળી ગયો હતો ।

એ સમાચાર સાંભળીને એક ધરીભર બીખુદાસ રતબ્ધ થઈ ગયો હતો. પણ એણે મનમોજ કરી, જ્યાં અશ-રફીઓનાં માન વધ્યાં હતાં, રાજદ્વારે સ્થાન મેળવતું હોય તો જ્યાં જ નવા રંગપટ્ટા લેવા પડે તેમ હતા, ત્યાં હવે કોણ ગમારની પેઠે ગામડામાં પડ્યો રહેવાનો હતો ? જેની જેની પાસે શક્તિ, એ જ્યાંની દિલ્હી તરફ ભક્તિ. આ એક જ બ્યાપક સત્ય હતું. પણ બીખુદાસને આઘાત લાગ્યો. પોતાનો સગો ભાઈ આમ પરધર્મ તરફ ઢળી જાય ?

પણ ધાય શું ? હવા જ એની હતી કે તમે રાજદ્વારે પગ મૂકા, એટલે તમે વધારે ને વધારે નમતા-ભજતા રહો.

એક રાણા પ્રતાપ સિવાય, આખા ભારતવર્ષમાં જીતું કોણ રતું હતું, જે દિલ્હીશ્વરની પ્રશંસા કરતું ન હતું ?

પોને એકસો થઈ ગયો. વર્ષોજૂની પોતાની કથાકારની ગદી આજ લોકનજરે એક રીતે નાચે પડી. એણે ગમે તેમ મન વાળ્યું. અને ધીમે ધીમે એ પાછો પોતાના કામમાં તરફીન થવા લાગ્યો.

*

પણ એ વખતે તો જે કોઈ શક્તિશાળી હોય, તેને દિલ્હીદરવારનું આમંત્રણ વહેંચે મોટે મળતું જ રહેતું. માન, અકરામ, અશરફી, હોદ્દો, ઈજ્જત જ્યાં ત્યાં હતાં. રાજશાસનની વસ્તુ જ જુદી હતી. એટલે જે કોઈની પાસે કાંઈ કારીગરી હોય, કોઈ નકશી હોય, કોઈ અસાધારણ શક્તિ હોય, કોઈ કુદરતી વસ્તુ હોય એ તમામ દિવમાં એક વાત રહેતી : એ વસ્તુ વટાવી ખાવાની. એક વખત જે દિલ્હી પહોંચતા તે મદાન થઈ જતા. પછી એ પોતાની ભૂમિમાં એ વાતનું જીજ્ઞાસી શકે, એ વાતમાં કાંઈ માત્ર ન હતો. એ સંસ્કાર છેવટે ભૂંસાઈ જાય. ધગી વાતો આમ મરી જતી હતી. બીખુદાસ એ સમજતો હતો. એને પણ કંઈ મળ્યો હતો અહમુન. પણ એણે એને સંસ્કારઓપ આપીને રાજદ્વાર માટે તૈયાર ન કર્યો.

એ તો જ્યાંનો હતો ત્યાંનો રહ્યો. સેંકડો દળદો પ્રવન-જતોને મદાભારતની કથાનો રસ એ પાતો રહ્યો. એમાં નવી નવી વાતો પણ આપતો રહ્યો. એના સ્થાનમાંથી કેટલાયે દિલ્હીનો પંથ લીધો હતો. કોઈ અહમુન લેખક બની ગયા હતા. કોઈ ચિત્રકાર થયા હતા. કોઈ ગવૈયા હતા. શિલ્પી પણ હતા. મદાભાર-તનાં, રામાયણનાં ચિત્રો આઘતાં એમાં પણ ઘણા ગયા હતા. એક માત્ર બીખુદાસ પોતાની જાતને અસલ બીખુ મનાવતો, જે આસન ઉપર બેઠો હતો એ જ આસન ઉપર, બેઠો રહ્યો.

પણ તનમેનને લીધે એની કીર્તિ પણ દિલ્હીમાં ગવાતી હતી.

એક દિવસ પ્રભાને ખાદશાહી રુક્ષ સાથે એક સવાર આવીને બિભો રહ્યો. તેણે ગામના મુખીને શોધી કાઢ્યો. છેક દિલ્હીથી જેને ત્યાં ખાદશાહી સવાર આવે એ માણસનું લાગ્ય કાંઈ જેતું તેવું ન ગણતું. એટલે એ વાત સાંભળતામાં તો સેંકડો માણસો ત્યાં ભેગાં થઈ ગયાં.

સૌને લાગ્યું કે બીખુદાસના નરીખનું પાંદડું હવે ફરી ગયું છે. હવે એ પણ એના ભાઈની જેમ ખાદશાહી સિંદાસન પાસે બેસવાનો અધિકારી થઈ જશે. બધા એના તરફ શેદથી નેવા લાગ્યા. ખાદશાહી રુક્ષે વાંચીને બીખુદાસ વિચારમાં પડી ગયો.

એમાં દિલ્હી આવવાની વાત હતી. માનપાન સદિન સોનેરી મ્થાનો એને લાવવા માટે મોડલાઈ ગયો હતો. સાથે પંદર પચીસ તો સવારો હતા. રાજ્યના કાદથી બીખુદાસને દિલ્હી જવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું.

રુક્ષે વાંચીને શું કર્યું તેની ચિંતાનાં બીખુદાસ પડી ગયો.

ચોખ્ખી 'ના' કહે છે તો ખાદશાહનું અપમ ન થાય છે. 'હા' કહે છે તો પેતાની વંશપરંપરાની કથાન-કની ગદીનું ગૌરવ હણાય છે. ગમે તેમ, પણ એની ગાદી, છેલ્લાં સો સો વર્ષથી પ્રવતે પ્રાણ ટકાવવાનું જમ આગી રહી હતી. એણે રાજ્ય ધર્મને, અર્જુનને,

નવરચના

લીખુદાસ : ૧૭

દ્રીપદીને, બીમને, અભિમન્યુને જીવના રાખ્યા હતા; અને એમણે—નામશેષ થઈ ગયેલા એમણે પ્રભને જીવતી રાખી હતી.

હજારો જીવનારા હવે આવે. દિલ્હી આ વાનો જીવે ત્યાં સુધી પ્રભ જીવે. ત્યાં સુધી એને કોઈ હતાશાના અગ્નિકુંડમાં ફેંકી દઈ ન શકે.

બીખુદાસને પોતાનું આ કામ હતું. દિલ્હીનગરો તો અનેક આવ્યા, અનેક ગયા. પ્રભની આ અદ્ધા તો રહી તો રહી, ને ગઈ તો ગઈ, એટલે બધું જ ખલાસ.

બીખુદાસ હજી તો વિચાર કરે છે ત્યાં સોનેરી આનો દેખાયો; દસ-પંદર મોટા સવારો દેખાયા એવડા નાનડા રથળને મોટી પ્રતિષ્ઠા મળી ગઈ.

બીખુદાસે તત્કાળ નિર્ણય લેવાનો હતો, તે એ હાથ લેડીને આગળ વધ્યો. તેણે સવારને કહ્યું:

‘ભાઈ! તમે ખાખરાની ખિસ્કાવી પાસે સાકરના ગંજ આપ્યા છે. હું તો લિખારી છું. અમારા કુળમાં વત છે કે એક માણસ લિખારી રહે. ને જે કોઈ બીખમાં મળે, કયા કરતા લોક આપે, તેના ઉપર જીવે. હું હવે આ ચાનક છોડી શકતો નથી.’

‘અરે, પણ તુમ ગંડુ જૈસી ખાત કરતે હો—ફિર ઈધિર આ જના. કોન રુકાવટ કરતા હૈ?’

‘એ બધુંય સાચું આપજી! પણ હું તો જંગલનો ઢોર. મને આંહીં ગમે. ત્યાં મારું કામ નહિ.’

‘અરે! પણ ખાદશાહી રુક્ષો..’

‘ખાદશાહી રુક્ષો મેં માથે ચડાવ્યો—જમાદાર સા’બ!’

બીખુદાસે માથે હાથ અડાડ્યો. ‘પણ હું લિખારી. રાજદરબારમાં મારું કામ નહિ. મને ત્યાં બોલતા આવડે નહિ.’

‘અરે! તુમારા દિમાગ ફિર જાયગા. નસીબ પક્ષટ

ભયગા!’

‘એ બધુંય ખરું જમાદાર સા’બ! પણ હું તો શેર બાજરી કબાલીને આવ્યો છું. દોઢ શેર મારે લેતો નથી! મને માફ કરો!’

બીખુદાસને બધાએ બહુ સમજાવ્યો. છેડે તો લપ પળુ ખતાવ્યો. પણ એણે તો એક જ વાત પકડી. હું તો કયાકાર. મરું સ્થાન આંહીં. મારું સ્થાન લોક વચ્ચે. મને દરબારમાં ફાવે નહિ. દરબારમાં હું કંટુ હવનું પ્રાણી ગણાઉં. મારે ત્યાં આવવું નથી!’

ન્યારે બધાને ખાતરી થઈ કે બીખુદાસ કોઈ રીતે દિલ્હીને પથે વળે તેમ નથી, ત્યારે બધા આવ્યા હતા તેવા પાઠ કર્યો. પછી શું થયું એની કોઈ આગળની વાત કયાંય જતી નથી.

પણ કહે છે કે બીખુદાસને એવી શકા થઈ કે કદાચ હજી પણ એને કોઈ લેવા આવે.

એટલે એણે પોતાનું એ સ્થાનક જ છોડી દીધું. પછી એ ગામેગામ ફરવા માંડ્યો, ને એક ઠેકાણે બેસીને જે મહાભારતની કથા બધને સંભળાવતો, તે દરે ઠેકાણે ઠેકાણે ફરીને, ગામડે ગામડે સંભળાવવા માંડ્યો. આજ આખી દુનિયા જાણે છે, ત નસેન મદાન હતો, એની પાસે ગાધર્ લોડની વિદ્યા હતી, એનું નામ ઈતિહાસમાં ખાફશાહ અગર સાથે હમેશને માટે જોડાઈ ગયું છે.

પણ બીખુદાસે ગામડે ગામડે કથા કરીને લોકજીવનની જે જોતિ અખંડ રાખી, એ એની શાંત ઉપામનાને મિરદાવતો એક પથ્થર પણ આત્મે કયાંય ઊભો નથી. બીખુદાસ કાણ હતો, એ પણ કોઈને જાણ નથી. પણ હિતહાસ કહે છે, જૂનતા નહિ, મને વાંચનારાઓ! મારે ત્યાં નોંધાયેલાં નામો મદાન હશે; પણ મારે ત્યાં નહિ—નોંધાયેલાં નામો તો અમર છે!

★

ચીનાઓ જે તે બિલડીની નિગા જોઈને દિવસે ચોક્કસ સમય કહી શકે છે. જ્યારે બિલાડીનો આંખ સ કોગાઈને વદન નાની થઈ ગઈ હોય છે. દિવસ જેમ જેમ ચડે છે તેમ તેમ આંખો મોટી થતી જાય છે. અને આંખારું થતાં સ પૂર્ણ ચિત્તી રહે છે. અને પાઠા દિવસ થતાં બીજા ધોમે સ કાચાચ માંડે છે.

નિજત્વ-પોતાપણુ

આપણા જીવનમાં પીઠે નજીકયાકાર અચ્છા અભ્યાસ અને વિચારક પણ છે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવતો આ ચિંતાત્મક—વધુ તો વિચારણીય લેખ છે જેને વાચકો વિચારપૂર્વક આવકારશે. ઊંડું ચિંતન કરવાની આપણી શક્તિ જ અહીં થવા લાગી છે ત્યારે આવા વિચાર-લેખો જરૂરી પણ બને છે...

એક એવી વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વ વિષે મેં કેટલુંક જાણ્યું છે કે જેનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મને થયો નથી. એ વ્યક્તિત્વનાં વાત એવી છે કે તે એક પ્રતિષ્ઠિત માર્ણસ છે, બુદ્ધિમાન છે, જવાબદારીનો ખ્યાલ ધરાવનાર છે અને જાહેર કાર્યમાં પણ લાગ લે છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુની કિંમત તેને આપવાની હોય છે, મજૂરીના દામ ચૂકવવાના હોય છે કે ગાડીવાનને ગાડીલાકું આપવાનું હોય છે, ત્યારે તે હમેશાં પોતાની રીતે વર્તે છે, અર્થાત્ બમરુ મૂલ્ય કે ચાલુ ભાવથી કાંઈક વધારે આપે છે. કોઈ વાર દોઢા-બમણા પૈસા પણ આપી દે છે. આમ કરવાનું કારણ શું? સામાન્ય રીતે તો તેને ઘણા ખર્ચા મૂર્ખ કહે, અને કે ઈક જ ઉદાર કહે; પણ ઉદારતા જ્યારે કોઈની દૃષ્ટિને ઉડાળીરીનું સ્વરૂપ ધારણ કરનારી લાગે ત્યારે તે પોતાનો પહેલાનો અભિપ્રાય બદલાવીને તેને મૂર્ખ જ કહે.

ગાંધીજીના આશ્રમમાં જ્યારે શાક-તરકારી ઉગાડીને બમરમાં વેચવામાં આવતાં હતાં, ત્યારે વખતોવખત તેનો ભાવ ઠરાવવામાં આવતો હતો. એ ભાવ શાક વેચનારો હતો અને બમરમાંથી શાક ખરીદવાનો પણ હતો. એટલે કે આશ્રમમાં ઉગાડેલી કાળીજી જે ત્રણ આને શેર વેચવામાં આવતી હોય તો બમરમાંથી આશ્રમ માટે કાળીજી ખરીદ કરતી વખતે તેનો ભાવ ત્રણ આના શેર મુજબ જ આપવાનો હોય, પછી લાંબે બમરભાવ એક આને શેરનો હોય. વસ્તુ વેચવા-ખરીદવાનો ગાંધીજીનો ગજ આ પ્રકારનો હતો. ગાંધીજીનું નામ આવ્યું એટલે તેમને કોઈ મૂર્ખ કહેવાની કિંમત તો ન કરે. પણ એવું તો જરૂર કહે કે સંત મહાત્મા અર્થશાસ્ત્રના કાચા અભ્યાસી જ હોવા જોઈએ.

આ બેઉ દાખલામાં વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ જોવા મળે છે. બે વ્યક્તિઓનું વર્તન વિશિષ્ટ દર્શનના પરિણામરૂપ છે. બમરમાં વેચાતી વસ્તુઓ, મજૂરીનો ઠરાવવામાં આવતો ભાવ, ઘોડાગાડીના ભાડાનો દર વગેરેને સામાન્ય રીતે જે અર્થશાસ્ત્રીય નિયમ લાગુ પડે છે તે માગણી અને પુરવઠાના ધોરણ પર રચાયેલો હોય છે. બમરમાં કોઈ વસ્તુની ખેંચ હોય તો તેનો બમરભાવ બમણો થાય; કોઈ વેપારીએ બમરમાં એકદમ પુષ્કળ માલ લાવી ખડક્યો હોય તો તેનો ભાવ ઊતરી જાય, વેપારીને ખોટ જાય અને ઉત્પાદક બમરમાં જાંગડ માલ બમરમાં વેચવા મૂક્યો હોય તો તેને પૂરી પડતર કિંમત પણ કદાચ મળવા ન પામે. એ જ રીતે કોઈ તહેવારને દિવસે વાહનભાડાના દર વધી જાય અને ઠંડી મોસમમાં વાહનમાં બેસનારા ધટી જવાથી દર ઊતરી જાય. કોઈ મજૂર કામ શોધતો હોય તો તે વાળખી કરતાં અડધે દામે કામ કરી આપે અને કામનો ભરાવો હોય ત્યારે એવડા દામ પણ માગે.

ગાંધીજી જેવી વ્યક્તિ તેવા અર્થશાસ્ત્રને આદર્શ ન માને. તેમનો ગજ માનવતાનો જ હોય. પૂરેપૂરી મજૂરીના દામ એક વસ્તુના ઉત્પાદકને, મજૂરી કે કામ કરનારને અને વાહન ફેરવનારને મળે, એ જ એમનું ધોરણ હોય. એ એક એવું દર્શન છે કે જે કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓમાં જ હોય છે; બહુજન સમાજ એવું દર્શન ધરાવતો હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ જ કારણથી બમરભાવ કરતાં મોઢે ભાવે કાળીજી ખરીદનાર અર્થશાસ્ત્રનો અજ્ઞાની નથી કે ગાડીભાડાના દોઢા દામ આપનાર સમજુ આદમી એવકુંદ કે ઉદાર નથી : નિજ નિજ દર્શનને અનુસરીને વર્તનારા એ માનવતાના ઉપાસકો છે.

દરેક વ્યક્તિમાં તેનું વ્યક્તિત્વ હોય છે, પરંતુ સામાન્ય

રીતે માણસને પોતાના વ્યક્તિત્વની ખમર હોતી નથી માણસ બીજાના વ્યક્તિત્વન જેટલી કળાથી જાણી-પિઠાણી શકે છે તેટલી કળાથી નિજ વતને પિઠા ॥ શકતો નથી આધ ॥ માણસ પોતાની જાણવિઠણ વાળાઓના પગનાના અનાજ જનદીથી પા ખી શકે છે અને પોતા પાસે કોણ આપ્યું છે તેની તને ખબર પડે છે એક માણસના અહરા બીજા માણસના અહરે શથી જુદો પડે છે એમ પણ કહેવાય છે કે દુનિયામાં સરખા અહરના કાઈ પણ બે માણસો હતા નથી તેની રીતે દરેક માણસના પગનાળે ખનિ પણ બીજાના ખનિથી જુદો પડે છે હોય છે એ જ રીતે એ લોકોના અનાજ પણ એકબીજાથી જુદો પડે છે હોય છે આનું નામ માણસનું નિજત્વ—પોતાપણ

પણ આપણે બીજાના નિજત્વની પિઠાણ જનદીથી કરી શકીએ છીએ, જ્યારે પોતાના નિજત્વની પિઠાણ ભાગે જ ખરી શકીએ છીએ અપણા પોતાના પગ લાનો ખનિ અને બીજાના પગલાનો ખનિ એ બેઉ વચ્ચેનો તફાવત આપણે પિઠાણી શકતા નથી પણ બે ઇતર મનુષ્યોના પગના વચ્ચેનો ફેર ઘુરવ પિઠાણી શકીએ છીએ રેકર્ડમાં ઉતારેનો પોતાનો અનાજ માણસ જનદી પારની શકે નથી જ્યારે બીજાનો અનાજ એકમ પારખી લે છે

અમ ઇતર મનુષ્યના નિજત્વની પિઠાણ આપણી જુદીથી જનદીથી કરી શકીએ છીએ તેથી જ આપણે બીજાને જાણી જાણી બેવડું ઉઘાડે ઉતાર, સરખ કે મૂર્ખ કહેતા વાર લગાડતા નથી જનદી તનો ન્યાય તોળી નખીએ છીએ પગી ગે નિજત્વને આપણે સાચી રીત પિઠાણ્ય છે કે નહિ એ વાત જુદી છે આપણે માત્ર આપણી જુદીના ગમથી સમા માણસનું માપ લીધું હોય છે

આપણા નિજત્વની પિઠાણ એવે આપણા વ્યક્તિત્વની પિઠાણ, પોતાપણની જાણ એ જ આમની સાચી ઓળખાણનું સોપાન, આત્માને ઓળખવું એ

સર્વેલું તો નથી જ છતાં તે અશક્ય પણ નથી જેમ બીજામાં છે, તેમ આપણામાં વ્યક્તિત્વ છે, નિજત્વ છે છતાં આપણ તને ઓળખી શકતા નથી કાણકે ઓળખવાનો યત્ન કરતા નથી પરંતુ એ યત્ન ખરાથી એક અપૂર્વ મનોભાવ જાગ્રત થશે, અને તે મન જુદી તથા જાણીમા એકવાક્યતા લાવવાનો નિજત્વને પિઠાણના પ્રયત્નો આપણા મુખમાંથી જે વણી ની ગશે તેની પછળ પરિકરતા હશે, દતા હશે અમનો પરિચયો. અને ઇતર મનુષ્યો પણ એ વાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખશે અને આપણને પોતાને આપણે જુ બે રીતે છાએ તેનો ખ્યાન રહેશે

નિજત્વની આ પ્રયત્નસિદ્ધિ પિઠાણ કલાય બહુ ટકાઉ ન બને પરંતુ યત્ન દ્વારા તેનો અભાવ સથે મેળ મેળની દેના સુધી જે ધૈર્ય તથા શ્રદ્ધા દર્શાવી શકાય ॥ આને તો મન-જુદી-વાણીની એકવાક્યતા ર લાવ સિદ્ધિ બની ગય છે અને ત્યારે નિજત્વની જે પિઠાણ વિમે જે તે ડાને ને પગને સત્કારની જ પ્રેરણા કરતી રહે છે

મન અને જુદીની એ સાચના વાણીના મેળ વિના અધૂરી છે નિચારક્ષેત્રની જ મર્યાદાની આ વત હોવાથી વાણીમાં વર્તનનો પણ અતર્કાવ થાય છે વાણી કે વર્તન વિતાની મન-જુદીની એકવાક્યતા ધણીસાર નૈસર્ગિક પણ હોઈ શકે છે બાળક આગ તરફ ધસી જતું હોય તો એક ઠાણમાં મન અને જુદી નિર્ણય કરી નામે છે કે બાળકને આગળ વધતું શકવું જોઈએ અને તદ્વાળ એ નિર્ણયનો અનુવાદ વાણી તથા વર્તનમાં થાય છે પણ એ મા પણ મન-જુદીની નૈસર્ગિક એ વાક્યતા જોવા મળે છે, પણ મન-જુદી-વાણી(કે વર્તન)ની એકવાક્યતાનું મદદર વિશેષ છે મનુષ્યનું નિજત્વ એ ત્રણેની એકવાક્યતા-એકસરખાપણ પર અનન્ય રહેતું છે મન-જુદી ॥ નિર્ણયના દ્વંત્ર કામ વાણી કરે તેની મર્યાદાની બહાર વાણી ન ગય એવી સિદ્ધિ પણ આત્મની પિઠાણનું મન્ત્રવતું સોપન છે

★

વસ્તીગણતરી અને જ્ઞાતિ

જ્ઞાતિ અને વર્ણ તો પુરાણ કાળથી આપણે ત્યાં છે. પણ એતું સંગઠન અને ઝડપ ઇંગ્લિશ રાજ્યમાં વધતાં ગયાં અને સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી એ સડવા પણ લાગ્યાં છે. દેશના રાજ્યકર્તાઓ, ધનપતિઓ સંસ્કારસ્વામીઓ અને ધર્મશુરુઓ વિચારવા લાગ્યા છે કે જ્ઞાતિભેદનો, જ્ઞાતિભાવનો નાશ કરવો જોઈએ, તેને દાટી દેવો જોઈએ.

આ જ ખ્યાલથી દેશે નક્કી કર્યું કે આ વખતે વસ્તી-ગણતરીમાં વ્યક્તિની જ્ઞાતિ નહિ પુછાય.

જુદા જુદા વિચારો ધરાવતા લોકો આ વાત ઉપર એકમત છે કે જ્ઞાતિભેદ દૂર કરવામાં આવે તેથી જ્ઞાતિ મરતી જ નથી. પુરાણ કાળમાં રક્તખીજ નામના રાક્ષસ જટલા મારવામાં આવતા એટલી જ એની સંખ્યા વધતી હતી. આપણા દેશમાં જ્ઞાતિસંગઠનની આ હાલત છે.

વ્યક્તિ બ્યારે દેશદિનની વાત વિચારે છે ત્યારે આ નિશ્ચય પર આવે છે કે જ્ઞાતિભેદ દૂર કરવો જ જોઈએ. પણ બ્યારે તે પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેનો આત્મા તેને કહે છે કે જ્ઞાતિ વગર સલામતી નથી. દેશ તો પોતાનો છે જ, પણ સાચું અને હાર્દિક સંગઠન તો જ્ઞાતિનું જ થઈ શકે છે. સંકટને વખતે અને ચૂંટણીને વખતે છેવટે જ્ઞાતિ જ મદદ કરે છે. આ અનુભવ એટલો બધો સર્વવ્યાપી છે કે લોકોથી પોતપોતાની જ્ઞાતિ તરફ પક્ષપાત કર્યો વિના રહેવાતું જ નથી.

અંગ્રેજોના દિવસોમાં આપણા દેશમાં જ્ઞાતિપરિપદોમાં ભરતી આવી. આનો ભણેલી અને પ્રતિષ્ઠિત જ્ઞાતિ-ઓએ જ મોટાસાગે આરંભ કર્યો. જે જ નિઓમાં ભણતર એટલું હતું અને એ જ કારણે જેમને સરકારી નોકરી મળવી મુશ્કેલ થઈ ગઈ હતી એ જ્ઞાતિઓએ પોતપોતાની પરિપદો દ્વારા કુંડ એકઠાં કરવાનું શરૂ

અંગ્રેજો જે જ્ઞાતિવાદને પ્રોત્સાહન આપીને તેમનો અણે જમ તો રાખ્યો હતો તે જ્ઞાતિઓને બંધવાનું આપણને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યા પછીનું પરણું કર્તવ્ય હવે તેમ પકડે છે તેનું કાકાસાહેબે કહ્યું આ વિચરણ સમયોચિત છે...

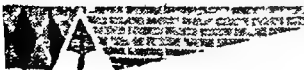
કર્યું અને હોશિયાર છોકરા-છોકરીઓને ઇનામો આપવાની શરૂઆત કરી. અમ જ્ઞાતિઓનું સંગઠન મજબૂત થવા લાગ્યું. જ્ઞાતિઓનાં સંમેલનો અને પરિપદોમાં એક-એ દરાર તો હમેંદાં દેખાતા. પોત-પોતાની જ્ઞાતિનું પ્રાચીન ગૌરવ શોધીને તેને જાહેર કરવાનું એક કામ તો હતું જ. બીજું કામ હતું સરકારને પ્રાર્થના કરવાનું કે આ વખતની વસ્તી-ગણતરીમાં અમારી જ્ઞાતિના લોકો કાણ અને કેટલા છે એની વિગતો એકઠી કરવામાં સરકાર મદદ કરે.

સરકાર પાસે નૃવંશશાસ્ત્ર (Anthropology) ના અભ્યાસી હતા જ. આ બાગતમાં તેમણે ઉત્સાહ પણ બતાવ્યો અને દરેક જ્ઞાતિની સંખ્યા કેટલી છે એના આંકડા મળવા લાગ્યા.

હવે જે આપણે નવા આંકડા નથી આપતા તો લોકો જૂના આંકડા લઈ દસ વર્ષમાં સરેરાશ કેટલો વધારો થાય છે એનો દિસાખ કરીને નવા આંકડા તૈયાર કરે છે. આંકડા તૈયાર કરવામાં કોઈ જ્ઞાતિ જરાય કંજૂસાઈ નથી કરતી. જે બધી જ્ઞાતિઓના આવા આંકડા ભેગા કરાય તો ભારતની વસ્તી આજે છે એથી બમણી સાબિત થાય.

બધાં સુધી જ્ઞાતિને નામે ઇનામો મળવાની શક્યતા છે અને સરકારી નોકરીમાં પણ પક્ષપાત થવાની શક્યતા છે ત્યાં સુધી જ્ઞાતિનું સંગઠન તૂટવાનું નથી. આ અને વાતો બંધ કરવાનો નિશ્ચય સરકાર કરે તો પણ બધાં સુધી ચૂંટણી ચાલશે અને લોકોના મનમાં પોતપોતાની જ્ઞાતિ માટે પક્ષપાત રહેશે ત્યાં સુધી જ્ઞાતિસંગઠન તૂટશે નહિ. અને બધાં સુધી લગ્નો પણ જ્ઞાતિને ખ્યાલ રાખી કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી આ જ્ઞાતિ-સંગઠન અમર રહેશે.

શરૂ શરૂમાં લોકો પોતપોતાની જ્ઞાતિની આબરૂ વધારવા ચાડતા હતા કે અમે બ્રાહ્મણ છોએ કનિય છીએ વગેરે.

ભૂન-ભવિના ભણુકારા

રામાની કહતી—અમંગળ એવી ચેતવણીથી કે ગમે તેમ પણ ગંગાના મનમાં જીડે જીડે ધાસોડા પડવા સરખું થઈ રહ્યું હતું. એટલે જ તો એ પોતાના માટે એળા ઓરતાં ઓરતાં મનની અંદર સોવામણી વહુની મધ્યમ કદની આકૃતિ જાળી કરતી મંગળ જાનિ કહી રહી હતી ને ? અધમત જગાણાઈના દીકરાના લમ વખતે કે એવા ખીજ અવસરોએ બે-ત્રણ વાર અહીં બપોળે-અચ્ચાર દિવસ રહી ગઈ હતી એના આધારે.

અને પછી તો ગંગાના ચિત્તમાં એવા એવા પ્રસંગો ને ચિત્રો ઊઠવા લાગ્યાં કે—કોઈવાર એ સમજાણી વહુ પોતાના હાથમાંથી બેડું લઈ લેતાં કહે છે : 'હું અહીં છું' ને પાણીએ જતાં તમને લાજ નથી આવતી બાઈ ? લોક કેરી ધરમાં જુવાનજોષ વહુ આવી છે તો મ સાસુના માથેથી બેડું ન જીત્યું' ?...તો કોઈવાર વળી વાલણીના દન હોઈ ધરીએ પોતે બેસવા જાય છે ને થાકીપાકી હોવા છતાંય વહુ હાથમાંનું મુંડું

ગમડાની ધારવાં સાચા આલેખક અને ભણી ને નવલકથાકાર એક નવી નવલકથા લખી રહ્યા છે. 'અવલંબનના ધનકારા' નું કરતી આ નવલકથાનું આ એક પ્રતિ નવિ પ્રકરણ સ્વતંત્ર પાઠો જેવું છે. આ નવલકથાનું નામ છે 'મનમ વદાન'...

આંચકી લે છે : 'ધરમાં લોટ ખૂટે ત્યારે કે'ને મને બાકી—કોઈ દન તમારે ધરીને હાથે માલનો નહિ. તમતમારે એક ચૂપો સંભાળો. એ વગર ખીજું તો હું મારે ફરી લઈ શકું'...

એટલું જ નહિ, આ કદમનાચિત્રોમાં પેટનો જશ્યો માવજ પણ એનો ભાગ પ્રેમપૂર્વક ભજવી રહે છે : 'જો મા, તારાં લગાંય આજ્યી આ તારી વહુ ધોઈ લાવશે...ને નેંદા જોવા (એ દવા) તારે હવે નહિ જવાનું...માટે ધરમાં બેડી બેડી ધાય એ કામ કર—અને ટેમસર અમને રોટલા જ એકલા કરી આપ ને. એ તો અમે બે જણાં બાવીસનેય ભારે પડ્યું'...

ને આમ—કદમનાને તે કંઈ ધોડા પચાણુવા હતા ? બહુકે વગર પલાણુનો ને સ્વાર ચિનાનો પંખાજો ધોડો હતો ! ન એને કાળની કેઈ કંદરાઓ નક્કી હતી કે નોંતા નક્કા સંભવાસંભવના કાળમીંડે પેલા કુચરાય ! અરે વિધિ અને નિયતિનાં તીર પણ એની આગળ દૂંકાં પડતાં હતાં !...

અત્યારે જ્યારે પઠાતપણીની યોદ્ધાબાહા છે ત્યારે લોકો પોતાની સાતિ શુદ્ધ અને પજાત હોવાનોય દાવો કરે છે. બ્રિટિશ રાજ્યની શરૂઆતમાં જ્યારે સાતિનું કશું મહત્ત્વ નહોતું ત્યારે પ્રામાણિક આંકડા મળી શકતા હતા. જ્યારથી સ્વરાજ્યનું આરોહન શરૂ થયું અને અંગ્રેજોએ સુસજ્જાન, બ્રિટી વગેરે લઘુમતી લોકોનું રાજદ્વારી મહત્ત્વ વધાર્યું, ત્યારથી વસ્તીગણતરીના આંકડામાં ગરમ શરૂ થઈ એટલે સુધી કે સ્વરાજ્યની લગના દિવસોમાં આસામ પ્રાંતની સાંપ્રદાયિક સરકારે વસ્તી-ગણતરીના આંકડા એકલા કર્યા, પણ લગાઈના દિવસોને કારણે બહાર કરવાનો ઇન્કાર કર્યો—દેશ ઉપર માર્ગ

કરનાર શત્રુઓ આ આંકડાઓને ગેરલાલ ઉઠાવે ! સરકાર સાતિઓની આબરૂ વધારવા નહિ માગે, સાતિ-સંગઠનને પ્રોત્સાહન નહિ આપે તો સાતિના આંકડા એ કદા કરવામાં કોઈ જોખમ નહિ દેખાય. ભારતનું સમાજશાસ્ત્ર પૂરેપૂરું વિદ્યસ્થિત નથી થયું. સમાજશાસ્ત્રના સંશોધનને માટે, સામાજિક વિજ્ઞાનનો પાયો મજબૂત કરવા માટે આપણા ખ્યાલથી સાતિના આંકડા જરૂરી છે આ આંકડા વિષે અજ્ઞાન રહેવાથી દેશનું સામર્થ્ય નહિ વધે. આંકડા ભેગા કરવાથી નહિ, પણ સાતિભેદનું મૂળ દૂર કરવાથી જ દેશ પ્રગતિ કરી શકશે.

મોડેથી જમી પરવારી ગંગા ચોપાડને બદલે વાડમાં જઈ બેઠી. સાં માટે વાડમાં એ એક સવાલ હતો પણ કાં તો ચોપાડમાં હોરામાના આવી પડવાની બંકે કે પછી વાડમાંથી પેલું ગામ દેખાઈ શકે એવું હતું માટે. ગમેતેમ પણ વાડમાં જઈ બેઠી ત્યારે એકાએક એને યાદ આવ્યું કે 'માવો જરા ઉતાવળીઓ છે ને જતામાં જ ખાટલા ઉપર બેસવા જશે ને પેલો ખાટલો ખાલી નીકળશે તો ધબ્બ દેતોકને બોલે પડશે ને લોદામાં એની મશ્કરી થશે.' ને ગંગા અહીં બમ્બડા લાગી : 'કહેવાયું નજર કશું ને કાં તો ભોળવાઈ જવાનો છે !'—

આ સાથે જ કોણ જાણે ક્યાંથી માવાના બદલે એનો બાપ રણછોડ ને ટ્રસંગ પણ પોતાના આણનો જ નજર સામે આવી બોલો,

આણે આવેલાઓમાં પાછળ ચાલતી પેટી જુવાન રોળી આંગણમાં પાથરેલા ખાટલાઓ ઉપર નજર ફેરવતી જમણી બાજુએ વળે છે. એમાનો એક ફક્કડ કપડામાં ઓપતો ફટકો જુવાન નવું ગોઠડું પાથરેલ એક ખાટલા ઉપર બશેર વળનના જેડાવાળો પણ વહેગની જેમ ભટ દેતોકને ઠોકે છે. ધસો ઉપર મૂંઝાં બરનાં લાકડાં લાંગી જાય છે. ગોઠડું નીચે પડે છે. ને કાઈ દોગલા માણસની જેમ વગર વાણનો ખાટલો ઉઘારો પડીને બોલો રહે છે. આ સાથે જ એ જુવાન તમાસો જેવા માટે બાજુનાં તેવાં આગળ બિભેલાં છોકરાંની મશ્કરી કરતાં કહે છે : 'જેયુ'ને ભીયા ! જેવા તમે એવો આ તમારો ખાટલોય !'

અહીં છોકરાં તો કંઈ જવાબ નથી આપી શકતાં પણ તમાસો ને ! ચોપાડની અંદર પેલા કડા ઓથે બિભેલી છોકરીઓમાંથી તાતી તલવાર જેવી જુવાન ગંગાને એવો ચટકો લાગે છે કે પોતાનું આણું છે ને સામે માણસેય પેતાનો પાન જ છે એ બૂલી જાય છે ને સખીઓ ઓથે રહી બોલી બેઠે છે : 'ના, જેવા પરોણાં એવાં પાથરણાં !' ને પછી લાનમાં આવી હોય તેમ સખીઓને ખેંચતી ચોપાડમાંથી છટકી

જાય છે—

અને અહીં નિઃશ્વાસ સાથે એ પણ એને યાદ આવીને બોલું રહે છે કે માઝમરાતે બોલચાલની શરૂઆત પણ પતિએ પેતાના આ વાક્યને ટાંકીને જ કરી હતી : 'આ પૂતળું કે'તું 'તું ને કે જેવા પરોણાં એવાં પાથરણાં, એ ?'

ને ગંગા અહીં વીસ વર્ષ ઉપરના એ જીવનપૂરમાં એવી તો ઘડીભર ફૂલ થઈ જાય છે !...તો વળી ધરતીની ફારમ સરખું આ પછીનું જીવનય મન અંતરમાં ફેરી રહે છે.

જે કે આ સહજીવન તો ફક્ત પાંચ જ વર્ષ માણ્યું હતું પણ એટલા વખતમાં સંસારનાં જાણે બધાં જ પાસાં એણે જોઈ અનુભવી લીધાં હતાં—મીઠાં અને કડવાં પણ.

કડવામાં ખાસ તો જેઠાણી એટલે કે આ જગાભાઈની વહુનાં મહેણાં અને કંકાસ જ હતાં અને તે પણ વિના કારણનાં. બલકે કારણ હોય તો એટલું જ હતું : ગંગાનાં શાણું અને આવડતથી ધરનાં અને બહારનાં પણ એના ઉપર હેત રાખનાં હતાં. એની સક્ષાહ પૂછતાં હતાં.

એટલે જ તો જેઠાણી બીજે વરસે જુદી થઈ ગઈ હતી ને, 'કર હવે તારા ઘરમાં રહી રહી હડાપણું ?'

ગંગાએ જો કે આ સંયુક્ત કુટુંબમાં છેલ્લા થોડાક માસથી હડાપણું કર્યું છોડી દીધું હતું ને એના પતિ તથા જેઠેનય કદી દીધું હતું કે, તમારે 'કાઈ' વહેવારની વાતમાં મને પૂછવું જ નહિ. ઘરમાંય કાઈ ચીજ વસ્તુ ન તો મને મૂકવા આપવી કે ન મારી પાસે માગવીય. પણ તો ય જેઠાણી હોંશિયાર દેરાણીનો ઓછાથોય જાણે ન ગમતો હોય તેમ જુદી થયા વગર ન રહી. તો જુદી થયા પછીય એ અધડયા વગર ક્યાં રહેતી હતી ?

પણ આનું કારણ હોરામાએ જાણે શોધી કાઢ્યું હોય તેમ એક દિવસ—અને તે પણ રણછોડ તથા જેઠાણીના મૂવા પછી ગંગાને કહી દેખાડ્યું : 'કારણ રણછોડની

સગાઈ સહુ પરચમ જગાની વહુ મેની સારે કરી હતી પણ પછી જગાની સગાઈ કરી હતી એ જના મરી ગઈ એને જ્યારે જગા સાથે તારા સગપણની વાત આવી ત્યારે તારી ને જગાની નવે દમ ન સની વડોદરાઈ જેઈને મોગે વર મોટી કન્યા સાથે નાખ્યો ને રણે નુ સગપણ તારી સાથે સાધ્યુ આ એ કારણ લડાઈનું હતુ લે ।’

ગગા વાત તો સમજી ગઈ પણ મોતા ઉતર જોડાણીને દંપ્તી કરવાનુ કારણ જાણ્યુ એ ન કમી શકી પૂજ્યુ ‘પણ એક રીતે તો એ જીનડુ સાનુ થયુ નર મારના આપા આગળ એ તો જલદા કથાય મોટા દેખત ’

હીરામાએ ઠણકા કર્યો ‘આ વળી મેટા-નાનાનુ ફૂટે છે ! પણ એને તુ મણુની નથી કે જગે ભઈ મારા જેવો સામધરમી (ભતોમોતો) આત્મ છે જ્યારે રણે જોડ ની જો છે નહીં નો ! કર હવે નિચાર !’

ગગાના મોઢે હવે ડહાં વાત જીતી ને પધામા પણ અતારે જ આ યુ જોડાણી રણે જોડો ભાગે જ કદી લડતી હતી જ્યારે મોતા ઉતર ને જગ ભાઈ ઉપર પેના અવનારના દુશ્મન હોત તેમ ઘોળા દિમે જણે તારા ખેરતી હતો !

પણ આનુ એક સ્વામનિક પરિણામ એ આ નુ કે ગગા જેમ જેમ જોડાણીને રે ન સદન કરતી ગઈ તેમ તેમ રણે જોડો પ્રેમ એના ઉપર વધતો ગયો, અરે જગાભાઈ અને કમીયાગા પણ—ખાસ તો એની આ સદનશક્તિ જોઈ એને મનના અને આદતા થઈ ગયા હતા—રામા જેના પણ

નહિ તો હીરામા ને મન જગામા કેઈ પણ માણસ માણસ જ ન હતુ—આજે પણ એમ જ કહે કે

‘આ મનમ શુ કામ જાણ્યુ કે એ જાણે છે તુ ગગા ? માય માય (અ કે અ ર) લડતા ને એક બીજાનુ લેહી પીવા જાણ્યુ છે ! ન માને તો જો ? તુ જીડી જીતરીને !’—

પણ ખડુ પૂડો તો ગગા પાસે ઝંઝુ જીડા જીતરવા

જેવુ હતુ જ નહિ કારણ એનો પેતાનો લડાયક સ્વભાવ જ ન હતો પછી કેવી એને ગમ પડે ?

બાકી જો એ મિનન નક એરી પોતાની જાતમા જી ? જીતરી હોત તો પણ સમજાઈ જાત કે હીરા માની વાત આમી નહિ તો પોણા ભાગની તો ખરી જ છે કારણ પોને જોડાણીથી કે બીજા કેઈરી ઝડપી નોતા એની પાળી—પોતામા આ દુરુણ નોતો એમ નહિ પણ ખામ તો પતિનો એના ઉપર ભરપૂર પ્રેમ હતો એ જ મુખ્ય કારણ હતુ —

અરે આ માનનો એક પૂરાવો પણ જીતનમા ન જીત ન એવો બનેતો હશે

હીરામાના એક વચ્ચે દીકરાનુ લગન હતુ લગનમા રણે જોડો માથે વહેન જોડાણા આનુ હતુ વર ઉધનવાનો સમય થતા રણે જોડે વહેનો જોડી ઝાંઝે લઈ જઈ પીતી રાખી

એક તો લગન એમા પાડી જાત ને જાતમા વડેન ! દૂકામ લગનનુ આ ઉધનમા સમય પૂરતુ તો એક વહેન જ મધમિકુ બની રહી હતી તેમા જાણીએ મરે તો ખાસ

વડેનમા પેના મટે દિલેરીમો આ વણમજાણના છોકરા તો જાણે રડતા દગરગતા હતા જ પણ યુરતીએ જા આ રા અદર ઈની પ્રતી ને ઝડપી— બળ કરી મેમી ગઈ એ સામી બાકીની વહેન આમ ખાસ બડાડા કરી રહી હતી—

આમા વહેનમા તો—દોન શણાધી લડતના પેના વજેરા સાચવે કે સ્ત્રીએને એમના હક આ જરૂરન પ્રમાણે પચા કરી વહેનમા મેસાડે ? અનમત મે ત્રણ જુવાનો રણે જોડની મન મા હતા પણ તેમ સન્નમત રીતે ત્રણ વાંતા વરો વડેનમા મેમાડતા પૂરતા કે બહુ ટકુ તો કેઈ પેડે થઈને ન ચડે એની સલામ રાખતા હતા કારણ વજેરાએને જાતી રડેના રણે જોડની આ ખામ સૂચના હતી ‘હતુ પૂજ્ય ! બળ જો લડે ને લાથમા ન રેતા હેડા માડે તો પેમા કોઈનો પગ લરાતા આપણા કપાજે કાળી

દીકરી ચોરીને બિચી રહી જાય !' પણ મીડી હલકે મદમર ભાવેને તાને ચડાવતા શરણાર્થના સૂર ને પાગલ બની હૈયાં વહાવતી જન-ડીઓનાં ગીત પાંધેલ આ યુવતીઓને અત્યારે નમરણીની જોમ પૈડાંને આરે પગ ફૂટી પાંચેક ફૂટ બિંચી માંચી ઉપર ચડવાની જરૂર ૮ ક્યાં હતી. બસકે પહેલે ઉઝાળે ત્રણ ફૂટ બિંચી થ, બ્યારે માંચી તો ત્યાંથી દેઢ એ ફૂટ જ બિંચી ની !

વહેલ આસપાસ મચી રહેલી આ ધમાચકડી જોઈ કાળાઈ રહેલો રણુજોડ—એને સમજ ન પડી એ પેલા નાથે મોરીએ પાંધેલા વહેરા કળજે રાખે કે, નાથ મૈરી નિનાની' આ યુવતીઓને વારે ? વર થિ અસલ છ જણની જગ્યામાં બાર ઘેરાં તો નર ચડી ખેડાં હતાં. ને બીજાં હજી ખેસવા માટે ટાંગેલામાં તલખનાં હતાં. પણ શું કરે ! ક્યાંય ક્યાં સરખી જગ્યા હોય તો ઠેકેડોય ભરી શકે ને ? કંટાળેલો રણુજોડ જ્યાં છેલ્લી એતવણી આપે કે : મલ્યો હતી જાને નર પૈડા નીચે પગ આવશે કે- 'તતુખતુ' (લટકતુ) હશે તો મારો પંજી વાંક શો !' ત્યાં જ એક વાદળમાં જાણે ચંદ્ર દેખાતો ! એવી હલો પોમચો પહેરેલ હુવતી, કાળજભાંઈ ! ને તીરછાં કરતી ને ટોણો ભારતી અઃગળ આવી ની રહી : 'રણુજોડજી ! તમારા ઘેરાં તો બારે ન છે પણ અમે ક્યાં ફેર પાછાં તમારી વેંલમાં પાનાં હતાં ?'

સાચી હતી એ એક અઘેની પરાણી હતી. ને માને ત્યાં મામેશમાં આવી હતી. ગામમાં એની મામાની દીકરી-પરણાવેલી હતી એ સંબંધે પણ રણુજોડને 'રણુજોડજી' કહેતી હતી. માગણી સાંભળી રણુજોડ જરા વિમાસણમાં ગયો. ધોરીઓને એવી રાખી પાછળ ડેંક કરી ભાં નજર નાખી તો વરને ખાજામાં લઈને ! એક જુવાન ફોઈ ખેડી હતી એની પાછળ ખખડાવી રહેલી વરની બહેન હતી. એટલે આ

એને તો કંઈ કહી શકાય જ નહિ. તો પેલી-ગીત ગાનાર ચાર ઝોકરીઓનીય એવી ગાંઠ હતી કે એકને ઉતારે તો ચારેય ઊતરી પડે. ને જો એ ચારેય ઊતરી પડે તો તો પંજી—'જનૈયા વગરની જાન શું ને ગાણું વગરની વેંલ શું !' હા બીજાંય ગાણું તો ગાય પણ—ક્રાંત્યક કંગડાના રંગમાં ભને ભેંદ નહિ બાકી કંઠમાં ? તો બીજી એ જણીઓ એવી હતી કે એમને ઉતારે તો ગામમાં કચકચ મચી પડે 'અને ભઈ' આ વેંલ તો વેંલ જોડનારનાં ઘરનાં (ઘેરાં) સારું જ ખેડી 'તી કે પંજી ગામનાં નાથ કાંઈ લગે (હક) ખરો ?' કારણ ખૂંડ રણુજોડના ઘરનાં જ ત્રણ જણ હતાં. પોતાની યુવાન બહેન, ભાભીની બહેન ને પત્ની. —

રણુજોડને એક વિચાર આવી ગયો આ યુવતીને ના પાડી દે : 'શું કરું ભાઈ ! આમાંથી હું કાને ઉતારું ?' પણ એનો જીવ જ એવો હતો કે—સંભવ છે પેલો દોહો અહીં એને યાદ આવી ગયો હોય તો :

તીરછાં નેહ નેણુડાં ને વળી ટાંણુ ટહુકતાં વેણુ માગે, માથાં ન ધરે તો સમજે ભાળો સેણુ. ને એણે દિલને જરા મજબૂત કરી મોં ઉપર શક્ય એટલી લાચારી લાવતાં ગંગાને વિનંતિ કરી : 'તું ઊતરી જ ને...આ ચંચળખાઈ—પરાણું છે !'

ક્ષણભર તો ગંગાને થયું કે કહી દે : 'મશાણુમાં જાય ને તમારી ચંચળખાઈ !' પણ બીજી ક્ષણે તો એ રાપમાં ને રાપમાં બિચી થતીક ને બડીંગ કરતી ઠેકી પડી—

આ જ પગે ચંચળ ગંગાની આંખે.—એકની ગુમાનથી-છલકચે જતી તો બીજીની અપમાનથી ધવાયતી એક-બીજાથી એવી ટકરાઈ કે જાણે ચક્રમક્રમાંથી દેવતા ખરી !

ને ચંચળ જાણે વિજય-ઠેકડો ભરતી હોય તેમ પહેલે ને બીજે ઠેકડે તો માંચી ઉપર.

રણુજોડે પણ જાણે કંઈ બન્યું જ ન હોય, કંઈ સમજતો ન હોય એ રીતે વહેલને વહેતી મૂકી, તો.

જાનડીઓએ પણ આનંદ અને ઉત્થાસની પાંખે
આંખમાં- જિંદગી જતી હોય એ રીતે કંઈ એમના
મેકાઈ મૂકી દીધા.

ધૂળ પડે રે રંગ મે'...ભમાં રે !

પડે રે નગારાની ઘણું-મ-

ભમર તારી જા નમાં રે !...

મોઝાએ જાની જાતી રહેતી ગંગા એની તો સુનસુન
હતી જાણે વિચારમાં ન પડી ગઈ હોય : પતિને
હઈ પેલી નખરાળી ઉપાડી ગઈ કે નખરાળીને હઈ
પતિ વહેવમાં ઊપડી ગયો ?

ઉધણતી જાત જોવા-વળાવવા આવેલી સ્ત્રીઓમાંથી
એકે ગંગાને આમ કોએયો જોઈ નવાઈ જ પામતાં
પૂછ્યું : 'કેમ ગંગા ! તું ન ગઈ ?'

બીજીની નવાઈ પણ સવાઈ હતી. 'હાં ? ઘેરેય
જગાભાઈ રહ્યા છે !'

ત્યાં તો ત્રીજીએ જાણે દબાવાયુ ચાંપ્યું : 'તું તો
વે'લમાં બેસી 'તી ને !'

ને આ સાથે જ મંગાની આંખમાંથી બે વરસના
આ સાસરવ મમાં કગચ પહેલી જ વાર—ખેર ખેર
જેવડં આંખ ખરી પડ્યાં !

એમાં વળી કશો જગ્યા આપવાને સાટે જાન તરફ
મો હતુ એને ખડક પીક કરી દીધા—ગામ તરફ
ચાલવા લાગી.

'અરે પણ 'હી...જીની તો રે' કે તો ખરી, થયું
શું છે !' આમ કરતી એ તણુ-આર સ્ત્રીઓ એને
ફાકી પાડી વીંટળાઈ વળી. સમજાવવા લાગી. 'પણ
આમ રીસાસતું તું અમને કારણ તો કે' ?...એનો
મમ તો પડે. '.....

અદ્યતન પેલા વાગ્વતી, ગામના પુરુષો, બાળકો
અને જવા ધટતું હતું એની સ્ત્રીઓ પણ વહેલના
વાદે પાછળ ન રહેતાં કચારનાંચ ચાલવા માંડ્યાં
હતાં. છતાંય હજુ—આમ તો જો કે દેર બાંધીને રાતે
જનારા તો ધણા માણસો હતા પણ અત્યારે જનારમાંય
વરના બાપા સરખા એક બે પુરુષો પાછળ હતા.

ને ન હોય તો પણ ગામ એવું છે ક્યાં હતું સામે
જ દેખાતું હતું. છતાંય ગંગાને સમજાવી મતારી
રહેતી પેલી સ્ત્રીઓમાંની એકે છેવટ કહ્યું : 'એકલા
જવું ન ગમતું હોય તો લે હેડ હું આવું. દેર તો
મારાં સાસુય બાંધી લેશે !'

પણ ગંગા કશો જગ્યા આપે તો ને ? જિવણની એ
તો વધારે રડવા લાગી. વળી કંઈ કારણ પણ તોતી
આપતી.

ત્યાં તો પૈતી બાઈ, એ વખતે અછઠ્ઠું જોયેલું ચિત્ર
આટલા વખત પછી પાકું થયું હોય તેમ બોલી
બિડી : 'હાં...ખરાખર છે. મીં એને વે'લમાં બેસી
જોઈ 'તી પણ પછી મને લાગે છે પેલી મામેરામાં
આરી 'તી એ હમઝમાટની ભરેલી નદિ વે'લ આગળ
ફરતી 'તી ? એને બેસાડવા રણઝેડભાઈએ આને
ઉતારી પાડી લાગે છે. 'આ સાલગા હીમકીઓ
ભરવા લગેલી ગંગા સામે જોઈ જાણે પાકા પુરાવો
મળ્યો હોય તેમ ઉમેર્યું : 'કડું છું ને એ જ
કારણ છે.'

બીજીની સ્ત્રીઓનાં જાનચક્ષુ પણ જોડી ગયાં બેલી
બિડી : 'હાં...લે ! ખરાખર છે !' ને પડી તો આ
લોકો પણ ગંગાનો પક્ષ લેતા રણઝેડાને વડી રહ્યા :
'ત્યારે ભાઈ એ હાથાડીને રણઝેડભાઈએ ન બેસાડી
હોત તો શું એની અગળ છોડ્યું નમી જાતુ હતું ?'

બીજી વળી પહેલીને સહેજ ધક્કો મારતાં બોલી બિડી :
'આય વત કરે છે તે ! કે'નરે નથી કહ્યું કે
ધરતી નરઘી દાળ ખરાખર !'

તો ત્રીજીએ—ગંગાની એને દયા આપવાથી હોય કે
મમે તેમ, રણઝેડાનો અચાવ કર્યો, 'રણઝેડાબાઈને
એવું તો કાંઈ નથી પણ એક તો મામેરાના આવેલી
ને પાછી પરદેલી એટલે એન બાપડા શું કરે,
બેસાડી પડે. એટલે પોતાનું હોય—'

પણ બીજી બાઈઓ જમરી હતી ! આંખમાં આજો
રોષ ભરી મરધવાળી બઈ વચ્ચે જ બોલી : 'નકરે !
પરદેલી એટલે કાંઈ—એને મમે મેદી તો નોતી મેલી

ને મેલી હોય તો ય બીજી મેદોગોવાળી ક્યાં હેડીને ન'તી જતી ? ને રહી જત તો ય એમાં રણછોડ-ભાઈ ને શો દષ્ટક મળવાનો હતો. વે'લું એ પે'લું. પછી એટલાં મનેખમાં એમ મેડેલીને હેડે ઉતારે એ ખે તેવીનેય આપું' તો લાગે હાં કે !'

બીજી બોલી : 'ને તેય પાછું—ન લેવા ન દેવા ને ડોદરે વિવા' !' ને એણે ધમકથી ઉમેયું : 'પણ એમ કો' કે રણછોડભાઈ એ દેલછપીલીની લાજમાં કાપાયા ને આ બાપડીને એટલાં મનેખમાં હેડે ઉતારી પડા !'

આ પછી તો આ ધડાએલી સ્ત્રીઓએ ગંગાને પણ કહ્યું : 'તું એવી કિતરી પડનાર. બાકી મારા જેવી તો હાય તો બેઠાવે એને બેસવું હોય તો બીજી વેલ. ને તારે તો પાછી ધરની વેલ હતી. પછી બાંદમી (પતિ) એટલે 'શુ' થઈ ગયું એમ કોઈ એવી રંદેઓના બદલે કાંઈય હેલાં ન કિતરાય સમજ ?'...

અસખત ગંગાને આ બધું શિખવાડવું પડે એમ ન હતું. પણ એ બધું હવે રાંડયા પછીના ઠહાપણ જેવું હતું. કારણ એક વાર પોતે કિતરી ગઈ ને આરે પેલી મેસી ગઈ ત્યાં જ બધું પતી ગયું હતું.

ને છતાંય આ સ્થિતિમાં જે હવે શક્ય હતું એ તો ગંગા કહી જ રહી હતી ને ?

ધેર ગયા પછી જગાભાઈએ પણ એને ધણી ધણી સમજાવી પણ ગંગા તો—સામે જ બાણે કોઈ પાર-થીએ—ના ના ! ખૂંદ પેલા પાળનાર-પ'પાળનારે એવું તાકીને તીર મારું' કે હૈયું બાણે આરપાર વીધાઈ ગયું હતું !—

નહિ તો જગાભાઈને જાને કાઠી ખાંધા વગર ખાટ-લામાં પડી રહેલી ગંગાના કાને લગલગ એ આખીય રાત પડ્યા કરેલા (પતિના) પગલાંના લણકારા છેક સવારમાંય સાચા ન પડે ? વેગળુંય કયું હતું ! છતાંય એને (રણછોડને) એમ ન થયું કે લાવ બિભો બિભો હું જઈ આવું. વહુને મનાવી લાવું ? !

બીજું તો કીક પણ અત્યાર લગી લોહામાં જે

'બાંધ્યાં છૂટે નહિ' એવા હેતની વાત થતી હતી એ બાણે ખાલી ખાલી લાગતું હતું !

એટલું જ નહિ ત્રીજે દિવસ જાનેથી આવ્યા પછીય રણછોડે બાણે કંઈ બ-ધું ન હોય એ રીતનો વહેવાર શરૂ કર્યો. 'કેમ ન આવી ?' આટલો જ માત્ર સવાલ પૂછે 'અમથી' ને જ સાચું માની વર્તવા લાગ્યો. ત્યારે સાચે જ ખાલી ખાલી લાગવા માંડિયું હેત નરાતાર બાણે જૂઠું હોય એમ જ લાગવા માંડ્યું.

ને તેમાંય રણછોડને બ્યારે વર પરણાવી જાન સાથે પાછી આવેલી પેલી પેરાણીથી બોલતો ચાલતો ને રીખળ કરતો જોયો ત્યારે તો ગંગાને એ હેત 'લાગવા માંડ્યું' નહિ પણ બાણે હકીકત બનીને બિભું રહ્યું : 'જૂઠું હતું' !

પણ એને ક્યાં ખબર હતી કે સામા પક્ષે રણછોડનેમ જોડું લાગ્યું છે ને લગાડવાનો એનેય હક હોય છે ? કારણ રણછોડનું ગણવું પણ કંઈ કાઠી નાખવા જેવું તો ન જ હતું : 'ને આવા વખતે પોતાનું હોય એને ન કહીએ તો બીજા કહીએ કાને ?... બીજું' તો કીક પણ થોડુંક - ધસાવાનું આવ્યું એટલામાં ? ... ને છેવટની ગણતરી એની આ હતી : 'ના ના ના ! એમ બાંધેલા બીધેલા તે કેમ જિવાય !'...

ને આ જ વાત એણે મહિના પછી ગંગાને પણ ગંભીર બની ગણી દેખાડી : 'ને ભાઈ, તું એમ ગણે કે આપણા જીવતરમાં એક તું ને હું બે જ છીએ તો એ વાત તો ભૂલી જાએ. એ તો દુનિયા છે. કાકની સાથે બોલવુંય પડે ને કાકની સાથે હસીએય ખરા'—

ને આ પછી દાખલા-દલીલો સાથે એણે ઉમેયું હતું : 'પણ હા એટલું ખરું કે ધણી-બેયરના વેવારમાં આપણા તરફથી ગળા સુધી ભરેસો રાખજે'—

અને એ તો રણછોડની આ સમજવટથી કે પછી, આવા કોઈ વિચારે—આમાંથી રખેને એ પોતાનાથી છોટા પડતો પડતો એક દા'ડો સમૂળજો છોટો પડી જાય !... ભડું પૂછવું પેલી છોકરી (અંચળ)— લોક કે' છે સાસરે તો જતી નથી, ને કાં તો મારો વે'મ જ

મને ખાઈ નય ! કેશે, 'તું' કે' છે કે મારે ને એને
પેલા લગન વખતથી કાંક છે, તો છે ત્યારે જ. થાય
એ કરી લે ! ' તો હું' શું' આને (રણછોડને) સંઈ
રાખવાની હતી કે પેલીતંય આડે ફરવાની હતી '...

ગમે તેમ પણ ગંગા, આ દોઢેક માસના અમેઝા
જાણે વ્યાજ સાથે વાળા દેતી હોય તેમ વળી પાછો
એણે રણછોડને પોતાનો કરી લીધો. અને—કે ઈક
અમલ્યાં આગળ વત નીકળનાં હીરામા એ દોઢ-એ
દાયકા ઉપરની વાત કહે છે તેમ,—'રણછોડેય
એવો એનો ઘઈ રહ્યો કે સુવાવડ વખતે ગંગા જ્યારે
ખાટલામાં પડી ને એના જીવવાનીય કોઈને આશા
ન'તી રહી ત્યારે હું' મેહી'તો ને એણે રણછોડને પાસે
શોકાવી વેંનતી કરી : 'તમારા સારુ નહિ તો એ
મહિનાના છોરા સારું—તમે મને વચ્ચે આજો' કે
ખીજુ' મેરુ' કરી લેશો !—ને ભાઈ' શું' તમને હું'
વાત કરું' એક એ આદમી એ માદીની છતી ઉપર
માથું મેલી કુસકે કુસકે રાઈ પડ્યો કે'—

અહીં વાત કરતા હીરામાની આંખ પણ ઘણીવાર
હીની ઘઈ જાય છે. ને પછી સ્વગનની જેમ ખળડે છે.
'ખસ ! મને તો લાગે છે વાત જેવા આ આદમીનું'
રંગુ (રણુ) સાંભળીને જ ગંગાના ખાટલે બેઠેલા પેલા
જમ જીને હેડતા મ્યા ! ખરી વાત છે એ જ ધડીએ
એ બાઈએ પાણી માગ્યું ને મહિનામાં તો ખાટલો
ખખેરીને બેઠી ઘઈ ઘઈ.' અને ફારી પડ્યા આવેલી
આંખ ફરીવાર હીની કરતાં હીરામા અહીં ઉમેરે છે :
'પણ આ પછી એ વરસ તો પૂરાં ચર્ચાય નથી ને
પીટયા પેલા જમોએ સામસારા રણછોડને તાવ પૂરો
એ દિવસ તો આવ્યો નથી ને—ખાઈની પાસેથી
જાણે અમિહી લીધો !'—

અને પછી રણછોડના શમ ઉપર પડી 'જાડ કાદી
પડે એવા વિલાપ' કરતો ગંગાને કેટકેટલું જોર કરી
લોકોએ અંજાગી કરી ને પછી કેવી એ પાછી સ્તબ્ધ
થઈ મેહી ને એ જાગળીયુને પોતે પાછી કેવી રીતે
રડતી કરી ને પછી એ રાયણામાં કેરા કેરા વિલાપ

કરતા લાગી વગેરે વાત કરતાં હીરામાની અંખ
એ દસ્ય આબેહૂય ન જોતી હોય તેમ સરસા
ખસ નીતથી જ કહે છે ! છેડેને ઉમેરે છે : 'એ મંથાને
પછી ભઈ પેલા એ વ-સના છોરામા મન અને ફે
ખધુંય એવું પરાયી દીધું કે જાણે નાનારૂપે રણુએ
જ ન જોતી હોય !'

ને કાણુ જાણુ કેમ પણ વાડામાં એવી મેમી દીધા
આણુ ઉપર નિયાર કરી રહેલી ગંગા એકાએક આ
ભરી મેહી...

અને એ તો હીરામાનાં 'ખાઈ લેજો' એ વેણુ વ
વળાને છાતીએ આવી વાગતાં હતાં કે પડી પડે
ખાઈ રહેલા જીવનની વાસ્તવિકતા મનની અંદર સાથ
ખનતી હતી કે ગમે તેમ પણ આટલે વરસે જ
આવીસેકની આટલી ઉંમરમાં આટલી હદે તો અ
પહેલાં જ વાર એ પેતાની જાનને એકાંઈ એ
અનુભવી રહી. અરે ! નિરાધાર બની આંખ સર
સ્વર્ગમાં બેઠેલા રણુએને એ વિનવી પણ રહી
'ખ...સ. તમારો છોરા મી' મેરો કરી આવ્યો. કાંપ
એને વહુએય આવશે માટે...મને હવે બોધાશે
લો...ખરું' કહું' છું' હો !...જીરો વહુનો ઘઈ જશે
ને હું' એકવી પડી જઈશ...મારાથી એ નહિ જીરવાય
મને તેડી લો...'

ને એમાં વળી વૈશાખના વાયરાએ, દીકરાના આણુમા
ગવાતા ગીતની કડી, આંદાનીને ઉપર દોળ ચડાવીને
ગંગાના હૈવાં ઉપર પ.સા ફેકતા હોય એ રીતે જાણે
દારમાં નાખી :

એક લોકગીતમાં રાધા ગાયો ચંરાવતા કાનનું લાનું
લઈને આવે છે. પૂછે છે :

વાંલા મારા કયા ફે ઉતાડે' બાત
કયા બેસી જમરો ફે ?

કાન કે' છે :

રાધા જોરી આસોપાલવ કેરું' જાડ
કે ત્યાં બેસી જમરું' ફે

પેછી કાને આપીને,

વાંલે માફે બાતાં ઉઘાડી જોયાં
ઠઠેતાં દૂધ વીસર્યા ફે.

ખાંદેલાલ

હિંસાનું વિષયક

હિંસાના ઝેરી ફાળાને બંને તેટલું ટાળવા ગાંધીજીએ પ્રયત્નો કર્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી 1947ના એક યા બીજા રોને આપણી સરકારે વેગ આપ્યો છે. ગાંધીજીના અંગત મંત્રી તરીકે બનતા લેખકે હિન્દુસ્તાન ટાઇમ્સમાં લખેલા લેખનો આ ફકાનેલો અનુવાદ કરીને ઉંચેશે...

આજે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે હિંસા એટલી તો પ્રબળ બની ગઈ છે કે તે વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય તેમ જ માનવજાતના અસ્તિત્વ સાડુ ખાતરનાક બની ગઈ છે. આ હિંસાના શરીરશાસ્ત્રનો નગ્ન પરચો આટલા અચૂક દર્શનપૂર્વક આપણા યુગમાં ટોસ્કટોય સિવાય ભાગ્યે જ બીજા કોઈએ કરાવ્યો હશે. એમનું પૃથક્કરણ એવું છે કે વ્યક્તિગત હિંસા સત્તાના પાયામાં છે. દરેક સરકાર, પછી તે સરમુખત્યારશાહી હોય કે ઉદારમતવાદી હોય, આજે અદ્યતન સાધનો સાથેના અંગિઝખાન સમાન બની ગઈ છે. સરકાર આજે જાણે જબરદસ્તીનું અસલ એન્જિન બની ગઈ છે. નીચેનાં ચાર સાધનો દ્વારા એ પોતાની સત્તા જાગવી રાખે છે.

પહેલું સાધન છે ડર. સરકારને એક પવિત્ર અને ન ઉથામી શકાય એવી સત્તા તરીકે ઠસાવવામાં આવે છે. તેથી લોકોના મનમાં એનો ડરો પેસી જાય છે. જગતભરમાં અનૈતિક મનાતાં સાધનો દ્વારા પણ દરેકે દરેક પર પોતાની ઇચ્છા ટોકી બેસાડવાનો તેમ જ એની હુકમતને પડકારવાની હિંમત કરનારનો ખાતમો કરવાનો સરકારને અખાધિત અધિકાર છે એમ મનાવાય છે. આ હેતુ પાર પાડવા તે પોલીસ, ન્યાયાલયો, જેલ અને છેવટે સૈન્યનો ઉપયોગ કરે છે.

વાંલો મારો બાગી કડોલના દાંબ
રાધા ગોરી મારિયાં રે.

ને પછી રાધા ગોરી વિલાપ કરે છે :

વાંલા મારે નથી મા ને બાપ,
મહિયર મારાં વેગળાં રે.

વાંલા મારે નથી બાઈ કે લોભઈ.
મહિયર મારાં એડલાં રે.

ને આમાં આ છેલ્લી કડી ગંગાના કાને બલકે હૈયા
સોંસરી નીકળી જાય છે :

વાંલા મારા ! અખખાનો અવતાર
એડલરો દાહલો રે !

વાંલા મારા મરજો મનખાવતાર
અટૂલો એકલો રે !

ને કાણ જાણે કે એ તો આ ગીતમાં ભાવિના કોઈ
ભેંકાર ભણકારા હતો કે—ગમે તેમ પણ ગંગાની આંખ
ફરફર કરતી એવી તો ચૂઈ પડી—અરે કુસ્કે ચડી
જવાની બીકે એ કમાડ વાસી ઘરમાં જ ભરાઈ પેડી !

પણ આટલામાં ભરાઈ જ્યા છનાંય પેડી કડી તો
સાચે જ જાણે રણછોડે એને મારી હોય—તિરકારી
હોય ને આસપાસમાં એ ભરાઈ રહ્યો ન હોય
તેમ એના અંગેઅંગમાંથી બલકે કણેકણમાંથી બહી
રહી હતી :

વાંલા મારા ! અખખાનો અવતાર
એડલરો દાહલો રે !

વાંલા મારા ! મરજો મનખાવતાર
અટૂલો એકલો રે !

★

નવરચના

હિંસાનું વિષયક : ૨૬

બીજું સાધન છે હાંથ. આ સાધન આવી રીતે કામ કરે છે : મહેનત કરનાર વર્ગો પાસેથી એમની જહેમતનાં ફળ કરવેરા દ્વારા મૂંઢવી લઈને સરકારના અમલદારોમાં એ વહેંચી દેવાય છે. આના બદલામાં એ અમલદારો કશીયે આનાકાની વિના સરકારનો હુકમ માનવાને તેમ જ લોકોને જાણમાં જકડી રાખવાને બંધાયેલા રહેશે.

ત્રીજું સાધન છે વશીકરણ. ફરજિયાત સરકારી શિક્ષણ દ્વારા લોકોના મનને વિકૃત અને એમની સમજને ભ્રમિત કરાય છે. દેશભક્તિ, રાજ્યની પાવનકારી ને કલ્યાણવાદી પ્રવૃત્તિઓ તેમ જ રાજ્યના નિયમો નીતિનિયમોથી વિરુદ્ધ હોય છતાં બધાંએ એને અનુસરવાની ફરજ છે એવા ખોટા ખ્યાલો એમના મનમાં નાનપણથી ભરી દેવામાં આવે છે. રાજ્યે જો કેઈ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય તો લોકોના પૈસામાંથી મંદિરો બંધાય છે અને મહત્તો પોષાય છે. પછી ધર્મ વિષેના ખોટા ખ્યાલો ફેલાવવામાં મંદિરો ઉપયોગ થાય છે. લોકોના મનમાં ઠસાવવામાં આવે છે કે અન્યાય, ગરીબી અને અસમાનતા એ તો ઈશ્વરની યોજનાનો જ એક અંશ છે; રાજ્યની આજ્ઞાનું મૂળ પાલન એ પવિત્ર કર્તવ્ય છે. અને રાજ્યનો હુકમ થાય ત્યારે હુલ્યા કરવી એ માત્ર ક્ષમ્ય જ નહીં પણ અભિનંદનીય છે. દેશભક્તિની અંધધ્રુવાને રાષ્ટ્રીય તહેવારોની ઊજવણી, સરઘસો, લશ્કરી પરેડો તેમ જ આંખ આંજી નાખે એવા બીજા લગ્ય દેખાવોના દબદબા દ્વારા બહેલાવવામાં આવે છે. લોકોનાં મન અને આત્માને મૂઢ બનાવી દેવા સારુ એમની જાતીય વાસનાઓને સિનેમા અને નાટ્યગૃહોની કહેવાતી સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પોષવામાં આવે છે. રાજ્યને જેમાંથી સારી એવી આવક પ્રાપ્ત થાય છે એ કેડી, નશાકારક ચીજો પણ આ હેતુ પાર પાડવાનું એક બીજું સાધન છે. આવી રીતે લોકોનું વશીકરણ કરી લેવાય છે.

ચોથું સાધન પાશવી જળરહસ્યોનું છે. ઉપર ગણાવેલ બધાં સાધનોનો ઉપયોગ કરીને પ્રજાના એક વર્ગને પાશવી હાંચામાં ઢળાય છે. કરવેરાએ અને સત્તાધારી પેઢે જમીન ઉપર શ્રમ કરવાથી જેમને વંચિત રાખ્યા છે અને તદ્દન અકિંચન સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે એવા લોકોને ખાસ કરીને આ વર્ગ માટે પસંદ કરવામાં આવે છે. પછી રંગો, યુનિફોર્મો, ફૂચગીતો અને લશ્કરશાહીથી એવા ભ્રમિત કરી મૂકવામાં આવે છે કે તેઓ માનવ મટીને જાદુગરના હાથમાંનું ચેતનહીન ચત્ર બની જાય છે. પાશવી અને મૂઢ બનેલ આ વર્ગ વિનાશકારી શસ્ત્રોથી સજ્જ બને છે, શોષિત વર્ગો કદાચિત રાજ્યની હકૂમત સામે માથું ઊંચકે તો તેમને દાબી દેવા સારુ આ વર્ગનો ઉપયોગ થાય છે. અને આમ હિંસાનું ઝેરી ફૂંડાણું પૂરું થાય છે.

શ્રીસન્માનની વાતો કરતો આપણો શિક્ષિત પુરુષવર્ગ પણ શ્રીઓની માનહાનિ કરવામાં, શ્રીઓની સીધી કે આડકતરી હેડતી કરવામાં જરાય પાછો પડતો નથી. આ વાર્તાની નાવિકા માન્યતા નાણીજા વાર્તા-નવલકાર પોતાનું સુધારક દૃષ્ટિએ આભાસ રીતે રજૂ કરી નય છે જે પોતાની ભત્તને સન્માન માનતા કેટલાય પુરુષોને જખમર ચરપડ પણ લગાવે...

તાલુકાની મામલતદાર કચેરીમાં કું બેની જાગીર-દાર કારકુન નિમાઈને આવી. તેણે એ કબૂતરખાન માં ભારે ફફડાટ ધરી મૂક્યો. પ્રથમ એ કારકુનોના મોટા ખંડમાં પ્રવેશી અને પારણા પાસે બેઠેલા કારકુનને એણે પૂછ્યું કે મામલતદારસાહેબ ક્યાં બેસે છે? ત્યારે એ જવાબ આપવાને બદલે ઉઘાઈ ગયો હોય તેમ એના સામે બાધાની માફક તાકી રહ્યો. દમ કારકુનોના એ ખંડમાં પાંચ તો પોતાના કામમાં ચિત્ત પરોવ્યા વિના બગાસાં ખાતા હતા એટલે એમની નજર તરત જ એના સામે ચેરી ગઈ.

કોણ હશે આ છોકરી? તાલુકાની કચેરીમાં લાગ્યે જ શ્રીઓ આવતી હોય છે. વિધવા શ્રીઓને કાઈ વખત આવતું પડે તો એમણે ગામડા ગામના મલાળ પ્રમાણે મોં ઢંકાઈ નય તેટલી લાજ કાઢી હોય. કાઈ કાઈ શ્રી લાજ ન કાઢી હોય તેવી પણ આવી ચડતી હતી. પરંતુ એણે માથું ઉઘાડું મૂક્યું હોય તેમ લાગ્યે બનતું હતું. જ્યારે આ છોકરીએ તો સાડી જ નહોતી પહેરી. કોઈ પરંતુ હતું. ખરી રીતે તો એ કોઈ જોવા દેખાવ હતો એટલું જ; બાકી સ્ટર્ટ પહેર્યું હતું, પરંતુ એ બેમાં ભેદ ન સમજતા કારકુનોને કોઈ પહેરેલી છોકરી અહીં ભૂટી પડી હોય તેમ લાગ્યું હતું. કેવળ એ શાળાએ જતી નાની છોકરી હોત તો આટલું કુતૂહલ ન થાત, પરંતુ ખાસ્સી પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરની હોય તેમ એના દેખાવ પરથી લાગતું હતું અને આ ઉંમરે સાડીને બદલે સ્ટર્ટ પહેરે તે કેવું વિચિત્ર કહેવાય!

મામલતદારસાહેબ પાસે ગઈ એમ બાણતાં દરેક પોતાનું કામ છોડીને એના અંગે ગુસ્સા કરવા લાગી ગયા. 'છે તો રૂપાળી.' એકે અભિપ્રાય આપ્યો.

બીજાએ એમાં સુધારો સૂચવતાં કહ્યું: 'સુંદર તો એને ખાસ ન કહી શકાય, પરંતુ ગોરી ચામડી છે અને સંકેત વગર રૂઆળમાં આવે છે એટલે તે છે એના કરતાં વધુ આકર્ષક લાગે છે એટલું જ.' એ સાંભળી બધા ખડખડ હસ્યા. એકે સુધારો આપતાં કહ્યું: 'મિં સેવક બિડતાં પંખી પાડે તેવા લાગે છે. એ આનીને ચાલી ગઈ ત્યાં સુધીમાં એને પગથી માથા સુધી જોવાનું ચૂક્યા નથી.'

એ વાત આગળ લંબાય તે પહેલાં મામલતદાર-એક્સિસનું જે પારણું કારકુનોના ખંડમાં પડતું હતું તે બિઘડ્યું અને આગળ સાહેબ અને પાછળ બેની દાખલ થયાં. એ પારણાની બાબુમાં અવલકારકુનનું ટેબલ હતું. સાહેબને આવેલા બેનાં અવલકારકુન અને ખંડના બધા કારકુનો પોતાનું કામ પડતું મૂકી બિડા થઈ ગયા. સાહેબે અવલકારકુનને સંબોધતાં કહ્યું: 'મિં નાયક, આ બહેન—કું બેની જાગીરદાર છે. આપણી એક્સિસમાં જે ખાલી જગ્યા છે તેમાં કારકુન તરીકે એ બદલાઈને આવ્યાં છે. એ આજથી હાજર થાય છે એટલે એમને એમનું દક્તર સોંપી દો.'

સાહેબ જાણે ઉતાવળમાં હોય તેમ એટલું કહીને એમની એક્સિસમાં ચાલ્યા ગયા અને પારણું બંધ થઈ ગયું. જેને ઘડી પહેલાં દસના હતા તે બહેન કચેરીના કાઈ કામકાજ અંગે ભૂટી નહોતી પડી, પણ એક્સિસના એક સ્ટાફ સભ્ય તરીકે આવી હતી તે બાણતાં કારકુનો કામમાં પરોવાયાનો ટોંગ કરતા ટેબલ તરફ નજર રાખી ત્રાંસી નજરે એના સામે બેઠે રહ્યા. જુવાન કારકુનોને મિં નાયકની ઈર્ષા પણ આવી. જે ગ્રેજ્યુએટ કારકુનની મદતી થઈ હતી અને મિં નાયકની બાબુમાં એનું ટેબલ ખાલી હતું તે જગ્યા એણે લઈ લીધી. આમ તો એ ટેબલનો ચાર્જ

ખજુના ટેમ્બરાના મગકુન પામે હતો પરંતુ એ જ્યાંયારી પાનાની હોય તેમ મિં નયક જાણ થઈને પેના માર ન પસેથી દક્ષતરના મગગિયા પોતાના હાથમા લેતા રતા અને એ પોતે બેનીતે તુમાર એક પત્રી એક સોના હતા

બેની એ તુમારો સમજી લઈને એક પત્રી એક ટેમન ઉપર પીમા કે બારના ચોરમા મૂકી રતી ત્યારે એ ૥ એકેએક વાતા પોતો તમાર મગગીની નગર દેમેરાના મક્ક ચાનવા ઝડપી રહી હતી મિં એમનો તો થયુ પણ ખુબ મિં નાયકની જગાએ પોત હેત તે ચાર્ટ રાતી વખતે મા તથુ મનકા વત એ મ્હ એની અરસિક નથી લાગતી કે સામુ મો મનકા યા વગર ન રહે મિં નયક એમનુ અસિક મા દોને પીડુ હોય તમ ભારે રાખીને એની સાથે મામ પાડી રહ્ય હતા તે કેવુ જગતી ગણાય !

મિં નાયક આતઃ ધર્મમા મુકઈ ગયા હેય તેની એમની દિતિ રતી આમ તા એમો મુડતાનીસ ના જ થયા તા એ ઉમરે તા કેઈ કેઈ એસ રમીના હોય છે કે ધરમા પત્ની હોરા હતા નવા પ્રેમમા પડે છે મિં નાયકો એસ પ્રેમમા પડરાની કુદરને પથુ પાય નથી અનકૂળના મરી આતી હતી એ મિડુર હતા પરંતુ એમણ ફરી જન્મ ન રાનુ નક્કી મ્હુ રતુ અને પોતાના ચાર જાગરમા એમણે મન પડેરી સતોત મા પો તા એમની મોગી દીકરીને પરણાવી હતી અને ત્રણ સામકાની મતા હતી તે બેની નેવડી રતી એ થિતિમા એ દી રી તુ ન બેની સાથે રસાને બોને તે જુનાનિયાઓની માફ એમના રિતે કેઈ ગેરમખજ ન મરે પરંતુ એ મિધુર થયા પત્રી સ્ત્રી જાતિ સાથે અને તેટલે બોને પ્રસંગ પાડના રતા અને જે પાડવો પડે ત વચરત જે બેની સાથે અયારે જેવા મળતો હતો એમનુ ચત્યુ દોત તો એ ચાર્ટ આનરામા વચ્ચે ગિલા ન રહ્યા દોત કારકુનને જ સાંધે હુ મ મરી દીધો હોત પરંતુ ખુબ

મામનત રસાહેમ બેનીનો પરિચય આપવા બોલિસ માધી બિને આવ્યા હતા, તે ધ્યાનમા લઈ એમણે આ ત દી નીધો રતી બેનીની જગાએ કોઈ પડુ મરકુન હોત તો સાહેમે મિં નાયકો પોતાની પામે બોલાવ્યા હોત અને ચાર્ટ આનરાનો હુકમ કરી હેત પરંતુ સ્ત્રી-સ માનો જમાનો છે એને સાહેમે જેમ રિવેઝ મારી તેમ મારે કરવો જોઈએ એમ મિં નાયક માનને વચી હતા ચાર્ટનુ કામ પૂરુ થયા પત્રી મેની પેતાના મામમા ફરી ગઈ કારકુનો એની વાત ન કરી શકે એ તા સમજી શકાય પરંતુ ખુબ મામનત રસાહેમ આ ખડમા એસરાનુ રાખે તા પણ એમની અવધી જેટલા ચૂન ન થઈ ગયા હોત તેના મેનાની હાલતરીથી બધા સીરઈ ગયા હતા મિં નાયક આમ તો બધના ઉપરી અવનમારકુન હતા પરંતુ ચરકારતા મળતારકા રતા એટલે એમની પણ ચકરી મા કુતો મતા તા બોરે દરે નાટેખન ઉપર આ આતી રતી પરંતુ અવધાયામા એકાદ દિસ ના તો પણ દમા હતો હતો મિં નાયકના દાત પડો ગયા રતા એટલે એ નારતા લેતા ન હતા બો દાત પડી જવાને લધે એ સુડતા ૧૫ નરને બન્ને સત્તારન વા જેટલા લાગતા હતા આ મારણે જ્યારે એ એમના ટેન ઉપર ના તો મૂડવાનુ ન કહે ત્યારે મિં સનક મટાલ કર્યો રિના રહેતો નહિ— નાયકસાહે ! તમે જો બીજુ બેરુ ક્યુ હોય તો તમારા દાત પડી ગયા ન હોત

બધા હમી પડના એ જથુ મોની ગાનો ' મિં સેક વાતને બો મેત ! શો સ ધ છે

મિં સેક વાતને અને મે રો જ ના મિ પણ બેરને લોરે પડને બધી વાનમા સાધ છે આપણી આફિસમા એકેય સ્ત્રી સભ્ય નથી પણ જો હોય તો નાયકમ હેમને દાતનુ ચોકુ નખાના વગર છૂટકો ન થાય

બધા ખડખડ હસના એને મિં સેક ઉમેરતો ' નાયકસાહેબની નરી વાત નથી આ તમે બધા

ડાયા ઉપર હજમત વધી હોય અને જાણે શ્રાવણ મહિનો પાળતા હો તેમ મોં લઈને આવો છો તે બંધ થઈ જાયો. કાઈના કોલર વૂટેલા હોય છે અને કાઈના પગમાં સંપત્તિનાં કેકાણાં હોતાં નથી, તે બધાય બિયવવા નીકળ્યા હોય તેમ ટાપટીપ કરીને નીકળે.’

આ વખતે નારતો આવ્યો ત્યારે મિં સેવકની મજાક સોને સાંભરી આવી પણ બેનીની હાજરીમાં બોલવાની દિમ્મત કાણ કને ? આ આજે વધુ બીકળી ગઈ હતી એટલે બેસ્વાદ બની હતી. આવું બ્યારે બનતું ત્યારે આ લઈને આવનાર છોકરાને સંભળાવવામાં આવતું હતું : ‘આજે તારા શેઠ જૈરા ઉપર ઘેર બીકળીને આવ્યા છે કે શું ?’ બેની રીસ આ ઉપર કાઠીને ઉકાળાય તેટલી ઉકાળી લાગે છે ! પરંતુ આજે બેની બેડી હતી. એટલે એમ પણ ક્રાઈ બોલી શક્યું નહિ. બધાંએ માન્યું હતું કે મિં-સેવક એના સ્વભાવ પ્રમ.ણે બોલ્યા વિના નહિ રહે, પરંતુ એથ તેજમાં માખ ડૂબે તેમ ડૂબી-ગયો હતો.

સાંજે સાડા પાંચ વાગે આફ્રિક બંધ થઈ એટલે બેની પોતાનું કામ બંધ કરી, મિં નાયકને હાથ બિચો કરીને જાણે પે.તે જાય છે તેમ રજા લેતી હોય. તેમ રિવેક કર્યો. મિં નાયકે પણ કંઈ બોલ્યા વગર ‘હેલુ’ જમણી બજુ નમાવી જવાની રજા આપતા હોય તેમ સંમતિ આપી. જવા માટે બધા બિંચનીયા થઈ ગયા હતા, પરંતુ બેનીને લંધે એવા સીવઈ ગયા હતા કે એના થા મુકા થવા કેઈએ જવાની તૈયારી બતાવી નહિ. અને એણે કમ્પાઉન્ડ બહાર પગ મૂક્યો કે એક તંબે ધઈ ગયો હતો તે બોલી બોલ્યો : ‘આ રમકડાને લંધે અધાં દયામાં બે ગભરામણ થઈ ગઈ તો રોજ આવું આલે તો વહેલું મોડું બેલાન થઈ જવ.ય.’

બીજાએ એમાં ટેકા પુરાવતાં કહ્યું : ‘એના આવ્યા પછી દિવસેય લાંબો થયો હોય તેમ ખૂટ્યો જ નહિ, ટેપલ લણી નજર રાખી એના લણીય કેટલું તાકી રહેવાય અને કામ કરવા માંડ્યું તે રોજ કરતાં

કેટલાય તુમારમાં ચીતરામણ ક્યું પણ સાડા પાંચ કેમેય થાય નહિ !’

ત્રીજે : ‘પણ જે ચીતરામણ ક્યું તે-સાચું છે કે નહિ તે ફરી જોઈ લેજો. બાકી ચિત્ત હશે બેનીમાં અને ઘસઝે રાખ્યું હશે તો ગાયનું ભેંસ તળે અને ધેડાનું ગધેડા તળે જવું રવું હશે.’

‘પણ આ બેની છે કાણ ?’

મિં સેવક : ‘સ્ત્રી !’

બધા ખડખડ દસ્યા. એમાં એટલું બધું દસવા જેવું. તો ખાસ ન હતું પરંતુ અત્યાર સુધી એ સીવાઈ ગયા હતા તેના એમાં પ્રત્યાઘાત પડ્યો હતો.

‘સ્ત્રી છે એ તો નાનું છોકરુય સમજે તેવું છે.’

‘ના, એમાં મિસ્ટર તમારી ભૂલ થાય છે. સ્કટને બદલે એણે જે ક્રેટ-પેન્ટ પહેલો હોત તો બોળખતાં વાર લાગે. બોળડ હેર છે અને એવા ફગફગે છે કે સિનેમા સ્ટારની નવી ફેશન હશે તેમ લાગે’...

‘મને લાગે છે કે એ હિન્દુ નહિ હોય.’

‘શા ઉપરથી ?’

‘બેની નામ ઉપરથી.’

‘આજે તો ફેની, મેરી, રીટા વગેરે નામો પણ હિન્દુઓ પાડે છે. શહેરમાં એ નવી ફેશનમાં ગણાય છે.’

‘એના વાન ઉપરથી એ પારસી હોય તેવી નથી દેખાતી ?’

‘આજે તો પારસીઓ કરતાંય બીજા વધુ ગોરો હોય છે’

‘ખ્રિસ્તી પણ હોય.’

‘અટક એવી છે કે એના ઉપરથી ખ્યાલ ન આવે.’

‘એની સર્વિસબૂકમાં લખેલું હશે.’

‘પરંતુ એ તો જૂની સર્વિસબૂકમાં લખાતું. હવે આજે તો નાનખત-ધર્મના ભેદ ન હોવા જોઈએ તે કારણે કંઈ લખાતું નથી. દરિજન હોય કે શિશુન કાસ્ટ હોય તો ઉલ્લેખ જોવા મળે.’

‘એ વર્ગની તો નથી જ.’

‘ગમે તે વર્ગની હોય, પણ એનાં લક્ષણ સારાં નથી’

એ ચોક્કસ !

‘તમે ન ખરા છો ને લખા માણસ ! તમારે જૂની આખે નવા તમાસા એટલે દેખ્યું નહિ ખખાતું હોય !’

‘નોકરી કરે એનો મને વાધો નથી, પરંતુ તાલુકાના કરમા ગામમાં અવા કપડા પહેરીને આવે તે સારું કહેવતું હશે ?’

‘પણ એ ઊતરી છે ક્યા ? રહેવાનું શું કરવાની છે ?’

‘તમારે એની સાથે રહેવું છે ?’

હરી બધા ખડખડ હસી પડ્યા

‘આપણે એની શી ચિતા ? સાહેબે એને પૂછ્યું તો હશે ને ? એ ફરજ એમના છે એણે ક્યા તમારી પામે એ જાતની મદદ માગી છે ? વખત થયો એટલે દરેકની જિરપરિચિત હોય તેમ એ ચાલતી થઈ આવી સ્ત્રીઓ રસ્તે જતા લાખિંધી કરી લે ધરની અને રહેવાની તકનીક પુરુષને પડે, સ્ત્રીને નહિ !’

વાતને લખાની જોઈને અને તે ઠીક પણ ન ગણાય એમ માની મિં નાયક ઊભા થયા મિં સેરક બોલ્યા વગર ન રહી શક્યો ‘સાહેબ, ખરી રીતે તમારે એને પૂછવું જોઈતું હતું કે ક્યા જિતમાં છો અને કઈ કામગીર હોય તો કહેજો !’

ખીજાએ સુધારો સૂચ્યો ‘એને પૂછવું અરિવેક ગણાય, પણ સાહેબને પૂછી ખાતરી કરી લેતા કે એ કઈ જાતની છે અને ક્યા જિતરી છે !’

એ ફિસમાથી બધા નોકડ્યા અને માર્ગ જેમ જેમ દરે કન ફટાતા ગયા અને જુદા પડતા ગયા તેમ તેમ જે જણનાં સોમત રહી ત્યાં સુધી બેનો સિરાય વાત માટે ખીજા રાસ્યને અરકાશ ન મળ્યો એકના પડ્યા પછા પણ મિત્ર સાથે ગાટાં મારતા દરેકે એનો ઉનેખ ક્યો ફક્ત કેઈએ એનું વર્ણન ઘેર પોતાની પત્તાને નહતું કર્યું !

ખીજે દિવસે એમા નવું કઈ ઉમેરવાનું ન હતું, પરંતુ સાજે એ એકલાં રિદાય થઈ ત્યારે દરેકને એની દયા આવી રોય તેમ સુર નોકળવા માડ્યો

‘એની સાથે આપણે કોઈ વાત ન કરીએ તો સારું

તો ન ગણાય, ઓફિસમાં કોઈ સ્ત્રી મેન્સર નહિ એટલે એ બોનેચાને પણ કોનાં સાથે ? એમા એ કિમ્બ આપણી કરતી હશે બધા ગામડિયા લેગા થયા છે સ્ત્રીસન્માન શું એ સમજતા નથી એનું જ નહિ, પણ રિવેકનાય છુદા છે તેમ માની લેશે !’

‘સત્યું છે અને જો આપણે સૌનાથી અતડા રહીશું તો મિં સેરક જેવા એનો લાભ પણ ઉઘાડશે એ એની નિકાળના પ્રયત્ન કરશે અને એ પ્રેમનો ઇશ્કો છે તેવું બેનાને કાણ કહેવા જશે ?’

‘મિં સેરક એ દિવસથી ચૂપ છે તે જ નરાઈ કહેવાય બાકી એ કઈ દરખાશ ક્યો રિના જાય નહિ મિં નાયકને નવું માખણ લગાડતા એકે કહ્યું ‘સેરક માના જેમના જગ્યા નથી તે આવી જાયે ! પરંતુ નાયકસાહેબ હમવામાં જતા દે ત્યાં સુધી, બાકી એમના આખ એચાચેની જુએ કે એના ભાર છે કે કઈ બોલે ?’

મિં નાયક એ હાં ગામમાં પહેરી લેતા બોચા ‘હું બંધી વાત સડી લઉં, પરંતુ કોઈ સ્ત્રીની મનસી કરે તે ન ચલાવી લઉં. સેરક મને સરી રીતે આગળે છે નાયકસાહેબ રીક્યા એને કેઈના નહિ !’

‘પણ આજે ક્યાક વહેનો એ કેમ ચલી ગયો છે ?’

‘એનું કઈ કહેવાય નહિ બેનો હશે તો મેનાનો રમ્મો સાંતીને મેકે હશે અદા બધાનાં રમ્મો એ એના સાથે વાત કરવાની નિમત ન કરો શક્યો હોય તે એને એના જોતા રૂમા જાય તો કહેવાય નહિ !’

મિં નાયકે એ અગે નિર્ભય રહેવાની માનિની આપતા કહ્યું ‘મેની જેર તેરા કુટુંબની નથી એના બાપ મિં જાગીરદાર ટિલ્કડ એસિં ખમિશ્વર છે ધરના સુખી છે બેનાને નોકરી કરવાના જરૂર છે એનું પણ નહિ એ શોખ તર્કિ નોકરી કરે છે બાપની એના વાગરગ કે કે મેનીને અદા આરવાના ઇચ્છા ન હેય તો એની બની થઈ ન હેત, પરંતુ ગામડાઓનો પણ અનુભવ લેવો જોઈએ તેમ માની એ રવેન્ડાએ અહીં આવી છે મિ પાનખીરાગા

શેઠને ઘેર એ ગતરી છે. ’

મિં પાલખીવાળા પારસી હતા. દાણધી નહોતી થઈ ત્યારે આખા તાલુકામાં જેટલાં દાણાં પીકાં હતાં તેનો ઇતરો વરસોથી એ લેતા હતા. તેની કમાણી-માંથી એમણે જમીન ખરીદી હતી. દાણધી આવતાં એ ધંધો ગયો, પણ ખેતીના કામદાને લીધે ખેતી બંતે કરાવતા થયા હતા અને એમાં મૂડીનું સારું રોકાણ કરી શકતા એટલે ઉત્પન્ન પણ સારું લેતા હતા. એમનું નામ સાંભળતાં એક બોલી બીચો : ‘મિસ જાગીરદાર પણ ત્યારે તો પારસી હશે.’

મિં નાયક : ‘ના, હિંદુ છે. પરંતુ એ બધા ઉપલા વર્ગના હિંદુ એટલે એ અર્ધા પારસી જેવા અને અર્ધા-ખ્રિસ્તી જેવા જ માનવા.’

‘નાયકસાહેબ કહે છે તેવો જ ઢંગ ગણાય. નહિ તો હિંદુની છોકરી થઈને કુંવારી હોય ત્યાં સુધી શોક પહેરે તે તો સમજ્યા, પણ કપાળમાં ચાંલો ન કરે અને હાથે બંગડીઓ ન પહેરે, તે હિંદુપણું ધોવાઈ ગયેલું ત્યારે જ બને તે ?’

‘અને પચ્ચીસ વર્ષ સુધી પરણે નહિ તેય ખ્રિસ્તી-પણાની નિશાની કે બીજું ?’

‘શરીર અર્ધનગ્ન રહે તેય સ્કટનો પોશાક પહેરે, પછી એ મોટી ઉંમરે સંયમી રહે તેમ શી રીતે મનાય ? સતી સ્ત્રીઓનાં ઢંગ જ આવા ન હોય.’

‘પાલખીવાળા શેઠને એ કયાંથી ઓળખે ?’

‘એના બાપ અમલદાર હતા. ગામડાં ચૂસવાના ધંધો કરનાર દાણવાળા અમલદારો સાથે સારા સંબંધો રાખતા. આ જૂનું ઓળખાણ હતું તેનો લાભ લીધો છે.’

ખેતી અંગે એ બેઠકમાં છેવટ એવો નિર્ણય લેવાયો કે મિં નાયક જેવા આઘેડ ઉંમરના દરેલ પુરુષે એની સાથે બોલચાલ કરવી, એને એવું ન લાગવું જોઈએ કે એની સાથે અવિવેક આચરવામાં આવે છે. બીજો કોઈ જુવાન કારકુન એની નિકટનાલયું વર્તન કરવા જશે તો એ દીકાપાપ થશે. નાયકસાહેબને સહીસલા-

મત ગણી લેવામાં આવ્યા હતા. એને કંઈ તકલીફ હોય કે એ જુદું ઘર લઈને રહેવા માગતી હોય તો તે શેઠો આપવાની વગેરે પૂછપરછ એમણે કરવી તેમ વિચારી લેવામાં આવ્યું હતું.

પરંતુ બધાને જે બીક હતી તે સાચી પડી. મિં સેવક અને મિસ બેની ઓફિસે સાથે આવ્યાં, મલકે બાણે મહાન છત મેળવી હોય તેમ એના મોં ઉપર મલકાટ હતો. મિં નાયક સાથે સેવક વાત કરતો હતો ત્યારે બેની એને અડીને લગભગ ઊભી હતી. સૌને થયું કે પતિ-પત્ની હોય તો પણ અમ ત્રેડા-ત્રેડ ઓફિસમાં સાથે ઊભા રહેવાનું પ્રયેજન ન ગણાય. અને એ ઘૂંટતા કેવળ ઊભા રહેવામાં એ કરી રહ્યાં હતાં એવું જ નહિ. પરંતુ સેવક દરખાસ્ત મૂકી હતી કે મિસ બેનીનું ટેબલ ખસેડીને એની નજીક લાવવું છે !

બેનીને મિં નાયકે કંપની આપવી તેમ આગલે દિવસે નક્કી થયું હતું એટલે એના પ્રત્યે વિવેક બતાવતાં એમણે એને સીધું પૂછ્યું : ‘મિસ જાગીરદાર, તમને ટેબલ મિં સેવક પાસે લઈ જવામાં વધુ અનુકૂળતા લાગતી હોય તો મને વધી નથી.’

મિસ બેની સંમતિ આપતાં બેલી : ‘અગાઉ આ દફતર મિં સેવકે સંભાળેલું છે એટલે મને જરૂર પડશે તો એ મદદરૂપ થશે. વળી એમને માર્બલ આ પીવાની ટેવ છે અને મને પણ કડક આ પસંદ નથી. એ મેનેજ કરવાનું એમણે સ્વીકાર્યું છે.’

મિસ બેનીનું ટેબલ મિં સેવક પાસે ખસેડાયું ત્યારે કારકુનોએ દાંત કચકચાવ્યા મારો બેટો, પાકો ઉકા-વગીર નીકળ્યો ! નાયકસાહેબ ગઈ કાલે કેવી દાંસ મારતા હતા કે હું વીધરું એટલે કોઈનો નહિ, અને વિકરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તબોકા પાડીને ઊભા રહ્યા ! સેવકડાને ચોખ્ખું સંભળાવી દેવાનું હતું કે આ કંઈ તમારું ઘર નથી કે તમને કાંઈ ત્યાં ખેસી શકે. મિસ બેનીએ જ્યાં ટેબલ છે ત્યાં બેસીને કામ કરવાનું છે.

એ નિમ અડીચૂપ રહેતી એની જાગે આજે બધા ઉપર વેર નેતા હોય તમ વરે રારે મિં સેરક સાથે ધાન કરતાં હતી બાજુના ટેપનસાગો કા। સરરા કરીન સાહાગરા પ્રયત્ન કરેના છતાં મેની એટલુ ધામુ બોનતી કે એને અપટ સહાગાતુ ન હતુ આદિસના કામનો વાત કરતી હોય તમ એને પ્રતાંનિ થતાં ન હતી એદિસકામ હેરા તા વચ્ચે વચ્ચે હસવાનુ બને કયાથા ?

સાજે સાહાગાય વાગે મિસ મેની અને મિં સેરક સથે જીરિતિ રૂ।ર થયા કે સૌ મિં નાયક ઉપર તૂટી પડ્યા તમે જ સાહે। બીધુ મારુ મૂગ તો મિં સેરક નારો હતો અને તેમા તમે નીસરણી આપી જે એને પહેને જ ધાએ ચૂપ કરી દીધો હોત તો એ આગળ વધવાનુ પગનુ ન ભરત આ તો આવ્યા સાથે બેસા સાથે ગુમ્મુસ કરી સાથે અને ગયા પછુ સાથે આરતી કાન તો એ મૂલ મરડશે કે નાયકસાહેબને હુ ગયુનો નથો।

મિં નાનડને પશુ લાગનુ હતુ પોને મેરકથી નહિ પશુ બેનીથી અજાઈ જઈ એને ના પાડી શક્યા નહોતા પરતુ એનો મીઠાર મરનાની તૈયારી ન હતી એને એમજો પોતાની મોગા આનુ ગખતા કય ' સેવને તો હુ ધારે ત્યારે બે તમાયા મારી સીંગે કરી શકુ તેમ છુ પરતુ મિસ બેનીના વિચારે કરીને મેં એ ફેરફારમા સમતિ આપી છે એના બાપનો જનામચુપત્ર એ સહે। ઉપર લાડી હતી સાહેમ એમના સીરા સપકમા નથી આવ્યા પશુ મેટા અમનદાર એને નામથી સારી રીતે જોળખે છે અપ્પી નની વાતમા એના નિનાને લાગે કે મારી દીકરીને સગડ ન આપી તો એક વખતના આ ખાતિના અમલદાર તરીકે એમને દુખ થાય આજે આપણને એ કઈ કરી તો ન શકે, પરતુ એની નાની આતમા કોઈનુ માન રાખવામા આપણુ જાય છે શુ ?

દુખ રડના એક ઠે।યો ' પરતુ હવે મેરક એને

બચ રી પડ્યો એમ જ થયુ ને ?

તેને કમલ કરના ' તારી છઞ્છા હતી ?

' સેરક ન થાકે તો હેને ને આ કઈ સામાન્ય છાક' નથા કે આ-નારેતામા એકા રૂરિરે પને રવિર ને દિવમે બે શહેરની સહેનમ વ કરવા નીકળ્યા તો મરિ નાના પગારનો એક દિવસમા લુછો નીકળી બશે સેરકની મોગના લઈ જાન તેરી એ છે એમ એન આમો જ કહી આપે છે સેરક મૂરખ છે મૂરખ

' સેરક કઈ મૂરખ નથી, આપણને બધાને મૂરખ બનવે તેવો છે એવ જાણુ છે કે આપણને એ પે નય તેવો શોખ નથી પરતુ એને કયા એની સાથે લગ્ન કરના છે ? બેરી દમણા સુનાડ ઉપર ગઈ છે ત્યાં સુધી જે લહેર કરી નીધી તે બે-ચાર મરિના લહેર મરના જેટના પૈસા નોકરીમથી ન બચાવ્યા હોય તેનુ જોહુ છે ?

મિં નાયક પોતનો દોડો બનાવતા બોયા ' મિં સેવડને લજુ ખમર નથી કે જે એરી કઈ એજુ ધાનમેન કરી અને મારો ઉપર રિપોર્ટ ગમે તો એને નોકરીમાથી ઘેર બેસના વખત આવે આ કઈ અજેભેનુ નોકરગાહી રાજ્ય નથી કે અગત જાગતમા સરકાર માયુ ન મારી શકે કયાણુ રાજ્યમા સરકારી નોકરોનુ અરિત ખાસ ધ્યાનમા લેવામા આવે છે સરકારે તે માટે પોતાના નોકરો માટે સામાજિક વર્તા વના પશુ નિરમો થયાં છે જ્યાં સુધી હુ મીની નગર રાજ્ય ત્યાં સુધી, બાકી હુ લખુ એને ઘઈ રહ્યુ જે પ્રમાનને પગના ભરવાના છે તે અને હુ સથે જેનપા હતા સાથે કોએસમા કામ કરતા હતા મારા ઉપર એમને પૂરે પૂરો વિશ્વાસ

બીજે અઠવાડિરે મિસ મેની અને મિં સેવક એદિ સમા આવ્યા ત્યારે વળી સૌ કારકુનો ફારી આપે તાકી રજા મેનીએ સાડી અને કબજતો પોશાક પહેર્યો હતો હાથે બગડીગોત પહેરી હતી સૌને થયુ કે આ જોડરી અડી નોકરી કરના આપી હતી કે નખખવેડા કરવા ! આજે એક પોશાક અને કાને

બોલે. આજે વિધવા તો કાલે પરણેલી ! આજે પારસી તો કાલે દિંદુ ! જ્યારે વાત આટલી આગળ વધતી હોય ત્યારે બંધાની નજર એમની ઓછી પૂરેપૂરી કરે તે પણ એટલું જ સ્વાભાવિક હતું. ગઈ કાલે રવિવારે એ લોકો બહાર તો નથી ગયાં તેની ખાતરી કરવા મિં સેવકના મઠન ઉપર મિત્રભાવને વશ થઈ ત્રણ જણા તપાસ કરી ગયા હતા.

એનો ઉદ્દેશ્ય કરતાં એકે કહ્યું : ' મિં સેવક ! કાલે ક્યાં ગયા હતા ? હું તમારે ઘરે આવ્યો હતો. '

મિં સેવકે સૌને છપ્પી આવે તેવું વેણુ ઉચ્ચયું : ' ગઈ કાલે હું અને મિસ બેની શહેરમાં ગયાં હતાં. એમની ઇચ્છા હતી કે એકાદ પિક્ચર જોઈ આવીએ. '

મિસ બેનીએ એમાં ઉમેરો કરતાં પોતાના હાથ બતાવી કહ્યું : ' મારી ઇચ્છાને માન્ય રાખી મિં સેવકે પિક્ચર જોયું અને એમની ઇચ્છાને માન્ય રાખી મેં એમની બંગડીઓ પહેરી. '

સૌ હસવું ખાળી ન શક્યા. મિસ બેની એ અર્થમાં બોલી હતી કે એમણે ખરીદી આપી, પસંદ કરી તે મેં પહેરી લીધી. જ્યારે લાવના પ્રયોગનો ખ્યાલ આવતાં હસવું ખાળીને એક બોલ્યો : ' એના કરતાં સુંદર બંગડીઓ હું લઈ આવું તો ? '

મિસ બેની : ' એ પણ પહેરું. '

બધા હસ્યા. સેવકને એમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું. મિં પાંદકની આ ધૂટના પોતાની અદેખાઈમાંથી જન્મી હતી તેમ લાગતાં સેવક બોલી ઊઠ્યો : ' મિસ બેની આમજીવનના ભાગ્યપ્રયોગ સમજતાં નથી એટલે તેમના પ્રત્યે અસમ્ય વર્તન કરવું તે જંગલીપણું છે. '

સામો પ્રયુક્તર આજ્ઞાની દિમ્ભત પાંદક ન કરી. બધા મિં નાયક સમે તાકી રહ્યા. વાત આગળ વધે અને સાહેબ પાસે ફરિયાદ પડે એ તો સ્પષ્ટને તમે કાબૂમાં રાખી શકના નથી તેવો દુષ્કાર મજે તે ગણતરીએ જાણે એમણે કંઈ સાંભળ્યું ન હોય તેમ એ દેખાવામાં માયું બોમી કામે લાગી ગયા હોય તેમ દેખાવ કર્યો. તંગ વાતાવરણને હળવું કરતાં મિસ બેની બોલી :

' મિં સેવક, એમાં તમારે માહું લગાડવાની જરૂર નથી. એ ભાષાનો પ્રયોગ શો થાય તે બધા હસ્યા તે ઉપરથી હું સમજી શકી શું. પરંતુ હું એવી ગામ-વિષય જોઈ રહી નથી કે એ પ્રયોગ મને સ્પર્શી ગયો માની હું તમારી કે મિં પાંદકની વધુ બની ગઈ તેમ માની લઉં. '

મિં નાયકના મોં ઉપર જે તંગ રેખાઓ દોરાઈ હતી તે સમજી જઈ કાઈ કંઈ બેઠ્યું નહિ અને દરેક પોતપોતાના કામે લાગી ગયા. મિં પાંદકને દિમ્ભત આવી કે મિસ બેની મહું લગાડે તેવી નથી અને એને કંઈ મિં સેવકની બાબત જ પસંદ છે તેવું કંઈ નથી. એની માફક બોલે દિમ્ભત કરીને એની કંપની સાથે તો એ એને પણ આવકારે.

સાંજે એકિસ ટાઈમ થતાં મિં પાંદક પણ મિસ બેની સાથે ઊઠ્યો અને જવા તૈયાર થયો. મિં સેવકનો પોતે હરીફ હોય તેમ દેખાડવા એ બેની સાથે વાતચીત કરતો સાથે ચાલવા લાગ્યો. મિં સેવકને એના આ મોરચાની ખચર નહિ એટલે એને ઊઠતાં સહેજ વાર લાગી એટલે એ મંદ ઉત્સાહ બતાવતો ધીમે ધીમે પાછળ ચાલી રહ્યો હતો.

આ નાટક જોઈ રહેલા કારકુનો મિં નાયક ઉપર તૂટી પડ્યા : ' સાહેબ, તમે પહેલેથી નમતું મૂક્યું એટલે આ લોકો ચડી ગયાં છે. જાણે એમને અડી કાઈ ટોડનાર નથી એમ સમજી કેવા ખેત્ર કરવા માડ્યા છે ? એક દહાડો સ્કર્ટ અને એક દહાડો સાડી. આ તે એ.ફિસ છે કે નાટકશાળા ? મિં સેવક પણ તુમાખીમા અવી ગયો છે. શહેરમાં સહેલ કરી આવ્યા. એનું જોઈ મિં પાંદકે આજે વળી બાહુ ઝડપ્યું... '

' એ તો બેવકૂફ છે. એને એ પણ ભાન નથી કે મિસ બેની એને ઘરમાં ઘાટી તરીકે પણ ન રાખે. એણે પ્રથમ પોતાનું મોં દર્પણમાં જોઈ આવી દપ્પી છોકરીઓ સાથે પ્રેમ કરવા નીકળવું જોઈએ. મિં સેવક તો એને આકર્ષી શકે તેવો છે. રહે છે પણ અપહુ-

‘ કે આવા પ્રેમના લક્ષણો જોનેજકાગમા એને હતા
પણ ખના એને કેમ છોકરીને આપ્યાં તો એને
આડે પણ ખરું ’

‘ મિં સેનક એવો છે શું ? અહીં તો આપણે એવું
કઈ એના વિશે સાંભળ્યું નથી ’

‘ અહીં ગામડા ગામમા એરી છોકરીઓ એને મળે
કય થા ? મિસ બેની મળી કે તરત જ અગે ક નહિ ? ’

‘ એની બેરી આ નહિ જતરતી હોય ? ’

‘ બધું જ જાણે છે એ કે લેજ વખતે ફરી પરણવા
તૈયાર થયો હતો, પણ આપ રિપુદ પડ્યા અને લાઈ
કમાના ન હતા એને એ બધું પડી લાગુ બાકી
અત્યારે જો અવુ પ્ર રણુ બિલુ થાય તો વડુ અને
બાગડ રખડી જાય આ પરણી જાય ’

‘ સરકારી નોકરી એને પણે તો ઘેર મેસુ પડે ’

‘ મિં નાયક ’ એક દહાડેય હુ એને ગોકરી કરના
ન હઉં

‘ પરણ્યા વગર કયા નથી રહી શકતો ? આજે એ
સાથે ફરે છે, તે સરકાર શું કરે છે ’

‘ પણ એવું ઈ બને તો સરકાર કરી શકે ’ મિં નાયકે
બચાવ કર્યો

‘ ત્યારે બન્યા વગર રહેતો હશે ? શહેરમા શું સિનેમા
જોવા ગયા હતા એમ માનો છો ? એકાંત મેગાના
એ બહાના મહેરાય ’

‘ મિસ બેનીમા ફર થયો છે એમ તમને સૌને નથી
લાગતું ? ’

‘ જુઓ ! ’

‘ તમેય પાછા કાના થઈને ’ પાસે બેઠેનાએ એને
ધક્કો મારી એ બોલ્યો અમી મગો અને બીજું
વાક્ય બોલ્યો ‘ તમે બધા સહુમર છો તે
રહેના છો ને ’

‘ પણ મેતુ તારે છે શું ? ’

‘ મારે તો એવું કઈ નથી પણ માને એમથી નાત
આગળ વધી તો આફિસની આગળ શી ? લોકો કઈ
સેવક કે બેનીની વાતો નહિ કરે, આફિસો રંગારશે

કહેશે કે કેના લખાડ લોકો ત્યાં બેગા થયા છે ! મારું
તો શું જવાબ છે પણ માનન રમ હેમ અને
નાયકસાહેબે શું કેબરેખ રખી તેમ માન થશે ’

‘ મિં નાયકને બધામે પાણી ચડાવ્યું અને મિસ બેનીનું
ટેબન એ લાઈનમા પ્રથમ હતું ત્યાં એમના પાસે
તુકાની દેવનું અને મિ સેનકનું ટેબન એ લાઈનમા
છે તુ એકાનું કે જેથી એ વાતચીત ન કરી શકે
એટલું જ નહિ, પણ ચારેવારે એને જોઈ શકે પણ
નહિ ! મિં પાસકને પણ હ પાર કરી દૂર કાઢવું
નક્કી થયું બાજે બાજે મિં નાયક એમની હાજ
રીમા ટપન ફેરવવાનો કિમત ન કરી શકે અગર એ
લોકો ન ફેરવે અને ફિયાન સહેમ પાસે લઈ જાય
એના બિડા પાણીમા બતરવાને બંને અવારે એ
પ્રમાણે ફેરફાર કરીને ઘેર જવાનું નક્કી થતા સૌ
ઉસાડ્યો એ કામ ઉપાડી લેવામા રોકાઈ ગયા બીજે
દિવસે એ લોકો આગતા કેવો તમાસો થાય છે તે
જોવા સૌ આફિસ કરતા અર્ધા કનાક વહેના આરી
પોતપોતાના ખુરસી ઉપર ગોળવઈ ગયા હતા
‘ મિં નાયક નહાતા આન્યા એને એકે કહ્યું
‘ આપણે આગ્રક ન રાખ્યો હોત તો મિં નાયક
હીનું નાગરત ’

‘ હજુય હીનું નહિ નાગરે એની શી ખતરી ? મિસ
બેની જક પકડે કે મને પૂછ્યા રિના મારું ટેબન
ખસેડયું તેમા હું મારું અપમાન સમજું છું તો ! ’

‘ મિં નાયક પાસે એ પોત્તું લાગી ગઈ છે એટલે
નિકરે નો કહેવાય નહિ ’

‘ પરતુ એમની એ ગણતરી બેરી પડી મિં નાયકે
પણ નહિ મધ્ય હોય તેથી શાંતિથી એણે પોતાની
નરી જગ્યા લઈ નીધી મિં સેનક અને મિં પકક
મટે પડી બીજે રસ્તો ન હતો આગળથી એમને
કઈ ખચ ન હતી એને આ કાતરુ સ્ટાફે કરીને
પેનાને યાત્ર મારી હતી તેમ મિં સેવકને ચમચમ
સ્ટાફ પોતાની જાત થઈ તેમ ઉસાહમા હોને, પરતુ
‘ મિં નાયકને ફફડાવેલો કે અનો ફણગો હજુ નહિ

ફેરે તેમ માનવાનું કંઈ કારણ ન હતું. એમણે બેનીને પોતાની પાસે બોલાવી સમજાવવા માંડી. બંધાની નજર એમના તરફ મંડાઈ હતી, પરંતુ મિં નાયક ધીમેથી બોલતા હતા અને બેનીને પણ ધીમેથી બોલવાની ટેવ હતી એટલે શું વાતચીત ચાલતી હતી તે કોઈ સાંભળી શકતું ન હતું. પરંતુ વિષય આ સિવાય બીજો ન હોય તેમ સૌને પૂરી ખાતરી હતી.

સાહેબ પાસે ફરિયાદ ન જાય તે ફક્તમાં મિં નાયક હોવા વાળતા હતા : 'મિસ બેની, તમે ખાનદાન કુટુંબનાં કહેવાય. મિં જગીરદારસાહેબ અંગ્રેજોના વખતમાં એસિં કમિશ્નર એ કંઈ જોયી તેવી વાત ન કહેવાય. એમનાં તમે દીકરી એટલે મારાં તો તમે દીકરી તુલ્ય ગણાવ. વળી એમણે સાહેબ ઉપર લજા-મણપત્ર લખી આપેલો એટલે મિં પાલખીયાગાનું તમારે બોળખાણુ ન હોય તોય અમારે તમારી બધી સગવડ કરી આપવી પડે. એ સ્થિતિમાં તમારા વિષે ગમે તેમ વાતો થાય તે મને કેમ ગમે? કોઈને રીકા કરવાની તક ન મળે મારે તમારું ટેવ મારી પાસે મુકાવું છે.'

'નાયકસાહેબ, મને એમાં કંઈ દરકત નથી. હું નેકરી કરવા આવી છું. બોહિસની અનુકૂળતા પ્રમાણે મારે વર્તવું જોઈએ.'

મિં નાયકનો હવ હેડે બેઠો : 'પિતાની શિસ્ત તમારામાં હોય જ એ હું સમજી શકું છું. અંગ્રેજોના વખતમાં જે અમલદારો જાંચા હોદ્દા ઉપર ગયા હોય તેમનામાં ગળ્યની શિસ્ત જોવા મળે છે.'

મિસ બેની : 'અંગ્રેજો શિસ્ત પાળતા અને પળાવતા, એવું જ સ્વમાન પણ સામાનું જાળવતા હતા. મારા પપ્પા એના દાખલા આપે છે ત્યારે મને લાગે છે કે આવું બન્યું હોય તો એ આમ રાતોરાત ટેવત્ર ન બદલી નાળે. જે ફેરે તે એની સંમતિ લઈને કરે. તમે તો નાયકસાહેબ, મહાત્મા ગાંધીજીની શિસ્તમાં ધણેલા છો. શિસ્તમાં અંગ્રેજો કરતાં એ બોહિસ નડોતા માનતા એટલે મારી વાત સમજી શકશો.'

મિં નાયકનો ફૂંકાડો થોડી વારમાં સમી ગયો અને એમણે એની સાથે સંમત થતાં કહ્યું : 'તમારું સ્વમાન હણાય તેવું હું કંઈ કરવા માગતો નથી. જો સ્ટાફ એમાં પોતાની છત માનતો હશે તો બે પાંચ દિવસ પછી મૂળ પ્રમાણે હું ટેવત્ર ગોડવવા દઈશ.' અને એ પ્રમાણે પાંચમે દરોડે ટેવત્ર બદલાઈ ગયાં ત્યારે સ્ટાફને થયું કે મિં નાયક મોંઘે ફૂંકાડો મારે એટલું જ; બાકી જો આગળ એ પણ સજામ કરવા લાગી જાય છે.

'આવી છટકણ જોને સજામ શું, નવ ગળ્યાના નમ-સ્કારેય કરવા પડે. નાયકસાહેબ ઉપર જ એ છેડતી કર્યોનો આક્ષેપ મૂકે તો એમની શી વડે થાય? મિં સેવક અને મિં પાંક સાક્ષી પૂરવા તૈયાર થાય, છાપાંવાળા તો આવું કંઈ શોધતા હે.ય એટલે મોટા અક્ષરે ચમકાવે અને નાયકસાહેબની આગળના કાંકરા થઈ જાય.'

'મિં નાયક કહે છે કે એ ગળગળી થઈ ગઈ અને જોસનમાન જાળવવા વિનવી કરી એટલે મેં નમતું જોખ્યું, પણ ખરી રીતે એ એનાથી ડરી ગયા હશે.'

'ફેર સેક્સ તરફ મીડી નજર પણ ખરી. મામલતદાર સાહેબ અડવાડિયામાં એક વખત ભૂલ બદલ આપણને ન તનડાવે તેવું બન્યું છે? અને બેનીને એમણે એક વખત દપ્તરા મુદ્દાં આપ્યા છે! એમને મોંમાં પાણી આવતું હશે, પણ ઘરમાં બેઠું વાઘણ જેવું બેઠું છે. સહેજ ચેં કે ચૂં કરે તો ગળેથી જ પડે.'

'પણ જો મિં નાયક આમ દીકરા નીકળ્યા તો સેવક બેટા લહેર કરવાનો. હમણાં જ મદિના બેરી આવવાની નથી એટલે એને ખર્ચ પણ કંઈ નથી. પગાર બધા પ્રેમ કરવામાં ખર્ચી નાળે તો ય એને ક્યાં દરકત હતી?'

'હવે એક ઉપાય છે.'

'શો?'

'એક નનામો પત્ર એની બેરી ઉપર લખવો અને

આદરણીય કોણુ?—વ્યક્તિ કે સંસ્થા ?

આ હેખનું મથાળું જ એની કશી ગિતા આધારિત ન છે; અંદર મેં જાણ્યું એક સાચા વિદ્યા-વૃત્તિવાળા રહે છે એ પરવર થવાની આ વાચકોનું મન રાગારી નહિ ..

તે ખનું મથાળું, વાચકને કદય આમક લાગશે. વ્યક્તિ અને સંસ્થા એ બેમાંથી આદરને પાત્ર કોણુ ? સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે સંસ્થા જ મોટી; અને તેથી આદરણીય એ જ હોય, સન્માન કરવાનું હોય તો સંસ્થાનું કરવું જોઈએ પણ સંસ્થા એટલે શું ?

પ્રશ્ન ખરેખર મુજબણમાં છે ઉદ્યોગ, ધર્મ, રાજકીય બધા ક્ષેત્રે આ પ્રશ્ન કાઢેલા થાય છે.

માણસ એકલો વસતો નથી બીજાઓના સમૂહમાં વસે છે ઘણાં માણસો બેઠાં થઈ કુટુંબ અને છે; અને ઘણા કુટુંબો બેઠાં થાય ત્યારે સમાજ અને છે એમ બધા સાથે રહેતા થાય ત્યારે સમાજની વ્યવસ્થા પ્રતિ કામો થાય છે. બધા જ બેઠા થઈને વ્યવસ્થા સંભાળે એ બંને નહિ; એટલે કામની વહેંચણી થાય અને એ વહેંચણી મુજબ કામ થાય એ જોવાની

જવાબદારી અમુક માણસ અમર માણસોને સોંપવામાં આવે છે. કામ આપ્યા સમાજના દિનમાં હેતુ જોઈએ, અને એની ફાળવણીમાં અને એના ફાળે વહેંચણીમાં કાઈને અન્યાય ન થયો જોઈએ એ જોવાની જવાબદારી આ વ્યવસ્થાકર્તાને માથે હોય છે સમાજની આ રચનામાં કામ મુજબ વે લૌનિક જન-રિવાજો પૂરી પાડતા અંગેનું જ હોય છે. પણ વખત જતા માણસ આધ્યાત્મિક વિકાસની પણ ધ્યાન રાખે છે. એક દૃષ્ટિએ જોતાં, લૌનિક જરૂરિયાતો સંતોષવાની પદ્ધતિમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ પહેનેથી જ ભેગ છે કામની વહેંચણીમાં અપનાવવામાં આવી પદ્ધતિ ન્યાયી હોય છે. અપર અશક્ત, બીમાર, જૂઠું અને એવાની જરૂરિયાત પૂરી પાડવામાં આવે છે છતાં એમના માથે કામનો બોલો નાખવામાં આવતો નથી. સ્ત્રી શારીરિક દૃષ્ટિએ અવગણા હોય છે એટલે એના માથે કામનો બોલો ને પ્રમાણમાં મૂકવામાં આવે છે

બીજો એનીના બાપ ઉપર લખવો.

અને એ પ્રમાણે મિ. જાગીરદારને પત્ર મળ્યો ત્યારે મિસ બેની એમને જે રિપોર્ટ આપતી હતી તે કેટલા વાર્તાત્મક હતો તેની પ્રતીતિ થઈ આગળ જવારે સ્ત્રીઓ એક્સિસીમાં નોકરી કરતી થઈ છે ત્યારે અને માટે કેવી જાનનું વાતાવરણ છે તેની સર્વે કરવા મિસ બેની ને કરી કરતી હતી થોડે થોડે સમયે બદલાઈને જુદી જુદી એક્સિસીમાં પહોંચી જતી હતી સ્ત્રીઓમાં નવી વાતો સમાજમાં ઘણી થતી હતી, પણ એવું સન્માન પુરુષોની નજરમાં સાચું જ વસ્તુ છે ખરું ? આની સર્વે કરવા માટે મિસ બેની તૈયાર થઈ હતી અને મિ. જાગીરદારનો એમાં ટેકો હતો. એ માટે પુરુષોના ત્રણ પ્રકારના પાડ્યા હતા : સજ્જન, ધુર

અને કાયર. ધુર પુરુષો સ્ત્રી સાથે સીધી છેડતી કરતા હતા તો કાયર પુરુષો માનસિક રીતે એ જ આચરણ કરતા હતા. સીધી છેડતીના પ્રસંગોએ જાળ બનાવેલા છે અને તેને સમયમર્યાદા પણ હોય છે. માનસિક છેડતીના પ્રસંગો મોટા પ્રમાણમાં આવ્યા હતા હોય છે અને તેને સમયમર્યાદાનું બંધન પણ હોતું નથી કુખ્યાની એક્સિસીમાં સર્વે કરવા મિસ બેની ગઈ હતી અને એક મરિનામાં તે વિદાય લેવાની હતી એ પ્રમાણે એણે ત્યાંથી વિદાય લીધી ત્યારે મોટે માન્યું કે એના પિતા ઉપર જે નવાબો પત્ર ગયો તેનું એ પરિણામ હતું. મિ. નાયક કહેતા હતા કે એમણે પ્રધાનસાહેબને પત્ર લખ્યો હતો એટલે એમની સૂચનાના આધારે એની બદલી થઈ હતી !

તે, પુરુષને માથે મૂકેલા ખોળ કરતાં ઓછો હોય છે. આમ કામની વહેંચણીમાં ન્યાયી ધોરણ અપનાવવામાં આવે છે.

પણ તે સિવાય ખીછ રીતે પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ દાખલ થાય છે. સૌએ સાચું ખોલવું નોઈએ, સૌએ પોતપોતાના માથે નાખેલું કામ પૂરું કરવું નોઈએ, કોઈએ ચોરી કરવી નોઈએ નહિ, કોઈએ ખીજાને નુકસાન થાય એ મુજબ વર્તવું નોઈએ નહિ—આ અને આવાં સૂત્રો અગર નિયમો દાખલ કરવામાં આવે છે.

અને પછી એ નિયમો મુજબ વર્તવાનો ઉપદેશ આપનાર એક વર્ગ પેદા થાય છે, અગર સ્થાપવામાં આવે છે. આ નિયમો સમય જતાં ફરજતું સ્વરૂપ લે છે, અને પછી એ ધર્મ કહેવાય છે.

બધામાં હેતુ સમાજનું શ્રેય કરવાનો અને એનો ઉત્કર્ષ સાધવાનો હોય છે. એમ કરવાનું કહેનાર પોતે પોતાના સ્વાર્થ માટે કશું કરતો નથી. એ જે કાંઈ કરે છે અગર કરવાનું કહે છે તે સૌના સુખ માટે હોય છે.

આ પછી રાજકારણ દાખલ થાય છે. ઉપદેશ આપનાર સાચો ઉપદેશ આપે અને સૌ એ મુજબ વર્તે તો રાજકર્તાની જરૂર પડતી નથી. પણ આમ બનતું નથી. સમય જતાં આખી વ્યવસ્થા કરનારમાં અન ઉપદેશ આપનારમાં સ્વાર્થ દાખલ થાય છે. એ જે કાંઈ કરે તે, સમાજના હિત માટે જ કરે એમ હોતું નથી. વ્યવસ્થા સંભાળનાર કામ એવી રીતે ગોઠવે, અને કામ એવા પ્રકારનું ગોઠવે કે જેથી એ માટે મહેનત ખીજા કરે અને લાભ પોતાને અગર પોતાનાં મળે, અગર તો આ લોકોને ઘણી ઓછી મહેનત કરવી પડે અને લાભ પ્રમાણમાં ઘણો વધુ મળે, એટલે કે મહેનત કરનારને પોતાને એના પ્રમાણમાં ઘણો વધુ ઓછો લાભ મળે.

આધ્યાત્મિક વિકાસ અંગે ધ્યાન રાખનાર, ધર્મગુરુનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, શરૂમાં તો સમાજના હિતના રખેવાળ એ જ હોય છે. ભૌતિક વ્યવસ્થા કરનાર પણ એનાથી

ઊંચે છે અને મોટે ભાગે એ. પૂછીને જ બધું કરે છે. પણ સમય જતાં આ ધર્મગુરુમાં પણ સ્વાર્થવૃત્તિ પેદા થાય છે અને એ પણ એવો ઉપદેશ આપતો થઈ જાય છે કે જેનાથી લાભ પોતાને જ થાય. એની આજુબાજુ, એ આધ્યાત્મિક નેતા હોવાને કારણે એક પ્રકારનું મંડળ જામે છે. આ મંડળના સભ્યો એનાં જ ગુણગાન ગાય. તેઓ માને અને મનાવે કે ધર્મગુરુનાં સઘળાં કૃત્યો સમાજના આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ માટે જ હોય છે. અને તેથી એ જે કહે તે બ્રહ્મવાક્ય સમજી સૌએ એ મુજબ વર્તવું નોઈએ.

સમાજની વ્યવસ્થા સાચવનાર અને ધર્મગુરુ, બન્નેનાં કૃત્યો જ્યારે સમાજના લાભમાં હોતાં નથી ત્યારે એમને રોકનાર અને સુધારનાર કોઈ શક્તિની જરૂર પડે છે. એ શક્તિ એટલે રાજકર્તા. એ આ બન્ને ઉપર નજર રાખે છે. સમાજનો વ્યવસ્થાપક જે કાંઈ કરે તે સમાજના લાભ માટે કરે, અને આધ્યાત્મિક ઉપદેશક પણ એ મુજબ વર્તે એ આ રાજકર્તા બુદ્ધિ છે; અને એને જ્યારે એમ લાગે કે આ લોકો પોતાની ફરજ ચૂક્યા છે ત્યારે એ વચ્ચે પડે અને સમાજના હિતમાં ચાલવા એમને ફરજ પાડે.

ધીમે ધીમે આ રાજકર્તાનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર પામતું જાય છે. ખીજાનાં કાર્યો સમાજના લાભમાં છે કે નહિ એના ન્યાય-અન્યાયની તુલના કરવાને બદલે એ પોતે જ નિર્ણય કરે છે કે અમુક કામ સમાજના લાભમાં છે તેથી એ કરવાનું છે, અને અમુક એવું નથી તેથી એ નથી કરવાનું. સમાજને જરૂરનું છે કે નહિ એનો નિર્ણય સમાજ પર ન છોડતાં એ પોતે કરે છે. અને એ મુજબ જે ન વર્તે તેને દડે છે.

આમાંથી આપણુદી પેદા થાય, કારણ કે રાજકર્તા પણ છેવટે તો મનુષ્ય જ છે. એટલે પણ ભૂલને પાત્ર છે.

એટલે સમય જતાં સમાજે એવી વ્યવસ્થા કરી કે સાચા-ખોટાનો વિવેક તો સમાજ જ કરે. સમાજ

એના પ્રતિનિધિઓ નીમે, એ લોકો નિર્ણય કરે, અને રાજમતી એ નિર્ણયને અમનમા મૂકે
 પણ સમાજ એને શું ?
 એ પણ અનેક માણસોનો બનેલો હોય છે, જે એ માણસો ઉપર જ આ નિર્ણય કરવાનું છોડવામાં આવે તો એઓ સર્વાનુમતે એક નિર્ણય ઉપર આવી જ ન શકે આવી શકે તો રાજમતીની જરૂર જ ન પડે પણ આવી શકતો જ નથી દરેક વાત એવી રીતે કરે કે જાણે પોતે સમાજના લાલ માટે જ બોલે છે એમ હોય પણ ખરું કારણ કે કપાળે કપાળે અનગ અનગ મતિ હોય છે પરિણામે સમાજના પ્રતિનિધિઓ કાંઈ એક નિર્ણય એક પણ માણસના વિરોધ વિના લે— સૌ સમત નિર્ણય લે—એવું ક્વચિત્ બને છે અને મોટા ભાગના નિર્ણયો અહુમતીના બેરે જ લેવાય છે આમ સમાજના પ્રતિનિધિઓમાં પક્ષો પડી જાય છે અને જે પક્ષ લઘુમતીમાં હોય તે પક્ષના નિર્ણયો સર્વના હિતમાં છે એમ ગણાય છે એ કારણે તે નિર્ણયો વાળખી પણ ગણાય છે, અને તે નિર્ણયને તામે ન થવું એ યુનો ગણાય છે એને ફરી પાછી એની એ જ દ્વિધા ઊભી થાય છે ફેર એટલે જ કે પ્રથમનો રાજકર્તા પોતાના અભિપ્રાય ઉપર જ આધાર રાખેલો, બહુ બહુ તો બીજાની સલાહ લેતો આ નવો રાજમતી—અગર રાજકર્તા પક્ષ—પોતાના મતના માણસોના અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખે છે પણ બને છે એવું કે આ માણસો પૈકીના મોટા ભાગનાને પોતાના અભિપ્રાય જ હોતા નથી હોય છે તો એને વાચા આપી શકતા નથી અને વાચા આપી શકે તો એ મુજબ એ અમન કરી શકતા નથી વાસ્તવિક રીતે તો પક્ષનો મુખ્ય માણસ જે નિર્ણય લે તે મુજબ બીજાએ વર્તવાનું હોય છે અલગત બીજાઓ પોતાના અભિપ્રાયો રજૂ કરી શકે ખરા પરંતુ એ કાર્ય એ આ પક્ષના માણસો સમક્ષ જ કરી શકે બહાર તો અગર વિરોધ પક્ષના માણસો સમક્ષ તો એણે પોતાના પક્ષના

નિર્ણયને જ અનુસરવાનું હોય છે બને પડી અગત રીતે એ એનો વિરોધી હોય
 આનું નામ પક્ષીય રાજકારણ
 આવું પક્ષીય રાજકારણ શિસ્તના પાયા ઉપર રચાયેલું હોય છે પક્ષ જે કરે તે જ સાચું પક્ષ જે મ્હે તે જ કરવાનું અને પક્ષ જે પ્રમાણે મત આપવાનું ફરમાવે તે જ પ્રમાણે મત આપવાના એમાં મત આપનાર અગત રીતે સમત છે કે નહિ એ જરૂર મહત્વની બાબત નથી હોતી
 બધા સુધી પક્ષને દોરનાર—એનો મોરડી અગર એનો નેતા—આથી હોય, સમગ્ર સમાજનું હિત જોતર હોય અને બીજાઓની સનાહ લેવાનું જરૂરી માનતો હોય ત્યાં સુધી, આ પક્ષીય રાજકારણ સમાજના લાલમાં કામ કરે છે એમ કહી શકાય પરંતુ એ મોરડીને પણ સત્તાનો અને મહત્તાનો લોભ લાગે છે અને તેમણે, બીજાઓ ‘હાથ હા’ કરનાર હોય તો આ દ્વાર બહુ ઊંચું ઊતરે છે, અને નેતા એમ માનતો થઈ જાય છે કે હું કહું છું એ જ સાચું છે અને પક્ષના સભ્યોને એ કહે છે, તમારે હું કહું એ સ્વીકારવું જ જોઈએ અને તમારા મત મારી તર ફેરવવા જ આપવા જોઈએ
 પક્ષના સમગ્ર સભ્યોની—સિદ્ધાન્ત મુજબ કામ કરનારની—અહીં કસોટી થાય છે પક્ષનો નેતા કહે એ પોતાને મગે ન ઊતરતું ટોચ તો આ માણસ એનો જામનો કરે.
 પણ ત્યાં પેની શિસ્ત આવીને જામી રહે છે શિસ્તનો દડો એના માથે પહોંચાય છે એનો વિરોધ દામી દેવામાં આવે છે અને નેતા કહે એ મુજબ જ મત આપવાની એને ફરજ પડે છે
 બીજા બાબતી સમાજને એમ કહેવામાં આવે છે કે અમારો નિર્ણય તમારા લાલમાં જ છે અમે જે કરીએ છીએ તે તમારા હિત માટે છે તમે આવું બહુ સમજે નહિ એને તમારે અમારા અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ અમે કહીએ એ તમારે

સ્વીકારવું જોઈએ. અમે જ તમને સાચે માગે દોરી શકીએ એમ હોય. બીજાઓ—વિરુદ્ધ પક્ષના—તમને ભરમાવે છે. પણ તમારાં હિત અમે જ સાચી રીતે સમજી શકીએ છીએ. તેથી તમારે અમારા ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ અને અમે કહીએ એમ તમારે કરવું જોઈએ.

સાંભળનારને આવું આપું કાળું ગળે કેમ બેસે ? કહેનારની બાજુ નજર જોઈ જાય છે કે સાંભળનારના ગળે આવું બધું બેસતરું નથી. એટલે એ પોતાના ભાષામાંથી એક પછી એક તીર કાઢે છે અને એનું નહિ માનનાર પર છોડે છે.

પ્રથમ તો એ ભય બતાવે છે. તમે, અમે કહીએ એમ કરો, અમે કહીએ એ મુજબ વર્તો; નહિ તો તમને આમ કરીશું અને તેમ કરીશું.

આ અસ્ત્ર અસરકારક ન નીવડે તો લાલચનું અસ્ત્ર છોડે છે. અમે કહીએ છીએ એ સ્વીકારશો તો તમને—તમારા સગાને—તમારી ન્યાતને—તમારી કામને—તમારા લતાને—તમારા ગામને—અમુક અમુક લાલ આપીશું.

પણ આમ બધાને તો લાલચ ન જ આપી શકાય, એ આપવાનું પાલવે પણ નહિ. ભય, બધાને બતાવી શકાય, પણ લાલચ બધાને ન આપી શકાય.

એટલે પછી એ પોતાનું બ્રહ્માસ્ત્ર છોડે છે. એ કહે છે—તમે શું એમ માનો છો કે અમે આ બધું બોલું કરીએ છીએ ? તમે અમારાં પાછલાં કાર્યો જુઓ. એ, તમારા લાલમાં નથી બેસ્યા ? અમારા બાપદાદા કેવા હતા ? કેટલા મહાન હતા ? એમણે સમાજની કેટલી બધી સેવા કરી હતી ? અમે એમના જ વારસ છીએ. એટલે તમારે અમે કહીએ એ મુજબ જ વર્તવું જોઈએ. સામાન્ય માણસ મુઝવણમાં પડે છે. બાપદાદા સારા હશે—હતા; પણ એથી, હાલના વારસો સારા જ છે એમ કેવી રીતે મનાય ? એમનાં કૃત્યો એવાં નથી કે એમને, મહાન પૂર્વજના મહાન વારસ ગણી શકાય. એમના બાપદાદાએ અમુક પ્રણાલિકા પાડી હશે, અમુક

સિદ્ધાન્તો મુજબ કામ કર્યું હશે, અમુક પ્રકારના ચીજ પાડ્યા હશે. પણ એટલા જ કારણે એમ કેમ કહેવાય કે એ મુજબ જ આ હાલના વારસો વર્તે છે ?

દુનિયામાં અનેક ધર્મો અને પંથો છે. પેટા-ધર્મો છે અને પેટા-પંથો છે. એ દરેકના આઘ સંસ્થાપક મહાન હતા—સિદ્ધાન્તવાદી હતા. પણ તેથી, આજે એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે એ ધર્મશુરુઓના વારસો પ્રથમના જેટલા મહાન છે. આઘ સંસ્થાપકોએ સંસ્થાઓ સ્થાપી પણ એના હાલના સંસ્થાપકો મૂળ સ્થાપકોના સિદ્ધાન્તને વેગળા મૂકે તો એઓ એ સંસ્થાઓને મૂળ ઉદ્દેશ મુજબ ચલાવે છે એમ કેવી રીતે કહેવાય ? સંસ્થા સાચી, સારી, મહાન, એના ઉદ્દેશો મહાન—પણ એને ચલાવનાર મહાન છે એમ તો એ ચલાવનાર પોતાની મક્કતા પૂરવાર કરે ત્યારે જ મનાય ને ? એ પૂરવાર ન કરે તો લોકો એને કેવી રીતે અપનાવે ?—કેવી રીતે સન્માને ?

આ જ કારણે અનેક ધાર્મિક સંસ્થાઓ આજે નષ્ટ-પ્રાય થઈ ગઈ છે ! અગર લોકોને એના તરફ નફરત પેદા થઈ છે. એક વખત સંસ્થા મહાન હતી પણ આજે નથી રહી કારણ કે એનું સંચાલન મહાન માણસના હાથમાં નથી; અને જેના હાથમાં છે તે, એને પોતાની મૂડી સમજી બેઠો છે અને એના બ્યાજ ઉપર જીવવા માગે છે.

જેવું ધાર્મિક સંસ્થાઓની બાબતમાં બને છે તેવું જ બીજી સંસ્થાઓની બાબતમાં બને છે. કોઈ પણ સંસ્થા કેવળ પોતાની પાછલી આમર ઉપર જીવી શકતી નથી—જીવે તો એ અલ્પ સમય માટે હોય છે. મહાન સંસ્થાના આઘ સંસ્થાપક અગર એનામાં પ્રાણ પૂરનાર લોકસેવાનો સિદ્ધાન્ત અપનાવે છે. પ્રથમ તો, એ પોતાની જાતનું અને મિલકતનું ખસિદાન આપે છે; સેવામાં પોતાની જાતને શન્ય બનાવી દે છે; મહાન થવાનો લોભ રાખતો નથી; સત્તાથી અને પ્રસિદ્ધિથી દૂર લાગે છે. ત્યારે જ અને તો જ લોકોને એના કાર્યમાં શ્રદ્ધા બેસે છે, લોકો સંસ્થાને અપનાવે છે, એને

મહાન બનાવે છે, અને એની મહત્તા ટકાવી રાખવી બલિદાન આપે છે અને ત્યારે, સત્તા, એની મેળે ધીમેથી દોડતી આવે છે

આના મહાન માણસની હયાતી બાદ પણ એના પગને પગને ચાનનાર વારસ જ્યાં સુધી મળી રહે ત્યાં સુધી સંસ્થાનુ સચાનન સારી રીતે ચાને લોકોને એનામા શ્રદ્ધા બેઝે, લોકો એને અપનાવે અને સન્માને અને સંસ્થાના નામે બોનવાતો આ વારસનો હક્ક સ્વીકારે

પણ જ્યારે એવું ન હોય, વારસ કેવળ સંસ્થાના નામે જ જોર મારતો હોય અને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર અગર પોતાની મહત્તા જાળવવા ખાતર અગર પોતાની સત્તા ટકાવવા ખાતર સંસ્થાના સિદ્ધાન્તોનું ડગલે અને પગને ખૂન કરતો હોય, ત્યારે, એ વારસ, લોકોના મનથી જીતરી જાય છે અને સંસ્થાનું નામ વટારી ખાનાર તરીકે જ લોકો એને ઓળખે છે અને છેવટે સંસ્થા એમને શું ?

શરૂઆત જોયું એમ એ, માણસોના બનેલા સમૂહનું પ્રતીક—પ્રતિનિધિમણ—છે, અને લોકોના બના માટે સમૂહની છે જે લોકોને એમ લાગે કે ભૂતકાળમા મહાન હતી એ સંસ્થા આજે એના હાવના વહોવટ દાર્શન કારણે અમાનુ ભનુ કરનાર રહી નથી તો પછી લોકો એનો સામનો કરે જ સંસ્થા લોકો માટે છે લોકો સંસ્થા માટે નથી સંસ્થા મહાન છે એને કોઈ પણ ભોગે ટકાવી નોંધે એ અને એ માટે લોકોએ બલિદાન આપવું જોઈએ એ સિદ્ધાન્ત તરીકે સાચુ છે પરંતુ સંસ્થાનો સચાલક પોતાની જાતને અને સંસ્થાને જ્યારે એક ગણતો થઈ જાય, અને પોતે લોકોના હિત માટે કાર્ય કરે છે એની પ્રતિષ્ઠિત કરાવવામા જ્યારે એ નિષ્ફળ નીવડે ત્યારે લોકો આ સિદ્ધાન્ત કબૂલ કરતા નથી લોકો જાણે છે કે સંસ્થા મજબૂત છે પણ એના કરવારે મહાન તો એને સિદ્ધાન્ત મુજબ ચલાવનાર—એનામા પ્રાણ પૂરનાર વ્યક્તિ છે જે વ્યક્તિ મહાન હશે તો સંસ્થાને પણ એ જીતી

લાવશે સંસ્થા મરેલી હશે તો એમા પ્રાણ પૂરશે અને લોકો એની તરફ આકર્ષાશે. પણ જે સચાનક પડે તો હશે તો પોતે ફૂંકશે અને સંસ્થાને પણ ફુગાડશે

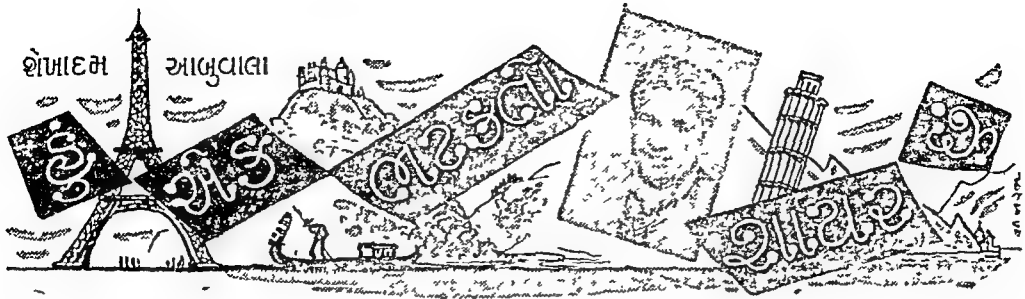
વાસ્તવિક રીતે કેટલીયે મહાન સંસ્થાઓ આમ જ ફૂંકી છે અને ફૂંકે છે

આવું થાય છે ત્યારે સમજુ અને સિદ્ધાન્તવાદી વર્ગને ખૂબ દુઃખ થાય છે પરંતુ આ વર્ગ પ્રમાણમા નાનો હોય છે—લઘુમતીમા હોય છે મોટા ભાગના લોકો તો લાય જમણા અગર લાનચને વશ થઈ મુખ્ય માણસને તાબે થઈ ગયા હોય છે પરિણામે પેના નાનો વર્ગ બીજાથી અનગ પડી જાય છે અને ગ્રંથકો ન કરવાના હેતુથી એ પોતે જ સંસ્થામાથી ખસી જાય છે સંસ્થા તરફ માન, પ્રેમ, લાગણી, મમતા, આદર હોવા છતાં—અને એને માટે ત્યાગ કરવાની લવના અને વૃત્તિ હોવા છતાં—ખસી જાય છે—છાતી ઉપર પથ્થર મૂકીને ખસી જાય છે

પેના બહુમતીવાળા, આનાને વેદિયા અધિશ્રદ્ધાળુ ધિનઆવડતરાળા ધિનચવહાર કહે છે અને એમ પણ કહે છે કે એમને લોકોનો ટેકો નથી, એ લોકો હિંતુ કામ કરતા નથી એમના દલાલ તો પરવારી ગયા આ બહુમતીવાળા જોરમા હોય છે એ લોકો જે સનનંતો મેગની શકે છે તે, આ નાના વર્ગને મળતી નથી અને ઘણી વખતે તો એની ઉપેક્ષા પણ થાય છે

આ વખતે એની કસોટી થાય છે એ બધી જ મુશ્કેલીઓ અને મટેણા સહન કરે છે સંસ્થાના સિદ્ધાન્તો મુજબ અને આદ્યસંસ્થાવદનો અને સંસ્થાને જીતી લાનનારના ગુણોને નજર સમય રાખી જીવનાર પોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રયત્ન કરે છે અને યુગેયુગે ધર્મને સ્થાપનાર અને નોકોને આચાર રસને દોરનાર કોઈ ને કોઈ નર પડે છે એના આશ્રાસન સાથે પોતાનું જીવન ગાળે છે

[૧૯] કોલમ્બસનો વારસાદર

Columbus discovered no isle or key so lonely as himself.

—Emerson

ફિલિપનો પરિચય જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ મને થતું ગયું કે લગવાન સાચે જ કોઈ અદ્ભુત ગણિતશાસ્ત્રી હોવો જોઈએ, નહિતર એ જેની આદ્યાપ્રી કે ગુણાકાર—સરવાળો કે ભાગાકાર પણ ન થઈ શકે તેવા—આ ફિલિપ જેવા—મનુષ્યને સ્વરૂપે હરતા ફરતા દાખલાઓનું સર્જન કરે નહિ ! ફિલિપનું માનસતંત્ર સાગર જેવું હતું. સામાન્ય રીતે શાંત અને ખામોશ. પણ કોઈ અણુધારી ઘડીએ તરંગી અને તોફાની. આગાહીનો પ્રશ્ન અસ્થાને. ફિલિપનું અસ્તિત્વ તેમ જ તેનું વ્યક્તિત્વ—એ બેઉ જાણે હિટલરની અદાએ કપાવેલી એની ઘોળી બરછટ મૂછ ઉપર આધારિત હતાં. એની આંખો કે એના હોઠ હસી પડે તે પહેલાં એની મૂછ હસી પડતી. એની જીભ જોડે તે પહેલાં એની મૂછ જોડી ઊઠતી. એની મૂછ જાણે એક જીવતી જાગતી હસતી હતી. એની સાથે વાત કરતી વખતે મારી આંખો હમેશાં (અને તેમ અનાયાસે) એની મૂછ ઉપર મંડાવેલી રહેતી. ક્યારેક મને થતું : આ ધરડો ફિલિપ પોતાની મૂછ મુંડાવી નાખે તો કેવો લાગે ? મારું મન તરત જોડી ઊઠતું : હાડપિંજર : નિર્જીવ પિંહામણું હાડપિંજર ! મૂછ વિનાનો ફિલિપ મારી કલ્પનામાં કેમે કરી ગોઠવાઈ શકતો નહોતો.

હું નવો નવો Heim (હાઈમ)માં રહેવા આવ્યો હતો. આ 'હાઈમ' કામદારો તેમ જ ધરડા પેન્શનરોનું નિવાસસ્થાન હતું. ફિલિપ સાથેની મારી પ્રથમ મુલાકાત જેવી નાટકીય અને ચમત્કૃતિપૂર્ણ હતી તેની જ હતી તે પછીની મુલાકાતો પણ.

*

પ્રથમ મુલાકાત :

'હાઈમ'નો બોજનખંડ, એક ધરડા માણસનો એકા-એક પ્રવેશ.

—એય, આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?

કોઈ જાતના પરિચયવિધિ વિના કે ઓળખાણ વિના કે કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધ વિના કે જર્મનીમાં અત્યંત પ્રચલિત એવા નમસ્કારના વિવેક વિના પુછાયેલા આ સવાલનો શો જવાબ આપું તેનો હું તાત્કાલિક નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. એ સવાલ સાંભળતાં જ મારી નજર મારા જોડા ભણી ગઈ. મારાં ઘૂટ પૂરેપૂરી તંદુરસ્તી ભોગવતાં હતાં. મેં પૂછ્યું :

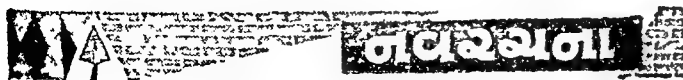
—શા માટે તમે આ સવાલ કરો છો ?

એનો અહેસા જેવો હતો તેવો જ રહ્યો : ભાવશૂન્ય અને સ્થિર. એની ઘોળી બરછટ મૂછ જાણે હજી મને એ જ પ્રશ્ન કરી રહી હતી.

—એય, આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?

હું ચૂપ રહ્યો.

એણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો :

—આ તારા જોડા ફાટી જાય તો તું શું કરે છે ?
આ વખતે એણે ‘એય’ નું સંબોધન કર્યું નહિ.
મેં કહ્યું

—ફેકી દઉં છું અને ઉધાડા પગે ચાલુ છું
મારા જવાબનું કશું પરિણામ ન આપ્યું એણે એને
મશ્કરીયે ન માની અને મળે ન ગણી

—શા માટે ફેકી દે છે ? તારા જોડા ફાટી જાય તો
મને કહેજે આજે હું એક મોચીના પરિચયમાં
આવ્યો છું એ સસ્તામાં તારા જોડા ઠીક કરી
આપશે

આ હતું અમારું પ્રથમ મિનન
બીજું મિનન વળી એથીયે અદક હતું

*

‘હાઈમ’ નો ભોજનખંડ સાંજનો સમય
એ ધરડો માણસ ભોજન લઈ રહ્યો હતો હું પણ
પ્રેક્ષક જર્જન જુવાનિષાઓ સાથે ભોજન લઈ રહ્યો
હતો પોતાનું ભોજન પૂરું થતાની સાથે જ—જાણે
એક છનાગે—એ ધરડો માણસ મારી પાસે આવી,
ખાની પડેલી ખુરસીમાં ગોઠવાઈ ગયો ખુરસીમાં
પૂરેપૂરી રીતે બેસે તે પહેલાં એણે મને પ્રશ્ન કર્યો

—એય, તું માને છે કે ઈસ્રુ ખ્રિસ્ત પ્રભુ હતો ?

મને થયું આજે વળી જોડાને બદલે એ ઈસ્રુ ખ્રિસ્તને
લઈ ને આવ્યો છે ! જોઈએ, આ નિયતી મરઘી
ક્યું છું મૂકે છે !

મેં કહ્યું

—માનનારા બધા માને છે

—ના તું માને છે ?

—હું ખ્રિસ્તી નથી

‘તું ખ્રિસ્તી નથી તો પત્રી કોણ છે ?’ એવો તેવો
કોઈ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો વિના એણે આગળ ચલાવ્યું

—તો તુંય નથી માનતો તુંય નથી માનતો

થોડીનાર રહી એણે કહ્યું

—ઈસ્રુ ખ્રિસ્ત આપણા જેવો સામાન્ય માણસ હતો
લોકો વળી અમસ્તા લઈ બેઠા છે ઈસ્રુ પ્રભુ !

ઈસ્રુ પ્રભુ ! જાણે છે ઈસ્રુ ખ્રિસ્ત શું હતો ?
મેં નકારમાંડોડો હલાવી અજાનભિશ્રિત ગિરાસાનું
પ્રવર્ધન મ્યું એ બોલ્યો

—ઈસ્રુ એ મૃત સામ્યવાદી હતો એટલા માટે એને
દેશોહના આરોપસર મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી
હતી એને શબીએ ન ચડાવે તો બીજું કરેયે શું ?
લે ને તું પોતે આજે જર્મનીમાં હવે છે મઈન્ડ્રસના
રેશને જ એક બાકડો ગોઠવ તેની ઉપર ચડીને
ઘાટા પાડ તું જર્મનીમાં મારું પોતાનું રાજ સ્થાપવા
માગ્યું છું ! આડેનાઉઅર શું કરશે ? તારી પીઠ
ચાખડશે ? તાત્કાલિક અને તાકીદે જેલમાં ધોલી દેશે
કમ ખરું ને ?

અમે આકુન-આકુન ચિત્તે એ ધરડા માણસની ‘જાન
વાણી’ નું રસપાન કરતા રહ્યા પોતાની મૂંઝ પર
જોડેનું થૂંક પોતાના હાથ વડે લૂંટી એણે આગળ
ચલાવ્યું

—ઈસ્રુ ખ્રિસ્ત જાણે ઠીક, પણ તું જાણે છે કે ઈસ્રુ
કરતા પણ વધુ મહાન એક માણસ થઈ ગયો છે ?

એ વળી કોણ હશે ? અમે સૌ સાક્ષ્ય બોલી જાયા

—કોણ ?

—કોણ ? અમેરિકાની શોધ કરનાર કોનમ્મસ !
કોનમ્મસ એ માનવ-દતિતાસનો સૌથી મહાન પુરુષ !
એ ધરડા માણસની આ શોધે વાતાવરણમાં સ્તબ્ધતા
પ્રસારી દીધી, એ સ્તબ્ધતા અમરા સુકા હાસ્યની
પૂર્વભૂમિગત ન હતી અમે સહુ એકાએક હમી પડ્યા
પણ પેના ધરડા માણસનો ગભીર ચહેરો (અને તેથી
વધુ ગભીર મૂંઝ) જોતા અમને થયું કે આ ડોમે
વળી કયાક અપમાનિત થઈ જશે અમે અમારા
બે નામ હાસ્યને લગામમાં લીધું

મે અત્યંત દાસકી રીતે પૂછ્યું

—એ કૃષી રીતે ? કાઈરો મરતા કોનમ્મસ કેવી

રીતે ચડી જાય ?

—કેવી રીતે ? સાવ સાદી વાત છે કોનમ્મસે અમે

રિકા શોધ્યું કાઈરો કઈ અમેરિકા શોધ્યું નથી કાઈ

સ્તને અમેરિકા જેવો કાઈ ખંડ હયાતી ધરાવે છે તેનું ભાન કે જ્ઞાન પણ નહોતું.

અમારામાંના એક જણે સવાલ કર્યો :

—પણ તેથી કંઈ કોલમ્બસ કાઈસ્ત કરતાં મહાન બની જતો નથી. કોલમ્બસ એક સાહસિક હતો, વધુ નહિ.

એ ધરડા માણસ પાસે તર્કશાસ્ત્રનો ખજાનો હોય તેવો આભાસ થઈ શકતો નહોતો. એ કાઈ પણ જાતનું કારણ આપ્યા વિના એ જ એક વાતનું પુનરાવર્તન કરતો રહ્યો :

—એ તમે ગમે તે કહો, પણ કોલમ્બસ કાઈસ્ત કરતાં મહાન છે, મહાન છે, મહાન છે.

જણે એકવાર ‘મહાન છે’ બોલવાથી કોલમ્બસની મહત્તાને આશુ આવી જશે તેવી તકદારી સાથે એણે ત્રણવાર એ બે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. મને થયું : આ વિષય સાથે જ રસપ્રદ છે, સહેજ બહેલાવીએ તો સારું. મેં પૂછ્યું :

—કાકા, તમારું નામ શું છે ?

—ફિલિપ.

મેં મિત્રોને જાની ‘ધશારત કરી અને કહ્યું :

—ફિલિપની વાત સાચી છે. કોલમ્બસ કાઈસ્ત કરતાં જરૂર મહાન હતો. કોલમ્બસ ક્રેપ્ટન હતો. કાઈસ્ત કંઈ ક્રેપ્ટન નહોતો ! કોલમ્બસ તરવૈયો હતો; કાઈસ્તને તરતાં આવડતું હતું એવું કયાંય વાંચ્યું છે ? કેમ ખરું ને ફિલિપ ?

આ મારી ‘સદ્ધર’ દલીલોમાં પોતાની વાતનું સમર્થન થયેલું જોઈ સહેજ સાંત્વનનો ભાવ અનુભવશે એવી મારી આશા નખશિખ ખોટી ઠરી. એ બોલ્યો :

—એ તમે ગમે તે કહો, પણ કોલમ્બસ કાઈસ્ત કરતાં મહાન હતો.

મેં પૂછ્યું :

—કોલમ્બસ કયો ધર્મ પાળતો હતો ?

ફિલિપકાકા ચૂપ રહ્યા.

અમે સૌ હસી પડ્યા, એટલે ઉશ્કેરાયેલા અવાજે એ બોલી બહ્યો :

—તમે હસો કે મસ્કરી કરો, પણ કોલમ્બસ ઈસ્ટ ખ્રિસ્ત કરતાં મહાન હતો.

આ હતી બીજી મુલાકાત.

*

ત્રીજી મુલાકાતના ત્રણ અંકો હતા. એ મુલાકાત ત્રણ દિવસ ચાલી હતી.

પ્રથમ અંક (પ્રથમ દિવસ) :

આવતાંની સાથે જ

—એય, મેં ગઈ કાલે એક શિયાળ ખરીદ્યું !

મેં આશ્ચર્યનો ભાવ દાખવતાં કહ્યું :

—શિયાળ ? !

—હા. શિયાળ.

થોડીવાર પછી એણે પોતાના બે હાથ પહોળા કર્યા—

ત્રણેક ફીટના અંતરે—અને બોલ્યો :

—આવડું મોટું !

—એમ ? !

—હા ! એની આંખો જોઈશ તો છક થઈ જઈશ !

આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠા અને વચલી આંગળી વચ્ચે ત્રણેક ઇંચનું અંતર રાખી શિયાળની આંખોના માપનો ખ્યાલ આપ્યો.

—માત્ર બે માર્કમાં.

—બે માર્કમાં ? !

—હા. ફક્ત બે માર્કમાં ! ,

*

બીજો અંક (બીજો દિવસ) :

આવતાંની સાથે જ

—મેં પરમ દહાડે એક શિયાળ ખરીદ્યું.

—શિયાળ ? !

—હા, શિયાળ.

શિયાળની લંબાઈનું માપ દર્શાવતા પોતાના હાથ ત્રણેક ફીટ પહોળા કરી એ બોલ્યો :

—આવડું મોટું !

—એમ ?

—હા. એની આંખો જોઈશ તો છક ચઈ જઈશ.
આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠો અને વચલી આંગળી. ફરી તેનો ઉપયોગ.

—માત્ર બે માકમાં !

—બે માકમાં ?

—હા. ફક્ત બે માકમાં !

*

ત્રીલે અંક (ત્રીલે દિવસ)

આવતાંની સાથે જ

—એય, બે દિવસ પહેલાં મેં એક શિયાળ ખરીદ્યું.

—શિયાળ ?

—હા. શિયાળ.

ફરી બે હાથનો ઉપયોગ.

—આવડું મોટું !

—એમ ? !

—હા. એની આંખો જોઈશ તો છક ચઈ જઈશ.

આવડી મોટી આંખો !

અંગૂઠો અને વચલી આંગળી. એ જ ચોટા.

—માત્ર બે માકમાં !

—બે માકમાં ?

—હા. ફક્ત બે માકમાં.

—જીવતું ?

એ હસી પડ્યો :

—ના રે ના ! મરેયું...અરે, જીવતું શાવું ? કાચતું.
કાળું.

*

ધરતરના દિવસોમાં ચોથી મુલાકાતનો સહાવો પ્રાપ્ત
થયો.

—એય, તું જન્મન જેવો કંઈ દેખાતો નથી.

—હું હિંદુસ્તાનનો રહેવાસી છું.

હિંદુસ્તાન કયાં આવ્યું તેનો તેને ખ્યાલ હોય એમ
સાચું નહિ.

—તારું નામ શું છે ?

—આદમ.

—આદમ ?

—હા. આદમ.

—તો તું જન્મન હોવો જોઈએ. આદમ એ તો
અમારું જન્મન નામ છે.

મેં કહ્યું :

—અમારે લાંબા આ જન્મન નામનો છુદે હાથે ઉપ
યોગ કરાય છે. અમારે લાંબા હિંદુસ્તાનમાં...

હું વધુ બોલું તે પહેલાં એ એકાએક બોલી બેઠો

—એય આદમ, સાંભળ. ગઈ કાલે મેં 'કાઉન્સિલ'માંથી

એક સસયું ખરીદ્યું. આવડું મોટું ! આવડા

મોટા કાન ! આવડી મોટી આંખો ! હવે ખરી મજા

આવશે ! હું એને મારા શિયાળની સામે બેસાડી રાખીશ

આ તરફ શિયાળ. બીજી તરફ સસયું ! ખરી મજા

આવશે ! ખરી રંગત જામશે !

આ બોલતી વખતે એણે માત્ર તાળીઓ ન પાડી.

એની ઘોળી ખરછટ મૂઝ ખડખડ હસી પડી. મને

આ ધરડી કાપામાં કોઈ બાળકનો આત્મા પ્રવેશ

પામ્યો હોય તેવો મને લાસ થયો.

મેં પૂછ્યું :

—કાચતું ?

એ તરત બોલી બેઠો :

—ના રે ના, જીવતું.

*

પાંચમી મુલાકાતમાં મેં પૂછ્યું :

—ફિલિપ, તમારી ઉંમર શી છે ?

—એતિર.

—આ રમકડાં તમે શા માટે ખરીદો છો ?

—મારી બેરી માટે. એને બેચાર બાળકો છે.

—એ કયાં રહે છે ?

—અહીં આ ગામમાં. માઈ-ટસમાં.

—તો પછી તમે 'હાર્મન'માં શા માટે રહો છો ?

—એની કને મારે માટે જન્મો નથી.

—જગા નથી ?! એ કેવી રીતે બને ?

મારા સવાલનો જવાબ એણે આ રીતે આપ્યો :

—એના ધર કરતાં આ ‘હાઈમ’ ઘણું સારું છે.

છઠી મુલાકાત :

—આદમ, તું અમેરિકન છે ?

—મેં તમને કહ્યું તો છે કે હું હિન્દુસ્તાનનો રહેવાંસી છું.

—હા હા, હિન્દુસ્તાન. પણ તું અમેરિકન કંપમાં નોકરી કરે છે ?

—ના.

—તું અમેરિકા ગયેલો છે ?

—ના.

—તું કોલમ્બસને તો જાણે છે ને ?

—હા.

—મારે ભત્રીજા અમેરિકામાં છે. ફિલેડેલ્ફિયામાં. આજે એનો મારી ઉપર કાગળ આવ્યો.

—એમ ?

—હા.

એણે કાગળ દેખાડ્યો. મેં કાગળ જોયો. ક્વર ઉપરનું સરનામું વાંચ્યું. અમેરિકન પોસ્ટની ટિકિટો જોઈ અને એ પત્ર એને પરત કરતાં કહ્યું :

—સુંદર. અદ્ભુત.

કાગળનાં ફૂલ જેવા મારાં બંતાવરી શબ્દોની ‘ફારમ’ એના નાક વાટે પ્રવેશી એના આત્માના ઊંડાણ સુધી પહોંચી ગઈ. એના આ વર્તનમાં કયો ગૂઢ અર્થ કે સાર સમાયો હશે તે મને સમજાયું નહિ.

થોડીવાર પછી કહ્યું :

—આ કાગળ જોયો ને ? અમેરિકાથી આવ્યો છે, આ અમેરિકાની વાત ન કરવી. જર્મનીને તો ક્યાંય પાછળ મૂકી દે એવો દેશ છે.

—એ તો મૂકી જ દે ને.

—પણ તે શા માટે તે તું જાણે છે ?

મેં કહ્યું :

—હા.

એ હેરતભરો સ્વરે બોલી જાયો :

—તો શું તું જાણે છે ?

—હા. હું જાણું છું કે જર્મનીની શોધ કોલમ્બસે કરી નથી ! એ જર્મનીનું દુર્ભાગ્ય.

એ ધરડા ફિલિપીની મૂળ હર્ષાવેશમાં નાચી જાડી. એને થયું હશે : આખરે એક ‘સમજદાર’ માણસનો બેટો થયો ખરો !

*

સાતમી મુલાકાત :

—એય આદમ, તું મારે પીછાં ભેરવે છે ખરો ?

—પીછાં ?! શા માટે પીછાં ?!

—ધોડેસ્વારી કરતી વખતે.

—ધોડેસ્વારી કરતી વખતે ?

મને થયું : આ ધરડા ફિલિપીના માનસસમુદ્રમાં ફરી કોઈ અણુધાર્યા તરંગો જગ્યા લાગે છે. એની બુદ્ધિ કોઈ ગૂંચવણની ભૂલભુલામણીમાં અટવાઈ ગઈ લાગે છે.

એ બોલ્યો :

—કેમ, તેં પોતે તો મને કહ્યું હતું કે તું ‘ઇડિયન’ છે. કેમ, ભૂલી ગયો ?

હું હસી પડ્યો.

જર્મન ભાષામાં હિન્દુસ્તાન એટલે ‘ઇડિયન’ અને હિન્દુસ્તાની એટલે ‘ઇર’ (હિન્દુસ્તાની સ્ત્રી એટલે ‘ઇરિન’), અને અમેરિકાના રૂઝ ઇડિયનને એ લોકો ‘ઇડિયનર’ તરીકે ઓળખે છે. ‘ઇડિયન’ શબ્દ સાંભળતાંની સાથે કેટલાક ‘સુમાહિતગાર’ જર્મનો આ રસિક ગાટાળો કરી બેસે છે.

મેં કહ્યું :

—કાકા, તમે ખરા છો ! મેં તમને બે વાર કહ્યું છે, હું ઇડિયન છું, રૂઝ ઇડિયન નહિ.

—હા હા. યાદ આવ્યું. તું...તું...ક્યા દેશનો રહેવાસી છે ?

—હિન્દુસ્તાન દેશનો.

—હા, હા. હિંદુસ્તાન. હા એ ખરું. હિંદુસ્તાન.

આ બહારના શબ્દો બોલતી વખતે એ ધરડા ફિલિપની આંખો સામે કંઈ કેટલાય નકશા નાચી ગયા હોય એમ લાગ્યું. તેમ છતાં હિંદુસ્તાન ક્યાં આવ્યું તેની એને સહેજ પશુ લાંતિ થવા પામી હોય તેમ દેખાયું નહિ.

એને થયું; લાવ સહેજસરખી સ્પષ્ટતા કરું.

—કાકા, નેહરુનું નામ સાબળ્યું છે ?

—નેહરુનું ? !

—ગાંધીનું ?

—શાનું ?

—મદાત્મા ગાંધીનું ?

ફિલિપકાકા ચૂપ રહ્યા.

—મુંબઈ ? કલકત્તા ? મદ્રાસ ? દિલ્હી ? અમદાવાદ ?

પોણકા કે ધધુકા ?

એ મારી સામે હેરન અને હેબનપૂર્ણ દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યો. એને લાગ્યું હશે : આ માણસ શાનો બકવાદ કરી રહ્યો છે ? એને હડકવા લાગ્યો હોય એમ લાગે છે. કેવા જાત જાતના વિચિત્ર શબ્દો બોલે છે !

એને થયું : આ ડોસાની દુનિયામાં માત્ર ત્રણ ચીજો વસતી હોય એમ લાગે છે : કોલમ્બસ, શિયાળ અને સસલું.

*

આઠમી મુલાકાત :

‘હાઈમ’નો બોજનખંડ. સાંજનો સમય.

મારે કાને પરિચિત અવાજ પડ્યો :

—એય આદમ !

મેં પાછું વળી જોયું.

—Guten Abend Philipp !

—ગુટન આબેન્ડ !

(ગુટન આબેન્ડ એટલે ગુડ ઇવનિંગ)

એણે જાની ઇશારત કરી પોતાના ટેબલ ઉપર બેસાવ્યો. હું એની કને ગયો. એણે પ્રથમ આસપાસ નજર ફેરવી અને અત્યંત ખાનગી રીતે પૂછ્યું :

—આવતા રવિએ તારી પાસે સમય છે ?

—કેમ, શા માટે ?

—અંહ, શા માટે ? તારી પાસે સમય છે કે નહિ !

—એને ખબર નથી.

—હું તને મારી બેરીને ત્યાં લઈ જવા માગું છું.

—શા માટે ?

—અંહ, ફરી શા માટે ?

એણે મારા આ ‘શા માટે’ પ્રતિ સહેજ અણુઓ અને ચીઠ દાખવતાં કહ્યું.

—એને ત્યાં એક જુવાન છોકરી અવારનવાર આવ્યા કરે છે, મોટરસાયકલ ઉપર. તેવીસ વરસની ઉંમર છે. એની ધાટીલી કાયા જોઈશ તો છક થઈ જઈશ. આવું ધાટીલુ બદન છે એનું !

‘આવું’ બોલતી વખતે એ બેતિર વરસના ધરડા હાથોએ ચપલ તરલ એટાહારા એક તેવીસ વરસની જુવાન જર્મન છોકરીની કાયાનો સાકુતિ માપ આપ્યો, અને પૂછ્યું :

—બોલ આવીશ આ રવિએ મારી સાથે !

મેં કહ્યું :

—આ રવિએ હું બહારગામ જવાનો છું.

—તો પછી તે પછીના રવિએ.

—તે પછીના રવિએ પણ બહારગામ જવાનો છું. એણે ત્રીજા રવિવાર સુધી વાન લંબાવવાનું મુન્દા સિખ ધાયું નહિ. બેઘડી ખામોશી.

—આદમ, હું તને કાયમ એકથો ફરતો જોઉં છું. મેં તને ક્યારેય કોઈ છોકરી સાથે ફરતો દોડો નથી. એટલે એને થયું : આ હેલગા સાથે તું દોસ્તી બાધે તો સારું. તેવીસ વરસની ઉંમર છે, મોટરસાયકલ તે એવી અદ્યતી હંકારે છે કે તું જોઈને છક થઈ જાય ! એના શરીરનો બાધો પણ એવો મજબૂત અને ધાટીલો છે કે માણસ બે ધડી જોયા કરે. એ ઓદિસમાં કામ કરે છે. અને અવારનવાર મારી બેરીને ત્યાં આવે છે. એને થયું : આદમ માટે આ છોકરી ઠીક છે.

*

‘સેનકરામ’

‘મારું ચાલે તો ગામડાંને આગ લગાડું’

ગામડાંમાં જઈને બેઠેલા સેવકા ન્યારે
આ લેખના મંથાળાનું ઉત્તરારણ કરે
છે ત્યારે જ ગામડાંમાં કામ કરનારની
મુશ્કેલી સમજી શકાય...

એ ક કાર્યકર ભાઈ મળવા આવ્યા. તેમના સેવા-
અ કાર્યથી હું સુપરિચિત છું. તે દાકરજા વિસ્તાર-
માં કામ કરે છે. અભણ, વહેમી અને અધ્યક્ષદામાં
સળગતી ગ્રામજનતાની નગ્નતિ માટે તે ગામડામાં ફરી
કાર્ય કરે છે. એ સેવાના ભેખધારીની ધગશ અને
કાર્યશુદ્ધિ હું પિછાનતો હતો એટલે તેમને માટે
અંતરમાં મમતા પણ પ્રગટી હતી. તે વિના કામે તો
ભાગ્યે જ મળે. એ આવ્યા એટલે સહસા મારાથી
પૂછી ન્યાયું :

‘કેમ, શું કામ લઈને આવ્યા છો ?’

‘કામ તો નહિ પણ એક મુઝવણ લઈને આવ્યો છું.’

‘મુઝવણ ? કઈ મુઝવણમાં મુકાઈ ગયા છો ?’

એ ભાઈ નિરાંતે બેઠા. પાણી પી સ્વસ્થ થયા. તેમણે
તેમની આપવીતી કહી તેનો મુદ્દો આવે છે.

નવમી મુલાકાત :

—કાકા, તમે આખો દિવસ શું કરો છો ?

—કેમ વળી શું કરો છો ? કામ કરું છું ?

—આ ઉંમરે પણ કામ ?

—ઉંમર એટલે શું ? હજી પણ હું શરાયના બેગલ
ખાટલા બિભો બિભો ગટગટાવી શકું છું.

—તમે શું કામ કરો છો ?

—વાડીમાં.

—કેટલું કમાઓ છો ?

—દૈનિક આઠ દસ માર્ક. શાકભાજી અને ફળફળાદિ
મળે તે જુદાં. વાડીના માલિક તરફથી એકાદ ટંકનું
ભોજન મળી રહે છે.

—શાકભાજી અને ફળફળાદિનું શું કરો છો ? વેચી
દેા છો ?

એ ભાઈ દારૂથી માટે, અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ માટે,
પરણ કે લગ્ન પાછળના ખોટા ખર્ચો માટે લોકોને
સમજાવે છે. તે એ પછાત વિસ્તારમાં પ્રચારક તરીકે
કામ કરે છે. દારૂનિષેધ અંગે તેમને કેટલાંક અસા-
માજિક તત્ત્વો સાથે ટકરાવું પણ પડે છે. આ સેવક
કઈ રીતે બરદાસ્ત કરે ? સેવાકાર્ય અંગે તેમને
જુનવાણી આવેવાનો સામે, સ્થાપિત હિતો સામે પણ
ટકરાવું પડે. એટલે તેમની આંખમાં કણાની પેંઠે
ખૂંચે જ. તેમનું ચાલે તો...તો માખીની પેંઠે મસળી
જ નાખે.

એ લોકો એવી તક શોધતા જ હતા. ને તેમને એક
એવો પ્રસંગ મળી ગયો.

એ બાજુ કુટુંબનિયોજનનો સર્જકલ કમ્પ યોજાયો
હશે. આ ભાઈએ ચારેક જણને તૈયાર કર્યા. તેમનાં
આપરેશન પણ થયાં. પણ પેલા વિરોધીઓને ધૂળ

—તુંય મૂરખ છે. મારી બેરીને પહોંચતાં કરું છું.
મેં પૂછ્યું :

—આ બેરી એટલે તમારી પત્ની ખરું ને ?
એ હસી પડ્યો :

—તુંય ગારો થયો છે આદમ, પત્ની શાની ? એ તો
મારી મિત્ર છે. વિધવા બાઈ છે. મને દોઢસો માર્ક
જેટલું પેન્શન મળે છે. એ તો આ મારી બેરી માટે
વાડીમાં કામ કરું છું, જેથી એને તેમ જ એનાં બાળકોને
શાકભાજી અને ફળફળાદિ મળી રહે.

—એ બાઈ અમેરિકન છે ?

—ના રે ના. જર્મન છે. પણ એથ કોલમ્બસની ભારે
ત્રેમી છે.

મને ચર્ચું : આ બેતિર વરસનો ધરંડો ફિલિપ પણ
ખરો જીવ છે ! એણે આ વિધવા બાઈમાં અમેરિકા
શાધ્યું લાગે છે.

નવરચના

‘મારું ચાલે તો ગામડાંને — : ૫૧

હોડાવાની તક મળી ગઈ. તેમણે ગામમાં વાત ફેલાવી કે આણે તો આ ચારેની ખસી કરાવી દીધી. એ હવે ક્ષત્રય થઈ જશે. હવે બહુચરમાની હાક આવશે એ આ તાપોટા મારતા હાલી નીકળશે.

એમાં એક જથ્થાની વહુ દાધારંગી હશે. તેણે તો માંની જ લીધું કે તેનો ધણી હીજડો થઈ ગયો છે. એ તો વાસ વચ્ચે મોં વાળીને બેડી :

‘મારા ધણીની આ દશા કરનારનું નાખોદ જાણે. મારું ધર ભગાવનારને કીડા પડ્યો. મારા માળાને વીખનારને ગાંઠો નીકળ્યો.’

વાસ વચ્ચે મણુ-મણુની ચોપડાવે. તેણે તો શકકળ કરી આખા ગામને એકઠું કર્યું. તેનો ખણી ફાટી પડ્યો હોય એમ એ તો છાત્રિયાં લેવા માંડી. આગ ચાંપીને દૂર રહેનારા હવે ધાસતેલ રેડવાનું કામ કરતાં હતા.

‘ખચારીનું ધર લાંચું હવે એ હીજડા ધણીનું ધર કેવી રીતે માડે ?’

‘આ બાઈનો અવતાર તો ધૂળ થયો ને ! કાલ જીડીને તેને બેચરાજીનું તેડું આવે, પછી આ બાઈનું કુણુ રણી ધણી...’

ને કોઈ એ મમરો મૂક્યો.

‘બાઈમાં પાણી હોય તો શું કરવા આવના ધરમાં પડી રહે. ના થાય ચાલતી...’

ને બન્યું પણ એમ જ.

એ બાઈ તેની દોઢ વર્ષની દીકરીને રજી મૂકી ચાલતી થઈ. એ વાતને દસ દિવસ થઈ ગયા. આ બાઈ જઈ તેનાં પિયેરીઆને સમજાવી આવ્યો. તેના બાઈઓ માની ગયા. પણ આ બાઈ તો કહે :

‘તૂ રે...મારે એવા હીજડાનું ધર માંડવું નથી.’

એ દોઢ વર્ષની દીકરીની પણ આ બાઈને દયા ન આવી. એ તો બચકુ ભરવા આવતી હોય તેમ કોઈ આવે-તેન કેડવા જ દોડે. વાત ન કરવા દે.

આ બધી વિગતનું ખ્યાન કરી એ બાઈએ કહ્યું :

‘તમે જ કહો સેવકરામ ! આમાં મારે શું કરવું !

આ તો ધરમ કરતાં ધાડ પડ્યા જેવું થયું. પેલો બિચારો ભલો જીવ છે. એ તે ખેતરમાં મજૂરીએ જાય કે તેનાં છોકરાંને રાખે. ચાર નાનાં મોટાં છોકરાં છે. આ છોડી દોઢ વર્ષની છે. રાધે કચારે, ખવરાવે કચારે ! પેલી બાઈ માનતી નથી. ને ‘આ વિરોધી. ઓએ આખા પરજણામાં વાત ફેલાવી છે કે હું તો બધાંની ખસી કરાવવા નીકળ્યો છું. મને માણસ દીડ સો શ્પિયાનું છનામ મળે છે. અલખ લોડો હા એ હા કરે જાય છે. કોણ સાચી વાતના મૂળમાં જીતે ! અત્યારે તો મારી સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ છે કે હું ગામમાં જ ન રહી શકું.’

‘કેમ ગામમાં ન રહી શકો ?’

‘હવે તો એ લોડો મને બોખરો કરવાનો ધાટ ધડે છે. તેમના પેટમાં તો બીજું દાંઝે છે. દારૂની આવક ગઈ છે એનો રોષ મારા પર ઉતારવા ફરે છે. પેલી નાની છોડીને તો મારા ઘેર, મારી પત્નીને સુખત કરી છે. મારાં બાળકો વચ્ચે એ ઉછરશે. પણ આનો કંઈ ઉકલ ખરો કે નહિ ? પેલો ભલો જીવ કંઈ બોલતો નથી, પણ તેનેયે એમ તો ખરું જ ને કે મેં એનું ધર ભગાવ્યું. સેવકરામ ! હવે તો મનેયે સંશય જાય છે કે આ તો મેં એનું ભણું કર્યું કે ખૂડું ?’

ને મારી સામે આશાભરી આખે જોઈ ઉભેયું :

‘સેવકરામ ! હું તો તમને બોલાવવા આવ્યો છું. ગમે તેમ કરી તમે પેલી બાઈને સમજાવો. તે એના ઘેર પાછી જાય એટલે મારો ભાર હળવો થાય.’

આ બાઈનો સેવાનો અનુભવ વિચારમાં મૂકી દે એવો છે. સમાજમાં આવી જડતા છે. લોડો તો અધઘડા, વહેમ અને અજ્ઞાનતામાં સળંગ છે. એથી પેલાં સ્વાર્થી તરવો તેમને ઉશ્કેરી ખોટો લાલ લઈ શકે છે

સેવા કરવી હોય તે કરી જ ન શકે, તેને પોતાનું વતન છોડવું પડે એ કેવી મોટી કુરુણતા કહેવાય ? જેઓ પ્રત્યક્ષ રીતે સેવાના કાર્યમાં પડ્યા છે તે સૌને આવા પ્રશ્નોનો સામનો કરવો જ પડે છે.

એ સાંજના હું એ બાઈની સાથે પદયાત્રા કરતો

ગામઠે ઊપડ્યો. ત્યારે મારા મનમાં આ જ વિચારો ઉભરાઈ રહ્યા હતા.

આ લોકજીવનમાં ક્યારે જન્મી આવશે ? લોકો તેમના હિતની વાત ક્યારે સમજતા થશે !

*

‘સેવકરામ ! મને તો એમ થાય છે કે આ ગામડાંને આગ ચાંપવી જોઈએ. આ તે માણસો છે કે રાક્ષસો...’

એક ગ્રામયુવક આગ વેરી રહ્યા હતા. કાઈ ઊભરો ઠાલવતું હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે હું ચૂપ રહું છું. ચૂપચાપ કાંત્યે જતો હતો. એ ભાઈ હૈયાવરાળ કાઢ્યે જતા હતા :

‘તમે ગામમાં આવી કહી ગયા કે પંચાયતની ચૂંટણીમાં જુવાનોએ રસ લેવો જોઈએ. જુવાનો પંચાયતમાં જાય તો ગામની શિક્ષણ બદલાય. અમને પણ થયું કે જો ગામના વિકાસનાં કામ કરવાં હશે તો આ જૂની નેતાગીરી નહિ ચાલે. પંચાયત રાજ આવે છે. એટલે નવલોહિયા, ભણેલા અને કામ કરી શકે એવા જુવાનોએ ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવું જોઈએ. એ રીતે અમે ઊભા રહ્યા. તેવું આ પરિણામ આવ્યું.’

‘શું પરિણામ આવ્યું ? :

‘કહેતાંયે શરમ આવે એવું બન્યું છે. આ લોક તો કાઈદિને જાણ લેશે. સાચું કહું છું...સેવકરામ, હું ગામડાનો છું. આ ધૂળમાં રમીને મોટો થયો છું. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે ગામડાના લોકોના કાવાદવાને કાઈ નહિ પહોંચે. આવી ખટખટ, આવી નીચતા, આવું જુકાણું...હું તો કહું છું ધરતી કેમ ફાટી પડી નથી.’

આ જુવાન-હૃદયનો આવેશ, તેનો પુણ્યપ્રેરણ વધ્યે જતો હતો.

‘એવું તે શું બન્યું છે કે તમે આટલા ઉશ્કેરાયા છો ?’

‘તમે સાંભળશો તો તમેયે ઉશ્કેરાશો. આ તો માઝા ઝાળગી ગયા. ગોલવાનું પણ આમ ન રહ્યું. એવું બન્યું કે સરપંચની ચૂંટણીમાં ખેંચતાણ થઈ. એક બાજુ અમે જુવાનો હતા. બીજી બાજુ જૂના સરપંચ હતા. તેમણે ઇતરકામને પૈસા આપી પોતાની કરી હતી. એટલે તેમને એમ હતું કે તે સરપંચ તરીકે ચૂંટાશે.

તેમાં એક મતની ખેંચતાણ રહેતી હતી. એક વિધવા બહેન પંચાયતમાં ચૂંટાયાં હતાં. તે તો સૌને કહેતાં હતાં કે જે કામ કરે એવા હશે તેને મત આપીશ. તેમને ફાડરા દબાવવા પેલા લોકોએ ધણા પ્રયત્નો કર્યા. પણ ફાડરા નહિ. તેમણે અમારા પક્ષે મત આપ્યો. અમારામાંથી જુવાન કાર્યકરભાઈ સરપંચ તરીકે ચૂંટાયા.’

‘સારું થયું.’

‘પણ પછી શું બન્યું એ તો જાણો ? આ બાઈએ પેલા લોકોને મત ન આપ્યો એટલે આ લોકોએ ગામમાં ગંદી વાતો કરવા માંડી. તેમણે વાત ફેલાવી કે આ બાઈને તો હમેલ રહ્યો છે. તેમણે અરજી પણ કરી કે જેજો...બાઈ હમેલ પડાવી ન દે.’

‘શું કહો છો ?’ સાંભળીને મને તમ્મર આવ્યા હોય એવું થયું.

‘નીચતાને પણ હદ હોય ! સેવકરામ ! હવે એ બાઈની શી દશા ? એને તો ઝેર ઘોળવા વખત આવે ને ! કાઈ વિધવા સ્ત્રીના ચારિત્ર પર આવું કલંક લગાડાતું હશે !’

સાચી વાત છે ! ગામડાંના કાવાદવાથી હું પરિચિત છું. એવા માણસો વચ્ચે જ રહું છું. પણ આ વાત સાંભળીને તો મારી સાંતિ હણાઈ ગઈ ! માણસો આટલી કક્ષાએ અધમ થઈ શકતા હશે ? કેટલું ભયંકર ! કેટલું હીન ! !

હું એ ને એ વખતે તેમના ગામ ગયો. પેટ્ટી વિધવા બહેનને મળેલો. એ બહેન તો મને જોઈ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રંડી પડી.

‘સેવકરામ ! આ તો નથી સહેવાતું. આના કરતાં તો મરી જવું સારું...’

એ બહેનનું આકંઠ મારાથી જોયું જતું ન હતું. આ ગામડાંના સમાજે તેની કેવી દશા કરી મૂકી છે ! મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું. સત્યનો હમેશાં જય થાય છે. એ બહેન પવિત્ર અને ચારિત્ર્યશીલ હતી. મેં તેને કહ્યું :

‘બહેન ! જો તું તૈયાર હોય તો મોટા દાકતર પસે તપાસ કરાવીએ અને તેમનું લેખિત સર્ટિફિકેટ મેળવીએ ’

એ બહેન તો અગ્નિ પરીક્ષા આપનાયે તૈયાર હતી અન્યત્ર તેને માટે આનું પ્રમાણપત્ર મેળવવું એમા પણ મને તો નીચાજોણુ લાગ્યું હતું પણ પોનીસમા અરજી થઈ હતી એમને બીજા ઉપાય પણ ન હતો જે લોકોએ આ વાત ફેનાની હતી તેમને મળ્યો

‘તમને આ બહેનના ચારિત્ર્ય માટે શકા છે ને ?’

‘સેવકરામ, આ તો ગામની આમરનો સનાન છે ગામમા આવું ચાલે તો ગામની બેઈજન્ટલી થાય ને !’

‘તમે ગામની ઈજન્ટ વધારવા આવી ગઈ વાતો ફેનાવતા હશો ! ને તમારા પુરુષોમાથી પાપાચાર કરે છે તેમને શું કહેા છે ? તેમને ગામમાથી બહાર કાઢ્યા ખરા ? ગામની વડુ-બેટીઓ પર આળ ચડાવતા શરમ આપરી જોઈએ ’

‘પણ આ તો લોક કહે છે કે ’

‘હવે લોકોનું ઝોડુ લીધા મિના આગળ યાઓ આજે જ પાપુચરણુ પારખુ લેવું છે ચાનો તમેરે ચાનો ને એ બહેન પણ ચાને બધાયે મોટા ઝોકટર પાસે જઈ તપાસ કરાવીએ તમારી સાક્ષીમા જ મારે પણ આનું પારખુ લેવું છે ! કાણુ કેટલામા છે તે તુરત જણાઈ આવે.

એ વખતે તો જોશમા ને જોશમા બે-ત્રણ જણા તૈયાર થઈને આવ્યા અમે બધા એસ ટી મા તાનું કાના દવાખાને ગયા મોટા ઝોકટર સાહેબને બધી વાત કરી અને તપાસીને જે હોય તે કહેવાની વિનતી કરી

હમેય રહ્યો હોય તો સામિત થાય ને !

ખુદ ઝોકટરે પણ આવો આક્ષેપ કરનારાઓનેલાડ્યા પોતે લેખિત પ્રમાણપત્ર આપ્યું અને તેમણે બાઈની વીતકથા જાણી સામે પગને કહ્યું કે જરૂર પડે હું ગામમા આની ઘેર ઘેર ફરી કહેવા તૈયાર છું કે આ ધરાર જુલાઈ છે

આ હતા એક વખતના સરપચ દાવાદાવામા રાય નાર ગામનું શું બનું કરે ! કમનસીમી છે કે કેવા ગામોમા આવા લોકોની પાસે જ આગેવાની છે

*

તાનુકાની ગુજરાતી શાળાની મુનાકાતે જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો બાળકોની સખ્યાના પ્રમાણમા મકાન નાનું પડતું હતું બે-ત્રણ જગ્યાએ બાળકોને બેસાડના હતા તોયે સખ્યાનો સમાવેશ થતો ન હતો એમને શાળા બે શીફ્ટમા ચાલતી હતી સવારે સાડાસાતે પહેલી ‘શીફ્ટ’ ચાનું થાય પછી બપોરે અગિયારે બીજી ‘શીફ્ટ’ ચાલુ થાય પહેલી શીફ્ટમા પહેલું બીજી ધોરણુ રાખે ઠીઠામા બાળકો શાળામા આવે ક્યારે ? શિક્ષક તેમને ટૂંક સમયમા લાણુવે પણ શું ? શાળાના મુખ્ય શિક્ષક કહેતા હતા

‘સેવકરામ ! અરજીઓ કરી કરીને થાક્યો કે આ રીત તો બાળકોનો અભ્યાસ બગડે છે શાળાના મકાન છૂટા છૂટા હોઈ ખરાબર દેખલાળ રાખી શકાતી નથી શિક્ષકો પણ ઝોછા છે પણ કાણુ સાબજે ! સુધરાઈ પણ શાળા માટે મકાન કરતી નથી સરકાર મદદ આપતી નથી વાનીઓ તેમના બાળકોની તકલીફ સમજતા નથી પરિણામે અભ્યાસ બગડે છે પાંચો જ કાચો રહે એ નિઘાર્યા આગળ કેમ ચાનશે ?’

શાળાના આ બના મુખ્ય શિક્ષક બાળકો માટે જીવ બાગતા હતા એવો જીવ ખુદ તેમના વાલીઓ બાળતા હોત તો જરૂર મકાન થયું હોત સરકાર અને સુધરાઈએ પણ તેમની વાત સાલગરી પડત પણ વસ્તી વધે છે સાધન સામગ્રી એની એ રહે છે શાળાના મકાન વધતા નથી શિક્ષકો વધતા નથી અભ્યાસનું સ્તર ઊંચે આવતું નથી

અને આ બધામા આપણી ભારતીય નાગરિક તરીકે કઈજ જવાબદારી ન હોય તેમ આપણે વાતવાતમા બીજાનો, સરકારનો વાક કાઢીએ છીએ પણ આપણી પોતાની ફરજ કદી અદા કરતા નથી દરેક જણ પોતે પોતાનું કામ કરે તોયે કેટલા બધા પ્રશ્નો હન થઈ બધ

★

ઈ. સ. ૨૦૫૦ના વર્ષની આ કથા છે.

કોઈ એક વેળા પુરાતત્વખાતાના એક અમલદાર એક સ્થળે ખોદકામ કરાવતા હતા એવામાં જ એક મુકાદમ ત્યાં આવીને બોલ્યો,

સાહેબ, પેલા ટેકરા ઉપર વાલીઓ બિભો બિભો હત્યા જ કરે છે.

‘વાલીઓ પાડે તાલીઓ અને કરે છે નાચ, એવું મોટું કૌતુક હીકું આજે સાચોસાચ’

સાહેબને કૌતુક થયું. જોઈને જુએ છે તો ખરેખર વાલીઓ મજૂર એક ટેકરા ઉપર બિભો છે. વેશ દરવેશ જેવા થઈ ગયા છે. બિભો બિભો ખડખડાટ હસે છે. લાન ભૂલી ગયો હોય એવો થઈ ગયો છે.

સાહેબને નવાઈ લાગી. ટેકરા ઉપર શું હશે એવું કુતૂહલ થયું. વાલીઆને બોલાવી લાવવા લાલીઆ મુકાદમને મોકલ્યો તો લાલિયો પણ—

‘જેવો મજૂર વાલો તેવો બન્યો મુકાદમ લાલો, બેઉ હસે, નાચે, ફૂંદે તથા ફૂલાયે ગાલો.’

સાહેબ કહે કે માણું આ તે કવું કૌતુક ?

લાલાને તથા વાલાને બોલાવવા સાહેબ ટેકરી ઉપર ચડ્યા તો એમની પણ એવી જ દશા થઈ. સાહેબ પણ બેઠીને ભેળા હસવા ફૂંદવા અને નાચવા લાગ્યા. મહામુશ્કેલીએ સાહેબ તો લાલાનો ને વાલાનો હાથ પકડીને નીચે જતયાં. નીચે આવ્યા કે હસવું થઈ ગયું બંધ !

સાહેબને તો ખરેખરી નવાઈ લાગી. નક્કી આ ટેકરીમાં જ કંઈક હોવું જોઈએ એમ લાગ્યું. સાહેબે તો મજૂરો બોલાવ્યા ને મુકાદમો બોલાવ્યા. ટેકરી ખોદવાનો વિચાર કર્યો, પણ ઉપરની સંમતિ વિના કંઈ કેમ થઈ શકે ?

સાહેબે વિનંતીપત્ર તૈયાર કર્યો, તૈયાર કરીને ઉપર મોકલ્યો. ઉપરની કચેરીએ એ વિનંતીપત્રને વધારે ઉપર મોકલ્યો. એમ તુમારો ઉપર તુમારો ચાલ્યા.

‘અભેમન્યુના કોઠા જેવી, એ સરકારી ચાલ, વીતે મહિના, વીતે જિંદગી પણ ના આવે નિકાલ’

દિવસ ગણતાં મહિના વીત્યા, મહિના ગણતાં વરસ વીત્યાં પણ તુમારોનો નિકાલ ન આવ્યો. હસતી ટેકરીને તો ત્યાં મુખીમાં ખૂસ પખ્લીસીટી મળી. છાપાઓના પ્રતિનિધિઓ આવ્યા અને ફોટોગ્રાફરો પણ આવ્યા. પ્રતિનિધિઓએ હસતાં હસતાં અહેવાલ લખ્યા તો લોકોએ હસતાં હસતાં વાંચ્યા. ફોટોગ્રાફરોએ હસતાં હસતાં ફોટા પાડ્યા તે તંત્રીઓએ હસતાં હસતાં છાપ્યા.

તુમારોની રાહ જોઈને સાહેબ તો કંટાળી ગયા. એક દિવસ સાહેબે તો મજૂરો બોલાવ્યા ને મુકાદમો બોલાવ્યા. બોલાવીને ટેકરી ખોદી નાખવાનો હુકમ કર્યો. મજૂરો તો કાદાળા લઈને ઊપડ્યા ટેકરી ખોદવા—

‘દેહાળા ને તિકમ કેરા, ઘા મજૂરો કરતા જાય, મોં દાબીને કામ કરે તો ય પરાણે હુસી પામ’ હસતી ટેકરીને ખોલ્યા માટે મજૂરોએ પણ મોં દાબીને કામ શરૂ કર્યું. હસતા જાય ને ખોલતા જાય, ખોલતા જાય ને હસતા જાય. એમ કરતાં કરતાં જ્યાં ટેકરી ખોલાર્હ રહેવા આવી ત્યાં તો—

‘ખડખડ કરતું હસતું દેખ્યું, બગીસ દાંતનું ચોકડું, જોઈને સાહેબ કેરા મનમાં, થયું હસવાનું માનડું’ ટેકરી ખોલતા અંદરથી ચળકચળક કરતું બગીસ દાંતનું એક ચોકડું નીકળી આવ્યું. સાહેબ ચોકડાને જોઈને રાજી થયા. ચોકડું ખડખડ કરતું હસે છે, સામે એક સાહેબ પણ હસે છે. બેયનું હસવું માતું નથી. છેવટ સાહેબે ચોકડાને સરકારી નીતિ પ્રમાણે ખિસ્સામાં મૂક્યું અને રાજી થતા ઘેર આવ્યા. શત પડી એટલે સાહેબે તો ખિસ્સામાંથી ચોકડું બહાર કાઢીને ટેબલ પર મૂક્યું. ચોકડું ખડખડ હસવા લાગ્યું એ સાંભળીને આડાથી પાડાથી પણ દોડી આવ્યા. આવીને બધા ચોકડા સામે જોતા માથું ખંજવાળવા લાગ્યા. આ તો ભારે અચરજની વાત કહેવાય. આજની કંઠણ પરિસ્થિતિમાં માણસો મોં પણ મનકાવી શકતા નથી ભારે આ ચોકડું ખડખડ હસે છે ! વાહ ભાઈ ! સાહેબે ચક્કમા સાફ કરીને નાક પર ગોઠવ્યા. ચોકડાને હાથમાં લઈને સાહેબ કહે કે મારા દાદાના બધા દાંત પડી ગયા છે. એમને માટે નવું ચોકડું બનાવડાવવાનો હું વિચાર કરું છું એને બહારે આ ચોકડું જ બરાબર થઈ રહેશે.

સાહેબે આમ કહ્યું એટલે ચોકડું તો ખૂબ હસવા લાગ્યું. સાહેબે કંટાળીને ચોકડાને ટેબલ પર મૂક્યું કે ચોકડું બોલ્યું : ‘અરે સાહેબ ! આ દાંત કંઈ નવા તેવા માણસના નથી.

રમૂજશૂરો ને જે પાકો હતો ચૂંટણીરાય, તેના દાંતતણું આ ચોકડું, તે બીજાથી ના પહેરાય ! હે સાહેબ, વીસમી સદીના પરાક્રમી નેના ચૂંટણીરાયનું આ ચોકડું છે. એમના નવા પરાક્રમી માણસનું ચોકડું ગમે તેવા માણસથી ના પહેરો શકાય !’

સાહેબ કહે : ‘મિત્ર ચોકડા, એ ચૂંટણીરાય કેવા હતા અને એમણે કેવાં પરાક્રમો કર્યા હતા ?’ એ વખતે ચોકડામાંથી એક દાંત બોલ્યો : ‘હું ચૂંટણીરાયનો અભિનેતા-ચિત્ર નામે દાંત છું. ચૂંટણી-રાયના જીવનનું એક પરાક્રમ કહું છું તે તમે ધ્યાન દઈને સાંભળો :—

[૧] અભિનેતા-ચિત્રનની વારતા

કોઈ એક વેળા એક આગમાં રાજનીતિપતિ ચૂંટણી-રાય, અપધાગધનાટયસમ્રાટ લેખક શ્રી પદ્મ-રાય, અફવાઓના અધિપતિ પત્રકાર શ્રી. અશરણુ-શરણુ તથા અભિનયસમ્રાટ શ્રી. કમલકુમાર એકઠા થઈ ગયા. આરંભ પોતાપોતાના ક્ષેત્રમાં પિનહરીફ હતા અને એ આરંભ મિત્રો પણ હતા. હવે બન્યું એવું કે આગમાં એક બાંકડા ઉપર ત્રણ માણસો બેઠેલા હતા અને કેવળ એક જ મનુષ્યને ખેસવાની જગ્યા હતી. એ જોઈને ત્યાં કોણ બેસે એ વાત ઉપર આરંભ જણ અધવા લાગ્યા.

ચાલી ત્યાં તો લાંબી તકરાર અથડા ફેલાતાં ન લાગે વાર.

બાંકડા ઉપર કોણ બેસે એ વાત પર લાંબી લોળ દીધો યઈ. ચારે જણ ગર્જગર્જને બોલવા લાગ્યા.

એક કહે કે બેસું હું
બીજો કહે એવો કોણ છે તું ?
ત્રીજો કહે હક પહેલો ‘મમ’
ચોથો કાંઈ ના ખાતો દમ !

એકે એક જણ પોતાનો હક આગળ કરવા લાગ્યો. અથડો લાગે થયો ત્યારે બાંકડા ઉપર બેઠેલાઓમાં એક કહ્યું : ‘તમારામાંથી જે સહુથી વધુ પરાક્રમી

લોકપ્રિય અને મોટો હોય તે બેસે અને બાકીના ગ્રાહી રહે.

મોટો હોય તે બેસે ઉપર
બાકી બધા બે પગા પર!

તમારામાં મોટો હોય, લોકપ્રિય હોય એ જ બાંકડા ઉપર બેસે, બાકીના પ્રગ્નપતિના અશ્વ નીચે લોનમાં બેસે.'

આ ઉપરથી દ્રાણ મોટો એનો વાદવિવાદ ચાલ્યો. છેવટે એનો ન્યાય પણ પેલા બાંકડા પર બેઠેલા ભાઈ ઉપર હોડવામાં આવ્યો. એમણે કહ્યું, 'ત્યાં બાગના પેલા છોડ ઉપર છોકરા છોકરીઓની એક ટુકડી પીકનીક ઉપર આવી છે. એ લોકો જેને મોટા તરીકે કંબૂસ કરે એ ખરો મોટો.'

ચારે ચાર જણને આ મૂલ્યના શમી ગઈ. લેખક મહોદય પહેલા પરીક્ષા આપવા જવા બિપડયા.

ચાલ લેખકની એવી સુંદર
કાગળ ઉપર ચાલે જયમ પારકર.

કાગળ ઉપર જાણે કે પારકર ફીકરી વન ચાલતી હોય એમ સડસડાટ ચાલતા લેખક સીધા બાગના પેલા છોડ તરફ પહોંચી ગયા. બાકીના ત્રણ એમના પાછા આત્માની રાહ જોત બિસા.

થોડીવારમાં જ લેખક પાછા આવતા દેખાયા પણ એમની દશા તો કેવી ?

ફાટયું મોં, ખરાબરી આંખ
જાણે છવની આંખો માંખ.

જાણે છવની માંખ ગળાઈ ગઈ હોય એમ લેખકનું મોં ફાટી ગયું છે, ગભરામણ થઈ રહી હોય એમ લાગે છે. લેખક તો આવતાં જ ઢગલો થઈને પડ્યા. બાકીના ત્રણેય કહે, 'અરે પણ લેખકસાહેબ, શું થયું છે ? દ્રાઈ તંત્રી પાછળ પડ્યો છે ? દ્રાઈ પ્રકાશકની નજરે પડી ગયા છો ? દ્રાઈ વિવેચક ઉપર નજર પડી ?'

લેખક ગળગળા અવાજે કહે, 'ના ભાઈ ના.'
નેતા કહે, 'તો થયું શું ?'

લેખક કહે કે મ્હારી વાત સાંભળો.

કરુણ કથા સંણા માહરી
યાદ આવી જશે સહુને હરિ.
આંસુ હોતાં ભોની શ્વાશે પછેડી
એવી મ્હોટી છે મ્હારી ટૂંજેડી !

અત્રીથી હું સીધો એ કાલેજમાં પાસે ગયો. જઈને મ્હારી ઝોળખ આપી. મહેં તો માન્યું હતું કે એ બધાં મ્હારું નામ સાંભળીને મ્હને વધાવી લેશે પણ એને બદલે થયું સઘળું જ બિધું. એમણે તો મને ગાળો દીધી. કહ્યું કે અંગ્રેજ અને બંગાળીમાંથી તફાવીને મ્હોટો લેખક થયો છે પણ ત્હારું પોલ આખું જગત જાણે છે લોકોને જીવનદર્શન આપવાની અને માર્ગદર્શન આપવાની વાતો કરે છે પણ ત્હારું જીવન જ સાચ અંધારું છે એનું શું ? સરકારી ઈનામો મેળવવા અને કોલેજમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ત્હારું પેલું તફાવેલું ચોપડું ત્હેં વહેલું જપાવ્યું એનું પોલ ખૂલી ગયું છે.'

'આમ કહીને એ લોકો તો મ્હને મારવા દોડ્યા.

જયમ સામુની પાછળ વહુ
ત્યમ દોડ્યા મ્હારી પૂઠે સહુ.

જેમ સામુની પાછળ નવા જમાનાની વહુ પડે એમ મ્હારી પાછળ એ લોકો દોડ્યા એટલે હું જીવ બચાવવા માટે ભાગી આવ્યો છું.

લેખક પછી પત્રકાર ગયા. એ પણ હીલા મોંએ પાછા ફર્યા. પોતાના અનુભવની વાત કહેતાં એમણે કહ્યું, 'મેં જઈને શહેરના જાણીતા પત્રકાર તરીકે મારી ઝોળખાણ દીધી. મને એમ હતું કે બધા મને પી. ટી. આઈ. ના ગરમાગરમ સમાચારની જેમ સંકારી લેશે. આ વિચારને લીધે મારું મોં એકસકચુ-ઝીવ ન્યૂઝની જેમ ચમકી બિધું હતું પણ જાણવા મળે છે તેમ મારા માટે એમના મનમાં માનની કાઈ લાગણી દેખાઈ નહિ. બિઘટાના એ લોકો તો

ખોટા દાંત દેખાડે માંકડા
જાણે એ. બો. સી. ના આંકડા.

એ બી સી ના આંકડાની જેમ એ લોકો પણ મારી સામે ખોટા ખોટા દાતે કાઢવા લાગ્યા એક જણે તો નેપા કાગળ જેવું પીળું દાંતિયું કરતા કંચુ 'તુ પત્ર કાર નથી પણ માખણકાર છે સરકારી જાહેરખબર માટે જનનેય વચી નાખતા અચકાતો નથી તત્તી લેખમા આખી દુનિયાની નિંદા કરે છે પણ તારામા જ લાખ દુર્ગુણ છે એ જોતો નથી ખોટા સમાચાર છાપીને તુ બીજે દિસે માફી માગે છે સરકારનેશ નના ખેાગ આકડા બતાવીને તુ બધાને છેતરે છે રાજકર્તાપક્ષ નારાજ થઈ જાય એવો એક અક્ષર પણ તુ છાપતો નથી અને તારી જાતને નિંદર પત્રકાર કહેવાય છે '

'આમ કહીને એ લોકોએ મારી તરફ સહેલા ટામેળ નાખ્યા, એને મે ગણગણી દોટ મૂકી

મૂકીઓ નાગીને મૂી દોટ

પાછો આ થો જાણે માનીનેટ'

પત્રકાર પત્રી નેતા ગયા એમને ગયે ઘણી વાર થઈ, પણ પછી એ પણ રડના જેવા થઈને પાગ્ર આગ્યા બાકીના ત્રણેય જણે પછચુ, 'શુ થયુ ?' નેતાએ ગભીરતાથી કહ્યું, 'ભાઈઓ અને બહેનો, હું મારી લોકપ્રિયતાનુ માપ કા ના ગયો હતો તેનુ શુ થયુ એનો આજો ખ્યાલ આપવા હું હવે આપને એ શબ્દ કહીશ

'આજની આ રૂઝી ચાર જણની આ સલામા જાહેર કરતા મને દુખ થાય છે કે એ લોકોએ મારુ ઘેર અપમાન કર્યું છે એટલુ જ નહિ વિશ્વવઘ પૂજ્ય બાપુજીના અપિસાના ઉદ્દેશનુ પણ પાનન કર્યું નથી આપણા આ ગરીમ દેશના નાગરિકને છાજે એવુ વર્તન એમણે જરાય બતા યુ નથી એની હું અહી સમેદ નોંધ લઉ છુ

'હુ ત્યા ગયો એમણે મને જોતા જ ઓગમી તીધો છાપામા મારી એટની બધી છબીઓ છપાઈ છે કે મને કપોત્રોગે સુદ્ધા ઓગમે છે હવે હુ 'મૂળ વાત પર આનુ કોનેજના એ શિસ્તપિડીન ઓકરાઓએ

મને ઓળખ્યો એટને મારી સામે મૂકીઓ ઉઘમવા લાગ્યા એમના હિસક લવાને જોઈને મે એમનુ હૃદય પરિવર્તન કરવા ઘણી કૌશલ્ય કરી એક ભાણ્ય આખી દીધુ ભાણ્યમા શાન્તિ, અહિસા, પચક્ષીય વિશ્વમધુત્વ, જગતશાન્તિ ત્રીજી પચવરીય ચેતના સતતનિનિયમન અને બીજી અનેક વાતો કરી પચાસ ઉપદેશ નાકચો ખોની ગયો, કાણે શુ કરવુ જોઈએ એની લામીલસ યાદી આખી, પણ એ કરાનુ કશુ પરિણામ આ યુ નહિ બપણ પૂરુ કરના રોકો હોત તો મારો આ જનમ અહી જ પૂરો થઈ જાત છેવટે જેમતેમ કરીને મનમા જ 'વદે માતરમ્' ગાતો ગાતો માગી છૂત્તો છુ '

આમ કહીને નેતા ઢીના થઈને નીચે મેમી ગયા આ પત્રી અભિનેતા પિંમ્નીક કરતા ઓકરાઓ તરફ ચાનવા લાગ્યો બાકીના ત્રણે એનો રેડડી કેવી જો છે એની રાહ જોતા એધ, પણ થોડીવારમા તે અભિનેતાને આધ પર ઉપડીને નાચતુ ગાતુ કે લેલુ અનેનુ રાગુ આનુ દેખાયુ

નાચે કૂ ને ગાયે ગીત

દેખાય અમા નટની જીત

નટની જાણે જીત થયેની બતાવતા હોય એમ કે લેલુ અને સિનેમાના ગીતા ગાતા અને નાચતા ફક્તા અભિનેતાને ઉપાડીને આરી પહોચ્યા અને એને પોતાને દાથે જ ગાકડા પર એસાડી દીધો પેના ત્રણે જણા તો બાધા બનીને જોઈ ગ્યા

ત્રણેય જુએ આખો ફાડી

જાણી પીધો મહુડો કે નાી

ત્રણે જણુ અભિનેતાની લોકપ્રિયતા જોઈને જાણે ઘેનમા હેય એમ આખો ફાડીને જોઈ રહ્યા અભિનેતાએ ત્રણે જણુ સમે જાઈને કહેવા માંડ્યુ, 'હુ ત્યા પહોચ્યો અને જઈને મારુ નામ કયુ એવામા તો ત્રણે દા કા ઉર આનો તૂટી પડે એમ બધા મારી સાથે હાથ મિતાનવા પડાપડી કરવા લાગ્યા કેટનાક મારા હસ્તાદાર લેવા માટે આજીજ કરવા

આપણી બીજી દીટોડીઓ

બાટણ દીટોડી

દીટોડીના કદથી જરા નાના કદની આ બાટણ દીટોડી પોતાના શિયાળુ વાઘાના રંગમાં આપણને કથાઈ રાખેડી રંગમાં થોડાં કાળાં ટપકાં પીક ઉપર દેખાય છે. તેની આંખનો રંગ કાળો અને પગ ઘેરા અથવા કાળાશપડતા રંગના હોય છે. જ્યારે આંખનો રંગ કથાઈ રહે છે. તેની પૂંછડી ઉપર લીટા આવે છે પણ પૂંછડીનાં ઉપલાં પીંછાં ઘોળા રંગનાં રહે છે. જ્યારે તે જાડે છે ત્યારે તેની પાંખમાં કાળો પટ્ટો જણાવાથી તેની ઓળખાણ તરત જ પડી જાય છે. આ બાટણ દીટોડી સ્વભાવે એકાકી છે આથી દરીઆકાંઠાના બીજાં પખીસમુદાયથી જુદી તારવવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જો કે કોઈક વખત નાની સંખ્યાના ટોળામાં દેખાઈ આવે છે. તેના ઉનાળુ વાઘા એટલે પ્રજનનના પોશાકમાં તેના નરનો રંગ અહોરા અને છાતી ઉપર કાળો થાય છે જેમાં કપાળ અને પડખાં ઘોળાં રહે છે. જ્યારે પીક ઉપરના રાખેડી રંગમાં લીટીઓનું ચિત્રામણ જેવામાં આવે છે. પણ લીટીઓ સોનેરી કે પીળા રંગની નથી હોતી. આ બાટણ દીટોડીને પગનાં ત્રણને બદલે પાછળ નાનું એવું આંગળું રહે છે. વળી આ દીટોડી હવે પછી આવતી સોનેરી બાટણ દીટોડી કરતાં

ગયાં અંકથી ભિન્નનાં વાયકોને માટે જાળ તા પ્રાણી-પક્ષી -વિસ્તાર લેખકે શરૂ કરેલી નવી પરિચયમાળાનો આ બીજો મણકો પણ આપણને પ્રાણી-પક્ષી જીવનમાં રસ લેતા કરે તેવા વિગતસભર અને મહત્વનો છે...

જેવામાં વધારે પુષ્ટ અને ભરાવદાર જણાય છે. આથી સહેજે મોટી લાગે છે તેના પ્રજનનના પોશાકમાં આપણે તેને લાગ્યે જ જેવા પાખીએ છીએ છતાં જ્યારે વસંતના વળતા પ્રવાસની તૈયારીમાં હોય ત્યારે આ રંગમાં કોઈ કોઈ નર દેખાઈ પણ જાય છે. અથવા તો જ્યારે તેઓ પાનખરમાં ઉત્તર તરફથી આપણી બાજુ આવે છે ત્યારે પણ કોઈ કોઈ નર તેના આ વાઘામાં સજ્જ થયેલો જેવામાં આવે છે પણ પ્રમાણમાં તે ઝાંખો થઈ ગયેલો તો હોય જ છે. સ્વભાવે તે પાણીકાંકે ફરવાવાળી છે જે ઠેકાણે તેની ધીમી ગતિથી તે તરત જ ઓળખાઈ જાય છે. વળી ચારો શોધતી વખતે પણ તે થોડું ચાલી તરત જ એક પગ જાંચે લઈ રોકાઈ જાય છે જે ખાસીયત દીટોડીને બરાબર મળતી આવે છે. તેની સીટીની ખોલી નરમ અને એકધારી ચાલુ રહે છે. આ બાટણ દીટોડી આપણા સમુદ્રકાંઠા ઉપર હર સાલ શિયાળામાં જેવામાં આવે છે. અને તેમાં સપ્ટેમ્બર માસથી એપ્રિલ માસ સુધી તો તે સામાન્ય રીતે જેવામાં આવે છે. તેની જાડન બેરદાર અને ઉતાવળી છે. ઉત્તર ક્રુવ, ગ્રીનલેન્ડ અને સાઈબીરીયામાંથી આપણી બાજુ લાંબો પ્રવાસ ખેડીને આવે છે. જેમાં તેઓ દક્ષિણ યૂરોપ, આફ્રિકા, કન્ઝ, ગુજરાત અને સૌરા-

લાગ્યાં. ઘણાં એમને ફિલ્મની લાઈનમાં દાખલ થવામાં હું મદદ કરું એવી આશાએ મારા પગ પકડવા લાગ્યાં. મારી સાથે ફોટો પડાવવાની વાત આવી ત્યારે કોણ મારી બાજુમાં બેસે રહે એ માટે મારામારી પણ થઈ ગઈ હતી મેં એ લોકોને આપણી શરતની વાત કહી એટલે એ લોકો મને ખભા ઉપર બેસાડીને

અહીં બાંકડા પર બેસાડવા આવ્યાં.

‘બાકીના ત્રણેય જણાએ સર્માનુભવે કબૂલ કરી લીધું કે પૃથ્વીના સઘળા જીવો માનવીઓમાં લોકપ્રિયતાની દૃષ્ટિએ અભિનેતા નેટલું શ્રેષ્ઠ કોઈ નથી.’

આ પ્રભાણની વાત પૂરી કરીને અભિનેતાવિજય નામે દાંત ચોકકામાંથી ખર કરતો ખરી પડ્યો.

ધૂમાં ઢિંબથી બચવા આવી પહોંચે છે. તે ઉપરાંત તેઓ આખા ભારતમાં અનુકૂળ જગ્યાઓ પસંદ કરી લે છે.

અણુશીયાં, પાણીનાં નાના જંતુ, જમીનની જીવાત આ બધી આહાર તે બનતા સુધી પોતાના ગોણુ-શુઝ પાણીમાંથી અથવા કિનારા ઉપરથી શોધે છે.

બાટણ દીટાડીને અંગ્રેજીમાં The grey plover કહેવાય છે અને pluvialis squatarola squatarola (Linnaeus) એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડી

સામાન્ય દીટાડી કરતાં કદમાં કંઈક નાની આ સોનેરી બાટણ દીટાડી ઉપર નેઈ ગયા તે દીટાડીના જેવી જ હોય છે પણ તેની પીઠ ઉપર રહેતાં પોળાં કે સોનેરી ટપકાંથી તેને જુદી તારવી શકાય છે. આ ટપકાંનો આકાર બાણના કળા જેવો હોય છે. જ્યારે આ સોનેરી બાટણ દીટાડી પોતાના પ્રજનનના વાધામાં સજ્જ થાય છે ત્યારે તેનું માથું અને છતી કાળા રંગના થાય છે. પણ તેમા આખા આગળથી શરૂ થતી આખા શરીર આસપાસ આવતી સફેદ પટ્ટી જેવામાં આવે છે. પણ શિયાળામાં તે એટલી બધી કાળી દેખાતી નથી. અથવા કાળી હોતી જ નથી. અને જ હોય તો તે કાળો રંગ બહુ જ નજીવા ભાગ ઉપર હોય છે. આ કાળો રંગ ગરબન અને દેડની બાજુમાં તો તદ્દન આશ્વો જાય છે અને ગરબન પડખેનો અને પડખાનો સફેદ રંગ તો તદ્દન આશ્વો જાય છે, માત્ર તે ઘોળો રંગ દાઢી અને ગળા ઉપર રહે છે. તેની ચાંચ અને પગ બંને કાળા રંગના હોય છે. જ્યારે આંખો કાળાશ પડતી કથ્થાઈ રંગની નહે છે. તેને માત્ર આગળ ત્રણ જ આંગળાં આવે છે. જ્યારે બાટણ દીટાડીમાં નાની આંગળી પાછળ રહે છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડી લાંબો પ્રવાસ ખેડનાર પંખી છે. આથી એમ મનાય છે કે પંખી જંગલમાં તેના જેટલી એક જગતની લાંબી મુસાફરી કરે એવું બીજું પંખી કદાચ નથી. આપણે ત્યાં તેઓ નવરાત્રીમાં

સંખ્યાબંધ આવી જાય છે. અને થોડો વખત રહી ફરી આગળ મુસાફરીએ નીકળી જાય છે જેની ટોળા ઘણી વખત સારી એવી સંખ્યામાં આપણા સમુદ્ર કાંઠા ઉપર દેખાય છે. તેઓનો સ્વભાવ આવના-જવાનો છે. વળી તેઓ સમુદ્રકાંઠે જ પોતાનો આહાર શોધે છે એવું નથી. એ તો ખેતરમાં પણ ચંરવા આવી પહોંચે છે. આ પંખીનાં જગત ત્વરાવળી છે. આપણે ત્યાં તેઓ વસંતનો વળતો પ્રવાસ ખેડે તે પહેલાં માર્ચથી મે સુધીમાં પોતાનો રંગ પ્રજનન કરવા માટે બદલીને તૈયાર થઈ આવ્યાં જાય છે. આ દીટાડી આપણે ત્યાં આવ જ કર્યો કરે છે. સામાન્ય રીતે તેઓ ટોળામાં રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે છતાં ક્યારેક એકાકી નજરે પડી જાય છે. તેનો અવાજ નેઈએ તો તે આપણને ટચુટુટ-અથવા ટચુટુટ જેવો લાગે છે. આ પંખીનો કેટલાક શિકાર પણ કરે છે.

તેનું પ્રજનન ઉત્તર સાઈબીરીઆ અને ઉત્તર અમેરિકામાં થાય છે. જ્યાંથી તેઓ ત્યાંની ઠંડીથી બચવા શિયાળામાં ભારત, ચીન, અને ઠેક ઓરડેલીઆ સુધી શિયાળામાં પહોંચી જાય છે. ગુજરાત, કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રમાં તેઓની ગણતરી આવતા જતાં પંખીમાં કરી શકાય. પાણીની જીવાત અને દાણાનો આહાર કરે છે. જ્યારે ફરીઆ ઉપર ચારો શોધતાં હોય ત્યારે પથરાળ કાંઠો વધારે પસંદ કરે છે જે કાંઠાને દાંતી કહેવાય છે. છતાં રેબાવાળા કાંઠે નથી જોવામાં આવતાં એવું નથી. અને તે ઉપરાંત ગીચર અને ખેતરોમાં તથા મોટા સરોવર કિનારે પણ ચારાની શોધમાં ફરતાં દેખાય છે.

સોનેરી બાટણ દીટાડીને અંગ્રેજીમાં The eastern golden plover કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે pluvialis dominica fulva (Gmelin) એમ કહેવું નેઈએ.

જડોનના ઝીણી દીટાડી

બોરના કદની આ જડોનની ઝીણી દીટાડી આપણે ત્યાંની સૌથી નાની દીટાડી છે જેની ચાંચ ટૂંકી કાળી

અને મૂળમાં તે રંગે નારંગી પીળા હોય છે. તેનું કપાળ સફેદ હોય છે પણ તેમાં કાળો રંગ ઉપર આવે છે. આંખો કાળી અને તે ફરતી આમડીનો રંગ પીળો નજરે પડે છે. અને આંખોનો પહોળો પટ્ટો આંચથી શરૂ થઈ આંખની પાટળ આવે છે. તાલકા ઉપર કથ્થાઈ રંગ રહે છે અને સાફ જણાતો સફેદ ગરુપટ્ટો અને એટલો જ છાતી ઉપર કાળો પટ્ટો આવે છે. બાકીની છાતી અને પેટાળ ઘોળા રંગનાં રહે છે. પાંખો કથ્થાઈ અને કથ્થાઈ પૂંછડીના છેડા ઘોળા હોય છે. પહેલા વરસની આ ઝીણી ટીટાડી અને શિયાળામાં આવતી પુખ્ત વયની આ ટીટાડીની પીડનો રંગ અને આગળના ભાગ કથ્થાઈ રહે છે. નરમાદાના રંગમાં તફાવત નથી આવતો પણ પ્રજનનના સમયમાં તેની આંખ ફરતી આવતી આમડી ફૂલે છે જેથી જાણે ચશ્મા પહેર્યો હોય એમ જણાય છે.

આપણા ખારા અને મીઠા પાણીના ઢિનારા ઉપર આ ટીટાડી બહુ સામાન્ય પામી છે. તેને બીકણુ તો ન જ કહી શકાય. તેની ચાલવા દોડવાની રીત ટીટાડીને મળતી આવે છે. ઊડાનમાં પાંખો ઉતાવળી ધમે છે એથી તેજ ઊડતી લાગે છે. આ ઝીણી ટીટાડી થોડી સંખ્યામાં પણ દેખાય છે અને જોડીમાં ફરતાં પણ દેખાય છે તો કોઈક વખત એકાકી પણ નજરે ચડી જાય છે. નદીના કુપ ઉપર અને દરિયાના એટ સમયે કાદવવાળા ઢિનારા ઉપર ભરાઈ રહેલા પાણીના ખાખોચિયા આગળ તેઓ દેખાય છે. છતાં એ પણ છે કે તેને મીઠું પાણી, પછી તે વહેતું હોય કે બધી-આર હોય, તેના કાંઠા વધારે પસંદ પડે છે. ફેશુઆરી માસથી તેઓની જોડીઓ સંવનનની ઊડાન કાઢવા લાગે છે જે મે માસ સુધી પણ ક્યારેક જુદી જુદી જોડીઓ સંવનન કરતી હોય છે. જેમાં એ નરો એક માદાને પોતાની કંડવા મથે છે અને બીજીઓ તેનો કબજો લઈ લે છે. આ સમયે કુદરતી રીતે નરોમાં બહુ તરવરાટ આવી જાય છે અને જોડી બંધાઈ

ગયા પછી હરીફને હાંકી કાઢવા તત્પર રહે છે અને પોતાની માદા પાછળ નર વાંકી ચૂંકી ઊડાન વખતો વખત લીધા કરે છે. અને પોતાની ટીટાડી...ટીટાડી...ટીટાડી જેવી સીટી બગલની કુંઈ...કુંઈ...કુંઈ કરી પૂરી કરે છે.

શુદ્ધરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ તથા આખા ભારતમાં તેનો વસવાટ છે જેમાં તેઓ કેટલેક ઠેકાણે રથાનિક પ્રવાસી ગણાય છે તો કેટલેક ઠેકાણે તેઓ હંમેશ વસવાવાળા પામીની ગણતરીમાં આવે છે. અને વેળુવાળા નદી અને સરોવરકાંઠા માળા બાંધવા માટે વધારે પસંદ કરે છે.

ફેશુઆરીથી શરૂઆત કરી જૂન માસ સુધી તેના માળા જોવામાં આવે છે. આ માળા માત્ર રેતાળ અથવા વેળુને પોતરીને અથવા કુદરતી અગલ મળી જાય તો તેનો પણ માળા માટે ઉપયોગ કરી લે છે. આમાં તેઓ કંકર અને છીપડાં મૂકીને આસપાસની જમીન સાથે તેને આગાદ બંધ બસતો બનાવી દે છે. તેમાં કોઈક વખત ટાપુ પણ પસંદગીમાં લે છે. અને કેટલીક વખત સરોવરના પાણીથી દૂર કંકરવાળો કાંઠો હોય તો ત્યાં પણ માળો દેખાય છે. આ ઝીણી ટીટાડી પોતાની પ્રજના રક્ષણ માટે તનતોડ મહેનત ઉઠાવે છે અને એમ છતાં પણ કોઈ તેના માળા આસપાસ આવી પહોંચે તો પાંખ ભાંગી ગયાનો ઢોંગ કરી આવનાર મનુષ્ય કે પ્રાણીને પોતા તરફ આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સામાન્ય રીતે આ જોડીનની ઝીણી ટીટાડી ત્રણ કથ્થાઈ ટપકાંવાળાં ઈંડાં મૂકે છે. તેના માળા અથવા બચ્ચાંને શોધવાં ખૂબ જ મુશ્કેલ પડે છે. તેમાં વળી બચ્ચાં શોધવા તો ધણા જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. મા-બાપ બંને ઈંડાં સેવવાની ફરજ ઉપાડે છે અને પોતાનાં બચ્ચાં પ્રત્યે બહુ પ્રેમ બતાવે છે. રાંડીવાળાં તાબાં બચ્ચાંની આંખ ફરતી રહેતી આમડીનો રંગ પીળો રહે છે અને ચાંચ પણ પીળો રંગની જ હોય છે. તેનો છેડો કાળો રંગવાળો રહે છે. આંખનો રંગ કથ્થાઈ અને પગ હલકા પીળા

રંગના રહે છે જ્યારે રંગાટીનો રંગ પીળાશ પડતો કચ્છાઈ અને ગળે સફેદ ગલપટ્ટો આવે છે. પેટાળ પશુ ધોળા રંગનું તાલકા પટ્ટાડે અને છાતી ઉપર કાળા ટપકાં રહે છે અને બેડતાં ચાપ ત્યારે તેનો રંગ પીક ઉપર આછો કચ્છાઈ અને છાતી ઉપર કાળા અને ધોળા રંગના ટપકા દેખાય છે. અને માથા ઉપર પશુ એમાં જ તલકા જણાય છે અને પગનો રંગ જાંબો ગુલાબી પીળો થઈ જાય છે.

આ જર્ડોનની ઝીણી દીટોડીનો આહાર પાણીકાંદાની જીવાત અને જમીન ઉપરની જીવાત શોધવા ખેતરમાં પહોંચી જાય છે. જ્યારે તે ચારો કરતી હોય છે ત્યારે તે સામાન્ય દીટોડીને ધણી રીતે મળતી આવે છે. અને છુપાઈ ગયેલી જીવાતને શોધવા પણ આમ તેમ હલાવે છે.

આ દીટોડીને અંગ્રેજીમાં The Jerdon's little Ringe Plover કહેવાય છે, જ્યારે વૈજ્ઞાનિક રીતે Charadrius Dubius Jerdoni (Legge) કહેવાય છે.

વિલાયતી ઝીણી દીટોડી

આગળ જોઈ ગયા તે જર્ડોનની ઝીણી દીટોડી જેવા જ કદની આ વિલાયતી ઝીણી દીટોડીની ચાંચ ઉપર જે પીળો રંગ રહે છે તે આગળની દીટોડી જેટલો સાફ નથી. અને એ જ પ્રમાણે આંખ ફરતી ચામડી પણ જરા આછા રંગની રહે છે. આટલા તકાવન સિવાય આ દીટોડી જર્ડોનની ઝીણી દીટોડીને ધણી રીતે મળતી આવે છે. માત્ર આ દીટોડી કદમાં સહેજ મોટી લાગે છે. તેના પણ સામાન્ય રીતે પીળાશ પડતા હોય છે અને બેડતીના ખંચાને છાતી ઉપર કચ્છાઈ રંગનો પટ્ટો રહે છે.

નાનું ધર્મકુમારસિંહજી સાહેબ આ મધ્ય જળચરોમાં ધણા નિષ્ણાત અને એજાખાણમાં પારંગત છે.

તેમણે આ વિલાયતી ઝીણી દીટોડીને જુલાઈ એપ્રિલ માસમાં સારી એવી સંખ્યામાં આપણે ત્યાં આવી પહોંચેલી જોઈ છે. જે સમયે આ પંખીઓ કાઠ્ઠીઆ દરિયા કિનારા અને સરોવરના કિનારા ઉપર જેવામાં આવે છે. જ્યાં તેઓ પાણીના ખાખોચીમાના કાંઈ જીવડાં પકડતાં જેવામાં આવે છે. આ પંખી અગળ જોઈ ગયા તે દીટોડી કરતા કંઈક શરમાળ જણાય છે. અને આથી વધારે ચપળ અને તરવરાટવાળી લાગે છે. આ ખંને જાતની દીટોડીઓ સમૂદ્રમાં ચડતાં ફરતાં દેખાય છે. તેની ઝીણી 'ટીઈઈઈટ...ટીઈઈઈટ' સીટી તે ગોંડે છે ત્યારે પાડે છે આ ઉપરાંત તેઓ જોઈ ખાજ એક મોટી ઝીણી દીટોડીને પણ જોઈ છે જેને અંગ્રેજીમાં The Larger Ringed Plover કહે છે અને એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે Charadrius hiaticula. જેના પગનો રંગ નારંગી પીળો હોવાથી તેને સમૂદ્રમાંથી તરત જ જુદી તારવી શકાય છે તે ઉપરાંત તે ગોંડે છે ત્યારે પાંખમાં આવેલો સફેદ લીટો પણ જણાય છે અને આંખ ફરતી ચામડી ખાસ પીળા રંગની નથી હોતી. તથા ચાંચનું 'મૂળ નારંગી રહે છે.

આ પંખી પોતાના પ્રજનન માટે યુરોપ, ઉત્તર એશિયા અને કાસ્પીય તરફ જાય છે. અને એશિયાના ધણા ભાગોમાં વસે છે. આફ્રિકા અને જપાનના દરિયા કાંઠે પણ તેનો વસવાટ જેવામાં આવે છે. અને શિયાળામાં ઈંડીથી ભારતમાં લગભગ આખે દરિયાકિનારે વસવાટ કરી રહે છે. તેનો આહાર આગળ જોઈ ગયા તે દીટોડીને મળતો છે.

અંગ્રેજીમાં વિલાયતી ઝીણી દીટોડીને The European Little Ringed Plover કહે છે અને તેને વિજ્ઞાનિક રીતે એજાખવા માટે Charadrius Dubius Curonicus (Gmelin) કહેતું જોઈએ.

આટલું સુધારીને વાંચો :-

‘આદરણીય કોણ ?’ — એ લેખમાં ૪૨મી પાને ૩૫મી આજુના કોલમમાં ૧૬મી લીટીમાં ‘લઘુમતી’ને બદલે ‘વધુમતી’ જોઈએ. ૪૪મી પાને ૩૫મી આજુના કોલમમાં ૩૭ લીટીમાં ‘ધીમેથી’ને બદલે ‘સામેથી’ જોઈએ.

ગાડીવાળો

યંત્રોએ માનવજાતની સેવા કરી છે કે કુસેવા એ પ્રશ્નની ચર્ચાનો તો અંત જ ન આવે. પણ મનવતાને મહોરેલી આગના યંત્ર યુગમાં આપણે ક્યાંય નહિ જોઈ શકીએ. એવી મહોરેલી માન તાને ઉત્તર ગુજરાતના નાણીતા સમાજિક કાર્યકરે અને બાહોશ ધારાસાક્ષીએ અહીં વાચા આપી છે...

લી બામિયાનો ઘોડો આખા વિલાસનગરમાં પ્રખ્યાત. લીબામિયાના ઘોડા ઉપર વરરાજાને બેસાડવા માટે લગ્નનાં મુહૂર્ત બદલાતાં. વાત એમ હતી કે આખા વિલાસનગરમાં ઘોડા તો પાંચ સાત હતા. પરંતુ સહુથી સારો ઘોડો લીબામિયાનો જ હતો. અને ગાડી પણ લીબામિયાની જ. ભોગીલાલ શેઠ તો કાયમ લીબામિયાની ગાડીમાં જ જાય. મનસુખલાલ વકીલે તો ગાડી કાયમ માટે બાંધેલી. શહેરના ડાક્ટરો પણ કહે કે લીબામિયાની ગાડી લાવો તો વિજિટે આવીએ.

લાલ રંગ, ચમકદાર આંખો, બિલા કાન અને યુવાનીનો થનગનાટ જોનારની આંખમાં વસી જાય એવો હતો એ રસુલ. લીબામિયાને દીકરો ગણો, દીકરી ગણો તેમાં આ રસુલ જ હતો. અને લીબામિયા રસુલ ઉપર ખ્યાર પણ બેટા જેવો જ રાખતા.

અને રસુલ પણ ક્યાં જોણો આજ્ઞાકિત હતો વરઘોડામાં ઘોડો કુદાવવાનું અણુવરોને મન થતું અને રસુલ હણહણાટ કરતો બે પગે બિલો થઈ નાચ કરતો. વરરાજા કાયા પોચા હોય તો તેમના તો જીવ જ તાળવે ટીંગાતા અને તે લીબામિયાને કાકલુદી કરતા 'મિયાસાબ જરા રસુલને સમજાવો !' અને બેટા રસુલ કરતોક લીબામિયાનો હાથ રસુલની પીઠ ઉપર ફર્યો નથી અને રસુલ ડાહ્યો ડમરો થયો નથી.

આખા ગામમાં ઘાઈ સુખી હોય તો તે લીબામિયા હતા. સદા મસ્ત રહેતા. ઘોળા બાસ્તા જેવાં કપડાં, મોંમાં પાન, કાનમાં અત્તર ને રાજ્ય મહારાજાને ટપી જાય તેવો દીમાક.

લીબામિયાની ગાડીમાં બેસવું તે કાયા પોચાનું કામ નહિ. રૂપિયા બે રૂપિયા વિના તેમની ગાડી જોડાય નહિ. પરંતુ એક મોટો અપવાદ—સુવાવડી સ્ત્રી કે માંદો

માણસ તેના માટે મિયાની ગાડી સદા તૈયાર હતી. ત્યાં લાડાની આંટ નહિ.

શિયાળા માટે રસુલ માટે ગરમ ટ્રાટ હતો. ઉનાળામાં મિયા પાણી છાંટી આવે, તબેલો એરકન્ડીશન કરી દેતા, તેની પીઠ ઉપર પાણી રેડી નવરાવતા, વાત કરતાં કદી મિયા થાકતા જ નહિ.

'બેટા રસુલ, આજે તને સારી રીતે નવરાવીશ, ગોળ ને ઘી પાઈશ ! બોડગાનું માથું ખવરાવીશ !' અને બેટા પણ ડાહ્યો ડમરો થઈ ને મિયાની બધી વાતો સાંભળતો.

લીબામિયાને લોકો કહેતા કે 'મિયા બીજી શાદી કરો. તમારે શું ખોટ છે ? ગાડી ઘોડો છે, સારી આવક છે. શેની કમીના છે ? એક શેર માટીની ખોટ છે તો બીજી બીજી લાવો તો ખુદા શેર માટી પણ આપશે.'

'ક્યા રસુલ મેરા બેટા નહિ હય ?' મિયાનો એક જ જવાબ હતો. કેટલીક વાર તો ખુદ બીજીને પણ થતું કે મિયા બીજી શાદી કરે તો સાફ. પણ મિયા બીજીને તો ધમકાવીને કહેતા : 'શાદી શાદી ક્યા કરતી હય, રસુલ તેરા બેટા નહિ હય ?'

જમાનો બદલાયો અને લગાઈ પડી મોટરો દેખાવા માંડી. ગામડામાં પણ જીપગાડી આવી. મનસુખલાલ વકીલ તો એક સેકન્ડહેન્ડ જીપ લાવ્યા અને મિયાની કાયમની આવક ગઈ. વરઘોડામાં પણ હવે જીપગાડીઓ ફરવા માંડી. કેટલીક વાર શહેરમાંથી ટેકસી પણ આવતી. છતાં હજી વરઘોડામાં વરરાજા તો લીબામિયાનો ઘોડો જ વાપરતા.

એક તરફથી મિયાની આવક ઓછી થઈ ને બીજી તરફથી બીજીને ખુદાએ બોલાવી લીધાં. મિયા બધાને કહેતા : 'વો તો લક્ષ્મીકા અવતાર થી. મેરા જેમ જમ તક વો છંદી થી. રૂપીઆસે ભરા રહેતા. અબ વો

બી ચની ઓર જેમ બી ખાતી ખુદાડી મરણ' વાત અટનેય જ અમ્મી હોત તો સાફ હતું મિંસા સતોષી ૮૫ હતા અને જે થોડું મળતું તેમાંથી અમન અમન ઉાવતા. પણ હવે તો મોટરોની બીસ એટલી વધવા માડી કે સાજ પડે રૂપીઓ રોડો મેળ વરાના પણ સાસા પ તા મિંયા ગાડી જોડતા તો રોજ સારામા પણ સાજ સુધીમા ભાગે જ એકાદ દેરો મળતો.

હવે તો વરરાત્રીઓ પણ મોટર જ પસંદ કરના લાખ્યા શહેરમાંથી શણગારેની મોટર આવતી મિંયાનું એક માત્ર સાધન ગયું અને ધાસનો અને ચણનો ભાવ વધવા માડ્યો મિંયાને માત્ર એ પેટ ભરવાના હતા પણ એક પણ પેટ ભરાય તેટલી આરક ક્યા હતી ? શરીરે મજ દેખાતો રસુન સુગમ માડ્યો તેના ગોળ ધી અને બકરાના માથા સુગમ ગના તેના ગરમ ટેટ સાવ હોરા થઈ ગયો હતો પણ મિંયાના શરીર ઉપર લાકવા કાઠું નહોતું તો પછી રસુનનો તો કોટ આવે જ ક્યાથી ?

શહેરમા કેટલાક સખી ગૃહસ્થો હતા મિંયાને રજાવવા મિંયાની ગાડીનો ઉપયોગ કરતા પરંતુ આવે તો રૂપિયો રોડો સાજ કેડે માડ મળતો લગ્નગાળામા તો મિંયાના થોડા મટે કેટલાય ઘોમા કકાસ થતા પતિ મિંયાના થોડા લાગનાનો વિચાર કરે તો પત્ની રીસઈ જતી અને નવા જમાનાના વરરાત્રીઓને તો મોટર સિવાય બીજું કાઈ પસંદ જ નહોતું જમાનો જ આખો બદલાયો હતો કે ધણીની ગામમા મિંયાને મદદ કરવાની ઇચ્છા થતી પણ કાઈ મદદ કરી શકતું નહિ.

રસુનની દશા જોઈને મિંયાનું માગણું કપાઈ જતું આખી રાત મિંયા રસુન સાથે વાતો કરે ' જોડા ગભરઈશ નહિ હું જૂમે મરીશ પણ તને નહિ મરવા દઉં ' અને મિંયા કરતા પણ તેમ જ રૂપિયો મળે તો એ આનાના ચા પાઈ ખાઈ ચૌ, આનામાંથી ધાસ થઈ રસુલને ખવરાવતા.

રસુલનો દશા જોઈ ધણીનાર મિંયાની આખોમા આસુ

આતી જતા અને રસુલ પણ પવટાની દશા સમજ મરો હોય તેમ કદી પણ ખાવા માટે હણુદરમો નથી કલાક ખાવાનું મોડું થાય તો ધમસાણુ કરી મૂંનાર રસુન કનાકા અને દિવસો જૂખ્યો હોય તો કદી એ લતો નથી.

ડહેવાનું લાડુ ચડી ગયું ધામવાળાના પૈસા ચડી ગયા દાણાવાળાનું દેવું થઈ ગયું બધા ઉવરાણી કરતા પરંતુ મિંયાનો ભૂતકાળ યાદ કરી કોઈ તકાદો કરતું નહિ અને મિંયા પણ ફરી લાથમા રૂપિયો એ રૂપિયા આ-આથી તેમાંથી અરધું પરંતુ ધાસવાળા કે દાણાવાળાને આપતા.

મે મોટર ખનાઈ કીસને ?—મિંયાને ધણીનાર વિચાર આવતો કોઈપણ મોટર જોવે તો મિંયાને-તે સાચી ડાહ્યું લાગતી. અને બધારે મોટરના અકસ્માતમા થઈ મરી ગયાનું મિંયા સાહમતા ત્યારે કહેતા કે વો તો સાચી ડાકણુ હય ડાકણુ ખનાઓ મેરી ગાડીને આજ તક મીયા હય કની એસા ગળ્ગ ?

પણ મિંયાની વાત કાણુ માને ? ગામડામાંથી તો ગાડી ને એક્કા હવે અદૃશ્ય થઈ ગયા હતા શહેરમા હજી થોડી થોડાગાડીયે હતી પરંતુ હવે મિંયામા આ ઉમરે શહેરમા જવાની હિમત નહોતી અને શહેરમા જરા માટે મિંયા પાસે ક્યા પૈસાય હતા ?

મિંયાનું શરીર અને રસુનનું શરીર જાણે સુકાવામા હરીદાઈ કરતા રસુલની એ પાસગી દેખાય તો મિંયાની ચાર દેખાતી મિંયાના દેહાર પણ એવા થઈ ગયા હતા કપડાના પણ ટેકાણા રહ્યા નહોતા.

ત્રણ દિવસથી મિંયા રોજ સવાગના ગાડી જોડીને બજારમા જોલા રહેતા ત્રણ નિસમા એક રાનો પૈમે મિંયાને મળ્યો નહોતો ત્રણ દિવસથી મિંયા અને રસુન બંને જૂખ્યા હતા.

રસુન સાચા આચારકિત છોડરા પેડે જૂખ્યો હોય તોયે વગર નકરારે ગાડીએ જોડાઈ પાતોમાનો જઈ બજારમા જોમે રહેનો પણ કોઈ ગાડી તરફ તાકતું પણ ન હતું અને ગાડી પાસેથી પસાર થતી મોટર જાણે સામે ધુરકયા ન કરતી હોય તેમ ચા ? જતી.

ઉપયોગી જીવન

જીવતરનાં સાચાં મૂલ્યોકનો જીવીને તો બધાં દાખવી શકે, મર્યા પછી પણ પોતાના દેહને ઉપયોગી બનાવી શકે તે જ ઉપયોગી જીવન ગણાય. આ શ્રેષ્ઠ ઉપરથી શ્રી. છોટાલાલ મા. કામદારે ગુજરાતીમાં જાણીતા લેખકનો આ નાનકડો પ્રસંગ ઉતારીને એક ફરક વાચન પૂરું પાડ્યું છે...

મિ. હાંતો, અંતઃકરણના નિશ્ચયો અને આદર્શોને વળગી રહેવું આપણા કોઈને માટે કદી સાહેલું નથી કોઈક અશુભ પરિસ્થિતિ હમેશાં આપણને તેનાથી જુદા પાડવા તથા આપણને મનુષ્યરૂપી બનાવવા મથો રહી હોય છે પરંતુ આકૃત અને શોષાત્માદક બનાવ વચ્ચે પણ આપણે તેને વળગી રહેવા બેટલા દૃઢ મનના રહીએ તો આપણને અનિવાર્યપણે આપણા પોતાના માટે નવું બળ અને ધણી વખત શીજ્ઞઓ માટે પણ સુખ મળી આવશે. મનુષ્યની રીતભાતના આ મહાન સિદ્ધાંત વિષે રંકનેકટેડી, ન્યૂ યોર્કની યુનિયન કોલેજના અધ્યાત્મવિદ્યાના ખાતાના ઉપરી પ્રાધ્યાપક અર્નેસ્ટ એમ. લિગ્ન ફ્રેન્ક નામના એક કુમારની વાત કરે છે. ફ્રેન્ક તેર વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યાં સુધી તે તોફાની

—સારા હૃદયવાળો પણ અનાડી હતો. કદાચ તેનાનાં અમુક પ્રકારનું આકર્ષણ હતું જેથી લોકો તેને જરા વધારે વહેલા માફ કરી દેતા. પણ ડૉ. લિગ્ન તેને સીધા કરી શક્યા. રમુજ ઝોકરે છોકરાને ખાત્રી કરી આપી કે જીવનનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈએ, અને જ્યાં પોતે કામ કરી શકે તે એક સ્થળ પોતાના માટે શોધી કાઢવાનો મહાન અગત્યનો પ્રશ્ન દરેક યુવાન માટે છે. પોતે જે કામ માટે લાયક તે જ કામ નહિ પરંતુ જેનાથી જગનને ફાયદો થાય અને જેમાં પોતાની હાજરી યોગ્ય હોય તેવું કામ શોધવાનું હતું. પણ જ્યારે ફ્રેન્કને આની ખાતરી થઈ તે જ વખતે કમનશીબે ધા પડ્યો ફ્રેન્કને જમણા પડખામાં સતત દુખાવો રહેવા લાગ્યો તેના કુટુંબને એપેન્ડીસાઈટીસનો ભય લાગ્યો. ઝોકરોએ પોતાની રીતે તપાસ કરી,

હવે મિંયા આખી રાત જાગતા હતા અને રમુજ સાથે વાતો કરી કરતા. ઘરમાં કંઈ રાયરચીલું રહ્યું નહોતું. બધું જ રમુજના ઘાસડાણા માટે વેચાઈ ગયું હતું. મિંયાનાં કપડાં અને સાફ સુદૃઢ વેચાઈ ગયા હતાં. અને છતાં મિંયા કાયમ રમુજને કે જે કોઈ મળે તેને કહેતા : 'મેં મર જાઉં છું લેકીન રમુજકુ નહિ મરને દુંગા.'

મરવાની પણ જાણે હરીકાઈ જ ચાલી હતી. મિંયા પરાણે પગ ધસા-હતા તો રમુજની પણ તે જ દશા હતી. કોઈ પરગણુ કદાચ દાન આપવાની ઇચ્છા કરે તો મિંયા તે લેવા ચોખ્ખી ના પાડતા. અને કહેતા કે 'મેં એસાં નહિ લઉં છું. મેરી ગ ડીમેં એક્ટે મુજે લાગ દેવે.' પરંતુ હવે તો ગાડીમાં 'એસવું' તે સો ટકાનું જોખમ હતું ન ગાડીવાનનું ટેકાણું હતું કે ન

થોડાનું પછી એ ગાડીમાં કાણ એસે ?

એક દિવસ મિંયાનું ડહેલું સવારના નિયમ મુજબ ન બિઘડ્યું. રોજ સવારમાં વહેલા ઊઠી થોડો બેડી ગાડી બજારમાં લઈ જવાનો મિંયાનો નિયમ હતો. આજે તે નિયમનો ભંગ થયો.

પોડાશીઓને કુતૂલ થયું. ડહેલું અંદરથી વાસેલું હતું. બધાએ મળીને અંદરની સાંકળ તોડી.

અંદર જે દૃશ્ય જોયું તે કમકમાટી ઉપજાવે તેવું હતું. મિંયાનો દેહ રમુજના-મોઢા પાસે પડ્યો હતો અને તેમનું મોં જાણે અત્યારે પણ ખોલી રહ્યું હતું, 'એટા મેં મર જાઉં છું લેકીન તુજે ભૂખે મરને નહિ દુંગા.' અને રમુજ પણ દવામણે ચહેરે આંખમાંથી આંસુ સારતો બિભો રહ્યો હતો. જાણે કહેતો ન હોય—'આખા અખી મુઝે ખી છુલા લો.'

નવરંગના

ઉપયોગી જીવન : ૬૫

પરિષદ ભરી અને છેવટ તેનાં માતપિતાને કહી દીધું
'આ ચૌદ વર્ષના છોકરાને કેન્સર થયેલ છે. તે
વધારેમાં વધારે ક્રાંત એ મહિના જીવશે.'

ન્યારે ઇરિપતાલમા ડૉ. લિગને તેની તબિયતની ખબર
કાઢવા પ્રયા ત્યારે છોકરાએ તેની આખો સામે આખો
પરેલીને કહ્યું :

'ઝોકટર, તમે ધારો છો કે આપણે બધાએ ઉપયોગી
જીવન જીવવું જોઈએ, ખરું કે? મારે હવે ક્રાંત
એ જ મહિના જીવવાના બાકી છે, એ મહિનામાં હું
ઉપયોગી જીવન કઈ રીતે જીવી શકું?'

વિખ્યાત અધ્યાત્મશાસ્ત્રીએ માથું ધુણાવ્યું. તેને કહેવું
પડ્યું કે 'હેન્ક, મને જ તેની ખબર નથી.'

પછી હેન્કે કહ્યું: 'ઝોકટર, તમે મને એક વખત કહ્યું
હતું કે જુગાર ખરાબ છે. ખરું ને? બહુ સારું પણ
આ એક વખત માટે તમે નિયમને જરા દીધો કરશો?
હું પચીસ સેન્ટની શરત લગાવીને તમને કહું છું કે
મૃત્યુ પહેલાં હું ઉપયોગી જીવનનો રસ્તો શોધી શકાશ.'

અનેસ્ટ લિગને પોતાની દષ્ટિ ત્યાંથી ફેરવી લીધી.
પછી પાછળ જોયું, અને હસીને લગાડાં રાખવાની પેટી
પર પચીસ સેન્ટનો સિક્કો મૂક્યો. બીજે દિવસે ન્યારે
તે ફરીને આવ્યા ત્યારે તેણે હેન્કને હસતો જોયો.

તેણે કહ્યું: 'ઝોકટરસાહેબ, હું શરત જીતી જાઉં છું.
આજ સવારે મેં ઝોકટરો સાથે વાત કરી છે પછી
મારા માતપિતા સાથે ગરબડ સરખડ કરી છે. અને
તમે શું ધારો છો? મારી રમશાનયાત્રા નીકળવાની

નથી.' પ્રોફેસરના હૃદયના ધબકારા વધી ગયા.
ઝોકટરોનું નિદાન ખોટું હતું કે છોકરો શું કહેવા
માગતો હતો?

હેન્કે કહ્યું: 'અરે, હું મરી તો જીવાનો છું જ. પણ
મારા માતપિતાની આજ્ઞાથી હું વસિયતનામું કરીને
મારું શરીર સંશોધન માટે ઝોકટરોને આપી જાઉં
છું. તેમને ઉપયોગી થાય તેવું કંઈક કદાચ તેમને
મળે પણ ખરું. મારું જીવન ઉપયોગી નથી
થતું, ઝોકટર?

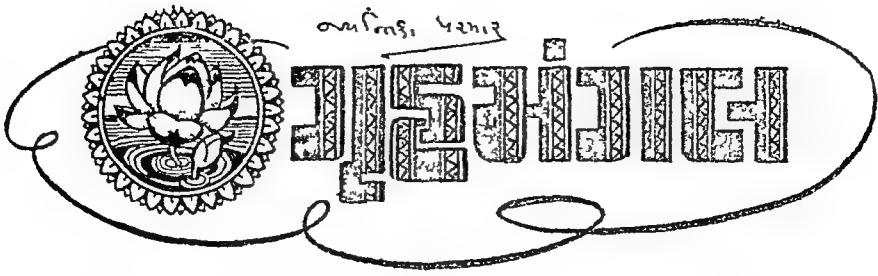
તે કેટલું ઉપયોગી થઈ પડ્યું તે મૃત્યુ શય્યા પરના
હેન્કે કહી નહોતું નહિ. કેમકે ત્યાર પછી તરત જ
દેશમાં યુદ્ધ જાગ્યું; દરેક શહેરમાં લશ્કરમાં નેધાવવા
માટે પાટિયા લાગી ગયાં અને યુવાનોને લડવા માટે
બોલાવવામાં આવ્યા. બધા યુવકો કંઈબદાદુર નહોતા.
કેટલાકે બીકણ હતા અને નોકરીમાંથી મુક્તિ મેળવવા
દરેક પ્રકારની મુક્તિપ્રયુક્તિ અજમાવતા હતા. ન્યા આ
બધું બન્યું ત્યાં—આત્મનીમાં—આવા કેસોની તપાસ
થઈ ત્યારે લશ્કરી બોર્ડના રાજ્યોએ આ બીકણ
યુવકોને હેન્કનો દાખલો આપ્યો. તેને માત્ર ચૌદ જ
વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુને આપીને થતું પડ્યું. અને જો
તેણે પોતાના જીવનને ઉપયોગી બનાવ્યું. દરેક
કિસ્સામાં આ કુમારની વાતથી બધા કાયર યુવકો
શરમાઈ ગયા પોતે જોને સૌથી સુંદર તથા શ્રેષ્ઠ માન્યો
હતો તેને વફાદાર રહીને, હેન્કના જીવનનો નાશ થયા
પછી લાંબા સમય સુધી તેનું જીવન ઉપયોગી થવાનું
ચાલુ રહ્યું.

એક વાર એક પ્રતિભાસાગી શૂદ્રસ્ય રેલગાડીમાં વાંચવા માટે એક પુસ્તક ખરીદવા યુગકેતની એક દુકાનમાં દાખલ
થયા. વેચાણ કરતી સ્ત્રીએ 'ફોર્સાઈટ સાગા'ની એક નકલ ખરીદવાની આ શૂદ્રસ્યને સલામણ કરતાં કહ્યું:
'પુસ્તક સરસ છે. મેં ચોતે વાંચ્યું છે અને મને ખૂબ જ મજા પડી છે.' વેલા શૂદ્રસ્યે એ પુસ્તક ખરીદી લીધું
અને થોડી જ મિનિટોમાં વેલી બાઈને પાછું આપ્યું. પુસ્તકના પહેલા પાના પર એમણે લખ્યું હતું—'મારા
પુસ્તકની મજા માણનાર મહિલાને સમ્રેમ ભેટ—જ્ઞેહન ગાંડસવધી'.

આ શૂદ્રસ્ય 'ફોર્સાઈટ સાગા'ના લેખક અને નોબલ પ્રાઈઝના વિજેતા જ્ઞેહન ગાંડસવધી પોતે હતા.

ધણાં માળાપો બાળક પ્રત્યે બેદરકાર અને ખરાબ વર્તન બહુએ અબહુએ સેવતાં હોય છે. એમાં કેટલાંક તો એવાં હોય છે કે પોતાના બાળક ઉપર તેની શી અસર થાય છે તે તરફ ધ્યાન જ નથી હોતું. બાળક નવી દુનિયામાં પ્રવેશ પામે છે એટલે જિજ્ઞાસાથી ભરપૂર હોય છે. નવું નવું જાણવા-શીખવાની તેને તાલાવેલી લાગી હોય છે. અને ઘરમાં પુષ્કળ સ્નેહ રાખનાર, આખો સમય જેની સાથે રહેવાનું હોય તેની તરફથી તેને સંતોષપૂર્વક જવાબો મેળવવાની આશા હોય છે. બાળકને મન એનાં માળાપ જ એનું સર્વસ્વ હોય છે એટલે જ્યારે તેમની પાસેથી પ્રેમ-સ્નેહ મેળવવાને બદલે તિરસ્કાર મેળવી દૂર ધકેલાય છે ત્યારે તે ખૂબ આઘાત પામે છે. આ આઘાતની અસર ખૂબ જાડી હોય છે. માળાપને એ વખતે આવો ખ્યાલ પણ નથી હોતો.

બાળક પ્રત્યેની આ જાતની વર્તણૂક જુદાં જુદાં કારણોને પ્રતાપે હોય છે. માળાપની, વડીલોની એક પ્રકારની એ નબળાઈ જ છે. આવા કિસ્સાઓમાં માતાની નબળી તબિયત, ઉપરા ઉપરી આવતી સુવાવડ, ઘણાં બાળકો હોવાં, ગરીબાઈ, આણસુપણું, ઘરની વ્યવસ્થા બાળત અજ્ઞાનતા, બિનઆવડત, માળાપ વચ્ચેનો અણબનાવ અને અપરમાતા કે પિતાનું કારણ મૂળભૂત હોય છે. પરંતુ ઘણુંબધું જે કુટુંબમાં અવ્યવસ્થા હોય, સંચાલન બરોબર ન હોય ત્યાં આનાં જાંઝાં મૂળ રોપાયાં હોય છે.

આપણે બાળક-જોઈએ છે પરંતુ એને સાચવવાની વાત આવે છે ત્યારે ત્રાસી જઈએ છીએ, કંટાળી જઈએ છીએ. એ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન ન થવા દેવી જોઈએ. આપણી તાકાત અને શક્તિ મુજબની જ ગણતરી હોવી જોઈએ.

આપણે સ્વતંત્રતાના યુગમાં જીવીએ છીએ. બાળક પણ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ધરેછશે. આપણી પાસે આવે છે ત્યારે ઘણું બધું લઈને આવે છે તેને સારું કે નરસું બનાવવું તે આપણા જ હાથમાં છે. ભવિષ્યની તેની કોઈપણ પરિસ્થિતિ માટે તે જવાબદાર વડીલોને ગણશે. બાળક પ્રત્યે બેદરકાર ન થવાય. એ બેદરકારી અને ઢીલાપણું આપણા સમાજને, સમગ્ર દેશને અને આપણી ભવિષ્યની પેઢીને માટે મહાન ખતરનાકી ઊભી કરશે. બાળક એ માણસનું પિતા છે—એ અંગ્રેજી કહેવત આપણે અક્ષરશઃ ધ્યાનમાં રાખીએ તો ?

દીકરા-દીકરીના ઉછેરભેદ

નીરુ નાની હતી ત્યારથી જ હીજરાયા કરતી હતી. એ જન્મી ત્યારે જ પથરો જન્મ્યો એમ કહેવાતું. નીરુની દાદીને દીકરીઓ ગમતી જ નહોતી. અને તેમાંય સૌથી પહેલો તો દીકરો જ જન્મ્યો. બેઈએ એમ તે માનતાં હતાં.

નીરુની બા સવિતાબેનને પણ દીક દીક મહેણાં ખાવાં પડતાં. એ મહેણાંને કારણે સ્વાભાવિક રીતે નીરુ પ્રત્યે તે બેદરકાર બની જતાં. સંયુક્ત કુટુંબ એટલે ઘરકામનો બોલો પણ વધુ હતો. ક્યારેક તેને સાચવી લેવા પ્રયત્ન કરતાં પણ બ્યારે કંઈ પૂછતી નીરુ દોડતી તેમની પાસે બાય ત્યારે તેને તે જવાબ આપી શકતાં નહિ, પોતાની પાસે એસાડી શકતાં નહિ અને દાદીમા પાસે ફરિયાદ સંભળાવવા તેને દોડવું પડતું. દાદીમા બાળક પ્રત્યે પ્રેમાળ હતાં એટલે તેમની વાત સાંભળતાં પરંતુ બ્યારે દીકરી અને દીકરા વચ્ચેનો અઘડો તેમની સમક્ષ આવે ત્યારે યુગ તરફી તે જલદી થઈ જતાં. કેટલીક વાર દીકરાનો વાંક હોય તો પણ દીકરીને સાંભળવું પડતું. અને સામાન્ય અઘડામાંથી મોટું સ્વરૂપ પકડાતું. સવિતાબેન કંટાળીને નીરુને મારી બેસતાં. અંદર અંદર દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે મન ઊંચાં થાય ત્યારે પણ પરિણામનો ભોગ બાળકો જ બનતાં.

પરિણામે નીરુ કોઈનો પ્રેમ મેળવી શકી નહિ. બાણે ખૂબ ઓશિયાળી, દુ ખી, વ્યક્તિત્વ વિનાની રહેવા લાગી. તેની યાદ-શક્તિ પણ

નબળી થઈ ગઈ. કશાયમાં તેનું દિલ ચાટે નહિ. સવિતાબેનને એના પછીના બે બાળા થયા.

નીરુ પૂરું ભણી શકી નહિ અને તેના નાના ભાંડુઓને સાચવવામાં પડી ગઈ. ઘર-કામમાં પાવરધી બની. વાંચનનો શોખ હતો- એટલે એ નવું નવું વાંચ્યા કરતી. બાકી ગણિત, ઇતિહાસ ભૂગોળ જેવા વિષયો તેના કદર હુશ્મન થઈ પડ્યા. ૧૭ વર્ષની ઉંમરે તો તેને પરણાવી દીધી. પ્રેમ, લાગણીની ભૂખી નીરુ નવા વાતાવરણમાં ઘણી બદલાઈ ગઈ. તેને એક બે એવા મિત્રો પણ મળી રહ્યાં જેની પાસેથી તે ખૂબ સાંત્વન મેળવી શકતી. એમની સાથે એ એક થઈ જતી અને એમની જ પ્રેરણાથી તેણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પણ પસાર કરી અને વાંચનમાં વધુ રસ ધરાવી પોતાનો વિકાસ આદર્યો. પોતે અનુભવેલી બેદરકારીના બદલામાં બાળમાનસનો સારો એવો અભ્યાસ કર્યો અને પોતાના બાળક પ્રત્યે સન્નગ રહેવા તત્પર રહી.

કાગતું બેસવું ને...

દ્રેઈનમાં સુસાફરી કરીએ છીએ ત્યારે જાત જાતના અનુભવો થાય છે, નવી ઓળખાણ પણ થાય છે, કેટલોક બાણવાનું પણ મળે છે અને વખત પસાર કરવાનો હોય એટલે સૌ સૌના મત દર્શાવી રાજકારણીય કે સામાજિક પ્રશ્નો ઉપર ગરમાગરમ ચર્ચા ચાલતી હોય છે. મારા એક પ્રવાસ વખતે ગયા ચોમામાના પૂરની વાત ચાલતી હતી.

એ નાનકડા ગામમાં ક્યારે પણ ન આવેલું

પૂર આવ્યું અને ગામ ખેદાન-મેદાન થઈ ગયું હતું. એ ગામ પાસેથી નદી પસાર થતી હતી પણ આટલાં વર્ષોમાં એમાં પૂર આવ્યું હોય તેવું સાંભળ્યું નથી. અમારી ટ્રેઈન ત્યાંથી પસાર થઈ એટલે ગંચા ચોમાસામાં આવેલ પૂરની પરિસ્થિતિનું વર્ણન શરૂ થયું. અમારી સાથે ખેડેલાંએમાં થોડાં એ જ ગામનાં રહીશ હતાં. તેઓ જનમાં જઈ રહ્યાં હતાં. તેઓમાંનાં એક બહેન પોતે અનુભવેલું તાદૃશ્ય વર્ણન કરી રહ્યાં હતાં:-

સવારના ગામમાં અચાનક પાણી દેખાયું અને લોકોમાં જાહેરાત થઈ કે જે કંઈ મિલકત-દાગીના રોકડ વગેરે હોય તે લઈ ગામના એ માળના મકાનમાં સૌએ જવું. લગલગ બધાં જ ત્યાં પહોંચ્યાં અને અડધા કલાકમાં તો પૂર એટલું બધું વધ્યું કે મકાનમાં ઊભેલાંને પણ દહેશત લાગવા માંડી. ઢોર-ઢાંખર પણ તણાઈ રહ્યાં હતાં. પણ ઈશ્વરની મહેરબાની તે એક કલાકમાં તો પાણી સવ ઊતરી ગયાં. ગામમાં પુષ્કળ નુકશાન થયું, લોકોને ઘરબાર વગરનાં કરી દીધાં. કુદરતની લીલા આગળ સૌ હાથ ધોઈને બેઠા. આજુબાજુનાં ગામોમાંથી ઘણી બધી સગવડ થઈ, મદદ મળી.

પરંતુ ખરી વાત તો હવે જાણવાની છે. આ પૂર શાથી આવ્યું ? ટ્રેઈનમાંથી દેખાતું એક ખેતર અને સામે દેરડી હતી. આટલું પૂર આવવા છતાં એ દેરડીને ઉણી આંચ પણ ન આવી. એટલે લોકો કહેવા લાગ્યાં કે માતાનું સત હોય એટલે એનો વાળ પણ

વાંકો ન થાય. પરંતુ પેલા ખેતરના રખવૈયાએ ગમે તેવા ઉનાળામાં પણ કોઈને પાણી પાચું નથી. ખૂબ તરસ્યા થયેલા વટેમાર્ગીએ પાણી માગ્યું હોય તો પણ તેમને ચોખ્ખી ના પરખાવી દે કે અહીં કોઈ પરબ-વાવડી નથી. આમ ગામનાં લોક પાણીમાંથીય ગયાં. તેમને પછી આવી જ સજા થાય ને ! કહે, બહેન સારું થયું, એકવાર એમને ખબર પડવા જેવી જ હતી. અને કુદરત કોપાય-માન થઈ.

કુદરત ક્યારે શું કરશે તેની તો ખબર નથી પણ અચાનક થયેલાની પાછળનું તથ્ય શોધી કાઢનાર તો મનુષ્ય જાત જ. કંઈક ને કંઈક બંધબેસતું શોધી જ કાઢે.

અમે બેઠાં હતાં એ ટ્રેઈનમાં પણ પૂરને કારણે એ વખતે લોકો બેસી શક્યાં નહોતાં. ટ્રેઈનના છાપરા પર લોકો ચડી ગયાં હતાં. ટ્રેઈન ઊંધી ન પડી ગઈ એટલી લાગવાનની મહેરબાની.

કેતકીનેય કાંટા ?

કેતકી આજે એસ. એસ. સી. પાસ થઈ ગઈ છે. તેની આગળ લણવાની ખૂબ ઇચ્છા હતી પરંતુ ઘરના સંયોગો તેને લણવા દે તેવા નહોતા. આટલું પણ તે માંડ માંડ લણી શકી હતી. તેની મા સુનંદા સુખી કુટુંબમાં ઉછરેલી હતી. પરણીને સાસરે આવી ત્યારે તો પુષ્કળ પૈસો હતો. એટલે સાહ્યબીમાં જ રહેવા મળેલું. કેતકી પાંચેક વર્ષની થઈ ત્યાંસુધી તેના પિતા કંઈ જ ધંધો કરતા નહોતા. બાપદાદાની મૂડી આખી જિંદગી ચાલે તેમ હતી. પણ કંઈક કરવા જતાં એવા ધંધો ચડી ચયા કે સદ્દામાં

ને સદ્દામાં એ વર્ષમાં ખેદાન મેદાન થઈ ગયું. સુનંદા ઉપર દુઃખનો દરીઓ ફરી વળ્યો. દેવું પુષ્કળ અને પતિનો પત્તો નહિ. ભાઈ-બહેન પાસેથી માગી માગીને પણ કેટલાક દિવસ નીકળે !

ઘરમાં રોટલાના પણ સાંસા છતાં સુનંદાને કંઈ કામ કરવા બહાર જવું ગમે નહિ. 'ક્યા મોઢે બહાર કમાવા જાય ?' એમ મનમાં થયા કરે. કોઈ કહે ત્યારે કહે કે ઘેર બેઠાં કરવાનું કામ મોપો. પાછી બીજી એવી કોઈ આવડત નહિ. ત્યારે કરવું પણ શું ? ભરતગૃથણ દ્વારા થોડું કંઈક મળી રહેતું.

સુનંદા મનમાં ખૂબ વિચાર કરે. પણ સમાજની બીકે તેને કંઈજ કરવાનું મન થાય નહિ. વધુ તો તેને એમ થાય કે, હતો ત્યારે કેટલો વૈભવ હતો અને હવે કોઈની પાસે હાથ પાંગરવા જવાનું ! નાની કેતકી પણ મોટી થતી હતી. એને લણાવવાની અને ઘર ખર્ચ. એ જણતું પણ નિભાવવું કઈ રીતે ? તેના ભાઈ તેને મદદ કરતા હતા. તેને લાયક કામ પણ શોધી રહ્યા હતા.

કેતકીના પિતા આમ ઘેર ન આવે. પણ બહારગામથી, પોતાને ખાવાના પૈસા બેઠે એ છે, તરત મોકલી આપો, નહિતર આપઘાત કરીશ—એવી ભતના ધમકીના પત્રો સુનંદા ઉપર આવતા એટલે સુનંદા ડરી જઈને જે થોડા પૈસા ભાઈએ આપ્યા હોય તેમને મોકલી દેતી. એ તેને ઘેર બોલાવવા પ્રયત્ન કરતી પણ તે આવું છું કહીને આવતા જ નહિ. આવું થયા પછી તેમનામાં મોડું બતા-

વવાની તાકાત જ નહોતી.

સુનંદા પૈસા મોકલી દે એટલે તેનાં ભાઈબહેન ખૂબ ચીડાતાં. ક્યાં તો તે અહીં આવીને રહે અથવા તો કંઈ કામ કરે. આમ રોજ બિડીને પૈસા મોકલવા કેવી રીતે ? એવી દેવ પાડવાથી એને બિલકુલ કામ કરવાનું મન નહિ થાય અને નોકરી પણ નહિ કરે.

આમ કરતાં કરતાં કેતકી મેટ્રિક પાસ થઈ ત્યાંસુધી ભાઈ-બહેન અને બીજાં સંબંધીઓ મદદરૂપ નીવડ્યા. આગળ અભ્યાસનું નામ દીધા વગર કેતકી પણ નોકરીની શોધમાં પડી. નોકરી કરવામાં શરમ નથી પણ ભીખ માગવામાં શરમ છે એ વાત તેણે ગળે ઉતારી હતી એટલે પોતે કમાશે અને લણશે એ જ વિચારી કેટલીક જગ્યાએ અરજી કરી નાખી. એના ઉત્સાહથી એને તાત્કાલિક એક નિશાળમાં શિક્ષિકાની નોકરી મળી ગઈ.

પિતા તરફની ઘૂણા હતી પણ કેતકીને સુનંદાની ખૂબ દયા આવતી. પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતી ત્યારે ત્યાં જ થીજી જતી. લણીગણીને નાનપણથી તૈયાર થઈ હોત તો આજે ગમેતેવી પરિસ્થિતિમાં તે સામાનો કરી શકત ને ? અને એટલે જ સુનંદાએ કેતકીને લણાવી હતું, વધારે લણાવવા પણ ઇચ્છે છે.

કોનની અને કોમની કાંચી

કમલેશ અને સુનંદન એક જ સંસ્થામાં નોકરી કરતા હતા બન્નેની રહેણીકરણી અને વિચાર-સરણીમાં ઘણા મતભેદ રહેતા. ચર્ચાનો અવકાશ મળે અને ભેગા થાય પણ અંતે તો ઝઘડીને જ ભલા થતા. અત્યાર સુધી તો

રાજકારણીય ચર્ચા કે એવા બીજા વિષયોમાં મતભેદ ચાલુ રહેતા પરંતુ ધીમે ધીમે તેમને બન્નેને એકબીજાની ઈર્ષ્યા થવા લાગી. અને અંદર અંદર કામની બાબતમાં પણ મતભેદ —મનભેદ થવા લાગ્યા. બન્નેના વિભાગ જુદા પરંતુ સુનંદન સંચાલન વિભાગમાં હતો એટલે કમલેશને કમને પણ તેની સલાહ લેવી પડતી. બન્ને સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. એટલે અંદરેઅંદર જુદા જુદા પક્ષ ઊભા કરી શક્યા. કમલેશના પક્ષમાં એક રમણભાઈ હતા તે બેઠ બાજુ ઢોલકી વગાડી શકે તેવા હતા. સુનંદનની વિરુદ્ધ બોલાય તેટલું બોલી કમલેશ પાસે તેઓ તેના જ અંગત માણસની જેમ વર્તતા. એટલે સંચાલન વિભાગનું કંઈ પણ કામ હોય તો રમણભાઈ મારફતે થતું. રમણભાઈ કમલેશનો જમણો હાથ બની બેઠા હતા.

રમણભાઈ સ્વભાવે જૂબ મીઠા હતા. કોઈની સાથે બગાડવામાં તે સમજ્યા નહોતા. ઉપરથી બધા જ તેમના મિત્રો હોય તેટલું સારું રાખતા. અને દરેકના મનની વાતો બાણી લેતા. કોણ ક્યારે શું બોલ્યું તે તેમની ડાયરીમાં નોંધાઈ બંધ તેટલી ચીવટ રાખી વાત કરતા. તેમનું મન ઈર્ષ્યાથી ભરપૂર હતું. તે કોઈની ચડતી બેઠ શકતા નહિ. એમનું જ વર્ચસ્વ સંસ્થાના દરેક માણસ પર રહેતું બેઠ એ એમ તેઓ માનતા.

તેમના સ્વભાવ મુજબ સુનંદન પાસે કમલેશનું અને કમલેશ પાસે સુનંદનનું ખરાબ બોલતાં તે જરાય અચકાતા નહિ. છતાં બન્ને પાસે થોડે સારા દેખાય એ રીતે વર્તતા. સુનંદન

અને કમલેશ એવા વિરોધી થઈ ગયા હતા કે અંદરબાનેથી તેમને આવું સાંભળવું ગમતું. તેઓ બન્નેએ તો બાણે એક ચી. આઈ. ડી. રાખ્યો હોય તેમ જ તેમની પાસેથી કામ લેવાતું.

રજતું ગજ કરતાં રમણભાઈને આવડતું. ક્રિયાદ ઉપર પહોંચી જતી એટલે બધા જ કરતા. લેવા નહિ દેવા નહિ ને વગર મફતનાં બે વાક્યો બોલવાથી કુટાઈ મરવું પડતું એવા પણ દાખલા બનેલા. તાજેતરમાં જ એક નવી નીમણૂક થઈ હતી. તે ભાઈ તો રમણભાઈના સ્વભાવથી બિલકુલ અબજા હતા. એ દાખલ થયા ત્યારથી બાણે તેમના હરીફ ન હોય તેમ જ તેમની સાથે વર્તતા. અને બન્યું પણ એવું જ. નવા ભાઈનું કામ ઝડપી અને નવી નવી વસ્તુ મૂકી કામ સારું કરતા. સુનંદનને પણ તે આકર્ષી શક્યા હતા. રમણભાઈ જેવા માણસ આ સહી જ કેમ શકે ? તેમની બને તેટલી કુથલી કરવો માંડ્યા. બ્યારે એમના હાથમાં કંઈ જ ન આવ્યું ત્યારે તેમના અંગત હવન સુધી પહોંચી ગયા. અને સુનંદન પાસે આડુંઅવળું ભરડી આવ્યા. સુનંદન પણ બધાને થયરાવતો હતો. એટલે એ છાંપ મજબૂત કરવા ક્યારેક તે નવા આવેલા કેતુને શિખામણ આપવા બેસી જતો.

કેતુના અંગત હવન પર પ્રહાર પડ્યો ત્યારે તેને જૂબ ખરાબ લાગ્યું. આવી સંસ્થામાં કામ કરવું એના કરતાં ન કરવું સારું. એની ટેક ઉપર, કોઈ પણ બતની ચર્ચામાં ઊતર્યા વગર બીજે દિવસે સુનંદનના હાથમાં રાહનામું મૂકી દીધું.

સરદારની અનુભવવાણી :

[સ મુકુલભાઈ કવાઠી, પ્ર નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ નં ૧ -/૧૦]

સરદાર પોતે એ ગુજરાતનું નાક છે સમગ્ર હિંદના નવસર્જનમાં એમનો હિસ્સો અદ્વિતીય હોના છતાં કમલાએ એમના વિશે ખૂબ ઓછું લખાણ છે સરદારના વ્યક્તિત્વના વિવિધ પાસાને ઉપસાવે એવું સાહિત્ય ઉપવંશ કરના માટે નવજીવન પ્રકાશન સંસ્થાએ આદરેલો પુરુષાર્થ અભિનંદનીય છે સરદારના નરહરિ પરીએ લખેલા જીવનચરિત્ર પછી એમના પ્રવચનો—‘ શુશા પૈસા ચાર’ની કહેણીને ખોટી ઠરાવે એવા જુસ્સાદાર પ્રવચનો—પણ એ જ લેખકે સપાદિત કર્યા હતા શ્રી મુકુલભાઈ કવાઠીએ સરદારની અનુભવવાણી સપાદિત કરીને એમના વિચારપ્રવાહનો ને એમની જીડી દૃષ્ટિનો સરસ પરિચય ગુજરાતી વાચકોને કરાવ્યો છે મહાદેવભાઈની ડાયરીઓ બહાર ના પડી હોત તો અત્યંત ગભીર અને વજ્રસમ ભાસના સરદારમાં આટલી અચ્છી વિનોદશક્તિ હશે એવો એમના અતેવાસીઓ સિવાય કોઈને ખ્યાલ ન આવતો આ વિનોદશક્તિની સ્મૃતિઓ વિસારે પડે એ પડેલા એને અચર્ય દરવામાં આવે તો ? જેમ સરદારની અનુભવવાણી પ્રસિદ્ધ થઈ શકી એમ સરદારની

વિનોદ-શક્તિ પણ પ્રસિદ્ધ ન થઈ શકે ?

ભગ્ન પાટુકા :

[લે કનૈયાલાલ મુનશી, પ્ર ગૂર્જર અચરણ કાર્યાલય, અમદાવાદ રૂ ૪/-]

શ્રી મુનશી જે કાંઈ લખશે એ ગુજરાત વાચકાનુ જ છે, એમાય નવનકથા જેવું હોય તો વિશેષ પાટુકાની પ્રભુતા અને ગુજરાતનો નાથ લખનાર મુનશીની પ્રતિભા પુનઃજીવન કરી શકે એની તો આ નવનકથા છે જ નહિ આમ છતાં વાચકને રસતરમોગ રાખે એવું કાંઈક નવનર એમણે વરદ કર્યું છે ગુજરાતને ચરણે અનેક ઐતિહાસિક પાત્રોમાં બાગ મહારાજનું એક નવું પાત્ર એમણે ઉમેર્યું એ અને કથા કહેવાની આખી શૈલીમાં ધરખમ ફેરફાર કર્યો— ભૂતપ્રેત પામે ૬૦૦ વર્ષ જૂની વાતો કહેવાની— એ બે આ નવનકથાની વિશિષ્ટતા છે ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ પણ ગણ્યાની શકાય કે શ્રી મુનશી ગુજરાતના એક, સિદ્ધહસ્ત ઐતિહાસિક નવનકથાકાર છે એ આ ભૂતપ્રેતો જાણે છે

માધવે ગુજરાત વેચીને મુસલમાની રાજ્ય બાંધી સુધી આણ્યું એની આકરી ટીકા અનેક ઇતિહાસકારોએ કરી છે, પરંતુ જૂની નવનકથાઓમાં માધવને ચીતર્યો હતો એના કરતા આ નવનકથામાં ઘણો વધારે કાગો ચીતર્યો છે માઈ ઇતિહાસના નિદાયાંએ માધવ ઉપર

સુનંદને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે એણે એક જ વાક્ય કહ્યું : ‘ એક બીજાનું ળગાડવા જ ઇચ્છતી જમ્યાએ હું કોઈ પણ સંજોગોમાં

કામ કરી શકું તેમ નથી બીણી દૃષ્ટિથી હું નથી જોતો, તમે જુઓ છો અને કામની કદર કરી શકતા નથી. ’

તટસ્થ સંશોધન કરી એને સાચા સ્વરૂપે રજૂ કરવાની હવે ખૂબ જરૂર છે.

શ્રી. મુનશીની આ નવલકથાનો અત્યંત અત્યંત શુભ છે. જે ચમત્કારની અભિજ્ઞાના શરૂઆતનાં એક બે પ્રકરણ જાગવા છે એ પાછળથી ઝોસરી જાય છે તે કોઈપણ પાત્ર ગાદી અસર મૂકી જતું નથી—સિવાય કે ખાડા મહારાજનું.

દેવનો દીધેલ

[લે. પીતાંબર પટેલ, પ્ર. વોરા એન્ડ કંપની પ્રિન્ટ-શર્સ પ્રાઇવેટ લિ., મુંબઈ, ર. રૂ. ૨/-]

લેખક 'નિવેદન'માં 'જિવાતા જીવનની વિષમતામાંથી, કટુતામાંથી અને વિસ્તરતી જતી ઝેરી હવામાંથી જીવનનાં અમૃત જોધી તેને વાર્તામાં નિરૂપવાનો આ નમ્ર પ્રયાસ છે. એમ જણાવ્યું છે એ સત્ય સંગ્રહ માટે પસંદ કરાયેલી બધી જ વાર્તાઓ એક યા બીજી રીતે પુરવાર કરી જાય છે. સામાજિક અન્યાય, અસૂચા અને અજ્ઞાનતાની વચ્ચે માણસાઈનો દીવડો જલતો ગાખો દસતા મોઝે જીવન જીવતી વ્યક્તિઓનું તાદૃશ્ય ચરિત્રાલેખન સંગ્રહની બધી જ વાર્તાઓ કરાવી જાય છે.

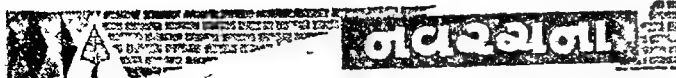
દરેક વાર્તાને આગવું એવું વ્યક્તિત્વ છે અને અનોખો એવો જીવનસંદેશ છે. સંગ્રહમાં કુલ ૧૨ વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેના પરથી પુસ્તકનું નામાભિધાન થયું છે તે નિઃશંક સંગ્રહની અનિહિત મ વાર્તા છે. 'દેવનો દીધેલ' પતિપત્નીની બાળક મારેલી કુદરતી અંખના, એ અંખનાનું સાદૃશ્યમાં પરિણમવું પરંતુ કાઈકે વિચિત્ર રીતે—બાળક જન્મથી અંધ હોવું—ચારે માથાપના પુત્રજન્મના દર્પમાં થોડાંક વિચાદનાં વાદળ છવાય છે પણ અંતે તો લેખક વાર્તાને ચરમસીમા સુધી પહોંચાડીને કુશળતાપૂર્વક પતિપત્ની બંનેના હૃદયમાં વહેતા વાતસલ્યના ધોધનું દર્શન કરાવે છે. માનવજીવનમાં વાતસલ્યની ભાવનાની આ પરમ સિદ્ધિ કહેવાય. નહીં તો સહેજ ખોડખાંપણાળાં બાળકોની શી રીતિ થાત ?

એવી જ રીતે 'હિંદાહુ' ધર' પણ 'નખોદિયા'ના હિન્નામથી પીછો છોડાવવા અંખતાં પતિપત્નીના હૃદયની ઝાંખી કરાવી જાય અને એમને અનુભવવી પડતી કૌટુંબિક ઈર્ષી અને એને લીધે વધી પડતાં મંથનોનું આપણને દર્શન કરાવી જાય છે. 'લેણદેણ' એ કંકુડોશીની પ્રાણી—કાળી કૂતરી—પ્રત્યેની મમતાનો પૂરાવો આપી જાય છે તો 'અંજળ માણી' પ્રાણી—ભૂરી ભેંસ—પ્રત્યેની મમતા જરા જુદી રીતે દર્શાવી જાય છે. દુષ્કાળમાં ભીંસાતાં ભીંસાતાં પણ પોતાના પાલક પ્રાણી માટે ત્યાગની ભાવના કેરવી સફળ હોઈ શકે એની સાબિતી આ વાર્તા આપી જાય છે. 'જીવન-દાન' પોતાના જીવના ભોગે જીવન અને મૃત્યુ બંનેને સફળ બનાવી જનાર હેમકેર ડોશાની ફિલસૂફીની કલાણી છે, તો સાપની કાંચળી 'માં પાકી વયે વિધૂર થનારની કફોડી દશાનું ચિત્રણ છે. 'મીરાંદોઈ' ધરડા બાપની સેવાર્થે પોતાના જીવનનો ભોગ આપનાર સ્ત્રીની ગાથા છે તો 'મૂંગી ચીસ'માં માનુહૃદયનાં મંથનોની કલાણી છે. 'રામસેના'માં વિજ્ઞાને પૂરાં પાડેલાં સાધનોથી તીડ સામે યુદ્ધ કરવામાં જૂની માન્યતા સાથેની બાથબાથા ને અંતે તો વિજ્ઞાનની જીત છે. 'લોચનદાન'માં મંછોડોશીને મોતિયો ઉતરાવવાની અંખના અને આંખો પાછી આવ્યા પછીની સ્થિતિનું વાસ્તવિક આલેખન છે. 'શ્રદ્ધાદીપ'માં એક પત્નીની આંતરિક સમજ, ખાતરી અને સમાજનું અનુચિત દયાણુ એ બંને વચ્ચેનો સંઘર્ષ અને છેવટે તો હેમકેરની જીત જ બતાવાઈ છે.

સમાજનાં સારાં નરસાં પરિબળો માનવજીવનને અસર જરૂર પહોંચાડે છે. પણ અંતે તો સતતની જીત ને અસતતની હાર જ લેખકને પ્રિય હોય એમ લાગે છે. દાંપત્ય સુખનું શાસ્ત્ર :

[લે. પ્ર. ઝ. નવનોત્તરાવ વી. પટેલ, કાશુપુર, અમદાવાદ. રૂ. ૩/૫૦]

ગુજરાતી ભાષામાં વૈજનિક પદ્ધતિને અનુલક્ષીને જાતીય વિષયનું જાત પડું પાડનારાં ખૂબ ઓછાં

નવલકથાના

સર્જનના રાહ : ૭૩

પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકનો ઉમેરો અલિનદનીય છે. પુસ્તક સચિત્ર છે અને દાપ્ત્યજીવનને સુખમય બનાવવામાં મહત્વનો ફાગો આપનારા મુદ્દાઓનો એમાં સમાવેશ કરનામાં આ પો છે. દાપ્ત્યસુખથી શરૂઆત કરીને લેખક આપણને સમાગમની ક્રિયા, એના વિવિધ આસનો, પ્રમાણ, નપુસકતાના કારણો, એના નિવારણના ઉપાયો, સતતનિયમન વગેરે બાબતો અંગે સારી એવી વિજ્ઞાનિક માહિતી પૂરી પાડે છે.

ક્યાંક ક્યાંક ભાષા વધુ પડતી રંગીની થઈ જાય છે એ પુસ્તકની એક ખામી ગણવી શકાય. પુસ્તકનાં છેલ્લા ૫૪ પાના 'પરિવાર' માસિકમાં છપાયેલા પ્રશ્નો અને એના ઉત્તરોને સક્રિય કરે છે. આવા જાતીય પ્રશ્નો નિખાનસ રીતે પૂછે અને એના શિષ્ટ ભાષામાં જવાબ અપાય એ દરેક રીતે આવકાર્ય ગણવું જોઈએ. અપાયેલા જવાબો પ્રશ્નનો નિકાલ આણે એવા હોવા છતાં ક્યાંક ક્યાંક લેખકના પ્રથમ પુસ્તક 'સતતિ નિયમન ને વધ્યત્વનિવારણ'ની જાણે જાહેરાત ન કરી જતા હોય એવી અસંગત વાચક પર પાડે છે. લેખક આ નિવારી શક્યા હોત તો વધુ સારું થાત.

મીઠાને પ્રતાપે -

[લે. કાકા કાનેનકર ૩ નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, ૧૪ રૂ ૧/-]

કાકાસાહેબે અગાઉ લખેલું 'આપુની આખી' પુસ્તકનું જ આ પૂરક ગણાય તેવું પુસ્તક એના નામથી શ્રમમાં નાખે તેવું છે. છતાં 'આપુની આખી' જેટલું જ મહત્વનું અને ઉપયોગી છે.

સ્વરાજ્ય માટેનો ૧૯૩૦માં મીઠાનો સત્યાગ્રહ શરૂ થયો ત્યારે ગાંધીજીને યરવડા જેલમાં મૂકેલા, તેમની સાથે પાંચેક મહિના માટે કાકાસાહેબને પણ મૂકવામાં આવેલા એ પાંચ મહિનાના સદવાસમાં જે જે પ્રસંગો રિચાશે અને ચર્ચાઓ થયેના તેને કાકાસાહેબે આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યા છે.

ગીતાના શુદ્ધ શબ્દોન્યારોધી માડીને મરાઠી અલગ ગો

અને મરાઠી ભાષાના નિકટના પરિચયમાં ગાંધીજી આવ્યા તે કાકાસાહેબ સાથેના આ જેલસહવાસથી મીઠાના સત્યાગ્રહ વખતના રાજદ્વારી કેદીઓનો આ જેલ-ઝમેનો જેલને પણ 'મીઠાની જેલ'નું બિરુદ આપતો તેથી જ એ અરસાના પ્રસંગોના આ પુસ્તકને કાકાસાહેબે 'મીઠાને પ્રતાપે' નામ આપ્યું છે—જે પુસ્તક વાંચ્યા પછી સાર્થક થયેલું લાગે જ.

કાકાસાહેબે ગાંધીજીની પાસેથી કેટલુંક એવું મહત્વનું જીવન જીવતા શીખી લીધું કે એ આ પુસ્તકમાં કેટલાય લેખોમાં જોવા મળે છે. એટલે જ ગાંધીજીની મહત્તાને સ્વીકારતા હરકેઈ વાચકને આ પુસ્તકની મહત્તા નાગ્યા કરશે જ. 'ગાંધીજી રિપેની ગમે તે વસ્તુ લોકોને રાચક થશે જ' એવા કાકાસાહેબના વિચાર સાથે સમત થવાનું આ પુસ્તક તો ખીજી જાણ છે.

દિલની સગાઈ

[લે. વિષ્ણુકુમાર પડ્યા ૩૦ પુસ્તકાલય સં. સં. મડગ લિ. વડોદરા રૂ ૩/૫૦]

સામાન્ય રીતે નવનર્યા-નવનિકાના પુસ્તકો પ્રગટ કરવા પ્રત્યે સૂઝ ધરાવતી સસ્થા વાર્તાસંગ્રહનું પ્રકાશન કરે ત્યારે એ સંગ્રહને જોવા-જાણવાની જિજ્ઞાસા વધુ પ્રબળ સ્વરૂપ પકડે. પ્રકાશકે કરેલા નિવેદનની આ પકિતઓ 'એમાં સુરુચિનો ભગ ધાપ તેની રીતે વાર્તાઓ લખાયેલી નથી તેથી આ પુસ્તક પ્રગટ કરવું અમે યોગ્ય માન્યું છે' આ સંગ્રહની મોટાભાગની વાર્તાઓને તો સ્પર્શતી નથી જ. એમ તો 'આવકાર'માં શ્રી કરસનદાસ માણેકે પણ લેખકની નિર્મિતિકાનાનો અભાવ બે ત્રણ વાર રજૂ કર્યો છે.

અપત્ય પ્રેમની જ વાતોને 'નિર્મળ પ્રેમના તત્ત્વ' માનનામાં આપતો હોય તો એ તત્ત્વનો ફળગી—એવું મૂળ તો સ્ત્રી-પુરુષના સંસ્કારમાં—પ્રેમમાં જ નથી? અને એ જ આ બધી વાર્તાઓનું સાચું હાર્દ છે. અહીં એ પ્રેમની વેવનાઈ બને ન ચીતરાઈ હોય પણ જાણે કે અજાણે સ્ત્રીને લપસી પડતી અને પુરુષને લપટાભર્યો ચીતરવાની ઓગણીસમી સદીની

મતોદ્વિતિ લેખકમાં જાણે આજ્ઞા વિચરી રહી છે. આજે તો ગામડાની સ્ત્રી પણ શહેરી સ્ત્રીથી જરાય ઊતરતી નથી રહી ત્યાં 'મિચારી-ગાપડી' ગણીને ગામડાંની સ્ત્રીને આમ વાર્તામાં ડુધી જ રાખવાનું આપણા લેખકોએ હવે મૂકી દીધું છે.

વાર્તાઓના 'આવકાર'માં શ્રી માણેક લેખકની જે મર્યાદા બતાવી છે તેને માની લઈએ તો પણ પરણવાને જ દિવસે બાળકનો જન્મ આપીને તરત જ કંઈ ધુવતી નવવધૂનો સ્વાગ સજીને લગ્નવેદી સામે આવીને બેસવાના હોશમાં હોય ?

'દેહની માટી' નામની એ વાર્તામાં પ્રકાશકના નિવેદન મુજબ મુરુચિ દેખવાય તેવું શું લાગ્યું ?

સંગ્રહની બાવીસેય વાર્તાઓ વાર્તાસલાખી છે એટલે વાચનીય પણ રહેવાની જ. પણ એકેય વાર્તા મન મૂકીને વાંચ્યા જ કરવાની ધરપત કરાવે તેવી નથી. વિષયની વિવિધતા કે શૈલીની પકડ ક્યાંક જરૂર દેખાય છે પણ આખું પોત તો જાણે સાવ ફીમું જ રહ્યું છે. ગુજરાતીમાં પ્રગટ થતી 'ધણી નવલકથાઓ-નવલિકાઓ'માં પ્રાકૃત સંસ્કારવાળાં વાચકોના મનને રુચે તે જાતના પ્રસંગો કે પાત્રો હોય છે, અને તેમાં ધણીવાર મુરુચિનો ભંગ થતો જોવામાં આવે છે. આથી તેવી કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું મંડળને અયોગ્ય લાગે છે 'તેવું નિવેદનમાં પ્રકાશક સંસ્થાએ જાહેર કર્યું' છે એથી ભરમાઈને આ સંગ્રહ વાંચવાની ભૂલ વાંચ્યા પછી તરત સમજાય છે એટલે આખું નિવેદન કર્યો વિના જ આ સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો હોત તો લેખકને પણ અન્યાય ન થાત અને પ્રકાશક તો પોતે સલામત રહેત જ.

આશા છે કે શ્રી માણેકની સલાહ લેખકને માન્ય લાગશે અને તેમની લવિષ્યની કૃતિમાંથી સાહિત્યનિર્માણ માટેની સાધના પણ એટલી જ નીતરશે.

ફૂલમાળ :

[લે. વલ્લભદાસ અક્કડ. પ્ર. કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, મુમ્બ. ન. પં.—/૫૦]

'બાળકો માટે વિચારસંગ્રહ'ની મહોર લાગેલો આ

નાનકડો સંગ્રહ બાળકો કરતાં દિશોરો માટે વધુ ઉપયોગી થાય તેવો જાણે કહેવાય. બાળકોને વિચારો પચાવવાની તાલીમ મળી નથી હોતી, તેમના જન્મ જકારની એ વાત છે. નાનકડા પ્રસંગો કે કથાનકો દ્વારા જ બાળકોમાં વાચનવૃત્તિ કેળવાય. આવા વિચારો તો તેમના કુમળા મગજને વધુ ભારે બોજ લાદે. કેટલાક ખડોને તો વિચારો પણ ન ગણાય એટલા બધા સામાન્ય છે. લેખક પાસે બાળકોને રુચે તેવી શૈલી અને બાળકોપયોગી સુંદર સાહિત્ય છે તેને અંતરથી કરવાનું સૂચન અસ્થાને નહિ ગણાય. આ નાનકડી પુસ્તિકા શાળામાં ભણતાં દિશોરોને જરૂર વાંચવી ગમે તેવી છે એટલે અંશે તેની ઉપયોગિતા ગણવી તો જોઈએ જ.

સ્નેહમુદ્રા :

[લે. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાડી, સં. અનંતરાય મ. રાવળ. પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાડી પ્રા. લિ., મુંબઈ, ર. રૂ. ૪/૫૦]

'સ્નેહમુદ્રા' લખ્યા પછી સરસ્વતીચંદ્ર લખવાની જરૂર જ શી હતી ?—એવો દોલતરામ પંડ્યાનો પ્રશ્ન ધણીને સાચો લાગતો હોય એ સંભવે છે. અને એટલે જ પાંચમી આવૃત્તિ પાંચમી 'સ્નેહમુદ્રા'ની પહેલી આવૃત્તિ સિત્તેર વરસ પહેલાં પ્રગટ થઈ છે એય સાચું લાગે છે ! સિત્તેર વરસમાં પાંચ જ આવૃત્તિ પામેલું આ પુસ્તક આ નવી આવૃત્તિ વેળાએ ગુજરાતના એક મન્નિષ્ટ વિવેચકનું સંપાદન પામે છે. ઉપરાંત આ વખતની આવૃત્તિમાં કર્તાનાં અન્ય કાવ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે જેથી ગોવર્ધનરામને કવિ તરીકે મૂલવવામાં, તેમનો કવિ તરીકે અભ્યાસ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓને સરળતા પડે અને સફળતા સાંપડે.

શ્રી અનંતરાય રાવળે આ અંતરું સંપાદન અને સંશુદ્ધિ તો કરી જ છે, ઉપરાંત તેમનો અભ્યાસ પ્રવેશક પણ આ આવૃત્તિને સાંપડ્યો છે જે ગોવર્ધનરામના સાહિત્યના અભ્યાસોએ ઠીક ઠીક માર્ગદર્શક થઈ પડે. ગોવર્ધનરામની શતાબ્દિએ તેમનાં અપ્રાપ્ય

પુસ્તકોને 'ઝડપથી સુપ્રાપ્ય બનાવ્યાં છે એટલે જ સ્નેહમુદ્રાની પણ આ નવી આવૃત્તિ આટલી ઝડપથી સાંપડી શકી છે. પ્રકાશક સંસ્થાએ ગોર્ધન સાહિત્યને આટલું સસ્તું અને સુલભ બનાવવા માટે ગુજરાતની સામી અને સારી સેવા બજાવી ગણાય. જે સાહિત્ય જનતામાં સંસ્કારસીચન કયું છે એ સાહિત્ય ખૂબ સહજતાથી દરેક જણ વાંચા-ખરીદી શકે છે એ ગુજરાત માટે તો નવી નવાઈનો વાત કહેવાય.

હૃદયમાં મુદ્રાકિત થતી સ્નેહછાયા અને વિરહવ્યથાનું એક આદર્શ વસ્તુ આ કાવ્યને ચિરંજીવ બનાવી શક્યું છે એ તો આનો આસ્વાદ કરનાર દરેક વાચકને, અભ્યાસુને અને વિદ્યાર્થીને લાગે જ છે.

શમળાં :

[લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ. પ્ર. આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ, ર. રૂ. ૩/૫૦]

નવલકથાકાર તરીકે ૨૦ વ. દેસાઈને જાણનાર વર્ગ 'નિહારિકા' નામના કવ્યસંગ્રહથી સ્પર્ધી રમણલાલને કવિ તરીકે પણ પિછાણે છે. વસો પછી, તેમના અવસાન પછી તેમના કાવ્યો-ગીતોને આ સંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ થયેલા મળે છે એ કાવ્યરસિકો માટે મહત્વનું ઉમેરણ ગણાય.

બાર ખંડમાં વહેંચાયેલાં બધા મળીને ૧૪૫ કાવ્યો આ સંગ્રહમાં મૂકવામાં આવ્યાં છે, મોટા ભાગનાં ગેય કાવ્યો છે, ગીતો અને પ્રાસંગિક કાવ્યો પણ છે.

આખા સંગ્રહમાં ઠેર ઠેર વસ્તાની પ્રકૃષ્ટતા માટે શુદ્ધિ-પત્ર મૂક્યું હોત તો કોઈ શબ્દના અર્થના અનર્થ કરવાની કે પાઠાંતર થવાની જે દહેશત રહે છે તે પણ ન રહેત સંગ્રહનું નામ પણ 'સમળાં' ને બદલે 'શમળાં' રાખવામાં આવ્યું છે ! સાચો શબ્દ 'સમળાં' છે.

નવી કવિતાના અને નવકવિઓના વિશાળ કાલ વચ્ચે મઈ પેઢીના એક વિચારક અને અભ્યાસીનાં કાવ્યોનો

આ સંગ્રહ કવિતા-મૂલવણીમાં પણ હીક હીક મદદરૂપ થશે.

આ કાવ્યસંગ્રહને કવિ-પુત્રી શ્રી સુધામેન દેસાઈની વિવેચનત્મક પ્રસ્તાવના મળવાની હતી પણ ન મળી શકી એ ખુલાસો બંગાળર ન ગણાય. કોઈ પણ પુસ્તકનું મૂલ્ય વધારતું વસ્તુ મૂકવા માટે પ્રકાશન થોડુંક મોડું થાય તો ય શું વાધો ! અને તેમાંય કાવના કાવ્યોને સમગ્ર પચાવી શકનાર વ્યક્તિ પામેથી મળતું અભ્યાસ લખાણ જરૂર ઉપયોગી નીરડી શકે જ. બીજી આવૃત્તિ વેળા સુધામેન એ પિતૃફરજ નહિ જ ચૂકે.

કહેવત-કથાનકો :

[લે. સ્વામી શ્રી પ્રણવતીર્થજી. પ્ર. મદારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. રૂ. ૬/૫૦.]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં જેમના પૂર્વાશ્રમનું મહત્વનું સ્થાન હતું તેવા આ પુસ્તકના લેખકનું આ પુસ્તક પણ એટલું જ મહત્વનું છે. આપણે વાતચાતમાં અનેક કહેવતો ઉચ્ચારીએ છીએ, પણ એ કહેવતો કઈ રીતે રૂઢ બની એ જાણતા નથી હોતા, અહીં આ પુસ્તકમાં એ બધી કહેવતો પાઞ્જની જે વાતો છે એ સંગ્રહવામાં આવી છે જે દરેકને એકસરખી ઉપયોગી થઈ પડે. તેમાંય વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકોને દરેક કહેવતો માટે જે જિજ્ઞાસા થતી તે પણ આ પુસ્તકમાં મૂકેલાં કહેવતોનાં ટૂંકા કથાનકોથી સતોપાશે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવી મહત્વની ફેણગી માટે તેના કર્તા અને લભ્ય કરનાર પ્રકાશક ધન્યવાદના અધિકારી ગણાય. દરેક સંસ્કારી ઘરમાં વસાવવાના માટેનું આ મહત્વનું પુસ્તક છે.

કહેવતો આપણે જે અવારનવાર મોનીએ છીએ પણ ધણીવાર તો એ કહેવત શી રીતે પડી, શી રીતે રૂઢ થઈ એમ કોઈ પૂછે તો તેની આપણને ખબર નથી હોતી. અહીં નાનાં કથાનકોથી એવી બધી કહેવતોનું મૂળ અને તેની મહત્તાની પણ આપણને ખબર પડે છે જે આપણા વ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી થઈ પડે.

અર્ધવાર્ષિક ગ્રામ્ય ગપરચના અનુક્રમણિકા

વર્ષ ૩૧ : અંક ૭થી ૧૨ : આકટોબર '૬૦થી માર્ચ '૬૧. સળંગ અંક ૩૧થી ૩૨.	
[લેખકના નામનો પહેલો અક્ષર કક્ષાવારી પ્રમાણે છે. પહેલો આકટો અંક નંબર અને બીજો પાત્ર દર્શાવે છે.]	
અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ	ત્રિદલ ૭-૮-૧૧૭
અનંતરાય મં. રાવળ	અંથસમીક્ષા ૧૧-૬૫
	પડયા અને પડાયા ૧૧-૬૫
	મહાભારતની કથાઓ ૧૧-૬૮
	વિદેહી ૧૧-૬૮
‘હરિસંહિતા’ અને ‘પ્રવેશકો’	૭-૮-૫૧
નિરવેશન કાં. દવે	અંથાવલોકન ૧૦-૬૬
	અંજીયો ૧૦-૬૯
	પ્રેમ પંથ ૧-૨ ૧૦-૬૭
	રાગવૈરાગ ૧૦-૭૧
	વસંતનો ઘેરો ૧૦-૭૦
	સાહિત્યનિકષ ૧૦-૬૬
શ્રિર પેટલીકર	જાતીય જ્ઞાન ૯-૧૫
	બાળકોની સંસ્કાર ૧૧-૩૭
	મિસ બેની ૧૨-૩૧
વાંકડાનાં રિવાજનાં નવાં પરિબળ	૭-૮-૩૪
	સમજાવક પગલું ૧૦-૧૮
શ્રિરભાઈ પટેલ	ભાગ્ય અને મસિંગો ૧૦-૪૭
‘ઉમાકાન્ત’	જાપાનેસ જાણવા જેવું ૭-૮-૧૫૭
	જાપાનેસ ‘સાકે’ ૧૧-૫૦
‘ઉશનસ’	કામકાજ વચ્ચે ૭-૮-૧૮૨
	અને ૧૨-૮
પત્ની દહીયાળા	દોષો જ દોરાયું ! ૭-૮-૧૫૯
	મેળો ૧૨-૮
	વજુઝારો ૭-૮-૧૫૯
ગુલાબદાસ ધોડર	માસલાં ૭-૮-૭૧
ગોવિન્દભાઈ પટેલ	ગોરી ૧૧-૮
	મારા ગામ કેરી સીમ ૭-૮-૮૯
	જ્ઞાનમં ૯-૮
સુનીલાલ મડિયા આવતી કાલની નવલકથા	૭-૮-૧૩૨
દિવ્ય શરના જન્મનો આનંદ	૧૧-૫૩
સંસ્કારસ્થલ વિષ્ણુભાઈ	૧૦-૫૪
સુનીલાલ વં. શાહ	નિર્જલ—પોતાપણું ૧૨-૧૯
	સંશયાત્મા ૭-૮-૨૯
ચંદુલાલ લગુભાઈ દલાલ	આદરણીય
	કાણુ ?- વ્યક્તિ કે સંસ્થા ? ૧૨-૪૦
ચંદ્રભાઈ કાં. ભટ્ટ	એતું નામ ઇસપ હતું ૯-૬૩
છાટાલાલ માં. કામદાર	પીપતી કથા ૧૧-૫૨
છાટુભાઈ સુથાર	અનંતનું આકલન ૭-૮-૭૮
જયન્ત પરમાર	મોડાસાની મૂલ્ય-માવજત ૯-૪૮
	સંપાદકીય ૭-૮-૧૮
જયન્તિકા પરમાર	ગૃહમંગલ ૭-૮-૧૮૩, ૯-૭૦,
	૧૦-૬૧, ૧-૬૦, ૧૨-૬૭
	કળા કામ લાગી ૭-૮-૧૮૬
	કાનના અને કામના કાચા ૧૨-૭૧
	કાગળું એસવું ને... ૧૨-૬૮
	કેતકીનેય કાંટા ? ૧૨-૬૯
	ધર બાળીને તીરથ ૯-૭૨
	ધર શોભાવ્યું ૯-૭૩
	દીકરા-દીકરીના ઉછેરભેદ ૧૨-૬૮
દોષ પોતાના : ગુણ બીજાના	૭-૮-૧૮૫
	ધીરજમાં ધરણીધર ૧૧-૬૧
નૈતિક હિંમતવાળી નીતા	૧૦-૬૨
	બાળકોની સંખ્યા ૯-૭૧
	માંઘીમાં રાહત ૧૧-૬૨
રિવાજની બાંધી બાબુ	૧૧-૬૨
	વાળ અને તેલ ૧૦-૬૫
	સ્વભાવની વિચિત્રતા ૧૧-૬૩

સહન કરાવતો સ્વભાવદોષ ૧૦-૧૪	નાનુભાઈ દવે	કથાંક ૭-૮-૩૩
સેવાની સંસ્મારણ ૧૦-૧૩	રમતે, બૂલ, એકરાર...	૬-૫૪
સંયુક્તનો સંપ અને વિભક્તનો... ૭-૮-૧૮૪	સર્વિક્ષિટ ૧૧-૩૪	
જ્યન્તિકા પરમાર નૈતિક અને સામાજિક	પદ્યકાન્ત ર. શાહ માનવસર્જિત વર્ણન	ઉદ્યોગ ૭-૮-૫૬
સ્વાસ્થ્ય સંધ ૬-૨૮	‘પતીન’ અંકલેશ્વર તાલુકાનું હમત ૭-૮-૧૫૫	પનાલાલ પટેલ નિસ્થાન ૭-૮-૪૧
ત્રિભુભાઈ પ્રમં મહેતા જમીન સાથે જોડેલી ૧૧-૨૦	ભૂત-ભવિષ્યના લાલુકારા ૧૨-૨૨	મુક્તિ ૬-૨૬
જેઠાલાલ ત્રિવેદી દાનાની નમ્રતા ૭-૮-૧૦૨	પ્રભુમ્ન કંઈ દેસાઈ આપણી ખીજ દીટોડીઓ ૧૨-૫૬	આપણે ત્યાં દેખાતી દીટોડીઓ ૧૧-૪૨
દી. પી. સૂચક સ્મરણો સંગ્રહતાં હતાં ૭-૮-૧૭૫	ગરુડ કુટુંબ ૬-૬૭	ગરુડ કુટુંબનાં બાકીનાં સભ્યો ૧૦-૩૭
ડાહ્યાભાઈ પટેલ મહોત્સવદિને ૭-૮-૧૬૦	શેત્રુંજીની માથાભારે મગર ૭-૮-૧૪૭	પ્રભુદાસ બા. પટવારી ‘માઈનો પુત’ ૭-૮-૬૪
ત્રિભુવન વી. હેમાણી વા. મો. શાહનો ઉપયોગી પત્ર ૧૧-૨૬	પ્રવાત પંચોદ્યેતના ૭-૮-૨૦	પ્રભુલા પામવા ૧૨-૬
દા. બા. કાલેસકર પર્વત પિતામહ અરવલ્લી (અનુ. જ્યન્ત પરમાર) ૬-૧૪	પ્યારેલાલ હિંસાનું વિષયક ૧૨-૨૬	હું કે તું? ૭-૮-૬૩
વસ્તીગણતરી અને માતિ (અનુ. જ્યન્ત પરમાર) ૧૨-૨૧	‘પારાસર્ય’ પહોંચ્યો બાગ વિષે ૧૨-૮	ગામડાના ગરબા ૬-૫૨
દિલપુશ બ. દીવાનજી બાપુ અને આપણે ૭-૮-૧૦૩	‘પીતાનર પટેલ’ ચકલીનો માળો ૭-૮-૧૧૪	ઓ ધૃષ્ટ! ૭-૮-૪૧
દેવજી રા. મોઢા જિંદગીના રાહ પર ૭-૮-૨૧	પુરુષોત્તમ સંઘવી મૂર્ખ ગમાર! ૬-૬૫	જન્મભયોનો છોડ ૭-૮-૧૫૧
મેં તો... ૬-૬	‘પંકજ’ કદન એરર્સર ઉપયોગી છાન (અનુ. છો. મા. કામદાર) ૧૨-૬૫	બકુલ ત્રિપાઠી શીખવવાની શ્રેષ્ઠ રીત : શીખવવું જ નહિ! ૭-૮-૩૭
હે ચંદ્ર! ૧૧-૬	‘મધુરમ્’ રજકણ ૭-૮-૧૨૪	શિશિર ૧૧-૮
હે રતિ! ૧૧-૬	મહેન્દ્ર નં. પંડ્યા ગરવી ગુજરાતે હવે શું કરવું? ૧૦-૪૪	મહેજૂબ એસ. પડાણ ખીજું મૃત્યુ ૬-૬૬
ધનસુખલાલ મહેતા ધર કે વળગાડ? ૭-૮-૧૩૬		
‘ધૂમકેતુ’ કોણ જવાબદાર? ૭-૮-૨૬		
પ્રાણને હણે છે-અમાન નહિ, દંભ ૧૦-૧૫		
ભીખુદાસ ૧૨-૧૫		
નરસિંહ મૂ. શાહ વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં વિજ્ઞાન પ્રગતિ ૭-૮-૧૧૦		
નરેન્દ્રકુમાર શુક્લ હું મઝધારે આપ કિનારે ૬-૮		
નવનીત સેવક દીરપોઝવતું પાટલૂન ૧૦-૫૬		
હાસ્ય બગીચી ૧૨-૫૫		
[૧] અભિનેતા વિજયની વારતા ૧૨-૫૬		
નાથાલાલ દત્તાણી તાર-ઝંકાર ૧૦-૬		
તેજ બિન્દુ ૭-૮-૭૭		
મેંદીનાં પાન ૧૧-૬		
નાથાલાલ દવે મદુરાના મીનાક્ષીમદિરે ૧૦-૨૮		

‘મિત્રા’ - નિઃશ્વેત ૧૧-૮
 વણમૂલ્યાં ૭-૮-૧૩૫
 ‘મીનપિયાસી’ - કાગણુ ખેલે કાગ ૧૨-૮
 રાત્રિ હતી ૧૦-૮
 શરદ ૭-૮-૨૦
 ‘મોહિનીચંદ્ર’ - સૂરની છટા ૭-૮-૨૧
 રતિલાલ ‘અનિલ’ - નવાલામુખી ૭-૮-૧૫૬
 વસમો નેહરુયુગ ૧૦-૪૬
 શિલાઓ ૭-૮-૧૫૬
 રમણલાલ એન્જિનીઅર - શરીર” ચ
 સ્થિર” કસ્ય ? ૭-૮-૫૬
 ,, [૨] ૬-૩૩
 રવિશંકર મં રાવળ - રાણકપુરની શિલ્પકળા ૧૧-૪૮
 સાયવેત્રો ખીસો સોનાનો થયો ૭-૮-૧૦૭
 ‘રસજ્ઞ’ - એ જ નહિ આવે ? ૧૦-૧૭
 યૌવનોત્સવ ૭-૮-૩૧
 રસ-ભરતી ૧૨-૧૪
 ‘રાજહંસ’ સમયનાં ક્ષીર-નીર ૭-૮-૨૨, ૬-૧૦,
 ૧૦-૧૦, ૧૧-૧૦, ૧૨-૧૦
 અછત-હુંડિયામણની કે હેતુઓની ? ૧૨-૧૧
 આણુયુગના પ્રભાતે પ્રાર્થના ૭-૮-૨૪
 અમેરિકન ચૂંટણીનું મૂલ્યાંકન ૬-૧૦
 આદર્શોના તેજ-ધીસોટા ૭-૮-૨૩
 આનંદો—વ્યક્તિના તે સમાજના ૧૨-૧૨
 કરોડોનો વ્યય કે દુર્વ્યય ? ૧૧-૧૧
 ગુજરાતી મોટી ખેન રહે ૧૨-૧૩
 ગુણોનાં બંધનમુક્તિ ૧૨-૧૦
 ચૂંટણીમાં છંત—તે પછી ? ૧૦-૧૩
 દેશની ચૂંટણીઓની ભૂમિકા ૬-૧૧
 નવા કાર્યક્રમની જાંખી ૧૦-૧૩
 નવા સાંસ્કૃતિક શિરસ્તાનો અભાવ ૧૧-૫૬
 નેહરુ-દેશના પ્રેરક ? ૧૨-૧૦
 પરદેશનીતિ—દેશ કાળે કે પરદેશ કાળે ૧૧-૧૨
 પ્રકાશ પાડનારો જીવાસ ૧૧-૧૧

પ્રતિભા સાથે જનતાનું મિલન ૧૨-૧૩
 પાકિસ્તાનનો હૃદયપલટો થવાની તક ૬-૧૧
 ભાવનગર : પ્રેરક બળનો અભાવ ૧૦-૧૦
 ભાવિ—માનવીનું ને જગતનું ૭-૮-૨૫
 ભાષા પ્રાંત ને જ્ઞાતિ આસુરી બળ નથી ૧૦-૧૨
 યંત્રદારા ગળગ્રાહ ૧૨-૧૪
 લોકસંપર્ક માટે યુવાન કાર્યકરો નથી ૬-૧૩
 લોકહિત અને સંખ્યા ૬-૧૩
 વરાની સમાજ ઉપર અસર ૧૨-૧૨
 વિનાશક બળોની સજ્જતા ૭-૮-૨૩
 વિશ્વશાંતિની ઝંખના ૭-૮-૨૨
 સમાજવાદ નહિ, ગુણધર્મની પ્રતિષ્ઠા ૧૦-૧૧
 સકારી ગર્ધ, પંચાયત પણ જશે ૧૦-૧૨
 સ્વતંત્ર પક્ષ-ખેડૂતોનો પક્ષ ૬-૧૨
 સ્વતંત્રતાની જ્યોત નવી પેઢીના હાથમાં ૧૧-૧૦
 સામ્યવાદના નાટકનો ત્રીજો અંક ૬-૧૦
 હશે શું એ કુદરતનું નિમિત્ત ? ૧૧-૧૦
 રામ પંડિત - નાયગરા નિહાળ્યો ૧૧-૨૩
 લોસ એન્જલીસથી શિક્ષણ ૬-૪૨
 ‘રાહજ’ - સર્જનના રાહે ૬-૭૫, ૧૨-૭૨
 અક્ષરની ખાણ ૬-૭૭
 આયુર્વેદ અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ ૬-૭૭
 આયુર્વેદ વ્યાખ્યાનમાળા ૬-૭૬
 આયુર્વેદ વિદ્યાગવલોકન ૬-૭૭
 એકને ટકારે ૬-૭૫
 કહેવતનાં કથાનકો ૧૨-૭૬
 ગત શતકનું સાહિત્ય ૬-૮૦
 ગો. મા. ત્રિપાઠીની રેકૅપચર ૬-૭૮
 ધટા ઘીરી ઘીરી આઈ ૬-૭૫
 દાંપત્ય મુખનું શાસ્ત્ર ૧૨-૭૩
 દિલની સગાઈ ૧૨-૭૪
 દેવદાસ ૬-૭૫
 દેવનો દીવેલ ૧૨-૭૨
 પ્રવાસ પત્રો ૬-૭૫

રૂપમાળ ૧૨-૭૫	[૧૮] વિશ્વયુદ્ધે મને બરબાદ કરી નાખ્યો ૬-૨૦
બાપુ-મારી નજરે ૬-૭૬	'સરોદ' ઇચ્છા ૭-૮-૧૧૨
લખ પાકુકા ૧૨-૭૨	'સાક્ષિક' સોપાનિયા મને શું માફ કરશે? ૬-૬
મીઠાને પ્રતાપે ૧૨-૭૩	વિરહની રાતો ૧૨-૬
લોભ અને કરુણા ૬-૭૬	'સિદ્ધાર્થ' મા-દીકરો ૭-૮-૮૩
શમથ્યા ૧૨-૭૬	મૂળા શાપ ૧૦-૨૩
સરદારની અનુભવ વાણી ૧૨-૭૨	'સુધાશુ' મઝીએ પામસ પાયાં ૭-૮-૭૭
રનેકમુદ્રા ૧૨-૭૬	સુતી ન હોયે સવેદના ૧૦-૮
હીની દીઠ ધારપુરે લાવલલરી ૧૦-૧૪	'સુન્દરમ્' વન બીતર ૭-૮-૧૯
વન્દના મહેતા આવણીશતે ૭-૮-૧૫૨	સુમન્ત મહેતા ફીરંગી જંગમીયાન ૧૧-૧૪
વિજયકુમાર ત્રિવેદી ગાડીવાળો ૧૨-૬૦	સમ્યતા કે દંભી ચોખવિયાપણું? ૭-૮-૩૨
શામળિયો જે કરે તે સારા માટે ૧૦-૪૦	'સેરકરામ' ગામડાંની પચાપતોની ચૂટણી ૧૦-૩૩
વીઠ માઝાવ તાખડીઓ ભરીને દૂધ દેતી	'મરુ' આવે તો ગામડે ને આગ લગાડુ ૧૨-૪૬
ગાવડીઓ ૧૧-૫૮	વહેમનું ઓસડ ૧૧-૪૫
શશિકાન્ત ચીઠ જરહોસ ઉર્દૂ કરિ	હરભાઈ ત્રિવેદી રાખના સમસ્યા ૭-૮-૬૦
શ્રી 'મેમિન' ૭-૮-૧૭૧	હર્ષિદા પડિત બાગકનુ ધરમા રથાન ૬-૧૦
શિવકુમાર જોષી ચાંદની કાળી ધાકાર ૭-૮-૧૨૫	હસિત ખૂચ શુ કરુ? ૭-૮-૧૫
શિવકુમાર ત્રિવેદી પ્રમુતાઓનો તારણહાર ૭-૮-૧૧૮	જા કાયનો ઉભાસ ૭-૧૦
શેખાદમ આશુવાલા હું એકે ભટકતો	જન્મ વિવસ ૬-૭
શાયર છું ૭-૮-૧૦૦, ૬-૨૦, ૧૨-૪૫	જોડકાં ૭-૮-૧૭
[૧૬] કોલમ્બસનો વારસદાર ૧૨-૪૫	માણસની મહત્તા ૧૧-૭
[૧૭] ભાષાના તમાચા ૭-૮-૧૦૦	માનવનું ખૂન ૧૨-૭

★

વાત સને ૧૯૧૭-૧૮ની છે પટના હાયમટમાં એક પ્રસિદ્ધ વકીલના રૂપમાં રાજેન્દ્રભાનુનો જીવિત ચોમેર ફેલાયેલી હતી. વકીલાતની એમની આવક પણ ખૂબ મોટી હતી અને ત-ામ વકીલે મા એમને. ભાવ પણ ખૂબ હતો. આ સમયે બાલીદા મહાસુધારક કાવાની દયાળ સંન્યાસીના એક સંબંધીને હાયમટમાં એક દાવો દાનલ કરવાની જરૂરિયાત બેલી થઈ તેઓ બલામખની એક ચિઠ્ઠી અને કેસના કાગળો લઈ પટના પહોંચ્યા. રાજેન્દ્રભાનુએ કાગળો જોયા. એમને સમજતા વાર ન લાગી કે જો આ દાવો તેઓ છતી નહ તો બીજા બાઈ એક વિધવા સાથે પાસમાલ થઈ નહ રાજેન્દ્રભાનુએ એ વ્યક્તિને સમજવતાં કહ્યું: 'આ દાવો ન કરો, એક વિધવાની મિલકત હજમ કરીને તમને શાંતિ નહિ મળે.'

સંન્યાસીઓએ ન્યારે પોતાના સગાના દાવો સળધમાં એમને પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું: 'બાઈ સાહેબ! તમે મને વકીલ પાસે મોકલ્યો હતો કે કોઈ મહાત્મા પાસે? અસલમાં રાજેન્દ્રભાનુ વકીલ નથી સાધુ છે, સાધુ એમણે કાગળ પત્રો ભેઈ દાવો કરવાનો તો દુર રહ્યો પણ મને ધર્મ અને નીતિનો કારદેશ આપી પાછો મોકલી દીધો. હવે હું આ દાવો કદાપી કરી શકું એમ નથી.'

તાજેતરનાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ શ્રી ધૂમકેતુએ મહાભારતના વિશાળ સાહિત્યમાંથી તૈયાર કરેલી વાર્તાનો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૪/—

વિશ્વાસનું વાવેતર શ્રી પદ્માલાલ પટેલે બાળકો માટે ખાસ લખેલી પાંચ વાર્તાઓનો નવો સચિત્ર સંગ્રહ. ન.પૈ. —/૭૫

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓના સંગ્રહમાં વિશિષ્ટ ઉમેરો કરતો નવો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૫/—

ભારતયાત્રા શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠકે સમગ્ર ભારતનાં નોંધપાત્ર અને પ્રેક્ષણીય સ્થળોનું કરેલું વિગતવાર વર્ણન. રૂ. ૭/—

પાનખર અને વસંત મહારાષ્ટ્રના જાણીતા લોકસેવક અને લેખક રવ. સાને ગુરુજીની શ્રી જ્યન્ત પરમાર અનુવાદિત નવલકથા. રૂ. ૫/૭૫

સાહિત્યનિકષ ગુજરાતના ખ્યાતનામ વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળનો નવો જ પ્રગટ થયેલો વિવેચન-લેખોનો સમૃદ્ધ સંગ્રહ. રૂ. ૪/૨૫

અંકુર આફ્રિકાવાસી જાણીતા ઍરિસ્ટ-લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલનાં કાવ્યોનો પ્રો. જ. કા. પટેલની પ્રસ્તાવના સાથેનો સંગ્રહ. રૂ. ૪/—

માનવતાનો સાદ માનવતાના સદંશને રજૂ કરતી પ્રેરક જીવનકથાઓનો આચાર્ય શ્રી ધૈર્યભાઈ પટેલે લખેલો નવો સંગ્રહ. રૂ. ૩/૭૫

સાહસની શોધમાં કિશોરો સાહસ અને હિમત કેળવે તેવી શ્રી નવનીત સેવકે લખેલી અજોડ સાહસકથા. રૂ. ૨/૫૦

જીવન-ઝંઝાવાત નાટકાઓનાં લેખિકા તરીકે જાણીતાં શ્રી રૂબાબેન ગાંધીએ લખેલું સળંગ જન્મવવાયોગ્ય ત્રિઅંકી નાટક. રૂ. ૨/—

ખરતા તારા શબ્દોના અનોખા શિલ્પી શ્રી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતાનો પ્રથમ પ્રગટ થતો નવો વાર્તા-સંગ્રહ. રૂ. ૪/૫૦

કબજિયાત કેમ મટાડશો? ડૉ. જીવતરાય દવેએ કુદરતી ઉપચારોથી કબજિયાત મટાડવાના લખેલા પ્રયોગોનું પુસ્તક. રૂ. ૪/—

છેલ્લાં આંસુ સામાજિક નવલકથાઓમાં નવીનતર ઉમેરો કરતી શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટની નવી નવલકથા. રૂ. ૫/—

ગુજરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકો માટેની અજોડ સંસ્થા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાંયવેટ) લિમિટેડ ૧૪, ગાંધીરોડ ઈનો-ડીઝ બિનર અમદાવાદ, ૧

કુદરતી ઉપચારોના જાણકાર ડોક્ટરે લખેલું તદ્દન નવું જ પુસ્તક

કબજિયાત કે
મટાડશો?

લેખક :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. રૂ.

મૂલ્ય : રૂ. ૪/-

[રિજિ. પો. નં. પે. -/૬

દરેક રોગોનું મૂળ કબજિયાત
કબજિયાત દૂર કરવા માટે
બંધ દવાઓ અને ઈલાજ
જાહેરાત થાય છે. પણ એ બધું
શરીરની ખરાબી જ થાય
શરીરની પ્રક્રિયાને કુદરતી
ચાલુ કરવી એ જ કબજિ
મટાડવાનો સાચો અને સ
ઈલાજ છે.

ખોરાકને કુદરતી રીતે ભે
તેના વડે શરીરને કુદરતી પે
મળે, ખોરાકથી જ શરીરની શુ
થાય તો કબજિયાતનું નામ
રહે. કબજિયાત મટાડવા
અનેક દવાઓ અને ઈલા
કરીને થાકેલાંઓ માટે સ
માર્ગદર્શન આપનાર આ પુસ્તક
સાચું સાથી બનશે.

આ પુસ્તકના લેખક મુંબઈ
કુદરતી ઉપચારોની જાણીતી સંસ્થા
આરોગ્યધામના સંચાલક અને
તંદુરસ્તી માસિકના તંત્રી છે. આ
નવું પુસ્તક દરેક ધરનું સા
સાથી નીવડશે.

**કબજિયાત
કેમ મટાડશો?**

અ.ની નાલ જાણવાનું મુખ્ય સ્થળ :

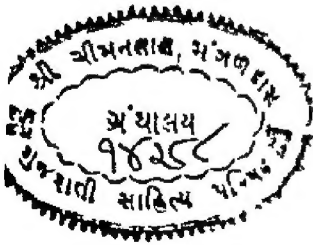
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૩૪, બાંધારીદ
ફાનોડીક બિલ્ડ

અમદાવાદ.

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૯

૧૪૨૮૮

ઉર્મિ અને જવરચળા
ઓક્ટો.૬૦ - માર્ચ '૬૧

૧૪૨૮૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અ'થાલય
અમદાવાદ - ૬